

Muş Alparslan Üniversitesi

MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ / MUŞ ALPARSLAN UNIVERSITY

www.alparslan.edu.tr

e-ISSN: 2149-4622

Aralık/December 2022

Cilt/Volume 10

Sayı/Issue 03

ANEMON

**SOSYAL BİLİMLER
DERGİSİ**

THE JOURNAL of
SOCIAL SCIENCES

Journal of Social Sciences of Muş Alparslan University

YIL/YEAR: 2022 • CILT/VOLUME: 10 • SAYI/NUMBER: 3

Yazılarda ifade edilen görüş ve düşünceler yazarlarının kişisel görüşleri olup derginin ve bağlı bulunduğu kurumun görüşlerini yansıtmaz.

The opinions and views expressed in the papers published in the journal are only those of the author(s) and do not necessarily reflect the views of the journal and its publisher.

Journal of Social Sciences of Muş Alparslan University

Dağıtım Distribution

Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından yapılmaktadır Is made by Muş Alparslan University Institute of Social Sciences

2149-4622	:	e-ISSN	e-ISSN	:	2149-4622
30/12/2022	:	Basım Tarihi	Published Date	:	30/12/2022
Aralık 2022	:	Yayın Sezonu	Pub. Date Season	:	December /2022
10	:	Cilt	Volume	:	10
3	:	Sayı	Number	:	3
2013	:	İlk Yayın Tarihi	Founded	:	2013
Muş	:	Basım Yeri	Place of Publication	:	Muş
Yılda üç defa elektronik olarak yayınlanan uluslararası hakemli ve süreli yayındır	:	Yayın Türü	Publication Type	:	Is an international, periodical, double-blind peer-reviewed and online academic journal published tri-annual
Türkçe ve İngilizcedir; ancak her sayıdaki makale sayısının en fazla üçte biri kadar olmak üzere diğer dillerdeki çalışmalara da yer verilebilir.	:	Yayın Dili	Official Language	:	Turkish and English; however, studies in other languages may be included, up to a third of the number of articles in each issue.
Nisan, Ağustos ve Aralık	:	Periyot	Frequency	:	April, August and December
Muş Alparslan Üniversitesi	:	Yayıncı	Publisher	:	Muş Alparslan University
Muş Alparslan Üniversitesi Külliyesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 49250, Muş/Türkiye	:	Adres	Address	:	Muş Alparslan Üniversitesi Külliyesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 49250, Muş/Türkiye
anemon@alparslan.edu.tr	:	e-posta	e-mail	:	anemon@alparslan.edu.tr
+90 436 249 49 49	:	Telefon	Telephone	:	+90 436 249 49 49
+90 436 249 10 22	:	Faks	Fax	:	+90 436 249 10 22
https://dergipark.org.tr/tr/pub/anemon	:	Ana Sayfa	Homepage	:	https://dergipark.org.tr/tr/pub/anemon

Yıl/Year: 2022 • Cilt/Volume: 10 • Sayı/Number: 3

Yayın Kurulu • Editorial Board

Muş Alparslan Üniversitesi Adına Sahibi / Owner	Prof. Dr. Fethi Ahmet POLAT (Rektör) Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Baş Editör / Editor-in-Chief	Dr. Öğr. Üyesi Yusuf AYDIN Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Editörler / Editors	Dr. Öğr. Üyesi Abdulsemet GÜNEK Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Dr. Öğr. Üyesi Abdylkader DURGUTİ Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Doç. Dr. Atike YILMAZ Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Dr. Öğr. Üyesi Burçak GÜNDAL Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Dr. Öğr. Üyesi Fatma CUMHUR Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Dr. Öğr. Üyesi Kenan ALPARSLAN Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Dr. Öğr. Üyesi Necip DÜNDAR Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Dr. Öğr. Üyesi Okan TÜRK Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Dr. Öğr. Üyesi Özgür YEŞİLYURT Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Doç. Dr. Turan GÜLER Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Dr. Öğr. Üyesi Uğur ARCAĞÖK Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Dr. Öğr. Üyesi Vedat ALMALI Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Dr. Öğr. Üyesi Yunus ANTER Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
İstatistik Editörleri	Dr. Öğr. Üyesi Fuat ELKONCA Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
İngilizce Dil Editörleri	Dr. Öğr. Üyesi Görkem CEYHAN Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Dr. Öğr. Üyesi Sabahattin YEŞİLÇİNAR Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Dr. Öğr. Üyesi Mahmut AKAR Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Teknik Editör	Arş. Gör. Emrah BAŞ Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye

**Yayın Kurulu Üyeleri / Editorial Board
Members**

- Prof. Dr. Alper KARADAĞ
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
- Prof. Dr. Ömer Faruk ALTUNÇ
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
- Prof. Dr. Murat SERDAR
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
- Prof. Dr. Abdülcelil BİLGİN
İnönü Üniversitesi / Türkiye
- Prof. Dr. Robert FREDERICKS
Universidad Autonoma Benito Juarez De Oaxsaca/ Meksika
- Doç. Dr. Canser KARDAŞ
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
- Doç. Dr. Dilmurod ERNAZAROV
Tashkent State University of Economics / Uzbekistan
- Doç. Dr. Gabur OZIEV
International Islamic University / Malezya
- Doç. Dr. Mohammad Jaber THALJI
Yarmouk University / Ürdün
- Doç. Dr. Mohd Roslan Bin Mohd NOR
University of Malaya / Malezya
- Doç. Dr. Rahmi SAYLIK
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
- Dr. Öğr. Üyesi Irena Rajchinovska PANDEVA
Ss. Cyril and Methodius University / Makedonya
- Dr. Öğr. Üyesi Şirin GÜL
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
- Dr. Öğr. Üyesi Zekeriya ÇAM
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
- Dr. Öğr. Üyesi İnan KAYNAK
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
- Arş. Gör. Dr. Aslıhan YENİÇERİ ALTINTAŞ
- Öğr. Gör. Osman TEKELİOĞLU
- Öğr. Gör. Tuğba ADIGÜZEL

**Sekreteryaya / Secretariat
Dizgi/ Layout Editor
Grafik Tasarım / Design**

Yıl/Year: 2022 • Cilt/Volume: 10 • Sayı/Number: 3

Amaç ve Kapsam

Aims and Scope

Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (anemon), sosyal ve beşeri bilimler alanında özgün ve nitelikli çalışmaları bilimsel bir yaklaşımla ele almak amacıyla yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir. Dergi 2022 yılından itibaren Nisan, Ağustos ve Aralık sayıları olmak üzere yılda üç defa düzenli olarak yayımlanmaktadır.

Journal of Social Sciences of Muş Alparslan University (anemon) is a peer-reviewed international journal that publishes original and qualified works with a scientific approach in the fields of social sciences and human sciences. The Journal is published tri-annual in April, August and December starting from 2022 by Mus Alparslan University.

anemon'da yayımlanan yazıların bilimsel ve hukukî sorumluluğu, yazarlarına aittir. Yayımlanan yazıların bütün yayın hakları Muş Alparslan Üniversitesi'ne ait olup yayıncının izni olmadan kısmen veya tamamen basılamaz, çoğaltılamaz veya elektronik ortama taşınamaz.

Scientific and legal liabilities of the articles published in anemon belong to the authors. The copyrights of the works that are published in the journal are transferred to Muş Alparslan University. No part of this publication may be duplicated and published elsewhere including electronically without permission of the Publisher.

anemon'da sosyal bilimlerle (dil bilimi, din bilimleri, edebiyat, eğitim bilimleri, felsefe, güzel sanatlar, iktisat, işletme, maliye, psikoloji, siyaset bilimi, sosyoloji, tarih, uluslararası ilişkiler vb.) alakalı konularda özgün ve nitelikli bilimsel çalışmalar yer almaktadır. Dergilerimizde yayımlanan tüm makaleler çevrimiçi olarak erişime açıktır ve makale yayını için herhangi bir ücret talep edilmemektedir.

anemon focuses on, but not limited to the following topics: business, economics, educational sciences, finance, fine arts, history, international relations, linguistics, literature, philosophy, political science, psychology, sociology and theology, etc. All articles published in our journals are open access and freely available online. All articles published in our journals are open access, freely available online and no fee is charged for publishing articles

Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (anemon) aşağıdaki indekslerce taranmaktadır:

Journal of Social Sciences of Muş Alparslan University (anemon) indexed and abstracted in:

TÜBİTAK ULAKBİM TR Dizin (Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı)
Index Copernicus
ASOS Index (Akademia Sosyal Bilimler İndeksi)
CiteFactor (Academic Scientific Journals)
COSMOS IF (Cosmos Impact Factor)
CrossRef DOI (Digital Object Identifier)
DRJI (Directory of Research Journals Indexing)
ESJI (Eurasian Scientific Journal Index)
Idealonline
InfoBase Index
ISAM (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi)
JIF (The Journals Impact Factor)
OAJI (Open Academic Journals Index)
ResearchBib (Academic Resource Index)
SciLit
SOBIAD (TR Sosyal Bilimler Atf Dizini)
TEİ (Türk Eğitim İndeksi)

TUBITAK ULAKBİM TR Index (Social Sciences and Humanities Database)
Index Copernicus
ASOS Index (Academia Social Science Index)
CiteFactor (Academic Scientific Journals)
COSMOS IF (Cosmos Impact Factor)
CrossRef DOI (Digital Object Identifier)
DRJI (Directory of Research Journals Indexing)
ESJI (Eurasian Scientific Journal Index)
Idealonline
InfoBase Index
ISAM (TRF Center for Islamic Studies)
JIF (The Journals Impact Factor)
OAJI (Open Academic Journals Index)
ResearchBib (Academic Resource Index)
SciLit
SOBIAD (TR Social Sciences Citation Index)
TEI (Index of Turkish Education)

Danışma Kurulu • Advisory Board

Prof. Dr. Abdullah KIRAN Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Mesut IDRİZ International University of Sarajevo / Bosna Hersek
Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN İstanbul Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Muhittin MACİT Türkiye Yazma Eserler Kurumu / Türkiye
Prof. Dr. Ahmet AĞIRAKÇA Mardin Artuklu Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Mustafa AYDIN Stratejik Düşünce Enstitüsü / Türkiye
Prof. Dr. Alev SINAR UĞURLU Uludağ Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK Marmara Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Ali TAŞKIN Cumhuriyet Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Mustafa YAĞBASAN Fırat Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Ali UZUN Ondokuz Mayıs Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Ramazan YELKEN Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Bayram COŞKUN Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Recai AYDIN International University of Sarajevo / Bosna Hersek
Prof. Dr. Bilal ERYILMAZ İstanbul Medeniyet Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Saffet KÖSE İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Erdal BAYKAN Necmettin Erbakan Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Şamil DAĞCI Ankara Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Erdoğan ERBAY Atatürk Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Şahabettin YALÇIN Bingöl Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Eyyup Günay İSBİR İstanbul Aydın Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Şehmus DEMİR Gaziantep Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Güven SAYILGAN Ankara Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Tuncer ASUNAKUTLU Bakırçay Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Hasan ÇİÇEK Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Turgay UZUN Muğla Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Hüsamettin ERDEM Necmettin Erbakan Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Veli URHAN Gazi Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. İsmail TAŞ Necmettin Erbakan Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Yasin AKTAY Stratejik Düşünce Enstitüsü / Türkiye
Prof. Dr. Kazım YOLDAŞ Uludağ Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. M. Sait ŞİMŞEK Necmettin Erbakan Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Mahfuz SÖYLEMEZ İstanbul Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Mustafa ÇEVİK Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Hüseyin BİLGİN İstanbul Medeniyet Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Emin ÇELEBİ İnönü Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Ali UTKU Atatürk Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Saim KAYADİBİ Karabük Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Bülent SÖNMEZ İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi / Türkiye	Doç. Dr. Mohd Roslan Bin Mohd NOR University of Malaya / Malezya
Doç. Dr. Durmuş Çağrı YILDIRIM Namık Kemal Üniversitesi / Türkiye	Doç. Dr. Recep ASLAN Gaziantep Üniversitesi / Türkiye
Doç. Dr. Elşen BAĞIRZADE Azerbaijan State University of Economics / Azerbaycan	Doç. Dr. Samira AL-KHAWALDEH The University of Jordan / Ürdün
Doç. Dr. Mohammad Jaber THALJI Yarmouk University / Ürdün	Doç. Dr. Súdabe SALIHOVA Azerbaijan State University of Economics / Azerbaycan
Doç. Dr. Fariz AHMADOV Azerbaijan State University of Economics / Azerbaycan	Dr. Öğr. Üyesi Bagdagul MUSSA The University of Jordan / Ürdün
Doç. Dr. Mahmoud JARAN The University of Jordan / Ürdün	Dr. Öğr. Üyesi Nurhodja AKBULAEV Azerbaijan State University of Economics / Azerbaycan

İÇİNDEKİLER • CONTENTS

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

<i>Veysel Kara, Mehmet Başaran</i> Investigation of the Attitudes of Primary School Teachers Towards Refugee Students Sınıf Öğretmenlerinin Mülteci Öğrencilere Yönelik Tutumlarının İncelenmesi	981
<i>Adem Üstün Çatalbaş</i> Militarism and Military Discourse in the Creation of a Nation: The Example of Turkish Modernization Ulus İnşasında Militarizm ve Militarist Söylen: Türk Modernleşme Örneği	1003
<i>Aykut Şimşek, Çetin Akkuş, Bıçkın Temel</i> COVID-19 Sürecinde Ziyaretçilerin Gastronomi Destinasyonlarına Yönelik Risk Algısının Yiyecek Deneyimine Etkisi: Adana Örneği The Effect of Visitors' Risk Perceptions on Gastronomy Destinations on Food Experience in the COVID-19 Process: The Case of Adana	1013
<i>Berkan Atas</i> Covid-19 Pandemisinin Asimetrik Volatilité Üzerinde Etkileri: Uluslararası Hisse Senetleri Piyasası Üzerine Bir Araştırma The Effects of the Covid-19 Pandemic on Asymmetric Volatility: A Research on the International Equity Market	1037
<i>Muharrem Aksu</i> Belediyede Çalışan Kuşakların Örgütsel Özdeşleşme ve İşten Ayrılma Niyetlerinin Yapısal Eşitlik Modeli ile Analizi Analysis with Structural Equation Model of Organizational Identification and Intention to Leave of Generations Working in the Municipality	1051
<i>Fikret Yazıcı, Berrak Parıltı</i> 27 Mayıs 1960 Darbesinin Mizaha Yansımaları: Cumhuriyet Gazetesi Örneği The Humor Reflection of the May 27, 1960 Coup: The Example of Cumhuriyet Newspaper	1077
<i>İrfan Baytar</i> Afganistanlı Mültecilerin İran'a Göç Etmesinin Nedenleri ve Sonuçları Reasons and Consequences of Afghan Refugees' Migration to Iran	1105
<i>Ömer Faruk Kırmıt</i> Mehmet Akif Ersoy ve Milli Mücadele: Balıkesir Zağanos Paşa Cami Vaazı Mehmet Akif and the National Struggle: Balıkesir Zağanos Pasha Mosque Sermon	1119
<i>Şükrü Türköz, Elif Nagihan Türköz</i> Türkiye'de Muhafazakârlık Algısı Üzerine Bir Araştırma A Study on Perception of Conservatism in Turkey	1135
<i>Mehmet Yonat</i> Analizeke Klasik Li Ser Romana Spıtama Spıtama Romanının Klasik Bir Analizi A Classic Analysis of The Spıtama Novel	1149
<i>Burcu Yiğit</i> Job Embeddedness: A Study On White Collar Employees İşe Gömülmüşlük: Beyaz Yakalılar Üzerine Bir Çalışma	1163
<i>Okan Alay</i> Bingöl'de "Deyîrbazî" / Halk Şairliği Geleneği ve Rençber Ezîz'in Gelenekteki Rolü "Deyîrbazî" in Bingöl / The Tradition of Folk Poetry and the Role of Rençber Ezîz in the Tradition	1177

<i>Özdal Koyuncuoğlu</i>	1191
Examination of Burnout and State-Trait Anxiety Levels of University Students During the Covid-19 Lockdown in Turkey Türkiye’de Covid-19 Kapanma Sürecinde Üniversite Öğrencilerinin Tükenmişlik ve Durumluk-Sürekli Kaygı Düzeylerinin İncelenmesi	
<i>Mustafa Hakan Şimşek, Coşkun Karaca</i>	1207
Davranışsal İktisat Politikaları Perspektifinden Türkiye’de Zorunlu Deprem Sigortası Sistemi Compulsory Earthquake Insurance System in Turkey from the Perspective of Behavioral Economic Policies	
<i>Nuray Türkoğlu</i>	1221
The Effect of Cultural Intelligence Elements on Cognitive Awareness and Cognitive Flexibility in Hotel Businesses Otel İşletmelerinde Kültürel Zeka Unsurlarının Bilişsel Farkındalık ve Bilişsel Esneklik Üzerine Etkisi	
<i>Tekin Şeker</i>	1235
1950 Seçimleri ve Partilerin Din Propagandaları 1950 Elections and The Religious Propagandas of The Parties	
<i>Mahmut Akar</i>	1249
The Othering of Women by the Otherised: Jean Rhys’s Wide Sargasso Sea as the Voice of the Voiceless Kadının Ötekileştirilen Tarafından Ötekileştirilmesi: Sessizlerin Sesi Olarak Jean Rhys’in ‘Wide Sargasso Sea’ Adlı Romanı	
<i>Yusuf Kenan Atılgan</i>	1259
Kelâm’ın Terimleştirdiği Bir Kur’an Kavramı Şefaahat A Qur’an Concept Made A Term by Kalam Shafa’ah	
<i>Mehmet Şener, Vahit Yiğit</i>	1281
Technical Efficiency of Physicians on a Provincial Basis in Turkey: An Application in Ministry of Health Hospitals Türkiye’de Hekimlerin İl Bazında Teknik Etkinliği: Sağlık Bakanlığı Hastanelerinde Bir Uygulama	
<i>Oktay Özkan, Mustafa Necati Çoban</i>	1293
Türkiye’de Finansal Gelişmenin Ekolojik Ayak İzi Üzerindeki Etkisi: Yeni Dinamik ARDL Simülasyon Yaklaşımından Ampirik Kanıtlar The Impact of Financial Development on Ecological Footprint in Turkey: Empirical Evidence from the Novel Dynamic ARDL Simulations Approach	
<i>Zekeriya Temircan</i>	1311
Acculturative Stress, Psychological Adjustment, and Future Orientation Among International Students in Turkey Türkiye’de Uluslararası Öğrenciler Arasında Kültürleşme Stresi, Psikolojik Adaptasyon ve Gelecek Yönelimleri	
<i>Bilal Baldemir, Büşra Nayiroğlu, Tayfun Tutak</i>	1325
TÜBİTAK 4006 Bilim Fuarında Yer Alan Matematik Projelerine Yönelik Öğretmen ve Öğrenci Görüşlerinin Belirlenmesi Determining Teacher and Student Opinions on Mathematics Projects at TÜBİTAK 4006 Science Fair	
<i>Sıdika Karagöz, Nihan Erdemir</i>	1341
Reasons, Views, and Practices of Parents as EFL Teachers Raising Bilingual Children in Turkey İngilizce Öğretmeni olan Ebeveynlerin Türkiye’de İki Dilli Çocuk Yetiştirmeye Yönelik Sebep, Görüş ve Uygulamaları	
<i>Mehmet Ozan Karahan</i>	1359
Algılanan İtibar ve Gizlilik İhlali Endişesinin Çevrim İçi Satın Alma Niyeti Üzerindeki Etkisi: Birleşik Teknolojik Kabul ve Kullanım Teorisi Kapsamında Bir İnceleme The Impact of Perceived Reputation and Privacy Concern on Online Purchase Intention: A Study in the Context of UTAUT	
<i>Fatmatü Zehra, Sümeyye Danacıoğlu, Nur Feyzal Kesen</i>	1379
Sosyal Hizmet Öğrencilerinin Evli Çiftlerin Bütçe Yönetimine İlişkin Görüşlerinin İncelenmesi An Investigation of the Views of Social Work Students on Budget Management of Married Couples	
<i>Kemal Kıranşan</i>	1399
Doğu Anadolu Karstik Alanı İçerisinde Oluşum ve Gelişiminde Tektonizmanın Yön Verdiği Bir Saha: Pervari (Siirt) Karstik Platosu An Area Directed By Tectonism in the Formation and Development in the Eastern Anatolia Karstic Area: Pervari (Siirt) Karstic Plateau	

Okuyucu Mektupları / Letters

Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nde (anemon) yayımlanan çalışmalar hakkındaki değerli görüşlerinizi, yorumlarınızı ve önerilerinizi lütfen dergi editörüne iletiniz.

Dr. Öğr. Üyesi Yusuf AYDIN
y.aydin@alparslan.edu.tr

Editörden...

Değerli okurlarımız,

Dergimizin 2022 Aralık sayısını selam ve muhabbetlerimizle birlikte sizlere sunuyoruz.

Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, her sayıda daha nitelikli çalışmaları yayınlama ve sizlere ulaştırma hedefiyle daha nitelikli süreçlerle ve indekslerle yoluna devam etmektedir. Dergimizin yayınlanma sürecinde aktif olarak yer alan Sayın Rektörümüze, saygıdeğer alan editörlerimize, kıymetli yayın ve danışma kurullarımıza, çalışmaların nitelikli hale gelmesinde katkıda bulunan değerli hakemlerimize, başta bu sayıda olmak üzere dergimize çalışmalarıyla katkıda bulunan bütün yazarlara ve teknik süreçte yer alan diğer çalışma arkadaşlarımıza şahsım ve ekibim adına teşekkür ediyorum.

Dergimiz 2013 yılından bu yana oldukça disiplinli bir şekilde yayın faaliyetlerini sürdürmekte olup aynı disiplinle daha birçok yıl akademik yazına katkılar sunmaya devam edecektir. Alan editörlerimiz, dergimize gelen makalelerin süreçlerini en hızlı ve nitelikli bir biçimde işletmek ve yayına hazır hale getirmek için büyük çaba sarf etmektedir. Dergimize yönelik oluşturduğunuz yoğun taleplere en iyi bir biçimde cevap vermek için çalışmaktayız. Bizden bağımsız işleyen hakemlik süreci, bazı makalelerin sürecinin uzamasına sebep olabilmektedir. Bunun için kıymetli yazarlarımıza özrü bir borç bilip, onların sabırlarını temenni etmekteyiz.

Geçen sayıda olduğu gibi bu sayıda da sosyal bilimlerin farklı disiplinlerinden oluşan birbirinden değerli 26 yazı yer almaktadır. Titiz bir değerlendirme sürecinin ardından yayımlanan bu makalelerin kendi alanına katkı sağlayan, yenilik getiren ve topluma ışık tutan yayınlar olduğuna inanıyoruz. Özgün ve nitelikli çalışmaları bilim dünyasına sunma hedefiyle bir sonraki sayıda buluşmak dileğiyle...

Saygılarımla...

Dr. Öğr. Üyesi Yusuf AYDIN

Baş Editör

Araştırma Makalesi • Research Article

Investigation of the Attitudes of Primary School Teachers Towards Refugee Students

Sınıf Öğretmenlerinin Mülteci Öğrencilere Yönelik Tutumlarının İncelenmesi

Veysel Kara*, Mehmet Başaran**

Abstract: This study aims to examine the attitudes of primary school teachers with refugee students in their classes towards these students. The convergent parallel design, one of the mixed research designs, was used. The study data were obtained from 311 primary school teachers, 197 females and 114 males, working in the Şahinbey and Şhitkamil districts of Gaziantep. Ethics Committee approval was obtained from Gaziantep University (08.10.2021-E.96398). In the study, “Demographic Information Form,” “Refugee Student Attitude Scale,” and “Semi-structured Interview Form” prepared by the researchers were used as the data collection tools. The quantitative data obtained with the data collection tools were analyzed by SPSS program, and the qualitative data were analyzed by descriptive analysis. According to the results of the statistical analysis, it was determined that the overall scale and the proficiency sub-dimension differed in favor of male teachers in terms of gender variable, and the efficacy sub-dimension in terms of age variable in favor of the 51-60 age group. In terms of the years of service variable, it was found that the sub-dimension of proficiency differed significantly in favor of teachers who had served for 21 years or more, and the overall scale in terms of the number of refugee students in the teachers’ classrooms, and favor of teachers with a refugee student in the sub-dimensions of adaptation and proficiency. The proficiency dimension favors teachers who served 21+ years in terms of years of service. In the content analysis of the interviews, it was revealed that the teachers had a language problem with their communication with the refugee students, and they tried to overcome this problem through Turkish-Arabic-speaking students or translators, which was a language problem in the adaptation of the refugee students and those parents had a negative view of co-education, that teachers planned activities and group games to overcome the adaptation problem. In addition, considering that the language problem and reading comprehension are the biggest problems in refugee education, the teachers underlined that there should be no discrimination and that language education should be provided to the refugee students and their parents as the key recommendations. The findings were discussed in the light of the literature, and the recommendations were made for the practitioners and researchers.

Keywords: inclusive education, refugee student, primary school teachers’ attitude

Öz: Araştırmanın amacı sınıfta mülteci öğrenci bulunan sınıf öğretmenlerinin mülteci öğrencilere yönelik tutumlarının incelenmesidir. Araştırmada karma araştırma desenlerinden yakınsayan paralel desen kullanılmıştır. Araştırmanın verileri Gaziantep’te Şahinbey ve Şhitkamil ilçelerinde görev yapan 311 sınıf öğretmeninden elde

* Expert, Ministry of National Education

ORCID: 0000-0002-7130-5767, veyselkara28@gmail.com

** Asst. Prof. Dr., Gaziantep University, Education Faculty, Curriculum and Instruction

ORCID: 0000-0003-1871-520X, mehmetbasaran@gantep.edu.tr [corresponding author]

This paper has been derived from the first author's MA dissertation completed under the supervision of the second author.

This research was carried out after being approved by the decision of Gaziantep University (08.10.2021-E.96398).

Cite as/ Atıf: Kara, V. & Başaran, M. (2022). Investigation of the attitudes of primary school teachers towards refugee students.

Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 10(3), 981-1001. <http://dx.doi.org/10.18506/anemon.1111750>

Received/Geliş: 30 April/Nisan 2022

Accepted/Kabul: 26 Ağustos/Ağustos 2022

Published/Yayın: 30 December/Aralık 2022

edilmiştir. Veri toplama araçları “Demografik Bilgi Formu”, “Mülteci Öğrenci Tutum Ölçeği” ve araştırmacının hazırladığı, “Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu”dur. Elde edilen nicel verilerin analizinde SPSS programı, nitel verilerin analizinde betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. İstatistiksel analiz sonuçlarına göre cinsiyet açısından ölçeğin geneli ve yeterlik alt boyutunun erkek öğretmenler, yaş açısından yeterlik alt boyutunun 51-60 yaş, hizmet yılı açısından yeterlik alt boyutunun 21+ yıl hizmette bulunmuş öğretmenler ve sınıflarındaki mülteci öğrenci sayısı açısından ölçeğin geneli, uyum ve yeterlik alt boyutlarında 1 mülteci öğrencisi bulunan öğretmenler lehine anlamlı farklılaştığı bulunmuştur. Yapılan görüşmelerin betimsel analizinde, öğretmenlerin mülteci öğrenciyle iletişimlerinde dil sorunu olduğu, bunu Türkçe-Arapça bilen öğrenciler veya tercümanlarla aşmaya çalıştıkları, mülteci öğrencilerin uyumlarında dil sorunu olduğu, velilerin bir arada eğitime sıcak bakmadıkları, öğretmenlerin uyum sağlama amacıyla etkinlikler ve grup oyunları planladıkları, mülteci eğitiminde dil sorunuyla okuduğunu anlamama en büyük sorunlar olarak dile getirilmiş olup öğretmenler çözüm olarak ayırım yapmama, mülteci öğrenci ve velilerine dil eğitimi verilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Elde edilen bulgular literatür ışığında tartışılmış, uygulayıcı ve araştırmacılara yönelik önerilere yer verilmiştir.

Keywords: kapsayıcı eğitim, mülteci öğrenci, tutum

Introduction

People have migrated from one place to another for different reasons from the past to the present. Migration is the movement people take for social, political, or economic reasons in or out of the region where they live forcefully or willingly to achieve a prosperous life (Aksoy, 2012). Erder (1986) defined the phenomenon of migration as the fact that the displaced changes occurred at a certain distance and occurred in a process that had enough effect. Based on the definitions, we can define the phenomenon of migration as a movement of displacement in a certain period, whether in groups or individually, to have more prosperous living conditions, whether temporarily or permanently, for political, social, or economic reasons. As a result of migrations, the concept of refugees emerged.

Turkey is affected by migration movements and receives intensive migration due to its location in a region where the continents meet (Karayel, 2016; Ansen, 2012). Today, the Republic of Turkey is home to nearly four million refugees from Syria alone. There are 3,739,859 Syrian refugees registered in Turkey as of February 3, 2022, and under temporary protection (Directorate General of Migration Management [GIGM], 2022). The countries where other refugees living in our country have citizenship, and their numbers are as follows:

- ✚Iraqi refugees, 162,760 people
- ✚Afghan refugees, 125,104 people
- ✚Iranian refugees, 24,300 people
- ✚Other refugees 10,024 people (UNHCR, 2021).

Turkey has over four million refugees. Many are inevitable, and various arrangements will be made for refugees. The government’s arrangements regarding refugees are made in education, economic, health, and social fields.

In Türkiye, the education of refugees is carried out with various applications, and recently inclusive education practices have been included among these practices. Inclusive education is that the individual’s needs should be highlighted rather than handled alone and that all disadvantaged groups can benefit from educational services in the same educational environments by diversifying the appropriate educational content (UNESCO, 2008). Inclusive education aims to ensure that all individuals have access to quality education and learn success, to ensure that children attend school by preventing exclusion and discrimination, and to reach a society where all individuals have rights, and these rights are democratically recognized (Puri & Abraham, 2004; Dusik & Santarosa, 2016; Barton, 1997). The basic idea of inclusive education is to ensure that all students benefit equally from educational opportunities and to create quality educational environments, regardless of biased opinions such as gender, race, religious beliefs, different characteristics, special needs, and socioeconomic status. The Inclusive Education Project, which was carried out by the Turkish Ministry of National Education (MEB) General Directorate of Teacher Training and Development (ÖYGM) with the support of the United Nations International Children’s Emergency Fund (UNICEF), was implemented in 3 phases. The

first phase of the project was carried out with Syrian teachers to improve the quality of the education carried out in the Temporary Education Center (GEM) under the heading ‘Training of Syrian Teachers,’ and the second phase was carried out with Foreign Nationals in the ‘Class of Foreign Nationals in the Class.’ Under the title of ‘Teacher Education with Students’, it was made to support teachers with refugee students in their classrooms, and in the third stage, the project was detailed in ten modules and redeveloped under ‘Inclusive Education.’ With this training, ÖYGM aimed to eliminate the exclusion applied to refugee students by centering the student, seeing the differences of refugee children as wealth, not as a problem, and including them in all educational activities (ÖYGM, 2018). According to General Directorate of Lifelong Learning (HBOGM) 2021 data, the age population in education, excluding university education in our country, is 1,272,691 people, while the number of students enrolled in the school is 831,801 (HBOGM, 2021). The aged population and the number of refugee students enrolled in the school show how important inclusive educational practices are for teachers and refugee students.

Refugee students guide classroom teachers at the elementary level. These positions make classroom teachers’ attitudes towards refugee students essential. This study was carried out to shed light on the communication of classroom teachers at the elementary level, which is one of the main steps in integrating refugee students into society and the education system, the adaptation problems experienced by refugee students, and the problems in general.

When the relevant literature was examined, it was seen that only Kuzu and Deniz’s (2019) research was in the context of inclusive education when we looked at the research aimed at examining teachers’ attitudes regarding refugee students. This research is separated from other research in terms of inclusive education. Other similar studies aimed at examining teachers’ attitudes towards refugee students examined teachers’ attitudes towards refugee students in terms of Sağlam and Kanbur’s (2017) three variables, Köse, Bülbül, and Uluman’s (2019) five variables, and Akman (2020) five variables. This research is also essential for examining teachers’ attitudes towards refugee students by taking 13 variables for teachers. However, answers to the following questions were sought, predicting that classroom teachers’ attitudes could not be independent of the characteristics or some variables they had.

1. Is there any significant difference between the attitudes of classroom teachers with refugee students in their class in terms of gender, age, number of refugee students in the classroom, year of service, whether they receive education for inclusive education, marital status, number of children in the family, and educational status variables?
2. What is the extent of teachers’ communication with refugee students?
3. How do teachers evaluate refugee students’ integration in school/classroom?
4. What are the problems teachers have in refugee student education, and what are the solutions to these problems?

Method

This part of the research includes a research approach, working group, data collection tools, data collection and analysis, validity, and reliability studies.

Research Pattern

This study, which was carried out to examine classroom teachers’ attitudes toward refugee students in inclusive education, is mixed-method research, and the study used a parallel design that converges from a mixed-method research design. In the convergent parallel design, a mixed-method research pattern, quantitative and qualitative data are collected and analyzed separately, and finally, the data is compared or associated with each other (Creswell & Plano Clark, 2014).

Workgroup

Ethics Committee approval was obtained from Gaziantep University (08.10.2021-E.96398). Creating the research group was criteria for the target group to work as public-school classroom teachers and have at least one refugee student. For this reason, the criterion sampling method was used when creating the research sample. In this sampling method, the researcher determines the characteristics of the sample group, and the people who have these qualities are selected for the sample group (Büyüköztürk et al., 2018).

In the quantitative dimension of the study, 311 classroom teachers working in the Şahinbey and Şehitkamil districts of Gaziantep province worked together. The demographic characteristics of the classroom teachers in the quantitative working group are included in Table 1.

Table 1. Demographic Characteristics of the Class Teachers Who Make up the Study Group in the Quantitative Dimension of the Study

Variable	Option	Frequency	Percentage
Gender	Female	197	63.3
	Male	114	36.7
Marital Status	Married	217	69.8
	Single	94	30.2
Age	20-30	101	32.5
	31-40	111	35.7
	41-50	70	22.5
	51-60	29	9.3
Education Status	Undergraduate	268	86.2
	Master	43	13.8
Year of Service	0-5	91	29.3
	6-10	47	15.1
	11-15	49	15.8
	16-20	55	17.7
	21+	69	22.2
Teachers' Status of Having Children	No Children	106	34.1
	1	51	16.4
	2	113	36.3
	3+	41	13.2
Number of Refugee Students in the Classroom	1	47	15.1
	2	41	13.2
	3	47	15.1
	4+	176	56.6
Inclusive Education In-Service Training Status	Yes	189	60.8
	No	122	39.2

When table 1 is examined, 63.3% of the teachers who participated in the quantitative dimension of the study were female, 36.7% were male, 69.8% were married, 30.2% were single, and 32.5% were between the age of 20 and 30, 35.7% are aged between 31-40, 22.5% are between 41-50 years old, 9.3% are between 51-60, 86.2% are undergraduate, and 13.8% are graduates. 29.3% of teachers have a service year between 0-5 years, 15.1% between 6-10 years, 15.8% between 11-15 years, 17.7% have no children between 16 and 20 years, 22.2% have no children in their family for more than 21 years, 16.4% have one child, 36.3% have two children, and 13.2% have three or more children.

15.1% of the teachers who participated in the study had one refugee student in their class, 13.2% had two refugee students, 15.1% had three refugee students, and 56.6% had four or more refugee students. It is seen that 60.8% of teachers receive in-service training related to inclusive education, and 39.22% do not receive in-service training related to inclusive education.

In the qualitative dimension of the study, the criteria sampling method was used, and qualitative interview questions were selected from nine volunteer classroom teachers who studied on a quantitative

scale and worked with these teachers. In the light of the data obtained in the quantitative research, interviews were conducted with the teachers who had refugee students in their classes to understand the current situation. Having refugee students in the class was determined as a criterion. Demographic characteristics of classroom teachers in the qualitative dimension of the research are given in Table 2.

Table 2. Demographic Characteristics of the Class Teachers Who Make Up the Study Group in the Qualitative Dimension of the Study

Variable	Option	Frequency	Percentage
Gender	Female	4	44.4
	Male	5	55.5
Marital Status	Married	7	77.7
	Single	2	22.2
Age	20-30	5	55.5
	31-40	2	22.2
	41-50	1	11.1
	51-60	1	11.1
Education status	Undergraduate	7	77.7
	Master	2	22.2
Year of Service	0-5	3	33.3
	6-10	2	22.2
	11-15	1	11.1
	16-20	1	11.1
	21+	2	22.2
Teachers' status as having children	No Children	5	55.5
	1	1	11.1
	2	1	11.1
	3+	2	22.2
Number of Refugee Students in the Classroom	1	0	0
	2	0	0
	3	0	0
	4+	9	100
Inclusive Education In-Service Training Status	Yes	5	55.5
	No	4	44.4

When table 2 is examined, 44.4% of the teachers who participated in the qualitative dimension of the study were female, and 55.5% were male.

Data Collection Tools

In the quantitative part of the study, the Refugee Student Attitude Scale [RSAS], consisting of 24 articles developed by Sağlam & Kanbur (2017) with communication, compliance, and proficiency sub-dimensions, was used to measure the attitudes of classroom teachers towards refugee students. Internal coefficients of consistency were examined to determine the reliability of the Refugee Student Attitude Scale. The internal consistency coefficient (Alpha) for the scale's reliability is calculated as .91. This value indicates that the substances that make up the scale are consistent. Internal consistency reliability coefficients were also calculated for each sub-factor. The reliability coefficient for the first sub-factor was .88, the reliability coefficient for the second sub-factor was .88, and the reliability coefficient for the third sub-factor was .80. Our research calculated internal consistency coefficients separately for the communication, compliance, and proficiency sub-dimensions of the Refugee Student Attitude Scale. The reliability coefficient for the communication subdivision is .93, the reliability coefficient for the compliance subdivision is .89, the reliability coefficient for the proficiency subdivision is .78, and the reliability coefficient for the scale-wide is .94.

In the qualitative dimension of the research, the researcher prepared semi-structured interview questions consisting of 10 questions following the sub-dimensions of the Refugee Student Attitude Scale. In the process of developing the qualitative data collection tool, before the questions were prepared, ten questions that were thought to be complementary to the communication, adaptation, and competence sub-dimensions of the scale were prepared by making use of the Refugee Student Attitude Scale, which will be used in the quantitative dimension of our research. Experts in the field were consulted regarding the prepared interview questions. According to expert opinions, after necessary linguistic and morphological corrections were made to the interview questions, the interview form with ten open-ended questions was applied to nine volunteer classroom teachers who had refugee students in their class and were selected according to the criterion sampling. It was considered a criterion for the teachers to have at least one refugee student and to work in a public school.

The researcher created a “Personal Information Form” for both methods to collect information on the demographic characteristics of the classroom teachers participating in the study. In this form, there are questions about gender, age, whether the teachers who participated in the research voluntarily received education for inclusive education, the year of service, marital status, the status of teachers having children, and the number of refugee students in their class and their educational status.

Data Collection and Analysis

The scale used within the scope of the quantitative dimension of the study was sent online to classroom teachers with the link created by the researcher in the fall semester of the 2021-2022 academic year, and 311 classroom teachers answered the scale online. In writing, teachers are told about the purpose of the research and how to apply it. In addition, it has been explained that selecting substances that reflect their actual attitudes in this data collection tool has an essential role in achieving the purpose of the research. Thus, their motivation for the data collection tool was increased. The data collection process was carried out thoroughly. The first research question, “Is there a significant difference between the attitudes of classroom teachers with refugee students in their classrooms in terms of gender, age, number of refugee students in the classroom, year of service, whether or not they receive education for inclusive education, marital status, number of children in the family and educational status variables?” was obtained by analyzing the data on the quantitative dimension with the SPSS 22.0 package program.

Data on the qualitative dimension of the research were collected on the exact dates as the collection dates following the research pattern. The researcher encouraged the participants to participate in the research process by informing them. The data collection process is terminated when it is thought that sufficient numbers of data have been reached. Data that does not meet the criteria has been extracted, and the data has been finalized. Three sub-questions regarding the qualitative dimension of the study were sought. These are the ones that are going to

“What is the extent of teachers’ communication with refugee students?”

How do teachers evaluate refugee students’ integration in school/classroom?

What are teachers’ problems in refugee student education, and what are the solutions to these problems?”

The findings from these questions were analyzed by the method of depiction analysis.

Validity and Reliability Studies

The personal information form was applied to teachers, and the data obtained from the scale were digitized using the SPSS 22.0 package program, and data were analyzed with this program. During the analysis of the data, the following statistical procedures were performed.

Frequency and percentage retrieval procedures were applied for descriptive statistical analyses related to the personal characteristics of the teachers participating in the scale (gender, age, in-service education for inclusive education, year of service, marital status, teachers’ status of having children, number of refugee students in the classroom and educational status). The scale was subjected to the Cronbach Alpha internal consistency test to test the Refugee Student Attitude Scale’s subdivision

reliability. Kolmogorov-Smirnov decided whether the data showed normal distribution within the groups by looking at the distortion pressure coefficients to determine the analyses. T-test (Independent Sample t-test) was used in two independent group comparisons in normal distribution data. One-way Variance (Oneway ANOVA) analysis was used to compare more than two unrelated groups, and the Bonferroni test from post hoc tests was used to determine the source of the difference. Levene statistics have determined whether the variances are homogeneous to determine the homogeneity of the variance. The Pearson correlation coefficient looked at the relationship between the variables. 0.05 significance level was used to interpret whether the obtained values were meaningful.

The data collection form has been prepared following the scientific process to ensure the internal validity of the qualitative interview form of the research, Codes for teachers' attitudes towards refugee students are supported by direct citations to ensure internal credibility. In qualitative research, it is seen as necessary for the validity of the research to include direct excerpts from the statements of the participants of the study and explain the results achieved (Yıldırım and Şimşek, 2016). Who is the teacher whose idea is mentioned when the excerpts are made? T1, T2, T3... is encoded with numbers in the teacher's order in the list. In order to ensure external reliability and validity, the method of research and the research process are explained in detail.

In order to ensure the validity and reliability of the interview forms applied, the questions were prepared according to the Refugee Student Attitude Scale and presented to the opinions of 5 experts in their fields, one of whom is a Turkish teacher. After the necessary content arrangements and shapely linguistic arrangements were made on the questions after the returns, the data were evaluated by the descriptive analysis method. The themes were created by different researchers at different times and encoded in specific themes. The analysis of the data by the researcher was carried out by the descriptive analysis method. Descriptive analysis is an analytical approach that includes processing qualitative data, identification, and interpretation of findings, depending on a predetermined framework (Yıldırım and Şimşek, 2011). Within the scope of the research, it has been pledged that the information given in the personal information form will not be included as a result of the research in order for the teachers whose opinions are consulted to express their opinions comfortably.

The themes of the study were made according to the answers given to the questions in the written interview form, considering the scale's communication, compliance, and proficiency sub-dimensions. The research themes were "problems and solutions in communication, adaptation and refugee education." In addition, frequency analysis was performed according to the repetition of the teachers' responses.

Results

In this section, the findings of the quantitative and qualitative dimensions of the research are given.

Findings on the Quantitative Dimension of Research

The findings of the Refugee Student Attitude Scale used in the quantitative dimension are included in this research. The findings in this section include the findings of the first sub-problem of the study.

Findings of the First Sub-Problem of the Study

The scale was subjected to the Cronbach Alpha internal consistency test to test the Refugee Student Attitude Scale's subdivision reliability. Table 3 provides findings on the reliability analysis of scale scores.

Table 3. Reliability Analysis of Scale Score

Scale and Subscales	Cronbach's Alpha
Communication	.93
Harmony	.89
Proficiency	.78
Refugee student attitude scale	.94

Table 3. When examined, it is seen that the refugee student attitude scale is at a level where the reliability of the Proficiency Dimension is acceptable, and the scale scores of other dimensions are at a high level of reliability.

Findings on the Normality of Scales

Table 4 contains descriptive statistics of scales and findings on the conformity of the data to normal distribution.

Table 4. Descriptive Statistics of Scales and Findings on the Conformity of the Data to Normal Distribution

Scales	Statistics				Skewness	Kurtosis
	Min.	Max.	$\bar{X}$	Ss		
Communication	12.00	44.00	36.78	6.81	-.95	.70
Harmony	9.00	36.00	24.88	6.31	.08	-.64
Proficiency	4.00	16.00	10.52	3.11	.25	-.89
Refugee student attitude scale	28.00	96.00	72.17	14.41	-.25	-.41

In order to determine the analyzes to be made, it was decided whether the data showed a normal distribution within the groups by looking at the skewness coefficients. When Table 4 is examined, the values obtained by dividing the kurtosis and skewness values, which are widely used and reliable methods for normality, by their standard errors are considered to be between ± 2.0 , and the values are considered to be normally distributed (George & Mallery, 2010). Statistical analyzes were performed with parametric tests.

A t-test (Independent Sample t-test) was used in two independent group comparisons in normal distribution data. One-way variance analysis (Oneway ANOVA) was used to compare more than two unrelated groups, and the Bonferroni test from post hoc tests was used to determine the source of the difference. Levene statistics have determined whether the variances are homogeneous to determine the homogeneity of the variance.

Findings on Comparing Scales and Dimensions with Some Variables

T-test was used in two independent group comparisons, One-way Variance Analysis was used to compare more than two unrelated groups, and the Bonferroni test from post hoc tests was used to determine the source of the difference. Comparisons were made with Levene statistics to determine whether the variances were homogeneous.

Table 5 provides findings on comparing refugee student attitude scale and scale subdivision scores by gender of teachers.

Table 5. Findings on Comparing Refugee Student Attitude Scale and Subsidize Scores by Gender of Teachers

Scales	Gender	n	$\bar{X} \pm S.D.$	t	Sd	p
Communication	Female	197	36.39±6.57	-1.320	309	.18
	Male	114	37.45±7.19			
Harmony	Female	197	24.49±6.34	-1.437	309	.15
	Male	114	25.55±6.23			
Proficiency	Female	197	10.05±3	-3.588	309	.01
	Male	114	11.33±3.14			
Refugee student attitude scale	Female	197	70.92±13.97	-2.021	309	.04
	Male	114	74.33±14.94			

According to table 5, the communication dimension scores of the refugee student attitude scale do not show a statistically significant difference according to the gender of the individuals ($t=-1.320$ $p>0.05$). Male and female teachers scored close in the communication dimension. The adaptation dimension scores of the refugee student attitude scale do not show a statistically significant difference according to the gender of the individuals ($t=-1.437$ $p>0.05$). In other words, male and female teachers scored close in the fit dimension.

The proficiency dimension scores of the refugee student attitude scale show a statistically significant difference according to the gender of the individuals ($t=-3.588$ $p<0.05$). When the mean values are considered, the proficiency dimension Scale Scores of men (11.33±3.14) are higher than that of women (10.05±3). The scores show a statistically significant difference according to the gender of the individuals ($t=-2.021$ $p<0.05$). Attitude Scale Scores of men toward refugee students (74.33±14.94) compared to women (70.92±13.97) are higher. Table 6 compares refugee student attitude scale and scale subdivision scores according to teachers’ marital status.

Table 6. Findings on Comparing Refugee Student Attitude Scale and Subsidize Scores According to Teachers’ Marital Status

Scales	Marital Status	n	$\bar{X} \pm S.D.$	t	df	p
Communication	Married	217	36.6±6.94	- .70	309	.48
	Single	94	37.19±6.51			
Harmony	Married	217	24.78±6.3	-.40	309	.69
	Single	94	25.1±6.36			
Proficiency	Married	217	10.52±3.06	- .01	309	.99
	Single	94	10.52±3.22			
Refugee student attitude scale	Married	217	71.9±14.53	- .51	309	.61
	Single	94	72.81±14.17			

According to Table 6, the communication dimension scores of the refugee student attitude scale do not show a statistically significant difference in the individual’s marital status ($t=-0.70$ $p>0.05$). In other words, married and single teachers scored close in the communication dimension.

The adaptation dimension scores of the refugee student attitude scale do not show a statistically significant difference according to the individual’s marital status ($t=-0.40$ $p>0.05$). Married and single teachers got close scores from the adjustment dimension. The proficiency dimension scores of the refugee student attitude scale do not show a statistically significant difference according to the individual’s marital status ($t=-0.01$ $p>0.05$). In other words, married and single teachers got close scores from the competency dimension. The scores do not show a statistically significant difference according to the individual’s marital status ($t=-0.51$ $p>0.05$). Married and single teachers scored close on the refugee student attitude scale. Table 7 compares refugee student attitude scale and scale subdivision scores according to teachers’ educational status.

Table 7. Findings on Comparing Refugee Student Attitude Scale and Subsidize Scores According to Teachers' Educational Status

Scales	Education Status	n	$\bar{X} \pm S.D.$	t	df	p
Communication	Undergraduate	268	36.83±6.77	.35	309	.73
	Master	43	36.44±7.09			
Harmony	Undergraduate	268	24.92±6.38	.28	309	.78
	Master	43	24.63±5.93			
Proficiency	Undergraduate	268	10.48±3.12	-.51	309	.61
	Master	43	10.74±3.02			
Refugee student attitude scale	Undergraduate	268	72.23±14.46	.18	309	.86
	Master	43	71.81±14.23			

According to Table 7., the communication dimension scores of the refugee student attitude scale do not show a statistically significant difference according to the educational status of the individuals ($t=0.35$ $p>0.05$). In other words, the scores of those with undergraduate education and the teachers with master's degrees were close to each other in the communication dimension. The adaptation dimension scores of the refugee student attitude scale do not show a statistically significant difference according to the educational status of the individuals ($t=-0.28$ $p>0.05$). The scores of those with a bachelor's degree in education and those of teachers with a master's degree were close. The proficiency dimension scores of the refugee student attitude scale do not show a statistically significant difference according to the educational status of the individuals ($t=-0.51$ $p>0.05$). In other words, the scores of those with a bachelor's degree in education and the proficiency of teachers with a master's degree were close to each other. The scores do not show a statistically significant difference according to the educational status of the individuals ($t=0.18$ $p>0.05$). In other words, the scores of those with undergraduate education and teachers with master's degrees got close to each other on the Refugee Student Attitude Scale.

Table 8 provides findings on comparing refugee student attitude scale and scale subdivision scores according to teachers' inclusive education status.

Table 8. Findings on Comparing Refugee Student Attitude Scale and Subsize Scores According to Teachers' Inclusive Education Status

Scales	Training Status	n	$\bar{X} \pm S.D.$	t	df	p
Communication	Yes	189	36.39±7.11	-1.26	309	.21
	No	122	37.39±6.3			
Harmony	Yes	189	24.65±6.44	-.79	309	.43
	No	122	25.23±6.1			
Proficiency	Yes	189	10.72±3.08	1.47	309	.14
	No	122	10.2±3.14			
Refugee student attitude scale	Yes	189	71.76±14.82	-.63	309	.53
	No	122	72.81±13.77			

According to Table 8., the communication dimension scores of the refugee student attitude scale do not show a statistically significant difference according to the educational status of the teachers ($t=-1.26$ $p>0.05$). In other words, the scores of those who received in-service training and the teachers who did not receive in-service training received close scores in the communication dimension. The adaptation dimension scores of the refugee student attitude scale do not show a statistically significant difference according to the educational status of the teachers ($t=-0.79$ $p>0.05$). In other words, the scores of those who received in-service training and those of teachers who did not receive in-service training received close scores from the fit dimension. The proficiency dimension scores of the refugee student attitude scale do not show a statistically significant difference according to the educational status of the teachers ($t=1.47$ $p>0.05$). In other words, the scores of those who received in-service training and the teachers

who did not receive in-service training received close scores from the proficiency dimension. The scores do not show a statistically significant difference according to teachers' educational status ($t=-0.63$ $p>0.05$). In other words, the scores of those who received in-service training and the teachers who did not receive in-service training received close scores from the Refugee student attitude scale.

Table 9 compares refugee student attitude scale and scale subdivision scores according to teachers' ages.

Table 9. Findings on Comparing Refugee Student Attitude Scale and Subsize Scores by Teachers'

	Ages						F	p	Difference
	Age	n	$\bar{X}\pm S.D.$	S.V.	S.S.	M.S.			
Communication	a20-30	101	36.97±6.35	B.G.	226.16	75.39	1.64	.18	
	b31-40	111	36.74±6.4	W.G.	14143.53	46.07			
	c41-50	70	37.59±6.52	Sum	14369.69				
	d51-60	29	34.31±9.78						
Harmony	a20-30	101	24.81±6.36	B.G.	102.62	34.21	.86	.46	
	b31-40	111	24.25±5.73	W.G.	12234.74	39.85			
	c41-50	70	25.61±6.65	Sum	12337.36				
	d51-60	29	25.72±7.37						
Proficiency	a20-30	101	10.22±3.27	B.G.	105.80	35.27	3.75	.01*	b<d
	b31-40	111	10.07±2.75	W.G.	2887.85	9.41			
	c41-50	70	11.11±3.13	Sum	2993.65				
	d51-60	29	11.83±3.31						
Refugee student attitude scale	a20-30	101	72±14.02	B.G.	463.53	154.51	.74	.53	
	b31-40	111	71.06±13.16	W.G.	63865.09	208.03			
	c41-50	70	74.31±14.67	Sum	64328.62				
	d51-60	29	71.86±19.2						

According to Table 9., the communication dimension scores of the refugee student attitude scale do not show a statistically significant difference in the teachers' ages ($f=1.64$ $p>0.05$). The adaptation dimension scores of the refugee student attitude scale do not show a statistically significant difference according to the teachers' ages ($f=0.86$ $p>0.05$). The scores do not show a statistically significant difference according to the age of the teachers ($f=0.74$ $p>0.05$).

The proficiency dimension scores of the refugee student attitude scale show a statistically significant difference according to the teachers' ages ($f=3.75$ $p<0.05$). According to the Bonferroni multiple comparison test, which was conducted to understand which groups the difference is, the scores of those aged between 31-40 ($10,07\pm 2.75$) are significantly lower than those of 51-60 years (11.83 ± 3.31).

Table 10 provides findings on comparing refugee student attitude scale and scale subdivision scores by teachers' year of service.

Table 10. Findings on Comparing Refugee Student Attitude Scale and Subsidize Scores by Teachers' Year of Service

	Year of Service	n	$\bar{X} \pm S.D.$	S.V.	S.S.	M.S.	F	p	Difference
Communication	a0-5	91	37.23±5.91	B.G.	40.55	10.14	.22	.93	
	b6-10	47	36.77±7.16	W.G.	14329.14	46.83			
	c11-15	49	36.51±6.22	Sum	14369.69				
	d16-20	55	36.91±6.89						
	e21-+	69	36.28±8.04						
Harmony	a0-5	91	24.45±6.22	B.G.	142.97	35.74	.90	.47	
	b6-10	47	25.11±6.87	W.G.	12194.38	39.85			
	c11-15	49	23.96±4.5	Sum	12337.36				
	d16-20	55	24.84±6.69						
	e21-+	69	25.97±6.81						
Proficiency	a0-5	91	10.3±3.23	B.G.	114.86	28.71	3.05	.02*	c<e
	b6-10	47	10.32±2.91	W.G.	2878.80	9.41			
	c11-15	49	9.67±2.62	Sum	2993.65				
	d16-20	55	10.51±3.18						
	e21-+	69	11.55±3.15						
Refugee student attitude scale	a0-5	91	71.98±13.3	B.G.	387.80	96.95	.46	.76	
	b6-10	47	72.19±15.56	W.G.	63940.83	208.96			
	c11-15	49	70.14±11.3	Sum	64328.62				
	d16-20	55	72.25±14.96						
	e21-+	69	73.8±16.57						

According to Table 10. The communication dimension scores of the refugee student attitude scale do not show a statistically significant difference according to the teachers' years of service ($f=0.22$ $p>0.05$). The adaptation dimension scores of the refugee student attitude scale show a statistically significant difference according to the teachers' years of service. does not differ ($f=0.90$ $p>0.05$). The scores do not show a statistically significant difference in teachers' years of service ($f=0.46$ $p>0.05$).

The proficiency dimension scores of the refugee student attitude scale show a statistically significant difference according to the teachers' years of service ($f=3,705$ $p<0.05$). According to the Bonferroni multiple comparison test, which was conducted to understand between which groups the difference was, the scores of those whose years of service were between 11-15 (9.67 ± 2.62) were significantly different according to the scores of those whose years of service were 21 and above (11.55 ± 3.15). is lower.

Table 11 provides findings comparing refugee student attitude scale and scale subdivision scores according to teachers' status of having children.

Table 11. Findings on Comparing Refugee Student Attitude Scale and Subsidize Scores According to Teachers’ Child Ownership Status

	Number of Children	n	$\bar{X}\pm S.D.$	S.V.	S.S.	M.S.	F	p
Communication	No	106	36.99±6.3	B.G.	25.64	8.55	.18	.91
	1	51	36.73±6.25	W.G.	14.344.05	46.72		
	2	113	36.44±7.01	Sum	14.369.69			
	3+	41	37.22±8.25					
Harmony	No	106	24.73±6.38	B.G.	33.08	11.03	.28	.84
	1	51	25.22±6.16	W.G.	12.304.28	40.08		
	2	113	24.63±6.23	Sum	12.337.36			
	3+	41	25.54±6.67					
Proficiency	No	106	10.17±3.22	B.G.	34.52	11.51	1.19	.31
	1	51	10.9±2.66	W.G.	2.959.13	9.64		
	2	113	10.46±2.96	Sum	2.993.65			
	3+	41	11.1±3.65					
Refugee student attitude scale	No	106	71.89±14.15	B.G.	193.97	64.66	.31	.82
	1	51	72.84±12.76	W.G.	64.134.65	208.91		
	2	113	71.53±14.44	Sum	64.328.62			
	3+	41	73.85±17.05					

According to Table 11., the communication dimension scores of the refugee student attitude scale do not show a statistically significant difference in the number of children in the families of the teachers ($f=0.18$ $p>0.05$). does not show a significant difference ($f=0.28$ $p>0.05$). The proficiency dimension scores of the refugee student attitude scale do not show a statistically significant difference according to the number of children in teachers’ families ($f=1.19$ $p>0.05$). The scores do not show a statistically significant difference according to the number of children in teachers’ families ($f=0.31$ $p>0.05$).

Table 12 compares refugee student attitude scale and scale subdivision scores against the number of refugee children in teachers’ classrooms.

Table 12. Findings on Comparing Scale and Subsidize Scores by the Number of Refugee Children in Teachers’ Classrooms

	M. number in class	n	$\bar{X}\pm S.D.$	S.V.	S.S.	M.S.	F	p	Difference
Communication	1	47	38.51±7.06	B.G.	268.63	89.54	1.95	0.12	
	2	41	37.51±6.53	W.G.	14.101.06	45.93			
	3	47	37.19±6.64	Sum	14.369.69				
	4+	176	36.03±6.79						
Harmony	1	47	27.79±6.35	B.G.	906.93	302.31	8.12	0.01*	1>4+
	2	41	26.54±6.69	W.G.	11.430.43	37.23			
	3	47	25.83±6.34	Sum	12.337.36				
	4+	176	23.46±5.82						
Proficiency	1	47	11.64±2.99	B.G.	113.93	37.98	4.05	0.01*	1>4±
	2	41	10.93±2.99	W.G.	2.879.72	9.38			
	3	47	10.87±3.09	Sum	2.993.65				
	4+	176	10.03±3.09						

Refugee student attitude scale	1	47	77.94±14.61	B.G.	3.258.46	1.086.15	5.46	0.01*	1>4±
	2	41	74.98±14.57	W.G.	61.070.16	198.93			
	3	47	73.89±13.82	Sum	64.328.62				
	4+	176	69.52±13.93						

According to Table 12. The communication dimension scores of the refugee student attitude scale do not show a statistically significant difference according to the number of refugee children in the teachers' classes ($f=1.95$ $p>0.05$).

Adaptation dimension scores of the refugee student attitude scale show a statistically significant difference according to the number of refugee children in teachers' classes ($f=8.12$ $p<0.05$). According to the Bonferroni multiple comparison test, which was conducted to understand between which groups the difference was, the scores of teachers who had four or more refugee children in their class ($23.46±5.82$) were compared to the scores of teachers who had one child in their class ($27.79±6.35$) and two children. It is significantly lower than the scores of the teachers ($26.54±6.69$) who are The proficiency dimension scores of the refugee student attitude scale show a statistically significant difference according to the number of refugee children in the teachers' classrooms ($f=4.05$ $p<0.05$). According to the Bonferroni multiple comparison test, which was conducted to understand between which groups the difference was, the scores of teachers who had four or more refugee children in their class ($10.03±3.09$) were significantly different compared to the scores of teachers who had one child in their class ($11.64±2.99$) is lower. The scores show a statistically significant difference according to the number of refugee children in teachers' classes ($f=5.46$ $p<0.05$). According to the Bonferroni multiple comparison test, which was conducted to understand between which groups the difference was, the scores of teachers who had four or more refugee children in their class ($69.52±13.93$) were significantly higher than the scores of teachers who had one child in their class ($77.94±14.61$) is lower.

Correlation Analysis for the Relationship of Scale Scores

The relationship between the refugee student attitude scale and subdivision scores of the scale was looked at with the Pearson correlation coefficient.

Correlation analysis is a statistical method used to determine the degree and direction of the relationship between variables, regardless of whether they are dependent or independent. The number of correlation multiples (r) takes values ranging from -1 to +1, indicating the relationship's direction and strength. Table 13 contains the relationship results between the subdivisions of scale and scale.

Table 13. Examination of the Relationship between Refugee Student Attitude Scale and Subdivision Scores

Scales	Communication	Harmony	Proficiency	
Harmony	r	.69		
	p	.01		
	n	311		
Proficiency	r	.55	.73	
	p	.01	.01	
	n	311	311	
Refugee Student Attitude Scale	r	.89	.92	.79
	p	.01	.01	.01
	n	311	311	311

Table 13 shows a statistically significant positive moderate correlation between the communication dimension scores of the refugee student attitude scale and the adjustment dimension scores ($r: 0.69$, $p<0.05$). There is a statistically significant positive and moderate correlation between

the communication dimension scores of the refugee student attitude scale and the proficiency dimension scores ($r: 0.55, p<0.05$)

There is a statistically significant positive and high-level correlation between the communication dimension scores of the refugee student attitude scale and the scores ($r: 0.89, p<0.05$). There is a statistically significant positive high correlation between the adaptation dimension scores of the refugee student attitude scale and the efficacy dimension scores ($r: 0.73, p<0.05$). There is a statistically significant positive and high-level correlation between the adaptation dimension scores of the refugee student attitude scale and the scores ($r: 0.92, p<0.05$). There is a statistically significant positive high-level correlation between the proficiency dimension scores of the refugee student attitude scale and the scores ($r: 0.79, p<0.05$).

Findings on the Qualitative Dimension of the Study

The findings of the semi-structured interview form used in the qualitative dimension are included in this part of the research. This section includes findings related to the study’s second, third, and fourth sub-problems.

Findings of the Second Sub-Problem of the Study

The second sub-problem sought the question, “What extent are the teachers’ communication with refugee students?”. Table 14 contains the results of the descriptive analysis of the second sub-problem.

Table 14.1 Citations on Codes, Frequencies, and Codes in the Communication Theme

Theme 1: Communication		
Codes	Frequency-Teacher’s Code	Citation
Language problem	(8) T1, 2, 3, 5, 6, 7, 8, 9	T2 – “The most fundamental problem in my communication is the language problem.”
Turkish-Arabic translation	(3) T4, 8, 9	T4 – “Students who were able to translate Turkish-Arabic in my class in my first years.”
Translator	(3) T4, 5, 9	T5 – “We communicate through translators.”

When we look at the codes and frequencies in which the teachers of the class given in Table 14 indicated the extent of communication for refugee students, it is seen that they have language problems and problems in translation direction. There have been some who have expressed that they can contact interpreters in schools in communication problems. The table shows that the problems in terms of language problems have the highest frequency (eight people). Turkish-Arabic translation and interpreter codes have the same frequency (three persons) as frequency.

Single teachers in terms of marital status variable in the communication subdivision of quantitative scale, teachers who served for 0-5 years in terms of service year variable, teachers who were not trained in terms of whether or not they received in-service training for inclusive education, male teachers in terms of gender variable and graduate teachers in terms of education status variable had a higher attitude. In a similar interview, the teacher Ö4, who was single, male, undergraduate, had 0-5 years of service and did not receive training for inclusive education, said, “As a class rule, we have banned Arabic speaking in the classroom except in essential situations, and we have also suggested that conversations with families about this issue should be in Turkish. I observed that our refugee students gradually learned Turkish and expressed themselves by understanding it. In this case, we have no problem communicating currently. I think they will not have problems in their later educational lives.” From here, we can comment that quantitative data support qualitative data.

Findings Related to the Third Sub-Problem of the Study

In the third sub-problem, the question “How is the adaptation of refugee students to school/classroom evaluated by teachers?” was sought. Table 15 contains the results of the descriptive analysis of the third sub-problem.

Table 15. Excerpts on Codes, Frequencies, and Codes in the Harmony Theme

Theme 2: Harmony		
Codes	Frequency-Teacher's Code	Citation
Language problem	(6) T1, 2, 3, 6, 7, 8	T1 – “We have severe problems with language.
Events	(7) T1, 2, 3, 4, 5, 7, 9	T3 – “Activities for the development of their communication.”
Group games	(7) T1, 2, 3, 6, 7, 8, 9	T8 – “Playing group games.”
Parents do not like education together	(3) T1, 3, 4	T1 – “they do not like the education of their children together with refugee students

When we look at the codes and frequencies in which the class teachers given in Table 15 indicated the extent of adaptation to refugee students, it is seen that the language problem is also in the dimension of harmony and is one of the high frequency (six persons) codes of this size. It is seen that teachers conduct activities and group games to ensure the adaptation of refugee students to school/classroom and have the highest frequency (seven persons) in the size of these codes. The frequencies of teachers (three people) who say that other parents do not like their children to be educated in the same environment as refugee students are also included in the dimension of harmony.

Findings Related to the Fourth Sub-Problem of the Study

In the fourth sub-problem, the question “What are the problems that teachers have in refugee student education and the solutions to these problems?” was sought. Table 16 contains the results of the descriptive analysis of the fourth sub-problem.

Table 16. Excerpts on Codes, Frequencies, and Codes Set out the Theme of Problems Experienced in Refugee Student Education and Solutions

Theme 3: Problems in refugee education and solutions		
Codes	Frequency-Teacher's Code	Citation
Language problem	(9) T1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9	T2 – “ <i>language problem at the beginning of the problems.</i> ”
Not understanding what you are reading	(6) T1, 2, 3, 4, 8, 9	T9 – “ <i>the biggest problem is the intimidation and language problem.</i> ”
Language education for students	(4) T3, 6, 7, 9	T7– “ <i>collectively learning languages in certain schools.</i> ”
Language teaching to parents	(3) T1, 8, 9	T8 – “ <i>Parents should be taught Turkish.</i> ”
Not discriminating between students	(3) T4, 5, 9	T5 – “ <i>Without any distinction between students.</i> ”

When we look at the codes and frequencies in which the teachers of the class given in Table 16 stated the problems and solutions in refugee education for refugee students, it was stated that the language problem is also in this section and that it is the only frequency (nine people) that everyone who participated in the study expressed as a problem. Another problem that teachers express is the problem of not understanding reading, which has a high frequency (six people) in this theme.

The solutions offered by teachers regarding the problems are seen as teaching languages to students, teaching languages to parents, and not discriminating between students. The frequency of the language teaching code for students is four people, while the frequency of language teaching codes to parents and non-discrimination between students equals three people each.

As a matter of fact, in a similar interview, the teacher Ö9, who has a master's degree, has 21+ years of service, is in the age group between the ages of 51-60, has 3+ children, and has received education for inclusive education, said, "The problem of reading comprehension and language is our biggest problem. As for the solutions, parents and students can be supported in teaching Turkish." Based on these findings, it can be said that the findings obtained from quantitative data support the findings obtained from qualitative data.

Discussion, Conclusions, and Recommendations

When the relevant literature was examined, it was observed that men scored higher than women in the lower level of proficiency and their attitudes differed significantly in the studies conducted by Ayten & Köse (2020) and Sağlam & Kanbur (2017). We can evaluate the results achieved as male teachers consider themselves more adequate than the sufficiency sub-dimension of the scale.

When we look at the age and service year variables, it is seen that there is a significant difference in the sub-dimension of proficiency in favor of teachers between the ages of 51-60 and having 21+ service years. When the relevant literature was examined, it was seen that there was no significant difference in the results in terms of age variable in the studies of Köse, Bülbül & Uluman (2019). However, Kuzu & Deniz's (2019) research showed that teachers with a seniority year of 15+ differed significantly in the competence dimension. Based on these results, it can be said that the age variable in the lower dimension of proficiency does not give significant results but differs significantly in favor of teachers who have served 15 years or more in the proficiency subdivision of the year of service.

According to the research results, teachers do not differ significantly in their attitudes towards refugee students, depending on whether they receive in-service training related to inclusive education. When looking at the relevant studies, Ayten & Köse (2020), Köse, Bülbül & Uluman (2019), and Kuzu & Deniz (2019) stated that the teachers' in-service training for refugees or participating in related seminars did not make a meaningful difference in their attitudes. Based on these studies, we can say that receiving in-service training for refugee students does not affect attitudes towards refugee students.

When we looked at the marital status variable, there was no significant difference in this situation in our research. Kanbur (2017) stated in his study that the marital status of teachers does not differ in attitudes towards refugee students. Given these results, it can be said that the marital status of teachers does not affect their attitudes towards refugee students.

According to the results of our research, there was no significant difference in teachers' attitudes towards refugee students regarding their educational status. Looking at the relevant studies, Köse, Bülbül & Uluman (2019) and Kuzu & Deniz (2019) concluded that teachers' education levels did not differ significantly in their attitudes towards refugee students. Based on these results, it can be said that teachers' educational status does not differ in attitudes towards refugee students.

Our research concluded that teachers with one refugee student differed significantly across the scale and in the lower dimensions of compliance and proficiency according to the number of refugee students in their classrooms. When the relevant literature was examined, it was concluded that the studies were not related to the number of refugee students in the classroom but rather to whether there

were refugee students. When these studies were examined, they concluded that teachers who were refugee students in their classrooms in Keskin & Okçu (2019) and Sağlam & Kanbur (2017) had more meaningful attitudes in their classrooms than non-refugee teachers. We can say that the number of refugee students in teachers' classrooms or whether they are refugee students changes their attitudes towards refugee students positively. However, more research into the number of refugee students in teachers' classrooms is thought to make teachers more generalized in attitudes to refugee students than the number of refugee students in their classrooms.

Regarding the variable of teachers' status of having children, there was no significant difference in teachers' attitudes towards refugee students. Not enough studies have been found in the literature on this variable. However, in their study, Keskin & Okçu (2019) examined whether there was a significant difference in teachers' attitudes towards refugee students based on whether teachers had children in the family and not the situation of having children. Their studies concluded that the scale differed significantly in the lower dimensions of communication and competence in favor of teachers with children. Future studies on the child status variable in the family are expected to make this situation general.

Our research showed that language problems were the most fundamental problem in teachers' communication with refugee students. In order to solve this problem, we see that teachers try to use translations or interpreters of students. When the relevant literature was examined, Yiğit, Şanlı & Gökçalp (2021) stated that the language problem is the most fundamental in teachers' communication. Avcı (2019) study stated that the main problem that refugee students have in school is the language problem, and they cannot communicate with their peers. In their study, Güven & İşleyen (2018) concluded that language differences and cultural dissonance are the most significant barriers to teachers' communication with refugee students. Based on these results, we can say that the most fundamental problem in teachers' communication with refugee students is the language problem.

When quantitative data were analyzed according to the teachers' demographic variables in this sub-problem, there was no significant difference in the communication subdivision of the scale. As a result of the data collected from teachers with different characteristics in semi-structured interviews, it was seen that the standard and most fundamental problem teachers have in communicating with refugee students is the language problem. General solutions to overcome this problem have been expressed as using interpreters and receiving support from students who speak Turkish Arabic, and it is seen that the answers given by the teachers do not differ much from each other. This information indicates that qualitative data support quantitative data obtained from teachers.

When the relevant literature was examined, Güven & İşleyen (2018) concluded that students did not adapt due to language differences and cultural factors. They stated that it is necessary to overcome this difficulty of adaptation in students, increase the quality of language education received by refugee students and that activities for adaptation should be spread over time. Yiğit, Şanlı & Gökçalp (2021) concluded that the social activities of the teachers, the games they play, and the admission of administrators and teachers in the school increase the cohesion of refugee students. In his study, Avcı (2019) stated that the problem of harmony is due to cultural differences. When these results are considered, it can be said that the problems in adapting refugee students to school/classroom are language problems and cultural factors and that teachers plan to overcome this adaptation problem with activities and games. It can also be interpreted as saying that the school's admission of refugee students by administrators and teachers can help refugee students overcome adaptation problems.

There was no significant difference in the scale's harmony subdivision compared to teachers' demographic variables in this sub-problem. As a result of the data collected from teachers with different characteristics in semi-structured interviews, it was seen that the standard and most fundamental problem teachers have regarding adapting refugee students to school/classroom is the language problem. It is seen that teachers plan activities and group games in order to help refugee students overcome the problem of adaptation, and their responses do not differ much from each other. The fact that teachers' answers to interview questions about compliance do not differ much indicates that teachers' opinions

do not differ according to the variables. This information indicates that qualitative data support quantitative data obtained from teachers.

When the relevant literature was examined, Başar, Akan & Çiftçi (2018) concluded that the problems experienced by refugee students in the learning process were communication problems, regulatory problems, problems with parent support, and language differences problems with parents. In Sarıtaş, Şahin & Çatalbaş's (2016) studies, they concluded that the most significant problems experienced by teachers in refugee education are language problems and behavioral problems. Teachers have proposed solutions to the language problems, such as language courses or language training, and cooperation with the reward-punishment method, empathy method, and guidance regarding behavioral problems. In their studies, Cırt & Güvenç (2019) concluded that Syrian students have sufficient reading skills but have problems understanding their reading and have difficulty communicating due to language problems. Güven & İşleyen (2018) concluded that communication and disciplinary problems are the most common problems experienced in refugee education.

When the results are taken into account, it can be said that the biggest problem experienced in refugee education is the language problem, behavior problems, not understanding what you are reading, the regulatory problem, and communication problems with parents are also common.

Suggestions

The recommendations developed with the research results were collected under two headings: for researchers and practitioners

Recommendations for Researchers

- ✚ This research was carried out with classroom teachers working in public primary schools in Sahinbey and Şehitkamil districts of Gaziantep province and with refugee students in their classrooms, and similar studies can be carried out in different regions and depending on different variables of different sample groups to obtain results that can be compared in a broader perspective.
- ✚ Our research investigates gender, age, number of refugee students in the classroom, and year of service variables on attitudes towards refugee students.
- ✚ Only classroom teachers make up the sample group of this research. A similar study with other branch teachers may offer the opportunity to examine the attitude levels of teachers of those branches in detail according to different variables.
- ✚ This study involved 311 teachers and nine teachers in qualitative size. More generalized research results can be obtained in the studies to be carried out by increasing the number of samples.

Recommendations for Practitioners

- ✚ According to the Refugee Student Attitude Scale, the study concluded that teachers aged 51-60 years and with 21+ years of service had a more positive attitude toward refugee students than other groups. Guidance or in-service applications can be developed where these teachers can transfer their experiences to teachers with less age and years of service.
- ✚ According to the research results, studies can be carried out to provide language support to refugee students and their parents for the language problem, which is seen as one of the most critical problems in refugee student education.
- ✚ Teacher candidates who have been educated in the teacher training departments of universities can be trained with refugee students and provide information about the process.
- ✚ Appropriate educational environments can be created, considering refugee students' educational needs.
- ✚ Orientation studies can be planned to quickly overcome the problems experienced by refugee students in school/classroom adaptation.

References

- Aksoy, Z. (2012). International migration and intercultural communication. *Journal of International Social Research*, 5(20), 292-303.
- Akman, Y. (2020). Examination of the relationship between teachers' attitudes towards refugee students and perceptions of multicultural education. *Pamukkale University Faculty of Education Journal*, 49, 247-262. <https://doi.org/10.9779/pauefd.442061>
- Ansen, D.M. (2012). Refugees in Turkish foreign law. (Master's thesis). Obtained from the National Thesis Center of the Higher Education Board. (Publication No. 324985).
- Avcı, F. (2019). Teacher's views on the problems faced by refugee students attending preschool institutions in the classroom environment. *Language Teaching and Educational Research*, 2(1), 57-80. <https://doi.org/10.35207/leter.537817>
- Ayten, B. K. & Köse, İ. (2020). The relationship between the attitudes of classroom teachers towards foreign students and their intercultural sensitivity levels. *Journal of Inonu University Institute of Educational Sciences*, 7(14), 56-78. <https://doi.org/10.29129/inujgse.790940>
- Barton, L. (1997). Inclusive education: romantic, subversive or realistic?. *International journal of inclusive education*, 1(3), 231-242.
- Başar, M., Akan, D. & Çiftçi, M. (2018). Problems in the learning process in classrooms with refugee students. *Kastamonu Journal of Education*, 26(5), 1571-1578. <https://doi.org/10.24106/kefdergi.427432>
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş. & Demirel, F. (2018). *Scientific research methods* (25. Print). Ankara: Pegem Academy.
- Cırtı Karaağaç, F. & Güvenç, H. (2019). Education problems for syrian refugee students attending official primary schools. *OPUS International Journal of Society Researches*, 11(18), 530-568. <https://doi.org/10.26466/opus.530733>
- Creswell, J. W. & Plano Clark, V. L. (2014). *Design and Execution of Mixed Method Research*. (p. 79). (Cev: Yüksel Dede & Selçuk Bashir Demir), Ankara: Memorial Publishing.
- Dusik, C. L. & Santarosa, L.M.C. (2016). Mousekey syllabic virtual keyboard: An assistive technology tool for people with physical disabilities. In: *ICT in Education* (pp. 171-197). Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-22900-3_10
- Erder, S. (1986). *"Ghetto" and Turks in the welfare society*. Istanbul: Technology Printing.
- George, D. & Mallery, M. (2010). *SPSS for Windows step by step: A simple guide and reference, update 17.0 (10a ed.)*. Boston: Pearson
- GIGM, (2022, January). *Statistics, Temporary Protection*. <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638> (Accessed On 26.01.2022).
- Güven, S. & İşleyen, H. (2018). Communication, communication barriers and Syrian students in classroom management. *Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR)*, 5(23), 1293-1308.
- HBOGM, (2021). *2020 Monitoring and evaluation report*. Akt. from the Department of Migration and Emergency Education. HBOGM, <http://hbogm.meb.gov.tr>

- Kanbur, N. İ. (2017). Examination of the attitudes of primary school teachers towards refugee students. (Master's thesis). Obtained from the National Thesis Center of the Higher Education Board. (Publication No. 471001).
- Karayel, A. (2016). The working rights (problems and solutions) of Syrian refugees residing in Mugla. (Unpublished master's thesis). Mugla Sıtkı Kocman University Institute of Educational Sciences, Mugla.
- Kazu, H. & Deniz, E. (2019). Examination of teachers' attitudes towards refugee students in the context of inclusive education in terms of various variables. *OPUS Journal of International Community Studies*, 14(20), 1336-1368. <https://doi.org/10.26466/opus.612341>
- Keskin, A. & Okçu, V. (2019). Examination of the attitudes of teachers and students towards refugee students in secondary schools. *Academia Journal of Educational Research*, 6(2), 311-332. <https://doi.org/10.53506/egitim.892264>
- Köse, N., Bülbül, Ö. & Uluman, M. (2019). Examination of the attitudes of classroom teachers towards refugee students in terms of various variables. *Journal of Continuous Vocational Education and Training*, 2(1), 16-29. <https://dergipark.org.tr/en/pub/jcvet/issue/45284/520313>
- ÖYGM. (2018). *Inclusive education project*. <http://oygm.meb.gov.tr/www/kapsayici-egitim-projesi-inclusive-education/icerik/679>
- Puri, M., & Abraham, G. (2004). *Handbook of inclusive education for educators, administrators, and planners: Within walls, without boundaries*. (pp. 22-27) Sage.
- Sağlam, H. I. & Kanbur, N. I. (2017). Examination of the attitudes of classroom teachers towards refugee students in terms of various variables. *Sakarya University Journal of Education*, 7(2), 310-323. <https://doi.org/10.19126/suje.335877>
- Sarıtaş, E., Şahin, U. & Çatalbas, G. (2016). Problems encountered with foreign students in primary schools. *Journal of Pamukkale University Institute of Social Sciences*, (Appendix 1), 208-229. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/411863>
- UNESCO. (2008). *Burial an inclusive education agenda: Reflection around the 48th session of the international conference on education*. Geneva, Switzerland: Author.
- UNHCR, (2021). <https://www.unhcr.org/refugee-statistics/download/?url=PT1tIj>
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2011). *Qualitative research methods in social sciences*. Ankara: Seçkin.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2016). *Qualitative research methods in social sciences*. Ankara: Seçkin.
- Yiğit, A., Şanlı, E., & Gökalp, M. (2021). Views of teachers, school administrators and students regarding the school adaptation of Syrian students in Turkey. *Nineteen May University Journal of Faculty of Education*, 40(1), 471-496. <https://doi.org/10.37669/milliegitim.960414>

Disclosure Statements

1. Contribution rate statement of researchers: All authors contributed equally.
2. No potential conflict of interest was reported by the authors.

Journal of Social Sciences of Mus Alparslan University

anemon

Derginin ana sayfası: <http://dergipark.gov.tr/anemon>

Araştırma Makalesi • Research Article

Militarism and Military Discourse in the Creation of a Nation: The Example of Turkish Modernization

Ulus İnşasında Militarizm ve Militarist Söylem: Türk Modernleşme Örneği

Adem Üstün Çatalbaş*

Abstract: Nations and nationalisms are, in the modern world, quite a fact. However, the biggest problem for a modern state is to create a nation from its citizens. In order to fulfill this task modern states have used every opportunity and tool. The military is one of these tools. As has its modern counterparts, the Turkish Republic has used its military to indoctrinate its citizens to create a nation. However, the usage of military has never been limited to time, or to the military itself. Both the military and militarist discourse, in modern Turkey, have involved and permeated almost every aspect of social life from the very beginning. This article is not the first attempt to examine the Turkish military and its effects in the country. Nevertheless, the militarist discourse have been studied very little in all its complexity. This study intends to examine militarist discourse and indoctrination processes in Turkey from military, political, educational, and media points of view with the context of modernization.

Keywords: militarism, democracy, Turkey, modernization, politics, nationalism.

Öz: Uluslar ve milliyetçilikler modern dünyada önemli bir olgudur. Ancak modern bir devlet için en büyük sorun vatandaşlarından bir ulus çıkarabilmektir. Bu görevi yerine getirebilmek için modern devletler her türlü fırsatı ve aracı kullanagelmıştır. Ulusal ordular da bu araçlardan biridir. Türkiye Cumhuriyeti devleti de tıpkı diğer modern emsalleri gibi orduyu bir ulus yaratmak için vatandaşlarına bu fikri aşlamak üzere kullanagelmıştır. Binaenaleyh, ordunun kullanımı zamana yahut ordunun kendisiyle sınırlı kalmamıştır. Hem ordu hem de militarist söylem modern Türkiye’de başından beri toplumsal hayatın hemen her alanına sirayet etmiştir. Bu makale Türk ordusunu ve ordunun ülkedeki etkisini ele alan ilk makale değildir, ancak militarist söylem bütün karmaşıklığı içerisinde çok az çalışılmıştır. Bu çalışma Türkiye’deki askeri söylemin ve endoktrinasyon süreçlerini modernleşme bağlamıyla birlikte ordu, siyaset, eğitim ve medya açısından incelemeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: militarizm, demokrasi, Türkiye, modernleşme, siyaset, milliyetçilik.

* Dr, Muş Alparslan Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Gerontoloji Bölümü

ORCID: 0000-0002-0870-0883 ustuncatalbas@gmail.com

Cite as/ Atıf: Çatalbaş, A.Ü. (2022). Militarism and military discourse in the creation of a nation: the example of Turkish Modernization. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(3), 1003-1011. <http://dx.doi.org/10.18506/anemon.1096724>

Received/Geliş: 31 March/Mart 2022

Accepted/Kabul: 26 August/Ağustos 2022

Published/Yayın: 30 December/Aralık 2022

Introduction

At the end of the Ottoman Empire political elites had begun employing nationalistic policies in the country. This was a late and desperate response to the new world order after the French Revolution. After the creation of the young republic, these efforts were more systematized. The governing elites, who were mainly former military officials, utilized almost every opportunity to create a modern nation. As the Italian nationalistic figure Massimo d'Azeglio said for Italy, they "have brought Turkey to light," and "now they have to bring the Turks to the light" (Kaya, 2011:122). Since its very inception, the Turkish military and military discourse have been parts of nation building in the new Turkish Republic.

During the last century of Ottoman Empire, modernization efforts had focused primarily on the military. This gave security a priority in the country; however, the exclusionist nature of military discourse led to a catastrophe for the state itself and nations in the Ottoman Empire. Between 1911 and 1922 the country was involved in four major wars (the first and second Balkan wars, World War I, and Independence War), one serious battle (with Italians over Libya), and one "controversial" ethnic clash (referred to in Turkey as the Armenian Issue). After founding the new republic, the military's role has never disappeared from politics. The founding fathers of the young republic were military officials, and although some of them relinquished their military roles and engaged into civil politics, when the new regime felt challenges, they (the former military officers) had been called to duty by the early governments. For example, Kemalettin Sami Pasha had been recalled twice from his post as an ambassador in Berlin to active duty for surpassing Kurdish uprising in 1925 and 1930 (Ihrig, 2014:123).

This use of the military and military discourse is not unprecedented; Turkey is not the only example (see Battistoni and Taylor, 2009; Mann, 2013; Levy and Levy, 2008; Chesterton and Isaenko, 2014; Hale, 2011). Some scholars and intellectuals examined the military's tutelage and militarist discourse from different perspectives such as socio-economical, socio-political, and so on (Kaya, 2011; Jenkins, 2001; Brown, 1989; McFadden, 1985). However, the Turkish military's effect in the nation building process is an area fertile for examination because Turkish nationalism is one of the late examples in the Europe and easy to track. Also, since Turkey did not involve in the World War II, policymakers, the majority of whom were former military-men, in the republican era had a long period of time to implement their nation building policies.

Military discourse, in Turkey in nation building, consists of four aspects. First and foremost, the Turkish Armed Forces, itself, has been used as a tool to indoctrinate Turkish citizens according to the new paradigm. Second, a common education is one of the most typical tools in the world used to accustom the populace of a country to new perspectives. In the Turkish example, military discourse fills a special place in Turkish national education system, from the very beginning to the end of college education. Third, political language in the Turkish environment infuses every citizen with a military perspective. There is almost no way to avoid its influence. And finally, the media has helped to strengthen the militarization process and legitimizes the military's tutelage over the country. In the sections below I will examine both the military and militarist discourse and discuss its effects on the general nation-building process in the conclusion. I use the term militarism in this investigation not merely its attachment to the military institution but as a holistic and inclusive worldview.

Militarist Indoctrination Processes in Turkey

In Turkey, every healthy man has always been legally obliged to serve in the military for a certain period. The duration was originally three years, and it has been reduced by the government gradually. Until 2019, the obligation was six months for college graduates, and fifteen months for non-graduates. In some cases, the military used to choose college graduates, especially doctors and engineers who can be used for their expertise, for one year of service. Since 2019, the duration of military service is six months for everyone.

Young people during their military service are not only educated for possible future military confrontations but also indoctrinated. As Basaran's (2014) article successfully showed us, the Turkish

military has a single-minded dualistic worldview, and this world view has only blacks and whites such as gender. There are only two options, and if others are considered they must be eliminated or, in the best scenario, treated.¹

It is understandable for modern militaries to indoctrinate its citizens according to the paradigm of the state apparatus. Otherwise, it might be impossible to convince people to die for the country. This is not, I think, a phenomenon only for modern militaries but also pre-modern ones. However, what is unique is that this modern militarist discourse extends into and can be felt in every part of social life. In Turkey's context, it is an inevitable fact for the citizens, especially for those who are serving in the military.

Military recruitment plays a major role in indoctrinating citizens with a nationalistic attitude. With common recruitment, the Turkish Armed Forces (TAF) can reach all male citizens across the country, and during mandatory military service soldiers experience a multi-layered indoctrination process. Regular military training consists of basic repetitive nationalistic slogans, nostalgic/folkloric elements, and some religious discourse as well. In regular basic training, repetition is an important part of indoctrination. Individuals become saturated with these slogans and discourse, but eventually they become accustomed to these patterns and begin thinking accordingly. Additionally, for illiterate soldiers there have been some basic courses (Âli schools - in vulgar Turkish "Ali okulu") that teach reading and writing in order to familiarize soldiers with modern life.² These basic courses also help the military to indoctrinate individuals.

Moreover, the Turkish military has an indoctrination commandership (*Eğitim ve Doktrin Komutanlığı [EDOK] - Education and Doctrine Commandership*) in order to develop indoctrination (as its name implies) strategies not only for soldiers but also for every citizen in the country. Indoctrination processes can include psychological warfare, but primary objective in this case is to indoctrinate the Turkish nation itself.

Militarist Education in Turkey

Turkey's educational system has some serious problems³, but here I will briefly examine the introduction of militarist discourse in the educational system. First and foremost, the educational system in Turkey has been based on citizen's duties to the nation-state, not rights for individuals. The nation-state wants to create obedient masses (Kaya, 2011). This emphasis appears to come from both security concerns and a militarist mindset. Since security is the prime priority of the state, the military and the militarization process of the nation is quite important. The idea of the "armed nation" (Sarıgil, 2013; Hür, 2014) remains paramount in Turkish political environment, and children in primary and secondary (even college youths) have undergone an indoctrination process during their education in accordance with the idea of "armed nation".⁴

In the very first stage of education for young Turkish children, the curriculum has had a "*Vatandaşlık Bilgisi*" (Knowledge of Citizenship) course. This course does not prioritize teaching youngsters their rights as individuals but infuses them with nationalistic duties. Although militarist understandings may not be revealed in full, i.e. militarist discourse is premature in these courses, still these first courses do not present a democratic, individualistic, civics curriculum (Şen, 2018). In high

¹ Ayşegül Altınay's compilation on the topic titled *Vatan, Millet, Kadınlar* (Homeland, Nation, Women, 2016) shows the gendered relations and masculine discourse in depth. Also see: (Selek, 2021).

² The author taught such courses while serving in the Turkish military.

³ Scholars have examined this fertile topic many times. To see a comprehensive example see: Kaplan, Ismail. 1999. *Türkiye'de Milli Eğitim İdeolojisi ve Siyasal Toplumlaşma Üzerindeki Etkisi* (The Ideology of National Education in Turkey and Its Effect on Becoming a Political Society). İstanbul: İletişim Yayınları.

⁴ It should be noted that since the late Ottoman times, the relations between the Turkish state and Germany was pretty close. Many German officials were served in the modernization of the Turkish military since the late Ottoman Empire until the World War II. The Ottoman Empire joined the World War I alongside with Germany, and many German generals fought in the Ottoman Army, including General Colmar von der Goltz who is the author of the famous book titled *The Nation in Arms* (1887). Hence, the Turks were quite familiar with the notion of armed nation.

school, on the other hand, there is a mandatory *Milli Güvenlik* (National Security) course, which is taught directly by uniformed military officials in the class. This course provides a direct introduction of militarist discourse into the educational system.

One can see a militaristic approach in some other classes too. For example, in the *Beden Eğitimi* (Physical Education) course, children receive some basic regular military training such as parade walking and other military drills, as if they were in a military post. In History classes, the whole curriculum is based on the idea of the Turkish nation. Other issues are taught either in speed (perfunctory), or in relevance to the Turkic world and the land of the Turkish Republic (Kaya, 2011:88-97). For example, the Crusades are taught because the topic relates to some historical Turkish states; such as the Seljuk Empire, or the Hittite civilization's importance comes from its relevance to Anatolia (today's Turkey). This is a very ethnocentric approach to history.

However, the biggest issue, I think, concerns the perception of the history. The Turkish nation is described as the most belligerent nation (Sargil, 2015) in the whole human history in the course books, and the situation is normalized by the authors (Altınay, 2003 - cited by Kaya 2011, p. 178-179). The educational system antagonizes the whole history from a militarist point of view, and imparts this view to the children. The concept of "we and others" leads people to normalize conquests of Turkish history without any objection/criticism, and solidifies this understanding with a yearning for a romanticized "glorious" past.

Furthermore, on national days, students were required and prepared to join parades. This is not a rare phenomenon in modern nation states, but what is unique in Turkish example, these nationalistic parades have been overly militaristic until recent years. Students have been prevented from joining classes, and forced to join parades, preferably in stadiums. Entire parades used to be organized to infuse citizens with nationalistic pride but accompanied by militarist language (Jenkins, 2001; Kaya 2011, ch. 8 - 9; Hür, 2014:275-281). Almost every city has a special day to celebrate its freedom from invasion during World War I and Independence War, and students take a part in these celebrations by giving nationalistic speeches, animating some battle scenes, reading chauvinistic poems related to battles.

Militarist Discourse about and within Politics

Although the Turkish military does not have a continuous direct impact on Turkish politics other than through both domestic and foreign security, officials tend to see themselves as the protector of the Kemalist/laicist (secularist) republic. Until 2013, the military acted as the Turkish Armed Forces Internal Law article 35 indicates:

"The duty of the Turkish Armed Forces is to protect and preserve the Turkish homeland and the Turkish Republic as defined in the constitution."⁵

This article has been used by military coup leaders to legitimize their actions, and by other military officials to pursue the role of the military as an arbitrator of the politics of the country (Jenkins, 1989).

The Turkish military's role in Turkish politics is not limited to military coup d'états only. High-ranked military officials in the strict hierarchal structure tend to involve themselves in politics as an arbitrator of founding principles. During time, the military has developed a unique language in order to warn civilian politicians. In peaks of political discussions in the country, high-ranked military generals have spoken at ceremonial events with a carefully-constructed language in order to reflect the military's bias and to warn civilian politicians. Whenever military officials have felt uneasy about Turkish politics, they have always implemented this signal-language by utilizing both formal and informal warnings. A memorandum to the government from the military (27 April 2007) addressed by General Staff Yaşar

⁵ This article was abolished in 2013.

Büyükanıt can be seen as an example. In his speech, the General Staff explicated the military's disapproval to the policies of the democratically elected government.⁶

"The problem that emerged in the presidential election process is focused on arguments over secularism. Turkish Armed Forces are concerned about the recent situation. ... the Turkish Armed Forces are a party in those arguments, and absolute defender of secularism. Also, the Turkish Armed Forces is definitely opposed to those arguments and negative comments. It will display its attitude and action openly and clearly whenever it is necessary ... Those who are opposed to Great Leader Mustafa Kemal Atatürk's understanding 'How happy is the one who says I am a Turk' are enemies of the Republic of Turkey and will remain so. The Turkish Armed Forces maintain their sound determination to carry out their duties stemming from laws to protect the unchangeable characteristics of the Republic of Turkey. Their loyalty to this determination is absolute."

Ceremonial speeches have not been the only way. The military has used the media in order to convey their messages by utilizing embedded journalists, and pressed politicians (either face to face, or on phone behind closed doors) in order to influence, or to balance, the political environment. It was quite common for journalists of the mainstream Turkish media to ask generals' opinions on specific issues or, without mentioning officials' names, to convey their messages to the populace as well as to the politicians (Bildirici, 2000).

This is one part of the story. On the other hand, politicians have endorsed and reproduced militarist discourse in Turkish politics as well. Until Turgut Özal's presidency in 1989, for example, his predecessors had always had a military background; preferably the General Staff of the Armed Forces would be elected by the parliament (the only exception was Democrat Party's president Celal Bayar, but he had also had some role both during the independence war and one-party era). The position of General Staff in the military had been seen as the last rung on the ladder before reaching presidency until the 1990s; Özal broke this custom in Turkish politics. However, the military has never given up affecting politics in the country, and for every presidential election in the parliament⁷, officials have always implied their positions to the personality of the future presidents (preferably a secular but from Sunni-Muslim background Turkish candidate), and tried to impose these reserves on politics.

Some political parties have positioned themselves according to military and militarist discourse. From a democratic point of view, this was obviously a shame, but during the cold war, since Turkey's position was vital for NATO, there was no foreign pressure for further democratic progress in the country. Of course, this is not an excuse, but considering the country's political changes over the centuries, the big picture can be seen clearer. During the country's modernization process, governing elites have always needed foreign encouragement for further reforms (Sarigil, 2013). After the collapse of the Soviet Union, the political environment has slowly changed; but the country's Kurdish question has restrained Turkey from becoming free from military guardianship.

The Media and Militarism

Of course the militarist engagement of the Turkish media needs a close examination, and I am not able to cover the whole story here. Many works examine the media's effect on Turkish politics (Talu, 2000; Cemal, 2008; Bildirici, 2001), with the Turkish media always playing a unique role in strengthening the military's influence in Turkish politics.

Between two World War, Turkish Republic had been seen as an autocratic state by the Western powers, and in fact Turkey's one party's role has always been questioned as an inspiration to Nazi and Fascist regimes in Germany and Italy respectively (Ihrig, 2014). After World War II, the ruling elites had to make a decision for both the fate of the country, and for themselves as well. As a security state,

⁶ To see a further examination of 2007 military memorandum to the ruling government and the reactions to it see: Türkis, Olric (ed.). 2007. *Örs ve Çekiç: Akbabanın Üç Günü* (Incus and Hammer: Three days of the Condor). Istanbul: Paradigma yayinlari.

⁷ Until 2007 the president of the country would be elected by the parliament. In August 2007, the law that regulates the presidential elections was changed by a referendum, and in 2014 the first president elected by populace took the power.

it was not acceptable to give all the power to the "demos" (populace or civilians). On the surface, there was an electoral system, but in fact it was a controlled hand-over of the power. The military has never trusted to the civil authority, and always been on the alert for any kind of treason. During one-party rule between 1923 and 1945, the media acted as a part of the ruling elite. The most eminent writers of the country were at the service of the ruling party. This role has evolved during the multi-party, or democratic establishment, era; that is to say, the mainstream Turkish media had sided with the militarist clique against Prime Minister Adnan Menderes' Democrat Party (DP) (Harris 1965). After the 1960 military coup d'état, the Turkish military controlled and manipulated the Turkish media (Wuthrich, 2010). The roots of the discourse has stemmed from both Atatürk's, the symbolic figure of the new republic, *Nutuk* (Speech) (1927), and the *Askeri İç Hizmet Kanunu 35. Madde* (35th Article of the Military's Internal Administration Law).

The military has legitimized its interventions by referring to these two sources; the media has made military discourse widespread across the country, and the populace has been indoctrinated. One of the most popular novelists and intellectuals of the country, Yaşar Kemal, who also has worldwide popularity, conducted interviews (Milliyet Daily, Interviews with the members of Turkey's National Unity, June, 11-15 1960) with some military officials after the first military coup d'état of the Republican era, and depicted them as heroes and saviors of the country (Oğur, 2015). The head of the Press Council, Oktay Ekşi, wrote an article (*Alçakları Tanıyalım - Let's Identify the Viles*) in 1998 in *Hürriyet Daily*, and put his colleagues in danger. This was an unacceptable move for a journalist because he, by betraying his profession's principles, leaked a military memorandum against some journalists who were considered traitors because they did not obey militarist understanding, and attempted to investigate other people's narrations. Hasan Cemal, who once was the head of the *Cumhuriyet* daily in the 1980s, wrote a book (2008) including confessions about how he and his colleagues were involved and supported a failed military coup in 1970s, and jailed after a counter-coup. These are just three examples of the common behavior by the Turkish media toward the military.

Decisions by the military on February, 28, 1997 resulted in what was named a post-modern coup by top military officials, and the name has lasted. What was unique for this "post-modern" coup was that it was conducted with the help of the Turkish mainstream media outlets (Çağlar, 2012). During the coup process, it was quite prevalent to quote from top military officials, write journal articles to address both politicians to take into consideration military officials' concern, and military officials to take an action to protect the republic's values. The "post-modern" coup era still remain a fertile area for scholars to examine.

Conclusory Remarks

At the dawn of 18th century, governing elites of the Ottoman Empire came to a decision point. Obviously, the state had encountered a huge challenge from Western civilization, and the Turkish state was in trouble. Some reforms had been implemented in the empire, and these processes accepted the superiority of the West. The ruling elites had read the situation as a power balance, and the very first and largest proportion of the modernization efforts had been concentrated on military structure (Heper and Güler, 1996; Demirel, 2003). This understanding might have been based on solid reasoning, however the militarization of politics in the empire caused an unintended vicious circle, and the new republic -- its successor-- up until now.⁸

The military began seeing itself as the guardian of the state and its politics. Whenever its top officials find it necessary, they have toppled governments both in the empire and in the new republic. These interventions were catastrophic for the country and for the people, if we think both in a time continuity. I do not intend to investigate these interventions and their results here, but this knowledge

---

⁸ Some scholars say that the empire had already been a war machine, and its entire tradition was based on war campaigns (Demirel, 2003). I do not oppose this way of thinking here. Even if this view is true, reform efforts were still a hint of a cleavage from the tradition. Now, the empire was in a defending position rather than attack, and security have been the main concern for the Turkish nation up to date.

provides an important prelude to understanding of the Turkish military's role in manipulating politics in the country.

After World War II, the elites announced their sympathy with democratic values, and one party regime had an end. Nevertheless, the military has always been interested in politics, and military officials have always felt that they are the guardian of republican values. If one closely examines the history of the military coup d'états, or interventions in Turkish Republic, s/he can trace the military's discourse.

It is proper to question the effects of using military discourse in politics. First and foremost, over-militarization of politics may cause an authoritarian regime as modern (and much in pre-modern) history shows us. It would be naive to expect democratic values to flourish under these circumstances--a unidirectional understanding of the world and erasure of differences. These approaches, which are quite valuable in non-democratic countries, undermine a poly-vocal pluralist environment.

As this article intends to show, military discourse has not been used only for regulating politics, but also for building a nation. In the Turkish the educational system many courses have been designed to give the people a sense of nationhood. Children are the most vulnerable part of the population, and since they are not able to critique what they encounter in the classrooms, they can easily be indoctrinated into whatever the state wants them to learn. As I showed above, military discourse has always been used to indoctrinate the young generations, and is still in use.

On the other hand, militarist discourse and understanding may cause a vicious circle for a country and its citizens. Unilateral understanding tends to ignore and/or eliminate the differences in a society, and this ignorance may cause an uneasiness or unrest in the society, especially for minority groups which are strongly segregated or discriminated against. This kind of unrest helps to strengthen nationalistic discourse, and due to that raise militarist intervention of the politics.

This account is quite true in modern societies but especially in the Turkish case. Ignorance politics causes unrest among minority groups (such as Kurdish people), and nationalistic pride takes place, oppression increases. An insurrection comes about, and the military becomes involved. The country's society has seen that strict politics have failed. It is time consider a different, rather softer tone of politics.

In closing, the Turkish state has relatively been 'successful' in creating a nation. There are strong nationalistic streams in Turkish politics both in the left and the right wings. However, the cost of creating the nation is what I have discussed here. Recently, Turkey has begun facing its anti-democratic history. The process is quite slow and agonizing for most of the state institutions (especially for military and military affiliated institutions), mainstream media, and citizens. It is a very hard process to change the mindset of the whole country. The democratization reforms were promising in the beginning, but militarism is still high in the country (Sarigil, 2013; Çatalbaş, 2022:212).

References

- Altınay, A. (2016). *Vatan, Millet, Kadınlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Atatürk, M. K. (2000 [1927]). *Nutuk (Speech)*. Ankara: Palme Yayıncılık.
- Battistoni, A. K. and Taylor, J. J. (2009). Indigenous identities and military frontiers. Reflections on San and the Military in Namibia and Angola, 1960-2000. *Lusotopie*, vol. 16, no. 1, p. 113-131.
- Başaran, O. (2014). "You're Like a Virus": Dangerous Bodies and Military Medical Authority in Turkey. *Gender & Society*, Vol. 28. No. 4, pp. 562-582.
- Brown, J. (1989). The Military and Society: The Turkish Case. *Middle Eastern Studies*, Vol. 25, No. 3, pp. 387-404.
- Bildirici, F. (2000). *Silüetini Sevdiğimin Türkiyesi*. İstanbul: Dogan Kitap.
- Cemal, H. (2000). *Kimse Kızmasın Kendimi Yazdım*. İstanbul: Dogan Kitap.

- Chesterton, B. M. and Isaenko, A. V. (2014). A White Russian in the Green Hell: Military Science, Ethnography, and Nation Building. *Hispanic American Historical Review* vol. 94, no. 4.
- Çağlar, I. (2012). The Welfare Party and February 28 Process: A Historical Analysis of Turkish Conservatives' Move to the Centre. *Turkish Journal of Politics* Vol. 3 No. 1, pp. 21-36.
- Çatalbaş, A. Ü. (2022). Militarism, Democracy, and Concordance: The Role of Citizenry in (Re)-Establishing Democratic Order in Argentina and Turkey. Konya: Çizgi Yayınevi.
- Demirel, T. (2003). The Turkish Military's Decision to Intervene: 12 September 1980. *Armed Forces and Society*, vol.29, no. 2, winter 2003, pp. 253-280.
- Ekşi, O. (1998). Alçakları Tanıyalım (Let's Identify the Viles). *Hürriyet Daily*, April 25.
- Goltz, C. (1887). *The Nation in Arms*. London: W.H. Allen.
- Hale, W. (2011). The Turkish Republic and its Army:1923–1960. *Turkish Studies*. Vol. 12, No. 2, 191–2011.
- Harris, George S. (1965). The Role of The Military in Turkish Politics. *Middle East Journal*, Vol. 19, No. 2, pp. 169-176.
- Heper, M. and Güner, A. (1996). The Military and Democracy in the Third Turkish Republic. *Armed Forces and Society*. vol. 22, no. 4, pp. 619-643.
- Hür, A. 2014. *Öteki Tarih: Kemalist Devrimler ve İsyanlar*. İstanbul: Profil Yayıncılık.
- Ihrig, S. (2014). *Atatürk in the Nazi Imagination*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Jenkins, G. (2001). How the Turkish Military Influences Policy. *The Adelphi Papers*. vol. 41, no. 337, pp. 41-55.
- Kaya, S. (2014). *Endoktrinasyon ve Türkiye'de Toplum Mühendisliği*. İstanbul: Nirengi Kitap.
- Kaplan, İ. (1999). *Türkiye'de Milli Eğitim İdeolojisi ve Siyasal Toplumlaşma Üzerindeki Etkisi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kemal, Y. (1960). Milli Birlik Üyeleriyle Röportajlar (Interviews with the members of Turkey's National Unity). *Milliyet Daily*, June, 11-15.
- Levy, G. and Sasson-Levy, O. (2008). Militarized Socialization, Military Service, And Class Reproduction: The Experiences Of Israeli Soldiers. *Sociological Perspectives*, Vol. 51, Issue 2, pp. 349–374.
- Mann, R. (2013). Beyond the Military Sphere: The 63 year old Debate over Israel's Armed Forces 'Civilianized' Radio Station. *Media History*, vol. 19, no.2, pp. 169-181.
- McFadden, J. H. (1985). Civil-Military Relations in the Third Turkish Republic. *Middle East Journal*, Vol. 39, No. 1, pp. 69-85.
- Oğur, Y. (2015). İnce Memed'in 'Resmi' Tarihi (The 'Official' History of Memed, My Hawk). *Türkiye Daily*, March, 8.
- Sakallıoğlu, Ü. C. (1997). The Anatomy of the Turkish Military's Political Autonomy. *Comparative Politics*, Vol. 29, No. 2, pp. 151-166.
- Sarıgil, Z. (2013). Public Opinion and Attitude toward the Military and Democratic Consolidation in Turkey. *Armed Forces and Society*. vol. 41, no. 2, pp. 282-306.
- Selek, P. (2021). *Sürüne Sürüne Erkek Olmak*. İstanbul: İletişim Yayınları.

-
- Şen, A. (2018). Değişim ve Devamlılık: Türkiye’de Vatandaşlık ve Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Asker-Sivil İlişkileri ve Darbeler (1950-2012). *Mersin University Journal of the Faculty of Education*, 14(3), pp. 1099-1119.
- Talu, U. (2000). *Dipsiz Media (Media, Unfathomable)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Türkis, O. (ed.). (2007). *Örs ve Çekiç: Akbabanın Üç Günü*. İstanbul: Paradigma yayınları.
- Wuthrich, F. M. (2010). Commercial Media, the Military, and Society in Turkey during Failed and Successful Interventions. *Turkish Studies*, vol. 11, no. 2, pp. 217-234.

Araştırma Makalesi • Research Article

COVID-19 Sürecinde Ziyaretçilerin Gastronomi Destinasyonlarına Yönelik Risk Algısının Yiyecek Deneyimine Etkisi: Adana Örneği

The Effect of Visitors' Risk Perceptions on Gastronomy Destinations on Food Experience in the COVID-19 Process: The Case of Adana

Aykut Şimşek*, Çetin Akkuş**, Bıçkın Temel***

Öz: COVID-19 salgınının insanlar üzerinde oluşturduğu risk algısı, turistik faaliyetleri olumsuz yönde etkilemektedir. Özellikle sağlık krizleri sırasında turist davranışı ve seyahat niyetleri bu durumdan önemli ölçüde etkilenmektedir. Bu durumdan hareketle çalışmada COVID-19 sürecinde ziyaretçilerin gastronomi destinasyonlarına yönelik risk algılarının yiyecek içecek deneyimlerine etkisini belirlemek amaçlanmaktadır. Ayrıca ziyaretçilerin destinasyona geliş ve dönüşlerindeki risk algıları ile yiyecek deneyimleri arasındaki farklılıkların belirlenmesi çalışmanın diğer amacını oluşturmaktadır. Deneyim ve risk algılarının sağlıklı bir şekilde ölçülebilmesi adına Adana Şakir Paşa havalimanı gidiş ve dönüş kısımlarında katılımcılarla yüz yüze görüşülerek 01.03.2021-15.04.2021 tarihleri arasında anket tekniği ile veriler toplanmıştır. Analizler sonucunda destinasyona yönelik risk algısı boyutları ile yiyecek deneyimi boyutları arasında negatif yönlü, anlamlı ve yüksek düzeyde ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla destinasyona yönelik risk algısının artması durumunda yiyecek deneyiminin olumsuz ve güçlü bir şekilde etkileneceğini söylemek mümkündür. Ayrıca Adana'ya gelen turistlerin fiziksel, psikolojik ve sosyal risk algılarına ilişkin ortalama değerlerinin Adana'dan dönüşlerinde daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca özellikle fiziksel risk algısının diğer boyutlara göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Çalışma için Kastamonu Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma ve Yayın Etik Kurulundan 25.12.2020/87 tarih ve sayılı etik kurul izni alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Risk Algısı, Yiyecek Deneyimi, Gastronomi Destinasyonu, Adana.

Abstract: The risk perception created by the COVID-19 pandemic on people has negatively affected touristic activities. Especially during health crises, tourist behavior and travel intentions are significantly affected by perceived risk. Based on this situation, it is aimed to determine the effect of the risk perceptions of visitors towards gastronomic destinations on their food and beverage experiences during the COVID-19 process. In addition, determining the differences between the risk perception of visitors when they come to destination and when they return, and their food experiences, expresses the other purpose of the study. In order to measure experience and risk perceptions in a healthy way, data were collected by questionnaire technique between 01.03.2021 and

* Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü

ORCID: 0000-0002-3317-2330 asimsek@kastamonu.edu.tr (Sorumlu yazar)

** Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü

ORCID: 0000-0002-6539-726X cakkus@kastamonu.edu.tr

*** Doktora Öğrencisi, Kastamonu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği ABD

ORCID: 0000-0002-9334-9361 temelbckn.01@gmail.com

Cite as/ Atıf: Şimşek, A. & Akkuş, Ç. & Temel, B. (2022). COVID-19 sürecinde ziyaretçilerin gastronomi destinasyonlarına yönelik risk algısının yiyecek deneyimine etkisi: Adana örneği. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(3), 1013-1036. <http://dx.doi.org/10.18506/1130876>

Received/Geliş: 15 Jun/Haziran2022

Accepted/Kabul: 05 December/Aralık2022

Published/Yayın: 30 December/Aralık 2022

15.04.2021 by interviewing the participants face to face at the departure and return sections of Adana Şakir Paşa airport. As a result of the analysis, it is seen that there is a negative, significant and high level relationship between the dimensions of risk perception towards the destination and the dimensions of food experience. Therefore, it is possible to say that if the risk perception towards the destination increases, the food experience will be negatively and strongly affected. In addition, it has been determined that the average values of the physical, psychological and social risk perceptions of the tourists coming to Adana are higher when they return from Adana. In addition, it was determined that the perception of physical risk was higher than the other dimensions. Ethics committee approval, dated 25.12.2020/87, was obtained from Kastamonu University Social and Human Sciences Research and Publication Ethics Committee for the study.

Keywords: Risk Perception, Food Experience, Gastronomy Destination, Adana.

Giriş

Fizyolojik bir ihtiyaç olan yeme olgusu, tarih öncesi çağlardan günümüze kadar sürekli değişim ve gelişim göstermektedir. Bu ihtiyaç zaman içerisinde, değişen yaşam tarzlarının etkisiyle insanların açlık ihtiyaçlarını gidermenin ötesinde yiyecekten, atmosferden zevk almak ve tatmin duygusu yaşamak için bir faaliyet haline dönüşmüştür. Özellikle belirli bir destinasyona özgü yiyecek ve içecekleri deneyimlemek yenilik arayan turistler için en önemli seyahat motivasyonlarından biri olarak kabul edilmektedir (Ab Karim ve Chi, 2010; Long, 2004; Smith vd., 2010). Destinasyona özgü yöresel yemek deneyimi yemekten beklenen birincil faydaların ötesinde, aynı zamanda o yöreye ait kültürel, dini, manevi değerlerle ilişkili olarak da tatilin keyfini arttıran ve turistleri destinasyona çeken unutulmaz deneyimler yaratabilmektedir (Kim ve Eves, 2012; Kivela ve Crotts, 2006). Gastronomi kültürünün zengin olduğu destinasyonların temel işlevlerinden biri turistlere karşı duyarlılık göstererek, seyahatlerinde arzu ettikleri gastronomi deneyimlerini sağlamaktır (Kivela ve Crotts, 2006). Dolayısıyla yöresel yiyecekler turistlerin seyahatlerinin öncesi, sırası ve sonrası davranışlarını etkileyen bir faktör olarak, turistlerin algı düzeyleri üzerinde önemli bir etkiye sahiptir (Hendijani, 2016; Roustava ve Jamshidi, 2020).

Turistler seyahat kararlarını alırken, bir ürün veya hizmetten elde etmeyi düşündüğü faydayla birlikte bir olumsuzluğun gerçekleşme ihtimalini de dikkate almalıdırlar. Fakat genellikle bu süreçte gerçek riskler yerine algıladıkları riskleri göz önünde bulundurmaktadırlar (Mitchell ve Vassos, 1998: 50). Algılanan risk kavramı, bir kararın sonucunun belirsizliğinden kaynaklanan kaygı olarak tanımlanmaktadır (Türkmen ve İlban, 2018). Kötü hava, terör, politik kargaşalar ve hastalıklara kadar birçok olay turistlerde risk algısı yaratabilmektedir (Çetinsöz ve Ege, 2012). Bu risk algısı turistlerin seyahatleri öncesi destinasyon tercihlerinde ve seyahat sonrası deneyimleri üzerinde etkili olmaktadır. Sonuç olarak belirsizliklerin ve tehditlerin kişilerin risk düzeylerinin artmasına sebep olduğunu söylemek mümkündür. COVID-19 gibi tüm dünyayı etkisi altına alan bir salgın düşünüldüğünde de bu salgının risk algısını önemli ölçüde etkilemesi mümkündür. Çünkü böyle durumlarda hangi turistlerin bulaşıcı olduğu konusunda bilgi eksikliği ortaya çıkacaktır. Bu bilgi eksikliği turistik faaliyetlerle ilgili tutumları etkileyecektir (Joo vd., 2021).

2019 yılının sonlarına doğru ortaya çıkan COVID-19, kısa süre içerisinde tüm dünyayı sarsarak 11 Mart 2020 tarihi itibarıyla bir pandemiye dönüşmüştür (WHO, 2020). Nisan 2020 tarihi itibarıyla insanların hareketliliğini engelleyici tedbirler alınmış ve dünyadaki tüm destinasyonların %96'sı Covid-19 salgınına önlemeye yönelik seyahat etmeyi kısıtlayan önlemler almıştır (UNWTO, 2020: 3). Ek olarak ulusal ve uluslararası uçuşların iptali, sokağa çıkma yasakları ve seyahat edenlere seyahatleri sonrası getirilen 14 günlük karantina uygulanması gibi pek çok önlem hizmet sektörünü derinden etkilemiştir (Türker, 2020). Özellikle pandemi sebebiyle tüketicilerin birtakım risklerle karşı karşıya kalabilme algısı, turizm açısından birçok olumsuz sonuç doğurabilmektedir (Çıtak ve Çalış, 2020). Ayrıca akademik alanda da pandemiye konu edinen çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda uluslararası literatür incelendiğinde Covid 19'un turizm hareketlerine ve gelirlerine (Rogerson ve Rogerson, 2020; Kumar ve Nafi, 2020; Sigala, 2020; Bakar ve Rosbi, 2020; Jaipuria, Parida ve Ray, 2021; Foo vd., 2021), sosyal etkilerine (Qiu vd., 2020; Higgins-Desbiolles, 2020) yönelik çalışmaların olduğu görülmektedir. Ulusal literatürde de Covid 19'un turizme olan etkilerinin araştırıldığı (Bahar ve İlal, 2020; Demir, Günaydın ve Demir, 2020; Acar, 2020; Kıvılcım, 2020) belirlenmiştir. Gastronomi

turizmi kapsamında gerçekleştirilen çalışmaların ise nispeten az sayıda olduğu; Covid 19 sürecinde gastronomi destinasyonlarının dijitalleşmesine (Akkuş ve Temel, 2021), sürecin gastronomi turizmine etkisine (Dalahmetoğlu ve Avcı, 2021) yönelik çalışmaların gerçekleştirildiği tespit edilmiştir. Bu çalışmada da literatürdeki çalışmalardan farklı olarak COVID-19 sürecinde ziyaretçilerin gastronomi destinasyonlarına yönelik risk algılarının yiyecek içecek deneyimlerine etkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışma, turistlerin kısa ve uzun vadeli davranış değişikliklerinin incelenmesi ve olası salgınlarda turistlere yönelik stratejiler geliştirilmesi açısından önem taşımaktadır.

Risk Kavramı

Risk, genelde ürün veya hizmet satın alımı ve sonrası sonuçlarıyla ilgili belirsizlik olarak ifade edilmektedir (Ateşoğlu ve Türker, 2014: 94). Türk Dil Kurumu “iktisadi karar birimlerinin verecekleri karar sonucunda ortaya çıkaracak getiriyi olumsuz etkileyebilecek olayların gerçekleşme olasılığı, diğer bir ifadeyle olayların gerçekleşme olasılığının bilindiği durum” olarak tanımlamıştır (TDK, 2021). Akademik düzeyde ilk olarak 1920’lerde ekonomi alanında öne çıkan risk kavramından karar verme teorilerinde de faydalanılmıştır (Dowling ve Staelin, 1994: 119). Her ne kadar ekonomi alanında risk kavramının fırsat gibi olumlu anlamlar içerdiği görülse de tüketici davranışları için risk sadece belirsizlik ve olumsuz durumları ifade etmektedir (Stone ve Gronhaug, 1993: 40). Bu bağlamda ilk olarak 1960’lı yıllarda Bauer, tüketici açısından herhangi bir eylemin tam anlamıyla önceden tahmin edilmesinin zor olduğunu ve risk almanın olumsuz sonuçlara sebep olabileceğini öne sürmüştür (Baykal ve Yazıcı-Ayyıldız, 2020: 1375). Buna göre tüketicinin risk algısı sadece satın alım öncesi bilgi elde etme ve işleme faaliyetleriyle değil, aynı zamanda karar verme sonrası süreçlerle de ilişkilidir (Ross, 1975: 1).

Algılanan risk düzeyinin yüksek veya düşük olması tüketicilerin satın alım kararlarını etkilemektedir. Dolayısıyla tüketicilerin ürün veya hizmet alırken algıladıkları risk türleri satın alma sürecinde önem teşkil etmektedir (Temeloğlu, 2016: 100). Özellikle tüketiciler satın alım sürecinde yanlış karar verdiğinden emin olduğunda algılanan riskin boyutu daha da artmaktadır (Odabaşı ve Barış, 2003: 153). Bu nedenle tüketiciler risklere karşı duyarlılık göstererek, seçimlerini yanlış karar verme ihtimalinin en az olduğu hizmet ve üründen yana yapmaktadırlar (Peter ve Tarpey, 1975: 34). İlgili çalışmalar da incelendiğinde satın alma niyeti ile risk algısı arasında önemli bir ilişki olduğu (Boyle ve Ruppel, 2006; Karamustafa ve Erbaş, 2011), algılanan riskin satın alma davranışı üzerinde negatif etkisinin bulunduğu (Koçoğlu, 2016; Bülbül ve Özoğlu, 2014) görülmektedir. Bu bilgiler ışığında H1 hipotezi aşağıdaki şekilde geliştirilmiştir;

H1: Ziyaretçilerin Adana’ya geliş ve dönüşlerinde destinasyona yönelik risk algıları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Algılanan risk kavramını Jacoby ve Kaplan (1972), zaman riski, fiziksel risk, psikolojik risk, sosyal risk ve finansal risk olarak 5 farklı boyutta incelemiştir. Bu çalışmada araştırmanın amaçları ekseninde algılanan risk; fiziksel, psikolojik ve sosyal risk olmak üzere üç boyut üzerinden incelenmiş, zaman riski ve finansal risk çalışma kapsamına dâhil edilmemiştir. Bu tercihin yapılmasındaki en önemli etken çalışmada tespit edilecek risk boyutlarının COVID-19 pandemisi süreci ile doğrudan ilişkilendirilebilecek boyutlar olmasıdır.

Bir ürünün tüketiciye sağlık ve güvenlik açısından tehlike oluşturması fiziksel riski ortaya çıkarmaktadır (Demir, 2011). Fiziksel risk diğer risk algularından farklı olarak subjektif algılar içermemekte, tüketicinin satın aldığı ürün veya hizmetin doğru kullanılmamasından kaynaklanan sağlık ve güvenliğin tehlikeye girme ihtimalini kapsayan riskleri içermektedir (Mitchell, 1999; Akturan, 2007). Yapılan çalışmalarda sars, kuş gribi ve domuz gribi gibi salgın hastalık krizlerinde algılanan fiziksel riskin turistlerin destinasyon tercihlerinde etkili olduğu görülmektedir (Rittichainuwat ve Chakraborty, 2009; An, Lee ve Noh, 2010; Ateşoğlu ve Türker, 2014) Ayrıca Gray vd., (2011) algılanan fiziksel riskin satın alma niyetini olumsuz etkilediğini tespit etmişlerdir. Bu doğrultuda fiziksel riski, insanların bir ürün veya hizmeti satın alım süreci ve sonrasında oluşabilecek, tüketicilerin sağlıklarına zarar

verebilecek bir risk türü olarak ifade etmek mümkündür. Çalışma kapsamında fiziksel riske yönelik geliştirilen hipotez şu şekildedir;

H1a: Ziyaretçilerin Adana'ya geliş ve dönüşlerinde destinasyona yönelik fiziksel risk algıları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Satın alınan ürün veya hizmetin tüketicinin kendini algıladığı imajla uyumlu olmaması ve bu durumun psikolojisini olumsuz etkileme ihtimali psikolojik risk olarak belirtilmiştir (Fuchs ve Reichel, 2006: 95). Örneğin bir kişinin aldığı bir elbisenin arkadaşları tarafından hoş karşılanmadığı algısı “bu elbiseyi giyerken kendimi rahat hissetmiyorum” gibi bir hisse kapılması da psikolojik risk ile ilgilidir (Peter ve Olson, 2010: 74). Psikolojik risk, tüketicilerin ürünle kişilik ve imaj bakımından uyumunu ifade ettiği için ego kaybı olarak da bilinmektedir (Roselius, 1971: 58). Literatürde de algılanan psikolojik riskin, tüketicilerin marka sadakati ve satın alma niyetlerini etkilediği görülmektedir (Bhukya ve Singh, 2015; Demir, 2011; Ruiz-Mafe vd., 2009). Çalışma kapsamında psikolojik riske yönelik geliştirilen hipotez şu şekildedir;

H1b: Ziyaretçilerin Adana'ya geliş ve dönüşlerinde destinasyona yönelik psikolojik risk algıları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Sosyal risk, tüketici tarafından satın alınan ürün ve hizmetin çevresi tarafından güvenilmez ve gereksiz görülmesinin yanında, kişinin sosyal çevre açısından statü kaybı yaşama ihtimali şeklinde ifade edilmektedir (Featherman ve Pavlou, 2003; Schiffman ve Kanuk, 2000; Mitchell, 1999). Ayrıca satın alınan ürüne bağlı olarak çevredeki insanların olumsuz algılamaları sonucu yaşanacak riskin boyutu örf, adet ve geleneklere göre değişkenlik gösterebilmesinden dolayı kişinin içerisinde bulunduğu toplum yapısı, sosyal riskin oluşmasında önemli bir etken olarak görülmektedir (Demir, 2011; Çakar ve Polat, 2019). Yapılan çalışmalarda algılanan sosyal riskin; turistlerin tatil alma sürecini, seyahat niyetlerini ve bu seyahatlerinde kullandıkları özellikle havayolu tercihlerini, destinasyon imajını ve yeniden ziyaret etme isteklerini etkilediği görülmüştür (Floyd, Gibson vd., 2004; Chew ve Jahari, 2014; Temeloğlu, 2016; Cho, Ali ve Manhas, 2018). Bu çalışmada da sosyal riske yönelik geliştirilen hipotez aşağıdaki gibidir;

H1c: Ziyaretçilerin Adana'ya geliş ve dönüşlerinde destinasyona yönelik sosyal risk algıları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Algılanan risk boyutlarıyla ilgili farklı alanlar üzerinde uygulanmış çalışmalarda; risk algısının uluslararası seyahat edenler üzerindeki etkileri (Kozak, Crotts ve Law, 2007), terör riskinin yurt dışındaki turizm kararları üzerindeki etkileri (Sönmez ve Graefe, 1998), tatil öncesi çekim yeri ile ilgili uyguladıkları risk azaltma stratejileri, e- ticaret sitelerine yönelik algılanan risk boyutlarının genel algılanan risk üzerindeki etkilerini (Çetinsöz ve Ege, 2012) inceledikleri görülmektedir. Golets, Farias, Pilati ve Costa (2020), Brezilyalı turistlerin, COVID-19 pandemisi ve turizm açısından sağlık riski algısının ve belirsizliğe tahammülsüzlüğün seyahat niyetleri üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Araştırma sonucunda COVID-19'a yakalanma olasılığının ve pandemi süresinin belirsizliğinin 2020 ve 2021 içinde ziyaretçilerin seyahat algılarını etkileyen caydırıcı bir unsur olduğu tespit edilmiştir.

Yiyecek Deneyimi

Deneyim kavramı ilk olarak ekonomi ve pazarlama alanında Morris ve Hirsman (1982), tarafından yayınladıkları makalede bahsedilmiştir. Pine ve Gilmore (1998), deneyim kavramını, insanın yaşam süresince edindiği unutulmaz ve yaşandıkça tekrar hatırlanan tecrübeleri olarak ifade etmişlerdir. Aksoy ve Akbulut (2017), belli bir sürede ortaya çıkan deneyimin tüketicuyu duygusal, zihinsel ve ruhsal olarak etkileyen içsel ve kişisel tecrübeler olduğunu belirtmişlerdir.

Zaman içerisinde yaşanan ekonomik değişimler, geleneksel pazarlamadan farklı olarak ürün ve hizmetlerin oluşturduğu tüketici deneyimlerinin önemli hale gelmesine neden olmuştur (Akkuş, 2017). Bir hizmet veya ürünün satın alınımından beklenen fonksiyonel fayda tek başına tüketicilerin beklentilerini karşılamamaktadır (Kim, Ritchie ve McCormick, 2012: 13). Çünkü tüketiciler artık ürün ve hizmet talebinde daha deneyimli ve seçici davranmaktadırlar. Bu kapsamda Smitch (1999), pek çok unsurun birbiriyle ilişkilendirilerek müşteri deneyiminin sağlandığını belirtmiştir. Ayrıca deneyimi,

duyusal deneyim, duygusal deneyim, düşünsel deneyim, davranışsal deneyim ve ilişkiisel deneyim olmak üzere beş ayrı boyuttan oluşan Stratejik Deneyimsel Modülleri olarak tanımlamıştır. Bu çalışmada da yiyecek deneyimine ilişkin geliştirilen hipotez aşağıdaki gibidir;

H2: Ziyaretçilerin Adana'ya geliş ve dönüşlerinde destinasyondaki yiyecek deneyimleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Duyusal deneyim, müşterilerin algılama düzeylerine göre duyusal deneyimler yaratma amacıyla görme, tatma, duyma, dokunma ve koklamayla duylara hitap ederek ürün ve hizmetleri müşteriler tarafından çekici ve güzel bulunması için oluşturulan stratejilerdir (Gentile, Spiller ve Noci, 2007; Şahin, 2015; Ekici, 2012). İşletmelerin marka isimleri, reklamları ve logolar gibi iletişim araçlarının çok aşırı veya yetersiz düzeyde kullanılması müşterilerle temas noktasında sorun yaratabilmektedir. Bu yüzden duyular arası güçlü ve anlamlı bir sinerji oluşturulması, tüketicilerin olumlu değerlendirme yapması ve ürünün değerinin artırılması açısından önemli bir destek sağlamaktadır (Sheu, Su ve Chu, 2009). Literatür incelendiğinde duyusal deneyimin; destinasyonu yeniden ziyaret etme niyetini, deneyimsel memnuniyeti ve destinasyona bağlılığını arttırdığı tespit edilmiştir (Mohamed, Hewedi vd., 2020; Deligöz ve Ünal, 2017; Köse, 2015). Bu çalışmada da duyusal deneyime ilişkin geliştirilen hipotez aşağıdaki gibidir;

H2a: Ziyaretçilerin Adana'ya geliş ve dönüşlerinde destinasyondaki duyusal yiyecek deneyimleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Tüketicilerin ürünler ve işletme hakkında ayrıntılı bir şekilde yaratıcı düşünmesini destekleyen düşünsel deneyim, tüketicileri problem çözmeye yönlendirmektedir. Düşünsel deneyimdeki amaç tüketicilerin gerek işletme gerekse işletme markası hakkında olumlu düşünceler oluşmasını sağlamaktır (Yeşilot ve Dal, 2019: 269). Müşterilerin davranışlarını ve yaşam biçimlerini kapsayan fiziksel deneyim ise uzun süren bir davranış değişikliği yaratmak ve diğer bireylerle etkileşim yaşanmasını hedeflemektedir (Akyıldız, 2010: 369; Kara ve Çiçek, 2015: 53). Böylece müşterilerin hareket tarzlarını inceleyerek yaşamlarını renklendirmek için yaşam tarzlarına uygun mesajlar ve reklamlar kullanılmaktadır (Lin, 2006: 41). Ayrıca davranışsal deneyim stratejik deneyim modüllerinde yer alan diğer deneyimler gibi farklı pazarlama faaliyetleri ile oluşturulabilen bir deneyimdir (Dirsehan, 2010: 61). Nike'ın "Sadece Yap- just do it" kampanyası, Nintendo Wii'nin sanal oyunlarda uzaktan kumanda vb. araçlarla bireylerin fiziksel hareketler gerçekleştirerek eğlenceli deneyimler yaşatması (Baştuğ, 2018: 30; Ercan, 2018: 24; Çavuşoğlu, 2019: 59), müşterilere deneyim sağlayıp onları harekete geçirmektedir (Karakadılar ve Güney, 2015: 137; Egan, 1998). Düşünsel ve davranışsal deneyime yönelik gerçekleştirilen çalışmalar da incelendiğinde söz konusu boyutların memnuniyet ve işletmeler açısından önemli olduğu (Alagöz ve Ekici, 2014; Başar ve Hassan, 2015; Deligöz ve Ünal, 2017) görülmektedir. Bu çalışmada da düşünsel ve davranışsal deneyim için hipotezler aşağıdaki gibi geliştirilmiştir;

H2b: Ziyaretçilerin Adana'ya geliş ve dönüşlerinde destinasyondaki düşünsel yiyecek deneyimleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H2c: Ziyaretçilerin Adana'ya geliş ve dönüşlerinde destinasyondaki davranışsal yiyecek deneyimleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Tüketicilerin daha önceki deneyimlerinde yaşadığı coşku, heyecan gibi duygu ve hislerin yaşatılmasına odaklanıldığı duygusal deneyimin anahtar sözcüğü hissettirmektir (Smitch, 1999). Duygusal deneyime yönelik çalışmalar da incelendiğinde memnuniyet ve davranışsal niyet ile duygusal deneyim arasında bir ilişki olduğu (Hosany ve Gilbert, 2009; Alkilani, Ling ve Abzakh, 2013; Prebensen, 2014) görülmektedir. Dolayısıyla duygusal deneyim boyutunda tüketicilerin duygularını ortaya çıkarma noktasında bakış açılarının iyi anlaşılması gerekmektedir. Özellikle ürün satın alım sürecinde tüketicilerin sadece rasyonel karar almadıklarını, duygularının da etkili olduğunu gören işletmeler tüketicilerle aralarında duygusal deneyimin oluşmasını sağlayabilirler. Çalışma kapsamında duygusal deneyime yönelik aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir;

H2d: Ziyaretçilerin Adana'ya geliş ve dönüşlerinde destinasyondaki duygusal yiyecek deneyimleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Sosyal deneyimde kişiler daha çok kendi duyguları yerine olmak istedikleri benlikleriyle ilişkilendirme gerçekleştirirler. Sosyal deneyim, tüketicilerin satın aldığı ürün ve hizmetin temsil ettiği sosyal sınıfla ya da tüketicinin idealize ettiği grup ile arasında bir bağ oluşmasını ifade etmektedir. Özellikle sosyal deneyim oluşumunda aile ve arkadaşlıklar, grup üyelikleri gibi sosyal sınıflamalar dikkate alınmalıdır. Fakat kimi durumlarda sadece bir ürünün kendisi bir sosyal kimlik sınıfını temsil halini alarak bir gruba ait veya ayrı olma hissi yaşatabilmektedir (Gentile vd., 2007). Bu kapsamdaki kimi marka ürünleri bir yaşam tarzı olarak, tüketicilerin kişilikleri üzerinde etkin bir rol oynamaktadır. Örneğin Harley Davidson kullanıcıları arasında güçlü bağlar oluşturarak, markayı kişilikleri ile özdeşleştirmektedirler (Schmitt, 1999: 53-67; Deligöz ve Ünal, 2015: 138; Çavuşoğlu 2019: 61).

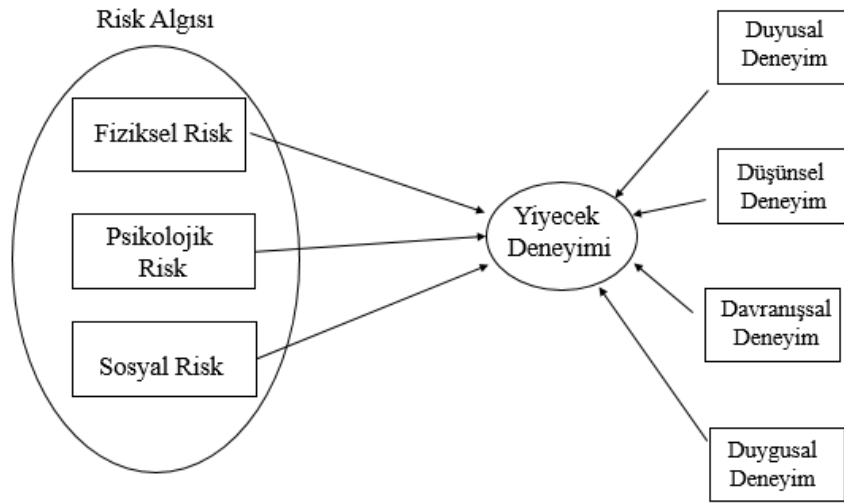
Yiyecek turizminin popülaritesi son on yıldır hızla artmaya devam etmektedir (Soltani vd., 2020). Hall vd., (2003) yiyecek turizmini birincil ve ikincil gıda üreticileri, gıda festivalleri, çiftçi pazarları, yemek gösterileri veya gıda ile ilgili herhangi bir turizm faaliyeti için yapılan deneyimsel bir gezi olarak tanımlamışlardır. Dünya Turizm Örgütü ise yiyecek turizmini daha geniş bir perspektifte “destinasyon mutfağını tatmak için kısmen veya tamamen seyahatlerini planlayan turistler ve ziyaretçiler” şeklinde tanımlamaktadır (UNWTO, 2012: 7).

İnsanlar için artık yeme ve içme sadece fizyolojik ihtiyaç olarak değil, yeni kültürler tanımak, boş zamanlarını değerlendirmek vb. amaçlar sunan bir deneyim olarak öne çıkmaktadır. Özellikle yöresel yemekleri keşfetme ve yerinde tatma isteği turist deneyiminin giderek daha önemli bir unsuru haline gelmiştir (Fields, Hjalager ve Richards, 2002; Björk ve Kauppinen-Räisänen, 2017; Kim ve Ellis, 2015; Björk ve Kauppinen-Räisänen, 2019).

Yemek deneyimi yaşamak insanların seyahat etmelerinin ana nedeni olmasa da bu tür deneyimler turistlerin genel olarak seyahat memnuniyetlerini olumlu yönde etkilemektedir (Smith ve Xiao, 2008). Pine ve Gilmore (1998), bu deneyimin müşterilerin işletme ve ürünlerle olan karşılıklı etkileşiminin bir sonucu olduğunu ifade etmişler ve Gilmore ve Pine (2002), işletmelerin tüketici ihtiyaçlarına yönelik deneyimler aracılığıyla farklılaşmasının gerektiğini belirtmişlerdir. Dolayısıyla destinasyon yöneticilerinin hitap ettiği turistik kitleye yönelik yemeği bir cazibe işlevi olarak turist deneyiminin odağı haline dönüştürmeleri, turistleri çekebilmek adına etkili bir unsur olarak görülebilir (Sanchez-Canizares ve Lopez-Guzman, 2012).

Yiyecek, konaklama ve ulaşım genellikle bir seyahat sürecinde destekleyici deneyim olarak görülür, ancak yerel yiyecek deneyimleri toplam turist deneyiminin şekillenmesinde önemlidir (Smith ve Xiao, 2008). Çünkü mevcut yiyeceklerden kaynaklanan memnuniyetsizlik tüm seyahat deneyimini kötü etkileyebilmektedir (Quan ve Wang, 2004). Bu bağlamda yiyecek ve içecekler beş duyuyu da etkileyen ve turistleri sadece gözlemci değil, aynı zamanda turizm destinasyonlarının katılımcıları haline getiren etkileşim araçlarıdır (Kivela ve Crofts, 2006). İlgili literatür incelendiğinde yiyecek deneyiminin; ziyaretçilerin memnuniyet düzeylerini, destinasyonları yeniden ziyaret niyetini, destinasyon imajını, turistlerin davranışsal niyetlerini etkilediği görülmektedir (Hendijani, 2016; Mohamed vd., 2020; Hsu ve Scott, 2020; Soltani vd., 2020).

Yukarıda verilen literatür bilgisi ve önceki çalışma sonuçlarından hareketle risk algısının tüketici karar ve davranışları üzerinde önemli bir etkisinin olduğu görülmektedir. Ayrıca yiyecek deneyimi de turistlerin genel seyahat deneyimlerini olumlu ya da olumsuz etkileyebilmektedir. Bu durumdan hareketle araştırma amacı doğrultusunda geliştirilen model ve risk algısının yiyecek deneyimine olan etkisine ilişkin geliştirilen hipotezler aşağıdaki gibidir;

Şekil 1: Araştırma Modeli

H3: Ziyaretçilerin risk algılarının yiyecek deneyimi üzerinde etkisi vardır.

H3a: Ziyaretçilerin fiziksel risk algılarının yiyecek deneyimi üzerinde etkisi vardır.

H3b: Ziyaretçilerin psikolojik risk algılarının yiyecek deneyimi üzerinde etkisi vardır.

H3c: Ziyaretçilerin sosyal risk algılarının yiyecek deneyimi üzerinde etkisi vardır.

Yöntem

Araştırmanın Amacı

Adana coğrafik konumu, tarihi ve kültürel zenginlikleriyle kendine has zengin bir mutfak kültürüne sahiptir. Özellikle gastronomi turizmi açısından yüksek bir potansiyele sahip olması, Adana mutfağını ve lezzetlerini yerinde deneyimlemek isteyen turistleri bölgeye çeken başlıca nedenler arasında gösterilmektedir (Ballı, 2016). Fakat COVID-19 pandemisinin insanlar üzerinde risk algısı oluşturması, turistik faaliyetleri olumsuz yönde etkilemiştir. Özellikle sağlık krizleri sırasında turist davranışı ve seyahat niyetleri algılanan risk tarafından önemli ölçüde etkilenmektedir. Bu durumdan hareketle COVID-19 sürecinde ziyaretçilerin gastronomi destinasyonlarına yönelik risk algılarının yiyecek içecek deneyimlerine etkisini belirlemek çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır. Ayrıca ziyaretçilerin destinasyona geliş ve dönüşlerindeki risk algısı ile yiyecek deneyimleri arasındaki farklılıkların belirlenmesi çalışmanın diğer amacını ifade etmektedir.

Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırma evrenini Adana'ya gelen ve dönen yerli turistler oluşturmaktadır. Araştırma evreninin Adana seçilme sebebi uzun yıllar birçok uygarlığa ve kültüre ev sahipliği yapması sebebiyle kendine özgü zengin bir mutfak kültürüne sahip olmasıdır. Evrenin tamamına ulaşılabilirlik zaman ve maliyet gibi kısıtlardan dolayı mümkün olmadığı için "kolayda örneklem yöntemi" ile örneklem alınmıştır. Bu yöntem, pandemi sürecinde veri toplamanın zorlukları dikkate alınarak, yeterli örneklem sayısına ulaşabilmek için tercih edilmiştir. Ayrıca pandemi sürecinde getirilen seyahat kısıtlamaları sebebiyle yabancı turistler kapsam dışında tutulmuştur. Yine deneyim ve risk algılarının sağlıklı bir şekilde ölçülebilmesi adına veriler Adana Şakir Paşa havalimanı gidiş ve dönüş kısımlarında gerçekleştirilmiştir. Araştırma verileri, katılımcılarla yüz yüze görüşülerek 01.03.2021-15.04.2021 tarihleri arasında anket tekniği ile toplanmıştır. Araştırmada %95 güven aralığında ve 0,05 anlamlılık düzeyinde toplam en az 384 kişiye yapılması uygun görülmüştür (Altunışık vd. 2012: 137). Bu kapsamda gidiş ve dönüş gruplarının her birinden 420 olmak üzere toplamda 840 kişiye ulaşılmıştır.

Veri Toplama Tekniği

Araştırmada nicel araştırma yöntemlerinden tarama modelinden faydalanılmıştır. Tarama araştırmaları, belirli bir konuda kişilerin beklenti, görüş ve davranışlarını anket aracılığıyla belirlemekte ve örneklemeden elde edilen bilgilere dayalı olarak evren hakkında genelleme yapmaya imkân sağlamaktadır (Gürbüz ve Şahin 2018: 105). Üç bölümden oluşan anket formunda ilk bölüm fiziksel risk, psikolojik risk ve sosyal risk ölçeklerini içermektedir. İkinci bölümde düşünsel deneyim, duyuşsal deneyim, davranışsal deneyim ve duygusal deneyim ölçeklerine yer verilmektedir. Ölçek ifadeleri için yedili Likert tipi (1=Kesinlikle Katılmıyorum, 7= Kesinlikle Katılıyorum) derecelendirme kullanılmıştır. Üçüncü bölümde ise katılımcıların demografik özelliklerine belirlemeye yönelik 7 ifadeye yer verilmiştir. Ankette yer alan algılanan risk ölçeği için 10 ifade Han'ın (2005) çalışmasından, 1 ifade Fuchs ve Reichel'in (2006) çalışmasından, yiyecek deneyimi ölçeğinde yer alan 12 ifade için Mohamed vd.'nin (2020) çalışmasından yararlanılmıştır. Ölçeklerin Türkçeye çevrilmesi yazarlar tarafından gerçekleştirilmiştir. Daha sonra yapılan çevirinin, ölçeğin orijinal anlamına uygunluğu doğrultusunda dil uzmanları tarafından kontrolleri sağlanmıştır. Ayrıca ankette yer alan ifadeler giden ziyaretçiler için geçmiş zaman çekiminde ifade edilmiştir (Tablo 2). Son olarak yapılan öneriler doğrultusunda anket formunun son hali verilmiştir. Ayrıca çalışma için Kastamonu Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma ve Yayın Etik Kurulundan 25.12.2020/87 tarih ve sayılı etik kurul izni alınmıştır.

Bulgular

Demografik Özelliklere İlişkin Veriler

Katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin veriler Tablo 1'de yer almaktadır. Katılımcıların %39,2'sini kadınlar, %60,8'ini erkekler oluşturmaktadır. Katılımcıların %62,9'u evlidir. Yaş aralıkları incelendiğinde cevaplayıcıların %78,9'unun 18-45 yaş aralığında olduğu görülmektedir. Ayrıca %80'inin üniversite düzeyinde eğitim seyisinde olduğu, %34,9'unun özel sektör çalışanı olduğu tespit edilmiştir. Adana mutfağına ait yöresel yemeklere ilişkin bilgi kaynakları incelendiğinde de ilk sırada (%38) internetin geldiği görülmektedir.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özelliklerine İlişkin Bulgular

Demografik Özellikler	f	%	Demografik Özellikler	f	%
Cinsiyet			Yaş		
Erkek	511	60,8	18-25	196	23,3
Kadın	329	39,2	26-35	260	31
Medeni Durum			36-45	207	24,6
Evli	528	62,9	46-55	92	11
Bekar	312	37,1	56 ve üzeri	85	10,1
Gelir Düzeyi			Öğrenim Düzeyi		
Yok	31	3,7	İlköğretim	12	1,4
Asgari Ücret ve Altı	311	37	Lise	140	16,7
2826-5000 TL	326	38,8	Ön Lisans	296	35,2
5001-10000 TL	155	18,5	Lisans	379	44,8
10001 TL ve üzeri	17	2	Lisansüstü	16	1,9
Meslek			Yöresel Yemek Bilgi Kaynağı		
Özel Sektör	293	34,9	Gazete	168	20
Kamu	204	24,3	Dergi	82	9,8
Öğrenci	32	3,8	Arkadaş/Akraba	121	14,4
Serbest Meslek	203	24,2	İnternet	319	38
Emekli	69	8,2	Acente/Operatör	64	7,6
İş Yeri Sahibi	39	4,6	Televizyon	86	10,2
Toplam	840	100	Toplam	840	100

Faktör Analizi

Araştırmada faydalanılan risk algısı ve yiyecek deneyimi ölçekleri için açımlayıcı faktör analizleri yapılarak temel bileşenler analizi ve varimax döndürme seçenekleri kullanılmıştır. KMO değerlerinin 0,953 ve 0,969 seviyesinde olması verilerin faktör analizi yapılabilmesi için uygunluğunu ifade etmektedir (Sekaran ve Bougie, 2016). Ölçeklerdeki her bir ifade için ilişki kat sayıları 0,30 değerinin altında olmamasına (Büyüköztürk, 2002) dikkat edilmiştir. Ancak çalışmada kullanılan iki ölçek için de ilişki kat sayısı sınırının altında kalan ifade bulunmamaktadır. Dolayısıyla ölçekte yer alan ifadelerin (23 ifade) tamamı analiz kapsamına alınmıştır. Risk algısı ölçeğine yönelik faktör analizi sonuçları Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2. Risk Algısı Ölçeğine İlişkin Faktör Analizi Sonuçları

Risk Algısı	Ort.	Fakt. Yükü	Öz Değer	Açıkl. Vary.	Cron. Alpha
Fiziksel Risk			3,568	32,438	0,920
Adana’da yiyeceklerden veya sudan hastalanabileceğimi düşünüyorum/ <i>düşündüm.</i>	2,57	0,789			
Adana’da enfeksiyon hastalıklarına yakalanma olasılığım olduğunu düşünüyorum/ <i>vardı.</i>	2,58	0,779			
Adana’da potansiyel sağlık sorunlarına yakalanacağım endişesi var/ <i>vardı.</i>	2,57	0,759			
Psikolojik Risk			3,426	31,147	0,911
Adana tatilini düşündüğümde gergin hissediyorum/ <i>hissetim.</i>	2,56	0,644			
Adana’da tatil düşüncesi beni rahatsız ediyor/ <i>etti.</i>	2,59	0,732			
Adana’da tatili düşüncesi beni endişelendirir/ <i>endişelendirdi.</i>	2,60	0,747			
Adana tatilini yapmaktan endişe duyacağımı düşünüyorum/ <i>duydum.</i>	2,60	0,662			
Sosyal Risk			3,413	31,024	0,901
Bu tatil diğerlerinin benim hakkımdaki düşüncelerini olumsuz etkileyecek.	2,56	0,735			
Arkadaşlar ve akrabalar bu tatilimi onaylamayacak.	2,58	0,743			
Adana tatilinin kötü bir seçim olduğunu düşünürlerse, benim için değerli olan insanların hakkımda ne düşüneceklerini önemserim	2,52	0,675			
Adana’da tatil yapmamın hayattaki durumumla (sosyal sınıf) uyusmayacağı konusunda endişeliyim.	2,46	0,613			

Açıklanan Varyans: 94,609 KMO: 0,953 Bartlett Testi, $p < 0,000$

Yapılan analiz sonucunda öz değeri 1,00’in üzerinde olan üç boyutlu bir yapı elde edilmiştir. Söz konusu yapı daha önce gerçekleştirilmiş çalışmalarla benzer olarak fiziksel risk, psikolojik risk ve sosyal risk şeklinde oluşturulmuştur. Boyutlarda yer alan ifadelerin faktör yüklerinin 0,50 ve üzerinde olması oldukça iyi kabul edilmektedir (Kalaycı, 2018). Oluşan bu yapının varyansı açıklama oranı %94,609 olarak ölçülmüştür. Fiziksel risk boyutu toplam varyans içerisinde %32,438 ile öne çıkan boyut özelliği göstermektedir. Ayrıca boyutlara ilişkin Cronbach Alpha değerlerinin 0,80’in üzerinde olduğu belirlenmiştir. Yiyecek deneyimi ölçeğine yönelik faktör analizi sonuçları da Tablo 3’te yer almaktadır.

Tablo 3. Yiyecek Deneyimi Ölçeğine İlişkin Faktör Analizi Sonuçları

Yiyecek Deneyimi	Ort.	Fakt. Yükü	Öz Değer	Açıkl. Vary.	Cron. Alpha
Duyusal Deneyim			3,146	26,218	0,974
Adana’da yiyeceğim yemeklerin tadının güzel olacağını düşünüyorum/ <i>güzeldi.</i>	5,31	0,794			
Adana’da yiyeceğim yemeklerin güzel kokacağını düşünüyorum/ <i>güzeldi.</i>	5,39	0,742			

Adana'da yiyeceğim yemeklerin güzel görüneceğini düşünüyorum/görünüyordu.	5,46	0,666			
Düşünsel Deneyim			2,793	23,278	0,965
Adana yemeklerini deneyimlemek bana farklı kültürler hakkındaki bilgimi artırmak için bir fırsat verebilir/verdi.	5,40	0,647			
Adana yemeklerini orijinal yerinde tatmak otantik bir deneyim sağlayabilir/sağladı.	5,40	0,714			
Adana yemeklerini deneyimlemek yeni bir şey keşfetmemi sağlayabilir/sağladı.	5,40	0,665			
Davranışsal Deneyim			2,713	22,609	0,947
Adana yemek deneyimimden etkilenebileceğimi düşünüyorum/etkilendim.	5,42	0,582			
Adana yemeklerinin benim param için iyi bir değere sahip olacağını düşünüyorum/sahipti.	5,36	0,683			
Yediğim Adana yemeğinin sağlıklı olacağını düşünüyorum/sağlıklıydı.	5,39	0,650			
Duygusal Deneyim			2,439	20,322	0,942
Adana yemek deneyiminin ilgisiz olacağını düşünüyorum/ilgisizdi.	5,35	0,655			
Adana yemek deneyiminin üzücü olacağını düşünüyorum/üzücüydü.	5,35	0,670			
Adana yemek deneyiminin tatsız olacağını düşünüyorum/tatsızdı.	5,32	0,667			

Açıklanan Varyans: 92,426 KMO: 0,969 Bartlett Testi, $p < 0,000$

Yapılan faktör analizi sonucunda öz değeri 1,00'ün üzerinde olan, toplam varyansın %92,42'sini açıklayan dört boyutlu bir yapı elde edilmiştir. Söz konusu yapı daha önce gerçekleştirilmiş çalışmalarla benzer olarak duyusal deneyim, düşünsel deneyim, davranışsal deneyim ve duygusal deneyim şeklinde oluşturulmuştur. Duyusal deneyim boyutu toplam varyans içerisinde %26,218 ile öne çıkan boyut özelliği göstermektedir. Boyutlara ilişkin Cronbach Alpha değerlerinin de 0,80'in üzerinde olduğu belirlenmiştir. Ayrıca farklılık analizleri ve korelasyon analizi için verilerin dağılımları incelenmiştir. Bu kapsamda verilerin çarpıklık-basıklık katsayılarına bakılmıştır. Söz konusu katsayıların +2 değeri arasında olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla verilerin normal dağılım gösterdiğini (Tabachnick ve Fidell, 2013) söylemek mümkündür.

Farklılık Analizleri

Katılımcıların Adana'ya geliş ve dönüşlerinde destinasyona yönelik risk algıları arasındaki farklılıkların belirlenmesi amacıyla Bağımsız Örneklem T Testi uygulanmış ve analiz sonuçlarına Tablo 4'te yer verilmiştir.

Tablo 4. Katılımcıların Destinasyonlara Yönelik Risk Algısı Farklılıkları

Boyutlar	Değişken	n	Ort.	t	p
Fiziksel Risk	Gelenler	420	2,1698	-6,959	0,000
	Dönenler	420	2,9881		
Psikolojik Risk	Gelenler	420	2,3351	-4,614	0,000
	Dönenler	420	2,8524		
Sosyal Risk	Gelenler	420	2,3202	-3,964	0,000
	Dönenler	420	2,7530		

Tablo 4 incelendiğinde Adana'ya gelen turistler ile dönen turistlerin risk algısı boyutlarının tamamında (fiziksel risk, $t=-6,959$, $p=,00$; psikolojik risk, $t=-4,614$, $p=,00$; sosyal risk, $t=-3,964$, $p=,00$) farklılık olduğu görülmektedir. Adana'ya gelen turistlerin fiziksel, psikolojik ve sosyal risk algılarına ilişkin ortalama değerlerinin Adana'dan dönüşlerinde daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Dolayısıyla H1 hipotezi kabul edilmiştir. Ayrıca özellikle fiziksel risk algısının diğer boyutlara göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Katılımcıların Adana'ya geliş ve dönüşlerinde destinasyondaki yiyecek deneyimleri arasındaki farklılıkların belirlenmesi amacıyla Bağımsız Örneklem T Test analizi uygulanmış ve analiz sonuçlarına Tablo 5'te yer verilmiştir.

Tablo 5. Katılımcıların Yiyecek Deneyimlerine Yönelik Farklılıkları

Boyutlar	Değişken	n	Ort.	t	p
Duyusal Deneyim	Gelenler	420	5,5976	3,944	0,000**
	Dönenler	420	5,1873		
Düşünsel Deneyim	Gelenler	420	5,5841	3,410	0,001**
	Dönenler	420	5,2246		
Davranışsal Deneyim	Gelenler	420	5,6008	4,093	0,000**
	Dönenler	420	5,1889		
Duygusal Deneyim	Gelenler	420	5,5262	3,653	0,000**
	Dönenler	420	5,1667		

* $p < 0,005$ ** $p < 0,001$

Tablo 5 incelendiğinde turistlerin Adana'ya geliş ve dönüşlerinde yiyecek deneyim boyutlarının tamamında (duyusal, $t=3,944$, $p=0,000$; düşünsel $t=3,410$ $p=0,001$; davranışsal $t=4,093$, $p=0,000$; duygusal $t=3,653$, $p=0,000$) farklılık olduğu belirlenmiştir. Söz konusu farklılıklara ilişkin ortalama değerler incelendiğinde bütün boyutlarda değerlerin Adana dönüşünde daha düşük olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla H2 hipotezi kabul edilmiştir.

Korelasyon Analizi

Katılımcıların Adana'ya geliş ve dönüşlerinde destinasyona yönelik risk algıları ile yiyecek deneyimleri arasındaki ilişkinin derecesinin ve yönünün belirlenmesi amacıyla korelasyon analizi yapılmıştır. Korelasyon analizi sonuçları Tablo 6'da yer almaktadır.

Tablo 6. Risk Algıları İle Yiyecek Deneyimleri Arasındaki İlişki

	Fiz. Risk	Psi. Risk	Sos. Risk	Duy Den.	Düş Den.	Dav. Den.	Duyg. Den.
Fiziksel Risk	Pearson 1						
Psikolojik Risk	Pearson 0,915**	1					
Sosyal Risk	Pearson 0,911**	0,943**	1				
Duyusal Deneyim	Pearson -0,846**	-0,862**	-0,865**	1			
Düşünsel Deneyim	Pearson -0,849**	-0,875**	-0,882**	0,900**	1		
Davranışsal Deneyim	Pearson -0,854**	-0,882**	-0,884**	0,898**	0,917**	1	
Duygusal Deneyim	Pearson -0,864**	-0,874**	-0,885**	0,891**	0,916**	0,922**	1

Tablo 6'da yer alan sonuçlar incelendiğinde destinasyona yönelik risk algısı boyutları ile yiyecek deneyimi boyutları arasında negatif yönlü, anlamlı ve yüksek düzeyde ilişkinin olduğu görülmektedir. Analiz sonuçlarından hareketle destinasyona yönelik risk algısının artması durumunda yiyecek deneyiminin olumsuz ve güçlü bir şekilde etkileneceğini söylemek mümkündür.

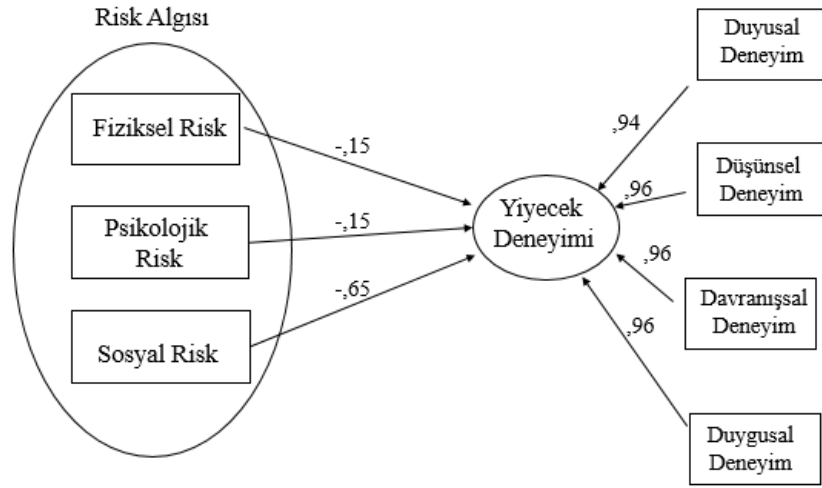
Araştırma Modelinin Test Edilmesi

Araştırma modelinin test edilmesi için yapısal eşitlik modeli uygulanmıştır. Hipotezler test edilmeden önce modele ilişkin uyum iyiliği istatistikleri değerlendirilmiştir (Tablo 7).

Tablo 7. Araştırma Modeli Uyum İndeksleri

Uyum İyiliği İndeksleri	Kabul Edilebilir Uyum	Model
χ^2	-	319,257
df	-	80
χ^2/df	1-5	3,991
GFI	$\geq 0,90$	0,954
AGFI	$\geq 0,85$	0,932
CFI	$\geq 0,90$	0,991
RMSEA	$0,03 \leq RMSEA \leq 0,08$	0,060
RMR	$0 \leq RMR \leq 1$	0,024
NFI	$0 \leq NFI \leq 1$	0,988

Tablo 7’de yer alan değerler incelendiğinde yapısal modelin kabul edilebilir değerlere sahip olduğu belirlenmiştir. Modelde bulunan boyutlar arasındaki ilişkiler, hipotezler çerçevesinde test edilmiştir. Önerilen modele ait yol analizi Şekil 2’de yer almaktadır.

Şekil 2. Araştırma Modeline İlişkin Path Analizi

Önerilen model için yol analizi tahminlerine ait değerler Tablo 8’de yer almaktadır. Yol analizi sonucunda araştırma hipotezlerini ifade eden yapısal ilişkinin, var olan veri ile desteklendiği belirlenmiştir. Risk algısının yiyecek deneyimi üzerinde anlamlı ve negatif etkisinin olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 8. Önerilen Model İçin Yol Analizi Tahminleri

H	Yapısal İlişki	Yön	Standart Olmayan Tahmin	Standart Hata	t Değeri	Standart Tahmin	P
H3 _a	Fiziksel Risk → Yiyecek Deneyimi	Negatif	-0,122	,029	-4,239	-0,15	0,000**
H3 _b	Psikolojik Risk → Yiyecek Deneyimi	Negatif	-0,129	,053	-2,450	-0,15	0,014*
H3 _c	Sosyal Risk → Yiyecek Deneyimi	Negatif	-0,581	,063	-9,274	-0,65	0,000**

(t-değeri) $\geq \pm 2,58$ $p < 0,01$ *** $p < 0,001$

Fiziksel, psikolojik ve sosyal risk algılarının yiyecek deneyimini 0,001 önem düzeyinde anlamlı ve negatif yönde etkilediği belirlenmiştir. Bu sonuçtan hareketle H3_a, H3_b ve H3_c hipotezleri kabul

edilmiştir. Dolayısıyla bir destinasyondaki fiziksel, psikolojik ve sosyal risk algısının yiyecek deneyimini olumsuz yönde etkilediğini söylemek mümkündür. Ayrıca risk algısı boyutları arasında sosyal riskin etkisinin diğerlerine göre daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Araştırma kapsamında geliştirilen hipotezlerin tamamına yönelik sonuçlar Tablo 9’da gösterilmektedir.

Tablo 9. Araştırma Hipotez Sonuçları

	Araştırma Hipotezi	p	Sonuç
H1	H _{1a} : Ziyaretçilerin Adana’ya geliş ve dönüşlerinde destinasyona yönelik fiziksel risk algıları arasında anlamlı bir farklılık vardır.	0,000	Kabul
	H _{1b} : Ziyaretçilerin Adana’ya geliş ve dönüşlerinde destinasyona yönelik psikolojik risk algıları arasında anlamlı bir farklılık vardır.	0,000	Kabul
	H _{1c} : Ziyaretçilerin Adana’ya geliş ve dönüşlerinde destinasyona yönelik sosyal risk algıları arasında anlamlı bir farklılık vardır.	0,000	Kabul
H2	H _{2a} : Ziyaretçilerin Adana’ya geliş ve dönüşlerinde destinasyondaki duyuşsal yiyecek deneyimleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.	0,000	Kabul
	H _{2b} : Ziyaretçilerin Adana’ya geliş ve dönüşlerinde destinasyondaki düşünşel yiyecek deneyimleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.	0,000	Kabul
	H _{2c} : Ziyaretçilerin Adana’ya geliş ve dönüşlerinde destinasyondaki davranışsal yiyecek deneyimleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.	0,001	Kabul
	H _{2d} : Ziyaretçilerin Adana’ya geliş ve dönüşlerinde destinasyondaki duyuşsal yiyecek deneyimleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.	0,000	Kabul
H3	H _{3a} : Ziyaretçilerin fiziksel risk algılarının yiyecek deneyimi üzerinde etkisi vardır.	0,000	Kabul
	H _{3b} : Ziyaretçilerin psikolojik risk algılarının yiyecek deneyimi üzerinde etkisi vardır.	0,014	Kabul
	H _{3c} : Ziyaretçilerin sosyal risk algılarının yiyecek deneyimi üzerinde etkisi vardır.	0,000	Kabul

Sonuç

Bu çalışmada COVID-19 salgını sonrası ziyaretçilerin gastronomi destinasyonlarına yönelik risk algılarının yiyecek içecek deneyimlerine etkisini belirlemek amaçlanmaktadır. Çalışma amacı doğrultusunda Adana’ya gelen ve dönen yerli turistlere anket uygulanmıştır. Yapılan analizler sonucunda Adana’ya gelen turistlerin fiziksel, psikolojik ve sosyal risk algılarının Adana’dan dönüşlerinde daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Jo vd. (2021) de çalışmalarında COVID-19 salgın sürecinin risk algısını olumsuz etkilediğini ifade etmişlerdir. Sánchez-Cañizares vd. (2021) de benzer şekilde COVID-19’un oluşturduğu durumun hem turistlerin risk algısını hem de davranışsal kontrolü olumsuz etkilediğini belirtmişlerdir. COVID-19’un uzun kuluçka süresine sahip olması, asemptomatik vakaların bulunması ve bunların belirlenmesinin zorluğu (Compton, 2020) gibi faktörlerin risk algısını etkilediği söylenebilir. Ayrıca turistlerin Adana’ya geliş ve dönüşlerinde yiyecek deneyimlerinde önemli ölçüde değişiklikler olduğu belirlenmiştir. Turistlerin tatil dönüşlerinde yiyecek deneyimlerinin daha düşük olduğu görülmüştür. Normal bir zamanda bir restorani ziyaret etmek güvenilir ve keyifli bir deneyimken salgın sürecinde tehlikeli bir anlam kazanmıştır. Dolayısıyla hastalık bulaşması noktasında yiyeceklerin tehlike taşıması tüketicilerin deneyimleri olumsuz yönde etkilemektedir (Addo, vd., 2020).

Yapılan analizlerde risk algısının yiyecek deneyimini negatif yönlü etkilediği sonucuna varılmıştır. Risk algısı boyutları arasında da özellikle sosyal risk algısının en yüksek düzeyde olduğu belirlenmiştir. Bu çalışmanın COVID-19 sürecinde gerçekleştiği düşünöldüğünde literatürdeki çalışmalardan farklı olarak sosyal risk algısının ön plana çıkmasının normal olabileceği söylenebilir. Çünkü COVID-19 salgını, hem genel tüketiciler için hem de turistik tüketiciler için önemli belirsizlikler taşımaktadır. COVID-19 öncesi var olan risk algıları bu süreçle birlikte daha yüksek olmaktadır (Aydın ve Doğan, 2020). Ancak Schusterschitz, Schütz ve Wiedemann (2010) turistlerin seyahatlerinde fiziksel risk algılarının en yüksek düzeyde olduğunu belirtmiştir. Bu sonuca benzer risk boyutlarına ulaşan çalışmalar da literatürde yer almaktadır (An, Lee ve Noh, 2010; Özer ve Gülpınar, 2005; Qi, Gibson ve Zhang, 2009; Çetinsöz, 2011). Bae ve Chang (2021) de duyuşsal risk algısının önemli bir öncül olduğunu ifade etmiştir. Park ve Reisinger (2010) eğitim seviyesinin artmasına bağlı olarak riskin seyahat etme eğilimi üzerindeki etkisinin azaldığını ve düşük eğitim seviyesine sahip olan bireylerin sosyal risk düzeylerinin yüksek olduğunu tespit etmişlerdir. Ancak bu çalışmada farklı olarak

katılımcıların önemli çoğunluğunun eğitim seviyelerinin ön lisans ve lisans olduğu düşünüldüğünde sosyal risk algısının daha yüksek olduğu görülmektedir. Türkmen ve İlban (2018) ise daha önce yurt dışına çıkmış Türk turistlerin, hiç yurt dışı seyahatinde bulunmamış turistlere göre psikolojik risk algılarının daha yüksek seviyede olduğunu tespit etmişlerdir.

Çalışma sonuçları göz önünde bulundurulduğunda mevcut pandemi kriziyle birlikte gelecekte ortaya çıkabilecek pandemik krizlerle ilgili sektör temsilcileri ve destinasyon yöneticileri tarafından bir krize hazırlık mekanizması geliştirilmesinin (Şkare, Soriano ve Porada-Rochoñ, 2021) önem taşıdığını söylemek mümkündür. Bu tür salgın durumlarında destinasyonlar, aynı anda bulunabilecek turist sayılarına sınırlama getirerek turistlerin kendilerini daha güvende hissetmelerine yardımcı olabilirler. Ayrıca turistik yerler ile yerleşim alanları arasında net sınırlar belirlenebilir. Bu şekilde yerel halk için de bazı endişeler giderilebilir (Jo vd., 2021). Aynı zamanda turistlerin temas düzeyleri en aza indirgenerek turistlerin de temizlik ve hijyen algısının artması sağlanabilir. Turizm işletmelerinin internet sayfalarında Covid-19 sürecinde ne kadar başarılı olduklarına yönelik turistlerin kendilerini güvende hissedebilecekleri materyallere yer verebilirler (Bahar ve İlal, 2020). Turizm faaliyetlerinin yeniden canlanması adına da destinasyon yöneticileri tarafından kampanyalar oluşturularak iç turizm desteklenebilir (Wanjala, 2020).

Bu çalışma dünya genelinde var olan güncel bir konuyu turizm literatürü kapsamında değerlendirmesi açısından önem taşımaktadır. Ayrıca turistlerin kısa ve uzun vadeli davranış değişikliklerinin incelenmesi açısından da önemli bir referans rolü üstlenmektedir (Bae ve Chang, 2021). Ancak birtakım sınırlılıklar söz konusudur. Araştırmada tercih edilen kolayda örnekleme yöntemi evreni temsil gücünü sınırlandırılabilirliğinden dolayı (Çelik, 2017) araştırma sınırlılıkları arasında yer almaktadır. Ayrıca verilerin toplandığı tarih aralığı ve pandemi süreci de bu sınırlılıkları ifade etmektedir. Pandemi sona erdikten sonra risk algısı ve yiyecek deneyimlerinin aynı kalmaması muhtemeldir. Dolayısıyla gelecekteki çalışmalarda pandemi sonrasındaki risk algısı incelenebilir. Böylece pandemi sürecindeki ve pandemi sonrasındaki risk algıları incelenerek kıyaslama yapılabilir. Turistlerin yaş, cinsiyet, eğitim seviyesi gibi demografik özellikleri dikkate alınarak risk algıları ile yiyecek deneyimleri araştırılabilir. Bu kapsamda gastronomi şehri unvanına sahip destinasyonlar üzerinde araştırmalar yapılarak olası bir risk durumuna yönelik stratejiler geliştirilebilir. Ayrıca bu araştırmadan farklı olarak gelecekteki araştırmalarda nitel araştırma yöntemi tercih edilerek yarı yapılandırılmış görüşme ile turistlerin risk algıları ile yiyecek deneyimleri derinlemesine incelenebilir.

Kaynakça

- Ab Karim, S., & Chi, C. G. Q. (2010). Culinary tourism as a destination attraction: An Empirical examination of destinations' food image. *Journal Of Hospitality Marketing & Management*, 19(6), 531-555.
- Acar, Y. (2020). Yeni Koronavirüs (Covid-19) salgını ve turizm faaliyetlerine etkisi. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 7-21.
- Addo, P. C., Jiaming, F., Kulbo, N. B., & Liangqiang, L. (2020). COVID-19: Fear appeal favoring purchase behavior towards personal protective equipment. *The Service Industries Journal*, 40(7-8), 471-490. doi:10.1080/02642069.2020.1751823.
- Akkuş, G. (2017). Kış turizmi destinasyonunda yaşanan unutulmaz turizm deneyimleri: Kültürlerarası karşılaştırma. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 14(3), 223-236.
- Akkuş, G., & Temel, B. (2021). Covid-19 sürecinde Türkiye'deki gastronomi destinasyonlarının dijitalleşme açısından rekabetçiliklerinin değerlendirilmesi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 9(2), 855-877.
- Aksoy, M., & Akbulut, B. A. (2017). Restoranlardaki Teknolojik Yeniliklerin Deneyim Pazarlaması Açısından Değerlendirilmesi. In *International Congress on Cultural Heritage And Tourism (ICCHT)* (pp. 19-21).

- Akturan, U. (2007). Satın alma Karar Sürecinde Markaya Yönelik Algılanan Riskin Algılanan Değer Üzerindeki Etkisi. (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, İstanbul. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp> Veri tabanından erişildi (01.06.2021).
- Akyıldız, M. (2010). Boş Zaman Pazarlamasında Deneyimsel Boyutlar: 2009 Rock'n Cok Festivali Katılımcılarına Yönelik Bir Araştırma (Yüksek Lisans Tezi). Anadolu Üniversitesi, Eskişehir. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp> Veri tabanından erişildi (28.05.2021).
- Alagöz, S.B. Ve Ekici, N. (2014). Experiential marketing and vacation experience: The sample of Turkish Airlines. *Procedia -Social And Behavioral Sciences*, 150, 500-510.
- Alkilani, K., Ling, K. C. ve Abzakh, A. A. (2013). The impact of experiential marketing and customer satisfaction on customer commitment in the world of social networks, *Asian Social Science*, 9(1), 262-270.
- Altunışık, R., Çoşkun, R., Bayraktaroğlu, S. & Yıldırım, E. (2012). Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri spss uygulamalı. Geliştirilmiş 7. Baskı, Sakarya Yayıncılık.
- An, M., Lee, C. & Noh, Y. (2010). Risk factors at the travel destination: Their impact on air travel satisfaction and repurchase intention. *Service Business*, 4, 155-166.
- Andersson, T. D., Mossberg, L., & Theriksen, A. (2017). Food and tourism synergies: Perspectives on consumption, production and destination development. *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, 17(1), 1-8.
- Ateşoşlu, İ., & Türker, A. (2014). Tatil yeri seçiminde ülke imajının turistin risk algısı üzerine etkisi. *Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 6(2).
- Aydın, B. ve Doğan, M. (2020). Yeni Koronavirüs (COVID-19) Pandemisinin turistik tüketici davranışları ve türkiye turizmi üzerindeki etkilerinin değerlendirilmesi, *Pazarlama Teorisi ve Uygulamaları Dergisi*, 6 (1), 93-115.
- Bae, S. Y., & Chang, P. J. (2021). The effect of coronavirus disease-19 (COVID-19) risk perception on behavioural intention towards 'untact'tourism in South Korea during the first wave of the pandemic (March 2020). *Current Issues in Tourism*, 24(7), 1017-1035.
- Bahar, O., & İlal, N. Ç. (2020). Coronavirüsün (Covid-19) turizm sektörü üzerindeki ekonomik etkileri. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 6(1), 125-139.
- Bakar, N. A., & Rosbi, S. (2020). Effect of Coronavirus disease (COVID-19) to tourism industry. *International Journal of Advanced Engineering Research and Science*, 7(4), 189-193.
- Ballı, E. (2016). Gastronomi turizmi açısından Adana sokak lezzetleri. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 4(Special issue 1), 3-17.
- Başar, B., & Hassan, A. T. (2015). Kültür ve sanat faaliyetlerinde deneyimsel pazarlamanın müşteri sadakatine etkisinin incelenmesi. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(4), 77-98.
- Baştuğ, Ö. G. M. (2018). Deneyimsel pazarlama ile hizmet kalitesi arasındaki ilişki üzerine bir araştırma. *Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), 20-49.
- Baykal, M., & Ayyıldız, A. Y. (2020). Veri tabanlı pazarlama faaliyetlerinin müşteri sadakatine etkisi: Kuşadası'ndaki 4 ve 5 yıldızlı otel yöneticileri üzerine bir uygulama. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 8(2), 1247-1268.
- Bhukya, R., & Singh, S. (2015). The effect of perceived risk dimensions on purchase intention. *American Journal of Business*. 30(4), 218-230.
- Björk, P., & Kauppinen-Räsänen, H. (2017). A destination's gastronomy as a means for holiday well-being. *British Food Journal*, 119(7), 1578-1591.

- Björk, P., & Kauppinen-Räsänen, H. (2019). Destination foodscape: A stage for travelers' food experience. *Tourism Management*, 71, 466-475.
- Boyle, R. J. and Ruppel, C. P. (2006). The effects of personal innovativeness, perceived risk, and computer self-efficacy on online purchasing intent, *Journal Of International Technology And Information Management*, 15(2), 61-73.
- Bülbül, H., & Özoğlu, B. (2014). Tüketici yenilikçiliği ve algılanan riskin satın alma davranışına etkisi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (44), 43-58.
- Büyüköztürk, Ş. (2002). Faktör analizi: Temel kavramlar ve ölçek geliştirmede kullanımı. *Kuram Ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 32: 473-474.
- Chew, E. Y. T., & Jahari, S. A. (2014). Destination image as a mediator between perceived risks and revisit intention: A case of post-disaster Japan. *Tourism Management*, 40, 382-393.
- Cho, S. H., Ali, F., & Manhas, P. S. (2018). Examining the impact of risk perceptions on intentions to travel by air: A comparison of full-service carriers and low-cost carriers. *Journal of Air Transport Management*, 71, 20-27.
- Compton, N. B. (2020, October). Hawaii is open to tourists. Here's what locals want you to know before you go. *The Washington Post*. Erişim Adresi: <https://www.washingtonpost.com/travel/tips/hawaii-travel-covid-restrictions/> (24.03.2022)
- Çakar, Ü., & Polat, C. A. N. (2019). Risk boyutlarının genel algılanan risk üzerine etkisi: e-ticaret sitelerine yönelik bir araştırma. *Atatürk İletişim Dergisi*, (17), 39-68.
- Çavuşoğlu, S. (2019). Müşteri Deneyimi, Deneyimsel Değer Ve Yeşil Davranışlara Karşı Tutumun Tekrar Ziyaret Niyetine Etkisinin Belirlenmesi: Yeşil İmajın Düzenleyicilik Ve Aracılık Rolü. (Doktora Tezi), Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Gaziantep, <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp> Veri tabanından erişildi (22.05.2021).
- Çelik, O. (2017). Mobil telefon satın alımlarında hedonik tüketim: Adana örneği. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 5(1), 21-27.
- Çetinsöz, B. C. (2011). Uluslararası Seyahatlerde Turistlerin Çekim Yerinde Algıladıkları Risklerin Tekrar Ziyaret Etme Niyetlerine Etkileri: Alanya İlçesine Yönelik Bir Araştırma. (Doktora Tezi). Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın, <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp> Veri tabanından erişildi (16.05.2021).
- Çetinsöz, B.C., Ege Z. (2012). Turistlerin demografik özelliklerine göre risk azaltma stratejileri: Alanya örneği. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 23(2), 159-172.
- Çıtak, N., & Çalış, Y. E. (2020). Covid-19 salgının turizm sektörü üzerine olan finansal etkileri. *İda Academia Muhasebe ve Maliye Dergisi*, 3(2), 110-132.
- Dalahmetoğlu, K. B., & Avcı, M. (2021). Covid-19 salgınının gastronomi turizm üzerine etkisi: Kastamonu örneği. *Journal of Humanities and Tourism Research*, 11(4), 645-668.
- Deligöz, K. ve Ünal, S. (2017). Deneyimsel pazarlama uygulamalarının marka tercihi üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik bir araştırma (Kahve Dünyası ve Starbucks Örneği). *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 31(1).
- Demir, M. Ö., (2011), Risk algısının marka sadakatine etkisi: Cep telefonları kategorisinde bir uygulama. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 11(2), 267 – 276.
- Demir, M., Günaydın, Y., & Demir, Ş. Ş. (2020). Koronavirüs (Covid-19) salgınının Türkiye'de turizm üzerindeki öncülleri, etkileri ve sonuçlarının değerlendirilmesi. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 6(1), 80-107.
- Dirsehan, T. (2010). Temel deneyimsel pazarlama ve örnekler. İstanbul: İkinci Adam Yayınları.

- Dowling, G. R., & Staelin, R. (1994). A model of perceived risk and intended risk-handling activity. *Journal of Consumer Research*, 21, 119-134.
- Egan, T. (1998). The Swoon of the Swoosh. *The New York Times*, 13 September, p. 66.
- Ekici, N. (2012). Deneyimsel Pazarlama ve Seyahat Deneyimi: Türk Havayolları Örneği, (Yüksek Lisans Tezi), Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Karaman, <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp> Veri tabanından erişildi (21.05.2021).
- Ercan, E. (2018). Deneyimsel Pazarlamanın Hedonik Tüketim Üzerindeki Etkisi: Tekstil Sektörü (Yüksek Lisans Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp> Veri tabanından erişildi (21.05.2021).
- Featherman, M. S., & Pavlou, P. A. (2003). Predicting e-services adoption: a perceived risk facets perspective. *Int. J. Human-Computer Studies* (59), 451-474.
- Fields, K., Hjalager, A. M., & Richards, G. (2002). *Tourism and Gastronomy*. (ed) Anne Mette Hjalager-Greg Richards, Demand for the Gastronomy Tourism Product: Motivational Factors, Routledge, London,(36-50).
- Floyd, M. F., Gibson, H., Pennington-Gray, L., & Thapa, B. (2004). The effect of risk perceptions on intentions to travel in the aftermath of September 11, 2001. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 15(2-3), 19-38.
- Foo, L. P., Chin, M. Y., Tan, K. L., & Phuah, K. T. (2021). The impact of COVID-19 on tourism industry in Malaysia. *Current Issues in Tourism*, 24(19), 2735-2739.
- Fuchs, G., & Reichel, A. (2006). Tourist destination risk perception: The case of Israel. *Journal of Hospitality & Leisure Marketing*, 14(2), 83-108.
- Gentile, C., Spiller, N., & Noci, G. (2007). How to sustain the customer experience: An overview of experience components that co-create value with the customer. *European Management Journal*, 25(5), 395-410.
- Gilmore, J.H. & Pine, J.B. (2002). Differentiating hospitality operations via experiences: Why selling services is not enough, *Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly*, 43(3):87-96.
- Golets, A., Farias, J., Pilati, R., & Costa, H. (2020). COVID-19 pandemic and tourism: The impact of health risk perception and intolerance of uncertainty on travel intentions. *Current Psychology*,
- Gray, P. L., Schroeder, A. & Kaplanidou, K. (2011). Examining the influence of past travel experience, general web searching behaviors, and risk perceptions on future travel intentions. *International Journal of Safety and Security in Tourism/Hospitality*, 1 (1), 64-89.
- Gürbüz, S. & Şahin, F. (2018). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Hall, C. M., Sharples, L., Mitchell, R., Macionis, N., & Cambourne, B. (2003). *Food tourism around the world: Development. management and markets*. Oxford: Butterworth-Heinemann.
- Han, JY (2005). *The Relationships of Perceived Risk to Personal Factors, Knowledge of Destination, and Travel Purchase Decisions in International Leisure Travel (Doktora Tezi)*. Virginia Polytechnic Institute and State University.
- Hendijani, R. B. (2016). Effect of food experience on tourist satisfaction: the case of Indonesia. *International Journal of Culture, Tourism and Hospitality Research*, 10(3), 272-282.
- Higgins-Desbiolles, F. (2020). Socialising tourism for social and ecological justice after COVID-19. *Tourism Geographies*, 22(3), 610-623.
- Holbrook, M. B., & Hirschman, E. C. (1982). The experiential aspects of consumption: Consumer fantasies, feelings, and fun. *Journal Of Consumer Research*, 9(2), 132-140.

- Hosany, S. & Gilbert, D. (2009). Dimensions of tourists' emotional experiences towards hedonic holiday destinations, Egham Hill: The School of Management, Royal Holloway University of London, ISBN: 978-1-905846-35-1.
- Hsu, F. C., & Scott, N. (2020). Food experience, place attachment, destination image and the role of food-related personality traits. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 44, 79-87.
- Jacoby, J. & Kaplan, B (1972). The Components of Perceived Risk. In Proceedings of the Third Annual Conference of the ACR (382–393). Association for Consumer Research.
- Jaipuria, S., Parida, R., & Ray, P. (2021). The impact of COVID-19 on tourism sector in India. *Tourism Recreation Research*, 46(2), 245-260.
- Joo, D., Xu, W., Lee, J., Lee, C. K., & Woosnam, K. M. (2021). Residents' perceived risk, emotional solidarity, and support for tourism amidst the COVID-19 pandemic. *Journal of Destination Marketing & Management*, 19, 100553.
- Kalaycı, Ş. (2009). SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri. (9. Baskı). Ankara: Asil Yayın Dağıtım
- Kara, M., & Çiçek, B. (2015). Deneysel pazarlama ve satın alma karar sürecine etkisi: Termal turizm sektöründe bir uygulama. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 6(13).
- Karakadılar, İ. S., & Güney, H. (2015) Starbucks firmasının deneysel pazarlama uygulamalarının incelenmesi. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme İktisadi Enstitüsü Yönetim Dergisi*, 26(79), 131-155.
- Karamustafa, K., & Erbaş, E. (2011). Satın alma karar sürecinde algılanan risk: paket turlara yönelik bir araştırma. *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 103-144.
- Kıvılcım, B. (2020). Covid-19 (Yeni Koronavirüs) salgınının turizm sektörüne muhtemel etkileri. *Uluslararası Batı Karadeniz Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 4(1), 17-27.
- Kim, J. H., Ritchie, J. R. B. & McCormick, B. (2012). Development of a scale to measure memorable tourism experiences. *Journal of Travel Research*, 51(1), 12-25. Doi: 10.1177/0047287510385467
- Kim, S., & Ellis, A. (2015). Noodle production and consumption: From agriculture to food tourism in Japan. *Tourism Geographies*, 17(1), 151-167.
- Kim, Y. G., & Eves, A. (2012). Construction and validation of a scale to measure tourist motivation to consume local food. *Tourism Management*, 33(6), 1458-1467.
- Kivela, J., & Crotts, J. C. (2006). Tourism and gastronomy: Gastronomy's influence on how tourists experience a destination. *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 30(3), 354-377.
- Koçoğlu, C. M. (2016). Risk algısının yeniden satın alma davranışı üzerindeki etkisi: Havayolu sektöründe bir araştırma. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (57), 246-263.
- Kozak M., Crotts J.C., Law R. (2007). The impact of the perception of risk on international travellers, *International Journal of Tourism Research*, 9 (1): 233-242.
- Köse, B. Ç. (2015). Turizm perspektifinde deneysel pazarlamanın davranışsal niyetler ve tatmin üzerindeki etkisi: Üçüncü yaş grubu turistler üzerinde bir araştırma. (Doktora Tezi), Trakya Üniversitesi, Edirne, <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp> Veri tabanından erişildi (21.05.2021).
- Kumar, S., & Nafi, S. M. (2020). Impact of COVID-19 pandemic on tourism: perceptions from Bangladesh. Available at SSRN 3632798.

- Lin, K. M., Chang, C. M., Lin, Z. P., Tseng, M. L. ve Lan, L. (2006). An examination of the relationship between experiential marketing strategy and guests' leisure behavior in taiwan hotspring hotels, *WSEAS Transactions on Business and Economics*. 5(6), 229-240.
- Long, L.M. (Ed.) (2004). *Culinary tourism: food, eating and otherness*. Lexington, KY: University of Kentucky Press.
- Mitchell V., Vassos V. (1998). Perceived risk and risk reduction in holiday purchases: A cross-cultural and gender analysis. *Journal of Euromarketing*, S. 6 (3), s. 47-79.
- Mitchell, V.W., (1999), Consumer perceived risk: Conceptualisations and models, *European Journal of Marketing*, 33(1/2), 163-195.
- Mohamed, M. E., Hewedi, M. M., Lehto, X., & Maayouf, M. (2020). Egyptian food experience of international visitors: A multidimensional approach. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 32(8), 2593-2611.
- Odabaşı, Y. & Barış, G., (2003), *Tüketici davranışı*, İstanbul: Kapital Medya A. Ş.
- Özer, L., & Gülpınar, S. (2005). Hizmet sektöründe tüketicilerin algıladıkları riskler: hava yolları sektöründe bir araştırma. *Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, (1), 49-65.
- Park, K., & Reisinger, Y. (2010). Differences in the perceived influence of natural disasters and travel risk on international travel. *Tourism Geographies*, 12(1), 1-24.
- Peter, J. P. & Olson, J. (2010). *Consumer behaviour an marketing strategy*, 9. Edition, McGraw-Hill, London
- Peter, P. J. & L. X. Tarpey, Sr., (1975), A comparative analysis of three consumer decision strategies, *Journal of Consumer Research*, 2(1), 29-37.
- Pine II, B. Joseph and Gilmore, James H., "Welcome to the Experience Economy," *Harvard Business Review*, July/August 1998, pp. 97-105.
- Prebensen, N. K. (2014). A Framework for dramatizing interactions for enhanced tourist experience value. Scott McCabe (Ed.). *The Routledge Handbook of Tourism Marketing* (ss. 27-38). Oxon & New York: Routledge.
- Qi, C. X., Gibson, H. J., & Zhang, J. J. (2009). Perceptions of risk and travel intentions: The case of China and the Beijing Olympic Games. *Journal of Sport & Tourism*, 14(1), 43-67.
- Qiu, R. T., Park, J., Li, S., & Song, H. (2020). Social costs of tourism during the COVID-19 pandemic. *Annals of Tourism Research*, 84, 102994.
- Quan, S., & Wang, N. (2004). Towards a structural model of the tourist experience: An illustration from food experiences in tourism. *Tourism Management*, 25(3), 297-305.
- Rittichainuwat, B. N., & Chakraborty, G. (2009). Perceived travel risks regarding terrorism and disease: The case of Thailand. *Tourism Management*, 30(3), 410-418.
- Rogerson, C. M., & Rogerson, J. M. (2020). COVID-19 tourism impacts in South Africa: Government and industry responses. *Geo Journal of Tourism and Geosites*, 31(3), 1083-1091.
- Roselius, T. (1971). Consumer rankings of risk reduction methods. *Journal of Marketing*, (35), 56-61.
- Ross, I. (1975). Perceived risk and consumer behavior: A critical review. *Advances in Consumer Research*, 2, 1-20.
- Rousta, A., & Jamshidi, D. (2020). Food tourism value: Investigating the factors that influence tourists to revisit. *Journal of Vacation Marketing*, 26(1), 73-95.

- Ruiz-Mafe, C., Sanz-Blas, S., & Aldás-Manzano, J. (2009). Drivers and barriers to online airline ticket purchasing. *Journal of Air Transport Management*, 15(6), 294-298.
- Sánchez-Cañizares, S. M., & López-Guzmán, T. (2012). Gastronomy as a tourism resource: Profile of the culinary tourist. *Current Issues In Tourism*, 15(3), 229-245.
- Sánchez-Cañizares, S. M., Cabeza-Ramírez, L. J., Muñoz-Fernández, G., & Fuentes-García, F. J. (2021). Impact of the perceived risk from Covid-19 on intention to travel. *Current Issues in Tourism*, 24(7), 970-984.
- Schiffman, L. & L. L. Kanuk, (2000), *Consumer behaviour*, (Seventh Edition), New Jersey: Prentice Hall.
- Schmitt, B., (1999). Experiential marketing. *Journal of Marketing Management*, 15, 53-67.
- Schusterschitz, C., Schütz, H., & Wiedemann, P. M. (2010). Looking for a safe haven after fancy thrills: a psychometric analysis of risk perception in alpine tourist destinations. *Journal of Risk Research*, 13(3), 379-398.
- Sekaran, U., & Bougie, R. (2016). *Research methods for business: A skill building approach*. John wiley & Sons.
- Sheu, J.-J., Su, Y.-H. & Chu, K.-T. (2009). Segmenting online game customersthe perspective of experiential marketing, *Expert Systems with Applications*, 36(4), May:8487-8495.
- Sigala, M. (2020). Tourism and COVID-19: Impacts and implications for advancing and resetting industry and research. *Journal of Business Research*, 117, 312-321.
- Škare, M., Soriano, D. R., & Porada-Rochoń, M. (2021). Impact of COVID-19 on the travel and tourism industry. *Technological Forecasting and Social Change*, 163, 1-14.
- Smith, S. L., & Xiao, H. (2008). Culinary tourism supply chains: A preliminary examination. *Journal of Travel Research*, 46(3), 289-299.
- Smith, S., Costello, C., & Muenchen, R. A. (2010). Influence of push and pull motivations on satisfaction and behavioral intentions within a culinary tourism event. *Journal Of Quality Assurance in Hospitality & Tourism*, 11(1), 17-35.
- Soltani, M., Nejad, N. S., Azad, F. T., Taheri, B., & Gannon, M. J. (2020). Food consumption experiences: a framework for understanding food tourists' behavioral intentions. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 33(1), 75-100.
- Sönmez, S. F., & Graefe, A. R. (1998). Influence of terrorism risk on foreign tourism decisions. *Annals of Tourism Research*, 25(1), 112-144.
- Stone, R.N., Gronhaug, K., (1993), *Perceived risk: Further considerations for the marketing discipline*, *European Journal of Marketing*, 27(3), 39-50.
- Şahin, D. (2015). Restoranlarda deneyimsel pazarlama müşteri memnuniyeti üzerinde gıda hizmet endüstrilerinin etkisi (Yüksek Lisans Tezi), Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın, <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp> Veri tabanından erişildi (18.05.2021).
- Tabachnick, B. ve Fidell, L. (2013). *Using multivariate statistics* (Sixth edition). United States: Pearson Education.
- Temeloğlu, E. (2016). Turistlerin tatil satın alma sürecinde algıladıkları risklerin demografik özelliklere göre incelenmesi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (25), 99-119.
- Türk Dil Kurumu, (2021). <https://sozluk.gov.tr/> Erişim Tarihi: 01.04.2021.
- Türker, G. Ö. (2020). Covid-19 salgını turizm sektörünü nasıl etkiler? Turizm akademisyenleri perspektifinden bir değerlendirme. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 6(2), 207-224.

- Türkmen, E., & İlban, M. O. (2018). Yurt dışına çıkma niyeti olan Türk turistlerin algıladıkları risklerin destinasyon seçimine ve satın alma niyetine olan etkisinin belirlenmesi. *Journal of International Social Research*, 11(60), 1153-1171.
- UNWTO (2012). *Global report on food tourism*. İçinde P. Jordan (Ed.), 4, Madrid: World Tourism Organization Press.
- UNWTO (2020, Nisan). Covid- 19 related travel restrictions a global review for tourism, https://webunwto.s3.eu-west-1.amazonaws.com/s3fs-public/2020-04/TravelRestrictions_0.pdf, (Erişim Tarihi: 7.05.2021).
- Wanjala, K. (2020). Economic impact assessment of the novel coronavirus on tourism and trade in kenya: Lessons from preceding epidemics. *Finance ve Economics Review*, 2(1), 1-10.
- World Health Organization. (2020), *Coronavirus disease (COVID-19) advice for the public*, Erişim adresi: <https://www.cdc.gov/coronavirus/2019-ncov/needextra-precautions/people-at-higher-risk.html> adresinden alınmıştır.) Erişim tarihi: 10.05.2021.
- Yeşilot, F., & Dal, N. E. (2019). Müşteri deneyimi oluşturma ve deneyimsel pazarlama: Iyaşpark Alışveriş Merkezi (AVM) müşterileri ile bir araştırma. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Dergisi*, 3(2), 263-296.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Araştırmacıların katkı oranı beyanı / Contribution rate statement of researchers: Birinci yazar /First author % 35, İkinci yazar/Second author % 35 üçüncü Yazar/Third author % 30.
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).

Extended Abstract

Introduction

COVID-19, which emerged towards the end of 2019, has turned into a pandemic as of March 11, 2020, by covering the whole world in a short time. As of April 2020, measures have been taken to prevent the mobility of people and 96% of all destinations in the world have taken measures to restrict travel to prevent the Covid-19 epidemic. In addition, many measures such as the cancellation of national and international flights, curfews and the 14-day quarantine imposed on travelers after their travels have deeply affected the service sector. The perception that consumers may face some risks, especially due to the pandemic, can lead to many negative consequences in terms of tourism. In addition, studies on the pandemic have been carried out in the academic field. In this study, unlike the studies in the literature, it is aimed to examine the effect of the risk perceptions of visitors towards gastronomic destinations on their food and beverage experiences during the COVID-19 process. The study is important in terms of examining the short and long-term behavioral changes of tourists and developing strategies for tourists in possible epidemics. The hypotheses developed for the study are as follows;

H1: There is a significant difference between the risk perceptions of the visitors on their arrival and return to Adana.

H1a: There is a significant difference between the physical risk perceptions of the visitors on arrival and return to Adana.

H1b: There is a significant difference between the psychological risk perceptions of the visitors towards the destination on arrival and return to Adana.

H1c: There is a significant difference between the social risk perceptions of the visitors on their arrival and return to Adana.

H2: There is a significant difference between the food experiences at the destination when the visitors arrive and return to Adana.

H2a: There is a significant difference between the sensory food experiences at the destination when visitors arrive and return to Adana.

H2b: There is a significant difference between the intellectual food experiences at the destination when the visitors arrive and return to Adana.

H2c: There is a significant difference between the behavioral food experiences at the destination in the arrival and return of visitors to Adana.

H2d: There is a significant difference between visitors' emotional food experiences at the destination when they arrive and return to Adana.

H3: Visitors' perceptions of risk have an impact on their food experience.

H3a: Visitors' perceptions of physical risk have an impact on their food experience.

H3b: Visitors' perceptions of psychological risk have an impact on their food experience.

H3c: Visitors' perceptions of social risk have an impact on their food experience.

Method

The population of the research consists of domestic tourists coming and returning to Adana. Since it was not possible to access the entire population due to time and cost constraints, the sample was taken with the "convenience sampling method". This method was preferred in order to reach a sufficient number of samples, taking into account the difficulties of collecting data during the pandemic process. In addition, foreign tourists were excluded due to travel restrictions imposed during the pandemic process. Again, in order to measure experience and risk perceptions in a healthy way, the data were collected at the departure and return sections of Adana Şakir Paşa airport. The research data were collected with the survey technique between 01.03.2021 and 15.04.2021 by interviewing the participants face to face. In the study, it was deemed appropriate to conduct a total of at least 384 people with a 95% confidence interval and a significance level of 0.05. In this context, a total of 840 people were reached, 420 from each of the departure and return groups.

The survey model, one of the quantitative research methods, was used in the study. The first part of the questionnaire, which consists of three parts, includes physical risk, psychological risk and social risk scales. In the second part, intellectual experience, sensory experience, behavioral experience and emotional experience scales

are included. A seven-point Likert type rating (1=Strongly Disagree, 7=Strongly Agree) was used for scale statements. In the third part, 7 statements are given to determine the demographic characteristics of the participants. For the perceived risk scale in the questionnaire, 10 statements from Han's (2005) study, 1 statement from Fuchs and Reichel's (2006) study, and 12 statements in the food experience scale from Mohamed et al.'s (2020) study were used.

Findings

39.2% of the participants are women and 60.8% are men. 62.9% of the participants are married. When the age ranges are examined, it is seen that 78.9% of the respondents are between the ages of 18-45. In addition, it was determined that 80% of them were at university level and 34.9% were private sector employees.

For the risk perception and food experience scales used in the research, exploratory factor analyzes were performed and principal component analysis and varimax rotation options were used. KMO values of 0.953 and 0.969 indicate the suitability of the data for factor analysis (Sekaran & Bougie, 2016). Care was taken to ensure that the correlation coefficients for each statement in the scales were not less than 0.30 (Büyüköztürk, 2002). However, there is no expression below the correlation coefficient limit for both scales used in the study. Therefore, all of the statements (23 statements) in the scale were included in the analysis. As a result of the analysis of the risk perception scale, a three-dimensional structure with an eigenvalue above 1.00 was obtained. The structure in question was formed as physical risk, psychological risk and social risk, similar to previous studies. As a result of the factor analysis for the food experience scale, a four-dimensional structure with an eigenvalue above 1.00 and explaining 92.42% of the total variance was obtained. The structure in question was formed as sensory experience, intellectual experience, behavioral experience and emotional experience, similar to previous studies.

Independent Sample T Test was applied to determine the differences between the risk perceptions of the participants towards the destination during their arrival and return to Adana. In all dimensions of risk perception of tourists coming to Adana and returning tourists (physical risk, $t=-6,959$, $p=,00$; psychological risk, $t=-4,614$, $p:,00$; social risk, $t=-3,964$, $p=, 00$) is seen to be different. Therefore, the H1 hypothesis was accepted. Independent Sample T-Test analysis was applied to determine the differences between the food experiences of the participants in the destination on arrival and return to Adana. It was found that there was a difference in all dimensions of food experience (sensory, $t=3,944$, $p=0,000$; intellectual $t=3,410$ $p=0,001$; behavioral $t=4,093$, $p=0,000$; emotional $t=3,653$, $p=0,000$) in the arrival and return of tourists to Adana. determined. Therefore, the H2 hypothesis was accepted.

Correlation analysis was conducted to determine the degree and direction of the relationship between the participants' risk perceptions towards the destination and their food and beverage experiences during their arrival and return to Adana. As a result of the analysis, it is seen that there is a negative, significant and high level relationship between the dimensions of risk perception towards the destination and the dimensions of food experience. Based on the results of the analysis, it is possible to say that the food experience will be negatively and strongly affected if the risk perception towards the destination increases.

Structural equation model was applied to test the research model. Before testing the hypotheses, the goodness-of-fit statistics for the model were evaluated. As a result of the path analysis, it was determined that the structural relationship expressing the research hypotheses was supported by the existing data. It has been determined that risk perception has a significant and negative effect on food experience. It was determined that physical, psychological and social risk perceptions affect food experience significantly and negatively at 0.001 significance level. Based on this result, hypotheses H3a, H3b and H3c were accepted.

Conclusion

This study is important in terms of evaluating a current issue in the world within the scope of tourism literature. It also plays an important reference role in examining the short and long-term behavioral changes of tourists. However, there are some limitations. Convenience sampling method, which is preferred in the research, is among the limitations of the research since it can limit the representation power of the universe. In addition, the date range in which the data was collected and the pandemic process also express these limitations. Perceptions of risk and food experiences are likely to not remain the same after the pandemic is over. Therefore, the risk perception after the pandemic can be examined in future studies. Thus, a comparison can be made by examining the risk perceptions during and after the pandemic. Considering the demographic characteristics of tourists such as age, gender, education level, risk perceptions and food experiences can be investigated. In this context, strategies can be developed for a possible risk situation by conducting research on destinations with the title of gastronomy

city. In addition, unlike this research, qualitative research method can be preferred in future research and the risk perceptions and food experiences of tourists can be examined in depth with semi-structured interview.

Araştırma Makalesi • Research Article

Covid-19 Pandemisinin Asimetrik Volatilite Üzerinde Etkileri: Uluslararası Hisse Senetleri Piyasası Üzerine Bir Araştırma

The Effects of the Covid-19 Pandemic on Asymmetric Volatility: A Research on the International Equity Market

Berkan Ataş *

Öz: Asimetrik volatilite kavramı, aynı boyuttaki negatif fiyat değişimlerinin pozitif fiyat değişimlerine göre koşullu varyans üzerinde daha etkin olması olarak tanımlanabilir. Bu durum finansal piyasaların yapısal bir özelliği olarak kabul edilmektedir. Diğer taraftan kriz ve belirsizlik dönemlerinde asimetrik volatilite etkisinin belirginleştiği yönünde bulgular da vardır. Bu çalışmada Covid-19 kaynaklı krizin uluslararası hisse senedi piyasaları üzerinde meydana getirdiği asimetrik volatilite bulguları kriz öncesi dönemle karşılaştırılarak incelenmiştir. Volatilite asimetrisinin modellenmesi için GJR-GARCH (1,1) yöntemi kullanılmıştır. Bulunan sonuçlara göre asimetrik volatilite hem kriz öncesi hem de kriz sonrası dönemde gözlemlenmekle birlikte kriz sonrası dönem için daha anlamlı değerler göstermektedir. Ayrıca asimetri katsayısının kriz sonrası tüm dönemler için daha yükseldiği ve asimetri etkisinin modelde daha baskın hale geldiği görülmüştür. Bunun yanında tüm piyasaların volatilitedeki ortalamaya yakınsama (mean reversion) özelliğinin oldukça belirgin olduğu gözlemlenmiştir. Bulgular volatilitenin uzun dönemde tarihsel ortalamaya yaklaştığını göstermektedir. Elde edilen bulguların değerlendirme ve risk yönetimi gibi konularda göz önünde bulundurulması piyasaların etkinliğinin artmasında fayda sağlayabilir.

Anahtar Kelimeler: Asimetrik Volatilite, GJR-GARCH Modeli, Covid-19, Uluslararası Pay Piyasaları

Abstract: Asymmetric volatility can be defined as negative price changes having more impact on the conditional variance than positives ones. This is considered a characteristic of financial markets. On the other hand, there are also findings in the literature that the effect of asymmetric volatility becomes apparent during periods of crisis and uncertainty. In this study, the asymmetric volatility effect caused by the Covid-19 pandemic on international stock markets has been investigated and compared with the pre-crisis period. The GJR-GARCH (1,1) method is applied to model the volatility asymmetry. According to the results, although asymmetric volatility is observed both in the pre-crisis and crisis periods, it reflects more significant values for the post-crisis. In addition, it is observed that the asymmetry coefficient increased for all series after the crisis and the asymmetry effect became more dominant in the model. In addition, it has been observed that the mean reversion feature of all markets is quite evident. The findings can guide on issues such as valuation and risk management to help increase markets' effectiveness.

Keywords: Asymmetric Volatility, GJR-GARCH Model, Covid-19, International Stock Markets

* Arş. Gör. Dr. (İstanbul Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü)

ORCID: 0000-0003-3049-3195, atasberkan@gmail.com

Cite as/ Atıf: Ataş, B. (2022). Covid-19 Pandemisinin Asimetrik Volatilite Üzerinde Etkileri: Uluslararası Hisse Senetleri Piyasası Üzerine Bir Araştırma. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(3), 1037-1050 <http://dx.doi.org/10.18506/anemon.972033>

Received/Geliş: 15 July/ Temmuz 2021

Accepted/Kabul: 20 Jun/ Haziran 2022

Published/Yayın: 30 December/ Aralık 2022

Giriş

Volatilite varlık fiyatlarında meydana gelen dalgalanmalar olarak tanımlanabilir. Volatilite varlık değerlendirme, yatırım tercihi ve risk yönetimi gibi temel konularda oldukça önemli bir parametredir. Bu nedenle, volatilitenin tahmini ve modellenmesi portföy yönetimi açısından hayati bir olgudur. Bununla birlikte volatilitenin tahmini ve modellenmesi piyasa yapıcılar tarafından kolaylıkla gerçekleştirilen bir yapıda değildir. Bunun en büyük nedeni yatırımların riskinin çoğunlukla sabit olmaması ve zaman içerisinde büyük ölçüde değişebilmesidir. Volatilitenin doğru bir şekilde modellenmesi için birçok farklı model geliştirilmiştir. Koşullu varyans modelleri Mandelbrot (1963)'un "küçük değişimler aynı yönde küçük şoklar meydana getirirken, büyük değişimler de büyük şokları meydana getirir" teoremine göre hareket etmektedir. Finansal piyasalar da yapısı gereği bu teoreme oldukça uygun piyasalardır. Finansal piyasalarda meydana gelen bir şok benzer şokların gerçekleşmesine neden olmaktadır. Bu duruma ARCH etkisi (ARCH effect) denilmektedir. Koşullu volatilite modelleri bu etkinin görüldüğü piyasalarda volatilitenin modellenmesi için oldukça kullanışlıdır.

Son yıllarda volatilite modellemesi için koşullu varyansın zamanla değiştiği volatilite modelleri ön plana çıkmaktadır. Bu modeller içinde muhtemelen en çok bilineni Engle (1982) tarafından ilk olarak literatüre kazandırılan ARCH (autoregressive conditional heteroskedastic) modelidir. Bu model karakteristik olarak cari dönemdeki koşullu varyansın önceki dönem hata teriminin bir fonksiyonu olduğunu varsaymaktadır. ARCH modeli genel kabul görmüş bir model olmasına rağmen finansal serilerin uzun dönemde ortalamaya yakınsama (mean reverting) özelliğini gözardı etmektedir. Bu problemi ortadan kaldırmak için daha sonra Bollerslev (1986) tarafından GARCH modeli ortaya atılmıştır. GARCH modelinde koşullu varyans bir önceki hata teriminin yanında uzun dönemli varyansın bir fonksiyonu haline gelmiştir. Asimetrik volatilitenin tespiti ve modellenmesi için genellikle Nelson (1991)'un E-GARCH veya Glosten vd. (1993)'in GJR-GARCH modelleri kullanılmaktadır.

Asimetrik volatilite kısaca bir varlığın negatif yönlü dalgalanmalarının, pozitif yönlü dalgalanmalara kıyasla koşullu varyans üzerinde daha büyük etkiye sahip olması olarak tanımlanabilir (Horpestad vd., 2019: 540-541). Black (1976) ve Christie (1982) negatif şokların getiri ile ters orantılı olduğunu ortaya atmıştır. Bu durum ayrıca kaldıraç etkisi (leverage effect) olarak da isimlendirilmektedir. Volatilite sürecinde beklenmedik şoklara asimetrik reaksiyon finansal piyasaların bilinen bir özelliğidir. Bu durumu açıklamak için literatürde farklı gerekçeler öne sürülmüştür. Bunlar: 1) dayanak varlığın finansal yapısı, 2) volatilite geri beslemesi efekti (volatility feedback effect), 3) davranışsal nedenler olarak sıralanabilir (Horpestad vd., 2019: 541). Asimetrik volatilite nedeniyle hisse senedi getirileri ve volatilitesi arasında negatif korelasyon meydana gelmektedir (Bentes, 2018: 258).

Hisse senedi piyasalarındaki asimetrik volatilite, finans alanında yaygın bir şekilde irdelenmiş olup, getiri ve volatilitenin negatif ilişkili olduğunu ve bu ilişkinin büyük kayıpların gözlemlendiği dönemlerde daha belirgin olduğunu belirtmektedir. Diğer bir deyişle, büyük oynaklık artışları ve büyük pazar düşüşleri bir arada gerçekleşmeye meyillidir. Asimetrik hisse senedi piyasası volatilitesi en az üç nedenden dolayı önemlidir. Birincisi, dalgalanma karakteristiğinin açıklanması fiyatlamaya başarısı açısından gereklidir. İkincisi, risk tahmini, hedging ve opsiyon fiyatlandırmasında önemli bir rol oynar. Son olarak, asimetrik volatilite, negatif olarak çarpık getiri dağılımları anlamına gelir, yani büyük kayıpların olasılıklarının bir kısmını açıklamaya yardımcı olabilir (Aboura ve Wagner, 2016: 48-49).

İlk olarak Uzak Asya ülkelerinde görülen sonrasında tüm dünyaya yayılan pandemiden birçok ülke ekonomisi olumsuz etkilenmiştir. Kriz sağlık alanında gerçekleşmesine rağmen alınan kapanma tedbirleri, ülke ekonomilerinde büyük daralmalara neden olmuştur. Bu nedenle pandeminin, bir uluslararası ekonomik krizi beraberinde getirdiği söylenebilir. Nitekim OECD (2021) raporuna göre pandeminin dünya ekonomilerine etkisi 2008 uluslararası krizinden daha büyüktür. Çalışmada bulunduğumuz yüzyılın en büyük krizlerinden biri olarak gösterilen pandemi kaynaklı krizin uluslararası hisse senedi piyasalarındaki volatilite karakteristiği üzerinde yaptığı etkileri kurulan ampirik modellerle gözlemlenecektir. Bu sayede artan belirsizlik ve kaotik ortamla birlikte piyasaların volatilite yapısında meydana gelen değişimleri incelemek amaçlanmaktadır.

Literatür Taraması

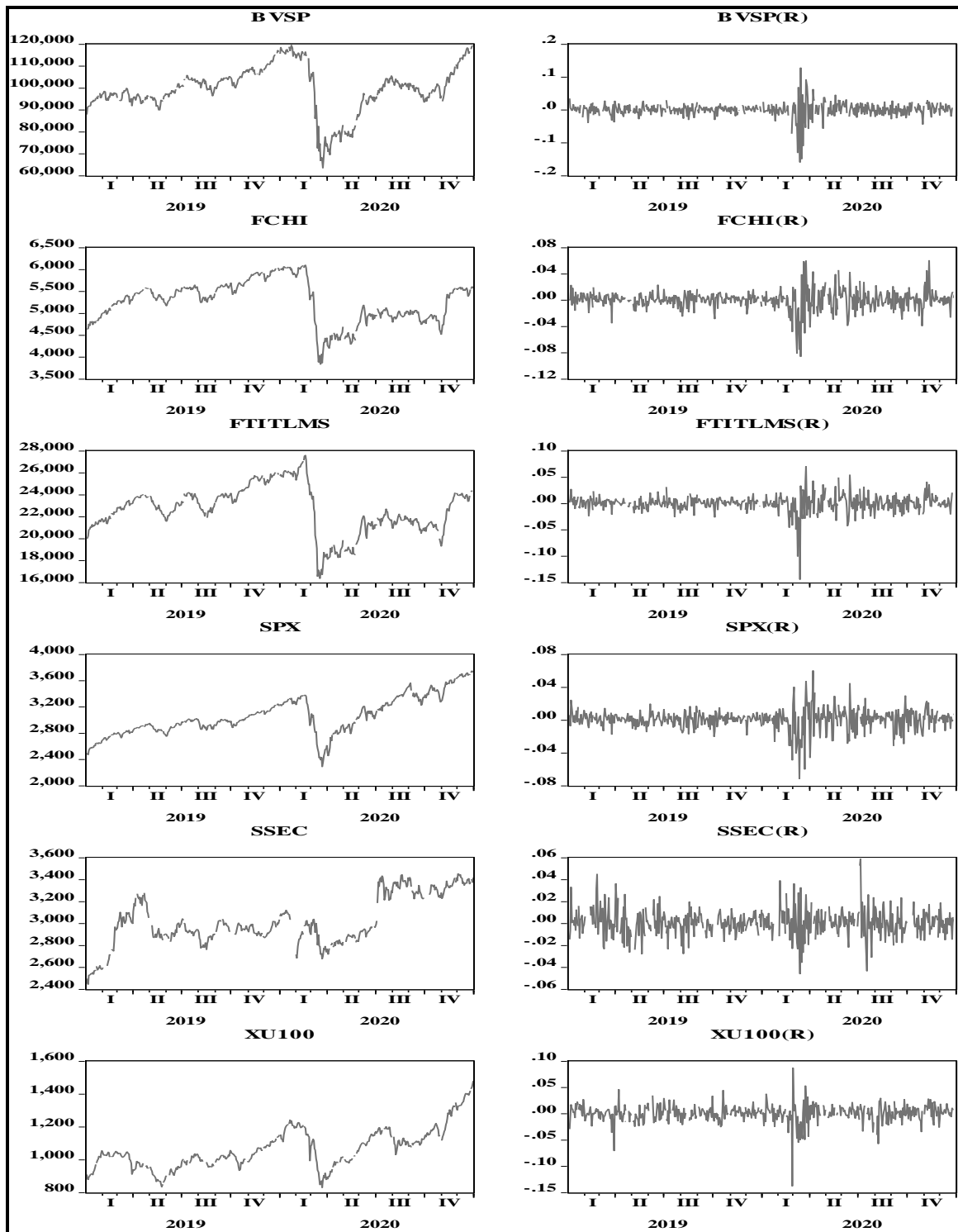
Literatürde asimetrik volatilitiyi farklı nedenlerle açıklayan çalışmalar söz konusudur. Black (1976), Christie (1982), asimetrik volatilitenin, firmaların yüksek borç-özsermaye rasyoları nedeniyle artan riskliliğinden kaynaklandığını savunmuşlardır. Bu nedenle asimetrik volatilitenin bir diğer ismi de kaldıraç etkisidir. Bu konudaki öncül çalışmalarda asimetrik volatilitite firmaya özgü riskler ile (borç özsermaye dengesi) ilişkilendirilmiştir. Black (1976), getiriler ve volatilitite arasında önemli ölçüde negatif ilişki olduğunu saptamıştır. Çalışmanın bulgularına göre getirilerdeki %1'lik düşüş volatilitiyi %1'in üzerinde artırmaktadır. Ayrıca firmanın özsermayesinde yaşanan kayıp nedeniyle borç-özsermaye dengesi bozulmakta ve firmanın riski artmaktadır. Christie (1982)'ye göre hisse senetlerinin volatilitesi kaldıraç düzeyiyle doğrudan ilişkilidir. Cheung ve Ng (1992) kullandıkları GARCH-M modeline göre getiri ve volatilitite arasında negatif ilişki tespit etmişlerdir. Ayrıca kaldıraç etkisinin küçük firmalarda daha belirgin olduğu gözlenmiştir. Bunun yanında Figlewski ve Wang (2000) asimetrik volatilitenin kaldıraçtaki değişimlerle (borç-özsermaye dengesi) ilişkili olmadığını gözlemlemiştir.

Asimetrik volatilitenin bir diğer açıklaması volatilitite geri beslemesi (volatility feedback) efektidir. Bu açıklamaya göre volatilitedeki artış beklenen getiriyi de artıracaktır. Bu nedenle fiyatları düşen varlıkların beklenen getirisi yükselmektedir. Eğer volatilitite fiyatlanmışsa, beklenen volatilitede artış, beklenen getiriyi de artıracak ve fiyat düşerek denge yeniden oluşacaktır (Horpestad vd.,2019: 542). Bekaert ve Wu (2000) Nikkei 225 endeksindeki asimetrik volatilitenin kaldıraçtan çok volatilitite geri bildirim etkisiyle açıklanabileceğini savunmaktadır. Aynı şekilde Figlewski ve Wang (2000) yeni borç ihracı gibi kaldıraç seviyesi değişimlerinin volatilitite üzerinde herhangi bir etkisi olamayacağını göstermiştir. Asimetrik volatilitenin kaldıraçtan mı yoksa volatilitite geri beslemesinden mi kaynaklandığı hakkında kesin bir yargıya varmak ise zordur. Birbirine benzer iki çalışmada Hasanhodzic ve Lo (2011) kaldıraç volatilitiyi açıklamada neredeyse etkisiz olduğunu gözlemlerken Ericsson vd. (2016) kaldıraç oldukça açıklayıcı bulmuştur.

Bunun yanında asimetrik volatilitite ile finansal krizleri ilişkilendiren çalışmalar da mevcuttur. Leees (2007) Güney Doğu Asya piyasalarındaki 1997 krizinde kriz dönemi boyunca asimetrik volatilitite artışı olduğunu ve kriz sonrası dönemde bu etkinin yatıştığını gözlemlemiştir. Ayrıca Liau ve Yang (2008) da benzer şekilde 1997 Asya krizinin hisse senedi piyasaları üzerindeki asimetrik volatilitite artışına neden olduğu sonucuna varmıştır. Sosa vd. (2017) Avrupa ve ABD hisse senetleri piyasasını kapsayan çalışmada kriz döneminde volatilitenin ve asimetrik volatilitenin arttığını gözlemlemiştir. Hussain vd. (2020) Asya ülkeleri ve gelişmiş ülkeler arasında asimetrik volatilitite geçişkenliğini araştırdığı çalışmada gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında kriz dönemlerinde asimetrik volatilitite geçişkenliğinin yükseldiğini gözlemlemiştir. Christensen vd. (2015) ve Baur ve Dimpfl (2017) kriz dönemlerinde asimetrik volatilitite etkisinin artarak daha belirginleştiğini gözlemlemiştir. Bunun en büyük nedeni kriz dönemlerinde piyasaların birbirini takip eden benzer fiyatlama davranışları olabilir. Normal dönemde yatırımcılar daha özgün ve bireysel davranış sergilerken, kriz ve artan volatilitite dönemlerinde birbirini takip eden davranışlar gözlemlenmektedir (Ataş ve Hepşen, 2021: 174-176).

Çalışmada 2019 Aralık ayında ilk olarak Çin'de ortaya çıkan ve sonrasında dünyaya yayılan Covid-19 kaynaklı pandemi sürecinin dünyada belli başlı hisse senedi piyasaları üzerinde yarattığı asimetrik volatilitite etkisi pandemi öncesi dönemle birlikte karşılaştırmalı olarak gözlemlenecektir. Bu sayede asimetrik volatilitenin kriz dönemlerinde meydana gelen ani şoklardan kaynaklanan dalgalanmalardan ne şekilde etkilendiği veya artan panik durumunun asimetrik volatilitite üzerinde yarattığı etki de gözlemlenmiş olacaktır. Yatırımcılar kriz dönemlerinde rasyonel olmayan bazı yatırım davranışları sergileyebilmektedir. Krizden önceki kazanımlarını koruma amaçlı olarak geliştirilen refleksi içerikli bu davranışlar kriz ortamının daha da derinleşmesine yol açabilmektedir. Bunun nedeni yatırımcıların kriz dönemlerinde artan birbirlerini takip eden davranışlar sergileme eğilimidir. Bu nedenle çalışmamızın amacı son birkaç on yılda yaşanmış en büyük krizlerden biri olan pandemi kaynaklı bu krizin küresel borsa getirileri üzerinde yarattığı asimetrik volatilitiyi gözlemlemektir.

Şekil 1: Çalışmada kullanılan seriler

Yukarıda çalışmada kullanılan serilerin açıklayıcı istatistiksel verileri ve grafikleri verilmiştir. Tablo 2’de Serilerin tamamının sola çarpık ve kalın kuyruğa sahip olduğu gözlemlenmektedir. Bu durum serilerde yüksek sıklıkta düşük pozitif getirilere mukabil düşük sıklıkta büyük negatif getiriler meydana geldiğini göstermektedir. Diğer taraftan Şekil 1’e bakıldığında kriz başladıktan sonra bir süre

seriler stabil düşük volatilité gözlemlenirken özellikle 2020 Mart ortasında hastalığın tüm dünyaya yayıldığı anlaşılmaması sonrası volatilitédeki yükseliş dikkat çekmektedir. Bu durumun ayrıca volatilité kümelenmesini (volatility clustering) de beraberinde getirdiği gözlemlenmektedir. Bu durumun daha sonraki aylarda azaldığı görülmektedir. Serilerin tamamının takip eden süre içerisinde toparlanarak kriz öncesi seviyesine yakınlaştığı görülmektedir.

Tablo:3 ARCH-LM testi

Endeks	LM Değeri	Olasılık
XU100	35.93	0.00
BVSP	59.40	0.00
FCHI	42.98	0.00
FTITLMS	5.521	0.02
SPX	16.99	0.00
SSEC	7.67	0.01

Ho: ARCH etkisi yoktur.

Yukardaki Tablo: 3 de serilerdeki ARCH etkisini görebilmek için ARCH-LM test istatistiği verilmiştir. LM test istatistiği ve olasılık değerlerine bakıldığında serilerin tamamı için ARCH etkisinin söz konusu olduğu gözlemlenmektedir. Bu haliyle serilerin koşullu varyans modellerinin kullanımı için uygun olduğu görülmektedir. Ayrıca şekil 1'deki getirilere bakıldığında görülen volatilité kümelenmesi verilerin ARCH tipi modeller için elverişli olduğuna işaret etmektedirler.

Metodoloji

Bir zaman serisinde ARCH modellemek için ϵ_t hata terimlerini göstermek üzere (gözlemlerin ortalamaya göre farkı üzerinden) eğer bu hata terimleri bir $\epsilon_t = \sigma_t z_t$ eşitlik içerisinde gösterilirse, z_t , tesadüfi değişken iken, serinin varyansı σ_t^2 ;

$$\sigma_t^2 = \alpha_0 + \alpha_1 \epsilon_{t-1}^2 \dots + \alpha_q \epsilon_{t-q}^2 = \alpha_0 + \sum_{i=1}^q \alpha_i \epsilon_{t-i}^2$$

olacaktır. Engle (1982). ARCH(q) modeli en küçük kareler tahminleyicisi prosesi sonucunda elde edilmektedir. Gecikme uzunluğunun saptanması için Engle (1982) tarafından (Lagrange Multiplier Test) önerilmiştir. Eşitlikte de görüleceği üzere ARCH tipi modellere göre koşullu varyans sadece geçmiş şoklara ve bu şoklara uygulanan ağırlıklara bağlıdır. Fakat diğer taraftan finansal zaman serilerinin bir diğer önemli özelliği olan zamanla ortalamaya yakınsama durumu (mean reversion) göz ardı edilmektedir. Bu nedenle GARCH (Generalized Autoregressive Conditional Heteroskedastic) model literatüre Bollerslev (1986) tarafından kazandırılmıştır. σ_t^2 koşullu varyansı göstermek üzere GARCH (p,q) modelleri;

$$\sigma_t^2 = \omega + \sum_{i=1}^p \alpha_i \epsilon_{t-i}^2 + \sum_{i=1}^q \beta_i \sigma_{t-i}^2$$

ile gösterilmektedir. Eşitlikte görüleceği üzere geçmiş şokların yanı sıra geçmiş varyans da modelde yer almaktadır. Yukarıdaki model volatilité kümelenmesini çok iyi açıklamasına rağmen volatilité asimetrisini açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle daha sonra asimetrik modeller de geliştirilmiştir (Bentes, 2018: 259).

Dinamik bir varyans modeli olan EGARCH modelleri ilk olarak Nelson (1991) tarafından geliştirilmiştir. Bu model birçok cazip özelliğe sahiptir. Klasik koşullu varyans modellerinde Black (1976)'ın bugünkü getiriler ile varyans arasındaki ters yönlü ilişki açıklanamamaktadır. Başka bir deyişle şokun negatif veya pozitif olması koşullu varyans üzerinde aynı derecede bir etkiye sahip değildir. Negatif bir şok pozitif bir şoka göre volatilité üzerinde daha büyük etkiler yaratabilmektedir. Bu duruma volatilité asimetrisi (leverage effect) denilmektedir. EGARCH modelinde pozitif ve negatif getirinin nihai varyans üzerinde meydana getirmiş olduğu bu durum da ayrıca modellenmektedir.

$\text{Ln}(\sigma_t^2) = \omega + \beta \text{Ln}(\sigma_{t-1}^2) + \gamma \frac{u_{t-1}}{\sqrt{\sigma_{t-1}^2}} + \alpha \left[\frac{u_{t-1}}{\sqrt{\sigma_{t-1}^2}} - \frac{2}{\pi} \right]$ temel eşitliğinde $\text{Ln}(\sigma_t^2)$ koşullu varyansı göstermek üzere Nelson (1991)'un EGARCH modelinde $\gamma \frac{u_{t-1}}{\sqrt{\sigma_{t-1}^2}}$ terimi volatilité asimetrisini temsil etmektedir. Eğer bir getiri serisinde volatilité asimetrisi var ise bu durumda bunun katsayısı olan γ negatif olmalı ve model içerisinde istatistiksel olarak anlamlı olmalıdır (Brooks, 2008: 406).

Asimetrik etkinin modellenmesi için geliştirilen bir yöntem ise Glosten vd. (1993) GJR-GARCH yöntemidir. Bu model basitçe normal GARCH modeline asimetrik faktörün eklenmesiyle elde edilmektedir. Bu sayede koşullu varyansı negatif ve pozitif şoklara göre göstermiş olduğu asimetrik etki de modellenmiş olacaktır. σ_t^2 koşullu varyansı göstermek üzere;

$$\sigma_t^2 = \alpha_0 + \alpha_1 u_{t-1}^2 + \beta \sigma_{t-1}^2 + \gamma u_{t-1}^2 I_{t-1}$$

Buradaki I_{t-1} kukla değişken olup;

$$I_t = \begin{cases} 1, & u_t < 0 \\ 0, & u_t \geq 0 \end{cases}$$

Buna göre $\gamma > 0$ ve $\gamma \neq 0$ olması durumunda asimetri etkisi söz konusu olacaktır (Brooks, 2008: 405).

Bulgular

Aşağıda tablo 4 ve tablo 5'te pandemi öncesi ve sonrası dönemler her için GJR-GARCH (1,1) modelinden elde edilen sistem çıktıları verilmiştir. Modeldeki asimetrik volatilité γ ile gösterilmektedir. Sistem parametreleri içerisinde γ katsayısının pozitif ve anlamlı olması asimetrik volatilitenin varlığını göstermektedir. Bu durumdaki modelde negatif getirilerin, pozitif getirilere göre koşullu varyans üzerinde daha yüksek etkiye sahip oldukları söylenebilir. Bununla birlikte asimetrik volatilitenin anlamlılığını test etmek için katsayının Z istatistiği ve buna karşılık gelen olasılık değerleri de ayrıca tablo üzerinde verilmiştir. Asimetrik volatilitenin yanında α_0 modeldeki sabit terimi, α_1 ARCH terimini, β uzun dönemli varyans olan GARCH terimini temsil etmektedir.

Tablo 4'te verilen model parametrelerine bakıldığında FTITLMS ve SSEC serisi dışındaki tüm seriler için asimetrik volatilitenin söz konusu olduğu gözlemlenmektedir. Bu nedenle asimetrik volatilitenin büyük oranda seriler için kriz öncesi dönemde de gözlemlenebilir olduğu açıkça görülmektedir. Bunun dışında (β) GARCH terimi hem kriz öncesi hem de kriz sonrası dönemde tüm serilerde anlamlı olduğu görülmektedir. Bu durum serilerin kısa dönemde büyük dalgalanmalar yaşasa bile uzun dönemde ortalamaya yakınsadıklarını göstermektedir. Elde edilen sonuçlara göre asimetri katsayısının toplamda 6 serinin 4'ünde kriz öncesi dönemde de anlamlı olduğu görülmektedir. Kriz öncesi ve sonrası dönemleri karşılaştırmak için Tablo: 5'te kriz sonrası dönem için kurulan model parametreleri yer almaktadır.

Tablo 5'te pandemi sonrası hisse senedi piyasalarındaki GJR-GARCH (1,1) volatilité model çıktıları verilmiştir. Buna göre kriz sonrası dönemde asimetri katsayısının serilerin tamamında anlamlı olduğu görülmekle birlikte anlamlılık derecelerinde de gözle görülür bir artış olduğu tespit edilmiştir. Diğer taraftan (γ) asimetri katsayıları da pandemi öncesi döneme göre artış göstermiştir. Toplam 6

serinin tamamının pandemi döneminde asimetri katsayısının daha yüksek olduğu gözlemlenmektedir. Bu durum kriz dönemlerinde asimetrik volatilité etkisinin model içerisinde daha baskın bir hale geldiğini göstermektedir. Her ne kadar asimetrik volatilité finansal serilerde yapısal bir özellik olarak ön plana çıksa da, bulgular kriz dönemlerinde daha da derinleştiğini ortaya koymaktadır.

Bulguların ilgili literatürü desteklediği görülmektedir. Bulunan sonuçlar Sosa vd. (2017), Christensen vd. (2015), Liau ve Yang (2008) gibi çalışmalarla tutarlı bir şekilde kriz dönemlerinde pay piyasalarında kaldıraç etkisinin yükselerek olumsuz şokların koşullu varyans üzerinde daha büyük etkilere neden olduğu teorisini desteklemektedir.

Tablo 4: Kriz Öncesi GJR-GARCH (1,1) Modeli

	Katsayı	Std. Sapma	Z-İstatistiği	Olasılık
XU100				
α_0	5.50E-05	9.91E-06	5.551511	0.0000
α_1	-0.081869	0.019933	-4.107255	0.0000
γ	0.247837	0.026978	9.186658	0.0000*
β	0.597394	0.06794	8.792902	0.0000
BVSP				
α_0	2.54E-05	7.39E-06	3.437368	0.0006
α_1	-0.180104	0.037707	-4.776416	0.0000
γ	0.334941	0.075843	4.416246	0.0000*
β	0.802981	0.078785	10.19205	0.0000
FCHI				
α_0	1.19E-05	5.29E-06	2.250537	0.0244
α_1	-0.060944	0.033519	-1.818213	0.0690
γ	0.170228	0.056559	3.009741	0.0026*
β	0.780013	0.101733	7.667231	0.0000
FTITLMS				
α_0	9.71E-06	5.04E-06	1.927786	0.0539
α_1	-0.054552	0.0372	-1.466462	0.1425
γ	0.119807	0.063987	1.872379	0.0612
β	0.854147	0.084278	10.13492	0.0000
SPX				
α_0	4.99E-06	2.66E-06	1.877711	0.0604
α_1	-0.04591	0.033507	-1.370171	0.1706
γ	0.223163	0.084193	2.650623	0.0080*
β	0.809418	0.100666	8.040592	0.0000
SSEC				
α_0	4.26E-07	6.68E-07	0.637504	0.5238
α_1	-0.015298	0.00527	-2.902564	0.0037
γ	-0.023737	0.019995	-1.187145	0.2352
β	1.013996	0.000183	5532.241	0.0000

Not: Yukarıdaki tabloda kriz öncesi alt dönem için GJR-GARCH (1,1) model çıktı parametreleri verilmiştir. γ parametresi asimetri katsayısıdır. (*) asimetrik volatilitenin %5 seviyesinde anlamlı olduğu serileri göstermektedir.

Tablo 5: Kriz Sonrası GJR-GARCH (1,1) Modeli

	Katsayı	Std. Sapma	Z-İstatistiği	Olasılık
XU100				
α_0	1.99E-05	6.71E-06	2.96427	0.0030
α_1	-0.097263	0.033229	-2.92706	0.0034
γ	0.350766	0.067168	5.222244	0.0000*
β	0.835647	0.049531	16.87132	0.0000
BVSP				
α_0	5.95E-05	1.85E-05	3.208709	0.0013
α_1	-0.008649	0.073921	-0.116999	0.9069
γ	0.576796	0.147589	3.908133	0.0001*
β	0.600573	0.093519	6.421944	0.0000
FCHI				
α_0	3.88E-06	1.36E-06	2.851977	0.0043
α_1	-0.028109	0.011147	-2.521691	0.0117
γ	0.225412	0.044142	5.106534	0.0000*
β	0.909655	0.013692	66.43675	0.0000
FTITLMS				
α_0	1.14E-05	4.66E-06	2.44347	0.0145
α_1	0.07213	0.0515	1.400593	0.1613
γ	0.211175	0.058088	3.635435	0.0003*
β	0.804648	0.047435	16.96302	0.0000
SPX				
α_0	7.37E-06	1.89E-06	3.904013	0.0001
α_1	-0.091902	0.029552	-3.109777	0.0019
γ	0.237632	0.043073	5.516949	0.0000*
β	0.921018	0.028191	32.67034	0.0000
SSEC				
α_0	5.00E-05	1.77E-05	2.824939	0.0047
α_1	0.165693	0.047313	3.502059	0.0005
γ	0.760021	0.247545	3.070229	0.0021*
β	0.445443	0.1014	4.392934	0.0000

Not: Yukarıdaki tabloda kriz alt dönemi için GJR-GARCH (1,1) model çıktı parametreleri verilmiştir. γ parametresi asimetri katsayısıdır. (*) asimetrik volatilitenin %5 seviyesinde anlamlı olduğu serileri göstermektedir.

Sonuç

Asimetrik volatilité varlıklar üzerindeki negatif değişimlerin pozitif değişimlere göre koşullu varyans üzerinde daha büyük etki yapması olarak tanımlanabilir. Finansal zaman serileri yapısal olarak asimetrik volatilité özelliği göstermektedir. Diğer taraftan Leevés (2007), Sosa vd. (2017) gibi çalışmalarda bu durumun kriz dönemlerinde daha da belirginleştii yönünde bulgular söz konusudur. Kriz dönemlerinde artan kaotik hava finansal varlıklar üzerindeki asimetrik volatilité etkisini derinleştirebilmektedir. Son dönemde yaşanan pandemi kaynaklı kriz beraberinde büyük ekonomik durgunluğa sebebiyet vermiştir. Bu çalışmada 2020 başında meydana gelen pandemi kaynaklı, belki de

son yılların en büyük uluslararası krizinin küresel hisse senedi piyasalarında meydana getirdiği asimetrik volatilitate etkisi, pandemi öncesi dönem ile karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Bu sayede küresel pay piyasalarının kriz dönemlerinde volatilitate karakteristiği hakkında fikir edinmek piyasa katılımcıları açısından değerlendirme, risk yönetimi ve yatırım gibi temel finansal karar süreçlerinde faydalı bulgular sağlayabilir.

Ülkelerin hisse senedi piyasalarının pandemi öncesi ve pandemi döneminde göstermiş olduğu asimetrik volatilitate karakteristiği GJR-GARCH (1,1) modeli kullanılarak gözlemlenmiş ve krizin bu durum üzerinde etkisi analiz edilmiştir. Bulunan sonuçlara göre asimetrik volatilitate hem kriz öncesi hem de kriz döneminde serilerde gözlemlenmesine rağmen kriz dönemlerinde daha belirgin olduğu görülmektedir. Başka bir deyişle asimetrik volatilitate etkisi kriz döneminde daha derin bir şekilde uluslararası hisse senedi piyasalarında hissedilmektedir. Bulgular asimetrik etkinin modelde kriz dönemlerinde hem daha anlamlı hem de daha baskın bir hale geldiğini göstermektedir. Bu durum artan kriz ve neticesinde oluşan belirsizlik ortamının yatırımcılar üzerinde yarattığı panik havasından kaynaklanıyor olabilir. Bu nedenle negatif değişimlere daha duyarlı hale gelen piyasaların kriz dönemlerinde bu karakteristiğinin önemli derecede belirginleştiği düşünülmektedir. Artan kriz ve belirsizlik dönemlerinde yatırımcılar negatif değişimlere daha duyarlı hale gelerek piyasadaki panik ortamını artıran yatırım kararları alabilmektedir. Bunun neticesinde kriz daha derinleşebilmekte ve piyasalarda büyük değer kayıpları söz konusu olabilmektedir.

Bir diğer altının çizilmesi gereken husus serilerin volatilitatesinin uzun dönemde, ortalamaya yakınsamasıdır (mean reversion). Başka bir deyişle kısa dönemde koşullu varyans günlük şoklardan etkilense de uzun dönemde ortalamaya yakınsamaktadır. Bu vasfın hem kriz öncesi hem kriz dönemi periyodunda baskın bir şekilde gerçekleştiği gözlemlenmiştir.

Bulguların ilgili literatürü desteklediği görülmektedir. Bulunan sonuçlar Sosa vd. (2017), Christensen vd. (2015), Liau ve Yang (2008) gibi çalışmalarla tutarlı bir şekilde kriz dönemlerinde pay piyasalarında kaldıraç etkisinin yükselerek olumsuz şokların koşullu varyans üzerinde daha büyük etkilere neden olduğu teorisini desteklemektedir. Fakat burada bulunan etkinin tamamen asimetrik volatiliteden kaynaklanmayabileceği de göz ardı edilmemelidir.

Bulgular bireysel, kurumsal yatırımcılar ve diğer piyasa katılımcıları açısından bazı konularda yol gösterici olabilirler. Hisse senedi yatırım süreçlerinde piyasalar çoğunlukla şoklara asimetrik şekilde reaksiyon göstermektedir ve bu asimetrik etki kriz dönemlerinde daha da belirginleşmektedir. Volatilitate, değerlendirme ve portföy yönetimi gibi birçok finansal süreçte kullanılan temel parametrelerden biridir. Kriz ortamlarında yükselen asimetrik volatilitate etkisinin uygun bir şekilde modellenmesinin daha tutarlı sonuçlar sağlayabileceği düşünülmektedir. Değerleme süreçlerinde bu durumun göz önünde bulundurulması varlıkların daha efektif bir şekilde fiyatlanmasını sağlayabilir.

Diğer taraftan bu çalışmada elde edilen bulgular sadece altı farklı ülke hisse senedi piyasasını kapsamaktadır. Burada elde edilen bulguların genelleştirilmesi doğru olmayabilir. Yapılan çalışmada piyasaların bilinen en yaygın endeksleri tercih edilmiştir. Gelecekte portföy bazında yapılacak çalışmalar literatür açısından faydalı sonuçlar sağlarken hem de buradaki sonuçların desteklenmesi açısından faydalı bulgular elde edebilirler.

Ekler**Ek 1: Kriz Öncesi Model Bilgi Kriterleri**

	AIC	SIC	HQ
XU100	-5.938178	-5.867342	-5.909662
BVSP	-6.185862	-6.114822	-6.157261
FCHI	-6.781683	-6.712051	-6.753671
FTITLMS	-6.667313	-6.597084	-6.639051
SPX	-7.208929	-7.1387	-7.180667
SSEC	-6.314946	-6.243072	-6.285996

Ek 2: Kriz Sonrası Model Bilgi Kriterleri

	AIC	SIC	HQ
XU100	-5.38395	-5.313721	-5.355688
BVSP	-5.066203	-4.995368	-5.037688
FCHI	-5.519916	-5.450675	-5.492068
FTITLMS	-5.353232	-5.283402	-5.325137
SPX	-5.833414	-5.763386	-5.805236
SSEC	-5.666576	-5.59449	-5.637537

Kaynakça

- Aboura, S., & Wagner N., (2016) Extreme asymmetric volatility: Stress and aggregate asset prices. *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 41, 47-59.
- Ataş, B., & Hepşen, A. (2021). Türkiye kira sertifikalarının konvansiyonel piyasalarla uzun ve kısa dönemli ilişkisi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (89), 171-184.
- Baur, D. G., & Dimpfl, T. (2017) Think again: Volatility asymmetry and volatility persistence. (Erişim: 08.01.2021), <https://ssrn.com/abstract=2806970>.
- Bekaert, G., & Wu, G. (2000) Asymmetric volatility and risk in equity markets. *Review of Financial Studies*, 13(1), 1-42.
- Bentes, R.S. (2018). Is stock market volatility asymmetric? A multi-period analysis for five countries. *Physica A*, 499, 258–265.
- Black, F. (1976): Studies of stock market volatility changes. 1976 Proceedings of the American Statistical Association, Business and Economic Statistics Section, 177-181.
- Bollerslev, T. (1986): Generalized autoregressive conditional heteroskedasticity. *Journal of Econometrics*, 31(3), 307-327.
- Brooks, C. (2008). *Introductory Econometrics for Finance* (2. Baskı.). Birleşik Krallık: Cambridge University Press
- Cheung, Y.-W., & Ng, L. K. (1992). Stock price dynamics and firm size: an empirical investigation. *The Journal of Finance*, 47(5), 1985–1997.
- Christensen, B. J., Nielsen, M.Ø., & Zhu, J. (2015). The impact of financial crises on the risk–return tradeoff and the leverage effect. *Economic Modelling*, 49, 407–418.
- Christie, A. (1982). The stochastic behaviour of common stock variances: Value, leverage and interest rate effects. *Journal of Financial Economics*, 10(4), 407–432.
- Engle, R. F. (1982). Autoregressive conditional heteroscedasticity with estimates of variance of United Kingdom inflation. *Econometrica*. 50(4): 987–1008.
- Ericsson, J., Huang, X., & Mazzotta, S. (2016). Leverage and asymmetric volatility: The firm-level evidence. *Journal of Empirical Finance*, 38, 1–21.
- Figlewski, S., & Wang, X. (2010) Is the "leverage effect" a leverage effect? (Erişim: 21.01.2021), <https://ssrn.com/abstract=256109>
- Glosten, L. R., Jagannathan, R., & Runkle, D. (1993). On the relation between the expected values and the volatility of the nominal excess return on stocks. *The Journal of Finance*, 48, 1779–1801.
- Hasanhodzic, J., & Lo, A. W. (2011). Black's leverage effect is not due to leverage. (Erişim: 15.02.2021) <https://ssrn.com/abstract=1762363>
- Horpestad J. B., Lyócsa s., Molnár P., & Olsen T.B., (2019): Asymmetric volatility in equity markets around the World. *The North American Journal of Economics and Finance*, 48, 540-554.
- Hussain, M., Ullah A. R., & Hassan H. (2020). Eurozone crisis and asymmetric volatility spillover between the stock markets of selected emerging Asian and developed economies. *Global Social Sciences Review*, V(I), 399 – 409.
- Leeves, G. (2007). Asymmetric volatility of stock returns during the Asian crisis: Evidence from Indonesia. *International Review of Economics & Finance*, 16(2), 272-286.
- Liau, Y., & Yang, J. J. W., (2008). The mean/volatility asymmetry in Asian stock markets. *Applied Financial Economics*, 18, 411-419.

-
- Mandelbrot, B. (1963): The variation of certain speculative prices. *Journal of Business*, 36(4), 394-419.
- Nelson, D.B., (1991). Conditional heteroskedasticity in asset returns: A new approach. *Econometrica*, 59(2), 347–370.
- Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD), (2021). Tax and fiscal policies after the COVID-19 crisis. (Erişim: 21.01.2021), <https://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/tax-and-fiscal-policies-after-the-covid-19-crisis-5a8f24c3/>
- Sosa, M., Ortiz, E., & Cabello, A., (2017). Crisis financiera global y su impacto en la dinámica bursátil Europea y Americana. *Revista Mexicana de Economía y Finanzas*. 12(3), 1-27.

Extended Abstract

Volatility can be defined as fluctuations in asset prices. Volatility is an essential parameter in fundamental issues such as asset valuation, investment and risk allocation. Therefore, estimating and modelling volatility is a vital phenomenon for portfolio management. However, estimation and modelling of volatility is not an easy task for market makers. The main reason for this is that the risk of investments is often not fixed and can vary significantly over time. Many different models have been suggested to accurately model volatility. According to Mandelbrot's (1963) theorem, conditional variance models operate according to "small changes produce small shocks in the same direction, while large changes generate large ones." Financial markets are also very suitable for this theorem due to their structure. A shock in the financial markets causes similar shocks to occur. This situation is called the ARCH effect. Conditional volatility models are beneficial for modelling volatility in markets where the ARCH effect is viable.

In recent years, volatility models in which the conditional variance changes over time have come to the fore. The most well-known among these models is the ARCH (p) (autoregressive conditional heteroskedastic) model, which was introduced to the literature by Engle (1982). This model characteristically assumes that the conditional variance in the current period is a function of the previous period error term. Although the ARCH model is generally accepted, it ignores the long-term mean-reverting feature of financial series. To eliminate this issue, the GARCH model is put forward by Bollerslev (1986). In the GARCH model, the conditional variance has become a function of the long-run variance alongside the previous error term. For detecting and modeling asymmetric volatility, Nelson (1991) E-GARCH and Glosten vd. (1993) GJR-GARCH models are introduced.

Asymmetric volatility can be defined as the negative fluctuations of an asset have a greater impact on the conditional variance than the positive ones (Horpestad vd., 2019: 540-541). Black (1976) and Christie (1982) suggested that negative shocks are inversely proportional to returns. This situation is also called the leverage effect. Asymmetric reaction to unexpected shocks in the volatility is a well-known structural feature of financial markets. Different reasons have been suggested in the literature to explain this condition. These can be listed as 1) financial structure of the underlying asset, 2) volatility feedback effect, 3) behavioral reasons (Horpestad vd., 2019: 541). Due to asymmetric volatility, there is a negative correlation between stock returns and variances (Bentes, 2018: 258).

In the study, the asymmetric volatility effect of the Covid-19-induced pandemic on major stock markets in the world is observed compared to the pre-pandemic period. Hence, the effect of the crisis on the asymmetric volatility caused by the sudden shocks that occur during the pandemic can be explored. Investors may exhibit some irrational investment behaviors, and these behaviors, which include reflexes developed to protect the gains before the incident, can intensify the impact. For this reason, our study aims to observe the asymmetric volatility created by the crisis, which is one of the biggest in the last few decades, on global stock markets.

Daily logarithmic returns of 6 developed and emerging stock market price indices is used as data set. The data set covers the period of January-2019 and December-2020. Since the effect of the pandemic on the asymmetric volatility in the financial markets is investigated, this period is deemed appropriate. In this context, the data set is divided into two separate sub-periods, which are pre-crisis and crisis. The GJR-GARCH (1,1) model is used to model volatility.

Financial time series characteristically show volatility asymmetry. This study explores the increased asymmetric effect on global stock markets caused by the Covid-19 pandemic. According to the results, although asymmetry is observed in the series both in the pre-crisis and crisis periods, it is seen that it is more dominant in the crisis period. In addition, the asymmetry coefficient is higher for all series during the crisis period. The results indicate that the asymmetric volatility feature of the financial markets becomes more powerful during crisis periods. From this point of view, it may bring a different perspective to the literature.

The findings may be instructive for individuals, institutional investors, and other market makers. The results suggest that in stock risk assessments, markets often react asymmetrically to shocks, and this asymmetric effect becomes even more evident during crisis periods. Considering this condition in valuation would ensure assets to be priced more effectively.

Araştırma Makalesi • Research Article

Belediyede Çalışan Kuşakların Örgütsel Özdeşleşme ve İşten Ayrılma Niyetlerinin Yapısal Eşitlik Modeli ile Analizi

Analysis with Structural Equation Model of Organizational Identification and Intention to Leave of Generations Working in the Municipality

Muharrem Aksu*

Öz: Çalışanların örgütleri ile özdeşleşme düzeylerinin yüksek olması onların verimlilik ve performanslarını yükseltebilmektedir. Aynı zamanda örgütler için ciddi maliyet ve kayıplara neden olan yetişmiş işgücünün işten ayrılmalarını da engelleyebilmektedir. Dolayısıyla sektörel bazda çalışanların örgütle özdeşleşmelerinin işten ayrılma niyetlerine etkisinin analiz edilmesi literatüre önemli bir katkı sağlayacaktır. Günümüzde özellikle örgütlerde birkaç kuşağın aynı anda çalışması etkili ve uygun insan kaynakları politikalarının uygulanması açısından önem arz etmektedir. Bu bağlamda çalışmanın özgün tarafını oluşturan spesifik bir alan seçilerek belediyelerde taşeronlara bağlı olarak çalışan işgörenlerin örgütsel özdeşleşme ve işten ayrılma niyetleri arasındaki ilişki analiz edilmesi amaçlanmıştır. Aynı olgular kuşaklar bağlamında farklılık gösterip göstermediği de çalışmanın diğer bir amacını oluşturmaktadır. Bu amaçla, ilçe belediyesinde taşeronlar vasıtasıyla çalışan 355 katılımcıdan oluşan örneklem analiz edilmiştir. Analizde Yapısal Eşitlik Modeli uygulanmıştır. Analiz sonuçlarına göre, katılımcıların örgütsel özdeşleşme düzeyi arttıkça işten ayrılma niyetlerinin azaldığı görülmüştür. Ayrıca kuşakların, örgütsel özdeşleşme ile işten ayrılma niyetleri arasındaki ilişkide anlamlı bir etkisinin olduğu saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kuşaklar, Örgütsel Özdeşleşme, İşten Ayrılma Niyeti, Yapısal Eşitlik Modeli, Belediye, İnsan Kaynakları

Abstract: The high level of identification of employees with their organizations can increase their productivity and performance. At the same time, it can prevent the qualified workforce from leaving the job, which causes serious costs and losses for organizations. Therefore, analyzing the effect of employees' identification with the organization on a sectoral basis on their intention to leave will make an important contribution to the literature. Today, working of several generations at the same time, especially in organizations, is important for the implementation of effective and appropriate human resources policies. The fact that there has been no study in this area in the literature increases the importance of the subject. In this context, it is aimed to analyze the relationship between organizational identification and turnover intentions of employees working under subcontractors in municipalities by choosing a specific area that constitutes the original side of the study. Another aim of the study is whether the same phenomena differ in the context of generations. For this purpose, a sample of 355 participants

* Dr. Öğretim Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İnsan Kaynakları Yönetimi Bölümü, ORCID: 0000-0001-5164-2458, muharremaksu@sdu.edu.tr

Cite as/ Atıf: Aksu, M. (2022). Belediyede çalışan kuşakların örgütsel özdeşleşme ve işten ayrılma niyetlerinin yapısal eşitlik modeli ile analizi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(3), 1051-1076 <http://dx.doi.org/10.18506/anemon.1126696>

Received/Geliş: 06 Jun/Haziran 2022

Accepted/Kabul: 09 August/Ağustos

Published/Yayın: 30 December/Aralık 2022

e-ISSN: 2149-4622. © 2013-2022 Muş Alparslan Üniversitesi. TÜBİTAK ULAKBİM DergiPark ev sahipliğinde. Her hakkı saklıdır.

working in the district municipality through subcontractors was analyzed. Structural Equation Model was applied in the analysis. According to the results of the analysis, it was observed that as the organizational identification level of the participants increased, their intention to leave the job decreased. In addition, it has been determined that generations have a significant effect on the relationship between organizational identification and intention to leave.

Keywords: Generations, Organizational Identification, Intention to Leave, Structural Equation Model, Municipality, Human Resources.

Giriş

Günümüzde örgütlerin başarısı ve verimliliğinin istihdam ettiği çalışanların verimlilik ve performans çıktılarına bağlı olduğu bilinen bir gerçektir. Örgütü geleceğe taşıyacak ve rekabette üstünlük sağlayacak insan gücünün ise örgütte istihdam edilmesi, öncelikle en nitelikli adayların örgüte alınması ve yerleştirilmesiyle başlamaktadır. Örgüte yerleştirilen nitelikli ve yetkin bireylerin aynı zamanda örgütte kalıcılıklarının sağlanması, örgütsel bağlılıklarının artırılması ve örgütle özdeşleşmelerinin de güçlendirilmesi gereklidir. Gerçekten de örgütle özdeşleşmiş çalışanların örgüte sağlayacağı katkılar, örgütlerin uzun vadede verimlilik ve performans çıktılarında olumlu yansıtacaktır (İmamoğlu vd., 2021; Naktiyok, 2019). Ancak çalışanların örgütsel özdeşleşmelerini sağlayacak uygun politika ve prosedürlerin sağlanması ise insan kaynaklarına ek sorumluluklar yüklemektedir. İnsan kaynakları uygulayacağı politikalarla çalışanların bağlılık ve özdeşleşme düzeylerini yükseltebilmektedir. Üstelik insan kaynakları günümüzde örgütlerde aynı anda çalışan farklı kuşaklara mensup çalışanlara yönelik örgütsel özdeşleşmeyi sağlayacak uygulamalarını da yerine getirebilmelidir. Farklı kuşaklara hitap edecek insan kaynakları uygulama ve politikalarının gerçekleştirilmesi örgütlerde hem kuşak çatışmasını öneyebilecek hem de bu kuşakların örgüte katkılarını artırabilecektir.

Günümüzde neredeyse her örgütte farklı kuşaklara (Bebek Patlaması, X, Y, Z) mensup bireyler aynı çalışma ortamında birlikte çalışmaktadırlar. Elbette bu kuşakların farklı dönemlerde büyümeleri ve farklı çevresel faktörlerden etkilenmeleri nedeniyle iş tutum ve davranışları, işe ve örgüte yönelik bakış açıları farklılık gösterebilmektedir (Betz, 2019; Terzi & Boylu, 2019). Bu farklılıklar çalışanların örgütsel özdeşleşme ve işten ayrılma niyetleri açısından da farklılık gösterebilmektedir. Her kuşağın motivasyon ve beklentilerinin farklı olması nedeniyle (Kerse, 2016; Helvacıoğlu & Fırın, 2019) hem örgüte yönelik özdeşleşme dereceleri hem de örgütte kalma ya da ayrılma istekleri farklılaşabilmektedir. Bu nedenle kuşakların örgütsel özdeşleşme ve işten ayrılma niyetlerinin sektörel bazda incelenmesi literatüre katkı açısından önemli bir hale gelmektedir. Bu bağlamda bu çalışmada daha spesifik bir iş alanı olan belediyelerde taşeronlara bağlı farklı kuşaklardan çalışanların örgütsel özdeşleşme düzeylerinde ve işten ayrılma niyetlerinde bir farklılık olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın ilk bölümünde kuşak teorisi ve Bebek Patlaması (Baby Boomers), X, Y ve Z kuşaklarının özellikleri ele alınmıştır. İkinci bölümde örgütsel özdeşleşme kavramından teorik olarak bahsedilmiştir. Üçüncü bölümünde işten ayrılma niyeti yine teorik olarak ele alınmış ve literatür taraması sonuçlarına bağlı olarak işten ayrılmaya etki eden faktörlere de yer verilmiştir. Dördüncü bölümde örgütsel özdeşleşmenin işten ayrılma niyetine etkisi ve kuşakların örgütsel özdeşleşme ve işten ayrılma niyeti açısından farklılıklarını ortaya koyan literatür taraması sonuçları ele alınmıştır. Çalışmanın son bölümünde ise yapısal eşitlik modellemesi (YEM) bağlamında (1) örgütsel özdeşleşmenin işten ayrılma niyetine etkisi ve (2) kuşakların örgütsel özdeşleşme ve işten ayrılma niyetlerinin farklı olup olmadığını analiz eden bulgulara yer verilmiştir.

Kavramsal Çerçeve

Kuşaklar

Kuşak kavramı, benzer sosyal olaylar yaşayan ve benzer bir sosyal konumda bulunan aynı yaşta bir grup insanı (Mannheim, 1952) tanımlanmak için kullanılmaktadır. Bir kuşak, doğum yıllarını ve ilgili önemli yaşam olaylarını paylaşan ve böylece birleştirici ortak noktalara sahip olan bir gruptur (Lyons & Kuron, 2014). Dolayısıyla her kuşağın birbirinden farklılıkları, her kuşak için genel karakter özelliklerinin gelişimini etkileyen benzersiz tarihsel olay ve deneyimlere ve toplumsal eğilimlere dayanmaktadır (Schenarts, 2020). Bu bağlamda kuşak gruplarının her biri toplumsal değişikliklerden,

ekonomik koşullardan, teknolojik gelişimlerden ve önemli tarihi gelişmelerden büyük ölçüde etkilenen kolektif bakış açılarıyla geniş bir şekilde tanımlanmaktadır (Chicca & Shellenbarger, 2018a, Chicca & Shellenbarger, 2018b). Kuşakların her biri kendi içinde benzersiz olup, her kuşak içine girdiği ve içinde yaşadığı dünyanın şekillendirdiği kendine özgü kolektif özelliklerle karakterize edilmektedir. Önemli toplumsal ve teknolojik değişimler tarafından oluşturulan ve yaratılan kuşak eğilimleri, daha iyi eğitilmiş, daha çeşitli ve giderek dijital dünyaya daha rahat uyum sağlayan bir nüfusun süregelen evrimine işaret etmektedir (Betz, 2019).

Ayrıca farklı kuşakların iş tutum ve ilişkilerini etkileyen farklı özellikler sergiledikleri belirtilmektedir. Bu bağlamda her kuşağın kendine özgü değerleri, becerileri ve özellikleri bulunduğu farklı kuşaklardan çalışanlara sahip olmak örgütler ve yöneticiler için zorluklar ve fırsatlar yaratmaktadır (Gürsoy vd., 2008). Bu nedenle kuşaklar arası sinerjiyi besleyen bir çalışma ortamının yaratılması ve sürdürülmesi, her kuşağın altında yatan değer yapısını ve bu kuşaklar arasındaki değerlerdeki farklılıkların anlaşılması gerekmektedir (Smola & Sutton, 2002).

Her ne kadar kuşak teorisine yönelik eleştiriler yapılmasına (bkz. Aksu, 2022) ve kuşakların başlangıcı ve bitişi konusunda hala kesin bir fikir birliği olmamasına rağmen literatürde, 1945'ten 1960'a kadar doğan Bebek Patlaması (Baby Boomers) Kuşağı, 1961'den 1980'e kadar doğan X Kuşağı (Gen X), 1981'den 1999'a kadar doğan Y Kuşağı (Gen Y) ve 2000'den itibaren doğan Z Kuşağı (Gen Z) olmak üzere dört kuşak grubundan bahsedilmektedir. Kuşak gruplarının her biri yaş aralıklarıyla gösterilmekte ve kuşak belirleme kabaca 20 yıllık bir süreye karşılık gelmektedir. Ayrıca bu kuşak gruplarının her biri davranış, tüketim, iş değerleri ve tutumlarına göre tanımlanabilmektedir. Kuşak teorisine göre her bir grup belirli bir dönemde doğmuş, benzer deneyimlere ve değerlere sahip bireyleri içerdiğinden kuşak grupları kullanılarak, çalışanlar ve kişinin yaşamı boyunca nispeten sabit kalacak olan öncelikler hakkında ek bir bilgi kazanmak mümkün olabilmektedir (Bento vd., 2018). Ek olarak, bireysel varyasyonları mevcut olsa da kuşak profilleri belli bir dönemdeki nesli anlamak için bir rehber olmasının yanı sıra mevcut çalışma biçim ve davranışlarını anlama ve genelleme açısından da yol gösterici olabilmektedir (White vd., 2021).

Benzersiz çevre koşullarından, tarihsel deneyimlerden ve iletişim teknolojilerinden etkilenmeleri nedeniyle farklı dönemlerde doğan ilgili kuşaklardaki bireylerin kişilik özellikleri, iş davranışları, iş değerleri, iş ve sosyal yaşama katılma biçimleri farklı olduğu çalışmalarda ortaya konmaktadır. Bu farklılıklar onların kişisel özelliklerini, çalışma ve iş yapma biçimlerini farklı boyutlarda belirleyebilmektedir. Bu bağlamda *Bebek Patlaması Kuşağı*, tipik olarak daha fazla deneyime sahip olan, iş performansına değer veren ve sadakati öne çıkan bir gruptur (Kupperschmidt, 2000; Bell, 2013). Bu kuşak II. Dünya Savaşı sonrasında yoksulluk içinde büyümüş, güçlü bir görev bilinciyle örgütlerine bağlı ve işkolik olan bir grup olarak tanımlanmaktadır. Bebek Patlaması Kuşağı bireylerinin, işe erken gelen, fazla mesai yapmayı ahlaki bir zorunluluk olarak gören, iş hayatını aile hayatına önceleyen, genellikle ekip halinde çalışmayı tercih eden, güçlü bir iş ahlakına sahip olan ve çalışmayı öz değer ve tatmin ile eşitleyen bir yapıya sahip oldukları belirtilmektedir (Hahn, 2011; Arar & Yüksel, 2015).

Teknolojinin günlük yaşamlarına girdiği dönemde ve küresel olaylardaki değişimler sırasında ve bilgisayarlarla büyüyen *X Kuşağı*, bir önceki Baby Boomers Kuşağına göre daha iyi eğitilmiş fakat Y ve Z Kuşağına göre ise daha az eğitilmiş olduğu vurgulanmaktadır (Betz, 2019). Genellikle ebeveynlerine göre daha iyi bir kariyer inşa etmek isteyen ve geri bildirim değer veren (Coomes & DeBard 2004) X Kuşağının mesleki gelişim fırsatlarını daha fazla takdir ettiği ve öğrenme fırsatlarının bu kuşak çalışanlarını elde tutmak için bir araç olarak kullanıldığı belirtilmektedir (Rood, 2011). X Kuşağının aile hayatı ve iş yaşam dengesine değer veren bağımsız ve etkili problem çözücü oldukları (Kupperschmidt, 2000; Bell, 2013) ancak örgütsel bağlılıklarının düşük, kendi amaçlarına bağlılığının ise yüksek, biraz bencil ve bireyci oldukları öne sürülmektedir. Bu kuşağın profesyonelliğe çok önem verdiği ve ebeveynlerinin yaptığı gibi çalışmak için yaşamak yerine, yaşamak için çalışan bireyler olarak betimlenmektedir (Arar & Yüksel, 2015).

Millennials olarak da adlandırılan ve internetin, cep telefonlarının ve diğer mobil cihazların hızla benimsenmesini de eş zamanlı yaşayan (Monaco & Martin, 2007; Sandeen 2008), dijital dünyayla hayatlarının erken bir döneminde tanışmış olan, bilgisayarlarla büyüyen ve küresel bir bakış açısına sahip olan *Y Kuşağı*, geçmiş kuşaklardan farklı olarak, dijital dünya ile iç içe geçmiş bir şekilde yetişmişlerdir (Prensky, 2001). Bu nedenlerden dolayı kendinden daha emin, çok görevli, küresel olarak bağlı (online) ve teknoloji konusunda becerikli bir kuşak olarak tanımlanmaktadır (Bell, 2013; Kupperschmidt, 2000). Bir bütün olarak Y Kuşağı üyelerinin iyi eğitilmiş, iyimser, işbirlikçi, girişken ve açık fikirli olduklarının altı çizilmektedir (Raines, 2003). Y Kuşağı, örgütlerdeki liderlik rollerinden daha çok yaratıcılığa önem vererek zorlu işlerde başarılı olabilen (Ng vd., 2010), sorumluluktan hoşlanan, anında geri bildirim talep eden, örgütsel katılıma ve desteğe ihtiyaç duyan girişimci düşünürler olarak görülmektedir (Twenge vd., 2010). Bu kuşak idealist, davranışlarıyla gurur duyan, kendine güvenen ve yüksek düzeyde kişisel incelemeye sahip kişiler olarak tanımlanmaktadır (Chen & Choi, 2008). İş olarak yaptıkları görevin önemli ve anlamlı olmasını isteyen, dengeli bir çalışma hayatını destekleyen esnek çalışmayı tercih eden, aynı anda birçok işi yapma eğiliminde olan ve geri bildirim önem veren bu kuşak üyelerinin, işte eğlenceli ortamı, büyüme fırsatlarını, çeşitli iş projelerini, yeni beceriler öğrenme fırsatlarını ve esnek programları önemsendiği belirtilmektedir (Arar & Yüksel, 2015). Y Kuşağının aynı zamanda hedef ve başarı odaklı olduğu ve statükoyu değiştirme, fark yaratma ve tutarlı değişime sahip ortamlarda gelişme arayışında oldukları da vurgulanmaktadır (Martin, 2005). Yaşamları boyunca öğrenmeye ve başarmaya dönük yoğun eğilimleri nedeniyle Y Kuşağının sürekli öğrenme fırsatlarını takdir etmeleri diğer özellikleri arasında sayılmaktadır (Sandeen 2008; Strauss & Howe, 2007). Sonuç olarak Howe ve Strauss (2003) bu kuşağın önemli olarak kabul edilen korunaklı, takım odaklı, kendine güvenen ve son derece iyimser, baskıcı, başarmaya istekli ve geleneksel olmak üzere yedi genel özelliğinin bulunduğunu belirtmektedir.

Araştırma örneğinde *Z Kuşağına* mensup bir kişinin olması nedeniyle çalışmanın analizine bu kuşak dahil edilememiştir. Yine de teknolojiye uyumluluklarından ve bilgisayar teknolojisine bağımlılıklarından kaynaklı iGeneration, Internet Generation, Computer Generation ve Net Natives gibi birçok adlandırması bulunan ve 2000 yılından sonra doğmuş olan (Reeves & Oh, 2008; Twenge vd., 2010; Parry & Urwin, 2011; Aksu, 2022) bireyleri betimleyen Z Kuşağının, bilgiye erişim ve dünya görüşlerine ilişkin anlayışlarının önceki kuşaklardan farklı olarak şekillendiği bir internet dünyasında büyüyen ilk kuşak olduğu vurgulanmaktadır (Prensky, 2001; Adamson vd., 2018).

Örgütsel Özdeşleşme

Örgütsel özdeşleşmenin temelinde içinde bulunulan grupla özdeşleşmeyi esas alan sosyal kimlik teorisi bulunmaktadır. Tajfel ve Turner (1979) tarafından literatüre kazandırılan sosyal kimlik teorisi, örgütsel özdeşleşme kavramının çıkış noktasını oluşturmaktadır. Tajfel ve Turner (1979) sosyal grupların oluşumunu ve sosyal grubun bireyin davranışı üzerindeki etkisini ortaya koymak için sosyal kimlik kuramının boyutlarından biri olan grupla özdeşleşme bileşenini kullanmışlardır. Sosyal kimlik teorisinin temel varsayımı, insanların kendilerini ait oldukları grup ya da örgütler açısından düşünme eğiliminde ve bireylerin kendilerini güçlü bir şekilde tanımladıkları gruplara aktif olarak katılmaya motive oldukları fikrine dayanmaktadır (Tajfel & Turner, 1979; Tajfel, 1981).

Sosyal kimlik teorisine dayalı olarak Tajfel (1981), grupla özdeşleşmenin bilişsel, duygusal ve değerlendirici olmak üzere üç boyuttan oluştuğunu öne sürmüştür. Bunlardan ilki, bireylerin herhangi bir sosyal grupta örgütlenmelerine yardımcı olabilecek grup üyeliğini tanımlayan bilişsel faktör (sosyal sınıflandırma); ikincisi, bireyin bulunduğu grubu diğer gruplarla karşılaştırarak anlam çıkarması olan değerlendirici faktör (sosyal karşılaştırma); sonuncusu ise belirli bir sosyal gruba duygusal olarak ilgili olma durumu olan duygusal faktördür (grupla özdeşleşme) (van Dick vd., 2004). Sosyal kimlik teorisinin üçüncü boyutu bağlamında, bireyler olumlu benlik saygısı, ait olma, kontrol ve eksiksiz yaşam ihtiyaçlarını karşılamak için belirli bir grupla özdeşleşme eğiliminde bulunabilmektedirler (Ashforth & Mael, 1989). Bu bağlamda sosyal kimlik teorisi, örgütsel özdeşleşmenin örgütsel kimliğin içeriğine ve algılanan örgütsel üyelik durumuna göre geliştiğini varsaymaktadır (Bayighomog & Araslı, 2019).

Yukarıda adı geçen yazarların sosyal kimlik teorisini kavramsallaştırmalarından sonra Ashforth ve Mael'in (1989), sosyal özdeşleşme teorisini örgütsel çevreye sokmaları ve örgütsel özdeşleşme kavramını yeniden tanımlamalarından bu yana örgütsel özdeşleşme, örgütsel davranış araştırmalarında önemli bir konu haline gelmiş ve akademide giderek daha fazla ilgi görmüştür. Sosyal kimlik teorisi, uzun zamandır bireylerin davranışlarını tahmin etmede önemli bir teorik çerçeve kabul edilmekte ve işle ilgili niyet ve tutumları tahmin etmede sıklıkla kullanılmaktadır (van Dick vd., 2004). Bireyin kendi organizasyonu ile paylaştığı ortak niteliklere vurgu yapan sosyal kimlik teorisiyle ilişkili olan örgütsel özdeşleşme, birey, grup ve örgüt düzeylerinde önemli rollere sahiptir (Dutton vd., 1994).

Örgütsel özdeşleşmenin kökeni, bireylerin kendilerini sadece kendilerine özgü kişisel özellikleri yani kişisel kimlikleri açısından tanımlamadıklarını aynı zamanda ait oldukları gruplar ve bu grupların ayırt edici özellikleri yani sosyal kimlikleri açısından da tanımladıklarını öne süren sosyal kimlik yaklaşımına dayanmaktadır (Schuh vd., 2021). Sosyal kimlik teorisinin varsayımlarına göre örgütsel özdeşleşme oluşmakta ve bireyler kendilerini örgütün bir üyesi olarak görmektedirler. Kendilerini bir sosyal grubun parçası olarak algılayan bireyler, bu grubu benlik kavramlarının bir parçası olarak içselleştirmektedirler (Turner, 1982). Örgütün kimliği örgüte bağlılığı temsil etmesi halinde örgütün kimliği ve başarısı, bireyin benlik kavramına dahil edilmektedir. Yani özdeşleşme, bir bireyin benlik kavramının algılanan kurumsal kimliktekinin aynı nitelikleri içerdiğinde ortaya çıkmaktadır (Dutton vd., 1994). Diğer bir ifadeyle çalışanların örgütleriyle ne ölçüde özdeşleştiği, çalışanların bireysel kimliği ile örgütsel kimliği arasındaki örtüşmelere bağlı olmaktadır. Örgütsel özdeşleşme, bir örgütün kimliği ile bir çalışanın kendi kimliğinin örtüşme düzeyini yansıtan ya da örtüşme derecesine atıfta bulunan iş kimliğinin bir biçimidir (van Knippenberg & Sleebos, 2006). Bireyin kendi örgütüyle özdeşleşme derecesi gösteren örgütsel özdeşleşme, "bireylerin kendilerini belirli bir örgüte üyelikleri açısından tanımladıkları belirli yolları" yansıtan psikolojik bir olgudur (Cole & Bruch, 2006). Bu bağlamda örgütsel özdeşleşme, benlik ve organizasyonun psikolojik birleşimini yansıtmaktadır. Bir sosyal özdeşleşme biçimi olan örgütsel özdeşleşme, üyelerinin örgütlerine atfettikleri özellikleri, kendi benlik kavramlarına dahil ettiklerinde kuruluşlarına bağlı hale geldikleri varsayılarak, genellikle bireylerin belirli bir kuruluşa psikolojik bağlılığı olarak anılmaktadır (Dutton vd., 1994). Bir örgütle bir birey ne kadar fazla özdeşleşirse, örgütün değerleri, normları ve çıkarları benlik kavramına o kadar fazla dahil edilmektedir (van Knippenberg & Sleebos, 2006). Örgütsel kimlik cezbedici ve ilgi çekici olduğunda ve grup üyelerinde olumlu benlik imajını geliştirebildiğinde, örgüt üyelerinin örgütleriyle özdeşleşme olasılıkları daha da yüksek olabilmektedir (He & Brown, 2013). Bireyin kimliği ve kaderi örgütünkilerle iç içe geçtikçe, birey örgütün bir mikrokozmosu haline gelebilmektedir (Ashforth & Mael, 1989; van Knippenberg & Sleebos, 2006; Ashforth vd., 2008). Bireyler, örgütlerin kendilerine sosyal bir kimlik kazandırdığını düşündükleri için kendilerini örgütlerle özdeşleştirmeye çalışmaktadırlar (Edward & Peccei, 2007).

Örgütsel özdeşleşmenin, çalışanın örgütüne yönelik duygusal ve bilişsel bağlılığının bir sonucu olarak ortaya çıktığı kabul edilmektedir. Başka bir deyişle, çalışan bir gruba ya bilişsel olarak (kuruluşun değerlerini özümseyerek) ya da duygusal olarak (gurur duygusu) bağlantılı olduğunu hissettiğinde yüksek bir örgütsel özdeşleşme seviyesi algılamaktadır (Riketta, 2005). Yani örgüt üyelerinin kendi üyeliklerini benlik kavramına bağlayarak (bilişsel olarak), örgütün üyesi olmaktan gurur duyarak (duygusal olarak) örgütün bir parçası ve örgütün değerlerini içselleştirdikleri vurgulanmaktadır. Benlik kavramı ile örgüt arasındaki bu tarz bir ilişki örgütsel özdeşleşme olarak adlandırılmaktadır (Campbell, 1990). Örgütsel özdeşleşme, bir örgüt üyesinin davranışları, düşünceleri ve değerleri ile ait olduğu örgütün değerleri vb. arasında tutarlılığın var olduğu anlamına gelen kapsamlı bir kavramdır. Kısaca örgütsel özdeşleşme, işgörenlerin kendilerini örgüte ait olan kimliğin nitelik ve özellikleriyle bir bütün olma derecesini tanımlamaktadır (Dutton vd., 1994). Sonuç olarak örgütsel özdeşleşme, örgüt üyesinin, örgütüne sadece yazılı bir iş sözleşmesiyle bağlı bir sorumluluk duygusuna sahip olmayıp aynı zamanda örgütüne psikolojik sözleşme boyutunda bir aidiyet ve bağlılık duygusuna sahip olduğunu hissetmesidir.

Miller ve diğerleri (2000), örgütsel özdeşleşmenin teorik yapısıyla ilgili olarak sadakat, benzerlik ve üyelik olarak birbiriyle etkileşimli üç boyuttan oluştuğunu ileri sürmektedir. Sadakat, bireylerin örgüte olan bağlılıklarını ve örgüte verdikleri desteği ve örgütsel görev ve hedeflere yönelik olumlu tutumlarını ifade etmektedir. Benzerlik, bireylerin örgütsel değerleri ve kültürü kavrayabilmeleri ve kabul edebilmeleri ve ayrıca kendilerinin ve örgütlerinin ortak özelliklerini ifade edebilmeleri anlamına gelmektedir. Üyelik ise bireylerin örgüte duygusal bağlılığını ifade etmekte olup, çalışanlar örgütü evleri gibi görmekte ve örgüt içinde kurulan tüm duygusal bağları beslemekte ve örgütün bir üyesi olarak kendileriyle büyük gurur duymaktadırlar.

Örgütsel özdeşleşme, bir örgütle birlik veya aidiyet algısı ve bireyin kendisini bir üyesi olarak tanımladığı bir örgüte ait olma veya birlik duygusu olarak tanımlanmakla (Ashforth & Mael, 1989; Mael & Ashforth, 1992) birlikte literatürde kavrama ilişkin bilişsel, duygusal ve psikolojik yönlerine vurgu yapan tanım ve yorumların olduğu görülmektedir. Örgütsel özdeşleşmeye biliş perspektifinden yaklaşan Ashforth & Mael (1989), örgütsel özdeşleşmenin, benlik duygusu veya kuruluştaki aidiyet duygusu algıları ile ilgili olduğunu ve kavramın mutlaka duygusal koşullarla ilişkili olmadığına özellikle dikkat çekmektedirler. Dutton ve diğerlerinin (1994) tanımına göre ise örgütsel özdeşleşme, bireyler ve örgütler arasındaki, çalışanların kendilerini ait oldukları örgütlerin özellikleri aracılığıyla tanımlamalarını sağlayan bilişsel bağlantıları ifade etmektedir. Wan-Huggins ve diğerleri (1998) de örgütsel özdeşleşmeyi, çalışanların psikolojik olarak kendi örgütleriyle yakından ve iç içe olduklarını düşüncelerini sağlayan doğal bir biliş kalitesine sahip olmaları şeklinde yorumlamaktadırlar. Duygu perspektifinden yapılan örgütsel özdeşleşme yorumuna göre ise bireylerin duygusal ihtiyaçları nedeniyle örgütle bir ilişki sürdürme beklentisine sahip olmaları ve böyle bir ilişkinin kendileri tarafından da kabul edilmesi gerektiğini ileri sürülmektedir (O'Reilly & Chatman, 1986). Choi ve Kim (2011) ise örgütsel özdeşleşmenin örgütle bağlantılı olma hissini, örgütü destekleyen tutum ve davranışları ve özelliklerle ilgili bilişleri diğer örgüt üyeleriyle paylaşmayı içeren bir dizi fenomeni temsil ettiğini öne sürmektedirler.

Araştırmalar, bireylerin güçlü bir örgütsel özdeşleşmeye sahip olmaları halinde örgütlerinin başarılı olmasına yardımcı olmaya daha eğilimli olduklarını göstermektedir (Lee vd., 2015). Örgüt çalışanları tarafından sergilenen bir dizi olumlu davranışa katkıda bulunan örgütsel özdeşleşme duygusunun bir çalışanı örgütün çıkarına hareket etmeye motive ettiği öne sürülmektedir (van Dick vd., 2006; Olkkonen & Lipponen, 2006). Örgüt hedefleriyle çalışan hedefleri uyumunun gerçekleşmesiyle oluşan örgütsel özdeşleşme, motivasyonu, ekstra rol performansını ve işle ilgili diğer olumlu davranışları teşvik etmeye yardımcı olabilecek psikolojik bir olgudur (Zhu vd., 2015). Bir örgütle yüksek düzeyde özdeşleşmeye sahip çalışanlar, örgütün başarısını ve başarısızlığını kendilerininmiş gibi görmekte ve bu nedenle daha fazla çaba gösterebilmektedirler (Ashforth & Mael, 1989; van Dick vd., 2004). Kısacası örgütle özdeşleşmenin oluşması halinde, üyelerinin örgüte olan desteği ve bağlılığının arttığı kabul edilmektedir (Ashforth & Mael, 1989; Ashforth vd., 2008; Zhu vd., 2013).

Bu bağlamda çalışmalarda örgütsel özdeşleşmenin işe adanmışlık (Zhang vd., 2017), çalışanların aidiyet duygusu, iş tutumları (Meleady & Crisp, 2017), çalışanların örgütteki vatandaşlık davranışları (van Knippenberg, 2000), örgüt kurallarına uyma (O'Reilly & Chatman, 1986), rol içi ve rol dışı performans, işe katılım (Lee vd., 2015), iş tatmini (Carmeli vd., 2007), örgütsel bağlılık (O'Reilly ve Chatman, 1986; Riketta, 2005) ve işe bağlılık (He vd., 2014) üzerinde olumlu etkisine dikkat çekilmektedir. Diğer taraftan işten ayrılma niyeti ve işgören devir hızı dahil olmak üzere bir dizi işyeri sonucuyla da ilişkilendirilen (Mael & Ashforth, 1995; Kreiner & Ashforth, 2004) örgütsel özdeşleşmenin, işten ayrılma niyeti üzerindeki olumsuz etkisine (van Knippenberg, 2000; van Dick vd., 2004; Zhang & Liu, 2016) ve örgüt-kariyer çatışmalarını önemli ölçüde azaltan yönüne dikkat çekilmektedir (Bamber & Iyer, 2002).

Literatürde aynı zamanda örgütsel özdeşleşmenin oluşumunu yönlendiren faktörler de tanımlanmaktadır. İç iletişim kalitesi (Neill vd., 2019), liderlik davranışları (Demirtaş vd., 2017), liderlerin motive edici iletişimi (Yue, 2021), algılanan dış prestij (Myers vd., 2016), algılanan örgütsel destek (Edwards & Peccei, 2010) ve çalışanların liderleriyle özdeşleşmelerinin örgütle özdeşleşmelerini destekleyen faktörler olduğu vurgulanmaktadır (Meleady & Crisp, 2017).

İşten Ayrılma Niyeti

İşten ayrılma kavramı, çalışanların işini bırakmasını betimleyen fiili davranışla ilgiliyken, işten ayrılma niyeti daha çok işten ayrılmaya yönelik bir tutum ya da bilinçle ilgili olduğu kabul edilmektedir. İşten ayrılma niyeti ile fiili işten ayrılma arasındaki varsayılan ilişkinin kökeninin, Ajzen ve Fishbein'in (1977) davranışsal niyetler, tutumlar ve eylemlere ilişkin çalışmalarına dayalı olduğu ve bir kişinin belirli bir davranışa girme niyetinin, o kişinin bu davranışta bulunup bulunmayacağına en iyi göstergesi olduğu belirtilmektedir (Chen vd., 2011). Bu bağlamda işten ayrılma niyetinin gerçekten işi bırakmanın en güçlü yordayıcısı ve işten ayrılma davranışını tahmin edebilmenin önemli bir öncül değişkeni ve en iyi tahmin edicisi olduğu ve fiili işten ayrılmada proaktif bir rol oynadığı vurgulanmaktadır (Bigliardi vd., 2005; Karatepe & Karatepe, 2009; Zopiatis vd., 2014; Rubenstein vd., 2018).

Bluedorn'a (1982) göre, daha yüksek işten ayrılma niyeti, daha yüksek fiili işten ayrılmayla ilişkilidir. Dolayısıyla işten ayrılma niyeti, işi bırakma anlamına gelmediği aksine bir çalışanın örgütten ayrılma planları yaptığı anlamına geldiğinin altı çizilmektedir (Mobley vd., 1979). Buna göre, işten ayrılma niyeti, çalışanın işten ayrılma düşüncesi ile bu pozisyondan fiilen istifa etmesi arasındaki süreyi kapsamaktadır (Fong & Mahfar, 2013). Mobley'e (1977) göre işten ayrılma niyeti, işi bırakma sürecinin ilk aşamasıdır ve çalışanın işinden memnun olmadığı ve işten ayrılmaya karar vermesiyle başlamaktadır. İkinci aşamada çalışan, yeni bir iş ya da pozisyon aramaya başlamaktadır ve son aşamada niteliklerine uygun bir iş bulması halinde mevcut işinden ayrılma koşullarını belirlemektedir. Bu bağlamda Mobley ve diğerlerine (1978) göre işten ayrılma niyeti, mevcut işten memnuniyetsizlik, ayrılma niyeti, isteklilik ve başka bir iş bulma olasılığının toplamı olan, çalışanların mevcut kariyerlerinden ayrılmaya yönelik psikolojik eğilimini tanımlamaktadır. Tett ve Meyer'e (1993) göre de işten ayrılma niyeti, bir örgütten ayrılma sürecindeki son aşama olduğu ve çalışanlar tarafından alternatif iş aramayı ifade etmektedir (Türkoğlu & Dalgıç, 2019). Kısacası, birayın işini ya da mesleğini bırakma eğilimi ve bilinçli isteği olan işten ayrılma niyeti, bir dizi geri çekilme bilşi, işi bırakmayı düşünme ve alternatif iş arama niyetinden oluşmaktadır (Tett & Meyer, 1993).

İşten ayrılma niyeti, bir çalışanın işini ya da örgütünü gönüllü olarak değiştirme niyetini tanımlamaktadır (Meyer & Allen, 1984). İşten ayrılma niyeti, çalışanların işten ayrılma konusundaki farkındalıklarını ya da düşüncelerini ifade etmektedir (Akgündüz & Eryılmaz, 2018). Kavram, bir çalışanın gönüllü ve kalıcı olarak bir örgütten ayrılma isteği ve ayrılmaya hazır olması (Price, 2001) ve bir çalışanın bu ayrılmaya ilişkin istek, eğilim ve planları (Williams & Hazer, 1986) olarak tanımlanmaktadır. Aynı zamanda, bir çalışanın başka bir işe girme konusundaki fikir ve tutumlarını ve bir çalışanın örgütten ayrılmak için bilinçli ve dikkatlice planlanmış çabalarını içermesi olarak da tanımlanmaktadır (Egan vd., 2004). Yine işten ayrılma niyeti, çalışan devrinin habercisi ve çalışanların belirli bir süre içinde örgütten ayrılma isteği ve muhtemelen alternatif işler arama olasılığı olarak tanımlanmaktadır (Haque vd., 2019).

Fiili işten ayrılmanın kritik bir öncülü olarak kabul edilen işten ayrılma niyetinin örgütler açısından ciddi maliyetleri de bulunmaktadır (Karatepe & Karatepe, 2009). İşten ayrılma niyeti çalışanların fiili işten ayrılma davranışını temsil etmese de yüksek işten ayrılma niyetinin sadece üretkenliği ve hizmet kesintilerini azaltmakla kalmayıp aynı zamanda müşteri memnuniyetsizliğine, insan ve sosyal kaynakların kaybına ve nihai olarak örgüt karlarında azalmaya yol açması nedeniyle düşük örgütsel performansa da yol açtığı belirtilmektedir (Shaw vd., 2005; Jang & George, 2012). Örgütler, beşeri ve sosyal sermaye, verimlilik ve iş akışında büyük kayıplara maruz kalabilmekte ve sürdürülebilirlik ve rekabet avantajı açısından zarar görebilmektedirler (Das vd., 2017; Oruh vd., 2020). Ayrıca yüksek çalışan devir hızı oranları, yeni işe alım ve eğitim ile ilgili maliyetlere ve örgütsel bilgi ve uyum kültürünün kaybı gibi örgütlere doğrudan ve dolaylı maliyetlere neden olabilmektedir (Robinson vd., 2014). Üstelik çalışanların işten ayrılma niyetini ortadan kaldıracak önlemler alınmadığı takdirde çalışanların düşük motivasyon, düşük performans ve devamsızlık gösterebilecekleri vurgulanmaktadır (Gaertner & Nollen, 1992).

Literatürde işten ayrılma niyetini etkileyen yüzden fazla faktör ve öncülün olduğu belirtilmektedir (Park & Min, 2020). Literatüre bakıldığında, örgütsel özdeşleşme düzeyinin düşüklüğü, dışlanma, psikolojik sözleşmenin ihlali, sinizm, yetersiz iş oryantasyonu, stresli çalışma ortamı, yetersiz personel sayısı, kariyer gelişiminin olmaması, düşük örgütsel bağlılık, elverişli olmayan çalışma ortam ve koşulları, daha iyi iş fırsatlarının mevcudiyeti, yönetici desteğinin olmaması, ücret düşüklüğü, aşırı iş yükü, medeni olmayan davranışlar, uzun çalışma süreleri, yetersiz lider-üye etkileşimi, duygusal uyumsuzluk, duygusal tükenme, depresyon, iş kaygısı, müşteri-çalışan çatışması, çalışanların öznel iyi oluşlarının düşüklüğü, düşük iş tatmini, olumsuz duygular, taciz, rol belirsizliği, rol çatışması, artan iş talepleri, iş deneyimi, eğitim, güvenlik, konfor, örgütsel politikalar ve yapı, işgücü piyasası koşulları, çalışanların olumsuz algıları, kararlara katılımın yetersizliği ve yetersiz destek sistemleri gibi kişisel ve örgütsel faktörlerin çalışanların işten ayrılma niyetlerini harekete geçirdiği ve işten ayrılma niyetlerini etkilediği öne sürülmektedir (Podsakoff vd., 2007; Karatepe & Karatepe, 2009; O'Neill & Davis, 2011; Liu vd., 2012; Fong & Mahfar, 2013; Madera vd., 2014; Zopiatis vd., 2014; Labrague vd., 2018; Li vd., 2019; Park vd., 2020; Xu vd., 2020; Vui-Yee & Yen-Hwa, 2020; Yang vd., 2020; Asghar vd., 2021; Raza vd., 2021; Shi vd., 2021).

Literatür Tarama

Genel olarak örgütsel özdeşleşmenin işten ayrılma niyetine etkisine ilişkin literatürde yapılan çalışmalar incelendiğinde örgütsel özdeşleşmenin işten ayrılma niyetine etkisinin istatistiksel olarak negatif yönde ve anlamlı olduğu birçok çalışmada ortaya konmuştur (Polat & Meydan, 2010; Turunç, 2011; Tuna & Yeşiltaş, 2014; Tolukan vd., 2016; Turgut vd., 2017; Aypar vd., 2018; Uzun, 2018; Aydın Göktepe vd., 2020; Erdoğan & Coşkun, 2021). Yine yapılan çalışmalarda örgütsel özdeşleşmenin aracılık etkisinin de olduğu gözlemlenmiştir. Bu bağlamda yapılan bir araştırma kapsamında algılanan örgüt ve lider desteğinin işten ayrılma niyetine etkisinde örgütsel özdeşleşmenin kısmi aracılık etkisinin olduğu tespit edilmiştir (Afacan Fındıklı, 2014). Yavan ve diğerlerinin (2018) yaptığı araştırmanın sonuçları, örgütsel özdeşleşmeyle işten ayrılma niyeti arasında negatif yönde ve anlamlı bir ilişki olduğunu ve karizmatik liderliğin iş tatmini ve işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisinde örgütsel özdeşleşmenin kısmi aracılık etkisinin olduğunu göstermektedir. Diğer bir çalışmada özdeşleşmenin algılanan itibar ile örgütten ayrılma niyeti arasındaki ilişkide bir ara değişken olarak ortaya çıktığı gözlemlenmiştir (Ünler Öz & Bulutlar, 2009). Başka bir çalışmanın sonucu da çalışanların örgütsel destek algıları ile işten ayrılma niyetleri arasındaki ilişkide örgütsel özdeşleşmenin kısmi aracılık etkisinin olduğu saptanmıştır (Serinikli, 2019).

Yukarıda bahsedildiği gibi literatürde örgütsel özdeşleşme ve işten ayrılma niyetlerinin farklılığını tespit etmeye yönelik birçok çalışma bulunmasına rağmen aynı olgular kuşaklar açısından sadece birkaç çalışmada ele alınmıştır. Araştırmalar kuşaklar bazında örgütsel özdeşleşme düzeylerinin ve işten ayrılma niyetlerinin farklılıklarına ilişkin çelişkili sonuçların elde edildiği göstermektedir. Bu bağlamda yapılan bir araştırmaya göre X Kuşağı çalışanlarının diğer tüm kuşak çalışanlarına göre örgütsel özdeşleşme düzeylerinin en yüksek; Z Kuşağı çalışanlarının ise diğer tüm kuşak çalışanlarına göre örgütsel özdeşleşme düzeylerinin en düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Kırpık & Akdemir, 2018). Yine başka bir çalışmada, Y Kuşağı hemşirelerin işten ve meslekten ayrılma niyetlerinin X Kuşağından yüksek olduğu; örgütsel ve mesleki bağlılıklarının düşük-orta düzeyde olduğu; mesleki bağlılığın sadece devam boyutunda Y Kuşağının daha düşük bağlılık gösterdiği saptanmıştır (Haydari vd., 2016). Yapılan başka bir çalışmada X ve Y Kuşakları çalışanlarının örgütsel özdeşleşme düzeylerine ilişkin olarak istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığı sonucuna ulaşılmıştır (Kam & Seymen, 2020).

Araştırmanın Metodolojisi

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bilindiği gibi çalışanların örgütsel özdeşleşme düzeyi yükseldikçe işten ayrılma niyetleri azalmaktadır. Dolayısıyla örgütlerin uyguladığı politikalar, çalışanların örgütsel özdeşleşme düzeylerini yükseltmesi halinde örgütün çalışan devir hızında bir düşüş meydana gelebilecektir. Günümüzde örgütlerde personel maliyetleri içerisinde işgören temini ve seçimi oldukça önemli bir yer tutmaktadır.

Örgütler bu maliyetleri ne kadar düşük tutabilirlerse rekabet güçleri de bir o kadar artabilecektir. Ayrıca nitelikli ve yetişmiş bir çalışanın işini bırakması, örgütler açısından hem bir maliyet artışına hem de yeteneğin kaybına ve verimliliğin düşmesine neden olabilmektedir. Dolayısıyla insan kaynaklarının uyguladığı etkin ve çalışanın elde tutmaya yönelik politikaları, çalışanların tutum ve davranışlarını ya pozitif yönde ilerleterek örgütsel özdeşleşmenin artmasına ve çalışmaya devam etmesine ya da negatif yönde ilerleterek işten ayrılma niyetini artırarak işten ayrılmasına neden olabilmektedir. Dolayısıyla örgütlerin performanslarının kilit unsurlarından biri olan insan kaynaklarının politikaları, her düzey örgüt ve seviyede çalışan davranışını etkileyici önemi giderek yadsınamaz hale gelmektedir. Bu bağlamda özellikle belediyelerde taşeronlar vasıtasıyla belediyenin işlerini yapan farklı kuşaklardan çalışanların örgütsel özdeşleşme ve işten ayrılma niyetlerinin tespiti, uygulanan insan kaynakları politikaları açısından da ipucu verebilecektir. Ayrıca belediyelerin kendi hizmetlerini taşeron firmalar aracılığıyla yerine getirirken çalıştırdığı işgörenlerinin farklı kuşaklardan oluşması ve yapılan işin ağırlıklı olarak fiziki güç istemesi çalışmanın amacını daha da önemli hale getirmektedir. Ayrıca literatürde belediyelerde taşeronlar aracılığıyla çalışanların örgütsel özdeşleşme düzeylerini ve işten ayrılma niyetlerini ölçen nerdeyse hiçbir çalışma bulunmamaktadır. Bu bağlamda bu araştırma, belediyelerin taşeronlar vasıtasıyla çalıştırdığı farklı kuşaklardan çalışanlarının örgütsel özdeşleşmelerinin işten ayrılma niyetine etkisini analiz etmeyi amaçlamaktadır.

Araştırmanın Analiz Yöntemi

Çalışmanın analizi için yapısal eşitlik modellemesi kullanılmıştır. Yapısal eşitlik modelleri (YEM) ölçülen ve gizli değişkenler arasındaki “nedensel” ilişkiler hakkındaki hipotezleri test etmede kullanılan kapsamlı bir istatistiksel yaklaşımdır (Sümer, 2000). Faktör yüklerini hesaplamak ve bulgulara ulaşmak için doğrulayıcı faktör analizi ve yol analizi yöntemleri araştırmada yer almıştır. Araştırmanın analizlerinde AMOS 24.0 programı kullanılmıştır.

Araştırma Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini, Antalya Büyük Şehir Belediyesine bağlı Alanya ilçesi Hizmet Birimi çalışanları oluşturmaktadır. Alanya Hizmet Birimi bünyesinde yer alan İlçe Hizmetleri, Park ve Bahçeler, Çevre Koruma ve Kontrol, İtfaiye, Zabıta, Kırsal Hizmetler, Mali Hizmetler, Sağlık İşleri, Ulaşım İşleri, Sosyal Hizmetler, Tarımsal Hizmetler, Destek Hizmetleri Dairesi Başkanlıklarına bağlı yaklaşık 650 civarı taşeron şirket çalışmanı bulunmaktadır. Araştırmanın örneklemi ise ilgili birimlere bağlı taşeron firma çalışanları arasından rastgele örneklem yöntemiyle seçilen 370 çalışan oluşturmaktadır. Bu bağlamda araştırılan ana kütlelerin nerdeyse yarısından fazlası araştırmanın örneğine dahil edilmiştir.

Veri Toplama

Araştırmada veri toplama tekniği olarak anket yöntemi kullanılmıştır. İlgili birimlerde çalışan işgörelere tesadüfi olarak dağıtılmış ve yüz yüze 370 anket yapılmıştır. Ancak birkaç katılımcının bazı ifade ve soruları, demografik bilgileri işaretlememeleri, tüm şıkları tek düze işaretlemeleri ve bazı anketlerin verilerinin boş olması nedeniyle 17 anket analize dahil edilmemiştir. Araştırmanın analizinde sağlıklı ve tam doldurulmuş 355 anket kullanılmıştır. Araştırmanın verileri 2021 yılı Mayıs - Haziran aylarında yüz yüze anket yapılarak toplanmıştır.

Veri Toplama Araçları

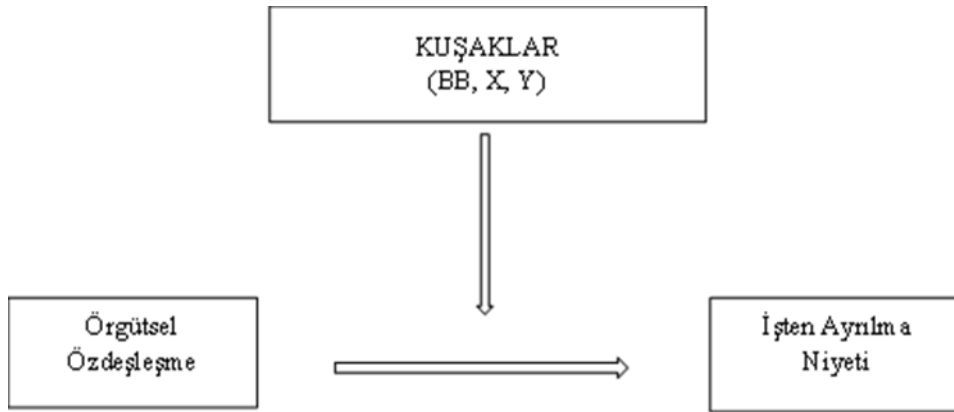
Araştırmada kullanılan anket toplamda üç bölümden ve 17 sorudan oluşmaktadır. Anketin birinci bölümünde yer alan yedi soru katılımcıların yaşı, cinsiyeti, eğitim düzeyi, medeni durumu, halihazırda çalıştığı kurumda çalışma süresi ve toplam çalışma süresi gibi demografik verileri elde etmeye yönelik sorulardır. Anketin ikinci bölümünde, altı sorudan oluşan ve Asforth ve Mael (1989) tarafından geliştirilen ölçek vasıtasıyla örgütsel özdeşleşmeye ilişkin ifadeler yer almaktadır. Örgütsel özdeşleşme düzeyini ölçme amacıyla araştırmalarda yaygın bir şekilde kullanılan ölçek tek boyuttan oluşmaktadır. Ölçek, 1’den (kesinlikle katılmıyorum) 5’e (kesinlikle katılıyorum) kadar beş puanlık aralık ölçeğinde oluşturulmuştur. Söz konusu orijinal ölçeğin güvenilirlik analizi sonuçlarına göre, Cronbach Alpha

değeri 0,87 olarak saptanmıştır (Mael & Ashforth, 1992). Son bölümünde ise işten ayrılma niyetini ölçme amacıyla Rosin ve Korabik (1991) tarafından geliştirilmiş olan, Türkçeye uyarlaması Tanrıöver (2005) tarafından yapılan ve tek boyut dört maddeden oluşan “İşten Ayrılma Niyeti Ölçeği” kullanılmıştır. Ölçek, 1’den (kesinlikle katılmıyorum) 5’e (kesinlikle katılıyorum) kadar beş puanlık aralık ölçeğinde oluşturulmuştur. İlgili çalışmada kullanılan ölçeğin güvenilirliği 0,931’dir.

Araştırmanın Etik Kurul Belgesi

Bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında yer alan bilimsel araştırma etik ilke ve kurallarına uyulmaya çalışılmış olup, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırma ve Yayın Etiği Kurulunun 25.03.2021 tarihli ve 105/21 sayılı kararı ile etik kurul onayı alınmıştır.

Araştırmanın Modeli ve Hipotezleri

Şekil 1. Araştırma Modeli ve Hipotezler

Araştırmada örgütsel özdeşleşme ile işten ayrılma niyeti arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu önerilmektedir. Çalışmada ayrıca kuşakların (Baby Boomers, X ve Y) bu ilişkideki etkisi incelenmiştir. Çalışmada örgütsel özdeşleşme ile işten ayrılma niyeti arasında doğrudan bir ilişki test edilmiş ve kuşaklar kontrol değişkeni olarak yol analizine tabi tutulmuştur. İlk aşamada örgütsel özdeşleşmenin işten ayrılma niyetine etkisi incelenmiştir. Daha sonrasında ise kuşakların kontrol değişkeni olarak örgütsel özdeşleşmeye ve işten ayrılmaya etkisi incelenmiştir.

Araştırmanın temel hipotezleri kuşaklar arasında örgütsel özdeşleşme ve işten ayrılma niyeti arasında ilişkinin düzeyini saptamaya yöneliktir. Bu bağlamda araştırmanın hipotezi aşağıdaki gibidir:

H₁: Örgütsel özdeşleşmenin işten ayrılma niyeti üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve negatif yönde etkisi vardır.

H₂: Örgütsel özdeşleşme ile işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkide kuşakların düzenleyici rolü vardır.

Araştırma Verilerinin Analizi

Çalışmada temel demografik verilerin analizi için SPSS 25.0 kullanılmıştır. Yapısal Eşitlik Modeline bağlı olarak ölçeğe uygulanan analizler için AMOS 24.0 paket programı kullanılmıştır. Katılımcıların demografik özelliklerini belirleyebilmek için betimleyici istatistiksel analizlerden faydalanılmıştır.

Bulgular

Araştırmada değişkenler arasındaki ilişkileri belirlemek için korelasyon analizi ve Yapısal Eşitlik Modeli kullanılmıştır. Analize tabi örgütsel özdeşleşme ve işten ayrılma niyeti ölçeklerinin iç güvenilirliğini hesaplamak amacıyla Yapısal Eşitlik Modeli uygulanmıştır. Yapısal Eşitlik Modelinde

bağımsız değişken örgütsel özdeşleşme olarak analize tabi tutulmuştur. Bağımlı değişken olarak ise işten ayrılma niyeti analizde yer almıştır.

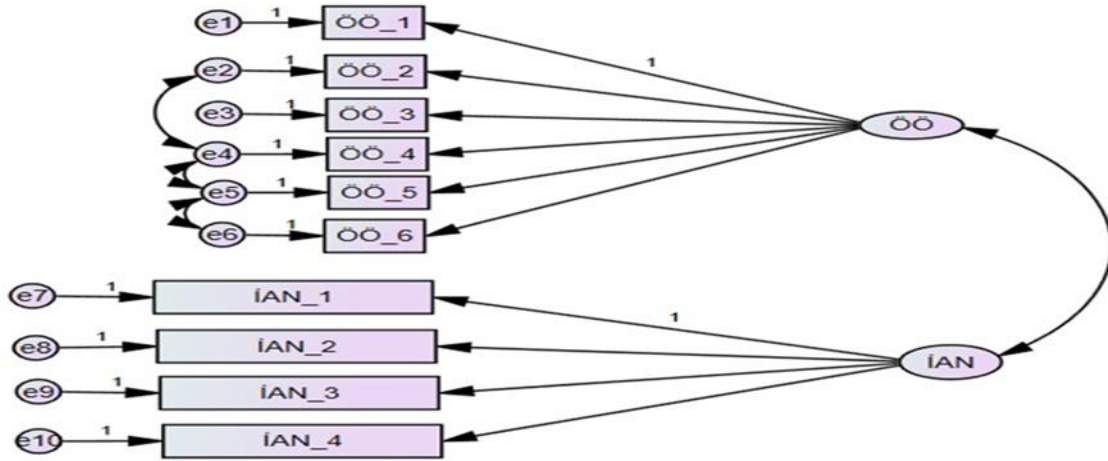
Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özelliklerine İlişkin Bulgular

Cinsiyet	Frekans (f)	Yüzde (%)
Kadın	31	8,7
Erkek	324	91,3
Toplam	355	100
Medeni Durum	(f)	(%)
Evli	289	81,4
Bekar	66	18,6
Toplam	355	100
Mezuniyet	(f)	(%)
İlkokul	159	44,8
Ortaokul ve Lise	164	46,2
Önlisans	21	5,9
Lisans	11	3,1
Lisansüstü	-	-
Toplam	355	100
Yaş	(f)	(%)
21-30 arası	36	10,1
31-40 arası	137	38,6
41-50 arası	125	35,2
51-60 arası	40	11,3
61 ve üstü	17	4,8
Toplam	355	100
Kuşaklar	(f)	(%)
Bebek Patlaması Kuşağı	29	8,2
X Kuşağı	145	40,8
Y Kuşağı	180	50,7
Z Kuşağı	1	0,3
Toplam	355	100
Çalışma Süresi	(f)	(%)
1yıldan az	3	0,8
1-5 yıl arası	62	17,5
6-10 yıl arası	277	78,0
11-15 yıl arası	9	2,5
16-20 yıl arası	4	1,1
21 yıldan fazla	-	-
Toplam	355	100

Katılımcıların demografik analizine bakıldığında, katılımcıların %91,3'ünün (324 kişi) erkek, %8,7'sinin (31 kişi) kadın olduğu görülmektedir. Yapılan işin çoğunlukla fiziki güç istemesi nedeniyle adı geçen birimlerde erkek ağırlıklı bir işgücü olduğu veri toplama esnasında da görülmüştür. Katılımcılardan %81,4'ü (289 kişi) evli iken %18,6'sı (66 kişi) bekarıdır. Katılımcılar yüksek oranda orta yaş grubuna mensup çalışanlardır. Buna göre katılımcıların %10'u 30 yaş altı iken, %74'ü (262 kişi) 31 ile 50 arasında, %16'sı (57 kişi) ise 51 ve üzeri yaşa sahip çalışanlardan oluşmaktadır. Katılımcıların büyük çoğunluğunun (%91,6 - 290 kişi) 1 ile 10 yıl arasında çalışma süresine sahip olduğu görülmektedir. Katılımcıların ağırlıklı olarak ilk ve orta düzey eğitime (%91 - 323 kişi) sahip oldukları saptanmıştır (Tablo 1). Ayrıca katılımcıların yüzde 8,2'si (29 katılımcı) Bebek Patlaması Kuşağına; yüzde 40,8'i (145 katılımcı) X Kuşağına; yüzde 50,7'i (180 katılımcı) Y Kuşağına; yüzde 0,3'ü (1 katılımcı) ise Z Kuşağına mensup çalışanlardan oluşmaktadır.

Geçerlilik ve Güvenilirlik Testleri

Veri analizine, Promax rotasyonu ile açıklayıcı faktör analizi (AFA) ile başlanmıştır. AFA analizinde, işten ayrılma niyeti ve örgütsel özdeşleşme boyutları müstakil boyutlar olduklarından her iki boyut ayrı ayrı faktör analizine tabi tutulmuş ve her iki boyutu oluşturan ifadelerin tek faktör altında toplandıkları görülmüştür. Her bir boyut için hesaplanan Cronbach Alpha katsayıları işten ayrılma niyeti (0,910) ve örgütsel özdeşleşme (0,892) değerleri eşik değer üzerinde. Daha sonra ise doğrulayıcı faktör analizi (DFA) uygulanmıştır (Şekil 2). Hesaplanan DFA standardize faktör ağırlıkları 0,687 ile 0,886 arasındadır ve tüm bu ilişkiler istatistiksel olarak anlamlıdır (Tablo 2).

Şekil 2. Doğrulayıcı Faktör Analizi Modeli

Faktör yükleri, DFA için faktör yükleri incelendiğinde bütün ilişkilerin binde bir seviyesinde istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. En küçük faktör yükünün 0,687; en yüksek faktör yükü ise 0,886 olarak hesaplanmıştır. Modifikasyon indisleri ise e2 -e4, e4-e5, e5-e6 arasında karşılıklı kovaryans (iki değişkenin birlikte ne kadar değiştiklerinin ölçütü) karşılıklı olduğunu göstermektedir (Tablo2).

Tablo 2: Doğrulayıcı Faktör Analizi İçin Faktör Yükleri

Predictor	Outcome	Std Beta
Tahmin edici (bağımsız değişken)	Çıktı (bağımlı değişken)	
ÖÖ	ÖÖ_1	,765
ÖÖ	ÖÖ_2	,764 ***
ÖÖ	ÖÖ_3	,774 ***
ÖÖ	ÖÖ_4	,687 ***
ÖÖ	ÖÖ_5	,687 ***
ÖÖ	ÖÖ_6	,791 ***
İAN	İAN_1	,844
İAN	İAN_2	,886 ***
İAN	İAN_3	,852 ***
İAN	İAN_4	,808 ***

*p <0,05; **p<0,01; ***p<0,001

Güvenilirlik ve geçerlilik testleri için bileşik güvenilirlik (Composite Reliability - CR), Açıklanan Ortalama Varyans (Average Variance Extracted, AVE), Maksimum Paylaşılan Varyans (Maximum Shared Variance, MSV), MaxR(H) ve AVE'nin karekökü hesaplanmıştır (Gaskin & Lim, 2019) (Tablo 3).

Tablo 3. DFA için Geçerlilik ve Güvenilirlik Analizleri

	CR	AVE	MSV	MaxR(H)	ÖÖ	İAN
ÖÖ	0,894	0,585	0,026	0,897	0,765	
İAN	0,911	0,719	0,026	0,914	-0,162**	0,848

Bileşik güvenilirlik (CR), Cronbach Alpha katsayısına benzer şekilde yorumlanmakta ve güvenilirliğin bir ölçütü olarak kabul edilmektedir. Analizde tüm CR değerleri 0,70'in üzerinde bulunmuştur. AVE değeri yakınsama ve ıraksama geçerliliğinin bir ölçütü olarak yorumlanmaktadır ve her iki boyut için hesaplanan AVE değerleri 0,50'nin üstündedir ve boyutların korelasyonlarından küçüktürler. Sonuç olarak değerler, yakınsama ve ıraksama geçerliliği kriterlerini oldukça iyi değerlerde sağlamaktadırlar (Tablo 3).

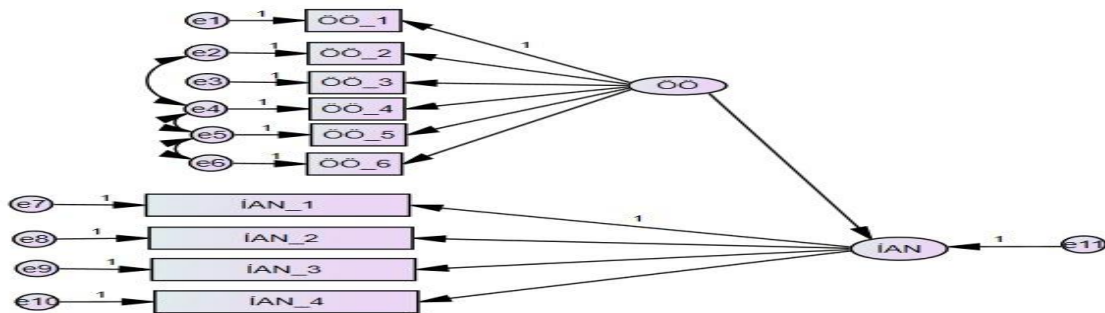
Tablo 4. DFA için Uyum İyiliği Değerleri

Measure (Ölçüt)	Estimate (Hesaplanan Değer)	Threshold (Tavsiye edilen değer)	Interpretation (Yorum)
χ^2	122,208	--	--
df	31,000	--	--
χ^2 / df	3,942	0,10 - 3	Kabul edilebilir
CFI	0,959	>0,95	Mükemmel
SRMR	0,048	<0,08	Mükemmel
RMSEA	0,091	<0,06	Kabul edilebilir

Doğrulayıcı faktör analizi daha önceden belirlenmiş bir yapının doğrulanmasını test etmek amacıyla gerçekleştirilmektedir (Şimşek, 2006). DFA modeli için hesaplanan uyum iyiliği değerleri, kabul edilebilir bir model uyumu önermektedir (Tablo 4). Ki kare/Serbestlik derecesi (χ^2/df) değeri (mükemmel uyum ölçütü $0 \leq \chi^2/sd \leq 2$; kabul edilebilir uyum ölçütü $2 \leq \chi^2/sd \leq 3$) 0,942 olarak hesaplanmış olup kabul edilebilir değerdedir. Karşılaştırmalı Uyum İndeksi (Comparative Fit Index-CFI) değeri 0,959 ile ideal değer (0,95) üstündedir, Standartlaştırılmış Ortalama Hataların Karekökü (Standardized Root Mean Square Residual, SRMR) 0,048 ile ideal seviyededir (mükemmel uyum ölçütü $.00 \leq SRMR \leq .05$; kabul edilebilir uyum ölçütü $.05 \leq SRMR \leq .10$). Ancak Yakınsama Hatalarının Kareleri Ortalamalarının Karekökü (Root Mean Square Error of Approximation, RMSEA) değeri 0,091 olarak hesaplanmıştır. Bu değer kabul edilebilir değer (mükemmel uyum ölçütü $00 \leq RMSEA \leq .05$; kabul edilebilir uyum ölçütü $.05 \leq RMSEA \leq .08$) üzerindedir. Uyum iyiliği değerleri müstakil olarak değil bir bütün olarak incelendiğinden dolayı modelin uyum iyiliği değerleri kabul edilebilir olarak değerlendirilmiştir (Gaskin & Lim, 2016). Sonuç olarak, 10 madde (ifade) ve 2 faktörden oluşan DFA faktör analizinin uyum belirteçleri ile belirlenmiş ve bu model kuramsal ve istatistiksel açıdan uygun bulunmuştur.

Yol Analizi

Hipotez testleri için yapısal eşitlik modellemesinde yol analizi (Şekil 3) uygulanmıştır. Modelde örgütsel özdeşleşme boyutu dışsal gizil değişken, işten ayrılma niyeti ise içsel gizil değişken olarak modellenmiştir. Her bir tek başlı ok bir hipotezi temsil etmektedir. Yol analizinde örgütsel özdeşleşme (bağımsız değişken) dışsal değişken, işten ayrılma niyeti içsel değişken (bağımlı değişken) olarak modele sokulmuştur. Örgütsel özdeşleşmenin işten ayrılma niyetini direkt olarak etkilediği test edilmiştir. Kuramsal olarak test edilen model Şekil 3'te verilmiştir.

Şekil 3. Ampirik Olarak Yol Analizi ile Test Edilen Model

Yol analizi (Şekil 3) için hesaplanan uyum iyiliği indeksleri (Goodness of fit, GOF) (Gaskin & Lim, 2016); $\chi^2/df = 3,942$, Karşılaştırmalı Uyum İndeksi (Comparative Fit Index, CFI) = 0,959, SRMR=0,048, RMSEA=0,091 olarak hesaplanmıştır ve genel olarak kabul edilebilir bir model uyumunu önermektedir (Tablo 5).

Tablo 5. Uyum İyiliği Değerleri

Measure (Ölçüt)	Estimate (Hesaplanan Değer)	Threshold (Tavsiye edilen değer)	Interpretation (Yorum)
χ^2	122,208	--	--
df	31,000	--	--
χ^2 /df	3,942	0,10 - 3	Kabul edilebilir
CFI	0,959	>0,95	Mükemmel
SRMR	0,048	<0,08	Mükemmel
RMSEA	0,091	<0,06	Kabul edilebilir

Hipotez testi için standardize edilmiş regresyon katsayılarının istatistiksel anlamlılığı incelenmiştir (Gaskin & Lim, 2016). Standardize edilmiş regresyon katsayıları, hipotez olarak önerilen tüm ilişkiler için istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır (Tablo 6). Yol analizi sonucuna göre, örgütsel özdeşleşme boyutu, işten ayrılma niyetini istatistiksel olarak anlamlı ve negatif yönde etkilemektedir ($p < 0,05$, $b = -0,153$). Yani çalışanların örgütsel özdeşleşme düzeyi arttıkça, işten ayrılma niyetleri azalmaktadır. Örgütsel özdeşleşme ile işten ayrılma niyeti arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu hipotezi (H_1) kabul edilmektedir.

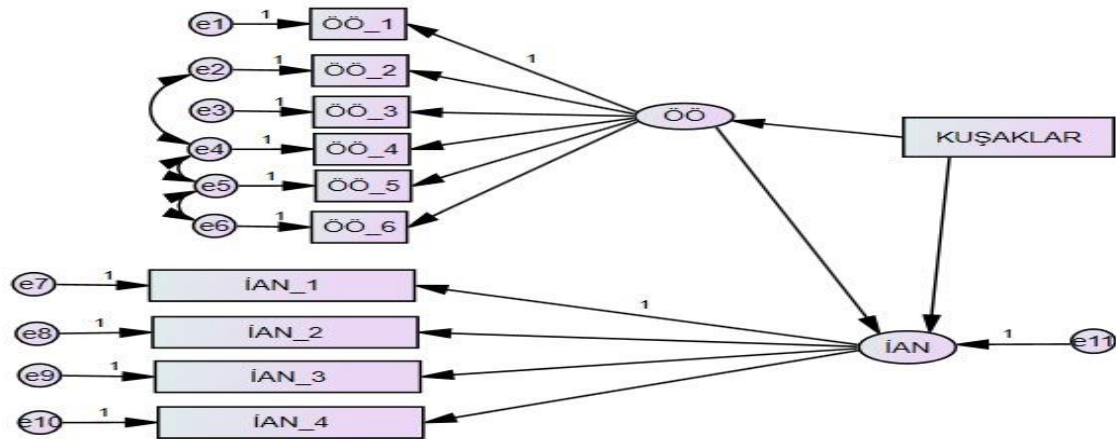
Tablo 6. Standardize Edilmiş Yol Katsayıları

Predictor Tahmin edici (bağımsız değişken)	Outcome Çıktı (bağımlı değişken)	Std Beta
ÖÖ	İAN	-,153 *
ÖÖ	ÖÖ_1	,765
ÖÖ	ÖÖ_2	,764 ***
ÖÖ	ÖÖ_3	,774 ***
ÖÖ	ÖÖ_4	,687 ***
ÖÖ	ÖÖ_5	,687 ***
ÖÖ	ÖÖ_6	,791 ***
İAN	İAN_1	,844
İAN	İAN_2	,886 ***
İAN	İAN_3	,852 ***
İAN	İAN_4	,808 ***

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$

Kuşakların Düzenleyici Rolü

Araştırmanın diğer bir amacı da örgütsel özdeşleşme boyutu ile işten ayrılma boyutu arasındaki ilişkide kuşakların düzenleyici bir rolünün olup olmadığını test etmektir. Bu amaçla yapısal eşitlik modellemesinde yol analizi yapılmış ve “kuşaklar” düzenleyici değişken olarak modele eklenmiştir. Kuşağın etkisinin olup olmadığını kontrol etmek için kuşaklar (doğum tarihlerine göre) değişkeni, örgütsel özdeşleşme ve işten ayrılma üzerinde dışsal bir değişken olarak modele eklenmiştir (Şekil 4). Yani kuşakların düzenleyici bir değişken olması halinde örgütsel özdeşleşme ile işten ayrılma niyeti arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farkın olup olmadığı hipotezi (H_2) test edilmiştir.

Şekil 4. Kuşakların Düzenleyici Etkisini Test Eden Yol Analizi

Analiz, kuşakların örgütsel özdeşleşme ile işten ayrılma niyeti üzerinde düzenleyici bir rolü olduğu ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olduğunu ortaya koymaktadır. Kuşaklar kontrol edildiğinde yapılan yol analizi sonuçları, kuşakların örgütsel özdeşleşme ile işten ayrılma niyeti arasındaki ters yöndeki etki daha da güçlenmiş olduğu görülmektedir. Ancak bu etkinin düşük düzeyde olduğu görülmektedir (Gaskin & Lim, 2018) (Tablo 7). Uyum iyiliği indeksleri kuşak kontrol edildiğinde kabul edilebilir bir uyum olduğunu da göstermektedir (Gaskin & Lim, 2016) (Tablo 8).

Örgütsel özdeşleşmenin işten ayrılma niyeti üzerinde negatif yönde anlamlı bir etkisinin (-0.153) olduğu görülmüş ve Hipotez 1 kabul edilmiştir. Örgütsel özdeşleşmenin işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisine kuşaklar düzenleyici bir değişken olarak modele girdiğinde etkinin daha da güçlendiği (-0.160) görülmektedir. Kuşakların örgütsel özdeşleşme ile işten ayrılma niyeti arasındaki ilişki üzerinde düzenleyici bir etkisi olup Hipotez 2 kabul edilmiştir.

Tablo 7. Kuşak Kontrol Edildiğinde Yol Analizi

Predictor	Outcome	Std Beta
Tahmin edici (bağımsız değişken)	Çıktı (bağımlı değişken)	
Kuşaklar	ÖÖ	-,103 †
ÖÖ	İAN	-,160 **
Kuşaklar	İAN	-,059
ÖÖ	ÖÖ_1	,765
ÖÖ	ÖÖ_2	,765 ***
ÖÖ	ÖÖ_3	,773 ***
ÖÖ	ÖÖ_4	,687 ***
ÖÖ	ÖÖ_5	,688 ***
ÖÖ	ÖÖ_6	,792 ***
İAN	İAN_1	,845
İAN	İAN_2	,886 ***
İAN	İAN_3	,852 ***
İAN	İAN_4	,807 ***

†=p<0,10; *p<0,05; **p<0,01; ***p<0,001

Tablo 8. Kuşak Kontrol Edildiğinde Uyum İyiliği Değerleri

Measure (Ölçüt)	Estimate (Değer)	Threshold (Tavsiye edilen değer)	Interpretation (Yorum)
χ^2	131,115	--	--
df	39,000	--	--
χ^2 / df	3,362	0,10 - 3	Kabul edilebilir

CFI	0,959	>0.95	Mükemmel
SRMR	0,045	<0.08	Mükemmel
RMSEA	0,082	<0.06	Kabul edilebilir

Sonuç

Bu çalışmada bir kamu kuruluşu olan bir belediyede taşeronlar aracılığıyla çalışanların örgütsel özdeşleme ile işten ayrılma niyeti arasındaki ilişki ve farklı kuşakların örgütsel özdeşleşme ve işten ayrılma niyetleri arasındaki farklılıkları bir belediye çalışanları örneği üzerinden incelenmiştir. Çalışma, Antalya Büyük Şehir Belediyesine bağlı Alanya ilçesi Hizmet Birimi bünyesinde taşeron firmalar aracılığıyla çalışanlar üzerinde gerçekleştirilmiştir.

Çalışmanın bulgularına göre, örgütsel özdeşleme ile işten ayrılma niyeti arasında negatif yönlü bir ilişki (-0.153) olduğu hipotezi kabul edilmektedir. Örgütsel özdeşleme ile işten ayrılma niyeti arasında istatistiksel bir ilişki olup olmadığını test etmek amacıyla yol analizi kullanılmıştır. Yol analiz sonuçları örgütsel özdeşlemenin arttıkça işten ayrılma niyetinin azaldığını göstermektedir. Elde edilen bulgu, literatür taraması kısmında vurgulandığı gibi önceki literatür bulgularına paralel ve beklenen bir sonuçtur. Gerçekten de çalışanlar kendilerini örgütün bir üyesi ya da iş kimliğinin bir parçası olarak gördükleri sürece kendilerini bir sosyal grubun parçası olarak algılamakta ve çalışanlar bu örgütü benlik kavramlarının bir parçası olarak içselleştirebilmektedirler (Turner, 1982). İçselleşme düzeyi arttıkça çalışanların örgütle özdeşleşmeleri artmakta, bu durum da bu çalışma özelinde çalışanların işten ayrılma niyetlerini azaltan bir psikolojik boyut olarak işlev görmektedir. Kısacası çalışanlar örgütleriyle özdeşleştikleri sürece işten ayrılma niyetleri azalmaktadır. Bu durum, örgütler açısından örgütsel özdeşleşmeyi arttıracak çaba ve girişimlerin artırılması gerektiğini göstermektedir. Aksi durumda işten ayrılma niyetini arttıracığından dolayı çalışan devri örgüte ciddi maliyetlere neden olabilecektir. Nitelikli, yetenekli ve becerikli çalışanların kaybı hem örgütlerin yetenek yönetimi sürecini iyi yönetemediklerinin göstergesi hem de örgütün kendisine ileride değer katabilecek insan gücünün kaybı anlamına gelmektedir. Bu bağlamda örgütlerin bahsedilen kayıp ve maliyetlere katlanmaması için insan kaynaklarının, çalışanların örgütsel özdeşleşme düzeylerini arttıracak uygulama ve politikaları yürürlüğe koymaları gerekli görülmektedir. Bunun gerçekleşmesi halinde ve özdeşlik düzeyi yüksek olan çalışanların örgüte katacağı değerde bir artış; verimlilik konusunda da olumlu gelişmelerin yaşanacağı aşikardır.

Araştırmada ayrıca kuşakların örgütsel özdeşlemenin işten ayrılma niyetine etkisin de düzenleyici rolü de analiz edilmiştir. Bu amaçla kavramsal olarak önerilen modele, kuşaklar kontrol değişkeni olarak eklenmiştir. Yapılan analizler sonucunda kuşakların örgütsel özdeşleşmenin işten ayrılma niyeti üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olduğu görülmektedir. Kuşaklar kontrol edilen değişken olarak modele sokulduğu durumda standartlaştırılmış regresyon ağırlıkları üzerindeki değişim, kuşakların örgütsel özdeşleşme ile işten ayrılma niyeti üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve negatif yönde (-0.160) bir etkisinin olduğunu ortaya koymakta ve Hipotez 2’de kabul edilmiştir.

Belediyede taşeron firma çalışanlarının örgütsel özdeşleşmeleri ile işten ayrılma niyetleri arasındaki ilişkinin negatif yönde çıkması ve kuşakların bu durumu daha da güçlendirmesi birkaç sebebe bağlanabilir. Araştırma örneğine konu olan çalışanlar, her ne kadar taşeronlar vasıtasıyla ve İş Kanunu hükümlerine tabi olarak yani teorik olarak özel sektör çalışanı kabul edilseler de bir üst işveren olarak belediyenin gözetim ve denetimi altında çalışmaktadırlar. Alt işveren olan taşeron firmaya bağlı çalışan işgörenler, üst işveren olan belediyenin kadro ve istihdam güvencesi çerçevesinde çalıştıkları söylenebilir. Bu bağlamda farklı birimlerde çalışanlar farklı liderlik tarzlarıyla çalışmalarını örgütsel özdeşleşmelerini ve işten ayrılma niyetlerini etkileyebileceğini belirtebiliriz. Ayrıca Bebek Patlaması, X ve Y kuşaklarının algıları ve çalışma tarzları, analize tabi tutulan olgular bağlamında farklılık arz edebileceğini söyleyebiliriz.

Kuşakların örgütsel özdeşleşme düzeyleri düştükçe işten ayrılma niyetinin artışı örgütlerde verimlilik kaybına neden olabilmektedir. Bu bağlamda çalışanların örgüt ile çalışan arasında bağı betimleyen psikolojik tutum davranışlarını gösteren örgütsel özdeşleşme (Ashforth ve Mael, 1989) düzeylerini arttıracak ve buna bağlı olarak da işten ayrılma niyetlerini azaltacak insan kaynakları

politikaları uygulanmalıdır. Özellikle örgütün kimliğini çalışanların algısında daha çekici hale getirecek sistematik insan kaynakları politikaları yürürlüğe konmalıdır (Zengin & Bozçalı, 2020). Bu bağlamda insan kaynakları politikalarını adil ve objektif bir şekilde uygulamaya koymaları gerekmektedir. Performans değerlendirmelerin objektif yapılması ve sonuçlarının yine ücrete adil bir şekilde yansıtılması önemlidir. Eğitim ve geliştirme faaliyetleri ile çalışanların yetkinliklerinin geliştirilmesi de diğer bir önemli faktördür. Nitelikli çalışanların terfi etmesini sağlayacak bir performans değerlendirme ve kariyer yönetim sisteminin kurulması da önceliklidir. Ayrıca araştırma alanında olduğu gibi farklı kuşakların bir arada çalıştığı örgütlerde liderlik modellerinin tüm kuşakları kapsayacak nitelikte olması ve kuşak çatışmasını önleyecek formüllerin uygulamaya konulması da çalışanların örgüt kimliği algılarını ve tutumlarını olumlu yönde etkileyebilecektir.

Çalışanların örgütsel özdeşleşme ve işten ayrılma niyetleri üzerinde birçok faktörün etkisinin olabileceği göz önüne alındığında belediyelerde taşeronlar vasıtasıyla çalışanların örgütsel özdeşleşme ve işten ayrılma niyetleri üzerine yapılacak gelecek araştırmalarda daha fazla değişkenin modele dahil edilmesi ve çalışmada bahsedilen iki faktörün kuşaklar arasındaki farklılığını daha belirgin ortaya koyabilecek çalışmalarla analiz edilmesi gerekli görülmektedir.

Kaynakça

- Adamson, M.A., Chen, H., Kackley, R. & Micheal, A. (2018). For the love of the game: game-versus lecture-based learning with generation Z patients. *Journal of Psychosocial Nursing and Mental Health Services*, 56, 29-36.
- Afacan Fındıklı, M. (2014). Algılanan lider desteği ve algılanan örgütsel destek ile işten ayrılma niyeti ilişkisinde örgütsel özdeşleşmenin aracılık rolü: İstanbul'da kamu çalışanları üzerine bir araştırma. *İ. Ü. İşletme Fakültesi İşletme İktisadi Enstitüsü Yönetim Dergisi*, 25(77), 136-157.
- Ajzen, I. & Fishbein, M. (1977). Attitude-behaviour relations: A theoretical analysis and review of empirical research. *Psychological Bulletin*, 84(5), 888-918.
- Akgündüz, Y. & Eryılmaz, G. (2018). Does turnover intention mediate the effects of job insecurity and co-worker support on social loafing?. *International Journal of Hospitality Management*, 68, 41-49.
- Aksu, M. (2022). Z Kuşağı etkisi ve insan kaynakları. M. Akif Özer (Ed.), *İnsan kaynakları yönetiminde yeni yönelimler içinde* (463-497). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Arar, T. & Yüksel, İ. (2015). How to manage generation Z in business life?. *Journal of Global Economics, Management and Business Research*, 4(4), 195-202.
- Asghar, M., Tayyab, M., Gull, N., Zhijie, S., Shi, R. & Tao, X. (2021). Polychronicity, work engagement, and turnover intention: The moderating role of perceived organizational support in the hotel industry. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 49, 129-139.
- Ashforth, B.E. & Mael, F. (1989). Social Identity Theory and the Organization. *The Academy of Management Review*, 14(1), 20-39.
- Ashforth, B.E., Harrison, S.H. & Corley, K.G. (2008). Identification in organizations: an examination of four fundamental questions. *Journal of Management*, 34(3), 325-374.
- Aydın Göktepe, E., Tunç, P., Yıldırım, O. & Çapuk, S. (2020). Hiyerarşik regresyon modeliyle duygusal emek ve örgütsel özdeşleşmenin işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisi. *Turkish Studies - Social*, 15(1), 101-116.
- Aypar, S., Sökmen, A. & Ekmekçioğlu, E.B. (2018). İş tatmini ve işten ayrılma niyeti ilişkisi: örgütsel özdeşleşmenin aracılık rolü. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(13), 116-124.

- Bamber, E.M. & Iyer, V.M. (2002). Big 5 auditors' professional and organizational identification: consistency or conflict?. *Auditing A Journal of Practice & Theory*, 21(2), 21-38.
- Bayighomog, S.W. & Araslı, H. (2019). Workplace spirituality – customer engagement nexus: the mediated role of spiritual leadership on customer-oriented boundary-spanning behaviors. *The Service Industries Journal*, 39(7-8), 637-661.
- Bell, J.A. (2013). Five generations in the nursing workforce: Implications for nursing professional development. *Journal for Nurses in Professional Development*, 29(4), 205-210.
- Bento, M., Martinez, L.M. & Martinez, L.F. (2018). Brand engagement and search for brands on social media: Comparing generations X and Y in Portugal. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 43, 234-241.
- Betz, C.L. (2019). Generations X, Y, and Z. *Journal of Pediatric Nursing*, 44, A7-A8.
- Bigliardi, B., Petroni, A. & Dormio, A. I. (2005). Organizational socialization, career aspirations and turnover intentions among design engineers. *Leadership & Organization Development Journal*, 26(6), 424-44.
- Bluedorn, A.C. (1982). A unified model of turnover from organizations. *Human Relations*, 35, 135-153.
- Campbell, J.P. (1990). Modeling the performance prediction problem in industrial and organizational psychology. M.D. Dunnette & L.M. Hough (Eds.). *Handbook of industrial and organizational psychology içinde* (687-732). (Volume 1), 2nd edition, Palo Alto, CA: Consulting Psychologists Press.
- Carmeli, A., Gilat, G. & Waldman, D.A. (2007). The role of perceived organizational performance in organizational identification, adjustment, and job performance. *Journal of Management Studies*, 44(6), 972-992.
- Chen, G., Ployhart, R.E., Thomas, H.C., Anderson, N. & Bliese, P.D. (2011). The power of momentum: A new model of dynamic relationships between job satisfaction change and turnover intentions. *Academy of Management Journal*, 54(1), 159-181.
- Chen, P.J. & Choi, Y. (2008). Generational differences in work values: A study of hospitality management. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 20(6), 595-615.
- Chicca, J. & Shellenbarger, T. (2018a). Connecting with generation Z: Approaches in nursing education. *Teaching and Learning in Nursing*, 13, 180-184.
- Chicca, J. & Shellenbarger, T. (2018b). Generation Z: Approaches and teaching-learning practices for nursing professional development practitioners. *Journal for Nurses in Professional Development*, 34, 250-256.
- Choi, N.H. & Kim, Y. (2011). The roles of hotel identification on customer-related behavior. *Nankai Business Review International*, 2(3), 240-256.
- Cole, M.S. & Bruch, H. (2006). Organizational identity strength, identification, and commitment and their relationships to turnover intention: Does organizational hierarchy matter?. *Journal of Organizational Behavior*, 27(5), 585-605.
- Coomes, M.D. & DeBard, R. (2004). A generational approach to understanding students. M.D. Coomes & R. DeBard (Ed.), *Serving the millennial generation: New Directions for Student Services içinde* (5-16). San Francisco, CA: Jossey-Baas.
- Das, P., Byadwal, V. & Singh, T. (2017). Employee engagement, cognitive flexibility, and pay satisfaction as potential determinants of employees' turnover intentions: An overview. *Indian Journal of Human Relations*, 51, 147-157.

- Demirtaş, O., Hannah, S.T., Gök, K., Arslan, A. & Çapar, N. (2017). The moderated influence of ethical leadership, via meaningful work, on followers' engagement, organizational identification, and envy. *Journal of Business Ethics*, 145(1), 183-199.
- Dutton, J.E., Dukerich, J.M. & Harquail, C.V. (1994). Organizational images and member identification. *Administrative Science Quarterly*, 39(2), 239-263.
- Edwards, M.R. & Peccei, R. (2007). Organizational identification: Development and testing of a conceptually grounded measure. *European Journal of Work & Organizational Psychology*, 16(1), 25-57.
- Egan, T.M., Yang, B. & Bartlett, K.R. (2004). The effects of organizational learning culture and job satisfaction on motivation to transfer learning and turnover intention. *Human Resource Development Quarterly*, 15(3), 279-301.
- Erdoğan, S. & Coşkun, B. (2021). Liderle özdeşleşme ve örgütsel özdeşleşmenin işten ayrılma niyetine etkisi: Önbüro çalışanları üzerine bir araştırma. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(3), 1908-1922.
- Fong, L.Y. & Mahfar, M. (2013). Relationship between occupational stress and turnover intention among employees in a furniture manufacturing company in Selangor. *Jurnal Teknologi*, 64(1), 33-39.
- Gaskin, J., James, M. & Lim, J. (2019). *Master validity tool*. AMOS Plugin, Gaskination's StatWiki.
- Gaskin, J. & Lim, J. (2016). *Model fit measures*. AMOS Plugin, Gaskination's StatWiki.
- Gaskin, J. & Lim, J. (2018). *Merge SRW tables*. AMOS Plugin. Gaskination's StatWiki.
- Gürsoy, D., Maier, T.A. & Chi, C.G. (2008). Generational differences: An examination of work values and generational gaps in the hospitality workforce. *International Journal of Hospitality Management*, 27(3), 458-488.
- Hahn, J. (2011). Managing multiple generations: Scenarios from the workplace. *Nursing Forum*, 46(3), 119-128.
- Haque, A., Fernando, M. & Caputi, P. (2019). The relationship between responsible leadership and Organizational commitment and the mediating effect of employee turnover intentions: An empirical study with Australian employees. *Journal of Business Ethics*, 156(3), 759-774.
- Haydari, S.M., Kocaman, G. & Tokat, M.A. (2016). Farklı kuşaklardaki hemşirelerin işten ve meslekten ayrılma niyetleri ile örgütsel ve mesleki bağlılıklarının incelenmesi. *Sağlık ve Hemşirelik Yönetimi Dergisi*, 3(3), 119-131.
- He, H. & Brown, A. (2013). Organizational identity and organizational identification a review of the literature and suggestions for future research. *Group & Organization Management*, 38(1), 3-35.
- Helvacıoğlu, E.T. & Fırın, S. (2019). X ve Y kuşağı çalışanlarının motivasyon araçlarının karşılaştırılması, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 29(2), 203-210.
- Howe, N. & Strauss, W. (2003). *Millennials go to college*. Washington, D.C.: American Association of Registrars and Admissions Officers. Life Course Associates, Great Falls, Va.
- Iorgulescu, M.C. (2016). Generation Z and its perception of work. *Cross Cultural Management Journal*, 1, 47-54.
- İmamoğlu, S.Z., Erat, S. & Ayber, E.D. (2021). Öz yeterlilik ve örgütsel özdeşleşmenin yenilikçi davranış ve görev, performans üzerindeki etkisi: eğitim sektöründe bir araştırma. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 13(24), 210-225.

- Jang, J. & George, R.T. (2012). Understanding the influence of polychronicity on job satisfaction and turnover intention: A study of non-supervisory hotel employees. *International Journal of Hospitality Management*, 31(2), 588-595.
- Kam, A. & Aytemiz Seymen, O. (2020). Örgüt kültürü ve örgütsel özdeşleşme ilişkisinde X ve Y kuşağı işgören özelliklerinin etkisi. *Balıkesir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(1), 1-26.
- Karatepe, O.M. & Karatepe, T. (2009). Role stress, emotional exhaustion, and turnover intentions: Does organizational tenure in hotels matter?. *Journal of Human Resources in Hospitality & Tourism*, 9(1), 1-16.
- Kerse, G. (2016). Motivasyon araçlarının örgütsel bağlılık üzerindeki etkisi: Kamu kurumlarındaki X ve Y kuşağı karşılaştırması. *Uluslararası İşletme ve Yönetim Dergisi*, 4(1), 1-23.
- Kırpık, G. & Akdemir, B. (2018). *Kuşak farklılıkları ile kurumsal itibar algısı ve örgütsel özdeşleşme ilişkisi*, Birinci Basım, Ankara: Gece Kitaplığı.
- Kreiner, G.E. & Ashforth, B.E. (2004). Evidence toward an expanded model of organizational identification. *Journal of Organizational Behavior*, 25(1), 1-2.
- Kupperschmidt, B.R. (2000). Multigeneration employees: Strategies for effective management. *The Health Care Manager*, 19(1), 65-76.
- Labrague, L.J., McEnroe-Petite, D.M.M., Tsaras, K., Cruz, J.P., Colet, P.C. & Gloe, D.S. (2018). Organizational commitment and turnover intention among rural nurses in the Philippines: Implications for nursing management. *International Journal of Nursing Sciences*, 5(4), 403-408.
- Lee, E.S., Park, T.Y. & Koo, B. (2015). Identifying organizational identification as a basis for attitudes and behaviours: A meta-analytic review. *Psychological Bulletin*, 141(5), 1049-1080.
- Li, J.J., Bonn, M.A. & Ye, B.H. (2019). Hotel employee's artificial intelligence and robotics awareness and its impact on turnover intention: The moderating roles of perceived organizational support and competitive psychological climate. *Tourism Management*, 73, 172-181.
- Liu, C., Zhang, L., Ye, W., Zhu, J., Cao, J., Lu, X. & Li, F. (2012). Job satisfaction and intention to leave: A questionnaire survey of hospital nurses in Shanghai of China. *Journal of Clinical Nursing*, 21(1-2), 255-263.
- Lyons, S. & Kuron, L. (2014). Generational differences in the workplace: A review of the evidence and directions for future research. *Journal of Organizational Behaviour*, 35(1), 139-157.
- Madera, J.M., Dawson, M. & Neal, J.A., (2014). Managing language barriers in the workplace: The roles of job demands and resources on turnover intentions. *International Journal of Hospitality Management*, 42, 117-125.
- Mael, F. & Ashforth, B.E. (1992). Alumni and their alma mater: A partial test of the reformulated model of organizational identification. *Journal of Organizational Behaviour*, 13(2), 103-123.
- Mael, F.A. & Ashforth, B.E. (1995). Loyal from day one: Biodata, organizational identification, and turnover among newcomers. *Personnel Psychology*, 48(2), 309-333.
- Mannheim, K. (1952). The problem of generations. P. Kecskemeti (Ed.), *Essays on the sociology of knowledge içinde* (276-320). London: Routledge and Kegan Paul.
- Martin, C.A. (2005). From high maintenance to high productivity. What managers need to know about generation Y. *Industrial & Commercial Training*, 37(1), 39-44.
- Meleady, R. & Crisp, R.J. (2017). Take it to the top: Imagined interactions with leaders elevates organizational identification. *The Leadership Quarterly*, 28(5), 621-638.

- Meyer, J.P. & Allen, N.J. (1984). Testing the “side-bet theory” of organizational commitment: Some methodological considerations. *Journal of Applied Psychology*, 69(3), 372-378.
- Miller, V.D., Allen, M., Casey, M.K. & Johnson, J.R. (2000). Reconsidering the organizational identification questionnaire. *Management Communication Quarterly*, 13(4), 626-658.
- Mobley, W.H. (1977). Intermediate linkages in the relationship between job satisfaction and employee turnover. *Journal of Applied Psychology*, 62(2), 237-240.
- Mobley, W.H., Griffeth, R.W., Hand, H.H. & Meglino, B.M. (1979). Review and conceptual analysis of the employee turnover process. *Psychological Bulletin*, 86(3), 493-522.
- Mobley, W.H., Horner, S.O. & Hollingsworth, A.T. (1978). An evaluation of precursors of hospital employee turnover. *Journal of Applied Psychology*, 63(4), 408-414.
- Monaco, M. & Martin, M. (2007). The millennial student: a new generation of learners. *Athletic Training Education Journal*, 2, 42-46.
- Myers, K.K., Davis, C.W., Schreuder, E.R. & Seibold, D.R. (2016). Organizational identification: A mixed methods study exploring students’ relationship with their university. *Communication Quarterly*, 64(2), 210-231.
- Naktiyok, S. (2019). Otel çalışanlarının örgütsel vatandaşlık davranışlarının iş performansı üzerine etkisi: Sivas ilinde bir uygulama. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 7(2), 1057-1076.
- Neill, M.S., Men, L.R. & Yue, C.A. (2019). Examining the impact of communication climate on organizational change outcomes: The mediating role of organizational identification. *Corporate Communications: An International Journal*, 25(2), 281-298.
- Ng, E., Schweitzer, L. & Lyons, S. (2010). New generation, great expectations: A field study of the millennial generation. *Journal of Business and Psychology*, 25(2), 281-292.
- O’Neill, J. & Davis, K. (2011). Work stress and well-being in the hotel industry. *International Journal of Hospitality Management*, 30(2), 385-390.
- O’Reilly, C. & Chatman, J. (1986). Organizational commitment and psychological attachment: the effects of compliance, identification, and internalization on prosocial behavior. *Journal of Applied Psychology*, 71(3), 492-499.
- Olkkonen, M.E. & Lipponen, J. (2006). Relationships between organizational justice, identification with organization and work unit, and group-related outcomes. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 100(2), 202-215.
- Oruh, E.S., Mordi, C., Ajonbadi, A., Mojeed-Sanni, B., Nwagbara, U. & Rahman, M. (2020). Investigating the relationship between managerialist employment relations and employee turnover intention: The case of Nigeria. *Employee Relations*, 42(1), 52-74.
- Park, I.J., Kim, P.B., Hai, S. & Dong, L. (2020). Relax from job, don’t feel stress! The detrimental effects of job stress and buffering effects of coworker trust on burnout and turnover intention. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 45, 559-568.
- Park, J. & Min, H. (2020). Turnover intention in the hospitality industry: A meta-analysis. *International Journal of Hospitality Management*, 90, 1-11.
- Parry, E. & Urwin, P. (2017). The evidence base for generational differences: where do we go from here?. *Work Aging and Retirement*, 3(2), 140-148.
- Podsakoff, N.P., LePine, J.A. & LePine, M.A. (2007). Differential challenge stressor- hindrance stressor relationships with job attitudes, turnover intentions, turnover, and withdrawal behavior: A meta-analysis. *Journal of Applied Psychology*, 92(2), 438-454

- Polat, M. & Meydan, C.H. (2010). Örgütsel özdeşleşmenin sinizm ve işten ayrılma niyeti ile ilişkisi üzerine bir araştırma. *The Journal of Defense Sciences*, 9(1), 145-172.
- Prensky, M. (2001). Digital natives, digital immigrants Part 1, *Horizon*, 9(5), 1-6.
- Price, J.L. (2001). Reflections on the determinants of voluntary turnover. *International Journal of Manpower*, 22(7), 600-624.
- Raines, C. (2003). *Connecting generations: The sourcebook for a new workplace*. Boston: Crisp Learning.
- Raza, B., St-Onge, S. & Ali, M. (2021). Consumer aggression and frontline employees' turnover intention: The role of job anxiety, organizational support, and obligation feeling. *International Journal of Hospitality Management*, 97,1-9.
- Reeves, T. & Oh, E. (2008). Generational differences. J.M. Spector, M.D. Merrill, J. van Merriënboer & M. Driscoll (Eds.). *Handbook of research on educational communications and technology içinde* (295-303). Third Edition, Taylor & Francis Group.
- Riketta, M. (2005). Organizational identification: A meta-analysis. *Journal of Vocational Behavior*, 66(2), 358-384.
- Robinson, R.N., Kralj, A., Solnet, D.J., Goh, E. & Callan, V. (2014). Thinking job embeddedness not turnover: towards a better understanding of frontline hotel worker retention. *International Journal of Hospitality Management*, 36, 101-109.
- Rood, S.A. (2011). Understanding generational diversity in the workplace: what resorts can and are doing?. *Journal of Tourism Insights*, 1(1), 79-89.
- Rosin, H.M. & Korabik, K. (1991). Workplace variables, affective responses, and intention to leave among women managers. *Journal of Occupational Psychology* 64(4), 317-330.
- Rubenstein, A.L., Eberly, M.B., Lee, T.W. & Mitchell, T.R. (2018). Surveying the forest: A meta-analysis, moderator investigation, and future-oriented discussion of the antecedents of voluntary employee turnover. *Personnel Psychology*, 71(1), 23-65.
- Sandeen, C. (2008). Boomers, Xers, and millennials: who are they and what do they really want from continuing higher education?. *Continuing Higher Education Review*, 72, 11-31.
- Schenarts, P.J. (2020). Now arriving: Surgical trainees from generation Z. *Journal of Surgical Education*, 77(2), 246-253.
- Schuh, S.C., Cai, Y., Kaluza, A.J., Steffens, N.K., David, E.M. & Haslam, S.A. (2021). Do leaders condone unethical pro-organizational employee behaviors? The complex interplay between leader organizational identification and moral disengagement. *Human Resource Management*, 60(6), 969-989.
- Serinikli, N. (2019). Çalışanların örgütsel destek algılarının işten ayrılma niyeti üzerine etkisinde örgütsel özdeşleşmenin aracılık rolü. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 7(18), 499-515.
- Shaw, J.D., Gupta, N. & Delery, J.E. (2005). Alternative conceptualizations of the relationship between voluntary turnover and organizational performance. *Academy of Management Journal*, 48(1), 50-68.
- Shi, X., Gordon, S. & Tang, C.H. (2021). Momentary well-being matters: Daily fluctuations in hotel employees' turnover intention. *Tourism Management*, 83, 1-16.
- Smola, K.W. & Sutton, C.D. (2002). Generational differences: Revisiting generational work values for the new millennium. *Journal of Organizational Behavior*, 23(4), 363-382.

- Strauss, W. & Howe, N. (2007). *Millennials as graduate students, chronicle of higher education*, (Erişim Tarihi: 13.02.2022). http://connect.chronicle.com/rs/931-EKA-218/images/NextGenStudents_ExecutiveSummary_v5%20_2019.pdf
- Sümer, N. (2000). Yapısal Eşitlik Modelleri: Temel Kavramlar ve Örnek Uygulamalar (Yapısal Eşitlik Modelleme: Temel Kavramlar ve Uygulamalar). *Türk Psikoloji Yazıları*, 3(6), 49-74.
- Şimşek, Ö.F. (2006). *Sosyal bilimler ve davranış bilimlerinde yapısal eşitlik modellemesinin üstünlükleri: Bir simülasyon çalışması*. 5. İstatistik Günleri Sempozyumu, Antalya.
- Tanrıöver, U. (2005). *The effects of learning organization climate and self-directed learning on job satisfaction, affective commitment, and intention to turnover*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Tajfel, H. (1981). *Human groups and social categories: studies in social psychology*, New York: Cambridge University Press.
- Tajfel, H. & Turner, J.C. (1979). An integrative theory of intergroup conflict. W.G. Austin & S. Worchel (Eds.), *The social psychology of intergroup relations içinde* (33-37). Monterey, CA: Brooks/Cole.
- Terzi, E. & Boylu, Y. (2019). Türkiye ve dünyada tersine mentorluk: Kuşaklar bazında farklılaşan iş değerleri ve gençlerin işten ayrılma niyeti açısından bir inceleme, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 11(4), 3283-3322.
- Tett, R.P. & Meyer, J.P. (1993). Job satisfaction, organizational commitment, turnover intention, and turnover: Path analyses based on meta-analytic findings. *Personnel Psychology*, 46(2), 259-293.
- Tolukan, E., Şahin, M.Y. & Koç, M. (2016) Cimnastik antrenörlerinin örgütsel özdeşleşme düzeyleri ve işten ayrılma niyeti ilişkisi. *Turkish Studies*, 11(8), 377-398.
- Tuna, M. & Yeşiltaş, M. (2014). Etik iklim, işe yabancılaşma ve örgütsel özdeşleşmenin işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisi: Otel işletmelerinde bir araştırma. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 25(1), 105-117.
- Turgut, H., Soran, S. & Ateş, M.F. (2017). Örgütsel özdeşleşme işten ayrılma niyeti ilişkisinde psikolojik dayanıklılığın aracı rolü. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 16(UİK Özel Sayısı), 577-592.
- Turner, J.C. (1982). Towards a cognitive redefinition of the social group. H. Tajfel (Ed.), *Social Identity and Inter Group Relations içinde* (s.15-40). Cambridge: Cambridge University Press.
- Turunç, Ö. (2011). Örgütsel adaletin çalışanların örgütsel özdeşleşme ve işten ayrılma niyetine etkisi: örgütsel özdeşleşmenin aracılık rolü. *İŞGÜÇ- Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 13(1), 143-166.
- Türkoğlu, N. & Dalgıç A. (2019). The effect of ruminative thought style and workplace ostracism on turnover intention of hotel employees: The mediating effect of organizational identification. *Tourism & Management Studies*, 15(3), 17-26.
- Twenge, J.M., Campbell, S.M., Hoffman, B.J. & Lance, C.E. (2010). Generational differences in work values: Leisure and extrinsic values increasing, social and intrinsic values decreasing. *Journal of Management*, 36(5), 1117-1142.
- Uzun, T. (2018). Öğretmenlerin algıladığı örgütsel destek ile örgütsel özdeşleşme ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişki: örgütsel güvenin aracı rolü. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(18), 133-155.
- Ünler Öz, E. ve Bulutlar, F. (2009). Algılanan kurumsal itibar ve kurumdan ayrılma niyeti arasındaki ilişkide bir ara değişken olarak özdeşleşmenin rolü. *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 35-52.

- van Dick, R., Christ, O., Stellmacher, J., Wagner, U., Ahlswede, O., Grubba, C., Hauptmeier, M., Höhfeld, C., Moltzen, K. & Tissington, P.A. (2004). Should I stay or should I go? Explaining turnover intentions with organizational identification and job satisfaction. *British Journal of Management*, 15(4), 351-360.
- van Dick, R., Grojean, M.W., Christ, O. & Wieseke, J. (2006). Identity and the extra mile: Relationships between organizational identification and organizational citizenship behaviour. *British Journal of Management*, 17(4), 283-301.
- van Knippenberg, D. (2000). Work motivation and performance: a social identity perspective. *Applied Psychology*, 49(3), 357-371.
- van Knippenberg, D. & Sleebos, E. (2006). Organizational identification versus organizational commitment: self-definition, social exchange, and job attitudes. *Journal of Organizational Behavior*, 27(5), 571-584.
- Vui-Yee, K. & Yen-Hwa, T. (2020). When does ostracism lead to turnover intention? The moderated mediation model of job stress and job autonomy. *IIMB Management Review*, 32(3), 238-248.
- Wan-Huggins, V.N., Riordan, C.M. & Griffeth, R.W. (1998). The development and Longitudinal Test of a Model of Organizational Identification. *Journal of Applied Social Psychology*, 28(8), 724-749.
- White, J., Hepworth, G., Alvarado, J., Lemmon, C. & Brijnath, B. (2021). Managing workplace change: Intergenerational perspectives from Victorian public hospital nurses. *Collegian*, 28(2), 178-183.
- Williams, L.J. & Hazer, J.T. (1986). Antecedents and consequences of satisfaction and commitment in turnover models: A reanalysis using latent variable structural equation methods. *Journal of Applied Psychology*, 71(2), 219-231.
- Xu, S., Tao, L., Huang, H., Little, J. & Huang, L. (2020). Pediatric nurses' turnover intention and its association with calling in China's tertiary hospitals. *Journal of Pediatric Nursing*, 52, 51-56.
- Yang, C., Chen, Y., Roy, X.Z. & Mattila, A.S. (2020). Unfolding deconstructive effects of negative shocks on psychological contract violation, organizational cynicism, and turnover intention. *International Journal of Hospitality Management*, 89, 1-10.
- Yavan, A.A., Sökmen, A. ve Bıyık, Y. (2018). Karizmatik liderlik ve örgütsel özdeşleşmenin iş tatmini ve işten ayrılma niyetine etkisi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 898-913.
- Yue, C.A. (2021). Creating organizational authenticity and identification: Effect of leaders' motivating language and impact on employee advocacy. *International Journal of Business Communication*, 1-24.
- Zengin, Y. & Caner, Ü. (2020). İnsan kaynakları uygulamalarının örgütsel özdeşleşme ve örgütsel yabancılaşmaya etkisi, Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 11(22), 680-710.
- Zhang, S.H. & Liu, Z.Y. (2016). A meta-analysis of the relationship between organizational identification and turnover intention. *Acta Psychologica Sinica*, 48(12), 1561-1573.
- Zhang, Y., Guo, Y. & Newman, A. (2017). Identity judgements, work engagement and organizational citizenship behavior: The mediating effects based on group engagement model. *Tourism Management*, 61, 190-197.
- Zhu, W., He, H., Treviño, L.K., Chao, M.M. & Wang, W. (2015). Ethical leadership and follower voice and performance: The role of follower identifications and entity morality beliefs. *The Leadership Quarterly*, 26(5), 702-718.

Zhu, W., Wang, G., Zheng, X., Liu, T. & Miao, Q. (2013). Examining the role of personal identification with the leader in leadership effectiveness: a partial nomological network. *Group & Organization Management*, 38(1), 36-67.

Zopiatis, A., Constanti, P. & Theocharous, A. L. (2014). Job involvement, commitment, satisfaction, and turnover: Evidence from hotel employees in Cyprus. *Tourism Management*, 41, 129-140.

Extended Abstract

Research Problem

The high level of identification of employees with their organizations can increase their productivity and performance. At the same time, it can prevent the qualified workforce from leaving the job, which causes serious costs and losses for organizations. Therefore, analyzing the effect of employees' identification with the organization on a sectoral basis on their intention to leave will make an important contribution to the literature. Today, working of several generations at the same time, especially in organizations, is important for the implementation of effective and appropriate human resources policies. The fact that there is no study in this area in the literature increases the importance of the subject. In this context, it was aimed to analyze the relationship between organizational identification and turnover intentions of employees working under subcontractors in municipalities by choosing a more specific area in the study. Another aim of the study is whether the same phenomena differ in the context of generations.

Research Questions

In the research, the relationship between organizational identification and turnover intentions of employees depending on subcontractors in municipalities, which has never been researched in the literature, has been tried to be analyzed. In this context, the research is based on two hypotheses. The first one is based on the assumption that there is a statistically negative and significant relationship between the organizational identification levels of the employees working under the municipality subcontractors and their intention to leave. The other is to determine whether there is any difference between the generation groups formed by the relevant employees.

Literature Review

When the studies in the literature on the effect of organizational identification on turnover intention are examined, it has been revealed in many studies that the effect of organizational identification on turnover intention is negative and significant (Polat & Meydan, 2010; Turunç, 2011; Tuna & Yeşiltaş, 2014; Tolukan et al., 2016; Turgut. et al., 2017; Aypar et al., 2018; Uzun, 2018; Aydın Goktepe et al., 2020; Erdoğan & Coşkun, 2021). There are only a few studies in the literature to determine the differences in organizational identification and turnover intentions of generations. According to a study conducted in this context, the employees of Generation X have the highest organizational identification levels compared to all other generation employees; It has been concluded that the employees of Generation Z have the lowest organizational identification levels compared to all other generation employees (Kırpık & Akdemir, 2018). In another study, it was determined that Generation Y nurses' work intentions were higher than Generation X (Haydari et al., 2016). In another study, it was concluded that there is no statistically significant difference in terms of organizational identification levels of X and Y Generation employees (Kam & Seymen, 2020).

Methodology

The population of this study, which is quantitative research, consists of approximately 650 employees. The number of samples subject to the analysis of the research is 355. The data subject to the study were obtained by face-to-face survey method. The data obtained as a result of the survey were analyzed with the structural equation model. In the study, first of all, the demographic data of the participants were analyzed. Then, explanatory factor analysis was performed to test the validity of the scale. Afterwards, confirmatory factor analysis and path analysis were performed to reach the findings.

Results and Conclusions

According to the demographic analysis of the participants, 91.3% (324 people) of the participants were men and 8.7% (31 people) were women. While 81.4% (289 people) of the participants were married, 18.6% (66 people) were single. A high percentage of the participants (74%) are from the middle age group. It is seen that the majority of the participants (80.6% - 290 people) have a working time of more than 6 years. It was determined that the participants mainly had primary and secondary education (91 – 323 people). In addition, it consists employees belonging to 8.2 percent (29 participants) are generation Baby Boomers, 40.8 percent (145 participants) are Generation X, 50.7 percent (180 participants) are Generation Y, 0.3 percent (1 participant) Generation Z of participants. As a result of the analysis, it was determined that there was a relationship between the organizational identification levels of the participants and their intention to leave. In parallel with the existing literature, there is a statistically negative and significant relationship between the organizational identification levels of the participants and their intention to leave. In short, as the level of organizational identification increases, the intention to leave decreases. In addition, it has been determined that generations have a significant effect on the relationship between organizational identification and intention to leave.

Journal of Social Sciences of Mus Alparslan University

anemon

Derginin ana sayfası: <http://dergipark.gov.tr/anemon>

Araştırma Makalesi • Research Article

27 Mayıs 1960 Darbesinin Mizaha Yansıması: Cumhuriyet Gazetesi Örneği

The Humor Reflection of the May 27, 1960 Coup: The Example of Cumhuriyet Newspaper

Fikret Yazıcı*, Berrak Parıltı**

Öz: Demokrasinin temel ilkelerinde yer alan medyanın özgürlüğü ya da bağımsızlığı birden fazla çalışmada konu olarak incelenmiştir. Toplumu yönlendirmekte oldukça güçlü olan medya araçlarının, bu anlamda toplumda yaşanan gelişmelere karşı tutumu önem arz etmektedir. Antidemokratik bir hareket olan darbe, demokrasinin ve toplumsal gelişimin önündeki temel engelden birisi olmuştur. Bu çalışma, Türkiye Cumhuriyeti'nde yapılan 27 Mayıs 1960 askeri darbe sonrası medyanın konuyu mizahi olarak nasıl ele aldığını tespit etmek amacıyla hazırlanmıştır. Çalışma, dönemin önemli ve eski gazetelerinden olan Cumhuriyet gazetesi üzerinden gerçekleştirilmiştir. Çalışmada, demokrasinin savunucusu olan medya araçlarından bir gazetesinin antidemokratik bir yaklaşım olan darbelere karşı mizahi yönde nasıl bir içerik oluşturduğunu ortaya koymak amacıyla hazırlanmıştır. Cumhuriyet gazetesinin 30 günlük baskısı içerisinde yer alan karikatürler üzerinde içerik analizi yapılmıştır. Yapılan incelemeler sonucunda ise Cumhuriyet gazetesinin, dönemin iktidarı olan; ancak askeri darbe ile iktidardan indirilen Demokrat Partililere karşı ağır eleştiriler yaptığı belirlenmiştir. Karikatürler, özellikle dönemin Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakan Adnan Menderes üzerine odaklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: 27 Mayıs 1960, Darbe, Karikatür, Cumhuriyet Gazetesi

Abstract: The freedom or independence of the media, which is included in the basic principles of democracy, has been examined as a subject in more than one study. The attitude of the media tools, which are very powerful in directing the society, towards the developments in the society in this sense is important. The coup, which was an antidemocratic operation, became one of the main obstacles to democracy and social development. This study has been prepared in order to determine how the media handled the issue humorously after the May 27, 1960 military coup in the Republic of Turkey. The study was carried out on the newspaper Cumhuriyet, one of the important and old newspapers of the period. In this study, it was prepared to reveal what kind of humorous content a newspaper, which is one of the media tools that is the defender of democracy, created against the coups, which is an anti-democratic approach. Content analysis was carried out on the cartoons in the 30-day edition of Cumhuriyet newspaper. As a result of the examinations, it was determined that Cumhuriyet newspaper made heavy criticisms against the Democrat Party members, who were in power of the period and were overthrown by a military coup. The caricatures focused especially on then President Celal Bayar and Prime Minister Adnan Menderes.

Keywords: May 27, 1960, Coup, Caricature, Cumhuriyet Newspaper

* Doç.Dr., Erciyes Üniversitesi, İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü

ORCID: 0000-0003-1821-0973, fyazici@erciyes.edu.tr (Sorumlu yazar)

** Yüksek Lisans, Erciyes Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü

ORCID: 0000-0002-9051-7489, berrak.eru@gmail.com

Cite as/ Atf: Yazıcı, F.; Parıltı, B. (2022). 27 Mayıs 1960 darbesinin mizaha yansıması: cumhuriyet gazetesi Örneği, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(3), 1077-1103. <http://dx.doi.org/10.18506/anemon.1124340>

Received/Geliş: 01 July/Haziran 2022

Accepted/Kabul: 15 September/Eylül 2022

Published/Yayın: 30 December/Aralık 2022

e-ISSN: 2149-4622. © 2013-2022 Muş Alparslan Üniversitesi. TÜBİTAK ULAKBİM DergiPark ev sahipliğinde. Her hakkı saklıdır.

Giriş

Demokrasilerde halk, kendi egemenliğini kendi elinde tutarken özgür bir yapıya sahiptir. İdeal bir yönetim şekli olan demokrasi, toplum bireylerine her alanda sosyal eşitlik sunarken katılımcı demokrasi oluşturur. Katılımcı demokrasi, bireylerin kendi yöneticisini özgür bir platform olan seçim yoluyla seçerek toplum için ortak bir faydada buluşmasıdır (Yaman, 2018:136). Gelişmiş toplumlarda var olan demokrasi topluma seçme ve seçilme hakkı tanır. Bireyler kendi temsilcisini seçim yoluyla seçer ve seçim yoluyla görevden geri alır. Fakat demokrasi, içerisinde bulundurduğu çok çeşitli düşünce yapısı dolayısıyla uygulama alanı tam anlamıyla yerleşmemiştir. Toplum üzerinde oluşturmak istenen güç ve otorite isteği demokrasinin gelişmesine engel olmuştur. Otoriteyi elinde bulundurmaya isteyen yapılardan birisi de, demokrasinin araçlarından olan kolluk kuvvetleri içerisinde yer alan asker olmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan günümüze gelene kadar ordu, ülke yönetimi içerisinde aktif olarak yer almıştır. Ordu içerisinde oluşan yapılar, ülke yönetiminde söz hakkı iddia ederek antidemokratik yol olan darbeler ile ülke yönetimini belirli aralıklarla ele geçirmiştir. Bu zamanlarda demokrasinin vazgeçilmezlerinden olan yasama, yürütme ve yargının yanı sıra dördüncü kuvvet olan medya araçlarının sorumlulukları önem arz etmiştir. Demokrasilerde medyanın özgür olması, görevini tarafsız olarak yerine getirmesi toplumda yer alan bütün kurumlarının doğru işlemesine büyük katkı sağlamaktadır (Işık, 2005:115).

Toplumda yaşanan önemli olaylara karşı farklı bir bakış açısı getiren mizah, medya araçları içerisinde en fazla kullanılan eleştirel bakış açısını eğlenceye dönüştüren yapı olmuştur. Siyasi ya da sosyal alanda yaşanan gelişmeler sonucunda toplum hem bilgilendirilmek hem de düşündürülmek istenmiştir. Mizah, ülkede yaşanan gelişmeleri eleştirirken toplum hakkında bilgi vererek, toplumun değer yargılarını ortaya çıkarmaktadır. Mizah, neye neden güldüğümüzün kültürel, sosyolojik açıdan cevabıdır (Tural, 2017:37).

Bu çalışmada, 1960 askeri darbe sonrası Cumhuriyet gazetesi içerisinde yer alan karikatürler incelenerek analiz edilmiştir. Makale, dönemin önemli gazetesi olan Cumhuriyet'in, demokrasiye aykırı olan ve toplumu derinden etkileyen darbe hareketine karşı nasıl bir mizahi söylem geliştirdiğini ortaya çıkarmak amacıyla hazırlanmıştır.

1. Karikatür Olgusu

Karikatür, köken olarak İtalyanca Caricare sözcüğünden gelerek Türkçe'ye yerleşmiştir. Başlangıçta insanların yüzlerinin ve dış görünüşlerinin komik bir şekilde çizilmesi olarak kendini göstermiş; sonraları kişiye ait karakteristik özelliklerin abartılması şeklinde kullanılmaya başlanmıştır (Kar, 1999:18). Karikatür tarihi, insanlığın varlığından itibaren ortaya çıkmış mizahi bir eleştiri yöntemidir. Tarih öncesine dayanan bu yöntemin ilk örnekleri mağaralarda görülmüştür. Dönemin insanları abartılı birçok halleri ile resmedilmiştir (Bayram, 2009:2). Günümüzde karikatür siyaset, sosyal, ekonomik, kültür gibi birçok alanda kullanılmaktadır. Toplumda yaşanan bir olay karşısında insanları eğlendirirken düşündürmeye yönlendirmektedir. Çünkü karikatürün temelinde mizah olgusu vardır. Önder Şenyapılı'ya (2003:129) göre karikatür: "Çizgide mizah yapma olayıdır, çizgide mizah yapma sanatıdır". Mizah kelimesi ise, dilimize Arapçadan geçmiştir ve aslı 'Müzah'tır. Türk Dil Kurumu Sözlüğüne göre mizah, "eğlendirme, gülme ve bir kimsenin davranışına incitmeden takılma amacını güden ince alay, gerçeğin güldürücü yanlarını ortaya koyan edebiyat türü, ironi" şeklinde açıklanmıştır. Karikatürler oluşturulurken gerçeği yansıtmaya için ait olduğu dönemin, dilin ve kültürün özelliklerini taşır. Bu özellikleri de abartılı üslup ya da mecazlı söylemle aktarır. "Karikatür öyle mecazlara başvurur ki, bu mecazlar da birer karakter, giyim-kuşam, çehre, çevre ve durum karikatürü olur. Karikatür, tanımlayan ve tanımlananı birbirine bağlama çabasıyla alay eder; karikatür, bakan/okuyan için kaos ile kültürün, eski ile yeni düzenin arabulucusudur" (Brummett, 2003:43).

Karikatürün temel figürü insandır. Karikatürün kaynağında insana özgü hoşgörü ve eğlence yatmaktadır (Öngören, 1983:11). Toplumsal her konu karikatürün malzemesi olarak kullanılabilir. İnsanları güldürürken düşündüren karikatür, olaylara karşı farklı bir dille eleştiri yapmaktadır. Karikatürün konu olarak en önemli ve en geniş alanında siyasi mizah yatmaktadır. (Doğanay, 2021:41). "Siyasi mizah, politikacıların yasakladığı ve kısıtlamalar getirdiği her şeye karşı çatışmacı ve yıkıcı bir tutum sergilenmesi ve muhaliflik halinin yansıtılmasını içeren bir türdür" (Yardımcı, 2010:12). Arık'a

göre (1998:43) siyasi mizah, “daima hâkim sınıflara karşı gösterilen bir tepkinin ifadesidir. Bu tepki toplumun alt tabakalarından, iktidarda kim varsa ona doğru yönelen son derece sivil bir eylemdir ve siyasi mizah, mevcut düzene karşı bir silah işlevi görmektedir.” Siyasi karikatürler iktidarlara sadece eleştiri yapmaz aynı zamanda iyi bir muhalefet aracı olarak kullanılır. İktidarın yönetimine ve hakim olan düzene karşı her türlü yorumu içerir. İktidarlara karşı geliştirilen mizahi dil bir sorgulama aracı olarak kullanılmaktadır.

Karikatürlerin gazetelerde yer almaya başlaması toplumda okuma yazma oranlarının düşük olması sonucunda gerçekleşmiştir. Latin alfabesine geçiş sürecinden okuma yazma oranının oldukça düşük olması gazete ve dergileri karikatüre yönlendirmiştir. Karikatür çizimleri ile toplumda yaşanan gelişmeler insanlara aktarılmıştır. Karikatürlerin yaygınlaşması ve günümüz halini almasında okuma yazma oranı önemli etken olmuştur (Tunç, 2002:53). Diğer yandan karikatür sadece güldürü aracı olarak değil, kamuoyu oluşturulması ve topluma belirli bir ideolojinin oluşmasında kullanılan en etkili araçlardan birisi olmuştur (Yetim & Akkoyunlu, 2017:6). Türkiye’de karikatüre yönelik ilk eserler 15. yüzyılda görülmüştür. Davetname adlı eserde yer alan çizimler karikatürün ilk örnekleri sayılmıştır. Şair İlyas diğer adıyla Uzun Firdevs tarafından yazılan ve bir sihir kitabı olan Davetnamede yer alan resimler karikatür olarak nitelendirilmiştir (Topuz, 1997:20).

Karikatür ve mizah yayınlarının gazete, dergilerde yayınlanması 1800’lü yıllara dayanmaktadır (Yavuz, 2009:6). İlk mizah dergisi 1871’de Teodor Kasab tarafından Diyojen adı ile çıkarılmıştır. Toplumla kolayca ulaşması ve yaygınlaşması için ücretsiz olarak dağıtılmıştır. Diyojen olan yoğun ilgi sonucunda Teodor Kasab, Çingiraklı Tatar ve Hayal adlı iki mizah dergisi daha çıkarmıştır (Yetim & Akkoyunlu, 2017:81). Tanzimat ve II. Meşrutiyet sonrası mizah çağdaşlaşmaya başlayarak çizgisel yapısı daha da gelişmiştir. Türkiye’de tam anlamıyla karikatürist olan ilk kişi Cem adlı sanatçudur. 1882’de İstanbul’da yaşamış gerçek adı Cemil olan fakat takma olarak Cem ismini kullanan sanatçı, batılı anlamda ilk eserleri vermiştir. Cem, karikatür alanında tarihe ‘Üstat’ olarak geçmiştir (Çapanoğlu, 1970:34). Karikatürlerin bu dönemlerde yoğunluğu siyasi alan olurken ayrıca ekonomik, hukuk, kültürel gibi birçok alanda yayınlanmıştır. Dönemin önemli karikatürleri olarak Davul, Dalkavuk, Çekirge, Falaka, Boşboğaz, Eşref, Züğürt, Cadaloz, Adam Sen de Eşşek, Kibar, Malum, El Üfürük, Karagöz, Püsküllü Bela, Curcuna, Coşkun Kalemler, Yuha, Laklak, Kalem gibi eserler yayınlanmıştır. (Topuz, 1997:219). Cumhuriyet ilanı ile birlikte karikatürlerde, milli mücadeleye destek ve kamuoyu oluşturan içerikler yer almıştır. Türkiye Cumhuriyeti’nin yeni kurulması yapılan harf inkılabıyla yeni Türk alfabesinin toplumda yerleşme sürecinde fotoğraf ve karikatürler önem arz etmiştir. Bu dönemde toplumdaki birçok gelişme karikatür çizimleriyle aktarılmıştır. Mustafa Kemal Atatürk’e yönelik destek karikatürlerin yanı sıra toplumsal konulara değinilmiştir. Muhafız yayınlara değinilmemiştir (Tunç, 2002:53).

Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasının ardından 1950’li yıllara gelindiğinde Demokrat Partinin iktidara gelmesi sonucunda çok partili hayata geçiş tamamlanmıştır. Demokrasinin yerleşmesi adına önemli olan bu durum, siyaset ile birlikte birçok alanda değişim ve dönüşüm sağlamıştır. Demokrasi adına yaşanan bu önemli gelişme sonucunda karikatür alanı da özgürleşmiştir. Devam eden süreçte iktidara gelen Demokrat Partiye karşı yapılan çizimlerde mizahın eleştiri dozu artmıştır.

2. 27 Mayıs 1960 Darbesine Giden Süreç

Cumhuriyetin ilanından sonra birkaç kez çok partili hayata geçiş denemeleri başarısız olmuştur. 14 Mayıs 1950 genel seçimlerinde iktidara gelen Demokrat Parti ile birlikte çok partili hayata geçiş başarıya ulaşmıştır. Cumhuriyet kurulduktan tam 27 yıl sonra ülke yönetimi merkez sağa geçmiştir. Böylece demokrasi adına bir devrim gerçekleşmiştir. Siyasal iktidar ilk defa bu dönemde halkla arasındaki mesafeleri kaldırmış ve aşağıdan yukarıya yönlü pozitif bir toplumsal hareket kendini ortaya çıkarmıştır (Aydemir, 2000: 402). Demokrat Parti’nin iktidara gelmesi ülkede ihtilal olarak nitelendirilmiştir. Başbakan olan Adnan Menderes ise Türk demokrasisinin önderi olarak anılmaya başlanmıştır (Yaşar, 2015:477). 1950 yılında ilk defa aşağıdan yukarıya doğru demokratik bir reform

yapılmıştır. Halk ilk defa iktidarda söz sahibi olabileceğini görmüştür. Bu Türk demokrasisinin gelişimi adına büyük bir adım olarak değerlendirilmektedir (Eroğul, 1989:279).

Demokrat Parti, ilk yıllarında oldukça başarılı bir siyaset sürdürmüştür. Özellikle kişi hak ve özgürlüklerini genişletmek ve iktidar gücünü halktan almak (Ahmad, 1994: 28-29) parti politikaları olarak belirlenmiştir. Devletçi bir ekonomik politika izlemiş; kalkınma hamlesi olarak dokuma, çimento, şeker gibi sanayi kollarında büyük gelişmeler yaşanmıştır. Yaşanan olumlu gelişmelerin ardından devletçi politikadan liberal ekonomiye geçerek bireysel örgütlenmeler desteklenmiştir (Kanca, 2012:48). Ancak, ekonomide elde edilen başarılar her alana yayılamamıştır. Cumhuriyet Halk Partisi'nin yürüttüğü sert muhalefet Demokrat Parti iktidarını olumsuz etkilemiştir. Ayrıca Demokrat Partinin basına uyguladığı baskı özgürlük ortamını tartışmalı hale getirmiştir. Özellikle gazetecilerin gruplar halinde hakim önüne çıkartılması ve hapse mahkum edilmeleri (Başgil, 2008:109) sert ve ağır uygulamalar olarak dikkat çekmiştir.

Demokrat Parti'nin ikinci döneminde ise baskıcı bir yönetim hakim olmuştur. Siyasi ve ekonomik bunalımlar yaşanmaya başlamıştır. 6-7 Eylül Kıbrıs olayları, ekonomik yaptırımlar ve DP tarafından kurulan tahkikat komisyonu muhalefet, basın ve aydın çevrelerinde büyük önemli bir rahatsızlığa neden olmuştur. Ağır eleştirilere maruz kalan DP hükümeti, baskıcı yönetim anlayışını arttırarak üniversite ve gazeteleri kapatmıştır. Birçok basın organına da yayın yasağı uygulamıştır. Demokrat Partinin yaptırımları sonucunda bu dönem 'Baskı Devri' olarak ifade edilmeye başlanmıştır (Usta, 2005:54). Demokrat Partinin baskıcı yönetiminin artması sonucunda 2 önemli protesto olayı yaşanmıştır. Bunlardan ilki, 28-29 Nisan öğrenci olaylarıdır. İstanbul Üniversitesinde 200 kadar öğrenci DP Hükümetini protesto etmiştir. Polis ve öğrenciler arasında çıkan olaylarda iki öğrenci hayatını kaybetmiş, yüzlerce öğrenci de yaralanmıştır. İstanbul'da başlayan olaylar Ankara'ya kayarak yeni olaylara neden olmuştur. Çatışmalar sonucunda DP Hükümeti sıkıyönetim ilan etmiş, üniversiteleri 15 gün süreyle kapatmıştır. Diğer önemli bir protesto gösterisi ise 5 Mayıs 1960 günü Ankara Kızılay'da baskı ve yasaklara karşı düzenlenmiştir. 555K parolalı düzenlenen eylemde, Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakan Adnan Menderes tesadüfen olayların ortasında kalmıştır. Başbakan Menderes, gençlere seslenerek 'Ne istiyorsunuz?' diye sormuştur. Topluluk ise Menderes'e doğru 'Hürriyet istiyoruz' cevabını vermiştir. Başbakan sinirlenerek, "Hürriyet olmasa bir Başbakana bunları söyleyebilir misiniz?" diye karşılık vermiştir (Birand, 1999:155). Yaşanan gerginlik sonucunda Menderes, kalabalık tarafından hırpalanmıştır. Bu iki önemli olayda yaşanan gerginlikler ordu desteği ile bastırılmıştır. Toplum tarafından askere büyük destek verilmiştir. Ordu lehinde 'Türk Ordusu Çok Yaşa, Ordu ile Beraberiz' gibi sloganlar atılmaya başlanmıştır.

1960 yılında artan protestolar, öğrenci-polis çatışmaları, ekonomik çöküş, sıkıyönetim, hükümet ve toplum arasındaki tüm bağların kopmasına neden olmuştur. Ülkede artan kaos ortamı sonucunda ana muhalefet partisi, bir takım aydın ve gazeteciler darbenin gerçekleşmesi için önemli rol oynamışlardır. İlk hareket teşebbüsü '9 Subay Olayı' olmuştur. Ordu içerisinde bir grup oluşturan 9 asker ihtilal yapacağı duyurulmuştur. 9 asker içinde yer alan subay Samet Kuşçu, Ekspres gazetesini arayarak darbe haberini duyurmuştur. Fakat hükümetin müdahalesi sonucunda 9 asker görevlerinden alınarak tutuklanmıştır. Dönemin Kara Kuvvetleri Komutanı Cemal Gürsel, ihtilalden yana olduğu beyan etmiştir. Kısa süre sonra ise Cemal Gürsel, zorunlu izne gönderilmiştir. Gürsel, izne çıkmadan önce ordu içerisinde darbe hazırlığında olan askerlere çalışmaların süreceğini belirten bir mektup bırakmıştır. Ayrıca Gürsel, bir mektup da hükümete göndererek uyarıda bulunmuştur (Öztuna ve Gökdemir, 1987:107-108):

"Aziz vekilim;

Dün geceki konuşmalarımızdan cesaret ve ilham alarak zât-ı âlilerine, memleketin huzur ve istikrarı için alınması lâzım gelen tedbir ve kararlar hakkında düşüncelerimizi arz etmeyi millî ve vatanî bir vazife bildim. Sayın Başvekilin açıklamalarını dinledim ve okudum; bunlarda, benim düşüncelerimin kabulüne müsait bir zeminin henüz mevcut olmadığı aşikâr olarak belli ise de gene de görüşlerimin sizlere iblâğının zaruretine inanıyorum. Muhterem Vekilim; şu hakikati kabul etmek lâzımdır ki, Kayseri hâdiseleriyle başlayıp son karar ve feci olaylara kadar devam eden vakalar vatandaş ruhunda derin tesirler ve Hükümete karşı telâfisi güç hoşnutsuzluklar yaratmıştır. Hele Ordunun talebelere karşı

akılsızca kullanılması, işin vahametini arttırmış, Ordu mensuplarında da huzursuzluk ve güvensizlik hisleri belirmiş, korkulan şey olmuş, Ordu politikaya karıştırılmıştır.

Sayın Vekilim;

Bu ahvâl küçümsenecek, cebir ve şiddetle geçiştirilecek şeylerden değildir. Memleket, Hükümet ve Partinin düştüğü bu müşkül vaziyeti kurtarmak için sükunetli fakat ciddi ve zecri tedbirler almak lâzımdır. Bu tedbirler şunlar olmalıdır:

- 1- Cumhurbaşkanı istifa etmelidir. Çünkü bütün fenalıkların bu zattan geldiği hakkında memleketeye umumi bir kanaat vardır.
- 2- Kabinede iyi kabul edilmeyen ve sui-halleri bütün memleketeye yayılmış bulunan zevat çıkartılmalı ve yeni kabine mutlak dürüst, makul, zorcu değil, adalet ve şefkat hissi taşıyan zevattan kurulmalıdır.
- 3- İstanbul, Ankara valileri ve Emniyet Müdürleri süratle değiştirilmelidir.
- 4- Ankara Örfi İdare Kumandanı değiştirilmelidir.
- 5- Son çıkarılan ve Tahkikat Komisyonları ihdas eden Kanun kaldırılmalıdır.
- 6- Mevkuf gazeteci bir af kanunu ile kısa zamanda tahliye edilmelidir.
- 7- Son hadiseden tevkif edilen talebeler tedricen serbest bırakılmalıdır. İlim müesseseleri yeniden faaliyete geçirilmelidir.
- 8- Şimdiye kadar çıkarılan bütün antidemokratik kanunlar tedricen kaldırılmalıdır.
- 9- Vatandaş, hürriyet ve eşit muamele hakkına mutlak surette riayet edilmelidir.
- 10- Ordunun meseleleri süratle hal edilmelidir.
- 11- Din istismarcılığından vazgeçilmelidir.
- 12- Suiistimaller oluyor mu bilmiyorum. Fakat olduğu hakkında umumi bir kanaat mevcuttur ve milletin, Hükümete karşı itimatsızlığına sebep olmaktadır. Bu gibi kötülüklerin şiddetle bertaraf edilmesi lâzımdır.
- 13- Müstesna zamanlar ve günler haricinde hükümet büyüklüğü ile memleket gezilerinde sayısı büyük vatandaş toplulukları ile karşılaşmalar yapmak usulü kaldırılmalıdır.

Çok Muhterem Vekilim;

Bu yazdıklarım asla bir parti ve politika mülâhaza ve tesiriyle değildir. Memleketin durumunun bu tedbirlerin alınmasının zarurî kıldığına inandığım için arz ediyorum. Sizlerin vatanperverlik ve vicdanlarınıza hitap ediyorum. Memlekette çok şeyler yaptığınız muhakkaktır, fakat bu da asla kâfi değildir. Bu yapılan işleri müstemleke idareleri de yapar, yapıyor ve yapmıştır. Asıl mühim olan toplumun ruhunda yaşama şevk ve azminin geliştirilmesi, hak ve hürriyet aşkının kökleştirilmesi ve vatandaş idrakinin yüksek ve necip hislerle donatılmasıdır. Olaylar bu yolda olmadığımızı göstermektedir. Talebelerin hürriyet duygusu ile yaptıkları masumane tezahürata karşı, idarecilerin hatası yüzünden kıtalar sevk edilmesi ve onların desteği ile emniyet kuvvetlerinin ilim yuvalarının içine kadar girerek talebeleri, profesörleri ile beraber coplara ve kurşunlarla tedip etmesi feci bir şeydir. O hengamede kız talebelerin yürekler parçalayan çığlıklarının analar, babalar ve halk ruhunda onulmaz yaralar açacağını ve açtığını anlamamak, memleketin huzuru bakımından büyük hata olduğuna kaniim. Bizim gençlerimizde hak, adalet ve hürriyet duygularının gelişmesinden ve kemâlinde memnun olmamız lâzım gelmez mi? İstikbâli hissiz, duygusuz müstemleke ruhlu, yalnız maddeci bedbaht insanlara mı bırakmak istiyoruz.

Sayın Vekilim, maruzatım muhakkak ki çok mühim ve hatta çok cüretkârane'dir. Fakat memleket için, millet için, Hükümet ve hatta partilerin selâmeti için dikkate alınması lâzımdır ve hatta çok lâzımdır.

Saygılarımla.

3 Mayıs 1960

Orgeneral Cemal Gürsel''

Cemal Gürsel, bıraktığı mektubun ardından izne çıkmıştır. Ordu içerisinde hareketlilik devam ederken, DP Hükümeti yapılan eleştiri ve uyarıları dikkate almamış ordunun darbe yapacağına inanmamıştır (Albayrak, 2004:518). Fakat 27 Mayıs 1960 günü Türk Silahlı Kuvvetleri sabaha karşı 4 sularında ülke yönetimine el koymuştur. Kendilerine 'Milli Birlik Komitesi' adını verdikleri bir grup

asker, antidemokratik bir yol olan ihtilal ile ülke yönetimini ele geçirmiş hükümeti düşürmüştür. İhtilal, toplum tarafından büyük destek görmüştür. Ordu, alkışlarla karşılanmıştır. Darbenin hemen ardından Demokrat Partililer tutuklanarak Yassıda'ya götürülmüştür. Cumhurbaşkanı Bayar, Başbakan Menderes ve tüm milletvekilleri toplamda 592 sanık Yassıda'da kurulan Yüksek Adalet Divan Mahkemesinde yargılanmıştır (Öztuna ve Gökdemir, 1987:119).

Tüm yargılanmalardan sonra aralarında Cumhurbaşkanı Bayar ve Başbakan Menderes'inde bulunduğu 15 sanık idam cezasına çarptırılmıştır. 31 sanık müebbet hapis cezası alırken, 418 sanık çeşitli suçlardan kısa süreli hapis cezalarına mahkum edilmiştir. 123 kişi ise beraat almıştır. 15 sanığın idam cezası ise Milli Birlik Komitesi kararına bırakılmıştır. Komite, karar sonucunda 4 kişinin idamını onaylamış kalan kişilerin cezasını ise müebbet hapis cezasına çevrilmiştir. Cumhurbaşkanı Bayar, Başbakan Menderes, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve Maliye Bakanı Hasan Polatkan'ın idam cezaları onaylanmıştır. Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın idam cezası yaşı dolayısıyla hapis cezasına çevrilirken Başbakan Menderes ve bakanların cezaları infaz edilmiştir (Karavelioğlu, 2007:148).

3. 27 Mayıs 1960 Askeri Darbe Sonrası Cumhuriyet Gazetesi'nde Yayımlanan Karikatürler

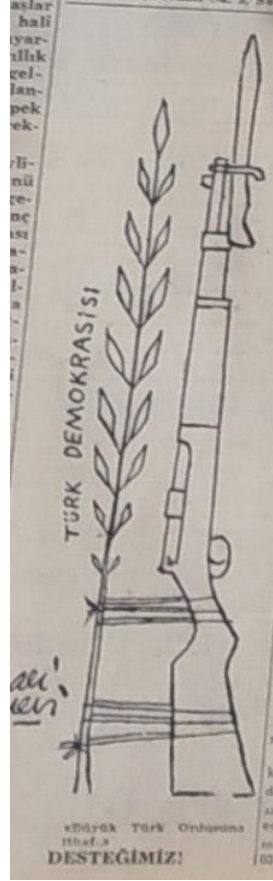
Cumhuriyet gazetesi, 7 Mayıs 1924'te Milli Mücadele sonucunda yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin politikalarını Anadolu'ya yaymak amacıyla Yunus Nadi tarafından kurulmuştur. Yunus Nadi, Cumhuriyet gazetesini kurarken 'Demokrasinin Savunucusu' olarak nitelendirmiştir. Bu ilkeden yola çıkarak antidemokratik bir hareket olan 27 Mayıs 1960 darbesine karşı mizahı bakış açısı bu çalışmaya konu edilmiştir. Bu bağlamda, Cumhuriyet Gazetesinin 27 Mayıs 1960 tarihinden itibaren 31 günlük yayın içeriği incelenmiştir. 31 günlük baskıda ana sayfada yer alan karikatürler üzerinde içerik analizi yapılmıştır.

Karikatür 1: 27.05.1960

Cumhuriyet gazetesinin o dönem çizimlerini ünlü karikatürist Ali Ulvi Ersoy yapmaktadır. Ordu, çok partili hayata geçiş sonucunda iktidara gelen Demokrat Parti yönetimine 27 Mayıs 1960 günü darbe hareketi ile son vermiştir. 27 Mayıs sabahı yapılan bu hareket toplumun birçok kurumu tarafından alkışlarla karşılanmıştır. Cumhuriyet gazetesinin 27 Mayıs darbesinin ardından ilk çizgisi Atatürk portresi olmuştur. Karikatür 1'de kullanılan Atatürk portresinin hemen altında iki elin uzatmış olduğu ağaç dalları dikkat çekmektedir. Demokrat Partinin iktidara gelmesi, 'Demokrasi Bayramı' olarak nitelendirilmiş, Atatürk'ün hayalini kurduğu çok partili sistemi fiili olarak hayata geçirmiştir. Fakat

zaman içerisinde DP hükümetinin baskıcı yönetimi, özgür ve demokrasi ortamını yok etmiştir. Askeri darbe sonrası demokrasinin tekrardan geleceği, Mustafa Kemal Atatürk'ün uzayan elleri ile karikatürize edilmiştir. Renklerin insanlar üzerindeki psikolojik etkisi bilinmektedir. Buradan yola çıkarak siyah-beyaz renkte çizilen karikatürlerin aksine bu çalışmada (Karikatür 1), yeşil renk kullanılmıştır. Doğanın yeniden canlanmasının sembolü olan yeşil rengin kullanılması, Demokrat Parti yönetimi ile bozulan düzenin yeniden doğuşunu temsil etmiştir. Gazete, 27 Mayıs günü attığı 'Kahraman Türk Ordusu Yönetime El Koydu' manşetiyle darbeyi duyurmuştur. Manşetten ve karikatür çiziminden görüldüğü üzere Cumhuriyet Gazetesinin, askeri müdahale düşüncesini olumladığı açıktır.

Karikatür 2: 28.05.1960

Darbe sonrası gazetenin ikinci sayısında yer alan karikatürde, askere verilen destek açık bir şekilde ifade edilmiştir. 'Büyük Türk Ordusuna İthaf – DESTEĞİMİZ!' başlıklı bir karikatür (Karikatür 2) çizilmiştir. Karikatürde askere ait bir tüfek ile 'Türk Demokrasinin' simgesi olarak nitelendirilen buğday başağı birbirine bağlanmış görüntüsü karikatürize edilmiştir. Çizimde Türk Demokrasi ve toplum buğday başağı ile temsil edilmiştir. Buğday başağı genel anlamda birçok alanda barışın göstergesi olarak gösterilmektedir. Çizer, birden fazla ipele birbirine bağladığı iki objeyle DP hükümetine karşı mesaj vermiştir. Asker ve toplumun birlikte hareket edeceği karikatürize edilmiştir. Barışın göstergesi olan başak çiçeğinin asker tüfeğiyle birleştirilmesi demokrasinin gerçek anlamı ile çeliştiğini göstermektedir.

Karikatür 3: 30.05.1960

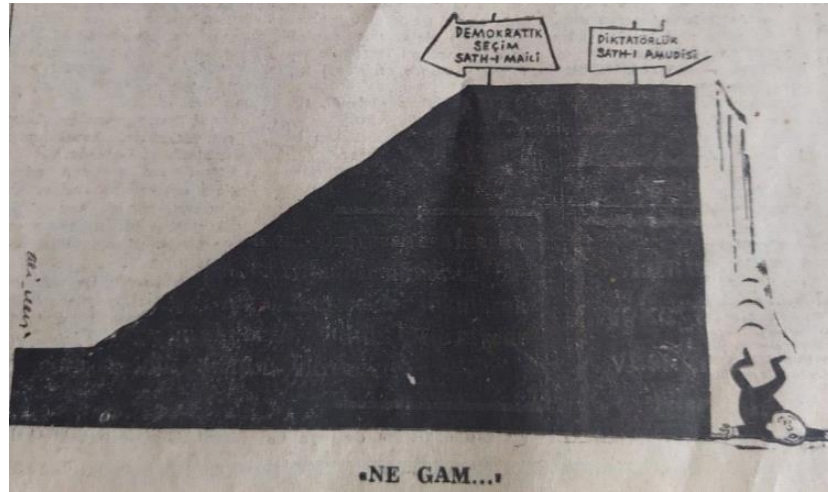
Gazete, 30 Mayıs 1960 tarihli karikatüründe 'Yeter Söz Milletindir!' başlıklı dur işareti yapan üç el çizilmiştir. Birinci el basını, ikinci el Türk ordusunu ve üçüncü el ise üniversiteleri temsil etmektedir. Demokrat Partinin, 1950 genel seçimleriyle iktidara gelmesi çok partili hayata geçiş sürecini tamamlamıştır. Seçimlerin öncesinde Demokrat Partinin yürüttüğü seçim çalışmalarında 'Yeter Söz Milletindir' yazılı, dur işareti yapan bir görsel kullanılmıştır. 30 Mayıs tarihli (Karikatür 3) çizimde karikatürist, aynı görsel ve slogan ile Demokrat Partililere gönderme yaptığı anlaşılmaktadır. Toplum sadece tek bir el ile temsil edilmemiş, üçe ayrılarak temsil edilmiştir. En fazla söze ise ordunun sahip olduğu, basın ve üniversitelerin geri planda olduğu görülmüştür. Darbe hareketinin sadece asker tarafından yapılmadığı toplum desteği ve isteği doğrultusunda gerçekleştirildiği anlamı oluşturulmuştur.

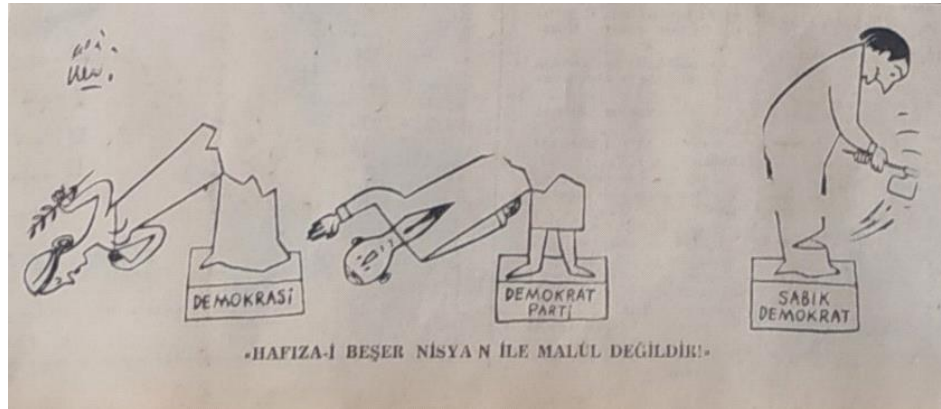
Karikatür 4: 31.05.1960

Gazetede yayınlanan 31.05.1960 tarihli karikatürde 'UÇTU UÇTU' başlığı atılmıştır. Karikatürde 9 tane uçan melek resmedilmiştir. En üste uçan melek olarak Sezar çizilmiştir. Hemen altından başlayan sırada Hitler, Mussolini, Peron, Nuri Es Said, Abdülillah, Batista ve Sabık isimleri verilmiştir. Sabık olarak nitelendirilen Demokrat Partililerdir. Gazete bu dönemde haber içeriklerinde ve yayınladığı karikatürlerde Demokrat Partili milletvekillerini 'Sabık' yani eski anlamına gelen kelime ile ifade etmiştir. Dünyada ortaya çıkmış ve buldukları ülkelerde baskıcı yönetimleriyle ünlü diktatörlerin yer aldığı çalışmada (Karikatür 4) son diktatör olarak da Demokrat Parti lideri Adnan Menderes'in uçtuğu çizilmiştir.

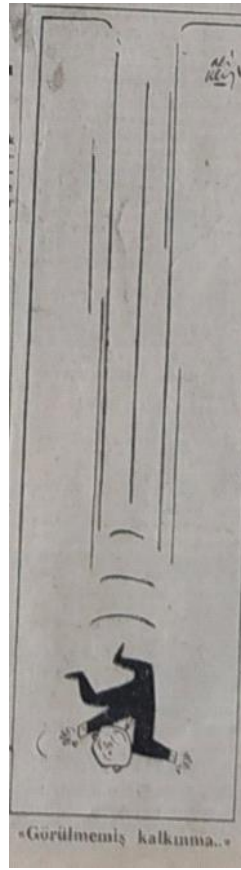
Karikatür 5: 01.06.1960

Karikatür 5'e göre, 'NE GAM...' başlıklı içerikte bir dağdan düşen Demokrat Partili bir vekil resmedilmiştir. Dağın tepe noktasında iki ayrı yolu gösteren tabela çizilmiştir. Sol tarafı gösteren tabelada 'Demokratik Seçim – Sath-ı Maili' gösterirken sağ tarafı gösteren tabelada 'Diktatörlük – Sath-ı Amudis' yazılmıştır. Demokrat Partinin ülke yönetiminde bulunduğu süre zarfında aldığı kararlar ve baskıcı yönetimi diktatörlük tartışmalarını da beraberinde getirmiştir. Tartışmalardan yola çıkarak Demokrat Partili vekilin sağ tarafı seçerek yani diktatörlük yolunda ilerledikten sonra kafasının üstüne düştüğü çizilmiştir.

Karikatür 6: 02.06.1960

Demokrat Partinin, 14 Mayıs 1950 seçimleri sonucunda iktidara gelmesi demokrasinin tam anlamıyla tamamlanması anlamında Türkiye tarihi açısından önemli adım olarak görülmüştür. Demokrasinin tamamlanmasıyla toplumda refah ortamının oluşacağı düşünülmüştür. Ali Ulvi'nin karakterize ettiği (Karikatür 6) bu çalışmada, 2 tane yıkılmış ve bir tane de yıkılmaya başlayan heykel çizilmiştir. İlk yıkılan kadın heykelinde 'Demokrasi' temsil edilmiştir. Barışın ve adaletin simgesi olan bu heykelin Demokrat Parti yönetimiyle yıkıldığı görülmüştür. İkinci yıkılan erkek heykelinde ise Demokrat Parti ifade edilmiştir. İktidara geldiği ilk yıllarında kullandığı sembolü 'Yeter Söz Milletindir' sloganlı el işareti karikatürde kullanılmıştır. İkinci heykelde milletin artık sözünün geçmediği ve yıkıldığı anlamı çıkmaktadır. Son heykelde ise kendini baltalayan ve görsel olarak dönemin Başbakanı Adnan Menderes'e benzeyen bir heykel çizilmiştir. Hemen alt kısmında ise heykel 'Sabık Demokrat' olarak isimlendirilmiştir. Karikatürün altına 'Hafıza-i Beşer Nisyan ile Malûl Değildir!' açıklaması yapılmıştır. Bir atasözü olan bu sözün anlamı ise 'İnsan hafızasının eksikliği unutkanlığıdır' mesajı verilerek demokrat partilere karşı suçlama yapılmıştır. Kendini baltalayan ve yönetimi ile kendini yıkan iktidar olarak karikatürize edilmiştir.

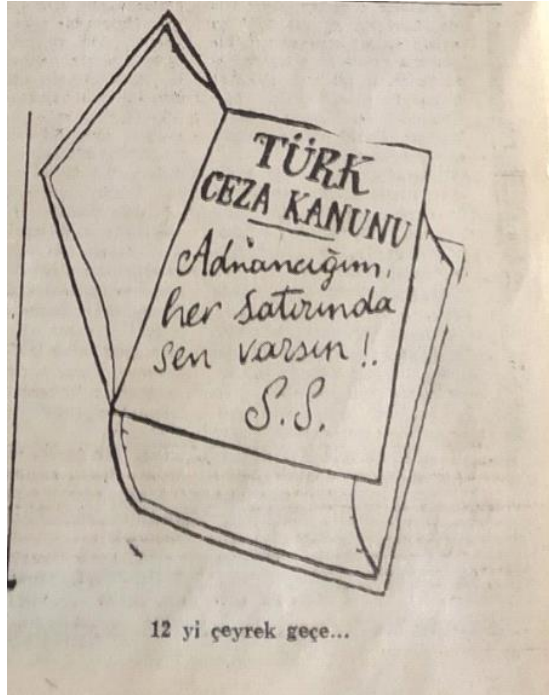
Karikatür 7: 03.02.1960

3 Haziran 1960 tarihli gazete baskısında 'Görülmemiş Kalkınma' başlıklı karikatür yayınlanmıştır. Yüksekten baş aşağı düşen demokrat partili bir vekile yer verilmiştir. Demokrat Parti iktidara geldiği ilk yıllarda ekonomide önemli atılım yapmıştır. Zamanla ekonominin bozulması, beklentileri karşılamamıştır. Demokrat Partinin topluma verdiği vaatleri yerine getirilmemiş olması ve askeri müdahaleyle iktidardan indirilmesi, 'Görülmemiş Kalkınma' esprisi ile aktarılmıştır. Demokrat Partili, oldukça yüksekten yani yönetimin en üst kademesinden en aşağıya kafa üstüne düştüğü, yönetimde başarısız olduğu anlatılmıştır.

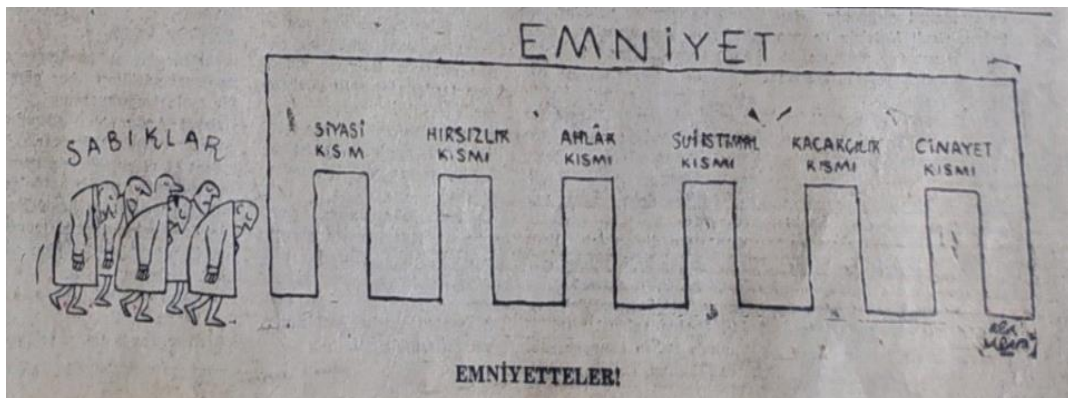
Karikatür 8: 05.06.1960

Karikatür 8’de yere düşen ve sabık olarak nitelendirilen bir demokrat partili sembolize edilmiştir. Hemen sol tarafta ise ‘Sabıkın Sabık Yarânı’ adı verilen üç kişi çizilmiştir. Bu üç kişinin ise sinirli ve laflar söyleyerek Demokrat Partiliden uzaklaştığı anlamı oluşturulmuştur. Bu çizimden yola çıkarak Demokrat Partili olan kişilerin darbe sonrası ters yöne giderek Demokrat Partiye olan desteğinin kesildiği anlaşılmaktadır.

Karikatür 9: 09.06.1960

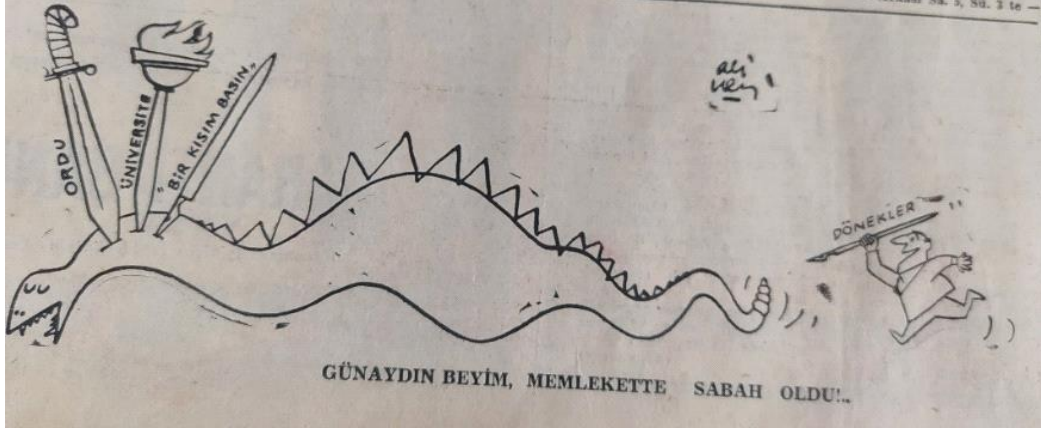
“12’yi çeyrek geçe...” başlıklı Karikatür ’de, Türk Ceza Kanunu kitabı karikatürize edilmiştir. Kitap başlığına ise “Adnanıçım Her Satırında Sen Varsın!” ifadesi kullanılmıştır. Dönemin Başbakanı Menderes’e karşı alaycı bir söylem geliştirilmiştir. Türk Ceza Kanunu’nda yer alan tüm maddeler Başbakan Menderes ile bütünleştirilmiştir. Türk Ceza Kanunu kapsamında olan kamu düzeni ve güvenliği, kişi hak ve özgürlüklerinin DP hükümeti sırasında bozulması sonucunda Başbakan Menderes’in bu suçlardan yargılanacağı ifade edilmiştir. Darbe öncesi Demokrat Partinin baskıcı yönetimi ve uyguladığı sıkıyönetim yaptırımları anayasa ihlali gerekçesiyle toplum tarafından sürekli eleştirilmiştir. Bu karikatür o dönemlere ithaf olarak çizilmiştir.

Karikatür 10: 10.06.1960

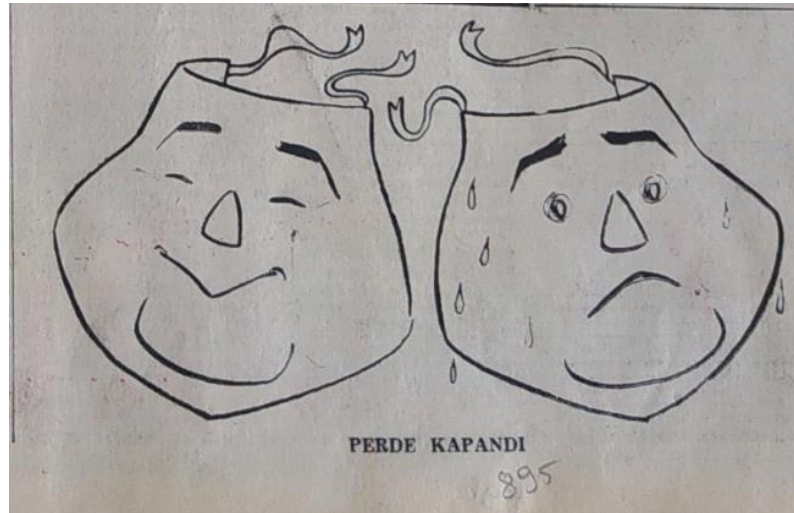

Karikatür 10’da tutuklanan Demokrat partililer resmedilmiştir. “Emniyetteler!” başlığıyla çizilen karikatürde emniyet ve 6 suç odası tasvir edilmiştir. Siyasi kısım, hırsızlık kısmı, ahlak kısmı, suiistimal kısmı, kaçakçılık kısmı ve cinayet kısmı odacıları çizilmiştir. Sabıkların ise toplu halde boyunları yere eğilmiş bir şekilde emniyete yürüdüğü görülmektedir. Çizer, darbe sonrası tutuklanan Demokrat Partililerin birden fazla suçtan yargılanacağını belirtmektedir. Ayrıca çizer, boynu bükülmüş olarak demokrat partilileri karikatürize ederken pişman ve suçlu anlamını yaratmıştır.

Karikatür 11: 11.06.1960

11 Haziran 1960 tarihli karikatürde büyük bir yılan resmedilmiştir. “Günaydın Beyim, Memlekette Sabah Oldu!” başlıklı karikatürde, yılanın sırtına saplanmış üç nesne çizilmiştir. Nesnelere kılıç olanı orduyu, meşale olanı üniversiteyi, kalem olanı ise bir kısım basını sembolize etmiştir. Yılanın arkasında ise elinde kalem olan ‘Dönekler’ başlıklı yılanı kovalayan bir adam tasvir edilmiştir. Karikatürist, Demokrat Partilileri yılan olarak tasvir etmiştir. Yılan hayvan olarak doğası gereği ölümcül zehir taşıyan, tehlikeli bir türdür. Bu bağlamda Demokrat Partililerin tehlikeli olduğu ve avlanması gerektiği mesajı verilmiştir. Ordu kılıcı ile asker, üniversite meşalesi ile akademi ve basın kalemi ile de medyanın bu üç metaforun gücü simgelenmiştir. Çizer, ‘Günaydın’ başlığıyla toplumun her kesiminin artık uyandığını yani bilinçlenerek hareket ettiğini ifade etmiştir.

Karikatür 12: 12.06.1960

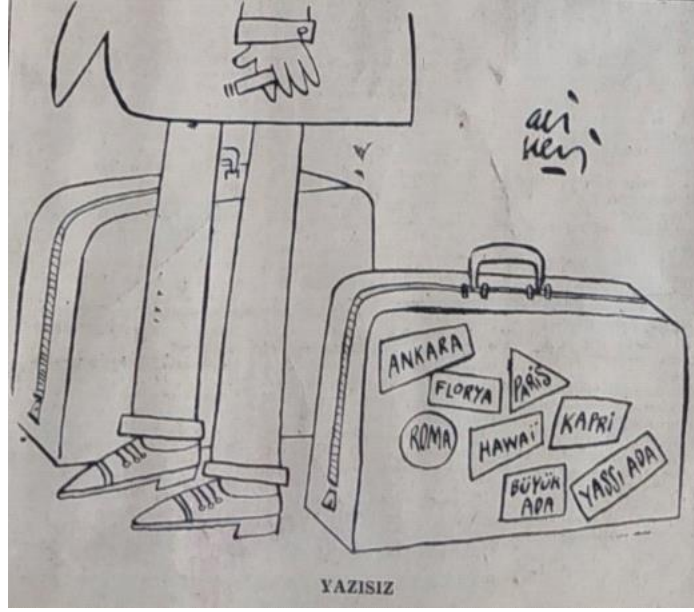
Karikatür 12’de, tiyatrolara ait gülen ve ağlayan maskelerin yer aldığı afişten esinlenerek bir çizim yapılmıştır. Karikatürde ‘Perde Kapandı’ başlığıyla biri gülen diğeri ise ağlayan iki maskeye yer

verilmiştir. Tiyatronun simgesi olan gülen ve ağlayan yüz maskeleri yüzyıllardır kullanılmaktadır. Maske, eskiden tiyatro oyunu sırasında oyuncuların kullandıkları argo kelimelerinden dolayı yüzlerinin tanınmaması için kullandıkları bir yöntemdir. Maske geleneği günümüze kadar sürmüştür. Ağlayan yüz filozof Demokritos'u temsil ederken, gülen yüz ise Herakleitos'u simgelemektedir. Bu iki ifade tiyatro ile bütünleşmiştir. Karikatürist, tiyatronun geçmişinden yola çıkarak Demokrat Parti için oyunun bittiği anlamını çizmiştir. Maskelerin benzerlik olarak dönemin Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a benzemesi dikkat çekmektedir. Perde kapandı ifadesiyle Demokrat parti döneminin sonlandığı mesajı verilmiştir.

Karikatür 13: 14.06.1960

14 Mayıs tarihli içerikte Demokrat Partililerin götürüldüğü Yassıada resmedilmiştir. Demokrat Partililer darbe sonrası yakalanıp tutuklandıktan sonra Marmara denizinde bulunan Yassıada'ya yani günümüz adıyla 'Demokrasi ve Özgürlük Adası'na götürülmüştür. Bir atasözü olan 'Dikensiz Gül' ifadesi toplumda yaşanan bir başarının yanı sıra olumsuzlukların da olabileceği ve yaşanabileceği anlamında kullanılmaktadır. "Dikensiz Gül Bahçesi" başlıklı karikatürde, bir ada üzerinde Demokrat partililere yer verilmiştir. Adnan Menderes, Demokrat Parti iktidarında muhalefetten ve muhalefet destekli basından sık sık şikayette bulunmuştur. Hatta meclis tartışmalarının birinde "dikensiz gül bahçesi istiyorum" diyerek karşı seslere olan tepkisini dile getirmiştir. Çizer, Adnan Menderes'in ve dolayısıyla Demokrat Partinin bu politik söylemini eleştirmektedir. Yassıada'da yargılanmak için bir araya gelen Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ı, Başbakan Adnan Menderes'i, bakanları ve vekilleri tasvir ederek adanın, sadece Demokrat Partililerden oluşan bir "dikensiz gül bahçesi"ne döndüğü eğretilmesini yapmaktadır (Karikatür 13). Karikatür, muhalefet ve basının eleştirilerine hoşgörü ve tahammül gösterilmemesini eleştirmekte ve Yassıada yargılamalarını meşrulaştıran bir anlatı geliştirmektedir.

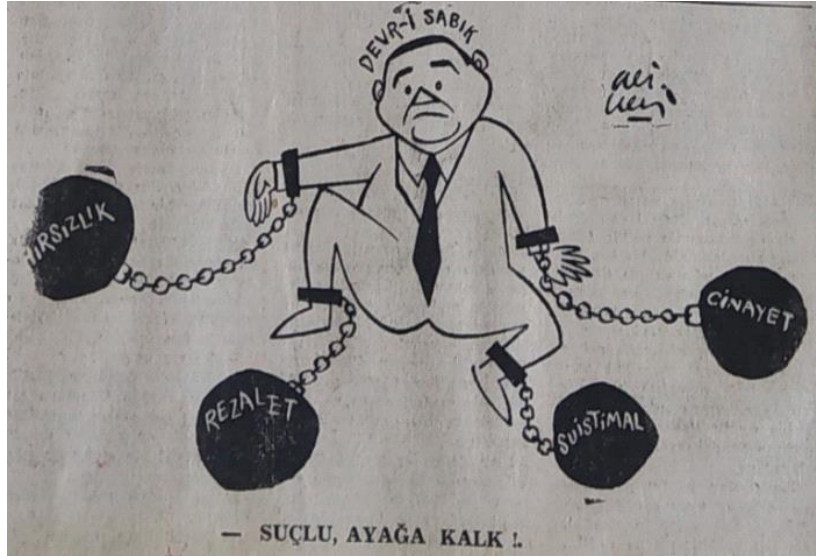
Karikatür 14: 15.06.1960

“YAZISIZ” yayınlanan 15 Haziran 1960 tarihli karikatürde iki valiz dikkat çekmektedir. İki valiz arasında duran, elinde sigara bulunan bir kişi çizilmiştir. Ön planda olan valiz üzerinde yer alan Ankara, Florya, Roma, Hawaii, Paris, Kapri, Büyük Ada ve Yassıada yazıları yer almaktadır. Çizer, bu karikatürde (Karikatür 14), Ankara’ya kesilen ilk bilet ve Yassıada’ya kesilen son bileti resmederek Demokrat Partililere karşı gönderme yapmaktadır. Demokrat Partililerin 1950 seçimleri sonrasında Ankara’da başlayan yolculuklarının dünyanın çeşitli ülkelerini gezdikten sonra Yassıada’da son bulunduğunu yansıtmıştır. Karikatürde yer alan Florya, Adnan Menderes’in İstanbul’da bulunan ev adresini işaret etmektedir. 1952 yılında Adnan Menderes, NATO toplantısı için Fransa’ya gitmiştir. Toplantı sonrası Paris’te yaşayan Osmanoğulları aile üyelerine ziyarette bulunmuştur. Paris etiketi de bu döneme gönderme içermektedir. Karikatür üzerinde yer alan etiketlerden yola çıkarak çizimde yer alan kişinin Adnan Menderes olduğu anlaşılmaktadır.

Karikatür 15: 16.06.1960

Karikatür 15'e göre 'Suç ve Ceza' başlıklı çizimde sol tarafta kanlı bir kılıç, sağ tarafta 'Kanun' başlıklı bir kitap çizilmiştir. İki objenin arasında şaşırmış bir milletvekiline yer verilmiştir. Objelerin tam altında yer alan başlıklar oldukça manidardır. Kanlı kılıcın altında 'SUÇ', milletvekili altında 'VE', kitabın hemen altında ise 'CEZA' yazmaktadır. Dünya klasiklerinden olan Dostoyevski'nin ünlü romanı 'Suç ve Ceza' kitabından esinlenen çizer, Demokrat Partinin sonunu edebi eserle resmetmiştir. 'Suç' ifadesiyle çizilen kılıcın kanlı olması Demokrat Parti dönemindeki toplumsal kaosun boyutunu simgelerken, 'Ceza' olarak kanunun gerektirdiği durumların uygulanacağı karakterize edilmiştir.

Karikatür 16: 17.06.1960

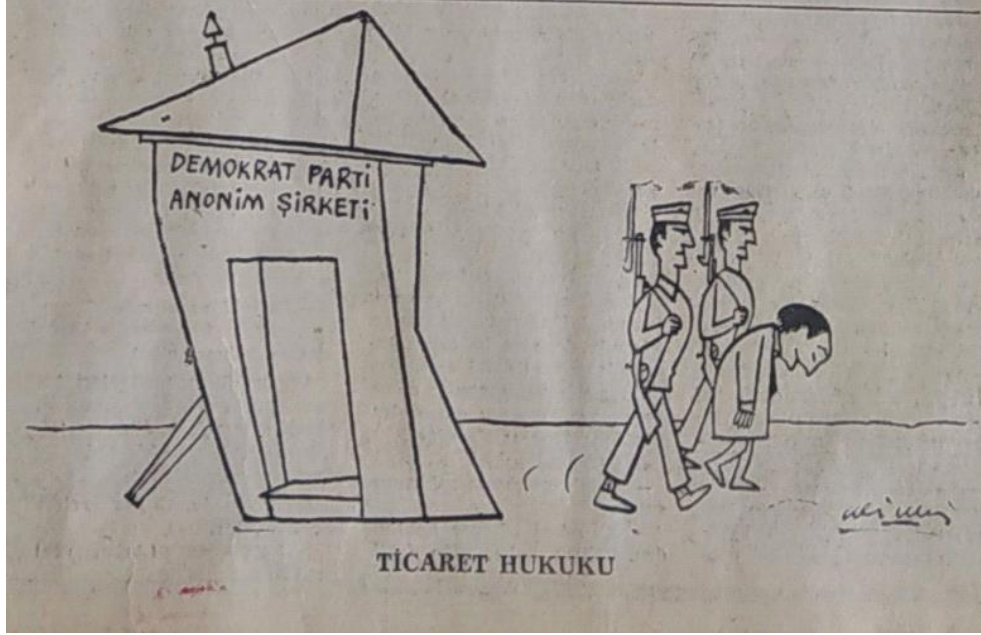
Karikatür 16'ya göre, Devr-i Sabık olarak nitelendirilen Adnan Menderes oturur halde resmedilmiştir. Oturan milletvekilinin ayaklarında ve ellerinde prangalar bağlıdır. Sağ kolunda hırsızlık, sol kolunda cinayet, sağ ayağında rezalet ve sol ayağında suiistimal yazılmıştır. Karikatürün hemen alt başlığında 'Suçlu, Ayağa Kalk!' yazılmıştır. Bu çizimden yola çıkarak DP milletvekillerinin birden fazla ağır suçlarla yargılanacağı davalar başlamadan topluma yansıtılmıştır. Çizer, demokrat partililerin iktidardayken çok fazla suça karıştıklarını, topluma karşı işledikleri suçların ağırlığından kalkamadığını ifade etmeye çalışmıştır.

Karikatür 17: 18.06.1960

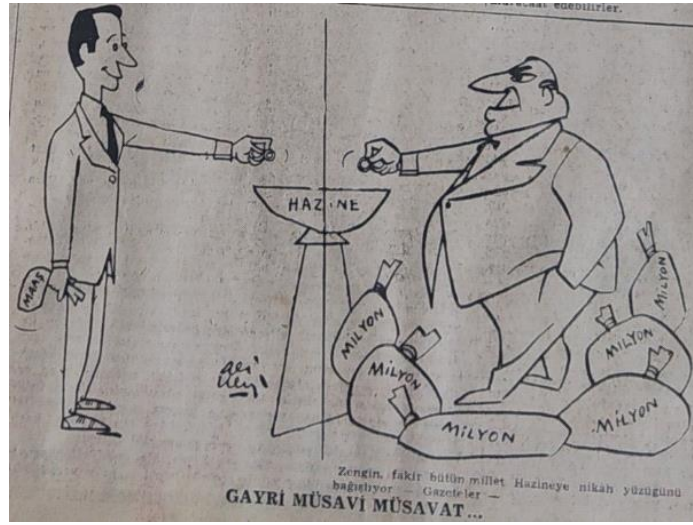

18 Haziran 1960 tarihli karikatürde dönemin Başbakanı Menderes'e karşı mizahi bir gönderi yapılmıştır. Karikatürde DP vekillerinin götürüldüğü Yassıada çizilerek üzerine yanan bir mum konumlandırılmıştır. Yanan mumun üzerinde ise "Menderes'in Demokrasisi" yazılmıştır. Menderes, yönetimi eriyen ve biten bir mumla sembolleştirilmiştir. Başbakan Menderes'in yönetimine karşı ağır eleştiri yapılmıştır. Karikatüre ise 'Yalancının Mumu Yassıada'ya Kadar Yanar...' başlığı atılmıştır. Bir atasözü olan bu ifade Türk toplumunda oldukça sık kullanılan bir ifadedir. Anlam bakımından, bir kişinin söylediği sözün yalan ifade olmasının kısa sürede anlaşıldığı durumlarda kullanılır. Çizer, bu ifadeyle Demokrat Parti dönemine gönderme yaparak suçlamada bulunmuştur. Başbakan Adnan Menderes yalancılıkla suçlanmıştır. Gerçek yüzünün kısa sürede anlaşıldığı ifade edilmiştir.

Karikatür 18: 19.06.1960

Ali Ulvi tarafından çizilen 16 Haziran 1960 tarihli karikatürde, bir şirket, iki asker ve bir kişi tasvir edilmiştir. Çizer, şirkete 'Demokrat Parti Anonim Şirketi' adını vermiştir. İki asker arasında tutuklanıp götürülen ve çizimden anlaşıldığı üzere kişinin Adnan Menderes olduğu dikkat çekmektedir. Menderes'in çizilen resimde başı öne eğilmiş ve düşük omuzları ile suçlu görüntüsü işlenmiştir. Karikatürist, 27 Mayıs 1960 askeri darbe gününe gönderme yapmıştır. Karikatüre atılan 'Ticaret Hukuku' başlığı ile Demokrat Partisinin siyasi bir kuruluş değil de ticari şirket olduğu anlamı yüklenmiştir. Demokrat Partinin, ülke yönetiminden çok bir maddi gelir elde etmek amacıyla çalışan kuruluş olarak tasvir edilmiştir.

Karikatür 19: 21.06.1960

27 Mayıs 1960 yılında asker tarafından yapılan darbe sonrası birçok alanda gelişmeler yaşanmıştır. Özellikle bozulan ekonomi sonucunda devlet halktan yardım istemiştir. Milli Birlik Komitesi tarafından başlatılan 'Alyans Kampanyası'nda zengin fakir halktan insanlar alyanslarını orduya bağışlamıştır. Bağışlayan kişilere ise adına 'Devrim' denilen yüzükler verilmiştir. 21 Haziran 1960 (Karikatür 19) tarihli çizimde bu kampanyaya gönderme yapılmıştır. Çizimde zayıf ve maaş ile geçinen bir birey ve kilolu yanında milyonları olan başka bireye yer verilmiştir. İki bireyin de hazineye alyanslarını arttıkları resmedilmiştir. "Zengin, fakir bütün millet hazineye nikah yüzüğünü bağışlıyor" başlığı ile topluma bilgi verilmiştir. Zengin ve fakir vurgusu yapılarak herkesin birlik olması gerektiği mesajı verilmiştir. Altta başlıkta verilen 'Gayri Müsavi Müsavat...' sözü ile eşit ya da eşit olmayan herkesin destek vermesi gerektiğinin altı çizilmiştir. Gayri müsavî, eşitsiz ve müsavî ise eşit anlamına gelen Arapça kökenli iki kelimedir.

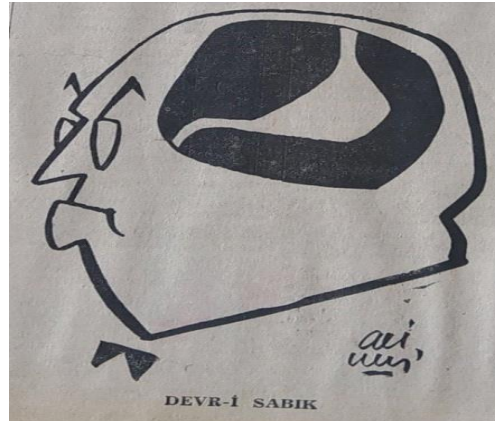
Karikatür 20: 22.06.1960

22 Haziran'da yayınlanan karikatürde “Düşük İktidar” başlığı ile Demokrat Partililere alaycı mizah yorumu getirilmiştir. Karikatürde sıvı dolu bir cam şişe içerisinde dönemin Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a benzetilen bir kişiye yer verilmiştir. Bayar'ın gündelik hayatta taktığı gözlükleri gibi gözünde siyah gözlük olan kişinin çıplak ve karnından bir halatla koltuğa bağlanmış çizimi yer almaktadır. Çizerin, düşük ifadesiyle anne karnında yer alan bir cenine benzetme yaptığı gözlemlenmiştir. Şişe anne karnını, koltuk ile Celal Bayar arasındaki ip, bebeği besleyen göbek bağını, Bayar'ın koltuktan beslenen bir siyasetçi olduğu resmedilmiştir. Düşük ifadesiyle Demokrat Partililerin konumunu belirlerken, düşen kişinin hala iktidar koltuğuna sıkı sıkıya bağlı olduğu görülmektedir. Buradan yola çıkarak Bayar'ın bağının kopması sonucunda düşük olduğu anlatılmaya çalışılmıştır. Demokrat Partinin, topluma hizmet etmediği sadece koltuk sevdalısı olduğu yorumu yapılabilmektedir. ‘Düşük İktidar’ ifadesi Demokrat Partililere karşı ağır bir eleştiri içermektedir. Aynı zamanda anne karnında olan bir bebeğe yapılan benzetme ile bebelere karşı olumsuz bir söylem, benzetme olmuştur.

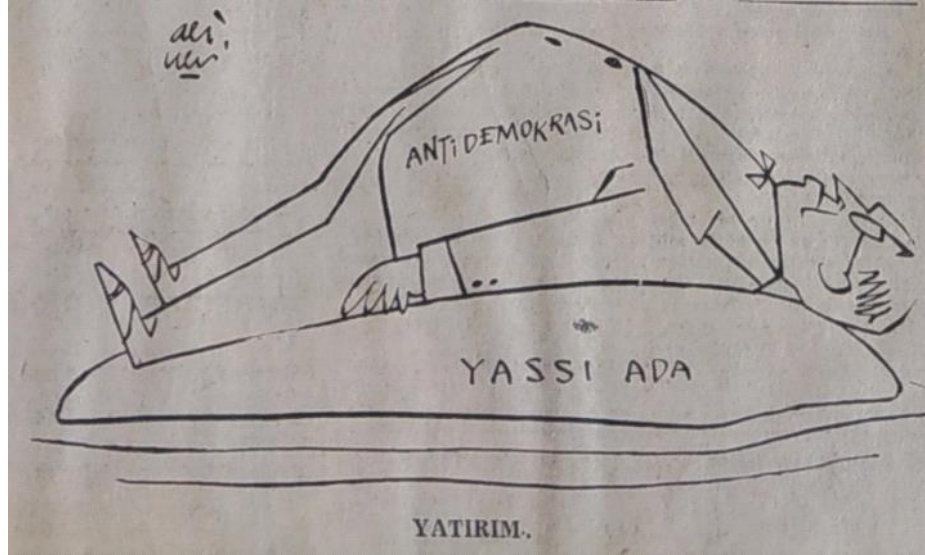
Karikatür 21: 23.06.1960

‘Demokrasinin Alfabeti’ (Karikatür 21) başlıklı ve yine Ali Ulvi imzalı çizimde Türkiye Cumhuriyeti kurucusu Mustafa Kemal Atatürk’e ve Türk Alfabesine yer verilmiştir. Gazi Mustafa Kemal Atatürk’e ait 20 Eylül 1928 yılında Kayseri’de vatandaşlara yeni Türk Alfabetini öğreten kara tahta önünde yer alan meşhur bir fotoğrafı bulunmaktadır. Karikatürist, bu fotoğraftan esinlenerek ‘Demokrasi Alfabeti’ adını verdiği ve 29 harften oluşan Türk alfabesine yer vermiştir. Fakat çizerin, tahtada yazan alfabede D ve P harflerinin üzerine çarpı attığı gözlemlenmiştir. Bu ifadelerden yola çıkarak Demokrat Parti’nin iktidarı süresince anti-demokratik uygulamalar yaptığı vurgulanmıştır. Ayrıca, Atatürk’ün kuruculuğunu yaptığı demokratik Türkiye’de bundan sonra yerinin olmayacağı sembolize edilmiştir.

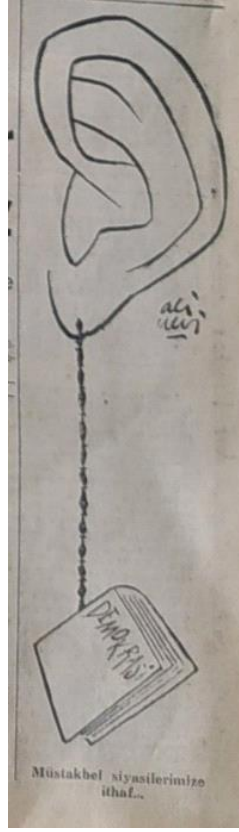
Karikatür 22: 24.06.1960

Karikatür 22'ye göre, Celal Bayar'ın portresi resmedilmiştir. Sadece kafasının yer aldığı çizimde 'Devr-i Sabık' sloganı ile aktarılmıştır. İçerikte dikkat çeken en önemli unsur ise boş kafa içerisine çizilen mide görüntüsüdür. Çizer, dönemin Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın kafasının içinde sadece midesinin olduğu anlamını karikatürize etmiştir. Cumhurbaşkanı Bayar'ın sadece midesini ve menfaatlerini düşünen siyasi bir figür olduğuna vurgu yapılmıştır. Böylece Demokrat Parti iktidarının sadece kendi çıkarlarını önceleyen yönetim anlayışına dikkat çekilerek gerçekleşen darbe meşrulaştırılmıştır.

Karikatür 23: 25.06.1960

Karikatür 23'de Yassıada'ya boydan boya yatırılmış bir vekilin çizimi yer almıştır. Çizimden yatırılan kişinin Celal Bayar olduğu ifadelerden açıktır. Celal Bayar'ın göbeğinin üzerine 'Anti Demokrasi' yazılarak eleştirel bir söylem oluşturulmuştur. Demokrat Partililerin, demokrasi dışı varlıklar olduğu karikatürize edilmiştir. Anti demokrasi, demokrasi kurallarına uymayan, demokrasinin yaptırımlarını uygulamayan kişi ya da kurumları ifade etmek amacıyla kullanılan bir ifadedir. Demokrat Parti'nin özellikle son dönemlerinde yaptığı uygulamalara gönderme yapılarak uyguladığı sıkı yönetim politikaları, basın ve üniversitelere karşı yaptırımları sembolize edilmiştir. Ayrıca karikatür başlığına atılan 'YATIRIM' ifadesiyle ağır mizahi bir yorum yapılmıştır. Cumhurbaşkanı Bayar'ın demokrasi dışı bir varlık olarak Yassıada'ya gelir olarak sağlandığı anlamı oluşturulmuştur. Dikkat çeken diğer bir ayrıntı ise Bayar'ın gözleri kapalı olarak ölü bir şekilde ada üzerinde yatıyor olmasıdır.

Karikatür 24: 26.06.1960

Müstakbel siyasetimize ithaf (Karikatür 24), başlıklı karikatürde doğrudan siyasete gönderme yapılmıştır. Çizer, çizimde bir kulak ve kulağa asılı demokrasi yazılı kitaba yer vermiştir. İçerikten yola çıkarak topluma uyarıda bulunarak demokrasinin kulağa küpe olması gerektiğinin anlamı oluşturulmuştur. 'Kulağına Küpe Olsun' ifadesi Türkçede bir deyimdir. Kişilerin başına gelen kötü bir olaydan ders alması ve o olayı unutmaması için verilen öğüt için kullanılmaktadır. Çizer, bu çizimde, topluma açık bir şekilde demokrasi vurgusu yaparak, Demokrat Partinin iktidara gelmesi sonucunda ülkede yaşananlardan ders çıkararak hareket etmesi gerektiğini vurgulamıştır. 'Müstakbel' ifadesi ile gelecekteki siyasilere, siyasetle uğraşmak isteyen kişilere açık bir şekilde uyarıda bulunmuştur. Demokrasi kurallarının her zaman dikkate alınması gerektiğinin altı çizilmiştir.

Karikatür 25: 28.06.1960

Karikatür 25’de Demokrat Partililere eskiden yapılan desteği anlatan bir çizime yer verilmiştir. Sevinçle bağırarak ve ellerinde pankart olan gruba ‘DESTE’ başlığı atılmıştır. Deste, aynı türden yapılarının bir arada bağlanarak oluşturuldukları bağa denir. Deste ifadesiyle bir grup karikatürize edilmiştir. Gurubun ellerinde tuttukları pankartlarda, ‘İzindeyiz, yaşa, cümlemiz yoluna kurban ve yaşa evliya başvekil’ sloganları yer almaktadır. ‘Yaşa Evliya Başvekil’ ifadesinden Başbakan Menderes’e gönderme yapıldığı açık bir ifadedir. Çizilen gurubun tip olarak birbirine benzerlik yapısı dikkat çekmektedir.

Karikatür 26: 28.06.1960

28 Haziran 1960 günü ikinci bir karikatüre imza atan Ali Ulvi, Demokrat Partililere karşı eleştirileri sürdürmüştür. Karikatürde (Karikatür 26), Demokrat Partililer ‘yalancı pehlivan’ olarak

nitelendirilmiştir. ‘Yalancı Pehlivan’ Türkçede az kullanılan deyimlerden birisidir. Hiçbir iş yapmamasına rağmen büyük işler başarmış gibi kendisini gösteren kişilere karşı kullanılan bir ifadedir. Karikatürde sol tarafta ‘Baş’ isimli pehlivan olarak Celal Bayar çizilmiş, sağ tarafta ise ‘Baş Altı’ olarak adlandırılan Adnan Menderes ve diğer vekiller karikatürize edilmiştir. Demokrat Partililerde iktidar oldukları dönemde topluma karşı hizmette bulunmayarak ‘yalancı pehlivan’ olarak aktarılmıştır. Celal Bayar’ın boynunda dolar işaretli kolyenin yer alması oldukça mesaj ve yoruma açık bir detay olarak yer almıştır. Celal Bayar, siyasetçi kimliğinin yanı sıra iyi bir ekonomisttir. 1924 yılında Mustafa Kemal Atatürk’ün isteğiyle İş Bankasını kurmuştur. Demokrat Parti iktidara geldikten sonra Cumhurbaşkanı olan Celal Bayar, özel girişimi desteklemiştir. Bayar, 1954 yılında Amerika’ya ziyarette bulunan ilk Türkiye Cumhurbaşkanı olmuştur. Demokrat Parti, ekonomik olarak ilk dönemlerde başarılı bir devletçilik politikası uygulamıştır. 1957 seçimleri sonrası ekonominin bozulması toplumdaki olumsuzlukları tetiklemiştir. Ekonomik olumsuzluklardan yola çıkarak karikatürde Celal Bayar, dolar işaretli kolyeyle karikatürize edilerek eleştirildiği gözlemlenmiştir.

Sonuç

Demokrasi, gelişmiş ve uygar toplumların rejim şeklidir. Demokrasi kültürünün yerleşmesi, toplumun her alanında yaşanan ifade özgürlüğü ve bu özgürlüğe gösterilen saygı ile ilgilidir. Medyanın bu bağlamda özgür olması ve demokrasi taraftarı olması toplumsal gelişimin anahtarıdır. Medya içerikleri arasında yer alan siyasi karikatür çalışmalarının içeriği, demokrasiye katkı sağlamaktadır. Medya tarafından oluşturulan tarafsız ve özgür yorum, toplumsal sorgulamaya ve demokrasinin işleyişine imkan vermektedir.

Bu çalışmada, 27 Mayıs 1960 askeri darbe sonrası cumhuriyet gazetesinin mizahi olarak olaylara yaklaşımı incelenmiştir. Cumhuriyet gazetesi üzerinde yapılan analizler sonucunda 30 günlük yayın akışı içerisinde 26 gün ana sayfa üzerinde mizahi çizim saptanmıştır. Tüm çizimlerin dönemin önemli karikatüristi Ali Ulvi tarafından yapıldığı tespit edilmiştir. Karikatürlerin genelinde Demokrat Partililere karşı ağır eleştiri yapıldığı gözlemlenmiştir. Gazetenin, orduya büyük destek verdiği ve içerik yayınlarıyla da darbeyi meşrulaştırdığı belirlenmiştir. Yapılan darbenin ardından 28 Mayıs günü yayınlanan karikatür içeriğinde yer alan ‘Büyük Türk Ordusuna Desteğimiz!’ başlığı gazetenin açık bir söylemle ordudan taraf olduğunun göstergesidir.

Gazetede yer alan karikatürlerin ana temasında Demokrat Partililer kullanılmıştır. Özellikle dönemin Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakanı Adnan Menderes çeşitli suçlamalarla resmedilmiştir. 31 Mayıs tarihli ‘UÇTU UÇTU’ başlıklı karikatürde, dönemin diktatörleri olarak nitelendirilen Hitler, Mussolini gibi kişilerle Demokrat Partililer bir tutulmuştur. Uçan melek olarak çizilen bu kişilerin sonuncusu olarak Demokrat Partililer çizilmiştir. Bu çizimden yola çıkarak gazetenin, gerçekleştirilecek infazlara karşı da olumlu görüş içerisinde olduğu anlaşılmıştır. Gazete, Demokrat Partilileri eleştirirken ve mizahi yorum yaparken ‘sabık’ olarak isimlendirmiştir. Eski, geçen anlamına gelen sabık ifadesiyle Demokrat Partililer, topluma tasvir edilmiştir. Karikatür başlıklarında ‘Devr-i Sabık, Sabık, Sabık Demokrat’ gibi ifadelerle Demokrat Partililer eleştirilmiştir. Gazete, bazı çizimlerinde sadece eleştiride bulunmamış aynı zamanda hakaret içeren söylemlere de yer vermiştir. 9 Haziran tarihli karikatürde yer alan ‘Adnancığım her satırında sen varsın’ ifadesiyle Demokrat Partililere karşı alaycı bir üslup kullanılmıştır. 22 Haziran’da yayınlanan karikatürde ise, ‘Düşük İktidar’ başlığıyla anne karnında yer alan ve düşük olan bir çocuğa benzetilen Demokrat Partili çizimi yer almıştır.

Darbe sonrası Demokrat Partililerin tutuklanarak götürüldüğü Yassıda’ya da sık sık çizimlerde yer verilmiştir. Demokrat Partililer için son durak olarak Yassıda olduğu ifade edilmiştir. 23 Haziran 1960 tarihli ‘Demokrasi Alfabetesi’ başlıklı karikatür oldukça manidar olmuştur. Karikatürde yer alan Türkçe alfabe diziliminde D ve P harflerinin üzeri çizilmiştir. Demokrasi alfabetesi adı verilen tabloda D harfinin üzerinin karalanmış olması ve adına demokrasi denmesi gazete olarak demokrasiye verilen önemin açık göstergesidir. Çalışmada incelenen karikatürler kategorize edildiğinde; dönemin Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes ve Demokrat Partili vekillerin darbeye neden

olan ana bileşenler olduğu vurgulanmıştır. İlk başlarda bireysel hakaret, aşağılama ve suçlama şeklinde içerik bulan karikatürler, zaman içerisinde yerini toplumsal mesaj içeren ve Demokrat Parti seçmenine tavsiye içeren anlam yapılarına dönüşmüştür. Sonuç olarak, yapılan askeri darbe sonrası Demokrat Partililer mizahi açıdan ağır eleştirilere maruz kalmıştır. Cumhuriyet gazetesi, yayınladığı karikatür içerikleriyle yapılan demokrasi dışı hareketi meşrulaştırarak topluma aktarmıştır. Karikatürler genel anlamda yer aldığı gazetelerin ideolojileri çerçevesinde çizilmektedir. Bu anlamda Cumhuriyet gazetesinin 1960 askeri darbe sonrası yayınlanan içeriklerinde orduya açık bir şekilde destek verdiği kesin ifadelerle belirlenmiştir. Demokrat Partililere yapılan eleştiriler ile darbe, topluma haklı gösterilmeye çalışılmıştır.

Kaynakça

- Ahmad, F. (1994). *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, İstanbul: Hil Yayınları.
- Albayrak, Mustafa (2004). *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Arık, M. B. (1998). *Değişen Toplum Değişen Karikatür 1980'den Sonra Yaşanan Toplumsal Değişim ve Karikatürün Değişen İşlevi* (D. Çetinkasap, Çev.). İstanbul: Türkiye Gazeteciler Cemiyeti Yayınları.
- Aydemir, Şevket S. (2000). *Menderes'in Dramı*. Ankara: Remzi Kitabevi.
- Başgil, A. F. (2008). *27 Mayıs ihtilali ve sebepleri*. İstanbul: Yağmur Yayınevi.
- Bayram, Y. (2009). Türkiye'de Siyasi Karikatürün Yeri ve 11. Cumhurbaşkanlığı Seçimine İlişkin Siyasi Karikatürlerin Çözümlemesi. *Selçuk İletişim Dergisi*, Cilt 6, Sayı 1.
- Birand, M. A., Dündar, C. & Çaplı, B. (1999). *Demirkırat; Bir Demokrasinin Doğuşu*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Brummett, P. (2003). *İkinci Meşrutiyet Basınında İmge ve Emperyalizm 1908-1911*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çapanoğlu, M. S. (1970). *Basın Tarihimizde Mizah Dergileri*. İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları.
- Doğanay, E. (2021). 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesinin Mizaha Yansıması: Çuval Mizah Gazetesi Örneği. *Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi*, Sayı 8.
- Eroğul, C. (1989). *Demokrat Parti - Tarihi ve İdeolojisi*. Ankara: İmge Yayınları.
- Işık, M. (2005). Medya ve Demokrasi Paradoksu: Medya Yoluyla Demokrasinin Tehdit Edilmesi. *Selçuk İletişim Dergisi*, Cilt 3, Sayı 4.
- Kanca, O. C. (2012). 1950 - 1960 Arası Türkiye'de Uygulanan Sosyo-Ekonomik Politikalar. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 9, Sayı 19.
- Kar, İ. (1999). *Karikatür Sanatı*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Karavelioğlu, K. (2007). *Bir Devrim İki Darbe*. İstanbul: Güner Yayınlar.
- Öngören, F. (1983). *Cumhuriyet Dönemi Türk Mizahı ve Hicvi*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Öztuna, Y. & Gökdemir, A. (1987). *Türkiye'de Askeri Müdahaleler*. İstanbul: Tercüman Tesisleri.
- Şenyapılı, Ö. (2003). *Neyi, Neden, Nasıl Anlatıyor Karikatür, Kim Niye Çiziyor*. Ankara: ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayınları.
- Topuz, H. (1997). *Başlangıcından Bugüne Dünya Karikatürü*. İstanbul: İnkılap Kitapevi.
- Tunç, A. (2002). Hoşgörüyü Sınırlarını Zorlamak, Demokratikleşme Sürecinde Siyasi Karikatüristlerin İşlevi: Türkiye Örneği. *Uluslararası İletişim Araştırmaları Dergisi*.

- Tural, E. (2017). 12 Eylül 1980 Askeri Darbesinin Karikatür Üzerinden Analizi: Gırgır Dergisi Örneği. *TESAM Akademi Dergisi*, Cilt 4, Sayı 1, Ocak.
- Türkçe Sözlük (2005). *Türk Dil Kurumu Yayınları*, Ankara.
- Usta, Ç. (2005). *Mizah Dilinin Gizemi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Yaman, F.T. (2018). Katılımcı Demokrasinin Kapsamı ve Unsurları. *Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 6, Sayı 2, Ocak.
- Yardımcı, İ. (2010). Mizah Kavramı ve Sanattaki Yeri. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2.
- Yaşar, Ö. (2015). 27 Mayıs 1960 Darbesi Dönemi Çizgisel Mizah ve Demokrasi. *Uluslararası Türk Dili, Edebiyatı ve Tarihi Dergisi*, Sayı 16.
- Yetim, F. & Akkoyunlu, S. (2017). Türk Modernleşmesine Erken Cumhuriyet Dönemi Basınında Karikatür Üzerinden Bir Bakış. *Tarih ve Gelecek Dergisi*, Cilt 3, Sayı 3.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Araştırmacıların katkı oranı beyanı / Contribution rate statement of researchers: Birinci yazar /First author %50 İkinci yazar/Second author %50
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).

Extended Abstract

In democracies, the people have a free structure while holding their own sovereignty. Democracy, which is an ideal form of government, creates participatory democracy while offering social equality to the members of society in all areas. There are elections in democracies, which are the form of government of modern and developed societies. Individuals elect their own representative through election and dismiss him through election. However, democracy has not been fully implemented due to the diverse mentality it contains. The desire for power and authority over the society hindered the development of democracy. One of the structures that wanted to keep the authority was the soldier in the law enforcement, which is one of the tools of democracy. Since the establishment of the Republic of Turkey, the army has intervened in the government of the country more than once. As a result of these interventions, he either took over the administration or caused the administration to change. The military's coming to power has led to the interruption of democracy within the country, as well as to changes and transformations in many areas. In this study, the cartoons in Cumhuriyet Newspaper after the 1960 military coup were analyzed and analyzed. The article was prepared in order to reveal what kind of humorous discourse Cumhuriyet, the important newspaper of the period, developed against the coup operation, which was against democracy and deeply affected the society.

The history of cartoons is a humorous criticism method that has emerged since the existence of humanity. The first examples of this method, which dates back to prehistoric times, were seen in caves. The people of the period were depicted in many exaggerated states (Bayram, 2009). Today, cartoons are used in many fields such as politics, social, economic and culture. It directs people to think while entertaining them in the face of an event in society. The main figure of the cartoon is human. The origin of the cartoon is human tolerance and entertainment (Öngören, 1983). Every social issue can be used as the material of the cartoon. The publication of cartoons and humor publications in newspapers and magazines dates back to the 1800s (Yavuz, 2009). The first humor magazine was published by Teodor Kasab in 1871 under the name Diogenes. Tanzimat and II. After the Constitutional Monarchy, humor started to become modern and its linear structure was further developed. The first person to become a full-fledged cartoonist in Turkey is an artist named Cem. The artist, whose real name is Cemil, who lived in Istanbul in 1882, but who used the pseudonym Cem, produced the first works in the western sense. Cem went down in history as a 'Master' in the field of caricature (Çapanoğlu, 1970).

After the establishment of the Republic of Turkey, in the 1950s, the transition to multi-party life was completed as a result of the Democrat Party coming to power. This situation, which is important for the establishment of democracy, has led to change and transformation in many areas together with politics. As a result of this important development in the name of democracy, the field of cartoons has also been liberated. With the Democrat Party, which came to power in the general elections of 14 May 1950, the transition to multi-party life was successful. Adnan Menderes, who became the Prime Minister, started to be known as the leader of Turkish democracy (Yaşar, 2015). The Democratic Party followed a very successful policy in its early years. In the second term of the Democratic Party, an oppressive administration dominated. Political and economic depressions began to be experienced. The Cyprus events of 6-7 September, the economic sanctions and the investigation commission established by the DP caused great criticism in the society. The DP government, which was subjected to heavy criticism, increased its oppressive management approach and closed universities and newspapers. It also imposed a broadcast ban on many press organs. Increasing protests in 1960, student-police conflicts, economic collapse, martial law caused all ties between the government and society to break. With the increasing bond between the society and the army, the coup d'état has increased.

On May 27, 1960, the Turkish Armed Forces seized the government of the country at around 4 am. A group of soldiers, which they called the "National Unity Committee", took over the government of the country with the revolution, which was an antidemocratic way, and overthrew the government. The revolution received great support from the society. Immediately after the coup, Democrat Party members were arrested and taken to Yassıada. President Bayar, Prime Minister Menderes and all deputies, 592 defendants in total, were tried in the Supreme Court of Justice established in Yassıada (Öztuna and Gökdemir, 1987). After all the trials, 15 defendants, including President Bayar and Prime Minister Menderes, were sentenced to death. While 31 defendants were sentenced to life imprisonment, 418 defendants were sentenced to short-term prison sentences for various crimes. 123 people were acquitted. The death penalty of 15 defendants was left to the decision of the National Unity Committee. As a result of the decision, the committee approved the execution of 4 people, and the sentence of those who remained was commuted to life imprisonment. The death sentences of President Bayar, Prime Minister Menderes, Foreign Minister Fatin Rüştü Zorlu and Finance Minister Hasan Polatkan were approved. While the death sentence of President Celal Bayar was commuted to imprisonment due to age, Prime Minister Menderes and ministers were executed (Karavelioğlu, 2007).

In this study, the humorous approach of the Cumhuriyet Newspaper to the events after the military coup of 27 May 1960 was examined. As a result of the analyzes made on Cumhuriyet Newspaper, humorous drawings were found on the main page for 26 days within a 30-day publication flow. It has been determined that all the drawings were made by the important cartoonist of the period, Ali Ulvi. It has been observed that in the cartoons, heavy criticism was made against the Democrat Party members. It has been determined that the newspaper gave great support to the army and legitimized the coup with its content publications. The title of "Our Support to the Great Turkish Army!" in the content of the cartoon published on May 28 after the coup, is an indication that the newspaper is on the side of the army with a clear discourse. Democrat Party members were used as the main theme of the cartoons in the newspaper. Especially, then President Celal Bayar and Prime Minister Adnan Menderes were portrayed with various accusations. In the cartoon titled "THE FLY OUT" dated May 31, people like Hitler and Mussolini, who were described as the dictators of the period, and Democrat Party members were equated. Democrat Party members were drawn as the last of these people who were drawn as flying angels. Based on this drawing, it was understood that the newspaper had a positive view of the executions to be carried out.

When the cartoons examined in the study were categorized; It was emphasized that the then President Celal Bayar, Prime Minister Adnan Menderes and Democrat Party deputies were the main components that caused the coup. At first, the cartoons, which found content in the form of individual insults, humiliation and accusations, have turned into meaning structures that contain social messages and advice to Democratic Party voters over time. As a result, after the military coup, Democrat Party members were subjected to heavy criticism in terms of humor. Cumhuriyet Newspaper legitimized the non-democratic operation with the cartoon content it published and transferred it to the society.

Araştırma Makalesi • Research Article

Afganistanlı Mültecilerin İran'a Göç Etmesinin Nedenleri ve Sonuçları
Reasons and Consequences of Afghan Refugees' Migration to Iran

İrfan Baytar*

Öz: Göçler isteğe bağlı olduğu gibi zorunlu da olabilmektedir. Afganistan'da meydana gelen göçlerin önemli bir kısmı zorunlu göç kategorisindedir. Bu tür göçler bazı durumlarda kitlesel nitelik kazanarak hem göç veren ülke hem de göç alan ülkeler açısından ağır sonuçlar meydana getirmektedir. İç çatışmalarla oluşan kaos ortamı ve neticede ortaya çıkan istikrarsızlık, Afganistanlı mültecilerin kendilerine en yakın olan ülkeleri tercih etmeleriyle sonuçlanmaktadır. Mültecilerin İran'ı tercih etmelerinde farklı nedenler bulunmaktadır. Bu nedenler arasında başta İran'ın Afganistan ile sınır komşusu olması gelirken; dinsel, dilsel ve mezhepsel faktörlerinin de etkili olduğu görülmektedir. İran'a göç eden Afganistanlı mültecilerin ekonomik durumlarının da etkisiyle imkân bulanların Türkiye ve Avrupa'ya gittikleri, imkânı olmayanların ise İran'da kaldıkları ve zamanla imkânlarını oluşturup yaşam şartlarının daha iyi olduğu bir ülkeye göç etmek için bekledikleri göze çarpmaktadır. Tarihi süreç içerisinde Afganistanlı mültecilerin daha önce de İran'a göç ettikleri görülmektedir. Ancak günümüzde İran'ın mültecilere bakışı eskiye nazaran değişmiştir. Bunun temel sebepleri arasında İran'daki göçmen sayısının artması (Afganlı, Suriyeli ve Iraklı mülteciler), İran'ın ambargolar nedeniyle ekonomisinin kötü olması ve sürecin zamanla İran halkının mültecilere bakış açısının değişmesi olarak gösterilebilir. Bu nedenlerle 2021 yılında Taliban yönetiminin Afganistan'da kontrolü ele geçirmesinin ardından göç etmeye devam eden mültecilere İran daha temkinli yaklaşmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İran, Afganistan, Göç, Mülteci, Ekonomi

Abstract: Migrations can be optional as well as they can be mandatory. A significant part of the migrations in Afghanistan is in the category of mandatory migration. These types of migrations, in some cases with gaining a mass quality, create serious outcomes for both the sending country and receiving countries. The chaotic environment that comes with inner conflicts and the instability as an outcome of this, results in Afghanistani refugees preferring the countries closest to them. There are different reasons why the refugees prefer Iran. Among these reasons, firstly while Iran being a neighbor country to Afghanistan is effective; it is seen that religious, linguistic, and denominational factors are also effective. It stands out that Afghanistani refugees immigrating to Iran with the effect of their economic situation, those who find the opportunity go to Turkey and Europe, the ones who do not have the opportunity stay in Iran and wait to immigrate to a country where living conditions are better after creating their means over time. In the historic process, it is seen that the Afghanistani refugees have migrated to Iran before. But nowadays, Iran's view of refugees has changed compared to the past. Among the main reasons for this situation these can be shown: The increasing number of immigrants in Iran (Afghan, Syrian and Iraqi

* Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu, Ulaştırma Hizmetleri Bölümü

ORCID: 0000-0003-2074-8748 i.baytar@alparslan.edu.tr

Cite as/ Atıf: Baytar, İ. (2022). Afganistanlı mültecilerin İran'a göç etmesinin nedenleri ve sonuçları. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(3), 1105-1118. <http://dx.doi.org/10.18506/anemon.1125395>

Received/Geliş: 02 Jun/Haziran 2022

Accepted/Kabul: 18 October/Ekim 2022

Published/Yayın: 30 December/Aralık 2022

refugees), the bad economy of Iran due to the embargoes, and the change in the perspective of the Iranian people towards refugees over time. For these reasons, Iran is more cautious about refugees who continue to migrate after the Taliban regime took control of Afghanistan in 2021.

Keywords: Iran, Afghanistan, Migration, Refugee, Economy

Giriş

Dünyanın birçok bölgesinde, tarihin farklı dönemlerinde yaşanan savaş, iç çatışma, doğal afet, salgın hastalık, kıtlık vb. nedenler gerek iç göç gerekse dış göçün yaşanmasında etkili olmuş ve toplumlar üzerinde derin izler bırakmıştır. Günümüz dünyasında da aynı nedenlerle göçler yaşanmaktadır. Artan göçmen sayısı bazı ülkeler üzerinde ağır yük oluşturmaktadır. Dünya nüfusunun artmasıyla birlikte sınırlı olan doğal kaynaklar üzerindeki baskı artarak devam etmektedir. Aynı zamanda savaş ve çatışma ortamlarının da göç hareketlerini hızlandırmasıyla birlikte gıda güvenliği tehdidi de artmaktadır. Afganistanlı mülteciler, başta güvenlik ve ekonomik nedenler olmak üzere ülkenin istikrarsızlaştığı dönemlerde farklı ülkelere göç etmiştir. Bu dönemlerde, düzeni bozulan insanların can ve mal güvenliklerinin tehlikeye girmesi ve kötü olan ekonomik şartların daha da kötüleşmesi nedeniyle bu şartlardaki insanlar göç etmektedir. Belirtilen nedenler başta olmak üzere diğer nedenlerle meydana gelen göç hareketlerinin yönü genelde gelişmiş ülkelere yani daha çok batıya doğru olmaktadır. Bu nedenle daha iyi imkânların olduğu iyi bir hayat kurma istekleri nedeniyle gelişmiş ülkeler kendileri için hedef ülke durumuna gelmektedir. Bu durum mültecilerin dünyanın farklı noktalarına uzun mesafelere, zor şartlarda gitmelerinde motivasyon kaynağı oluşturmaktadır. Hayat standardı yüksek olan Almanya, Kanada, Amerika Birleşik Devletleri vb. ülkeler Afganistanlı mülteciler tarafından daha çok tercih edilen ülkeler olmaktadır.

Uluslararası mülteci sayısı yıllar itibariyle değişse de bu sayı son yıllarda Suriye ve Afganistan'daki istikrarsızlık nedeniyle daha da artmıştır. 2021 yılı sonu itibariyle zorla yerinden edilen kişi sayısı 89,3 milyon olmuştur. Aynı yıl 53,2 milyon kişi yerinden edilerek kendi ülkesi içerisinde yer değiştirirken, 27,1 milyon kişi de mülteci durumuna gelmiştir (UNHCR, 2022). 2005 yılında ise uluslararası mülteci sayısı 195 milyon olarak gerçekleşmiştir. Yani dünya nüfusunda her 33 kişisinden birinin mülteci olduğu görülmektedir. Bu tarihte Avrupa mülteci %34 kabulü ile ilk sırada, Kuzey Amerika ise %23 ile ikinci sırada yer almıştır (Rehmani, 2014: 1). 2017 yılı itibariyle toplamda 93 ülkeye dağılan Afgan mültecilerin 104.400'ü Almanya'da, 26.900'ü ise Avusturya'da bulunmaktadır. 2021 yılında Taliban'ın Afganistan'ı kontrol etmesiyle oluşan göç dalgası sonucunda bu sayının daha da artması beklenmektedir.

Mülteciler göç ederken ilk önce en yakın ülkeleri tercih etmektedir. Bu durumun görülmesinde ekonomik gücü yetersiz ve sayıca fazla olan mültecilerin, can güvenliğinin olmadığı ülke veya ortamdan, daha güvenli ülkelere gitme çabası etkili olmaktadır. Bu nedenle Afganistanlı mültecilerin İran'ı tercih etmelerinde İran'ın sınır komşusu olması etkili olmaktadır. Afganistanlı mülteciler ile İran halkı arasındaki din birliği, ortak dilin konuşulması ve İran'ın mültecilere yaklaşımı İran'a yönelik göçün artışında etkili olmaktadır. Mültecilerin gittikleri ülkelerde iş seçme gibi bir şanslarının olmadığı, önlerine gelen ve kendilerine verilen her işi düşük bir ücret karşılığında yapmak zorunda kaldıkları bilinmektedir. Göçmenlerin gittikleri ülkelerin ekonomilerine entegre olmaları ve ekonomik yaşam içerisinde kendilerine iş bulmaları kolay olmamaktadır. Bütün bu zorluklarla birlikte yasa dışı iş alanları için düşük ücretle çalışın vasıfsız, sigortasız birer iş gücü kaynağı olarak görülmektedirler (Güler, 2020: 1468-1469). Hayata tutunma çabasında olan mülteciler, iş ve ücret seçme şansına sahip olmadıkları gibi çoğu zaman sadece karın tokluğuna çalıştırılmaktadırlar. 2013 yılı verilerine göre İran'da yaşayan 908.910 Afganistanlı mültecinin 300.000'inin inşaatlarda çalıştığı görülmektedir. (Dalkıran, 2020: 5). Çocuk ve kadınların da hesaba katılması durumunda, Afgan mülteci ailelerin büyük çoğunluğunun geçimlerini inşaatlardan sağladığı görülür. 2021 yılında Taliban'ın Afganistan'da kontrolü ele geçirmesiyle birlikte İran'a gerçekleşen Afgan göçü artmıştır. İran'da yaşanan ambargolar nedeniyle yaşanan ekonomik kriz mültecilerin iş bulmasını zorlaştırmakta buna ek olarak mülteci sayısının artması olumlu bakışın değişmesine ve toplumda mültecilere karşı bazı tepkilerin oluşmasına zemin hazırlamaktadır.

Bu çalışmada Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgal ettiği dönemden (1979) 2021 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nin Afganistan'dan çekilmesinden sonraki sürece kadar İran'a gerçekleşen Afganistan kaynaklı göç hareketliliğine yer verilmiştir.

Amaç, Materyal ve Yöntem

Geçmişte olduğu gibi günümüzde de farklı ülkelerde ve farklı dönemlerde kitlesel göçe neden olabilecek iç çatışmalar ve savaşlar yaşanmaktadır. Ülkelerin istikrarsızlaşması insanların göç etme refleksi geliştirmesinde etkili olmaktadır. Ortaya çıkan göç hareketi, mesafenin de etkisi ile genelde en yakın komşu ülkelere doğru olmaktadır. Afganistan'dan farklı dönemlerde dışarıya gerçekleşen göç hareketleri de süreç içerisinde daha çok İran'a olmuştur. Bu çalışmada doküman incelemesi yöntemi kullanılarak Türkiye ve İran'da konuyla ilgili yapılan bilimsel çalışmalardan yararlanılmıştır. Bunların başında Birleşmiş Milletler ile ilgili kurumların rapor ve kaynakları gelmektedir.

Daha iyi yaşam koşullarına sahip olmak için başka ülkelere göç eden kişiler göçmen, başka ülkeye yerleşmek için bulunduğu ülkeyi terk eden kimseler ise muhacir olarak tanımlanmaktadır (Deniz, 2009: 6). Türk Dil Kurumu Türkçe sözlüğünde göçmen kendi ülkesinden ayrılarak başka ülkeye giden kimse şeklinde tanımlanmakta mülteci sığınmacı, sığınmacı da mülteci şeklinde birbirinin yerinde kullanılmaktadır (Türk Dil Kurumu, 2022). Mülteci ile göçmen arasındaki fark, göçmenlerin ülkelerini özgür iradeleriyle, yaşam standardı daha yüksek bir ülkeye erişmek amacıyla terk etmeleri mültecilerin ise can güvenliklerini sağlayabilecekleri bir ülkeye göç etmek istemeleridir (Deniz, 2009: 8). Sığınmacı, uluslararası koruma başvurusunda bulunmuş ya da bu statüyü elde edilen kişiler için kullanılmaktadır. Göçmen ise daha iyi yaşam koşulları için Türkiye'ye gelen ve uluslararası başvurusu kabul edilmemiş ya da uluslararası koruma başvurusu yapmamış kişileri ifade etmektedir (Karakaya ve Karakaya, 2021: 101). Transit göçmen, kişinin yerleşik olduğu ülkeden üçüncü bir ülkeye giderken farklı ülkelerin topraklarını kullanmasıdır. Bu ülkelerin topraklarını köprü olarak kullanmak zorunda kalan mültecilere transit göçmen adı verilmektedir (Deniz, 2009: 6). Transit göçmenlerin göç serüvenleri her zaman hedefledikleri gibi olamamakta bazen köprü konumundaki ülkede de kalabilmektedirler. Günümüzde ulaşım, teknoloji ve iletişim araçlarının gelişmesi meydana gelen bu göçlerin kademeli veya direkt olarak dünyanın farklı kıta ve ülkelerine doğru gerçekleşmesine neden olmaktadır.

Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisinde fizyolojik ihtiyaçlardan sonra güvenlik ihtiyacı gelmektedir. Göçmenler için yüksek yaşam standardına sahip ülkelerde yaşama isteği güvenlik ihtiyaçlarından sonra gelir. Bu nedenle göçmenler can güvenliğinin olmadığı ortamlardan en kısa sürede kendilerini en yakın ve güvenli gördükleri ülkeye ulaştırmak istemektedir.

Göç Kavramı

Göç farklı nedenlerle meydana gelen dinamik bir süreç olup nüfusun değişimi ve gelişimini önemli ölçüde etkilemektedir. Göç, insanların başta ekonomik nedenler olmak üzere doğal afetler, siyasi, eğitim, sağlık vb. nedenlerle daimî ikamet yerinden ayrılarak hedeflenen yerleşmeye gitme hareketidir (Baytar, 2021: 40). Başka bir ifadeyle göç, insanların yaşadığı yerden, başka bir yere daimî ya da geçici olarak yer değiştirmesi anlamına gelmektedir. Dünyada meydana gelen savaşlar iç çatışmalar doğal afetler vb. faktörlere bağlı olarak her yıl dünya genelinde çok sayıda insan göç etmektedir. Gelişmiş ülkeler ulaşım, sağlık, eğitim vb. imkânları nedeniyle göçlerin çekim merkezi durumundadır. Bu ülkelerdeki göçmen hareketliliği çeşitli sorunların kaynağını oluşturmaktadır (Sertkaya Doğan, Gökburun, 2021: 39). Sınır ötesinden herhangi bir ülkeye olan her türlü göç dış göç ya da uluslararası göç olarak isimlendirilmektedir. Günümüzde yaşanan uluslararası göçler ülkelerin iktisadi ve toplumsal yapılarını, işsizlik ile iş düzenini etkilemektedir. Ekonomik nedenler ile çatışma ve kargaşa ortamlarında üst düzeye çıkan güvenlik sorunları, göçleri hızlandırarak kitlesel nitelik kazanmasına neden olur. Bu iki faktörün birbiri üzerinde etkisi olduğu açıktır. Bu iki etkenin birlikte etkili olduğu ülkelerde göç eden insan sayısı çok yüksek olmakta ve göç edenlerin yaş profili değişkenlik göstermektedir.

Göç süreci, uzun ve meşakkatli bir süreç olmasının yanında risk de taşır. Kadın ve çocuklar, göç sürecinde daha çok zorlanır ve bu durum zaman zaman göç süresinin uzamasına neden olur. Göç eden kişiler farklı yaşlarda olmakla birlikte ekonomik nedenlerden dolayı daha çok genç erkek nüfus göç etmektedir. Genç erkekler yalnız gitmeyi tercih etmekte ailelerine para göndermekte uygun imkânlarla kavuştuklarında ise kadın ve çocukları da yanlarına alma gayreti içerisinde girmektedirler. Savaş ve siyasi çalkantıların olduğu bölgelerde ise tablo değişebilmektedir. Bu tür durumlarda göç eden genç erkek sayısında düşüşler gözlemlenmektedir. Genç erkek nüfusun farklı pozisyonlarda askerlik görevinde olmaları ya da savaş durumu ve ihtimaline karşı askere alınarak çıkışlarının sınırlandırılması (Ukrayna Savaşı) etkili olmaktadır. Bununla birlikte karşıt grupların safına geçerek çatışmalarda yer almaları ya da malını korumak için ülkesinde kalmayı tercih etmeleri bu yaş grubunun göç etme oranının düşmesinde etkili olmaktadır. Afganistan’da bu etkiler belirgin olarak görülebilmektedir.

Uluslararası göçler insanlık tarihinde derin ve köklü etkiler bırakmıştır. 1965-2000 yılları arasında uluslararası mülteci sayısı iki katına çıkarak 75 milyondan 150 milyona ulaşmıştır. 2002 yılında ise 185 milyon kişi doğduğu ülke dışındaki bir ülkeye gitmiştir (Terh, ve Sadıki, 2008: 5-6). Savaşlar, çatışmalar, iç karışıklıklar vb. faktörlerin etkisiyle göç eden insanlar, gittikleri yerlerde zor şartlar ile karşı karşıya gelmektedirler (Riyâhî, ve Porgârî, 2017: 32).

Dünyada yaşanan göçler ilk başlarda ekonomik nedenlerle sosyoekonomik şartların daha iyi olduğu ülkelere gitme şeklinde idi. Ancak savaş ve iç çatışma nedeniyle can güvenliğinin olmadığı ortamlarda göç hareketi kitlesel boyuta ulaşarak ekonomik nedenli göçlerden daha fazla sayıya ulaşabilmektedir. Göç, savaş, iç çatışma veya doğal afetler sonucunda meydana geldiğinde ani kararlarla imkân ve zaman sınırlılığından dolayı genel olarak sınır ülkeleri, sınır şehirleri gibi daha yakın yerlere olabilmektedir. Göç eden insanlar şartlar geliştğinde asıl gitmeyi planladıkları bölgelere doğru tekrar göç etmektedirler. Kademeli karakterde olan bu göç hareketinin yönü daha iyi yaşam şartlarından dolayı genel olarak gelişmişliğe doğru olmaktadır. Bu nedenle genel olarak göç yönü doğu ülkelerinden batıdaki ülkelere doğru olmaktadır.

Dünyada göçle kitlelerin yerinden olması hem göç veren ülke hem de göç alan ülke için çeşitli sorunlara neden olmaktadır. Göç veren ülkeler genellikle işsizlik ve ekonomik sorunlarla yüz yüze oldukları için verdikleri göç ile belki kısa vadede işsiz sayısını düşürebilirler. Ancak kendi dinamik nüfusunu kaybettiği için göç veren ülkeler için bu durum her zaman avantajlı olmamaktadır. Genel olarak erkekler kadınlardan, eğitilmiş insanlar ise eğitimsiz veya eğitim seviyesi düşük insanlardan daha fazla göç etmektedir. Bu durum, eğitilmiş insan kaynaklarının dışarı çıkmasına ve üretici gücün azalmasına yol açmaktadır. Eğitilmiş, yetişmiş insan gücü ve sermaye kaybı ile genç nüfusun yaş ve cinsiyet dengesinin bozulması, ile göçmen kaynağı ülkelerin geri kalmasında etkili olur. Göçmen kabul eden ülkeler ise genç, eğitilmiş, kalifiye göçmenleri alarak bilinçli seçimler yapmaktadır. Göçmen alan ülkeler, seçerek aldıkları göçmenleri farklı işlerde istihdam ederek düşük ücretlerle çalıştırmaktadır (Tefrişî Mutalık, 2017: 217-218).

Afganistan denizle bağlantısı olmayan, Ortadoğu, Orta Asya ve Güney Asya için stratejik öneme sahip bir ülkedir. “Afganistan topraklarının %75’i dağlıktır ve orta bölgelerdeki dağlar Himalaya’lara kadar uzanmaktadır” (Buz vd., 2021: 4). Afganistan’ın ekonomisi kırılğan bir yapıya sahip olup her ne kadar yer şekillerinin olumsuz etkisiyle tarım alanları azalsa da alternatif ekonomik kaynakların gelişmemesinden dolayı ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayalı bir ülkedir. Farklı dönemlerde uluslararası yardım alan ülke ciddi bir gelişim gösterememiştir. Ülkede şehirler gelişmediği gibi kırsal sahalar da geri kalmıştır. Bu durum gerek uluslararası ölçekte gerekse ülke içerisinde göçlerin yaşanmasında etkili olmaktadır. Ülkenin yıllarca içinde olduğu kaos ve istikrarsızlık nedeniyle gelişemediği görülmektedir. Afganistan, ekonomisinin kötü olması ve belli dönemlerde çalkantılı dönemler yaşaması nedeniyle dünyada en fazla göç veren ülkeler arasında yer almaktadır. Bu durumun gelişmiş olan, gelişmekte olan ve gelişmemiş ülkelerdeki etkileri farklı olmaktadır (Zerkânî, ve Müsevî, 2014: 7-14). Gelişmekte olan ülkeler kategorisinde olan İran’a Afganistan’dan her zaman göç yaşanmıştır (Riyâhî, ve Porgârî, (2017: 32).

Göçün sorunsal alanlar yaratabilme potansiyeli de fırsat alanlarını genişletme olanakları da her zaman mümkündür. Yer değiştirme hareketliliği göç eden bireye yeni fırsatların kapılarını açabilir, dikey yönlü toplumsal hareketliliği hızlandırabilir, üçüncü kuşak göçmenlerin profesyonel meslek sahibi olmalarının aracı olabilir ya da nitelikli işgücü akışını hızlandıran zengin bir kaynak da yaratabilir. (Geyik Yıldırım, 2018: 154). Ancak bu çok sınırlı kalmaktadır. Göçler genelde kısa ve orta vadede beraberinde büyük sorunları getirme potansiyeline sahiptir. Göçmen nüfus, çeşitli fay hatlarının oluşturulması bakımından illegal yapılar tarafından provoke edilme potansiyeli de taşımaktadır. Ülke ekonomilerinin bozulduğu, işsizliğin arttığı dönemlerde bu riskler daha da artmaktadır. Bu çerçevede bakıldığında kabul edilen göçmen sayısının sınırlı tutulması ve ülke geneline dengeli dağılmasının sağlanması bu nedenle önem arz etmektedir.

Afganistan'dan Yaşanan Göçün Nedenleri ve Hedef Ülkeler

Afganistan tarihi süreç içerisinde yaşadığı çalkantılı dönemler nedeniyle uzun yıllar boyunca göç üreten bir ülke olmuş, adeta göçle özdeşleşmiştir. Farklı nedenlerle meydana gelen göç her ne kadar mekânlar arasında gerçekleşse de etkileri sadece iki mekânla sınırlı kalmamaktadır. Savaş durumunda kitlesel özellik kazandığında bütün dünyayı etkilemektedir. Afganistan, dünya mülteci ve sığınmacı nüfusunun oldukça önemli bir bölümünün çıkış noktası olan bir ülkedir. Şiddetin olduğu ve can güvenliğinin riske girdiği ortamlarda kısa sürede göçmen sayısı artar ve göç kitlesel nitelik kazanır. Böyle bir ortam, ekonomik durumun kötüleşmesini de beraberinde getirir. Kültürel benzerlik ve coğrafi yakınlık nedeniyle Pakistan ve İran Afgan sığınmacıların hedef ülkeleri durumundadır (Buz vd., 2021: 19). Bunun neticesinde 2021 yılı itibarıyla en fazla Afganistanlı mülteciyi de bu iki ülke barındırmaktadır. Mixed Migration Centre'nin Afganistanlı mülteciler üzerine 2020 yılında yaptığı bir çalışmada göç etmede etkili olan en büyük payı şiddet alırken, ekonomik nedenler ikinci, hak ve özgürlükler de üçüncü sırada yer almıştır. Şiddet, fırsat eşitsizliği ve hak ihlalleri nedeniyle Afganistan'dan göçler olmaktadır. Bununla birlikte sözlü, fiziksel ve cinsel istismar, aile içi şiddet, zorla evlilik gibi faktörler Afganistan'daki göçe kadınların da dahil olmasına yol açmıştır (Mixed Migration Centre, 2020: 12). Bu nedenlerle bir yandan Afganlılar göç ederken diğer yandan ülkedeki sorunları daha da çıkmaza sokacak güçlü etnik bölünmeler devam etmektedir. Uluslararası Azınlık Hakları Grubu'nun Tehdit Altındaki İnsanlar İndeksine göre Afganistan, etnik azınlıklar açısından dünya sıralamasında en tehlikeli dördüncü ülke durumundadır (BMMYK, 2016: 70). Böyle bir tehlike, ülkedeki kaotik ortamın çözümünü zorlaştırmakta ve sorunların devam etmesinde etkili olabilme potansiyeli taşımaktadır. Afganistan'daki çatışmalar nedeniyle ülke içerisinden İran, Pakistan ve üçüncü ülkelere göçler yaşanmaktadır. 2001'de ABD'nin müdahalesiyle Afganistan'daki yönetim el değiştirmiş yaklaşık 2,5 milyon göçmen ülkelere dönmüştür. İran'ın yayınladığı raporlara göre 2002 yılında 308.000 Afganlı ülkelere geri dönmüştür (Âlaaddinî, ve İmamî, 2005: 260-261). İran bulunduğu konumun da etkisiyle yabancı mültecilerin son birkaç on yıldaki dönemde tercih ettikleri ülke olmuştur. Halen onların önemli bir kısmı bu ülkede bulunmaktadır. İran'daki yabancı mülteci sayısı 1956 yılında yaklaşık 44.769, 1966 yılında 57.115, 1976 yılında 178.911, 1986 yılında 852.507 ve 1996 yılında 1.004.776 olmuştur. 2006 yılı nüfus sayımına göre ise 1 milyon 300 bin yabancı mültecinin İran'da yaşadığı görülmektedir. İran'daki mültecilerin önemli kısmı Afganistanlılardan, daha sonra Iraklılardan oluşmaktadır. Nitekim 2000 yılında siyasi, güvenlik, etnik çatışmalar, ekonomik baskı gibi nedenlerle İran'daki Afganistanlı mültecilerin sayısı 1,5 milyonu bulmuştur. İran bu tarihte bu rakamla dünyada en fazla mülteci kabul eden ülke olmuştur (Terh ve Sadıkî, 2006: 1-8). 1990 yılında, Afganistan'dan göç eden mülteci ve sığınmacı sayısı 6,2 milyon olmuştur (Koç, 2017: 39). 40 yılı aşkın süredir bitmeyen savaş neticesinde, Afganistan'ı terk eden göçmenlerin çoğunun uğrak noktası, İran İslam Cumhuriyeti ve Pakistan İslam Cumhuriyeti olmuştur (Obeyd, 2020: 73). Pakistan ve İran'a yaşanan mülteci göçünün fazla olmasında bu ülkelerin Afganistan'a komşu olmaları etkili olmaktadır. Uzun yıllardan beridir siyasi, ekonomik ve doğal koşulların etkisiyle Afganistan dünyada en çok göçün yaşandığı ülkeler arasındaki yerini korumaktadır. BM raporlarına göre, dünyadaki Afgan mülteci sayısı 6 milyonu geçmektedir. İran'da 1 milyonu yasal olmak üzere toplam 2,5 milyon Afganlı yaşamaktadır. Sosyoekonomik ve güvenlik problemlerine rağmen 2002'den bu yana ülkesine geri dönen Afganlı göçmen sayısının 5,27 milyondan fazla olduğu görülmektedir (Dashtî, 2021: 381-382). ABD ve

müttefiklerinin Afganistan'dan çıkarak Taliban'ın iktidara gelmesine göz yumması Taliban'ın 20 yıl aradan sonra ülkede kontrolü ele almasına neden olmuştur. Bu durum Afganistan'da yıllardır süren ekonomik krizin, yoksulluğun ve yolsuzluğun daha da derinleşmesine yol açmıştır. Böyle bir ortamda başta İran ve Pakistan'a olmak üzere komşu ülkelere olan göç hareketi yeniden hızlanmıştır.

Gerek zorunlu göç gerekse de isteğe bağlı göçlerde göçmenler, yaşam standardının ve iş bulma imkânının yüksek olduğu ülkelere gitmek istemekte bununla beraber dinsel, dilsel ve etnik kökenin etkisi de gidilecek yerin belirlenmesinde etkili olmaktadır. Pakistan ve İran'a olan göçlerde daha çok etnik köken ve dinsel kaynaklı benzerlikler etkili olmaktadır. Örneğin, İngilizler tarafından çizilen sınırların etkisiyle günümüzde Peştunların yüzde 25'i Pakistan'da yüzde 40'ı ise Afganistan'da yaşamaktadır (Koç, 2017: 46-47). Afganistan'da istikrarlı bir yönetim anlayışının oturmuş olduğu etkin kurumlar olmadığı için belirli dönemlerde geri dönüş meydana gelse de bu dönüşler çok uzun sürmemektedir. Bir sonraki krizde tekrar göç hareketi başlayabilmektedir.

Ülkeler birbirleriyle ilişki kurarken çok temkinli davranmakta ve milli çıkarlarının korunmasına azami düzeyde özen göstererek ortaya çıkabilecek riskleri minimize etmeye çalışmaktadır. Ülkeler milli menfaatlerini her şeyin üzerinde tutmaktadır. İran'ın Afganistan'la olan ilişkilerinde bazı riskler bulunmaktadır. Taliban'ın inanç farklılığından kaynaklı Şii Hazarlara yönelik sert politikaları nedeniyle Afganistan'dan İran'a önemli bir göç dalgasının gerçekleşme endişesi İran'ı Afganistan'a karşı daha hassas davranmaya itmektedir (Alagöz ve Kandemir, 2015: 122). Sovyetler Birliği'nin Afganistan'a müdahalesi buna karşı Taliban'ın kontrolü sağlama çabaları, sonraki süreçte Taliban'ın kontrolü sağlaması, 2001 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nin müdahalesi ile Taliban'ın kontrolü kaybetmesi ve yeni kurulan yönetime rağmen ülkedeki kaotik ortam devam etmiştir. Afganistan, mülteci üreten ülke durumu belirli dönemlerde göç hızı değişse de devam etmiştir. 2021 yılına gelindiğinde Amerika Birleşik Devletleri'nin Afganistan hükümetinden desteğini kesmesi ve Taliban ile anlaşması yeniden büyük göç dalgasına neden olmuştur. Ortaya çıkan göç dalgası önemli oranda Pakistan, İran ve Türkiye gibi ülkelere doğru olmaktadır.

Afganistan sanayi ve teknoloji alanında gelişme gösterememiştir. Sanayinin gelişmemesi, kentsel nüfus için imkânların kıtlığı, uzun yıllardan beri Afganistan'ı mülteci üreten ülkelere biri haline getirmiştir. Afganların gittikleri ülkelerde emek sömürsüne uğramaları ve ötekileştirilme gibi problemlerle karşılaşmaları ikinci veya üçüncü bir ülkeye göç etmelerine sebep olmaktadır. Afganların İran'a göç hareketleri, İran'ın modern tarihi içerisinde artarak devam etmiştir. İran Afganistanlıların en yoğun yaşadıkları ülkeler arasında yer alır. Afganistan'dan bu ülkeye 2017 yılında 951.100 göçmen gelmiştir (Geyik Yıldırım, 2018: 128-132). Afganistan da ülke içi barışın sağlanamaması durumunda bu göç devam edecektir. Bu sorunların ortadan kaldırılması için bölge ülkeleri inisiyatif alarak sorunun çözümüne katkı sunmalı, mesele küresel güçlerin insafına bırakılmamalı ve çıkar çatışması yaşayan küresel güçlerden medet umulmamalıdır.

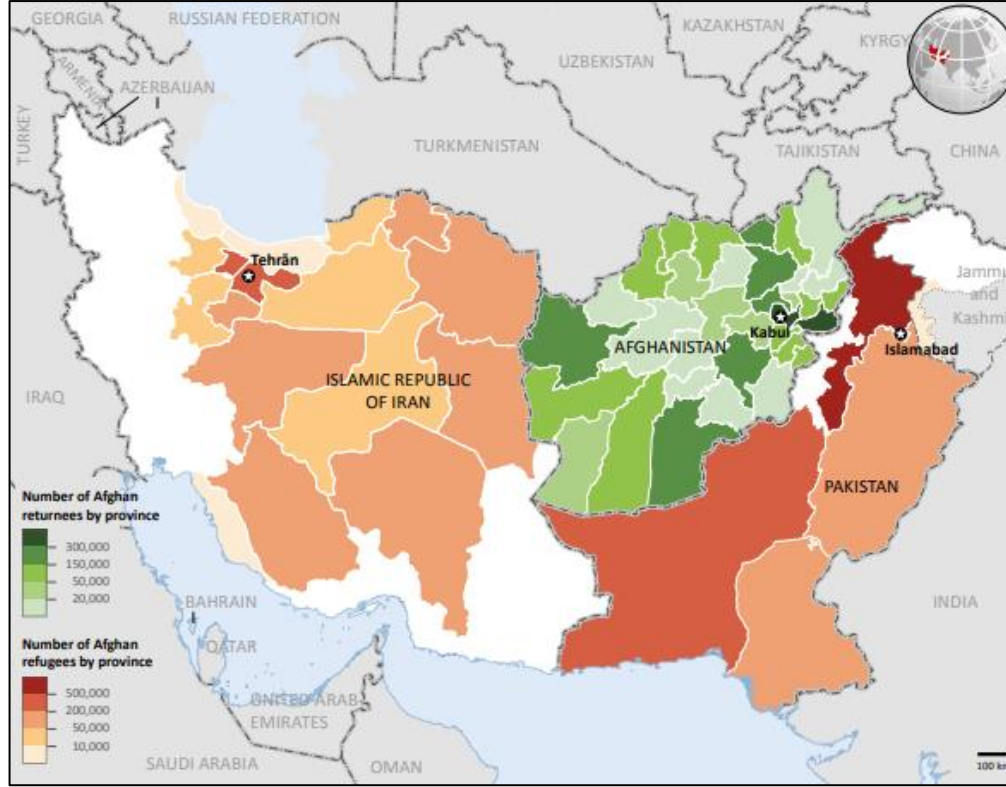
Afganistanlı Mültecilerin İran'ı Tercih Etme Nedenleri ve İran'ın Afganistanlı Mültecilere Karşı Tutumu

Zaman zaman egemen güçlerin çıkarlarının söz konusu olduğu Afganistan'da gerek dış etkenler gerekse iç dengeler nedeniyle ülke içerisinde de uyuşmazlık konusu olabilecek sorunlar bulunmaktadır. Bu sorunlar zaman zaman kriz ve istikrarsızlıklara neden olmaktadır. Ülkenin bir dönem Sovyetler Birliği'nin işgaline uğraması daha sonra Amerika Birleşik Devletleri ile müttefiklerinin denkleme girmesi ve Taliban'la çatışma nedeniyle ülke bir türlü istikrara kavuşamamıştır. Afganistan geride kalan yaklaşık 42 yıllık süreçte ülkedeki çatışma ve şiddet ortamından kaynaklı olarak, Suriye'den sonra en fazla göç veren kaynak ülke durumundadır. Afganistan'da 2019 yılı itibarıyla yaklaşık 2,6 milyon kişi ülke içinde, 2,7 milyon kişi de ülke dışına göç etmiş bu durum Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK) raporlarına yansımıştır (Özgün, 2021: 1). Göç ülkenin içerisinde olduğu durumu daha da kötüleştirmekte, insanların ülkenin refah ve huzur ortamına olan inançlarını zayıflamakta ve başka ülkelerde hayatlarını kurmak isteyenlerin sayısını da her geçen gün artmaktadır.

Ülkeler için komşu ülke sayısı komşu ülkelerin istikrarı, ilişki kurduğu küresel ölçekte ülkeler, birlikler ve paktlar çok önemlidir. Ülke sınırında ortaya çıkabilecek istikrarsızlıklar ve risklerden en

fazla komşu ülkeler etkilenmektedir. Bu açıdan bakıldığında İran 11 Eylül 2001 sonrasında Afganistan kaynaklı oluşabilecek riskleri ortadan kaldıracak yeni politikalar ortaya koymuştur. Bununla ulusal ve bölgesel güvenliğe katkı sağlanacağı düşünülmüştür (Alagöz ve Kandemir, 2015: 135). İstikrarlı bir Afganistan'ın sadece İran'a değil başta bölgedeki diğer ülkeler olmak üzere birçok dünya ülkesine faydası olacaktır. Ancak küresel aktörlerin zaman zaman mücadeleleri İran'ın bu beklentisini boşa çıkarmaktadır.

Çeşitli uluslararası anlaşmalar çerçevesinde (deport etme, mülteci kabul vb.) Afganistan ve İran arasında tarihi süreçte çok sayıda göç hareketi meydana gelmiştir. İran'a göç eden Afgan mülteciler başta Tahran olmak üzere, Horasan ve İsfahan gibi İran'ın diğer büyük kentlerini tercih etmiştir (Şekil 1).

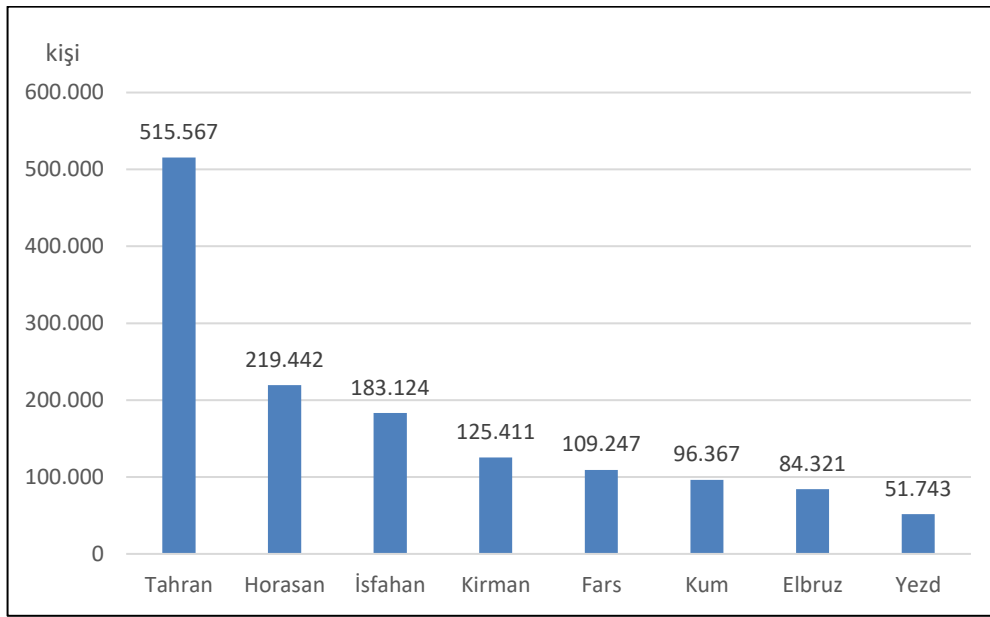
Şekil 1. Afganistan'dan İran ile Pakistan'a Göç Eden ve Afganistan'a Geri Dönen Mültecilerin Dağılışı

İran daha çok Afganistan, Suriye ve Irak'tan gelen mültecilere ev sahipliği yapmaktadır. Afganistanlı mülteciler İran'ı siyasi nedenlerle tercih ettikleri gibi ekonomik nedenlerle de tercih etmektedir. 1973 petrol krizi nedeniyle Afganistan'dan İran'a önemli göçler olmuştur. 1979'daki çatışmalar nedeniyle Afganistan'dan göç etmek durumunda kalan mülteciler Pakistan ve İran'da sıcak karşılanmışlardır. Öyle ki İran gelen mültecilere eğitim, sağlık vb. konularda ücretsiz imkânlar sağlamıştır. Ancak daha sonra gerek Pakistan gerekse İran ülkelerindeki Afganlı sayısını azaltma yollarını aramışlardır. Bu çerçevede İran, Afganlara yönelik olarak çeşitli ürünlerin fiyatlarında artışa gitmiş, istihdamda yasaklayıcı ve zorlaştırıcı politikalar uygulamıştır. Mevcut durum özel teşebbüse de yansımıştır (Geyik Yıldırım, 2018: 133-135-140). Bu durumun görülmesinde Afganistanlı mültecilerin sayısının artarak kitlesel bir boyuta ulaşması ve İran içerisinde de bazı rahatsızlıklara neden olması etkili olmuştur. Her ne kadar fiziksel güce dayalı zor işlerde çalışsalar da İran'a uygulanan ambargolar, İran halkının alım gücünü düşürerek işsizliğin artmasına neden olmuş İranlılar da bu tarz işlere ihtiyaç duymuştur. Bu durum, İran'da işsizliğin artmasında Afganistanlı mültecilerin pay sahibi olduğu düşüncesini güçlendirmiştir.

İran'a farklı dönemlerde yerleşen Afganistanlılar farklı statülere sahip olmuştur. İran'da Afganistanlılara yönelik üç uygulama bulunmaktadır. Bunlardan ilki 1992'den önce gelenler için hayata geçirilen Mavi Kart uygulamasıdır. Bunlar devletin sağlık eğitim vb. hizmetlerinden yararlanabilmektedirler. Bunların belirli sektörlerde çalışma izinleri bulunmaktadır. Bu sektörlerde yapılan işler genellikle düşük maaşlı ve tehlikeli işlerdir (Buz vd., 2021: 15). İran'da yaşayan 2. grup Afganlar, 1992-1994 arasında gelenlerdir. Bunlara 1994 sonunda geçici kartlar verilmiştir. Kartlar geçerliliğini 1996'da kaybetmiş olsa da çoğunlukla yine de uzatılmıştır. Bu kart sahiplerinin çoğu İran'da kalmaya devam etmişlerdir. İran'da 3. kategoride bulunanlar ise herhangi bir belge verilmeyen ve 1996 yılından sonra kısa süreli izinlerle ülkeye gelenlerdir. Bununla beraber bunlardan çalışma izni alabilenlerin sayısı oldukça azdır (Nakanishi 2008'den aktaran Geyik Yıldırım, 2018: 150). Görüldüğü gibi İran'daki göçmen sayısı arttıkça göçmenlerin yararlandığı haklar değişmekte onlara farklı kategorilerde belgeler verilmektedir.

Mülteciler gittikleri ülkelerde aynı sıcaklıkla, ilgiyle karşılanmadıkları gibi aynı ülkede de farklı dönemlerde farklı bir şekilde karşılanmaktadır. Bazen mültecilerin kalış süresi ve mülteci sayısı belirli bir eşiği aştıktan sonra daha sert karşılanabilmektedirler. Mülteci sayısı ve kalış süresi arttığında toplumsal bazı sorunları da beraberinde getirmektedir. Zamanlı işçi ücretlerinin ve işsizlik sorunun artması, iş barışının bozulması ve mültecilerin topluma uyum sürecinde bazı aksamaların ortaya çıkması onlara olan tavrın sertleşmesine neden olmaktadır. "Afgan erkekler, başta İran, Pakistan, Yunanistan, Türkiye ve Körfez ülkeleri olmak üzere tarım ve inşaat sektöründe çalışmaktadırlar" (Refworld UNCHR, 2022). Ülkelerin mültecilere kapılarını açmaları, her şeyden önce insani bir görevdir. Ancak bazı ülkelerin mültecilere önyargılı olarak bakması ve mülteci seçmesi, son dönemlerde sıkça rastlanan bir durum olmuştur. Bu durumun görülmesinde kuşkusuz mültecilerin dini, dili ve ırkı da etkili olmaktadır. Özellikle son yıllarda Avrupa ülkelerinin Suriyeli ve Afganistanlı mültecilere bakışı ve baskısı henüz yeniyken, Ukraynalı mültecilere olan ayrıcalıklı yaklaşımları ve tüm imkânlarını seferber etmeleri düşündürücüdür. Bu ülkelerin Ukraynalı mültecilere olan yaklaşımı doğrudur. Ancak Suriyeli ve Afganistanlı mültecilere uygulanan sınırlayıcı ve dışlayıcı muameleler yanlıştır. Her ülkenin nüfus dinamiklerini de göz önünde bulundurarak imkânları oranında mültecilere kapılarını açması gerekmektedir.

İran'a farklı dönemlerde gelen Afganistanlı mültecilerin dönüşleri bazen aynı hızda olmamaktadır. Afganistan'da toplumsal düzenin güvenliğinin sağlandığı dönemlerde göçmenlerin tamamı dönemese de Afganistan'a dönüşler artmaktadır. Geri dönüşler üzerinde İran'ın politikaları da etkili olmaktadır. "İran ve Pakistan 2001 sonu 'kapalı kapı' politikası uygulamaya başlamış ve mültecileri geri dönüş için teşvik etmiştir. 2013 yılı itibariyle İran'da 818.910 Afgan mülteci olup büyük kısmı şehirlerde yaşamaktadır. Bunların 200.000'ini de sosyo-ekonomik bakımdan yardıma ihtiyaç duymaktadır (Dalkıran, 2020: 3-5). Afganistan'a dönenlere rağmen halen önemli sayıda Afganistanlı mülteci İran'ın büyük şehirlerinde yaşamaktadır. Mültecilerin büyük şehirleri tercih etmelerinde, iş imkanlarının daha fazla olması ve gündelik iş arzının daha yüksek olması etkilidir. Afganistanlı mültecilerin yoğun yaşadığı şehirler arasında sırasıyla; Tahran, Horasan, İsfahan, Kirman yer almaktadır (Şekil 2).

Şekil 2. Afganistanlı Mültecilerin İran'da Yoğun Olarak Yaşadığı Şehirler

İran'da yaşayan mültecilerden, Afganistan'a geri dönüş programıyla 2002-2013 yılları arasında 908.951 kişi dönmüştür. Mülteci geri dönüşünde en fazla dönüşün olduğu yıl 377.151 kişi ile 2004 yılı olurken, 2002 yılında 259.792, 2003 yılında ise 142.280 kişi geri dönmüştür. Sonraki yıllarda bu sayı düşerek 65.000 kişi altında seyretmiştir. Mültecilerin ülkelerinden kaçışı ve ülkelerine geri dönüşleri tamamıyla ülkedeki huzur ve güvenlik durumuyla doğru orantılıdır (Tablo 1). Afganistan'da çatışmaların artış ya da azalışına göre mültecilerin sayısında da değişme gözlenmektedir (Deniz, 2009: 57).

Tablo 1. Afganistan'a Gönüllü Geri Dönüş Programıyla İran'dan Ülkelerine Dönen Afganlı Mülteci Sayıları

2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	Toplam
259.792	142.280	377.151	63.559	5.264	7.054	3.656	6.028	8.487	18.851	14.029	2.800	908.951

2021 yılında İran'a olan göç dalgası henüz Afganistan'da istikrar sağlamadığı için ileriki yıllarda dönüş tablosu Afganistan'daki istikrara göre şekillenecektir. Ülkeler göçmen kaydını hassasiyetle tutmaya çalışmaktadır. Ancak illegal yollarla giriş yapan ya da kayıtlara geçmeyen göçmenler düşünüldüğünde her zaman resmi rakamlarla mevcut göçmen sayısı arasında fark bulunmaktadır. İran'da da böyle bir fark söz konusudur. "İran İstatistik Kurumunun 2016 yılı haneye dayalı nüfus sayımı verilerine göre İran'da 1.583.979 kayıtlı Afgan göçmen bulunmaktadır" (Koç, 2019: 5). Kaydı tutulmayan, yer değiştiren, tespit edilemeyenler de hesaba katıldığında bu sayı daha fazla olmaktadır. Kayıt dışı kalan bu sayının 800.000-1.000.000 arasında olduğu düşünülmektedir. İran'da yasal ve yasal olmayan Afgan göçmen, her zaman olmuştur. Bu nedenle Afganistan'dan İran'a göç inişli çıkışlı dönemlerle birlikte ortalama kırk yılı geçmiştir. Bu uzun tarihi geçmişte Afgan göçmenler, İran'daki birçok iş kolunda istihdam edilmişlerdir. Afgan göçmenler bu uzun süre zarfında İran toplumu ile ortak yaşama alışkanlığını elde etmişlerdir. Bu nedenle İran'da Afgan göçmenlere karşı geri gönderme politikalarında yumuşama meydana gelmiş ve Afgan göçmenleri geri gönderme konusunda zaman zaman isteksiz davranmıştır (Koç, 2019: 5). Bununla beraber sağlık hizmetlerine erişim, eğitim, iş olanakları ve sosyal güvenlik, sağlık sigortası, ağır işlerin performansı, polis tarafından uygulanan sert muamele ve hukuka erişimde avukat hakkı, hareket özgürlüğünün kısıtlanması ve sınır dışı edilme gibi birçok konu, İran'daki Afgan mültecilerin karşılaştığı zorluklar arasındadır (The Situation of Economic And Social Rights in Afghanistan, 2022).

Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgali sonrası İran' a ilk kitlesel göç dalgasının yaşandığı dönemlerde İran'ın Afganistanlı göçmenlere yaklaşımı daha olumluydu. Afganistan'dan İran'a olan göçler İran'daki devrimin başlangıcına denk geldiğinden bu dönemde göçmenlere daha ılımlı davranılarak göçmen politikasında "Ensar-Muhacir" söyleminin öne çıktığı görülmektedir (Koç, 2019: 9). Sonraki dönemlerde Afgan mültecilerin ekonomik ve toplumsal hayat üzerindeki bazı etkileri bu bakışı değiştirmiştir. Afganistan'daki Sovyet işgalinin son bulması İran-İrak savaşının sona ermesi daha önceki göçlerde vurgulanan İslam kardeşliği yeni bir boyut kazanmıştır. Savaş sonrasında İran'ın daha önce Afganlılara karşı uyguladığı muhacir politikası değişmiştir. Artık Afganlar muhacir yerine, İran'ın ekonomisine ciddi yük getiren bir problem olarak görülmeye başlanmıştır (Koç, 2019: 9). Göçmenlere ülke içerisindeki yaklaşım hem devlet hem de halk nezdinde zamanla değişebilmektedir. Bu bakış açısının değişimi ülkelerin ekonomik ve toplumsal yapılarına göre farklılık göstermektedir. İran'da da ekonomik yapıya bağlı olarak göçmenlere olan bakış süreç içerisinde değişmiş ve göç dalgasının yıllar içerisinde birkaç defa meydana gelmesi bakış açısının değişmesine neden olmuştur.

Göçmenler ülkelerde farklı işlerde farklı amaçlarla değerlendirilmektedir. Ülkeler kendi şartlarına göre göçmenleri kanalize edebilmektedir. İran, Afganlardan İran-İrak Savaşı ile Suriye Savaşında yararlanmasının yanında ülke içerisinde ucuz iş gücü olarak da istifade etmiştir. İran, Afganistan ve Pakistan'dan gelen göçmenleri geri göndermenin yanında göçmenlerin yasa dışı yollarla Türkiye'ye izinsiz geçişlerine göz yummaktadır. İran'a uygulanan ağır ambargolar sonucu ülke ekonomisi zor bir süreç geçirmektedir. Dolayısıyla İran'ın göçlerde transit geçiş ülkesi olmanın yanında uzun yıllar ülke içerisinde yaşamış Afgan sığınmacıları da geri göndermenin yerine batı ülkelerine geçişlerini teşvik edeceği tahmin edilmektedir (Koç, 2019: 3). İran'ın göçmenleri Türkiye ve batıya gitmelerini engellemek için çok istekli olmadığı söylenebilir. Bunun en güzel ispatı Türkiye'ye gelen mülteci sayısından anlaşılmaktadır. Göç dalgalarının yaşandığı dönemlerde artan göçlerden sonraki dönemlerde de İran sınırından Türkiye'ye geçişler olacaktır.

Sonuç

İran ve İran'ın dışındaki birçok ülkede mülteci sayısının artmasında büyük etkiye sahip olan Afganistan'da siyasi istikrarın kısa sürede sağlanması çok mümkün görünmemektedir. Bu durum Afganistan'ın göç üreten ülkeler arasında ilk sıralarda yer almasının uzun yıllar daha devam edeceğini göstermektedir. İran ve Pakistan'a olan Afgan göçmen hareketi Afganistan'daki istikrarsızlığın arttığı dönemlerde yoğunlaşsa da Afganistan'da istikrarın sağlandığı dönemlerde de bu ülkelere göçmen hareketi devam etmektedir. Bu soruna uluslararası kesin bir çözüm bulunmadıkça ve insan kaçakçılığıyla etkin bir şekilde mücadele edilerek bazı kimselerin rant kapısı kesilmediği müddetçe bu sorun devam edecektir. Göçmenler açlığı, uykusuzluğu, horlanmayı ve birçok riski göze alarak daha iyi bir yaşam ümidiyle bu yolculuğa çıkmaktadır. Bu motivasyonla çıkılan bu yolculuğu durdurmak, Afganistan'da istikrarın sağlanmasıyla mümkün olacaktır. Bunun için de uluslararası kuruluşların ve gelişmiş ülkelerin etkin rol üstlenmesi gerekmektedir. Çünkü nihayetinde mültecilerin büyük kısmı gelişmekte olan ülkelerde kalsa da bir kısmının hedef ülkeleri bu zengin ülkelerdir. Gelişmiş ülkelerin göçle mücadelesi, diğer ülkelere karşı kendi prestijlerini korumak ve bazı illegal yapılarla mücadele etmek şeklinde olduğu için bu durum, mülteci üreten ülkelerde daha fazla yıkım ve göçle sonuçlanmaktadır.

Afganistanlı mülteci hareketinde en büyük bedeli İran, Pakistan ve Türkiye ödemektedir. Bu ülkeler mültecilere ortak bazı değerlerden dolayı sıcak davransalar da Afganistanlı mültecilerin tarihi süreç içerisindeki göç hareketlerinin farklı dönemlerde artarak devam etmesi ve adı geçen ülkelerin ekonomik güçlerinin sınırlı olması, bu ülkelerin mültecilere bakışında ve yaklaşımında değişmelere neden olmuştur.

Kaynakça

- Âlaaddinî, P., & İmamî, Y. (2005). Cihanî şuden, muhaceret û fakr der İran. *Fasılnamei İlm-i Pejûheş-ı Refah-ı İctimaî*, 5(18).
- Alagöz, B., & Kandemir, E. (2015). 11 Eylül sonrası dönemde bölgesel güvenlik ve İran'ın Afganistan siyaseti. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 2(2), 109-140.
- Baytar, İ. (2021). Varto ilçesinin nüfus ve göç yapısı, İ. S. Yuca (Ed.), *Varto İnsan-Mekân-Hafıza* (ss. 30-46). Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK), (2016). *Afganistan'dan Gelen Sığınmacıların Uluslararası Koruma Gereksinimlerinin Değerlendirilmesine Yönelik BMMYK Statüsüne Uygunluk Kılavuz İlkeleri*, Nisan 2016, HCR/EG/AFG/16/02.
- Buz, S., Canlı, M., & Aygüler, E., (2021). *Trabzon'da Yaşayan Afgan Sığınmacıların Profili ve Gereksinimleri*, Hacettepe Üniversitesi Göç ve Siyaset Uygulama ve Araştırma Merkezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları. ISBN: 978-625-00-9827-1.
- Dalkıran, M. (2013). *Eve Geri Dönüş: Afganistan*, Küresel Eğilimler Serisi, No: 10. İstanbul: Kültür Üniversitesi Yayını.
- Dashtî, Z. (2021). Afganistan'da Taliban'ın İktidara Gelmesi ile Yaşanan İç ve Dış Göç Krizi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, 8(4), 381-403.
- Deniz, O. (2009). *Uluslararası Göçler ve Türkiye'ye Yansıması (Sığınmacılar, Mülteciler ve Yasadışı Göçmenler)*. İstanbul: Çantay Kitabevi.
- Geyik Yıldırım, S. (2018). Göç ve Afganlar: "İstikrarlı Mülteciler". *Göç Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 128-159.
- Koç, M. (2019). *Türkiye'ye Düzensiz Afgan Göçü ve İran'ın Göç Politikaları*. İran Araştırmaları Merkezi Yayınları (İRAM), ISBN: 978-605-81772-4-6.
- Karakaya, C., & Karakaya, E. N. (2021). Türkiye'nin Göz Ardı Edilen Göçmenleri: Afganlar. *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (UKSAD)*, 7(1), 100-111.
- Koç, İ., (2017). *Afganistan'ın Sosyo-Demografik ve Ekonomik Yapısı ve Dış Göç Süreci, Türkiye'de Afganistan Uyraklı Uluslararası Koruma Başvurusu ve Statüsü Sahipleri Üzerine Analiz: Türkiye'ye Geliş Sebepi, Türkiye'de Kalışları, Gelecek Planları ve Amaçları*. Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü Yayınları, ISBN: 978-975-491-449-8 No: NEE-HÜ.17.01.
- Mixed Migration Centre, (2020). *Bilinmeyen İstikamet Türkiye'de İlerleyen Afganlar*. MMC Ortadoğu Araştırma Özeti, Haziran 2020.
- Obeyd, A. J. (2020). Afganistan'da göç sorunu, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Niğde.
- Özgün, C. (2021). Afgan Mülteci Profili Üzerine Bir Araştırma: Trabzon Örneği. *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 7(22), 1-17. DOI: 10.31765/karen.889071.
- Rehmanî, M. (2014). Siyasethâ-yı Muhaceretî û Tesir-i Ân ber Revabıt-ı Harici-yi İttihâdiy-ı Avrupa. *Fasılname-i İlm-i Mutalat-ı Revabıt-ı Beynelmileli*, 1392/2014. Bahar 98(45),
- Riyâhî, A., & Porgârî, S. (2017) İlel-i Muhaceret ez Merzhâ-yî Horasan bı Afganistan. *Mecelle-i Pejûheşhâ-yı Tarih-i İran û İslam*, sayı: 20, Bahar ve Yaz 2017.
- Sertkaya Doğan, Ö., & Gökburun, İ. (2021). Türkiye'de Suriyeli Mültecilere Yönelik Toplumsal Olayların Dağılımı. *Coğrafya Dergisi*, 43, 37-53.
- Tefrişî Mutalık, L. (2017). Mutâlât-ı Pesâistimari-yi der Edebiyat-ı Muhaceret. *Neşriye-yi Siyasi-yi İlm*, 10, 211-222.

Terh, M., ve Sadıkî, R. (2008). Berresi-yi Vaziyet-i Muhacırân-ı Harici der İran ber Mebna-yı Dâdıha-yı Serşumarî. *Gruh-ı Pejûheşî Âmarhâ-yı İktisadî, Pejûheşgede-yi Âmar*, Sonbahar, 1387/2008.

Zerkânî, S. H. ve Mûsevî, S. Z. (2013). Muhacerethâ-yı Beynelmileli û Emniyet-ı Milli. *Fasılname-i Mutalat-ı Rahburdî*, 9, 1392/2014.

<https://sozluk.gov.tr>

<https://www.unhcr.org/afghanistan-emergency.html>

<https://www.refworld.org/docid/55b73c1e31.html>

https://www.aihrc.org.af/media/files/Research%20Reports/english/Economic%20and%20Social%20Rights%20Report_English.pdf

<https://www.amar.org.ir>

<https://mixedmigration.org>

<https://www.iramcenter.org>

Extended Summary

The reasons such as war, internal conflict, natural disaster, epidemic, famine experienced in different periods of history in many parts of the world have been effective in both internal and external migration and left deep scars on societies. In today's world, there are migrations due to the same reasons. People who migrate due to factors such as wars, conflicts and internal turmoil face difficult conditions in the places they go (Riyâhî, and Porgârî, 2017: 32). Today, the increasing number of immigrants creates a heavy burden on some countries. With the increase in the world population, the pressure on the limited natural resources continues to increase. At the same time, the threat of food security is increasing as war and conflict environments accelerate migration movements. Afghan refugees migrated to different countries during periods of instability in the country, especially for security and economic reasons.

Migration refers to a permanent or semi-permanent movement of the population from where they live by moving across borders. Due to factors such as wars occurring in the world, internal conflicts, natural disasters, many people migrate around the world every year. Developed countries are the center of attraction for immigration due to opportunities such as transportation, health and education. Migrant mobility in these countries causes various problems (Sertkaya Doğan, Gökburun, 2021: 39). Refugees prefer the closest countries first when emigrating. The reason for this is the efforts of the refugees, whose economic power is insufficient and outnumbered, to reach safer countries in the shortest distance and time from a country or environment where there is no safety of life. Therefore, the fact that Iran is a border neighbor is effective in the preference of Afghan refugees to Iran.

At first, immigration was in the form of going to countries with better socioeconomic conditions because of economic reasons. However, in environments where there is no security of life due to war and internal conflict, the migration movement reaches a mass dimension and can reach more numbers than economic migrations in a short time. This situation further accelerates migrant mobility on a global scale.

Afghanistan's economy is fragile. Although agricultural areas have decreased due to the negative effects of landforms, its economy is based on agriculture and animal husbandry due to the lack of development of alternative economic resources. The country received international aid in different periods but could not show a serious development. Cities have not developed, and rural areas have also lagged behind. This situation is effective in both international and domestic migration. The country has not developed due to the chaos and instability. Afghanistan is among the countries that send the most immigrants in the world due to its bad economy and turbulent periods in certain periods. The effects of this situation are different in developed, developing and undeveloped countries (Zerkani, and Müsevî, 2014: 7-14). There has always been migration from Afghanistan to Iran, which is in the category of developing countries (Riyâhî, and Porgârî, (2017: 32) Pakistan and Iran are the target countries of Afghan asylum seekers due to cultural similarity and geographical proximity (Buz et al., 2021: 19).

Immigrants want to go to countries where the standard of living and employment opportunities are high, both in forced migration and voluntary migration. In addition, religious, linguistic and ethnic origins have an impact on the choice of destination. Ethnic origin and religious similarities are mostly effective in migrations to Pakistan and Iran. For example, today due to the borders drawn by the British, 25 percent of Pashtuns live in Pakistan and 40 percent in Afghanistan (Koç, 2017: 46-47). The lack of a stable management approach and effective institutions in Afghanistan, although some returns occur in certain periods, these returns do not last long. In the next crisis, the migration movement may start again.

Iran mostly hosts refugees from Afghanistan, Syria and Iraq. Afghan refugees prefer Iran for political reasons as well as for economic reasons. Due to the 1973 oil crisis, there were significant migrations from Afghanistan to Iran. Refugees who had to migrate from Afghanistan due to the conflicts in 1979 were warmly welcomed in Pakistan and Iran. The religious unity between the Afghan refugees and the Iranian people, speaking the common language and Iran's approach to refugees are effective in the increase of immigration to Iran (Geyik Yıldırım, 2018: 133-135-140).

Despite those returning to Afghanistan, a significant number of Afghan refugees still live in Iran's major cities. More job opportunities and higher daily job supply are effective in refugees' preference for big cities. Tehran, Khorasan, Isfahan and Kirman are among the cities where Afghan refugees live heavily.

It does not seem possible to achieve political stability in a short time in Afghanistan, which has a great impact on the increase in the number of refugees in Iran and many countries. This shows that Afghanistan's rank among the countries producing migration will continue for many years to come. Although the movement of Afghan

migrants to Iran and Pakistan intensified during periods of increased instability in Afghanistan, migrant movements to these countries continue during the periods of stability in Afghanistan.

Iran, Pakistan and Turkey suffer the intense consequences of Afghan refugee movement from Afghanistan. Although these countries treat refugees warmly due to some common values, increasing continuation of the migration movements of Afghan refugees in different periods in the historical process and the limited economic power of the mentioned countries cause changes in the perspective and approach of these countries towards refugees.

Araştırma Makalesi • Research Article

Mehmet Akif Ersoy ve Milli Mücadele: Balıkesir Zağanos Paşa Cami Vaazı

Mehmet Akif and the National Struggle: Balıkesir Zağanos Pasha Mosque Sermon

Ömer Faruk Kırmıt*

Öz: Mehmet Akif, Osmanlı Döneminin son yarım asrına ve Cumhuriyetin Döneminin ilk yıllarına tanıklık eden büyük şair ve düşünce adamlarından biridir. Akif, önce Balkan Savaşları'nda, sonrasında ise Birinci Dünya Savaşı yıllarında camilerde halka vaaz vererek birlik ve beraberlik temalı konuşmalar yapmıştır. Akabinde Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'da başlattığı Milli Mücadele hareketine büyük destek vermiştir. Anadolu'ya geçmeden önce Milli Mücadele'ye destek için ilk vaazını 23 Ocak 1920 tarihinde Cuma günü Balıkesir Zağanos Paşa Camisi'nde vermiştir. Bu çalışmada Akif'in vaazının, Milli Mücadele'ye olan katkılarını detaylarıyla ortaya koymak için yapılmış olup vaazı her yönden ele alıp incelemek, burada hangi konulara değindiğini belirlemek ve vaazın halk üzerinde nasıl bir tesir meydana getirdiğinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bu nedenle söz konusu vaazın içeriğiyle ilgili bilgilere erişmek için, Sebilü'r-reşad'ın 11 Şubat 1920'de yayımlanan 458. sayısı kullanılmıştır. Bu vaaz üzerinden Akif'in, hangi temaları öne çıkardığı ve ağırlıklı hangi meselelere değindiği belirlenmiştir. Çalışmanın sonucunda, bu vaazın Milli Mücadele Hareketi için büyük ses meydana getirdiği görülmüştür. Akif'in bir saate yakın süren vaazını hem dini hem de milli temellere dayandırmış ve bu sayede halk üzerinde büyük bir tesir meydana getirmiştir. Bu vaaz Milli Mücadele hareketine katılımı arttırmıştır. Bu vaaz ile Akif, Milli Mücadele Hareketine artık fiilen de katılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mehmet Akif (Ersoy), Mustafa Kemal Paşa, Milli Mücadele, Balıkesir Zağanos Paşa Cami Vaazı, Birlik-Berberlik

Abstract: Mehmet Akif is one of the great poets and thinkers who witnessed the last half century of the Ottoman Period and the first years of the Republic Period. Akif gave speeches on unity and solidarity by preaching to the public in mosques, first in the Balkan Wars and then in the First World War. Subsequently, he gave great support to the National Struggle movement initiated by Mustafa Kemal Pasha in Anatolia. Before he went to Anatolia, he gave his first sermon to support the National Struggle on Friday, January 23, 1920, in Balıkesir Zağanos Pasha Mosque. In this study, Akif's sermon was made in order to reveal his contributions to the National Struggle in detail, and it was aimed to examine the sermon from all sides, to determine what issues he touched on here, and to determine what effect the sermon had on the public. For this reason, the 458th issue of Sebilü'r-reşad, which was published on February 11, 1920, was used to access information about the content of the sermon in question. Through this sermon, it was determined which themes Akif emphasized and which issues he mainly touched upon. As a result of the study, it was seen that this sermon created a great voice for the National Struggle Movement. He based Akif's sermon, which lasted for nearly an hour, on both religious and national foundations, and thus had a

* Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Polatlı Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ORCID: 0000-0003-1219-2647, E-posta adresi: omer.kirmit@hbv.edu.tr.

Cite as/ Atıf: Kırmıt, Ö.F. (2022). Mehmet Akif Ersoy ve milli mücadele: Balıkesir zağanos paşa cami vaazı, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(3), 1119-1134 <http://dx.doi.org/10.18506/anemon.1127656>

Received/Geliş: 07 Jun/Haziran 2022

Accepted/Kabul: 04 October/Ekim 2022

Published/Yayın: 30 December/Aralık 2022

great impact on the public. This sermon increased the participation in the National Struggle movement. With this sermon, Akif has now actually joined the National Struggle Movement.

Keywords: Mehmet Akif (Ersoy), Mustafa Kemal Pasha, National Struggle, Balıkesir Zağanos Pasha Mosque Sermon, Unity.

Giriş

Mehmet Akif, Osmanlı Döneminin son yarım asrına ve Cumhuriyetin Döneminin ilk yıllarına tanıklık eden büyük şair ve düşünce adamlarından biridir. Onun sözleri, ortaya attığı fikirleri ve sunduğu görüşleri toplumsal problemlerin tespit edilmesi ve çözülmesi açısından faydalı olacağı mülahaza edilmektedir. Akif, konuşma ve düşüncelerinde olduğu gibi yazdığı eserlerinde de genel olarak toplumsal meseleleri konu edinmiştir. O, Osmanlı Devleti'nin dolaylı olarak da İslam âleminin neden geri kaldığını ve geri kalmasına etki eden toplumsal ve dinî olayların neler olduğunu tespit etmiştir (Öz, 2013, 141). Fakat ülkemizde, Mehmet Akif denilince akla ilk olarak İstiklal Marşı daha sonra ise Safahat adlı eseri gelmektedir. Halbuki o bunların dışında çok yönlü biridir. Kuran'ı Kerim meali yazmış, tefsirler ve tercüme yapmıştır. Hatta Akif, cami kürsülerinden halka hitap etmiş, coşkulu vaazlar vermiştir. Yaptığı çalışmaların bir kısmı Sebilürreşad ve Sırâtımüstakim mecmualarında yayınlanmıştır (Öz, 2013: 142).

Sezai Karakoç, Akif 'in babasının Rumelili, annesinin ise Buharalı olduğunu belirterek onun, Doğu ve Batı İslamlığıyla, merkez İslamlığının sentezi bir insan olduğunu belirtmiştir. Bu sentez onun doğup, büyüdüğü çevreye, okumasına ve dini yönden güçlü olmasına büyük tesir etmiştir (Karakoç, 2020: 11) O, bu dini yönünün güçlü oluşunu ve sözlerinin halk üzerinde tesir meydana getirmesini bildiği için savaş dönemlerinde, camilerde halka vaazlar vermiştir. Mehmet Akif, halkı düşmana karşı cihada çağırdığı ilk vaazına Balkan Savaşı yıllarında başlamıştır. Ayrıca Akif, Balkan Savaşları'nda, bir zamanlar Osmanlı'nın eyaletleri olan bu ülkelerin güçlenip asırlardır beri hüküm süren büyük Osmanlı Devleti'ni hezimete uğratmalarına çok içerlemiş ve bundan sonra toplumsal içerikli şiirler yazmaya ağırlık vermiştir. Bu sayede yazdığı şiirlerle ve yaptığı konuşmalarla insanlara moral vermiş, motivasyonlarını arttırmıştır. Onun bu gayreti ve çabası neticesinde yazdığı bütün şiirler dilden dile dolaşarak, milyonlarca insana ulaşmış ve onu tanımayanlar bile artık Akif'ten haberdar olmuşlardır (Sılay, 2009: 61).

Buna Milli Mücadele yıllarında da devam etmiştir. Akif, Milli Mücadele yıllarında birçok yönden geri kalan Müslüman-Türk toplumunu, kendi dünya görüşüne göre bilinçlendirmeye çalışmıştır. O, Milli Mücadele yıllarında İstanbul ve Anadolu'da pek çok yerde vaaz vererek, halka hitap etmiş ve onları çalışmaya, dindarlığa ve cihada çağırmıştır. Akif, bu vaazlarında çalışmak, dindarlık ve cihat ile ilgili ayetleri ele almış, böylece Kur'an ve tefsir yoluyla halkı bilinçlendirmeye gayret etmiştir (Tütün, 2011: 58). Akif, Balkan Savaşları sırasında 9 vaaz vermiştir. Bunun dışında ise Milli Mücadele öncesinde ve devam ederken İstanbul ve Anadolu'nun çeşitli yerlerinde verdiği 8 vaaz daha vardır. İstanbul'da ise önce Beyazıt, sonra Fatih ve Süleymaniye Camilerinde, akabinde ise Balıkesir Zağnos Paşa Camisinde birer vaaz vermiş; bunların dışında ise Kastamonu'da Nasrullah Camiinde 1 ve Kastamonu'nun diğer yerlerinde verdiği 3 tane vaaz vardır. Akif'in 8 vaazı, o konuşurken kaydedilmiş, daha sonra deşifre edilerek Sebilü'r-reşad dergisinde Hutbe ve Mevaiz başlığı adı altında yayınlanmıştır (Düzdağ, 2005: 163). Akif'in, verdiği vaazların hepsinde dini temellere dayandırması ayet, hadisler kullanarak İslam tarihinden yaşanmış örnekler vermesi, Müslüman Anadolu halkı üzerinde çok etkili olduğu görülmüştür.

Akif, toplumla iç içe olduğu için toplumun özelliklerini iyi tahlil etmiş, onları çok iyi tanıyan, iyi ve kötü hasletlerine hakim olan biridir. Bu nedenle onu toplumun sıkıntılarıyla hemhal olan, dert sahibi biri olarak nitelendirebiliriz. O, bu dertleri kendisine problem etmiş ve çözmeye çalışmıştır. Bunun yanında yazdığı şiirlerde ve verdiği vaazlarda insanlara bir mesaj vermiş, bu mesajı toplumun anlayacağı şekilde, onların diliyle ve yaşam şekline uygun olarak anlatmıştır. İşte Akif'i, büyük değer yapan ilkelerden birisi de budur.

Ayrıca Akif, Almanya'ya yaptığı Berlin seyahatiyle Batıyı ve Arabistan'a yaptığı Necid seyahatiyle ise Doğuyu daha iyi tanıma fırsatı elde etmiştir (Karakoç, 2020: 24-25). Akif, buraları mukayese ederek, bu yerlerde gördüklerini şiirlerine, konuşmalarına ve vaazlarına başarılı bir şekilde yansıtmıştır.

Bu çalışmada, tarihsel araştırma yöntemiyle birlikte doküman inceleme usulü kullanılmıştır. Mehmet Akif'in Zağanos Paşa Camiinde verdiği vaaz üzerinde durulmuştur. Amaç Akif'in, bu vaazla birlikte Milli Mücadele'deki rolünü belirleyerek onun bu harekete olan etkisini tespit etmektir. Bu çalışmanın asıl evrenini ise Mehmet Akif'in, Sebilü'r-reşad'da yayımlanan bu vaazı oluşturmaktadır. Bunun yanında ise çeşitli telif-tetkik eserler de kullanılmıştır.

1-Mehmet Akif'in Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa Önderliğinde Başlatılan Milli Mücadeleye Karşı Bakışı

Osmanlı Devleti, dört yıl süren I. Dünya Savaşı'nda yenilmiş ve İtilaf Devletleri'yle 30 Ekim 1918'de imzaladığı Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra toprakları işgal edilmeye başlanmıştır. Birinci Dünya Savaşı'ndaki düşmanları tarafından toprakları işgal edilmeye başlanması ve bunun karşısında Osmanlı Devleti yöneticilerin bir şey yapmaması karşısında Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa liderliğinde, Milli Mücadele Hareketi başlatılmıştır.

Mehmet Akif, Anadolu'da başlatılan Milli Mücadele hareketini duyduğu zaman sevinmiş ve bu durumdan oldukça memnun olmuştur. Çünkü işgal karşısında artık bir şeyler yapılmalıydı. Bu sırada Mehmet Akif, Milli Mücadele için etkin çalışmalar yapmamasına rağmen bu hareketi sekteye uğratmaya çalışan ve aleyhinde konuşanları uyaran konuşmalar yapmıştır. Buna dair birkaç anekdot tespit edilmiştir. Bunlardan birine göre Akif, İstanbul'dayken bulunduğu bir ortamda, Anadolu'da başlatılan Milli Mücadele'yi İttihatçılık sevdası olarak nitelendiren bir kişiye, bunun İttihatçılık değil memleket meselesi olduğunu belirtmiş ve herkesin buna sarılması gerektiğini söylemiştir (Semiz, 2000: 398).

Diğeri ise Erzurum Kongresi sırasında yaşana gelişmelerdir. Kongre, 23 Temmuz-7 Ağustos 1919 tarihinde toplanmış ve burada bazı kişilerce büyük bir devletin manda-himayesine girme fikirleri ortaya atılmıştır. Buna İstanbul basını da yoğun destek vermiş Amerika ve İngiltere'nin himayesi altına girilmesi konusunda devamlı yazılar yayımlanmıştır. Hâlbuki Milli Mücadele hareketi her şeyiyle tam ve bağımsız olmak için ortaya çıkmıştır. Akif, bu kongrede manda-himaye fikirlerini ve tartışmalarını duyduğu zaman buna çok üzülmüştür. O, bu yanlış fikirlerin yeni başlatılan Anadolu'daki milli mukavemeti tehlikeye sokacağından ve süreci sekteye uğratacağından endişe etmiştir. Ayrıca Akif, bu fikrin yersiz olduğunu çünkü Türklerin istiklalsiz yaşamayacağını ifade etmiştir (Semiz, 2000: 399).

2-Mehmet Akif'in Milli Mücadeleye Destek Vermek Amacıyla Balıkesir'e Gidişi

29 Haziran 1919 tarihinde Ayvalık Yunanlılar tarafından işgal edilmiştir. Halk işgale karşı oldukça tepki göstermiş ve Milli Mücadelenin ilk direniş örgütü burada kurulmuştur. Aynı zamanda burada Kuva-yı Milliye oluşturulmuş ve Balıkesir kongreleri de yapılmıştır. Akif, Balıkesir/Karasi'de başlayan bu gelişmeleri yakından takip etmekteydi. Burada başlatılan Milli hareketin büyüyüp, Anadolu'ya da yayılacağına düşünüyordu. Hatta Akif, burada az sayıda insanla temeli atılan bu hareketin büyük bir gaza olduğunu belirtmiştir. Semiz'in tespitine göre Akif, ya davet üzerine ya da kendiliğinden Ocak ayının sonlarında Balıkesir'e gitmiştir (Semiz-Akandere, 2002: 908-909; Semiz, 2000: 400-401). Akif'in Balıkesir'e gelmesi bölgenin yerel gazetelerinde de duyurulmuştur. Karesi Gazetesinin, 26 Ocak 1920 tarihli sayısında Sebilürreşad muharriri Mehmet Akif Bey'in şehre teşrif ettiği bildirilmiştir. Diğer bir yerel gazete olan *İzmir'e Doğru* da Akif'in Balıkesir'de bulunduğu ve burada verdiği vaazdan bahsetmiştir (Avşar, 2010, 255). Akif, Balıkesir'e geldiği zaman, onun yakın arkadaşlarından biri de Balıkesir/Gönen'e giderek, orada milli bir teşkilat kurmak istemiştir. O kişi, Gönen'den dönüşünde Akif'e, burada Türklere eziyet ediyorlar, oluşturulan milli teşkilatı sekteye uğratmaya çalışıyorlar demiştir. Akif, o kişiye kendinden beklenildiği gibi bir cevap vererek '*orada bir Türk Ocağı açınız, mücadele ediniz*' demiştir (Arslan, 2014: 136-137). Böylece sadece Balıkesir'de

değil çevresinde de milli ruhu harekete geçirmek için çalışmalar başlatmıştır. Akif, Milli Mücadele Dönemi'nde bundan sonra M. Kemal'in kamuoyu oluşturmadaki en büyük yardımcısı olmuştur (Kayhan, 2013: 2). Akif, sadece Balıkesir'de değil, 23 Nisan 1920'de TBMM'nin açılmasından sonra da Anadolu'nun değişik yerlerine giderek Kastamonu, Burdur, Konya, Antalya gibi şehirlerde konuşmalar yapmıştır. Mili Mücadele sırasında Adapazarı, Düzce, Yozgat, Bozkır, Biga, Gönen ve Konya'da çıkan isyanları eleştirerek, bunların melun düşmanın işi olduğunu söylemiştir (Arslan, 2014:143-144). Konya isyanı sonrası 1920'nin Haziran ayında Akif'in de içinde bulunduğu Nasihat Heyeti Konya'ya gitmiştir. Akif Konya'nın camilerinde halka konuşmalar yapmıştır (Sarıhan 1996:113-114). Akif'in bu konuşması, Konya'da yayınlanan *Öğüt Gazetesi*'nde de yayımlanmıştır. Hatta Konyalılar, Akif'in konuşmalarından o kadar etkilenmişler ki onun bir süre daha kalmasını istemişlerdir (*Öğüt Gazetesi*, 3 Haziran 1920).

Mehmet Akif, nasıl ki Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı'nda halkı düşman karşısında harekete geçirmek için vaazlar verdiyse, Milli Mücadele Döneminde de aynı amaçla vaazlar vermiş ve bunlardan ilki Balıkesir Zağanos Paşa Cami'ndeki vaaz olmuştur. Burada verdiği vaaz, Mustafa Kemal Paşa'nın başlattığı Milli Mücadele'ye destek verilip, düşmana karşı hep birlikte hareket edilmesi açısından ilktir. Bu çalışmada bu vaaz üzerinde durulacaktır.

3-Mehmet Akif'in Balıkesir Zağanos Paşa Cami Vaazı

Akif'in, 23 Ocak 1920 Cuma günü Zağanos Paşa Camisinde verdiği vaaza yoğun katılımın olacağı beklenen bir gelişmeydi. Halk saatler öncesinden camiyi doldurmuş ve yer bulamayanlar dışarıya hasırlar sererek oturmuşlardır (Semiz, 2000: 401-402). Konuya başlamadan önce şunu belirtmek gerekir. Mehmet Akif, 20 yaşındayken hafız olmuştur. Bunun yanında tefsir alanında da kendini çok iyi yetiştirmiştir. O, gerek vermiş olduğu hutbelerde gerek vaazlarda bu yönünü sıkça kullanmıştır. Akif'in, yakın arkadaşlarından biri olan Mithat Cemal Kuntay'ın da belirttiği gibi Akif, bütün yaşamı boyunca kendisini Kur'an-ı Kerimle bütünleştirmiştir (Bağış, 2021: 219). Akif bu yönünü hayatına olduğu gibi vaazlarına da başarılı şekilde yansıtmıştır.

Mehmet Akif, vaazlarına Besmele çektikten sonra ele almak istediği konularla ilgili, Kur'an-ı Kerim'de yer alan ayet/ayetleri okuyarak başlardı. Akabinde ise halkın anlayacağı şekilde bu ayetleri açıklardı (Aydar, 1996: 24). Akif'in bu yolu seçmesinin başlıca nedeni Anadolu halkının Müslüman olması ve Müslümanlığın ise halkı birbirine bağlayan en önemli kültürel etken olarak görmesine dayandırılabilir (Semiz, 2000: 405).

Akif, Balıkesir Zağanos Paşa Camisinde de bu âdetini bozmamış ve Ahzab suresinin 56. ayetini okuyarak vaaza başlamıştır: "*Şüphesiz Allah ve melekleri Peygamber' e salat ediyorlar. Ey iman edenler! Siz de ona salat edin, selam edin.*" (Ahzab/56). Akif, konuyla ilgili olduğu Al-i İmran suresinin 100-103. ayetlerinin de nüzul bilgisine de yer vermiştir (Tütün 2011: 61): "*Hep birlikte Allah'ın ipine (Kur'an'a) sımsıkı sarılın. Parçalanıp bölünmeyin. Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Hani sizler birbirinize düşmanlar idiniz de O, kalplerinizi birleştirmişti. İşte O'nun bu nimeti sayesinde kardeşler olmuştunuz. Yine siz, bir ateş çukurunun tam kenarında idiniz de O sizi oradan kurtarmıştı. İşte Allah size âyetlerini böyle apaçık bildiriyor ki doğru yola eresiniz.*" (Kur'an-ı Kerim, Al-i İmran, 103)

Akif, bu sureyi okuduktan sonra tefsirini yapmamıştır. Hemen ardından daha önce yazdığı "*Alınlar Terlemeli*" adlı şiirini okumuştur. (Sebilürreşad 1920, Sayı 458: 183) Akif, normalde tefsirini yapardı fakat burada farklı bir uygulama yolunu seçtiği görülmektedir. Burada da halkın bütün dikkatini üzerine çekmek amacını taşıdığı görülmektedir. Ayrıca bu şiirde bir nevi yukarıdaki ayetin tefsirini şiirle de izah ettiğini söylemek mümkündür. Çünkü şiirin tamamına bakıldığı zaman, Al-i İmran suresinin 103. Ayeti genel olarak açıklanmıştır. (Sebilürreşad, 1920, Sayı 458: 183)

Alınlar Terlemeli

Cihan altüst olurken seyre baktın, öyle durdun da,

Bugün bir serserisin, derbedersin kendi yurdunda!
 Hayat elbette hakkın... Lâkin, ettir haykırıp ihkâk;
 Sağırdır kubbeler, bir ses duyar; dava-yı istihkak.
 Bu milyarlarca davadan ki inler dağlar, enginler;
 Oturmuş ağlayan âvâre bir mazlumu kim dinler?
 Emeklerken sabi tavrıyla topraklarda sen hâlâ;
 Beşer doğrulmuş etmiş, bir de baktın cevvi istilâ!
 Yanar dağlar uçurmuş gezdirir beyninde dünyanın;
 Cehennemler batırmış yüzdürür kalbinde deryanın;
 Deşer âfâkı, bir şeyler sezer esrâr-ı kudretten;
 Eşer âmâkı, izler keşfeder edvâr-ı hilkatten;
 Zemin mahkûmu olmuştur, zaman mahkûmu olmakta;
 O, heyhat, istiyor hâkim kesilmek bu 'd-u mutlaka!
 Tabiat bin çelik bâzûya sahipken, cılız bir kol,
 Ne kahır saltanat sürmektedir, gel bir bak da hayran ol!
 Hayır, bir kol değil, binlerce, milyonlarca kollardır,
 Yek-âhenk olmuş, işler, çünkü birleşmekte muztardır:
 Bugün ferdi mesainin nedir mahsulü? Hep hüsrân;
 Birer beyhûde yaştır damlayan tek tek alınlardan!
 Cihan artık değişmiş, infiradın var mı imkânı,
 Göçüp mamurelerden boylasan, hatta, beyâbânî?...
 Yaşanmaz böyle tek tek, devr-i hazır: devr-i cemiyet.
 Gebermek istemezsen, yoksa izmihlâl için niyet.
 “Şu vahdet tarûmar olsun” deyip saldırma İslâm'a;
 Uzaklaşsan da imandan, cemaatten uzaklaşma!
 İşit, bir hükm-ü kat'î var ki istinafa yok meydan:
 “Cemaatten uzaklaşmak, uzaklaşmaktır Allah'tan.”
 Nedir iman kadar yükselterek bir alçak ilhâdı,
 Perişan eylemek zaten perişan olmuş âhâdı?(Sebilürreşad 1920, Sayı 458: 183).

Akif, 3 Ekim 1918 tarihinde yazmış olduğu *Alınlar Terlemeli* adlı yukarıdaki şiirini buraya kadar okumuştur. Şiir, Sebilürreşad'ın ilgili sayısında tespit edilebildiği kadarıyla bu şekildedir. Fakat Safahat'ta bu şiirin devamı vardır (Turinay, 2021: 841-842). Sebilürreşad'ın ilgili sayısının en başında şiirden bağımsız ama şiirin devamına ait şu iki mısra da alınmıştır.

Nasıl yekpâre milletler var etrafında bir seyr et?

Nasıl tevhid-i âhenk eyliyorlar, bak da al ibret! (Sebilürreşad 1920, Sayı 458: 183)

Akif, sadece vaaz vermiyordu. Vaazında öyle ifadeler kullanıyordu ki vaaz ile şiiri, şiirle meydanı, meydanla da camiye birleştiren kendine has bir anlatım tarzı sergiliyordu (Haksal, 2016: 12). Akif, vaaza başladığında ayet okuyup ardından da anlatacağı meseleyle ilgili kendi yazdığı şiiri okumasını, onun şiir dilini etkili bir şekilde kullanarak, toplumun sosyo-kültürel meselelerini çözmeye bir araç olarak kullandığını söylemek mümkündür.

Akif'in ayet okuduktan sonra söylediği bu şiiri detaylı incelemek gerekir. Akif, "*Cihan alt üst olurken seyre baktın, öyle durdun da, Bugün bir serserisin, derbedersin kendi yurdunda*" derken cemaatin duygularını kamçılamış ve onların silkelenmesini sağlamaya çalışmıştır. O, bu şekilde Müslümanların içinde bulunduğu acı durumu dile getirmiştir. O, bu şiirin ortalarında Müslümanların birliğinin öneminden bahsetmiş ve birlikten ayrılmanın zararlarını şu şekilde ifade etmiştir: "*Şu vahdet tarumar olsun deyip saldırma İslâm'a; Uzaklaşsan da imandan, cemaatten uzaklaşma! İşit, bir hükmü katî var ki istinafa yok meydan: "Cemaatten uzaklaşmak, uzaklaşmaktır Allah'tan."* Ayrıca, Akif'in, bu beyitleri Kur'an ve sünnetten aldığı söylemek mümkündür. Akif, yine bu şiirinde, Müslümanların diğer milletlerin kendi aralarında nasıl birlik ve beraberliği sağladıklarından ibret alınmasını istemiştir: "*Nasıl yekpare milletler var etrafında bir seyret, Nasıl tevhidi ahenk eyliyorlar, bak da al ibret.*" Akif, artık şiirin sonlarına doğru geldiğinde, birliğini, beraberliğini kaybedenlerin, başka milletlerin egemenliğinin altında ezilmelerini acı bir son olarak ifade etmiştir (Turgay, 2012: 38-39).

Akif, bu şiirle bir nevi ayetin tefsirini yapmasına rağmen bu izahı daha da genişletmiştir. Akif'e göre; Müslümanların geri kalmasının sebebi, cihan çalışırken, inkılâp ve ilerlemeler gerçekleştirirken onların, sanki bir seyirci gibi bakmasından kaynaklanmaktadır. Akif, son senelerde, Müslümanların başına gelen bütün felaketlerin nedenini de buna dayandırmaktadır. Akif'in, burada son senelerde Müslümanların başına gelen felaketlerden kastının Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı'nda alınan yenilgileri kastettiğini söylemek mümkündür. Çünkü bu yenilgiler sonucunda hem Osmanlı Devleti hem de halk maddi-manevi olarak büyük sıkıntılara düşmüştür. Hatta Akif'in, burada Müslümanlardan da yakındığı görülmektedir. Çünkü Müslümanların sadece dünya işlerine değil din işlerine de kayıtsız kaldığını söylemiştir. (Sebilürreşad, 1920, Sayı 458: 183). Akif, halk arasında kaderciliğin geniş şekilde yayılması sonucunda, insanların aktif değil pasif bir tutum içerisine girdiğini belirtmiştir. O, İslam dininin çalışmayı emretmesine rağmen, halkın kadercilik anlayışın getirdiği birçok hurafeler nedeniyle, Müslümanların dinin doğru değerlerinden saptığı gibi, çalışmayı da bıraktıkları ifade etmiştir (Öz, 2013: 144).

Akif'in devamında ise insanın en temel haklarından biri olan yaşama hakkı üzerinde durduğu görülmektedir. Adeta, yaşamak benim hakkımdır, bunu benden hiç kimse alamaz diyerek, bunu sloganlaştırmıştır. Akif, burada sadece Müslümanları kastetmemiş ve yaşama hakkının, Allah'ın bütün yarattıklarının en temel hakkı olduğunu vurgulamıştır. Onun, görüldüğü gibi vaazlarında herhangi bir milleti ve dini ötekileştirici bir dil değil, bütünleştirici bir ifade kullandığını söylemek mümkündür. Fakat Akif, yaşama hakkının önemini vurgulamasına rağmen haklı olmak ve hakkına sahip çıkmak ayrımının da anlaşılması gerektiğini belirtmiştir. Çünkü Akif'e göre hakkına sahip çıkmak ancak kuvvetli olmak ile mümkündür. Kuvvetli olunmazsa, hangi milletin mahkemesine adalet aramak için gidilirse gidilsin, hak elde edilemez. Böylece, derdinizi kimseye duyuramazsınız hüsrana uğrarsınız. (Sebilürreşad, 1920, Sayı 458: 183)

Akif, vaazında ayrıca Müslümanların birbirleriyle birleşmekten başka kurtuluşa ermelerinin mümkün olmadığını ifade etmektedir. Her ne kadar Batı'yı sevmese de onların birbirleriyle iyi ilişkiler kurup, güçlendiklerini ve büyük güçler olduğunu belirtmiştir. Akif, fikirlerini desteklemek için Batı üzerinden örnek vermenin lazım olduğunu düşünmektedir. Örnek olarak ise biz hala ayakta doğru düzgün yürümeyi beceremezken Berlin'den uçak kaldırıp Trabzon'a konduklarını; biz İstanbul'da denizde basit bir vapuru yüzdürmezken adamların denizaltı yapıp New-York'tan dalıp, Hamburg'dan çıktıklarını söylemiştir. Akif burada "Ey Müslüman" şiirine de tekrar bir atıf yapmış, Batılıların birleşip, gece gündüz demeden çalıştıkları için bunu başardığını ifade etmiş ve bütün bunlar olurken ise Müslümanların sadece bir seyirci gibi izlediğinin altını bir kez daha çizmiştir. Akif, örtülü olarak olarak Müslümanların tembelliğine de atıf yapmıştır. Müslümanlar uzun yıllardır çalışmayı bıraktığı için Avrupalıların çalışkan olduklarını vurgulamıştır. New York ve Berlin örneği üzerinde onların denizin

dibinde bile gemi yüzdürüp, göklerde ise ordular dolaştırdıklarına değinmiştir. Akif, artık birleşmenin, ayrı gayrı olmamanın önemini de vurgulamıştır. Batı örneği üzerinden verdiği örnekte onların bu sayede güçlendiklerini söyleyerek demek ki birleşmenin zaruret olduğu çıkarımını yapmıştır (Sebilürreşad 1920, Sayı 458: 184). Akif, halkın anlayacağı ve Batının ne kadar ileride olduğunu gösteren, ‘deniz dibinde gemi yüzdüren, göklerde ordular dolaştıran’ örneğini sonraki vaazlarında da sıkça kullanmıştır. Kastamonu Nasrullah Camisinde verdiği vaazda da bu örnek vardır (Şahin 2017: 318). Akif bundan sonra vaazında ağırlıklı olarak Müslümanların birleşmesi gerektiği üzerinde durmuştur.

Akif’in, hem bu vaazında hem de bütün vaazlarında olduğu gibi Batıyı ve Batı üzerinden daha çok Berlin’i örnek gösterdiği görülmüştür. Çünkü o 1914 yılının Aralık ayı başlarında Berlin’e gitmiş ve burada dört aya yakın bir süre kalmıştır. Bu zaman zarfında Almanya’nın birçok yerini gezmiş ve Alman halkını yakından tanıma fırsatı bulmuştur. Akif, Almanya’nın fabrikalarını gezmiş, Almanların nasıl çalıştığını görmüş ve iş ahlaklarındaki disiplinin ne derecede iyi olduğuna da hayran kalmıştır. Berlin üzerinden Batı’nın ulaştığı teknik düzeyinin dünyaya göre oldukça ileri bir seviyede olduğunu görmüştür. Akif, Berlin’den döndüğünde burada gördüklerini Berlin Hatıraları adıyla şiirleştirmiştir (Yerguz, 1997: 70-75). Akif, ağırlıklı olarak Almanların birlik ve beraberlik içinde çalışmasından dolayı kuvvetlendiklerini, Osmanlının ise tefrikaya düştüğü için parçalandığını belirtmiştir (Düzdağ 1997: 59). Ayrıca bu şiirde Berlin ve İstanbul’u karşılaştırmıştır. Akif, İstanbul’da bulunan sokakların, otellerin ve tren istasyonlarının bakımsızlığından, pis olmasından bahsederken Almanya’da ise bunların tam aksi olduğunu anlatmıştır. Onun verdiği bu karşılaştırmayı Karakoç, şiirle düşünme olarak değerlendirmiş ve Berlin Hatıraları adlı şiirin ne derece güçlü olduğuna atıf yapmıştır (Karakoç, 2020: 46).

Bu nedenle onun vaazlarına sıkça Batı üzerinden Berlin örneğini vermesi tesadüf değildir. Akif, Berlin ve Necid seyahatlerinin sonunda Batı ve Doğuyu iyi bir şekilde tanımış, buradan edindiği farkındalığı hem Zağanos Paşa Camisinde hem de Nasrullah Paşa Camisinde verdiği vaazında dile getirmiştir. Kendisinin, Avrupa, Asya ve Afrika’yı dolaştığını belirterek, buralarda Avrupalıların zayıf milletleri esaretleri altına alarak, onlara karşı zulmedip, hakaret ettiklerine değinmiştir. Bu milletlerin içler acısı durumunu görünce, aklımı başıma aldım, demiş ve kendi milletinin de böyle olmaması için uyanık olmaları gerektiğini söylemiştir. Akabinde ise Batılıların, sadece ilim ve bilimlerinin alınması gerektiğinin altını çizmiş ve Batılıların verdiği sözlere ise asla inanılmaması gerektiğini vurgulamıştır (Yaman, 2021: 271).

Akif, Batı üzerinden verdiği örneği iyice anlaşılması için detaylı olarak izah etmiş ve bunların birleştiği için başarılı olduğunu yinelemiştir. Çünkü bunların diğer milletler karşısında başarılı olmanın tek yolunu birleşmek olarak gördüklerinin altını çizmiştir. Akif, burada tekrar bu zamana kadar Müslümanların bir türlü birleşemediğinden yakınmıştır. Müslümanların niçin birleşemediğini, birleşmeyi zaruret olarak görmemek ve bir türlü birleşme cihetine yanaşmamak gibi iki nedenle açıklamıştır. Hâlbuki bütün işlerin ancak birleşmekle elde edileceğini, fabrikaların, demir yollarının, limanların, hastahanelerin, camilerin, mekteplerin, ticaretlerin, hatta vatani savunmak için kullanılan cephanelerin de ancak bu sayede elde edileceğini söylemiştir. Akif, halkın daha iyi anlaması için, artık, tek adamın gece gündüz çalışsa bile hiçbir şey elde edemeyeceğini, onun çalışmasının sonucunda akıttığının ter değil gözyaşı gibi akıp gidip, hiçbir fayda vermeyeceği örneğini vermiştir. Bunun için tek alının değil binlerce alının bir araya gelip terlemesi sonucunda ortaya bir eser çıkacağını belirtmiştir (Sebilürreşad 1920, Sayı 458: 184). Akif özellikle Müslümanların birleşememe sorununu dış kaynaklı değil de bizzat iç kaynaklı bir durum olarak nitelendirdiği görülmüştür. Ayrıca Akif, düşmanı yenmek için gerekli olan vasıtalara sayarak, bunlara da ancak cemiyetler ve şirketler kurarak ulaşılacağını ifade etmiştir.

Akif artık dakikalardır alt yapısını hazırladığı ve halka asıl demek istediği noktaya gelmiştir. Mademki tek bir başımıza yaptığımız bütün her şeyin bir kıymeti yoksa biz de aramızda birliği temin edip, topluca çalışmaya başlamalıyız demiştir. Akif, birleşmeyi bir cemaate benzetmiş ve bu cemaatin çoğalmasında herkesin çalışması gerektiğini vurgulamıştır. Akif, her ne kadar Müslümanların bir türlü birleşemediğinden yakınsa da suçu tamamen Müslümanlarda görmemiştir. Çünkü yabancıların, kendi aralarında birleşip, asırlardır Müslümanlar arasına fitne, fesat, ayrılık tohumları attığı için bu durumu

Müslümanların birleşmesine engel olan en temel neden olarak göstermiştir. Akif, artık bu durumun bilindiğini ve herkesin gözünü açıp, ufak tefek sebeplerle birbirine küsmemeleri gerektiğini belirtmiştir. Nitekim uzun zaman önce gözümüzü açsaydık bugün yaşadığımız felaketleri yaşamazdık demiştir. Akif, burada herkesin anlayacağı güzel bir örnek vermiştir. Şu an geçmişe esef edip ağlayıp sızlamanın artık bir önemi kalmadığını, ancak maziden örnek alınıp aynı hatalara düşülmemesinin gerektiğini ifade etmiştir. Akif, tekrar yaşama hakkının önemine atıf yapmıştır. Eğer Müslümanların yaşamak istiyorlarsa ağızlarından çıkacak her söze dikkat etmeleri gerektiğini, birleşmeye engel olacak sözler sarf etmemelerini tembihlemiştir. Akif, eğer yaşam hakkı kaybedilirse, hiçbir ehemmiyetleri kalmayacağını hayvan örneği üzerinden anlatmıştır. Çünkü Batı kendilerini hayvan gibi kendileri için çalıştırır ve sırtlarından menfaat elde ederler. Akif, bu hayvan örneğini daha da genişleterek halkın anlaması için somut bir örnek vermiştir. Batının, Dünyanın her yerinden çeşitli renklerde mahkûm ettiği milletlerin sırtından menfaat elde ettiğine değinmiştir (Sebilürreşad 1920, Sayı 458: 184).

Akif'in çeşitli renklerdeki milletlerden kastının Asya ve Afrika halkları olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü Akif daha sonra Kastamonu Nasrullah Camisinde verdiği vaazında hem Asya'yı hem de Afrika'yı dolaştığını ve burada yaşayan insanlara Avrupalıların nasıl eziyet ettiklerini gördüğünü söylemiştir. Akif, burada kendisini de eleştirmiştir. Bir zamanlar Avrupalıların ortaya koyduğu eserler ile insaniyetlerini ölçme yanlısına düştüğünü ancak tecrübesi sayesinde Avrupa'nın insaniyete haiz olmadığını anladığını söylemiştir. Avrupalıların sözü ile özünü aynı olamadığının da altını çizmiştir. Hatta Akif onların bu halini gördükten sonra kendine çeki düzen verip aklını başına aldığını belirtmiştir (Şahin, 2017: 316). Bu nedenle Akif, Batı medeniyeti, her ne kadar ilim ve teknikte büyük gelişmeleri yakalasa da bu durumun onları ahlaki olarak etkilemediğinin belirtmiştir. Bu nedenle Batının elde ettiği maddi terakkileriyle insana bakışlarını bir tutmamak gerekir. Çünkü ona göre, Batı insaniyetten uzak, ahlâk anlayışlarında sorunlar olan bir medeniyettir (İmamoglu, 2010: 167). Akif'in, Batı konusunda halkı aydınlatarak dengeyi sağladığı görülmektedir. Çünkü ilk başta Batı'nın çalıştığı için şimdi başarılı olduğunu belirtirken, onların ahlak ve insan ilişkilerinde tam tersi olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca Akif'in, burada çalışmanın ilk başında belirtildiği gibi Erzurum Kongresinde bazı kişilerin Batının manda-himayesine girmek fikirlerine atıf yaptığı da söylenebilir. Çünkü Batının insanlıktan uzak tavırlarını anlatarak, bu noktaya halkın dikkatini çekme amacı taşımaktadır.

Ayrıca Akif'in burada, kendi dini görüşünü ve milli düşüncesini devre dışı bırakarak daha geniş bir perspektiften baktığı söylenebilir. Batının sadece Müslümanlara değil, bunun yanında fakir ve güçsüz olan milletlere de zulm ettiğine, onları sömürdüğüne değinmiştir. Bu nedenle o zulme kim uğrarsa uğrarsın, onların dinine milliyetine bakmadan yardım edilmesi gerektiğinin altını çizmiştir. Akif, vaaz verirken dünyanın toplumsal meselelerini de göz ardı etmemiş ve bunlara evrensel boyutlardan bakabilmiştir. Böylece Akif, zalim ile mazlum milletler tabirini kullanmış, Batıyı zalim, diğerlerini de mazlum milletler olarak göstermiştir. Bütün bunları belirttikten sonra insanları zulüm karşısında birleşip, ortak hareket etmeye davet etmiştir.

Akif, vaazında sık sık karşılaştırmalar yaparak, geçmişle gelecek arasında bağ kurmaya çalışmış ve bu şekilde halkın geçmişten ders çıkarmasını sağlamıştır. Akif, geçmişte yaşanan sıkıntılardan dolayı geleceğe de karamsar bakılmaması gerektiğini belirtmiş ve geçmişe mukabil yeise yani ümitsizliğe kapılan ve bu nedenle azmi bırakıp çalışmayanlara karşı çıkmıştır. Akif'e göre, Müslümanların Batıdan geri kalmasının bir sebebi de kendilerinden önce yaşayan kişilerdir. Akif vaazının devamında ise Müslümanların bu durumda olmasına neden olan bu kişileri de şiddetli bir şekilde eleştirmiştir. Doğduğumuzdan itibaren ana babalarımızın, hocalarımızın, siyasilerimizin ve şairlerimizin gelecek için ümit adına bir şey söylemediklerinden hayıflanmıştır. Üstelik hiçbir ümit vermedikleri gibi, biz çok zor günler yaşadık, siz ise daha zor günler göreceksiniz diyerek, bizi iyice karamsarlığa ittiklerini belirtmiştir. Akif, keşke büyüklerimiz öyle diyeceğine bize, eğer siz gece gündüz çalışırsanız bu memleket kurtulur deselerdi demiştir. Akif, asla yeise düşülmemesi gerektiğini de vurgulamış ve Kur'an-ı Kerimin birçok yerinde yeisten ve azimsizlikten sakınılması gerektiğini belirten ayetler olduğunu söylemiştir. (Sebilürreşad 1920, Sayı 458: 184) Ayrıca Akif'in, yukarıda saydığı isimlerin istikbal adına ümit vermediğini söylemesiyle, geçmişten o güne kadar gelen bir hatayı da işaret etmiştir.

Yapılan bu büyük hatanın ise Müslümanların uzun yıllardır sınırlarını uyuşturduğunu belirterek, yerine azimsizlik ile ümitsizlik aşladığını ifade etmiştir (Turgay, 2012: 40).

Akif, cemaati etkilemek için tekrar Kur'an-ı Kerim ayetinden örnek vermiştir: *“Ey oğullarım! Gidin Yusuf'u ve kardeşini araştırın. Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Çünkü kâfirler topluluğundan başkası Allah'ın rahmetinden ümidini kesmez.”* (Yusuf, 87). Akif, Allah'tan ümit kesmenin küfür sayılacağını belirttiikten sonra yine bir Kur'an-ı Kerim'de Peygamber Hz. İbrahim örneği üzerinden şu ayetleri okumuştur:

“Onlara İbrahim'in misafirlerini hatırlat. Onun yanına girip selam vermişler ve O da, “doğrusu biz sizden korkuyoruz” demişti. “Korkma dediler, biz sana bilgili bir çocuk müjdeliyoruz”. İbrahim, “Üzerime yaşlılık çökmüş olmasına rağmen bana böyle bir müjde getiriyorsunuz öyle mi? Peki (çocuğum olamayacağına göre) bana neyi müjdelemiş oluyorsunuz?” dedi. “Sana gerçeği müjdeledik. Sakın ümitsizliğe kapılanlardan olma” dediler. “Haktan sapsmış olanlardan başka kim Rabbinin rahmetinden, ümit keser?” dedi. (Hicr, 51-56) (Sebilürreşad 1920, Sayı 458: 184)

Akif, burada ümitsizliğe düşmenin ve Allah'tan ümidi kesmenin küfür sayılacağına işaret etmiş ve halkın iyice anlaması için Kur'an-ı Kerim'den çeşitli ayetler okumuştur. Akif'in, bu ayetleri de bilinçli seçtiğini söylemek mümkündür. Çünkü örnek alınması gereken Peygamberler üzerinden anlatarak halkın konunun ne kadar hassas olduğunu görmelerini sağlamıştır.

Akif, tekrar yeise düşmemek ve azimle çalışmak temalı bir konuşma yaparak halkın anlaması için çaba sarf etmiştir. Allah'tan ümit kesmenin haram olduğunu vurgulamıştır. Hatta sadece haram değil Allah'a şirk koşmak anlamına geldiğinin altını çizmiştir. Akif, burada Müslümanlara yeise düşmemek için bir de reçete vermiştir. Vaazın en başından itibaren ifade ettiği gibi bunun yolunun çalışmaktan geçtiğini söylemiştir. (Sebilürreşad 1920, Sayı 458: 185) Sözüünü daha da güçlendirmek için Kur'an-ı Kerim'den “Allah yolunda, hak yolunda mücadele edenler için tevfiik, hidayet mev'uddur, muhakkaktır.”(Ankebut, 69) ayetini okumuştur.

Akif, vaazın burasında da halka bir örnek daha vermiş ve bu dünyada hiçbir şeyin güvenilir olmadığına değinmiştir. Sözlerine açıklık getirerek ne servet, ne sıhhat, ne akıl, ne ilim ve ne de ahlâka hiçbirine güvenilemeyeceğini belirtmiştir. Çünkü bunların bir anda yok olabileceğini sadece kalacak olanın ise Allah'ın inayeti ve merhameti olduğunu söylemiştir. Akif, öyleyse Allah'ın emirlerine uyun, O'nun yapma dediklerini yapmayın demiştir. Akif, bundan yola çıkarak tekrar sözlerini Müslümanların birleşip, çalışmasına getirmiş ve Müslümanların el ele vererek hem dünya hem de ahiret için çalışması gerektiğini söylemiştir. (Sebilürreşad 1920, Sayı 458: 185) Akif, öncesinde olduğu gibi burada da dünya hayatının ahiret hayatından bağımsız olmadığını defaatle vurgulamıştır. Ona göre, ahiret hayatı ancak bu dünyadaki yaşam ile önem kazanır. Bu nedenle, dünya hayatının küçümsenip, hafife alınmasını eleştirmiştir (Öz, 2013: 153).

Akif, Hz. Muhammed dönemine atıf yaparak, bundan 1300 sene önce 25 yıl içinde İslam dininin ve ümmetinin büyüüp, bir nur gibi bütün dünyayı kapladığına işaret etmiştir. İslam dininin çok kısa sürede büyümesinin nedeninin ise Ashab-ı Kiram olarak belirttiği sahabenin, elbirliğiyle çalışmalarına bağlamıştır. Akif, İslam gelmeden önce Arapların birlik içinde olmadığını, birbirleriyle kavga edip kanlı savaşlar yaptığını ifade ettikten sonra İslam'la beraber hepsinin birleşip, el ele çalışarak büyüüp güçlü olduğunu vurgulamıştır (Sebilürreşad 1920, Sayı 458: 185). Akif, hicri takvime göre Hz. Muhammed'in Peygamberlik süresinin hemen hemen 25 seneye tekabül ettiğini belirterek, bunun sanki yirmi beş bin yıl kadar bereketli olarak ifade etmiştir. Çeşitli kavimlerden Müslüman olan kişilerin İslâm dini altında bir araya gelip, çalışıp yükseldiğini söylemiştir (Bağış, 2021: 227). Görüldüğü gibi Akif burada da birlik ve beraberliğini önemine bir kez daha atıf yapmıştır.

Akif, Ashab-ı Kiram ile ilgili dikkat çekici şöyle bir örnek daha vermiştir. Camide olduklarından dolayı vaaz dinleyen halkı da yakından ilgilendiren bu örnek tam yerinde olmuştur. Akif, onlara, Ashabı Kiramın giydiği elbiselerin sadece omuzlarının eskidiğini ve bunun neyden kaynaklandığını sormuştur.

Soruyu yine kendi cevaplamış çünkü onlar bütün namazlarını cemaatle kıldıkları için, safâ dururken omuzları birbirine iyice değer, aralarından hava bile geçmezdi demiştir. Hatta onlardan bunu İslam Peygamberi Hz. Muhammed'in istediğine atf yapmış ve Peygamberin cemaati arasında birlik ve beraberliği bu şekilde sağlamlaştırmaya çalıştığını belirtmiştir. (Sebilürreşad 1920, Sayı 458: 185)

Akif, nasıl şimdi Batının Müslümanların arasına fitne fesat soktuysa o zaman da Yahudilerin Müslümanları birbirine düşürmeye çalıştığı bir örnek vermiştir. Bu misale göre, Medine'de bir Yahudi, önceden kan davalı olan ve hep bir biriyle savaşan ama İslam dini sayesinde Müslüman olup, bir birbirleriyle kardeş olan Evs ve Hazrec kabilesine gidip, geçmişteki vukuatlarını anlatarak onları birbirine düşürüp, kavga çıkarmıştır. Bu öyle ileri boyuta taşınmıştı ki bu iki kabile muharebe etmek için hazırlığa başlamışlardır. Hz. Muhammed bunu haber alınca ashabının, kendi hala hayattayken, cahiliye döneminde olduğu gibi tekrar kavga etmeye başladıklarından üzülmüştür. Onlara, *Allah'tan korkup, akıllarını başlarına almaları gerektiğini söylemiştir* (Sebilürreşad 1920, Sayı 458: 186). Akif, Peygamberin bu sözlerinden sonra Müslümanlar yaptığı hatayı anladılar, ağladılar ve birbirlerine sarılarak barıştılar demiştir. Akif, bu sırada Ali İmran Suresi'nin 100-103. ayetlerinin nazil olduğunu belirterek, bunların mealinin şu şekilde açıklamıştır: (Sebilürreşad 1920, Sayı 458: 185)

“Ey Müslümanlar, kendilerine sizden evvel kitap gönderilenlerden bir kısmına uyacak olursanız siz şeref-i iman ile müşerref olmuşken onlar sizi yeniden küfre sokarlar. Ya siz henüz aranızda Cenab-ı Hakkın âyet-i celilesi okunup dururken, Allah'ın Peygamberi içinizde yaşıyorken, nasıl bu suretle küfür yolunu tutarsanız? Kim Allah'ın gönderdiği rabıtaya sımsıkı sarılacak olursa doğru yolu bulmuş olur. Ey Müslümanlar, Allah'tan nasıl korkmak icab ederse öylece korkunuz! Ve ancak Müslüman olarak Müslümanlıkta can veriniz. Sonra, hepiniz birden habl-i ilahiye sımsıkı sarılınız. Sakın aranızda ayrılık gayrılık girmesine meydan bırakmayınız. Allah'ın hakkınızdaki nimetini düşününüz. Hani sizler birbirinize düşman idiniz; Cenab-ı Hak kalplerinizi feyz-i İslâm ile birleştirdi de O'nun saye-i nimetinde kardeş oldunuz. Hani sizler bir zaman ateş çukurunun ta kenarına kadar gelmişsiniz de Cenab-ı Hak sizi oradan kurtarmıştı. İşte, belki tarik-i hidayeti bulursunuz diye” (Sebilürreşad 1920, Sayı 458: 186)

Akif'in, bu ayetleri bilinçli seçtiğini söylemek mümkündür. Çünkü bu ayetlerde, genel olarak Müslümanların İslam düşmanlarının kurduğu planlara düşmemesinin, onların Müslümanlar arasında çıkarmak istediği fitne, fesat ve tefrika vb. gibi kötü hasletlerden korunması gerektiğini anlatmaktadır. Akif, bu ayetleri okuyarak Kur'an'da birlik ve beraberliği sağlamanın önemine işaret eden ayetler olduğunu anlatmak istemiştir (Turgay 2012: 41). Akif'in yakın arkadaşı olan Eşref Edip'in söylediğine göre onun sık sık tefrikadan uzak durulması gerektiği söylemini dillendirmesindeki nedenlerden birisi de; bu sıralarda Abdullah Cevdet ve Mahmut Şerif Paşa gibi kişilerin, doğudan on altı vilayete muhtariyet verilmesini talep ederek, Milli Mücadele'yi engellemek isteme gayeleridir (Kayhan, 2013:173).

Akif, 1300 sene önce inen bu ayet-i kerimelerin kıyamet gününe kadar baki olduğunu belirttiikten sonra, bu ayetlerin nüzulüne neden olan vakanın günümüzde de hala tekrar ettiğinin altını çizmiştir. Bundan yola çıkarak Müslümanların kendi aralarında ayrılığa sebep olacak hadiselerden kaçınmaları gerektiğinin önemine dikkat çekmiştir. Akif, sözünü o günlerde çok etkili olan ve Müslümanlar arasında ayrılığa neden olan Fırkacılık ve Komitacılık yapılmasına getirmiştir. Bunların artık bırakılıp hep birlikte el ele vatanın müdafaa edilmesi gerektiğinin önemini işaret etmiştir. Akif, artık Müslümanların başkasından insaniyet beklemenin faydasız olduğunu görerek, eğer birleşip çalışmazlarsa kıyamete kadar zillet içinde yaşayacaklarını anladıklarını söylemiştir. Akif, Müslümanların asırlardan beri uyduğunu fakat şimdi uyandıklarını ve dünyayı anlamaya başladıkları durumuna sevinerek şükretmiştir. Çünkü bu sayede Müslümanların silkinip, İslam'ın asırlar önce kaybettiği kudretini geri alacaklarını vurgulamıştır (Sebilürreşad 1920, Sayı 458: 186).

Akif, kavmiyetçilik fırkacılık vb. gibi toplumun birleşmesini engelleyen yabancı unsurlara her daim şiddetle karşı çıkmıştır. Ona göre bunlar, Osmanlı toplumunun temelini sarsmıştır. Hatta yine

bunda ısrar edilirse yabancıların topraklarını ele geçirmesi hiçten bile değildi (Bağış, 2021: 225). Akif, cemaate seslenerek, şimdi söyleyeceğim noktaya son derece dikkat etmelisiniz diyerek, söyleyeceği sözlerin çok önemli olduğunu belirtmek amacını taşımıştır. Yapılan bütün bu çalışmalardaki herkesin tek gayesinin din ve vatani kurtarmak olduğunu, hepsinin anlamasını istemiştir. Akif, tekrar Müslümanların ayrılığa düşmesine neden olabilecek fırkacılık, menfaatçılık, komitacılık faaliyetlerini sıralayarak, bunların bırakılması gerektiğini, eğer bırakamıyorlarsa da sadece içlerinde kalması gerektiğinin önemine işaret etmiştir. Çünkü bütün bunların Müslümanların vahdetini sarsacağı için, ayrılıklara neden olacak her şeyden sakınılması gerekmektedir (Sebilürreşad 1920, Sayı 458: 186).

Akif'in vaazlarında bu hususa özellikle dikkat çekmesinde Milli Mücadelenin bir İttihatçılık hareketi olarak görülmesine karşı çıkmasından ya da böyle görülmesini istememesinden kaynaklanmaktadır. Akif'in bu vaazda dikkat çekmeye çalıştığı konulardan birisi de fırkacılık ve komitacılık meseleleri olmuştur. Konunun başında da belirttiğimiz gibi, Anadolu'da ortaya çıkan Milli Mücadele hareketi bazılarınca İttihatçılık olarak adlandırılmış, Akif, buna karşı çıkmıştır. Bu nedenle Akif'in bu söylemleri sıkça kullanarak, Milli Mücadele aleyhinde ortaya çıkabilecek yanlış anlaşılmalara önünü kapatma amacı taşıdığı söylenebilir.

Akif, herkesin kendi üzerine düşen vatan vazifesini yapmasının dinin gereklerinden biri olduğunu, bu konuda ihmal göstermenin caiz olmadığını belirtmiştir. Akif, artık ya var olmak ya da yok olmak eşliğine geldiklerine işaret eden sözler sarf etmiştir. Çünkü artık düşmanın kapıya kadar dayandığını, bırakın mallarını gasp etmeyi artık namuslarına göz diktiğini söylemiştir. Akif burada vatan ve namus kavramlarını iç içe kullanarak ne kadar önemli olduğunu vurgulamak istemiştir. Bu durumda hiç kimsenin oturmaması gerektiğini söyledikten sonra düşmana karşı kadın, erkek, çoluk, çocuk, genç, ihtiyar demeden herkesin savaşması gerektiğini ifade etmiştir (Sebilürreşad 1920, Sayı 458: 186). Hatta Akif vatani savunmak gerektiğine değinerek, bunu dine ait bir borç olarak nitelendirmiştir. Akif, sonrasında ise meselenin ehemmiyetine vurgu yapmak için, vatan savunmasının farz ibadet olduğunu belirtmiş ve bu farzı yerine getirmede en ufak ihmalkârlık göstermenin ise dinen uygun olmadığını söylemiştir (Bağış, 2021: 230).

Akif, vaazını bitirmeden önce kendisini dinleyen Balıkesir halkını onore etmek için onların geçmişine atıf yaparak, kahraman Karesi ecdadının torunları olduğunu söylemiştir. Siz de ecdadınıza layık olduğunuzu ispat ederek vatan için savaşın demiştir. Akif'in, Balıkesir'in Anadolu'da başlatılan Milli Mücadele hareketine öncülük ettiği gerçeğini de unutmadığı görülmektedir. Onların, diğer vilayetlere öncülük etme şerefini kazandıklarına değinmiştir. Akif, sözlerini bitirmeden önce, inşallah vatanımız bağımsız ve müreffeh olarak ebediyete kadar baki kalır demiş ve konuşmasının en sonunda dua ederek vaazı tamamlamıştır (Sebilürreşad 1920, Sayı 458: 186).

4-Mehmet Akif'in, Zağanos Paşa Camisinde Verdiği Vaazının Etkileri

Akif'in, verdiği vaazlara öncesinde bir hazırlık yapmadan çıktığı ve irticalen konuştuğu bilinmektedir. Daha çok, o vaazlarına duygu yüklü biri olarak çıktığı izlenimini vermiştir. Bu durum Zağanos Paşa Camiinde de böyle olduğu görülmüştür. Akif'in Balıkesir vaazında Kur'an-ı Kerim'i temel aldığı, hiç hadis kullanmadığı görülmektedir (Karabacak, 2014: 582). Akif, vaazında yeise düşmenin ve ümitsizliğe kapılmanın haram olduğuna dair ayetleri okuyarak bunları detaylı açıklamıştır. Akif'in özellikle Fırkacılık ve kavmiyetçiliğin artık bırakılarak, vatanın düşmana karşı müdafaa edilmesi için çalışılması gerektiğini vurgulamıştır. Akif, vaazında toplam dokuz ayete yer vermiş ve defaatle birlik ve beraberliğin önemine değinmiştir. Akif'in bu vaazı, Balıkesirlilerin gayretini arttırmış ve maneviyatını yükseltmiştir. Akif, burada verdiği vaaz ile ilk defa fiilen Milli Mücadele'ye katılmıştır (Tütün, 2011: 61).

Akif, kürsüde bir saate yakın vaaz etmiş fakat halk hiç sıkılmamıştır. Halk, Akif'i çok dikkatli bir şekilde dinlemiştir. Akif, vaazda gayet veciz ifadelerle konuşmuş, bundan dolayı hem milleti galeyana getirmiş hem de ruhları coşturmuştur. Akif, Milli Mücadele Dönemi'nde verdiği ilk vaazında, Milli Mücadeleye inanmayan kişileri bile ikna etmiştir (Büyüker, 2013: 52). Hatta halk üzerinde Akif'in vaazı o kadar tesirli olmuştur ki halk heyecanla ve gözyaşları içinde onu dinlemiştir (Semiz, 2000: 405).

Akif, kürsüden dua edip indikten sonra halk etrafını sarmış ve onun elini öpmek için adeta birbirleriyle yarışmışlardır. Vaazı dinleyenler de Akif'te ağlamış ve birbirlerine sarılmışlardır. Düzdağ'ın aktardığına göre, bazılarınca Akif'in Balıkesir'e gitmesi ve vaaz vermesi, hayatındaki en önemli ve şerefli olay olarak nitelendirilmiştir (Düzdağ, 1997: 86-87). Hatta bazı kişilerce bu vaaz “*tunç bir hitabe*” olarak adlandırılarak, halkın kulaklarında çınladığı belirtilmiştir (Kayhan 2013: 178). Mehmet Akif'in bu vaazının tamamı 11 Şubat 1920 tarihinde “Mev'ize:Üstad-ı Muhterem Mehmed Akif Beyefendi'nin Karasi'de Zağnos Paşa Cami-i Şerifi'nde İrad Buyurdıkları Mev'izenin Hulasası” başlığıyla Sebilürreşad'ın 458. sayısında yayımlanmıştır. Akif'in, kendisini çok iyi yetiştirdiği iyi bir hatip olduğu bilinen bir durumdur. O her ne kadar İslamcı bir şair olarak tanınsa da ve İslamcı dergiler diye nitelendirilen Sırat-ı Müstakim ve Sebilürreşad'ın başyazarlığını yapsa da Zağanos Paşa Camiinde bunların yanı sıra bir kimliğini daha ön plana çıkarmıştır. O da milliyetçiliktir. Anlattıklarıyla ve verdiği örneklerle adeta milli bir karaktere bürünmüş ve halkı artık elde kalan son toprak olan Anadolu'nun ebedi İslam ve Türk yurdu kalması için son bir fert kalana kadar mücadele etmeye çağırmıştır. Bundan önceki vaazlarında da yer yer milliyetçilik temasını kullansa da artık bu vaazında belirgin bir şekilde ele almıştır. Milli Mücadele boyunca verdiği bütün vaazlarında da din ve millet kimliğini iç içe anlatan vaazlar vermiştir.

Mehmet Akif'in Balıkesir Zağnos Paşa Camisinde verdiği vaazın, dönemin koşullarından dolayı o günlerde çokça basılıp Anadolu'da dağıtıldığına dair bir bilgi yoktur. Fakat bu vaaz onun, 7-8 ay sonra Kastamonu'nun merkezinde yer alan Nasrullah Paşa Camisindeki vermiş olduğu vaaz da dahil edilerek, Sebilürreşad'ın Kastamonu Matbaasında basılan 464. nolu sayıda yayımlanmıştır. İki vaazı da halk üzerinde büyük tesir meydana getirmesi ve rağbet görmesinden dolayı, bu 464. sayı birkaç kere bastırılmış, hem Anadolu'da halka hem de cephelede askere gönderilmiştir. Bunun dışında ise el-Cezîre Kumandanı olarak görev yapan Nihad Paşa, bu vaazları müstakil bir risale olarak neşredip, kumandanlık yaptığı sahada yer alan Elaziz, Diyarbakir, Bitlis ve Van vb. gibi vilâyetlere göndermiştir. Ayrıca bu risale, cephelede bulunan askerlere de dağıtılmıştır (Karabacak, 2014: 571-572). Anlaşılan odur ki bu sayede halkın ve askerinin moralini yüksek tutarak, maneviyatı artırılmıştır.

Mehmet Akif, Balıkesir vaazından sonra İstanbul'a geri dönerek, Milli Mücadele için çalışmalarına devam etmiştir. O, İstanbul'da kurduğu temaslara, Sebilürreşad'da yazdığı yazılarla Milli Mücadele lehine büyük katkı sağlamıştır. Fakat Akif'in Zağanos Paşa Camisinde verdiği vaazın, hem halkı çok etkilediği hem de Milli Mücadele'ye yoğun destek verilmesini sağladığı için, o, İtilaf Devletleriyle, İstanbul Hükümeti'nin göz hapsine alınmıştır. Üzerindeki baskı giderek artmış, Sebilürreşad'da çıkan yazıları sansüre uğramıştır. Artık Mehmet Akif, Milli Mücadele'ye İstanbul'da destek veremeyeceğini anlamış ve Anadolu'ya/Ankara'ya geçme kararı almıştır (Şahin, 2017: 313; Arslan, 2014: 143). Böylece Akif, İstanbul'da toplumun sesiyken bu vaaz sonucunda milletin sesine dönüşmüştür. Bütün bu gelimeler bize göstermiştir ki Akif'in, Milli Mücadele'nin başlarında verdiği bu vaaz ve kamuoyunda/halkta oluşturduğu etkisi çok önemlidir. Onun bu vaazı nasıl halkta büyük tesir oluşturmuşsa, İtilaf Kuvvetleri ve İstanbul Hükümetinde de tedirginlik meydana getirmiştir.

Aynı zamanda Akif'in damadı olan Ömer Rıza Doğrul, Akif'in Milli Mücadele sırasındaki yaptıkları hakkında bir değerlendirme yapmış ve istiklalin Türk milletinin de hakkı olduğunu bütün dünyaya gösterdiğini ifade etmiştir. Doğrul, Akif'in verdiği bütün vaazların, halk tarafından sessiz ve çok dikkatlice dinlendiğini belirtmiş ve hatta Milli Mücadele'ye inanmayan kişilerin bile onu dinledikten sonra inanıp, bu harekete destek verdiğini vurgulamıştır. Akif, vaazlarıyla duymayanlara duyurmuş, görmeyenlere gördürmüş ve uykuda olanları uyandırmıştır. O, Milli Mücadele'nin zaferle taçlandırılmasında maddi ve manevi olarak büyük katkılar sağlamıştır. Bu nedenle Akif 'e Milli Mücadele'nin manevi kahramanı sıfatı verilmiştir (Doğrul, 1944: 192). Ayrıca Akif'in Milli Mücadele Dönemi'nde verdiği bu ilk vaaz, onun sonraki vaazlarına da kaynak teşkil etmiştir. Akif'in aynı yılın sonlarına doğru Kastamonu Nasrullah Paşa Camiinde verdiği vaazda da aynı ve benzer ifadelerle sıkça karşılaşmıştır. Bu oldukça tabii bir durumdur. Çünkü Milli Mücadele Dönemi'nde ona göre tek mesele İslam dinini doğru anlamak ve yaşamak, birlik-beraberlik, düşmanı vatandan atmaktır.

Sonuç

Akif, hem Balkan savaşlarını hem de Birinci Dünya Savaşı'nı görmüştür. Burada Müslümanların ve Türklerin çektiği maddi-manevi sıkıntılardan etkilenmiştir. Akif, Mustafa Kemal Paşanın 19 Mayıs 1919'da Samsun'da başlattığı Milli Mücadele Hareketini olumlu karşılamış ve kendisi de artık bir şeyler yapmasının elzem olduğuna karar vermiştir. Akif'in hem kalemi güçlü hem de sözleri tesirliydi. Bu nedenle halk üzerinde kalıcı etkiler bırakmaktaydı. Ayrıca halk Akif'i yakından tanıyor ve seviyordu. Akif, 23 Ocak 1920 günü Balıkesir'e gelmiş ve oranın en büyük merkez camisi olan Zağanos Paşa'da vaaz vermiştir. Balıkesirliler, Akif'in vaazına büyük katılım sağlamış ve cemaat cami içine sığmayarak sokaklara taşmıştır. Akif, bir saatlik vaazında halk üzerinde büyük tesir meydana getirmiştir. Akif'in milli ve dini temalı bu vaazında Müslümanların birlik içinde olup, el ele vererek çalışmaları gerektiği mesajını vermiştir. Akif, Balıkesir vaazında genel olarak, halkı birlik beraberliği sağlayıp, el ele çalışmayı öğütleyerek, ümitsizliğe asla kapılmaması gerektiğine vurgu yapmıştır. O, bu sayede toplumsal motivasyonu tetiklemiştir. Ayrıca, Akif'in bu vaazında sıkça ayetlerden faydalanmış, Peygamber ve ashâbı üzerinden örnekler vererek halkı bilinçlendirmek istemiştir. Akif, her ne kadar düşman bizden daha güçlü olsa da hiçbir zaman yeise kapılmamak ve azimle çalışmak gerektiğini öğütlemiştir. Halka, düşmanın artık kapıya dayandığı ve uyanık olma konusunda nasihatler vermiştir. Akif, burada sadece halkın problemlerini sıralamamış bunlara çözüm önerisi getirdiği de görülmüştür. Bu özelliği, onu başkalarından belirgin şekilde ayırmaktadır. Akif'in bu vaazı sonrasında halkın Milli Mücadele'ye desteği ve ilgisi bir hayli artmıştır. Akif'in Balıkesir halkı üzerinde milli bir bilinç oluşturmuştur.

Akif'in burada verdiği vaazın ve yaptığı değerlendirmelerin amacına ulaştığı söylenebilir. Akif, binlerce Balıkesirli Müslümanın dinlediği bu vaazda, onlara gerçekleri duyurmuş, yapılanları ve başlarına gelmesi mümkün şeyleri anlatmaya çalışmıştır. Bu sayede zaten başından beri bilinçli olan Balıkesirlilerin, Milli Mücadele'ye olan desteğini daha da sağlamlaştırmıştır. Umutsuz olanların bile davranışlarında değişiklik meydana getirmiştir. Akif, Milli Mücadele Dönemi'nde Kastamonu, Burdur, Konya, Antalya gibi Anadolu'nun pek çok yerinde vaazlar vermiş ve konuşmalar yapmıştır. Onun burada değindiği ve anlattığı hemen hemen birçok meselelerin hem öncesinde hem de sonrasında verdiği vaazlarda da benzer olduğu görülmüştür. Özellikle onun, 19 Kasım 1920 tarihinde Kastamonu Nasrullah Paşa Camisinde verdiği vaazın, Zağanos Paşa Camisinde verdiği vaazla içerik ve tema olarak birçok benzerliklerin olduğu söylenebilir. Son söz olarak şunu belirtmek gerekir. Çalışma sadece Mehmet Akif'in Zağanos Paşa Camisinde verdiği vaazı kapsamaktadır. Her ne kadar yer yer bu vaazın öncesi ve sonrasında verdiği vaazlara atıf yapılırsa da konu kapsam olarak bu şekilde sınırlandırılmıştır. Diğer vaazlarıyla ilgili karşılaştırmalı bir çalışma elbette yapılabilir ama bu çalışmanın konusu değildir. Akif'in bütün verdiği vaazlarla ilgili detaylı müstakil bir çalışma yapılması alana önemli bir katkı sunacaktır.

Kaynakça

- Arslan, H. (2014). Mehmet Akif Ersoy'un şahsiyeti ve Millî Mücadeledeki rolü, *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5(1), 117-150.
- Avşar, B. Z. (2010). Siyasal iletişim bağlamında bir biyografi çalışması: Mehmet Akif Ersoy, *İletişim: Kuram ve Araştırma Dergisi*, 30, 241-284.
- Aydar, H.(2021). Bir Kur'an müfessiri olarak Mehmet Akif', *Diyanet İlmi Dergi*, 32(4), 25-50.
- Bağış, M. (2021). Tefsir yazılarından örneklerle Mehmet Akif Ersoy'un dünya görüşü, *Journal of Islamic Research*, 32(1), 215-238.
- Büyüker, Kamil (2013). Mehmet Âkif'in vaaz haritası, İ. Derin (Tashis). *Kürsüdeki şair Mehmet Akif*, (ss. 50-58), Ankara: DİB Yayınları.

- Diyanet İşleri Başkanlığı (2011). *Kur'an-ı Kerim Meali*. Altuntaş, M. Şahin (haz.), 12. Baskı, Ankara: Yenigün Matbaacılık.
- Doğrul, Ö. R. (1944). *Kur'an'dan ayetler*. İstanbul: Yüksel Yayınevi.
- Düzdağ, M. E. (1997). *Mehmet Akif Ersoy*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Düzdağ, M. E. (2005). *M.Âkif-Mısır hayatı ve Kur'ân meali*. İstanbul: Şûle Yayınları.
- Haksal, A. H. (2006). *Âkif duruşlu Âsım*. 1. baskı, İstanbul: İnsan Yayınları.
- İmamoğlu, A. (2010). Mehmet Âkif'te medeniyet kavramı, *İslâmî Araştırmalar*, 21(3), 165-171.
- İstiklal Marşının 100. Yılında Mehmet Akif Ersoy Şiir Külliyyatı Safahat*, (2011). N. Turinay (haz.), 1. Baskı, Ankara: TBMM Yayınları.
- Karabacak, M. (2014). Mehmed Âkif Ersoy'un kurtuluş savaşı zamanında yaptığı vaazlarda kullandığı hadislerle ilgili bir değerlendirme, *Turkish Studies*, 9(8), 569-585.
- Karakoç, S. (2020). *Mehmet Âkif*. İstanbul: Diriliş Yayınları.
- Kayhan, M. (2013). *Millî mücadele ve Mehmet Akif Ersoy*, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Niğde Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Mev'ize: Üstad-ı Muhterem Mehmed Akif Beyefendi'nin Karasi'de Zağnos Paşa Cami-i Şerifi'nde İrad Buyurdıkları Mev'izenin Hulasası, *Sebilürreşad*, 18(458), 11 Şubat 1920. 183-186. Ögüt Gazetesi, 3 Haziran 1920.
- Öz, S. (2013). Mehmet Akif Ersoy'da geri kalmışlık ve kalkınma problemi (safahat örneği), *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18(30), 140-161.
- Sarıhan, Z. (1996). *Mehmet Akif*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Semiz, Y. (2000). Millî mücadele ve Mehmet Akif, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 7, 397-471.
- Semiz, Y.- Akandere, O. (2002). Millî mücadele'de Mehmet Akif (Ersoy) beyin faaliyetleri, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 18(54), 903-953.
- Sılay, M. (2009). *Seyyâh-ı Beyâbân Mehmet Âkif*. İstanbul: Erguvan Yayınevi.
- Şahin, S. (2017). Millî Mücadele döneminde Mehmet Akif Ersoy'un Kastamonu vaazı üzerine bir inceleme. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(2), 311-338.
- Turgay, N. (2012). Mehmet Akif Ersoy'un şiirlerinde kur'an etkisi ve din yoluyla irşad", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 28-56.
- Tütün, S. (2011). Mehmet Akif Ersoy'un vaaz ve irşad faaliyetlerinde Kur'an tefsirinin yeri ve önemi, *Diyanet İlmî Dergi*, *Mehmet Akif Özel Sayısı*, 43(4), 57-68.
- Yaman, S. (2021). Mehmet Âkif Ersoy'un temsilci misyonu ve Berlin izlenimleri", *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 9(25), 252-274.
- Yerguz, İ. (1997). *Mehmet Âkif Ersoy yaşamı-sanatı-yapıtları*, İstanbul: Engin Yayıncılık.

Extended Abstract

In this study, Akif's sermon was made in order to reveal his contributions to the National Struggle in detail, and it was aimed to examine the sermon from all sides, to determine what issues he touched on here, and to determine what effect the sermon had on the public. For this reason, the 458th issue of *Sebilü'r-reşad*, which was published on February 11, 1920, was used to access information about the content of the sermon in question. Through this sermon, it was determined which themes Akif emphasized and which issues he mainly touched upon. In this study, the document review method was used together with the historical research method. The sermon given by Mehmet Akif at the Zaganos Pasha Mosque is emphasized. The aim is to determine Akif's role in the National Struggle with this sermon and to determine his influence on this movement. The main universe of this study is Mehmet Akif's sermon published in *Sebilü'r-reşad*.

In addition to this, various copyright-examination works were also used. It was an expected development that there would be intense participation in the sermon that Akif gave on Friday, January 23, 1920, at the Zağanos Pasha Mosque. The people filled the mosque hours before and those who could not find a place sat outside by laying mats. Before starting the topic, it should be noted that: Mehmet Akif became a hafiz when he was 20 years old. Besides, he has trained himself very well in the field of tafsir. He frequently used this aspect both in his sermons and sermons. As Mithat Cemal Kuntay, one of Akif's close friends, has stated, Akif has integrated himself with the Qur'an throughout his life. Akif successfully reflected this aspect in his sermons as well as his life.

Mehmet Akif would start his sermons by reciting the verse(s) in the Qur'an about the subjects he wanted to deal with after reciting the Basmalah. Afterwards, he would explain these verses in a way that the people could understand. The main reason why Akif chose this path can be attributed to the fact that the Anatolian people are Muslims and he sees Islam as the most important cultural factor that binds the people together. Akif did not break this custom in his sermon at the Balıkesir Zağanos Pasha Mosque and started his sermon by reading the 56th verse of Ahzab Surah. Akif wasn't just preaching. He used such expressions in his sermon that he exhibited a unique style of expression combining sermon and poetry, poetry with the square, and the square with the mosque. It is possible to say that when Akif starts to preach, he reads the verse and then reads the poem he wrote about the issue he will tell, using his poetic language effectively as a tool to solve the socio-cultural issues of the society.

Akif also states in his sermon that it is not possible for Muslims to attain salvation other than uniting with each other. Although he did not like the West, he stated that they established good relations with each other, became stronger and became great powers. Akif thinks that it is necessary to give examples from the West to support his ideas. For example, they took a plane from Berlin and landed in Trabzon while we were still unable to walk properly; He said that while we did not float a simple ferry in the sea in Istanbul, the men built a submarine and dived from New York and left Hamburg. Akif also referred to the poem "O Muslim" here, stating that the Westerners achieved this because they united and worked day and night, and underlined once again that the Muslims watched like a spectator while all this was going on. Akif also implicitly referred to the laziness of Muslims. He emphasized that Europeans are industrious because Muslims have stopped working for many years.

On the example of New York and Berlin, he mentioned that even at the bottom of the sea, they floated ships and circulated armies in the sky. Akif also emphasized the importance of being united and not being separate anymore. In the example he gave over the Western example, he said that they became stronger in this way, so he deduced that unification is a necessity.

Akif said that since everything we do alone is of no value, we must ensure unity among us and start working collectively. Akif likened unification to a community and emphasized that everyone should work for this community to increase. Although Akif was close to the fact that Muslims could not unite, he did not see the blame entirely on Muslims. Because foreigners have united among themselves and sown seeds of sedition, mischief and separation among Muslims for centuries, he has shown this as the main reason preventing Muslims from uniting. Akif stated that this situation is now known and that everyone should not open their eyes and be offended by each other for minor reasons. As a matter of fact, he said that if we had opened our eyes a long time ago, we would not have experienced the disasters we are experiencing today. Akif has given a good example here that everyone can understand. He stated that it is no longer important to lament and lament the past, but that it is necessary not to make the same mistakes by taking an example from the past.

Akif pointed out that falling into despair and giving up hope in Allah would be considered blasphemy and recited various verses from the Qur'an so that the people could understand it thoroughly. It is possible to say that Akif chose these verses consciously. Because by telling through the Prophets who should be taken as an example, he made the people see how sensitive the issue is. Akif made an effort to make the public understand by giving a

speech on the theme of not being disappointed again and working with determination. He emphasized that it is haram to give up hope in Allah. He even underlined that it means not only haram but also associating partners with Allah. Akif also gave a prescription for Muslims to avoid disappointment. As he stated from the very beginning of the sermon, he said that the way to this is through work. One of the issues that Akif tried to draw attention to in this sermon was the issues of sectarianism and committeeism. As we mentioned at the beginning of the subject, the National Struggle movement that emerged in Anatolia was called Unionism by some, and Akif opposed it. For this reason, it can be said that Akif uses these discourses frequently, aiming to close the way for misunderstandings that may arise against the National Struggle.

Akif stated that it is one of the requirements of religion for everyone to do their homeland duty, and it is not permissible to neglect this issue. Akif has spoken words indicating that they are now on the verge of either existing or disappearing. Because he said that now the enemy has come to the door, let alone usurp their goods, he is now coveting their honor. Akif wanted to emphasize how important it is by using the concepts of homeland and honor together. After saying that no one should sit in this situation, he stated that everyone should fight against the enemy, regardless of whether they are men, women, children, young or old. In fact, Akif referred to the need to defend the homeland and described it as a religious debt. Afterwards, Akif, to emphasize the importance of the issue, stated that the defense of the homeland is an obligatory worship, and that it is not religiously appropriate to show the slightest negligence in fulfilling this fard.

Akif preached in the pulpit for about an hour, but the people were never bored. The people listened to Akif very carefully. Akif spoke very concisely in the sermon, therefore he both agitated the nation and excited the spirits. Akif convinced even those who did not believe in the National Struggle in his first sermon he gave during the National Struggle Period. In fact, Akif's sermon was so influential on the people that the people listened to him with excitement and tears. After Akif prayed and descended from the podium, the people surrounded him and almost competed with each other to kiss his hand. Those who listened to the sermon cried in Akif and hugged each other.

As a result; it can be said that Akif's sermon and the evaluations he made here achieved their purpose. In this sermon, which was listened to by thousands of Balıkesir Muslims, Akif announced the truth to them and tried to explain what was done and what could happen to them. In this way, it has further strengthened the support of the people of Balıkesir, who were already conscious from the beginning, to the National Struggle. It has brought about a change in the behavior of even those who are hopeless.

Araştırma Makalesi • Research Article

Türkiye’de Muhafazakârlık Algısı Üzerine Bir Araştırma
A Study on Perception of Conservatism in Turkey

Şükrü Türköz*, Elif Nagihan Türköz**

Öz: Türkiye’de muhafazakârlık algısına ilişkin çalışmalar muhafazakârlığın siyasal, toplumsal ve özellikle dini boyutu perspektifinden konuyu ele almıştır. Özellikle son yıllarda Türkiye’de muhafazakârlık algısı üzerine yapılan sınırlı sayıda saha araştırması bulunmaktadır. Çalışmanın temel amacı mevcut literatüre güncel verilere dayalı bir araştırma ile katkıda bulunmak olarak belirlenmiştir. Bu amaç doğrultusunda Konya ili özelinde muhafazakârlık algısını tespit etmek amacıyla geliştirilen ölçek, Türkiye genelinde uygulanacak şekilde yeniden düzenlenmiştir. Araştırma için Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Etik Kurulundan onay alındıktan (2021/07-06) sonra veri toplama aşamasına geçilmiştir. Araştırma kapsamında Türkiye genelinde 737 kişiden veri toplanmıştır. Toplanan veriler SPSS-24 istatistik analiz programı aracılığıyla analize tabi tutulmuştur. Uygulanan faktör analizi sonucunda; Değişime kapalılık, Milliyetçi ideoloji ve Dindarlık başlıklarından oluşan toplamda üç alt boyut tespit edilmiştir. Faktörler ve değişkenler arasındaki ilişki, t-testi ve ANOVA analizlerinden elde edilen bulgular çerçevesinde yorumlanmıştır. Bu bağlamda, araştırma bulgularından elde edilen sonuca göre Türkiye’de genel olarak bireylerin muhafazakârlık algısının olumsuz bir anlam taşımadığı ifade edilebilir. Bununla beraber siyasal kimlik değişkeninin katılımcıların muhafazakârlık algısı üzerinde önemli oranda farklılaşmaya neden olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca yaş grupları (kuşaklar) arasında da muhafazakârlık algısına dair belirgin farklılıklar mevcuttur.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Muhafazakârlık, Muhafazakâr İdeoloji, Türkiye’de Muhafazakârlık Algısı, Siyasal Kimlik.

Abstract: Studies on the perception of conservatism in Turkey have addressed the issue from the perspective of the political, social and especially religious dimension of the conservatism. A limited number of field studies have been conducted on the perception of conservatism in Turkey, especially in recent years. The main claim of the study was to contribute to literature with a research based on current data. For this purpose, the scale developed to determine the perception of conservatism in Konya was adapted. Data were collected for the research after the approval of the Niğde Ömer Halisdemir University Ethics Committee (2021/07-06). Within this research, data were collected from 737 people across Turkey. The collected data were interpreted through the SPSS-24 statistical analysis program. As a result of the factor analysis, a total of three sub-dimensions were found: Inability to change, Nationalist ideology and Religiosity. The relationship between factors and variables was interpreted within the framework of the findings obtained from the t-Test and ANOVA analysis. According to the findings, Turkish

* Dr. Öğr. Üyesi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Zübeyde Hanım Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü
ORCID: 0000-0001-6185-3785, sukruturkoz@gmail.com (Sorumlu yazar)

** Dr. Öğr. Üyesi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü
ORCID: 0000-0002-0537-1041, ealtunten@hotmail.com

Cite as/ Atıf: Türköz, Ş. & Türköz, E.N. (2022). Türkiye’de muhafazakârlık algısı üzerine bir araştırma. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(3), 1135-1148. <http://dx.doi.org/10.18506/anemon.1127347>

Received/Geliş: 07 Jun/Haziran 2022

Accepted/Kabul: 29 November/Kasım 2022

Published/Yayın: 30 December/Aralık 2022

people did not have a negative perception towards conservatism. Also, it was determined that the political identity variable caused a significant differentiation on the participants' perception of conservatism.

Keywords: Turkey, Conservatism, Conservative Ideology, Conservatism Perception in Turkey, Political Identity.

Giriş

Muhafazakârlığı ele alan çalışmalarda öncelikle; muhafazakârlığın siyasi bir ideoloji olarak ortaya çıkışı 19. yüzyıl gibi yakın bir tarihi döneme tekabül etmekle birlikte, muhafazakâr tavrın insanlık tarihiyle eş zamanlı olduğu ifade edilir. Muhafazakârlığın ne olduğuna yönelik tartışmalar da genellikle onun algılanma biçimi ve gerçekliği arasındaki farkın temeline oturur. Bu anlamda muhafazakârlık algısı özellikle Batı düşünsel ve felsefi geleneğinin dışında kalan toplumlarda farklı nitelikler göstermektedir. Türkiye’de son yirmi yıllık süreçte muhafazakâr siyasetin güçlenmesi ve iktidar konumuna gelmesiyle birlikte muhafazakârlık tartışmaları gündemden düşmemiştir. Muhafazakârlık konusuna ilişkin tartışmalar ayrıca, onun siyasal alandaki mevcudiyeti, sosyal yaşamdaki varlığı ve dini boyutu temelinde ele alınmıştır. Söz konusu tartışmaların akademik boyutta ele alınması ise literatüre önemli katkılarda bulunmuştur.¹ Son yıllarda Türkiye’de muhafazakarlık kavramı ekseninde yayınlanan akademik çalışmaların sayısındaki artışa rağmen “Türkiye’de muhafazakarlık algısı” özelinde ortaya konulan yayınlar bakımından benzer bir artıştan söz edilemez. Bu çalışma, bahse konu tespitten hareketle, Türkiye’de muhafazakârlık algısının belirli boyutlarıyla tespit ve analiz edilebilmesi amacıyla hazırlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda; Türkiye’de muhafazakârlık algısının siyasal kimlik ve yaş grupları (kuşak)² farkı bağlamında ortaya konulması da temel hedeflerden birisi olarak belirlenmiştir. Bu doğrultuda hazırlanan saha araştırması formu Türkiye genelinde sosyal ağlar üzerinden ulaşılan katılımcılara uygulanmıştır. Elde edilen veriler ışığında siyasal bir kimlik olarak muhafazakârlığın algılanma biçimine ilişkin bulguların yorumlanması ile çalışma tamamlanmıştır.

Muhafazakârlık Üzerine

Muhafazakârlığı ele alan çalışmalarda muhafazakârlığın ne olduğuna ilişkin çeşitli yaklaşımların olduğu gözlemlenmektedir. Bu bağlamda muhafazakârlık üzerine çalışan önemli isimlerden söz etmek mümkün. Bu isimlerden Suvanto’ya (1997: 2) göre, “muhafazakârlığın en çok bilinen anlamlarından ilki genel olarak eskiyi korumak ve değişime karşı olmaktır.” Muhafazakârlığın ikinci anlamı daha çok siyasi alana ilişkindir. Bu anlamında muhafazakârlık sağ-kanat ideolojileri işaret eden bir boyuta sahiptir. Ayrıca muhafazakârlık “geleneksel değerleri koruyucu, devrimci düşüncelere, reformlara ve modernizasyonları savunanlara karşı olanı” ifade etmektedir (1997: 2).

Fransız devrimi muhafazakârlığın bir ideoloji olarak ortaya çıkışına neden olmuştur. Muhafazakârlar, devrim gibi ani ve sert değişimler karşısında ihtiyatlı değişimin taraftarı olmuşlardır. Bu nedenle Fransız devriminin yıkıcı boyutu muhafazakârlar tarafından eleştirilmiştir. Kilisenin ve aristokratik rejimin tehlikeye girdiğini düşünen kesimlerin devrime karşı reaksiyon olarak geliştirmiş oldukları fikirler muhafazakâr ideolojinin ortaya çıkmasını sağlamıştır (Burke, 2016; Oakeshott, 2004; Nisbet, 2007). Özipek’e (2004: 6) göre: “Muhafazakârlık, Aydınlanmaya, onun akıl anlayışına, bu aklın

¹ Türkiye’de muhafazakârlık kapsamındaki yapılan ve öne çıkan araştırmalardan bazıları şu şekilde sıralanabilir; öncelikle Binnaz Toprak’ın “Türkiye’de Farklı Olmak” (2009) isimli araştırması, dindarlık ve muhafazakârlık ekseninde ötekileştirildiği düşünülen insanlar üzerinde yapılmış bir araştırmadır. Bununla birlikte Hakan Yılmaz; 2006 ve 2012 yıllarında “Türkiye’de muhafazakârlık” adlı çalışmaları yapmıştır. M. Hakkı Akın ve arkadaşlarının ise 2013 yılında tamamlanan “Konya’nın Muhafazakârlık Algısı Üzerine Uygulamalı Bir Çalışma” başlıklı bir araştırmaları bulunmaktadır. Yaşar Suveren’in (2014) “Türkiye’deki sağ-muhafazakâr siyasetçilerin toplumsal ve kültürel eksenli muhafazakârlık algıları üzerine: bir alan çalışmasından notlar” başlıklı araştırması ile Faruk Karaarslan’ın (2016) “15 Temmuz Darbe Girişimi ve Muhafazakarlığın Türkiye Bağlamı-Türkiye’de Muhafazakarlığı Yeniden Düşünmek” başlıklı makalesi, Türkiye’de muhafazakârlık algısının belirli olgular çerçevesinde değerlendirildiği güncel çalışmalar olarak zikredilebilir.

² Sosyal bilimler alanında yapılan çalışmalarda genellikle kullanılan bir sınıflandırmaya göre “1946-64 doğumlular “Baby Boomers” ya da “Bebek Patlaması Kuşağı”, 1965-79 doğumlular “X kuşağı”, 1980-99 doğumlular “Y kuşağı”, 2000 ve sonraki yıllarda doğanlar ise “Z kuşağı” olarak adlandırılmaktadır” (Crumpacker & Crumpacker, 2007, s. 351). Ancak biz çalışmamızda kuşakları üç ana kategori etrafında ele alacağız ve X, Y ve Z Kuşağı arasında bir farklılık olup olmadığını inceleyeceğiz.

ürünü olan siyasi projelere ve bu siyasi projeler doğrultusunda toplumun dönüştürülmesine ilişkin öneri ve uygulamalara muhalif olarak ortaya çıkan, rasyonalist sınırlamayı ve toplumu bu tür devrimci dönüşüm proje(cilerinden korumayı amaçlayan yazar, düşünür ve siyasetçilerin eleştirilerinin biçimlendirdiği bir siyasi felsefeyi, bir düşünce geleneğini ve zaman içinde onlardan türetilen bir siyasi ideolojiyi ifade etmektedir”. Muhafazakârlığı bir itikat ya da doktrin olarak değil bir mizaç olarak tanımlayan ve muhafazakâr olmanın belli tür seçimleri yapmaya eğilim göstermek olduğunu belirten Oakeshott’a (2004: 55) göre;

“Muhafazakâr olmak, aşına olunanı bilinmeyene, denenmiş denememiş, gerçeği gizeme, fiili olanı olası olana, sınırlıyı sınırlanmamışa, yakını uzağa, kâfiyi çok bol olana, elverişliyi mükemmele ve şu anki gülüşü hayali neşeye tercih etmektir. Aşına olunan ilişki ve sadakatler, daha karlı bağlılıkların cazibesine tercih edilecektir; kazanmak ve genişlemek, tutmak, yetiştirmek ve zevk almaktan daha az önemli olacaktır; kaybın kederi, yeniliğin veya vaat edilen heyecanından daha şiddetli olacaktır. Muhafazakâr olmak kendi şahsına dayanmak, kendi araçlarının seviyesinde yaşamak ve kendisine ve kendi şartlarına benzer daha büyük tekâmül isteğiyle tatmin olmaktır” (2004: 56-57).

Beneton’a (2011) göre ise; muhafazakârlık modern zamanlarda doğmuş ve ona karşı ortaya çıkmış entelektüel (ve siyasal) bir harekettir. Temelde anti-modern olan muhafazakâr doktrin, Avrupa uluslarının geleneksel toplumsal ve siyasal düzenini savunmak için oluşmuştur ve bu yüzden saf muhafazakârlığı gelenekçilik olarak tanımlamak mümkündür. Muhafazakâr düşünce tarihe kökten bir bağlılık içerir. Muhafazakâr doktrin karşı-devrimci doğmuştur. Muhafazakârlar devrim uygulamalarını mahkûm etmişlerdir ve devrimin öne sürmüş olduğu ilkeleri daha en başından reddetmişlerdir. Muhafazakâr düşünce *Aydınlanmaya*, *İnsan Haklarına* daha genelde modern siyaset projesine karşı çıkmıştır (Beneton, 2011: 10-11). Diğer taraftan muhafazakâr düşüncenin ana omurgasını oluşturan bazı ilkelerden söz etmek mümkün. Bu ilkeler; kurucu akla karşı önyargılar, tarih, gelenek, organik toplum düşüncesi ve ihtiyatlı değişim anlayışı, aile, mülkiyet, din ve otorite olarak sıralanabilir. Çalışmanın ilerleyen kısımlarında muhafazakârlık algısının alan araştırması verilerini açıklarken bu ilkelere referans gösterilmesi önemli bulunmuştur.

Muhafazakârlığın Türkiye’de ortaya çıkışı ve gelişimi ise modernleşme tecrübesiyle yakından ilişkilidir. Türkiye’de muhafazakârlık, modernleşme serüveninin kıta Avrupası aydınlanmasında temellerini bulan Fransız tipi modernleşme çizgisine dayanmasından kaynaklı radikal değişime bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Bu batı tipi bir muhafazakâr reaksiyonun radikal değişim ve dönüşme tepki göstermesi ile benzerdir. Çiğdem (2006: 16) Devrim ile Cumhuriyet arasında bir karşıtlıklar paralelliği olduğunu belirtir: “Kral ve aristokrasi için padişah ve saray, kilise ve ruhban sınıfı için şeyhülislam, hilafet ve ulema, *ancien regime* için de Osmanlı nizamı”. Diğer taraftan Türkiye’de muhafazakârlık adına oluşmuş ciddi bir siyasi fikir geleneğinin olmadığı (Yılmaz, 2004: 26) ve bu durumun muhafazakârlık için de oldukça geçerli olduğu vurgusu vardır. Yılmaz’a (2004: 26) göre muhafazakârlık “yeni rejimin ötekisini teşkil etmiş” bu durum çok partili demokratik hayata geçilmesiyle yumuşamışsa da ortadan kalkmamıştır.

Türkiye’de muhafazakârlık Batı siyasi düşüncesinden farklı bir seyir izlemiştir. Bu durum, muhafazakârlığın Türkiye’de felsefi bir temelden yoksun olmasının yanında muhafazakârlık algısındaki farklılaşmaya da vurgu yapılmasını gerekli kılar. Türkiye’de muhafazakârlık din ile doğrudan bir ilişkisi olduğu temelinde bir algılanma biçimine sahiptir. Bu bakımdan muhafazakâr birey, “dini hassasiyetlere sahip insan” algısıyla genel bir kanıya karşılık gelmektedir. Muhafazakâr düşünce geleneğinde din toplumu birleştiren ve toplumda düzeni sağlayan bir unsur olarak önem taşımaktadır. Ancak Türkiye özelinde muhafazakâr düşüncenin temel ögesi olarak din ön plana çıkmaktadır. Türkiye’de muhafazakâr reaksiyonun kırılma anı olarak cumhuriyet dönemi siyasi ve toplumsal gelişmelerinin bu algılamada etkisi büyüktür. Cumhuriyet döneminde hayata geçirilen dini reformlara muhafazakârların vermiş olduğu tepki bu algılamının çıkış noktasını oluşturmuştur denilebilir.

Türkiye’de muhafazakâr düşünce kültürel bir muhafazakârlık olma niteliği ile ön plana çıkar. Cumhuriyet döneminde, muhafazakârların yeni rejimle herhangi bir sorununun olmaması bu duruma neden olan önemli etmenlerden biridir. Rejime olan bağlılığın yanında, Türkiye’de muhafazakârlığın

felsefi altyapısının yetersizliği, resmî ideolojinin tutumları gibi faktörler siyasal olmayan, kültürel ve ılımlı bir muhafazakârlığın var olabilmesine imkân tanımıştır. Bununla birlikte merkez-çevre dikotomisinin Türkiye siyasetindeki belirleyici rolü ve muhafazakârlığın bu bağlamda oluşum göstermesi de önemli bir noktadır. Türkiye’de muhafazakâr siyaset genel itibariyle merkeze karşı çevrenin temsilini üstlenmiştir ve bu bakımdan Batı’dan farklı olarak muhafazakârlık aristokratik bir temelden yoksundur. Bu durum Türkiye’de muhafazakârlığın dayanmış olduğu toplumsal temel açısından Batı’dan farklılaştığını göstermektedir.

Türkiye’de siyasal düşünce akımları ve siyasal söylemler tartışılırken muhafazakârlık kavramına pek az başvurulduğunu belirten Mert (2006: 314), sağ siyasetin daha çok Milliyetçilik ve İslamcılık çerçevesinde tartışma konusu olduğunu vurgular. Ancak Mert’e (2006: 314) göre “sağ siyasetlerin zeminini belirleyen, çok partili hayata geçiş sürecinde gelişen merkez sağ siyaset alanı ve bu alanda gelişme ve siyasete tercüme imkânı bulan muhafazakâr düşüncedir”. Muhafazakârlık Türkiye’de sağ siyasal kültürde yer edinmiştir. Bu bakımdan “Demokrat Parti (DP), Adalet Partisi (AP), Milli Selamet Partisi (MSP), Anavatan Partisi (ANAP), Refah Partisi (RP) ve Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti), farklı dönemlerde muhafazakâr kesimin desteğini almış siyasal partiler” (Akın vd., 2013: 3) olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türkiye’de muhafazakârlığın klasik muhafazakârlıktan farklı olarak, değişime karşı ihtiyatlı olma, statükonun korunması gibi özelliklere sahip olmadığı da vurgulanması gereken noktalardan biridir. Değişim konusunda Türkiye’de muhafazakârlığın öncü ve savunucu bir rol üstlenmesi bu farklılığın temel nedenidir. Bu bağlamda devrimin ani, hızlı ve aşırı uygulamalarına karşı dinin, geleneğin ve ailenin korunması talebi Türkiye’de muhafazakârların muhafaza etmek istediği asli unsurlar olarak açıklanabilir. 1980 sonrası dünyada hâkim olan yeni sağ politikaların Türkiye’de muhafazakâr siyasetlerce temsili değişim-muhafaza talebinin niteliğini anlama noktasında önem taşımaktadır. Ekonomik açıdan liberalizm taraftarı toplumsal olarak ise bazı muhafazakâr taleplerin içselleştirildiği bir politik çerçeve bu döneme damgasını vurmuştur.

Yöntem

Türkiye’de yaşayan bireylerin muhafazakârlık algılarını belli açılardan tespit edebilmeyi amaçlayan bu araştırma nicel araştırma yöntemlerinden tarama modeli türünde planlanmıştır. Araştırmanın evreni Türkiye’de yaşayan 18 yaşını doldurmuş ve hazırlanan ölçeğe katılmaya istekli tüm bireyler olarak belirlenmiştir. Örneklem ise kolayda örneklem yöntemiyle ulaşılan 476’sı kadın ve 261’i erkek olmak üzere toplam 737 katılımcıdan oluşmaktadır. Kolayda örneklem tekniği, evren içerisinden seçilecek deneklerin araştırmacı tarafından belirlendiği tesadüfi olmayan örneklem yöntemidir. Bu yöntemde veriler, evren içerisinden en kolay, hızlı ve ekonomik şekilde toplanır (Coşkun vd. 2017: 148). Kolayda örneklem tekniği özellikle siyaset sosyolojisi alanında yapılan saha araştırmalarında araştırmacılar tarafından yaygın olarak tercih edilmektedir.

Araştırmada veri toplama aracı olarak ilgili literatür taranarak hazırlanan bilgi ve anket formunun yanında muhafazakarlık algısını ölçmek amacıyla geliştirilen ölçek esas alınmıştır. Bilgi formu katılımcıların demografik özelliklerini belirlemek üzere hazırlanan soruları içeren 7 maddeden ibarettir. Akın vd. (2013: 156) tarafından Konya ili özelinde “Muhafazakârlığın hangi özellikler ile algılandığının tespit edilmesi amacıyla hazırlanan” ve 17 ifadeden oluşan ölçek gözden geçirilerek yeniden düzenlenmiştir. Bu kapsamda söz konusu ölçekten dört ifade (Gelenekseldir, Geleneksel Değerlerini Yaşatır, Cemaatçidir, Köylüdür) çıkarılmış, bu ifadelerin yerine beş yeni ifade (Otorite Yanlısıdır, Devletçidir, Tarihini Önemser, Modernleşme Karşıtıdır, Teknoloji Karşıtıdır) eklenerek toplamda 18 ifadeden oluşan bir ölçek oluşturulmuştur. Hazırlanan ölçek aracılığıyla Türkiye’de muhafazakârlık algısının siyasal kimlik, yaş grupları (kuşaklar), eğitim seviyesi, aylık gelir gibi değişkenlere göre taşınması muhtemel farklılıklarının tespit edilmesi amaçlanmıştır. Ölçeğin madde ifadeleri 5’li Likert (1-Kesinlikle Katılmıyorum, 5-Kesinlikle katılıyorum) şeklinde derecelendirilmiştir.

Araştırma için Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Etik Kurulundan onay alındıktan (Karar no: 2021/07-06) sonra veri toplama aşamasına geçilmiştir. Veriler 2021 yılının mayıs ve haziran aylarında elektronik (Whatsapp, Twitter, e-posta vb.) ortamlar kanalıyla elde edilmiştir. 2020 yılının mart ayından

İtibaren Türkiye genelinde etkili olmaya başlayan coronavirus (Covid-19) salgınının etkilerinin devam ettiği bir dönemde, salgın kapsamında kamu otoriteleri tarafından uygulamaya konulan kısıtlayıcı tedbirler araştırma verilerinin toplanması için böyle bir yöntemin tercih edilmesini zorunlu kılmıştır. Bu bakımdan araştırma kapsamında yalnızca elektronik ortamlar kanalıyla veri toplanmış olması bu çalışmanın başat sınırlılığını oluşturmaktadır. Dolayısıyla çalışma, elde edilen verilerden hareketle Türkiye'deki muhafazakârlık algısına dair mutlak tespitlerde bulunma iddiası taşımamaktadır. Çalışma kapsamında ortaya konulan analizlerin, salgın etkileri dolayısıyla ülke genelinde sokağa çıkma yasaklarının halen uygulandığı bir dönemde, internet tabanlı sosyal ağ kanalları üzerinden ulaşılabilen sınırlı sayıda bir örnekleme dayandığı göz önünde bulundurulmalıdır. Yine de elde edilen bu sınırlı verilerin katılımcıların muhafazakârlık algısını belirli açılardan yorumlamaya müsait olduğu ifade edilmelidir. Araştırma kapsamında toplanan veriler SPSS-24 istatistik programı ile analiz edilmiştir. Betimleyici istatistiklerin yanında Muhafazakârlık algılarına dair ifadelerin yer aldığı 18 maddeden oluşan ölçeğe faktör analizi uygulanmıştır. Ayrıca verilerin dağılım şeklinin tespiti için Kolmogorov Smirnov normallik testi yapılmıştır. Test sonucunda basıklık ve çarpıklık değerlerinin (-1,5) ile (+1,5) arasında çıkması nedeniyle verilerin normal dağıldığı kabul edilmiştir. Faktör analizi sonucunda tespit edilen alt boyutlar (faktörler) ile bağımsız değişkenler arasındaki ilişkiler t-Testi ve Tek yönlü varyans (ANOVA) analizleri vasıtasıyla yorumlanmıştır.

Bulgular

Tablo 1. Katılımcılara ait bazı demografik verilerin frekans dağılımları

Cinsiyet	Sayı	Yüzde
Kadın	476	64,6
Erkek	261	35,4
Toplam	737	100,0
Yaş Grupları	Sayı	Yüzde
Z Kuşağı (21 yaş altı)	330	44,8
Y Kuşağı (21-41 yaş)	288	39,1
X Kuşağı (42-55 yaş)	119	16,1
Toplam	737	100,0
Eğitim Durumu	Sayı	Yüzde
İlköğretim	42	5,7
Lise	90	12,3
Üniversite	489	66,8
Y.Lisans/Doktora	111	15,2
Toplam	732	100,0
Aylık Gelir	Sayı	Yüzde
3000 TL Altı	346	54,4
3000-5000 TL arası	131	20,6
5000-7500 TL arası	95	14,9
7500-10000 TL arası	35	5,5
10000 TL Üstü	29	4,6
Toplam	636	100,0
Hayatınızda en uzun süre nerede yaşadınız?	Sayı	Yüzde
Büyükşehir	288	39,2
İl	240	32,7
İlçe	119	16,2

Kasaba/Köy	87	11,9
Toplam	734	100,0
Hayatınızda en uzun süre yaşadığınız coğrafi bölge neresidir?		
	Sayı	Yüzde
Akdeniz	224	30,6
Karadeniz	36	4,9
Marmara	98	13,4
İç Anadolu	276	37,7
Ege	34	4,6
Doğu Anadolu	31	4,2
Güneydoğu Anadolu	33	4,5
Toplam	732	100,0
Görüşünüze en yakın siyasal kimlik hangisidir?		
	Sayı	Yüzde
Muhafazakâr	135	19,9
Milliyetçi	179	26,4
Atatürkçü	164	24,2
İslamcı	103	15,2
Sosyal Demokrat	57	8,4
Diğer	39	5,8
Toplam	677	100,0

Türkiye'nin farklı bölge ve şehirlerinde yaşayan ve 18 yaşını tamamlamış bireylerden toplanan verilere göre ankete 476 kadın (%64,6), 271 erkek (%35,4) olmak üzere toplam 737 kişi katılmıştır. Katılımcıların yaş gruplarına (kuşaklar) göre dağılımına bakıldığında %44,8'inin Z kuşağına (21 yaş altı), %39,1'inin Y kuşağına (21-41 yaş), %16,1'inin ise X kuşağına (42-55 yaş) dâhil olduğu görülmektedir. Bu anlamda katılımcılar büyük oranda (%83,9) 41 yaş ve altındaki bireylerden oluşmaktadır. Eğitim durumu açısından katılımcıların %66,8'inin üniversite eğitimi aldığı, %15,2'sinin lisansüstü öğrenim gördüğü, %12,3'ünün lise mezunu görülmektedir. Katılımcılardan sadece %5,7'sinin ilköğretim (ilkokul + ortaokul) mezunu olduğu anlaşılmaktadır.

Katılımcıların %54,4'ü alt gelir seviyesinde (3000 tl altı), %20,6'sı ise orta-alt gelir (3000-5000 TL arası) seviyesinde aylık gelire sahip olduğunu beyan etmiştir. Orta gelir (5000-7500 TL arası) seviyesindekilerin oranı %14,9 iken orta-üst ve üst gelir (7500 TL ve 10 bin TL üzeri) seviyesindekilerin oranı toplamda %10,1 olarak tespit edilmiştir.

Katılımcıların %39,2'si hayatının en uzun dönemini büyükşehirlerde geçirdiğini beyan ederken, aynı seçeneği il olarak işaretleyenlerin oranı %32,7'dir. Bu orana ilçe merkezleri de (%16,2) dahil edildiğinde örneklemin yaklaşık olarak 89'luk bölümü yaşamını daha çok şehir hayatı içerisinde sürdürmüştür. Kasaba ve köylerde yaşam sürenlerin oranı ise yalnızca %11,9'dur.

En uzun süre yaşanan coğrafi bölge sorusuna verilen yanıtlara bakıldığında katılımcıların büyük oranda İç Anadolu Bölgesi (%37,7) ile Akdeniz Bölgesinde (%30,6) yoğunlaştığı görülmektedir. Daha sonra sırasıyla Marmara bölgesi (%13,4), Karadeniz bölgesi (%4,9), Ege bölgesi (%4,6), Güneydoğu (%4,5) ve Doğu Anadolu (%4,2) Bölgeleri gelmektedir.

Siyasal kimlikler bakımından Milliyetçilik katılımcılar tarafından en fazla tercih edilen seçenek olmuştur (%26,4). Onu yakın bir oranla "Atatürkçülük" (%24,2) izlerken, "Muhafazakâr" seçeneğini işaretleyenlerin oranı %19,9 olmuştur. İslamcılık (%15,2) ve Sosyal Demokrat (%8,4) seçenekleri oransal olarak değerlendirmeye alınan diğer siyasal kimliklerdir. Katılımcıların %5,8'i ise "Diğer" seçeneği içerisinde değerlendirilebilecek kadar düşük frekanslarda ve birbirinden oldukça farklı siyasal kimliklere yakın olduklarını beyan etmiştir. Katılımcılardan 60 kişi (yaklaşık %9) ise bu soruyu yanıtızsız bırakmıştır.

Tablo 2. Muhafazakârlık algısı ölçeği faktör yüklemeleri

Size göre bir muhafazakâr...	Ort.	1.Faktör	2.Faktör	3.Faktör
1.Faktör: Değişime Kapalılık				
Yeniliklere Karşıdır	1,90	,836		
Çağdaş Değildir	1,92	,802		
Gericidir	1,73	,793		
Modernleşme Karşıtıdır	2,05	,752		
Farklı Görüşlere Tahammül Edemez	2,04	,752		
Değişime Kapalıdır	2,22	,740		
Laiklik Karşıtıdır	2,41	,661		
Teknolojiye Karşıdır	1,83	,660		
Otorite Yanlısıdır	2,47	,576		
Demokrat Değildir	2,53	,571		
2.Faktör: Milliyetçi İdeoloji				
Milliyetçidir	3,59		,789	
Devletçidir	3,83		,756	
Tarihini Önemser	4,05		,538	
Sağcıdır	3,29		,494	
3.Faktör: Dindarlık				
Dinine Bağlıdır	4,01			,701
Lüksten Kaçınır	3,06			,660
İyi Bir Müslümandır	3,49			,651
Aileyi Önemser	4,14			,453
Eigenvalue		5,753	2,598	2,373
Açıklanan Varyans		31,961	14,435	13,183
KMO Sampling Adequacy		0,916		
Bartlett's Test Of Sphericity		X ² : 6550,9	Sd: 150	P: ,000

Türkiye’de muhafazakârlık algısını ölçmek amacıyla hazırlanan ölçeğe faktör analizi uygulanmıştır. Analiz sonucunda ölçek ifadeleri Akın vd.’nin (2013) araştırmasında olduğu gibi üç faktör altında toplanmıştır (Bk. Tablo 2). Toplam varyansın %59,57’sini açıklayan ölçeğin (KMO) güvenilirlik değeri de (0,916) oldukça yüksektir. Analiz sonucunda ilk faktör altında “Yeniliklere Karşıdır, Çağdaş Değildir, Gericidir, Modernleşme Karşıtıdır, Farklı Görüşlere Tahammül Edemez, Değişime Kapalıdır, Laiklik Karşıtıdır, Teknolojiye Karşıdır, Otorite Yanlısıdır, Demokrat Değildir” ifadeleri toplanmış ve içeriğindeki ifadelerden dolayı bu faktöre “Değişime Kapalılık” adı verilmiştir. Bu faktördeki ifadelerin muhafazakarlığın olumsuz algılanmasına yol açacak ifadelerden oluştuğu görülmektedir (Akın vd., 2013: 156). Faktör altındaki maddelerin ortalamaları 1,73 ile 2,53 aralığındadır. Değişime kapalılık faktörünün katılımcıların büyük oranda onaylamadığı ifadelerden müteşekkil olduğu söylenebilir.

İkinci faktör altında toplanan ifadeler “Milliyetçidir, Devletçidir, Tarihini Önemser, Sağcıdır” ifadeleri olmuş ve bu faktöre “Milliyetçi İdeoloji” adı verilmiştir. Faktör altındaki ifadelerden “Sağcıdır” (Ort.3,29) ifadesi hariç diğer üç ifadenin de katılımcılar tarafından olumsuz ortalamalara sahip olduğu görülmektedir. Özellikle “Tarihini Önemser” ifadesi (Ort. 4,05) ölçeğin geneli içerisinde de en yüksek ortalamaya sahip ikinci ifadedir.

Üçüncü faktör ise “Dinine Bağlıdır, Lüksten Kaçınır, İyi Bir Müslümandır, Aileyi Önemser” ifadelerinden oluşan “Dindarlık” faktörüdür. Bu faktör altındaki ifadelerin katılımcıların yüksek oranda

katılımları ifadelerden olduğu görülmektedir. Ölçek içerisinde en yüksek ortalamaya sahip ifadeler bu faktör altında toplanmıştır. Bu anlamda katılımcıların algısında muhafazakârlık ile dindarlığın büyük oranda eşleştiği söylenebilir. Türkiye’de muhafazakârlığın dindarlık ile yakın ilişki içerisinde düşünülmesi genel bir durum olarak karşımıza çıkar. Batı siyasal literatüründe ateist muhafazakârların dahi olduğu düşünülürse siyasal bir kimlik olarak muhafazakârlığın batı siyasal geleneği ile farklılaştığı ifade edilmelidir. Bu noktada Türkiye’de dindar olmanın muhafazakâr olmanın asli unsuru olarak kabul edildiği ifade edilebilir.

“Değişime kapalılık” faktörünün cinsiyet değişkeni açısından analiz edilmesi amacıyla uygulanan t-Testi sonucunda cinsiyet bağımsız değişkeni bakımından gruplar arasında bir farklılık tespit edilmemiştir (t: ,327, sd: 577,838, p: ,744). Bu anlamda “Değişime Kapalılık” faktörü bakımından kadın ve erkek katılımcılar arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ayrışma söz konusu değildir. Yine, yapılan varyans analizi sonucunda değişime kapalılık faktörü açısından katılımcıların eğitim düzeyi arasında bir farklılaşma tespit edilmemiştir (F: 2,376, p: ,069). Benzer şekilde ilk faktörde siyasal kimlik değişkeni bakımından da bir farklılaşma yoktur (F:1379, p: 0,230). Bu açıdan cinsiyet, eğitim düzeyi ve siyasal kimlik değişkenleri özelinde katılımcılarda “bir muhafazakârın genel anlamda değişime kapalı olduğuna yönelik bir algı farklılığının olmadığı” ifade edilebilir. Değişime kapalılık faktörünün genellikle bir muhafazakârın yeniliklere karşı olduğu, çağdaş olmadığı, gerici olduğu, modernleşme karşıtı olduğu, değişime kapalı olduğu, teknoloji karşıtı olduğu şeklindeki ifadelerden oluştuğu düşünüldüğünde, katılımcıların bu ifadeleri onaylama oranlarının yüksek olmaması dikkat çekmektedir. Bu sonuçlara göre katılımcıların analize konu değişkenler açısından birbirlerinden ayrışacak kadar farklı muhafazakârlık algılarına sahip olmadıkları anlaşılmaktadır. Aksine cinsiyet, eğitim düzeyi ve siyasal kimlik değişkenleri bakımından katılımcıların muhafazakârlık algılarında temel bir ortak yönün bulunduğu ifade edilebilir. Bu ortak yönün ise nispeten olumlu bir muhafazakârlık algısını işaret ettiği söylenebilir. Özellikle siyasal kimlik değişkeni açısından gruplar arasında bir farklılık olmaması, kendisini muhafazakâr olarak tanımlamayan ve hatta ideolojik olarak kendisini muhafazakârlara karşıt bir konuma yerleştirebileceğimiz katılımcıların dahi (örneğin kendisini Atatürkçü veya Sosyal Demokrat olarak tanımlayanlar) olumsuz bir muhafazakârlık algısı taşımadığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Tablo 3. Yaş grupları ile faktör 1 (değişime kapalılık) arasındaki ilişkinin anova analizi

Değişime Kapalılık (Faktör 1)				F: 4,547, p: ,011
Yaş grupları	N	Ort.	Std. Sp.	Çoklu Karşılaştırma (Tukey)
Z KUŞAĞI (21 yaş altı)	330	48,80	10,25	Y*, X*
Y KUŞAĞI (22-41 yaş)	288	50,75	9,81	Z*
X KUŞAĞI (42 yaş üstü)	119	51,48	9,31	Z*
Toplam	737	50,00	9,98	

* 0,05 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Analiz kapsamında değişime kapalılık faktörü açısından yaş grupları (kuşaklar) arasında farklılık tespit edilmiştir (Bkz. Tablo 3). Yapılan varyans analizi sonucuna göre Z kuşağına mensup katılımcılar Y ve X kuşağındaki katılımcılardan farklılaşmıştır. Z kuşağı ilk faktör bakımından ortalaması en düşük kuşaktır. Bu açıdan “Değişime Kapalılık” faktörü altındaki ifadelerin daha çok olumsuz muhafazakârlık algılarına yönelik ifadeler olduğu hatırlanırsa, genç neslin muhafazakârlık algısının eski kuşaklara göre daha olumlu olduğu söylenebilir. Genç bireylerin muhafazakârlık hakkındaki algılarının birçok konuda olduğu gibi yaşlı bireylerden farklılaşmasında bireysel yaşam tecrübelerinin etkisi olabileceği gibi, ülkenin zamanla değişen siyasal atmosferinin, iletişim teknolojilerinin gelişmesi ile artan sosyal etkileşimin, ideolojik veya dini konularda sahip olunan tutumların eski kuşaklara nazaran daha esnek olmasının etkisi bulunabilir.

Tablo 4. Gelir düzeyi ile faktör 1 (değişime kapalılık) arasındaki ilişkinin anova analizi

Değişime kapalılık (Faktör 1)				F: 2,516, p: ,040
Gelir düzeyi	N	Ort.	Std. Sp.	Çoklu Karşılaştırma (LSD)
3000 TL Altı	346	49,40	10,29	3000-5000 TL*
3000-5000 TL	131	52,38	10,53	3000 TL Altı*
5000-7500 TL	95	50,26	8,74	
7500-10000 TL	35	48,04	7,93	3000-5000 TL*
10000 TL Üstü	29	50,36	9,52	
Toplam	636	50,11	10,03	

* 0,05 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Değişime kapalılık faktörü ile gelir düzeyi değişkeni arasındaki ilişkinin tespiti amacıyla uygulanan varyans analizi sonucunda gruplar arasında farklılık tespit edilmiştir (Bkz. Tablo 4). Buna göre aylık geliri 3000 TL altı ve 7500-10.000 TL arası olan katılımcılar ile geliri 3000-5000 TL arası olan katılımcılar bu faktör bakımından farklılaşmaktadır. Bu faktör açısından ortalaması en yüksek grup 3000-5000 TL arası gelir grubudur. Dolayısıyla muhafazakârlık algısının en olumsuz olduğu grubun bu grup olduğu söylenebilir. Ancak grubun ortalamasının (52,38) “kararsızım” seçeneğine yakın bir değerde olduğu da ifade edilmelidir. İlk faktörde hayatın en uzun döneminin geçirildiği yerleşim yeri (F: 1244, p: 0,293) ile coğrafi bölge (F: 341, p: 0,915) değişkenleri bakımından da gruplar arasında bir farklılık bulunmamaktadır. Yani “değişime kapalılık” faktörü açısından katılımcıların algılarında hayatlarını en uzun süre geçirdikleri yerleşim yeri ve coğrafi bölgeler bazında bir ayrışma gözlemlenmemiştir.

Tablo 5. Siyasal kimlik ile faktör-2 (milliyetçi ideoloji) arasındaki ilişkinin anova analizi

Milliyetçi İdeoloji (Faktör-2)				F: 13,216, p: ,000
Siyasal Kimlik	N	Ort.	Std. Sp.	Çoklu Karşılaştırma (Tamhane)
Muhafazakâr	135	52,22	9,15	Sosyal Dem.*, Diğer*
Milliyetçi	179	54,02	8,45	Atatürkçü*, İslamcı*, Sosyal Dem.*, Diğer*
Atatürkçü	164	49,18	9,90	Milliyetçi*, Diğer*
İslamcı	103	48,38	10,83	Milliyetçi*
Sosyal Demokrat	57	48,02	8,34	Muhafazakâr*, Milliyetçi*
Diğer	39	43,04	10,18	Muhafazakâr*, Milliyetçi*, Atatürkçü*
Toplam	677	50,49	9,85	

* 0,05 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

İkinci faktör (Milliyetçi İdeoloji) ile siyasal kimlik değişkeni arasındaki ilişkinin analizi amacıyla uygulanan varyans analizi sonucunda gruplar arasında farklılık tespit edilmiştir (Bk. Tablo 5). Bu faktör bakımından ortalaması en yüksek grup tahmin edilebileceği gibi “Milliyetçi”lerdir. Milliyetçilik, muhafazakârlık hariç diğer bütün siyasal kimliklerle farklılaşmaktadır. Bu faktörde ortalaması en düşük grup İslamcılar, Sosyal Demokratlar ve “Diğerleri” olmuştur. İslamcılar ve Sosyal Demokratların benzer bir ortalama değere sahip olmaları dikkat çekicidir. Diğer taraftan Muhafazakâr ve Milliyetçilerin birbirine yakın ve yüksek ortalamaya sahip olduğu görülmektedir. İlk faktörde olduğu gibi cinsiyet

bağımsız değişkeni ile ikinci faktör arasında da bir farklılaşma tespit edilmemiştir (t: ,039, sd: 470,384, p: ,969). Benzer biçimde yaş grupları (kuşaklar) ile “Milliyetçi İdeoloji” faktörü arasında da bir farklılık ilişkisi tespit edilmemiştir (F:0,206, p: 0,814). “Milliyetçi İdeoloji” faktörü altında bir muhafazakâr “Milliyetçidir, Devletçidir, Tarihini Önemser, Sağcıdır” ifadelerine katılım oranları açısından kuşaklar arasında bir farklılık gözlemlenmemiştir. Bu açıdan katılımcılar için; özellikle muhafazakâr felsefenin ana bileşenlerinden olan tarihe ve geçmişe yapılan referansların önemi, güçlü ama denetlenmesi gereken bir devlet ideali, organik toplum tasavvuru ve düzen savunusu ile ilişkili olabilecek milliyetçi ideoloji ile eklenme süreçleri açısından bir muhafazakârın bu nitelikleri bünyesinde barındırdığına dair temel bir kanının olduğu ifade edilebilir. Çalışmamız açısından dikkate değer taraf ise kuşaklar arasında bu konuda bir algı farklılığına rastlanmamasıdır. Türkiye özelinde özellikle son yıllarda siyaset sahnesinde ortaya çıkan cumhur ittifakı kapsamında muhafazakâr ve milliyetçi öğelerin pratik siyasette birlikte hareket etmesi bu durumun nedeni olarak yorumlanabilir.

Tablo 6. Eğitim düzeyi ile faktör 2 (milliyetçi ideoloji) arasındaki ilişkinin anova analizi

Milliyetçi İdeoloji (Faktör 2)				F: 9,562, p: ,000
Eğitim düzeyi	N	Ort.	Std. Sp.	Çoklu Karşılaştırma (Tamhane)
İlköğretim	42	55,96	7,32	Üniversite*, Y.Lisans/Doktora*
Lise	90	51,94	10,32	Y.Lisans/Doktora*
Üniversite	489	49,68	9,60	İlköğretim*
Y.Lisans/Doktora	111	47,17	11,04	İlköğretim*, Lise*
Toplam	732	49,94	9,98	

* 0,05 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

İkinci faktör (Milliyetçi İdeoloji) ile Eğitim düzeyi değişkeni arasındaki ilişkinin analizi amacıyla uygulanan varyans analizi sonucunda gruplar arasında farklılık tespit edilmiştir (Bk. Tablo 6). Bu kapsamda ilköğretim düzeyi ile üniversite ve lisansüstü eğitim düzeyleri birbirinden farklılaşmıştır. Bu faktör açısından en yüksek ortalama ilköğretim düzeyine aittir. En düşük ortalama ise Y.lisans/Doktora düzeyine aittir. Eğitim düzeyi arttıkça ikinci faktöre ait ortalama düşmektedir. Bu anlamda “Milliyetçi İdeoloji” algısının eğitim düzeyiyle birlikte değiştiği açıkça görülmektedir. Katılımcıların üniversite ve özellikle lisansüstü eğitimleri süresince milliyetçilik kavramı ile ilgili daha kapsamlı okumalar yapmış olma ihtimalleri bu algının değişmesinin temel nedeni olarak düşünülebilir. Bununla birlikte ilk faktörde olduğu gibi ikinci faktörde de hayatın en uzun döneminin geçirildiği yer (F: 1725, p: 0,161) ile coğrafi bölge (F: 2067, p: 0,055) değişkenleri açısından gruplar arasında bir farklılık bulunmamaktadır.

Tablo 7. Siyasal kimlik ile faktör 3 (dindarlık) arasındaki ilişkinin anova analizi

Dindarlık (Faktör 3)				F: 22,333, p: ,000
Siyasal Kimlik	N	Ort.	Std. Sp.	Çoklu Karşılaştırma (Tamhane)
Muhafazakâr	135	54,05	9,22	Milliyetçi*, Atatürkçü*, Sosyal Dem.*
Milliyetçi	179	49,07	7,47	Muhafazakâr*, Atatürkçü*, İslamcı*
Atatürkçü	164	46,19	9,52	Muhafazakâr*, Milliyetçi*, İslamcı*
İslamcı	103	56,05	11,16	Milliyetçi*, Atatürkçü*, Sosyal Dem.*, Diğer*
Sosyal Demokrat	57	45,63	7,68	Muhafazakâr*, İslamcı*
Diğer	39	48,6655	12,5097	İslamcı*
Total	677	50,1212	10,0125	

* 0,05 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Üçüncü faktörün (Dindarlık) cinsiyet bağımsız değişkeni açısından analiz edilmesi amacıyla uygulanan t-Testi sonucunda gruplar arasında bir farklılık tespit edilmemiştir (t: ,180, sd: 456,121, p: ,857). Benzer biçimde dindarlık faktörü bakımından yaş grupları (kuşaklar) arasında da gruplar arası farklılık tespit edilmemiştir (F:2,373, p: ,094). Aynı şekilde eğitim düzeyi açısından gruplar arası bir farklılaşma da yoktur (F:1,472, p: ,221). Ancak yapılan varyans analizi sonucunda siyasal kimlik değişkeni bakımından gruplar arasında farklılık tespit edilmiştir (Bk. Tablo 7). Dindarlık faktörü bakımından en yüksek ortalama sırasıyla İslamcılara (56,05) ve muhafazakârlara (54,05) aittir. En düşük ortalama ise sosyal demokratlarıdır (45,63). “Milliyetçi İdeoloji” faktöründe benzeşen muhafazakâr ve milliyetçilerin, “Dindarlık” faktörü bakımından ayrışması dikkat çekicidir. Milliyetçi-muhafazakâr-dindar olarak tanımlanan sağ kanat siyasal kimliklerin araştırmamız bağlamında farklılaşma yaşadığı sonucuna varılabilir. Özellikle son dönem Türkiye siyasetine bakıldığında muhafazakâr-milliyetçi ideolojilerin ortaklığının (cumhur ittifaktı) bu yaklaşıma neden olduğu ifade edilebilir. Muhafazakâr ve milliyetçi siyasal kimlikler arasında dindarlık konusunda yaşanan ayrımın ise; yine son dönem Türkiye siyasetinde milliyetçi ideoloji altında yer alan partilerin bölünme yaşamasından kaynaklandığı düşünülebilir. İslamcılar ise “Dindarlık” faktörü altında muhafazakârlar hariç diğer bütün gruplarla farklılaşmaktadır. Siyasal kimlik değişkeninin Türkiye’de pek çok konuda olduğu gibi “dindarlık” algısı açısından da en güçlü farklılaşma etkeni olduğu açıkça görülmektedir.

Sonuç

Çalışmamızda, Akın vd.’nin (2013) yapmış oldukları araştırmada olduğu gibi muhafazakârlık algısı üç boyut altında açıklanmaktadır. Ancak söz konusu araştırmadan farklı olarak bu araştırmada faktör yüklemelerindeki sıra bakımından “Milliyetçi İdeoloji” faktörü ile “Dindarlık” faktörü yer değiştirmiştir. Ayrıca milliyetçi ideoloji ve dindarlık faktörleri açısından, siyasal kimliğin muhafazakârlık algısında öncelikle bir farklılaşma unsuru olduğu vurgulanmalıdır. Diğer taraftan aile, tarih ve din algısına ait ifadelerin en güçlü onaylanan ifadeler olduğu da araştırmamızın bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu ifadelerle ilişkin ortalamalar 4,0 ve üzeri değerler ile tanımlanmıştır. Bununla birlikte aile, tarih ve din algısına ilişkin ortalaması en yüksek olan ifade ise aile (ort: 4,14)’dir. Muhafazakârlığın ailenin asli unsuru olarak kabul edilmesi ve muhafazakâr ideolojide toplumun en küçük yapı taşı olarak aileye verilen önem araştırma bulgularımız ile uyumludur. Muhafazakâr düşünceye göre aile bireylere aidiyet duygusunun aktarılmasında önemli bir işleve sahiptir. Aidiyet duygusunun ailede aşılması; birlik, beraberlik duygularının da güçlendirilmesi ile ilintilidir. Bu açıdan düşünüldüğünde Türkiye’de genel kabule göre muhafazakâr bir aile yapısının güçlü olduğu vurgusu bağlamında; aile bağlarına verilen önem ve ailenin korunmasına yönelik çabalar muhafazakârlığın aile konusundaki yaklaşımı ile uyumludur.

Araştırma kapsamında elde edilen verilere göre, Türkiye’de muhafazakâr kimlik bakımından; çağdaş olmama (Ort. 1,92), gericilik (Ort. 1,73), yenilik karşıtlığı (Ort. 1,90) ve teknoloji karşıtlığı (Ort. 1,83) algılarının çok güçlü olmadığı ifade edilebilir. Araştırma bulgularına göre katılımcılar söz konusu ifadelerle büyük oranda katılmamaktadır. Bu ifadelerin muhafazakârlık algısına ilişkin olumsuz bileşenler olduğu düşünülürse, Türkiye’de yaşayan bireylerde olumsuz bir muhafazakârlık algısının bulunmadığı söylenebilir. Araştırma verilerine göre dikkat çekici bir biçimde dindarlık ve milliyetçilik algısı açısından farklı düşünen siyasal kimlikler, değişime kapalılık algısı bakımından farklılaşmamaktadır. Bu açıdan Türkiye’de siyasal kimliği farklı olsa bile insanların genel olarak olumsuz bir muhafazakârlık algısına sahip olmadığını ifade edebiliriz. Bu duruma etki eden iki boyutun varlığını hesaba katabiliriz. İlk olarak farklı siyasal kimliğe sahip bireylerin özellikle ideolojik konular temelinde farklı fikirlere sahip olma eğilimi göstermiş olduğu söylenebilir. Bu bakımdan dindar olma algısı noktasında farklılaşan bireylerin, değişime kapalılık gibi daha çok toplumsal alana karşılık gelen bir ifadeyle aynılaşması bu duruma örnek verilebilir. Diğer bir ifadeyle; bir muhafazakârın dindar olmadığını düşünmek ile değişime kapalı olmadığını düşünmek arasında kategorik bir fark vardır. İkinci olarak özellikle son on yıl dikkate alındığında muhafazakâr kimliğin dönüşümü, değişimi arzu eden

yapısı, teknolojik yeniliklerin takibi gibi nitelikleri bünyesinde barındırması Türkiye genelinde dikkate değer bulunmuştur denilebilir.

Son olarak araştırma kapsamında kuşaklar arasında muhafazakârlık algısı bakımından farklılık olduğunu belirtmek gerekmektedir. Değişime kapalılık faktörüne Z kuşağı görece daha olumlu bakmaktadır. Diğer bir ifadeyle Z kuşağı muhafazakâr bir bireyin değişime kapalı olduğu ifadesine daha az katılmaktadır. Bu durum ise muhafazakâr bireylerin geçirmiş oldukları dönüşüm ile açıklanabilir. Özellikle üniversite öğrencilerinden oluşan Z kuşağı, aynı ortamı paylaştıkları ve muhafazakâr olduklarını düşündükleri arkadaşlarının günümüze ayak uydurma potansiyelleri gözlemlemiş olabilirler. Birlikte sosyal bir etkinlik yapabilme, teknolojiye hâkim olma gibi potansiyeller üzerinde bu tarz bir algı oluşmuş olabilir. Nitekim 1990'lı yıllardaki bir muhafazakâr ile günümüz muhafazakârının da sayılan potansiyeller bağlamında dönüşüm geçirdiği ifade edilebilir. Bu varsayımların araştırılması ise yeni bir araştırmanın kapısını aralama imkânına sahiptir.

Kaynakça

- Akın, M. H., Aydemir, M. ve Nacak, İ. (2013), Konya'nın muhafazakârlık algısı üzerine uygulamalı bir çalışma. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 9(36), 145-167.
- Beneton, P. (2011). *Muhafazakârlık*. C. Akalın (Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Burke, E. (2016). *Fransa'daki devrim üzerine düşünceler*, O. Arslan (Çev.), 1. Baskı, Ankara: Kadim Yayınları.
- Coşkun, R., Altunışık R. ve Yıldırım E. (2017). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri-SPSS uygulamalı*, 9. Baskı, Sakarya: Sakarya Yayıncılık.
- Crumpacker, M. & Crumpacker, J.M. (2007). Succession planning and generational stereotypes: should hr consider age-based values and attitudes a relevant factor or a passing fad?. *Public Personnel Management*, 36 (4), 349-369.
- Çiğdem, A. (2006). Sunuş, Ahmet Çiğdem (Ed.), *Modern türkiye'de siyasi düşünce: muhafazakârlık*, Cilt: 5, 3. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karaarslan, F. (2016). 15 Temmuz Darbe Girişimi ve Muhafazakarlığın Türkiye Bağlamı-Türkiye'de Muhafazakarlığı Yeniden Düşünmek. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 13(49), 21-36.
- Mert, N. (2006). Muhafazakârlık ve Laiklik, A. Çiğdem (Ed.), *Modern türkiye'de siyasi düşünce: muhafazakârlık içinde* (ss.314-345), Cilt 5, 3. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları,
- Nisbet, R. (2007), *Muhafazakârlık, düş ve gerçek*, Ankara: Kadim Yayınları.
- Oakeshott, M. (2004). Muhafazakâr olmak üzerine, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 1(1), 55-78.
- Özipek, B. B. (2004). *Muhafazakârlık: akıl, toplum, siyaset*. Ankara: Liberte Yayınları.
- Suvanto, P. (1997). *Conservatism from french revolution to the 1890's*, Ipswich: Macmillan Press.
- Suveren, Y. (2014). Türkiye'deki sağ-muhafazakâr siyasetçilerin toplumsal ve kültürel eksenli muhafazakârlık algıları üzerine: bir alan çalışmasından notlar, *Mülkiye Dergisi*, 38(4), 5-40.
- Toprak, B. (2009). *Türkiye'de farklı olmak: din ve muhafazakârlık ekseninde ötekileştirilenler*, 1. Baskı, İstanbul: Metis Yayınları.
- Yılmaz, H. (2012), Türkiye'de Muhafazakârlık: Aile, Cinsellik, Din, *Açık Toplum Enstitüsü ve Boğaziçi Üniversitesi*, http://hakanyilmaz.info/yahoo_site_admin/assets/docs/OSI-2012-Muha-fazakârlık-2006-2012-Karsilastirmalar-Sunus-v04.279155522.pdf.
- Yılmaz, M. (2004). Türk muhafazakârlığının kültürel ve siyasi imkân ve sınırlılıkları. *Liberal Düşünce*, 9(34), 25-31.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Araştırmacıların katkı oranı beyanı / Contribution rate statement of researchers: Birinci yazar /First author %50, İkinci yazar/Second author %50
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).

Extended Abstract

The most well-known meaning of conservatism is generally to preserve the old and to be against change. The second meaning of conservatism is more related to the political field. In this sense, conservatism refers to right-wing ideologies. Conservatism refers to opposition to those who advocate revolutionary ideas, reforms and modernizations in order to preserve traditional values. The French Revolution has led to the emergence of conservatism as an ideology. Conservatives have been favored prudent change in the face of sudden and drastic changes such as revolution. For this reason, the destructive dimension of the French revolution has been criticized by conservatives. The principles which form the basis of conservative ideology can be listed as follows; history, tradition, the idea of organic society, prudent change, family, property, religion, authority and prejudice against founding reason.

Although the emergence of conservatism as a political ideology in the studies dealing with conservatism dates back to the 19th century, it is stated that the conservative attitude emerged with the history of humanity. Discussions on the definition of conservatism are also usually based on the difference between its perception and reality. In this sense, the perception of conservatism shows different characteristics especially in societies which are far from Western intellectual and philosophical tradition. The debates on Conservatism in these societies were handled on the basis of its presence in the political arena, social life and its religious dimension. Conservatism debates have always been on the agenda in Turkey as well, with the strengthening of conservative politics and its coming to power in the last two decades. Conservatism in Turkey has developed differently from Western political thought. The main reason for this situation is that conservatism in Turkey lacks a philosophical basis. Conservatism in Turkey is perceived as directly related to religion. In this sense, the conservative person in Turkey corresponds to a general opinion with the perception of “person with religious sensitivities”.

This study has been prepared in order to determine and analyze the perception of conservatism in Turkey with specific dimensions. For this purpose; Analysis of the perception of conservatism in Turkey, especially according to political identity and age groups, has also been determined as the main targets. The research aims to determine the conservatism perceptions of people living in Turkey from specific aspects, was planned in the type of survey model, one of the quantitative research methods. Within the scope of this research, data were collected from a total of 737 people, 476 women and 261 men, who were reached by convenience sampling method throughout Turkey. In the research, a questionnaire form was used as a data collection tool and a scale developed to measure the perception of conservatism. Data were collected through electronic media (Whatsapp, Twitter, e-mail, etc.) in May and June of 2021. The collected data were interpreted through the SPSS-24 statistical analysis program.

As a result of the factor analysis, a total of three sub-dimensions was found: Inability to change, Nationalist ideology and Religiosity. The relationship between factors and variables was interpreted within the framework of the findings obtained from the t-Test and ANOVA analysis. According to the findings, Turkish people did not have a negative perception towards conservatism. Also, it was determined that the political identity variable caused a significant differentiation on the participants' perception of conservatism. In the analyzes within the scope of “nationalist ideology” and “religiosity” factors, the variable of political identity is a primary differentiation element in the perception of conservatism of the participants. However, political identities that think differently in terms of religiosity and nationalism perceptions do not differ in terms of “Inability to change” perception. In this respect, we can state that people in Turkey do not generally have a negative perception of conservatism, even if their political identity is different. In this respect, it can be said that there is a categorical difference between thinking that a conservative is not religious and that he is not closed to change. Secondly, especially in the last ten years, the transformation of conservative identity in Turkey, its structure that desires change, and the pursuit of technological innovations may have been found remarkable. Finally, there is a difference in the perception of conservatism between generations. In particular, the younger generation, called the Z generation, is less likely to agree with the idea that a conservative person is closed to change, unlike other generations. This situation can be explained by the transformation of conservative people. Especially the Z generation, which consists of university students, may have observed the potential to adapt to innovations of their friends, whom they share the same environment and think are conservative. It may have created such a perception on potentials such as being able to do a social activity together and mastering technology.

Araştırma Makalesi • Research Article

Analîzeke Klasîk Li Ser Romana Spîtama

Spîtama Romanının Klasik Bir Analizi

A Classic Analysis of The Spîtama Novel

Mehmet Yonat*

Kurte: Di vê xebatê de, romana *Spîtama* ku ji hêla *Rênas Jiyan* ve hatiye nivîsîn, bi hêmanên klasîk yê analîza romanê ve hate nîrxandin. Ev roman, romaneke biyografîk e ku li ser jiyana Spîtamayê pêxember radiweste. Ev roman ji hêla vebêjer, bergeh, leheng, tîp, ziman, zeman, mekan û fikir ve hatiye nîrxandin. Ev nîrxandin, bi awayek klasîk hatiye kirin loma ji li ser hêmanên bîngêhîn yê romanê hatine sekinîn. Me xwestiye em hîn bibin ka gelo li gor rêbazên romannivîsînê, di vê romana xwe ya ewil de nivîskarê romanê çiqas serkeftî bûye. Dîsa di nav armancên vê xebatê de ye ku em bizanibin ka gelo ev romana ewil ya *Rênas Jiyan* gihiştîye standardên romannûsiya dunyayê ya îro yan na? Me dît ku ev romana biyografîk, ne bi endîşeyên roj û dema naveroka romanê ve, lê bi endîşeyên dunyaya nûjen ve hatiye nivîsîn. Nivîskarê romanê endîşeyên modern bi awayekî dîdaktîk di nav romana xwe de daye. Loma jî vebêjerê îlahî hatiye bikaranîn ku ji bo aramanca dîdaktîk rê û rêbazeke gundav e. Ev jî bandora xwe ya neyînî li ser ji nêrînê heta leheng, zeman û mekanê kirîye.

Peyvên Sereke: *Spîtama*, vebêjerê îlahî, leheng, bergeha îlahî, zeman, mekan, fikr.

Öz: Bu çalışmada Kürt yazar *Rênas Jiyan* tarafından yazılan *Spîtama* romanı klasik roman analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir. Bahsi geçen roman peygamber olan *Spîtama*'nın hayatı üzerine yazılmış biyografik bir roman özelliğini taşımaktadır. Romanın analizi anlatıcı, bakış açısı, kahraman, tîp, dil, zaman, mekan ve fikir başlıkları altında yapılmıştır. Çalışmanın analizi klasik roman incelemesi tarzında olduğundan, bahsi geçen temel yönler ele alınmıştır. Çalışmanın amacı yazarın ilk romanı olan bu eserde yazarın roman yazma yöntemleri bakımından ne kadar başarılı olduğunu ortaya çıkarmaktır. Bununla birlikte ilk romanı olan *Spîtama*'da yazar *Rênas Jiyan* bu yazım türünde hangi noktaya kadar başarı elde etmiştir. Yapılan analiz sonucu elde edilen veriye göre biyografik bir roman olan *Spîtama* romanı romanda geçen olayın bahsedildiği zamanın endişelerinden çok modern dünyanın endişeleri çerçevesinde romana şekil verilmiştir. Nitekim yazar kendi içinde bulunduğu modern döneminin endişelerini didaktik bir tarzda romana yansıtmıştır. Bunun için de uygun bir anlatı yöntemi olan ilahi anlatıcı yöntemiyle olaylar anlatılmıştır. Bu da romanın bakış açısından romanın kahramanlarına ve romanın zaman ve mekanına kadar romanı negatif yönden etkisi altına almıştır.

Anahtar Kelimeler: *Spîtama*, İlahi anlatıcı, kahraman, İlahi bakış açısı, zaman, mekan, fikir.

Abstract: In this work, a novel called *Spîtama* written by *Renas Jiyan* was evaluated. This novel is a biographical novel that focuses on the life of the prophet *Spîtama*. This novel is evaluated by narrator, point of view, hero, type, language, time, place and thought. This assessment has been done in a classical way and therefore focuses on the basic elements of the novel. We wanted to find out whether, according to the rules of novel writing, how successful the author of the novel was in his first novel and reached the standards of novel writing? We found that this biographical novel was written, not with the concerns of the day and time of the novel, but with the concerns of

* Dr. Öğr. Gör., Mardin Artuklu Üniversitesi, Türkiye'de Yaşayan Diller Enstitüsü, Kürt Dili ve Kültürü Bölümü, ORCID: 0000-0001-8576-7486 mehmetyonat@artuklu.edu.tr

Cite as/ Atıf: Yonat, M. (2022). Analîzeke klasîk li ser romana spîtama. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(3), 1149-1161 <http://dx.doi.org/10.18506/anemon.1096703>

Received/Geliş: 31 March/Mart 2022

Accepted/Kabul: 13 December/Aralık 2022

Published/Yayın: 30 December/Aralık 2022

the modern world. For this reason, the events were told with the omniscient narrator and this negatively affected the novel from the point of view to the heroes and the time and place of the novel.

Key Words: Spîtama, Omniscient narrator, character, the Omniscient point of view, time, place, idea.

Destpêk

Huner wekî însanan di nav pêvajoyeke tekamûlê re derbas bûye. Huner, têkilîyên însanan ên bi gerdûnê û însanên mayîn re vedikole Huner di nav têkilîyên heyber (objektîf) de dixwaze ji wateyên taybet ên jîyana însên têbihîhîje (Belge, 2016: 138; Sezer, 2020: 23). Roman jî beşek ji beşên hunera modern e. Roman ew berhemên hunerî î fiksiyonî ne ku li ser însan û jîyana însanan radiweste. Bi piranî roman dixwaze li ser dijberîyên di jîyanê de, têkilîyên însanan, rastîyêke diramatîk an jî civatî bisekine. Dunyayê roman li Ewropayê wekî cureyekî edebî pêş ketîye. Piştî geşedana romanê li Ewropayê roman cihine din yê dunyayê belav bûye. Romana kurdî ewil li Kafkasyayê bi romana Erebê Şemo dest pê kir. Hêdî hêdî li deverên din yê kurdnişîn belav bû. Li Tirkîyeyê jî gelek romanên kurdî hatine nivîsîn û hêj jî tene nivîsîn. Yek ji wan romanên jî Romana *Spîtama* ye ku ji hêla Rênas Jîyan – helbestkar, nivîskar û ramanger (Jîyan, 2016) – ve, di sala 2016an de hatiye çapkirin. Ev roman behsa jîyana Spîtamayê “filozof – pêxember (Jîyan, 2016)” dike. Em ê di vê gotarê de ji hêla vebêjer, bergêh, zeman, mekan, ziman û şêwe, û fikir ve vê romanê binirxînin.

Her çiqas wekî romaneke dîrokî tê xwiyane jî pirtir dirûvê romaneke biyografîk li vê berhema Jîyan dikeve. Em nikarin ji vê romanê re bibêjin romaneke dîrokî, lewra her çiqas ji hêla mijar û kostum ve bişibe romana dîrokî jî lê ne xwediyê standardên romana dîrokî ye. Ji bo vê Lukacs wiha dibêje, “Goya (sozde) romana dîrokî ya sedsala XVII (Scudéry, Calprenê), tenê ji hêla mijarên xwe yê berçavan û ji hêla kostumên xwe ve dîrokî bûn. Ne tenê psîkolojiya kesan, nixên exlaqî yê taswîrkirî jî aîdê serdema xwe bûn (Lukacs, 2008: 21).” Yanê, Lukacs romanên xwediyên van taybetiyan wekî romana dîrokî nabîne, lê wekî *goya* romana dîrokî dibîne. Dîsa di vê derbarê de Îbrahîm Seydo Aydoğan jî hin analîzan dike. Wexta ew li ser romanên Mehmet Uzun dinivîse, romanên wî yê *Sîya Evînê* û *Bîra Qederê* wekî romanên biyografîk dibîne û wiha dibêje, “Lewre, herçend dema bûyerên romanê demeke kevn be jî, ev romanên ku em behsa wan dikin (Sîya Evînê û Bîra Qederê), ji bûyer û demê bêtir, bi jîyana wan her du kesan ve hatine bisînorkirin ku dîrok û bûyer bi tenê li dora wan lehengan weke aksesuaran hene. Ji ber wê jî peyva biyografîyê ji ya dîrokê bêtir li van romanên dike” (Aydoğan, 2014: 249).

Romana *Spîtama* jî behsa jîyana Spîtama dike û dîrok û bûyerên vê romanê jî tenê li dora lehengê romana *Spîtama* wekî aksesuar in û her wekî em ê di dewama vê nivîsê de jî bibînin, ev roman bi endîşeyên îro ve hatiye nivîsîn, loma jî ev roman dê wekî romaneke biyografîk bê nixandin. Eger romana biyografîk bi awayekî berfirehtir bê terîfkirin dê wiha be; di warê romanûsiyê de car caran romanûs pêdivî dibîne ku jîyana kesekî navdar ê ku di dewreke dîrokê de jîyayî jî şiklê pexşanî zêdetir wekî romanê bide nasandin. Hin caran jî nivîskar dixwaze serborîya jîyana xwe bi navê yekê din ve bide. Ev cure nivîs heta xalekî, dema ku li gor qaîdeyên hunera romanê bêne nivîsîn, dikevî nava sînorên romana biyografîk (Turan, 2020: 195). Di çarçoveya vê terîfê de tê dîtin ku *Spîtama* romaneke biyografîk e ku jîyana Spîtama mijara wê ye. Di vê xebatê de romana *Spîtama* bi awayekî klasîk dê bê nixandin. Qest bi klasîk ew e ku dê ev roman ji hêla vebêjer, bergêh, leheng, zeman, mekan, ziman û şêwe, û fikir ve bê nixandin. Di vê xebatê de romana *Spîtama* bi awayekî klasîk dê bê nixandin. Qest bi klasîk ew e ku dê ev roman ji hêla vebêjer, bergêh, leheng, zeman, mekan, ziman û şêwe, û fikir ve bê nixandin.

1. Vebêjer

Vebêjer di romanê de, ew kes e/in ku bûyerê vedibêje/in. Eger vebêjer nebe roman nayê avakirin, loma, vebêjer hêmana bingehîn ya vegotina romanê ye. “Di heman demê de figura herî bibandor e. Roman li derdora wê/î saz dibe û tê avakirin (Tekin, 2014: 21).” Di nav dîroka vegotina edebî de vebêjer bi awayên curbicur xwe nîşan didin. Vebêjer hin caran xwe bi aşkere nîşan dide û li ser bûyer û lehengan şîroveyan dike û hin caran jî qasê destê wê/î tê xwe vedîşere. Mesela, di cureya destanê de vebêjer, bi

hemû hebûna xwe ve li meydanê ye. “Ew tu carî di nav wê fikarê de nîne ku xwe veşêre; di ser de, fikr û ramanê xwe jî tev wê dike û dîsa vê bi şêweya xwe ve dibêje....(Tekin, 2014: 24).” Ji ber vê yekê jî aliyê gelekî kesan ve hatîye îddia kirin ku di tu rewşê de di vegêranekê de vebêjer ji holê ranabe û winda nabe (Subaşî, 2019: 749). Ji ber vê yekê li gorî teorîsyenên vegêranê kengî vegêranek hebe, divê kesekî ku wê vegêranê an jî dengê ku wî vegêrî bigihîne muxatabê xwe hebe (Chatman, 1978: 146; Subaşî, 2019: 749). Dîsa di vê mijarê de nêrîna Tzfitan Todof heye ku li gor wî vebêjer di sê forman de derdikeve pêşberî me;

1. Vebêjerek ku agahiyên wî/wê ji karakteran zêdetir in.
2. Vebêjerek ku agahiyên wî/wê bi qasî karekteran in.
3. Vebêjerek ku agahiyên wî/wê ji karakteran kêmtir in. (Ehmed, 2012: 37; Mahmood, 2021; 17-18)

Wexta cureyên nû wekî roman û kurteçîrokên modern derketin, êdî hêdî hêdî cihê vebêjer yê di destanan de guherî. “Lê, vebêjerê romanê di serî de xwe ji vê çanda vebêjeriya klasîk xilas nekirine û romanên xwe wisa nivîsîne ku heçku li hember girseyeke xwîner bi dengê bilind dê were xwendin (Tekin, 2014: 24).” Pey ku roman demên xwe yên ewil derbas kir û xwe ji mamostetî û endezyariya civakî hêdî hêdî xilas kir; êdî veşartina vebêjerê romanê berbelav bû. Lê, helbet xweveşartin di hemû romanên da rû neda. Di hin romanên roja îro de jî em rastî şêweya vebêjerên klasîk yên destanan tên. “Mîrov dikare bi sê awayî teccuma vebêjer li ser metnê rave bike: a) Roman hêj ne cureyek kamil e, b) Îhtiyac û xwestekên serdemê yên ji romanê, c) Ecemîtiya romannûs (Tekin, 2014: 26). Nekamilbûna romanê jixwe îro nikare bibe mijara nîqaşê; lewra, roman têra xwe kamil bûye. Lê herdu xalên din dikarin werin nîqaşkirin.

Di terciha vebêjer de, romannûs yan vebêjerê *îlahî* yan jî vebêjerên *beşerî* hildibijêre. Gelo di tercihên hunermendan yên hilibijartina vebêjer de çî bi bandor e? Tekîn derbarê vê de wiha dibêje: “Em dikarin bibêjin tercih û meylên hunermendan yên derbarê vegotina mirov û civakê de, cih û erkê `vebêjer` jî tayîn dike. Do bi qabiliyeta xwe ya `zanîn, hîskirin û vegotina` `her tiştî` ve `vebêjer` di cihêk `îlahî` de bû, lê îro xwediyê portreyeke `beşerî` ye” (Tekin, 2014: 23).

Yanê, taybetiya romannûsên klasîk ew e ku vebêjerê *îlahî* hilibijêre û bi vê ve bandora xwe li ser metnê, loma jî li ser xwîner, zêde bike. Ew bi hilibijartina vebêjerê *îlahî* ve, vê peywîrê hildide ser milê xwe: “Danûstandina di navbera nivîskar û xwîner, şahidiya leheng û bûyeran, vegotin û neqilkirina tiştên pêk tê û di dawiyê de terfîkirin û şîrove (Tekin, 2014: 27-28).” Wexta ev terfî û rexne tê kirin, vebêjer dikeve navbera `berhem` û `xwîner`ê. “Bi vê yekê, bi awayekî herikîna bûyerê asteng dike (Tekin, 2014: 37)”.

Mînakên mudaxaleyên vebêjer bo bûyer û lehengan di *Spîtama* de gelek in; yek ji wan; “... bi destmala destê xulamê xwe xwêdana serçavê xwe paqij dike û berê xwe dide hundir, helbet dîsa Zak wek mêşa ser sillekê li dû wî ye û pê re ye û vingevînga wî ye (Jiyan, 2016: 201).” Zak, lewra lehengekî xirab e, vebêjer bi şîroveyên xwe yên negatîf ve dixwaze leheng xirabtir nîşan bide. Di vê mînakê de ev şîroveya negatîf bi vê destebêjeya hokerî ve xwe dide der “wek mêşa ser sillekê”. Ev jî ketina navbera leheng û xwîner e. Dîsa jî bo mudaxale û şîroveyan ji dehan mînakên em mînakeke din dîsa bînin:

Mûcîze, ji bo mirovên ku baweriya wan zeîf e hewce ye, ew bawer nakin heta ku mûcîzeyekê nebînin; kesê ku baweriya wan xurt be tu pêdiviya wî bi mûcîzeyan tune ye; ji wê baweriyê xurttir nîn e ku bê mûcîze pêk hatibe. Xwestina nîşandana mûcîzeyan gumaneke baweriyê ye; ol û baweriya ku bi xêra mûcîzeyan pêk hatî, ne baweriyê ewqasî saxlem e û piştî demekê, winda û xera dibe (Jiyan, 2016: 154).

Di vê mînakê de jî her wekî tê xuyan, vebêjerê *îlahî* derbarê mijarê de agahî û fikr û ramanên xwe ji xwîneran re dibêje û nahêle xwîner bi serê xwe ji bûyerê hin tespitan derxin. Bi `zanîn, hîskirin û vegotina` `her tiştî` ve li vê derê û di ekseriyeta romanê de taybetiyên vebêjerê *îlahî* xwe nîşanê me dide.

Mînakeke dawî jî bo taybetiyên vebêjerê *îlahî* ya di peywîra mamostetî û endezyariya civakî de, em dikarin vê bidin: “... sê tiştên baş hene, ev tişt ramanên baş, gotinên baş û kirinên baş in (Jiyan,

2016: 112).” Ev gotin li romanê hatiye belavkirin û çawa mamosteyek yan jî seydayek şîret li xwendekar û feqiyên xwe dike, her wisa nivîskarê romanê şîretan li xwîner dike.

Ji hêla şiklî ve, wexta em vebêjerê romana *Spîtama* dinêrin, vebêjerê *ezê* hatiye bikaranîn.

Vebêjerê *ezê*, di dunyaya vegotinê de wek şexsê yekem yê yekjimar cih digire. Di mijara derxistina germahiya lîrik de, vebêjerê *ezê* di nav duyaya vegotinê de ye û ev wekî qederek e bo wê. Vebêjerê *ezê*, wek vebêjerê *ew* nikare di nav, ser û heta derveyê dunyaya vegotinê de cih bigire (Tekin, 2014: 47).

Lê, di *Spîtama* de vebêjerê *ezê* Xwedê ye. Lewra Xwedê dikare berî, paşî, hundur, derve, koşe û her halê bûyer û tiştan bibîne, her çiqas vebêjerê *ezê* be jî vebêjer îlahî ye. Wek mînak; Ahûra Mazda wexta bi devê vebêjerê *ezê* behsa *Spîtama* dike dibêje: “niha na, lê bi dure wê li welatê Baktriyayê di zindanê de biriziya, lê belê bi rastî jî wek wî digot wê ne xema wî bûya... (Jiyan, 2016: 27).” Di vê derê de derbarê dahatûya lehengê romanê de agahî dide. Hal ew hal e ku vebêjerê *ezê* nikare derbarê dahatûyê de agahî bide, lê lewra vebêjer îlahî ye, dikare bi rehetî behsa dahatûyê bike.

Di romanê de dibe ku tenê yek cureyek vebêjer û vegotin neyê hilibijartin. Mesela hem vebêjerê *ezê* hem yê îlahî hem jî yê şexsî dibe ku were bikaranîn. Di *Spîtama* de, vegotina şexsî jî hatiye bikaranîn. “Di vegotina şexsî (personal) de, vebêjer bi figurên romanê ve dibe yek, dunyayê û heyatê bi çavên wan ve dibîne û bi nêrînên wan ve fêr dike... Eger tiştên ji devê qehreman tên gotin, li asta qehreman ya çandî û civakî neyê, tiştên tên vegotin bi dar ve dimîne û bawerî lê nayê (Tekin, 2014: 44).” Eger em mînakek ji bo vê jî ji romana *Spîtama* bînin, wê bikaranîna vê curê ya di vê romanê de zelaltir were xuyan: “... Belê ez heşt salan li Sabalanê mam, lê ez ewqasî jî ne tenê bûm, Xwedayê me Ahûra Mazda hebû. Tu ji Ahûra Mazda bawer dikî?... Ez nizanîm *Spîtama*, ez nizanîm, ez ji te hez dikim lê ez nizanîm, *belkî ez nikarim, belkî nayê hesabê min*¹, ez nizanîm (Jiyan, 2016: 33).

Di vê perçê de Maîdyo bi *Spîtama* re diaxive û qasê ku me jê fêr kir ji statuya xwe ya romanê gelek dûrtir naaxive, lewra, wexta vê gotinê dibêje (cihê *italik*) Maîdyo kesek gihîştîye û kesek gihîştî muhtemel e ku vê bizanibe; em hin caran baweriyên xwe li gor berjewendiyên xwe diyar dikin. Em bi giştî dikarin bêjin karakterên vê romanê ne dûrî statuya xwe ya civakî diaxivin.

2. Bergeh

Bergeh (bakış açısı/the point of view) ji bo romanê gelek girîng e. Bergeha hatiye hilibijartin, ji bo vegotinê rihetiyên û zehmetiyên derdixe meydanê. Eger bergeheke îlahî hebe, wê gavê bi wê bergehê nivîskar hakimê gelek tiştan dibe.

Bergeha îlahî (the omniscient point of view) ji hêla taybetiya xwe ya bingehîn ve li ser wê bingehê ava bûye ku bi vê bergehê nivîskar her tiştî dizane... Ew bi cihê xwe yê îlahî (Olympian Position) ve hem dikare lehengên di dunya vegotinê de hem jî xwînerê li derveyê vê dunyayê bi rê ve bibe (Tekin, 2014: 57-58).

Bi hin pirsan mirov dikare şabloneke bergeha berhemekê derxe meydanê. Ka em van pirsan ji romana *Spîtama* bipirsin.

1. Romannûs dê çîrokên bi kê bide vegotin û bûyeran bi çavên kê ve bibîne? Nivîskar bi Ahûra Mazda yanê bi Xwedê çîrokê dide vegotin. Bûyer bi gelemperî bi devê Ahûra Mazda tê vegotin, lê di hin cihan de – ku gelek kêr in – bi devê lehengan jî dide axaftin. Lê pey van gotinên lehengan, Xwedê dîsa dikeve dewrê û wekî rastî bergeha xwe dibêje, çî dijî wê/î be çî piştgirîya wê/î bike. Yanê, bi temamî em dikarin bibêjin bergeha Ahûra Mazda hakim e.

2. Fîgura ku hate hilibijartin wê bi hesasiyeteke çawa ve tev bigere û wê di kîjan astê de hîsên wekî tirs, kelecana û kêfxweşiyê bide hîskirin? Ahûra Mazda her wext mijarê bi prensîbên xwe ve – di heman demê de bi prensîbên dîne *Spîtama* ve – dinirxîne. Lewra prensîbên wî diyar in, yanê bûyer an lehengek yan xirab e yan jî baş e, lewra ew hakimê her tiştî ye; xwîner di nav rihetiyekê de ye. Loma,

¹ Ev cih ji hêla nivîskarê vê xebatê ve xwar hatiye nîşandan.

xwîner di vê rewşê de dibêje; jixwe dawiya vê bûyerê bi silametî diqede, ev jî dibe sebab ku kelecana û tirs zêde neyê hîskirin.

3. Figura ku çîrokê vedibêje dê ji kîjan çavkaniyan sûd wergire? Lewra Xwedê vedibêje loma jî hemû çavkanî li ber destê wî ne.

4. Dê ji nêz an jî ji dûr ve li bûyeran were nêrîn? Hemû bûyer bi awayekî nêz hatine qalkirin. Heqîqeta(!) her bûyerê ji nêz ve tê vegotin.

5. Wexta bûyer tîn vegotin dê ji bergeha kesekî an jî bergehên kesinan sûd were girtin? Ji bergeha lehengan jî hin çar sûd hatiye wergitin, lê ji hêla bergeha Xwedê ve eger çewt be, direkt ew bergeha lehengan hatiye sererastkirin û eger rast be, bi şîroveyan piştgirî hatiye dayîn.

6. Dê aresteka (donanim) figurê çawa be? Ew ê xwediyê hêzek `îlahî` be ku dikare her tiştî bibîne, hîs bike û fêhm bike yan jî wê bi portreyek `beşerî` ve derê hemberî me? Ew xwediyê hemû arestekan e. Lewra, Xwedê ye.

7. Ji hêla xwîner ve dê rêyek çawa were şopandin û dê dengeya xwîner-bergeh çawa were avakirin (Tekin, 2014: 56)? Tu heqê nixandina bergehên nedaye xwîner. Lewra, bergehên curbicur tune ne. Bergehê tenê heye û xwîner mecbûr e bi wê bergehê binêre.

Em hema bi jêgirtineke biçûk ji *Spîtama* jî dikarin van xalên bergehê fêhm bikin.

Vîştaspa ne ku hatibû xapandin, wî dixwest ku bê xapandin û Zakî ew xapandibû. Ew alavên sêhrê yê ku ji mala Spîtamayî derketibûn, roja berî ku bi ser mala wî de bigirin gava Spîtama ne li malê bû Zak û zîlamên wî danîbûn malê Spîtamayî û di cihekî de veşartibûn. Her tişt ji berê de plankirî bû, ... (Jiyan, 2016: 152)

Bi gotina `wî xwest ku bê xapandin` ve, xapandin, bi gotineke din biryara Vîştaspa tê binpêkirin. Yanê ne girîng e ka Vîştaspa çî difikire yan xwîner di çî fikrê de ye, ya girîng bergeha Ahûra Mazda ye. Jixwe, behsa bûyerê dike û bi bergeha îlahî ve dikare `her tiştên ji berê ve plankirî` bibîne. Firsandê nade me ka gelo em fêhm bikin ka `Vîştaspa hatibû xapandin` an jî jixwe `wî dixwest ku bê xapandin`. Wexta tiştê di destê mirov de tune be û ji hêla Xwedê ve her tişt were gotin û her tişt di bin garantiya wî de be; ka mirov çawa kelecana be?

3. Leheng

Lehengên romanên an jî cureyên din yê edebî jî wek vebêjer di nav dîrokê de rengê cuda girtine. Derbarê lehengên berê de wiha tê gotin: “Berê, her leheng xûy, mîzac, tebîet, seciye û îhtîrasê xwe yê hakim hebûn. Her tîpek bi hesesiyetên xwe yê rûhî û ûzûvî ve ji yê din cuda dibûn.. Hin ji wan xaris û hin ji wan destvekirî bûn; hinek bêtirs û hinek tirsonek bûn; hinek xodgam hinek jî camêr bûn.. Di roman û şanoya berê de, temaşevan an jî xwîner, li hember van lehengan hîsek muayyen hîs dikir; yan li ber wan diket, yan ji wan hez dikir, yan ji wan nefret dikir yan jî qîrfê xwe li wan dikir. Lewra di rûhê van lehengan de tenê îhtîrasek hakim e û ev jî di me de tenê hîsekê pêk tîne” (Tekin, 2014: 82).

Lê, bi demê re leheng ji vê *yekahengîyê* (flat) xilas bûne û rewşek *gilover* (round) girtine. Leheng rolên rêkûpêk wêdetir yê ketine nav rolên tevlihev, nakokî û temayulên `bilind û nizm` nîşan didin. Çavkaniya vê guherînê ne mantiq, aqil û statîka nivîskar e lê însan bi xwe ye ku ji bav û kalê wî/ê hezar cur xûy derketine, qabiliyeta wî/ê ya ji bo her cur xirabî û başiyê heye, li gor şert û mercan dînamîkên wî/ê diguhere û yekûnek e ji goşt, xwîn, hestî û ji tamaran (Foster, 2002: 48-49; Tekin, 2014: 83).

Di vê çarçovê de ka em mînakekê ji lehengên *Spîtama* binin:

Wê kêlikê – kêlika ku wî bi Bûitî re şerr dikir – min dît bê ew çî qasî yekî wêrek, fedakar, dilsoj û bawermendekî hêja ye, wê kêlikê ji ber ku min ew afirandibû ez gelekî bextewar bûm, ez bi rê û baweriya wî gelekî serbilind bûm (Jiyan, 2016: 89).

Spîtama ji serê romanê vir ve, wekî yekê `wêrek, fedakar, dilsoj û bawermendekî hêja` hatiye taswîrkirin û heta dawiyê jî wisa ye. Tu carî jî vê riya xwe derneketiye. Bi vê aliyê xwe ve lehengên vê romanê lehengên klasîk in. Dîsa van gotinên derbarê Zak de jî portreya karakterên xirab nîşan dide,

Zak nasekine hêdî hêdî û bi dizî bi gotinên nebaş û gennî Vîştaspayî jehrî dike li hemberî Spîtamayî, nahêle ku ew ola Spîtamayî bipejirîne, di navberê de dibe kelem û strî, bi fesadî û paşgotiniyan lekeyên gumanê di giyanê Vîştaspayî de diçîne... (Jiyan, 2016: 148)

Ji bilî portreya karakterê xirab û baş, em li rastî portreya karakterên di arafê de jî tîn. Lê, di dawiyê de wan karakteran her wext başî hilibijartine. Loma, dudiliyên wan zêde mirov nafikirîne. Mesela,

Niha Xwowîyê jî bi xwe re şerr dikir; aliyê wê yê tarî digot ku `Spîtama yekî nebaş e..... lê aliyê wê yê ronî digot ku `Spîtama yekî baş e, nêzîkî wî bibe,... (Jiyan, 2016: 90).

Ji devê Vîştaspayî yê mezin ev dengê qanind û qibe derdikeve, erê devê wî mezin e lê Vîştaspa qiralekî ciwan, lihevhatî û aqilmed e, ew dixwaze wek Deyokesê yekem qiralê medan bibe yekî aqilmend û dadmedend (Jiyan, 2016: 140).

Her çiqas aliyên baş û xirab bi awayekî êşkere werin gotin jî, ev îşaretên başiyê yên Xwowî û Vîştaspayî ne. Lewra, vê lehengê tu carî xirabî nekiriye her wext hatiye pesinandin û jixwe dawiya wê jî bawerî bi Spîtama ye.

Derbarê van lehengên baş û xirab de Îbrahîm Seydo Aydoğan wexta lehengên *Bîra Qederê û Siya Evînê* dinirxîne, wiha dibêje; Lewre nivîskarên me hê ji kompleksa lehengên sereke rizgar nebûne û gava ku lehengan ava dikin û behsa wan dikin, weke ku behsa xwe dikin, hêlên nebaş vedişêrin. Gava ku mirov behsa xwe dike, mirov yan pesinê xwe dide yan jî derdê xwe dibêje.. Lewre di nava Kurdan de, te xwe çiqasî feda kiribe û te çiqasî kerb kişandibe, tu ewqasî bilind dibî (Aydoğan, 2014: 259).

Mijarek din ya lehengan jî xurtbûn û lawazbûna lehengan e. Eger afirandina lehengan ji bo bûyeran be ew lehengên lawaz in. “Ew pêlîstokên bûyeran in û tenê ji bo xatirê wan û bi xêra wan dijîn... Hal ew hal e, lehengên rastîn yên romanên, bilind dibin û dertên ser bûyeran, hedîse nagihêjin wan, li ser wan hukmê wextê tune (Tekin, 2014: 83-84).” Dîsa “... xurtbûna lehengan, bi civakîbûn û takekesbûna wan ve têkildar e û hebûna wan ancax dikare bi wî awayî ve were teqezkirin (Aydoğan, 2014: 208). Yanê, lehengên romana îro takekes in. Kesên takekes elbet dikevin nav dudiliyan û xetayan dikin. Ji ber vê yekê di romana modern de pirdengî heye. Li gor Lodge romana pirdeng, ew roman e ku tê de pozisyonên cuda yên îdeolojîk xwedî deng in û hem di hundirê lehangan de hem jî di navbera lehangan de nîqaş û pevçûna wan çêdibin, bêtir ku ji hêla nivîskarekî otorîter bîn bicihkirin û darizandin (Lodge, 1990: 86; Aran, 2019: 20). Lê, Spîtama, ew xwe jî di nav de, tu lehengeke bi portreyeke bihêz dernexistiye. Her kes li gor felsefeya pirtûkê di nav qalibêke baş, xirab û pêşî dudilî lê paşê baş de cih digire. Yanê, di romanê de Maîdyo zêdetir wekî kurap û dostê Spîtama di hişê mirov de cih digire yan jî Xwowî zêdetir wekî jina Spîtama di hişê mirov de cih digire. Spîtama bi xwe jî wekî pêxember – filozof di hişê mirov de cih digire. Ji bilî taybetiya wî ya pêxember- filozofbûnê taybetiyên wî yên din tune ne. Navê Spîtama di romanê de derê û di hin cihan de Hz. Muhammed, di hin cihan de Hz. Îsa were nivîsîn dê tu pirsgirêk çênebe. Lewra wexta tê dunyayê hin bûyer pêk tîn û ji hêla derasayîbûnê ve ew bûyer û bûyerên hatina dunyayê ya pêxemberê Îslamê wekî hev in. Dîsa wekî pêxemberê Xiristîyanîyê ew jî nexweşan baş dike û wekî hemû pêxemberan merivek mutlaq baş e. Loma lehengên romanê gelek bêhêz in û her wext xizmeta çîroka romanê ya statîk dikin. Di nav romanê de, azadî hatiye pesinandin û her wekî em dizanin azadî hêmaneke sereke ye ji bo lehengên têkel û gilover. Lê lehengên romanê ne *gilover* in lê *yekahengî* ne. Ev jî, bi min, prîmatîviya fikra azadî ya di nav elît û civatê de derdixê holê.

4. Tîp

Tîp, “lehengê/a romanê ye, yê/a ku ji derveyê xwe temsîla tişteki din dike (Tekin, 2014: 110; Moran, 1982).” “Tîp bi piranî di vegotinê de baş nayên dîtin. Lewra, tîp hewayaya rîtmîk û lîrik ya romanê dixê hewayeke resmî û mekanîk (Tekin, 2014: 114).” Ji bo vê dîsa Aydoğan wexta romanên Mehmed Uzun dinirxîne wiha dibêje: Ji ber vê hindê, Memduh Selîm û Celadet di wan romanên de bi tenê tîp in, nebûne leheng, nebûne karakterên romansekê. Kesên ku bi xwe re nekevin şerrên navxweyî, nakokiyên dilên wan ne xurt bin, kîtekîten guherînîn wan yên rewşên psîkolojîk tune bin û digel van hemû taybetmendîyan tev li civatan nebin, û tim baş bin, nikarin ji bo romanên bibin lehengên xurt (Aydoğan, 2014: 265).

Di romana *Spîtama* da jî em rastê tîpên wiha tèn. Yanê lehengên romanê ji karekteran zêdetir tîp in. Ev roman li ser vê bingehê tîpên xwe diafirîne:

Xweda Ahûra Mazda ye, Ahûra Mazda ronahî ye. Tarîti Angra Maînyo ye, Angra Maînyo tunebûn e. ... Ê ku tecawizî jinikê dike û wê dikeje mirovekî ehlê Angra Maînyo ye, mirovekî ehlê tarîtiyê ye. . Ehlê ronahiyê `Aşa`yê diparêzin; Aşa başî, aşti, rastî, rêgez û harmonî ye. Dijbera Aşayê `Dirûj` e, Dirûj derew, xerabî, xwarî, bêrêgezî û kaos e (Jiyan, 2016: 21).

Yanê, lehengên ronahiyê hilibijêrin tîpên baş in û yên tarîtiyê hilibijêrin jî xirabiyê temsîl dikin û di vê romanê de tîpên derveyî van herdû tîpan tunene. Ka gelo romannûs çima ev tîp afirandiye. Ji bo wê wiha tê gotin: Romannûsek kengî tîpan diafirîne: Di vê mijarê de gotina tiştêkî teqez zehmet e. Lê wexta pirsgirêkên civakî zêde dibin, Tê zanîn ku romannûs di wextên wiha de bala xwe didin pirsgirêkên civakî û analizên sosyo-çandî dikin. Di vê rewşê de, romannûs ji bo fikr û ramanên xwe yên derbarê civakê de pêşkeş bike, `romana bitez` dinivîsîne. Ji bo wê romana bitez binivîse jî hin tîp û qerekeran diafirîne (Tekin, 2014: 115).

Ka gelo romana *Spîtama* romanek e ku li ser pirsgirêkên civakî û sosyo-çandî sekiniye an na; em ê di beşên bê de li ser bisekinin.

5. Zeman

Nivîskar dikare bi du awayan zemanê bûyerê bide. “Yek, nivîskar bi xwe dîroka bûyerê dide û vê jî bi du rêyan ve dike: Yan dîroka teqez ya bûyerê dide (Sal, meh, roj, saet, demsal), yan jî peyvên wek `peyra`, `pey du salan` bikar tîne (Tekin, 2014: 139).” Mînakek ji *Spîtamayê*; “Berî zayîna Îsayî di 26ê Kanûna 637an de Dûgdovayê welidand û pitikekî zer û ronî jê çêbû (Jiyan, 2016: 10).” “Di rêya duyem de, zeman çiqas derbas bûye ew tê dayîn. Bi vê ve, têkilî di navbera bûyeran de tê danîn, loma jî alîyê berdeyamîyê pêk tê (Tekin, 2014: 139).”

Di romana *Spîtama* de, zemanê romanê bi awayek klasîk hatiye dayîn. Lewra, “di romana klasîk de wext wekî blok û îşaretên razber tê dayîn, kûrbûna xwîner pirtir li ser bûyerê ye” (Tekin, 2014: 125). Bi vê romannûs dixwaze rastiyeke bide bûyerê. Yanê, di hişê xwîner de bûyerê realîze dike. Mesela, “Wexta ku *Spîtama* berî zayîna Îsayî di sala 615an de berê xwe da çiyayê Salabanê 22 salî bû. Di vî wextî de dewleta Medyayê bi împatoriya Asûrê re di herbeke giran de bû” (Jiyan, 2016: 16). Gava wext wiha tê dayîn, bi vê romannûs dixwaze dîroka bûyera romana xwe di hişê xwîner de realîze bike. Lê di romana modern de hêmana hiş (bîlînc) jî xwe nîşan dide. Ji bo vê Özdenören wiha dibêje:

Romana modern ji bilî zeman û mekanê dîmeneke din dest xistiye ku ew jî hiş (bîlînc) e. Bi zêdebûna vê dîmenê li romanê ve, fêmkirina edetî û statîk ya zeman û mekanê jî guheriye, nasnameyeke dînamîk bi dest xistiye. Hem zeman hem jî mekan di nav herikîna hiş (bîlînc) de têkilê hevdu bûne. Însan wekî hasilayekî zeman, mekan û hişê derketiye meydana. Yanê, zeman û mekan wekî hêmanên di derveyê hişê mirov de nayên dîtin. Ev nêrînek nû ye ku wekî yekûnekê li dinyaya hundirîn ya însan dinêre (Tekin, 2014: 127-128; Özdenören, 98-99).

Îşaretên zemanê yên romana klasîk di vê berhemê de hatine dîtin, lê nîşanên zemanê yên romana modern di vê romanê de li ber çavê me neketin.

6. Mekan

Mekanên berhemên edebî têkevîne bin bandora mekanên jiyana rastî jî ew ne mekanên rasteqîn lê mekanên sêwirandî ne. Ji ber vê yekê di berhemên edebî de hêmana mekanî jî wekî hêmanên din li gor daxwaza nivîskar şikil digire. Wek ku Murat Lüleci dîyar dike: “Mekanê romanê û mekanên dinyaya derve bêguman yek nîne (Lüleci, 2017: 21; Kaynar, 2021: 41) Mekanê bûyerên romana *Spîtama* wekî leheng û zemanê romanê statîk û klasîk e. Lewra, di romana klasîk de nêrîna mekanê ji hêla nivîskar-vebêjer ve dihat çêkirin. Bingeha “stakîkbûn” a mekanê jî ji ber vê yekê bû. Her çiqas mekan biguheriya jî, ya/ê ku lê dinêrî nediguherî loma jî mekan bi wan tiştan ve sînardar bû ku leheng ew mekan didîtin (Tekin, 2014: 150).

Mînaekeke ji vê romanê: “Çiyayê Sabalanê warê min û Spîtama, Sabalan çiyayê mêran, Sabalan çiyayê agiran, Sabalan çiyayê bi derba civakê birîndaran... (Jiyan, 2016: 16).” Lewra vebêjer îlahî ye û her tişt ji hêla wî ve tê vegotin, dîtîn, hîskirin; mekan jî dikeve nav vê. Xwîner her wext bi çavê Ahûra Mazda li mekanê dinêre. Lê, di romana îro de: “Mekan ji `fonbûn`a bûyeran derketiye û taybetiyeke fonksiyonel bi dest xistiye. Bi kurtî, cihê ku ji wê derê tê nêrîn, dibe eynikek ji bo cihê kesa/ê (cihê pîsîko-çandî) ku li mekanê dinêre (Tekin, 2014: 151).” Yanê, divê mekan bi çavê lehengên serbixwe û bihêz ve jî were dîtîn. Da ku ew hişa (bilinç) ku li romanê zêde bibû, ji bo mekanê jî fonksiyona xwe bîne cih û mekanekî ji hêla hemû lehengan ve li gor paşxane û xeyalên wan were teswîrkirin. Bi vê ve jî, “mekan dibe navgîna teşhîrkirin û ekskirina ne tenê rastiya derve, lê rastiya hundirîn jî. Bi wê, terîfkirina dunyaya derva wêdetir, hewl tê dayîn bo dunyaya hişî ya însan were ronîkirin (Tekin, 2014: 157).” Lewra wekî dawî ji bo mekana roman Spîtamayê dikare bê gotin ku hêmanên romana modern di nav xwe de nahewîne. Ji ber ku nêrîna îlahî heye û mekan bi awayekî teqez bi wê nêrînê ve tê dayîn. Ev jî dibe sebeb ku xwîner nikaribe mekaneke di çarçoveya hişê xwe de biafirîne. Lewra nikare bigihîje mekana lehangên bi awayê ew digihîjin.

7. Ziman û Şêwe

Ziman û şêwe gelek girîng e ji bo ku berhem were xwendin. Wek ku Atilla İlhan jî dibêje: “Nivîskarê ku tiştên di hişê xwe de çê kiriye, bi îmkânên ziman ve nikaribe vebêje, hundirê wê nivîsê çiqas tîjî dibe bila bibe; yan ew nivîskar dê nikaribe xwe bide xwendin yan jî dê nikaribe derdê xwe vebêje. Bi tena serê xwe hostatiya ziman jî, lewra dê nikaribe di sistemeke fikrî de bi cih bibe ku ew sistem ji hêmayên diyalektîkên şexsî û civakî pêk tê, dê ev zimanê serkeftî ji xemilandineke ziman wêdetir neçe” (Tekin, 2014: 174). Dîsa divê ziman mahiyeteke fonksiyonî bi dest bixe û ev jî bi teşeyê (biçim) pêk tê: Teşe zarfa estetîk ya vegotinê ye; vegotineke ku neketiye nav vê zarfê, zehmet e ku taybetiya `hunerê` bi dest bixe” (Tekin, 2014: 181). Ji bo şêweyê nirxandineke teqez ya baş an nebaş wê rast nebe. Lewra, ev li gor xwîner diguhere. Bi me, şêweya vegotinê ya vê romanê bi taybetî zimanê taswîrê gelek xurt e. Çend taswîrên baş yên vê romanê em ê li vir bidin:

Bayê sibê wek bayê mirinê li serçavê wan dixist û henekên xwe bi wan dikir. Firrefirra difnên hespan, simên xwe her ji bîskê carekê li erdê dixistin; deveyan hay ji bayê felekê tune kayina xwe dikir, kef bi ser devê wan ketibû û terriyên xwe li hewayê kil dikirin; fil serê wan di ber wan de, çavên wan bizûzî, xortûmên xwe bi vî alî û wî alî de dilivandin. Li jor sîsalkan û teyrên din ên berateyan bêsebr çiv dida xwe û tahma devê xwe xweş dikir. Payîz bû, pelên daran ji tirsan diricîfîn û ji şaxên xwe diqetiyên û ba ew didan ber xwe û diçûn û diçûn; pel wek zêyên bêveger xemgîn bûn... (Jiyan, 2016: 214).

Herdu artêş li bin guhê hev diketin. Fîştefîştî tîran ji kevanan difirrin; çingêçinga şûran li bin guhê hev dikevin. Fîl diqirin, hesp dişîrin. Serî li erdê ji laşê xwe diqetin û digindirin... (Jiyan, 2016: 216).

Ji bo şêweya nivîskar em dikarin vê jî bibêjin; dubare gelek in. Ewqas pir in ku xwîner aciz dibin. Her wekî em dizanin, xwînerên îro ji dubareyan hez nakin û her wext tiştên nû dixwazin. Mesela, wexta Maîdyoyê kurapê Spîtama diçe ji bo Spîtama, hevalê Spîtama yê nû ji Maîdyo re, tiştên hatinîn serê Spîtama dibêje. Jixwe xwîner meselê dizane. Qet pêdivî ji bo vê tîrê tune. Dîsa ji hêla fikir ve, mesela, azadî, başî û hwd gelek caran tê tekrarkirin û ev jî dibe ku xwîner aciz bike.

Gava zimanê cureke edebî ya kurdî tê nirxandin, mijareke din ya rexnegir li ser diaxavin jî mayîna di bin bandora tirkî de ye. Bi du awayî em ê li ser vê bisekinin: Yek, ji hêla mantiqa biwêjan ve; du, ji hêla mantiqa sentaksê ve. Bi qeneeta me ji hêla mantiqa biwêjan ve di bin bandora tirkî de mayîn ne xetereyeke mezin e ji bo metna kurdî. Lê ji hêla mantiqa sentaksê ve dibe ku xetere be lewra gelek caran meneya berhemê aloz dike û herikbariyê xirab dike.

Xebata Bahoz Baran ya li ser romana Spîtama ji bo mantiqa biwêjan ya tirkî mînakên baş dihewîne. Em ê çend mînak ji wê xebatê bidin û derbasê xeletiyên mantiqa sentaksê bibin.

Êdî jiyana wê li bajarê Ragayê di xeterê de bû... (9) Artûk Raga şehrînde yaşami tehlikedeydi... Êdî li bajarê Ragayê star bi sera nediket. Êdî jiyana wî li bajarê Ragayê ketibû talûkê. Êdî li bajarê Ragayê rehetî jê ra tune bû. Êdî li Bajarê Ragayê ava serê wî dikelîya... (Baran, 2016: 1)

Jixwe ez jî dihatim wir Spîtama te nehişt ez bêjim... (34) Zaten ben de oraya gelecektim Spîtama, bırakmadın ki söyleyeyim... Jixwe min ê jî qala wî tiştî bikira Spîtama, te nehişt ez bibêjim... (Baran, 2016, 5)

Xeletiyên mantiqa sentaksê her wekî me got dibe ku meneya metnê aloz bike. Ji bo vê mijarê Engîn Opengîn wiha dibêje;

Kurmançî û – soranî û farisî jî tê de – gelek zimanên din ên hind-ewrûpî, ji bo hevokên bestî, bêtir ji hevokên/lêkerên serfikirî istifade dikin. Anku di hevokeke têkel de du lêkerên bi rengekî asayî serfikirî dibin, yek ya hevoka serekî, ya din ya hevoka bestî. Lewma, heke cihê lêkeran di hevokên têkel de bi duristî neyên destnîşankirin, dibe ku wateya hevokê xumam bike. Mîna di hevoka (34an) de.

(34) [[Ecêbmayîna herî mezin]biker jî, [[dema ku [destê wî]Destebêjeya Navdêrî [[li doxika tembûra [ku li ber lingê wê, spartî kêleka qûç **hatibû**]Destebêjeya Temaker]]Destebêjeya Daçekî **ket**]Destebêjeya Lêkerî]Destebêjeya Temamker, [pê re]Destebêjeya Navdêrî **peyda bû**]Destebêjeya Lêkerî] (Öpengin, 2014: 197).²

Her çiqas xeletiyên vî rengî di romana *Spîtama* de kêm bin jî em ê çend mînak ji romanê bînin. "...[êdî [ew] [hazir bû [ku [wî] [bi bahozên erjeng re [yên ku pêşerojê **derketana**]Destebêjeya Temamkar]Destebêjeya Daçekî **şerr bikira**]Destebêjeya Temamkar]Destebêjeya Lêkerî.. (Jiyan, 2016: 26)." Di vê derê de `derketana` û `şerr bikira` du lêker in û li ser hev hatine. Li gor referansa me ev xelet e. Bi cihguherandina destebêya kaçekî ve ev li gor sentaksa kurdî dikare were rastkirin. Em ê vê alternatîfê bidin: "êdî ew hazir bû ku wî bi bahozên erjeng re şerr bikira ku wê pêşerojê derketana.." Di vê derê de elementa "bahoz" ya ku pey "bi" yê û beriya lêkera "serr kirinê" bi awayekî kêjandî hatî kişandin, ber bi paşya lêkerê ve cih guherandîye. An jî ev elementa "bahoz" ber bi pêş ve dikare bê kişandin.

Mîna keke din: "Xewta ku Spîtama ber bi çiyayê Salabana ku wê heşt salan lê **bimaya hilkişiya** ji ber ku ez ê bi pêxemberê xwe re tenê bimama ez ketibûm heyecanê, lê pêxemberê min ji min sed qatî bêtir bi kelecana bû" (Jiyan, 2016: 16). Em dikarin bi vî awayî vê xeletiya sentaksî jê bibin: "Wexta ku Spîtama ber bi çiyayê Salabanê hilkişiya ku wê heşt salan lê bimaya ji ber ku ez..." Ji bilî xeletiya sentaksî, hin xeletiyên peyvên jî henin. Mesela cihê ku `wexta` were nivîsîn `xewta` û cihê ku `hilkişiya` were nivîsîn jî `hilkişiya` hatiye nivîsîn. Xeletiyên bi vê awayî jî henin di romanê de. Bi me, sedema wê tunebûna edîtorê pirtûkê ye.

Xeletiyeke din ya mantiqa sentaksê ya berbelav di metnên kurdî de jî bi vê awayî çê dibe:

Wek qaîdeyek gerdûnî ya zimanan, berkarên/bireserên daçekan elementên `navdêrî` (*nominal*) ne, ku nav, cînavk, lêkerên mesder (bn. *hatina te*) û çêbiwar/partîsîp (bn. *kirasê şûstî*) û `hevokên navdêrîkirî` dikevîne navê ve kategoriyê; lê belê, lêkerên serfikirî/kêşayî, anku hevokên asayî nakevin. Lewma bi kurdî mirov bi rehetî dibêje *li malê, ji xwarinê re, di nav darên biriyê de*, ji ber ku berkarên daçekan giş nav in an jî elementên navdêrî ne. Lê belê, yek bi heman rihetiyê nikare bêje, *bi mirovê ku bêbextiyê li şîrikê xwe dike re nikarî bixebitî*, ji ber ku di navbera herdu pişkên bazinedaçekê (`bi` û `re`) de lêkereke serfikirî, an jî hevokê asayî, heye (Alan û Öpengin, 2014: 183).

Xeletên mantiqa sentaksê yê bi vî rengî her çiqas kêm bin jî, em ji romanê ji bo vê mîna keke bînin: "Gava ku sîxurê Dûrasani hat û **di** nav destê bavê Hûmayayê ku Spîtamayî berê carekê nexweşiya wê **rehet kiribû de** li ser serê Spîtamayî sekinî û tif wî kir, ji hêrsa min, bû şerqerqa tavê birûskan (Jiyan, 2016: 63)." Di vê derê de, di nav bazinedaçekê de lêker hatiye serfikirin. Em dikarin vê wiha sererast bikin: "Gava ku sîxurê Dûrasani hat û di nav destê bavê Hûmayayê de ku Spîtamayî berê carekê nexweşiya wê rehet kiribû, li ser serê Spîtamayî sekinî û..."

8. Fikr

² Ji bo forma vê hevokê ya sentaktîk baştir were fêmkirin hemû îşaret ji hêla nivîskar ve hatiye bikaranîn.

Her romanek di çarçoveya felsefeyek û fikrekê de hatiye nivîsîn. Binê vê felsefê û fikrê di romanên klasîk û yê marksîst de gelek stûr hatiye xêzkirin. Yanê aliyê xwe yê dîdaktîk û îdeolojîk gelek nîşan didin. Lê romannûsên nûjen vî aliyê felsefîk û fikrî yê romanê zêde hez nekirine û qasê destê wan hatiye ev aliyê romanê veşartine. Ji bo romannûsên nûjen wiha tê gotin: Romannûsên xwe wekî romannûsên nûjen bi nav dikin... li gor wan felsefe êdî hêmanek nîne ku binê wê were xêz kirin û wekî şîretê were dayîn. Eger wisa were dîtîn ev kêmasiyek e. V. Woolf di vê mijarê de hişk e: `“Di romanekê de, ji hêla felsefîk ve gotinek hebe ku binê wê hatibe xêzkirin, ev berhemek seqet e; seqetî yan di berhemê bi xwe de ye yan jî di nivîskar de ye.” Romannûsên nûjen, piştgiriyê didin ku fikr an ramanek di berhemê de were mehandin, lê li hemberî hîskirina felsefe an fikrekî ne ku binê wê di berhemê de hatiye xêzkirin” (Tekin, 2014: 196).

Di romana *Spîtama* de, em rastî tarzeke îdeolojîk, klasîk û dîdaktîk tîn. Lewra, fikr û felsefeyek xwe bi zelalî nîşanî xwîner dide. Ji azadiyê û wekhevîyê bigire heta mafê ajelan û ji mafê jinan bigire heta aliyê dîdaktîk yê metnê, dirifê romaneke îdeolojîk û dîdaktîk li vê romanê dixê. Lewra dîne Spîtama ya romanê hatiye pesinandin, taybetiyên vî dînî jî bi awayekî baş hatine nîşandayîn ji bo xwîner. Bi me, qasê ku me ji romanê fêm kir di vê romanê de nasnameyê neteweyî bi awayekî xewf heye. Nasname ew ravekirin e ku kesek, civakek yan jî neteweyek xwe çawa dibîne, di nav dîrokê yan jî civakê de xwe çawa cîwar dîke. Wekhevî û cudahiyan nîşan dide, taybetiyên kes an jî neteweyê di xwe de dihevine. Nasname di demajoya dîrokê de pêk tê, vediguhere, ji duh heta îro, ji îro heta siberojê pêkhatina xwe didomîne û livdar e (Alver, 2006; 31-33; Yavuzer, 2020: 49). Netewetî bi nasnameyê ve eleqedar e. Çarçoveya nasnameyan bi giştî xwe dispêrin kategoriyên civakî-çandî, yê wek ol, ziman, koka etnîk, pîşe, pozîsyona çînî, gundîbûn û bajarîbûnê. Lêbelê, di nava van kategoriyên de yê herî zêde bi mirov re pêwendîdar ew hêman in (yê wek ziman, etnîsîte, ax) ku rasteqînîya civakî, ol an jî netew/welat dîyar dikin (Aydın, 1999: 47; Kan, 2019: 19). Dîsa netewetî jî wekî encameke modernîzmê piştî dawîya sedsala 18an derketîye holê û piştî Şoreşa Fransayê li nav wan welatên din belav bûye. Pêwendîya edebîyatê û sîyasetê yan jî teorîyên edebîyat û sîyasetê di sedsala nozdehan û bîstan de gihîştîye asteke bilind (Ergün, 2017: 21; Seyarî, 2020: 99). Di vê çarçoveya nasnameyê û netewetîyê de em dikarin mînakên ji romanê bînin. Mesela,

Ma ez ewqasî bêhiş im ku mirovekî wek te bihewînim; mirovekî wek te ku li her derê dibêje: `Divê erdên kawî, karpas û magûyan ji wan bê standin û li xizan û hejaran bîn belavkîrin. Hemû mirov wekhev in, di navbera kawiyekî û koleyê wî de tu ferq nîn e (Jiyan, 2016: 104).

Di vê derê de bi awayek zelal aliyê baş yê lehengê pirtûkê yê wekhevîxwaz bi awayek telkînanê tê dayîn. Dîsa, azadî di gelek cihan de bi awayekî gelek êşkere hatiye pesinandin. Mînak,

Azadî, Maîdyo azadî girîng e, dîne me û şerrê me ji bo azadiyê ye, em bi tarîti û xerabiyê re şerr dikin û armanca me ji xweza û Xwedê, azadî ye. Xweda azadî ye, divê em li cem wî û di eniya wî de li hemberî tarîtiyê şerr bikin. Li ber xwe bidin. Xweda dixwaze em azad bin, Maîdyo (Jiyan, 2016: 42).

Çend mînakên din yê bi êşkere fikr û felsefeya metnê dide;

... wî yê di civakê de qala wekhevîya hemû mirovan, wekhevîya dewlemend û xizanan, wekhevîya jin û mêran bikira, wî yê qala girîngiya parastina xweza û ajalan bikira, wî yê qala xerabîya qurbankirana ajalan û qala xerabîya vexwarina homya ku mirova pê ji ser hişê xwe diçû bikira... (Jiyan, 2016: 26).

Xwawî di ola me de her kes wekhev e, xwediyên erdan û pale wekhev in, jin û mêr wekhev in; şeş ser-melayîketên (Spenta Ameşa) Ahûra Mazda hene ji wan sê heb jin in û sê heb mêr in, ger di ola me de wekhevîya jin û mêran tune bûya ma ji van şeş ser-melayîketan (Spenta Ameşa) sê heb dibûn jin û sê heb dibûn mêr.. Ax dadmendî, ya Viştaspa ramana min ew e ku ger rojekê te text û taca xwe dewrî zarokê xwe kir, li nêr û mêtiya wan qet nenêre, keçik-lawik qet ferq nake kî rêvebereke/i baş be ji wê/i re bihêle. Helbet Spent-Data yekî jêhatî û serkeftî ye, lê li gorî min keça te Homa jî ji bo serokatiya vî welatî yeka baş e (Jiyan, 2016: 230)

Di van de, em hem îdeolojî hem jî endîşeyên îro dibînin. Lewra, ev fikr û raman, bi perspektîfa îro ve baş û rast tê dîtîn. Ev endîşe û fikrên îro, di vê jêgirtina romanê de digihêje asta xwe ya bilindtirîn;

Ger wî Spîtama ango ronahî hîlbijarta divê wî li hemberî tarîti û xerabiyê li ber xwe bidaya, ango divê wî bi dijminê xwe Arjataspayê turanî re şerr bikira û baca salê bibirriya û her wekî din gelek kirinên ronî pêk bianiya (Jiyan, 2016: 153)

Di vê derê de `turanî` wek sembola xirabiyê hatiye dayîn û bivê nevē endîşe û pîrsgirêkên îro tîne bîra xwîner. Ji bo aliyê dîdaktîk jî em dikarin vê mînakê bînin;

Ji bo aliyê dîdaktîk jî ev nasîna şeytan mînakek baş e ku di tekstê de zêde hewcehî li wê nîne.

Ne ez bi tenê, wê hemû şeytanên Angra Maînyo ku navê wan Cahî, Haşî, Saenî, Gaşî, Bûjî, Gaînî, Drûxsî, Taurvî, Drîwî, Daîwî, Kasvî, Saorû, Nasû, Az, Aeşma, Nongsîtya, Paîsya, Vîzaresyawê hemû şeytan dev ji te benedin (Jiyan, 2016: 88).

Encam

Di vê romanê de ji hêla vebêjer ve, vebêjerê *îlahî* hatiye hîlbijartin û her çiqas ev vebêjer ji bo nivîskar îmkanên gelek fireh pêşkeş bike jî, vî vebêjerî reng û dengê lehengan sînordar kiriye. Lehengên romanê gelek lawaz in; yan baş in yan jî xirab in û her wext bi çavê Xwedê ve hatine nîrxandin. Yanê, xwediyê taybetiyên îsanî yê tevlihev wêdetir her wext li ser xetekê meşiyane ku ev xet jî ji hêla vebêjer ve ji wan re hatiye tayînkirin. Ango, karakterên zengîn wêdetir tîp hatine avakirin û ev tîp jî di nav sê rewşan de hatine dayîn; yê baş, yê nebaş û yê di arafê de lê bi eslê xwe baş û di encamê de digihêjin başiyê. Zeman û mekanê vê romanê jî bi awayek klasîk hatine dayîn û bo bûyerên romanê di hişê xwîner de realîze bibin, zeman û mekan hatine bikaranîn. Dîsa, çawa hebûna vebêjerê *îlahî* bi awayek eşkere bandor li ser lawazbûna lehengan kiribe, her wekî wê, lawaziya lehengan jî zeman û mekanê xistiye rengeke klasîk. Li gor standardên romanê yê îro, ne pêkan e ku ev roman wekî romaneke serkeftî were nîrxandin.

Jêder

- Alver, K. (2006). Edebiyat ve Kimlik, *Bilgi Sosyal Bilimleri Dergisi*, 2/32, 32-43.
- Aran, U. (2019). *Roman û Gotar – Mîxail Baxtîn û Romana Kurdî*. Stenbol: Pêwend.
- Aydın, S. (1999). *Kimlik Sorunu., Ulusallık ve “Türk Kimliği”*. Ankara: Öteki.
- Aydoğan, İ. S. (2014)a. Di Wêjeya Kurdî de Lehengên Jin di Romanên Mêran de. Di nav *Guman 2 (Wêjeya Kurdî û Romana Kurdî)*. Stenbol: Weşanxaneya Rûpelê.
- Aydoğan, İ. S. (2014)b. Romanên Mehmet Uzun. Di nav *Guman 2 (Wêjeya Kurdî û Romana Kurdî)*. Stenbol: Weşanxaneya Rûpelê.
- Baran, B. (2016). Spîtama û Mantiqa Tirî-1. Diroga Gihîştinê: 17.05.2016, link: <http://www.amidakurd.net/pel/Sp%C3%A2tama-%C3%BB-Mantiqa-Tirk%C3%AE-1.pdf>
- Belge, M. (2016). Sanat ve Politika. Di nav *Edebiyat Üstüne Yazılar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Chatman, S. (1978). *Story and Discourse; Narrative Structure in Fiction and Film*. Ithaca and London: Cornell University Press.
- Ehmed, R. (2012). *Teknikî Gêranewe Le Romanekanî Ebulîa Serac de*. Hewlêr: Weşanên Rojhelat.
- Ergün, Z. (2017). Ducemserîya Realîzma Sosyalîst di Romanên Erebe Şemo û Heciyê Cindî de. *Kovara e Şarkiyat İlmî Araştırmalar*, 2, 644-661.
- Foster, E. M. (2002). *Aspects of the Novel*. New York: RosettaBooks. Dema gihîştinê: 08.09.2022 file:///Users/mehmetyonat/Downloads/Aspects_of_the_novel_written_by_E_M_fors.pdf
- Jiyan, R. (2016). *Spîtama*. Amed: Weşanxaneya Belkî.
- Kan, G. (2019). *Îmaja Ermenî di Romanên Kurdî yê Sovyetê de*. Stenbol: Pêwend.

- Kaynar, K. (2021). *Mekan di Romanên Kurdî de*. Wan: Peywend.
- Lodge, D. (1990). *After Bakhtin*. London: Routledge.
- Lukacs, G. (2008). *Tarihsel Roman*. (Wer.) Ji Macarî: İsmail Doğan, Ankara: Epos Yayınları.
- Lüleci, M. (2017) Bir Hakikat Kategorisi Olarak Mekân ve Romanda Mekânın Fenomenolojisi Üzerine Notlar. Di nav *Kent, İnsan, Roman: Türk Romanında Kentleşme Olgusu Üzerine İncelemeler*, Ankara: Gece Kitaplığı Yayınevi.
- Mahmood, R. A. (2021). *Binyata Vegêranê di Romana Sobarto ya Helîm Usiv de*. Wan: Peywend Akademî.
- Öpengin, E. (2014). Repertûara Zimanî û Afirandina Edebî: Nirxandineke Zimannasî li Ser Edebiyata Kurmancî ya Hevçerx. Di nav *Tîr û Armanc -Gotarên Rexneyî li ser Edebiyata Kurdî ya Modern-*. Alan, R. û Öpengin, E. (Amd. Weş.). Stenbol: Weşanên Peywend.
- Seyarî, A. (2020). Hewla Avakirina Gotara Neteweperwer di Romanên Elîyê Evdilrehman de. Ertekin, M. Z. û Yıldırımçakar, M. (Ed.), Di nav *Destpêka Romana Kurdî*, (99-116), Wan: Peywend.
- Sezer, M. (2020). Destpêka Romana Kurdî; Panoramaya Romana Êwra Kavkazê. Ertekin, M. Z. û Yıldırımçakar, M. (Ed.), Di nav *Destpêka Romana Kurdî*, (23-47), Wan: Peywend.
- Subaşı, K. (2019). Tîpolojîya Vegêrî ya Çîrvanokên Kurdî. Baz, İ., Öz, R., û yên din (Ed.), Di nav *Uluslararası Dengbêj Kültürü ve Dengêjler Sempozyumu Bildirileri (738-771)*, Şırnak Üniversitesi Yayınları.
- Tekin, M. (2014), *Roman Sanatı I (Romanın Unsurları)*, (ç.12). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Turan, C. (2020). Di Navbeyna Dîrok û Edebiyatê de: Teknîka Bîyografi û Otobîyografiyê di Romanên Erebe Şemo *Berbang* û *Şivanê Kurmanca* de. Ertekin, M. Z. û Yıldırımçakar, M. (Ed.), Di nav *Destpêka Romana Kurdî*, (195-210), Wan: Peywend.
- Yavuzer. Mehmet Nur (2020) Panoramaya Nasnameya Kurdî di Romana Êwra Kavkazê de. Ertekin, M. Z. û Yıldırımçakar, M. (Ed.), Di nav *Destpêka Romana Kurdî*, (49-78), Wan: Peywend.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Araştırmacıların katkı oranı beyanı / Contribution rate statement of researchers: Birinci yazar /First author % 100,
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).

Extended Abstract

In this study, we have analyzed the novel *Spitama* which is written by Kurdish writer Rênas Jîyan with a classical point of view. Some basic aspects have been used to be able to reach proper analyses. The aspects which are required here are narrator, point of view, hero, type, language, place, time, and thought. Before evaluating the novel in terms of these aspects, it is a crucial necessity to understand the genre of the novel. From the first blink, the novel looks like a historical one. However, when this literary item has been read, it is obvious that this novel is a biographical novel rather than a historical one. The reason why we conclude on that way is this Lukacs quote; the so-called historical novel is historical just in terms of its custom and topic. On the other hand, these so-called historical novels contain today's psychological and ethical concerns. After reading the *Spitama* novel, it is clear that the custom and topic are about history, yet the novel's concern is on today's problems.

After pointing out the genre of the novel it is time to evaluate the novel in terms of the aforementioned aspects. The first aspect is about the narrator. When an author writes a novel generally either he chose an omniscient narrator or a human narrator. It is impossible to narrate a novel without a narrator. When a writer chose the omniscient narrator, it means the narrator can see, know, feel everything and the narrator sits in an omniscient place. This kind of narrator could be seen in old kinds of literacy like epic and stories. After the invention of novels, the omniscient narrator had been replaced by the human narrator. The omniscient narrator was a kind of teacher and engineer. These kinds of didactic concerns have been seen as a boring style. That is why the human narrator has started to replace the omniscient narrator. When we evaluate the narrator of the *Spitama* novel we can easily see the omniscient narrator which has been given with first singular person sound. Even though the narrator of the novel is a first singular person because the first singular person in this novel is *Spitama* (God) that is why it again has an omniscient narrator. In the first aspect, it can be said the novel is a classic novel in terms of the narrator.

The novel of *Spitama* has an Olympian Position in terms of the narrator's point of view. The narrator can see and know everything. That is why there is not anything that has to be discovered. In modern novels, the novel's point of view has a human perspective which gives the reader the excitement of discovering. But in *Spitama* the classical way has been followed. In terms of characters, for modern novels, the more characters are rounded the more the novel has success. Flat characters are not ideal characters for modern novels. Since the character should be complicated as much as life. The *Spitama* novel has flat characters which shows it is not a successful novel. Moreover, the more the character has individual features the more the character is created ideally. But in the *Spitama* the characters do not have strong individual features. This lack also shows the failure of the novel.

Types in a novel also is a criterion for the success of the novel. When a character of a novel has some prototype feature and could not escape from the prototype figures, it means that the novel is not a modern and successful one. In the *Spitama* the characters do not have any voice. They have three kinds of prototypes: good characters, bad characters, and the ones which are between good and bad but at the end turn in the good one. This is a very classical image of characters. Modern novels always try to escape these kinds of prototypes. As it has been said the more the novel looks like the complicated personal and social life the more the novel is successful. In terms of type, we should point out that the *Spitama* novel is failed.

In terms of time and place, the *Spitama* novel again could not be evaluated as a successful novel. Because of the fact that the novel has a narrator and today's aim and this situation affects the time and place of the novel. The time and place are just used for the purpose of the narration. This situation lets the time and place stay just like helping figures. To be able to succeed a better time and place concept, this phenomenon should have been designed in a way where the time and place could be seen in different aspects. But it is not possible to see this aspect.

In terms of language usage, it is possible to say some positive things owing to the fact that the writer is a poet and he has a powerful description ability. But there are a lot of repetition and this repetition always disturb the fluency of the text. Lastly, we can look at the thought in the novel. Successful novels are generally trying to be far away from the direct dictation of ideology. But the texts which are indirectly let the ideology or thought of the writer be given are preferable in modern novels. *Spitama* is a kind of ideology book when it has been evaluated in terms of thought. In every opportunity, the writer tries to give his ideology in the most direct way. In conclusion, the *Spitama* novel can be evaluated as an unsuccessful novel when it has been analyzed in terms of modern novel writing criteria.

Journal of Social Sciences of Mus Alparslan University

anemon

Derginin ana sayfası: <http://dergipark.gov.tr/anemon>

Araştırma Makalesi • Research Article

Job Embeddedness: A Study On White Collar Employees

İşe Gömülmüşlük: Beyaz Yakalılar Üzerine Bir Çalışma

Burcu Yiğit*

Abstract: The aim of this study is to examine whether job embeddedness varies according to demographic variables or not. 301 white-collar employees working in different sectors were included to the study. Survey form was distributed to the participants, and data were collected from October to December 2019. In the evaluations of variables that are not distributed normally between two groups, Mann-Whitney U test was used. For variables' evaluations that are not distributed normally between two and more groups, Kruskal-Wallis test was used. To determine the source of significance, if the significance was observed, Dunn-Bonferroni test was used. Statistical significance was accepted as $p < 0.05$. In line with the findings of the study, it was found that there is a statistically significant difference for participants' age, working year in this profession, and the working year in the institution (respectively, $p = 0.001$; $p = 0.017$; $p = 0.009$). And there is no significant difference according to participants' gender, marital status, and education levels ($p > 0.05$). Because no study was found on job embeddedness with demographic variables and also with white-collar employees, the study is original.

Keywords: Job Embeddedness, Embeddedness, White-Collar Employees

Öz: Bu çalışmada, işe gömülmüşlüğü demografik değişkenlere göre değişiklik gösterip göstermediğini incelemek amaçlanmıştır. Farklı sektörlerde çalışan 301 beyaz yakalı çalışmaya dahil edilmiştir. Çalışma verileri anket yoluyla dağıtılmış, veriler Ekim-Aralık 2019 arasında toplanmıştır. Verilerin normallik dağılımı incelenmiş olup, normallik Normal dağılım göstermeyen değişkenler için iki grup arası değerlendirmelerinde Mann-Whitney- U ve testi kullanılmıştır. Normal dağılım göstermeyen değişkenlerin ikiden fazla grup arası değerlendirmelerinde Kruskal-Wallis testii kullanılmıştır. İstatistiki olarak ve anlamlılık gözlenmesi durumunda anlamlılığın varolması durumunda kaynağını belirlemek amacıyla Dunn-Bonferroni testi kullanılmıştır. İstatistiksel anlamlılık $p < 0,05$ olarak kabul edilmiştir. Elde edilen çalışma bulguları doğrultusunda, katılımcıların yaşları, meslekte çalışma süreleri, mevcut iş yerinde çalışma sürelerine göre istatistiksel olarak anlamlı farklar belirlenmiş olduğu saptanmıştır (sırasıyla, $p=0,001$; $p=0,017$; $p=0,009$). Katılımcıların cinsiyetleri, medeni durumları ve eğitim düzeylerine göre ise, istatistiksel olarak anlamlı farklılık saptanmamıştır ($p>0,05$). Çalışma gerçekleştirildiği an itibariyle ilgili literatürde ilgili konuda demografik değişkenler ve beyaz yakalılar üzerinde çalışmaya rastlanmadığı için çalışma özgündür.

Anahtar Kelimeler: İşe Gömülmüşlük, Gömülmüşlük, Beyaz Yakalı Çalışanlar

* Dr., Bağımsız Araştırmacı ORCID: 0000-0002-2071-0099. brcygt@hotmail.com

Cite as/ Atf: Yiğit, B. (2022). Job embeddedness: A study on white collar employees. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(3), 1163-1175. <http://dx.doi.org/10.18506/anemon.1052356>

Received/Geliş: 02 January/Ocak 2022

Accepted/Kabul: 09 October/Ekim 2022

Published/Yayın: 30 December/Aralık 2022

Introduction

In today's dynamic business world, it is important that the employee wants to stay in the company. Every organization want loyal, highly committed, permanance employees in the organization. This is very normal and expected situation. Retaining employees is very important for organizations. Employee who wants to stay and continue to the organization provides an advantage to the institutions. At this point, the job embeddedness (JE) concept that explains the employee desire to stay arises.

JE term was firstly developed by Mitchell et al. (2001). They determined that it affects employees' decisions for staying or leaving their organizations (Takawira vd., 2014: 1; Mitchell et al., 2001). Before that time, the concept of embeddedness was used in sociology and economics literature (Wijayanto and Kismono, 2004: 337).

For a long time, management scientists investigate voluntarily leaving jobs or voluntary employee turnover's causes in management literature (Lee et al., 2004: 711). The causes of employees' voluntary turnover behavior are the concept that researchers mention in management scholars. JE has an extention attribute of it (Cho and Ryu, 2009: 53). Unlike traditional turnover models, JE focus on the choice of workers for staying in the organization (Ringly, 2013: 11).

JE theory plays an important role to understand voluntary decisions of employees (Rubenstein et al., 2020). JE theory focuses on employee-retention. JE theory contains both on-the-job and off-the- JE focusing on the reasons that people stay in the organization (Park et al., 2011: 5).

JE is force that make it difficult to leave his/her job for a person (Dirican ve Erdil, 2021: 703). When workers attach to their jobs and organizations, they are peaceful and happy. Also, their commitment is positively affected (Elshaer ve Azazz, 2022: 4). JE is the continuity of employee at work (Kanten vd., 2021: 195). JE is situations that are tying the person to his/her job and preventing him/her from leaving the job. Even if people find a better job than current job, they do not go to other institution (Toker and Kalıpçı, 2020: 890). JE motivates people to keep their organization and jobs (Kanten et al., 2016: 69). If employees are motivated and happy in their job, the institution does not lose these employees.

JE is important to understand and determine why people prefer to continue to their jobs (Mitchell et al., 2001: 1102). As long as employees are happy with their jobs, they continue to their institutions. Otherwise, they quit their institutions (Bergiel et al., 2009: 206). Desiring to continue to the organization is considerable for both organizations and individuals.

When JE is low, they have tendency to change their work. JE and job search behavior of employees are indicators for the intention to quit (Felps et al., 2009: 548). JE affects employees' intention to stay in the organization (Cunningham et al., 2005).

JE can be in two sides; good relationships with managers and co-workers (work-related side) and also non-business reasons for example family working in the same organization (non-work related side) (Gong et al., 2010: 222; Kanten vd., 2021: 195). Mitchell et al. (2001) determined three components of links, fit, sacrifice (Mitchell, 2001: 1102; Feldman and Ng, 2007: 352; Wheeler et al., 2010; Chan et al., 2019; Gosh and Gurunathan, 2015). Link defines the connection between enterprises' operatör and workers; fit defines organization and workers' harmony; and sacrifice defines entrepreneurs' profits that enhance their self-esteem and also self-respect (Wen et al., 2021: 1439).

When links increase, employees become more embedded. If employees fit to the organization, they will attach to their work. So, JE will increase. In sacrifice dimension, employees have a difficulty to leave their organizations because of financial and also social costs and reasons (Halbesleben and Wheeler, 2008: 243; Mitchell et al., 2001: 1103). Fit affects positively task performance, links have an positive influence on creativity, and sacrifice have normally positive effect on organizational citizenship behavior (Ng and Feldman, 2009: 865).

JE is an interaction with job satisfaction to foresee voluntary turnover and decrease voluntary turnover (Mitchell et al., 2001: 1104; Crossley et al., 2007: 1032). Besides turnover, job embeddedness has an effect on job performance, organizational citizenship behavior, innovation (Lee et al., 2014: 200).

Employees' JE depend on age, gender and other variables. Training, career opportunities, supervisor support, and also job characteristics predict the employees' JE (Dyk et al., 2013: 57). There are positive relationship between job embeddedness and organizational commitment; negative relationship between JE and intention to leave (Robinson et al., 2014).

Researches claim that employees who want to stay in the organization, they have high level of JE (Ferreira and Coetzee, 2013: 241). Some studies indicate that JE forecast turnover, job satisfaction, quit intentions (Nafei, 2015: 197; Crossley vd., 2017: 1033). Also, when employees were embedded to their job, their work and life qualities increase (Dedeoğlu vd., 2016: 137). According to Lee et al. (2004), JE is predictive of organizational citizenship behavior and job performance (Lee et al., 2004: 713).

Research Methodology

*The data of this study was collected in 2019.

Sample of The Study

The universe of the study consists of white-collar employees only in İstanbul. The online survey form was sent to the employees who are suitable for inclusion and exclusion criteria. Questionnaire were sent on a voluntary basis. Totally, 316 employees were accepted to answer. 15 survey forms were excluded from the study due to the missing data. 301 white collar employees were included to this study as a sample size. When sending survey forms, it was used random sampling method.

In the random sampling technique, the researcher chooses his sample without creating any criteria. For example, the researcher chooses the first 20 students that sees on campus. It has been chosen randomly. The researcher can not know that this technique represents the universe or not. This method is also used in street interviews on TV (Lin, 1976). Because the questionnaire forms in the study are based on volunteerism, it is clear that sample bias cannot be avoided (Özen ve Gül, 2007).

Hypotheses

H1: According to age, job embeddedness has a difference

H2: According to gender, job embeddedness has a difference.

H3: According to marital status, job embeddedness has a difference.

H4: According to education level, job embeddedness has a difference.

H5: According to working year in the profession, job embeddedness has a difference.

H6: According to working year in the institution, job embeddedness has a difference.

Measures

It was used survey method in this study. Participants' working year education level, marital status, working year in the profession, age, gender, in the institution were recorded as demographic data. 7 items "Job Embeddedness scale" (developped by Crossley vd., 2007; adapted by Akgündüz and Cin, 2015). Answers of items were evaluated with 5-point Likert scale (1: Strongly Disagree, 5: Strongly Agree).

Analyses

It was used SPSS 21.0 program for statistical analyses. Minimum, maximum, mean, standard deviation, median, first quartile, third quartile, frequency and percentage were used. The suitability to the normal distribution were evaluated with Shapiro-Wilk test and graphical analysis. It was found that the data of this study is non-normally distributed. Because the data distributed non-normally, Mann-Whitney U test was used between two groups evaluations. The Kruskal-Wallis test was used for more than two group evaluations, and Dunn-Bonferroni test was used to determine the source of significance if the significance was observed. Cronbach alpha coefficient was used to determine the internal consistency levels of the questionnaire. Statistical significance was accepted as $p < 0.05$.

Findings

Table 1: Distribution of Descriptive Characteristics

	n	%
Age		
25 age and under	32	10.6
26-35 age	175	58.1
36-45 age	74	24.6
46 age and above	20	6.6
Total	301	100
Gender		
Female	115	38.2
Male	186	61.8
Total	301	100
Marital Status		
Single	143	47.5
Married	158	52.5
Total	301	100
Education Level		
Undergraduate Degree	21	7.0
Bachelor's Degree	157	52.2
Graduate Degree	123	40.9
Total	301	100
Working Year in This profession		
< 1 year	13	4.3
1-5 year	74	24.6
6-10 year	100	33.2
11-15 year	42	14.0
≥ 16 year	72	23.9
Total	301	100
Working Year in the Institution		
< 1 year	62	20.6
1-5 year	151	50.2
6-10 year	53	17.6
≥ 11 year	35	11.6
Total	301	100

10.6 % (n = 32) of the participants were 25 age and under, 58.1 % (n = 175) from 26 to 35 years, 24.6% (n = 74) from 36 to 45 years, and 6.6% (n = 20) of the participants were 46 age and above.

When the gender of participants were studied, 38.2% (n = 115) of the participants were female and 61.8% (n = 186) were male.

According to the marital status, 47.5% (n = 143) of the participants were single and 52.5% (n = 158) were married.

When educational level of participants were examined, 7% (n = 21) of the participants were undergraduate degree level, 52.2% (n = 157) bachelor's degree level, and 40.9% (n = 123) were graduate degree level.

According to working year in this profession, 4.3% of the participants (n = 13) were less than 1 year in the profession, 24.6% (n = 74) 1-5 years, 33.2% (n = 100) 6-10 years, 14% (n = 42) 11-15 years, and 23.9% (n = 72) 16 years and above.

When we examined the working year in the institution, it was found that 20.6% of the participants (n = 62) worked less than a year, 50.2 % (n = 151) 1-5 years, 17.6% (n = 53) 6-10 years, and 11.6 % (n = 35) 11 years and above (Table 1).

Table 2: Answers to Job Embeddedness Scale

	Strongly Disagree	Disagree	Undecided	Agree	Strongly Agree
	n (%)	n (%)	n (%)	n (%)	n (%)
Item 1	19 (6.3)	36 (12)	50 (16.6)	125 (41.5)	71 (23.6)
Item 2	28 (9.3)	81 (26.9)	63 (20.9)	88 (29.2)	41 (13.6)
Item 3	54 (17.9)	95 (31.6)	71 (23.6)	57 (18.9)	24 (8)
Item 4	48 (15.9)	98 (32.6)	65 (21.6)	69 (22.9)	21 (7)
Item 5	43 (14.3)	81 (26.9)	75 (24.9)	82 (27.2)	20 (6.6)
Item 6	35 (11.6)	77 (25.6)	58 (19.3)	101 (33.6)	30 (10)
Item 7	6 (2)	14 (4.7)	45 (15)	165 (54.8)	71 (23.6)

The responses of the participants to the scale items were indicated in Table 2. The cronbach alpha (for testing reliability of the scale) was determined 0.829.

Table 3: Distribution of Participants' Age

		Age				p
		25 age and under	26-35 age	36-45 age	46 age and above	
Item 1	Median (Q1, Q3)	4 (3, 4.5)	4 (3, 4)	4 (3, 5)	4 (3.5, 5)	0.404
	Mean±standart deviation	3.81±1	3.55±1.16	3.73±1.14	3.8±1.32	
Item 2	Median (Q1, Q3)	3.5 (2, 4)	3 (2, 4)	3.5 (2, 4)	4 (3.5, 5)	0.001**
	Mean±standart deviation	3.31±1.18	2.9±1.16	3.28±1.23	3.95±1.19	
Item 3	Median (Q1, Q3)	3 (2, 4)	2 (2, 3)	3 (2, 4)	3.5 (2.5, 4)	0.001**
	Mean±standart deviation	3.22±1.1	2.47±1.15	2.77±1.26	3.25±1.16	
Item 4	Median (Q1, Q3)	3 (2, 4)	2 (2, 3)	3 (2, 4)	3.5 (2, 4)	0.029*
	Mean±standart deviation	3.09±1.2	2.57±1.15	2.82±1.19	3.15±1.23	
Item 5	Median (Q1, Q3)	3 (2, 4)	3 (2, 4)	3 (2, 4)	4 (3, 4)	0.001**
	Mean±standart deviation	3.13±1.13	2.66±1.17	2.95±1.1	3.7±0.98	
Item 6	Median (Q1, Q3)	4 (3, 4)	3 (2, 4)	3 (2, 4)	3 (2, 4)	0.245
	Mean±standart deviation	3.38±1.16	2.95±1.24	3.15±1.15	3±1.17	
Item 7	Median (Q1, Q3)	4 (4, 4)	4 (4, 4)	4 (4, 5)	4 (3.5, 5)	0.191
	Mean±standart deviation	3.94±0.8	3.87±0.86	4.11±0.82	3.85±1.14	
Total	Median (Q1, Q3)	24.5 (21, 28)	21 (17, 25)	22 (19, 27)	26 (20.5, 29.5)	<0.001**
	Mean±standart deviation	23.88±4.82	20.97±5.62	22.81±5.31	24.7±6.37	

Kruskal-Wallis test

Q1: First Quartile
Third Quartile

Q3:

*p<0.05

**p<0.01

According to the participants' age, there was no statistically significant difference in 1., 6., and 7. items ($p > 0.05$).

It was found that there was statistically significant difference for "item 2" scores ($p = 0.001$). Dunn-Bonferroni test was used and as a result of the dual evaluations performed, it was found that the scores of 46 age and above were higher than the scores of 26-35 age ($p = 0.001$). There was no significant difference among other age groups ($p > 0.05$).

It was obtained that there was statistically significant difference for "item 3" ($p = 0.001$). Dunn-Bonferroni test was used and as a result of the dual evaluations performed, the scores of participants of 26-35 age were lower than 46 age and above (respectively $p=0.006$, $p=0.028$). There was no significant difference among other age groups ($p > 0.05$).

There was statistically significant difference for "item 4" ($p = 0.029$). Dunn-Bonferroni test was used and as a result of the dual evaluations performed, the scores of participants of 26-35 age scores were lower than 46 age and above scores (respectively $p=0.044$, $p=0.048$). There was no significant difference among other age groups ($p > 0.05$).

According to the participants' age, there was statistically significant difference for "item 5" ($p < 0.001$). Dunn-Bonferroni test was used and as a result of the dual evaluations performed, the scores of participants of 26-35 age scores were higher than 36-45 age scores (respectively $p=0.001$, $p=0.049$). There was no significant difference among other age groups ($p > 0.05$).

According to the participants' age, there was statistically significant difference for total scores ($p=0.001$). Dunn-Bonferroni test was used and as a result of the dual evaluations performed, the scores

of participants of 26-35 age scores were lower than 25 age and under, and 46 age and above (respectively ($p=0.028$, $p=0.018$). There was no significant difference among other age groups ($p>0.05$) (Table 3).

Table 4: Distribution of Participants' Gender

		Gender		P
		Women	Men	
Item 1	Meiyan (Q1, Q3)	4 (3, 4)	4 (3, 4)	0.582
	Mean±standart deviation	3.7±1.09	3.6±1.19	
Item	Median (Q1, Q3)	3 (2, 4)	3 (2, 4)	0.320
	Mean±standart deviation	3.2±1.14	3.05±1.26	
Item 3	Median (Q1, Q3)	3 (2, 4)	2 (2, 4)	0.267
	Mean±standart deviation	2.77±1.16	2.62±1.22	
Item 4	Median (Q1, Q3)	3 (2, 4)	2 (2, 4)	0.399
	Mean±standart deviation	2.8±1.16	2.68±1.2	
Item 5	Median (Q1, Q3)	3 (2, 4)	3 (2, 4)	0.550
	Mean±standart deviation	2.9±1.19	2.82±1.15	
Item 6	Median (Q1, Q3)	4 (2, 4)	3 (2, 4)	0.143
	Mean±standart deviation	3.17±1.28	2.97±1.16	
Item 7	Median (Q1, Q3)	4 (4, 4)	4 (4, 5)	0.184
	Mean±standart deviation	3.89±0.78	3.96±0.91	
Total	Median (Q1, Q3)	22 (19, 26)	21 (17, 26)	0.207
	Mean±standart deviation	22.43±5.41	21.7±5.77	

^bMann-Whitney U test   Q1: First Quartile   Q3: Third Quartile

As indicated in Table 4, there was no statistically significant difference in 1., 2., 3., 4., 5., 7. items scores and sum of items ($p> 0.05$) according to the participants' gender.

Table 5: Distribution of Participants' Marital Status

		Marital Status		P
		Single	Married	
Item 1	Median (Q1, Q3)	4 (3, 4)	4 (3, 4)	0.182
	Mean±standart deviation	3.56±1.16	3.72±1.14	
Item 2	Median (Q1, Q3)	3 (2, 4)	3 (2, 4)	0.292
	Mean±standart deviation	3.03±1.22	3.18±1.2	
Item 3	Median (Q1, Q3)	3 (2, 4)	3 (2, 4)	0.874
	Mean±standart deviation	2.68±1.16	2.67±1.24	
Item 4	Median (Q1, Q3)	2 (2, 3)	3 (2, 4)	0.191
	Mean±standart deviation	2.63±1.14	2.81±1.22	
Item 5	Median (Q1, Q3)	3 (2, 4)	3 (2, 4)	0.226
	Mean±standart deviation	2.77±1.16	2.92±1.17	
Item 6	Median (Q1, Q3)	3 (2, 4)	3 (2, 4)	0.654
	Mean±standart deviation	3.07±1.22	3.03±1.2	
Item 7	Median (Q1, Q3)	4 (4, 4)	4 (4, 4)	0.614
	Mean±standart deviation	3.97±0.83	3.9±0.9	
Total	Median (Q1, Q3)	21 (17, 26)	22 (18, 26)	0.398
	Mean±standart deviation	21.71±5.46	22.23±5.81	

When the participants' marital status were studied in Table 5, it was found that there is no statistically significant difference in 1., 2., 3., 4., 5., 7. items scores and sum of items ($p > 0.05$).

Table 6: Distribution of Participants' Education Level

		Education Level			p
		Undergraduate	Bachelor's Degree	Graduate Degree	
Item 1	Median (Q1, Q3)	4 (3, 4)	4 (3, 4)	4 (3, 4)	0.736
	Mean±standart deviation	3.71±1.19	3.59±1.19	3.7±1.1	
Item 2	Median (Q1, Q3)	4 (3, 4)	3 (2, 4)	3 (2, 4)	0.105
	Mean±standart deviation	3.29±1.27	3.22±1.18	2.93±1.23	
Item 3	Median (Q1, Q3)	3 (2, 4)	3 (2, 4)	2 (2, 3)	0.064
	Mean±standart deviation	3.1±1.18	2.74±1.23	2.52±1.15	
Item 4	Median (Q1, Q3)	3 (2, 4)	3 (2, 4)	2 (2, 4)	0.470
	Mean±standart deviation	2.95±1.32	2.76±1.21	2.64±1.13	
Item 5	Median (Q1, Q3)	3 (2, 4)	3 (2, 4)	3 (2, 4)	0.921
	Mean±standart deviation	2.76±1.14	2.87±1.18	2.84±1.16	
Item 6	Median (Q1, Q3)	4 (2, 4)	3 (2, 4)	3 (2, 4)	0.399
	Mean±standart deviation	3.33±1.32	3.06±1.21	2.98±1.19	
Item 7	Median (Q1, Q3)	4 (4, 5)	4 (3, 4)	4 (4, 4)	0.386
	Mean±standart deviation	3.95±0.97	3.87±0.91	4.02±0.79	
Total	Median (Q1, Q3)	23 (17, 28)	22 (18, 26)	21 (18, 25)	0.385
	Mean±standart deviation	23.1±6.13	22.1±5.86	21.63±5.27	
Kruskal-Wallis test		Q1: First Quartile		Q3: Third Quartile	

As showed in Table 6, there was no statistically significant difference in 1., 2., 3., 4., 5., 7. items scores and sum of items ($p > 0.05$) according to the participants' education levels.

Table 7: Distribution of Participants' Working Year in this Profession

		Working Year in this Profession					P
		< 1 year	1-5 year	6-10 year	11-15 year	≥ 16 year	
Item 1	Median (Q1, Q3)	3 (3, 4)	4 (3, 4)	4 (3, 4)	4 (3, 4)	4 (3, 5)	0.098
	Mean±standart deviation	3.08±0.95	3.65±1.09	3.59±1.19	3.62±1.06	3.82±1.23	
Item 2	Median (Q1, Q3)	3 (2, 4)	3 (2, 4)	3 (2, 4)	4 (2, 4)	4 (3, 4, 5)	0.003**
	Mean±standart deviation	2.85±1.07	2.93±1.17	2.9±1.2	3.24±1.16	3.56±1.22	
Item 3	Median (Q1, Q3)	3 (2, 3)	2.5 (2, 4)	2 (1, 3)	3 (2, 4)	3 (2, 4)	0.014*
	Mean±standart deviation	2.62±1.04	2.7±1.12	2.38±1.2	2.79±1.28	3±1.2	
Item 4	Median (Q1, Q3)	3 (2, 3)	3 (2, 3)	2 (2, 3)	3 (2, 4)	3 (2, 4)	0.048*
	Mean±standart deviation						

	Mean±standart deviation	2.62±1.04	2.65±1.1	2.51±1.21	2.86±1.2	3.04±1.19	
Item 5	Median (Q1, Q3)	3 (2, 4)	3 (2, 4)	3 (2, 4)	3 (2, 4)	3 (2, 4)	0.279
	Mean±standart deviation	2.77±1.09	2.7±1.17	2.83±1.25	2.74±1.04	3.11±1.12	
Item 6	Median (Q1, Q3)	3 (3, 4)	4 (2, 4)	3 (2, 4)	3 (2, 4)	3 (2, 4)	0.410
	Mean±standart deviation	3.31±0.95	3.11±1.24	2.93±1.26	2.83±1.27	3.22±1.09	
Item 7	Median (Q1, Q3)	4 (4, 4)	4 (4, 4)	4 (3.5, 4)	4 (3, 5)	4 (4, 5)	0.343
	Mean±standart deviation	3.92±0.49	3.97±0.81	3.82±0.9	3.9±0.93	4.07±0.88	
Total	Median (Q1, Q3)	22 (18, 24)	21.5 (18, 25)	20 (17, 24.5)	22 (18, 26)	23.5 (20, 28)	0.017*
	Mean±standart deviation	21.15±4.6	21.72±5.19	20.96±5.8	21.98±5.63	23.82±5.71	
Kruskal-Wallis test			Q1: First Quartile			Q3: Third Quartile	
		*p<0.05		**p<0.01			

According to working year in this profession, there was no statistically significant difference in 1., 5., 6., and 7. items scores ($p>0.05$).

There was statistically significant difference for “item 2” ($p=0.003$). Dunn-Bonferroni test was used as a result of the dual evaluations performed, the scores of participants of 16 age and above were higher than 1-5 year and 6-10 year scores (respectively, $p=0.016$, $p=0.004$). There was no statistically significant difference among other working year in this profession ($p>0.05$).

There was statistically significant difference for “item 3” ($p=0.014$). Dunn-Bonferroni test was used as a result of the dual evaluations performed, the scores of participants of 16 year and above were higher than 6-10 year scores ($p=0.006$). There was no statistically significant difference among other working year in this profession ($p>0.05$).

There was statistically significant difference for “item 4” ($p=0.048$). Dunn-Bonferroni test was used as a result of the dual evaluations performed, the scores of participants of 16 year and above were higher than 6-10 year scores ($p=0.031$). There was no statistically significant difference among other working year in this profession ($p>0.05$).

According to the participants’ working year in this profession, there was statistically significant difference for total scores ($p=0.017$). Dunn-Bonferroni test was used as a result of the dual evaluations performed, the scores of participants of 16 year and above were higher than 6-10 year scores ($p=0.006$). There was no statistically significant difference among other working year in this profession ($p>0.05$) (Table 7).

Table 8: Distribution of Participants’ Working Year in the Institution

		Working Year in the Institution				p
		< 1 year	1-5 year	6-10 year	≥ 11 year	
Item 1	Median (Q1, Q3)	4 (3, 4)	4 (3, 4)	4 (3, 5)	4 (4, 5)	0.036*
	Mean±standart deviation	3.56±1.08	3.52±1.2	3.75±1.18	4.11±0.87	
Item 2	Median (Q1, Q3)	3 (2, 4)	3 (2, 4)	4 (2, 4)	4 (3, 5)	<0.001**
	Mean±standart deviation	2.84±1.15	2.97±1.2	3.38±1.18	3.8±1.16	
Item 3	Median (Q1, Q3)	2.5 (2, 4)	2 (2, 4)	2 (2, 3)	3 (2, 4)	0.239

	Mean±standart deviation	2.66±1.21	2.62±1.21	2.6±1.13	3.06±1.21	
Item 4	Median (Q1, Q3)	3 (2, 3)	2 (2, 4)	3 (2, 4)	3 (2, 4)	0.174
	Mean±standart deviation	2.6±1.18	2.67±1.2	2.79±1.2	3.09±1.04	
Item 5	Median (Q1, Q3)	3 (2, 4)	3 (2, 4)	3 (2, 4)	3 (2, 4)	0.056
	Mean±standart deviation	2.84±1.09	2.67±1.18	3.17±1.1	3.17±1.2	
Item 6	Median (Q1, Q3)	3 (2, 4)	3 (2, 4)	3 (2, 4)	4 (2, 4)	0.615
	Mean±standart deviation	3.05±1.19	2.98±1.21	3.08±1.24	3.29±1.18	
Item 7	Median (Q1, Q3)	4 (3, 4)	4 (4, 5)	4 (3, 5)	4 (4, 5)	0.079
	Mean±standart deviation	3.77±0.76	3.95±0.94	3.91±0.88	4.17±0.62	
Toplam	Median (Q1, Q3)	21 (17, 26)	21 (17, 25)	22 (19, 26)	24 (21, 28)	0.009**
	Mean±standart deviation	21.32±5.54	21.38±5.83	22.68±5.46	24.69±4.38	
Kruskal-Wallis test		Q1: First Quartile		Q3: Third Quartile		
		*p<0.05		**p<0.01		

When Table 8 were examined, there was no statistically significant difference in 3., 4., 5., 6., and 7. items ($p>0.05$) according to the participants' working year in the institution.

There was statistically significant difference for "item 1" ($p=0.036$). Dunn-Bonferroni test was used as a result of the dual evaluations performed, the scores of participants of 11 year and above were higher than 1-5 year scores ($p=0.049$). There was no statistically significant difference among other working year in the institution ($p>0.05$).

There was statistically significant difference for "item 2" ($p<0.001$). Dunn-Bonferroni test was used as a result of the dual evaluations performed, the scores of participants of 11 year and above were higher than <1 year and 1-5 year scores (respectively, $p=0.001$, $p=0.001$). There was no statistically significant difference among other working year in the institution ($p>0.05$).

There was statistically significant difference for total scores ($p=0.009$). Dunn-Bonferroni test was used as a result of the dual evaluations performed, the scores of participants of 11 year and above were higher than <1 year and 1-5 year scores (respectively, $p=0.024$, $p=0.008$). Finally, there was no statistically significant difference among other working year in the institution ($p>0.05$).

Results, Discussion, and Suggestions

At the present time, employee retention has become more prominent. Employees who desire and continue in the organization take an advantage for institutions. Job embeddedness explains why workers continue to stay in the organization.

When the relevant literature was reviewed, different study results draw attention. Wijayanto and Kismono (2004) determined that there is positive relationship between job embeddedness and organizational citizenship behavior (Wijayanto and Kismono, 2004: 335). Murphy et al. (2013) found that job embeddedness has a mediator role in the relationship between job insecurity and intention to remain (Murphy et al., 2013: 512). It was found that there is positive relationship between job embeddedness, job satisfaction, organizational commitment, employee performance (Nafei, 2015: 196). Takawira vd. (2014) was found that there is significant relationship among job embeddedness. Researches associated job embeddedness with intention to quit, turnover (Bergiel et al., 2009: 205). There are strong relationship between employee voluntary turnover intentions and intentions to quit (Bergiel et al., 2009: 205).

In this study, it was targeted to investigate that job embeddedness varies with demographic variables or not. when the findings of the study examined, it was found that there is statistically significant difference for participants' age ($p = 0.001$; $p<0.05$). Mazıoğlu and Kanbur (2020) determined

that there is no significant difference for age (Mazıoğlu and Kanbur, 2020). In Yüksel (2020) study, there is no significant difference with age (Yüksel, 2020). In Doğantekin and Seçilmiş study (2021), there is no significant difference according to age (Doğantekin and Seçilmiş, 2021: 1099). These studies have different results with my study. In Dirican and Erdil (2021) study, there is significant difference and positive relationship with age (Dirican and Erdil, 2021: 7013). We can say that the result of this study is similar with my study.

It was determined that there is statistically significant difference for participants' working year in this profession ($p = 0.017$; $p < 0.05$). It was revealed that there is statistically significant difference for participants' working year in the institution ($p = 0.009$; $p < 0.05$). Mazıoğlu and Kanbur (2020) determined that there is no significant difference according to working year in the institution (Mazıoğlu and Kanbur, 2020). Ay (2020) found that there is no significant difference according to working year in the institution (Ay, 2020). These results are not the same with this study. Yüksel (2020) revealed that there is significant difference according to working year in the institution (Yüksel, 2020). This result is similar with my study result.

No significant difference was found according to gender of participants ($p = 0.207$; $p > 0.05$). Mazıoğlu and Kanbur (2020) found that there is no significant difference with gender of participants (Mazıoğlu and Kanbur, 2020). Ay (2020) determined that there is no significant difference with gender (Ay, 2020). In Doğantekin and Seçilmiş study (2021), there is no significant difference according to gender (Doğantekin and Seçilmiş, 2021: 1099). This results are similar with my study.

According to the participants' marital status, there is no significant difference ($p = 0.398$; $p > 0.05$). Doğantekin and Seçilmiş (2021) determined that there is significant difference in marital status (Doğantekin and Seçilmiş, 2021: 1099). This is not consistent with my study. But, Ay (2020) revealed that there is no significant difference with marital status (Ay, 2020). This result is consistent with this study.

When the education level of participants was examined, there is no significant difference ($p = 0.385$; $p > 0.05$). Mazıoğlu and Kanbur (2020) reach the result that that there is no significant difference. This result match with my study.

While this study has similar results with some other studies in the literature, on the other hand it also has found different results with other study results.

This study realized with white-collar employees in different sectors. It can be also focus on a specific sector or institution. It was considered that the results of this study will be a guide to other academic studies on job embeddedness in the future.

References

- Akgündüz, Y. & Cin, F.M. (2015). Job Embeddedness as a Moderator of the Effect of Manager Trust and Distributive Justice on Turnover Intentions. *Anatolia-An International Journal of Tourism and Hospitality Research*, 26 (4), 549-562.
- Ay, P. (2020). Banka Çalışanlarının İşe Gömülmüşlükleri ve Tükenmişlikleri Arasındaki İlişki: Karaman İlinde Bir Araştırma. Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ABD. Yüksek Lisans Tezi (Karaman).
- Bergiel, E.B., Nguyen, V.Q., Clenney, B.F. & Taylor, G.S. (2009). Human Resource Practices, Job Embeddedness and Intention to Quit. *Management Research News*, 32 (3), 205-219.
- Chan, W.L., Ho, J.A., Sambasian, M. & Ng., S.I. (2019). Antecedents of Job Embeddedness: Evidence From Four and Five-Star Hotels. *International Journal of Hospitality Management*, 83, 37-45.

- Cho, Y. & Ryu, J. (2009). Organizational Citizenship Behaviors in Relation to Job embeddedness, Organizational Identification, Job Performance, Voluntary Turnover Intention in Korea. *International Business and Economics Research Journal*, 8 (7), 51-68.
- Crossley, C.D., Bennett, R.J. & Burnfield, J.L. (2007). Development of a Global Measure of Job Embeddedness and Integration into a Traditional Model of Voluntary Turnover. *Journal of Applied Psychology*, 92 (4), 1031-1042.
- Cunningham, G.B., Fink, J.S. & Sagas, M. (2005). Extensions and Further Examination of the Job Embeddedness Construct. *Journal of Sport Management*, 19, 319-335.
- Dedeoğlu, T., Özdevicioğlu, M. & Oflazer, S. (2016). Örgütlerde İşe Gömülmüşlüğü Çalışanların İş ve Yaşam Kalitesi Üzerindeki Etkisi: İyimserliğin Rolü. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 47 (Ocak_Haziran), 135-146.
- Dirican, A.H., Erdil, O. (2021). Psikolojik Sözleşme İhlalinin İşe Gömülmüşlük Üzerine Etkisinde Algılanan Örgütsel Desteğin Aracılık Rolü. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 13 (1), 701-708.
- Doğantekin, A., Seçilmiş, C. (2021). Otel Çalışanlarının Sosyo-Demografik Özelliklerine Göre İşe Gömülmüşlük Düzeyleri, *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 21 (3), 1099-1119.
- Dyk, J. Van., Coetzee, M. & Takawira, N. (2013). Satisfaction With Retention Factors as Predictors of The Job embeddedness of Medical and Information Technology Services Staff. *Southern African Business Review*, 17 (1), 57-75.
- Elshaer, İ. A., Azazz, A.M.S. (2022). Amid The COVID-19 Pandemic, Unethical Behavior in The Name of The Company: The Role of Job Insecurity, Job Embeddedness and Turnover Intention, *International Journal of Environmental Research Public Health*, 19, 247, 1-15.
- Feldman, D.C. & Ng, T.W.H. (2007). Careers: Mobility, Embeddedness, and Success. *Journal of Management*, 33 (3), 350-377.
- Felps, W., Mitchell, T.R., Hekman, D.R., Lee, T.W., Holtom, B.C. & Harman, W.S. (2009). Turnover Contagion: How Coworkers' Job Embeddedness and Job Search Behaviors Influence Quitting. *Academy of Management Journal*, 52 (3), 545-561.
- Ferreira, N. & Coetzee, M. (2013). The Influence of Job Embeddedness on Black Employees' Organizational Commitment. *Southern African Business Review*, 17 (3), 239-255.
- Ghosh, D. & Gurunathan, L. (2015). Do Commitment Based Human Resource Practices Influence Job Embeddedness and Intention To Quit. *IIMB Management Review*, 27, 240-251.
- Gong, Y., Chow, I.H. & Ahlstrom, D. (2010). Cultural Diversity in China: Dialect, Job Embeddedness, and Turnover. *Asia Pac. J. Manag.*, 28, 221-238.
- Halbesleben, J.R.B. & Wheeler, A.R. (2008). The Relative Roles of Engagament and Embeddedness in Predicting Job Performance and Intention to Leave. *Work&Stress*, 22 (3), 242-256.
- Kanten, P., Kanten, S., Dündar, G. (2016). Ücret Tatmininin ve İşin Özelliklerinin İşe Gömülmüşlük Üzerindeki Etkisinde Mutluluğun Rolü, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 8 (3), 64-88.
- Kanten, S., Pazarcık, Y., Gurturk, M., Orak, H. (2021). The Role of Emotional Exhaustion in The Effect of Family Friendly Policies on The Job Embeddedness, *Pressacademia Procedia (PAP)*, 11, 194-200.
- Lee, T.W., Mitchell, T.R., Sablinski, C.J., Burton, J.P. & Holtom, B.C. (2004). The Effects of Job Embeddedness on Organizational Citizenship, Job Performance, Volitional Absences, and Voluntary Turnover. *Academy of Management Journal*, 47 (5), 711-722.
- Lee, T.W., Burch, T.C. & Mitchell, T.R. (2014). The Story of Why We Stay: A Review of Job Embeddedness. *Annual Rev. Organ. Psychol. Org. Behav.*, 1, 199-216.

- Lin, N. (1976). *Foundations of Social Research*, USA, Mc-Graw Hill.
- Mazıoğlu, V. & Kanbur, E. (2020). Banka Çalışanları Arasındaki Farklılıkların İşe Gömülmüşlük Kapsamında İncelenmesi. 2. Uluslararası İktisat, İşletme ve Sosyal Bilimler Kongresi (Econder).
- Mitchell, T.R., Holtom, B.C., Lee, T.W. & Erez, M. (2001). Why People Stay: Using Job Embeddedness to Predict Voluntary Turnover. *Academy of Management Journal*, 44 (6), 1102-1121.
- Murphy, W.M., Burton, J.P., Henagan, S.C. & Briscoe, J.P. (2013). Employee Reactions to Job Insecurity in a Declining Economy: A Longitudinal Study of the Mediating Role of Job Embeddedness. *Group and Organization Management*, 38(4), 512-537.
- Nafei, W. (2015). Meta Analysis of the Impact of Job Embeddedness on Employee Attitudes and Employee Performance: A Study on Commercial Banks in Egypt. *International Journal of Business and Management*, 10 (2), 196-213.
- Ng, T.W.H. & Feldman, D.C. (2009). Occupational Embeddedness and Job Performance. *Journal of Organizational Behavior*, 30, 863-891.
- Özen, Y., Gül, A. (2007). Sosyal ve Eğitim Bilimleri Araştırmalarında Evren-Örneklem Sorunu. *KKEFD/JOKKEF*, 15, 394-422.
- Park, I., Zhu, D., Doan, T. & Kim, P.B. (2021). Stay Away From Fickle Supervisor! Supervisors' Behavioral Fluctuation Diminishing The Effect of Job Embeddedness' Service Behavior. *International of Hospitality Management*, 95, 1-10.
- Ringly, R.W. (2013). The Relationship Between Job Embeddedness and Work Engagement. San Jose State University Master's Thesis.
- Robinson, R.N.S., Kralj, A., Solnet, D.J., Goh., E. & Callan, V. (2014). Thinking Job Embeddedness not Turnover: Towards a Better Understanding of Frontline Hotel Worker Retention. *International Journal of Hospitality Management*, 36, 101-109.
- Rubenstein, A.L., Peltokorpi, V. & Alleni D.G. (2020). Work-Home and Home-Work Conflict and Voluntary Turnover: A Conservation of Resources Explanation For Contrasting Moderation Effects of On-and Off-The-Job Embeddedness. *Journal of Vocational Behavior*, 119, 1-17.
- Takawira, N., Coetzee, M. & Scheureder, D. (2014). Job Embeddedness, Work Engagment and Turnover Intention of Staff in a Higher Education Institution: An Exploratory Study. *SA Journal of Human Resource Management*, 12 (1), 1-10.
- Toker, B., Kalıpçı, M.B. (2020). İş Yaşam Dengesinin Yaşam Doyumuna Etkisinde İşe Gömülmüşlüğü'nün Aracılık Rolü: Konaklama İşletmelerinde Bir Uygulama, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12 (1), 888-901.
- Wen, T., Zhang, Q., Li, Y. (2021). Why Small Tourism Enterprises Behave Responsibly: Using Job Embeddedness and Place Attachment To Predict Corporate Social Responsibility Activities, *Current Issues in Tourism*, 24: 10, 1435-1450.
- Wheeler, A.R., Harris, K.J. & Harvey, P. (2010). Moderating and Mediating the HRM Effectiveness – Intent to Turnover Relationship: The Roles of Supervisors and Job Embeddedness. *Journal of Managerial Issues*, 22 (2), 182-196.
- Wijayanto, B.R. & Kismono, G. (2004). The Effect of Job Embeddedness on Organizational Citizenship Behavior: The Mediating Role of Sense of Responsibility. *Gadjah Mada International Journal of Business*, 6 (3), 335-354.
- Yüksel, S. (2020). Psikolojik Sözleşme İhlalinin İşe Gömülmüşlük ve İşten Ayrılma Niyetine Etkisi: Afyonkarahisar'daki Beş Yıldızlı Otel İşletmeleri Örneği. Afyonkocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği ABD (Afyonkarahisar).

Journal of Social Sciences of Mus Alparslan University

anemon

Derginin ana sayfası: <http://dergipark.gov.tr/anemon>

Araştırma Makalesi • Research Article

Bingöl'de “Deyîrbazî” / Halk Şairliği Geleneği ve Rençber Ezîz'in Gelenekteki Rolü

“Deyîrbazî” in Bingöl / The Tradition of Folk Poetry and the Role of Rençber Ezîz in the Tradition

Okan Alay*

Öz: Sözlü gelenek ve onun bir ögesi olarak söz ve ezginin uyumu esasıyla oluşturulan sözlü şiir, adıyla uyumlu olarak sözlü bir bağlamda ortaya çıkarak günümüze ulaşır. Aşıklık ve dengbêjlik geleneğinin yansıması şeklinde, Kird (Zaza) Kürtlerde yaygın olan “deyîrbazî geleneği”, yani halk şairliği, Bingöl yöresinde kadim bir değer olarak var olagelir. Ezgi ve şiirin, müzik ve edebiyatın, doğaçlama ve icranın uyumuyla ortaya çıkan deyîrbazlık; ozan, âşık, dengbêj, lawikbêj, halk şairi gibi ilintili kavramlarla zengin bir sözlü temsil niteliğine sahiptir. Sünni ve Alevi toplumda kendine özgü mecrada gelişerek belli temsilciler aracılığıyla yaşatılır. Bu kapsamda geleneğin usta bir ismi olarak 1955-1983 yılları arasında yaşayan Rençber Ezîz, deyîrbazlık açısından oldukça önemli bir rol oynar. Geçmiş birikimden yararlanarak bireysel ve toplumsal temalarla birlikte anadili, kimlik ve aidiyet odağında politik içerikleri de eserlerine taşır. Salt doğduğu il Bingöl'de değil, başta komşu iller olmak üzere Kürtçenin konuşulduğu pek çok yerde tanınıp değer verilen bir isimdir. Yaşadığı dönemdeki ozanları etkilediği gibi kendinden sonraki pek çok ünlü isme esin olur. Eserleri onlar tarafından yorumlanır. Böylece Rençber Ezîz geçmiş, şimdi ve gelecek arasında sözden yazıya, şiirden müziğe etkin bir kültür aktarıcısı olarak konumlanıp usta ve öncü bir isim olur.

Anahtar Kelimeler: Sözlü gelenek, halk şiiri, deyîrbaz, dengbêj, Rençber Ezîz, Bingöl

Abstract: Oral poetry, which is formed on the basis of the harmony of the word and the melody as an element of the oral tradition, has emerged in an oral context in accordance with its name and reaches our day. As a reflection of the tradition of minstrelsy and dengbêj, the “deyîrbazî tradition” that is common in Kird (Zaza) Kurds, that is, folk poetry, has existed as an ancient value in the Bingöl region. The rhetoric that emerges with the harmony of melody and poetry, music and literature, improvisation and performance; It has a rich oral representation quality with related concepts such as poet, minstrel, dengbêj, lawikbêj, folk poet. Sunni and Alawite society develops in its own unique way and is kept alive through certain representatives. In this context, Rençber Ezîz, who lived between 1955-1983 as a master of the tradition, plays a very important role in terms of intelligence. By making use of his past experience, he carries political content in the focus of mother tongue, identity and belonging, along with individual and social themes. It is a name that is recognized and valued not only in Bingöl, the city where he was born, but also in many places where Kurdish is spoken, especially in neighboring provinces. He influenced the poets of his time and inspired many famous names after him. Their works are interpreted by them. Thus, Rençber Ezîz is positioned as an effective cultural transmitter between the past, present and future, from words to writing, from poetry to music, and becomes a master and pioneering name.

Keywords: Oral tradition, folk poetry, deyîrbaz, dengbêj, Rençber Ezîz, Bingöl

* Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi Türkçe ve Yabancı Dil Uygulama ve Araştırma Merkezi,

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3065-5705>. E-mail: okanalay@hacettepe.edu.tr

Cite as/ Atıf: Alay, O. (2022). Bingöl'de “Deyîrbazî” / halk şairliği geleneği ve Rençber Ezîz'in gelenekteki rolü. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(3), 1177-1190. <http://dx.doi.org/10.18506/anemon.1124707>

Received/Geliş: 01 Jun/Haziran 2022

Accepted/Kabul: 28 September/Eylül 2022

Published/Yayın: 30 December/Aralık 2022

e-ISSN: 2149-4622. © 2013-2022 Muş Alparslan Üniversitesi. TÜBİTAK ULAKBİM DergiPark ev sahipliğinde. Her hakkı saklıdır.

Giriş

Sözlülük esasıyla, söz odağında gelişerek geçmişten günümüze değin süregelen sözlü gelenek, ait olduğu toplum ve coğrafyayla ilintili olarak kimi zaman diğerleriyle benzeşen, kimi zaman da kendine özgü niteliklerle doğal mecrasında varlık bulur. Ruth Finnegan'ın deyişle sözlü gelenek, okur-yazar olan veya olmayan toplumlarda ortaya çıkıp söz esasına dayalı olarak kuşaklar boyunca aktarılan ve bir toplumun bütün üyelerinin ortak ürünü olan bilgilerdir (akt. Tosh, 2013: 216). Söz konusu bu bilgiler/ürünler, temel esaslarını korumakla beraber bazı değişim ve dönüşümlerle de olsa kuşaktan kuşağa aktarılır.

Geçmiş kültürel değerler, dünyanın farklı coğrafya ve kültürlerinde çoğunlukla sözlü şiir biçiminde ritim, uyak, ölçü gibi öğelerin kolaylaştırıcılığıyla (Goody, 2017: 63-64) ortaya çıkıp yine bunlar aracılığıyla ve öznesi olan özel temsilcileri ve toplumun pek çok üyesinin katılımıyla yaşatılıp aktarılır. Bu çalışmanın konusu olan “deyîrbazî” yani deyirbazlık geleneği” ve onun başat temsilcilerinden olan “Rençber Ezîz” öznesi de bu bağlamda kadim sözlü geleneğin bir yansıması olarak Anadolu ve Mezopotamya kavşağında varlık bulan iki sözlü geleneğin, âşıklık ve dengbêjlik geleneğinin izinde var olagelir. Bingöl'ün de içinde yer aldığı kültürel coğrafyada söz konusu iki gelenek söz, ezgi, anlatı, şiir ekseninde “âşık, ozan, hozan, halk şairi, dengbêj, deyîrbaz” gibi adlarla bilinen ustalar aracılığıyla temsil edilir. Bingöl yöresi özelinde bu adı geçen ustalardan biri olan “deyîrbaz”lar, söz ve ezgi birlikteliğiyle, deyîrbazlık geleneği çerçevesinde bir yönüyle halk şiiri, bir yönüyle de halk müziği ürünü olabilecek bir kültürel birikimi meydana getirir.

İnanç ve müzikle bağlantılı olarak gelişen deyîrbazlık geleneği dilden dile, telden tele aktarılarak geçmişten günümüze ulaşır. Sözlü kültür ve edebiyatın bir gereği olarak farklı coğrafya ve toplumlarda söz ve ezgi ustası birçok usta varlık gösterir. İslam öncesi Türk kültüründe kam, baksı, şaman, sonrasında İslami dönemle birlikte ozan, âşık, halk şairi; Ermenilerde aşug (guşan), Balkanlarda guslari, İran'da kıssahan, Avrupa'da Keltler döneminde druid ve Yunanlılarda rhapsodos ve Afrikalı kabilelerde griot gibi adlar bu ustaları tanımlar (Alay, 2019: 65-98). Aynı misyonla Kürtlerde de dengbêj, stranbêj ve deyîrbaz kavramı gelenek içinde konumlanır. Çalışma konumuz olan “deyîrbazî” geleneği işte bu çerçevede söz ve ezgiyle ilintili olarak Kürtçenin Kirdkî (Zazaca) lehçesinde öne çıkar ve Bingöl yöresinde de köklü bir geleneğin öznesi olarak değer atfeder.

1.Deyîrbaz ve İlintili Kavramlar

Deyîrbaz, Kirdkî bir kavram olarak sözlü şiir ve geleneksel müzikte ses sanatçısı, türkü ve/veya şarkı söyleyen kişi, ozan gibi anlamları içerir. Sözcük, “deyîr” (deyîre)'den türetilen, onu seslendiren özne için kullanılır. O halde deyîr sözcüğünün eş veya yakın anlamlarıyla birlikte ne anlama geldiğine değinmek gerekir. “Deyîr/deyîre”: türkü, ezgi, şarkı demektir. Deyîr için ayrıca ezgiyle bağlantılı olarak “lawik”, “kilam” gibi yakın anlamlı sözcükler kullanılır (Vate Kirmanckî-Tirkî Ferheng, 2016: 116, 428).

Türkçede türkü, ezgi, şarkı gibi kavramlarla eşdeğer olsa da deyîr; çoğunlukla söyleyeni belli olan kişilerin seslendirdiği aşk, özlem, yurt özlemi, sevgi gibi konuları işleyen türküler için kullanılır. Lawik da deyîr gibi ezgi odaklı olmakla beraber genellikle hüznün temalı olan ve düğünlerde özellikle enstrümanlı oyunlarda tercih edilen türkülerdir. Klam veya kelûm ise dengbêj, hozan (ozan) ve âşıkların seslendirdiği hikâyesi olan, uzun hacimli manzumeleri karşılayan bir kavramdır (Alay, 2021: 365-366). Söz konusu bu kavramlar; “deyîr, lawik, klam” manzume, şiir, ezgi/müzik odağında gelenekten moderne varlığını sürdürmeye devam etmektedir.

Yukarıda değinilen kavramlar çerçevesinde “deyîrbaz” sözcüğü; deyîri icra eden özneyi karşılar. “Şarkıcı, türkücü” anlamlarıyla birlikte daha kapsayıcı olarak “ses sanatçısı” anlamına gelir (Vate Kirmanckî-Tirkî Ferheng, 2016: 116, 428). Dolayısıyla deyîrbaz öznesi için, ilintili olarak “lawikvaj”, “hozan” ve son yıllarda Türkçe literatürün de etkisiyle ayrıca ozan, âşık, halk şairi gibi adlar da kullanılır.

Geçmişten beri sözlü edebiyatın ve geleneğin daha etkin olduğu Kird/Zazalarda ve onun yoğun olarak yaşatıldığı bir saha olarak Bingöl’de, söz konusu deyîrbaz, lawikvaj, stranbêj, dengbêj gibi temsilciler toplumun kültürel değerleri, sanatı, tarihi ve günlük yaşamıyla ilgili bilgi ve birikimleri yaşatma noktasında önemli bir rol üstlenirler (Karaca, 2021: 264). Onlar aracılığıyla sözlü ürünler yüzyıllar boyu yaşatılarak yörede, dilden dile, kuşaktan kuşağa aktarılır.

Deyîrbaz ve onunla ilintili olarak lawikvaj, stranbêj, dengbêj, hozan, âşık, halk şairi gibi adlarla bilinen sözlü gelenek temsilcileri, İslam öncesi dönemden beri var olduğu gibi, İslami dönemle birlikte yeni ritüel, motif ve inanışların etkisiyle varlığını yeni bir bağlamda sürdürür. Günümüzde de bu temsilciler farklı tezahürleriyle, gerek halk edebiyatında, gerekse halk müziğinde rol üstlenmeye devam eder.

2. Bingöl’de Şiir ve Müzik Odağında Deyîrbazî Geleneği ve Özellikleri

Sözlü geleneğin önemli bir özelliği, yazılı bir metne bağlı olmaksızın icra edilen ürünlerin bir yönüyle manzume/şiir, bir yönüyle de müzik/ezgi olarak dilden dile, kuşaktan kuşağa aktarılmasıdır. Sözlü bir ürün oluşum, gelişim, aktarım ve devamlılık süreciyle ait olduğu toplumun kültürel bellek ögesi olarak var olur.

Geçmişten günümüze değin sözlü ürünler özellikle manzumenin/şiirin kolay ezberlenmesi, uyaklı ve ritmik oluşu yanında bizzat müziğin dinamizmi, tınısı, tekrarlanıp aktarılmasının kolaylaştırıcılığından yararlanarak yok olup gitmekten kurtulur.

Doğal olarak sözlü yaratıcılıkta müzik; söz ve ezginin kompozisyonu aracılığıyla sözlü gelenek ürünlerinin ezberlenmesi, korunması ve yayılmasında dinamik bir güce sahiptir (Alay, 2019: 30-35). Şiir ve müziğin yanı sıra kültürel bellekteki bir ürünün/bilginin aktarılmasında ve/veya sunulmasında ses, vücut, mimikler, el-kol hareketleri, ritim ve ritüel eylem gibi çok yönlü sanatsal birçok iletişim aracı kullanılır (Assmann, 2015: 60).

Söz konusu öğelerle bağlantılı olarak müziğin, kültürel belleğin oluşum, aktarım ve devamlılığının sağlanmasında işlev sahibi olmasının yanında, aynı zamanda onun yapısal bir parçası olarak var olur. Bu minvalde kültürel belleğin taşıyıcısı konumunda olan sözlü gelenek ustalarının dinleyicilerle iletişimi kurmasında ve mit, destan, halk hikâyesi, mani, ninni vb. gibi manzum halk edebiyatı metinlerinin ritüel ya da çeşitli icra ortamlarında muhataplarına aktarımı gibi birçok halk bilgisi alanında önemli bir yer teşkil eder (Akin, 2015: 115).

Anadolu sahası âşıklık geleneği veya Türk saz şiiri geleneği olarak adlandırılan halk şairliğinde sazın ve sözün uyumu odağında adeta halk şiiri ve halk müziği iç içedir. Yine çoğunlukla enstrümanlı bir icra özelliği gösterse de Kürt dengbêjlik geleneğinde, adından da anlaşılacağı üzere, “deng: ses, bej: söylemek” kavramlarından türetilen, sese ruh kazandıran, sesi canlı hale getiren ustaların (Uzun, 2006: 12) ürünlerinde ezginin etkisi dikkat çekicidir. Kaldı ki dengbêjlik geleneğinin yaşatıldığı sahalarda bazen saz, mey, ribab, bilur (kaval) gibi enstrümanların da dengbêjlere eşlik ederek (Kardaş, 2013: 54) sözün ve müziğin birlikteliğine zemin hazırladığı görülür.

Bingöl ve yöresinde özellikle Kanireş adıyla bilinen Karlıova ilçesi dengbêjliğin etkin olduğu bir saha olarak dikkat çeker. Öyle ki ünlü kadın dengbêj Eyşe Şan (Ayşe Şan, Eyşe Xan) 1938 Diyarbakır doğumlu olsa da on bir yaşına kadar çocukluğu Karlıova ilçesinin Bahçe köyünde geçtiği için, başta yöredeki dengbêjler olmak üzere Bingöllüler onu kendi hemşerisi olarak görür. İlçede geleneğin temsilcileri arasında Ehmedê Bertî (1930), Siddiqê Bozê veya Qarlovê (1935) gibi ünlü isimler yer alır. Bu hususta kolektif bir çalışma olarak 2007 yılında yayınlanan Bingöl Dengbêjleri (Karasu, Hülakü, Korkmazcan, Güleriyüz & Güngör, 2007) kitabında, elli iki dengbêj yaşam öyküsü ve klam/eserleriyle değerlendirilir. Bu isimler arasında Hacı Axa (Ağa) Çelik (1944), Şeyh Selahattin Korkutata (1925), Hacı Mehmet Aran (1938) gibi isimlerin yanında başta Ayşe Şan (1938) olmak üzere, Medine Sadak (1925), Zozan (1951) gibi az da olsa bir kadın dengbêj varlığından söz edilebilir. Günümüzde bu ustaların izinde, 1984 doğumlu Şerif Uğur, Serkan Aksoy, 1981 doğumlu Samet Ateş gibi birçok genç dengbêj söz konusu kültürel mirası yaşatmaya devam eder.

Yukarıda değinildiği üzere söz konusu dengbêjlik geleneği ve yine Anadolu sahası âşıklık geleneğinin etkin rolü yanında Ermeni, Fars, Arap ve Süryani gibi komşu halkların sözlü şiir ve müziğinin de bu coğrafyada yadsınamaz bir katkısı vardır. Doğal olarak yüzyılların birikimiyle ve etkileşimlerle Bingöl yöresinde de şiir ve müzik birbirini tamamlayan öğeler olarak deyîrbazlıkta oldukça önemli bire sahip olur.

Sözlü gelenek ve onun bir ögesi olan sözlü şiir yaratıcılığı, Sünni-Şafii Kürtlerde dengbêjlik geleneği odağında daha güçlü iken, Alevi (Kızılbaş) Reya Heq Kürtlerde ise inançla bağlantılı olarak sazın ve sözün kutsiyeti bağlamında daha etkin bir role haizdir. Doğaçlama söylemek, “saz” ve “söz” uyumuyla şiir ve müziğin iç içe geçtiği bu gelenek, Bingöl ve yöresinde gerek halk şairliği, gerekse “deyîrbazlık” biçimiyle çok eskiden beri var olagelir. Bingöl’ün de içine yer aldığı Kirdkî (Zazaca) sözlü şiir geleneğinde söz ve müziğin iç içe olduğu bu kültürel birikimin Alevi Kırmanc (Zaza) toplumunda ayrı bir yeri vardır. Bu edebiyat ve sözlü şiir varlığı genellikle cem ayinlerinde müzik eşliğinde icra edilir (Kırkan, 2019a: 113).

Dersim (salt Tunceli değil, Bingöl’ün kuzeybatısının da içinde yer aldığı günümüzdeki Tunceli ilinden daha geniş bir yöre) merkezli olarak Alevi Kürtlerde yaygın olan sazlı, sözlü anlatma geleneği iletişim, etkileşim ve ulaşım olanaklarının da etkisiyle çoğunlukla Sünni inanca mensup Bingöl ve komşu illerde de etkinliğini artırır. Öyle ki “şöhreti Bingöl’ü aşarak tüm bölgeye, hatta ulusal, uluslararası alanlara kadar yayılan Rençber Ezîz” (Karasu, 2012) örneğinde görüleceği gibi birçok güçlü temsilci bile yetişir.

Sözlü gelenek odağında, gerek dengbêjlik gerekse âşıklık geleneğinin etkisiyle güçlü bir sözlü şiir ve halk müziği geleneğine sahip olan bu kültürel coğrafyada, Bingöl özelinde Rençber Ezîz önemli bir figür olarak belirir. Sünni bir gelenekten ve bir “seyda/molla”nın, din bilgininin âmâ oğlu olarak saza ve söze ayrıca değer atfedip sanki geleneksel usta-çırak ilişkisiyle bizzat bir âşığın, dengbêjin yanında yetişmişçesine donanımlı bir sanatçı kimliğiyle tarzını oluşturur, yerelden ulusal bir niteliğe evrilir. Ondand önce geçmiş dönemlerde hatırı sayılır bir sözlü gelenek temsilcisi ve icra ettikleri bir sözlü literatür olsa da maalesef pek çok kültürel değer gibi onlar da zamanında yazıyla veya sesle kayda alınmadığı için söz uçar, yazı kalır ilkesinin gerçekliğiyle ya unutulmuş ya da bazı özelliklerini yitirip eksilerek anılır olmuştur. Ancak yine de başka coğrafyalardaki sözlü icra biçimiyle benzer olarak bir usta-çırak ilişkisiyle informel bir eğitim ortamında, çoğunlukla çekirdekten, görerek, dinleyerek, taklit ederek bir yetişme ortamının varlığından söz etmek mümkündür.

Bingöl yöresinde deyîrbazlık geleneğinde Rençber Ezîz isminin yanında tıpkı onun gibi ana dili Kirdkî başta olmak üzere Kurmancî, Türkçe ve hatta ondan farklı olarak Almanca eserleri icra eden Seîd Altun önemli bir özne olarak dikkat çeker. Rençber Ezîz gibi o da kadim anonim şiir ve müzik birikiminden beslenerek sazıyla, sözüyle önce Bingöl’de tanınmaya başlar ardından yurt dışında Almanya’da yaşamını sürdürürken daha geniş kitleler arasında tanınır olur. Tekrar yurda dönünce Bingöl ve Diyarbakır’da sanatını sürdürür (Batur, 2021). Rençber ve Altun’dan sonra birçok deyîrbaz bu geleneği yaşattırken bir yanıla âşıklık geleneği ve bir yanıla da söz konusu deyîrbazlık literatüründen beslenen Mehmet Yurtsever, Veli Korkankormaz, Hacı Gürhan ve Abdurrahman Delen gibi halk şairlerinin geleneksel olandan beslenmesi hususunda önemli katkısı vardır.

Geçmişten günümüze değin ezber, tekrar, hatırlatma, yaşatma gibi öğelerin önem arz ettiği bir saikle deyîrbazlık geleneği kendi temsilcilerini ve dinleyici kitlelerini var ederek varlığını sürdürmeyi başarır. Bu bağlamda deyîrbazlar, doğaçlama olarak, saz ve söz ustalığıyla, telden ve dilden söyleyerek bir dinleyici ortamında performans gösterirler. Topluluk karşısında düğünde, şenlikte, özel meclislerde, kutlama ve anmalarda bir nevi ses sanatçısı, şair ve hikâye anlatıcısı olarak misyonlarını yerine getirirler. Günümüzde dahi gerek salon düğünlerinde gerekse dijital ve elektronik ortamlarda bile deyîrbazların, gelenekten devraldıkları mirası, değişim ve dönüşümün çarkı karşısında yaşatmaya çalıştıkları görülür.

3. Öncü Bir Deyîrbaz / Halk Şairi: Rençber Ezîz

Bilindiği üzere halk şiiri geleneğinde önemli bir özellik de bir şairin, takma ad veya bir kimsenin ikinci adı olarak bilinen mahlas alması ve eserlerinde onu kullanmasıdır (Karaalioğlu, 1975: 214).

Kirdkî şiir ve müzikte başlı başına bir değer olan Rençber Ezîz de kimlik adı Aziz Berdibek yerine “Rençber” mahlasını tercih eder. Sözlük anlamı, Kürtçede¹ ve Farsçada²; “zahmet çeken, emekçi, ırgat, işçi” demektir. Türkçede de Türk Dil Kurumu Sözlüğü’nde “rençper” olarak geçen sözcük, “tarla, bağ, bahçe, yapı ve toprak işlerinde ağır işleri gören gündelikçi, ırgat” olarak tanımlanır.³

3.1. Hayatı

Rençber Ezîz 1955 yılında Bingöl merkeze bağlı Wusfan (Akpınar) köyünde dünyaya gelir. Henüz bir yaşındayken yakalandığı göz hastalığı sonucu iki gözünü de yitirir. Aynı yıl içinde ailece Bingöl şehir merkezine, Derê Qesarûn’a (günümüzde Yeni Mahalle’de bir yer) taşınır. Sekiz yaşındayken medrese öğrenimine gönderilir, Kur’an’ı-Kerim öğrenir, sesi güzel olduğu için ayrıca mevlit okur, ilahi söyler. 13 yaşındayken hafız olur. 1971 Bingöl depreminde karanlık dünyasını aydınlatan annesini kaybedince derinden etkilenir.

1973 yılında İstanbul’a gider. Çemberlitaş Mevlithan Mektebi’ne başlar, orada “Körler Cemiyeti”yle tanışır, bu vesileyle görme engellilere eğitim veren okullarda okuma-yazma öğrenir, müzik faaliyetlerine katılır, sonrasında saz çalmayı öğrenir. Yıl 1977 olduğunda artık sazıyla sözüyle kendi müziğini icra eden, çay bahçelerinde, salonlarda, kitlelere türküleriyle seslenerek tanınmaya başlayan, kendi müzik kariyerini belirleyen bir ozan vardır. Deyîrlerinde, eserlerinde salt lirik söyleme salt bireysel konuları değil toplumsal konulara da yer verdiği için dönemim siyasi atmosferinin de etkisiyle kimi engellemelere maruz kalır ve ardından siyasi propaganda yaptığı gerekçesiyle tutuklanır. Yedi ay dokuz gün hapis yatar. 1978 yılında cezaevinden çıkınca Bingöl’e döner, ancak başı yine de rahat değildir, kovuşturmalar, mahkemeler, baskılar derken Almanya’ya siyasi iltica talebinde bulunur (Karasu, Hülakü, Korkmazcan, Güleriyüz & Güngör, 2007: 21-23).

Yurt dışındayken Almanca ve İngilizce öğrenir. Müzik çalışmalarına devam eder ve nihayet Kirdkî, Kurmancî ve Türkçe eserlerden oluşan “Hesreta Azadî” adıyla bir kaset çıkarır. Memleketinden çok uzakta olsa da, sazıyla, sesi ve gönül gözüyle kısa süre içinde başta Bingöl’de olmak üzere özellikle Kirdkî konuşulan yörelerde büyük bir teveccühle karşılaşır. Böylece ilk kez Kirdkî yani Zazaca deyîrler, türküler bir deyîrbazın, ozanın diliyle kasetlere, plaklara taşınarak evden eve, dilden dile yayılır. Doğduğu toprakların, anadilinin sesi olarak yaşamı boyunca mücadele etmeye devam eder.

Rençber Ezîz, 31.07.1988’de Almanya’da yaşama veda eder. Almanya’nın Hannover kentinde yüksek bir binanın balkonundan bilinmeyen bir nedenle düşüp hayatını kaybeder. Düştü mü, düşürüldü mü, kaza mı, kasıt mı olduğu üzerine soru işaretleriyle dolu bir ölümle, otuz üç yıllık kısacık yaşamı nihayete erer.

3.2. Sanat Anlayışı

Rençber Ezîz anadili Kirdkînin yanı sıra Kurmancî deyîrleri ve Türkçe ezgileriyle salt Bingöl’de değil, bütün Kürtler arasında haklı bir üne sahip olan bir deyîrbaz, halk sanatçısıdır. Anadilini son derece yalın, akıcı ve bir o kadar da ustaca kullanarak halk kültürü ve yaşamını eserlerine taşır. Aşk, ayrılık, gurbet gibi bireysel temaların yanı sıra Kürtlük bilinci başta olmak üzere sosyal ve politik tezi olan “deyîr”leri, türküleriyle kendi döneminden sonrasını da etkilemeyi başarır (Alay, 2019: 34-35).

Rençber Ezîz, Zazacayı son derece güzel ve ustaca kullana bir halk ozanı olarak sanatıyla dil, kültür ve folklor alanına ciddi katkılar sunmuş, genel olarak Kürt dili ve edebiyatı için, özel olarak Zazaca konuşan Kürtler için yeri yadsınamaz bir değerdir (Uzun, 2012: 10-11). Onun klam ve deyîrleri içerik ve biçim yönüyle halk müziği başta olmak üzere folklor açısından oldukça önem arz eder. Eserlerinde yalın ve mahalli bir dil kullanması yönüyle Çewlîg (Bingöl) ağzına ait pek çok hususiyeti onda müşahede etmek mümkündür (Kırkan, 2019b: 887).

¹ <https://tr.glosbe.com/ku/tr/rençber>

² <https://www.vajehyab.com/>

³ <https://sozluk.gov.tr/>

Sözlü kültürle ilintili olarak onda tarihsel ve toplumsal miras ekseninde şekillenen bir müzik anlayışı ön planda olup mensubu olduğu toplumu, örselemiş Kürtlük kimliği ve kültürel değerlerini, tarihini, coğrafyasını bu mirastan haberdar etme ve sahip çıkma bilinci pratiği vardır (Karasu, 2012: 14). Bu bağlamda gerek derlediği, gerekse kendi besteleyip söylediği deyişleriyle Kırdkî sözlü geleneğin ve halk müziğinin öncü bir örneği olarak ortaya çıkar, sonrasında birçok isme esin kaynağı olur.

Kürtçenin iki lehçesini (Kırdkî ve Kurmancî) ve Türkçeyi yalın ve akıcı bir şekilde sanatına yansıtan ozanın pek çok deyiş/türküsü vardır. Bunlardan bazılarını şöyle sıralamak mümkündür: “Ez Neweşa, Dilo Dilo, Ina Kênek Kûmca Ra Wa, Wey Ezo Wey Ezîz o, Way Way Nîna, Lorî Lorî, Lo Halê Min, Hamal Seyfo, Bilmiyor Mu?” (Karasu, 2012).

“Tucarî ûmên Wisfûn turaq guretîn dilo dilo
Werrê mi bîyor hela gi ma lawîk vatîn dilo dilo
Yo mi vatîn, yo mi dima yê vatîn wax dilo dilo
Yê vatîn dilo dilo, yê vatîn wax dilo dilo
Yo yê vatîn, yo yê dima mi vatîn dilo dilo
Mi vatîn way dilo dilo, mi vatîn wax dilo dilo.”¹ (Karasu, 2012: 209).

Yukarıda bir bölümüne yer verilen ve Rençber Ezîz’in şiirsel, yalın, lirik söylemini ve ana dilinin müzikalitesini yansıtan deyişinde aşkın, iki iken bir oluşunun, “dilo dilo” ile “dil” (aynı zamanda gönül)’ gönülden dile/sese dökülüşüne tanık olunur.

Rençber Ezîz’in sazı ve sözüyle icra ettiği, şiirin ve müziğin bir bütünsellik arz ettiği sanat anlayışı, Alevi inançlı şairlerde olduğu gibi tarihsel kodlardan kaynaklı inanç ekseni, kendine özgü ritüeller barındıran, kutsiyet barındıran bir icra biçimi değildir. Ancak yine de Rençber doğrudan bir usta-çırak ilişkisiyle bir ustanın yanında ya da bir Alevi ocağında yetişmese de, yaşadığı dönemin sosyokültürel dokusu ve politik bilincinin yanı sıra kaset, radyo gibi olanaklar aracılığıyla bu güçlü gelenekten de etkilendiğini söylemek mümkündür.

“Milletê ma milletê ma
Dinya d’ yo darê ma çin ya
‘Ezîz bi serwird semêd’ şima” (Karasu, 2012: 212).

Rençber Ezîz bu dizelerinde, “millete ma” [milletimiz] ifadesiyle mensubu olduğu Kürtlere seslenerek onlar için türlü sıkıntılara katlandığını, ancak yine de “Dinya d’ yo darê ma çin ya”, yani bir dikili ağaçlarının dahi olmadığını oldukça lirik ve çarpıcı bir şekilde dile getirir.

Bireysel ve toplumsal konular, duygu ve düşünceler yalın ve doğal bir dille aktarılırken başta türküler olmak üzere hemen hepsinde uyak, ölçü, ezgi, ritim gibi öğeler söz ve müzik bağlamında birlikte kullanılır. Çoğunlukla dörtlükten yararlınsa da gelenekselin dışına çıkarak beşli, altılı gibi bölüm ve serbest bir yapıdan oluşan eserleri vardır. Yine ölçü olarak yedili, sekizli, on birli gibi kalıpları kullanmakla beraber kendine seslendiği “Wey Ezo” (Vay Aziz) adlı deyişinde görüleceği üzere altı dizeden oluşan bentte, 3+4 biçiminde yedili kalıp ve başka eserlerinde ise dokuzlu, onlu kalıpları da tercih ettiği görülür:

“Wey Ezo, wey Ezîz o
Wey Ezo, wey Ezîz o
Nê pîs o, nê temîz o
Şar ûmnûn o, tu payîz o
Wey Ezo, wey Ezîz o
Nê pîs o, nê temîz o.”² (Karasu, 2012: 212)

¹ Türkçesi: “Tüccarlar gelirdi Wusfûn köyüne çökelek alırdı dilo dilo / İmrenilesi o onlar, türküler söylerdik biz dilo dilo / Bir ben söylerdim, bir o dilo dilo / O söylerdi dilo dilo, o söylerdi vah dilo dilo! / Bir ben söylerdim, bir o dilo dilo / Ben söylerdim vay dilo, ben söylerdim vah dilo.” (Çeviri: O.Alay)

² Türkçesi: “Vay Aziz, vay Aziz (2) / Ne pistir ne temiz / El âleme yazdır, sana güz / Vay Aziz, vay Aziz / Ne pistir ne temiz.” (Çeviri: O. A.)

Aşağıdaki örnekte, “Hamal Seyfo” eserinden alınan bölümde görüleceği gibi serbest bir tarzda icra ettiği ürünleri de vardır:

“İsmi Seyfettin’ di
Kendisi hamaldı.
Eğildi, sırtına bir televizyon aldı.
Dedim: “Xalo¹, piyango mu vurdu?”

(Meğersem başkasına götürüyormuş.
Bir de parasını eksik vermişler zavallının.)” (Karasu, 2012: 221).

Rençber Ezîz ana diliyle, yalın ve akıcı bir şekilde içinde doğup büyüdüğü halka ses olmuş, deyişleriyle, şiirleriyle onun bireysel ve toplumsal sorunlarını, yoksulluğunu, tarihsel ve kültürel meselelerini yansıtmıştır. Bu bağlamda dil ve kültür yönüyle, sınıf ve aidiyet bakımından “öteki” olarak görülenleri bizzat içeriden bir tanık olarak, ismiyle müsemma bir halk şairi edasıyla aktarmıştır. Doğal olarak, “Çocukluğunda fiziki manada görme yetisini kaybeden Rençber Azîz’in, ‘ya bindestî, ya azadî’ [ya kölelik, ya özgürlük] dikotomisinde dile getirdiği ‘hesreta azadî’ [özgürlüğe hasret] temalı eserlerinde ekseriyetle toplumsal, siyasal ve iktisadi sorunları ele alarak gündemleştirmesi, onu ‘gözleri olup da görmeyen’ insanlardan belirgin bir biçimde farklılaştırmaktadır.” (Çağlayan, 2021: 24).

“Çıra?” [Neden?], “Pirode” [Vurun], “Ez Neweşa” [Hastayım], “Way Way Nînna” gibi pek çok eserinde Kürtlerin kimlik ve kültürel sorunları, ekonomik koşulları, dil ve aidiyet bilinci, dinsel taassup, sürgün, göç, haksızlık, ötekileştirilme gibi birçok konuyu sazıyla ve sözüyle geniş kitlelere duyurur. “Çıra” [Neden?] adını taşıyan deyişinde arkadaşlarının ve yakın akrabalarının farklı siyasi tercihlere yönelmesini politik söylemlerle eleştirir (Barca & Basuğuy, 2021: 303-307). Gerek bireysel gerekse toplumsal düzlemde adeta bir atasözü gerçekliğiyle, “Tasê dişmên ra awk mewî” [Düşmanın tasından su içme] dizesiyle duyarlılık oluşturmaya çalışırken, öte yandan, “Feqîrê Çolîg mi vîr ra neşîna dilo dilo” [Bingöl’ün yoksul/(n)luğu aklımdan çıkmıyor dilo dilo] dizesiyle memleketinden ayrı düşüşünü, hapis ve Almanya sürgünlüğünü dile getirir.

“Şîma kul kêrd zerrê ma
Ma vaydûn welê şîma
Nînna nînna nînna
Şîma vînên senîna

Nînna nînna nînna”² (Karasu, 2012:190-192) dizelerinde 12 Eylül askeri rejimine karşı eleştirel bir tutum sergileyerek darbe ile halk iradesinin ele geçirilmesini kabullenmez, bizzat eserin sonraki dizelerinde Kenan Evren’i hedef alarak alaylı bir ifadeyle yerer. Bu minvalde yukarıdaki dizelerde de görüleceği üzere, “biz” (ma) ile yoksul ama cesur ve onurlu bir zümre tasvir edilirken, “siz” (şîma) zamiriyle ise üretim araçlarını ellerinde bulunduran baskıcı zümre tasvir edilir (Barca & Basuğuy, 2021: 309).

Rençber Ezîz yaşadığı dönemin sorunlarına tanık olmakla yetinmez, onları çarpıcı bir biçimde, halkın kadim diliyle somut örneklerle betimlemiş, edilgen konumda bırakılan toplumun çözüm ve direniş odaklı olarak etkin olmasını yeğlemiştir. Nihai olarak müzik çalışmaları bir bütün olarak değerlendirildiğinde, sanat anlayışı bakımından toplumsal olaylara çok ilgili olduğu, klam, stran ve deyişlerini “ya bindestî” [kölelik], “ya azadî” [özgürlük] ikileşiminde coşkunu bir edayla dile getirdiği müşahade edilir (Barca & Basuğuy, 2021: 311). Bireysel ve toplumsal konularda, yalın ve akıcı bir dille, şiir ve müziğin güçlü bir uyum içinde olduğu eserleriyle geleneğin güçlü bir temsilcisi deyişbaz olduğu gibi özgün ve aykırı bir halk şairi ve sanatçısı kimliğiyle öncü bir isim olmayı başarır.

3.3. Gelenekteki Yeri, Rolü ve Başka İsimler Üzerindeki Etkisi

¹ Dayı.

² Türkçesi: “Dertle doldurdunuz içimizi / Savuracağız külünüzü / Nînna nînna nînna / Görürsünüz gününüzü” (Çeviri: O. A.)

Sözlü geleneğin geçmişten günümüze taşınmasında önemli bir yeri olan ozanlar, âşıklar ya da dengbêjler, deyişbazlar salt geçmiş bir mirası devralıp geleceğe aktarmaz, aynı zamanda güçlü bir birikime sahipse, kendinden sonra gelen isimler için öncü bir isim olarak ayrıca başat bir rolü icra edebilir. Bu bağlamda son dönem Türkçe halk şiirinde Âşık Veysel, Kürtçe (Kurmancî) dengbêjlikte Şakiro ne denli dikkat çeken isimlerse nihayet Kirdkî (Zazaca) deyişbazlıkta da Rençber Ezîz böylesi ustalardan biridir.

Rençber Ezîz özelliyle Kürtçenin Kirdkî lehçesi ve elbette Bingöl bağlamında oldukça önemli bir değerdir. Onu diğerlerinden ayrıca bir başka özelliği de Beltekin'in belirttiği gibi; Ahmet Aslan, Mikail Aslan, Ferhat Tunç, Kerem Sevinç, Mücahit Göker gibi Alevi ve Sünni gelenekten gelen birçok Zaza müzisyen eserlerinde mensubu olduğu toplumun sesi olarak protest bir duruş, bir var oluş sergilenir, ancak Zazaca müzikte Kürtlüğe dair ulusal değerlerin gözetilerek yapıldığı icranın en güzel örneği Rençber Ezîz'de görülür (Beltekin, 2019: 249).

Gelenekten aldığı kendi özgün tarzıyla birleştiren Rençber, kendi dönemini ve sonrasını etkilemeyi başaran, bireysel ve toplumsal olduğu kadar dil, kültür, kimlik odağında da birçok konuya değinen, onu deyiş/ezgileriyle geniş kitlelere duyuran bir ozandır, halk şairidir. "Müziği çok yönlü ve girift çağrışımlar içeren Rençber'in eserlerinde, ağır bir söylem ile acılı bir ağıtı, neşeli bir durumla mizahı, oyun havasıyla güldürüyü, ninni ile sosyal mesajı iç içe görmek mümkündür." (Barca & Basuğuy, 2021: 311).

Çocuk yaşta geçirdiği bir hastalık sonucu yitirdiği görme yetisiyle kaderinin benzeştiği Âşık Veysel gibi sazıyla ve sözüyle kendi dönemini ve sonrasını etkilemeyi başarır. Öte yandan Ezîz yukarıda zikredildiği üzere her ne kadar Şakiro gibi bir dengbêj olmasa da aslında onun beslendiği kadim dengbêjlik kaynağından da esinlenerek ana diline ayrıca değer verir. Ondan önce elbette adı sanı unutulmuş, eserleri anonimleşen pek çok isim vardı, ancak Ezîz'le birlikte artık ilk kez Kirdkî deyişler, lawıklar, klamlar yani türküler, ezgiler bir deyişbazın dilinden kasetlere, plaklara taşınarak evden eve, dilden dile yayılır.

Doğrudan olmasa da Rençber Ezîz'in Kürtçe ve Türkçe deyişleri/ezgileri Bingöl yöresindeki deyişbazlar üzerinde başta Seîd Altun olmak üzere, yanı sıra Veli Korkankormaz, Mehmet Yurtsever, Hacı Gürhan gibi halk şairlerinin geleneksel olandan beslenmesi hususunda önemli katkısı vardır.

Söz konusu halk şairlerinden Veli Korkankormaz, kadim Alevi kültürünün etkin olduğu Bingöl ili Kârer yöresinde, Ortaçanak (Qanyan) köyünde 1949 yılında doğmuş, sazın ve sözün kıymetli olduğu bir ortamda yaşam bulur. Çok küçük yaşlarda saza ve şiire merak saran Çoban Veli mahlaslı ozan, Alevi dedelerini ve ozanlarını dinleyerek gelenek içinde yetişir ve yıllar içinde ustalığını kabul ettirir. Öyle ki 1974 yılında Kültür Bakanlığı tarafından, halk şiiri ve müziğine katkılarından dolayı Bingöl'ün halk ozanı olarak tescil edilir (Işık, 2009: 196).

"Çoban Veli'm söyler, çektiğim yeter
Alevlendi sinem serimden tüter
Ayrılık, hasretlik ölümden beter
Gurbeti dolanan yolun değilim."

Yaşamını Bingöl'de sürdüren ozanın Kültür Bakanlığı ve TRT arşivinde yer alan Türkçe eserlerinin yanında çok sayıda Kürtçe şiiri, deyiş/klamı (türküsü) de vardır. Kürtçe "Qemere" klamı (Êzidiler Göç Yolunda) bu anlamda en önemli yapıtlarındandır.

Çoban Veli gibi Mehmet Yurtsever de kadim Alevi kültürünün etkin olduğu bir coğrafyada doğar. Günümüzde Adaklı ilçesine bağlı Darabî (Sütlüce) köyünde 1951 yılında dünyaya gelen Yurtsever, küçük yaşlardan itibaren şiire ve saza ilgi duyar, cemlerde, sazlı sohbetlerde bu kültürü özümseyerek sonraki yıllarda ustalaşır. Aşağıda bir bölümüne yer verilen "Almanya" şiiri başta olmak üzere birçok eseriyle tanınmaya başlar. (Alay, 2006: 188).

"Yârim senden başka güzel sevemem
Çünkü senden gayrı güzel sevemem
Çok uzak Almanya belki gelemem

Kör olsun kaderim yollar arada
O yâr hatırlar mı arada sırada?”

Şiirlerinde, ezgilerinde halk şiirinin biçim ve içerik özellikleriyle uyumlu olarak sade, ahenkli ve lirik bir üslupla aşk, ayrılık, memleket, tabiat, ehli beyt sevgisi gibi konulara yer verdiği görülür.

Adı geçen diğer iki halk şairinden farklı olarak Hacı Gürhan Bingöl merkeze bağlı Madrag (Çeltiksuyu) köyünde 1950 yılında, Sünni bir ailede dünyaya gelir. Sözlü geleneğin, anonim halk şiiri ve müziğinin, doğal olarak deyişbazlığın güçlü olduğu bir ortamda süreç içinde kendi sanatı inşa eder. Bir kamu kurumundan emekli olan Gürhan'ın iki yüzün üzerinde şiiri olup birkaçı hariç, neredeyse tamamını hece ölçüsüyle kaleme alır. Gürhan mahlasını kullanan ozan¹ özellikle “Ben Anadolu’yum” şiiriyle yurt çapında tanınmaya başlar. Yalın ve lirik şiirleriyle sevilen şair, “Ben Anadolu’yum şiirinde aşağıdaki dizelerde görüleceği üzere “yedi kardeş” olarak nitelediği nehirleriyle Anadolu’yu bir aileye benzetir:

“İşte ben Anadolu’yum, yiğidim, çatıktır kaşım,
Bir babanın öz oğluyum, yedi kardeşim.
Yedi oğlum vardır, biri Aras’tır, bir ucunda serhat,
Bir kızım vardır, Dicle’dir, bir oğlum var Fırat.

İki ikizim var Seyhan-Ceyhan, kıskançlık verirler yâda,
Her nesneye can verilir yeşil Çukurova’da.
Bir oğlum vardır, uzun boyludur, rengi kızıl ya,
Bir kızım vardır, kaşları hilâldir, adı Sakarya.”

Gürhan, bu dizeleriyle bir aile olarak değerlendirdiği Anadolu’yu sonraki dizelerde yedi bölgeden şehirlerle, onlarla özdeşleşen sosyokültürel değerleri anımsatarak, aslında farklı etnik ve inanç değerleriyle Anadolu’nun köklü ve zengin bir geçmişin devamı bir aile olduğuna vurgu yapar.

Hülasa Rençber Ezîz’in yukarıda adı geçen halk şairlerinden ziyade gerek kendisi gibi ana dil bilinciyle Kirdkî başta olmak üzere Kürtçenin diğer lehçesi Kurmancîyle deyiş, klam, türküler icra eden ve yanı sıra Türkçe, Almanca gibi dillerde de eserler üreten Seîd Altun’un deyişbazlığında ayrı bir etkiye sahiptir. Kirdkî deyişbazî geleneğinde Bingöl yöresinde diyebiliriz ki Rençber Ezîz’den sonraki en önemli duayenlerinden biridir. Bingöl Merkeze Bağlı Musyan (Yamaç), Lotan köyü doğumlu olan ve asıl mesleği baba yadigârı kadayıfçılık olan Altun, anonim halk anlatıları, lawik/deyiş gibi sözlü geleneğin yanında 1988 yılında, 33 yaşında vefat eden, ama ardında bıraktığı güçlü mirasıyla usta deyişbaz Rençber Ezîz’den oldukça etkilenir.

Âşıklık, deyişbazlık geleneğinde bizzat usta-çırak ilişkisi ve bir somut mekânda birlikte yetişme ortamının yanında elektronik aktarım aracı olan plak, kaset, CD, film, radyo, TV ve elbette internet gibi olanaklar da değişen koşullarla birlikte bir gereksinim olarak ortaya çıkar. Bu bağlamda Altun ve özellikle iki bin yılı sonrası dijital/elektronik olanaklarla tanışan deyişbazlar, halk müziği sanatçıları bu olanaklardan yararlanarak köklü geleneği yaşatmaya çalışmıştır (Fidan, 2017: 18). Bizzat Altun, bireyi olduğu toplumun sözlü kültür birikimiyle beslenip kendi sanatını var etmeye çalışırken birçok ozan gibi o da Rençber’in kasetlerini dinleyerek, deyişlerinin seslendirildiği ortamlarda bulunarak ve bizzat onları seslendirerek ustalaşma sürecini pekiştirir ve nihayet usta bir isim olur. Rençber Ezîz’den sonra ünü salt Bingöl’de değil Kirdkînin konuşulduğu pek çok mahfilde bilinen bir diğer önemli deyişbaz olmayı başarır.

1980’li yıllarda müzik hayatına atılan deyişbaz, Almanya’da kaldığı yıllarda Kirdkî kasetler çıkarır, daha sonra doğup büyüdüğü Bingöl’e ve uzun yıllar yaşadığı Diyarbakır’a gelerek hem baba mesleğini devam ettir, hem de yeni albümler çıkarır. “Emir Şi” (Ömür Gitti) adlı deyişinde ana diliyle şöyle seslenir:

“Ez dinya ra zaf gerewa, emir şi

¹ (<http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/haci-gurhan>)

Ri samedê malî dinyay, emir şi
Almonya ra, Awropa ra, emir şi
Ez hesreta Çoligî ya, emir şi”¹

2 Nisan 2018’de yaşama veda eden deyîrbaz, ardından 7 plak, 13 kaset bırakır. Vefatından üç yıl sonra, Aydın Batur tarafından 2021 yılında onun hayatını, sanatını ve eserlerini konu alan, *Seîd Altun: “Emir Şi”* adlı biyografi kitabı (Batur, 2021) yayınlanır. 5 bölüm ve 184 sayfadan oluşan kitapta deyîrbazın hayatı, sanat anlayışı, deyîrleri ve kendisiyle yapılan röportajlara yer verilerek tıpkı Rençber Ezîz gibi o da yazılı kültüre kazandırılır.

Burada zikredilen isimlerin yanında Avni Polat, Ayhan Barası, Yakup Koçak gibi birçok Bingöllü deyîrbaz, sanatçı da Rençber’in eserlerini seslendirdiği gibi ondan esinlenerek bu geleneği yörede yaşatmaya çalışır. Bu anlamda Rençber Ezîz deyîrbazlık geleneği açısından başat bir role sahiptir. Özellikle Bingöl yöresi deyîrbaz, müzisyenlerinin kendileriyle yapılan mülakatlarda belirttiği gibi onlar için Kirdkî (Zazaca) müziğin, deyîrbazlığın öncü ismi olup ona karşı büyük bir saygı ve vefa gösterilir (Barca & Basuğuy, 2021: 299). Ayrıca onun klam, deyîr ve stranlarının çok sayıda Kürt müzisyen tarafından yeniden yorumlanarak Kürtçenin Kurmancî ve Soranî lehçelerinde düetler eşliğinde söylenmesi, onun ve eserlerinin ne denli sahiplenildiğini göstermesi açısından dikkate değerdir (299-300). Pek çok eseri birçok mahalli sanatçı tarafından seslendirildiği gibi sonraki yıllarda Servet Kocakaya, Mikail Aslan, Mem Ararat, Ahmet Aslan, Mücahit Göker, Hivda Göknel, Ayhan Barası gibi ulusal düzeyde bilinen sanatçılar tarafından da yorumlanır.

Sonuç

Sözlü geleneğin önemli bir parçası olarak deyîrbazî/deyîrbazlık geleneğinin Bingöl ve yöresinde geçmişten günümüze ulaşan köklü ve zengin bir kültürel değerdir. Sözlü edebiyatın ve geleneğin güçlü olduğu Bingöl’de söz konusu söz ve ezginin iç içe geçtiği, deyîr, klam, stran, yani ezgi, türkü, şarkı olarak anılabilecek ürünler; deyîrbaz, lawikvaj, stranbêj, dengbêj gibi özel temsilciler aracılığıyla yaşatılır. Onlar aracılığıyla sözlü ürünler ezber, tekrarlama, yayma ve yaşatma gibi ögeler yoluyla dilden dile, kuşaktan kuşağa aktarılacak günümüze ulaştırılır.

Bu kapsamda çalışmamızda deyîrbazlığın, sözlü geleneğin önemli bir parçası olduğu, saz ve söz, şiir ve ezgi, halk edebiyatı ve halk müziği ilintili olarak tarihsel süreç içinde ortaya çıktığı dikkatlere sunulmuş ve onun Bingöl yöresi odağında öncü bir temsilcisi olan Rençber Ezîz’in gelenekteki rolü değerlendirilmiştir. Bu minvalde “Rençber Ezîz” öznesinin, Anadolu ve Mezopotamya kavşağında varlık bulan iki sözlü geleneğin, âşıklık ve dengbêjlik geleneğinin kültürel ikliminde var olduğu görülür. Geleneksel değerler, anonim edebiyat, halk anlatıları, dini kıssalar ve mevlit gibi kültürel değerlerden beslenen ve yanı sıra mensubu olduğu toplumun dil, kimlik, aidiyet gibi sosyokültürel ve politik unsurlarıyla yoğrulan Rençber Ezîz, gelenekte kendine özgü bir yer edinir. Bireyselden toplumsala, aşktan politik olana, sıladan gurbete, ana dil bilincinden kimlik bilincine değin geniş bir yelpazede sazıyla ve sözleriyle Kirdkî yani Kürtçenin Zazakî lehçesinin öncü bir deyîrbazı, ozanı, halk şairi olarak belirir. Salt kendi dönemini değil kendinden sonraki dönemi, salt Bingöl yöresi deyîrbazlarını, halk şairlerini değil, Sünni ve Alevi, Kird ve Kurmanc birçok Kürt müzisyeni etkilediği; eserlerinin kendinden sonraki sanatçılar tarafından yorumlandığı müşahade edilir.

Sonuç olarak deyîrbazlık geleneğinin ve onun önemli bir temsilcisi olarak Rençber Ezîz öznesinin Kirdkî için olduğu kadar bir bütün olarak Kürtçe sözlü gelenek ve müzik açısından özgün ve önemli bir yere sahiptir. Yerel ve bilindik bir içerik, form ve retorige yaslanan sözlü şiir ve geleneksel müziği yeni olanak ve duyarlılıklarla daha geniş bir mecraya ve güçlü bir yapıya taşımayı başarak öncü bir deyîrbaz olur.

¹ Türkçesi: “Çok gezdim dünyayı ömür gitti / Dünya malı için ömür gitti / Almanya’da, Avrupa’da ömür gitti / Bingöl’e hasretim ben, ömür gitti.” (Çeviri: O.A.)

Kaynakça

- Akın, B. (2018). Kültürek bellek ve müzik, *Eurasian Journal of Music and Dance* (EJMD, Ege Üniversitesi), (13), 101-117.
- Alay, O. (2006). *Kültür dünyamızda bingöl*. Elazığ: Üniversite Yayınları.
- Alay, O. (2019). *Zazaca halk edebiyatı ve esasları*. N. Beltekin, & Kırkan, A. (Ed.), Sözen yazıya zazaca içinde. (ss. 17-62). İstanbul: Peywend Yayınları.
- Alay, O. (2021). *Zazaca (kirdkî) anonim halk şiirinde türler*. A. Kırkan, A. & Beltekin, N. (Ed.). Zazakî û zazayî içinde. (ss. 363-380). Van: Peywend Yayınları.
- Assmann, J. (2015). *Kültürel bellek eski yüksek kültürlerde yazı hatırlama ve politik kimlik*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Barca, A. & Basuğuy, B. (2021). *Müzikle direnme, müzikle var olma*. E. Çağlayan (Ed.). Bingöl dört dağ içinde. (ss. 295-311). Van: Peywend Yayınları.
- Batur A. (2021). *Seîd altun: "emir şi"*. Diyarbakir: Weşanxaneyê Roşna (Roşna Yayınları).
- Beltekin, N. (2019). *Zazalarda müzik*. N. Beltekin & Kırkan, A. (Ed.), Sözen yazıya zazaca, içinde (ss. 233-259). İstanbul: Peywend Yayınları.
- Çağlayan, E. (2021). Bingöl dört dağ içinde. Çağlayan, E. (Ed.). *Önsöz* (ss. 7-24). Van: Peywend Yayınları.
- Fidan, S. (2017). *Âşıklık geleneği ve medya endüstrisi-geleneksel müziğin medyadaki serüveni*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Goody, J. (2017). *Mit, ritüel ve söz*. (D. Sezgi, Çev.). İstanbul: Küre Yayınları.
- Işık, İ. (2009). Türkiye edebiyatçıları ve kültür adamları ansiklopedisi. *Veli Korkankorkmaz, Çoban Veli* (s. 196). Ankara: Elvan Yayınları.
- Karaaliolu, S. K. (1975). *Edebiyat terimleri kılavuzu*. İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri.
- Karaca, E. (2021). Bingöl dört dağ içinde. Çağlayan, E. (Ed.). *Bingöl yöresi zazaca halk klamları* (ss. 263-280). Van: Peywend Yayınları.
- Karasu, D., Hülakü A., Korkmazcan O., Güleriyüz, D., & Güngör, Ö. (2007). *Bingöl dengbêjleri*. (Klamları çözümleyen: N. Çağlayan), İstanbul: Pêri Yayınları.
- Karasu, D. (2012). *Dinya d' yo darê ma*. İstanbul: Vate Yayınları.
- Kardaş, C. (2013). *Dengbêjlik geleneği ve âşık edebiyatı ile karşılaştırılması* (Yayımlanmamış doktora tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Kırkan, A. (2019a). *Zazaca klasik edebiyat*. N. Beltekin & Kırkan, A. (Ed.), Sözen yazıya zazaca içinde (ss.63-107). İstanbul: Peywend Yayınları.
- Kırkan, A. (2019b). *Mîyanê Zazayan de Tradisyonê Dengbêji; Goreyê Peymanê Fonetikî Analîzê Kilamanê Rênçber Ezîzî*. İ. Baz vd. (Ed.), Uluslararası dengbêjlik kültürü ve dengbêjler sempozyum bildirileri, içinde (873-888). Şırnak: Şırnak Üniversitesi Yayınları.
- Kirmanckî-tirkî ferheng* (2016). İstanbul: Weşanxaneyê Vateyî (Vate Yayınları).
- Tosh, J. (2013). *Tarihin peşinde*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Uzun, M. (2006). *Dengbêjlerim*. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Uzun, M. S. (2012). *Dinya d' yo darê ma rênçber ezîz*. (Karasu, D.), *Bu çalışmaya dair* (ss.10-11.). İstanbul: Vate Yayınları.

<http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/haci-gurhan> (10.01.2022).

<https://sozluk.gov.tr/> (15.02.2022).

<https://tr.glosbe.com/ku/tr/rencber> (12.03.2022).

<https://www.vajehyab.com/> (12.03.2022).

Extended Abstract

The oral tradition, which has developed from the past to the present by developing in the focus of the word, on the basis of the dictionary, finds its existence in its natural medium, sometimes similar to others, sometimes with its own characteristics, in relation to the society and geography it belongs to. Oral poetry, which was created on the basis of the harmony of the word and the melody as an element of the oral tradition and its name, emerges in an oral context in accordance with its name and reaches the present day. As a reflection of the tradition of minstrelsy and dengbêj, the "deyîrbazî tradition", that is, folk poetry, which is common in Kird (Zaza) Kurds, has existed as an ancient value in the Bingöl region. The rhetoric that emerges with the harmony of melody and poetry, music and literature, improvisation and performance; It has a rich oral representation quality with related concepts such as poet, minstrel, dengbêj, lawikbêj, folk poet. Sunni and Alawite society develops in its own unique way and is kept alive through certain representatives. In this context, Rençber Ezîz, who lived between 1955-1983 as a master of the tradition, plays a very important role in terms of intelligence. By making use of his past experience, he carries political content in the focus of mother tongue, identity and belonging, along with individual and social themes. He is a well-known and valued name not only in Bingöl, the city where he was born, but also in many places where Kurdish is spoken, especially in neighboring provinces. He influenced the poets of his time and inspired many famous names after him. Their works are interpreted by them. Thus, Rençber Ezîz is positioned as an effective cultural transmitter between the past, present and future, from words to writing, from poetry to music, and becomes a master and pioneering name.

The tradition of rhetoric, which has developed in connection with belief and music, has reached the present from the past by being transferred from language to language, from wire to wire. As a requirement of oral culture and literature, many masters of words and melodies exist in different geographies and societies. Kam, baksî, shaman in pre-Islamic Turkish culture, then poet, minstrel, folk poet with the Islamic period; Names such as asug (guşan) in Armenians, guslari in the Balkans, kışahan in Iran, druids in the Celts period in Europe, rhapsodos in the Greeks and griot in African tribes define these masters (Alay, 2019: 65-98). With the same mission, the concept of dengbêj, stranbêj and deyîrbaz is positioned within the tradition among Kurds. In this context, the tradition of "deyîrbazî", which is our study subject, comes to the fore in the Kirdki (Zazaki) dialect of Kurdish in relation to words and melody, and attributes value as the subject of a deep-rooted tradition in the Bingöl region. In Ruth Finnegan's words, oral tradition is the knowledge that emerges in literate or illiterate societies and is transmitted through generations on the basis of words and is the common product of all members of a society. Deyîrbaz, as a Kirdkî concept, includes meanings such as vocalist, folk song and/or singer, poet in oral poetry and traditional music. The word is used for the subject that is derived from "deyîr" (deyîre) and vocalizes it. In that case, it is necessary to mention what the word deyîr means together with its equivalent or close meanings. While the oral tradition and its component, oral poetry creativity, are stronger in the focus of the dengbêj tradition in Sunni-Shafii Kurds, Alevi (Kızılbaş) Reya Heq has a more active role in the context of the sanctity of the instrument and the word in connection with faith. This tradition, in which poetry and music are intertwined with improvisation, "saz" and "speech" harmony, has existed for a long time in Bingöl and its region, both in the form of folk poetry and "deyirbaz". This cultural accumulation in which words and music are intertwined in the Kirdki (Zaza) oral poetry tradition, which includes Bingöl, has a special place in the Alevi Kirmanc (Zaza) society.

Rençber Ezîz, who is a valuable asset in Kirdki poetry and music, prefers the pseudonym "Rençber" instead of his identity name Aziz Berdibek. The dictionary meaning is in Kurdish and Persian; It means "toilsome, laborer, laborer, worker". The word, which is also referred to as "rençper" in the Turkish Language Institution Dictionary in Turkish, is defined as "a day laborer who does heavy work in field, vineyard, garden, construction and earthworks". The poet, who reflects the two dialects of Kurdish (Kirdki and Kurmancî) and Turkish in a simple and fluent way, has many idioms/songs. While individual and social issues, feelings and thoughts are conveyed in a simple and natural language, elements such as rhyme, measure, melody and rhythm are used together in the context of words and music in almost all of them, especially in folk songs. Rençber Ezîz, with his mother tongue, simply and fluently, became a voice for the people he was born and grew up in, and reflected his individual and social problems, poverty, historical and cultural issues with his idioms and poems. Combining what he took from tradition with his own unique style, Rençber is a poet, a folk poet who managed to influence his own period and beyond, touches on many issues in the focus of language, culture and identity as well as individual and social, and makes him known to large masses with his idioms/songs. In this context, in our study, it has been brought to the attention that rhetoric is an important part of the oral tradition, that it emerged in the historical process in relation to saz and word, poetry and melody, folk literature and folk music, and the role of Rençber Ezîz, who is a pioneering representative of him in the Bingöl region, in the tradition is evaluated. . In this respect, it is seen that the subject of "Rençber Ezîz" exists in the cultural climate of the two oral traditions, the minstrel and dengbêj

---

tradition, which exist at the crossroads of Anatolia and Mesopotamia. Rençber Eziz, who is nourished by cultural values such as traditional values, anonymous literature, folk narratives, religious stories and mawlıds, as well as kneaded with the socio-cultural and political elements of the society he belongs to, such as language, identity and belonging, acquires a unique place in tradition. From the individual to the social, from the love to the political, from the homeland to the expatriate, from the consciousness of the mother tongue to the consciousness of identity, he appears as a pioneering poet, poet, and poet of Kirdki, that is, the Zazaki dialect of Kurdish. He influenced not only his own period, but the next period, not only the rhetoricians of the Bingöl region, but also many Kurdish musicians, Sunni and Alevi, Kird and Kurmanc; It is observed that his works were interpreted by later artists.

As a result, the tradition of deyirbazism and the subject of Rençber Eziz as an important representative of it has a unique and important place for Kirdki as well as in terms of Kurdish oral tradition and music as a whole. He becomes a pioneering mastermind by succeeding in bringing oral poetry and traditional music, based on a local and familiar content, form and rhetoric, to a wider channel and a strong structure with new possibilities and sensitivities.

Araştırma Makalesi • Research Article

Examination of Burnout and State-Trait Anxiety Levels of University Students During the Covid-19 Lockdown in Turkey

Türkiye’de Covid-19 Kapanma Sürecinde Üniversite Öğrencilerinin Tükenmişlik ve Durumluk-Sürekli Kaygı Düzeylerinin İncelenmesi

Özdal Koyuncuoğlu*

Abstract: In this study, it was aimed to examine university students' higher education burnout and anxiety levels in terms of some variables during the Covid-19 lockdown. In the study, based on correlational and comparative survey method, the burnout and anxiety levels of university students were compared according to the variables of gender, grade level, career expectation, and academic achievement. In addition, the relationship between school burnout and anxiety levels of university students was tried to be explained with the correlational research design. The sample of the study consists of 399 university students studying in Konya and Kırklareli. School Burnout Inventory and State-Trait Anxiety Inventory were used to collect data. According to the research findings, the school burnout of university students during the Covid-19 process was found to be at average values, and their state and trait anxiety were below the average. In addition, university students' school burnout and anxiety levels significantly differed according to gender, grade level, academic achievement, and career expectation variables. Besides, the relationships between school burnout and anxiety levels of university students were found. Ethics committee approval was obtained for the research from the Ethics Committee of Necmettin Erbakan University on 18.06.2021 (No: 2021/361).

Keywords: Faculty and Higher Vocational School Students, Anxiety, Burnout, Demographic Factors, Higher Education, Turkey

Öz: Bu çalışmada, Covid-19 kapanma sürecinde üniversite öğrencilerinin okul tükenmişliği ve kaygı düzeylerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi amaçlanmıştır. İlişkisel ve karşılaştırmalı tarama yöntemine dayalı olarak yapılan araştırmada üniversite öğrencilerinin tükenmişlik ve kaygı düzeyleri, cinsiyet, sınıf düzeyi, kariyer beklentisi ve akademik başarı değişkenlerine göre karşılaştırılmıştır. Ayrıca, üniversite öğrencilerinin okul tükenmişlikleri ve kaygı düzeyleri arasındaki ilişkiler ilişkisel tarama yöntemi ile açıklanmaya çalışılmıştır. Araştırmanın örneklemini Konya ve Kırklareli’nde öğrenim gören 399 üniversite öğrencisi oluşturmaktadır. Araştırma verilerinin toplanmasında Okul Tükenmişlik Envanteri ve Durumluk-Sürekli Kaygı ölçekleri kullanılmıştır. Araştırma bulgularına göre üniversite öğrencilerinin Covid-19 sürecinde okul tükenmişliği ortalama değerlerde, durumluk ve sürekli kaygı düzeyleri ise ortalamanın altında olduğu görülmüştür. Ayrıca üniversite öğrencilerinin okul tükenmişliği ve kaygı düzeyleri cinsiyet, sınıf düzeyi, akademik başarı ve kariyer beklentisi değişkenlerine göre anlamlı olarak farklılaştığı belirlenmiştir. Ayrıca üniversite öğrencilerinin okul tükenmişlikleri

* Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Finans ve Bankacılık Bölümü

ORCID: 0000-0002-0740-2702, okoyuncuoglu@erbakan.edu.tr

Cite as/ Atf: Koyuncuoğlu, Ö. (2022). Examination of burnout and state-trait anxiety levels of university students during the covid-19 lockdown in Turkey. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(3), 1191-1206 <http://dx.doi.org/10.18506/anemon.976248>

Received/Geliş: 29 July/ Temmuz 2021

Accepted/Kabul: 08 December/ Aralık 2022

Published/Yayın: 30 December/ Aralık 2022

ve kaygı düzeyleri arasındaki ilişkiler bulunmuştur. Araştırma için etik kurul onayı Necmettin Erbakan Üniversitesi Etik Kurulu'ndan 18.06.2021 (No: 2021/361) tarihinde alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Fakülte ve Meslek Yüksekokul Öğrencileri, Kaygı, Tükenmişlik, Demografik Faktörler, Yükseköğretim, Türkiye

Introduction

The Covid-19 outbreak had exerted an adverse effect on education systems, especially on higher education institutions (Koyuncuoğlu, 2020, 2021). It has revealed significant psychological risks on academicians and students in higher education institutions. The COVID-19 pandemic has created a psychological health and education crisis that has a very high impact on the academic, personal, educational, and professional lives of higher education professionals (Huo et al., 2021). Due to the uncertainty about the duration of the current pandemic, significant lasting effects are to be expected. Therefore, it is important to address the issues that are causing increased anxiety and burnout during this pandemic to reduce the long-term negative consequences. To date, few and limited studies have focused on student anxiety and burnout during a pandemic. However, several studies have made recommendations that may help prevent anxiety and burnout and alleviate the consequences of occupational stress during COVID-19 (Hu et al., 2020; Sasangohar et al., 2020; Santarone, McKenney, & Elkbuli, 2020).

It can create a particularly stressful period in higher education as it includes new challenges associated with autonomous study and increased pressure to plan for future education and career paths. It is customary to experience occasional learning-related stress, but prolonged tension can lead to burnout and trait anxiety syndrome in education institutions (Salmela-Aro et al., 2009). Researchers first defined burnout as a psychological syndrome resulting from chronic, unmanaged work-related stress (Maslach et al., 2001; WHO, 2018). Next, the researchers applied the burnout construct to the school context, drawing parallels between work stress and overload due to school work (Walburg, 2014). Although several partially overlapping concepts (for example, school disconnection and school apathy) have been used in the literature to describe non-adherence at school, the concept of school burnout offered a potential new perspective on students' school-related psychological symptoms. The concept of burnout (Genoud, Brodard, & Reicherts, 2009; Meylan et al., 2020), which was originally studied within their professional context, including adult teaching, has recently been increasingly applied to the experiences of young students in schools. According to Salmela-Aro (2014), school burnout can be considered as a response to chronic school stress and is characterized by (1) exhaustion, (2) insensitivity, and (3) feelings of inadequacy. Fatigue refers to a feeling of being affected by school-related pressure, including worries about schoolwork and chronic fatigue from thoughts. Insensitivity towards school, a generally indifferent or indifferent attitude towards school; refers to the loss of interest and motivation in school work and the inability to make sense of it. A sense of inadequacy as a student refers to a feeling of "not getting the grade" in schoolwork, a lack of success in schoolwork and school in general. Numerous international studies have documented the difficulties experienced by university students in coping with the pressure of success and academic problems (Dupéré et al., 2015; Prabhu, 2015). The feeling of not being able to overcome academic difficulties or manage difficult school events can easily lead students to develop burnout (Farina et al., 2020; Koyuncuoğlu, 2021).

Since burnout generally occurs during a youth period particularly susceptible to the onset of psychological symptoms, this occurs during a youth period has led academics to assess anxiety and burnout as two overlapping dimensions that co-occur in students' negative school outcomes. Indeed, longitudinal and cross-sectional studies have supported the role of school burnout in predicting students' later development of psychological symptoms (Salmela-Aro et al., 2009, Parviainen et al., 2020). The consequences of school burnout can be serious and noticeable in both the short and long term. Specifically, burnout causes boredom, poor quality of school life, external locus of control, self-handicapping, failure to succeed, depressive-anxious symptoms, low self-esteem, general school maladjustment, increased risk of school dropout, bad habits such as drugs and gambling, and risky

behaviors. (Covington, 2000; Farina et al., 2020; Fiorilli et al., 2017; Räsänen et al., 2015; Salmela-Aro & Upadaya, 2014).

The college years are a time for young people to make decisions and choices that are very important for the rest of their lives. Again, many young people have to make some important plans for the future, even though they do not have enough experience in decision-making and do not understand what these decisions mean for them. This obligation reveals the youth's concerns about the future (Yalçın, 1998). Cloninger (1988) defines anxiety as an adaptive mechanism for coping with danger, a basic human emotion and a multifaceted emotional state. According to Cloninger (1988), although this mood includes subjective feelings, cognitive elements, and physiological symptoms and behaviors, the feeling of anxiety can be acute or chronic. It is stated that the course of anxiety is affected by genetic and biological tendencies, previous experiences, cognitions of the person, and the stressful and unhappy environment in which the person is (Cloninger, 1988). David Barlow (2000) defines anxiety as "a future-oriented mood state in which one is not ready or prepared to attempt to cope with upcoming negative events", and that it is a distinction between future and present dangers that separates anxiety and fear. Another description of anxiety is agony (excruciating, hopeless state) or apprehension (Iacovou, 2011). In positive psychology, anxiety is described as a mental state that results from a difficult challenge for which the subject does not have sufficient coping skills (Csikszentmihalyi, 1997). For Spielberger (1972), anxiety means unpleasant observable emotional reactions such as sadness and tension caused by stressful situations. In general, anxious people are in a state of insecurity, uncertainty and anxiety (Geçtan, 1993). Anxiety arises from human interaction. Anxiety has inhibitory as well as motivating effects. Anxieties in adolescence make young people uneasy. In addition to the rapid development in the physical and emotional development of the young person who has not yet completed the search for identity, the fear of making a good impression on other people or not being able to meet the expectations of people who have certain expectations from him disturbs the young person. As a result, young people become anxious (Yalçın, 1998).

When faced with a problem or a new situation, people either try to change the new situation and adapt to themselves, or adapt to the new situation or resist change. Failure to find a solution to the problem can lead to feeling anxiety and that anxiety may linger until the problem is resolved. Long-term anxiety and psychological stress threaten the mental integrity of the person. The ego develops some defense mechanisms to get rid of this problem and anxiety (Arı, 2003).

The university student's problems do not seem to be limited to the chosen profession or academic problems (Meier, 1991; Plazzo-Luban et al., 1992). On the one hand, the young person is fighting for independence with his family, on which his personality is laid (most of the time, the parents prevent the child from making free decisions, and in some cases, the young person feels intense dependence on his family), on the other hand, he feels compelled to develop and to show behaviors that are suitable for the culture, economy, and social structure of the society he lives in. While researches focused on more concrete problems (housing, credit, etc.) in the first years, today they have begun to focus on more abstract values, emotions, expectations, and role perceptions (Meier, 1991; Plazzo-Luban et al., 1992).

For the first time, Cattell and Scheier (1958; 1961) identified two types of anxiety called "state anxiety" and "trait anxiety" in their factor analysis studies (cited in Spielberger, 1972). State anxiety reflects a temporary emotional state or a state characterized by consciously perceived feelings of tension, anxiety, and increased autonomic nervous system activity (Büyüköztürk, 1997; Horikawa & Yagi, 2012; Liang et al., 2021). State anxiety can fluctuate and vary in intensity. State anxiety can have very different effects on the competitive performance of the athletes, and it can be a facilitating or hindering factor in realizing their mental, physical, and emotional capacities. Unlike the state anxiety, trait anxiety refers to the general tendency to respond with anxiety to perceived threats in the environment and is a relatively stable characteristic of an individual (Spielberger, 1972). According to Büyüköztürk (1997), trait anxiety is the state of intensification and persistence of state anxiety, which relatively shows the tendency of anxiety in the individual. An individual with high trait anxiety often feels more threatened than someone with low trait anxiety. In addition, perceived failure or perceived

threat to self-confidence may be more destructive than threats to the physiological state (Liang et al., 2021).

The purpose of quarantine and isolation in any outbreak is to prevent individuals and communities from transmitting infectious diseases (WHO, 2020). The restrictions implemented due to Covid 19, on the other hand, have become the source of psychological symptoms and constitute one of the main reasons for the development of psychological problems. Reactions to social restrictions differ from person to person, depending on the background and environment in which individuals live (Agha, 2021; Jeong et al., 2016). Anxiety and school burnout, which are psychological problems, have a great influence on each other, regardless of their level. Psychological symptoms associated with the Covid 19 crisis appear as an important factor in university education, as in all fields (Elmer, Mepham, & Stadtfeld, 2020; Forschung & Lehre, 2021; Husky & Kovess, 2020; Odriozola-González, Planchuelo-Gómez, Irurtia et al., 2020; Stern, 2021; Wienerin, 2021; Žuljević, Jeličić, Viđak, Đogaš, & Buljan, 2021). On the negative effects of the COVID-19 crisis on mental health, Husky & Kovess (2020) report on the Swedish universities and Odriozola-González, Planchuelo-Gómez, Irurtia et al. (2020) about the Spanish universities of higher stress rates, school insensitivity and perceived social isolation. Elmer, Mepham and Stadtfeld (2020) from Switzerland, Žuljević, Jeličić, Viđak, Đogaš and Buljan (2021) from Croatia also report that compared to the times before the COVID-19 pandemic, university students experience higher levels of anxiety, higher levels of depression and burnout rates became. In addition to an increasing deterioration in the mental health of universities during the pandemic, they also saw a significant increase in anxiety as the current situation affected their studies and careers. In this respect, determining certain psychological difficulties and their risk factors for university students during the Covid 19 process is necessary for a multidimensional approach to create effective support. For this purpose, university students' school burnout and state-trait anxiety levels were examined in terms of some variables. For this purpose, answers to the following questions were sought:

- What is the level of school burnout perceptions and concerns of university students during the Covid 19 process?
- Do university students' perceptions and concerns of school burnout during the Covid 19 process differ according to the gender variable?
- Do university students' perceptions and concerns of school burnout in the Covid 19 process differ according to the variable of teaching level?
- Do university students' perceptions and concerns of school burnout in the Covid 19 process differ according to the class variable?
- Do university students' perceptions and concerns of school burnout during the Covid 19 process differ according to academic success and career expectation variables?
- What level of relationship is there between university students' perceptions and concerns of school burnout during the Covid 19 process?

Method

In this study, it was aimed to investigate university students' school burnout and state-trait anxiety levels in terms of some variables. The ethics committee permission document required to collect the data used in this study were obtained with decision number 2021/361 of the Ethics Committee of Necmettin Erbakan University dated 18.06.2021. In the study, school burnout and state-trait anxiety levels of university students were compared according to the variables of gender, grade level, academic achievement, teaching level, and academic career expectation correlational and comparative survey method. In addition, the relationships between school burnout and state-trait anxiety levels of university students were examined using the correlational survey model. Causal comparative studies aim to determine the causes and consequences of differences between groups of people without any interference with conditions and participants (Büyükoztürk et al., 2008).

Research Group

Faculty and higher vocational school students studying at Necmettin Erbakan and Kırklareli Universities formed the target population of this study. Reaching all the students in the research population requires serious economy, time and teamwork. For this reason, the convenience sampling method was preferred in the study. Students study at faculties, colleges and higher vocational schools at higher education institutions. In this context, the sample was created in this way in order to show the school burnout and anxiety level of students at universities with different functions during the Covid-19 process. Students attending higher vocational schools in Turkey receive their associate degree upon completion of a two-year (four semester) education program. Students studying at the faculty receive their bachelor's degree upon completion of a four-year (eight semester) study program. 399 university students studying at Necmettin Erbakan and Kırklareli Universities participated in the research on a voluntary basis. Demographic variables and the distribution of participants according to these variables are shown in Table 1.

Table 1. Distribution of Students by Demographic Characteristics

		F	%
Education Level	Faculty	256	64.16
	Higher Vocational School	143	35.84
Gender	Female	272	68.17
	Male	127	31.83
Grade level	1,0 (1-2 semester)	114	28.57
	2,0 (3-4 semester)	175	43.86
	3,0 (5-6 semester)	61	15.29
	4,0 (7-8 semester)	49	12.28

As see in Table 1, 64.16% of university students study at faculties and 35.84% at vocational schools. The rate of male university students is 31.83% and the rate of female students is 68.17%. 28.57% of the students are in the first grade, 43.86% are in the second grade, 15.29% are in the third grade, and 12.28% are in the fourth grade.

Data Collection Tools

State and Trait Anxiety Inventories

Developed by Spielberger et al. (1970), it includes two subscales, consisting of 40 items, assessing the individual's state and trait anxiety levels. The State Anxiety Inventory (STAI I) describes how an individual feels at a certain moment and under certain conditions. The Trait Anxiety Inventory (STAI II) requires the individual to describe how he or she usually feels. The Turkish validity and reliability study of the scale was carried out by Öner and Le Compte (1983). For the internal consistency reliability, the Cronbach's Alpha value of the state anxiety subscale was .86; the reliability coefficient of the trait anxiety scale sub-dimension was calculated as .88.

School Burnout Inventory

The Turkish adaptation of the School Burnout Inventory developed by Salmela-Aro, Kiuru, Leskinen, and Nurmi (2009) was carried out by Çam and Öğülmüş (2017). The School Burnout Inventory (SBI) originally consisted of 9 items and three sub-dimensions: School Burnout, Cynicism, and Feeling of Inadequacy. The indices of confirmatory factor analysis results were examined and it was seen that the five-point Likert form of the school burnout scale was confirmed. The Turkish version of the scale showed good fit indices for the one-dimensional five-point Likert-type inventory, and the fit indices for one-dimensionality were calculated for χ^2/df . These values are 1.78; RMSEA=.066; GFI=.94; AGFI=.91; CFI=.97; NFI=.94; NNFI=.96 and IFI=.97. In the studies by Salmela-Aro, Kiuru,

Leskinen and Nurmi (2009), and Çam and Öğülmüş (2017), a total number of points is determined from the scale. The Cronbach alpha internal consistency coefficient of the Turkish form of the School Burnout Inventory was calculated as .86 on the data of this study. These results showed that the 9-item School Burnout Inventory is valid and reliable to measure the school burnout levels of university students in Turkey.

Academic success

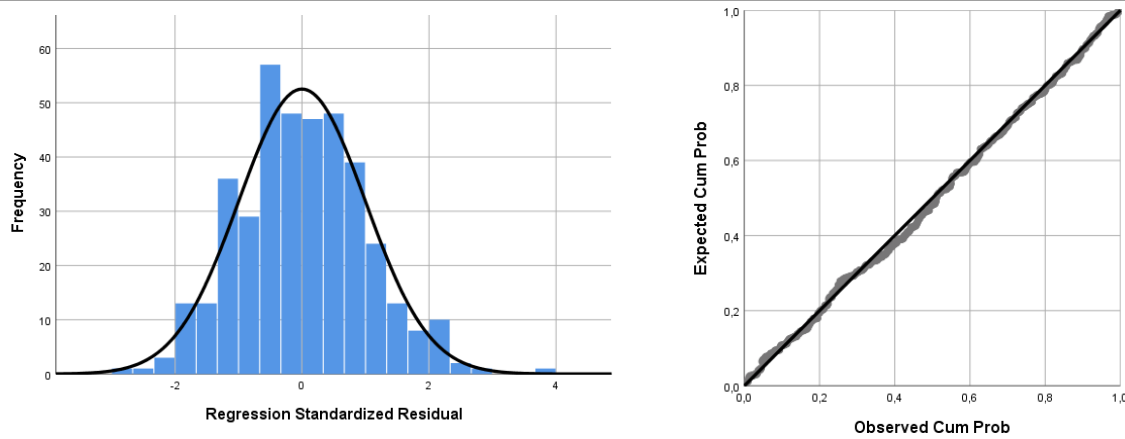
The grade point average in the transcripts of the courses taken by the students up to the semester in which the scales were used was taken into account as a measure of academic success. According to the 4-point evaluation system, grade averages of 3.00 and above were taken as “high”, grade averages between 2.00 and 2.99 as “medium”, and grade averages of 2.00 and below as “low” academic achievement.

Data were analyzed using descriptive statistics, independent sample t-test and one-way analysis of variance within the scope of the research. In addition, regression analysis was applied to examine the relationships among academic achievement, grade levels, gender, state-trait anxiety and burnout. For this purpose, in order to test the normality of the data, the skewness and kurtosis values were calculated and the distribution of the scores obtained from the measurement tools was examined. In order to meet the normal distribution assumption, the kurtosis coefficient should be less than 7 and the skewness coefficient should be less than 2 (Tabachnick & Fidell, 2007). Before the analyses, some assumptions that must be met for multivariate analyses were taken into account. For this, first of all, Cook distance values were calculated and multivariate extreme value analysis was performed. The fact that the calculated distance values are below 1 indicates that the multivariate extreme values are not found in the data set (Field, 2009: 245). The highest Cook distance values calculated in the study is 0.04. The results obtained showed that there were no multivariate outliers in the data set.

In the next step, VIF (variance inflation factor) values were calculated to examine the multicollinearity problem in the regression analysis. VIF values of 10 and greater indicate that there is a multicollinearity between independent variables (Çokluk et al., 2012). The highest VIF value calculated in the regression analyzes is 1.48. This value showed that there was no multicollinearity problem among the independent variables. Therefore, it was decided to use the multiple regression technique in the study. In this context, Independent Sample t-test was used to analyze burnout-anxiety scores according to gender, academic achievement, career expectation and faculty variables, and one way ANOVA techniques were used to analyze dependent variables according to class variable. Tukey test was used to determine the source of the difference as a result of variance analysis. Data were analyzed using SPSS 25.0.

The Durbin-Watson coefficient was calculated to examine the assumption of independence of errors. The fact that this coefficient is in the range of (>1.5 and <2.5) indicates that the assumption of independence of errors is met (Kalaycı, 2017). The Durbin-Watson coefficient was calculated as 1.84 and the relevant assumption was met. Graphs of standardized residuals were examined to determine whether the homoscedasticity assumption was met. On the histogram graph, it was observed that the residuals were distributed very close to normal (Figure 1: Left). On the other hand, in the normal P-P graph, it was determined that the residuals were distributed close to and parallel to the normal distribution line (Figure 1: Right). The results obtained indicated that the covariance assumption was met.

Figure 1. Left: Histogram of residual, Right: P-P plot

Results

Table 2. Descriptive Statistics on Higher Education Burnout and Anxiety Levels

	N	Skewness	Kurtosis	Minimum	Maximum	$\bar{x}$	Sd
School Burnout	399	0.23	-0,64	1.00	5.00	2.88	0.98
State Anxiety	399	-0.01	-0.53	1.00	3.74	2.20	0.63
Trait Anxiety	399	-0.08	-0.22	1.00	3.70	2.30	0.52

Table 2 shows the descriptive statistical values obtained by the university students from the school burnout and anxiety scales during the Covid-19 process. According to the analysis, the mean scores of university students' school burnout, state anxiety, and trait anxiety were 2.88 ± 0.98 , 2.20 ± 0.63 and 2.30 ± 0.52 . According to the average scores, the school burnout of the university students during the Covid-19 process was found to be moderate, and the state and trait anxiety was found to be low.

Table 3. Comparison of Burnout and Anxiety Levels of University Students by Gender

	Gender	N	$\bar{x}$	Ss	T	p
School Burnout	Female	272	2.84	0.99	-1.14	0.26
	Male	127	2.96	0.94		
State Anxiety	Female	272	2.22	0.64	0.75	0.45
	Male	127	2.16	0.61		
Trait Anxiety	Female	272	2.35	0.52	3,29	0,00
	Male	127	2.17	0.50		

Table 3 shows the comparison results of the scores obtained by the university students from the school burnout and anxiety scales during the Covid-19 process by gender. According to the analyzes, no significant gender-related difference was observed in the mean scores of school burnout and state anxiety of university students ($p > 0.05$). On the other hand, a significant gender-related difference was found in the trait anxiety scale mean scores ($p < 0.05$). It was found that female students had significantly higher trait anxiety compared to their male friends.

Table 4. Comparison of Burnout and Anxiety Levels of University Students by Education Level

	Education Level	N	$\bar{x}$	Sd	t	p
School Burnout	Higher Vocational School	143	2.83	0.97	-0.82	0.41
	Faculty	256	2.91	0.98		
State Anxiety	Higher Vocational School	143	2.18	0.66	-0.46	0.64
	Faculty	256	2.21	0.62		
Trait Anxiety	Higher Vocational School	143	2.29	0.49	-0.31	0.76
	Faculty	256	2.30	0.53		

Table 4 shows the comparison results of the scores obtained by the university students from the school burnout and anxiety scales during the Covid-19 process, according to the education levels. According to the analyzes, no significant difference was observed in the school burnout and anxiety score averages of the university students according to the education level ($p>0.05$). It has been observed that the school burnout, state and trait anxiety levels of the students studying at faculties and vocational schools are at equal levels.

Table 5. Comparison of School Burnout and Anxiety Levels of University Students by Academic Achievement

	Academic success	N	Mean	Std. Deviation	t	p
School Burnout	High	123	2.59	1.20	-2.01	0.04
	*Medium-Low	276	3.06	0.93		
State Anxiety	High	123	2.09	0.71	-1.12	0.26
	*Medium-Low	276	2.22	0.62		
Trait Anxiety	High	123	2.19	0.49	-0.81	0.42
	*Medium-Low	276	2.27	0.51		

* In Group 2, middle and low achieving students were combined.

Table 5 shows the comparison results of university students' scores obtained from school burnout and anxiety scales during the Covid-19 process, according to their academic achievement. According to the analyzes, no significant difference was observed in the state and trait anxiety mean scores of university students depending on their success ($p>0.05$). On the other hand, a significant difference was found in school burnout scale mean scores depending on academic achievement ($p<0.05$). It was found that students with medium and low achievement levels had higher levels of school burnout.

Table 6. Comparison of School Burnout and Anxiety Levels of University Students According to Academic Expectations

	Academic Career Prospect	N	$\bar{x}$	Sd	t	p
School Burnout	Yes	195	2.83	0.98	-1.204	0.23
	No	204	2.94	0.97		
State Anxiety	Yes	195	2.19	0.66	-0.382	0.70
	No	204	2.21	0.60		
Trait Anxiety	Yes	195	2.28	0.53	-0.623	0.53
	No	204	2.31	0.51		

Table 6 shows the comparison results of university students' scores obtained from school burnout and anxiety scales during the Covid-19 process according to their academic career expectations. According to the analyzes, no significant difference was observed in the mean scores of school burnout and anxiety of university students compared to academic career expectation ($p>0.05$).

Table 7. Comparison of School Burnout and Anxiety of University Students by Grade Levels

	Grade	N	$\bar{x}$	Sd	F	p
School Burnout	1,0	114	3.00	0.98	2.94	0.04
	2,0	175	2.89	0.99		
	3,0	61	2.88	0.91		
	4,0	49	2.56	0.98		
State Anxiety	1,0	114	2.16	0.66	0.68	0.57
	2,0	175	2.25	0.62		
	3,0	61	2.17	0.58		
	4,0	49	2.14	0.68		
Trait Anxiety	1,0	114	2.26	0.54	0.83	0.48
	2,0	175	2.33	0.47		
	3,0	61	2.34	0.52		
	4,0	49	2.23	0.61		

Table 7 shows the comparison results of the scores obtained from the school burnout and anxiety scales by the university students during the Covid-19 process, according to the grade level. According to the analyzes, no significant difference was observed in the trait and state anxiety mean scores of university students depending on the grade level ($p>0.05$). On the other hand, a significant difference was found in the mean scores of the school burnout scale depending on the grade level ($p<0.05$). The Tukey post-hoc test showed that, Grade 1 students have a significant higher school burnout than Grade 4 students.

Table 8. Results of Regression Analysis Performed to Determine the Effect of Independent Variables on School Burnout

Variable	B	SH	β	t	p
(Constant)	0,80	0,23		3,50	0,00
Gender ^a	0,22	0,09	0,11	2,39	0,02
Grade Level	-0,03	0,05	-0,03	-0,54	0,59
Academic Success	0,07	0,07	0,05	1,01	0,31
State Anxiety	0,61	0,10	0,40	6,08	0,00
Trait Anxiety	0,28	0,12	0,15	2,28	0,02
R=0,525	R ² =0,275	F _(5;385) =29,22		p<0,01	

Dependent Variable = School Burnout, ^a0=Female, 1=Male

As see in Table 8, gender grade level, academic success, state anxiety and trait anxiety variables have a significant relationship with school burnout ($R=0.525$; $F(5;385)=29.22$; $p<0.01$). The independent variables in the regression equation explained 28% of the change in the school burnout variable. Gender ($\beta=0.11$; $p<0.01$), state anxiety ($\beta=0.40$; $p<0.01$) and trait anxiety ($\beta=0.15$; $p<0.01$) variables predicted school burnout variable positively. Being male and experiencing state and trait anxiety increase school burnout.

Discussion, Conclusion and Recommendations

In the study, the school burnout and anxiety level of students during the Covid-19 process was examined with regard to demographic and school variables. It was found that the research participants in the university sample had a moderate level of school burnout perception and a low level of state and characteristic anxiety during the Covid-19 process. In addition, the state and feature anxiety of the research participants during the Covid-19 process significantly and strongly influence their school burnout perception. These results are similar to the results of the research carried out during and before the Covid-19 process (Brooks et al. (2020), Duan & Zhu (2020), Dupéré et al. (2015), Rodríguez-Rey, to Garrido-Hernansaiz & Collado (2020), Santarone et al. (2020) and Tan et al. (2020). According to Rodríguez-Rey et al (2020), the psychological effects of the pandemic (including symptoms of restriction, avoidance, and overexcitation) have negatively influenced or amplified the perceptions of fear, depression, and loneliness, as well as boredom and burnout. It has also been observed that the quarantine processes and uncertainties carried out during the Covid-19 process lead to boredom, frustration and feelings of isolation and loneliness (Brooks et al., 2020). In a study conducted in China during the Covid-19 process, people with limited mobility experienced an increase in psychological problems such as anxiety, stress, and depression, as well as intense boredom, loneliness, and anger (Duan & Zhu, 2020).

Another finding reached in the research is the comparison of school burnout and anxiety levels of university students during the Covid-19 process by gender. According to the research findings, the trait anxiety of university students differed depending on gender. It was found that female students had significantly higher trait anxiety compared to their male friends. However, no significant gender-related difference was found in school burnout and state anxiety. Canbaz, Sünter and Pekşen (2005) report similar results on vocational high schools, Kara (2020), Karataş (2013), Kartopu (2012) on teachers, candidate teachers and university students, and Hui and Chan (1995) on students.

Another finding reached in the study is the comparison of school burnout and anxiety of university students in the Covid-19 process according to education level and grade level. According to the findings of the study, school burnout and anxiety of university students did not show a significant difference according to the education level. It has been observed that students studying at faculties and higher

vocational schools have similar school burnout and state and trait anxiety. However, there were differences in school burnout according to grade level. Grade 1 students experience higher levels of school burnout than grade 4 students. These findings are similar to the research findings of Rosenfeld et al., (2020) and Fu et al. (2021). According to Rosenfeld et al. (2020), the uncertainty and limited communication in higher education during the Covid 19 process triggered the burnout feelings of students and lecturers. According to Fu et al. (2021), especially lower-class students and young researchers were affected more in this process.

In a further result of the study, school burnout and anxiety states of students during the Covid-19 process were examined according to their academic career and their success. According to the research, school burnout and anxiety among university students show no significant difference in terms of academic career expectation. In school burnout, however, there were differences in terms of school performance. During the Covid-19 process, students with medium and low success levels experienced high levels of school burnout. According to Hakanen, Bakker, and Schaufeli (2006), one of the most important indicators of burnout is the significant decline in the individual's personal productivity.

As a result, school burnout and anxiety are a major problem among university students during the Covid-19 process because, in this process, burnout and anxiety not only affect student lives, but can potentially also affect the quality of higher education.

Students must first learn to prioritize. Before the start of the semester, students should prioritize what they will do in the semester. 'Do I have time to learn a second foreign language? Can I reduce my part-time job? What can prevent me from achieving my goal?' are questions that students should ask themselves. Free time should be used consciously to relax. However, those who are in the exhaustion phase often have difficulties recognizing the causes of their burnout. For this reason, it is advisable to consult experts to find out exactly which factors trigger burnout. In such cases, a daily routine with hobbies and social relationships can be worked out with the students. The inner attitude of the students is a determining factor in the exhaustion process. Students who are overwhelmed and exhausted should seek the help of experts at the university's advice center. Students should understand the value of their time, be aware of the need for good time management, learn that in some cases they should not push themselves too much and lower their expectations if necessary. They have to accept that changes in their daily life are good for their health. Students should remember that setbacks are part of life and a bad test is not the end of life.

Anxiety is neither a disease nor a weakness of character. According to Krohne (1996), the feeling of anxiety is related to hypersensitivity and is of the opinion that it can be reduced by suitable methods. Students have to learn to project and control fear. The person can try the following measures to deal with their fear: To be aware that the feeling of fear is also a rational, even necessary emotion. To deal with fearful and anxious situations step by step and systematically with manageable small steps. Even at a young age, people are affected by over-anxious parents, excessive protection, and a reluctance to allow independence. Therefore, fear education should be started in early childhood (Warwitz, 2010). The philosopher Peter Wust sees fear as a security function on this topic, but fear should allow steps towards the unknown (Wust, 2002).

In higher education, in addition to imparting professional skills, further gains in future prospects are to be achieved. Students are expected to make important contacts in their learning life. In this way, the students will take advantage of the professional opportunities after graduation, keep their motivation high, and have a low risk of burnout. At the same time, it should be remembered that the students' perception of making their own decisions about their education effectively is a factor that reduces the risk of burnout. Studies in the context of social relationships show that students who do not work in teams are exposed to a high risk of burnout (Koyuncuoğlu, 2021). There is also a high burnout level if the lecturers do not provide the students with sufficient (socially) support. In this context, future studies should focus more on dealing with school burnout and anxiety. In addition, universities must develop

effective strategies to reduce the negative psychological effects of exceptional situations such as the COVID-19 pandemic.

References

- Agha, S. (2021). Mental well-being and association of the four factors coping structure model: A perspective of people living in lockdown during COVID-19. *Ethics, Medicine, and Public Health, 16*, 100605. doi: 10.1016/j.jemep.2020.100605
- Arı, G. S. (2003). *İşletmelerde güven ve personel güçlendirme ilişkisi: Bankacılık sektöründe bir araştırma [The relationship between trust and employee empowerment in businesses: A research in the banking sector]*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Barlow, D. H. (2000). Unraveling the mysteries of anxiety and its disorders from the perspective of emotion theory. *The American Psychologist, 55*(11), 1247–1263. doi: 10.1037/0003-066X.55.11.1247. PMID 11280938.
- Brooks, S. K., Webster, R. K., Smith, L. E., Woodland, L., Wessely, S. et al. (2020). The psychological impact of quarantine and how to reduce it: Rapid review of the evidence. *Lancet (London, England), 395*(10227), 912–920.
- Büyüköztürk, Ş. (1997). Araştırmaya yönelik kaygı ölçeğinin geliştirilmesi [Development of anxiety scale for research]. *Eğitim Yönetimi, 3*(4), 453-464.
- Büyüköztürk, S., Kılıç Çakmak, E., Akgün, O. E., Karadeniz, S., & Demirel, F. (2008). *Bilimsel araştırma yöntemleri [Scientific research methods]*. Ankara: Pegem Akademi.
- Canbaz, S., Sünter, T., & Pekşen, Y. (2005). Samsun Çıraklık Eğitim Merkezine devam eden çırakların durumluk-sürekli kaygı düzeylerinin değerlendirilmesi [Evaluation of state-trait anxiety levels of apprentices attending Samsun Apprenticeship Training Center]. *Türk Tabipler Birliği Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi, Temmuz-Ağustos-Eylül*, 16-22.
- Cattell, R. B., & Schreier, I. H. (1958). The nature of anxiety: A review of thirteen multivariable analyses comprising 814 variables. *Psychol. Rept., 4*, 351-388.
- Cattell, R. B., & Schreier, I. H. (1961). *The meaning and measurement of neuroticism and anxiety*. Ronald Press. New York, N. Y.
- Covington, M. V. (2000). Goal theory, motivation, and school achievement: an integrative review. *Annual Review of Psychology, 51*, 171–200. doi: 10.1146/annurev.psych.51.1.171
- Csikszentmihályi, M. (1997). *Finding flow: The psychology of engagement with everyday life*. Basic Books.
- Çam, Z., & Öğülmüş, S. (2017). Okul Tükenmişlik Envanteri'nin Türkçeye uyarlanması ve psikometrik nitelikleri [Adaptation into Turkish and Psychometric Properties of School Burnout Inventory (SBI)]. *BEÜ SBE Dergisi, 6*(2), 14-29.
- Çokluk, O., Şekercioğlu, G., & Büyüköztürk, Ş. (2012). *Sosyal bilimler için çok değişkenli SPSS ve LISREL uygulamaları [Multivariate SPSS and LISREL applications for social sciences.]*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Duan, L., & Zhu, G. (2020). Psychological interventions for people affected by the COVID-19 epidemic. *Lancet Psychiatry, 7*(4), 300–302.
- Dupéré, V., Leventhal, T., Dion, E., Crosnoe, R., Archambault, I., & Janosz, M. (2015). Stressors and turning points in high school and dropout: A stress process, life course framework. *Review of Educational Research, 85*(4), 591–629. doi: 10.3102/0034654314559845

- Elmer, T., Mepham, K., & Stadtfeld, C. (2020). Students under lockdown: Comparisons of students' social networks and mental health before and during the COVID-19 crisis in Switzerland. *PLoS One*, 15:e0236337. doi: 10.1371/journal.pone.0236337
- Farina, E., Ornaghi, V., Pepe, A., Fiorilli, C., & Grazzani, I. (2020). High School Student Burnout: Is empathy a protective or risk factor? *Frontiers in Psychology*, 11, 897, 1-9. doi: 10.3389/fpsyg.2020.00897
- Field, A. (2009). *Discovering statistics using SPSS* (3rd Edition), London: Sage Publications Ltd.
- Fiorilli, C., De Stasio S., Di Chiacchio C., Pepe A., & Salmela-Aro K. (2017). School burnout, depressive symptoms and engagement: Their combined effect on student achievement. *International Journal of Educational Research*, 84, 1–12. doi: 10.1016/j.ijer.2017.04.001
- Forschung & Lehre (2021). Zehn Prozent der Studierenden psychisch belastet. Die psychische Belastung von Studierenden steigt. Viele fühlen sich gestresst und rechnen mit einer Verlängerung ihres Studiums. Retrieved from <https://www.forschung-und-lehre.de/lehre/zehn-prozent-der-studierenden-psychisch-belastet-3526> (01.05.2021)
- Fu, S. Q., Greco, L. M., Lennard, A. C., & Dimotakis, N. (2021). Anxiety responses to the unfolding COVID-19 crisis: Patterns of change in the experience of prolonged exposure to stressors. *Journal of Applied Psychology*, 106(1), 48–61.
- Geçtan, E. (1993). *İnsan Olmak [Being human]*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Genoud, P. A., Brodard F., & Reicherts M. (2009). Facteurs de stress et burnout chez les enseignants de l'école primaire. *Revue européenne de psychologie appliquée*, 59, 37–45. doi: 10.1016/j.erap.2007.03.001
- Hakanen, J. J., Bakker, A. B., & Schaufeli, W. B. (2006). Burnout and work engagement among teachers. *Journal of school psychology*, 43(6), 495-513.
- Horikawa, M., & Yagi, A. (2012). The relationships among trait anxiety, state anxiety and the goal performance of penalty shoot-out by university soccer players. *PLoS one*, 7(4), e35727. doi: 10.1371/journal.pone.0035727
- Hu, D., Kong, Y., Li, W., Han, Q., Zhang, X., & Zhu, L. X. et al. (2020). Frontline nurses' burnout, anxiety, depression, and fear statuses and their associated factors during the COVID-19 outbreak in Wuhan, China: A large-scale cross-sectional study. *EclinicalMedicine*, 24, 100424. doi: 10.1016/j.eclinm.2020.100424
- Hui, E. K. P., & Chan, D. W. (1996). Teacher stress and guidance work in Honk Kong secondary school teachers. *British Journal of Guidance & Counselling*, 24(2), 199-211.
- Huo, L., Zhou, Y., Li, S., Ning, Y., Zeng, L., Liu, Z., Qian, W., Yang, J., Zhou, X., Liu, T., & Zhang, X. Y. (2021). Burnout and its relationship with depressive symptoms in medical staff during the COVID-19 epidemic in China. *Frontiers in psychology*, 12, 616369. doi: 10.3389/fpsyg.2021.616369
- Husky, M. M., Kovess-Masfety, V., & Swendsen, J. D. (2020). Stress and anxiety among university students in France during Covid-19 mandatory confinement. *Compr Psychiatry*, 102, 152191. doi: 10.1016/j.comppsy.2020.152191
- Jeong, H., Yim, H. W., Song, Y. J., Ki, M., Min, J. A., Cho, J. et al. (2016). Mental health status of people isolated due to Middle East Respiratory Syndrome. *Epidemiol Health*, 38, e2016048, 1-7.
- Kara, S. (2020). Investigation of job satisfaction and burnout of visual arts teachers. *International Journal of Research in Education and Science*, 6(1), 160-171.

- Karataş, Z. (2013). Ergenlerin algılanan sosyal destek ve sürekli kaygı düzeylerinin incelenmesi [Investigation of adolescents' perceived social support and trait anxiety levels]. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(19), 257-271.
- Kartopu, S. (2012). Kaygının kader algıları ile ilişkisi: Kahramanmaraş örneği [The relationship between anxiety and perceptions of fate: The case of Kahramanmaraş]. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kayseri.
- Koyuncuoğlu, Ö. (2020). Yükseköğretimde yeni normalleşme senaryoları ve önerileri. *Turkish Studies*, 15(6), 635-662. doi: 10.7827/TurkishStudies.44686
- Koyuncuoğlu, Ö. (2021). COVID-19 pandemi sürecinde yükseköğretim kurumlarında tükenmişlik [Burnout in higher education institutions during the COVID-19 pandemic]. A. Ç. Ceylan (ed.), *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimlerde Yeni Arayışlar ve Çalışmalar (Cilt 2) içinde* (pp. 13-41), İzmir: Serüven Yayınevi.
- Krohne, H. W. (1996). *Angst und Angstbewältigung*. Kohlhammer.
- Iacovou, S. (2011). What is the difference between existential anxiety and so called neurotic anxiety? 'The sine qua non of true vitality' an examination of the difference between existential anxiety and neurotic anxiety. *Existential Analysis*, 22(2), 356-367.
- Liang, D., Chen, S., Zhang, W., Xu, K., Li, Y., Li, D., Cheng, H., Xiao, J., Wan, L., & Liu, C. (2021). Investigation of a progressive relaxation training intervention on precompetition anxiety and sports performance among collegiate student athletes. *Frontiers in Psychology*, 11, 617541. doi: 10.3389/fpsyg.2020.617541
- Maslach, C., Schaufeli, W. B., & Leiter, M. P. (2001). Job burnout. *Annual Review of Psychology*, 52, 397-422. doi: 10.1146/annurev.psych.52.1.397.
- Meier, S. T (1991). Tests of the construct validity of occupational stress measures with collage students: Failure to support discriminant validity. *Journal of Counseling psychology*, 38(1), 91-97.
- Meylan, N., Meylan, J., Rodriguez, M., Bonvin, P., & Tardif, E. (2020). What types of educational practices impact school burnout levels in adolescents? *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(4), 1152. doi: 10.3390/ijerph17041152
- Odrizola-González, P., Planchuelo-Gómez, Á., Irurtia M. J. et al. (2020). Psychological effects of the COVID-19 outbreak and lockdown among students and workers of a Spanish university. *Psychiatry Res*, 290, 113108. doi: 10.1016/j.psychres.2020.113108
- Öner, N., & Le Compte, A. (1983). *Durumluk ve Sürekli Kaygı Envanteri El Kitabı* [State and Trait Anxiety Inventory Handbook]. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Özusta, H. Ş. (1995). Çocuklar için durumluk-sürekli kaygı envanteri uyarlama, geçerlik ve güvenilirlik çalışması [State-trait anxiety inventory adaptation, validity and reliability study for children]. *Türk Psikoloji Dergisi*, 10(34), 32-44.
- Parviainen, M., Aunola, K., Torppa, M., Lerkkanen, M. K., Poikkeus, A. M., & Vasalampi, K. (2021). Early antecedents of school burnout in upper secondary education: A five-year longitudinal study. *Journal of youth and adolescence*, 50(2), 231-245. doi: 10.1007/s10964-020-01331-w
- Plazzo-Luban, B., Pöldringer, W., & Kröger, F. (1992). *Psychomatic disorders in general practice*. Berlin Heidelberg: Springer-Verlag.
- Prabhu, S. (2015). A study on academic stress among higher secondary students. *International Journal of Humanities and Social Science Invention*, 4(10), 63-68.
- Räsänen, T., Lintonen, T., Joronen, K., & Konu, A. (2015). Girls and boys gambling with health and well-being in Finland. *Journal of School Health*, 85(4), 214-222. doi: 10.1111/josh.12246

- Rodríguez-Rey, R., Garrido-Hernansaiz, H., & Collado, S. (2020). Psychological impact and associated factors during the initial stage of the Coronavirus (covid-19) pandemic among the general population in Spain. *Frontiers in Psychology, 11*, 1540. doi: 10.3389/fpsyg.2020.01540
- Rosenfeld, D. L., Balcetis, E., Bastian, B., Berkman, E., Bosson, J. et al. (2020). Psychological science in the wake of COVID-19: Social, methodological, and meta-scientific considerations. *Perspectives on Psychological Science*. doi: 10.31234/osf.io/6gjfm
- Salmela-Aro, K., Savolainen H., & Holopainen L. (2009). Depressive symptoms and school burnout during adolescence: Evidence from two cross-lagged longitudinal studies. *Journal of Youth and Adolescence, 38*(10), 1316–1327. doi: 10.1007/s10964-008-9334-3.
- Salmela-Aro, K., & Upadyaya K. (2014). School burnout and engagement in the context of Demands–Resources Model. *British Journal of Educational Psychology, 84*(1), 137–151. doi: 10.1111/bjep.12018
- Santarone, K., McKenney, M., & Elkbuli, A. (2020). Preserving mental health and resilience in frontline healthcare workers during COVID-19. *Am. J. Emerg. Med. 38*(7), 1530–1531. doi: 10.1016/j.ajem.2020.04.030
- Sasangohar, F., Jones, S., Masud F., Vahidy, F., & Kash, B. (2020). Provider burnout and fatigue during the COVID-19 Pandemic: Lessons learned from a high-volume intensive care unit. *Anesthesia & Analgesia, 131*(1), 106–111. doi: 10.1213/ANE.0000000000004866
- Spielberger, C. D. (1972). *Anxiety: Current trends in theory and research: I*. Academic Press. doi: 10.1016/B978-0-12-657401-2.50008-3
- Spielberger, C. D., Gorsuch R. C., & Luschene, R. E. (1970). *Manual for the State-Trait Anxiety Inventory*. California: Consulting Psychologists Press.
- Stern (2021). Stress, Einsamkeit, Depression: So stark hat Corona die Psyche von jungen Leuten beeinflusst. Retrieved from <https://www.stern.de/gesundheit/corona--so-stark-hat-die-pandemie-die-psyche-von-jungen-leuten-beeinflusst-30820466.html>
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2007). *Using multivariate statistics*. Allyn & Bacon/Pearson Education.
- Tan, Z., Phoon, P. H. Y., Zeng L. A., Fu J., Lim X. T., Tan, T. E. et al. (2020). Response and operating room preparation for the COVID-19 outbreak: A perspective from the national heart centre in Singapore. *Journal of Cardiothorac and Vascular Anesthesia, 34*(9), 2331-2337. doi:10.1053/j.jvca.2020.03.050.
- Walburg, V. (2014). Burnout among high school students: A literature review. *Children and Youth Services Review, 42*, 28–33. doi: 10.1016/j.childyouth.2014.03.020
- Warwitz, S. A. (2010). Angst vermediden – Angst suchen – Angst lernen. In *Sache-Wort-Zahl 112*, 10–15.
- WHO-World Health Organization (2018). *International classification of diseases for mortality and morbidity statistics* (11th ed.). <https://icd.who.int/browse11/l-m/en>
- WHO-World Health Organization (2020). World Health Organization; 2020. Coronavirus disease 2019 (COVID-19) Situation Report–94, 1–12.
- Wienerin (2021). Studie zeigt: Mentale Gesundheit von Studierenden im Lockdown enorm belastet. Retrieved from <https://wienerin.at/studie-zeigt-mentale-gesundheit-von-studierenden-im-lockdown-enorm-belastet> (01.05.2021)
- Wust, P. (2002). *Ungewissheit und Wagnis. Der Mensch in der Philosophie*. Münster: LIT-Verlag.

-
- Yalçın, B. (1998). *Genel lise öğrencileri ile meslek lisesi öğrencilerinin gelecek kaygılarının karşılaştırılması [Comparison of future anxieties of general high school students and vocational high school students]*. Selcuk University Faculty of Education VII. National Educational Sciences Congress, Sep. 9-11, 1998.
- Žuljević, M. F., Jeličić, K., Viđak, M., Đogaš, V., & Buljan, I. (2021). Impact of the first COVID-19 lockdown on study satisfaction and burnout in medical students in Split, Croatia: A cross-sectional presurvey and postsurvey. *BMJ Open*, *11*(6), e049590. doi: 10.1136/bmjopen-2021-049590

Journal of Social Sciences of Mus Alparslan University

anemon

Derginin ana sayfası: <http://dergipark.gov.tr/anemon>

Araştırma Makalesi • Research Article

Davranışsal İktisat Politikaları Perspektifinden Türkiye’de Zorunlu Deprem Sigortası Sistemi

Compulsory Earthquake Insurance System in Turkey from the Perspective of Behavioral Economic Policies

Mustafa Hakan ŞİMŞEK*, Coşkun KARACA**

Öz: İktisadi olayları matematiksel formüllerle çözümlenmeye çalışan ana akım iktisat teorisi, bireyi merkeze aldığı analizlerinde, ekonominin niceliksel yöntem ve aksiyomlarla çözümlenebileceği varsayımıyla hareket etmektedir. Bu tür bir yaklaşım analizleri basitleştirme noktasında literatüre katkı sunsa da psikoloji ve iktisat arasındaki etkileşimi göz ardı etmesi teorinin zayıflamasına neden olmaktadır. Bu eksikliği gidermeyi amaçlayan davranışsal iktisat, matematiksel ispatı reddetmemekle birlikte beşerî ilişkilerin yer aldığı tüm analizlerde sosyal, kültürel, kurumsal ve psikolojik faktörlerin de dikkate alınması gerektiğini savunmaktadır. Söz konusu gereklilikten hareketle hazırlanan bu makale tüketici davranışlarıyla şekillenen sigortacılık sektörünü ve doğal afet sigortalarını, davranışsal iktisat perspektifiyle irdelemekte ve bu bağlamda düşük talep sorununa yönelik politik ve çözümleyici öneriler getirmektedir. Çalışma bulguları; doğal afet sigortasına ilişkin düşük talep sorununun çözümü için bireylerin sigorta sözleşmelerinin zorunlu ve çok yılı kapsayacak şekilde yapılmasının, sigorta yaptırmayanların kamu hizmetlerine erişimlerinin engellenmesinin ve betimleyici sosyal normlar şeklinde paternalist liberal politikalarla yararlanarak davranışsal yanlılık sorunlarının azaltılmasının faydalı olacağını göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Zorunlu afet sigortası, davranışsal ekonomi, davranışsal yanlılıklar

Abstract: Mainstream economic theory, which tries to analyze economic events with mathematical formulas, acts on the assumption that the economy can be analyzed with quantitative methods and axioms in its analyzes centered on the individual. Although such an approach contributes to the literature in terms of simplifying the analysis, ignoring the interaction between psychology and economics causes the theory to weaken. Behavioral economics, which aims to eliminate this deficiency, does not reject mathematical proof, but argues that social, cultural, institutional and psychological factors should be considered in all analyzes involving human relations. Based on the aforementioned requirement, this article examines the insurance sector and natural disaster insurance, which is shaped by consumer behavior, from the perspective of behavioral economics, and in this context, brings political and analytical suggestions for the problem of low demand. Study findings; It has been shown that in order to solve the low demand problem related to natural disaster insurance, it would be beneficial to make compulsory and multi-year insurance contracts of individuals, to prevent access to public services for those who do not have

* Öğr. Gör., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, SBMYO, Maliye Bölümü,
ORCID: 0000-0002-3488-0902, mhsimsekk@gmail.com (Sorumlu yazar)

** Prof. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Kamu Hukuku Bölümü,
ORCID: 0000-0003-4294-2365 karaca.coskun@gmail.com

Cite as/ Atıf: Şimşek, M. H. & Karaca, C. (2022). Davranışsal iktisat politikaları perspektifinden Türkiye’de zorunlu deprem sigortası sistemi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(3), 1207- 1220.

<http://dx.doi.org/10.18506/anemon.1125938>

Received/Geliş: 03 Jun/Haziran 2022

Accepted/Kabul: 19 September/Eylül 2022

Published/Yayın: 30 December/Aralık 2022

insurance, and to reduce behavioral bias problems by making use of paternalist liberal policies in the form of descriptive social norms.

Keywords: Compulsory disaster insurance, behavioral economy, behavioral biases

Giriş

Önceden tahmin edilmesi mümkün olmayan afetler; çevreye, mallara ve zirai mahsullere zarar vermekte, insanların ve hayvanların yaralanmasına ve yaşamlarını kaybetmesine neden olmakta, insan hayatı ve çevre üzerinde büyük hasarlar meydana getirmektedir (Çekici, 2011:53-54). Günümüzde bu hasarların küresel ölçekte ve yıllık bazda 190 milyar dolar ekonomik kayba neden olduğu tahmin edilmektedir. İsviçre merkezli reasürans şirketi Swiss Re firması bu kayıpların %47'sinin sigorta kapsamında gerçekleştiğini ve sigortalı kayıpların %91'inin doğal afetlerden, %9'unun ise insan kaynaklı faaliyetlerden meydana geldiğini ifade etmiştir (Swissre, 2021). Türkiye'de ise konutların %53'ü dünya ortalamasının üzerinde sigortalılık oranına sahip olup ülkemizdeki 20 milyon konutun 10,5 milyonu sigorta kapsamında yer almaktadır (DASK, 2022).

Neden olduğu zararların büyüklüğü dikkate alındığında doğal afetlerin ve sonucunda ortaya çıkan kayıpların çözüm aranması gereken önemli bir konu olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle hükümetler, doğabilecek risklerin büyüklüğü ile orantılı olarak sigortacılık sektörüne yönelik bazı yaptırımlar uygulamaktadır. Bu tür yaptırımlar, sonuçları itibariyle toplumun genelini ilgilendiren durumlarda daha kapsayıcı olmakta ve ortaya çıkan dışsal zararın büyüklüğü oranında ödüllendirme ve cezalandırmaya gidilerek dışsal zarar telafi edilmektedir. Söz konusu yaptırımlar içerisinde kısıtlama, yasal zorunluluk, para ve vergi cezaları gibi kamusal politikalar yer alırken, ödüller içerisinde teşvik araçları, sübvansiyon uygulamaları, burs ve krediler gibi kamusal araçlar yer almaktadır.

Neoklasik iktisat penceresinden bakıldığında bireylerin rasyonel davranışının gereği olarak ekonomik, fizyolojik veya mesleki bütünlüklerini zarara uğratabilecek tehlikelere karşı önceden önlem alarak faydasını ençoklaştıracağı varsayılmaktadır. Nitekim sigorta yaptırma bu varsayıma uymakta ve bireyin fayda kaybına yol açabilecek hastalık, sakatlık, ölüm, yangın, kaza ve doğal afet gibi durumlara karşı bireyin kişisel çıkarını koruyan önemli bir enstrüman olmaktadır. Ancak ülkelere ait sigortalı istatistikleri insanların sürekli mantıklı davrandığını ifade eden rasyonalite görüşünün geçerli olmadığını ve başta doğal afet sigortaları olmak üzere birçok sigortanın hükümet müdahalesi olmadan talep edilmediğini göstermektedir. Bu noktada davranışsal iktisat, bireylerin sigorta yaptırma konusunda motivasyonlarını artırmayı hedefleyen ve onları rasyonel davranmaktan alıkoyan bilişsel kısıtları uyarmayı amaçlayan birtakım çözümler üretmektedir. Bu tür çözümler psikoloji ve ekonomi alanında ortaya çıkan gelişmelerle birlikte çoğalmış ve çerçeveleme etkisi, sosyal normlar, anımsatıcılar, yatışma süreleri ve tercihlerin kısıtlanması gibi psikolojik bazı yöntemlerle bireyin daha rasyonel kararlar almasına yönelik müdahaleler geliştirilmiştir.

Bu çalışmada davranışsal iktisadın sınırlı rasyonalite yaklaşımından hareket edilerek Türkiye'de doğa afet sigortalarına ilişkin bireylerin karar verme süreçlerindeki bilişsel önyargıları analiz edilmeye çalışılmış ve doğal afet sigortalarında eksik talep sorununa yönelik bazı çözüm önerileri getirilmiştir. Çalışmanın amacı Neoklasik iktisat teorisince tercih ve kararlarında rasyonel olduğu kabul edilen bireylerin davranışsal bazı nedenlerle her zaman rasyonel davranmadığını ortaya koymak ve bireylerin irrasyonel kararlarını önlemek adına gerçekleştirilmesi gereken politikaların neler olduğunu tartışmaktır. Bu kapsamda çalışmanın üç kısım halinde tamamlanması düşünülmektedir. İlk kısımda doğal afet riski ve zorunlu deprem sigortasına ilişkin kavramsal çerçeve açıklanmış ve sonrasında zorunlu deprem sigortasının Türkiye'deki uygulama sonuçları tartışılmıştır. İkinci bölümde çalışmanın esasını oluşturan davranışsal yanlılıklar ile zorunlu deprem sigortası arasındaki ilişkiler tartışılmış ve son bölümde hükümetlerin davranışsal yanlılıkları önlemek ve zorunlu deprem sigortasına ilişkin poliçe üretim sorununu gidermek adına uygulamaya koyduğu paternalist politikalara değinilmiştir.

1. Türkiye’de Doğal Afet Riski ve Zorunlu Deprem Sigortası Sistemi

1.1. Türkiye’de Doğal Afet Riski

Türkiye arazi yapısı, yer şekilleri ve olumsuz meteorolojik koşulları nedeniyle sık sık doğal afetlerle karşılaşmaktadır. Bu afetlerin neden olduğu yıkıcı etkinin ülkenin ekonomik ve sosyal yapısında ciddi bozulmalara neden olduğu ülkenin yaşadığı çok sayıda deneyimle kanıtlanmıştır. Türkiye’de 1990-2018 döneminde meydana gelen afetlerde toplam 27 bin kişi hayatını kaybetmiş ve en fazla ölüm 24 bin kişi ile deprem kaynaklı afetlerden olmuştur. Tablo 1, afet türlerine göre Türkiye’de 1990-2018 döneminde meydana gelen afetleri ve ölü sayısını göstermektedir.

Tablo 1: 1990-2018 Yılları Arasındaki Afet Türlerine Göre Türkiye’de Afetler ve Ölü Sayısı

Afet Türü	Afet Sayısı	Ölüm Sayısı	Ölümcüllük Oranı
Deprem	1871	24348	13,01
Terör	441	202	0,46
Patlama	570	261	0,46
Diğer	8114	1518	0,19
Kış Koşulları	843	143	0,17
Sel	1839	221	0,12
Fırtına	1733	202	0,12
Çığ	1317	117	0,09
Yangın	2705	79	0,03
Heyelan	7616	28	0,004

Kaynak: CSB, 2022.

Tablo 1’e dikkat edilirse afet başına ölüm oranı en yüksek türün deprem olduğu görülmektedir. Ülkede terör ve patlama olaylarındaki afet başına ölüm sayısı 0,46 iken en düşük ölümcüllük oranı 0,004 ile heyelanlara aittir. Türkiye’de deprem kaynaklı ölüm oranının yüksek olmasının nedeni ülkenin, dünyadaki depremlerin yaklaşık %20’sini oluşturan yüksek riskli deprem kuşağında yer almasıdır.

Küresel olarak ülkelerin doğal afet risklerini ölçen çok sayıda kurum bulunmaktadır. Bunlardan biri olan ve Bochum Enstitüsü tarafından hesaplanan dünya risk endeksine göre Türkiye 5,06 endeks skoru ile düşük risk sınıfındaki ülkeler arasında yer almaktadır. Ancak endeksin üst sınırının 5,49 olduğu düşünüldüğünde Türkiye’nin orta risk grubuna yaklaştığı söylenebilir. Avrupa Komisyonu Ortak Araştırma Merkezi tarafından oluşturulan ve Birleşmiş Milletler’in birçok ajansının da (UNICEF, UNDP, WFP gibi) ortak olarak yer aldığı küresel risk yönetimi endeksi (INFORM) verileri ise Türkiye’nin 5,0 endeks puanı ile yüksek risk grubunda yer aldığını ve son üç yıl verilerine göre riskin artma eğiliminde olduğunu göstermektedir. Bu bakımdan Türkiye; Kamerun, Kongo, Gine, Ruanda ve Sierra Leone ile birlikte yüksek riskli ve riskin artma eğiliminde olduğu ülkeler sınıfında yer almaktadır.

1.2. Türkiye’de Doğal Afetlerle Mücadelede Sigorta Sistemi

Türkiye’de doğal afetler ve neden olduğu zararlar için kurulan sigorta sisteminin yeni olduğu söylenebilir. Bu sistemi yöneten ve 2000 yılında kurulmuş olan Doğal Afet Sigortaları Kurumu (DASK), “Zorunlu Deprem Sigortası” edindirme, uygulama ve yönetimi faaliyetlerinden sorumlu kurumdur.

DASK, Zorunlu Deprem Sigortası kapsamında deprem ve deprem sonucu meydana gelen veya tsunami, yangın, infilak ve yer kaymasının neden olduğu maddi zararları, poliçe şartları dâhilinde karşılayan önemli bir güvence kuruluşudur. Söz konusu güvence sisteminin temeli 6305 sayılı Afet Sigortaları Kanunu ile atılmış ve Kanunla doğal afetler sonucunda oluşan maddi zararların karşılanması için sigorta ve reasürans işlemlerinin düzenlenmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda Zorunlu Deprem Sigortası’na ilişkin teminatlar DASK tarafından verilmekte; Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından uygun görülmesi ve kamu yararı açısından zaruri olması durumunda deprem, sel, yer kayması, fırtına,

dolu, don, çığ düşmesi ve benzeri doğal afetler ile diğer özellik arz eden riskler için DASK tarafından sigorta ve reasürans teminatı verilmektedir.

Kanuna göre kamu tüzel kişiliğine haiz DASK ile özel sigorta şirketleri birlikte sigorta yapabilmekte, DASK'ın üstleneceği riskler için devlet tarafından taahhüt sağlanabilmekte ve DASK'ın ödemekte zorlandığı tazminatlar için belirli oranlarda borçlanılabilmektedir. Zorunlu Deprem Sigortası, ödenen poliçe primleri ile ülkemiz açısından bir teminat havuzu oluştururken, bireyler açısından ise mesken güvencesi sunmakta; böylece özellikle herhangi bir deprem sonrası ortaya çıkan yıkımın yaralarının sarılması ve ihtiyaç sahiplerine etkin ve hızlı olarak maddi destek sağlanması amaçlanmaktadır.

1.3. Zorunlu Deprem Sigortası Uygulama Sonuçları ve Davranışsal Araçlara Uygunluğu

Her ne kadar yarım yüzyılı aşkın bir süredir Türkiye'de deprem sigortası uygulansa da zorunlu deprem sigortası sistemine geçilmesi 17 Ağustos 1999 Marmara ve 12 Kasım 1999 Bolu-Düzce depremi sonrasında 587 sayılı Kanun Hükmünde Kararname" ile olmuştur. Kararname ile 27 Eylül 2000 tarihinde Türkiye'deki tüm bina sahiplerinin deprem sigortası yaptırmaları zorunlu hale getirilmiştir. Böyle bir zorunluluğa başvurulmasındaki temel neden 17 Ağustos depremi öncesinde yaşanan ağır kayıplar ve bu kayıpların telafisi için gerekli finansmanın hükümet bütçesinden zor şartlarda sağlanmış olmasıdır. Nitekim deprem öncesinde ülke genelindeki sigortalı mesken sayısı yaklaşık 500 bin iken, depremde hasar gören mesken sayısı 213 bin olmuş ve bu konutların yalnızca 14 bininin sigorta kapsamında olduğu görülmüştür (Alkan, 2000:4). Tablo 2 deprem sonrasında yıllar bazında poliçe üretim sayılarını göstermektedir.

Tablo 2: Yıllar Bazında Poliçe Üretim Sayıları

Tarih	Poliçe Adedi	Artış Oranı %	Tarih	Poliçe Adedi	Artış Oranı %
09-12/2000	159.000	-	2011	3.725.000	12,3
2001	2.428.000	-	2012	4.786.000	28,5
2002	2.128.000	-12,4	2013	6.029.000	26
2003	2.022.000	-5	2014	6.808.000	12,9
2004	2.090.000	3,4	2015	7.230.000	6,2
2005	2.417.000	15,6	2016	7.628.000	5,5
2006	2.555.000	5,7	2017	8.284.000	8,6
2007	2.618.000	2,5	2018	8.846.000	6,8
2008	2.844.000	8,6	2019	9.490.000	7,3
2009	3.435.000	20,8	2020	9.992.000	5,3
2010	3.316.000	-3,5	2021	10.532.000	5,4

Kaynak: DASK, 2022.

Toplam konut sayısının 20 milyonu bulunduğu günümüzde ise Türkiye'deki sigortalı konut oranı 10,5 milyon ile %53'e ulaşmıştır. Geçmişte yaşanan ağır kayıpların da etkisiyle Marmara Bölgesi %62 ile en yüksek sigortalılık oranına sahip bölgedir (DASK, 2022). Bu veriler Türkiye'de sigorta bilincinin gelişmekte olduğunu ancak yüzde yüz sigortalılık seviyesi için halen yoğun kamusal çalışmaya ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir.

Bu ihtiyaç çerçevesinde Türkiye'de sigorta yaptırmayanlara cezai müeyyide uygulamak yerine kamu hizmetlerinden dışlanma şeklinde caydırıcılık içeren bazı politikalar uygulanmaktadır. Bu kapsamda tapuya tescil, su, doğalgaz ve elektrik aboneliği işlemleri sırasında ve kredili satışlarda ilgili kurumlar geçerli bir poliçenin yaptırılmış olmasını şart koşmaktadır. Ancak DASK kurumu ile tapu müdürlükleri arasında herhangi bir entegrasyon olmayışı düşük prim ödeme amacı taşıyan mükelleflerin meskenin metrekaresini olduğundan düşük göstermelerine neden olmaktadır. Bu bakımdan bireylerin tümünün afet sigortası yaptırmasını garanti altına almak ve düşük prim ödeme gayesiyle daha düşük

metrekare beyanını önlemek için davranışsal iktisadın önermiş olduğu bazı psikolojik dürtülere başvurulması gerekliliği doğmaktadır.

Nitekim uygulamalı çalışmalardan elde edilen bulgular, bireylerin sigorta yaptırmama şeklindeki irrasyonel davranışlarını önlemek adına davranışsal iktisadın önerdiği yaptırım veya teşvik gibi bazı dürtülere başvurulması gerektiğini ifade etmektedir. Böylece insanoğlu gönüllü ya da gönülsüz biçimde bu tür bir dürtü ile kendisi için doğru ve rasyonel olan kararı seçebilecektir. Nitekim Tablo 2'den görüleceği üzere geçmişte davranışsal yanlışlıklar nedeniyle düşük sayıda üretilen polişe sayısı hükümet tarafından alınan önlemlerin de etkisiyle son 20 yılda 5 kata yakın artış göstermiştir.

2. Davranışsal İktisadın Neoklasik İktisat Yaklaşımına Yönelik Eleştirileri ve Afet Sigortalarında Görülen Bazı Davranışsal Yanlılıklar

Günümüzde, standart karar verme süreçlerindeki sapmaların, doğru olmayan algıların ve sistematik yanlışlıkların düzeltilmesi amacıyla davranışsal iktisat önermelerine sıkça başvurulmaktadır. Davranışsal iktisadın temel varsayımı bireylerin daima akılcı davranmayacakları ve onları karar aşamasında daha rasyonel seçimlere yönlendirmek için bilinçaltı bazı dürtülerle desteklenmesi gerektiğidir. Nitekim uygulama sonuçları bireyin tutarsız seçimleri olabileceğini göz ardı eden politikaların etkinlikten uzak sonuçlara yol açtığını göstermiştir (Shogren ve Taylor, 2020:13).

Bu kapsamda davranışsal iktisat teorisi ekonomik aksaklıklara karşı kamusal yönlendirme politikaları uygulanmasını önerirken; ana akım iktisat teorisi rasyonel birey yaklaşımından hareketle söz konusu yönlendirmeye şiddetle karşı çıkmaktadır. Zira 2017 Nobel Ekonomi Ödülü sahibi Thaler ile Cass R. Sunstein'in yazdığı "dürtme" adlı eserde insan davranışlarının ölçülüp modelleme yapılamayacak kadar gizemli ve öngörülemez olduğu ifade edilmiş ve ana akım iktisatçılar tarafından rasyonel insanın, Albert Einstein gibi düşünebilen, çok derin ve çevik bir hafızaya sahip, son derece sabırlı ve iradeli bir birey olarak betimlenmesine karşı çıkmıştır. Nitekim onlara göre günümüz insanı hesap makinesi olmadan bölme işlemi yapamayan ve eşlerinin doğum gününü dahi unutan dolayısıyla rasyonel insandan ziyade sadece insan olan varlıklardır (Thaler ve Sunstein, 2019:18).

Anlaşılabileceği üzere davranışsal iktisat, rasyonel insan tanımı ile özdeşleşmiş homo economicus kavramına karşı çıkmaktadır (Ruben ve Dumludağ, 2015:7). Nitekim davranışsal iktisatçılara göre bireyler, algılanan ortam ile nesnel ortamın birbirinden farklı olması ve bilişsel yeteneklerinin sınırlı kalması nedeniyle "sınırlı bilişsel kapasiteye ve sınırlı rasyonelliğe" sahiptirler (Rabin, 1993:1281). Ayrıca sınırlı irade gücüne sahip planlayıcı ve teorisyenler, geleceği aşırı indirgeme, iyimserlik ve statüko yanlışlığıyla yorumlayarak gerçek hayattan kopmaktadır. Bu nedenle davranışsal iktisat savunucuları, davranışsal özelliklerin ekonomi modellerinde göz önünde bulundurulması ve temel iktisadi kuramların davranışsal teoriye göre yeniden dizayn edilmesi gerektiği ifade etmiştir (Jolls vd., 1998:1475-1479). Bu açıdan bakıldığında erken dönem davranışsal iktisat çalışmalarında davranışsal psikolojinin ana akım iktisat politikalarına alternatif bir model üretme kaygısı taşıdığı görülmektedir (Ruben ve Dumludağ, 2015:7). Bu kapsamda aşağıda davranışsal iktisatçıların ana akım iktisat teorisinin rasyonellik yaklaşımına yönelik eleştirileri alt başlıklar halinde gösterilmiştir.

2.1. Sınırlı Bilişsel Kapasite ve Sınırlı Rasyonellik

Karar birimlerinin buldukları fiziksel ortam, karmaşık bir yapıda bulunduğu için farklı seçenekler arasında seçim yapacak iktisadi birimler sınırlı zihinsel yeteneğe sahiptirler. Bu nedenle rasyonellik tanımında anlatıldığı şekliyle karar vericilerin davranışlarının her zaman tahmin edilmesi mümkün değildir. Dolayısıyla alınacak kararların tahmin edilebilmesi için bireyin psikolojik özelliklerinin de bilinmesi gerekmektedir (Simon, 1955: 99-100). Bu bakımdan davranışsal teori; ihmâl, irade eksikliği, kayıptan kaçınma, cari döneme daha fazla ağırlık verme, sezgisel düşünme gibi davranışsal özelliklerinden ötürü bireyin sınırlı rasyonelliğe sahip olduğunu kabul etmektedir (Altun, 2018:351). Ayrıca ekonomik karar birimleri deneyimlerin yetersiz olduğu ve riskin yüksek olduğu konularda, bilgi edinmenin marjinal maliyetine katlanmayıp sezgisel karar vererek irrasyonel sonuçların alınmasına neden olmaktadır.

2.2. Sınırlı Çıkar Varsayımı

Neoklasik iktisat teorisi insanın bencil olduğunu, alturistik ve işbirliğine yatkın olmadığını ileri sürmekte; güven, empati ve sınırlama gibi kavramları analiz dışı bırakmaktadır. Ancak deneysel çalışmalar bunun aksinin de geçerli olduğunu göstermektedir (Eser ve Toigonbaeva, 2011:310). Nitekim gerçek dünyada, bireylerin kendilerine yardım edenlere yardım ettiği veya kendilerine kötülük edenleri cezalandırmak için refahlarındaki kayba razı olduğu sıkça rastlanılan bir durumdur (Rabin, 1993:1281). Dolayısıyla davranışsal yaklaşımın adalet anlayışı geleneksel yaklaşımdaki altruistiklikten çok daha geniş bir kapsayıcılığa sahiptir (Altun, 2020: 53).

2.3. Sınırlı İrade Gücü

Sınırlı irade gücü; hiperbolik indirgeme ya da bugünün yanlılığı, erteleme, aşırı iyimserlik ve statüko yanlılığı gibi çeşitli şekillerde ortaya çıkmakta ve kararların hatalı olarak (rasyonel olmayacak şekilde) alınmasına neden olmaktadır (Altun, 2020:52-53). Nitekim aynı kişi olmalarına karşın planlayan ve eyleme geçen bireylerin farklı davranışlar sergilemesi ve uzun vadeli çıkarları ile tezatlık oluşturan eylemlerde bulunması sıkça karşılaşılan bir durumdur (Jolls vd., 1998:1479). Bu duruma sigorta sektöründe de karşılaşılmakta ve hiperbolik indirgeme, erteleme, aşırı iyimserlik ve statüko yanlılığı nedeniyle bireyin sigorta yaptırma konusunda irrasyonel davranış sergilemesine neden olmaktadır. Aşağıda insan iradesinin sınırlı olmasına neden olan bu tür yanlılıklar kısaca anlatılmıştır:

Hiperbolik İndirgeme (Hyperbolic Discounting): Hiperbolik indirgeme bireyin cari döneme gelecek dönemden daha fazla değer atfetmesi olarak ifade edilmektedir (Laibson, 1997:445-446). Bu kapsamda bireylerin sigorta yaptırma sayesinde elde edecekleri faydası cari dönemdeki maliyetlerini aşsa dahi bireyler prim maliyetine katlanmaktan kaçınabilmektedir.

Erteleme (Inertia): Atalet olarak da ifade edebileceğimiz erteleme kavramı, karmaşıklık maliyetlerine katlanmak istemeyen bireylerin seçimden kaçınması anlamına gelmektedir. Zira birey için belirsizlik durumunda seçim yapabilmek çok fazla değişkenin dikkate alınarak karmaşık zihinsel süreçler gerektirmektedir (Tversky ve Shafir, 1992:358). Erteleme davranışı doğal afet sigortaları kapsamında değerlendirildiğinde, farklı kloza sahip pek çok afet sigortası poliçesi içinden seçim yapmakta zorlanan bireyin bu zorlayıcı zihinsel sürecin psikolojik maliyetine katlanmak yerine seçim yapmamayı tercih etmesi şeklinde ifade edilebilir.

Aşırı İyimserlik (Over Optimism): Yaygın kanıya göre insanlar kendilerinin yenilmez olduklarını düşünmeye, başkalarının ise talihsizliğin kurbanı olacaklarını bekleme eğilimindedirler. Bu tür fikirler sadece hayata umutlu bir bakış açısı değil, aynı zamanda gerçekçi olmayan bir iyimserlik halidir ve bireyin gelecekle ilgili iyimser beklentilerinin gerçekçi olmadığını göstermek genellikle imkânsızdır (Weinstein, 1980: 806). Bu kapsamda aşırı iyimserlik, herhangi bir afet gerçekleşmeden önce bu afetlerin gerçekleşme olasılığının göz ardı edilmesine ve afetlere karşı yetersiz koruyucu önlem alınmasına veya sigorta yaptırılmamasına neden olmaktadır.

Statüko Yanlılığı (Status Quo Bias): Bireyler herhangi bir eylemde bulunmanın sağlayacağı kazanç ve kayıpları değerlendirirken, var olan durumlarını referans noktası olarak almakta ve mevcut durumlarını muhafaza etmek istemektedir (Altun, 2018: 353). Statüko yanlılığına, bireylerin kayıplarına kazançlarından daha fazla önem vermeleri veya kendi eylemlerinin neden olduğu hatalara eylemsiz kalmaları durumunda ortaya çıkacak hatalara göre daha çok önem vermeleri neden olmaktadır (Kahneman ve Tversky, 1979: 263; Ritov ve Baron, 1990: 263-264). Statüko yanlılığı sergileyen bireyler sigorta primlerinin maliyetini zarar sonucu sağlayacağı muhtemel faydaya göre daha yüksek görmekte ve bu nedenle davranışsal yanlılık sergilemektedirler.

Bununla birlikte sigorta piyasası içerisindeki rasyonel karar almada yaşanan sorunların yegâne kaynağı tüketiciler olmayıp, sigorta şirketleri ve kamu kesimince de davranışsal yanlılıklar görülebilmektedir. Tüketicilerin davranışsal yanlılık sergilemesi bazen eksik bazen aşırı sigorta yaptırılmalarına neden olurken; kamu kesimi ve sigorta şirketlerince davranışsal yanlılık sergilenmesi genellikle eksik sigorta yapılmasına neden olmaktadır (Altun, 2018:351).

Bu ve benzeri çok sayıda psikolojik etken bireylerin sigorta yapmaları önünde önemli birer engeldir. Ancak bireylerin bu tür irrasyonel kararları yüksek maliyetlere neden olmaktadır. Nitekim meydana gelen zararların telafi edilebilmesi için yapılan kamusal harcamalar kamu borç stokunu artırarak bütçe açıklarına sebep olmakta ve hükümetleri maddi açıdan zor durumda bırakabilmektedir. Hükümetler ise bu tür olumsuzluk doğuran davranışlara önlem almak yerine kayıtsız kalmayı tercih etmektedir. Zira yeniden seçilme ve görevde kalma kaygısı taşıyan hükümetler, zorlayıcı düzenlemeler ile rasyonel olmayan seçmenin desteğini almaları güç olduğundan bu alanda ya düzenleme yapmamayı ya da tazminat ödeyerek zararı telafi etmeyi tercih etmektedir. Bu tür bir tercih toplumsal refahı düşürdüğü gibi doğal afetlere yönelik ulusal sigorta politikalarının gelişmesine de engel olmaktadır. Nitekim sigorta primlerinin riski yansıtmayacak şekilde düşük tutulmasına yönelik düzenlemeler ile aşırı sübvansede edilmiş sigorta sektörü, bireysel riskleri içeren sigorta dengesinden uzaklaşılmasına neden olmaktadır (Pauly vd., 1984:45).

Sigorta piyasası genelinde sorun teşkil eden konulardan biri de asimetrik bilginin yol açtığı ters seçim, ahlaki tehlike ve arzın talep yaratması problemi (Bilgili ve Ecevit, 2008:201). Asimetrik bilgi kavramı geleneksel iktisat içerisinde piyasa başarısızlığına neden olan unsurlardan biri olup; iktisadi sözleşme konularında taraflardan birinin diğerine göre daha fazla bilgi sahibi olduğu ve bu bilgiyi kendi çıkarına ve karşısındaki zararına kullandığı durumda ortaya çıkan güç dengesizliğidir (Akerlof, 1970:489-490).

Asimetrik bilgi ve ters seçim sorununun ortaya çıkmasının engellenmesi için bağımsız bir otoritenin sigorta yaptırmak isteyen kişi ile sigorta yapılmak istenen bölge ve meskenin risk durumu hakkında taraflara bilgi aktarması gerekmektedir. Nitekim düşük riskli bireylerin yüksek primli poliçe yaptırmaları yüksek riskli bireylerin ise düşük primli poliçe yaptırmaları ters seçim sorununa neden olmaktadır. Ahlaki tehlike ise bireylerin afetlere karşı yeterli önlemi almaması durumudur. Zira afet sonrasında devlet tarafından veya sigorta şirketi tarafından zararının karşılanacağını bilen birey riskleri azaltmaya yönelik önlemlerden kaçınmaktadır. Bu bakımdan eğer kamusal bir otorite, taraflar hakkında sahip olduğu bilgiyi yapacağı yasal düzenlemeyle sigorta kuruluşlarının erişimine açabilirse asimetrik bilgiden kaynaklı riskler de azalmış olacaktır.

3. Doğal Afet Sigortalarındaki Yanlılıklara Karşı Davranışsal Paternalist Politikalar

Paternalist anlayış, bireyler için neyin faydalı ve istenilir olduğunu kamusal otoritenin belirlemesini ve kamu düzenlemeleri yoluyla bireylerin ekonomik, sosyal veya kültürel tercih özgürlüğünün kısıtlanmasını ifade eder (Türkkan, 2013: 2). Tanımdan da anlaşılacağı üzere paternalist yaklaşımda iktidarın bir miktar zorlaması söz konusudur. Bazı durumlarda ise hükümet yasal bir zorlama olmadan ve seçme özgürlüğünü koruyarak bireylerin karar alma süreçlerini kontrol edebilmektedir. Nitekim bireyler sigara içmek ve uyuşturucu kullanmak isteyebilir veya hiç çalışma gücünü kaybetmeyecekmiş gibi bir kenara emeklilik birikimi ayırmayabilirler. Bu gibi durumlarda devlet bireylerin tercihlerini yönlendirmek amacıyla dürtmeler yoluyla müdahale etmektedir.

Böylece her daim akılcı davranışlar sergileyemeyen bireylerin, kamusal birtakım müdahaleler vasıtasıyla karar alma süreçlerinde daha rasyonel tercihlerde bulunması sağlanabilmektedir. Dürtme (nudge) kavramıyla anılan bu müdahaleler, kişilerin arzu edilen yönde tercihler yapması için onların bilinçaltına etki ederek tercihlerini istenilen yöne doğru teşvik eden ve birtakım bilişsel süreçlerin de göz önünde bulundurulduğu tasarımlara denmektedir (Mercan ve Altıntaş, 2019: 13). Davranışsal araçlar içerisinde sıkça başvurulan dürtme uygulamaları liberal paternalizm ve seçim mimarisi uygulamalarıyla birlikte uygulanmaktadır. Liberal paternalizm daha çok devlet eliyle yapılan dürtmeler için, seçim mimarisi ise daha çok kamu dışı uygulamalar için kullanılmakta fakat gerek liberal paternalizm gerekse de seçim mimarisinin ortak kullanımındaki adı dürtme olarak ifade edilmektedir (Özdemir, 2019:248-249).

Diğer yandan dürtmeler sınıflandırıldığında beş temel başlığın öne çıktığı görülmektedir. Bunlar; sosyal normlar, bilginin sağlanması ve çerçeveselenmesi, tüketici tercihlerinin kısıtlanması, varsayılan kurallar ve yatışma süresi şeklinde sayılabilir (Altun, 2018:355-356). Konumuzla ilişkisi bağlamında

ele alındığında dürtme, seçim mimarisi ve liberter paternalist politikaların Türkiye'deki doğal afet sigortalarında uygulanışı, aşağıda başlıklar halinde anlatılmıştır.

Sosyal Normlar (Social Norms): Sosyal normları betimleyici ve buyruksal olmak üzere iki ayrı kategoride değerlendirilmek mümkündür. Betimleyici norm hangi davranışların geleneksel ve normal olup olmadığını gösterirken; buyruksal norm ahlaki açıdan onaylanan ve toplumsal açıdan kabul gören kuralları göstermektedir (Cialdini vd., 1990:1015). İlgili kavramlar açısından değerlendirildiğinde betimleyici norm bilgi ile ilgili olup, birçok insanın aynı şeyleri düşünmesi ve aynı eylemlerde bulunmasının bize nasıl düşünüp hangi eylemlerde bulunacağımız konusunda fikir vermesi iken; buyruksal norm başkalarının bizim hakkımızdaki düşüncelerinin öneminden hareketle toplumdan dışlanmamak ve kabul görmek için toplumdaki insanların beklentileri yönünde hareket etme durumunu ifade etmektedir (Thaler ve Sunstein, 2019: 75). Buyruksal normlar toplumun çoğunluğunun neyi onayladığı veya neyi onaylamadığı ile yakından ilgilidir. Toplumdaki insanların ne yapmaları gerektiğini belirttikleri için toplumun ahlaki kuralları olarak da anılmaktadırlar. Buyruksal normlar, sosyal ödüller veya cezalar vaat ederek insanların davranışlarını motive ederler. Örneğin, toplumdaki diğer insanlara yardım etmemiz sosyal normun diğer insanlara karşı sorumluluk davranışlarını öngörmesinden kaynaklanmaktadır (Cialdini ve Trost, 1998:157).

Sigorta yaptırma davranışı sosyal normlar açısından değerlendirildiğinde özellikle betimleyici normların sıklıkla toplumdaki davranış eğilimleriyle şekillendiği görülmektedir. Nitekim sürü davranışı da diyebileceğimiz bu kavrama göre toplum halinde yaşayan bireyler ve davranışları toplumdaki diğer üyelerle etkileşim halindedir. Bu kapsamda deneysel çalışmalar, hükümetin veya toplum için saygınlığı olan kişi ya da kurumların sigorta yaptırmayı teşvik edici kampanya ve sloganlarının poliçe üretiminde artış sağladığını göstermektedir (DASK, 2021; Bir, 1992: 13). Bu tür politikalar bireylerin kalabalığın aklına ya da değer yargılarına güvenerek, kararlarını başkalarının davranışlarına göre alabildiklerine örnek teşkil etmektedir. Toplum onayıyla şekillenen buyruksal normlarda ise bireylerin afet sigortası yaptırmanın toplumsal açıdan kabul gören erdemli bir davranış olduğunu kabullenmesiyle poliçe sayılarının artması söz konusu olmaktadır.

Çerçeveleme (Framing): Neoklasik iktisat teorisi piyasa başarısızlığının oluşmasını önlemek adına bireylere karar alma süreçlerinden önce bilginin maliyetini düşürmek amacıyla olabildiğince çok bilgi verilmesi gerektiğini savunmakta; bu durum ise bireyin bilişsel kapasitesinin sınırlılığından ötürü ya statüko yanlılığı ortaya çıkararak karar almanın ertelenmesine ya da birey tarafından irrasyonel karar alınmasına neden olmaktadır. Davranışsal yaklaşım, söz konusu yanlılıkların ortadan kaldırılması için tüketiciye az ve yönlendirici bilgi sunulması gerektiği anlamına gelen çerçevelenmiş bilginin verilmesi gerektiğini önermektedir.

Bu kapsamda davranışsal iktisat teorisi afet sigorta poliçe sayısının sosyal optimumun altında olmasını davranışsal yanlılıklara bağlamaktadır. Sigorta alanında davranışsal yanlılıkların sebeplerinden biri maliyete kıyasla beklenen faydanın düşük olmasına rağmen aşırı sigorta yaptırılması veya maliyetlerinin beklenen faydaya göre düşük olmasına rağmen çok az sigorta yaptırılmasıdır. Bu durum kendi refahlarından endişe duyan ve bu nedenle riskten kaçınan bireylerin yıllık sigorta primi ödeme konusunda istekli görüneler bile fiilen ödenen primlerle teoride açıklananlar uyumlu değildir. Nitekim davranışsal araştırmalar, kayıptan kaçınma (loss aversion) veya çerçeveleme (framing) gibi davranışsal yanlılıkların yıllık sigorta primi ödemenin çekiciliğini azalttığını ortaya koymaktadır (Richter vd., 2014:92).

Diğer yandan seçim mimarisi teorisine göre birey kararları, bilginin farklı seçenekler arasında nasıl çerçevelendiğine ve sunulduğuna bağlı olarak yönlendirilmektedir. Bu yönlendirme seçenek mimarı tarafından bireyin odak noktasını değiştirerek, olasılıkların sunulma sırası ile oynanarak veya bir seçeneği varsayılan seçenek olarak ayarlanmasıyla yapılmaktadır. Nitekim bireyler daha önce karşılaştıkları bir olaydan edindikleri somut deneyimlerle sunulan düşük olasılıklı riskleri daha iyi değerlendirebilirler. Örneğin, bireyler milyonda bir riskin ne anlama geldiğini anlamazken riskin ortaya çıkma olasılığını otomobil kazası (20'de 1) veya evinize yıldırım çarpması (milyarda birden az) gibi risklerle karşılaştırdığınızda daha doğru yorumlayabilirler. Benzer biçimde ikna edici anlaşılır ifadeler

de bireyi poliçe yapma konusunda motive etmektedir. Örneğin evini 25 yıllık ömrü boyunca depremden korumayı düşünen ev sahibi bu süre zarfında meydana gelebilecek en az 1 şiddetli deprem olasılığının 100’de 1 yerine 5’de 1’den büyük olduğu söylendiğinde riski ciddiye alma olasılığı daha yüksektir. Yine pay ve paydayı aynı oranda artırarak tüketicilerin dikkat eğilimlerini artırmak mümkündür. Nitekim çalışmalar 100’de 1 yerine 1.000’de 10 veya 10.000’de 100 ifadelerinin dikkat çekme olasılığını artırdığını göstermiştir (Kunreuther, 2015: 11).

Çerçeveleme yoluyla poliçe sayısını artırmanın bir diğer yolu ise kötü durum senaryosu oluşturmaktır. Bir sel veya depremden ağır hasar gören ve sigortasız olduğu için çok yüksek maliyetlere katlanacağını öğrenen bireyler poliçe yaptırma konusunda daha istekli davranacaklardır (Kunreuther, 2015:11).

Tercihlerinin Kısıtlanması (Restriction of Preferences): Neoklasik iktisadın tersine paternalist anlayış bireylerin doğru tercihlere yönlendirilmesi için devlet tarafından kısıtlama getirilmesine veya düzenleme yapılmasına sıcak bakmaktadır. Bu gibi müdahalelerin temelinde dışsallıklar yatmaktadır. Bir davranışın sonucu toplumsal açıdan ne kadar çok dışsallığa sahipse devletin bu davranışa müdahale etme olasılığı o denli fazladır. Burada amaç negatif dışsallıklara karşı toplumu koruyarak net toplumsal faydayı artırmaktır.

Bu kapsamda bir tercih kısıtlamasına örnek olabilecek zorunlu afet sigortaları asimetrik bilgiden kaynaklı ters seçim problemini ve davranışsal yanlılıklardan doğabilecek sorunları önlemek için etkin bir politika tercihidir. Afet sonrasında yapılacak mali yardımların kapsamı sigortalı olma koşuluna bağlanabileceği gibi (Altun, 2018:356-358) zorunlu afet sigortası yaptırmayanlara bazı cezalar uygulanabilir (Michel-Kerjan vd., 2012:654). Örneğin Türkiye’de 6305 Sayılı Kanun kapsamında zorunlu afet sigortası yaptırmayanların bazı kamusal hizmetlerden yararlanmasına kısıt konulmaktadır.

Varsayılan Kurallar (Default Rules): Bireyler kendilerine sunulan her seçeneği değerlendirme gücüne sahip olmayabilirler. Böyle bir durumla karşılaşan birey seçim yapmak yerine seçimini ertelemeyi tercih etmektedir. Paternalist bir politika olarak sunulan varsayılan kurallar bazı seçenekleri varsayılan seçenek olarak belirleyerek rasyonel davranmayan bireyleri marjinal faydası yüksek kararlar almaya yönlendirmektedir. Nitekim sigortacılık sektöründe de müşterilere sunulan poliçe içeriklerinin (klozlarının) hazır seçenekler olarak sunulmasıyla davranışsal yanlılık sergilenme ihtimali azaltılmaktadır (Altun, 2018: 357).

Yapılan çalışmalar bireylerin yaşadıkları afetlerden ortalama 3-5 yıl sonra afetin etkilerini unutma eğiliminde olduklarını ve unutulmuş hatıraların da etkisiyle afet sigortası yaptırmama konusunda isteksiz davrandıklarını göstermiştir (Kunreuther ve Michel- Kerjan, 2015: 27). Bu nedenle özellikle afet sonrasında yaşanabilecek kayıplar nedeniyle sigortasız kalmanın pişmanlığını ortadan kaldırmak ve devletin oluşan maddi zararın karşılanmasındaki açık ve örtük yükümlülüklerini azaltmak amacıyla varsayılan kuralların içeriği ile örtüşen bir uygulamaya başvurulmakta ve sigorta poliçeleri çok yıllık olarak (3, 5, 10 yıl gibi) tesis edilmektedir (Michel-Kerjan vd., 2012: 654).

Bu kapsamda çok yıllık sigorta yaptırmının kullanıcıya, devlete ve sigorta kuruluşlarına çok sayıda avantaj sağladığı söylenebilir. Kullanıcı açısından çok yıllık sigorta yaptırmının faydası her yıl yenileme zahmetinden kurtulması ve poliçelere ait primlerin istikrarlı bir seyir izliyor olmasıdır. Yine sigortanın gayrimenkul üzerine tesis edilmesi durumunda mülk el değiştirse dahi sigorta poliçesi otomatik olarak yeni sahibine devredilebilecek; poliçenin iptal edilmesine gerek kalmayacak ve yapı hiçbir koşulda korunmasız kalmayacaktır. Çok yıllık sigorta poliçelerinin sigortacılar açısından avantajı ise sigortalarını iptal ettiren kişi sayısının az olması ve pazarlama maliyetlerinin düşmesidir, Son olarak devletin sigorta yaptırmının yaygınlaşmasıyla elde edeceği prim havuzu sayesinde afet sonrası yükümlülüğü azalmakta, banka kredi teminatını oluşturan gayrimenkullerin sigortalı olması kredi teminat yapısına güven duymalarını sağlamakta ve çok yıllık sigortalama işleminde risk tabana yayılarak minimize edilebilmektedir (Kunreuther ve Michel- Kerjan, 2015:26-28; Michel-Kerjan vd., 2012:654).

Yatışma Süreleri (Cooling Off Times): Bir anlaşmanın kesinleşmesi için geçmesi gereken süreyi ifade eden yatışma süresi bir ürünü satın aldıktan veya bir sözleşme imzalandıktan sonra fikrinizi değiştirmek için gereken süre anlamına gelmektedir.

Bireyler geleceğe ilişkin kararlar alırken mevcut durumlarının gelecekte değişmeyeceğini düşünerek çıkarımlarda bulunmakta (Loewenstein vd., 2003:1209) ve gelecekte elde edilmesi beklenen fayda ile cari fayda örtüşmemektedir. Bu nedenle paternalist politikalar çerçevesinde bireyi karar vermeden önce beklemeye zorlayan yatışma sürelerinin hayata geçirilmesi bireyin faydasını artırıcı bir müdahale olabilmektedir (Altun, 2020: 66).

Türkiye için de geçerli olan yatışma süresi kuralına göre poliçe sahibi 15 gün içinde sözleşmeden cayma hakkına sahiptir. Buna göre Türk Ticaret Kanunu 1489'uncu maddesindeki "Sigorta ettiren, sigortacının kendisine cayma hakkını kullanabileceğini bildirmesinden itibaren on beş gün içinde sözleşmeden cayabilir" ifadesi yatışma süresine örnek gösterilebilir. Yine Sigorta Sözleşmelerinde Bilgilendirmeye İlişkin Yönetmeliğin 4. Maddesinde düzenlenmiş olan bilgilendirme metni; hem sigortacı-sigortalanan arasındaki sigortacı lehine olan asimetrik bilgi probleminden kaynaklı fayda kaybını, hem de bireyi beklemeye zorlayarak ileride pişman olacağı ani bir karar vermesini engellemektedir.

Anlatılanlardan da anlaşılacağı üzere; davranışsal teori çeşitli dürtme ve yönlendirme mekanizmaları ile bireyleri optimal tercihlere yönlendiren seçim mimarisini gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Devlet ise çoğu durumda yönlendirici sorumluluğu üstlendiği için seçim mimarı durumundadır. Burada bireyin devlet tarafından paternalist anlayışla kuşatılmasındaki sebep doğal afet gibi yüksek risk grubunda yer alan ve ortaya çıktığında telafisi imkânsız zararlar doğuran olaylara önceden önlem alarak negatif dışsallıkları önlemek ve toplum refahını ençoklaştırmaktır. Bu tür bir çaba ülkede etkin kaynak dağılımını sağlaması açısından da önemlidir.

Diğer yandan afetlerle karşılaşılması sonucunda ortaya çıkan maddi zararların giderilmesi devletlerin açık ve zımni sorumlulukları arasında yer almaktadır. Nitekim kamuoyu tarafından bu sorumlulukların karşılanması için de ciddi bir baskı oluşmaktadır. Bireylerin sigorta yaptırmadığı durumda ortaya çıkan zararın devlet bütçesinden tazmin edilmesi; giderlerin artmasına, olağan dışı bu giderlerin önceden tahmin edilmediği ve karşılık ayrılmadığı durumda ise borçlanmaya veya ilave vergiler konulmasına neden olmaktadır.

Tüm bu olumsuzluklarına rağmen ülkemizde sigorta yaptırma bilincinin gelişmediğini söylemek mümkündür. Çeşitli kamu hizmetlerinden mahrum bırakılarak oluşturulan zorunlu afet sigortalarında dahi oran %53 civarındadır. Türkiye'de bu bilincin gelişmesi önünde birtakım engeller bulunmaktadır. Öncelikle halk kadercı bir zihniyete sahip olduğu gibi sigortalar hakkında da yeterli bilgiye sahip değildir. Bazıları da hasar ödemelerinde yaşanan sorunlar nedeniyle sigorta şirketlerine karşı yeterli güvene sahip değiller. Bu nedenle devlet sigorta yaptırmanın toplum üzerinde sağlayacağı faydayı artırmak ve pozitif dışsallıkları toplum nezdinde yaymak için piyasaya müdahale etmek yükümlülüğü altındadır.

Sonuç ve Öneriler

Neoklasik iktisat teorisi bireylerin kendi refahlarının en önemli belirleyicisi olduğunu, seçimlerinin tutarlı ve istikrarlı seçimler içerdiğini ve tercihlerinin seçimlerine rehberlik ettiği normatif öncüller üzerine kurulmuştur. Hükümetler tarafından son dönemde sıkça başvurulmuş davranışsal yaklaşım ise gerçek hayatta insanın rasyonel olmasını engelleyen bir takım davranışsal yanlılıklar sergilediğini savunmaktadır. Çalışmada söz konusu yanlılıkların sigorta sektörü üzerindeki etkileri tartışılmıştır. Zira sigorta sektörü risk ve belirsizliğin diğer sektörlere göre fazla olduğu ve poliçe üretiminin az olması durumunda doğabilecek negatif dışsallıkların yüksek olduğu bir sektördür. Bu kapsamda sigortacılık alanında önemli bir yere sahip olan afet sigortasında, tarafların irrasyonel davranış sergilemesi yetersiz poliçe üretimine neden olmakta ve bu durum net toplumsal faydayı düşürerek devletlerin afet sonucu yerine getirmek zorunda olduğu açık ve zımni yükümlülükleri artırmaktadır.

Öncelikle bireyler ihmal, irade eksikliği ve sezgisel düşünme gibi davranışsal algılarından dolayı sınırlı rasyonelliğe sahip olabilir, çıkarlarını gözetebilir ya da erteleme, aşırı iyimserlik ve statüko yanlılığı gibi nedenlerle yanlış kararlar verebilir. Bu ve benzeri çok sayıda psikolojik etken bireylerin sigorta yapmaları önünde önemli birer engeldir. Davranışsal iktisat bu sorunu çözmek amacıyla bireylerin sigorta sözleşmelerinin zorunlu ve çok yılı kapsayacak şekilde yapılmasını, sigorta sözleşmelerine ilişkin bilginin çerçevelenerek verilmesini, sigorta yaptırmayanların kamu hizmetlerine erişimlerinin engellenmesini ve betimleyici sosyal normlar şeklinde paternalist liberal politikalarla yararlanarak davranışsal yanlılık sorunlarının azaltılmasını savunmaktadır. Ayrıca sigortacılık sözleşmelerine ilişkin regülasyonlar ve kamu-özel ortaklıkları da piyasa başarısızlıklarının giderilmesinde etkin yöntemlerdir.

Diğer yandan hükümetler irrasyonel davranışların neden olacağı muhtemel zararları önlemek adına bireyleri bazı yaptırım, kısıtlama ve teşviklerle optimal seçimlere doğru yönlendirmektedir. Devletlerin uygulayacağı koruyucu önlemlerin başında binaların doğal afetlere dayanıklılıklarının denetimi ve güçlendirilmesine yönelik aksiyon alınması, imara yönelik izinlerin normatif şartlara bağlanması, kentleşmeye yönelik politikaların önceden planlanması ve doğal afet risklerine karşı yasal ve mevzuatsal düzenlemelerin oluşturulması gelmektedir. Tali bireysel koruyucu önlemlerin başında ise sigorta yaptırma istekliliğinin yaygınlaşması ve bu konudaki bilinçliliğin artırılması gelir. Ancak mevcut durumda sigorta yaptırmaya yönelik gönüllü bireysel isteklilik düşük seviyede kalmaktadır. Türkiye’de bu istekliliği artırmak amacıyla deprem sigortası yaptırılması zorunlu tutulmuş, sigortasız yapı sahiplerinin ise doğrudan maddi cezaya tabi tutulması yerine tapu kaydı, su, elektrik, doğalgaz abonelik işlemleri ve kredili işlemleri gibi belirli kamusal hizmetlerden istifade etmeleri engellenmiştir.

Kaynakça

- Akerlof, G. A. (1970). The Market for Lemons: Quality Uncertainty and the Market Mechanism. *The Quarterly Journal of Economics*, 84(3), 488-500.
- Alkan, S. (2000). Sigorta Sektörü. Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O. Sektör Araştırmaları Serisi, No: 22.
- Altıntaş, K., & Mercan, B. (2019). Kamunun Dürtme (Nudge) Politikaları: Liberteryen Paternalizm Yaklaşımı. *İktisat ve Toplum Dergisi*, 107, 43-49.
- Altun, T. (2018). Doğal Afet Sigortalarında Karar Alma Sorunları: Kamusal Müdahaleler. *Business and Economics Research Journal*, 9(2), 349-361.
- Altun, T. (2020). Davranışsal Refah Ekonomisi: Liberal Paternalist Politikalar. G. Akgül Yılmaz, A. B. Doğrusöz & A. Güner (Ed.), *Güncel Maliye Tartışmaları II içinde*, Seçkin Yayınevi, 49-83.
- Bilgili, E., & Ecevit, E. (2008). Sağlık Hizmetleri Piyasasında Asimetrik Bilgiye Bağlı Problemler ve Çözüm Önerileri. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 11 (2) , 201-228.
- Bir, A. A. (1992). Trafik Güvenliğinde Algılanan Yakalanma Riskini Yükseltici İletişim Kampanyaları (Doktora tezi, Anadolu Üniversitesi), <https://earsiv.anadolu.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/11421/8478/12463.pdf?sequence=1&isAllowed=y> adresinden erişilmiştir.
- Cialdini, R. B., & Trost, M. R. (1998). Social influence: Social Norms, Conformity and Compliance. In D. T. Gilbert, S. T. Fiske, & G. Lindzey (Eds.), *In The Handbook of Social Psychology*, McGraw-Hill, 151-192.
- Cialdini, R. B., Reno, R. R., & Kallgren, C. A. (1990). A Focus Theory of Normative Conduct: Recycling the Concept of Norms to Reduce Littering in Public Places. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58(6), 1015-1026.

- CSB (Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı). (2022). Türlerine Göre Afetler, Çevresel Göstergeler. (Erişim: 21.03.2022), <https://cevreselegostergeler.csb.gov.tr/turlerine-gore-afetler-i-85851#:~:text=Bunu%207616%20adet%20ile%20heyelanlar,toplam%2027.119%20ki%C5%9Fi%20hayat%C4%B1n%C4%B1%20kaybetmi%C5%9Ftir>
- Çekici, E. (2011). Doğal Afetler ve Türk Sigorta Sektöründe Risk Transferi. *Öneri Dergisi*, 9(36), 53-62.
- DASK (Doğal Afet Sigortaları Kurumu), 2021. Sigorta Haftası. (Erişim: 12.12.2021), <https://www.dask.gov.tr/content/pdf/sigorta-haftasi-28-05-2021.pdf>,
- DASK (Doğal Afet Sigortaları Kurumu), 2022. İstatistikler. (Erişim: 12.12.2021), <https://www.dask.gov.tr/zorunlu-deprem-sigortasi-istatistikler.html>
- Eser, R., & Toigonbaeva, D. (2011), Psikoloji ve İktisadın Birleşimi Olarak, Davranışsal İktisat, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 6 (1), 287-321.
- Jolls, C., Sunstein, C.R., & Thaler, R. (1998). A Behavioral Approach to Law and Economics. *Stanford Law Review*, 50, 1471-1550.
- Kahneman, D., & Tversky, A. (1979). Prospect Theory: An Analysis of Decision Under Risk. *Econometrica*, 47, 263-291.
- Kunreuther, H. (2015). The Role of Insurance in Reducing Losses From Extrem Events: The Need for Public-Private Partnerships. *The Geneva Papers on Risk and Insurance Issues and Practice*, 4, 741-762.
- Kunreuther, H., & Michel-Kerjan, E. (2015). Demand For Fixed Price Multi Year Contracts: Experimental Evidence From Insurance Decisions. *The Wharton Risk Management and Decision Processes Center Working Paper*, No.4, 1-40.
- Laibson, D. (1997). Golden Eggs and Hyperbolic Discounting. *Quarterly Journal of Economics*, 112 (2), 443-478.
- Loewenstein, G., O'donoghue, T., & Rabin, M. (2003). Projection Bias in Predicting Future Utility. *The Quarterly Journal of Economics*, 118 (4), 1209-1248.
- Michel-Kerjan, E., Lemoyne De Forges, S., & Kunreuther, H. (2012). Policy Tenure Under The U.S. National Flood Insurance Program (NFIP). *Risk Analysis*, 32(4), 644-658.
- Özdemir, Ş. (2019). Bir Kamu Politikası Olarak Davranışsal İçgörü. *Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi*, (34), 247-274.
- Pauly, M., Kunreuther, H., & Vaugel, J. (1984). Public Protection Against Misperceived Risks: Insight from Positive Political Economy. *Public Choice*, 43(1), 45-64.
- Rabin, M. (1993). Incorporating Fairness Into Game Theory And Economics. *The American Economic Review*, 83(5), 1281-1302.
- Richter, A., Schiller, J., & Schlesinger, H. (2014). Behavioral Insurance: Theory and Experiments. *J Risk Uncertain* 48, 85-96.
- Ritov, I., & Baron, J. (1990). Reluctance to Vaccinate: Omission Bias and Ambiguity, *Journal of Behavioral Decision Making*, Vol. 3, 263-277.
- Ruben, E., & Dumludağ, D. (2005). Davranışsal İktisadın Gelişimi. *İktisat ve Toplum Dergisi*, 58, 4-9.
- Shogren, J. F., & Taylor, L. O. (2020). On behavioral-environmental economics. *Review of Environmental Economics and Policy*.
- Simon, H. A. (1955). A Behavioral Model of Rational Choice. *The Quarterly Journal of Economics*, 69(1), 99-118.

Swiss Re Group, 2021. Sigma 1/2021-Natural Catastrophes in 2020. (Erişim: 12.12.2021), <https://www.swissre.com/institute/research/sigma-research/sigma-2021-01.html>

Thaler, R. H., & Sunstein, C. R. (2019). Dürtme. İstanbul: Pegasus Yayınları.

Türkkan, E. (2013). Paternalist Devlet Anlayışı ve Rekabet Kültürü. Rekabet Forumu, 78, 2-4.

Tversky, A., & Shafir, E. (1992). Choice Under Conflict: The Dynamics of Deferred Decision. Psychological Science, 3(6), 358-361.

Weinstein, N. D. (1980). Unrealistic Optimism About Future Life Events, Journal of Personality and Social Psychology. 39(5), 806-820.

6305 (Afet Sigortaları Kanunu), 2012. (Erişim: 09.12.2021), <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=6305&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Araştırmacıların katkı oranı beyanı / Contribution rate statement of researchers: Birinci yazar /First author % 50, İkinci yazar/Second author % 50
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).

Expanded Abstract

Disasters are defined as events that are not possible to predict in advance. These disasters cause damage to the environment, goods and agricultural crops, causing injuries to people and animals and the loss of their lives. That is why disasters pose a great danger to human life and the environment.

In a study conducted in 2021, the SwissRe Institute found that natural disasters caused an economic loss of \$ 190 billion worldwide. SwissRe Institute, it was also found that 91% of the losses were caused by natural disasters and 9% were caused by people. It was found that only 47% of the resulting numerical damage was covered by insurance coverage. The rate of having insurance against disasters in Turkey is 53%. This rate is above the world average. In terms of earthquake insurance, there are 20 million houses in Turkey and 10.5 million of these houses are covered by insurance.

Considering the magnitude of the damages caused, a solution should be found to eliminate natural disasters and the resulting losses. Among the alternative solutions, it can be said that the simplest and most effective is to have insurance.

Governments impose some sanctions on the insurance sector in proportion to the magnitude of the risks that may arise, in case the insurance does not find sufficient response in the society. In case of external damages, the results of which do not concern the general public, the external damage is compensated by providing rewards. While there are public policies such as restrictions, legal obligations, monetary and tax penalties as sanctions, there are public tools such as incentive tools, subsidy applications, scholarships and loans within the awards.

When disaster insurance is considered from the neoclassical point of view, it is assumed that individuals will maximize their benefits by taking precautionary measures against the dangers that may harm their economic, physiological or professional integrity as a requirement of their rational behavior. Because taking out insurance complies with this assumption and has the function of an important tool that protects the individual's personal interests against situations such as illness, disability, death, fire, accident and natural disaster that may lead to loss of benefits. However, when we look at the statistics showing the ratio of the number of people who have insurance from different countries to the population, it is seen that this ratio is not as high as expected. The main reason for the contradiction here can be explained by the fact that people do not always make rational decisions, as neoclassical economics advocates, in situations and conditions. For this reason, it shows us that many insurances, especially natural disaster insurances, are requested by individuals only with government intervention.

Exactly at this point, behavioral economics comes up with tools that aim to increase the individual desires of individuals to take out insurance without any coercion. According to behavioral economics, what needs to be done is to correctly determine the reason or reasons that prevent individuals from acting rationally in this regard. Afterwards, this issue is resolved without any coercion by stimulating the cognitive constraint that prevents it from acting rationally. Behavioral factors that cause individuals to make non-rational decisions include limited cognitive capacity, limited interest assumption, limited will power, hyperbolic discounting, inertia, over optimism, and status quo bias. Such solutions, also known as nudge, have proliferated with advances in psychology and economics. Among these solutions, interventions (nudges) have been developed for the individual to make more rational decisions with some psychological methods such as the framing effect, social norms, reminders, relaxation times and restriction of preferences. For example, while the number of policies is increased by creating a worst case scenario through framing, the adverse selection problem arising from asymmetric information and the problems that may arise from behavioral biases can be prevented in restricting preferences. Another example is to make individuals more aware of the contract clauses by allowing a reasonable period of time before signing their insurance contracts under default rules multi-year (5-10 years) insurance policies and settlement periods.

The main purpose of this study is primarily to provide up-to-date information on the status of natural disaster insurance in Turkey. Afterwards, the conflict between the rational human model of neoclassical economics and the irrational human model of behavioral economics is discussed on the axis of disaster insurance. In this context, the reasons why individuals cannot act rationally are also included. In the continuation of the study, behavioral paternalist policies, which can be used against behavioral biases in natural disaster insurance, and which are also expressed as nudges, are included. The study ends with some solution suggestions for the problem of under-demand in natural disaster insurances.

Journal of Social Sciences of Mus Alparslan University

anemon

Derginin ana sayfası: <http://dergipark.gov.tr/anemon>

Araştırma Makalesi • Research Article

The Effect of Cultural Intelligence Elements on Cognitive Awareness and Cognitive Flexibility in Hotel Businesses

Otel İşletmelerinde Kültürel Zeka Unsurlarının Bilişsel Farkındalık ve Bilişsel Esneklik Üzerine Etkisi

Nuray Türkoğlu*

Abstract: The hospitality industry embodies diverse cultures. An individual's capacity to function and govern successfully across many cultural contexts is referred to as cultural intelligence. The individual needs to be able to accommodate the surroundings without questioning them (cognitive awareness) and possess the flexibility to deal with the circumstances in order to accomplish this (cognitive flexibility). The research intends to ascertain how cultural intelligence components affect hotel employees' cognitive awareness and cognitive flexibility. The quantitative research method was used in this study. The convenience sampling technique was used to get in touch with 423 hotel employees operating in Antalya. The data were gathered by a survey method and examined using statistical analysis software in social sciences. The ethics committee approval of this research (dated 17.06.2022 and numbered 53208) was obtained from the Scientific Research and Publication Ethics Committee of Muş Alparslan University. The research revealed that the hotel employees' cognitive, metacognitive, and motivational elements of cultural intelligence did not significantly influence their cognitive awareness. On the other hand, it was discovered that the behavioral cultural intelligence factor significantly and adversely affected cognitive awareness. Likewise, cognitive flexibility is meaningfully and positively impacted by metacognitive and motivational cultural intelligence. However, there is no relationship between behavioral cultural intelligence and cognitive flexibility whereas cognitive cultural intelligence has a considerable and negative impact on cognitive flexibility.

Keywords: Hotel Management, Cultural Intelligence, Cognitive Awareness, Cognitive Flexibility

Öz: Otel işletmeleri farklı kültürleri bünyesinde barındırmaktadır. Kültürel zekâ, bir bireyin farklı kültürel ortamlarda etkin bir şekilde faaliyette bulunma ve yönetme yeteneğidir. Bunu gerçekleştirebilmek için birey; içinde bulunduğu ortama sorgulamadan adapte olabilmeli (bilişsel farkındalık) ve durumu idare edebilecek esnekliğe (bilişsel esneklik) sahip olmalıdır. Bu çalışmada otel çalışanlarının kültürel zeka unsurlarının bilişsel farkındalıkları ve bilişsel esneklikleri üzerindeki etkisinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Araştırma türü nicel araştırmadır. Kolayda örnekleme yöntemi ile Antalya' da faaliyet gösteren 5 yıldızlı otellerde çalışan 423 kişiye

* Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Otel, Lokanta ve İkram Hizmetleri Bölümü. ORCID: 0000-0002-7545-6518, n.turkoglu@alparslan.edu.tr

Cite as/ Atıf: Türkoğlu, N. (2022). The effect of cultural intelligence elements on cognitive awareness and cognitive flexibility in hotel businesses. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(3), 1221-1234 <http://dx.doi.org/10.18506/anemon.1182805>

Received/Geliş: 30 September/Eylül 2022

Published/Yayın: 12 November/Kasım 2022

Accepted/Kabul: 30 December/Aralık 2022

e-ISSN: 2149-4622. © 2013-2022 Muş Alparslan Üniversitesi. TÜBİTAK ULAKBİM DergiPark ev sahipliğinde. Her hakkı saklıdır.

ulaşmıştır. Veriler anket yöntemi ile toplanmış ve sosyal bilimlerde istatistiki analiz programları ile analiz edilmiştir. Bu araştırmanın etik kurul izni (17.06.2022 tarihli ve 53208 sayılı) Muş Alparslan Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulundan alınmıştır. Analizler sonucunda otel çalışanlarının kültürel zeka unsurlarının (Bilişsel, Bilişötesi, Motivasyonel) bilişsel farkındalıkları üzerinde anlamlı etkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Davranışsal kültürel zeka boyutunun ise bilişsel farkındalık üzerinde anlamlı ve negatif bir etkiye sahip olduğu bulgulanmıştır. Bununla birlikte kültürel zeka unsurlarından bilişötesi ve motivasyonel kültürel zeka bilişsel esnekliği anlamlı ve pozitif yönde etkilemektedir. Bilişsel kültürel zeka bilişsel esnekliği anlamlı ve negatif yönde etkilerken, davranışsal kültürel zeka ile bilişsel esneklik arasında bir ilişki bulgulanmamıştır.

Anahtar Kelimeler: Otel İşletmeleri, Kültürel Zeka, Bilişsel Farkındalık, Bilişsel Esneklik

Introduction

Human resources are the fundamental building blocks of production in the information age, specifically for service-based industries. The most valuable asset for hotel enterprises is human resources, which is recognized as the intellectual capital of organizations. Along with their qualifications, employees' other qualities are becoming more critical. The civilizations of those people are where these disparities first emerged. The hospitality industry encompasses numerous cultures. It is well known that hotel employees occasionally have to deal with guests from outside their own culture and that these encounters can be challenging for them. Employees' capacity for cultural adaptation determines how well they can deal with the issue they face. Similarly, hotel executives, primarily those abroad, have access to top managers and business owners from many differing cultures. This emphasizes how vital cultural intelligence is at all levels. That is to say, cultural intelligence is defined as the capacity of a person to function and conduct successfully in many cultural contexts. Cultural intelligence has been viewed as a multidimensional notion in the literature. In their studies, Ang and Van Dyne (2004) formulated the aspects of cultural intelligence and addressed it in four dimensions (İşleyen and Doğan, 2020: 69). Taking into account the mental traits of the employees, these categories include cognitive cultural intelligence, metacognitive cultural intelligence, and motivational cultural intelligence. Additionally, behavioral cultural intelligence encompasses the behaviors that employees display. In this sense, cultural intelligence consists of elements that facilitate cultural adaptability. In this situation, cognitive awareness and cognitive flexibility will be more crucial for multicultural communication among hotel employees.

The immediate assessment of one's experience is characterized as awareness. In this assessment process, it is crucial that participants analyze their emotions, thoughts, and knowledge without offering any favorable or negative commentary. It was first fully disclosed by Buddha, whose school of philosophy serves as the foundation for conscious awareness. Buddhist monasteries have long highlighted the pertinence of mindfulness in their curricula. In other words, people never consider their emotions when evaluating a problem in their daily lives. They will discover how to address the circumstance and how to make informed decisions as a result of this teaching. When confronted with a bad scenario, those with high cognitive awareness can reason clearly and rationally. Despite all the negative aspects of the occurrence, they could recognize the beneficial circumstances that exist there. Otherwise, they may not perceive the negative aspects of circumstances that, to the individual, appear to be quite good and rational. A high level of conscious awareness prevents people from focusing on the issue. Instead, they concentrate on the elements that make up the issue. Thus, they are able to solve the problem. This process reduces the stress of the individual and increases his self-esteem as he can easily cope with difficulties (Adabalı, 2020).

In some respects, cultural intelligence encompasses an individual's knowledge, yet information alone is not always enough to overcome difficulties. In circumstances where knowledge is inadequate, several forms of fluent intelligence such as trial and error procedures and cognitive flexibility are applied. Cognitive flexibility is a sort of fluent intelligence indicated by the ability to provide alternate solutions to diverse contexts (Çuhadaroğlu, 2013: 86).

The excellence of their own services involves determining whether hotel businesses prosper in intensely competitive markets. However, the number of employees is what dictates how well a service is rendered. Determining the cultural intelligence components of hotel staff is crucial for this reason. A review of the literature reveals that there are not sufficient studies on the topic of cultural intelligence in tourism. The studies in question do not deliver any evidence of the hotel employees' cultural intelligence. There is, however, no research on the relationship between cognitive awareness and cognitive flexibility among hotel employees. These variables are generally discussed in the field of education and psychology. This study aims to shed light on how hotel staff members' cultural intelligence traits affect their levels of cognitive awareness and cognitive flexibility. This topic is relevant because there has not been a study comparable to it before. Furthermore, this study is anticipated to be a source of information for hotel managers and scholars.

1. Theoretical Research Framework: Definition of the Variables and Their Connections

Early and Ang introduced the concept of cultural intelligence for the first time in 2003. Cultural intelligence, in the words of Early and Ang, is "the capacity of an individual to efficiently adjust to changing cultural circumstances that they are unfamiliar with." (Aksoy, 2013: 74). Variety of academic fields, including psychology, organizational behavior, human resources, education, and sociology, have investigated the topic of cultural intelligence (Aykan, 2002: 583). The question "Why are some people able to adopt their viewpoints easily and efficiently in multicultural settings while other people fail to do so?" is the root of cultural intelligence (Ang, Dyne & Tan: 2011: 582). Being adaptable, competent, and knowledgeable while describing a new culture is a requirement for cultural intelligence. It entails acting in harmony and performing appropriately when engaging with people (Thomas & Inkson, 2003). In multicultural environments, people with high levels of cultural intelligence may tackle problems more swiftly and logically.

A four-dimensional framework is employed to administer cultural intelligence: cognitive, metacognitive, motivational, and behavioral (Aksoy, 2013: 77). The degree of knowledge and understanding that a person picks up from his surroundings is identified as cognitive cultural intelligence. It is ingrained information picked up through education and firsthand understanding. With the growth of the individual, the amount of knowledge also increases (Ersoy & Ehtiyar, 2015). The way a person processes knowledge is referred to as metacognitive cultural intelligence. It describes the individual's level of consciousness as they engage with one another and receive and comprehend intercultural information. Further, metacognitive cultural intelligence incorporates cognitive techniques that enable the individual to generate fresh intuitive approaches (Aykan, 2002; Ersoy & Ehtiyar, 2015). The capacity to understand the differences in culture is considered motivational cultural intelligence (Dyne, Ang & Koh, 2008). Motivational cultural intelligence, according to Early and Ang (2003), is composed of two dimensions. These are self-efficacy and intrinsic motivation. The enjoyment of interacting with people from other cultures is intrinsic motivation. Self-efficacy is the capacity to control and have faith in oneself to deal with diverse environments (Ang, Dyne & Tan: 2011). According to İlhan and Çetin (2014), behavioral cultural intelligence is the capacity of a person to display appropriate actions in cross-cultural settings. Cultural intelligence is a skill that may be mastered. People who have strong cultural intelligence may have an easier time comprehending others. It may be claimed that these individuals make an attempt in the face of events and act morally when called upon. The capacity to exhibit actual conduct is referred to as behavioral intelligence. People with high levels of cultural intelligence are more likely to be welcomed by their friends (Aslan & Aslan, 2015: 43).

A universal method for elevating people's levels of life satisfaction is cognitive (conscious) awareness (Dutt & Ninov, 2016: 85). This awareness enables people to consistently and methodically embrace thoughts and ideas that may be challenging (Ögel, 2012: 4). The ambiance of their surroundings has no effect on people with high cognitive awareness. Through the happenings they objectively view, individuals gain experience (Çeliker, 2017) and they promote the person's wellbeing (Grossman, 2010). The control over one's understanding of oneself is a component of cognitive awareness. It encompasses

the elements of giving oneself to any subject, attitude, and attention in this aspect (Demir, 2009: 34). The capacity for flexible planning in the face of changing circumstances is known as cognitive flexibility (Anderson, 2002: 74). For this, the person must possess the capacity to generate ideas about various topics, weigh alternatives, and simultaneously assess two ideas. Cognitive flexibility, in this context, refers to a person's ability to modify direction when necessary and feel competent (Martin & Rubin, 1995: 624).

In their study, which tested a model, Ang et al. (2007) looked into the relationship between cultural intelligence components and cross-cultural interaction. They came to the conclusion from their research that motivational and behavioral intelligence also had an impact on cultural adaptation, cognitive and metacognitive cultural intelligence affected decision-making and cultural judgment, and behavioral and motivational cultural intelligence affected employee performance. Tsai and Lawrence (2011) discovered a similar relationship between cultural intelligence and intercultural harmony. Additionally, there was a strong and positive relationship between intercultural communication, self-efficacy, and cultural intelligence. Rehg, Gundlach, and Grigorian (2012) demonstrated in their research that there is a strong and positive association between self-efficacy and cultural intelligence level. Konate (2017) asserts that as one's capacity for cultural intelligence advances, so too does one's capacity for cultural adaptability. Researchers İşleyen and Doğan (2020) examined the employees in international corporations with a multicultural framework. They discovered from their research that an employee's personality characteristics have an impact on their cultural intelligence. The personality trait that influences cultural intelligence most is openness to experience. Ulusoy (2017) investigated the effect of tourist guides' cultural intelligence level and self-efficacy beliefs on service delivery. As a result of his study, the author stated that cultural intelligence significantly and positively affects self-efficacy and service delivery. Moreover, employees' degrees of cognitive flexibility are favorably impacted by cultural intelligence (Yazgan, 2021). Investigations have demonstrated a significant and desirable relationship between cognitive flexibility and decision-making (Dunleavy & Martin, 2006). According to his research, Çelikkaleli (2014b) identified a strong and favorable relationship between cognitive flexibility and beliefs in one's ability to handle social, emotional, and cognitive challenges. Correspondingly, cognitive flexibility is impacted by social and emotional self-efficacy beliefs. Using related studies from the literature, the research's hypotheses have been constructed in this regard as follows:

H₁: Cultural intelligence elements affect the cognitive awareness of hotel employees in a meaningful and positive way.

H_{1a}: Cognitive cultural intelligence significantly and positively affects the cognitive awareness of hotel employees.

H_{1b}: Metacognitive cultural intelligence significantly and positively affects the cognitive awareness of hotel employees.

H_{1c}: Motivational cultural intelligence significantly and positively affects the cognitive awareness of hotel employees.

H_{1d}: Behavioral cultural intelligence has a significant and positive effect on the cognitive awareness of hotel employees.

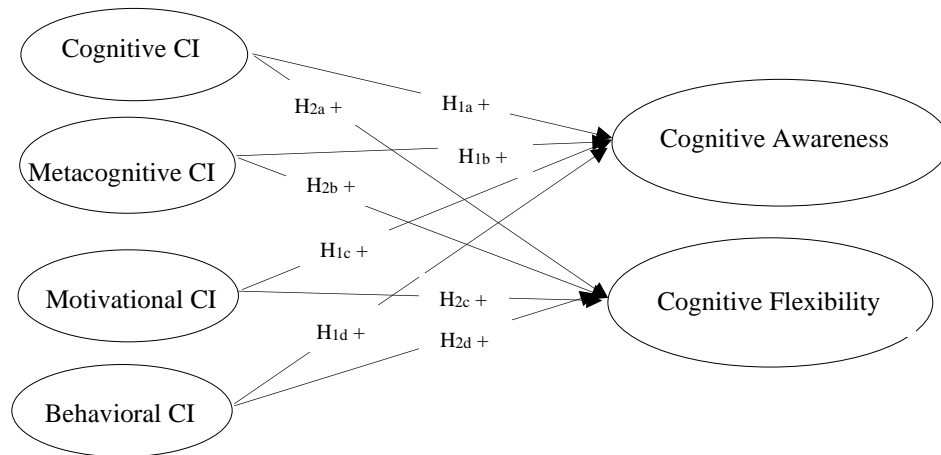
H₂: Cultural intelligence elements significantly and positively affect the cognitive flexibility of hotel employees.

H_{2a}: Cognitive cultural intelligence significantly and positively affects the cognitive flexibility of hotel employees.

H_{2b}: Metacognitive cultural intelligence significantly and positively affects the cognitive flexibility of hotel employees.

H_{2c}: Motivational cultural intelligence significantly and positively affects the cognitive flexibility of hotel employees.

H_{2d}: Behavioral cultural intelligence significantly and positively affects the cognitive flexibility of hotel employees.

Figure 1. Symbolic Representation of Hypotheses

Note: CI: Cultural Intelligence

2. Methodology

The type of this research is the predictive correlational design. The general population of the research involves individuals working in 5-star hotels operating in Turkey. It is simple to define the general population and pretty troublesome to access (Karasar, 2014). Therefore, the study universe was determined. The participants of the study were chosen from among those who work for five-star hotels in Antalya. Since Antalya is home to the majority of Turkey's five-star hotels, it might be suggested that Antalya serves as a representation of the entire population. Despite the creation of the working population, it is nearly impossible to reach all of the employees of the 5-star hotel businesses operating in Antalya in terms of time and money. Therefore, the sampling method was carried out. 384 people were targeted because there are more than 100,000 employees working in 5-star hotels in Antalya (Sekaran, U. & Bougie, R., 2013). The questionnaire form was electronically distributed to 13 business managers at five-star hotels (including the chef, general manager, and human resources manager) using the convenience sample methodology. Through the use of personnel in managerial posts, data were gathered. As for the data gathering process, 423 valid questionnaires were acquired between 20.06.2022-01.08.2022. Standard scales were employed in this study, and responses were scored on a 5-point Likert scale (1 =Strongly Disagree and 5 =Strongly Agree). The ethics committee approval of this research (dated 17.06.2022 and numbered 53208) was obtained from the Scientific Research and Publication Ethics Committee of Muş Alparslan University. In order to measure the employees' perceptions of cultural intelligence, the study by (Arastaman, 2017) was used ($\alpha = 0.92$). In order to measure their cognitive awareness, the scale used in the study by Özyeni et al. (2011) was used in this study ($\alpha = 0.82$). Finally, employees' perceptions of cognitive flexibility were measured with the scale used in the study conducted by Çelikkaleli (2014) ($\alpha = 0.74$).

3. Findings

65.2% (276 individuals) of the hotel employees taking part in the study are under the age of 40, with 54.6% (231 individuals) of them being female. While 71.1% (301 participants) hold associate's or undergraduate degrees, 19.6% (83 participants) have their postgraduate education. In addition, 70.2 (297 people) of the participants work in the front office, food-beverage, sales-marketing, customer relations, public relations, and human resources departments. In addition, they have an average tenure in the industry of at least six years. Table 1 contains details about the participant's characteristics.

Table 1. Distribution of Participants' Demographic Characteristics (n=423)

	n	%		n	%
Gender (n=423)			Department (n=423)		
Female	231	54,6	Front Office	77	18,2
Male	192	45,4	F&B	64	15,1
Educational status(n=423)			Sales and marketing	51	12,1
High school	39	9,3	CRM	40	9,5
Associate degree	108	25,5	HRM	39	9,2
BA Degree	193	45,6	Technical service	29	6,9
Postgraduate Degree	83	19,6	Public relations	26	6,1
Tenure in Sector (n=423)			Housekeeping	21	5,0
Less than 1 year	52	12,3	Other	76	17,9
Between 1-5 years	88	20,8	Age (n=423)		
Between 6-10 years	94	22,2	20 and younger	45	10,6
Between 11-15 years	69	16,3	21-30	141	33,3
Between 16-20 years	82	19,4	31-40	90	21,3
21 years and more	38	9,0	41-50	76	18,0
			51 and older	71	16,8

Explanatory and confirmatory factor analysis was performed in order to confirm that the measures employed in the study had construct validity. It was decided that the scales' explanatory factor analyses should meet certain criteria, including having an eigenvalue greater than 1, having a load of at least 0.500 with the relevant factor (Hair et al., 2010), having a load difference of at least 0.100 between the two factors in cases of overlap (Büyüköztürk, 2015), and using the Varimax transform. The Bartlett Sphericity test was utilized to determine as to whether the Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) and variables associated with the Cultural Intelligence Scale display a normal distribution. Following the testing, the KMO value was computed to be 0.893, and the Bartlett Sphericity test result was ascertained to be significant ($\chi^2=$ 3235,625; $p<0,001$). Consequently, the scale was found to have a normal distribution, and then explanatory factor analysis was initiated. Two items were eliminated from the analysis after it was completed because their factor loads were less than 0.500. The remaining variables were categorized into 4 factors. They were referred to as cognitive, metacognitive, motivational, and behavioral, much like in the scale's original version (Aksoy, 2013: 77). About 60% of the overall variance was explained (Metacognitive 6.578; Cognitive 13,274, Motivational 7.362; Behavioral 32,823). The general average of the items was found to be 3,578, and the scale's overall reliability was figured as 0.858. Also, it was established that each factor featured an eigenvalue of 1.316 metacognitive, 2.655 cognitive, 1.472 motivational, and 6.565 behavioral, respectively.

Confirmatory factor analysis was conducted to evaluate that the dimensions that were revealed by the explanatory factor analysis were compatible with the items and to illustrate that the model was viable from a theoretical standpoint (Hair et al., 2010; Yılmaz & Çelik, 2009). Prior to conducting the confirmatory factor analysis, a number of assumptions were taken into consideration. It was ensured that the standardized values of the relevant scale items were greater than 0.50 (Hair et al., 2010) and that their t-values were greater than ± 1.96 (Schumacker & Lomax, 2004). Additionally, it was anticipated that the combined reliability (CR) value should be greater than 0.70 (Hair et al., 2010) and the average variance extracted (AVE) value should be greater than 0.50 (Hair et al., 2010). The confirmatory factor analysis (Table 2) revealed that the scale items' standardized values were higher than 0.50 and the scales' t-values were higher than 1.96. Furthermore, it was noted that the scales' AVE and CR values were higher than the reference values.

Table 2. Confirmatory Factor Analysis Results of Cultural Intelligence Scale

Expressions in Scale	Stand. value	T value	Factor load	AVE	Cronbach Alpha/ α
Factor 1. Metacognitive				0,70	0,87
I adjust my cultural knowledge as I interact with people from a culture that is unfamiliar to me.	0,74	16,25	,713		
I am conscious of the cultural knowledge I use when interacting with people with different cultural backgrounds.	0,72	15,74	,712		
I am conscious of the cultural knowledge I apply to cross-cultural interaction.	0,71	15,58	,711		
I check the accuracy of my cultural knowledge as I interact with people from different cultures.	0,73	16,21	,687		
Factor 2. Cognitive				0,75	0,90
I know the rules (e.g., vocabulary, grammar) of other languages.	0,73	16,22	,798		
I know the rules for expressing non-verbal behaviors in other cultures.	0,75	16,84	,763		
I know the marriage systems of other cultures.	0,71	15,57	,762		
I know the cultural values and religious beliefs of other cultures.	0,68	14,73	,761		
I know the legal and economic systems of other cultures.	0,63	13,34	,689		
Factor 3. Motivational				0,68	0,86
I am confident that I can socialize with locals in a culture that is unfamiliar to me.	0,60	12,17	,809		
I am sure I can deal with the stresses of adjusting to a culture that is new to me.	0,52	10,13	,780		
I enjoy living in cultures that are unfamiliar to me.	0,75	16,02	,615		
I am confident that I can get accustomed to the shopping conditions in a different culture.	0,77	16,38	,539		
Factor 4. Behavioral				0,77	0,91
I use pause and silence differently to suit different cross-cultural situations.	0,72	15,95	,895		
I alter my facial expressions when a cross-cultural interaction requires it.	0,70	15,38	,839		
I change my non-verbal behavior when a cross-cultural interaction requires it.	0,76	17,28	,758		
I vary the rate of my speaking when a cross-cultural situation requires it.	0,72	15,83	,728		
I change my verbal behavior (e.g., accent, tone) when a cross-cultural interaction requires it.	0,70	15,10	,654		

Table 3 summarizes the goodness-of-fit values of the measurement tool. The reference value has also been included in the table. The normalized chi-square value is 2.34, the RMSEA value is 0.06, the CFI value is 0.97, the SRMR value is 0.046, the GFI value is 0.93, and the AGFI value is 0.90, according to the table. Given that the scale's goodness of fit indexes is within the acceptable range, it can be claimed that a good model is feasible.

Table 3. Goodness of Fit Indices of the Measurement Tool

Goodness of fit indices	Scale's goodness of fit values	Referential Values	
		Goodness of perfect fit value	Goodness of acceptable fit value
X^2 / df	2,34	$0 \leq X^2 / df \leq 2$	$2 < X^2 / df \leq 5$
RMSEA	0,05	$0 \leq RMSEA \leq 0,50$	$0,50 < RMSEA \leq 0,100$
Comparative Fit Index (CFI)	0,97	$0,90 \leq CFI \leq 0,95$	$0,95 < CFI < 1,00$
Standardized RMR	0,04	$0 \leq SRMR \leq 0,05$	$0,05 < SRMR \leq 0,010$
Goodness of Fit Index (GFI)	0,93	$0,95 \leq GFI \leq 1,00$	$0,90 \leq GFI < 0,95$
Adjust Goodness of Fit Index (AGFI)	0,90	$0,90 \leq AGFI \leq 1,00$	$0,85 \leq AGFI < 0,90$

Source: Hair et al. (2010); Çelik and Yılmaz (2013).

Explanatory and confirmatory factor analyses concerning the cognitive awareness and cognitive flexibility scores were carried out under the same presumptions (Table 4). As a result of the tests, the Cognitive Awareness scale KMO value was figured out as 0.941 and it meant that the Bartlett Sphericity test result is significant ($x^2=$: 3350,212; $p < 0,001$). A single factor is used to group 15 items in the original scale. Nonetheless, 15 elements were categorized into 2 categories in this examination. Based on the literature, they are named devotion and attitude (Demir, 2009: 34). It was identified that they accounted for about 68% of the entire variance (attitude 48,331; devotion 15,243). The scale's overall reliability is 0.92, and the items' overall average is 3.067. The factors' eigenvalues were discovered to be 7,250 for attitude and 2,286 for devotion. The Bartlett Sphericity test result was found to be significant ($x^2=$: 3047,134; $p < 0,001$), and the KMO value of the cognitive flexibility scale was determined to be 0.953. The original scale has a structure made up of 12 components and one factor. About 59% of the total variance is represented by it. The eigenvalue was 7,060 and the overall average of the elements was found to be 3,118. The confirmatory factor analysis (Table 4) indicated that the scale items' standardized values were higher than 0.50 and their scales' t-values were higher than 1.96. Subsequently, it was noted that the scales' AVE and CR values were higher than the reference values. Table 5 exemplifies measurement tool goodness-of-fit values. Since the goodness of fit indexes of the scales meet the reference values, it can be said that a good model may be obtained.

Table 4. Confirmatory Factor Analysis Results

Expressions in Scale	Stand. value	T value	Factor load	AVE	Cronbach Alpha/ α
Cognitive Awareness					
Factor 1. Attitude					
I find myself listening to someone with only half an ear and doing something else at the same time.	0,77	18,37	,845	0,66	0,92
I go places without being aware of it, and then I question myself why I went there.	0,78	18,83	,825		
I rush through activities without being aware of what they really are.	0,78	18,85	,824		
I have the tendency not to notice feelings of physical tension or discomfort until they really get my attention.	0,77	18,48	,818		
I prefer to walk quickly to my destination, regardless of what is happening on the road.	0,71	16,28	,810		
I catch myself not being mindful of what I do.	0,76	18,06	,809		
I often find myself thinking about the past or the future.	0,76	18,06	,799		
I snack without being aware of what I am doing.	0,71	16,53	,773		

Because I am careless, distracted, or overthinking, I drop or break things.	0,72	16,81	,756		
I forget a person's name as soon as I am told.	0,67	15,14	,718		
Factor 2. Devotion				0,77	0,93
I behave as though I complete my work automatically without being aware of it.	0,72	15,98	,884		
Without being aware of it, I carry out actions or activities automatically.	0,60	12,62	,844		
I have trouble concentrating on what is going on right now.	0,74	16,49	,806		
I focus so much on the goals I want to achieve that I am not aware of what I am doing right now to reach those goals.	0,75	16,62	,759		
I may experience certain emotions for a while without being aware of them.	0,71	15,44	,737		
Factor. Cognitive Flexibility				0,76	0,86
I like to listen to and evaluate alternative solutions in order to overcome a problem.	0,78	18,74	,825		
I am confident that I can complete a task in multiple ways.	0,79	18,97	,815		
I have a wide range of reactions to any circumstance.	0,78	18,72	,814		
I like to find creative solutions to problems.	0,77	18,39	,806		
I can come up with useful/practical solutions to issues that initially seem intractable.	0,77	18,51	,805		
I can handle any circumstance appropriately.	0,75	17,81	,790		
My actions are the product of my deliberate choices.	0,76	17,90	,784		
I have a wide variety of ways to communicate an idea or thinking.	0,72	16,50	,765		
I feel like I will never be able to make any decisions about anything (about the future, when shopping, about the opposite sex, etc.).	0,75	16,80	,720		
I am unable to adopt alternative viewpoints when deciding how to act.	0,73	16,32	,700		
I avoid new and unusual/extraordinary situations.	0,69	14,60	,687		
I have trouble applying my knowledge to a certain subject in real life.	0,68	15,00	,670		

Table 5. Goodness of Fit Indices of Measurement Tools

Goodness of fit indices	Scale's goodness of fit values	
	(Cognitive Awareness)	(Cognitive Flexibility)
X ² / df	1,78	2,50
RMSEA	0,04	0,06
Comparative Fit Index (CFI)	0,99	0,99
Standardized RMR	0,03	0,03
Goodness of Fit Index (GFI)	0,95	0,95
Adjust Goodness of Fit Index (AGFI)	0,94	0,93

The path values of the variables in the SEM are exhibited in Figure 2. T values need to be higher than 1.96 (Schumacker & Lomax, 2004: 70). Thus, it may be concluded that the cultural intelligence components of metacognitive, cognitive, motivational, and cognitive awareness do not significantly interact in these circumstances. In addition, there is a similar situation in the relationship between behavioral cultural intelligence, one of the dimensions of cultural intelligence, and cognitive flexibility. All t-values for four pathways were discovered to be inconsequential.

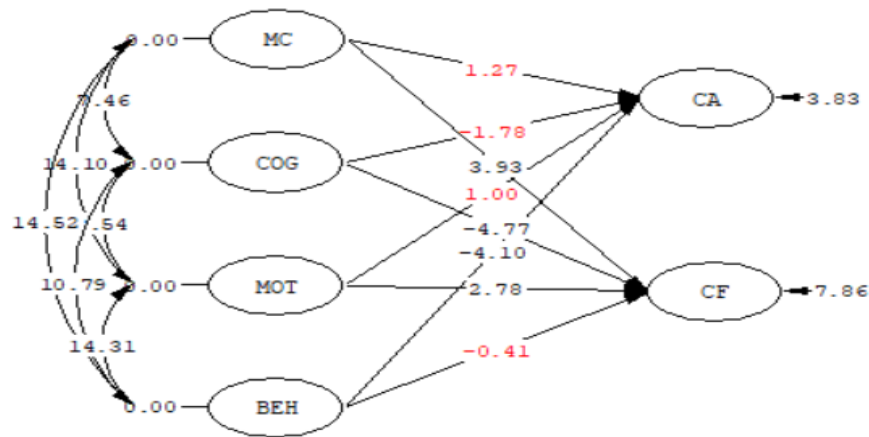

Figure 2. T Values of SEM

It can be inferred from the SEM standardized analysis values (Figure 3) that behavioral cultural intelligence, one of the components of cultural intelligence, considerably and adversely affects cognitive awareness ($\beta=-0,46$ $p<0,05$). In this context, H_1 (H_{1a} , H_{1b} , H_{1c} , H_{1d}) is not confirmed. However, metacognitive cultural intelligence ($\beta=0,32$ $p<0,05$) and motivational intelligence ($\beta=0,25$ $p<0,05$) impact cognitive flexibility significantly and positively. On the other side, cognitive cultural intelligence significantly and negatively affects cognitive flexibility ($\beta=-0,34$ $p<0,05$). In this case, H_2 (H_{2a} , H_{2d}) is not supported, while H_{2b} and H_{2c} are accepted.

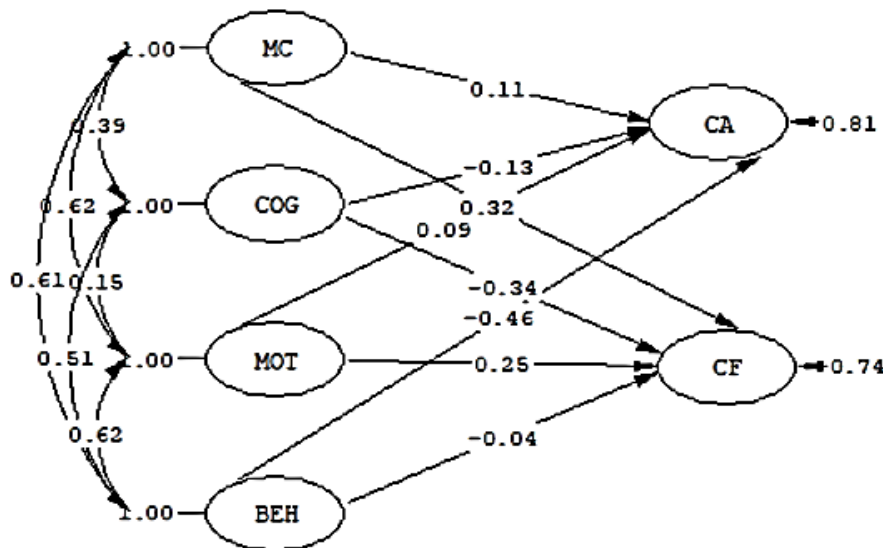

Figure 3. SEM Standardized Analysis Values

4. Discussion of Results and Conclusions

In the hotel industry, people of all backgrounds are welcome and may work. Accordingly, employees may also have to interact with individuals from varying cultural backgrounds. The effectiveness of the businesses depends heavily on how well these individuals from many cultures can work together. Getting along with people from different cultural backgrounds is one of the most frequent issues in modern businesses. It is ended that the idea of cultural intelligence crops up as a result of understanding a variety of cultures. The four aspects of cultural intelligence are addressed: cognitive,

metacognitive, motivational, and behavioral. Defined as the capacity of people to comprehend one another without difficulty, cultural intelligence is crucial for organizational performance, particularly in a world where borders have vanished as a result of globalization. The success of employees in multicultural situations is positively correlated with their cultural intelligence (Amiri, Moghimi, & Kazami, 2010). Understanding people from different cultural backgrounds depends on their capacity to adjust to their surroundings without hesitation (Cognitive Awareness). The person should have faith in his ability to think flexibly in order to accomplish this and must also have faith that his actions will have a favorable result (Cognitive Flexibility). The person needs to have faith in his ability to think flexibly in order to accomplish this. Moreover, this person needs to have faith that his actions will have a favorable result (Cognitive Flexibility).

Examining the studies on cultural intelligence reveals that the subject matter has been approached from several perspectives. In these studies, it has been revealed that people with higher cultural intelligence are more cooperative and have higher cognitive impulses than those with low cultural intelligence, and there is a positive relationship between performance and cultural intelligence. It was also unearthed that the managers' capacity to moderate cultural differences grew along with their level of cultural intelligence. Additionally, it has been reported that high levels of cultural intelligence have a positive impact on motivation and that there is an increase in the job satisfaction of the subordinates arising from the leader, depending on the leader's metacognitive, motivational, and behavioral cultural intelligence (Aslan and Aslan, 2015: 53). This study delved into how cultural intelligence factors influenced cognitive awareness and cognitive flexibility in the hotel industry. This research is noteworthy because there are not any other comparable studies in the literature. The findings of this study indicate that:

- Behavioral cultural intelligence has a detrimental impact on the hotel employees' cognitive awareness.
- The cultural intelligence components of motivation, metacognition, and cognition exert no impact on the cognitive awareness of hotel employees.
- The cognitive flexibility of hotel employees is positively influenced by metacognitive and motivational cultural intelligence components.
- The cognitive flexibility of hotel employees is adversely affected by the cognitive cultural intelligence element.
- Behavioral cultural intelligence factor does not impact the cognitive flexibility of hotel employees.

The findings of this study demonstrate that hotel employees are unconsciously reluctant to learn about intercultural dissimilarities and accumulate new information in the intercultural interaction surroundings they are in and are not adaptable to shifting the knowledge and behavioral patterns they have procured from the cultural environment in which they previously lived. Despite depicting behaviors that are inappropriate for the setting, they are unaware of this situation. In this circumstance, hotel employees are eager to learn about other cultures but are unable to do so because of the strain of their upbringing. Notwithstanding, they want to engage in the learning process, they are unable to do so.

It ought to be acknowledged that the study's findings are not particularly encouraging for the hotel industry. Due to the value of cultural intelligence for hotel businesses, on which their performance is built, human resources are excellent for all parties involved employees, managers, investors, and customers. Due to the value of cultural intelligence for hotel businesses, on which their performance is built, human resources are excellent for all parties involved employees, managers, investors, and customers. Industry managers in this context might decide to search for the variables that could have an impact on cultural intelligence. Cultural intelligence is correlated with factors including education level,

proficiency in a foreign language, and traveling experiences (Aslan & Aslan, 2015). According to Başçı (2019), employees with a high level of English knowledge can communicate more effectively in environments with cultural differences. For this reason, foreign language training should be given to employees in certain time periods in order to improve their foreign languages. Employees should be provided with opportunities to go abroad, if possible. When employees are given the opportunity to go abroad, they will have the opportunity to develop their foreign languages and get to know different cultures on site. In addition, employees can be encouraged to read books about foreign cultures and to learn about foreign cultures through internet research. In addition, watching foreign TV series/films and listening to music in a foreign language will also help them become familiar with that culture. Cultural intelligence, cognitive flexibility and cognitive awareness, which are of such importance especially in the tourism sector, are issues that managers should focus on sensitively. They can make reparations based on the following motto: "Education is a must in every industry!"

References

- Adabalı, M. M. (2020). Turizm alanında bilinçli farkındalık, destinasyon deneyimi ve fayda: iç anadolu bölgesi'nde bulunan kültürel mirasları ziyaret eden turistler üzerinde ampirik bir araştırma (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Aksoy, Z. (2013). Kültürel zekâ ve çok kültürlü ortamlardaki rolü (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Amiri, A. N., Seyed M. M. & Masoumeh Kazemi (2010). Studying the relationship between cultural intelligence and employees' performance. *European Journal of Scientific Research*, 42 (3), 418-427.
- Anderson, P. (2002). Assessment and development of executive function (EF) during childhood. *Child Neuropsychology*, 8 (2), 71-82.
- Ang, S., Dyne, L. V. & Tan, M. L. (2011). Cultural intelligence. R. J. Stenberg and S. B. Kaufman (Ed.), *The Cambridge Handbook of Intelligence*, Cambridge University Press.
- Ang, S., Dyne, L. V., Koh, C. K. Yee Ng, Templer, K. J. & Tay, N. (2007). Cultural intelligence: Its measurement and effects on cultural judgment and decision making, cultural adaptation and task performance. *Management and Organization Review*, 3 (3): 335-371.
- Arastaman, G. (2017). Kültürel zeka ölçeğinin (KZÖ) türk akademisyenler üzerinde geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Yükseköğretim Dergisi*, 1-8.
- Aslan, S. ve Aslan, Ö. (2015). İstanbul'daki 5 yıldızlı otellerde kültürel zeka ölçeğine ilişkin bir uygulama. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, 23, 34-61.
- Aslı E. & Ehtiyar, R. (2015). Kültürel farklılıkların yönetiminde kültürel zekânın rolü: türk ve yabancı yöneticiler üzerine bir araştırma. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 26 (1), 42-60.
- Aykan, E. (2002). Girişimcilik ve girişimcilerin liderlik davranışları: Kayseri' de bir uygulama (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Başçı, Y. (2019). Kültürel farklılıkların yönetiminde kültürel zekânın rolüne ilişkin havayolu kabin personeli üzerinde bir araştırma (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Büyüköztürk, Ş. (2015). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı: İstatistik, araştırma deseni, spss uygulamaları ve yorum*. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Çelik, E. H., & Yılmaz, V. (2013). *LISREL 9.1 İle Yapısal eşitlik modellemesi: Temel Kavramlar-Uygulamalar-Programlama*. Ankara: Anı Yayıncılık.

- Çeliker, A. N. (2017). Bir grup genç yetişkinde bilinçli farkındalık düzeyi ile başa çıkma tutumları ve psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkinin incelenmesi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Çelikkaleli, Ö. (2014). The validity and reliability of the cognitive flexibility scale. *Education and Science*, 39 (176), 339-346.
- Çelikkaleli, Ö. (2014b). The Relation between cognitive flexibility and academic, social and emotional self-efficacy beliefs among adolescents. *Eğitim ve Bilim*, 39(176). 347-354.
- Çuhadaroğlu, A. (2013). Bilişsel esnekliğin yordayıcıları. *Cumhuriyet International Journal of Education*, 2 (1), 86-101.
- Demir, Ö. (2009). Bilişsel koçluk yöntemiyle öğretilen bilişsel farkındalık stratejilerinin altıncı sınıf sosyal bilgiler dersinde öğrencilerin epistemolojik inançlarına, bilişsel farkındalık becerilerine, akademik başarılarına ve bunların kalıcılıklarına etkisi (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Dunleavy, K. N. & Martin, M. M. (2006). A convergent validity study of the decision-making collaboration scale. *North American Journal of Psychology*, 8, 339-344.
- Dutt, C. & Ivan N. (2016). The role of mindfulness in tourism: tourism businesses' perceptions of mindfulness in dubai, UAE. *Turizam: Međunarodni Znanstveno-Stručni Časopis*, 64(1), 81-95.
- Dyne, L. V., Ang, S. & Koh, C. (2008). Development and validation of the CQS: The cultural intelligence scale. Handbook of cultural intelligence: Theory, measurement, and applications, (Ed.) S. Ang ve L. Van Dyne, M.E. Sharpe, Armonk, NY.
- Grossman, P. (2010). Mindfulness for psychologists: Paying kind attention to the perceptible. *Mindfulness*, 1(1): 87-97.
- Hair, J. E., Black, W. C., Babin, B. J. & Anderson, E. (2010). *Multivariate Data Analysis*. New Jersey: PrenticeHall.
- İlhan, M. & Çetin, B. (2014). Kültürel zekâ ölçeği'nin türkçe formunun geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29 (2): 94-114.
- İşleyen, F. ve Doğan, E. (2020). Kültürel zeka: Beş büyük kişilik modeli bağlamında bir araştırma. *Ekoist: Journal of Econometrics and Statistics*, 33, 65-82.
- Karasar, N. (2014). *Bilimsel Araştırma Yöntemi (26. Baskı)*. Ankara: Nobel Yayın.
- Konate, T. (2017). Yabancı öğrencilerin kültürel uyumunda kültürel zekânın etkisi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Martin, M. M., & Rubin, R. B. (1995). A new measure of cognitive flexibility. *Psychological Reports*, 76, 623-626.
- Ögel, K. (2012). *Bilişsel davranışçı terapilerde üçüncü dalga. Farkındalık (ayrısama) ve kabullenme temelli terapiler*. Ankara: HYB Yayıncılık.
- Özyeşil, Z., Arslan, Ç., Kesici, Ş. & Deniz, E. (2011). Adaptation of the mindful attention awareness scale into turkish, *Education and Science*, 36 (160), 224-235.
- Rehg, M. T., Gundlach, M. J. & Reza A. G. (2012). Examining the influence of cross-cultural training on cultural intelligence and specific self-efficacy. *Cross Cultural Management: An International Journal*, 19 (2), 215-232.
- Schumacker, R. E. & Lomax, R. G. (2004). *A beginner's guide to structural equation modeling*. Psychology Press.

- Sekaran, U. & Bougie, R. (2013). *Research methods for business: A skill-building approach (Six Edition)*. New York: John Wiley & Sons Inc.
- Thomas, D. C. & Inkson, K. (2003). *Cultural intelligence: people skills for global business*, California, Berrett-Koehler Publishers Inc.
- Tsai Tad Lawrence, N. (2011). The relationship between cultural intelligence and cross-cultural adaptation of international students in taiwan. *International Conference on Management, Penang, Malaysia*, 569-583.
- Ulusoy, H. (2017). Turist rehberlerinin kültürel zekâ düzeyi ve özyeterlilik inançlarının hizmet sunumuna etkisi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Yazgan, A. D. (2021). Öğretmen adaylarının bilişsel esneklik düzeyleri ile kültürel zekâ düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (AEÜSBED)*, 7 (1). 212-231.
- Yılmaz, V. & Çelik, H. E. (2009). *Lisrel ile yapısal eşitlik modellenmesi: Temel kavramlar, uygulamalar, programlama*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

Araştırma Makalesi • Research Article

1950 Seçimleri ve Partilerin Din Propagandaları

1950 Elections and The Religious Propagandas of The Parties

Tekin Şeker*

Öz: Bu çalışmada, uzun süren tek partili yaşamın ardından kurulan Demokrat Parti'nin dört yıllık muhalefetinin sonucunda girdiği ilk önemli seçim ele alındı. 1950 seçimlerine katılan partilerin demokrasi, din ve vicdan hürriyetlerine yönelik politikalarının, özellikle de basın yayın organlarında nasıl yer bulduğu üzerinde duruldu. Dönemin objektif olarak analiz edilmesi adına özellikle süreli yayınlardan istifade edildi. Çalışmanın alanı ile ilgili meydana gelen olayların değerlendirilmesine yönelik olarak iktidar ve muhalefete yakın yayın organları incelendi. Araştırmanın kapsamı belirlenirken ilk önce seçimlere doğru gidilirken iktidar partisi ve muhalefetin seçimler için hangi düzenlemelerin yapılması noktasındaki beklenti ve çalışmalarına değinildi. İkinci kısımda ise seçim hazırlığında bulunan partilerin, yaptıkları miting ve toplantılarda izledikleri politikaların demokrasi ve manevi değerlere yönelik siyasetleri değerlendirildi. Son kısımda ise Türkiye'de uzun süreli tek parti iktidarının seçimle değişmesi sonucunda hem muhalefet hem de iktidar tarafından yapılan değerlendirmelere dikkat çekildi. Seçimler sonucunda milletin uzun süren tek parti iktidarlarının politikalarından memnun olmadığı görüldü. Bundan dolayı da milletin ilk fırsatta iktidar değişimini gerçekleştirerek tercihini demokrasi ve manevi değerlerin özgürlüğünden yana kullandığı tespit edildi.

Anahtar Kelimeler: Demokrat Parti Din, Demokrat Parti ve Basında Din, 1950 Seçimleri, 1950 Seçimlerinde Din, Demokrat Dönemi Din Politikaları

Abstract: In this study, the first important election entered as a result of the four-year opposition of the Democratic Party, which was established after a long single-party life, is discussed. It was focused on how the policies of the parties participating in the 1950 elections regarding democracy, freedom of religion and conscience found their place especially in the media organs. Particularly, periodicals were used to analyze the period objectively. Media organs close to the government and opposition were examined in order to evaluate the events related to the field of study. While determining the scope of the research, firstly, the expectations and efforts of the ruling party and the opposition regarding what arrangements should be made for the elections were mentioned. In the second part, the politics of the political parties, which are preparing for the elections, in their rallies and meetings, towards democracy and moral values were evaluated. In the last part, attention was drawn to the evaluations made by both the opposition and the government as a result of the long-term change of single-party power in Turkey with elections. As a result of the elections, it was seen that the nation was not satisfied with the policies of the long-lasting single-party governments. For this reason, it was determined that the nation made the power change at the first opportunity and preferred democracy and freedom of spiritual values.

Keywords: Democratic Party Religion, Democratic Party and Religion in the Press, 1950 Elections, Religion in 1950 Elections, Religious Policies of the Democratic Era

* MA, Tarih Öğretmeni, Diyarbakır İl Millî Eğitim Müdürlüğü. ORCID: 0000-0001-5297-8498, tekin2149@hotmail.com.

Cite as/ Atıf: Şeker, T. (2022). 1950 seçimleri ve partilerin din propagandaları. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(3), 1235-1248. <http://dx.doi.org/10.18506/anemon.1127475>

Received/Geliş: 07 Jun/Haziran 2022

Accepted/Kabul: 03 December/Aralık 2022

Published/Yayın: 30 December/Aralık 2022

Giriş

Din, toplumların yaşamında etkinliği en yüksek mefhum olarak dikkat çekmektedir. Türk milletinin tarihsel dönemleri incelendiğinde din her alanda temel düstur olmuştur. Osmanlı İmparatorluğunun yıkılmasıyla ülkenin bağımsızlığına yönelik süregelen Milli Mücadele hareketinde de, örgütlenme çabalarında din temel motivasyon aracı olmuştur. Ülkenin kurtarılmasından sonra kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde Batı'nın normlarıyla bütünleşmiş lider kadrolar, dinin siyasal alanda etkilerini kırmaya yönelik inkılap hareketlerine girişmişlerdir. Bu inkılapların benimsenmesi halk nezdinde içtenlikle olmamış, iktidarın yaptığı hamleler sonucunda yerleşme süreci tamamlanmıştır. Zira hanedan merkezli yönetimin ardından laiklik ve demokrasinin temel alındığı anlayışa geçmek millet için kolay bir süreç olmamıştır. Bu süreçte ülkede yönetimde tek parti dönemi hâkim olmuş olup Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın ardından kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın da kapanmasıyla çok partili yaşama geçiş gerçekleşmemiştir. Tüm iyi niyetli girişimler toplumda artan muhalefetle beraber ancak Demokrat Parti'nin kurulmasıyla gerçekleşmiştir.

Çok partili siyasal hayatın başlamasıyla devrimlere ve din mefhumuna yönelik yeni bir değerlendirme sürecine girilmiştir. Öyle ki, Cumhuriyet Halk Partisi, geçmişindeki uygulamaların aksine demokrasiye ve manevi değerlere yönelmiştir. Bu tutumda kendi iç dinamiklerinin yanında bilinçli bir muhalefet hareketi de belirleyici olmuştur. Tüm bileşenlere bakıldığında CHP'nin iktidarı kaybetme olasılığı karşısında toplumun manevi açlığını gidermeye yönelik bir yaklaşım sergilemesi gerekmekteydi. Dört yıllık muhalefeti döneminde Demokrat Parti, din ve laiklik konularında Cumhuriyet Halk Partisi'nden çok da farklı bir yol izlememiştir. Nitekim her iki partinin de programları büyük ölçüde benzerlik göstermekteydi. Ancak Demokrat Parti, toplumun maneviyatının doyurulmasına yönelik adımların atılacağına dair vaatleri toplumda karşılık bulmuştur. 14 Mayıs 1950 seçimlerine doğru parti propagandalarında, din ve vicdan hürriyetlerinin sağlanmasına yönelik mesajlar yoğun bir şekilde işlendiği görülmekteydi. Seçim sonuçlarında partilerin demokrasi ve din özgürlüğüne yönelik bakışları etkili olmuştur. Demokrat Parti, muhalefette iken üzerinde çok fazla durmadığı din mevzusuna iktidara geldikten sonra yaptığı uygulamalar ile milletin beklentilerini fazlasıyla karşılamıştır. Öyle ki Demokrat Parti, iktidarının ilk devresinde toplumun büyük bir bölümünün arzu ve ihtiyaçlarına cevap vermiştir denilebilir.

1. Seçimlere Yönelik Yapılan Tadiller

Demokrat Parti'nin resmen kurulmasının ardından iktidar partisi olan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) tarafından 1946 yılında yapılacak seçimler için 5 Haziran 1946 tarihli 4918 sayılı kanun yürürlüğe girmiştir. Bu kanunla, iki dereceli seçimin yerine tek dereceli seçim sisteminin, açık oy, gizli tasnif usulünün uygulanacağı belirtilmekteydi. Yapılan düzenleme ile halk ilk kez doğrudan kendi temsilcilerini seçme imkânına sahip olacaktı. Fakat oyun kullanılma şekli ve sayımındaki gizli tasnif usulü güvenliğe yönelik tereddüt oluşturmaktaydı. Zaten 1946 seçimlerinde iktidarın seçimlerde kullandığı baskıcı yöntemler de (Çavdar, 1987: 82-84; Yeşil, 2001: 81-82), bu konudaki tereddütleri haklı çıkarmıştır. 1946 seçimlerinde uygulanan adaletsiz uygulamalar, Demokrat Parti'nin (DP) muhalefet stratejisinin büyük bir bölümünü seçim kanunundaki yargının denetiminin etkisiz olması üzerine yoğunlaştırmasına neden olmuştur. Bu muhalefet neticesinde ikinci defa kabineyi kurmakla görevlendirilen Hasan SAKA, 1947 yılındaki kabine programında seçim kanununun güvenliğine yönelik kimsenin itirazda bulunamayacağı bir düzenlemenin kurultayın onayına sunulacağını belirtmişti. Buna rağmen Demokrat Partililer, bu önergeyi yetersiz görerek meclisi terk edip Ekim 1948'de yapılacak ara seçimlere katılmamayı (Timur, 1991: 90), göze almışlardır. 9 Temmuz 1948 tarihinde seçim kanunda bazı maddelerin değiştirilmesi ve bazı maddelerin eklenilmesine dair düzenleme yapılmıştır. Kanunla 14, 15, 20, 24, 25, 27, 29 ve 34'üncü maddelerde düzenlemeye gidilmiştir. 14'üncü maddede 7 üyeden oluşan seçim kurulu oluşmuştur. 15'inci maddede partilerin yanında bağımsız aday temsilcilerinin de komisyonlarda yer alabileceği belirtilmişti. 27'nci maddede, oy verme işleminin bitmesinden sonra, seçmen defterlerinde imza, mühür ya da parmak işaretlerine bakarak oy kullananların tutanakla kayıt altına alındıktan sonra sandıkların açılacağı belirtilmiştir (TBMM TD,1920: 1097-1105; Düstur, 1948: 1302-1306). 14 ve 15'inci maddelere bakıldığında seçimin

güvenliğini sağlamaya yönelik tedbirleri içermesine rağmen Demokrat Parti kadroları bunları yeterli görmemişlerdir. Hatta muhalefetlerini daha da artırarak 9 Ocak 1949 tarihinde Hasan Saka hükümetinin istifa etmesine neden olmuşlardır. Yeni hükümeti kurmakla görevlendirilen Şemseddin Günaltay, Meşrutiyet Dönemi sarıklı aydınlar zümresinin en iyi örneklerinden biriydi (Ağaoğlu, 1993: 315). 24 Ocak 1949 tarihinde hükümet programını mecliste okurken demokratik rejimin ülkemizde yerleşmesi için gerekli tedbirlerin alınacağını ifade etmekteydi. Yeni hükümetin amacının 1950 seçimlerinin kimsenin kalbinde şüpheye yer bırakmayacak şekilde yapılmasını sağlamak bunun için de gereken tüm kanuni tedbirlerin alınacağını belirtmekteydi (TBMM TD,1920: 163).

Başbakan Şemseddin Günaltay, hükümet programını açıklarken Celal Bayar ile de görüşerek muhalefetin önceden dile getirdiği seçim güvenliği ve antidemokratik kanunların tenkit edilmesinin normal olduğunu söylemiştir. Asıl sorunun rejimi kuvvetlendirme noktasında beraber hareket etmek gerektiğini ve belirtilen eksikliklerin giderilmesine yönelik düzenlemenin yapılarak tüm tarafların tatmin olacağı bir seçim kanununun yapılabileceğini belirtmiştir. Celal Bayar ise, seçim kanununun mecelle halinde bir bütün olarak yapılmasının yanında değişecek kanunun ardından yeni seçimlerin de yapılması gerektiğini ifade etmiştir. Şemseddin Günaltay, daha sonra da İsmet İnönü ile seçim kanununa yönelik fikir alışverişinde bulunarak kendisinden olumlu görüşler almıştır (Ağaoğlu, 1993: 304-305). Yapılan görüşmelerin ardından Başbakan Yardımcısı Nihat Erim başkanlığında Adalet, İçişleri, İşletmeler ve Ulaştırma Bakanlarının bulunduğu temsilcilerden bir ilim heyeti oluşmuştur (Erim, 2005: 390). Demokrat Parti, 11 Ekim 1949 tarihinde seçim güvenliğine yönelik yargısal güvencenin sağlanması gerektiğine dair fikirlerini heyete iletmıştır (Yeşil, 2001: 150). İlim heyeti, seçim kanuna dair tasarıyı 6 Aralık 1949 tarihinde tamamlayarak (Barutçu, 2001: 937), 9 Aralık 1949 tarihinde parti grubunda kabul etmiştir (Erim, 2005: 389). 11 kişilik uzman grup, partilerden ve yetkin yabancı kimselerden görüş alarak farklı ülkelerin seçim sistemlerini araştırdıktan sonra hazırlanan tasarıyı 17 Aralık 1949'da Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sunmuşlardır (Turan, 2000: 296). Tasarıda seçimlerin oy kullanımının gizli, sayımın kapalı olacağını yanında yargı güvencesinde yapılacağı belirtilmiştir. Ayrıca seçimleri yönetmek için Yüksek Seçim Kurulunun kurulacağı, seçim kurullarında başkan olarak hâkimlerin yer alacağı ve seçimlerdeki herhangi bir anlaşmazlık durumunda mahkemelerin kararların geçerli olacağı yer almaktaydı (Yeşil, 2001: 151-152).

Seçim kanuna yönelik çalışmalar sürerken 7 Ocak 1950 tarihinde Demokrat Parti'nin istişare kongresinde Adnan Menderes, sükunet ve güven havasında yapılması gerektiğini söylerken bu güven duygusunun bozulması halinde ise seçimlere girmemeyi de değerlendireceklerini belirtmiştir (Akşam, 10 Ocak 1950: 1). Hatta kongrede partinin seçime girmemesine yönelik tartışmaların ardından yapılan teklif reddedilmiştir (Ulus, 18 Ocak 1950: 6). Kanun tasarısının mimarı Nihat Erim, Kayseri'de partisinin il kongresinde yaptığı konuşmada ülkede çok partili hayatın sürekliliği adına tüm tedbirlerin alınacağını (Ulus, 16 Ocak 1950: 1) belirtirken muhalefetin kaygılarının yersizliğini dile getirmiştir. Tasarı, seçime katılacak partilerin devletin radyolarında programları hakkında fikir beyan etme hakkı tanımaktaydı (Turan, 2000: 296). Nihat Erim, nisbi temsili önerirken kendisini destekleyenler Ahmet Barutçu ve Cevat Dursunluoğlu olmuştur (Barutçu, 2001: 1290). Bu önerinin reddedilmesi ileride yapılacak seçimlerde milletvekili sayısı bakımından CHP adına büyük kayıpların yaşanmasına neden olacaktır.

Seçim Kanunu tasarısı 10 hayır oyuna karşın 341 oyla 16 Şubat 1950 tarihinde kabul olmuştur (Akşam, 17 Şubat 1950: 1). Kanun teklifinin kabulünün ardından Şemseddin Günaltay, kanunun çıkmasında emek sarf eden meclis üyelerinin, Türk siyasal tarihinde her daim saygıyla anılacaklarını söylemiştir (Ulus, 17 Şubat 1950: 1). 21 Şubat 1951 tarihli Resmi Gazetenin 7438 nolu sayısına göre; Seçim Kanunu'nun 1. Maddesi seçimlerin tek dereceli ve çoğunluk sistemine göre genel, eşit ve gizli oy; oyun serbest ve şahsiliğinin yanında sayımının açık olacağı yönündeydi (Düstur, C.31: 847). Seçim Kanunu'nun kabulünün ardından Adnan Menderes meclisteki konuşmasında, 1950 seçimlerinin ülkenin siyasi hayatında önemli bir dönüm noktası olacağını söylemiştir. Bundan dolayı da bu kanunun toplum vicdanında şüphe uyandıracak herhangi bir madde içermemesi gerektiğini belirterek iktidardan bunun önemini kavrayacak davranışlarda bulunmasının beklenildiğini ifade etmiştir (Kılıçık, 1991: 420-421;

Ağaoğlu, 1993: 388). Seçim Kanunu'nun kabulünün ardından seçimlerin yapılacağı tarihi belirlemek için Celal Bayar ve Şemseddin Günaltay görüşme gerçekleştirmişlerdir (Ağaoğlu, 1993: 387-388). Yapılan görüşmeler ve değerlendirmeler sonucunda Demokrat Parti'nin taleplerine uygun olarak 21 Mart 1950'de toplanan Meclis 14 Mayıs 1950 tarihinde milletvekili seçimlerinin yapılmasını kararlaştırmıştır (Akşam, 22 Mart 1950: 1). Meclisin 24 Mart 1950'deki toplantısında ise meclisin 25 Mart 1950'de feshedilip yapılacak seçimlerin ardından 22 Mayıs 1950 tarihinde Pazar günü toplanılmasına karar verilmiştir (Ulus, 25 Mart 1950: 1). Alınan seçim kararının ardından İsmet İnönü parti milletvekillerine demokratik sisteme girildiğini, seçimlerde mücadele edeceklerini ancak milletin kimi seçerse onun görev yapacağını belirtmiştir (Turan, 2000: 297).

1. Seçimlere Doğru Partilerin Propagandaları

Seçime yönelik hazırlıklar yapılırken bir yandan da iktidar ve muhalefet arasında koalisyon olacağı iddiaları da dile getirilmiştir. Demokrat Parti tarafı bu iddiaları ret etmesine rağmen kimi konularda işbirliği teklifinde bulunulduğu sonradan ortaya çıkmıştır (Akşam, 24 Şubat 1950: 1). Bu koalisyon çalışmaları Nihat Erim'in önderliğinde yürütülmüştür. Erim, Fevzi Çakmak'ın ölümünün ardından ülkede vuku bulan olaylardan sonra Celal Bayar ve Şemseddin Günaltay'ı bir araya getirmiştir. Görüşmede Celal Bayar'ın, koalisyon teklifine Şemseddin Günaltay gerek yok diye karşılık vermiştir. Nihat Erim'in koalisyon çalışmaları İsmet İnönü ve Şemseddin Günaltay tarafından olumlu karşılanmadığından partiden istifa etmeyi bile düşünmüştür. Ancak bu durumun muhalefet kanadından istismar aracı olarak kullanılacağından partisine zarar vermeme adına istifa yerine 5 Mart'ta da 15 günlük izne ayrılmıştır (Erim, 2005: 424, 438-443). Koalisyon çalışmaları için Adnan Menderes ve Faik Ahmet Barutçu bir araya gelerek görüşmelerde bulunmuşlardır. Burada Demokrat Parti'ye 50 milletvekili kontenjanı tanınması önerisi kabul görmemiş ve partilerin tek başlarına seçime girmeleri kararlaştırılmıştır (Turan, 2000: 297) İktidar ve muhalefetin görüşmelerinin yanında basında muhalefet partileri olan Demokrat Parti ve Millet Partisi'nin koalisyon için görüşmelerde bulunulduğu yazılmaktaydı. 2 Ocak 1950'de Ulus gazetesinde, Celal Bayar ile Millet Partili Sadık Aldoğan arasında görüşmenin yapıldığı haberi vardı. Sadık Aldoğan, bu haber üzerine Ulus gazetesine yazdığı mektupta Celal Bayar ile birleşemeyeceklerini ve müzakereye giremeyeceklerini belirtmiştir (Ulus, 8 Ocak 1950: 1). Buna rağmen Sadık Aldoğan, partisinin Aydın kongresinde, kongreye katılan Demokrat Partililere yönelik konuşmasında demokratlarla aynı kafa yapısında olduklarını aynı yolu takip ederek beraber yürüyeceklerini söylemiştir (Ulus, 8 Ocak 1950: 1). 27 yıllık CHP iktidarlarının son hükümeti, dünya konjonktürüne uygun hareket ederek ülkede demokratik çalışmalara yönelik kanunları çıkarması önemli bir gelişme olarak görülmektedir. Bunda özellikle Başbakan Şemseddin Günaltay'ın, seçimlerin adalet çerçevesinde yapılmasına yönelik izlediği politika dikkat çekicidir. Ayrıca Başbakan yardımcısı Nihat Erim'in özellikle seçim tasarısını hazırlama esnasında verdiği mücadele ayrı bir önem arz etmektedir. Bu dönemde muhalefet daha önce hiç olmadığı kadar rahat bir demokratik hayat ile karşı karşıya kalmıştır. Hatta sağladıkları bu demokratik ortamla uzun süren tek parti iktidarı, neredeyse kendi sonunu hazırlamış duruma gelmiştir. Seçimlere yönelik yapılan düzenlemelerle beraber sağlanan güven ortamının ardından sıra seçim hazırlıklarına gelmiştir.

İktidar partisi adına ön planda olan İsmet İnönü, ilk mitingini 23 Mart 1950 tarihinde Ankara Polatlı'da yapmıştır. İsmet İnönü, hâlihazırdaki anayasanın ülkeye sağladığı hizmetlerinin öneminden bahsetmesine rağmen artık devrinin bittiğini de ifade etmiştir. Bu anayasanın, seçim sonucunda iktidara gelen partiye anayasa dâhil bütün kanunları değiştirebilecek yetkiyi verdiğini ifade etmiştir. Ayrıca yeni devrede iki meclisli bir yapının yürürlüğe gireceğini ve meclislerin birlikte hareket edeceğini söylemiştir. İkinci meclisin görevlerinden birinin anayasanın istikrarını sağlamak ve kanunların uygun olarak çıkmasını sağlamak olacağını belirtmiştir (Akşam, 24 Mart 1950: 1-2; Turan, 2000: 386-387). İsmet İnönü'nün ikinci mitingini 25 Mart'ta Kırıkkale'de olup burada anayasa ile imtiyazlı hale gelmiş olan 6 oklu ilkelerinin anayasadan çıkarılacağını söylemiştir (Akşam, 26 Mart 1950: 1-2; Turan, 2000: 391).

27 Mart 1950'deki Ankara Beypazarı mitinginde ise dış politika hakkında değerlendirmelerde bulunarak 1944-1946 yılları arasında tehlikeli ihtimallerle karşı karşıya kalındığını, önümüzdeki

dönemde ise ülkenin dış güvenliğinin başlıca kaygıları olduğunu belirtmiştir. İç politikada da özellikle demokratik rejimin olgunlaşmasını sağlamanın görevleri olduğunu nitekim ülkede sövme politikasını yapanların azaldığını söylemiştir (Akşam, 28 Mart 1950: 1-2). 29 Mart 1950'de seçim gezilerine başlayan İsmet İnönü (Akşam, 29 Mart 1950: 1), 30 Mart 1950'de Malatya mitinginde Ankara'daki söylevlerine yönelik basın ve muhalefetin verdiği tepkilere bir milletvekili olarak kendisini halka karşı beğendirme hakkının olduğunu söylemiştir. Yeni dönemde içte huzur ve güvenin; demokratik bir yönetim anlayışıyla beraber yeni anayasa ve partilerin olgunlaşmasıyla sağlanmasının mümkün olacağı belirtmiştir (Akşam, 31 Mart 1950: 4; Turan, 2000: 398-400). İsmet İnönü, Malatya'nın ardından Elazığ, Diyarbakır ve Ergani'ye gitmiştir (Akşam, 1 Nisan 1950: 1). Görüldüğü üzere İsmet İnönü, uzun siyasi hayatında, mevcut muhalefetin etkinliğinden dolayı ilk defa milletten oy isteme gerekliliğini duymuştur (Başgil, 1966: 69). İktidarın sergilediği yeni tutuma karşın muhalif yayın organlarında, CHP hükümetlerinin 25 yıllık iktidarlarında devletin deneme tahtasına çevrildiği belirtilmiştir. Ayrıca inkılaplar dışında önemli bir şey yapmadıkları hatta memleketin halinin iç açıcı bir durumda olmadığı da yer almıştır (Karacan, 6 Mayıs 1950: 1).

Muhalefetteki Demokrat Parti'yi temsilen Celal Bayar, seçim mitinglerinde yer almıştır. 16 Mart 1950'de Eskişehir'de gazetecilerle yaptığı söyleşide seçimlerin hilesiz bir şekilde yapılması gereğine olan inancını dile getirmiştir. Partilerinin kazanma durumuna dair de herhangi bir tereddütlerinin olmadığını ki milletin Demokrat Parti'nin kazanmasını istediğini belirtmiştir (Akşam, 17 Mart 1950: 1-2; Bayar, 1999: 401-402). Celal Bayar, 26 Mart'taki Konya mitinginde daha önceki seçimlerin de mülki amirlerinin sorumluluğunda ve gözetiminde olmasına rağmen görevleri gereği içinde buldukları durumdan dolayı seçim görevlerini suiistimale uğrattıklarını belirtmiştir. İsmet İnönü'nün şiddete dair politikaların terk edilmesi gerektiğine dair beyanlarına yönelik millî haklarımızı gerçekleştirmekten başka bir amaçlarının olmadığını söylemiştir. Geçmişteki deneyimlerden dolayı süttan ağzı yananın yoğurdu üfleme durumunda kaldığını; bugün ise baskıcı politikalara sahip kesimlerin günahların diyetini ödeme durumunda olduklarını ifade etmiştir. Bayar, Konya şehrinin tarihi itibarıyla İslam'ın ve Türklüğün medeniyet cihetinden bir mihengi olmasından dolayı Konya halkının bu süreçte önemli bir görevi yerine getireceğini açıklamıştır. Son olarak bir koalisyon kabinesi tarafından yapılacak seçimlere kimsenin itirazının olmayacağını belirtmiştir (Akşam, 27 Mart 1950: 1-2; Bayar, 1999: 406-407). İktidardan ve temsilcilerinden Demokrat Parti'ye yönelik yapılan eleştiriler de hükümet kurabilecek bir yeterliliğinin olmadığı, bir gecekondu partisi olduğu, ayakta durmasının nedeninin CHP'ye duyduğu hasımlık ve nefretten ibaret olduğu yönündeki iddialardı (Yalçın, 15 Mayıs 1950: 3). Bu tür eleştirilere, 31 Mart 1950 tarihindeki İstanbul il kongresinde Celal Bayar, dört senelik emeklerinin karşılığını 14 Mayıs'ta alacaklarını ve partilerinin zafer gününe hazır olmalarının müjdesini vermekteydi. Bayar, partilerinin bir çocuğa benzetildiğini ancak bunun yanlış bir düşünce olduğunu, kendilerinin milletin demokrasiye dair iradelerini yansıtmak için çalıştıklarını söylemiştir (Akşam, 1 Nisan 1950: 4).

Demokrat Parti'nin vaatlerine bakıldığında işçilere yönelik haklar da dikkat çekmektedir. 31 Mart 1950'de İstanbul'da DP kongresinde Celal Bayar, sendikal haklara değinerek işçilere hafta tatilinin ücretli olması ve işçilerin izinlerine yönelik konulara vurgu yapmıştır. 2 Nisan 1950'de de Kasımpaşa semtinde iki tarafının da keskin bir silah olarak gördüğü grevin işçilerin hakkı olduğunu tanımıştır (Bayar, 1999: 409-410). Demokrat Parti yöneticileri meclisteki görüşmelerde ve yapılan mitinglerde seçimin objektifliğine yönelik kaygılarını dile getirmişlerdir. Nitekim partinin amacı, seçimlerin adaletli bir şekilde, hâkimlerin denetimi altında yapılmasını sağlayarak hükümetin baskı yapmasını engellemektir (Ağaoğlu, 1993: 315). Öyle ki Demokrat Parti'nin 7-9 Ocak 1950 tarihleri arasındaki toplantısında seçimlerde meydana gelecek baskılara karşı seçimlerden çekilme görüşü hâkim olmuştur. Adnan Menderes de toplantının kapanış konuşmasında, 1950 seçimlerinin tarihte bir kez olacağını eğer seçimlerin uygulanmasında huzur ve sükûnet ortamının sağlanmadığı takdirde seçimlere girmeyeceklerini söylemiştir. Menderes, iktidarın 1946 seçimlerinde uyguladığı yöntemi bir daha deneyemeyeceğini yakında kendilerinin iktidara gelerek bir mucizeyi gerçekleştireceklerini belirtmiştir. Adnan Menderes, 1946'daki seçimlerde olduğu gibi hileye gidilerek milletin hiçe sayılması halinde seçimde kazanılan milletvekili sayısına bakılmaksızın partinin meclise girmesine gerek kalmadan istifa edeceklerini (Kılçık, 1991: 398-399) söyleyerek seçimlerden seçilme fikrini destekler nitelikte fikir

beyan etmiştir. Demokrat Parti'nin temsilcilerinin her platformda 1946 seçimlerinin uygulanmasına yönelik şikâyetlerine karşın, iktidar partisinden Cemil Sait Barlas, 7 Ocak 1950'de partilerinin İzmir'deki kongresinde muhalefetin 1946 seçimlerindeki uygulamalardan şikâyetçi, ben de şikâyetçiyim (Ulus, 8 Ocak 1950. 1) diyerek bu seçimlerdeki usulsüzlükleri iktidar adına kabul ediyordu.

Partilerin propagandalarında manevi değerler de yer almaktaydı. Celal Bayar 5 Nisan 1950 tarihinde Çankırı'daki mitingde siyasi partilerin din eksenli program ve propaganda yürütmesinin doğru olmadığını, dinin kutsal bir mefhum olduğunu, siyasete ve kişisel ihtiraşlara vasıta olmaması gerektiğini, dini siyasete alet edenlerin Allaha karşı sorumlu olacaklarını ve dine de hürmet etmemiş olacaklarını söylemiştir (Akşam, 6 Nisan 1950; Bayar, 1999: 413). Celal Bayar'ın dinle ilgili bu sözleri özellikle iktidara muhalif İslami basın tarafından eleştirilerin Demokrat Parti'ye yönelmesine neden olmuştur.

Sebilürreşad dergisi başyazarı olan Eşref Edip, Celal Bayar'ın geçmişi üzerinde durarak onun mason olduğunu, daha önce Bursa'dayken ülkede şeriatın yaşamasına izin vermeyeceklerinde dair söylemlerini gündeme getirerek Demokrat Parti'nin zor durumda kalmasını sağlamıştır. Celal Bayar'ın bu sözü Eşref Edip tarafından eleştirilerek, milletin din ve vicdan hürriyetlerine saygı duyacağına olan inancından dolayı DP'ye sarıldığını ancak daha iktidara gelmeden şeriata kılıç çektiğini belirtmiştir (Edip, Nisan 1949: 220–221; Duman, 1997: 36). Aynı derginin başka bir yazarı olan Raif Ogan da, din üzerinde imparatorların bile hükmünü geçiremediklerini ve iktidara gelmelerinin dahi şüpheli olan bir azınlık partisinden lideri mi egemen olacak diyerek tepki göstermiştir. Ayrıca Celal Bayar tarafından söylenen Müslümanlıktan önce Türk'üz, sözüne yönelik Türk toplumunun tarih boyunca İslam'ın savunucusu olduğunu etnik kimliğin dinden tavizkar olma düşüncesini doğurmadığını açıklamıştır. Ogan, her iki kimliğe sahip olarak bunların birbirinden ayrılmasının imkânsız olduğunu belirtmiştir (Ogan, Nisan 1949: 217–218). Bu konuya yapılan eleştirilerin artması üzerine Celal Bayar partilerinin Bursa kongresinde (1947) dine dair söylemlerini iki yıl sonra tekzip etmiştir (Duman, 1997: 36). Ancak gerek Demokrat Partili delegelerin söylemleri gerek de basın Celal Bayar'ın bu tür bir konuşması olduğunu kanıtlamıştır. Sebilürreşad dergisi, o dönem kongreye katılan delegeleri tanık gösterip kongrenin basında yansımalarını delil göstererek eleştirilerde bulunmuştur. Bu tanıklardan Av. Rahmi Bey, Bayar'ın kızgın bir şekilde bağırarak şeriati yaşatmayacaklarını söylediğini belirtmiştir (Sebilürreşad, Mayıs 1949: 394–396). Bu dönemde özellikle Sebilürreşad dergisinde Celal Bayar'a yönelik yoğun eleştiriler olmuş kendisinin dine dair düşünceleri tenkit edilmiştir. Bundan dolayı da muhafazakâr kesimler tarafından Demokrat Parti'ye tereddütlü yaklaşılmıştır.

Süreç içerisinde İslami kesimin Celal Bayar üzerinden Demokrat Parti'ye karşı olumsuz tavır takındığı görülmektedir. Öyle ki Celal Bayar'ın dolayısıyla Demokrat Partinin din konusundaki kesin tavrını ve siyasetini açıklaması istenmiştir (Edip, Ocak 1949: 27). Necip Fazıl Kısakürek, Demokrat Parti'nin aslında muvazaa partisi olduğunu, kuruluşunda Üzeyir Avunduk ve Vehbi Koç gibi rejim tarafından ihya edilen para babalarının arabuluculuk yaptıklarını belirtmiştir. Partinin kurucularından Celal Bayar'ın, geçmişte “Atatürk ile İnönü'yü sevmenin ibadet” olduğunu söylediğinden kendisinden tek parti iktidarlarının hesabını soracak bir muhalefetin beklenilmeyeceği ifade etmekteydi. Demokrat Parti'nin farklı kişilerin eline geçmediği müddetçe muhalefet partisi olamayacağını savunmuştur (Dedektif, 20 Ocak 1950: 16). Büyük Doğu, Demokrat Parti'ye güvenememekle beraber parti kurucularının CHP ideolojisinden geldiklerini savunmaktaydı. Zira birçok kişi CHP'ye duyulan kızgınlıktan dolayı DP'ye geçmişlerdi (Müftüoğlu, 27 Ocak 1950: 12). Bu olumsuz tavırların yanında Celal Bayar'ın geçmişindeki önemli noktalar da dile getirilmiştir. Millet dergisi, Mustafa Kemal Atatürk ile Celal Bayar arasındaki yakınlığa dikkat çekerek Atatürk'ün, kendisine olan sevgisi üzerinde durmaktaydı. Öyle ki Bayar, demokrasi mücadelesinde aslında Mustafa Kemal'in bir özlemine de gerçekleştirme çabasında olduğundan hakiki Kemalistler de kendisi ile beraberdiler (Millet dergisi, 31 Ekim 1949: 3–4). Mustafa Kemal'in gösterdiği bu sevgiye karşın Celal Bayar, Atatürk'ü sevmenin ibadete eşdeğer olduğunu söylemiştir (Baban, 1970: 54). Sebilürreşad dergisinde, seçime katılacak partilerin, dine ve demokrasiye dair programları incelenerek kıyaslamalar yapılarak manevi değerler üzerinden kime oy vermek gerektiği milletin vicdanına bırakılmıştır (Ogan, Mart 1950: 360–362). Demokrat Parti'nin önemli simalarından Adnan Menderes ise tartışmaların devam ettiği ortamda açıkça din konusuna değinmemiştir. Ancak ocak ayının ilk haftasında toplanan parti grubunda, partilerinin

kurulduktan bu yana maneviyata yönelik bir servet edindiklerini, bunlar sayesinde iktidarı elde edeceklerini belirlemiştir (Kılıçık, 1991: 399). Adnan Menderes, daha önceden de 22 Nisan 1949 tarihinde Adana'daki parti toplantısında tüm özgürlükleri garanti altına almayı esas kılan partilerine din aleyhtarlığının isnat edilemeyeceğini, halkın dini duygularının politika aracı yapanların vicdan hürriyeti ve laiklik ilkesinin aksine hareket edeceklerini söylemiştir (Esirci, 1967: 182).

Partilerin seçim hazırlıkları devam ederken, iktidara yapılan eleştirilen başında gelen dinsel kısıtlamalar ve laik uygulamalardan taviz verilmesine rağmen kabinedeki Cemil Sait Barlas, Nihat Erim ve Tahsin Banguoğlu'nun olması tepkilere neden olmaktadır. Çünkü adı geçen milletvekilleri, özellikle CHP'nin 7'nci kurultayında din ve vicdan hürriyetlerine yönelik baskıcı uygulamaların kaldırılmasına dair teklifleri kabul etmemişlerdir (Sebilürreşad, Eylül 1948: 233). Tartışmalar sürerken 28 Mart 1950'de Ali Fuat Cebesoy, Refet Bele ve Sinan Tekelioğlu Cumhuriyet Halk Partisi'nden istifa etmişlerdir. Bu istifalardan önce CHP'den ayrılmış olan Hamdullah Suphi Tanrıöver ile beraber iktidarın yanında olan Halide Edip Adivar, Adnan Adivar ve Cumhuriyet gazetesi yazarlarından Nadir Nadi'nin Demokrat Parti'den aday olma girişimleri milletin dikkatinin DP'ye yönelmesine etkileyen nedenlerden olmuştur (Ağaoğlu, 1993: 394-400; Akşam, 27 Mart 1950: 1). Nitekim Hamdullah Suphi Tanrıöver ile Kazım Taşkent 23 Mart 1950'de Demokrat Parti'den aday olmuşlardır (Akşam, 26 Mart 1950: 1). Demokrat Parti'nin adayları arasında Ali Fuat Cebesoy ve Halide Edip Adivar gibi iktidarla bütünleşmiş simaların yanında farklı kesimlerin temsilcileri de vardı (Akşam, 16 Nisan 1950: 1-2). Yine, Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü dönemlerinde 23 yıl genelkurmay başkanlığı görevini yapan ve muhafazakâr kesimin de ilgi duyduğu Fevzi Çakmak, iktidar tarafından kendisine teklif edilen milletvekilliğini kabul etmeyerek Haziran'da Demokrat Parti'ye geçerek partinin sempati kazanmasına etki etmiştir (Sitembölükbaşı, 1955: 26).

Cumhuriyet Halk Parti'sinde ise aday listelerinin ilanıyla 200 milletvekilinin liste dışı kalmasıyla parti merkezi yoğun bir şekilde protestoya tabii tutulmuştur (Bila, t.y: 241-242). Bu tepkilerin yanında basında da Adnan Adivar ve Rauf Orbay tarafından Terakkiperver Fırkasının tekrardan kurulacağı yer almıştır (Akşam, 30 Mart 1950: s.2).

Seçim kampanyaları devam ederken 1 Nisan 1950'de eski başbakanlardan Recep Peker ölmüştür (Akşam, 2 Nisan 1950, s.1). Demokrat Parti'yi muvazaa (Ağaoğlu, 1993: 396), diye tanımlayan Mareşal Fevzi Çakmak, tedavi gördüğü Teşvikiye Sağlık Yurdunda, 10 Nisan 1950 tarihinde ölmesi (Akşam, 10 Nisan 1950: 1) milleti derinden etkilemiştir. Mareşal Fevzi Çakmak'ın ölümünün duyulmasının ardından ülkenin farklı yerlerinden İstanbul'a kitleler halinde akınlar olmuştur. Cenaze merasiminin geçişi esnasında dükkânların kepenkleri yarıya kadar indirilmiştir. Öğrenciler cenaze başında 15'er dakika ara ile nöbet tutmuşlardır. İktidarın ilgisizliğini öne süren gençlik, istiklal marşı okuduktan sonra radyo evinin önüne gelerek taşlı saldırıda bulunmuşlardır. Toplanan gençler, Fevzi Çakmak'ın evinin yakınındaki karakolun bayrağını yarıya kadar indirmişlerdir. Bu gençlik gruplarının talepleri doğrultusunda İstanbul ve Ankara'da radyo yayınları tören gününe kadar durdurulmuş olup üniversiteler tatile girilmiştir. Eğlence yerleri zorlama neticesinde kapatılmıştır. Merasim günü resmi programa uyulmamış Arapça ezan okunarak cenaze, top arabası üzerinden indirilerek omuz üstünde tekbirler ve ilahiler eşliğinde mezarlığa gidilmiştir. Cenaze törenine yüz bin üzerinde katılımcı olmuş olup ummadık hadiseler cereyan etmiştir (Akşam, 10-14 Nisan 1950: 1-2; Ulus, 13 Nisan 1950:1-6).

Mareşal'in cenaze töreninin ardından, siyasi çevrelerde ve toplumun farklı kesimlerinde değerlendirmeler yapılmıştır. Demokrat Partili Ali İhsan Sabis, 16 Nisan'da İstanbul Şehremini saray meydanında yaptığı toplantıda Fevzi Çakmak'a yakışan bir töreninin yapılmadığını söyleyerek İsmet İnönü'nün de törene katılmamasını eleştirmiştir (Akşam, 17 Nisan 1950: 2). Mareşalin partisi olan Millet Partisi ise yayınladığı beyannamede onun askeri hayatı hakkında bilgi vererek milletin yanında olacağını, onun dürüst yaşamının ve vatansever kişiliğinin Türk milletine rehber olacağı ifade edilmekteydi (Erer, 1963: 266). Cenaze töreninde meydana gelen olaylardan dolayı 12-15 nisan tarihleri arasında 130 kişi tutuklanmıştır. Ezanın Arapça okunmasından ötürü 25 kişi de sorgulanmıştır. Milli Türk Talebe Birliği de bir bildiri yayınlayıp inkılâbın manasını ve gereklerini benimsediklerini; irticai hareketleri de solcu faaliyetler gibi tehlikeli saydıklarını bunların faaliyetlerini önleyeceklerini

belirtmişlerdir (Akşam, 16 Nisan 1950: 1; Ulus, 16 Nisan 1950: 6). Cenaze törenindeki istenmeyen olaylar Millet Partisi dışındaki partilerde dine dair siyaset anlayışında dikkatli hareket edilmesini göstermiştir. Zira kampanyalara bakıldığında Millet Partisi, fesin giyilmesine izin verileceğinin yanında din okullarının açılacağı vaatlerinde bulunmuştur (Karpat, 1996: 234). Seçimlere üç gün kala Millet Partisi'nin temsilcileri cenaze günündeki havayı tekrardan yaratarak duygusal oylara hükmetme amacıyla liderlerinin ruhu için 20 yerde mevlit okutma kararı almıştır (Akşam, 21 Nisan 1950: 2). Tüm bu propagandalar halkta karşılık bulamamış Millet Partisi seçim sonucunda istenilen başarıyı sağlamamıştır.

Mareşalin cenaze merasimindeki hadiseler iktidar ve temsilcileri tarafından irticanın tekrar doğuşu olarak değerlendirilmiştir. Hüseyin Cahit Yalçın, bugünü 31 Mart olayına benzeterek o gün kendisinin yakalanması halinde öldürüleceğini belirtmiştir. İsmet İnönü'nün köşkünde meydana gelen hadiselerin genel değerlendirilmesi yapılırken Millet Partisi'nin kapatılması teklifi İsmet İnönü tarafından kabul edilmemiştir (Barutçu, 2001: 978). Peyami Safa, cenaze töreninde fesatçıların meydana getirdiği hadiselerin parti rekabetini arka planda tutarak partilerin inkılap davası etrafında birleştiğini ifade etmiştir (Safa, 16 Nisan 1950: 1). İktidar kanadında da irticaya yönelik önlemlerin alınmasına dair tespitler aranılmıştır. Bundan dolayı da Şemseddin Günaltay ve Celal Bayar arasında görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Celal Bayar, irticanın önlenmesine dair girişimlerde hükümetin yanında olacaklarını belirtmesiyle bir komisyonun kurulmasına karar verilmiştir. Komisyon dört bakandan oluşacak olup bu bakanlar, Devlet Bakanı Nihat Erim, Adalet Bakanı Fuat Sirmen, İçişleri Bakanı Emin Erişirgil, Milli Savunma Bakanı Hüsnü Çakır idi (Akşam, 22 Nisan 1950: 21). Komisyonun kurulma amacı irticai faaliyetleri önlemek için gerekli tedbirleri almak olmasına rağmen seçim kaygısıyla bunu uygulayamamışlardır. Demokrat Parti'nin lider kadrosu dışındaki milletvekili adayları ve taşra teşkilatının temsilcileri medreseleri tekrar açacaklarını ve dine hürmeti tekrardan sağlayacaklarını vaat etmişlerdir. Onlara göre iktidar dinsiz ve imansız bir kesimin elinde bulunmaktaydı (Barutçu, 2001: 989). Demokrat Parti içerisinde dine dair aksi yönde düşünceler de yok değildi. Bunlardan Demokrat Parti'nin Kınık ilçe başkanı Sabit Özsoy, dinle ilgilerinin olmadığını demokratların canavarlardan kaçtığı gibi dinden de kaçtığını ifade etmiştir (Sebilürreşad, Nisan 1950: 24-25).

Din hususunda, Cumhuriyet Halk Partisi temsilcileri seçimlerde oy kaygısıyla tarikat şeyhlerinden medet umar hale gelmişlerdir (Cumhuriyet, Haziran 1950:1). Benzer bir durum Demokrat Parti'de de kendini göstermiştir. CHP'nin taraftarı olanlar partiye göre, inkılap şeyhleri; Demokrat Parti taraftarı olanlar ise mürtecilerdir (Sebilürreşad, Nisan 1951: s.24). Son 4 yılda oy toplamak uğruna CHP laiklik prensibinden tavizler verme durumunda kalmıştı. Öyle ki heykel kırma vakalarıyla tanınan Ticanilerle görüşmeler yapılmıştır. Tarikatın şeyhi Kemal Pilavoğlu ile CHP temsilcileri arasında görüşme yapıp kendisinden ve müritlerinden oy istenmiştir (Zafer, 30 Haziran 1951: 2). Her iki partinin mitinglerinde de din ve vicdan hürriyetlerine dair düşünceler yer edinmiştir. Ancak ihmale uğramış muhafazakâr çevreler dinin siyasete alet edilmemesi fikrinde birleşmişlerdir (Sebilürreşad, Nisan 1950: 24-25). Bu düşüncelere rağmen din mefhumu partilerin seçim stratejisinde önemli bir yer teşkil etmiştir. Hatta muhafazakâr basının temsilcilerinin yanında rejime yakınlığıyla tanınan basının temsilcileri de seçimlerin yaklaşmasıyla kaygılanmakla beraber tüm tarafların dikkatli olmaları gerektiğine dair uyarılarda bulunmuşlardır (Yalman, 1 Mayıs 1950: 1).

Yaklaşan 14 Mayıs seçimlerinin ehemmiyeti muhafazakâr basında milletin “mukadderat ufkunda yeni bir dönüm” noktasının müjdecisi olarak yer almaktaydı (Seno, 10 Mayıs 1950: 3). Seçim düzenlemelerine göre partilere günlük 20 dakikalık radyo konuşması hakkı tanınmıştır (Akşam, 28 Şubat 1950: 1). Partiler seçimlere yönelik radyo konuşmalarını 4 Mayıs ile 10 Mayıs tarihleri arasında yapacaktı (Zafer, 26 Nisan 1950: 1). Seçim kampanyalarının ardından 7 partinin katılmasıyla 14 Mayıs 1950 tarihinde seçimler yapılmıştır. Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokrat Parti tüm ülkede, Millet Partisi 22 şehirde, Milli Kalkınma Partisi 3 şehirde, Türk Sosyal Demokrat Partisi, İşçi ve Çiftçi Partisi ile Toprak Emlak ve Serbest Teşebbüs Partisi yalnız İstanbul'dan aday göstermişlerdir. 8.905.567 kayıtlı seçmenin 7.916.091'i oy kullanmış olup DP 408, CHP 69, MP 1 milletvekili bağımsızlar ise 9 vekil çıkarmıştır (Albayrak, 2004: 170).

Seçim sonuçlarına bakıldığında Cumhuriyet Halk Partisi açısından yılların getirdiği ağır yükün kendisini yıpratmış ve milletin beklentilerini karşılayamadığı görülmektedir. Bu beklentilerden demokratikleşme adımları en önemli konumda olmakla beraber iktidar bunu gerçekleştirememiştir (Çavdar, 1987: 88-91). Seçim yenilgisi Cumhuriyet Halk Partisi'nin son 4 yıllık dönemde muhafazakâr kitlelere hoş görünme adına laiklik ilkesinden verdiği tavizlerin bir işe yaramadığını göstermiştir. Çünkü Demokrat Parti, büyük fark ile iktidarı devralmıştır (Velidedeoğlu, 1974: 23-24).

2. Seçim Sonuçlarının Farklı Cephelerde Değerlendirilmesi

Seçimler sonucunda 27 yıllık iktidarını kaybeden Cumhuriyet Halk Partisi 17 Mayıs'ta parti örgütlerine gönderdiği genelgede durumu, "bu bir vakıadır" şeklinde belirtmiştir (Bila, t.y: 244). Muhalefet konumuna düşen İsmet İnönü, seçimlerin değerlendirilmesine yönelik yurt dışındaki oğluna 22 Mayıs 1950'de mektup yazmıştır. Mektupta milletvekillerinin sayısının azlığını dikkat çekerken bunu çoğunluk sisteminin bir sonucu olarak görürken, kaybetmelerinin en büyük nedeninin de milletlerin en doğal hakkı olan değişiklik arzusunun bağlamıştır (Turan, 2002: 53). İnönü, seçimin kaybedilmesini seçim sistemine mal ederken Demokrat Parti de seçimlerden önce Cumhuriyet Halk Partisi'ne verdiği önergede nispi temsilin uygulanmasını istemişti (Yeşil, 2001: 159.) Fakat CHP içerisinde de seçim kanununa yönelik bu türdeki isteklere karşın taviz verilmeyen tek konunun nispi sistem olmuştur (Çavdar, 1987: 89).

Seçim sonuçlarıyla hüsrana uğrayan CHP içerisindeki milletvekillerinden Muhittin Baha Pars sayılarının azlığından dolayı Demokrat Parti karşısında tutunamayacaklarını toplu halde istifa etmeyi önermiştir. Ancak Ahmet Şükrü Eşmer bu fikri kabul etmeyerek seçimleri kaybetmelerine rağmen bunun demokrasinin bir sonucu olduğunu söyleyerek İsmet İnönü'nün demokrasi tarihinde bir kahraman gibi yerini alacağını belirtmiştir (Turan, 2000: 304). Yılların iktidar partisi, siyasi hayattaki yeni rolüne alışmaya çalışırken aslında seçimlerin yapılacağı tarihe yaklaşırken bu sonucu görebiliyordu. Öyle ki İsmet İnönü 3 Mayıs 1950'de İzmir'de, halkın kendisinin zamanının geçtiğini demesi durumunda muhalefette geçerek burada mücadele edeceğini söylemiştir (Milliyet, 4 Mayıs 1950: 7). Cumhuriyet Halk Partisi'ne yakın yazarlar da İsmet İnönü'nün demokrasinin sonuçlarına katlanması gerektiği düşüncesine yönelik hareket etmişlerdir. Hüseyin Cahit Yalçın, seçim gününde köşesinde: "Halk Partisi milletin ekseriyetini kendisine taraftar görmeyecek olursa, her demokratik rejimde olduğu gibi, iktidarı seçimlerde kazanan rakibine terk edecek ve ona, memleketin selâmeti namına, muvaffakiyetler dileyerek" muhalefetteki yerini alacağını ifade etmiştir (Ulus, 15 Mayıs 1950: 1).

Seçim sonuçlarının dıştaki yansımaları da önemli bir yere sahip olmuştur. Vatan gazetesinin başyazarı Ahmet Emin Yalman, 22 Mayıs'taki yazısında hariçteki milli itibarımızın aniden yükseldiğine (Vatan, 22 Mayıs 1950: 1) dikkat çekmiştir. Newyork Radyosunun 17 Mayıs 1950'deki yayınında, Türkiye'deki seçimlerin sonuçlarının hayret verici olduğu, batılı demokrasilerin de bundan gurur duymaları gerektiği, bir zamanların hasta adamının yeni dünya düzenine katıldığı ve seçimleri kaybetmesine rağmen aslında zaferin, demokrasinin yerleşmesi için çaba sarf eden İsmet İnönü'ye ait olduğu belirtilmekteydi (Ulus, 18 Mayıs 1950: 1).

Muhalefet partisinin lideri İsmet İnönü, seçimlerin ardından parti divanında yaptığı konuşmada iktidar partisinden tek isteklerinin kendi iktidarlarında verdikleri emniyet kadar kendilerine de güvence verilmesiydi. İnönü, demokratik rejimlerde iktidarların muhalefet partilerine katlanarak onları yaşatmaları gerektiğini ve demokrasi yönetiminin devamını için muhalefet partilerine ihtiyaç olduğundan kendilerinin de yapıcı muhalefet içerisinde hareket edeceklerini belirtmiştir (Ulus, 28 Mayıs 1950: 1).

Seçimlerden önce temenni edilen huzurlu ve sakin bir havanın yanında demokrasiye dair talepler büyük bir oranda gerçekleşmiştir. CHP'ye yakın yayın organlarında Türkiye'de diktatörlüğün olmadığı ve demokratik bir rejimin yürürlükte olduğu belirtilmiştir. Hatta kendisine diktatör denilen İsmet İnönü ve CHP'nin yönetimi olgunlukla devretmesi hayranlık duyulacak bir iş olarak kabul edilmiştir (Daver, 5 Haziran 1950: 1). Nihat Erim ise özgür ve hilesiz bir seçim sonucunda iktidarın değiştiğini belirtmiştir (Erim, 14 Mayıs 1951: 1). Celal Bayar ise seçimlere yönelik yaptığı değerlendirmede bunun gerçek bir

devrim olduğunu söylemiştir (Vatan, 26 Mayıs 1950: 1). Bu fikre yakın bir değerlendirme Ali Fuat Başgil tarafından yapılmıştır. Kendisi 1950 seçimlerinin neticesinde ihtilalin (Başgil, 1966: 74) gerçekleştiği düşüncesine sahip olmuştur. Aslında 1950 seçimlerinin inkılâpçı yönü CHP'nin temsilcileri tarafından da kabul edilmiştir. CHP'li Avni Doğan, seçim sonuçlarını Türk inkılabının devam eden olgunlaşma sürecinin bir halkası olarak görmüştür (Ulus, 14 Mayıs 1951: 1).

Seçim sonuçlarıyla ilgili analizlere bakıldığında, Millet Partisi'nin dine dair politikalarının karşılıksız kaldığı gerçeğidir. İktidara karşı dini kesimin temsilcisi olmasına rağmen halk dini duyguların etkisiyle bu tür gereksinimleri pratikte karşılayabileceklerine inandıkları Demokrat Parti'nin yanında yer almıştır (Duman, 1997: 30). Bu tür bir sonucun alınmasında MP'nin lider kadrolarının önde gelenlerinin seçimden önce ölmeleri ve bir bölümün de siyasi yasaklı hale gelmeleri etkili olmuştur (Ağaoğlu, 1993: 316). Seçim propagandalarına bakıldığında Demokrat Parti açıkça din ve inanç özgürlüğüne yönelik vaatlerde bulunmamıştır. Ama iktidarın uzun süreden beri devam ettirdiği ideolojik baskılar kitlelerde büyük memnuniyetsizlik yaratmıştır. Bu durum daha fazla özgürlükçü olacağına inanan dindar camia tarafından Demokrat Parti'nin desteklenmesine neden olmuştur (Karatepe, 1993: 118). Ulus gazetesi yazarı Hüseyin Cahit Yalçın, seçim sürecinde Millet Partisi'nin takip ettiği siyaseti eleştirerek parti programlarının gerici unsurları barındırdığını ancak halkta karşılık bulmadığını belirtmiştir. Zira Türk Milleti'nin sol düşmanlara olduğu gibi irticaya karşı da bir olacağını, bunlarla mücadelede Cumhuriyet Halk Partisi'nin de, Demokrat Parti'nin yanında yer alacağını söylemiştir (Yalçın, 16 Mayıs 1951: 3). Bu durum Demokrat Parti'ye oy veren kitlenin sadece dinci kesimin olmadığını göstermekle beraber; toprak ağaları, köylüler, yeni ticari sınıfın yanında eski dini kesimin de varlığını göstermektedir. Bu ticari sınıf ilk başta gayrimüslimlerden meydana gelen azınlıklardan meydana gelirken savaş zamanındaki liberal politikalarından istifade etmişlerdir. Ancak varlık vergisinin olumsuz etkilerinden ötürü CHP'ye tepkili olanlar Demokrat Parti'ye destek vermişlerdir. Özetle Demokrat Parti'ye oy veren kesimler, Cumhuriyet Halk Partisi iktidarlarından memnun olmayanlar olup gerçekte Demokrat Parti'ye ve onun taahhütlerine alaka duymuşlardır (Lewis, 1998: 316). Görüldüğü üzere Cumhuriyet Halk Partisi'ne karşı yılların biriken hoşnutsuzluğu milletin Demokrat Parti'ye yönelmesine neden olmuştur. Lakin bu memnuniyetsizlik tam olarak ortadan kalkmamış ama hatırı sayılır bir derecede azalmıştır. Ki seçimlerin daha önce yapılması halinde Cumhuriyet Halk Partisi 1950'deki oyların yarısını bile alamayacak durumdaydı. Ancak son yıllarda yürütülen akılcı liberal politikalar sayesinde bu engellenmiştir (Karpaz, 1996: 202).

İslami basında seçimlerin değerlendirilmesi ilerleyen zamanlarda da devam etmekte olup Büyük Doğu'da, seçimi kazananın DP olmadığı kaybedenin CHP olduğu belirtilmekteydi. Çünkü milletin istediğinin DP değil de asıl istemediği CHP olduğundan böyle bir sonuç tezahür etmiştir (Be, 18 Ağustos 1950: 8-9). Sebülürreşad dergisinde Eşref Edip, yaptığı değerlendirmede CHP'nin 27 yıllık iktidarında Allah'ın emirlerine sırt çevirdiğinden ve vicdanlara baskıda bulunmasından dolayı böyle bir sonuçla karşı karşıya kaldığı ifade etmiştir. Demokrat Parti cephesinin de analiz yapması gerektiğini öncelikli olarak dine dair siyasetini daha net bir biçimde ifade etmesi gerektiği vurgulanmaktaydı. Maneviyata yönelik eksikliklerin giderilmesinin yanında CHP'nin yaptığı gibi din baskısını devam ettirmemek gibi önerileri DP'ye yaparak milletin bütünleşmesi gerektiğini belirtmiştir. Zaten millet din hürriyeti konusunda Millet Partisi'ne iştirak etmesine rağmen Demokrat Parti'ye oy vermeleri tamamıyla birtakım mülahazaların neticesinde olmuştur. Zaten Demokrat Partililer, Millet Partisi'nin oylarını dağıtmak için bu partinin CHP tarafından kurulduğu propagandası yapmışlardı. Edip, buna rağmen Demokrat Parti'nin, eğer birtakım hürriyetleri sağlaması halinde muhafazakâr kesime kendini kabul ettireceğini iddia etmiştir (Edip, Mayıs 1950: 35-41).

Muhafazakâr basının bir bölümü temkinli hareket ederken bir kısmı da Demokrat Parti iktidarının, CHP'nin dine vermediği değeri vereceğini milletin dini gereksinimlerini karşılayacağı dile getirilmekteydi. Hatta DP'nin yapması gereken kişinin istediği dilde ibadetin yapılmasını sağlamak olacaktır. Nitekim milletin kanunlara uygun bu yöndeki isteklerini dinlemişti (Zapsu, 1 Haziran 1950: 12). 1950 seçimlerinin sonucunda uzun bir süre sonra ülkeye demokrasi gelmiş olmakla beraber ilerleyen süreçte demokratik ilkelerin siyasi hayatta ne kadar uygulanır olduğu tartışılır hale gelmiştir. Fakat aydın kesimin yanında milletin de tek parti iktidarının uygulamalarına tahammül edemediği

görülmüştür. Sürece bakıldığında denilebilir ki dünyadaki demokratik gelişmelerin doğal bir tezahürü Türkiye’de demokrasinin yerleşmesi olmuştur.

Sonuç

Demokrat Parti’nin kurulması ve devamında iktidara gelmesiyle Türkiye’de çok partili siyasal hayat tam anlamıyla yerleşmiştir. Demokrat Parti için yapılan değerlendirmelere bakıldığında, inkılabları devam ettirmeyi hedefleyen ve demokrasiyi yerleştirmek için her türlü fedakârlığı yapmaya hazır olduğu kanaati yaygınlık kazanmıştır. Her dönemde olduğu gibi Demokrat Parti iktidarında da dinin siyasal hayatta etkili bir araç olduğu görülmüştür. Cumhuriyet devrinde yapılan inkılabların 1937’de Anayasaya girmesiyle dinsel temaların toplumdaki etkinliği minimize edilmiştir. Milli Şef döneminde dünyadaki gelişmelere paralel olarak, inkılabların yorumlanmasında ılımlı davranılması gerektiği düşüncesi hâkim olmuştur. İsmet İnönü, II. Dünya Savaşı sonrasında kazanan taraf olan demokrasi cephesinin yanında olmayı ülkenin menfaatleri açısından doğru bulmaktaydı. Bundan dolayı savaşın bitimine doğru çok partili yaşama geçiş düşüncelerini dile getirilmiş ve 1946 başlarında da CHP’nin içerisindeki muhalif kesimin öncüleri tarafından Demokrat Parti kurulmuştur. Ancak Demokrat Parti’nin kurulmasıyla beraber kendisine yöneltilen muvazaa iddiaları uzun süre devam etmiştir. Demokrat Parti, sonradan kavgalı, sopalı olarak adlandırılan 1946 genel seçimlerinde Meclis’e muhalefet partisi olarak girmiştir. Çok partili siyasal hayata geçilmesinin ardında CHP içerisinde din ve vicdan hürriyetinin sağlanması hususu tartışılmaya başlanmıştır. Özellikle 1947’deki Yedinci Kurultay milat niteliğinde olup partililer manevi değerlere yönelik talepleri yüksek bir sesle dile getirmişlerdir. Bu talepler doğrultusunda laikliğin yeniden değerlendirilmesi kararlaştırılmıştır. Bu amaçla CHP, kurultayın ardından iktidarı kaybettiği döneme kadar dinsel eğitimi sağlamaya yönelik çalışmalarda bulunmuştur.

Demokrat Parti ise 1947’deki ilk kongresinde, partililer arasında düşünce farklılıkları meydana gelmiştir. Demokrat Parti içindeki bir kesim CHP’ye karşı izlenen siyasetin yumuşak olmasından dolayı partiden ayrılma kararı almış ve böylece 1948’de Millet Partisi’ni kurmuştur. Aslında Demokrat Partinin programı CHP’den pek farklı değildi. Hatta seçimlerin yaklaşmasıyla CHP’nin 141, 142 ve 163. maddelerine yönelik politikasına destek vermiştir. Bundan dolayı da İslami basın temsilcileri tarafından Demokrat Parti ağır bir şekilde tenkit edilmiş; Demokrat Partinin muvazaa olduğuna dair iddialar artarak devam etmiş ve kendisine güvensizlik duyulmasına neden olmuştur. Fakat seçimlerin ardından iktidara gelen Demokrat Parti, şüphelerin aksine Adnan Menderes başkanlığında kurulan ilk hükümetinde ezanın Arapça okunmasını sağlamış, devlet radyosunda Kur’an-ı Kerim okutulmuş, ilkökul programına din dersi konulmuş, İmam Hatip okulları ve Kur’an kursları açılmış, dini cemiyetlerin sayısı da artmıştır. Tüm bu uygulamalar toplumun arzularına uygun düşmüş ve Demokrat Partiye halkın teveccüh göstermesini sağlamıştır. Demokrat Parti’nin programında yer almamasına rağmen bu uygulamalar, muhafazakârların iktidarın etrafında kümelenmesine neden olmuştur. İktidarın bu girişimleri art niyetli kesimler tarafından kötüye kullanılarak Mustafa Kemal’in hatıralarına saldırılara kadar gidilmiştir. Demokrat Parti, bu tür faaliyetleri kanunlar yoluyla önlemeye çalışmıştır. Öte yandan bu durumdan rahatsızlık duyan ve rejimin koruyuculuğunu üstlenenler Demokrat Partiye yönelik ağır bir muhalefete yönelmişlerdir.

Son olarak Demokrat Parti’nin iktidar yıllarının Türk siyasi tarihinde arz ettiği öneme bakıldığında; laiklik, din ve din eğitimi, vicdan hürriyeti, İslami basının etkisinin artması ve Diyanet İşleri Başkanlığının önem kazanmasının yanında irticai faaliyetlere yönelik tartışmaların yoğunluğu dikkat çekmektedir.

Kaynakça

- Ağaoğlu, S. (1993). *Siyasi Günlük, Demokrat Parti'nin Kuruluşu*, (Haz. Cemil KOÇAK), İstanbul: II. Basım, İletişim Yayınları.
- Albayrak, M. (2004). *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti*, Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Atatürk hayatta olsa Celal Bayar ne yapardı? (1949). *Millet Dergisi*, (39): 3-4.
- Baban, C. (1970). *Politika Galerisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Barutçu, F. A. (2001). *Siyasi Hatıralar*, (Haz. Mustafa Everdi), Ankara: C.2, 21.Yüzyıl Yayınları.
- Başgil, A. F. (1966). *27 Mayıs İhtilâli ve Sebepleri*, (M. A. Sebük, & İ. H. Akın Çev.) İstanbul: Çeltüt Matbaacılık.
- Be. De. (1950). Hadiselerin muhasebesi. *Büyük Doğu Dergisi*, (22): 8-9.
- Bila, H. (t.y.). *CHP Tarihi*, Ankara: I. Basım, Doruk Matbaası.
- Çavdar, T. (1987). "Müntehib-i Sani" den Seçmene, Ankara: 1. Basım, V Yayınları.
- Celâl Bayar Bursa'da. (1949). *Sebilürreşad Dergisi*, 2(44): 394-396.
- Daver, A. (1950, 5 Haziran). Gediği kapatmak gerekir. *Cumhuriyet Gazetesi*, (9276): 1.
- Dedektif X Bir. (1950). Muhalefet. *Büyük Doğu Dergisi*, (15): 16.
- Duman, D. (1997). *Demokrasi Sürecinde Türkiye'de İslamcılık*, İzmir: 9 Eylül Yayınları.
- Düstur Dergisi*, (1948). 3. Tertip, C.29: 1302-1306.
- Düstur Dergisi*, 3. Tertip, C.31: 847.
- Edip, E. (Nisan 1949). Celal Bayar gladistondan mı ilham aldı. *Sebilürreşad Dergisi*, 2(39): 220-221.
- Edip, E. (Mayıs 1950). Hakka arka çevirenlerin akibeti. *Sebilürreşad Dergisi*, 4(78): 35-41.
- Edip, E. (Ocak 1949). Demokrat partinin din siyaseti. *Sebilürreşad Dergisi*, 2(27): 27.
- Erer, T. (1963). *Türkiye'de Parti Kavgaaları*, İstanbul: Ticaret Postası Matbaası.
- Erim, N. (2005). *Günlükler, (1925-1979)*, (Haz. Ahmet Demirel), İstanbul: C.1, Yapı Kredi Yayınları.
- Erim, N. (1951, 14 Mayıs). Tarihi bir yıldönümü. *Ulus Gazetesi*, (10733): 1.
- Esirci, Ş. (1967). *Menderes Diyor ki*, İstanbul. Demokrasi Yayınları.
- İnönü'nün ikinci nutku. (1950, 26 Mart). *Akşam Gazetesi*, (11298): 1-2.
- Karacan, A. N. (1950, 6 Mayıs). Halk partisinin seçim nutukları. *Milliyet Gazetesi*, (4).
- Karpat, K. H. (1996). *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul: Afa Yayıncılık.
- Karatepe, Ş. (1993). *Tek Parti Dönemi*, İstanbul: Afa Yayıncılık.
- Kılçık, H. (1991). *Adnan Menderes'in Konuşmaları*, Ankara: Demeçleri, Makaleleri, C.1, Demokratlar Kulübü Yayınları.
- Müftüoğlu, M. (1950). D.P. *Büyük Doğu Dergisi*, (16): 12.
- Ogan, M. R. (1950). Reylerimizi kimlere vermeliyiz. *Sebilürreşad Dergisi*, 3(73): 360-362.
- Ogan, M. R. (1949). Şeriatı yaşatmamak Celâl Bayar'ın ne haddine. *Sebilürreşad Dergisi*, 2(39):

394-396.

- Lewis, B. (1998). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (M. Kıratlı Çev.) Ankara: 7. Basım, AKDITYK Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Parti mücadelelerinde din. (1950). *Sebilürreşad Dergisi*, 4(77): 24-25.
- Safa, P. (1950, 16 Nisan). Cenaze fesatçılarına teşekkür. *Ulus Gazetesi*, (10343): 1.
- Şahingiray, Ö. (1999). *Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri*, İstanbul: I. Basım, Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Seno, C. (1950). Yeni bir dönüm Nnoktası. *Millet Dergisi*, 9(221): 3.
- Sitembölükbaşı, Ş. (1955). *İslamın Yeniden İnkişafı*, Ankara: I. Basım, İSAM Yayınları.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Tutanak Dergisi*, (1948), Dönem 8, C.12, Birleşim: 86.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Tutanak dergisi*, (1949), Dönem 8, C.15, Birleşim: 36.
- Timur, T. (1991). *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Turan, İ. (2002). *İsmet İnönü ve Tek Dereceli İlk Seçimler*, Ankara: İnönü Vakfı Yayınları.
- Turan, Ş. (2000). *İsmet İnönü*, Ankara: 1 Basım, Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Yalman, A. E. (1950). Dinî bir inkılâba doğru. *Vatan Gazetesi*, (5312): 1.
- Yalçın, H. C. (1950, 15 Mayıs). Mukadderat. *Ulus Gazetesi*, (10372): 3.
- Yalçın, H. C. (1951, 16 Mayıs). Büyük İsmet İnönü. *Ulus Gazetesi*, (10373): 3.
- Yeşil, A. (2001). *Türkiye'de Çok Partili Siyasi Hayata Geçiş*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Velidedeoğlu, H. V. (1974). *Türkiye'de Üç Devir*, İstanbul: III. Basım, Sinan Yayınları.
- Zapsu, A. (1950). Din ve lâiklik. *Ehli Sünnet Dergisi*, 4(85): 12.

Extended Abstract

In this study, the views of the parties on the concept of religion in the 1946 elections, which were held after the establishment of the Democratic Party and are still discussed, and the 1950 elections, which was a turning point, were examined. The multi-party life that was desired to be established in the Republican period, II. With the settlement in Turkey as a result of the World War II, the reactions against the practices of the one-party period towards freedom of conscience, which had not been shown until then, were mentioned. With the establishment of the Democratic Party, the representatives of the Republican People's Party governments, which lasted for a long time in the first place, felt the need to reconsider their basic principles, which they had not compromised until then. In addition, especially the representatives of the conservative sector did not hesitate to explain their expectations and suggestions to both the government and opposition parties. The Democratic Party, which will come to power later on, has been deemed worthy of a patron role in ensuring religious freedoms, which are not actually in its program and ideal. Because, as a result of this expectation, the representatives of the Democratic Party did not fail to express their belief that such requests should be met in their speeches and promises, while the elections were heading towards the elections. The main purpose of the study is to determine the importance of freedom of religion and conscience behind the great support of the people in the 1950 elections, which had an important place in Turkish political life and when the Democrat Party came to power. In addition, it is to evaluate the debates on whether the Democratic Party has a religion-oriented identity within the framework of the practices made. Within the framework of the aim, the arrangements made for freedom of conscience before the 1950 elections were mentioned. Again, the reflections of the religious-oriented propaganda of the parties in the public and in the press were discussed during the elections. In the evaluations made about the parties during the election process, it is a question mark that the Democratic Party will meet the needs of the conservative section due to the allegations that there is collusion.

While determining the scope of the study subject, the transition process to multi-party political life and the regulations regarding the election law are explained in order to ensure that the main subject is better understood. While considering both topics, the political understanding followed by the parties was included in the reactions given by different segments and especially from the press wing. The main purpose of the study was to determine the existence of the religion element in the Democratic Party, which maintains its popularity even today. Because, does the party have a religious identity? Or is it that what makes the party different is that it meets the expectations of the society regarding religion? The correct determination of the answer to these two questions is still debatable. As a matter of fact, although there are different opinions and evaluations on this subject, it is not obvious that there is an objective result and evaluation. Therefore, it is more important to investigate this issue. In order to determine the determinations to be made, besides listening to different parts of the period, it was preferred to take the evaluations in the press as reference. Along with the research, examples about the change in the way the Democratic Party followed in the last periods of the 27-year CHP rule in terms of ensuring freedom of conscience were mentioned. With the seventh congress in 1947, it was stated that the principle of secularism within the party should be evaluated correctly and studies should be carried out for the spiritual satisfaction of the society. In the last period of the CHP, there were studies to meet these expectations. However, despite the arrangements made, the long-lasting dissatisfaction caused this party to lose power. The Democratic Party, on the other hand, was divided into two as a result of disagreements in the 1947 congress, due to the fact that the policy pursued against the CHP was not strong enough. As a new party, the Nation Party was established in 1948 and declared that it had a religious identity. Contrary to the Nation Party, the Democrat Party has shown that it is not a religion-oriented movement and that it does not have a different program than the Republican People's Party, with its support towards itself. (DP supported CHP in policies regarding Articles 141, 142 and 163.) Even because of these supports, the apocalypse party continued until the 1950 elections. Thus, the Democratic Party was distrusted, especially in the conservative sections of the society. However, the religious practices of the party immediately after the election results left the doubts on this issue groundless. Although it was not in the program of the Democratic Party, it became the hope of the nation in terms of providing the spiritual needs that were neglected during the single party period that brought it to power. Of course, when evaluated as a whole, it is a fact that there are different factors, but the main factor is that the phenomenon of religion in the historical realities of Turkish society has the necessary importance.

Araştırma Makalesi • Research Article

The Othering of Women by the Otherised: Jean Rhys's *Wide Sargasso Sea* as the Voice of the Voiceless

Kadının Ötekileştirilen Tarafından Ötekileştirilmesi: Sessizlerin Sesi Olarak Jean Rhys'in 'Wide Sargasso Sea' Adlı Romanı

Mahmut Akar*

Abstract: Some works of art are a kind of term analysing products. By reading or examining them we can have an idea about the era they were created in. In this context, Jean Rhys, in her masterpiece *Wide Sargasso Sea*, gives very detailed information about Creole women's life and mishaps they lived. There is a Creole character named as Bertha Mason, namely the woman in the attic. Jean Rhys, as a Creole herself, looks for the reasons of imprisonment of Bertha Mason to the attic. Bertha, as a Creole, could not gain admission in English society due to not being full-blooded white. Because of this, she is neither English nor slave. Since *Wide Sargasso Sea* is a post-colonial work, reader can see the clash between 'black and white negros'. Here, 'the white niggers' are Creoles who had slaves and lands lang syne. *Wide Sargasso Sea* can be analysed from many perspectives, yet it can be said that the most important one is the othering of others by otherised people. The marginalized society is especially Creole women, and those who marginalize are blacks, especially black men, who are themselves marginalized by the British. There will not be discrimination between black or white men. In this study, the othering of women in English society, even though the Kingdom is governed by a Queen at that time, will be examined. The study will touch the reasons that compel women to stay at home and, if they are not full-blooded white, in the attics like a mad person. And also, the causes of maddening of woman in that era will be scrutinized.

Keywords: Woman in the Attic, Slavery, Creole, Othering, Hatred

Öz: Bazı sanat eserleri, bir tür dönem analizi ürünleridir. Bu eserleri okuyarak veya inceleyerek üretildikleri çağ hakkında fikir sahibi olabiliriz. Bu bağlamda Jean Rhys, başyapıtı olan *Wide Sargasso Sea* adlı romanında Kreole kadınların hayatı ve yaşadıkları talihsizlikler hakkında çok detaylı bilgiler verir. Romanda Bertha Mason adında bir Kreole bulunmaktadır yani çatı katındaki kadın. Kendisi de bir Kreole olan Jean Rhys Bertha Mason'ın tavan arasına hapsedilmesinin nedenlerini araştırır. Bertha, bir Kreole olarak, safkan beyaz olmadığı için İngiliz toplumunda kabul görmez. Bu nedenle ne tam bir İngiliz ne de tam bir köledir. Post-kolonyal bir eser olması nedeniyle, okuyucu siyah ve beyaz zenciler arasındaki çatışmayı açıkça gözlemleyebilir. Burada bahsi edilen beyaz zenciler bir zamanlar köleleri ve toprakları olan Kreollerdir. *Wide Sargasso Sea* pek çok açıdan incelenebilir ama en önemli konunun ötekileştirilmiş insanlar tarafından ötekilerin ötekileştirilmesi olduğu söylenebilir. Ötekileştirilenler özellikle Kreoller kadınlardır, ötekileştirenler ise kendileri de İngilizler tarafından ötekileştirilen siyahlar, özellikle siyah erkeklerdir. Burada siyah veya beyaz erkek ayrımı yapılmayacak. Bu çalışmada, Krallık

* Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü

ORCID: 0000-0002-2550-3793 m.akar@alparslan.edu.tr

Cite as/ Atf: Akar, M. (2022). The othering of women by the otherised: Jean Rhys's *Wide Sargasso Sea* as the voice of the voiceless. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(3), 1249-1258. <http://dx.doi.org/10.18506/anemon.1052045>

Received/Geliş: 01 January/Ocak 2022

Accepted/Kabul: 03 December/Aralık 2022

Published/Yayın: 30 December/Aralık 2022

o dönem bir Kraliçe tarafından yönetildiği halde, İngiliz toplumunda kadınların ötekileştirilmesini incelenecek. Kadınları evde kalmaya, safkan beyaz değilse, çatı katlarına deli gibi iten sebeplere değinilecek. Ayrıca o dönemde kadının çıldırmasının nedenleri de incelenecek.

Anahtar Kelimeler: Tavan Arasındaki Kadın, Kölelik, Creole, Ötekileştirme, Nefret

Introduction

Literature, in its most general definition, is defined as the art of conveying people's feelings and thoughts to others, either orally or in writing. According to what Berna Moran (2012) quotes from Plato, literature cannot be instructive, it cannot acquaint us with the facts. Nevertheless, Terry Eagleton does not think like Plato in this regard. Eagleton (2014: 15) explains this situation as noted below:

Various attempts have been made to define literature. For example, 'fictional' writing in the sense of fiction; that is, it can be defined as writing that is not correct in the literal sense of the word. However, even a quick thought about the writings that people usually include under the title of literature will reveal that this definition will not work.

Furthermore, literature is a means for touching on some social problems gently.

When the history of literature is briefly examined, it can be seen that most artists produce literary products based on their own past or the events that the societies experienced. In other words, the artist can touch reality from time to time. Essentially, through literature, the artist mirrors the life of society, as Stendhal (2005: 74) states. In producing a work of art, there are different elements that the artist uses as a fulcrum and sees as a source of inspiration. Artists can produce works by benefiting from the realities, beliefs, and backgrounds of the society they live in. A. Didem Uslu states that the task of art, as Stendhal means, is to mirror the period in which it was produced, and to reflect what happened in that period to future generations, she goes on as follows: "The art of the prehistoric period seems to be a direct reflection of hunting" (1993: 1). This citation shows us that every work of art tries to reflect the era it was produced in. Namely, the artists wish to convey the information about their era via work of art. Hence, it can be asserted that literature is a branch of art that deals with facts and has an instructive side.

When the literature is examined as a means to reflect the realities, it can be used as a mirror to analyze the discrimination attempts against the 'others' in literary works. In the course of history, there have been many kinds of discrimination. In modern times we have met with some kinds of them such as gender, race, social class discrimination. Due to the explanations above, Rhys tries to reflect the discriminations deemed proper to women, especially to Creole women, in her book *Wide Sargasso Sea*. It is a resistance against the imperial power of men. Rhys desires to announce the voice of the voiceless 'others' by using literature as a means. Silvia Cappello (2009: 47) states this task as indicated below:

Wide Sargasso Sea emerges within this huge postcolonial literature where, according to Ashcroft both a national and a regional consciousness try to assert difference from the imperial center. Such literature subverts the imperial privilege of the 'center' in order to give voice to that 'periphery' which has been silent for so long. It is time that world hears 'the other side'.

In the postcolonial era, imperial powers otherized the natives as if they need to be civilized by them. Hence, they treat the natives as cruel as they could. All layers of natives felt this ordeal so deeply, yet women were the most affected group by this otherization. In this context, "Rhys' *Wide Sargasso Sea* is a product of the modern postcolonialism and the use of the language she does represents the extraordinary ability to subvert the ideologies of the West, deconstructing the European discourse and monocentrism" (Cappello, 2009: 47).

Jean Rhys and *Wide Sargasso Sea*

Modern British writer Jean Rhys was born at Roseau, Dominica, and lived there till adulthood. Her mother was a Creole, that is, a White West Indian, and her father was a Welsh doctor. When she was sixteen, they moved to England. After First World War, she married with a Dutch poet and lived a rootless, wandering life mainly in Vien and Paris for a decade. Her first book is *The Left Bank* (1927),

a book of stories. Although this book was critically acclaimed, it could not sufficiently make her a well-known author. Her second book *Quartet*, her first novel, was published in 1928, and her second novel, *After Leaving Mr Mackenzie* was published in 1930. After the publication of *After Leaving Mr Mackenzie*, Rhys returned to England, where she would write the books that would be published later. *Voyage in the Dark* was published in 1934, and her book *Good Morning, Midnight* was published in 1939. The author could not reach a wide audience due to the effects of the World War II and secluded herself in. No one heard from the author for about twenty years, and people believe that she was dead. Then, as the result of a dramatized version of *Good Morning, Midnight* broadcast on BBC in 1958, she was found at an address in Cornwall. In the meantime, she had written many unpublished short stories, and she was at work on a novel. This novel is *Wide Sargasso Sea* which would popularize her after a long time. It was published in 1966. After a late coming reputation, she passed away in 1979.

Rhys is an artist who narrates her experiences and her society, as any artist probably does. The author tries to mirror what people lived in the West Indies in her novel *Wide Sargasso Sea* by sweeping the readers back to a century ago. When this work of the author is examined and looked at its historical background, it can be seen that the artist reflects the lives of people living in that period to the reader. "The author of *Wide Sargasso Sea*, by means of language, emphasizes and constructs the setting; the Creole, Black, and European identity; and the race relationships of the novel" (Cappello, 2009: 47). The artist narrates the events with such vivid descriptions that the reader can almost suppose that she writes by observing the environment that she writes. The artist's portrayal of events, characters, and places with such vivid and vital depictions can be described as an indicator of social memory transfer. Berna Moran, in the prologue to translation of *Wide Sargasso Sea* in Turkish, explains Rhys's powerful portrayal of talent as follows: "Rhys presents a nature that she has not seen since the age of sixteen, with all its beauty and black imaginary elements, to the reader with an astonishing vitality. Such that, you can see and smell even tropical flowers whose names and scent you do not know" (1989: 13). In other words, the artist's ability to convey the events as if she was witnessing them shows that the work also has a strong side in terms of psychological time.

In her work *Wide Sargasso Sea*, Rhys deals with the prohibition of slavery in the West Indies, and the witch hunt and marginalization initiated by the blacks, who were former slaves and that are free men now, against the non-British native white people living there. In this postcolonial novel, the author deals with the marginalization of these Creole people by the English and blacks after the abolition of slavery.

Women and Being the Other in the World of the Marginalized

One of the things to be considered while examining a work of art is to analyze it within the framework of the conditions in which the work of art was created. As it is mentioned before, while some artists aim to entertain their readers with pure fiction, some artists present the realities of the society they live in by making artistic touches by constructing or softening the facts. Freud expresses this situation in the following words: "Writers are under the necessity of creating intellectual and aesthetic pleasure as well as producing certain emotional effects. Therefore, they cannot recreate reality in its unaltered form; they have to isolate certain parts of it, remove the offending connotations, soften its whole style, and complement the lost" (2015: 219). As a matter of fact, if the artist writes the facts without fictionalising, it will be either a diary or an article. In this sense, it is asserted that most of the artists use their subconscious, namely their experiences and memories to produce an artistic work. In an attempt not to hurt anyone, they fictionalize the memories and serve to the readers these narrations as fiction.

Rhys, who softens the realities while writing, is best known for her work dubbed as *Wide Sargasso Sea*, which is known as a rewrite of British writer, Charlotte Bronte's *Jane Eyre*, who lived nearly a century before her. But *Wide Sargasso Sea* is neither a rewriting nor a pastiche of Charlotte Bronte's *Jane Eyre*. "In fact, in *Wide Sargasso Sea*, Rhys confronts the possibility of another side to *Jane Eyre*, and she gives voice to Edward Rochester's mad wife, Bertha" (Cappello, 2009: 48). It is a monument

that is independent of *Jane Eyre*. *Wide Sargasso Sea* can be evaluated not as a rewrite but as a response to *Jane Eyre*. It can be read as a splendid and creative response to Bronte's novel. "In response to *Jane Eyre*, Rhys gives a presentation of Antoinette different from Bronte's Bertha Mason and sets out to write a colonial story that is absent from Bronte's text" (Cappello, 2009: 49). Furthermore, Rhys gives voice to the voiceless in Bronte's text and let them tell their own ordeals and stories in *Wide Sargasso Sea*. As Cappello states, "Jean Rhys constructs her novel in response to Charlotte Bronte's in order to enlighten the readers about a contradictory and conflicting cultural situation deeply affecting the social, political, and religious life of the Caribbean, a situation not considered in its totality and not present in Bronte's text" (2009: 52).

When *Wide Sargasso Sea* is discussed structurally, it is clear that it is written in multiple narratives. The novel consists of three parts. The first is told by Antoinette, the heroine. In the second part, Mr Rochester describes his arrival in the West Indies, his marriage to Antoinette and his alleged disastrous end. The last part is narrated by Antoinette again, but the setting is now England, and she writes her story from the attic room she was caged in Thornfield Hall. *Wide Sargasso Sea* is a work fictionalized by Rhys about her homeland and its misfortune, which she has not seen since she was sixteen. In this work, which can be classified as a bildungsroman, the life story of the unfortunate Antoinette, the protagonist of the novel, the search for self and the struggle for freedom in a male-dominated society are examined. Rhys makes the difficulties and marginalization of women, in fact hybrid women, experienced in a patriarchal society the central narrative of this work. When the work is carefully examined, the first thing that strikes the eye is the in-betweenness. Silvia Cappello explains this fact as follows: "She experienced being Creole both in the Caribbean and in England, and she was personally aware of the conflicting culture she depicts in the figure of Antionette who, being Creole, is approved neither within the black community nor by the white representatives of the colonial power" (2009: 48).

Antoinette is, characteristically, an emotional and fragile girl. Excessive shyness and diffidence from her childhood always create a search for safety in her. It can be seen that after her mother married to her second husband, she was estranged from her daughter and did not show much interest in her. This period coincides with exactly the phase when slavery was banned in the West Indies. This phase also marks the incipency of the period when the lives of all Creoles are turned upside down. From now on, Creoles will always experience the feeling of being in-between. The biggest cause for this is that the blacks who are the slaves of yesterday and the free people of today, harbor anger against the hybrids, that is, the masters of yesterday. They cannot be seen displaying any aggressive attitude towards the British who exploited them or caused them to be exploited. They direct their execration and vengeance, which they have accumulated over the years, to the Creole people. Blacks do not see them as pure-blooded English, nor do the English approve of them as white. Rhys makes this execration of blacks visible to the reader from the first page of the novel. Jamaican women hate her because Antoinette's mother is very lovely and above all she is from Martinique. Antoinette expresses this situation with these words: "She was my father's second wife, far too young for him they thought, and, worse still, a Martinique" (Rhys, 1968: 3). As a young girl, Antoinette realizes that she was not and will not be approved by either blacks or whites. This proves that a woman is the 'other' at every time, it does not matter if the payer is a black or white man. This exclusion, that her mother was exposed to, is like a harbinger of the same fate in the future. From the very beginning, she explains this feeling as noted below: "My father, visitors, horses, feeling safe in bed – all belonged to past" (Rhys, 1968: 3). Antoinette is an orphan girl, in this house, where she lives with her mother and servants, is their last stronghold and shelter. Although her mother continues to her old habits, Antoinette is aware that those gilded times will not return. Her mother rides her horse every morning and completes the ride, ignoring the blacks mocking her. This daily routine is a kind of mimicry since she pretends to be a master. Singh (2009) expresses this mimicry as "Mimicry is often seen as something shameful, and a black or brown person engaging in mimicry is usually derided by other members of his or her group for doing so". Furthermore this mockery turns into hate, or something else and they poison her horse. Bertha's horse is a means that will take her away from miseries and take her to freedom, in short, it represents the gate to freedom. The

killed horse means that they no longer have a door to freedom, to the outside world. Antoinette expresses this cruel reality by saying, “Now we are marooned, my mother said” (Rhys, 1968: 4).

Despite her young age, experiencing and witnessing all these affect Antoinette's character development negatively. Antoinette cannot understand her mother's odd behavior, her refusal to approve new orders, and her distancing herself from even her own children. The fact that her mother, who is her last support in life, is so distant from herself that damages Antoinette's sense of confidence. Antoinette is lost, she does not know where she belongs. Because neither blacks nor whites accept them. Antoinette explains the feeling of being in-betweenness after a song she listens to as indicated below:

It was a song about a white cockroach. That's me. That's what they call all of us who were here before their own people in Africa sold them to the slave traders. And I've heard English women call us white niggers. So, between you I often wonder who I am and where is my country and where I do belong and why was I ever born at all (Rhys, 1968: 76).

As Cappello states, Antoinette, like any other person on earth, needs to recognize her personal identity, to know who she is, where she comes from, and what she belongs to (2009: 50). Antoinette does not dare to look at any black she does not know, they hate them. They extravagate and holler them as “White cockroach” (Rhys, 1968: 8). Due to this, Antoinette is not sure about her identity. When the name of the novel is beheld, it is clear that it symbolizes the rootlessness. As Cappello states, “*Wide Sargasso Sea* is a novel about Creole identities and race relations, themes of displacement, and the groups' different relationship with home” (2009: 50). Sargasso Sea lies between Europe and West Indian Island, namely it belongs neither Europe nor India exactly. Rhys gives this name to her novel since she wants to emphasize the lost feeling of Antoinette. She feels rootless and homeless. Blacks delight in spreading false rumors about them and humiliating them on all occasions. Antoinette expresses the thoughts of a black girl, she had quarreled with, against them as follows: “Plenty white people in Jamaica. Real white people, they got gold money. They did not look at us, nobody sees them come near us. Old time white people nothing but white nigger now, and black nigger better than white nigger” (Rhys, 1968: 9). Being portrayed as a white black is a sign of remaining in limbo.

When Antoinette's mother gets married for the second time, their surname is no longer Cosway, it is Mason. The marriage of the rich Mr Mason to Bertha is considered very odd among people. They cannot understand why the man prefers this woman when he can marry any English woman or anyone else, he wishes. To them, this marriage is an astounding event that Mr Mason will eventually regret (Rhys, 1968: 13). Overhearing all these gossips, Antoinette is a heartbroken girl. The rumors are not just about this marriage. Antoinette also has to endure slanders against herself and her younger brother such as, “As for those two children – the boy an idiot kept out of sight and mind and the girl going the same way in my opinion – a lowering expression” (Rhys, 1968: 13). In countries where the caste system is dominant, according to common belief, the fate of parents is shared by their children. Antoinette is supposed to share the fate of her mother because of this perception instilled in people's subconscious by the colonialists in the West Indies, where there is no obvious caste system. Antoinette commences to live with her aunt Cora, as her mother lost her mental balance during the time that passed since the burning of Coulibri. Life does not treat her well here either. While going to the nuns' school, the other girls she meets make fun of her mother's illness and express that the same bad end awaits her, as noted below: “Look the crazy girl, you crazy like your mother. Your aunt frightened to have you in the house. She sends you for the nuns to lock up” (Rhys, 1968: 31).

What Rhys tries to do with an artistic style, with a revolutionary tone, is not just to make people hear the silent cries of women; she tries to explain in *Wide Sargasso Sea* that men can always get what they want. They want women to obey their rules and they get this. This brings to mind, as M. Ali Çelikel states, “The effort of men to justify concepts such as self-esteem, ownership, and management over women evokes the ideology of racism and colonialism throughout history” (2004: 375). This effort of man can be named as a gender racism. Rhys, also, resists against the understanding that women cannot produce any literary product. Attic, room, and any other part in house that woman has to stay in are

symbolic prisons for them. M. Gilbert and Gubar state this as follows: “Literally confined to the house, figuratively confined to a single ‘place,’ enclosed in parlors and encased in texts, imprisoned in kitchens and enshrined in stanzas, women artists naturally found themselves describing dark interiors and confusing their sense that they were house-bound with their rebellion against being duty bound” (1984: 84). Women are restricted to house, and to men the only thing they can produce is child. In this context, they are accepted as angels as long as they stay at home.

As a matter of fact, it is seen that the British and male dominant society continues to exploit the women and the land. In these so-called law-governed places, people live more miserably and are hungrier. These newly freed people, who were previously shackled by their feet, are once again made to work in order to escape from the grip of hunger. In the light of these events, Rhys tries to explain that the real enemy is not the Creoles. It is stated in the novel that those who are exploiting them now are more brutal: “These new ones have Letter of the Law. Same thing. They got magistrate. They got fine. They got jail house and chain gang. They got tread machine to mash up people’s feet. New ones worse than old ones – more cunning, that’s all” (Rhys, 1968: 11). The main point that Rhys wants to show us is, under both conditions there is a discrimination against women. Due to this the women can be called as ‘the nigger of the world’ as John Lennon and Yoko Ono (1972) say in one of their songs.

Bertha marries Mr Mason about five years after her deceased husband, Mr Cosway, but as it is mentioned above, she is subjected to severe pressure from the locals. After her second marriage, she persistently wants to emigrate from her place of residence. Despite all her insistence, she cannot convince her husband. Her husband believes that blacks cannot be as harmful as Bertha supposes. He even tries to placate his wife by saying, “Annette, be reasonable. You were the widow of a slave-owner, the daughter of a slave-owner, and you had been living here alone, with two children, for nearly five years when we met. Things were at their worst then. But you were never molested, never harmed” (Rhys, 1968: 16). The fact Mr Mason skipped over is that blacks do not interfere with poor whites because they think absence is painful enough for whites, but they cannot stand the wealthy crossbreeds. Antoinette explains this situation as: “The black people did not hate us quite so much when we were poor. We were white but we had not escaped and soon we would be dead for we had no money left. What was there to hate?” (Rhys, 1968: 18). Of course, the situation is not as Mr Mason thinks. The blacks can no longer tolerate what they call the ‘black Englishman’ or ‘white niggers’ (Rhys, 1968: 25) who are getting rich again, and one day they set their house on fire.

The household, trying to save their lives from the flames, throw themselves out among the hateful gazes of the blacks. The most important point to be considered here is what the parrot represents, which is caught between the flames and whose wings are clipped by Mr Mason so that, it does not escape. It would not be a vain promise to argue that the flames represent the blacks who do not approve of the existence of Creoles, cannot tolerate their prosperity and see them as inferior to them. Because these people, who are not approved, who are between two communities and who are experiencing an identity crisis, have been exposed to the fire of execration by black people. On the other hand, a parrot is seen whose wings were cut off by the white man just so that it would not fly away. And moreover, the readers are witnessing that this parrot cannot fly because it is wingless in the fire burned by the blacks and dies. In this context, it is seen that the Creole woman, who is again in-between, is controlled by a white man, and her freedom is taken away.

The wingless parrot represents Bertha and her daughter Antoinette, who do not have the will to set them free. In the novel, this deplorable state of the poor parrot is described as indicated below: “I opened my eyes, everybody was looking up and pointing at Coco on the *glacis* railings with his feathers alight. He made an effort to fly down but his clipped wings failed him, and he fell screeching. He was all on fire” (Rhys, 1968: 25). Bertha and Antoinette are not different from this parrot whose freedom have been taken away. They are constantly in search of someone they can feel safe with, too, but these people they trust always fail them and condemn them to poverty, despair, and worst of all, madness. Being cheated on by the person Antoinette loves and trusts the most is undoubtedly one of the worst feelings in the world. As a matter of fact, Antoinette experiences this cruel feeling deep into her bones when she was a little girl. While the householders, who are desperately throwing themselves out while

their house is burning, are looking for a safe place to take shelter, Antoinette thinks that this safe harbor is her friend Tia and moves towards her. But Tia, whom Antoinette knows and trusts as a friend, responds to her trust with a notched stone on her head:

Then, not so far off, I saw Tia and her mother, and I ran to her, for she was all that was left of my life as it had been. We had eaten the same food, slept side by side, bathed in the same river. As I ran, I thought, I will live with Tia, and I will be like her. Not to leave Coulibri. Not to go. When I was close, I saw the jagged stone in her hand, but I did not see her throw it. I did not feel it either, only something wet, running down my face. I looked at her and I saw her face crumple up as she began to cry. We stared at each other, blood on my face, tears on hers. It was as if I saw myself. Like in a looking-glass (Rhys, 1968: 27).

Both girls are moved by the touching atmosphere of the moment because they feel that something has been lost. They see each other as in a mirror image. "There are, noticeably, many images of mirroring in the text" (Spivak, 1985: 250). "The mirror represents illusion of two things being the same" (Cappello, 2009: 49). Essentially, both sides of this image are in misery. Antoinette and Tia are close friends till someone separate them emotionally. Antoinette is in grief since she lost her haven and confidant; Tia is upset for losing her best friend. When Coulibri, the house in which they lived, was set on fire, a black man angrily scolded a black woman who pitied and cried, "You cry for her – when she ever cry for you? Tell me that" (Rhys, 1968: 27).

It would be unfair to say that Rhys solely deals with the atrocities suffered by the Creole people in this novel. As it was mentioned before, the artist has endeavored to present the events that she has experienced and conveyed to her as an impartial observer, by fictionalizing them with all their reality and simplicity. In this work, it is possible to hear the silent cries of oppressed peoples, especially women. It is also possible to see the narration of the cruelty that inflicted irreparable wounds on the souls of other oppressed people, the black people, who were chained to slavery, whether legal or illegal. There are also narratives about black people who cannot stand even people of their own blood and skin, who are turned into without an id and soulless beings. There are people who marginalize even the persons from their own race, who serve the whites because they have to, by saying "Run away, black Englishman, like the boy run" (Rhys, 1968: 26). Although these narratives concealed between the lines cannot be seen in a superficial reading, they can come to light when thoroughly examined.

When the work is examined in a psychological context, it can be seen that there is a society that makes people mankurt for their own interests. The author masterfully handles the fact that the imperials left the people who had a business with them alone after liberating the blacks in the towns where they had accumulated wealth side by side for years and made the two races there to break up with each other. The author talks about the steppingstone in front of Coulibri in the novel. This symbolizes that the colonizers will always find societies to step on and rise to and will never be harmed by adversity because they are cunning. Since "When they had finished, there would be nothing left but blackened walls and the mounting stone. That was always left. That could not be stolen or burned" (Rhys, 1968: 27).

So far, it has been tried to mention the events that took place in the part of the novel narrated by Antoinette and to examine the work from Antoinette's point of view. The second part of the novel gains a different dimension. In this section, it is mentioned about the Creoles, whom the British do not approve even though they are white like themselves, because they do not have pure English blood, and the marginalization of Creole women despite their magnificent beauty. The second part of the novel is narrated by Mr Rochester, who tries to portray himself as a victim and whose name could not be learnt throughout the novel. In this episode, the readers witness the real drama of Antoinette. Mr Rochester, who married Antoinette because of her wealth and consented to this marriage, as if unwillingly, humiliates the people and environment he lives in throughout the narrative. Sadly, the newly freed people of the island do not hate this Englishman who humiliates them. They hate and do not respect poor Antoinette, who pity them. Instead of protecting his wife, who made him a rich man, Mr Rochester watches all these disrespects against her unresponsively. While his maid Amelie wishes him happiness, she uses a sarcastic statement, but instead of being angry with her, the man questions his marriage. He

conveys the girl's wishes for happiness as follows: "The girl Amelie said this morning, 'I hope you will be very happy, sir, in your sweet honeymoon house.' She was laughing at me I could see. A lovely little creature but sly, spiteful, malignant perhaps, like much else in this place" (Rhys, 1968: 45). Despite all its beauties, Mr Rochester is a person who adopts neither natural beauties nor human beauties due to an intense prejudice. Rhys relates the ingratitude and smugness of this man, who says, "Looking up smiling, she might have been any pretty English girl..." (1968: 50) to his wife, in the novel as noted below:

She held up the skirt of her riding habit and ran across the Street. I watched her critically. She wore a tricorne hat which became her. At least it shadowed her eyes which are too large and can be disconcerting. She never blinks at all it seems to me. Long, sad, dark alien eyes. Creole of pure English descent she may be, but they are not English or European either. And when did I begin to notice all this about my wife Antoinette? After we left Spanish Town, I suppose. Or did I notice it before and refuse to admit what I saw? Not that I had much time to notice anything. I was married a month after I arrived in Jamaica and for nearly three weeks of that time I was in bed with fever. (1968: 46)

What is noteworthy here is that Mr Rochester speaks as if he had been married unconsciously. It is known that he married Antoinette for her wealth, whom he tried to find fault with and whose beauty and attractiveness he had to approve, and he admits it himself. During a horse trip with his wife, he confesses these in his inner world as follows: "And the woman is a stranger. Her pleading expression annoys me. I have not bought her, she has bought me, or so she thinks... Dear father. The thirty thousand pounds have been paid to me without question or condition. No provision made for her" (Rhys, 1968: 49). This hypocrite man is disturbed by Antoinette's pleading glance at her husband, as he is her only security and support in life. With these expressions, disregarding his wife, he expresses that his aim is to marry merely for her money. Evelyn Reed states this approach of imperialist man as indicated below: "The main source of the humiliation and oppression of women is the capitalist system, the final stage of class society" (1985: 87). In fact, everyone who lives there knows this. The old black maid Christophine, who is also Antoinette's closest person, slaps this fact in his face, saying, "Everybody knows that you marry her for her money, and you take it all" (Rhys, 1968: 120). For Mr Rochester Antoinette, who is in search of a safe haven, is just another other to be exploited. In this context, Mehmet Ali Çelikel states that every woman is in the position of 'other' waiting to be discovered and owned by a man (2004: 376).

The woman is an angel as long as she obeys the rules of man. "It is debilitating to be any woman in a society where women are warned that if they do not behave like angels, they must be monsters" (Gilbert and Gubar, 1984: 53) For Rochester, who is driven by the greed of possession, Antoinette is perhaps particularly attractive because she is untouched, yet she is monster to be civilized and exploited. It is probably an implication to this idea that Mr Rochester finds the pool, where he swims every morning, and the plants around are particularly attractive as they are untouched. Rhys states this as follows: "It was a beautiful place – wild, untouched, above all untouched, with an alien, disturbing, secret loveliness" (1968: 64). However, he says to Antoinette, who is not sure about getting married at the time, "But don't you remember last night I told you that when you are my wife there would not be any more reason to be afraid?" (Rhys, 1968: 56) for making her to believe that he is the safe haven she is in search of. This heartless and emotionless man does not hesitate to act until he convinces Antoinette to marry.

He, eventually alienates his wife so much that he starts to refer to her as 'she'. It is an indication of how much he marginalizes Antoinette, implying that the delighting times with his wife are so short that they can be measured in hours. "I poured out two glasses and told her to drink to our happiness, to our love and the day without end which would be tomorrow" (Rhys, 1968: 61). These enunciations are signs of the remorse of a cruel hypocrite. Silent and fragile Antoinette merely wants to find someone to share her life with, to be her voice and breath. She has such a touchy being that she even hesitates to be happy with the worry that she may lose it one day. While Antoinette is so hungry for happiness and possession, Mr Rochester expresses his execration for her as noted below: "I did not love her. I was thirsty for her, but that is not love. I felt very little tenderness for her, she was a stranger to me, a stranger who did not think or feel as I did" (Rhys, 1968: 69). These cruel expressions are the explication of the feelings of one nation towards another. While Antoinette characterizes an oppressed nation and the most

oppressed group in this nation, namely women; Mr Rochester represents the other nation that exploits these people and marginalizes them. The fact that Mr Rochester sees Antoinette, whom he uses for his bodily pleasures, solely as a sexual object is the biggest proof of the marginalization of women. In this sense, Jennifer Gilchrist states that, “Antoinette stores an erotic power” (2012: 463). Thus, for Mr Rochester, Antoinette is only an erotic object. Rochester appears as an entity that does not value women as a human being but values them merely as sexual objects.

Mr Rochester is a man who, based on a crazy letter from someone named Daniel Boyd, that claims to be Antoinette’s half-brother, drives a poor girl who is sane and wants nothing more than to be happy, crazy by force. He commences to believe that his wife will go crazy like her mother. After receiving these letters, instead of explaining the situation to his wife, he almost takes the marginalization to the top by treating her as someone she is not. He begins to address her by her mother's name, not by her own name. Rochester's purpose is to remind his wife that her mother is crazy, and one day, she will go crazy, too. After Antoinette takes over the narration in the novel, she acquaints the reader about this issue as noted below: “When he passes my door he says. ‘Goodnight, Bertha.’ He never calls me Antoinette now. He has found out it was my mother’s name” (Rhys, 1968: 86). When Antoinette asks him why he calls out her Bertha, his answer is: “Because it is a name I am particularly fond of. I think of you as Bertha” (Rhys, 1968: 105). Another way to marginalize her is to holler her by someone else's name, and Mr Rochester relentlessly uses her mother’s name to imply insanity. The cause for calling out his wife as Bertha is a way of searching for control in this foreign land as he wants to control everything. He plays this gull on his wife to disrupt her sense of belonging. Cappello states this as indicated below: “In the Antoinette/Rochester relation Jean Rhys implies that sense of possession implying a superior/inferior relation which she strongly rejects and condemns. Rochester reveals all his self-centeredness and possessiveness even with the language. The moment he turns Antoinette into Bertha and then to Marionette is emblematic” (2009: 51). Antoinette states that she clearly understands what Mr Rochester is trying to do by hollering her by someone else's name: “Bertha is not my name. You are trying to make me into someone else, calling me by another name. I know, that’s obeh too” (Rhys, 1968: 115). Unfortunately, she goes crazy because she cannot be heard by anyone.

Conclusion

Under the influence of Mr Rochester and other marginalized creatures around her, Antoinette commences to seek solace in alcohol. Her husband wishes all these to be a nightmare. He expresses his regret about his wife as follows: “Pity. Is there none for me? Tied to a lunatic for life – a drunken lying lunatic – gone her mother’s way” (Rhys, 1968: 130). In the hope that one day all these events will be forgotten, he expresses the following statements: “I too can wait – for the day when she is only a memory to be avoided, locked away, and like all memories a legend. Or a lie...” (Rhys, 1968: 137). From this point of view, it is possible to make a judgment about what the end of Antoinette will be. Readers are asked to watch the outcome of an insidious plan. Locked in the attic of Thornfield Hall by Rochester and completely cut off from the outside world, Antoinette can no longer think clearly. Taking advantage of the darkness of the night and the drunkenness of her caregiver, Grace Poole, she escapes from the attic and sets fire to the house. Her setting Thornfield Hall on fire is not an act of lunacy, it is an act of freedom. It is an act of resistance.

By this novel, Rhys tries to serve a different perspective to Bronte’s text. She did not imitate Bronte’s novel, her novel is far from *Jane Eyre*, since in it, there is no voice of the second-class women, the women in the attic. Rhys wishes to announce that there are some basic discriminations between members of the same class, too. For example, not all women but some of them are accepted as the other. She wants to be the voice of the voiceless and manages this with *Wide Sargasso Sea*. With this novel Rhys wants to emphasize on the miseries which colonialist and imperialist powers cause to ‘the niggers of the world’, women. Rhys wishes to emancipate the chained souls of the women who cannot express themselves in a world under male domination. And she manages this with her splendid novel.

References

- Cappello, S. (2009). Postcolonial Discourse in 'Wide Sargasso Sea': Creole Discourse vs. European Discourse, Periphery vs. Center, and Marginalized People vs. White Supremacy. *Journal of Caribbean Literatures*, 6 (1), 47-54.
- Çelikel, M.A. (2004). Dünyanın Zencileri Kadınlar. Kadın Çalışmalarında Disiplinlerarası Buluşma Kongresi içinde (s.375-382). İstanbul: Yeditepe Üniversitesi.
- Eagleton, T. (2014). Edebiyat Kuramı. (Tuncay Birkan, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Freud, S. (2015). Cinsellik Üzerine. (Emre Kapkın, Çev.) İstanbul: Payel Yayınları.
- Gilchrist, J. (2012). Women, Slavery, and the Problem of Freedom in Wide Sargasso Sea. *Twentieth Century Literature*, 58 (3), 462-494.
- Lennon, J., & Ono, Y. (1972). Woman is the Nigger of the World. (Erişim: 11.12.2021), https://en.wikipedia.org/wiki/Woman_Is_the_Nigger_of_the_World
- M. Gilbert, S., Gubar, S. (2000). *The Mad Woman in the Attic*. London: Yale University Press.
- Moran, B. (2012). Edebiyat Kuramları ve Eleştirisi. İstanbul: İletişim.
- Reed, E. (1985). Kadın Özgürlüğünün Sorunları. (Zeynep Saraçoğlu, Çev.) İstanbul: Yazın Yayıncılık.
- Rhys, J. (1968). *Wide Sargasso Sea*. London: Penguin Books.
- Rhys, J. (1989). *Geniş Geniş Bir Deniz*. (Pınar Kür, Çev.) İstanbul: Can Yayınları.
- Singh, A. (2009). Mimicry and Hybridity in Plain English. (Erişim: 12.12.2021), <https://www.lehigh.edu/~amsp/2009/05/mimicry-and-hybridity-in-plain-english.html>
- Spivak, G. S. (1985). Three Women's Texts and a Critique of Imperialism. *Critical Inquiry*, 12 (1), 243-261.
- Stendhal. (2005). *Kırmızı ve Siyah*. (Celal Öner, Çev.) İstanbul: Oda Yayınları.
- Uslu, A. D. (1993). *Kıyaslamalı Bir Edebiyat Eleştirisi*. Ankara: Karşı Yayınları.

Araştırma Makalesi • Research Article

Kelâm'ın Terimleştirdiği Bir Kur'an Kavramı Şefaât*

A Qur'an Concept Made A Term by Kalam Shafa'ah

Yusuf Kenan ATILGAN**

Öz: Şefaât kelimesi Kur'an'da on dokuz surede otuz bir defa yer almaktadır. Lügatte “aracı olmak, yardımcı olmak, vesile olmak, tek olan bir şeyin çift olması” gibi anlamlara gelmektedir. İstilah olarak ta, “âhirette günahkâr mü'minlerin günahlarının bağışlanması, günahı olmayanların da derecelerinin yükseltilmesi için Hz. Peygamber'in Allah katında dua etmesi, yalvarması ve onlara yardımcı olmasıdır.” Kur'an'da şefaatin yer aldığı âyetler, bir kısmı şefaatin olmadığı bir kısmı ise Allah'ın dilemesiyle şefaatin olacağı şeklinde tasnif edilmektedir. İlgili âyetlere dayanarak bazı mezhep ya da âlimler ile yine tefsir ve kelâm gibi farklı alanlarda çalışma yapan araştırmacılar farklı sonuçlar elde etmektedirler. Konuyu, bütün ön kabulleri bir kenara bırakıp vahyin nüzul sürecini dikkate alarak mekki-medeni âyetler bağlamında siyak-sibak ilişkisi ve Kur'an'ın Kur'an ile tefsirini incelemek suretiyle incelediğimiz zaman şefaatin sadece Allah'a ait olduğu sonucunun daha makul olduğu anlaşılmaktadır. Çalışmada asıl maksat hicri I. yy.'da tartışılmaya başlanan kavramın hicri II. yy.'a ulaşıldığında artık kelâmi bir terim halini aldığı tespit edilmesidir.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, Kur'an, Şefaât, Büyük Günah, Aracı

Abstract: The word of shafa'ah (intercession) is mentioned thirty one times in nineteen suras in the Qur'an. It means to be an intermediary, to help, to be an occasion, and one single thing's becoming a pair in the dictionary. As a term it is the Prophet Muhammad's praying to, pleading with Allah and helping for the sinner momins (muslims, believers) to be forgiven and for the degree of the sinless ones to be raised in the akhirah (afterlife). The verses where shafa'ah is mentioned are classified as one part implying that there is no shafa'ah and one other part with the meaning that there may be shafa'ah if Allah wants. Based on the relevant verses, some sects or aleems (scholars), or researchers studying in different fields like tafsir and kalam reach different results. When the subject is examined putting aside all preliminary acceptance, considering the deliver process of the wahy (revelation) and within the framework of siyak sibak relationship in the context of the Makkan and Madinan verses and by prioritizing the tafsir of the Qur'an with the Qur'an, the conclusion that shafa'ah belongs only to Allah seems more reasonable. The main purpose of the study is determining that the concept which started to be discussed in the I. Hijri century had become a term of kalam by the II. Hijri century.

Keywords: Kalam, Qur'an, Shafa'ah/Intercession, Big Sin, Intermediary

* Bu makale, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Prof. Dr. Resul Öztürk danışmanlığında hazırlanmakta olan “Kur'an'da Nübüvvet ile İlgili Kelimelerin Terimleşme Süreci ve Anlam Problemleri” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

** Öğr. Gör., Muş Alparslan Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-1971-7090, yusufkenanatilgan@gmail.com

Cite as/ Atıf: Atılgan Y. K. (2022). Kelâm'ın terimleştirdiği bir Kur'an kavramı şefaât. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(3), 1259-1280. <http://dx.doi.org/10.18506/anemon.1196429>

Received/Geliş: 29 October/Ekim

Accepted/Kabul: 01 December/Aralık

Published/Yayın: 30 December/Aralık 2022

Giriş

Şefaata kavramı, kelâm ilmi disiplini içerisinde terimleştirilen Kur'an kavramlarından birisidir. Kavramın özellikle Kur'an'ın nüzulü öncesinde gerek semavi dinlerde gerekse diğer beşeri anlayışlarda hatta Mekke toplumunda yani cahiliye kültürü ve putperestlik inancı çerçevesinde benzer anlamlar içerdiğine rastlanmaktadır. Kur'an, indiği toplumun inanç yapısını ya reddetmiş ya da onay vermiştir. Bazen de yanlışları izale ederek tevhide aykırı inançları ortadan kaldırmaya çalışmış ve insanlar için inanç ilkeleri ortaya koymuştur. Şefaata İslâm inanç sisteminde bir itikad esas olmamakla birlikte ifade ettiği anlam aralığında şirkin ortadan kaldırılması ve tevhidin hâkim kılınması bağlamında büyük önem arz etmektedir. Zira Allah'ın indirdiği tüm dinlerde muamelatta değişiklikler görülmesine rağmen itikad ve ahlak ilkelerinde bir değişimin olmadığı bilinmektedir.

Kur'an'ın indiği dönemde Arabistan coğrafyasında pek çok farklı inanç bir arada bulunmaktaydı. Yahudiler ile Hıristiyanlar yanında, bir tarafta müşrik putperestler diğer yanda Hz. İbrâhim'in tebliğ ettiği tek tanrı inancına sahip insanlar da (Hanıfler) vardı. Hanıfler dışında diğer inanç sahipleri düalist ya da politeist olup meleklerin Allah'ın kızları olduğuna inanırlar aynı zamanda kendileri ile Allah arasında aracı/şefaataçı olduklarını iddia ederlerdi. Bunların içerisinde özellikle müşrik Araplar ahireti inkâr etmekteydi.

Vahiyler geldikçe ve İslâm inancının esasları oluştuğça o günün ortamında mevcut toplum ve inançlar sarsılmaya başlamıştı. İslâm, her şeyden önce tek tanrı inancını ortaya koymuştur. Bütün hâkimiyetin Allah'a ait olduğunu ilan etmiştir. Ahiretin varlığını ve iman edilmesi gerektiğini ilan etmiş aksi inanç ve iddiaları reddetmiştir. Reddedtiği inançlardan birisi de müşrik toplumun hayatında yer etmiş aracı/şefaata inancıdır. Müşrikler şefaata dünya hayatı için kabul etmiştir. Çünkü onlar her şeyin dünya hayatından ibaret olduğuna inanmışlardı. Buna rağmen İslâm'ın âhiret anlayışıyla karşılaştıklarında önceden dünya için aracı kıldıkları varlıkların âhiret için de şefaata talep edilebilecek birer kurtarıcı-aracı olacağını iddia etmişlerdir. Kur'an bu anlamda sadece kurtarıcı-aracı kimseleri değil aracılık anlayışını tümünden reddetmiştir.

Gaybi bir konu olan şefaatin efradını cami ağıyarını mani şekilde anlaşılabilmesi için ilgili âyetlerin nüzul sürecinin dikkate alınması gerekmektedir. Âyetlerin bazen Yahudileri ve Hıristiyanları bazen de putperest müşrikleri hem tehdit etmesi hem de reddetmesi özellikle mü'minleri bu anlayıştan sakındırması, konunun önemini arttırmaktadır. Konunun özellikle büyük günah çerçevesinde değerlendirilerek anlam alanında meydana getirilen değişikliğin üzerinde durulması gerekmektedir.

Kur'an Allah tarafından indirilen, sapkın bir toplumda vücut bulan, tevhidi hâkim kılma amacını taşıyan, şirk, nifak ve küfrü ortadan kaldırmayı amaçlayan emirler ve yasaklar barındıran bir rehberdir. Allah, Kur'an'ı okunsun, anlaşılın ve gereğince amel edilsin diye inzal buyurmuştur. Tevhid esasına dayanan semavi tüm dinlerin İslâm olması ve tüm peygamberlerin İslâm peygamberi olmaları hasebiyle ilk peygamberden beri inanç esaslarının hiç değişmediği bilinen bir husustur. Toplumlar her ne zaman dinlerini ve peygamberlerini inkâr etmiş veya kitaplarını tahrif etmişlerse Allah onlara yeniden bir peygamber göndermiş ve din anlayışlarını tashih ederek hakikati hâkim kılmıştır.

Kelâm ilmi vahyin inanç kısmıyla ilgilenen bir ilim olması sebebiyle, inanç ile ilgili meseleleri üç ana başlık altında değerlendirmiştir. İlahiyyat, nübüvvet ve semiyat (âhiret). Âhiret ile ilgili konular da gayb alanını içermesi sebebiyle, sem' yani vahiy ile ancak bilgi elde edilebilmektedir. Âhirete iman İslâm inanç esaslarından birisi olup nakle dayanmakta ve ancak peygamberin bildirmesiyle muttali olunabilmektedir. Nübüvveti direkt ilgilendiren konulardan birisi de şefaattir. Gerek cahiliye döneminin anlayışı gerekse ehl-i kitabın konu ile ilgili inancı Kur'an tarafından reddedilmiştir.

Sahabenin, içinde yaşadığı müşrik toplumun inanç meselelerini, özellikle şefaata ile ilgili niyet ve dayanaklarını bilmeleri ve inen vahiy sorunsuz bir şekilde anlamaları, anlamadıkları yerde Hz. Peygamber'e danışmaları ve vuzuha kavuşturmaları herhangi bir problemin yaşanmasının önüne geçmiştir. Hz. Peygamber'in vefatı sonrası henüz İslâm'ı özümseyememiş, öncesinde sahip olduğu inancı yıkamamış insanların problemleri, yeni fethedilen yerlerdeki toplulukların düşünce ve inançları yeni problemlerin doğmasına zemin hazırlamıştır. Müslümanlar bir taraftan farklı düşünce ve inançların oluşturduğu tehlikeleri bertaraf etme diğer yandan Müslümanların kendi dinamiklerini ayakta tutma

çabasını vermişlerdir. İslâm dünyası içerisinde de karşılaşılan yeni durumlar ve meydana gelen bazı olumsuz olaylar Müslümanları değişik anlayışlar etrafında toplanmaya itmiştir. Bu anlayışlar da zamanla mezhep halini almış ve problemleri kendi zaviyesinden değerlendiren yapılar haline gelmiştir. Âlimler, kendi anlayışına Kur'an'dan dayanak arayan anlayış ve mezheplerin iddialarını değerlendirmeye tabi tutmuşlar ve her yapının kendi bakış açısını öncellediğini tespit etmişlerdir.

Kelâm ilmi dinamik bir yapıya sahiptir. İnanç konularıyla alakalı her dönem ve bölgede karşılaştığı her soruyu cevaplamaya, her sorunu çözmeye çalışmıştır. İşte mütekellimler, şefaath-kurtarıcı-aracı konusunda da kelâm ilminin ortaya koyduğu metodoloji çerçevesinde çözüm üretmeye çalışmışlardır. Bu çalışma da kelâm ilminde Kur'an kavramlarının terimleştirilmesi bağlamında yapılan ilk çalışma olması yönüyle önem arz etmektedir. Bildiğimiz kadarı ile şefaath kavramı daha önce bu açıdan incelenmiş değildir. Bahsi geçen kavramın literatürdeki önemine binaen çalışmamızda bu kavram bir kez daha ele alınıp incelenmiş, çalışmada Arap dil sözlükleri, cahiliye dönemi şiirleri, kelâmi kaynaklar, müfessirlerin konuyla ilgili yorumları, hadis külliyatları ile konuyla ilgili akademik çalışmalar incelenerek şefaath kavramına yüklenen anlamlar tespit edilmeye çalışılmış, nasıl anlaşılması gerektiği sorusuna cevap aranmış ve terimleşme süreci ortaya konmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmada şefaath kelimesinin ilk dönem sözlüklerindeki anlamlarına, Kitab-ı Mukaddes ve cahiliye şiirlerinde kullanım örneklerine yer verilmiştir. Ayetlere Kur'an bütünlüğü içerisinde bakılmış, hadislerde yer alan örnekler incelenmiştir. Konu müfessirlerin ve mütekellimlerin görüşleri değerlendirilirken detaylandırıldığı için önceki başlıklarda ayrıntılara girilmemiştir. Tefsir kaynakları, rivayet ve dirayet tefsiri olmaları, Mu'tezile, Ehl-i sünnet, Şîa mezhepleri ve Sufi anlayışa mensup olanlarca yazılmaları yönüyle esas alınmıştır. Kelami kaynaklarda da benzer şekilde mezhebi bakış açılarına göre telif edilen farklı eserlere yer verilmiştir. Müfessir ve mütekellimlerin şefaath kelimesini hangi anlamda kullandıkları tespit edilmeye çalışılmış konunun tartışması bu iki başlık altında yapılmıştır.

1. Şefaath Kelimesinin Lugavî ve İstîlâhî Anlamı

“Şefaath”- “الشَّفَاعَة”, “ş-f-a”- “شَفَعَ” kelimesinden türetilmiştir. Şefaath edene “Şâfi” denir. Çoğulu “şüfe'a”dır. “الشَّفَعَ” kelimesi; tek iken çift olma ya da çift demek olup karşıtı “vitr-tek”tir (Ferâhîdî, 2003: 2/342; Ezherî, 1964: 1/436-437; İbn Fâris, 1979: 3/201; Cevherî, 1990: 3/1238; İbn Sîde, 2000: 1/378-379; Mutarrizî, 1979: 1/447; Ebu'l-Bekâ, 1998: 536). Kur'an'da yer alan bir âyet (el-Fecr 89/3) bu kullanıma örnektir. Yaratılan her şeye “الشَّفَعَ”- “şef”, eşsiz ve benzersiz olması itibarıyla de Allah'a “الوَّثْرُ”- “vitr” denilir (Ferâhîdî, 2003: 2/342; Ezherî, 1964: 1/437; İbn Fâris, 1979: 3/201). Birine aracı olmak ya da yardımcı olmak (Ferâhîdî, 2003: 2/342; İbn Sîde, 2000: 1/379; Zemahşerî, 1998: 1/513), herhangi birine vesile olmak (Cevherî, 1990: 1238; İbn Sîde, 2000: 1/379) anlamlarına gelmektedir. Daha önce tek olan şeye bir şeyin eklenmesiyle ziyadelik kazanması (Ezherî, 1964: 1/436; İbn Sîde, 2000: 1/379), anlamları yanında iki şey arasında karşılaştırmaya delalet ettiği de söylenmiştir (İbn Fâris, 1979: 3/201).

“Şefaath”ın- “الشَّفَاعَة”, dua demek olduğu, ihtiyaç sahibinin malik olandan istemesi anlamına geldiği belirtilmiş, “الشَّافِعُ”- “şafi” kendisinden talepte bulunulan kimseye, “الشَّفِيعُ”- “şefi” de talepte bulunan kimse olarak tanımlanmıştır (Ezherî, 1964: 1/437; Ebu'l-Bekâ, 1998: 536).

Farklı açıklamalardan bazıları şu şekildedir: Nahr günleri üç (tek) gün olup, arefe ile dörde tamamlanarak çift olması da şefaath olarak nitelenmiştir (Ferâhîdî, 2003: 2/342). Hz. Peygamber, Ca'fer ve Hamza vitr yani üçü birlikte tek, Ali ile birlikte dört (çift) şef' olmaktadır (Hâtim er-Râzî, 2015: 2/176). Cahiliyye de bir adam bir ev sattığı zaman komşusunun o evi almak için öncelik hakkının olmasına “الشَّفَعَ”- “şüfa” denmektedir (Ezherî, 1964: 1/437; Mutarrizî, 1979: 1/448).

Şefaath, en yaygın şekliyle, “yardım etmek, başkası için yardım istemek, derece ve mertebe elde etmek için başkasını araya koymak” gibi anlamlara da gelmektedir. Ş-f-a fiilinin mastarı olan şef' ise; “bir şeyi benzeri olana eklemek, iki şeyi yan yana getirmek, iki ile çarpmak,” gibi anlamlara geldiği belirtilmiştir. Bu sebeple “Şef” kökünden türeyen Şefaath kelimesinin, bir kişinin bağışlanması için

aracılık etmek, birisi adına bir başkasından talepte bulunmak anlamlarına geldiği de ifade edilmiştir. Genellikle yüksek konumda olan birisinin, kendisinden konum itibarıyla daha aşağıda olan kimseye destek vermesini ifade etmektedir (Ezherî, 1964: 1/437; Ebu'l-Bekâ, 1998: 536). Ayrıca, bir kimseden işlenen suç sebebiyle af-bağışlanma dilemek (Cürcânî, 1985: 133), hayrı istemek, şerri terk etmek gibi anlamlara gelmektedir (Ebu'l-Bekâ, 1998: 536).

2. Kitab-ı Mukaddeste Şefaaf Kelimesi

Yunan ve Roma'da kurban kültü şeklinde, Çin geleneğinde Budist rahipler vasıtasıyla, Hindularda tenasüh ile iç içe geçmiş inanç biçiminde, Zerdüştlükte ise arınma şeklinde tezahür eden aracı anlayışı kurumsal anlamda varlık göstermiştir (Alıcı, 2010: 38/411).

Ahd-i Atık'te din ya da tanrı adına kendini feda eden birinden bahsedilerek başkalarının günahını üstlenip fedakârlık yapması sebebiyle kendisine tanrı tarafından bir pay verileceğinden (İşaya, 53/12) bahsedilmektedir. Bu ifadelerden hareketle şefaatin varlığı kabul edilirken Yahudilerden puta tapıp hiçbir faydası olmayan ilahlara yalvarmalarının istenmesi (İşaya 45/20-25) yönüyle de şefaatin varlığı reddedilmektedir.

Ahd-i Cedîd'de de şefaatin tanrı tarafından tanrının adıyla gerçekleşeceği (Elçilerin İşleri, 10/39-43) belirtilmektedir. Çünkü İsa'nın çarmıhta öldürülüşü, üçüncü gün diriltişi, ölümlerle dirilerin yargıcının tanrı olduğuna delildir. Bu pasajlar, şefaatin olacağını ifade eden net ifadelerdir. Oğul, baba'nın huzurunda, kendisini kabul eden kabul inkâr eden inkâr edeceğini (Matta, 10/32-33) söylemiştir. İsa Mesih iman edenler ile tanrının arasında aracılık edecektir (İbrânîler, 7/25; Timoteos, 2/1-5; Yuhanna, 2/2; Romalılar, 8/26, 34).

3. Cahiliye Şiirlerinde Şefaaf Kelimesi

Cahiliye şiirlerinde şefaaf kelimesinin genellikle *Tek'in karşılığı çift* anlamında kullanıldığı görülmektedir:

وَالْوَاهِبُ الْمَائَةَ الْمِعْكَاءَ يَشْفَعُهَا
يَوْمَ النَّضالِ بِأَخْرَى غَيْرَ مَجْهُودِ

“Yüzlerce bağışçı ona şefaaf edecek, başka kişilerle mücadele gününde çabasız bir şekilde yine düşünmeden verir yine de yorulmaz” (Evs b. Hacer, 1979: 25). Şefaaf bu şiirde, peşi sıra birbiri ardınca anlamına gelir. *Vitr'in* karşılığı olan şef anlamında önce bir kere yüz bağışladı sonra bir yüz daha bağışladı böylece çift oldu anlamındadır.

Aşağıda yer verilen şiirlerde şefaaf kavramının, aracılık etmek manasında kullanıldığı görülmektedir:

فَأَفْضَلُ وَشَفَعْنِي بَقَيْسِ بْنِ جَدْرٍ
فَكَتَّ عَدِيَا كُلِّهَا مِنْ إِسَارِهَا

“Udya kabilesi esir düştü, onları esaretten kurtardım ve sen bu iyiliğini tamamla ve Kays b. Cahdar'a aracılık/şefaaf et” (Hâtim b. Abdillâh b. Sa'd et-Tâî, 1990: 51).

وَأَفْضَلُ مَشْفُوعًا إِلَيْهِ وَشَافِعًا
عَدَاةَ عَدَوَا فِيهِمْ مَلُوكٌ وَسُوقَةٌ

“Aracılık edenlerin en iyisi, esir olduğu zaman, bağışlamak suretiyle kendini belli eder” (Nâbîga, 1976: 175). Mecaz anlamda *aracılık etmek* olarak ta yer almaktadır:

وَالشَّافِعُونَ الْجُوعَ عَنْ جَارِهِمْ
حَتَّى يُرَى كَالْغُصْنِ النَّاضِرِ

“Ve komşularının açlıklarını uzaklaştırırlar ki, o tomurcuklanan bir dal gibi görünene kadar” (A'sâ, ty.: 145). Komşularının açlıklarının giderilmesine aracılık etmek, yardımcı olmak anlamındadır.

Şiirlerde de örnekleri görüldüğü gibi, şefaaf kelimesinin en temel anlamı tek olan bir şeyin çift olmasıdır. Aracı-kurtarıcı anlamında aracılık eden ile aracılık edilen, ikisi birlikte bir çift oluşturmaktadır. Netice itibarıyla kelimenin en yaygın karşılığı aracılık olmaktadır. Kelimenin Kur'an öncesi dönemde kök anlamını korumuş olduğu anlaşılmaktadır.

4. Kur'an ve Hadislerde Şefaath Kelimesi

4.1. Kur'an'da Şefaath Kelimesi

Kur'an'da "şef" kökünden türeyen kavramlar on dokuz surede¹ otuz bir defa yer almaktadır. Bir yerde sözlük anlamında, on üç yerde terim olarak şefaath (mastar) kalıbında, diğer âyetlerde ise isim ve fiil şeklinde geçmektedir (Abdulbâkî, 1990: 384; Okuyan, 2013: 371). Şefaathle ilgili âyetler dünyadaki şefaath ve âhiretteki şefaath olmak üzere iki durumdan bahsetmektedir. Nüzul sırasını esas alarak ilgili âyetlere yer vermek konunun işlenişi açısından önem arz etmektedir.

Kur'an'da iki yerde *bir hayra veya şerre vesile olmak* anlamında dünyada uygulanagelen bir şefaath/aracılıktan bahseden âyet (en-Nisâ 4/85: "Her kim güzel bir işe aracılık ederse, ona ondan bir pay vardır. Her kim de kötü bir işe aracılık ederse, ona da ondan bir hisse olur. Allah her şeyi gözetiyor.") ile Allah ile aralarında *dünyadayken putları aracı kılmak* anlamında şefaathi ifade eden âyet (Yûnus 10/18: "Bunlar Allah'ın yanında bizim şefaathçilerimizdir" diyerek Allah'ı bırakıp kendilerine ne bir fayda ve ne de bir zarar veremeyecek olan şeylere (putlara) tapıyorlar.) yer almaktadır.

Kur'an'da, şefaathin âhiret bağlamında zikredildiği Allah'tan başkasının şefaathinin olmayacağı ile ilgili âyetler de vardır. Örneğin ez-Zümer 39/43-44'teki "Yoksa onlar Allah'ın dışında başka şefaathçiler mi edindiler?... De ki: Bütün şefaath Allah'ındır...) anlamına gelen âyet bunlardan birtanesidir.

Kur'an'da şefaath kavramı ilk olarak yer aldığı âyette (*el-Müddessir 74/48: "Artık şefaathçilerin şefaathi de kendilerine bir fayda sağlamaz"*) şeklinde zikredilmiştir. Bazı âyetlerde de hiç kimsenin şefaathçi olmayacağı, kimseden şefaath kabul edilmeyeceği, fayda vermeyeceği ve şefaathin olmadığı ifade edilmektedir. (el-A'râf 7/53; eş-Şuarâ, 26/100-101; el-Bakara 2/48, 123, 254; Ya Sîn 36/23-24; el-En'âm 6/94; el-Mü'min 40/18; er-Rûm 30/13.)

Şefaathin Allah'ın iznine bağlı olduğunu, Allah'ın izni olmadıkça şefaathin olamayacağını ifade eden âyetler (Yûnus 10/3: "Allah izin vermedikçe şefaath edecek biri de yoktur.") de şefaathi izne bağlaması yönüyle son derece anlamlıdır. (bkz.: Sebe' 34/23; el-Bakara 2/255.)

Meleklerin şefaathi (en-Necm, 53/26) ile 'Allah'ın izniyle', 'sözünden razı olunan' (Tâ-Hâ, 20/109), 'söz almış olan' (Meryem, 19/87) ve 'hakka şahit olanlardan şefaath edecek diğer kimseler (ez-Zuhrûf 43/86), hakkında da âyetler zikredilmiştir.

Şefaath kelimesi zikredilmediği halde bazı âyetlerin (*el-İsrâ 17/79: "...rabbin seni övülmüş bir makama yükseltsin."* bkz.: ed-Duhâ 93/5; Âl-i İmrân 3/159; en-Nisâ 4/41, 64; Muhammed 47/19; el-Fetih, 48/8) şefaath işaret ettiği söylenmektedir.

4.2. Hadislerde Şefaath Kelimesi

Şefaathin varlığını ifade eden ve hadis kaynaklarında yer verilen rivayetlerde; Hz. Peygamberin cennette şefaath edecek ilk kişi olacağı (Buhârî, 1987: "Tevhid", 135; Müslim, 1988: "İman", 330), şefaathin büyük günah işleyenlere olacağı (Ebû Dâvûd, "Sünnet", 4739; Tirmizî, "Kıyamet", 2435), *makâm-ı mahmûd*'un şefaath makamı (Buhârî, "Tevhid", 66; Müslim, "Salat", 11) olduğu, her peygamberin kendisine has duasının bulunduğu ve Hz. Peygamber'in bunu şefaath için sakladığı (Buhârî, "Tevhid", 100; Müslim, "İman", 334) belirtilmektedir.

Bu konuda en meşhur rivayet, Şefaath-i Uzmâ olarak adlandırılan meşhur hadistir. Kıyamet günü güneşin tüm sıcaklığı etki ederken insanların Hz. Âdem, Hz. Nûh, Hz. İbrâhim, Hz. Mûsâ ve Hz. İsmâ'dan şefaath dileyebilecekleri, onlarınsa birtakım mazeretlerle insanları Hz. Peygamber'e yönlendirecekleri yer almaktadır. Hz. Peygamber'e yetki verileceği, onun da şefaathıyla cehennemlikleri cehennemden çıkarıp cennete sokacağı belirtilmektedir (Buhârî, "Tefsir", 233; Müslim, "İman", 322; Tirmizî, "Kıyamet", 2434).

¹ el-Bakara, 2/48, 123, 254, 255; en-Nisâ, 4/85; el-En'âm, 6/51, 70, 94; el-A'râf, 7/53; Yûnus, 10/3, 18; Meryem, 19/87; Tâ-Hâ, 20/109; el-Enbiyâ, 21/28; eş-Şuarâ, 26/100; er-Rûm, 30/13; es-Secde, 32/4; Sebe', 34/23; Ya Sîn, 36/23; ez-Zümer, 39/43, 44; el-Mü'min, 40/18; ez-Zuhrûf, 43/86; en-Necm, 53/26; el-Müddessir, 74/48; el-Fecr, 89/3.

Sadece Hz. Peygamber'in değil, nebîlerin (İbn Mâce, "Zühd", 4313), meleklerin (Nesâî, "Namaz", 1128), âlimlerin ve şehitlerin (Ebû Dâvûd, "Cihad", 2522; Tirmizî, "Cihad", 1663), oruç ve Kur'an'ın (Müslim, "Salatı'l-Musafirin", 252), hafızların (Tirmizî, "Fedaili'l-Kur'an", 2891), bazı mü'minlerin (Müslim, "İman", 302) ve iyi amellerin (İbn Mâce, "Cenaiz", 1488) şefaata edebilecekleri de belirtilmektedir. Kaynaklarda yer alan bazı rivayetlerde de bütün şefaataçiler şefaata ettikten sonra hiçbir hayırlı ameli olmadığı için cehennemde olan mü'minlere bizzat Allah şefaata edip cehennemden çıkartacaktır. Bunlar *rahmanın azadlıları* olarak adlandırılmaktadır (Buhârî, "Tevhîd", 24; Müslim, "İman", 302).

Şefaatin varlığına yer veren rivayetler yanında şefaatin olmayacağını ifade eden rivayetler de bulunmaktadır: Hz. Peygamber, başta kızı, halası ve amcasının isimlerini zikrederek Kureyşlilere ve Abdimenafogullarına kendilerini kurtarmalarını, onlara bir yararının olmayacağını söylemiştir (Buhârî, "Vesâya", 16).

Kaynaklarda geçen bir diğer rivayet de şu şekildedir: Hz. Peygamber ölüm döşegindeki amcası Ebû Talib'e 'la ilahe illallah' demesini istemiş, amcası; 'Abdülmuttalib'in dini üzere' olduğunu söyleyince Hz. Peygamber; ölene kadar amcasına başışlanma dileyeceğini zikretmiştir (Buhârî, "Cenaiz", 114; Müslim, "İman", 39). Bunun üzerine Hz. Peygamber'in uyarıldığı (et-Tevbe, 9/113) kaynaklarda yer almaktadır. Hz. Peygamber, kıyamet günü kendisine kimsenin 'beni kurtar' diye gelmemesini, onun için bir şey yapamayacağını ifade etmiştir (Buhârî, "Zekât", 8; Müslim, "İmare", 24).

5. Tefsir Kaynaklarında Şefaata Kelimesi

Şefaata Mekke döneminde müşrik Arapların hayatında yer etmiş bir olgudur. Onların günlük hayatlarının bir rutindir. Kur'an inmeye başladığından itibaren Mekke müşrik toplumunun tevhide aykırı tüm söylem ve eylemleri eleştirilmiş hâkimiyetin Allah'a ait olduğu ısrarla vurgulanmıştır. Bu vurgulardan bir tanesi (en-Nisâ, 4/85) hayra ve şerre vesile olmak anlamında bir aracılıktan bahsetmektedir. Kötü davranışların olumsuz sonuçlara sebep olacağı için terk edilmesi, iyi davranışlar sergileyerek güzel sonuçlar elde etmeye çalışılması teşvik edildiği (Mukâtil, 2002: 1/394; Mâtürîdî, 2005: 3/359-365; Zemahşerî, 1998: 2/118) ortadadır.

Şefaata kelime anlamından hareketle müfessirler Fecr suresi 3'üncü âyetinde yer alan "*Çift olana ve tek olana (yemin olsun!)*" ifadesinde, şef'in Hz. Âdem ile Hz. Havva'ya, vitr'in Allah'a karşılık geldiğini (Mukâtil, 2002: 4/687; Ateş, 1998: 10/457) ifade etmişlerdir. Şef için bayram; vitr için, arefe günleri denilmiştir. Ayrıca çift anlamına gelen şef'ten maksadın yaratıkları, tek anlamına gelen vitrden maksadın Allah'ı, her çift ve tekin namazı/ibadeti ifade ettiği zikredilmiştir (Nesefî, 1998: 3/637; Mâverîdî, ty.: 6/265-266; Râzî, 2013: 31/163-164; Kurtubî, 2006: 22/258-260; Elmalılı, 2020: 9/186-189; Zemahşerî, 1998: 6/367; Ateş, 1998: 10/457). Tek ve çifti bir şeye hasretmenin doğru olmayacağı, bunların genel mana ifade ettikleri de dile getirilmiştir (Taberî, 2001: 24/348-356; Mâtürîdî, 2005: 12/187; Beyzâvî, ty.: 5/309). Bunun yanında, önceki âyetlerde zamana yemin edildiği için tek ve çiftin zaman ile alakalı olabileceği belirtilmiştir (Şimşek, 2012: 5/434).

Şefaata olgusunun rutinine bir örnek olarak savaşta Müslümanların yanında yer almak teşvik edilmiş, düşmana yardım edilmemesi emredilmiştir (Taberî, 2001: 7/268; Râzî, 2013: 20/211-212; Kurtubî, 2006: 6/484-485). Mü'mine yapılan tüm iyilikler bir şefaata kabul edilmiştir (Mâverîdî, ty.: 1/512; Beyzâvî, ty.: 2/87; Nesefî, 1998: 1/380; Elmalılı, 2020: 3/39; Zemahşerî, 1998: 2/118; Râzî, 2013: 20/211-212; Kurtubî, 2006: 6/484-485). Bu tarz davranışlar ister bireysel ister kamusal olsun sevap olarak, kötü davranışlar ceza olarak karşılık görecektir (Ateş, 1998: 2/330-331).

Kur'an'da dünyada şefaata dair vurgulardan birinde (Yûnus, 10/18) müşriklerin dünya hayatındaki tavırlar eleştirilmektedir. Müşriklerin pek çok putları vardı ve bunları dünyadayken Allah ile aralarında aracı/şefaataçî kılmışlardı. Aslında onlar âhirete inanmıyorlar şayet âhiret varsa orada da bize aracı olurlar diyorlardı (Mukâtil, 2002: 3/232; Zemahşerî, 1998: 3/123; Şimşek, 2012: 3/532). Hâlbuki Allah onların yaptıklarını biliyordu (Elmalılı, 2020: 4/460, 463).

Müşriklerin şefaata olgusu, dünyada bir kralın etrafındaki tebaasına hizmet ederek onlardan aracılık beklemlerine benzemektedir (Mâtürîdî, 2005: 7/31; Şimşek, 2012: 2/532). Yeniden dirilişini inkâr eden bir topluluk elbette dünyadaki bir aracılıktan (Nesefî, 1998: 2/12) bahsedecektir. Tevhid inancı bozulan toplumlar zamanla sembollere tapar hale gelmiş sonrasında da o sembolleri Allah ile aralarına aracı kılmışlardır. Oysa kendisine dahi faydası olmayan insan ya da varlıklar ne dünya da ne âhirette şefaata edemeyecektir (Ateş, 1998: 4/213).

Kur'an, dünya hayatındaki şefaata olgusu hakkında söyleyeceklerini söyledikten sonra kıyamet zamanında şefaata hakkında, Allah'tan başkalarının şefaataçı edinilmemeleri, bütün şefaatin Allah'a ait olduğu hususunda ciddi uyarılara yer vermiştir. Pek çok âyette (ez-Zümer, 39/43-44; es-Secde, 32/4; el-En'âm, 6/51, 70) müşriklerin beklentileri reddedilmiştir. Âlimler, meleklerin veya putların şefaata edemeyeceklerine, şefaata edeceklerin hepsinin ancak Allah'ın izniyle ve razı olduğu kimselerin (Mukâtil, 2002: 3/679; Mâtürîdî, 2005: 7/345; Zemahşerî, 1998: 5/309; Râzî, 2013: 26/285; Kurtubî, 2006: 18/288-289; Elmalılı, 2020: 6/499; Ateş, 1998: 8/21) şefaata edeceklerine yer vermişlerdir. Çünkü Kureş'in edindiği ilahlar batıl olup Allah katında hiçbir değeri yoktur (Beyzâvî, ty.: 5/44). Hiçbir işe yaramayan bu putlarla ilgili şefaata iddiası aslında şefaatin anlamını değil sonucunu ortaya koymaktadır (Şimşek, 2012: 4/356).

Mekke kâfirlerinin şiddetle uyarıldığı bir diğer âyette (er-Rûm, 30/13) yine Allah'tan başka şefaataçı olmadığı, âhirette yardım edecek bir dost (melekler) olmayacağı zikredilmiştir (Mukâtil, 2002: 3/448; Râzî, 2013: 25/172; Kurtubî, 2006: 17/8; Beyzâvî, ty.: 4/219). O gün, Allah onlara bir zarar vermek isterse kimse engel olamayacaktır (Taberî, 2001: 18/591). Bir âyette (es-Secde, 32/4) de Allah'ın rızasına aykırı olanlara ne bir dost ne de bir şefaataçı olmayacağı (Mukâtil, 2002: 3/408-409; Zemahşerî, 1998: 5/28), dünyadayken şirk koştuklarından birini bulamayacakları gibi onları inkâr edecekleri (Taberî, 2001: 18/469; Râzî, 2013: 25/103; Beyzâvî, ty.: 4/203; Mâtürîdî, 2005: 11/164; Kurtubî, 2006: 16/404; Nesefî, 1998: 2/693; Ateş, 1998: 7/12) belirtilmiştir.

Mü'minlere hitabeden bir âyette (el-En'âm, 6/51) kıyamet günü yanlarında hiç kimse olmayacağı endişesi taşıyanlardan bahsedilmektedir. Oysa mü'minlere Allah'ın şefaataçı olacağı fakat kâfirlere olmayacağı (Mâtürîdî, 2005: 5/71; Râzî, 2013: 12/244; Kurtubî, 2006: 8/387; Elmalılı, 2020: 3/433) belirtilmiştir. Bu, hakikatte mü'minlere şirkten uzak durmalarına yönelik bir uyarı vardır (Ateş, 1998: 3/151-152).

Kur'an'da mü'minlere bir uyarı daha yapılmakta (el-En'âm, 6/70), şirke düşenler ve âhireti yalanlayanlara hiçbir şefaataçının şefaatinin olmayacağı ifade edilmektedir (Mukâtil, 2002: 1/568). Çünkü dünya ile âhiret birbirinden farklıdır. Dünyada meydana gelen bir sıkıntı, rüşvet ve fidye ile dostlar aracılığıyla giderilebilirken âhirette bu imkânsızdır (Mâtürîdî, 2005: 5/99, 101). Dünyadakine benzer beklentiler boş çıkacaktır (Ateş, 1998: 3/169).

Benzer bir uyarı (el-Bakara, 2/48) o gün şefaatin olmayacağıyla ilgilidir. Fidyeye geçersiz, azap kaçınılmazdır (Mukâtil, 2002: 1/103). Burada tevbe etmeden ölen kâfirlere bahsedildiği dolayısıyla Allah'ın izin verdiklerinin şefaata edecekleri ifade edilmiştir (Taberî, 2001: 1/632; Beyzâvî, ty.: 1/78-79; Elmalılı, 2020: 1/291-292). Ancak dünyada işleyen kefalet sistemi geçerli olmayacak, kimsenin kimseye faydası olmayacaktır (Mâtürîdî, 2005: 1/121-122). İnsan o gün acizdir ve şefaataçı bulamayacaktır. Balsa da şefaata edilemeyecektir. Allah izin verirse edilecektir (Maverdî, ty.: 1/117) diyenler olsa da Yahudilerin beklentisinde olduğu gibi günahkârlara şefaata edecek bir peygamber olmayacağı, şefaata etmek isteyen olsa da kabul edilmeyeceği vurgulanmıştır (Zemahşerî, 1998: 1/266; Nesefî, 1998: 1/87).

Bu konuda farklı görüşleri değerlendiren Râzî (ö. 606/1210), Kurtubî (ö. 671/1273) ve Nesefî (ö. 710/1310), Hz. Peygamber'in şefaatinin hak olduğunda ve kâfirlere şefaata olmayacağı hususunda ittifak edildiğini belirtmişlerdir. Onlara göre, Mu'tezile'nin sevaba nail olan şefaate de nail olur fakat büyük günah işleyene şefaata yoktur iddiası doğru değildir (Râzî, 2013: 3/57-60). Kâfire şefaata edilmeyeceği kesindir. Asi ve zalim olan mü'minler ise cehenneme uğrayacak ancak orada ebedi olarak kalmayacaktır (Kurtubî, 2006: 2/78; Nesefî, 1998: 1/87).

Şefaata ile ilgili âyetleri bir bütün olarak değerlendiren müfessirler de olmuştur. Bu durumda Allah'ın şefaate izin vereceği şeklinde bir izlenim oluşsa da iznin kimlere verileceği meçhuldür. Hadis rivayetlerine ihtiyatlı yaklaşılması gerektiği, müşriklerin meleklerle, ehl-i kitabın peygamber ve din adamlarına güvenerek şefaata beklemelerinin, Kur'an'da kınandığı belirtilmiştir. Kınananların bir kısmı da bid'at, hayal ve hurafe ürünü vaatler ile şefaata sözü verenlerdir. Ayrıca Allah'ın razı olduklarına şefaata edecek olanların insanlar değil melekler olduğu onların da Allah'ın razı olmadıklarına şefaata edemeyecekken insanların şefaatterinin hiç mümkün olmayacağı vurgulanmıştır. Hz. Peygamber, Allah'ın razı olduklarından olduğu için şefaata edecektir görüşü ağırlık kazansa da rivayetlerde peygamberlerin, sırayla şefaata talebine karşılık şefaata edemeyecek oluşu ihtiyatlı yaklaşılması gereken rivayetlerdendir (Ateş, 1998: 1/159).

Bir grup âyette (el-Müddessir, 74/48; eş-Şuarâ, 26/100-101; el-A'râf, 7/53; Yâ Sîn 36/23) de o gün şefaata ve şefaataçı beklentisi içerisinde olunacağından, şefaata ve şefaataçı ile karşılaşamayacaklarından, şefaataçıların şefaatinin fayda vermeyeceğinden bahsedilmekte Allah birine zarar vermek isterse şefaatin faydasız olacağı vurgulanmaktadır.

Müfessirler, şefaataçıların şefaatinde kastın nebîler, melekler (Mukâtil, 2002: 4/499; 2/41; 3/271) ve insanların (peygamberler ve velîler) (Maverdî, ty.: 4/178) şefaati olduğunu belirtmiş, namazı kılmayan, yoksulu doyurmayan, günaha dalan ve âhireti inkâr edenlere şefaata edilmeyeceğini ancak yukarıda yer verdiğimiz rivayetlerden bazılarını zikrederek Allah'ın yarattıklarından bir kısmının diğer kısmına (günah işleyenlere) şefaata edebileceğini söylemişlerdir (Taberî, 2001: 23/453; Elmalılı, 2020: 8/430). Mâtürîdî (ö. 333/944), Mu'tezilî ve Hâricîlerin bazı âyetleri (eş-Şuarâ, 26/100; el-Bakara, 2/123, 254) delil getirerek şefaati reddettiklerini oysa başka bazı âyetlerde (el-Enbiyâ, 21/28; Tâ-Hâ, 20/109) de şefaati kabul etmeleri gerektiğini söylemektedir. O, şefaatin yokluğunu değil, bazı kimseler için yokluğunun söz konusu edilebileceğini belirtmiş, Şuarâ suresi 100'üncü âyet ile Bakara suresi 254'üncü âyetin kâfirler için olduğunu zikretmiş (Mâtürîdî, 2005: 16/271-273), müşriklerin, dünyada yaptıkları şefaati âhirette de arayacaklarını (Mâtürîdî, 2005: 5/364) fakat mü'minlere şefaata eden melek ve peygamberleri görünce, kâfirlerin kendilerinin ne şefaataçıların ne de dostlarının olmadığını itiraf edecekleri vurgulanmıştır (Mâtürîdî, 2005: 10/313; Zemahşerî, 1998: 4/401; Râzî, 2013: 24/152; Kurtubî, 2006: 16/47; Beyzâvî, ty.: 4/143; Neseî, 1998: 2/571; Şimşek, 2012: 3/553). Şayet Allah'ın şefaata edecekleri konusunda söz vermişse, söz verdiği kimselerin melekler ve peygamberler olacağı iddia edilmiştir (İbn Âşûr, 1984: 16/83).

Müfessirler, Allah'ın rızası varsa; peygamberler, melekler ve diğer şefaataçıların şefaata edeceğini (Zemahşerî, 1998: 6/263; Neseî, 1998: 3/568; Râzî, 2013: 30/211), tevhid ehli mü'minlerin büyük günah sahibi olsalar da şefaata edilerek cehennemden çıkartılacaklarını söylemişlerdir. Delil olarak ta peygamberlere, siddik ve şehidlere şefaata hakkı verildiğini zikreden rivayeti (Kurtubî, 2006: 21/398) göstermişlerdir.

Müşriklerin şefaata anlayışının reddedilme sebebi, Allah'ın yanında başka varlıklara tapmaları ve onları Allah ile kendi aralarında aracı ilan etmeleri olarak ifade edilmiştir. Oysa darda kaldıklarında da Allah'a sığındıkları, onların âhirette şefaata beklentilerinin sadece zandan ibaret olduğu belirtilmiştir (Ateş, 1998: 10/160).

Bakara suresi 123'üncü âyette, kimsenin kimse adına bir şey yapamayacağı, kâfir birine hiç kimsenin şefaatinin fayda etmeyeceği vurgulanmıştır (Mukâtil, 2002: 1/135; Taberî, 2001: 2/497; Ateş, 1998: 1/230). Ancak müfessirler yine, Allah'ın rızası varsa, meleklerin (Mukâtil, 2002: 1/212), peygamberlerin, velîlerin ve Allah'a itaat eden salih kulların şefaata edeceğini ifade etmişler (Taberî, 2001: 4/534-535; Kurtubî, 2006: 4/271) ancak herhangi bir delil belirtmemişlerdir. Dünyadaki şefaatin âhirette karşılığının olmadığını (Beyzâvî, ty.: 1/153-154) ve Allah'ın izni olmadan kimsenin kimseye şefaata edemeyeceğini (Neseî, 1998: 1/209; Elmalılı, 2020: 2/155-156) söylemişlerdir. Ayrıca, "öyle bir günden korkun" ve "öyle bir günden sakının" ifadelerinde bahsedilen günden kastın; kıyametin tamamını kapsayan bir gün olmadığı (Alûsî, 1994: 1/398), şefaatin fayda vermeyeceği kimselerin ise mü'minler değil tevbe etmeden küfür üzerine ölen, Allah'ın âyetlerini değiştirmeye çalışan kâfirler olduğu bu sebeple şefaati yok sayan bir âyet olmadığı değerlendirilmiştir (Alûsî, 1994: 1/400).

Mu'tezile'nin, o gün şefaatin fazilet ve üstünlük için olacağı, bir yanlısın affı için olmayacağı (Zemahşerî,1998: 1/479-480), görüşüne itiraz edilmiştir. Mu'tezile, şefaatin itaat edene olacağını söylerken, Mâtürîdî, günah sahibi olanlar için geçerli olduğunu vurgulamıştır (Mâtürîdî, 2005: 2/151, 154-155).

Müşriklerin hesap günü yalnız kalacağından bahseden âyette (el-En'âm, 6/94), şefaatchi zannettikleri varlıkların/meleklerin (Mukâtil, 2002: 1/579; Maverdî, ty.: 2/145-146; Kurtubî, 2006: 8/464; Neseî, 1998: 1/523; Şimşek, 2012: 2/194) görünmeyeceği dile getirilmiştir. Âyetin, önce de şefaatchiniz yoktu, şimdi de yok (Mâtürîdî, 2005: 5/148-149), Hz. Peygamber'i tanıdığınız halde inkâr ettiniz, edindiğiniz sahte şefaatchilerinizi beklemeyin gibi anlaşılabileceği (Ateş, 1998: 3/202-203) söylenmiştir.

Hesap gününün dehşetinden bahseden âyette (el-Mü'min, 40/18), zalim müşrikler ve dostları yalnız kalacağı kendilerine yapılacak bir şefaatin kabul edilmeyeceği bildirilmiştir (Mukâtil, 2002: 3/709; Mâtürîdî, 2005: 13/22; Maverdî, ty.: 5/149; Râzî, 2013: 27/49; Ateş, 1998: 8/72). Allah'tan başka bir şefaatchi ve şefaate yoktur (Zemahşerî, 1998: 5/338; Neseî, 1998: 3/205). Müşrik ve münkirlerin şefaatchilerinin olmayacağı, itaatkârların şefaatchilerinin olacağı anlamına gelmemektedir. Çünkü âyetin eleştirdiği, müşriklerin inanç sistemlerini şefaate üzerine bina etmeleridir (Şimşek, 2012: 4/378).

Kur'an'da bazı âyetlerde (Yûnus, 10/3; el-Bakara 2/255; Tâ-Hâ 20/109), şefaatin Allah'ın iznine bağlı olduğunu ve sözünden hoşnut olduğu kimselerin şefaate edeceği ifadesi yer almaktadır.

İzin kelimesinin yer aldığı âyetler, bütünlük içerisinde değerlendirildiği zaman müşriklerden bahsettiği, onların şefaate inancını eleştirdiği, kınadığı ve reddettiği görülmektedir. Buna rağmen izin kelimesi ve sözünden razı olduğu kimseler ifadesinden hareketle razı olduklarına izin vereceği belirtilmektedir. Müfessirler, kelime-i şehadet söyleyen ve tevhid ehlinde olanlara şefaate edileceğini ifade etmişler (Mukâtil, 2002: 2/226; Mâtürîdî, 2005: 7/11-12; 9/237; Râzî, 2013: 22/118-119; Zemahşerî, 1998: 4/110; Kurtubî, 2006: 14/140; Beyzâvî, ty.: 4/39; Neseî, 1998: 2/384; Elmalılı, 2020: 4/445), Allah'ın izin vermesinin O'nun şanından olduğunu, şefaatin de ispatı olacağını (Beyzâvî, ty.: 3/104) söylemişlerdir. Oysa şefaatten maksadın vasfedilen kimselerin *konuşmalarına* izin verileceği, zaten üçüncü şahıslara bu imkânın da verilmeyeceği vurgulanmıştır (Şimşek, 2012: 3/351).

İzin kelimesinden hareketle kapsam genişletilmiş kaynaklarda şefaate edenlerden bahsedilmiştir. Alimler, izni ya şefaatchiye ya da şefaate edilecek olana verilebileceğine (Zemahşerî, 1998: 5/119; Kurtubî, 2006: 17/307; Beyzâvî, ty.: 4/246), kalplerinden korku giderilecek olanların (Sebe', 34/23) da; şefaate edenler ve şefaate edilenler olabileceğine (Neseî, 1998: 3/62) yer vermişlerdir. Allah'ın izin verdiği kimseleri oldukça detaylandıran müfessirler, *makâm-ı mahmûd*'da önce Hz. Peygamber'in sonra diğer peygamberlerin, salihlerin ve meleklerin şefaate edeceklerini belirtmişlerdir (Elmalılı, 2020: 6/363-364). Fakat şefaate için insanlar ile Allah'ın arasına konulan aracılardan şefaatchi değil boş bir kuruntu olduğu da zikredilmiştir (Ateş, 1998: 5/451). Yüce Divanın, şefaate ve iltimas alanı olmadığı, meleklerin, Allah'ın izin verdiklerine ve razı olduklarına şefaate edecekleri (Ateş, 1998: 4/202-203) söylenmiştir. Tüm bunlara rağmen, Allah'ın kime şefaate izni vereceği belli değildir (Ateş, 1998: 7/251). Aksine, şefaatin dünya için olduğunu âhirette şefaatin olmayacağını, izin kelimesinin şefaatin gerçekleşeceği anlamına gelmeyeceği de söylenmiştir (Şimşek, 2012: 4/223).

İstisna edatının yer aldığı ve şefaatin adeta şarta bağlandığı izlenimi veren âyetlerde (en-Necm, 53/26) Allah'ın dilediği ve razı olduğu kimselerden bahsedilmektedir. Burada dilemenin Allah'a ait olduğu ve tevhid ehli olması yönüyle kendisinden razı olduğu belirtilmiştir (Mukâtil, 2002: 4/163; 3/42, 806; 2/639). Âyette, putperestlerin şefaate beklentileri kınanmış, melekler dâhil hiçbir varlığın şefaate edemeyeceği belirtilmiştir (Taberî, 2001: 22/56-57; Kurtubî, 2006: 20/40; Ateş, 1998: 9/116). Buna rağmen şefaate hakkına sahip melekler ya da göklerde nice meleklerin; Allah'ın razı olduğu ve şefaate edilmesini dilediği kimselere şefaate edecekleri söylenmiştir (Mâtürîdî, 2005: 14/204; Zemahşerî, 1998: 5/644; Râzî, 2013: 28/305-306; Beyzâvî, ty.: 5/159-160; Neseî, 1998: 3/393; Elmalılı, 2020: 7/316). Oysa müşrikler âhirete inanmıyor, şefaatchi kıldıkları varlıklardan beklentileri bu dünya için oluyordu. Ki, meleklerin şefaatinde de bu dünya için beklemişlerdir (Şimşek, 2012: 5/85).

Allah'tan söz almaktan bahsedilen âyette (Meryem, 19/87), kâfirlerin birbirine şefaatchi olamayacakları ancak Allah izin verirse mü'minlerin birbirlerine şefaatchi olacakları (Taberî, 2001: 15/632-633; Râzî, 2013: 21/254; Zemahşerî, 1998: 4/56; Kurtubî, 2006: 13/517), şefaatin azap ve cezayı hak eden kimse için olacağı, günahı bağışlananların ceza almayacaklarına yer verilmiştir. Bu âyette Mu'tezile mezhebine cevap verildiği, onların büyük günah işleyenlere şefaate edilmeyeceği, küçük günah sahiplerine ise şefaate edileceği iddiasını boşa çıkarttığı belirtilmiştir (Mâtürîdî, 2005: 9/168).

Müfessirler, iman edip salih amel işleyenlerin şefaate edebilecek nitelikte olduğunu, bunların şefaate edebileceklerini, asilere şefaate olunmayacağını fakat Allah'tan bir söz almışsa ona da şefaate olunacağını söylemişlerdir (Bezvâvî, ty.: 4/20). Şayet Allah izin vermişse şefaate edici ve şefaate edilecek kimse için şefaate fiili gerçekleşir demişlerdir (Nesefî, 1998: 2/352). Diğer taraftan meleklerle tanrı diye tapanlara ve diğer varlıkları aracı kılan müşriklere şefaate izni verilmeyeceği tekrar vurgulanmıştır (Ateş, 1998: 5/401). Müşrikler âhirete inanmadıkları için, taptıkları şeyler dünyada onlara itibar kazandırmış, Allah katında dünya için aracılık edeceklerine inanmışlardır. Şayet âhiret olursa orada da şefaate edeceğini iddia etmişlerdir. Oysa âyetteki izin kelimesi şefaatin varlığını göstermemektedir. Burada bir ilke vardır. O ilke, Allah'ın müşriklere söz ya da izin vermeyeceği yani şefaatin gerçekleşmeyeceğidir (Şimşek, 2012: 3/319).

Zuhrûf suresi 86'ncı âyette de hakka şahit olanlardan bahsedilmektedir. Bazı müşrikler melekleri dost edindiklerini ve şefaate beklediklerini ifade ederken, âyette; Allah dışında kimsenin şefaate etmeyeceği (Mukâtil, 2002: 3/806; Maverdî, ty.: 5/241-242), putların hiçbir faydasının olmadığı, tevhid ehli olan, hakka şahitlik eden ve sadece Allah'a ibadet edenlere (Nesefî, 1998: 3/284), Hz. İsa, Hz. Üzeyir ve meleklerin şefaate edebileceklerinin ifade edildiğini belirtmişlerdir (Taberî, 2001: 20/661-663; Râzî, 2013: 27/233-234; Kurtubî, 2006: 19/93-94; Bezvâvî, ty.: 5/97-98). Müşriklerin iddia ettikleri gibi meleklerin kendilerine ibadet edenlere değil olsa olsa hakka tanıklık edenlere Allah'ın izniyle şefaate edecekleri vurgulanmıştır (Mâtürîdî, 2005: 13/286-287; Ateş, 1998: 8/271). Âyet, çok net bir şekilde hakka şahitlik edenlerin şefaatinin dünyada geçerli olacağını, âhirette şefaatin sadece Allah'a ait olduğunu (Şimşek, 2012: 4/490) belirtmektedir. Ayrıca şefaate edecek olan varlığın şefaate edeceği konuyu bilmesi gerektiği (Zemahşerî, 1998: 5/460) de vurgulanmıştır.

Müşrikler, 'melekler Allah'ın kızlarıdır' diyorlardı. Oysa melekler Allah'ın seçkin kulları olup, melekler Allah'ın rızası dışında iş yapmazlar (el-Enbiyâ, 21/28). Melekler Allah'ın razı oldukları (tevhid ehli) kimselerden başkasına şefaate etmezler (Mukâtil, 2002: 3/76; Taberî, 2001: 16/252-253; Râzî, 2013: 22/160; Kurtubî, 2006: 14/193; Ateş, 1998: 5/500). Allah'ın razı olduklarının, izin verdikleri anlamına geldiğini, Allah dini ve ameli bakımdan kimlerden razı ise onlara şefaate izni vereceği söylenmiştir. Bu durumda amel, kusurlu da olsa şefaate edilebilir. Şefaate gerçekleşecek ve büyük günah işleyenler için geçerli olacaktır (Mâtürîdî, 2005: 9/271). Allah'ın razı olmasından maksadın dünyada razı olunanların bağışlanacağı ya da âhirette razı olunanlara şefaate edileceği şeklinde anlaşılabilirliği belirtilmiş (Maverdî, ty.: 3/443), diğer taraftan, Allah'ın razı olduğu, şefaate edilmeye layık kimselere günahların affı değil sevaplarının artırılması şeklinde şefaate edileceği söylenmiştir (Zemahşerî, 1998: 4/139). Meleklerin Allah'ın razı olduğu kimselere şefaate etmesi, bu dünya ile alakalı olup, onlara yardım etmek, tehlikelerden korumak, iyiliği telkin ve dua etmeleri demektir (Şimşek, 2012: 3/371).

Yakın dönem Şii müfessirlerden Tabâtabâî (ö. 1904/1981), âyetlerin bir kısmının şefaati Allah'a hasrettiğini bir kısmının da Allah'ın izniyle bazı kimselerin şefaate edebileceklerini ifade ettiğini bu sebeple her durumda şefaatin gerçekleşeceğini söylemiştir. Tabatabâî'ye göre şefaate gayb konularındandır. Şefaatin sadece Allah'a ait olduğunu belirten âyetler bulunmakla birlikte Allah'ın izin verdiği ve razı olduğu kimseler şefaate edeceklerdir (Tabâtabâî, 1998: 4/132-135).

Şefaate kelimesi zikredilmediği halde bazı âyetlerin (el-İsrâ 17/79; ed-Duhâ 93/5; Âl-i İmrân 3/159; en-Nisâ 4/41, 64; Muhammed 47/19; el-Fetih 48/8) şefaate işaret ettiği söylenmektedir. Âlimlerin çoğunluğu *makâm-ı mahmûd* ifadesine şefaate anlamı vermektedir ancak sure bütünlüğü içerisinde değerlendirilerek İsrâ suresi 76-83'üncü âyetleri birlikte okunduğunda orada yer verilen durumların Hz. Peygamber'e bir müjde olarak hicreti (Medine şehrini) ifade etmesi daha tutarlı olmaktadır (Hocaoğlu, 2019: 157-159).

6. Mütakellimlere Göre Şefaât Kelimesi

Mu'tezile'nin bir kısmı şefaât olmayacak derken, diğere bir kısmı şefaatin varlığını kabul etmiş ve şefaatin Hz. Peygamber tarafından, mü'minlerin cennetteki makamlarını yükseltmek şeklinde olacağını söylemiştir. Onlar, büyük günah işleyenler için şefaatin olmayacağını söylerken Ehl-i sünnet, Hz. Peygamber tarafından ümmetinden büyük günah işleyenlerine şefaât edileceğini belirtmiştir (Eş'arî, 1990: 2/474; Eş'arî, 2011: 7; Bâkılânî, 2000: 162-163; Şehristânî, ty.: 470-471).

Kimi âlimlere göre şefaât, günahkâr mü'minler için olacaktır. Bunun delili de Enbiyâ suresi 28'inci âyeti ile *makâm-ı mahmûd* âyeti olan İsrâ suresi 79'uncu âyeti de şefaât makamıdır. Hadis rivayetlerinde yer aldığına göre bu âyet şefaati ispat için indirilmiştir (Bâkılânî, 2000: 48, 50, 164).

Ehl-i sünnet'e göre Hz. Peygamber, kendisine verilen şefaât yetkisiyle cehennemde cezalandırıldıktan sonra bir topluluğu oradan çıkartacaktır (Eş'arî, 2011: 11). Şefaatte, hak edilmiş bir cezanın affi söz konusu olup Allah'ın lütfudur. Ehl-i sünnet, büyük günah sahiplerine şefaât edileceğinde ittifak etmiştir. Şefaati, cennet için değil, Allah'ın fazlına nail olmak şeklinde tanımlamak doğru değildir (Eş'arî, 2011: 69). Şefaatin büyük günah sahiplerine olacağı hakkında ittifak vardır ve onlara şefaât olmayacağına dair rivayetin kaynağı bilinmemektedir. Bu konuda hadis rivayetleri çoktur ve mütevatirdir. Kim şehadet getirmiş ise Hz. Peygamber onları ateşten çıkartacaktır (Bâkılânî, 1987: 416, 419). Mü'min suresi 18'inci âyeti delil getirmişler ve zalimler ile müşriklere şefaât olmayacağını belirtmişlerdir (Bâkılânî, 1987: 424).

Ehl-i sünnet âlimleri, büyük günah işleyenlere şefaâtçiler tarafından şefaât edileceğinin Kur'an ve sünnet ile sabit olduğunu ifade etmişlerdir. Büyük günah sahiplerine şefaât hakkında meşhur hadislerin bulunduğu söylenmiş, kralın yakınındakilerinin suçlu için aracılık etmelerinin aklen kötü olmadığı örnek verilmiştir. Bidatlerin zuhuruna kadar ümmetin Allah'tan şefaât isteneceğine dair ittifak ettiğini öne sürmüşler, şefaatin inkârı için bir gerekçe olmadığını vurgulamışlardır. Şefaât bekleyenlerin sadece büyük günah işleyenler olmadığı, müttakî kimselerin de istediği ve bunun yadırganmadığı hususunun altı çizilmiştir (Cüveynî, 1950: 393-395). Allah, dilediği günahı bağışlar çünkü affetmek güzel bir şeydir (Cüveynî, 1992: 81).

Kimi mütakellimler, şefaati sınıflandırmışlardır. Şefaât-i uzmâ, nebî ve resüller arasında Hz. Peygamber'e özel bir şefaattir. Cennete girdirme ya da cehennemden kurtarma şeklinde sonuçlanacak olan şefaât ise sevap ve günahı eşit olanlar içindir. Bir de cennet ehlinin derecelerinin yükseltilmesi şeklinde gerçekleşecek şefaât vardır. Bunlardan başka; hesapsız cennete girmek, azabın hafifletilmesi, tüm mü'minlerin cennete girdirilmesi, cehenneme giren büyük günah sahipleri (Çam, 2020: 1/109-110) hakkında şefaâtlar de olacağı söylenmiştir. Mu'tezile cennet ehlinin derecelerinin yükseltilmesi için olacak şefaât görüşünü savunurken hem Mu'tezile hem de Hariciler büyük günah sahiplerinin cehennemden çıkartılması için olacak şefaât görüşüne itiraz etmişlerdir. Şefaatin, melekler, diğere peygamberler, mü'minler ve Hz. Peygamber olmak üzere dört defa gerçekleşeceği belirtilmiştir.

Ehl-i sünnet, Allah izin vermedikçe şefaât olmayacağını, Allah katındaki şefaât ile insanlar nezdindeki şefaatin farklı olduğunu belirtmiştir. Allah ile aralarına aracı tayin edenler için şefaât olmayacağını fakat Hz. Peygamber'in büyük günah işleyenlere ve diğerelelerinin (melekler ve peygamberler) de şefaâtlarının gerçekleşeceğini belirtmişlerdir (İbn Ebü'l-İz, 2002: 200-208, 212).

Bağdâdî (ö. 429/1037-38), Peygamberler ve mü'minlerin şefaât edeceklerini, *Makâm-ı mahmûd*'un şefaât makamı olduğunu, büyük günah işleyenler için şefaatin gerçekleşeceğini belirtmiştir. Ona göre, rivayetlerde yer aldığı şekliyle Hz. Peygamber şefaati tercih etmiştir. Şefaât hak edildiği için değil, Allah'tan bir lütuf olarak söz konusudur (Bağdâdî, 2002: 268-269).

Mu'tezile ve Râfıziler mütevatir olmayan rivayetleri reddettikleri için şefaati de inkâr etmişlerdir. Ehl-i sünnet'e göre nebîler, resüller ve âlimler, *büyük günah* işleyene şefaât edeceklerdir. Böylelikle cehenneme atılmaz ve cennete girerler. Oysa Ehl-i sünnet'e göre bu konuda çok sayıda meşhur rivayet vardır. Bu meşhur haberler ilim sebebi olup zorunlu olarak inanmak gereklidir (Pezdevî, 2003: 166). Bu durumda peygamberler ve mü'minlerin hayırlıları, büyük günah sahiplerine şefaât edeceklerdir. Bu

müstefiz hadislerle sabittir. Büyük günah işleyenlere şefaata edileceğine dair rivayet *manen mütevatirdir*. Mu'tezile bu duruma katılmamaktadır. Mu'tezile'nin şefaati reddederken delil olarak aldığı âyetler kâfirlere yöneliktir. Şefaata, Kur'an, sünnet ve icmâ ile sabittir. Mu'tezilenin küçük günahların mutlak anlamda, büyük günahların da tövbe ile bağışlanacağı ve şefaatin sevabı arttıracığı görüşleri bozuktur (Teftâzânî, 1987: 75-76).

Ehl-i sünnet, Mu'tezile'nin, şefaata için tövbeyi şart koştığına ve tövbesiz af olmayacağı iddiasına yer vererek, Allah'ın vasıtasız affetmesi caiz olduğuna göre peygamberler ve hayırlı kimselerin şefaata etmesinin daha evla olduğunu söyleyerek itiraz etmişlerdir. Kendi görüşlerini şu şekilde gerekçelendirmişlerdir: Kur'an'da (Âl-i İmrân, 3/159; Muhammed, 47/19) Hz. Peygamber'e bağışlanma dilemesi emredilmiştir. Hz. Peygamber'in, şefaatinin büyük günah işleyenler için olacağını bildirdiği hadis meşhurdur. Şefaatchilerin şefaatinin fayda vermeyeceğine dair âyette (el-Müddessir, 74/48) zikredilen şefaata müminlere fayda vermeyecekse kâfirlere hariç tutmak anlamsız olacaktır (Sâbûnî, 1969: 144-145; Nesefî, 1986: 373). Büyük günah sahibi olsa dahi, mümin kimse, imanı ve itaati nedeniyle razı olunan kimsedir (Nesefî, 1986: 375).

Semerkindî (ö. 342/953), Hz. Peygamber'in, ümmetinden büyük günah işleyenlere şefaata edeceğini söylemiştir. Ona göre, "Rabbin sana mutlaka lütuflarda bulunacak, sen de memnun olacaksın." âyeti (ed-Duhâ, 93/5) şefaata hakkının ispatıdır (Semerkandî, 2004: 167).

Büyük günah işleyene şefaata edilmesi, onu günah işlemeye teşvik/tavsiye anlamına geldiğini söyleyenlere Ebû Hanîfe (ö. 150/767), şefaatin kişinin günahı değil, iyilikleri sebebiyle yapılacağını söylemiştir. Mâtürîdî, bu konuda genel görüşün şefaatin ceza gerektiren küçük günahlar için olacağı şeklinde bir görüş olduğuna yer vermiştir. O da Allah'ın kendisinden razı olduğu ve iyi kimselerin şefaatiyle bağışlanacaktır.

Bazıları da şefaatin bir kişinin ya konumunu tasvir ederek iyiliklerini saymak ya da o kişiye dua etmek şeklinde gerçekleşeceğini iddia etmişlerdir. Ebu Hanife, birinci şeklin batıl olduğunu, bir kimse hakkında gerçeği sadece Allah'ın bileceğini ve amel defterinin varlığı sebebiyle başkaca bir kaynağa gerek olmadığını söylemiştir. Dua hususunda da meleklerin dua edeceği ve kendisine şefaata edileceğini kabul ettiklerini fakat iyilere şefaatin sebebinin iyilikler olmadığını onların zaten en üstün konumun verilmesini hak ettiklerini belirtmiştir (Mâtürîdî, 2001: 462-463).

Kâdî Abdülcebâr (ö. 415/1025), Hz. Peygamber'in, tövbe eden mü'minlere şefaata edeceğini söylemiştir. Ayrıca, Mürcie'nin, ehl-i namazın fâsıklarına şefaata olacağını söylediklerini belirtmiştir. Ona göre şefaata, ihtiyacı olana fayda sağlaması ya da zararı gidermesidir. Bu durumda dört unsurun ortaya çıktığını söylemiştir. Bunlar; şefaatchi, şefaate ihtiyacı olan, şefaatin konusu ve şefaata için aracı olandır. Tövbe etmeksizin ölen fâsık kimseye şefaata edilmesini, bir başkasının çocuğunu öldürüp o başkasının da kendisini öldüreceğini beklerken meydana gelecek şefaate benzetmektedir. Ona göre bu çirkin bir durumdur (Kâdî, 1996: 688).

O, Tövbe etmeden ölen büyük günah sahibinin lütufla ile cennete girmeyeceğini, bağışlanmasının caiz olmayacağını ve şefaata etmek istediği zaman peygamberin ikramının reddedilmiş olacağını söylemiştir. Böyle bir kimsenin peygamberin şefaati vesilesiyle cehennemden çıkması mümkün değildir. Kâdî, Allah'ın Hz. Peygamber'e zalimlere şefaata etmeyi yasakladığını (el-Bakara, 2/48; el-Mü'min, 40/18; ez-Zümer, 39/19; el-Enbiyâ, 21/28) iddia etmiştir.

Kâdî'ya göre, şefaata edecek kimsenin şefaate ihtiyacı olan kimseden mevki olarak daha yüksek olması gerekir (Kâdî, 1996: 689). O, Hz. Peygamber'in ümmetinden büyük günah sahiplerine şefaata edeceğine dair rivayetin sıhhatinin problemliliğini, sahih olsa bile ahad haberin delil olmayacağını söylemiştir. Hz. Peygamber'in başka bazı hadislerinde cennete giremeyecek insanları (mesela devamlı içki içen ve ana babasına asi olanlar) vafettiğini, bu sebeple Hz. Peygamber'in sadece tövbe eden büyük günah sahiplerine şefaata edeceğini ifade etmiştir (Kâdî, 1996: 690-691).

İbn Hazm (ö. 456/1064), Mu'tezile ve Hâricîlerden bazılarının şefaati reddettiklerine, cehenneme girenlerin bir daha çıkamayacaklarını söylediklerine yer vermiş, Kerrâmî ve Râfîzîlerden bazıları ile Ehl-i sünnet'in şefaati savunduklarını belirtmiştir. Şefaati kabul etmeyenlerin dayandıkları âyetlere (el-

Müddessir, 74/48) yer vermiş, bu görüşte olanların Kur'an'ın bir kısmını alıp diğer kısmını görmezden geldiklerini belirtmiştir. Ona göre bazı âyetler (Meryem, 19/87) ve mütevatir hadisler şefaatin varlığına delildir. İbn Hazm, Allah'ın izniyle (el-Bakara, 2/255; Yûnus, 10/3), Allah'ın dilediği ve hoşnut olduğu (en-Necm, 53/26) ve hakka şahitlik eden (ez-Zuhrûf, 43/86) kimselerin şefaate edeceğini, şefaatin Kur'an ile sabit olduğunu ve buna en layık olan kimsenin de Hz. Peygamber olduğuna yer vermiştir. Allah katında geçersiz olan şefaate, ebedi cehennemlik kâfirler (Fâtır, 35/36) için olduğunu, günahkâr Müslümanlara ise şefaate edileceğini zikretmiştir.

Bunların dışında İbn Hazm, şefaatin iki türlü olduğunu ilkinin ümmetin tamamı için *makâm-ı mahmûd* (el-İsrâ, 17/79) denilen şefaate türü olduğunu, kıyamette hesabın çabuk olması ve o an var olan atmosferde korku ve sıkıntının giderilmesi şeklinde meydana geleceğini söylemiştir. İkincisinde de büyük günah sahiplerinin derecelerine göre cehennemden çıkartılmaları şeklinde gerçekleşeceğini belirtmiştir (İbn Hazm, 1996: 4/53).

Ona göre, şefaatin olmayacağını iddia edenlerin delil gösterdikleri âyetler (el-Cin, 72/21; el-İnfîtâr, 82/19; el-Enbiyâ, 21/28), iddia sahiplerini haklı çıkartmamaktadır. Sadece sevabı fazla olana değil ister büyük günah sahibi olmasın ister de büyük günahından tövbe etmiş olsun Allah'ın lütfuyla, razı olduğu ve kendisine izin verdiği kimselere şefaate edilecektir. Kendisine lütfedilenin şefaate ihtiyacı yoktur fakat büyük günah sahibi olarak cehenneme girenlerin ihtiyacı olacak ve cennete geçirilecektir (İbn Hazm, 1996: 4/54).

İsferâyînî (ö. 471/1078), günahkâr mü'minlerin bir kısmı cehenneme girdikten sonra Hz. Peygamber'in şefaati ile cehennemden çıkacağını söylemiştir. Ona göre, âlimler, zâhitler, âbidler ve Müslümanlar'ın çocukları şefaate edebileceklerdir (İsferâyînî, 1955: 155). Aynı zamanda Allah'ın doksan dokuz ismini bilenler de (Buhârî, "Daavat", 68; Müslim, "Zikir", 5) ya tövbeleri sebebiyle ya da kendilerine şefaate edilerek cennete gireceklerdir (İsferâyînî, 1989: 136). Peygamberlerin ve salihlerin büyük günah sahiplerine şefaati haklıdır (Ömer Nesefî, 2013: 312).

Ehl-i sünnet'e göre ümmet, şefaate konusunda icma etmiştir. Şefaate büyük günah sahiplerine ve azabın hafifletilmesi şeklinde olacaktır. Bağışlanma dilemeye yönelik âyet (Muhammed, 47/19) ve ümmetin büyük günahlarına şefaate edeceği rivayeti şefaatin varlığına delildir. Mu'tezile her ne kadar; şefaate, azabın kalkması değil sevabın artmasıdır dese de delil olarak zikrettiği Bakara suresi 48'inci âyet Yahudiler ile ilgilidir (Cürcânî, 1998: 8/341).

Büyük günah işleyenlere şefaatin olacağına dair tevatür (Ebû Dâvûd, "Sünne", 23; Tirmizî, "Sıfatü'l-kıyâme", 11) vardır. Bağışlanma dilemeye yönelik âyet (Muhammed, 47/19) şefaatin nas ve icmayla delil oluşunu gösterir. Şefaate, Mu'tezile'nin dediği gibi menfaat talebi değildir. Şefaate, Ehl-i sünnet'e göre zararın giderilmesidir (Kanter, 2017: 214).

Mu'tezile'nin, tövbenin cezayı kaldırdığını, büyük günahlardan kaçınılırsa küçük günahların gerçekleşmeyeceğini söylediğine yer vererek onların, şefaatin yokluğuna dair delil kabul ettiği âyetlerin (el-Bakara, 2/48, 254; el-Müddessir, 74/48; el-Mü'min, 40/18; Âl-i İmrân, 4/192) kâfirler için olduğunu söylemişlerdir. Âyetlerde zikredilen zulüm küfürdür. Yardımcı yok demek, şefaateçi yok demek değildir. Bunların dışında Mu'tezile'ye karşı bazı gerekçeler öne sürülmüştür. Bazı âyetlerin (el-Enbiyâ, 21/28; el-Mü'min, 40/7) şefaatin gerçekleşmeyeceğine örnek gösterildiğini ancak fasık yani büyük günah sahibi kimsenin tövbe etmiş olabileceği belirtilmiştir. Bu durumda Mu'tezile'ye göre tövbe eden ve salih amel işleyene ceza zulümdür. Şefaate ile ifade edilen Mu'tezile'nin iddia ettiği gibi günah işlemeyi teşvik değil, iman ve itaate çağrıdır. Sevapların artırılması ve derecelerinin yükseltilmesi değil, kabirde ya da mü'minlerin günahlarının silinerek cehennemden çıkartılmalarıdır. Şefaatin ümmetin büyük günah işleyenleri için olduğu gerçektir. Mü'min günahından tövbe etmişse azap edilmez. Edilirse şefaate anlamsız olur. Bağışlanma dilemeyle ilgili emirde, maksat mü'minlerin günahıdır (Teftâzânî, 1998: 5/157-158).

Artık şefaateçilerin şefaati onlara fayda vermez âyetinin kâfirler ile ilgili olduğuna yer verilmiş ve şunlar söylenmiştir: Şefaatin kimseye bir faydası olmazsa, onları belirlemek anlamsız olacaktır. Şefaatin

faydaları artırmak için değil, sadece zararlı olanları ortadan kaldırmak içindir (Teftâzânî, 1998: 5/158-159).

Teftâzânî (ö. 792/1390), Mu'tezile'nin, şefaati tümünden reddeden âyetleri (el-Bakara, 2/48, 123, 254; el-Mü'min, 40/18) delil olarak öne sürdüğünü ancak bu âyetlerde, kâfirlerin kastedildiğini, Allah'ın razı olduklarının şefaati etmesinin, meleklerin ve peygamberlerin şefaati edeceğine delil olduğunu söylemiştir. Ona göre Hz. Peygamber'in şefaati icma ileldir (Teftâzânî, 1998: 5/159-161).

Râzî'de, Hz. Peygamber'in ümmetin büyük günah işleyenlerine şefaati edeceğini belirtmiştir. Ona göre de âyette (el-Müddessir, 74/48) belirtilen hususiyet kâfirler içindir. O halde mü'minlerin durumu farklı olacaktır. Mağfîret dilemeyle alakalı âyet (Muhammed, 47/19) bir diğer delildir. Hz. Peygamber bağışlanma dilediği zaman Allah bunu kabul edecektir (ed-Duhâ, 93/5). Hz. Peygamber, şefaatinin büyük günah sahiplerine olacağını (Tirmizî, "Sıfatu'l-kıyâme", 2359) bildirmiştir. Mu'tezile'nin iddiaları şahıs ve zaman açısından genel ve kapsayıcı olmalıdır. Oysa şefaati herkes için değil, zaman ve şahıslarla sınırlıdır (Râzî, 2010: 638).

Ehl-i sünnet Mu'tezile'yi eleştirmiş, âyetten (en-Nisâ, 4/31: "Eğer size yasaklanan büyük günahlardan kaçınırsanız sizin küçük günahlarınızı örteriz ve sizi değerli bir yere koyarız.") delil göstererek büyük günahı olmayanın küçük günahlarının affedilmesinin vacip olduğunu iddia ettiklerini söylemiş ve şu şekilde cevap vermiştir: Bu durumda şefaate ihtiyaçları yoktur. İkinci guruba göre de, büyük günah işleyip bu günahından tövbe edeni bağışlamak Allah'a vaciptir. Bu durumda da şefaate ihtiyaçları yoktur. Sonuç olarak izin kelimesinin zikredildiği âyetler (el-Bakara, 2/255), peygamber ve velilerin şefaati edeceğine delildir. Hz. Peygamber'in "şefaati ümmetimden büyük günah sahipleri içindir" rivayeti de şefaati ispat etmektedir. Şefaatin olmadığını ifade eden âyetlerden maksat, müşrik ve kâfirlerdir (Nesefî, 2014: 209-210). Mu'tezile'ye göre, şefaati mü'minlerin cennette derecelerinin yükseltilmesi içindir (İbn Fûrek, 2005: 171).

Gazzâlî (ö. 505/1111), nebîlerin, âlimlerin, şehitlerin sonra da Allah'ın yanındaki konum ve derecesine göre diğer müminlerin şefaati edeceğine inanılması gerektiğini belirtmiştir (Gazzâlî, 1985: 69). Üsmendî (ö. 552/1157 [?]), ehl-i hakk'ın şefaatin hak olduğunu, aklen mümkün olduğunu, hikmet gereği peygamberler ve bazı hayırlı kimselerin şefaati edeceğini söylemiştir. Ona göre, Allah'tan söz alan ve izin ifade eden âyetler (Sebe', 34/23; el-Bakara, 2/255; Meryem, 19/87) ile rivayetler (Buhârî, "İman", 4; Müslim, "İman", 326; İbn Mâce, "Zühd", 37; Ebû Dâvûd, "Sünnet", 20) şefaatin varlığına delildir. Şefaatin varlığı, günah sahiplerine teşvik olur denilse de tövbe etme imkânı her zaman devam etmekte ve hiç kimse kendisine şefaati edilebileceğini bilmemektedir (Üsmendî, 2019: 181-183).

Ehl-i sünnet kendisinden farklı görüş bildirenleri bir yandan eleştirip cevap verirken diğer taraftan kendi bünyesinde de kapsamı genişletmektedir: Allah, büyük günah sahiplerini rahmetiyle bağışlayacaktır. Allah'ın bağışlamasında hikmet vardır. Öyleyse resûl ve nebîlerin de şefaati caizdir. Bunun ötesinde salih kimseler de babalarına, çocuklarına, akrabalarına, hocalarına, öğrencilerine ve başkalarına da şefaati ederler (Nesefî, 1993: 2/792). Yakın dönem âlimlerden Konyalı Mehmed Vehbi Efendi (ö. 1861-1949); peygamberler ve salih kimselerin şefaatiyle hem azabın hafifletileceği hem de derecelerinin yükseltilileceği, buna inanmanın da vacip olduğunu ifade etmektedir. Ona göre Hz. Peygamber'in şefaati hem insanlar hem de cinler için gerçekleşecektir (Konyalı Mehmed Vehbi Efendi, 2018: 145).

Müttekellimlerin şefaati hakkında düşüncelerinden yola çıkarsak kimisi şefaatin olacağını söylemektedir. Allah, faziletli bir kulunun mü'min bir kulu için hayır (dua) istediğinde, lütuf olarak o mü'min kulundan bir zararı giderebilir, günahlarını affedebilir. Bu istek, yaşayan biri yahut ölü için ya da kıyamet günü de olabilir. Mü'minin, mü'min için duası şefaati gibidir. Hz. Peygamber mü'minlere dua ederek şefaati etmiştir (Bahçeci, 1977: 311).

Allah, bütün şefaati kendisine ait kılmış, Kur'an'da müşriklerin şefaati anlayışı tevhide aykırı olduğu gerekçesiyle reddedilmiştir (Çakmak, 2018: 94). Kimisi de müttekellimlerin görüşlerine eleştirel bakmıştır. Şefaati ile ilgili âyetlere bir bütün olarak bakıldığında, izin kelimesi ve meleklerin şefaati ön plana çıksa da şefaatin asla olmayacağı ya da kesinlikle olacağını söyleyemeyeceğini belirtmiştir. Bu

duruma şefaata bir akide problemi yapılmamalı, şefaati reddedenler kâfir ilan edilmemelidir (Esen, 2012: 99).

Şu husus göz ardı edilmemelidir: şefaata konusu bir problem olarak, iman ve amel tartışmalarının yapıldığı dönemde tezahür etmiş, tarihi süreç içerisinde olgunlaştırılmıştır. Mu'tezile ve Haricîler, günahkâr bir kimsenin tevbe etmeden ölmesi halinde cehenneme gideceğini, mü'mini imanı ve amelinin kurtaracağını, bu durumda şefaata edilirse cennette makamının yükseleceğini iddia etmiştir. Ehl-i sünnet, iman sahibi olan kimselerin şefaate nail olabileceğinin Kur'an ve sünnet (hatta icmâ) ile sabit olduğunu söylemiştir (Topaloğlu-Çelebi, 2019: 310-311). Zaman içerisinde Kur'an bütünlüğünden kopartılan kavram, kıyamet gününde kendilerine izin verilen kimselerin Allah ile kulları arasında aracılık yapacağı, günahkâr mü'minlerin affedileceği, diğer mü'minlerin de derecelerinin yükseltileceğini ifade eder hale getirilmiştir (Topaloğlu-Çelebi, 2019: 310). İzin verilen kullar da her bir mezhebin bakış açısına göre azalmakta ya da artabilmektedir. Mesela, her ne kadar şefaata mertebesine kimlerin sahip olduğu bilinmese de kesin izin verilenler Hz. Peygamber, diğer peygamberler, melekler, sıddıklar, şehidler ve salih kimseler olarak zikredilmiştir (Topaloğlu-Çelebi, 2019: 310-311).

Şefaata ile ilgili inanış, müşriklerin dünya anlayışı ile yakından alakalı olmasına rağmen, âhirette şefaata olup olmayacağı konusu hicrî I. (VII.) yüzyıldan itibaren ortaya çıkmış, II. (VIII.) yüzyılın ikinci yarısında her mezhebin kendi anlayışını yansıttığı itikadi bir mesele haline büründürülmüştür (Yavuz, 2020: 38/413). Nihayetinde şöyle bir tanımlama herkes tarafından kabul edilir hale gelmiştir: Şefaata, kıyamet günü Hz. Peygamber, Allah'a dua ederek günahkâr Müslümanların affedilmesi, günahsız olanların da cennette derecelerinin yükseltilmesi için aracı olmasıdır (Tehânevî, ty.: 1/1034).

Problem tarihsel süreç içerisinde sûfi kesim tarafından Kur'an ve mütevatir rivayetlerde hiçbir şekilde yer almayan ifadelerle bambaşka boyutlara taşınmıştır. Mesela kelime anlamı şu şekilde tarif edilmiştir: "Şef", çift demektir. Yaratma olarak deyimleşmiştir. Kâşânî'ye göre, vâhidiyyet hazreti, ehadiyyet hazretine eklenmedikçe ilahî isimler ortaya çıkmaz. İlahî isimler yaratma ile gerçeklik kazanır. Bu sebeple tek (vitr), çift (şef) ayrımı yapılmıştır." (Cebecioğlu, 2020: 456)

Onlar şefaata edecek kimselere velîleri de eklemiştir. Birinin bağışlanması için Allah ile arasında bir velî vesile/vasıta yapılır. *Falancanın hürmetine bağışla* duası böyledir. Diğer taraftan ölüden şefaata istemenin şirk olarak değerlendirildiğine de yer verilmiştir (Cebecioğlu, 2020: 456). "Tasavvuf bir ilim olarak ortaya çıktığı zaman ise yaygın müşrik inanışında olduğu gibi dünyada şefaata konusuna yer verilmiş ve şefaata istigâse, istimdad ve tevessül kavramları çerçevesinde tartışılmıştır." (Yavuz, 2010: 38/413)

Süreç içerisinde velînin yanına başka kimseler de eklenmiştir. Şîa, günahın büyük ya da küçük olmasını değil, imamı kabul eden herkesin şefaate nail olacağını iddia etmiştir. Peygamberler ve *vasileri* şefaata edecektir (Fığlalı, 2008: 228).

Duruma daha farklı perspektiften bakanlar, şefaatin dua olduğunu, herkesin herkese şefaata edebileceğini söylemişler, kabul edecek olanın Allah olduğunu kurtuluş ya da cennet garantisi olmadığını vurgulamışlardır. Garantici şefaata anlayışının şirk ve endüljansçı kiliselerin pratiği olduğuna yer vermişler bu tür bir anlayışın İslâm'da olmadığını vurgulamışlardır (Öztürk, 2022: 2/307). Bu iddaya göre, Hz. Peygamber'in şefaatinin kesin ve kabul edilir olduğunu söylemek te şirktir. Kur'an'da şefaata edecekler ismen belirtilmemiştir. İzin vereceği kimseler bilinmemektedir. Fakat ismen bilinmese de önce Hz. Peygamber sonra da Kur'an'ın kübera ve sadet dediği kimselerin şefaata edeceği zihinlere yerleştirilmiştir (Öztürk, 2022: 2/308-309).²

Bu farklı perspektiflerden birine görede, Kur'an'da şefaataçiler ismen belirtilmemiş, vasfen; 'Allah'ın razı/hoşnud olduğu' denmiştir. Bir âyette (el-Enbiyâ, 21/28) yer alan bu vasıf ile her ne kadar Hz. Peygamber'in şefaata edeceğine hükmedilse de başka bir âyette (en-Necm, 53/26) aynı vasıf ile kastedilenin melekler olduğu gayet açıktır (Akbulut, 1992: 107).

² 'kübera' (ekâbir, efendiler, yüce kişiler, hazarât-ı kirâm) ve 'sâdet' (efendiler, seyyidler, üstadlar, hazretler) YNÖ.

Müslümanlar, Hz. Peygamber'e duyduğu muhabbet ve güven sebebiyle onu şefaathçi görmek istemişler, fakat burada kalmamış daha pek çok kimselerin şefaath edeceklerine inanmışlardır. Oysa peygamberler de hesaba çekileceklerdir (el-A'râf, 7/6). Tüm beşerin hesaba çekildiği bir atmosferde ister büyük günah sahiplerine ister se cennette makamların yükseltilmesi şeklindeki bir şefaath anlayışı Kur'an'a aykırıdır (Akbulut, 1992: 108-109).

Müşriklerin şefaath anlayışı, âhireti inkârları nedeniyle tamamen dünya ile alakalıdır. Allah, mü'minlerin velisi olup, O'ndan başka veliler edinilmesi yasaklanmıştır. Müşrikler ise kendi velilerinden şefaath beklemişlerdir. Aslında olay şirk ile alakalıdır. Çünkü putlara Allah ile aralarında aracı olmaları için tapmışlardır (Öztürk, 2008: 140; Altıntaş, 2007: 48-50). Konuya dikkatle bakıldığında şefaath ile ilgili âyetlerde şirkin reddedildiği ve tevhid inancını hâkim kılma mesajı içerdiği gayet açıktır. Şefaath konusu rivayetlerde daha belirgin bir şekilde yer alırken bazı hadisler uydurulduğu da bilinen bir hakikattir. Bidat ehline şefaath olmayacağı fakat başkalarının hırsızlık veya zina yapsa da şefaath nail olacağı ya da şefaathin ehl-i beyte özel olduğunu belirten rivayetler böyledir (Yavuz, 2010: 38/412-413).

Âyetlerde belirtilenlerin dışında pek çok ayrıntının eklendiği kelime artık, dünyada manen yüksek bir makamda olduğuna inanılan ölü ya da dirilerin vesile kılınarak yapılan dua ya da talep edilen şeye ad olmuştur. Söz konusu şefaath makamına ulaşabilmek için sembolik ifadeler de şekillenmiştir. Mesela *yüzü suyu hürmetine* ya da *filanın hatırına* türü aşırı ifadelerin kullanımları yaygınlaşmıştır. Oysa Hz. Peygamber örnek alınabilecek yegâne şahsiyettir. Kur'an'da siddik, şehit ve salih kimseler de tavsiye edilmektedir (en-Nisâ, 4/69). Fakat tasavvuf ile birlikte ortaya çıkan yanlış anlayışlara, velî-evliyâ gibi kimseleri kurtarıcı olarak görülmesine çoğu âlim itiraz etmiştir (Yavuz, 2010: 38/414).

Ehl-i sünnet âlimlerinin çoğunluğuna göre; Müslümanlara şefaath gerçekleşecektir. Kâfirlere şefaath olmayacaktır. Hz. Peygamber'in amcası Ebû Tâlib için şefaath edeceği rivayetleri problemlidir. Tövbe etmeden ölen mü'minlere şefaath edilecektir. Bu şefaath cehenneme girmeye mani olmayacaktır. Çünkü bu konuda âyet ve hadislerde cezasını çektikten sonra çıkartılacağı belirtilmektedir. Mu'tezile'nin tövbe etmeden ölen günahkâr mü'minlere fasık demesi, onların mü'min oluşuna zarar vermemektedir (Yavuz, 2010: 38/414-415).

Yahudilikte peygamberler ve din adamlarından, Hristiyanlıkta kurtuluş inancının neticesi olarak başta İsa Mesih ve azizlerden, genel itibariyle tüm inanç sistemlerinde, ruhsal varlıklar ve meleklerden günahların affı ya da daha yüce bir makama ulaşma talebi yani farklı şekillerde nitelendirilen şefaath anlayışı bulunmaktadır. (Alıcı, 2010: 38/411).

İnsan gaybi bir varlık olan Allah'ı tanımak yerine, önce O'nu temsil ettiği iddiasıyla şekil, suret ve maddeye yönelmiş, sonrasında onlara çeşitli anlamlar yükleyerek ilahi özelliklerle vasfetmiştir (Düzenli, 2008: 11). Bu da tevhid inancından sapmaya sebep olmuş, pek çok hurafeye yaygınlık kazandırmıştır. Kendisine dahi faydası olmayan varlıklardan medet umar hale gelmiştir. Âyette iyi ve kötü şefaath yani dünyaya ait iki kavram yer almaktadır. Bu şefaathler dünyada, insanlar arasında olmakta ve sorumluluk doğurmaktadır. Kıyamet günü Hz. Peygamber dâhil, beşerler arasında böyle bir şefaath olmayacaktır (Akbulut, 1992: 108).

Sonuç

Cahiliye döneminde bilinen ve kullanılan şefaath kavramı Kur'an tarafından da kullanılmıştır. Ancak Kur'an şefaath kavramını müşrik zihinlerde yer edindiği haliyle değil kendi anlam dünyasında yoğunlaşarak kullanmıştır. Müşrik zihinlerin sürekli dillendirdiği ve kayırma esasına dayanan şefaath inancı Kur'an'ın reddettiği bir inançtır. Zira Kur'an insanın dünya ve âhiret kurtuluşunu kendi çabasına bağlı kılmış ve insana ancak yaptığına karşılığını vadedmiştir. Kur'an Yahudi ve Hristiyanların *ateş bize sayılı gün dokunur sonra çıkarız* anlayışını eleştirmiş ve cennet tekellülüğünü tenkid etmiştir. Ehl-i kitab'ın bu inançta olmaları yüzünden günaha gittiklerini ifade etmiş ve inancın eylem üzerindeki etkisine vurguda bulunmuştur. Kur'an birçok âyette şefaathi nefyetmekte ve kıyamet günü şefaathin olmayacağını açık bir dille dile getirmektedir. Ancak rivayetlerin etkisinden kurtulamayan ilim geleneğimiz Kur'an'ı bütüncül olarak okumadığı için şefaath inancını âhirette müminlere dönük olarak okumuştur. Şefaath kavramının geçtiği âyetlerde izin ve istisnalar geçtiğinden dolayı şefaathin Allah'ın

iznine bağlı olarak istediği kişi tarafından yine Allah'ın istediği kişiye yapılacağı ifade edilmiştir. Hâlbuki istisnalar ve izinler mutlaka uygulanacak diye bir şey söz konusu değildir. Kur'an kesin ve net bir dille şefaati reddettiği halde rivayetlerin yönlendirmesiyle şefaatin varlığını inanç konusu haline getirmek doğru değildir. Şefaati tümünden reddeden Kur'an'ın izin ve istisna âyetleri ile kayıtlanması tamamen bir usul hatasıdır. Zira bir konuda nefy varsa izinler ve istisnalar onu kayıtlamamalıdır. Zaten Kur'an'ın anlam bütünlüğü şefaate açık kapı bırakmamakta ve tümünden reddetmektedir. Ancak hadisin etkisi ve mütekellimlerin sistemleştirilmesi ile şefaate inancı inanılması gereken kesin inançlar arasında yer almaktadır. Müşriklerin torpilci, kayırmacı din, dünya ve âhiret anlayışlarını reddeden Kur'an aynı zamanda Müslümanlarında bu yöndeki inançlarını reddetmektedir. Cahiliye dönemi kullanımı esas alınarak Kur'an tarafından tashih edilen ve tasvip edilmeyen şefaate kavramı daha sonra anlam daralmasına uğrayarak ilmi kelâmın terimi haline gelmiştir. Dini bir forma büründürülen şefaate kavramı kanaatimizce torpil ve kayırmanın din dilindeki adıdır.

Kaynakça

- Abdülbâkî, M. F. (1990). *el-Mu'cemu'l-Müfehres li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Akbulut, A. (1992). *Nübüvvet Meselesi Üzerine*. Ankara: Birleşik Dağıtım.
- Alicı, M. (2010). Şefaate, *TDV İslâm Ansiklopedisi*. (C. 38, ss. 411-412). İstanbul: TDV Yayınları.
- Altıntaş, R. (2007). *Bütün Yönleriyle Cahiliyye*, İstanbul: Pınar Yayınları.
- Alûsî, E. S. Ş. M. b. A. b. M. el-Bağdâdî. (1994). *Rûhu'l-meânî fi tefsîri'l-kur'âni'l-azîm ve 's-seb'i'l-mesânî*. (C. 1-15). Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye.
- A'shâ, E. B. M. b. K. b. C. el-Bekrî. (ty.) *Dîvânü'l-A'shâ el-Kebîr*. Kahire: Mektebtü'l-Adab.
- Ateş, S. (1998). *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*. (C. 1-12). İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat.
- Bağdâdî, E. M. A. b. T. b. M. et-Temîmî. (2002). *Usûlü'd-dîn*. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye.
- Bahçeci, M. (1977). *Peygamberlik ve Peygamberler*. İstanbul: Türdav Yayınları.
- Bâkîllânî, E. B. M. b. T. b. M. el-Basrî. (2000). *el-İnsâf fimâ Yecibü İ'tikâdühü ve lâ Yecüzü'l-Cehlü bihî*. Kahire: el-Mektebetü'l-ezheriyye.
- _____, (1987). *et-Temhîdü'l-evâil ve telhîsu'd-delâil*. Beyrut: Müessesetü'l-Kütübü's-Sekâfiyyeti.
- Beyzâvî, N. E. S. A. b. Ö. b. M. eş-Şirâzî. (ty.). *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl/Tefsîru'l-Beyzâvî*. (C. 1-5). Beyrut: Dâru İhyâü't-Türâsi'l-Arabî.
- Buhârî, E. A. M. b. İ. b. İ. el-Cu'fî. (1987). *Sahîh-i Buhârî*. (C. 1-16). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Cebecioglu, E. (2020). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. Ankara: Otto Yayınları.
- Cevherî, İ. b. H. (1990). *Mu'cem es-Sihâh*. Beyrut: Dâru'l-İlmi'l-Melâyîn.
- Cürcânî, S. Ş. E. H. A. b. M. (1985). *et-Ta'rifât*. Beyrut: Mektebetü Lübnân.
- _____, (1998). *Şerhu'l-Mevâkıf*. (C. 1-8). Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye.
- Cüveynî, İ. H. E. M. R. A. b. A. b. Y. et-Tâî en-Nisâbü'rî. (1950). *Kitâbu'l-İrşâd ilâ kavâti'l-edilleti fi usûli'l-i'tikâd*. Kahire: Mektebetü'l-Hancî.
- _____, (1992). *el-Akîdetü'n-Nizâmiyye fi'l-Erkâni'l-İslâmiyye*. Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyyetü li't-Türâs.
- Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. (2020). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Çakmak, F. (2018). Kur'an'da Tevhidin İnşa Süreci. *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, (49), 83-103.

- Çam, S. (2020). İman-Amel Bağlamında Dindarlık Ahlak İlişkisi. V. Özdemir-M. Öztürk (Ed.), İslâm ve Yorum IV. (s. 1/101-122). Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınları.
- Düzenli, Y. (2008). *Üslub ve Semantik Açından Kur'an ve Şefaat*. İstanbul: Pınar Yayınları.
- Ebû Dâvûd, S. b. E. b. İ. S. el-Ezdi. (2008). *Sünen-i Ebî Dâvûd*. (C. 1-5). İstanbul: Erkam Yayınları.
- Ebû Hâtim er-Râzî, A. b. H. (2015). *Kitâbu 'z-Zinê*, (C. 1-2). Beyrut: Menşûrâtî'l-Cemel.
- Ebu'l-Bekâ, E. b. M. el-Huseynî. *el-Külliyât*. Beyrut: Müesseseti'r-Risâle.
- Ebû Seffâne, H. b. A. b. S. et-Tâî el-Kahtânî. (1990). *Divanu Şi'ri Hâtim b. Abdillâh et-Tâî ve Ahbarihi*. Kahire: Mektebetu Hanci.
- Ebû Şüreyh, E. b. H. et-Temîmî. (1979). *Divan-ı Evs b. Hacer*, Beyrut: Daru's-Sadr.
- Elmalılı, M. H. Y. (2020). *Hak Dini Kur'an Dili*, (C. 1-10). İstanbul: Azim Dağıtım.
- Esen, M. (2012). *Kur'an'da Peygamberlik*. Ankara: Araştırma Yayınları.
- Eş'arî, E. H. A. b. İ. b. E. B. İ. b. S. el-Basrî. (1990). *Makâlâtü'l-islâmiyyîn ve 'htilâfû'l-musallîn*. (C. 1-2). Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye.
- _____, (2011). *el-İbâne 'an usûli'd-diyâne*. Beyrut: Dâru İbn Zeydün.
- Ezherî, E. M. M. b. A. (1964). *Mu'cemu Tehzibu'l-Luğâ*. (C. 1-16). Kahire: Darü'l-Mısriyye.
- Ferâhîdî, E. A. H. b. A. (2003). *Kitâbu'l-Ayn*. (C. 1-4). Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye.
- Fığlalı, E. R. (2008). *İmâmiyye Şîası*. İstanbul: Ağaç Yayınları.
- Gazzâlî, E. H. M. b. M. b. M. b. A. et-Tûsî. (1985). *Kavâidü'l-Akâid*. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb.
- Hakîm es-Semerkandî, E. K. İ. b. M. b. İ. el-Kâdî. (2004). *Es-Sevâdü'l-A'zam*. İstanbul: Yasin Yayınevi.
- Hocaoğlu, M. (2019). *Konulu Tefsir ve Problemleri*. Rize: Samer Yayınları.
- İbn Ebü'l-İz, E. H. S. A. b. A. A. b. M. ed-Dımaşkî. (2002). *Şerhu'l-'Akîdeti't-Tahâviyye*, Mısır: Dâru İbnü Receb.
- İbn Fâris, E. H. A. b. Z. (1979). *Mekâyîsu'l-Luğâ*, (C. 1-6). Yy.: Dâru'l-Fikir.
- İbn Fûrek, E. B. M. b. H. el-İsfahânî en-Nisâbûrî. (2005). *Mücerredü Makâlâti's-Şeyh Ebi'l-Hasan el-Eş'arî*, Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye.
- İbn Hazm, E. M. A. b. A. b. S. el-Endelüsî el-Kurtubî. (1996). *el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvâ' ve'n-nihal*. (C. 1-5). Beyrut: Mektebetü's-Selâmi'l-Âlemiyye.
- İbn Mâce, E. A. M. b. Y. M. el-Kazvîni. (2013). *Sünen-i İbn Mâce*. (C. 1-10). İstanbul: Kahraman Neşriyat.
- İbn Sîde, E. H. A. b. İ. el-Mursî. (2000). *el-Muhkem ve'l-Muhit el-A'zam*, (C. 1-11). Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye.
- İsferâyîni, E. M. İ. Ş. b. T. b. M. el-İsfahânî. (1955). *et-Tebisîr fi'd-dîn ve temyîzi'l-fırkati'n-nâciye 'ani'l-fıraki'l-hâlikîn*. Mısır: Mektebetü'l-Hanci.
- _____, (1989). *Akîde*, Paris: yy.
- Kanter, Ö. (2017). Ebussuûd Efendi'nin Kelâmî Görüşleri. *Kelam Araştırmaları Dergisi*, 15(1), 191-218.
- Kâdî Abdülcebbâr, E. H. el-Hemedânî. (1996). *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, Kahire: Mektebetü Vehbe.
- Kitâb-ı Mukaddes*. (2001). İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi.
- Konyalı Mehmed V. E. (2018). *Akaid-i Hayriye*. Konya: Eğitim Yayınevi.

- Kurtubî, E. A. M. b. A. el-Ensârî. (2006). *el-Câmi' lî Ahkâmi'l-Kur'ân*. (C. 1-24). Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- Mâtürîdî, E. M. M. b. M. b. M. (2005). *Tevîlâtü Ehli's-Sünne/Te'vilâtu'l-Kur'ân*. (C. 1-12). İstanbul: Dâru'l-Mîzân.
- _____, (2001). *Kitâbü't-Tevhîd*. Beyrut: Dâru's-Sadr.
- Mâverdî, E. H. A. b. M. (ty.). *en-Nuket ve'l-Ûyûn/Tefsîru'l-Maverdî*. (C. 1-6). Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Mukâtil, b. S. b. B. (2002). *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. (C. 1-5). Beyrut: Müessesetü't-Târîhi'l-Arabî.
- Mutarrizî, E. F. N. (1979). *el-Muğrib fî Tertîb'l-Mu'rib*. Halep: Mektebetü Usame b. Zeyd.
- Müslim, E. H. M. b. H. b. M. el-Kuşeyrî. (1988). *Sahîh-i Muslim*. (C. 1-8). İstanbul: İrfan Yayınları.
- Nâbîga ez-Zübyânî, E. Ü. Z. b. M. b. D. b. C. (1976). *Divanu Nabîga ez-Zübyani*. Cezair: eş-Şeriketu et-Tunusiyye.
- Nesâî, E. A. A. b. Ş. b. A. (2005). *Sünen-i Nesâî*. (C. 1-3). Konya: Konya Kitapçılık.
- Nesefî, E. M. M. b. M. b. M. b. M. (1990-1993). *Tebîrâtü'l-edille fî usulü'd-dîn*. (C. 1-2). Dimeşk: el-Ma'hedü'l-İlmiyyü'l-Fransiyyü li'd-Dirâsâti'l-Arabiyye.
- _____, (2014). *Bahrü'l-keîâm fî 'akâ'idi ehli'l-İslâm*. Amman: Darü'l-Feth.
- _____, (1986). *et-Temhîd li-kavâ'idi't-tevhîd*. Kahire: Dâru't-Tıbbâtü'l-Muhammediyye.
- Nesefî, E. H. N. Ö. b. M. (2013). *Akâidü'n-Nesefî*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Nesefî, A. b. A. b. Mahmûd. (1998). *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl/Tefsîru'n-Nesefî*. (C. 1-3). Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib.
- Okuyan, M. (2013). *Kur'an-ı Kerim'de Çok Anlamlılık*. İstanbul: Düşün Yayıncılık.
- Öztürk, R. (2008). İslam Öncesi Arap Toplumunun Tanrı Tasavvuru ve Bu Tasavvurun İslam'ın Tanrı Tasavvuruna Etkisi Sorunu. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 8(2), 121-145.
- Öztürk, Y. N. (2022). *Kur'an'ın Temel Kavramları*. (C. 1-2). İstanbul: Yeni Boyut Yayınları.
- Pezdevî, E. Y. M. b. M. b. H. b. A. (2003). *Usûlü'd-Dîn*. Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye.
- Râzî, E. A. F. M. b. Ö. b. H. et-Taberistânî. (2013). *Mefâtihu'l-Ğayb/Tefsîru'l-Kebîr*. (C. 1-32). Beyrut: Kütübî'l-İlmiyye.
- _____, (2010). *Şerhu me'âlim fî usûli'd-dîn*. Amman: Dâru'l-Feth.
- Sâbûnî, E. M. N. A. b. M. b. E. B. el-Buhârî. (1969). *el-Bidâye fî Usûlü'd-Dîn*. Mısır: Dâru'l-Meârif.
- Şehristânî, E. F. T. M. b. A. b. A. (ty.). *Nihâyetü'l-ikdâm fî 'ilmi'l-keîâm*, Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye.
- Şimşek, M. S. (2012). *Hayat Kaynağı Kur'ân Tefsiri*. (C. 1-5). İstanbul: Beyan Yayınları.
- Tabâtabâî, M. H. b. M. b. M. H. (1998). *el-Mîzân Tefsîru'l-Kur'ân*. (C. 1-21). Beyrut: Müessesetü'l-Âlemi li'l-Matbûât.
- Taberî, E. C. M. b. Cerîr. (2001). *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*. (C. 1-26). Beyrut: Dâru Hicr.
- Tâhir b. Âşûr, M. (1984). *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr*. (C. 1-30). Tunus: Dâru't-Tûnûsiyye.
- Teftâzânî, S. M. b. F. Ö. b. B. A. el-Herevî el-Horâsânî. (1998). *Şerhu'l-Makâsid*. (C. 1-5). Beyrut: Âlemü'l-Kütüb.
- _____, (1987). *Şerhu'l-Akâid*. Kahire: Mektebetü'l-Külliyâti'l-Ezheriyye.

- Tehânevî, M. A. b. A. b. M. (ty.). *Keşşafu Istilahatu'l-Funun*. (C. 1-2). Beyrut: Mektebetü Lübnan.
- Tirmizî, E. İ. M. b. İ. b. S. (2007). *Sünen-i Tirmizî*. Konya: Konya Kitapçılık.
- Topaloğlu, B., & Çelebi, İ. (2019). *Kelam Terimleri Sözlüğü*. Ankara: İSAM Yayınları.
- Üsmendî, E. F. A. M. b. A. b. H. es-Semerkindî. (2019). *Lübâbü'l-keîâm*. İstanbul: TDV Yayınları.
- Yavuz, Y. Ş. (2010). Şefaat. TDV İslâm Ansiklopedisi. (C. 38, ss. 412-415). İstanbul: TDV Yayınları.
- Zemaşerî, E. K. C. M. b. Ö. b. M. (1998). *Esâsu'l-Belâğa*. (C. 1-2). Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye.
- _____, (1998). *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmizi't-Tenzîl ve Uyûnu'l-Ekâvîl fî Vucûhu't-Te'vîl*. (C. 1-6). Riyad: Mektebetü'l-Ubeykan.

Extended Abstract

Intercession is one of the notions of the Qur'an that is conceptualized within the discipline of Kalâm. Intercession has meanings such as: "helping, calling help for others, exerting one's influence to gain position or rank." As a term it means, mediating for one's forgiveness. Especially before the arrival of the Qur'an notion itself had similar meanings within the celestial religions and humane perceptions, even in Mecca society, in other words, Jahilliyah culture and idolatrousness belief. Qur'an either rejected or permitted the belief system of the society it arrived in. Sometimes by removing wrongs it tried to eliminate beliefs that are contrary to tawhid and put belief principles for humans. While not essential for faith, within the meanings it represents, in the context of eliminating shirk and having tawhid dominant, intercession has great significance. Yet, with every religion sent by Allah, there are observable differences in practition, while no difference in faith and ethic principles exists.

In the era when Qur'an arrived in Arabian geography, many different beliefs existed together. Aside from Jews and Christians, there were mushrik idolaters and also people (Hanifs) with one god belief manifested from Hz. İbrahim. Other believers aside from Hanifs were either dualists or polytheists, and they believed that angels are daughters of Allah and also they believed angels mediate between them and Allah. Within these people especially mushrik Arabs were denying Akhira.

As ayets kept coming and principles of Islam belief consisted, society and beliefs existed that era started to shake. Islam put one god belief before everything else and declared that everything belongs to Allah. Also declared the existence of Akhira and that it should be believed and rejected contrary ideas and beliefs. One of the beliefs it rejected is the belief of Intercession that has a place in the life of mushrik society. Mushriks accepted intercession for earthly life since they believed that everything is earthly life. When they met with the Akhira concept of Islam, they claimed that their mediators for their earthly lives can mediate them for the Akhira as saviors too. In this view, the Qur'an completely rejected not only saviors/mediators but also the idea of mediating.

As a topic of ghayb, intercession is to be understood at an optimum level, arriving order of the ayets should be taken into consideration. Ayets threat and reject Jews, Christians and idolater mushriks and protect mumins from this understanding, highlighting significance of the matter. In this context, the subject should be evaluated especially within the framework of great sin and the change in the meaning area should be emphasized.

Qur'an is a guidance that is sent by Allah to make Tawhid dominant and has orders and forbids that deny shirk, nifak, and küfür. Allah sent Qur'an to be read, understood, and practiced as required. Since the first prophet, it is known that belief principles did not change because all celestial religions that are based on Tawhid are Islam and all prophets are Islam prophets. Whenever societies denied their religion and prophet or distorted their religious books, Allah sent them a prophet again and restored their beliefs by asserting the truth.

Kalam discipline is a discipline that takes interest in the "belief" part of the revelation, which is classified under three main topics including theology, ulûhiyet, nübüvvet and ahiret. Subjects about Akhira also include ghayb therefore information about those subjects can only be earned through revelations. Belief in Akhira is one of the essentials of Islam belief and only can be learned by declaring of a prophet. One of the topics directly interested in prophethood is intercession. Both Jahilliyah era belief and ehl-i kitaps understanding about the matter is rejected by Qur'an.

Sahaba, knew the faith issues of the polytheist society in which they lived, their intentions and grounds for intercession. They understood the revealed revelation, and where they did not understand, they consulted the Prophet. This approach prevented any problems in understanding the revelation. After the demise of Hz. Muhammed, problems of people who had not internalized Islam yet, who couldn't demolish the belief they had before Islam, and ideas and beliefs of people from newly conquered places, paved the way for new problems. Muslims tried to prevent dangers caused by different ideas and beliefs while holding on to their own dynamics. With the new situations and problems that occurred in Islam Society, led Muslims to gather around different understandings. As time goes by, these understandings turned into creeds and evaluated problems through their own perspective. Scholars evaluated beliefs and creeds that search for a support to their own understanding and determined that each side has prioritized its ideas.

Mediator belief is a phenomenon that can be seen in Greek-Rome, Chinese and Hindu beliefs. Some passages accept and rejects intercession in Torah, and passages that accept in Bible can be found. On the other hand, there are expressions in poems from Jahilliyah Era that are about mediator creatures. The word Şefa'at, takes part in Qur'an in nineteen Suras is used and in those suras it means intercession. While totally rejected in some ayets in others there are some conditions put. Likewise, in some hadis, there are statements about the presence of

intercession and some about its absence. With these findings, Müfessirs and Mütেকellims allied about the existence of intercession.

The dispute is about who has the authority to intercede. Besides those who claim that angels, prophets, scholars, martyrs and other believers will intercede, there are also those who say that intercession belongs only to Allah. Based on some exceptions in the verses, it is asserted that those who are pleased with and permitted by Allah, who take the word from Allah, people with whom Allah is pleased, and who are witnesses to the truth will intercede. As a result of the different interpretations of the existing data by the scholars, the scope of the subject has expanded considerably. With unpredictable abuse that has no boundaries, Sufis believe that their Veli's and Şii's believe that their Imams can intercede. Based on the word "permission" mentioned in the Qur'an regarding intercession, the opinion that there will be intercession in the akhire has gained weight. However, the word "permission" does not prove that intercession will definitely take place. On the contrary, the verses that reject intercession and state that intercession belongs only to Allah put an end to the subject.

There are also different views on who will be interceded for. While some creeds say that mü'mins who commit great sins will be interceded, others claim that if they die without repentance, there will be no intercession. While some creeds say that intercession will be for raising the degree of mü'mins in heaven, some creeds have stated that it will be for those who have equal sin and good deeds and to remove believers from hell. Those who show hadith narrations as evidence have greatly expanded the scope of those who will intercede. However, in the hadiths, besides the narrations showing the existence of intercession, there are also narrations rejecting intercession.

Kalam discipline has a dynamic structure. It tried to solve every problem it faced in every era and region that is about belief subjects. Mütেকellims tried to produce solutions to intercession, savior, and mediator, within the methodology put by Kalam principle. This study has significance since it is the first study to create terminology of Qur'an notions in the Kalam principle. Yet to our knowledge intercession notion has not been studied from this view. In the significance of the notion that is talked, about in this study, this notion is picked up once again and examined, within the study of Arabic language dictionaries, jahiliyyah era poems, Kalam sources, müfessirs views on the matter, hadith corpuses, and academic studies about the matter examined to determine meanings that put on intercession notion, tried to find the answer to how it should be interpreted and terminology process tried to shown.

Journal of Social Sciences of Mus Alparslan University

anemon

Derginin ana sayfası: <http://dergipark.gov.tr/anemon>

Araştırma Makalesi • Research Article

Technical Efficiency of Physicians on a Provincial Basis in Turkey: An Application in Ministry of Health Hospitals

Türkiye’de Hekimlerin İl Bazında Teknik Etkinliği: Sağlık Bakanlığı Hastanelerinde Bir Uygulama

Mehmet ŞENER*, Vahit YİĞİT**

Abstract: This study aims to analyze the technical efficiency of the physicians working in the hospitals of the Turkish Ministry of Health of Turkey on a provincial basis. The other aim is to determine the idle inputs and under-produced outputs of the inefficient provinces. CCR and BCC models of Data Envelopment Analysis (DEA) technique were used as a method to determine the technical efficiency level of physicians. The Super-efficiency model was also used to rank the efficiency of the efficient provinces. The total number of surgical specialists, the total number of internal medicine specialists, and the total number of general practitioners were used as input variables, the total weighted number of surgeries, the total number of hospital admissions, and the total number of inpatients as output variables in this study. As a result of the analysis, 19 (23.5%) provinces were technically efficient according to the CCR model, while 28 (34.6%) provinces achieved to be technically efficient in the BCC model. The efficiency average of 81 provinces was calculated as 0.8647 in the CCR model and 0.9149 in the BCC model. As a consequence of the super-efficiency ranking of the 19 provinces that are efficient in the input-oriented CCR model, the three provinces with the highest efficiency scores were Istanbul, Ankara, and Kırıkkale, respectively. The super-efficiency score of the Istanbul Province was higher than the others, having a value above 1.7. It is a known fact that the number of physicians in Turkey is quite insufficient compared to developed countries. Therefore, instead of reducing the number of healthcare personnel in inefficient provinces, the number of healthcare personnel in efficient provinces should be increased.

Keywords: Technical Efficiency of Physicians, Ministry of Health Hospitals, Data Envelopment Analysis, Super-efficiency Analysis

Öz: Bu araştırmanın amacı, Türkiye Sağlık Bakanlığı Hastanelerinde görev yapan hekimlerin il bazında teknik etkinliğini analiz etmektir. Diğer amaç ise, etkin olmayan illerin atıl kullanılan girdilerini ve eksik üretilen çıktılarını tespit etmektir. Hekimlerin teknik etkinlik düzeyini belirleme yöntemi olarak Veri Zarflama Analizi (VZA) tekniğinin CCR ve BCC modelleri kullanılmıştır. Ayrıca etkin olan illerin etkinlik sıralamasını yapmak

* Ph.D. Student, Süleyman Demirel University, Institute of Social Sciences, Department of Health Management - Research Assistant, Mus Alparslan University, Faculty of Health Sciences, Department of Health Management
ORCID: 0000-0001-9284-673X mehmetshener02@gmail.com (Corresponding author)

** Assoc. Prof., Süleyman Demirel University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Health Management, Department of Hospital Management
ORCID: 0000-0002- 9805-8504 yigitv@hotmail.com

Cite as/ Atf: Şener, M. & Yiğit, V. (2022) Technical efficiency of physicians on a provincial basis in Turkey: an application in ministry of health hospitals. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(3), 1281-1292
<http://dx.doi.org/10.18506/anemon.1124408>

Received/Geliş: 01 Jun/Haziran 2022

Accepted/Kabul: 09 October/Ekim 2022

Published/Yayın: 30 December/Aralık 2022

e-ISSN: 2149-4622. © 2013-2022 Muş Alparslan Üniversitesi. TÜBİTAK ULAKBİM DergiPark ev sahipliğinde. Her hakkı saklıdır.

için Süper Etkinlik modeli kullanılmıştır. Araştırmada, toplam cerrahi uzman hekim sayısı, toplam dâhili uzman hekim sayısı, toplam pratisyen hekim sayısı girdi; toplam ağırlıklı ameliyat sayısı, toplam hastane başvuru sayısı ve toplam yatan hasta sayısı ise çıktı değişkeni olarak kullanılmıştır. Analiz sonucunda, CCR modeline göre, 19 (%23,5) il teknik etkin olurken, BCC modelinde 28 (%34,6) il teknik etkin olmayı başarmıştır. 81 ilin etkinlik ortalaması CCR modelinde 0,8647, BCC modelinde ise 0,9149 olarak hesaplanmıştır. Girdi yönelimli CCR modelinde etkin olan 19 ilin süper etkinlik sıralaması sonucunda, etkinlik skoru en yüksek üç il sırasıyla İstanbul, Ankara ve Kırıkkale olmuştur. İstanbul ili süper etkinlik skoru 1,7 üzerinde bir değer olarak diğer illere göre oldukça yüksek çıkmıştır. Gelişmiş ülkelere göre Türkiye’de hekim sayısı oldukça yetersiz olduğu açık bir gerçektir. Bu sebeple etkin olmayan illerde sağlık personelinin azaltılması yerine, etkin olan illere yönelik sağlık personeli sayısının artırılması yoluna gidilmelidir.

Anahtar Kelimeler: Hekimlerin Teknik Etkinliği, Sağlık Bakanlığı Hastaneleri, Veri Zarflama Analizi, Süper Etkinlik Analizi

Introduction

Hospitals across the world constitute the basic cost element of healthcare systems (Kohl et al., 2019: 245). Almost half of the resources allocated to public healthcare services in developing countries are used by hospitals (Çalışkan, 2016: 3). The ineffective use of resources is considered the main reason for the hospital costs increase (Olesen and Petersen, 2002: 83; Torabipour et al., 2014: 1576). Hospitals that exclude the efficiency of resource utilization may put the financial sustainability of the health system at risk (Yeşilyurt ve Selamzade, 2021: 1000). Increasing pressure on the most effective use of scarce resources in healthcare services has increased the importance of efficiency analyses for the comparison of the relative performances of hospitals (Jacobs, 2001: 103). When considering the difficulties in financing healthcare services, especially in developing countries, ensuring efficiency and productivity in the production of healthcare services in hospitals become more of an issue (Çalışkan, 2016: 3-4). Although the productivity problem in healthcare organizations is one of the first identified problems, any standard prescription has not yet been provided for the performance and productivity problems (Yiğit, 2020: 28).

The Health Transformation Program (HTP) was introduced in 2003 to organize, finance, and deliver healthcare services effectively, efficiently, and fairly in Turkey (Sağlık Bakanlığı, 2003: 24; Tengilimoğlu et al., 2014: 138). One of the most important developments of the HTP is the establishment of the Public Hospitals Administration of Turkey in 2011 to ensure professionalization in the management of healthcare institutions, increase quality, prevent waste of resources and evaluate the effectiveness and efficiency of service delivery (SASAM, 2015). Due to these developments in the healthcare system, it is aimed to find a solution to the efficient management of scarce resources, which is the major issue of healthcare organizations (Yiğit, 2016: 10).

Healthcare services in labor-intensive hospitals are provided by healthcare professionals who have a higher level of education and professionalism. On the other hand, physician fees constitute a significant part of healthcare spending. There is a significant impact on the number of doctors in Turkey on healthcare spending. Therefore, the effective and efficient management of human resources, which are scarce in health, has always been among the current field of interest of policymakers in health (Avcı and Ağaoğlu, 2014: 85; Sumer et al., 2019; Şener et al., 2019: 274; Çınaroğlu, 2021: 237).

Although the number of health professionals in Turkey has increased continuously over the years, it is below the OECD average with respect to the total number of physicians and nurses-midwives per 100.000 people. While the total number of physicians per 100.000 population is 193 in Turkey, the OECD average is 352, 284 in England, 261 in the USA, and 431 in Germany (Sağlık Bakanlığı, 2019; Zekioglu and Tengilimoğlu, 2021: 561). The insufficient number of physicians in international comparisons causes the number of visits to physicians per capita to be high. While the number of visits to physicians per capita was 9.8 in Turkey in 2017, it was 6.6 in OECD countries on average (Sağlık Bakanlığı, 2019). Therefore, although physicians, who are the most important element of health human resources in Turkey, are few, they confront an intense workload in parallel with the goals to increase access and use to health with the HTP (Çınaroğlu, 2021: 240).

Data Envelopment Analysis (DEA) method is often used to evaluate the performance of several organizational forms in the health sector, including hospitals, nursing homes, doctors, and healthcare organizations (Sherman and Zhu, 2006: 203; Nayar and Ozcan, 2008: 193). Data Envelopment Analysis (DEA) is a non-parametric methodology based on mathematical programming for comparing the efficiency of Decision Making Units (DMUs) using multiple inputs to outputs (Applanaidu et al., 2014: 329; Cook et al., 2014). In DEA, defined as the ratio of weighted inputs and outputs, we calculate the efficiency score, which is then compared to that of the best performing DMUs (Applanaidu et al., 2014: 329). Inefficient hospitals need to increase their output or reduce their idle inputs in order to be efficient. Therefore, DEA is a very useful technique for hospital managers who want to identify performance improvement opportunities (Nayar and Ozcan, 2008: 195).

DEA can basically analyze by taking into account the situation of constant return to scale and variable return to scale, and every single model used can be either input-oriented or output-oriented, or non-oriented (Dinçer, 2011: 71). The most preferred methods in DEA are the input and output-oriented Charnes-Cooper-Rhodes (CCR) and Banker-Charnes-Cooper (BCC) models. The CCR model performs efficiency analysis at the optimal scales of all DMUs, being under the assumption of constant returns to the scale it operates. The BCC model also measures efficiency under the assumption of variable returns to scale, providing the efficiency to be divided into technical and scale efficiencies (Khezrimotlagh and Chen, 2018: 268). While the input-oriented DEA method reveals the optimal combination of input required to obtain the maximum output, the output-oriented model aims to produce the maximum output with the present combination of input (Ozcan et al., 2010; Ozcan, 2013: 222; Yiğit & Esen, 2017: 26).

In DEA models, the efficiency score of all DMUs with optimum performance is calculated to be 1. In other words, DEA evaluates the relative efficiency of DMUs but does not allow any ranking of the efficient units themselves. Super-efficiency analysis was developed for ranking and comparing the DMUs (Andersen & Petersen, 1993; Ozcan, 2014: 121). Super-efficiency analysis is performed with the data of efficient DMUs, excluding DMUs that are inefficient in other DEA models.

This study aims to measure the technical efficiency of physicians in the hospitals of the Turkish Ministry of Health through the DEA method. For this purpose, the efficiency analyses related to the Ministry of Health hospitals in 81 provinces were determined by the DEA method. A super-efficiency analysis was also performed to determine the efficiency ranking for the efficient provinces. In the DEA method, efficiency aims to produce maximum outputs with minimum inputs. This study aimed to determine the inputs (physicians) used idle in the Ministry of Health hospitals on a provincial basis and the amount of under-produced output, as well as the inputs that need to be increased in the super-efficient provinces and the overproduced outputs.

Materials and Methods

The target population of the study consists of public hospitals of the Turkish Ministry of Health. The sample was not selected in the study, and the entire target population was reached. We included 81 provinces in the sample in this context. The data used in the study were derived from "Public Hospitals' Health Statistical Yearbook 2017". After the data obtained for the study were made suitable for analysis in Microsoft Excel, the efficiency analyzes were performed through the DEA-Solver-Pro 15 package program. The total number of surgical specialists, the total number of internal medicine specialists, and the total number of general practitioners were used as input variables, the total weighted number of surgeries, the total number of hospital admissions, and the total number of inpatients as output variables in the study. The weighted number of surgeries used as the output variable was formed by the weighted average of the total number of A, B, and C surgeries. In calculating the weighted average of the surgery, the coefficients in the surgery indicator per operating table included in the "productivity application scorecard indicators card RV-05-2" guide were used (TKHK, 2016; Esen, 2019: 118). The weighted number of surgeries is calculated with the formula given below.

$$\text{Weighted Number of Surgeries} = (A \times 5) + (B \times 3) + (C \times 2)$$

In the study, the efficiency analyzes of the Ministry of Health hospitals on a provincial basis were evaluated with the input-oriented CCR and input-oriented BCC models, which aim at the optimal combination of input required to achieve the highest output. The efficiency ranking of the efficient provinces was measured with the non-oriented super SBM (slack based model).

Results

Descriptive statistics related to the input and output variables used in the technical efficiency analysis of physicians in the hospitals of the Ministry of Health are given in Table 1. Ministry of Health hospitals have an average of 176,1 surgical specialists, 175,7 internal medicine specialists, and 118,8 general practitioners on a provincial basis. An average of 28.037,8 weighted A, B, and C surgeries, 4.416.644 hospital admissions, and 95.328,2 inpatient treatments occurred in the hospitals of the Turkish Ministry of Health hospitals.

Table 1. Descriptive Statistics on Input and Output Variables Used in Physicians' Efficiency Analysis in Turkish Ministry of Health Hospitals

Variables	Max	Min	Average	Standard Deviation
X1: Total Number of Surgical Specialists	2690	19	176,1	350,2
X2: Total Number of Internal Medicine Specialists	306	86	175,7	44,3
X3: Total Number of General Practitioners	860	14	118,8	110,9
Y1: Total Weighted Number of Surgery	401205,3	1347,7	28037,8	51268,8
Y2: Total Number of Admissions	57536449	330428	4416644	7149981,6
Y3: Total Number of Inpatients	923853	6624	95328,2	123027

In Table 2, the summary results of technical efficiency for the input-oriented CCR and the input-oriented BCC model are given. According to the CCR model, 19 (23.5%) provinces were technically efficient, while 28 (34.6%) provinces were technically efficient in the BCC model. The efficiency average of 81 provinces was calculated as 0.8647 in the CCR model and 0.9149 in the BCC model. While Ağrı, Antalya, Ardahan, Bartın, Bayburt, Düzce, Kilis, Tunceli, and Yalova provinces were inefficient in the input-oriented CCR model, they achieved to be efficient in the input-oriented BCC model (Table 3).

Table 2. The Summary Results of Technical Efficiency for the Input-Oriented CCR and the Input-Oriented BCC Model for Provinces

Variables	Input-oriented CCR	Input-oriented BCC
Total Number of Provinces	81	81
Number and percentage of efficient provinces	19 (%23,5)	28 (%34,6)
Number and percentage of inefficient provinces	62 (%76,5)	53 (%65,4)
Average Efficiency of all provinces	0,8647	0,9149
The maximum efficiency value of all provinces	1	1
The minimum efficiency value of all provinces	0,5168	0,6624
The efficiency the of the standard deviation of all provinces	0,1251	0,0958

Reaching the efficiency score by inefficient provinces is possible by improving the idle inputs and under-produced outputs. Table 3 shows the potential improvement percentages of inefficient provinces in terms of idle inputs and under-produced outputs according to the input-oriented CCR model. Accordingly, Tunceli, which is in the last place in the CCR model efficiency score, used the total number of surgical specialists, the total number of internal medicine specialists, and the total number of

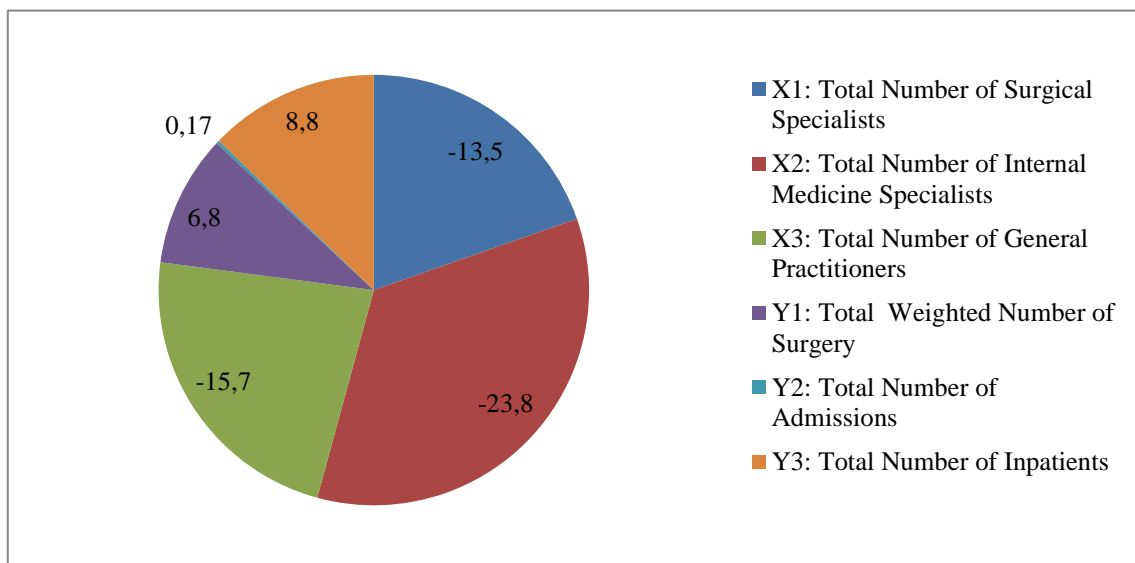
general practitioners as idle at a rate of 48.3%, 87.5%, and 48.3%, respectively. 40.3% of the total number of surgeries and 20.3% of the total number of inpatients were also under-produced. In the province of Muş, the total number of surgical specialists and the total number of internal medicine specialists were used idle at the rate of 19.7%, and the total number of general practitioners at the rate of 26.9%. While Muş was efficient in terms of the total number of hospital admissions, like in Tunceli, the total number of surgeries and the total number of inpatients under-produced the output by 20% and 22.8%, respectively. Similar evaluations can be made for other provinces in Table 3.

Table 3. Efficiency Scores of Inefficient Provinces according to Input Oriented CCR Model and Idle Used Inputs and Under-produced Outputs (%)

No.	DMU	CCR-I	BCC-I	Idle Used Inputs (%)			Under-produced Outputs (%)		
				X1	X2	X3	Y1	Y2	Y3
1	Adana	0,930	0,958	-7,0	-7,0	-13,6	0	5,4	3,8
2	Ağrı	0,903	1	-9,7	-9,7	-9,7	32,1	0	5,3
3	Amasya	0,786	0,790	-21,3	-47,7	-21,3	0	0	17,3
4	Antalya	0,981	1	-1,8	-1,8	-1,8	0	3,4	1,5
5	Ardahan	0,565	1	-43,4	-82,3	-43,4	0	0	27,8
6	Artvin	0,693	0,728	-30,7	-30,9	-59,6	4,4	0	3,1
7	Aydin	0,871	0,871	-12,9	-12,9	-12,9	8,1	0	0
8	Balıkesir	0,929	0,958	-7,1	-7,1	-7,1	0	0	14,9
9	Bartın	0,886	1	-11,4	-52,9	-11,4	8,1	0	0
10	Batman	0,898	0,994	-10,2	-10,2	-10,2	0	0	0
11	Bayburt	0,700	1	-29,9	-85,9	-29,9	0	0	0
12	Bilecik	0,755	0,829	-24,5	-59,2	-24,5	0	0	64,2
13	Bingöl	0,670	0,766	-30,0	-56,4	-30,1	14	0,3	0
14	Bitlis	0,868	0,884	-13,1	-39,8	-36,4	0	0	0
15	Bolu	0,851	0,919	-14,8	-60,1	-14,8	11,3	0	0
16	Burdur	0,865	0,866	-13,4	-67,1	-13,4	0	0	0
17	Çanakkale	0,723	0,731	-27,6	-47,4	-27,6	0	0	39,6
18	Çankırı	0,825	0,949	-17,4	-66,9	-17,4	0	0	25,7
19	Çorum	0,694	0,709	-30,5	-30,5	-30,5	10,6	0	4,2
20	Düzce	0,725	1	-27,5	-51,6	-27,5	0	0	17,8
21	Edirne	0,846	0,860	-15,3	-15,3	-15,3	3,3	0	4,9
22	Elazığ	0,680	0,723	-31,9	-31,9	-31,9	11	0	0
23	Erzincan	0,608	0,708	-39,1	-59,3	-39,1	0	0	11,7
24	Erzurum	0,900	0,901	-9,9	-9,9	-17,2	0	2,5	15,6
25	Giresun	0,946	0,954	-5,39	-44,2	-22,1	0	0	4,4
26	Gümüşhane	0,641	0,878	-35,8	-74,6	-35,8	0	0	3,5
27	Hakkari	0,780	0,896	-22,1	-22,1	-22,1	23,7	0	0
28	Hatay	0,927	0,939	-7,2	-7,2	-8,8	0	0	0,3
29	Isparta	0,852	0,858	-14,7	-14,7	-14,7	0	2,1	0
30	Izmir	0,894	0,896	-10,5	-10,5	-10,5	6,5	0	16,2
31	Karabuk	0,658	0,662	-34,1	-72,6	-34,1	0	0	10,4
32	Kars	0,719	0,816	-28,1	-49,5	-31,6	0	0	35,4
33	Kastamonu	0,859	0,864	-14,1	-39,1	-31,9	0	0	43,4
34	Kayseri	0,931	0,983	-6,9	-6,9	-6,9	67,6	0	2,3
35	Kırklareli	0,746	0,849	-25,3	-25,3	-25,3	1,5	0	0
36	Kırşehir	0,703	0,777	-29,7	-44,1	-29,7	96,9	0	0
37	Kilis	0,959	1	-4,1	-47,5	-41,1	0	0	0,5
38	Kocaeli	0,956	0,982	-4,3	-4,3	-4,3	22,4	0	55,1
39	Konya	0,955	0,960	-4,4	-4,4	-4,4	1,4	0	0
40	Kütahya	0,957	0,968	-4,2	-4,5	-4,2	0	0	0,2
41	Malatya	0,798	0,811	-20,1	-20,1	-20,1	6,1	0	8,8

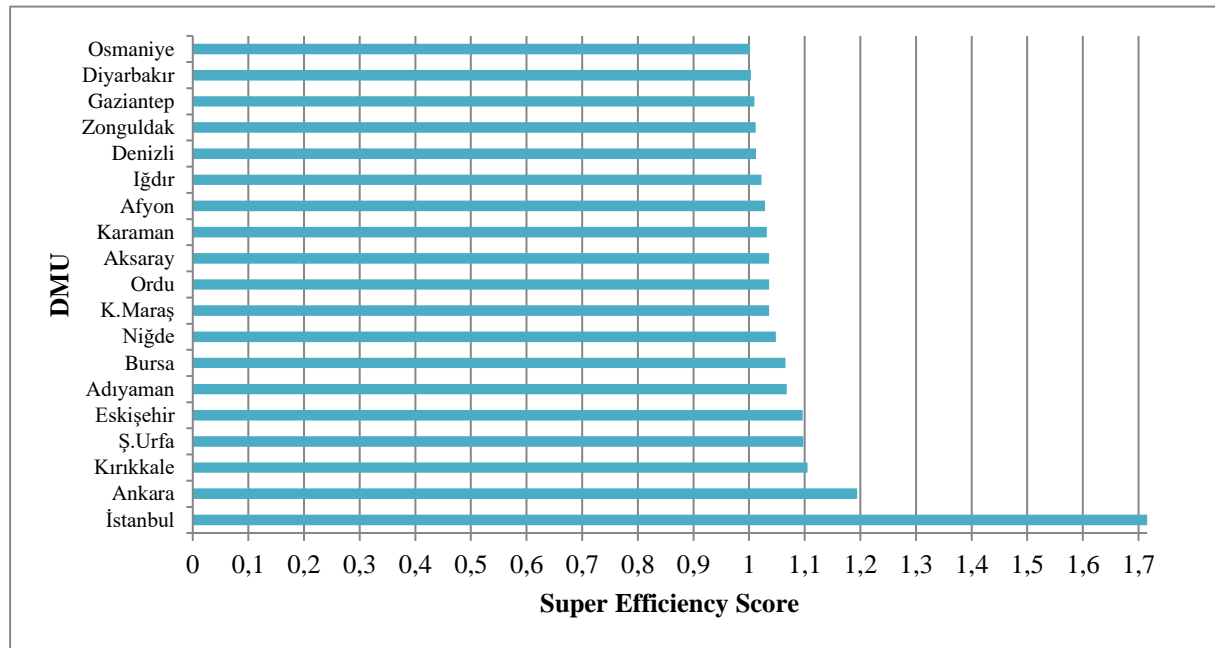
42	Manisa	0,897	0,899	-10,2	-10,2	-10,2	19,3	0	24,8
43	Mardin	0,850	0,944	-14,9	-14,9	-19,5	0	0	0
44	Mersin	0,907	0,907	-9,2	-9,2	-9,2	2,1	0	0
45	Muğla	0,719	0,751	-28,1	-28,1	-28,1	0	0	10,1
46	Muş	0,803	0,855	-19,6	-19,6	-26,8	20,1	0	22,8
47	Nevşehir	0,880	0,958	-11,9	-16,3	-11,9	0	0	0
48	Rize	0,823	0,825	-17,7	-20,3	-17,7	0	0	0
49	Sakarya	0,936	0,957	-6,4	-6,4	-6,4	0	0	12,1
50	Samsun	0,971	0,977	-2,9	-2,9	-2,9	0	0	28,8
51	Siirt	0,790	0,900	-21,1	-42,9	-25,50	0	0	0,1
52	Sinop	0,770	0,802	-23,1	-76,4	-23,1	0	0	7,9
53	Sivas	0,891	0,892	-10,8	-10,8	-10,8	50,4	0	59,4
54	Şırnak	0,750	0,931	-25,0	-25,0	-25,0	0	0	12,1
55	Tekirdağ	0,910	0,968	-9,0	-9,0	-9,0	14,3	0	36,8
56	Tokat	0,991	0,993	-0,9	-0,9	-5,7	0	0	8,1
57	Trabzon	0,780	0,781	-21,9	-41,9	-21,9	0	0	17,2
58	Tunceli	0,517	1	-48,3	-87,5	-48,3	40,3	0	20,3
59	Uşak	0,867	0,867	-13,3	-17,4	-13,3	0	0	0
60	Van	0,965	0,969	-3,4	-3,4	-3,4	43,8	0	0
61	Yalova	0,943	1	-5,7	-5,7	-5,7	7,1	0	0
62	Yozgat	0,614	0,688	-38,5	-38,5	-47,3	27,1	0	13,9
Average		0,864	0,915	-13,5	-23,8	-15,7	6,8	0,2	8,8
Max		1	1	0	0	0	96,9	5,4	64,2
Min		0,517	0,662	-48,3	-87,5	-59,6	0	0	0
St Dev		0,125	0,096	12,5	25,4	14,3	16,1	0,8	14,6

The distribution of the idle used input and under-produced output averages of the provinces according to the variables is given in Figure 1. Accordingly, the total number of internal specialist physicians among the input variables was the most idle-used variable (-23.8%). 15.7% of the total number of general practitioners and 13.5% of the total number of surgical specialists were used as idle. Among the output variables, 8.8% of the total number of inpatients and 6.8% of the total number of surgeries were under-produced. Nevertheless, the total number of hospital admissions is very close to the efficiency (0,17%).

Figure 1. Average Percentage of Idle Used Input and Under-produced Output of Provinces according to Input Oriented CCR Model

It is not possible to rank the DMUs that are efficient in the efficiency measurements made with DEA, since the efficiency score is calculated as 1,000. To make the efficiency ranking for the efficient provinces, the inefficient provinces were excluded from the analysis, and the super-efficiency model was applied with the data of the efficient provinces. In Figure 2, the super-efficiency ranking for the 19 provinces that are efficient in the input-oriented CCR model is given. Accordingly, the three provinces with the highest efficiency scores were Istanbul, Ankara, and Kırıkkale, respectively. The super-efficiency score of the Istanbul Province achieved to be higher than the others, having a value above 1.7.

Figure 2. Super-Efficiency Ranking of the Efficient Provinces in the Input-Oriented CCR Model (Non-Oriented Super-CCR)

Table 4 includes the super-efficiency scores of the efficient provinces, the inputs required to be increased, and the percentages of the over-produced outputs. In Istanbul, which has the highest super-efficiency score, the number of internal medicine specialists should be increased by 108.6% and the number of surgical specialists by 5.1%. In Ankara, the number of general practitioners should be increased by 47.7%. In addition, the total number of hospital admissions in Ankara occurred 13.3% higher. While the number of internal medicine specialists was severely deficient in Istanbul, it was included at full capacity in other super-efficient provinces. Except for Aksaray, Ankara, Diyarbakır, Iğdır, and Zonguldak, the number of surgical specialists should be increased in other provinces. The number of general practitioners should also be increased in Ankara, Aksaray, Bursa, and Eskişehir provinces.

Table 4. Super-Efficiency Scores of Efficient Provinces and Inputs to be Increased and Over-Produced Outputs (%)

No.	DMU	Super-efficiency Score	Inputs to be increased (%)			Over-Produced Outputs (%)		
			X1	X2	X3	Y1	Y2	Y3
1	Adıyaman	1,067	7,2	0	0	0	0	0
2	Afyon	1,028	8,3	0	0	0	0	-18,3
3	Aksaray	1,035	0	0	8,3	-3,9	0	0
4	Ankara	1,194	0	0	47,7	0	-13,3	0
5	Bursa	1,065	9,3	0	3,3	0	0	0

6	Denizli	1,012	3,6	0	0	0	-1,2	0
7	Diyarbakır	1,003	0	0	0	-10	-8,2	0
8	Eskisehir	1,096	21,5	0	4,8	0	0	0
9	Gaziantep	1,009	1,4	0	0	0	-3,4	0
10	Iğdır	1,022	0	0	0	-31,5	0	-23
11	Istanbul	1,715	5,1	108,6	0	0	0	0
12	K.Maraş	1,036	9,1	0	0	0	0	-3,7
13	Karaman	1,031	9,2	0	0	0	0	-31,1
14	Kırıkkale	1,105	18,1	0	0	0	-43,1	0
15	Niğde	1,048	7,3	0	0	-25,0	0	0
16	Ordu	1,036	0,5	0	0	0	-10,2	0
17	Osmaniye	1,001	0,4	0	0	0	0	0
18	Ş.Urfa	1,097	7,2	0	0	-19,2	0	0
19	Zonguldak	1,011	0	0	0	0	0	-4,5
Average		1,085	5,7	5,7	3,3	-4,7	-4,2	-4,2
Max		1,715	21,5	108,6	47,7	0	0	0
Min		1,001	0	0	0	-31,5	-43,1	-31,1
Standard Deviation		0,159	6,2	24,9	10,9	9,6	10,2	9,2

Discussion and Conclusion

In this study, the technical efficiency of physicians in public hospitals of the Turkish Ministry of Health was measured by the DEA method. As a result of the study, 19 (23.5%) provinces were technically efficient according to the CCR model, while 28 (34.6%) provinces were technically efficient in the BCC model. The efficiency average of 81 provinces was calculated as 0.8647 in the CCR model and 0.9149 in the BCC model. While Ağrı, Antalya, Ardahan, Bartın, Bayburt, Düzce, Kilis, Tunceli, and Yalova provinces were inefficient in the input-oriented CCR model, they achieved to be efficient in the input-oriented BCC model. As a consequence of the super-efficiency ranking of the 19 provinces that are efficient in the input-oriented CCR model, the three provinces with the highest efficiency scores were Istanbul, Ankara, and Kırıkkale, respectively. The super-efficiency score of the Istanbul Province was higher than the others, having a value above 1.7. The most significant reasons for the high efficiency of physicians in Istanbul and Ankara are the high health outcomes because of the population density of these provinces and the high level of preference for physicians due to socio-economic and political factors. Inequalities in the distribution of physicians may lead to inequalities in the delivery of healthcare services.

Measuring physician productivity is one of the tools for determining how to use manpower resources. According to Chilingirian and Sherman (1990), physicians control more than 80 percent of the decisions that affect health costs. It has a considerable influence on the efficiency of hospitals. However, there exist very few studies investigating the technical efficiency of physicians in Turkey. In a study performed by Yiğit (2017), which analyzed the technical efficiency of physicians working in a university hospital in the performance-based supplementary payment system, we found that physician productivity was 67% on average according to the BBC model and 57% according to the CCR model.

In a study performed in the random-effects meta-analysis model to evaluate the technical efficiency of healthcare organizations in Turkey in 2020, the productivity score of hospitals was 0.82 (G.A; 0.78-0.86; $p < 0.05$). It was also found that the Ministry of Health, Private, University, and Mixed ownership status ($Q_b = 9.67$; $p > 0.05$) and publication type ($Q_b = 3.88$; $p > 0.05$) did not have a moderator role in the studies included in the meta-analysis (Yiğit, 2020: 24).

Esen and Yiğit (2019) found that approximately 63.3% of the hospitals (CCR) were inefficient in the efficiency analysis study of Ministry of Health hospitals in the Mediterranean Region. The average productivity of hospitals was found to be 0.91 (CCR), 0.95 (BCC), and scale efficiency to be 0.96. Çalışkan (2020) found that 29 (33%) associations of public hospitals provide efficient service, while 59 (67%) associations of public hospitals provide inefficient service. Çakmak et al. (2009) found that approximately 1/3 of the public hospitals within the scope of the study operate efficiently, and 2/3 of

them inefficiently. Yazıcı and Çiçen (2021) found that 72 hospitals out of 124 public hospitals in the Black Sea region were efficient, and 52 hospitals were inefficient.

Keskin (2018) calculated the technical efficiency of 301 Ministry of Health Hospitals by using DEA method. As a result of DEA efficiency, 71.79% of hospitals in role A1 (training and research), 57.89% of hospitals in role A2, 33.17% of hospitals in role B and 30.03% of hospitals in role C are technically found to be efficient. As a result of the study, we found that the number of hospitals providing efficient service in the A1 group training and research hospitals is generally higher than the other group hospitals.

In his study, Yiğit (2016) found that about 31% of the Public Hospital Associations operate efficiently and 69% inefficiently. In consequence of the study, he emphasized that policies that will cause inefficient results related to resource allocation in healthcare services are implemented due to problems in healthcare service delivery plan, depending on the injustice in terms of the number of patient beds and physicians per capita in Turkish Public Hospitals. In the study, it is stated that group A surgeries should be increased by 886% in the province of Tunceli, but only if a qualified physician and the required infrastructure is provided to perform this surgery. In this study, the total number of surgeries should increase by 40.3% and the total number of inpatients by 20.3% in Tunceli. However, the required physical and technological health infrastructure must be provided for the occurrence of this increase.

In Turkey, regional agglomerations occur in health service purchases due to unbalanced distribution on the basis of provinces in terms of the number of beds, medical devices, and tools constituting healthcare services, healthcare organizations, health workforce, and other physical resources. (Demir, 2019: 84-85). To prevent this, the Ministry of Health should also consider the technical efficiency of hospitals in determining health policy and allocating resources.

Both the number and distribution of physicians in a country are essential to ensure equal access to health care (Sousa et al. 2012). The lack of healthcare professionals continues to be a problem even in many developed countries (Barber and López-Valcárcel 2010; Avcı and Ağaoğlu, 2014: 85). The number of physicians in Turkey is insufficient in international comparisons, and they face an excessive workload against increasing demand for healthcare services and unpredictable health crises (Çınaroğlu, 2021: 248).

Due to the lack of healthcare personnel in Turkey, the supply of personnel falls short of the demand for healthcare services (Sağlık Bakanlığı, 2017: 165). Because the number of doctors per capita is very low, examination times are also very short. They provide quantitatively more intensive health care services in provinces where the technical efficiency of physicians is above 1,000, especially in İstanbul, Ankara, Kırıkkale, Şanlıurfa, Eskişehir, and Adıyaman, which have the highest efficiency and compared to provinces with technical efficiency below 1,000. Therefore, instead of reducing the number of health personnel in inefficient provinces, the number of physicians in efficient provinces should be increased. Therefore, considering the demand for healthcare services in the employment policy of professional healthcare personnel in healthcare organizations, it is recommended to attach priority to provinces with high efficiency.

References

- Andersen, P. ve N.C. Petersen, N.C. (1993). A procedure for ranking efficient units in data envelopment analysis. *Management Science*, 39, 1261-1264.
- Applanaidu, S. D., Samsudin, S., Ali, J., Dash, U., & Chik, A. R. (2014). Technical and scale efficiency of public district hospitals in Kedah, Malaysia: a data envelopment analysis (DEA). *Journal of Health Management*, 16(3), 327-335.
- Avcı, K. & Ağaoğlu, S. (2014). Türkiye’de sağlık insan kaynakları planlaması. *Sağlıkta Performans ve Kalite Dergisi*, 7(1): 83-94.

- Barber P, López-Valcárcel BG (2010). Forecasting the need for medical specialists in Spain: application of a system dynamics model. *Human Resources for Health*; 8-24.
- Chilingerian, J. A., & Sherman, H. D. (1990). Managing physician efficiency and effectiveness in providing hospital services. *Health Services Management Research*, 3(1), 3-15.
- Cook, W. D., Tone, K., & Zhu, J. (2014). Data envelopment analysis: prior to choosing a model. *Omega*, 44, 1-4.
- Çakmak, M., Öktem, M. K., & Ömürgönülşen, U. (2009). Türk kamu hastanelerinde teknik verimlilik sorunu: Veri zarflama analizi tekniği ile Sağlık Bakanlığı'na bağlı kadın doğum hastanelerinin teknik verimliliklerinin ölçülmesi. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 12(1), 1-36.
- Çalışkan, H. (2020). Kamu hastane birliklerinin verimlilik düzeylerinin veri zarflama analizi ile değerlendirilmesi. *Verimlilik Dergisi*, (2), 157-178.
- Çalışkan, Z. (2016). Kamu hastane birlikleri performansının Pabón Lasso modeli ile analizi. *Sosyal Güvence*, (10), 1-24.
- Çınaroğlu, S. (2021). Türkiye'de iller düzeyinde sağlık personeli dağılımı ve daha etkin politika ihtiyacı. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 24(2), 235-254.
- Demir, Ş. (2019). Sağlık hizmetlerinde bölgesel eşitsizliklerin analizi ve Türkiye örneği (Master's Thesis, Trakya Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez No.550253).
- Dinçer, S. (2011). *Stratejik planlama ve veri zarflama analizinde etkinlik ölçümü*. İstanbul: Der Yayınları.
- Esen, H. (2019). Hastane performansının çok kriterli karar verme yöntemleri ile değerlendirilmesi. (Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez No. 580460).
- Esen, H. & Yiğit, V. (2019). Kamu hastanelerinde verimlilik ölçümü: Akdeniz bölgesi örneği. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6(7), 133-144.
- Public Hospitals' Health Statistical Yearbook 2017 (Kamu Hastaneleri İstatistik Yıllığı 2017). <https://khgm.saglik.gov.tr/Eklenti/21853/0/kamu-hastaneleri-istatistik-raporu--2017pdf.pdf> (Accessed 10.04. 2022).
- Jacobs, R. (2001). Alternative methods to examine hospital efficiency: data envelopment analysis and stochastic frontier analysis. *Health Care Management Science*, 4(2), 103-115.
- Keskin, H. İ. (2018). Türkiye'de sağlıkta dönüşüm programı ve kamu hastanelerinin etkinliği. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 18(38), 124-150.
- Khezrimotlagh, D., & Chen, Y. (2018). *Decision making and performance evaluation using data envelopment analysis*. Switzerland: Springer International Publishing.
- Kohl, S., Schoenfelder, J., Fügner, A., & Brunner, J. O. (2019). The use of data envelopment analysis (DEA) in healthcare with a focus on hospitals. *Health Care Management Science*, 22(2), 245-286.
- Nayar, P., & Ozcan, Y. A. (2008). Data envelopment analysis comparison of hospital efficiency and quality. *Journal of Medical Systems*, 32(3), 193-199.
- Olesen, O. B., & Petersen, N. C. (2002). The use of data envelopment analysis with probabilistic assurance regions for measuring hospital efficiency. *Journal of Productivity Analysis*, 17(1), 83-109.

- Ozcan, Y. A. (2014). *Health care benchmarking and performance evaluation: an assessment using data envelopment analysis (DEA)*. International Series in Operations Research & Management Science. 2.ed. San Francisco: Springer. New York.
- Ozcan Y. A, Lins M. E., Lobo M. S. C., da Silva A. C. M., Fiszman R., & Pereira B. B. (2010). Evaluating the performance of Brazilian university hospitals. *Annals of Operations Research*. 178(1): 247–61.
- Özcan Y. A. (2013). *Sağlık kurumları yönetiminde sayısal yöntemler*. (Ş. Kavuncubaşı ve S. Yıldırım, Çev.) Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Sağlık Bakanlığı (2003). Sağlıkta dönüşüm, Ankara. <https://www.saglik.gov.tr/TR,11415/saglikta-donusum-programi.html> (Accessed 15.04.2022).
- Sağlık Bakanlığı, T. S. (2017). Türkiye sağlık personeli memnuniyet araştırması. Sağlık Bakanlığı Yayını,(1077). <https://ekutuphane.saglik.gov.tr/Ekutuphane/kitaplar/SAGEMpersonelMemnuniyeti2017.pdf> (Accessed 12.04.2022).
- Sağlık Bakanlığı (2019). Sağlık istatistik yıllığı. <https://www.saglik.gov.tr/TR,84930/saglik-istatistikleri-yilliklari.html> (Accessed 14.04. 2022).
- SASAM. (2015). Kamu hastane birlikleri saha araştırması. Ankara, Sağlık ve Sosyal Hizmet Çalışanları Sendikası. <https://www.saglikxen.org.tr/cdn/uploads/gallery/pdf/20227bd76a4a877b1f04c9c377bd5e57.pdf> (Accessed 10.04. 2022).
- Sherman, H. D., & Zhu, J. (2006). *Service productivity management: improving service performance using data envelopment analysis (DEA)*. Springer Science & Business Media.
- Sousa, A., Dal Poz, M. R., & Carvalho, C. L. (2012). Monitoring inequalities in the health workforce: the case study of Brazil 1991–2005. *PloS one*, 7(3), e33399.
- Sumer, S., Shear, J., & Yener, A.L. (2019). *Building an improved primary health care system in Turkey through care integration*. Washington: The World Bank.
- Şener, M., Aslan, Y., & Yiğit, V. (2019). Sağlık göstergelerinin yapısal eşitlik modellemesi ile test edilmesi. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(18), 268-276.
- Tengilimoğlu, D., Işık, O. ve Akbolat, M. (2014). *Sağlık işletmeleri yönetimi*. Ankara: Nobel Akademik Yayınları, Geliştirilmiş 6. Basım.
- TKHK. (2016). Verimlilik karne uygulaması gösterge kartları rv-05-2. İzleme, Ölçme ve Değerlendirme Kurum Başkan Yardımcılığı Verimlilik ve Kalite Yönetimi Daire Başkanlığı. <https://khgmverimlilikkalitedb.saglik.gov.tr/Eklenti/23319/0/verimlilik-karnesi-gosterge-kartlari-rv-05-25pdf.pdf> (Accessed 12.04. 2022).
- Torabipour, A., Najarzadeh, M., Mohammad, A. R. A. B., Farzianpour, F., & Ghasemzadeh, R. (2014). Hospitals productivity measurement using data envelopment analysis technique. *Iranian Journal of Public Health*, 43(11), 1576.
- Yazıcı, U., & Çiçen, Y. B. (2021). Karadeniz bölgesindeki devlet hastanelerinin sağlık hizmetleri etkinliğinin analizi: 2018 yılı için veri zarflama analizinden bulgular. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 10(3), 341-352.
- Yeşilyurt, Ö., & Selamzade, F. (2021). Muş devlet hastanesi servis etkinliklerinin veri zarflama analizi ile değerlendirilmesi. *Alanya Akademik Bakış*, 5(2), 999-1014.
- Yiğit, A. (2020). Türkiye’de hastane verimliliğinin meta analiz yöntemiyle tespit edilmesine yönelik bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 11(1), 24-32.

- Yiğit, V. (2016). Hastanelerde teknik verimlilik analizi: kamu hastane birliklerinde bir uygulama. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 7(2), 9-16.
- Yiğit, V., & Esen, H. (2017). Pabon Lasso modeli ve veri zarflama analizi ile hastanelerde performans ölçümü. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 8(2), 26-32.
- Yiğit, V. (2017). Performansa dayalı ek ödeme sisteminde hekimlerin teknik verimliliği: bir üniversite hastanesinde uygulama. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(62), 854-866.
- Zekioğlu, A. ve Tengilimoğlu, D. (2021). Türkiye sağlık sistemi. İçinde: Tengilimoğlu, D. ve Öztürk, Z. (Edit.), *Karşılaştırmalı sağlık sistemleri*. (ss. 557-567). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Araştırmacıların katkı oranı beyanı / Contribution rate statement of researchers: Birinci yazar /First author %60, İkinci yazar/Second author %40.
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).

Türkiye'de Finansal Gelişmenin Ekolojik Ayak İzi Üzerindeki Etkisi: Yeni Dinamik ARDL Simülasyon Yaklaşımından Ampirik Kanıtlar

The Impact of Financial Development on Ecological Footprint in Turkey: Empirical Evidence from the Novel Dynamic ARDL Simulations Approach

Oktaý Özkan* Mustafa Necati Çoban**

Öz: Küreselleşmenin etkileriyle beraber çevresel sürdürülebilirlik ciddi tehdit altındadır. Biyoçeşitlilik risk altında ve dünyadaki ekosistemlerin sürdürülebilirliğine yönelik çözüm önerileri tartışılmaktadır. İklim değişikliği ve küresel ısınmanın etkileri her geçen gün artmaktadır. Tüm bu risk unsurlarıyla beraber çevresel bozulma göstergeleri ile farklı değişkenler arasındaki ilişkiler araştırma konusu olmaktadır. Yine literatürde bu yöndeki eksiklikle beraber finansal gelişmenin çevresel bozulma göstergeleri üzerine etkisi de merak konusu olmaktadır. Bu çalışmada da finansal gelişmenin ekolojik ayak izi üzerindeki etkisi Türkiye için araştırılmıştır. Çalışmada, Türkiye'nin 1980 ile 2018 yılları arasındaki verileri kullanılarak güncel bir ekonometrik yöntem olan dinamik ARDL simülasyon modeli ile analizler gerçekleştirilmiştir. Çalışmada ayrıca ARDL sınır testi de kullanılmıştır. ARDL sınır testi sonuçlarına göre finansal gelişme ile ekolojik ayak izi arasında uzun dönemli ilişki belirlenmiştir. Dinamik ARDL simülasyon modeli sonuçları ise finansal gelişmede meydana gelen artışların (azalışların) ekolojik izini hem kısa dönemde hem de uzun dönemde artırdığını (azalttığını) ortaya koymuştur. Bu bulgular, politika yapıcıların finansal gelişmeyi sağlarken daha çevreci politikalar izlemesi gerektiğini belirtmektedir.

Anahtar Kelimeler: Finansal gelişme, ekolojik ayak izi, ARDL sınır testi, dinamik ARDL simülasyon modeli

Abstract: Environmental sustainability is under serious threat with the effects of globalization. Biodiversity is at risk and solutions for the sustainability of ecosystems in the world are discussed. The effects of climate change and global warming are increasing day by day. Along with all these risk factors, the relationship between environmental degradation indicators and different variables is the subject of research. Again, in the literature, the effect of financial development on environmental degradation indicators is a matter of curiosity. In this study, the effect of financial development on ecological footprint has been investigated for Turkey. In the study, analyses are carried out with the novel dynamic ARDL simulations model using the data of Turkey between 1980 and 2018. Also, the ARDL bounds test is used in the study. According to the ARDL bounds test results, a long-run

* Doç. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, ORCID: 0000-0001-9419-8115, oktay.ozkan@gop.edu.tr

** Doç. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, ORCID: 0000-0003-2839-4403, necati.coban@gop.edu.tr (Sorumlu Yazar)

Cite as/ Atf: Oktay, Ö. & Çoban, M.N. (2022). Türkiye'de finansal gelişmenin ekolojik ayak izi üzerindeki etkisi: yeni dinamik ARDL simülasyon yaklaşımından ampirik kanıtlar. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(3), 1293-1309. <http://dx.doi.org/10.18506/anemon.1124658>

Received/Geliş: 01 Jun/Haziran 2022

Accepted/Kabul: 13 September/Eylül 2022

Published/Yayın: 30 December/Aralık 2022

relationship is determined between financial development and ecological footprint. On the other hand, the dynamic ARDL simulations model results reveal that increases (decreases) in financial development increase (decrease) the ecological footprint both in the short-run and in the long-run. The implication of these findings is that policymakers should follow more environmentally-friendly policies while providing financial development.

Keywords: Financial development, ecological footprint, ARDL bounds test, dynamic ARDL simulation model

Giriş

Ekolojik ayak izi, bir bireyin, bir şehrin, bir ülkenin veya insanlığın tükettiği kaynakları üretmek ve ortaya çıkan atıkları mevcut teknolojiyi kullanarak bertaraf etmek için ne kadar verimli toprak ve suya ihtiyaç duyulmasının bir ölçüsüdür (Wackernagel vd, 2002). Ekolojik ayak izini hesaplamak için çeşitli hesaplamalar yapılmakta (Kitzes vd, 2007) ve bu ekolojik ayak izi hesapları belirli bir yıl için bir popülasyonun kaynak girdisini yenilemek için biyosferin yıllık yenileme kapasitesinin ne kadarının gerekli olduğunu belirlemektedir (Wackernagel vd, 2005).

Ekolojik ayak izi göstergesi, kullanılan kaynakları ve sonrasında ortaya çıkan atıkları Dünya'nın uzun vadede kaynak sağlama ve atıkları bertaraf etme kapasitesine göre hesapladığı için bir sistemin sürdürülebilirlik düzeyini ölçmek için iyi bir yoldur. Dolayısıyla ekolojik ayak izi, Daly (1991)'nin sürdürülebilirlik ilkelerini yani tüketimin ve karbon salınımının doğanın sınırları ile uyumlu oranlarda gerçekleşmesi gerektiğini ölçmenin bir yoludur (Bastianoni, 2010).

Sürdürülmesi kritik konumda olan ekosistemlerin üretkenliğinde potansiyel olarak geri dönüşü olmayan düşüşler gerçekleşmeden önce sürdürülebilirliğin sağlanmasına yönelik çabalar artırılmalıdır. Küresel talebi daraltmak ve bu daralmayı tüm küresel topluluk için kabul edilebilir ve uygulanabilir bir şekilde paylaşmak büyük önem arz etmektedir (Kitzes vd, 2008). Sürdürülebilirliğin önemli bir göstergesi olarak sürdürülebilir ayak izi küresel ölçekten (Wackernagel et al, 1997; Wackernagel et al, 2000) hanehalkı düzeyine kadar çeşitli örneklemeler üzerinde uygulanmıştır (Simmons ve Chambers, 1998; Chambers vd, 2000).

Ekolojik ayak izi, ekonomik kalkınmayla beraber doğal kaynakların bilinçsizce ve aşırı tüketimiyle alakalı önemli bir çerçeve sunmaktadır. İnsanların gerçekleştirmiş olduğu ekonomik faaliyetlerin dünyanın sürdürülebilirliğine yönelik etkisinin önemli bir ölçümüdür. Ekolojik ayak izinin genişliği, sermaye akışlarının büyüklüğünü, ekolojik ayak izinin derinliği ise sermaye stoklarının büyüklüğünü ortaya koyar (Long vd, 2020). Ekolojik ayak izi genişliği ve ekolojik ayak izi derinliği, doğal kaynakların kullanım derecesi ve bu kullanım derecesinin sürdürülebilir kalkınmaya yönelik etkisine yönelik önemli fikir verir.

Finansal sistemin evrimsel gelişimi, ekonomik gelişmenin yaygın ve kapsamlı sürecinin devam eden bir sonucudur (Patrick, 1966). Son yıllarda kalkınma ekonomisindeki derin gelişmeler arasında ekonomik kalkınmada finansal sistemlerin rolüne yönelik artan ilginin önemi büyüktür. Özellikle finansal derinlik ile ekonomik büyüme değişkenleri arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğuna yönelik bir görüş birliği bulunmaktadır. Bunun dışında finansal gelişmenin belirleyicilerine yönelik yapılan araştırmalar da finansal gelişme de kurumsal faktörlerin (Anayiotos ve Toroyan, 2009; Khan vd, 2020), makroekonomik faktörlerin (Ozturk ve Karagoz, 2012; Afshar, 2013), coğrafi faktörlerin (Roland, 2004; Kodila-Tedika vd, 2016) ve diğer belirleyicilerin (North, 1990; La Porta vd, 1998) etkili olduğunu göstermektedir (Huang, 2010).

Finansal gelişme, ekonomik büyümeyi artırmaya yardımcı olmaktadır. Finansal gelişme, tasarrufları harekete geçirir, bilgi paylaşımını teşvik eder, kaynak tahsisini iyileştirir ve çeşitlendirmeyi ve risk yönetimini kolaylaştırır. Aynı zamanda çeşitli enstrümanlara sahip derin ve likit finansal sistemlerin şokların etkisini azaltmaya yardımcı olduğu ölçüde finansal istikrarı da destekler (Sahay vd, 2015).

Finansal gelişmenin çevresel kalite üzerine etkileri söz konusu olduğunda teorik olarak finansal gelişmenin servet etkisi ile beraber ekonomik çıktıdaki artışa, artan enerji tüketimine ve bu artan enerji tüketiminin de çevresel bozulmayı artıracığı varsayılmaktadır. Öte yandan finansal gelişme, daha ileri

teknolojilere yatırım yapılmasına ve dolayısıyla daha verimli enerji kullanımına ve böylelikle çevresel bozulmanın azalmasını sağlayabilir (Zhang, 2011).

Finansal gelişme çevresel performansı olumlu yönde etkileyebilmektedir. Finansal sektörün gelişimi çevresel projelere yatırım da dahil olmak üzere daha düşük maliyetlerle daha fazla finansmanı kolaylaştırabilir. Çevrenin korunmasına yönelik faaliyetler daha çok kamu sektörüyle ilintili olacağından bu tür finansman sağlama yeteneği hükümetler için hem yerel hem de ulusal düzeyde önemli olabilir. Aynı zamanda finansal sektörün gelişimi özel firmaların gerekli çevre koruma faaliyetlerine yatırım yapmasını da kolaylaştırabilir. Ayrıca daha iyi yönetilen firmaların çevresel hususları dikkate almaya daha istekli oldukları bilinmektedir. Bu nedenle iyileştirilmiş yönetim yoluyla finansal sektör gelişimi daha yüksek çevresel performansı teşvik edebilir (Claessens ve Feijen, 2007; Tamazian vd, 2009).

Finansal gelişmenin belirtilen olumlu etkilerinin aksine olumsuz etkileri de olabilmektedir. Finans sektörünün gelişimiyle beraber imalat faaliyetleri artabilmektedir. İmalat faaliyetlerinin artması endüstriyel kirlilikte ve çevresel bozulmada artışa neden olabilir (Jensen, 1996). Finansal yönde gelişme, piyasalardaki yatırım fırsatlarını artırarak firmalara ve hanehalklarına verilen kredilerin artmasını sağlayabilmektedir. Böylelikle tüketiciler ve firmalar yeni finansal projelere yönelik yatırım yapabilmektedir. Bu durum da buzdolabı, klima, televizyon, otomobil ve makineler gibi tüketim maddelerinin daha çok satın alınmasına neden olarak enerji tüketimini artırabilmektedir. Artan enerji tüketimi atmosfere salınan karbondioksit emisyonlarını ve dünyanın ekosistemine yönelik organik kirleticilerin artmasına neden olmaktadır (Shahbaz vd, 2010; Abbasi ve Riaz, 2016; Bekhet vd, 2017; Ye vd, 2021).

Bu çalışmanın temel amacı finansal gelişmenin ekolojik ayak izi üzerindeki etkisini ampirik olarak araştırmaktır. Bu amaç doğrultusunda çalışmada güncel bir ekonometrik yöntem olan Dinamik Gecikmesi Dağıtılmış Otoresif Model Simülasyon Modeli (Jordan ve Philips, 2018) kullanılmıştır. Bu yeni yöntem diğer faktörler sabitken bir bağımsız (açıklayıcı) değişkende meydana gelen değişmelerin bağımsız değişken üzerindeki kısa ve uzun dönem etkilerini simüle etmekte, tahmin etmekte ve grafiklemektedir. Bu çalışmanın finansal gelişmenin ekolojik ayak izi üzerindeki etkisini Türkiye örneğinde inceleyen ilk çalışma olduğu düşünülmektedir. Çalışma, hem bu yönüyle hem de uygulanan analiz yönüyle (dinamik ARDL simülasyon modeli) literatürdeki önemli boşlukları dolduracaktır. Çalışmanın ikinci bölümünde literatür taraması, üçüncü bölümünde veri seti ve uygulanan metodoloji, dördüncü bölümünde ampirik bulgular ve son bölümünde sonuç ve öneriler yer almaktadır.

Literatür

İlgili literatür incelendiğinde finansal gelişme ve ekolojik ayak izi değişkenleri arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmaların son birkaç yıl içerisinde arttığı gözlemlenmektedir. Yapılan araştırmaların belirli bir kısmında finansal gelişmenin ekolojik ayak izini azalttığı (Destek ve Sarkodie, 2018; Majeed ve Mazhar, 2019; Pata ve Yılancı, 2020; Akinsola vd, 2021; Jahanger vd, 2022; Mishra ve Dash, 2022) ve yine önemli bir kısmında ise finansal gelişmenin ekolojik ayak izini artırdığı bulgusu elde edilmiştir (Baloch vd. 2019; Saud vd. 2020; Ahmed vd. 2021; Ibrahim ve Vo, 2021; Kibombo vd., 2021; Mehraein vd, 2021; Nathaniel, 2021; Ahmad vd., 2022; Idrees ve Majeed, 2022). Farklı gelişmişlik düzeylerinden ülkeler analize dahil edilerek ve ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre ulaşılan bulgularda farklılıklar gözlemlenen çalışmalar da literatürde mevcuttur (Majeed, 2021).

Destek ve Sarkodie (2018), yeni sanayileşmiş 11 ülkede ekolojik ayak izi için çevresel kuznets eğrisini incelemiş, finansal gelişmenin rolünü analiz etmişlerdir. 1977 ile 2013 yılları arasını kapsayan çalışmada Genişletilmiş Ortalama Grup tahmincisi ve panel nedensellik yöntemleri tercih edilmiştir. Yapılan analiz neticesinde Çin ve Malezya'da finansal gelişme arttıkça bu ülkelerde ekolojik ayak izinin azaldığı bulgusuna ulaşılmıştır. Ayrıca ekolojik ayak izinden finansal gelişmeye tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Olowu vd, (2018), Güney Afrika Kalkınma Topluluğu (SADC) ülkelerinde finansal gelişme ve ekolojik ayak izi arasındaki ilişkiyi ampirik olarak araştırmışlardır. SADC ülkelerine ait 2000-2016 yılları arası verilerin kullanıldığı çalışmada panel nedensellik testi yapılmıştır. Yapılan analizler sonrasında finansal gelişmeden ekolojik ayak izine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Baloch vd (2019), 59 Kuşak ve Yol ülkesinde finansal gelişmenin ekolojik ayak izi üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. Bu kapsamda 59 Kuşak ve Yol ülkesine ait 1990-2016 dönemini kapsayan veriler kullanılarak panel regresyon analizi yapılmıştır. Driscoll-Kraay dirençli tahmincisiyle yapılan analiz neticesinde ulaşılan bulgular finansal gelişmenin ekolojik ayak izini artırdığı göstermektedir. Ayrıca ekonomik büyüme, enerji tüketimi, doğrudan yabancı yatırımlar ve kentleşmenin ekolojik ayak izini artırarak çevreyi kirlettiği bulgusuna ulaşılmıştır.

Majeed ve Mazhar (2019), 131 ülke için finansal gelişme ve ekolojik ayak izi arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. 131 ülkeye ait 1971 ile 2017 arası yıllara ait veriler çalışmaya dahil edilmiştir. Ampirik analiz için Havuzlanmış En Küçük Kareler, Sabit Etkiler Modeli, Tesadüfi Etkiler Modeli, Driscoll- Kraay dirençli tahmincisi ve Sistem GMM metodu kullanılmıştır. Elde edilen bulgular 131 ülke için tüm finansal gelişme göstergelerinin ekolojik ayak izini azaltarak çevre kalitesinin iyileştirilmesine önemli ölçüde yardımcı olduğunu ortaya koymaktadır.

Pata ve Yılcı (2020), G7 ülkelerinde finansal gelişme, küreselleşme, enerji tüketimi, ekonomik büyüme ve ekolojik ayak izi arasındaki ilişkileri incelemişlerdir. G7 ülkelerine ait 1980-2015 dönemini kapsayan verilerin kullanıldığı çalışmada değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki araştırılmış ve nedensellik testi uygulanmıştır. Çalışma kapsamında ulaşılan sonuçlara göre G7 ülkelerinden Japonya'da uzun dönemde finansal gelişmenin ekolojik ayak izini azalttığı bulgusu elde edilmiştir. Ayrıca nedensellik testi sonuçları Fransa, Japonya ve Birleşik Krallık'ta finansal gelişmenin ekolojik ayak izine neden olduğunu göstermektedir.

Saud vd, (2020), seçilmiş Tek Kuşak Tek Yol ülkeleri için finansal gelişmenin ekolojik ayak izi üzerine etkisini araştırmışlardır. 1990-2014 dönemini kapsayan verilerin kullanıldığı çalışmada değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki tahmin edilmiştir. Yapılan ekonometrik analizler neticesinde finansal gelişmenin ekolojik ayak izi ile pozitif yönde ilişki içerisinde olduğu tespit edilmiştir.

Ahmed vd (2021), Japonya için finansal gelişme ve ekolojik ayak izi değişkenleri arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. 1971-2016 dönemini kapsayan verilerin kullanıldığı çalışmada panel ARDL yöntemi benimsenmiştir. Yapılan analizler neticesinde Japonya'da finansal gelişmenin ekolojik ayak izini artırdığı bulgusuna ulaşılmıştır.

Akinsola vd (2021) Brezilya'da ekolojik ayak izinin belirleyicilerine yönelik ekonometrik analiz gerçekleştirmişlerdir. Brezilya'ya ait 1983-2017 yılları arası verilerin kullanıldığı çalışmada ARDL, FMOLS, DOLS ve CCR gibi yöntemler benimsenmiştir. Yapılan ekonometrik analizler neticesinde Brezilya'da finansal gelişmenin ekolojik ayak izini azalttığı tespit edilmiştir.

Ibrahim ve Vo (2021), sanayileşmiş ülkelerde finansal gelişmenin ekolojik ayak izi üzerine etkilerini analiz etmişlerdir. Yapılan araştırmada 27 sanayileşmiş ülkeye ait 1991-2014 dönemini kapsayan veriler kullanılarak panel veri analizi gerçekleştirilmiştir. Elde edilen bulgular finansal gelişmişlik düzeyi arttıkça analize dahil edilen 27 ülkede ekolojik ayak izinin arttığını göstermektedir.

Kibombo vd (2021) Batı Asya ve Orta Doğu ülkelerinde finansal gelişme ve ekolojik ayak izi arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. 1990-2017 dönemini kapsayan verilerin analize dahil edildiği çalışmada STIRPAT modeli kapsamında analiz gerçekleştirilmiştir. Bulgular incelendiğinde analize dahil edilen ülkelerde finansal gelişmişlik düzeyindeki %1'lik bir artışın ekolojik ayak izini %0,0016 oranında artırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Aynı zamanda finansal gelişmeden ekolojik ayak izine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Majeed (2021), gelir düzeylerine göre farklı ülke grupları için finansal gelişmenin ekolojik ayak izi üzerine etkisini incelemiştir. 1971 ile 2017 yılları arası verilerin kullanıldığı çalışmada panel veri analizi yapılmıştır. Ulaşılan bulgulara bakıldığında finansal gelişmenin yüksek gelirli ülkelerde ekolojik ayak

izini azaltarak çevre kalitesini artırdığı, orta gelirli ve düşük gelirli ülkelerde ise çevre kalitesini düşürdüğü sonucu elde edildiği görülmektedir. Bu araştırma aynı zamanda kirlilik cenneti hipotezinin geçerliliğini de doğrulamaktadır.

Mehraein vd. (2021), Malezya için finansal gelişmenin ekolojik ayak izi üzerine etkisini analiz etmişlerdir. Malezya'ya ait 1971-2014 dönemini kapsayan verilerin kullanıldığı çalışmada ekonometrik analizin gerçekleştirilmesinde ARDL yöntemi tercih edilmiştir. Yapılan analizler neticesinde Malezya'da finansal gelişmenin ekolojik ayak izini artırdığı bulgusuna ulaşılmıştır.

Nathaniel (2021), Next-11 ülkelerinde finansal gelişme ve ekolojik ayak izi arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Next-11 ülkelere ait 1990-2016 dönemini kapsayan veriler kullanılarak ekonometrik analiz gerçekleştirilmiştir. Ulaşılan bulgular incelendiğinde finansal gelişme ve biyolojik kapasitenin ekolojik ayak izini artırdığı sonucuna rastlanmaktadır.

Ahmad vd. (2022), gelişmekte olan ülkelerde finansal gelişmenin ekolojik ayak izi üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. 1984-2017 yılları arası verilerin kullanıldığı çalışmada CS-ARDL tekniği uygulanmıştır. Ampirik sonuçlar, finansal gelişmenin ekolojik ayak izini artırdığını ve böylelikle ekolojik kaliteyi düşürdüğünü göstermektedir.

Dada vd (2022) Malezya'da finansal gelişme ve ekolojik ayak izi değişkenleri arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. Malezya'ya ait 1984-2017 dönemini kapsayan verilerin kullanıldığı çalışmada ARDL sınır testi, modifiye edilmiş olağan en küçük kareler yöntemi ve kanonik eşbütünleşme regresyon yöntemleri ile analiz gerçekleştirilmiştir. Elde edilen bulgular Malezya'da kısa dönemde finansal gelişmenin çevresel kaliteyi iyileştirdiğini, uzun dönemde ise çevresel kaliteyi kötüleştirdiğini göstermektedir.

Idrees ve Majeed (2022), Pakistan için finansal gelişme ile ekolojik ayak izi arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Pakistan için 1972-2018 dönemini kapsayan verilerin kullanıldığı çalışmada doğrusal ve doğrusal olmayan otoregresif dağıtılmış gecikme modelleri kullanılmıştır. Ulaşılan sonuçlar Pakistan için daha fazla finansal gelişmenin ekolojik ayak izini artırdığını göstermektedir.

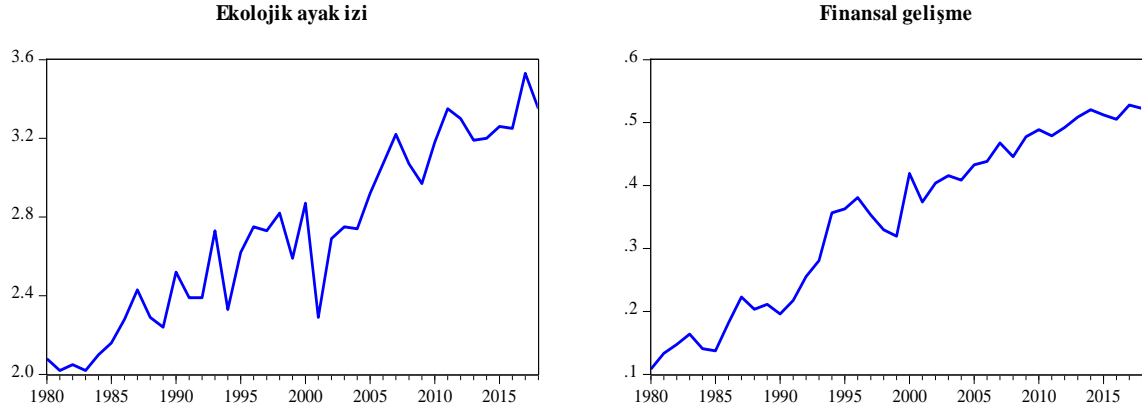
Jahanger vd (2022), 73 gelişmekte olan ülkede finansal gelişmenin ekolojik ayak izi üzerine etkisini araştırmışlardır. 73 ülkeye ait 1990-2016 dönemini kapsayan verilerin kullanıldığı çalışmada değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki analiz edilmiştir. Yapılan analiz neticesinde finansal gelişmenin genel olarak ve Asya ülkeleri için ekolojik ayak izlerini azalttığı sonucu elde edilmiştir. Fakat Afrika, Latin Amerika ve Karayip ülkelerinde aynı sonuca varılamamıştır.

Mishra ve Dash (2022), 5 Güney Asya ülkesinde finansal sektör gelişimi ve ekolojik ayak izi arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. 1971-2019 dönemini kapsayan verilerin kullanıldığı çalışmada panel ARDL yöntemi kullanılmıştır. Ekonometrik analiz sonucunda 5 Güney Asya ülkesinde finansal gelişme arttıkça ekolojik ayak izinin azaldığı ve elde edilen bu bulgunun aynı zamanda %10 istatistiksel önem düzeyinde anlamlı olduğu tespit edilmiştir.

Veri Seti ve Metodoloji

Finansal gelişmenin ekolojik ayak izi üzerindeki etkisini Türkiye örneğinde ampirik olarak inceleyen bu çalışmada 1980-2018 arasındaki yıllık veriler kullanılmıştır. Finansal gelişmişlik göstergesi olarak IMF tarafından yayınlanan Finansal Gelişmişlik Endeksi kullanılmıştır. Türkiye'nin Finansal Gelişmişlik Endeksi verileri IMF veri tabanından, ekolojik ayak izi verileri ise Global Footprint Network veri tabanından elde edilmiştir. IMF Finansal Gelişmişlik Endeksi 1980 yılından beri yayınlanmakta olup 180 ülkeyi kapsamaktadır. Ülkeler Finansal Gelişmişlik Endeksi kapsamında 0 ile 1 arasında puan almaktadır. Endeks değeri 1'e doğru yükseldikçe finansal gelişmişlik düzeyi artmakta iken endeks değeri 0'a doğru indikçe finansal gelişmişlik düzeyi azalmaktadır. Küresel Ayak İzi Ağı (Global Footprint Network) tarafından yayınlanan Ekolojik Ayak İzi değerleri de 1961 yılından bu yana hesaplanmaktadır. Yapılan hesaplamalarla 150'den fazla ülkenin biyolojik kapasite talebi ölçülmektedir. Ülkelerin tüketimlerinin yani kaynak kullanımının ekolojik ayak izi profili ortaya

çıkartılmaktadır. Verilerin grafiksel gösterimi Şekil 1’de, verilere ait tanımlayıcı istatistikler ise Tablo 1’de yer almaktadır.

Şekil 1. Türkiye Ekolojik Ayak İzi ve Finansal Gelişme Verilerinin 1980-2018 Yılları Arasındaki Yıllık Değerlerinin Grafiksel Gösterimi

Tablo 1. Tanımlayıcı İstatistikler

Tanımlayıcı istatistikler	Ekolojik ayak izi	Finansal gelişme
Ortalama	2,711	0,347
Medyan	2,730	0,374
Maksimum	3,530	0,528
Minimum	2,020	0,108
Standart sapma	0,444	0,136
Skewness	0,029	-0,312
Kurtosis	1,786	1,679
Jarque-Bera	2,400	3,469
	(0,301)	(0,176)

Not: Bu tabloda çalışmada kullanılan verilere ait tanımlayıcı istatistik bilgileri yer almaktadır. Parantez içindeki değerler Jarque-Bera testine ait olasılık değerlerini belirtmektedir.

Şekil 1 incelendiğinde Türkiye’ye ait ekolojik ayak izi ve finansal gelişme verilerinin artan bir trend izlediği görülmektedir. Tablo 2’de yer alan bilgiler incelendiğinde Türkiye’ye ait ekolojik ayak izinin yıllık ortalama değerinin 2,711, finansal gelişmenin yıllık ortalama değerinin 0,347 olduğu görülmektedir. Standart sapma değerleri ekolojik ayak izine ait verilerin oynaklığının finansal gelişme verilerine ait oynaklıktan daha fazla olduğunu belirtmektedir. Skewness değerleri ekolojik ayak izi verilerinin dağılımının sağa çarpık olduğunu, finansal gelişme verilerine ait dağılımın ise sola çarpık olduğunu ifade etmektedir. Kurtosis değerleri ise her iki değişkene ait verilerin dağılımının şişkin bir tepeye sahip olmadığını göstermektedir. Hem skewness hem de kurtosis değerleri ekolojik ayak izi ve finansal gelişme verilerine ait dağılımın normal dağılım özelliği gösterdiğini ortaya koymaktadır. Verilerin normal dağılım özelliği Jarque-Bera testi çıktılarıyla da desteklenmektedir.

Bu çalışmada finansal gelişmenin ekolojik ayak izi üzerindeki etkisi yeni bir ekonometrik yöntem olan ve güncel literatürde sıklıkla kullanılan dinamik ARDL simülasyon modeli ile incelenmiştir (bkz: Çoban ve Özkan, 2022a,b; Olasehinde-Williams ve Özkan, 2022). Bu model, geleneksel ARDL sınır testinin (Pesaran vd., 2001) eksikliklerini gidermek için Jordan ve Philips (2018) tarafından geliştirilmiş bir modeldir. Kullanılan modelde bağımsız değişkenlerin çoklu gecikmeleri veya farkları ya da gecikmeli farkları olması durumunda, bağımsız değişkenlerin kısa ve uzun dönemli etkilerini geleneksel

ARDL yöntemi ile belirleyebilmek oldukça zorlaşmaktadır. Dinamik ARDL simülasyon modeli ise, kullanılan model ne kadar karmaşık olursa olsun stokastik simülasyon teknikleri kullanarak diğer bağımsız değişkenler sabitken bir bağımsız değişkendeki pozitif ve negatif değişmelerin bağımlı değişken üzerindeki kısa ve uzun dönem etkilerini simüle ve tahmin etmekte ve aynı zamanda grafiksel olarak ortaya koymaktadır (Jordan ve Philips, 2018; Udeagha ve Ngepah, 2021). Bu güçlü özelliklerinden dolayı dinamik ARDL simülasyon modeli bu çalışmada tercih edilmiştir.

Çalışmanın analizleri literatürde dinamik ARDL simülasyon modelini kullanan çalışmalar (Khan vd., 2019; Abbasi ve Adedoyin, 2021; Khan vd., 2021) takip edilerek aşağıdaki adımlarla gerçekleştirilmiştir:

1. *Adım:* Verilerin durağanlık seviyelerinin belirlenmesi,
2. *Adım:* Uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesi,
3. *Adım:* ARDL sınır testinin uygulanması,
4. *Adım:* Geçerlilik testlerinin gerçekleştirilmesi,
5. *Adım:* Dinamik ARDL simülasyon modelinin uygulanması.

Ampirik Bulgular

ARDL sınır testinin uygulanabilmesi için verilerin bir takım koşulları sağlaması gerekmektedir. Bu koşullardan ilki bağımlı değişkenin durağanlık seviyesinin I(1) olması gerekmektedir. Diğer koşul ise bağımsız değişkenlerin durağanlık seviyelerinin I(1)'den büyük olmaması gerekmektedir. Diğer bir ifadeyle bağımsız değişkenlerin tamamının veya bir kısmının durağanlık seviyeleri I(0) ya da I(1) olabilmekte; fakat I(2) veya daha fazlası olamamaktadır (Jordan ve Philips, 2018: 904).¹ Çalışma verilerinin durağanlık seviyelerini belirlemek için literatürde sıklıkla kullanılan yöntemlerden olan (bkz: Özkan, 2020a,b,c,d, 2021; Özkan ve Çakar, 2020, 2021; Olasehinde-Williams vd., 2021) Artırılmış (Augmented) Dickey-Fuller (Dickey ve Fuller, 1979) ve Phillips-Person (Phillips ve Perron, 1988) birim kök testleri gerçekleştirilmiş ve elde edilen sonuçlar Tablo 2'de raporlanmıştır.

Tablo 2. Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	ADF		PP	
	I(0)	I(1)	I(0)	I(1)
Ekolojik ayak izi	-0,719	-10,709***	-1,386	-18,142***
Finansal gelişme	-1,230	-7,512***	-1,604	-9,267***

Not: Bu tabloda Artırılmış Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips-Person (PP) birim kök testlerine ait test istatistik değerleri yer almaktadır. *** %1 önem düzeyindeki istatistiksel anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 2'de yer alan çıktılar incelendiğinde, değişkenlerin durağanlık seviyelerini I(2) ve daha fazlası olmadığı, hem bağımlı değişken olan ekolojik ayak izinin hem de bağımsız değişken olan finansal gelişmenin durağanlık seviyelerinin I(1) olduğu görülmektedir. Birim kök testleri sonuçları çalışmada kullanılan verilerin ARDL sınır testi için uygun olduğunu belirtmektedir.

ARDL sınır testi gerçekleştirilmeden önce kurulan model için en uygun olan gecikme uzunluğunun belirlenmesi gerekmektedir. Wolddridge (2012), yıllık verilerde 1 veya 2, çeyreklik verilerde 1 veya 8, aylık verilerde ise 6, 12 veya 24 gecikme uzunluğunun kullanılması gerektiğini belirtmektedir. Bu bilgiler ışığında, yıllık verilerin kullanıldığı bu çalışmada en uygun olan gecikme uzunluğu belirlenirken maksimum gecikme uzunluğu 2 olarak belirlenmiştir. Uygun gecikme uzunluğu çıktıları Tablo 3'te yer almaktadır.

¹ I(0), I(1) ve I(2) sırasıyla seviye, birinci fark ve ikinci farkı ifade etmektedir.

Tablo 3. Uygun Gecikme Uzunluğu Sonuçları

Gecikme uzunluğu	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	37,385	NA	0,000	-2,283	-2,190	-2,253
1	79,048	75,262*	3,08e-05	-4,713	-4,435*	-4,622*
2	83,915	8,165	2,93e-05*	-4,769*	-4,306	-4,618

Not: Bu tabloda uygun gecikme uzunluğu sonuçları yer almaktadır. * ilgili kriter tarafından seçilen gecikme uzunluğunu belirtmektedir.

Tablo 3'te yer alan çıktılar incelendiğinde seçim kriterleri arasında en düşük değere Akaike Bilgi Kriteri (AIC) kriterinin sahip olduğu görülmektedir. Elde edilen bu bulgu neticesinde çalışmaya ait model için uygun gecikme uzunluğu AIC kriteri tarafından seçilen 2 olarak belirlenmiştir.

ARDL sınır testi, ekolojik ayak izi ile finansal gelişme arasındaki uzun dönemli ilişkiyi incelemek için gerçekleştirilmiştir. ARDL sınır testi çıktıları Tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 4. ARDL Sınır Testi Sonuçları

Test istatistik	Değer	Önem düzeyi	Alt sınır I(0)	Üst sınır I(1)
F istatistiği	7.613	%10	3,25	3,75
k	1	%5	3,99	4,53
		%1	5,74	6,49

Not: Bu tabloda ARDL sınır testi sonuçları yer almaktadır. Alt ve üst sınır değerleri, Narayan (2004) tarafından 37 örneklem büyüklüğü için hesaplanmış olan sınır değerleridir.

Tablo 4'teki çıktılar incelendiğinde F istatistiğine ait değerlerin %1 önem düzeyine ait üst sınır değerinden (6,49) daha büyük olduğu ve dolayısıyla %1 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Bu sonuç, ekolojik ayak izi ile finansal gelişme arasında eşbütünleşme olduğunu, diğer bir ifade ile veriler arasında uzun dönemli ilişki olduğunu ortaya koymaktadır.

ARDL sınır testi sonucu elde edilen bilgilerin geçerli olabilmesi için hem kurulan modelin geçerliliğinin hem de parametrelerin kararlılığının sınanması gerekmektedir. Çalışmada kurulan modelin geçerliliğini test etmek için gerçekleştirilen tanısal testlere ait çıktılar Tablo 5'te ve parametrelerin kararlılığının sınanması için gerçekleştirilen testlere ait çıktılar Şekil 2'de yer almaktadır.

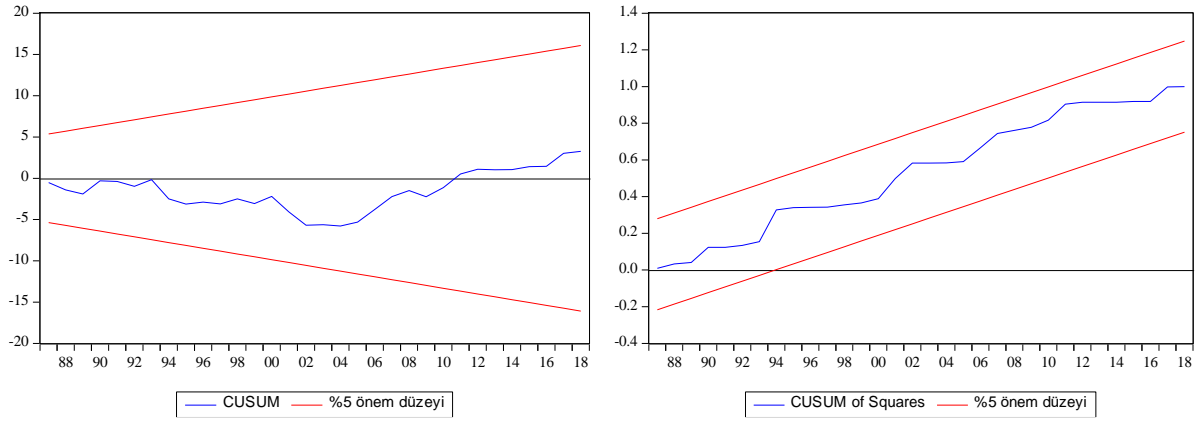
Tablo 5. Tanısal Test Sonuçları

Tanısal testler	X ² (p değerleri)	Değerlendirme
Breusch Godfrey LM testi	0,286	Seri korelasyon sorunu yoktur.
Breusch Pagan Godfrey testi	0,131	Heteroskedastisite sorunu yoktur.
ARCH testi	0,698	Heteroskedastisite sorunu yoktur.
Ramsey RESET testi	0,070	Model doğru belirlenmiştir.
Jarque-Bera normallik testi	0,327	Tahmini kalıntılar normal dağılmaktadır.

Not: Bu tabloda kurulan modelin geçerliliğini test etmek için gerçekleştirilen testlerin olasılık (p) değerleri ve ilgili değerlerin ne anlam ifade ettiği yer almaktadır.

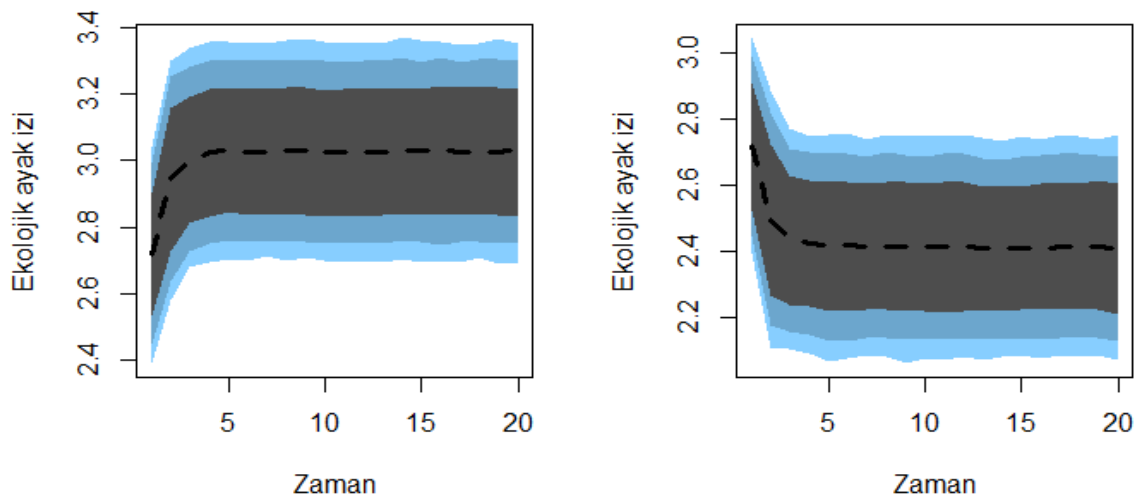
Tablo 5 incelendiğinde kurulan model için herhangi bir tanınal sorun olmadığı görülmektedir. Son olarak Şekil 2’de yer alan CUSUM ve CUSUMQ grafikleri ise parametrelerin kararlı olduğunu göstermektedir.

Şekil 2. CUSUM ve CUSUMQ Çıktılarına Ait Grafikler

Not: Bu şekilde çalışmada kurulan modele ait CUSUM ve CUSUMQ değerleri yer almaktadır. Her iki şekilde yer alan kırmızı çizgiler %5 önem düzeyine ait sınırları göstermektedir. Sol tarafta yer alan şekildeki mavi çizgiler CUSUM değerlerini, sağ tarafta yer alan şekildeki mavi çizgiler CUSUMQ değerlerini göstermektedir. Kurulan modelin geçerli olabilmesi için CUSUM ve CUSUMQ değerlerinin kırmızı çizgiler arasında olması gerekmektedir.

Finansal gelişmede meydana gelebilecek artış veya azalışların ekolojik ayak üzerinde nasıl bir etkiye neden olacağını incelemek için dinamik ARDL simülasyon modeli gerçekleştirilmiştir. Dinamik ARDL simülasyon modelinden elde edilen ve finansal gelişme ile ekolojik ayak izi arasındaki etki-tepkiyi ortaya koyan çıktılar Şekil 3’te yer almaktadır.

Şekil 3. Dinamik ARDL Simülasyon Modeli Çıktıları

Not: Bu şekilde finansal gelişmede meydana gelen %10'luk artış veya azalışın ekolojik ayak izi değerlerinde kısa ve uzun dönemli etkileri gösterilmektedir. Sol tarafta yer alan şekilde finansal gelişmede meydana gelen %10'luk artışın, sağ tarafta yer alan şekilde ise finansal gelişmede meydana gelen %10'luk azalışın ekolojik ayak izi üzerindeki etkisi gösterilmektedir. Şekillerde yer alan kesikli çizgiler ortalama olarak tahmin edilen ekolojik ayak izi değerlerini göstermektedir. Koyu griden açık maviye doğru olan düz çizgiler ise sırasıyla %75, %90 ve %95 güven aralığını belirtmektedir. Danish ve Ulucak (2022) çalışmasında olduğu gibi simülasyon sayısı 5000 olarak belirlenmiştir.

Şekil 3'te yer alan sol taraftaki şekil incelendiğinde finansal gelişmede meydana gelen %10'luk bir artışın ekolojik ayak izini kısa dönemde önemli ölçüde artırdığı ve bu etkinin uzun dönemde de devam ettiği görülmektedir. Sağ tarafta yer alan şekil incelendiğinde finansal gelişmede meydana gelen %10'luk bir azalışın ekolojik ayak izini kısa dönemde önemli ölçüde azalttığı ve bu etkinin uzun dönemde de devam ettiği anlaşılmaktadır. Bu sonuçlar finansal gelişmenin ekolojik ayak izini hem kısa dönemde hem de uzun dönemde etkilediğini ortaya koymaktadır.

Sonuç

Finansal gelişmenin çevresel bozulma üzerine etkisi, pozitif yönde olabildiği gibi negatif yönde de olabilmektedir. Finansal gelişmenin artmasıyla çevre dostu teknolojilere yönelik yatırımlar artabilmekte, yeşil inovasyon teşvik edilebilmektedir. Fakat finansal gelişme çevre kalitesi üzerinde her zaman olumlu etkiler ortaya çıkarmamaktadır. Finansal gelişme ile beraber enerji tüketimi artmakta ve bu da yoğun çevre kirliliğine sebep olabilmektedir. Finansal gelişme imalat faaliyetlerine neden olarak çevresel bozulmayı artırabilmektedir. Yine finansal gelişmeyle beraber firmalar daha fazla yatırım yapma imkanı bulabilmekte ve bu yatırımlarla beraber yoğun enerji tüketimine neden olan tüketim malları daha çok satın alınabilmektedir.

Finansal gelişme, gelir, üretim ve teknoloji etkilerindeki artış yoluyla çevresel kaliteyi kötüleştirebilir. Finansal sistem, hanehalklarının ve firmaların gelirlerini, tüketimlerini ve uzun vadede büyümeyi teşvik eden üretimlerini artırmalarını sağlayarak bunların kredi kullanılabilirlik düzeyini artıracaktır. Yine finansal sektörlerin gelişimiyle krediler çevre dostu olmayan faaliyetlere kanalize olabilir (Pata, 2018). Ayrıca sermayeye erişim, yatırımcıların yeni tesisler kurması ve yeni makineler satın almasını sağlayarak enerji talebinde artışa ve böylelikle çevreye daha fazla atık bırakılmasına ve daha çok karbon salınımına yol açmasına neden olabilir (Dada vd, 2022).

Bu çalışmada Türkiye için 1980-2018 dönemini kapsayan veriler kullanılarak finansal gelişme ve ekolojik ayak izi arasındaki ilişkinin araştırılması amaçlanmıştır. Belirtilen bu amaç doğrultusunda dinamik ARDL simülasyon yöntemi ile beraber analizler gerçekleştirilmiştir. Ayrıca ARDL sınır testi de uygulanmış ve ARDL sınır testi bulguları incelendiğinde Türkiye'de finansal gelişme ile ekolojik ayak izi değişkenleri arasında uzun dönemli ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Dinamik ARDL simülasyon modeli ile ulaşılan bulgular ise Türkiye'de hem kısa dönem hem de uzun dönem için finansal gelişme arttıkça ekolojik ayak izinin de artacağını göstermektedir. Elde edilen bulgular literatürdeki benzer çalışmalarda ulaşılan bulguların önemli bir kısmıyla uyum içerisindedir (Baloch vd. 2019; Saud vd. 2020; Ahmed vd. 2021; Ibrahim ve Vo, 2021; Kibombo vd., 2021; Majeed, 2021; Mehraein vd, 2021; Nathaniel, 2021; Ahmad vd., 2022; Idrees ve Majeed, 2022).

Elde edilen bulgulardan yola çıkarak Türkiye'de finansal sektörlerdeki gelişiminin yeşil inovasyonu teşvik edecek şekilde gerçekleştirilmesinin önemli olduğu ifade edilebilir. Finansal gelişimin çevre dostu yatırımlara yönelik kanalize edilmesi sağlanmalı ve böylelikle Türkiye için çevresel kalitenin iyileştirilmesine yönelik çaba harcanmalıdır. Finansal sektördeki gelişmelerle beraber yoğun enerji tüketimine sahip ve karbon salınımı yüksek olan mallara olan talebin ve bu malların tüketiminin azaltılarak Türkiye'de ekolojik ayak izinin azaltılmasına yönelik girişimler ortaya konulmalıdır.

Kaynakça

- Abbasi F. & Riaz, K. (2016). CO2 emissions and financial development in an emerging economy: an augmented VAR approach. *Energy Policy* 90:102-114.
- Abbasi, K. R., & Adedoyin, F. F. (2021). Do energy use and economic policy uncertainty affect CO₂ emissions in China? Empirical evidence from the dynamic ARDL simulation approach. *Environmental Science and Pollution Research*, 28, 23323-23335. <https://doi.org/10.1007/s11356-020-12217-6>.
- Afshar M. B. (2013). Evaluation of macroeconomic variables and their role in financial development and economic growth, *European Journal of Experimental Biology*, Vol. 3, No. 2, pp. 437-442.
- Ahmad, M., Ahmed, Z., Yang, X., Hussain, N., & Sinha, A. (2022). Financial development and environmental degradation: Do human capital and institutional quality make a difference? *Gondwana Research*, 105, 299-310. <https://doi.org/10.1016/j.gr.2021.09.012>.
- Ahmed, Z., Zhang, B. & Cary, M. (2021). Linking economic globalization, economic growth, financial development, and ecological footprint: Evidence from symmetric and asymmetric ARDL. *Ecological indicators*, 121, 107060. doi: 10.1016/j.ecolind.2020.107060.
- Akinsola, G. D., Awosusi, A. A., Kirikkaleli, D., Umarbeyli, S., Adeshola, I., and Adebayo, T. S. (2021). Ecological Footprint, Public-Private Partnership Investment in Energy, and Financial Development in Brazil: A Gradual Shift Causality Approach. *Environ. Sci. Pollut. Res.* doi:10.1007/s11356-021- 15791-5.
- Anayiotos, G. & Hovhannes, T. (2009). Institutional Factors and Financial Sector Development: Evidence from Sub-Saharan Africa. *IMF Working Paper*, No. 09/258. Washington: International Monetary Fund.
- Baloch, M.A., Zhang, J., Iqbal, K. & Iqbal, Z. (2019). The effect of financial development on ecological footprint in BRI countries: evidence from panel data estimation. *Environ Sci Pollut Res* 26, 6199–6208 . <https://doi.org/10.1007/s11356-018-3992-9>.
- Bastianoni S. (2010). *The State of the Art in Ecological Footprint Theory and Applications*. Footprint forum 2010. Colle Val d'Elsa; p. 174. doi:10.1109/ISCCSP.2010.5463316.
- Bekhet, H.A., Matar, A. & Yasmin, T. (2017). CO2 emissions, energy consumption, economic growth, and financial development in GCC countries: dynamic simultaneous equation models. *Renew Sust Energ Rev* 70:117-132.
- Claessens, S. & Feijen, E., (2007). *Financial sector development and the millennium development goals*. World Bank Working Paper No. 89. The World Bank.
- Çoban, N., & Özkan, O. (2022a). Çevresel Kuznets Eğrisi: Türkiye'de Küreselleşme ve Ekonomik Büyümenin Çevre Üzerindeki Etkisinin Yeni Dinamik ARDL Simülasyon Modeli ile İncelenmesi. *Akademik Hassasiyetler*, 9(19), 207-228.
- Çoban, N., & Özkan, O. (2022b). Energy Consumption, Trade Openness, CO2 Emissions, and the Pollution Haven Hypothesis in Turkey: Evidence from Novel Dynamic ARDL Simulations. *Kırklareli University Journal of the Faculty of Economics and Administrative Sciences*, 11(2), 480-507. <https://doi.org/10.53306/klujfeas.1147997>.
- Dada, J.T., Adeiza, A., Ismail, N.A. & Arnaut, M. (2022). "Financial development–ecological footprint nexus in Malaysia: the role of institutions", *Management of Environmental Quality*, Vol. 33 No. 4, pp. 913-937. <https://doi.org/10.1108/MEQ-10-2021-0251>.
- Daly, H. (1991). *Sustainable development: From concept and theory toward operational principles*. In *Steady-State Economics* (H. Daly, ed), 2nd edition, pp. 241–60. Island Press, Washington, DC.

- Danish, & Ulucak, R. (2022). Analyzing energy innovation-emissions nexus in China: A novel dynamic simulation method. *Energy*, 244, 123010. <https://doi.org/10.1016/j.energy.2021.123010>.
- Destek, M. A. & Sarkodie, S. A. (2018). "Investigation of Environmental Kuznets Curve for Ecological Footprint: The Role of Energy and Financial Development," MPRA Paper 106881, University Library of Munich, Germany.
- Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1979). Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root. *Journal of the American Statistical Association*, 74(366), 427-431. <https://doi.org/10.2307/2286348>.
- Huang, Y., (2010). *Determinants of Financial Development*. Palgrave Macmillan, USA.
- Ibrahim, M. & Vo, X. V. (2021). Exploring the relationships among innovation, financial sector development and environmental pollution in selected industrialized countries, *Journal of Environmental Management*, 284, 112057.
- Idrees M. & Majeed, M. T. (2022). Income inequality, financial development, and ecological footprint: fresh evidence from an asymmetric analysis. *Environmental Science and Pollution Research International*. Apr;29(19):27924-27938. DOI: 10.1007/s11356-021-18288-3. PMID: 34982389.
- Jahanger, A., Usman, M., Murshed, M., Mahmood, H. & Balsalobre-Lorente, D. (2022). The linkages between natural resources, human capital, globalization, economic growth, financial development, and ecological footprint: The moderating role of technological innovations, *Resources Policy*, Volume 76,102569,ISSN 0301-4207, <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2022.102569>.
- Jensen, V. M. (1996). *Trade and environment: The pollution haven hypothesis and the industrial flight hypothesis; Some perspectives on theory and empirics*. University of Oslo, Centre for Development and the Environment.
- Jordan, S., & Philips, A. Q. (2018). Cointegration testing and dynamic simulations of autoregressive distributed lag models. *The Stata Journal*, 18(4), 902-923. <https://doi.org/10.1177%2F1536867X1801800409>.
- Khan, H.; Khan, S. & Zuojun, F. (2020). Institutional Quality and Financial Development: Evidence from Developing and Emerging Economies. *Glob. Bus. Rev.*, 0972150919892366
- Khan, M. I., Teng, J.-Z., Khan, M. K., Jadoon, A. U., & Khan, M. F. (2021). The impact of oil prices on stock market development in Pakistan: Evidence with a novel dynamic simulated ARDL approach. *Resources Policy*, 70, 101899. <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2020.101899>.
- Khan, M. K., Teng, J.-Z., & Khan, M. I. (2019). Effect of energy consumption and economic growth on carbon dioxide emissions in Pakistan with dynamic ARDL simulations approach. *Environmental Science and Pollution Research*, 26, 23480-23490. <https://doi.org/10.1007/s11356-019-05640-x>.
- Kibombo S, Ahmed Z, Chen S, Adebayo T. S., & Kirikkaleli D. (2021). Linking financial development, economic growth, and ecological footprint: what is the role of technological innovation? *Environ Sci Pollut Res Int.*;28(43):61235-61245. doi: 10.1007/s11356-021-14993-1. Epub 2021 Jun 25. PMID: 34170468.
- Kitzes, J., Galli, A., Rizk, S., Reed, A. & Wackernagel, M. (2008). *Guidebook to the National Footprint Accounts: 2008 Edition*. Oakland: Global Footprint Network.
- Kitzes, J.; Peller, A.; Goldfinger, S. & Wackernagel, M. (2007). Current method for calculating national ecological footprint accounts. *Sci. Environ. Sust. Society*, 4, 1–9.
- Kodila-Tedika, O., Asongu, S. & Cinyabuguma, M. M. (2016). *Financial Development and Geographic Isolation: Global Evidence*, African Governance and Development Institute WP/16/014, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2800640> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2800640>

- La Porta, R., Lopes-de-Silanes, F., Shleifer, A. & Vishny, R., (1998). Law and finance, *Journal of Political Economy*, 106(6):1113–55.
- Li, X., Xiao, L., Tian, C., Zhu, B. & Chevallier, J. (2022). Impacts of the ecological footprint on sustainable development: Evidence from China, *Journal of Cleaner Production*, Volume 352,131472,ISSN 0959-6526, <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2022.131472>.
- Long, X.Y., Yu, H.J., Sun, M.X., Wang, X.C., Jiří, J.K., Xie, W., Wang, C.D., Li, W.Q. & Wang, Y.T., (2020). Sustainability evaluation based on the Three-dimensional Ecological Footprint and Human Development Index: a case study on the four island regions in China. *J. Environ. Manag.* 265 <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2020.110509>.
- Majeed, M. T. (2021). *Financial Development and Ecological Footprint Nexus*, in: Foundations of A Sustainable Economy, Editörler: Burki, U., Azid, T. ve Dahlstrom, R. F. , First Edition, Routhledge, 31, eBook ISBN: 9781003010579.
- Majeed, M. T., & Mazhar, M. (2019). Financial development and ecological footprint: A global panel data analysis. *Pakistan Journal of Commerce and Social Sciences (PJCSS)*, 13(2), 487–514. <http://hdl.handle.net/10419/201002>.
- Mehraaein, M., Afroz, R., Rahman, M. Z., & Muhibbullah, M. (2021). Dynamic Impact of Macroeconomic Variables on the Ecological Footprint in Malaysia: Testing EKC and PHH, The Journal of Asian Finance, *Economics and Business*, 8(5): 583-593.
- Mishra, A. K., & Dash, A. K. (2022). Connecting the Carbon Ecological Footprint, Economic Globalization, Population Density, Financial Sector Development, and Economic Growth of Five South Asian Countries. *Energy RESEARCH LETTERS*, 3(2). <https://doi.org/10.46557/001c.32627>.
- Narayan, P. K. (2004) Reformulating Critical Values for the Bounds F-statistics Approach to Cointegration: An Application to the Tourism Demand Model for Fiji, discussion papers (Victoria: Department of Economics, Monash University).
- Nathaniel, S.P. (2021). Ecological footprint and human well-being nexus: accounting for broad-based financial development, globalization, and natural resources in the Next-11 countries. *Futur Bus J* 7, 24 . <https://doi.org/10.1186/s43093-021-00071-y>.
- North, D., (1990). *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Olasehinde-Williams, G., & Özkan, O. (2022). A consideration of the environmental externality of Turkey’s integration into global value chains: evidence from dynamic ARDL simulation model. *Environmental Science and Pollution Research*. <https://doi.org/10.1007/s11356-022-24272-2>.
- Olasehinde-Williams, G., Olanipekun, I., & Özkan, O. (2021). Foreign exchange market response to pandemic-induced fear: Evidence from (a)symmetric wild bootstrap likelihood ratio approach. *The Journal of International Trade & Economic Development*, 30(7), 988-1003.
- Olowu, G., Bein, M., Olasehinde-Williams, G., (2018). Examining the relationship between financial development, sustainable economic opportunity and ecological footprint in sadc countries. *Appl. Ecol. Environ. Res*, 16(5), 7171-7190.
- Ozturk, N., & Karagoz, K. (2012). Relationship Between Inflation and Financial Development: Evidence from Turkey, *International Journal of Alanya Faculty of Business* 4 (2): 81–87.
- Özkan, O. (2020a). In Which Sectors Can Historical Prices Be Used for Return Predictability? An Empirical Study on Istanbul Stock Exchange with Automatic Portmanteau Test. *Business and Economics Research Journal*, 11(3), 703-712.

- Özkan, O. (2020b). Jeopolitik Risklerin Döviz Piyasaları Üzerindeki Etkileri: Parametrik Olmayan Kantil Nedensellik Testi ile BRICS-T Ülkeleri Üzerine Ampirik Bir Çalışma. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 22(4), 611-628.
- Özkan, O. (2020c). Weak-Form Market Efficiency Comparison of Stock Markets on Global Scale: An Empirical Study on G-20 Members. *Manisa Celal Bayar University Journal of Social Sciences*, 18(2), 327-338.
- Özkan, O. (2020d). Zayıf Form Piyasa Etkinliği Kapsamında Türkiye Döviz Piyasası Üzerine Ampirik Bir Çalışma. *Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 471-484.
- Özkan, O. (2021). Döviz Piyasalarının Davranışlarını Açıklamada Etkin Piyasalar Hipotezi ile Adaptif Piyasalar Hipotezinin Karşılaştırılması: BRICS-T Ülkeleri Üzerine Ampirik Bir Çalışma. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 89, 221-236.
- Özkan, O., & Çakar, R. (2020). Türkiye'deki İslami Endekslerin Zayıf Form Bilgisel Etkinlikleri. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 38(4), 805-822.
- Özkan, O., & Çakar, R. (2021). İslâmi Hisse Senetlerinde Momentum ve Zıtlık Anomalilerinin Araştırılması: Türkiye'den Ampirik Kanıtlar. *Sosyoekonomi*, 29(49), 251-270.
- Pata, U.K. (2018), "Renewable energy consumption, urbanization, financial development, income and CO2 emissions in Turkey: testing EKC hypothesis with structural breaks", *Journal of Cleaner Production*, Vol. 187, pp. 770-779.
- Pata, U.K., & Yilanci, V. (2020). Financial development, globalization and ecological footprint in G7: further evidence from threshold cointegration and fractional frequency causality tests. *Environ Ecol Stat* 27, 803–825. <https://doi.org/10.1007/s10651-020-00467-z>.
- Patrick, H. T., (1966). Financial development and economic growth in underdeveloped countries, *Economic Development and Cultural Change* 14, 174-189.
- Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289-326. <https://doi.org/10.1002/jae.616>.
- Phillips, P. C., & Perron, P. (1988). Testing for a unit root in time series regression. *Biometrika*, 75(2), 335-346. <https://doi.org/10.2307/2336182>.
- Roland, G. (2004), Understanding institutional change: Fast-moving and slow-moving institutions. *Studies in Comparative International Development*, 38(4), 109-131
- Sahay, R., Cihak, M., N'Diaye, P., Barajas, A., Bi, R., AyalaPena, D., Gao, Y., Kyobe, A., Nguyen, L., Saborowski, C., Sviryzdena, K. and Yousefi, S. R. (2015). "Rethinking Financial Deepening: Stability and Growth in Emerging Markets." Staff Discussion Notes 15 (8): 1
- Saud, S., Chen, S., Haseeb, A & Sumayya. (2020). The role of financial development and globalization in the environment: Accounting ecological footprint indicators for selected one-belt-one-road initiative countries, *Journal of Cleaner Production*, Volume 250, 119518, ISSN 0959-6526, <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2019.119518>.
- Shahbaz, M.; Shamim, S.A. & Aamir, N. (2010) . Macroeconomic environment and financial sector's performance: Econometric evidence from three traditional approaches. *IUP J. Financ. Econ.* 2010, 1, 103-123.
- Simmons, C. & Chambers, N. (1998), "Footprinting UK households: how big is your ecological garden?", *Local Environment*, 3(3), pages 355–362 .
- Simmons, C., Lewis, K. & Barrett, J. (2000), Two feet — two approaches: a component-based model of ecological footprinting, *Ecological Economics*, 32, pages 375-380.

- Tamazian, A., Chousa, J. P. & Vadlamannati, K. C. (2009). Does higher economic and financial development lead to environmental degradation: Evidence from BRIC countries, *Energy Policy*, 37(1): 246-253,ISSN 0301-4215,https://doi.org/10.1016/j.enpol.2008.08.025.
- Udeagha, M. C., & Ngepah, N. (2021). Disaggregating the environmental effects of renewable and non-renewable energy consumption in South Africa: fresh evidence from the novel dynamic ARDL simulations approach. *Econ Change Restruct.* https://doi.org/10.1007/s10644-021-09368-y.
- Wackernagel, M., Linares, A. C., Deumling, D., Schultz, N. B., Sanchez, M. A. V. & Falfan, I. S. L. (2000). *Living Planet Report 2000*. Produced by the World Wide Fund for Nature International, Switzerland together with the UNEP World Conservation Monitoring Centre, UK, the Centre for Sustainability Studies, Mexico, and Redefining Progress USA. http://panda.org/livingplanet/lpr00/.
- Wackernagel, M., Onisto, L., Linares, A. C., Falfán, I. S. L., García, J. M., Guerrero, A. I. S. & Guerrero, M. G. S. (1997). *Ecological Footprints of Nations: How Much Nature Do They Use? How Much Nature Do They Have?* Commissioned by the Earth Council for the Rio+5 Forum. International Council for Local Environmental Initiatives, Toronto, 1997. (available without graphics at www.ecouncil.ac.cr/rio/focus/report/english/footprint).
- Wackernagel, M., Schulz, N.B., Deumling, D., Linares, A. C., Jenkins, M., Kapos, V., Monfreda, C., Loh, J., Myers, N., Norgaard, R.B. & Randers, J. (2002) *Proc Natl Acad Sci USA* 99:9266–9271.
- Wackernagel, M., Monfreda, C., Moran, D., Wermer, P., Goldfinger, S., Deumling, D. & Murray, M. (2005). *National Footprint and Biocapacity Accounts 2005: The Underlying Calculation Method*, Oakland, CA: Global Footprinting Network.
- Wooldridge, J. M. (2012). *Introductory Econometrics: A Modern Approach (Fifth Edition)*. USA: South-Western, Cengage Learning.
- Wooldridge, J. M. (2012). *Introductory Econometrics: A Modern Approach (Fifth Edition)*. USA: South-Western, Cengage Learning.
- Ye, Y., Khan, Y.A., Wu, C., Shah, E.A., Abbas, S.Z. (2021). The impact of financial development on environmental quality: evidence from Malaysia. *Air Qual Atmos Health* 14:1233–1246. https://doi.org/ 10.1007/s11869-021-01013-x.
- Zhang Y. J. (2011) The impact of financial development on carbon emissions: an empirical analysis in China. *Energy Policy* 39:2197-2203.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Araştırmacıların katkı oranı beyanı / Contribution rate statement of researchers: Birinci yazar /First author %50 İkinci yazar/Second author % 50.
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).

Extended Abstract

Financial development helps boost economic growth. Financial development mobilizes savings, encourages knowledge sharing, improves resource allocation, and facilitates diversification and risk management. It also supports financial stability to the extent that deep and liquid financial systems with various instruments help to reduce the impact of shocks (Sahay et al, 2015). When it comes to the effects of financial development on environmental quality, it is assumed that, together with the wealth effect of financial development, the increase in economic output, increased energy consumption and this increased energy consumption will increase environmental degradation. On the other hand, financial development can lead to investment in more advanced technologies and thus more efficient use of energy, thus reducing environmental degradation (Zhang, 2011).

The aim of this study is to empirically investigate the effect of financial development on ecological footprint in Turkey. For this purpose, novel dynamic ARDL Simulations Model (2018), which is a new econometric modeling methodology, was used in the study. This new method simulates, estimates and graphs the short- and long-term effects of changes in an independent (explanatory) variable on the independent variable while other factors are constant. To the authors' best knowledge, this study analyzes the impact of financial development on ecological footprint in the sample of Turkey.

Interest in the linkage between financial development and ecological footprint has increased in the last few years. In some of the studies, financial development reduces the ecological footprint (Destek and Sarkodie, 2018; Majeed and Mazhar, 2019; Pata and Yılancı, 2020; Akinsola et al, 2021; Jahanger et al, 2022; Mishra and Dash, 2022). In a large part of the studies, it was found that financial development increases the ecological footprint (Baloch et al. 2019; Saud et al. 2020; Ahmed et al. 2021; Ibrahim and Vo, 2021; Kibombo et al., 2021; Mehraein et al., 2021; Nathaniel, 2021; Ahmad et al., 2022; Idrees and Majeed, 2022). There are also studies in the literature that the findings showed difference when including countries from at different level of development (Majeed, 2021).

In this study, we used annual data of Turkey covering the period of 1980–2018. The Financial Development Index published by the IMF was used as an indicator of financial development. Turkey's Financial Development Index data were obtained from the IMF database, and ecological footprint data were obtained from the Global Footprint Network database.

In this study, the effect of financial development on the ecological footprint was examined with the novel dynamic ARDL Simulations Model, which is a new econometric modeling methodology. This model is a model developed by Jordan and Philips (2018) to overcome the shortcomings of the ARDL bound test (Pesaran et al., 2001). The novel dynamic ARDL simulation model uses stochastic simulation methods. It simulates and estimates the short- and long-term effects of positive and negative changes in an independent variable on the dependent variable, while other independent variables are constant. (Jordan and Philips, 2018; Udeagha and Ngepah, 2021). Duo to these advantages, the novel dynamic ARDL simulation model was preferred in this study.

The analyzes of the study were carried out by following the studies in which the same method was used (Khan et al., 2019; Abbasi and Adedoyin, 2021; Khan et al., 2021):

Step 1: Determining the stationarity of the data,

Step 2: Determining the appropriate lag length,

Step 3: Application of ARDL bound test,

Step 4: Performing validity tests,

Step 5: Implementation of the novel dynamic ARDL simulation model.

According to the ARDL bounds test results, a long-run relationship is determined between financial development and ecological footprint. On the other hand, the dynamic ARDL simulations model results reveal that increases (decreases) in financial development increase (decrease) the ecological footprint both in the short-run and in the long-run. These findings are in agreement with most studies (Baloch et al. 2019; Saud et al. 2020; Ahmed et al. 2021; Ibrahim and Vo, 2021; Kibombo et al., 2021; Majeed, 2021; Mehraein et al., 2021; Nathaniel, 2021; Ahmad et al., 2022; Idrees and Majeed, 2022).

Based on the findings, it can be stated that it is important to realize the development of the financial sectors in Turkey in a way that encourages green innovation. It should be ensured that financial development is channeled towards environmentally friendly investments and thus efforts should be made to improve environmental quality for Turkey. Along with the developments in the financial sector, initiatives should be put forward to reduce the ecological footprint in Turkey by reducing the demand for and consumption of goods with in extensive energy consumption and high carbon emissions.

Araştırma Makalesi • Research Article

Acculturative Stress, Psychological Adjustment, and Future Orientation Among International Students in Turkey

Türkiye’de Uluslararası Öğrenciler Arasında Kültürleşme Stresi, Psikolojik Adaptasyon ve Gelecek Yönelimleri

Zekeriya Temircan*

Abstract: The aim of this study is to examine the relationship between acculturative stress, psychological adjustment, and future orientation among international students in Turkey. A total of 650 students were included in this study and the participants completed the Acculturative Stress Scale for International Students (ASSIS), The College Adjustment Scale (CAS), and the future Orientation Questionnaire. The ethics committee permission of this study (dated 30.04.2022 and numbered 29533901-050.99-14329) was taken from the Ethics Committee of Kapadokya University. Results indicated that a positive correlation was found between acculturative stress, psychological adjustment, and future orientation. The analysis showed that gender differences in psychological adjustment showed statistical significance among the students. Also, female students reported higher scores on acculturative stress than male students and they were more prone to homesickness, fear, and interpersonal problems. These findings emphasize the potential role of psychological adjustment in relation to the future orientation. The necessary steps need to be taken to prevent acculturative stress factors for students. Interventions by universities, authorities, and other stakeholders should help prepare students socially and psychologically in the host culture for their future endeavors.

Keywords: Acculturative Stress, Psychological Adjustment, Future Orientation, International Students

Öz: Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de uluslararası öğrenciler arasında kültürleşme stresi, psikolojik uyum ve gelecek yönelimi arasındaki ilişkiyi incelemektir. Araştırmaya 650 uluslararası öğrenci dahil edilmiş ve katılımcılardan veriler Uluslararası Öğrenciler için Kültürleşme Stresi Ölçeği (ASSIS), Üniversite Uyum Ölçeği (CAS) ve Gelecek Yönelim Anketinden elde edilmiştir. Bu araştırmanın etik kurul izni (30.04.2022 tarihli ve 29533901-050.99-14329 sayılı) Kapadokya Üniversitesi Etik Komisyonundan alınmıştır. Bulgular, kültürleşme stresi, psikolojik uyum ve gelecek yönelimi arasında pozitif bir ilişki bulunduğunu göstermiştir. Analiz, psikolojik uyumdaki cinsiyet farklılıklarının öğrenciler arasında istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermiştir. Ayrıca, kız öğrenciler erkek öğrencilere göre kültürleşme stresinde daha yüksek puanlar bildirmişler ve vatan özlemi, korku ve kişilerarası sorunlara daha yatkın oldukları saptanmıştır. Bulgular, psikolojik uyumun gelecekteki yönelimle ilgili potansiyel rolünü vurgulamaktadır. Uluslararası öğrencilerin psikolojik uyumlarına yardımcı

* Dr. Öğr. Üyesi, Kapadokya Üniversitesi, Beşeri Bilimler Fakültesi, Psikoloji Bölümü

ORCID: 0000-0001-6017-3403, drzekeriyatemircan@gmail.com

Cite as/ Atıf: Temircan, Z. (2022). Acculturative stress, psychological adjustment, and future orientation among international students in Turkey. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(3),1311-1324

<http://dx.doi.org/10.18506/anemon.1124423>

Received/Geliş: 01 Jun/Haziran 2022

Accepted/Kabul: 17 December/Aralık 2022

Published/Yayın: 30 December/Aralık 2022

e-ISSN: 2149-4622. © 2013-2022 Muş Alparslan Üniversitesi. TÜBİTAK ULAKBİM DergiPark ev sahipliğinde. Her hakkı saklıdır.

olmak onların hem kültürleşme stresini azaltacak hem de başarmak istedikleri hedeflerine yardımcı olacaktır. Üniversiter, sorumlu kişiler ve diğer ilgili kişiler öğrencilerin hem sosyal hem de psikolojik olarak adaptasyon sağlamaları için gerekli adımları atarak onların gelecekte başarmak için uğraştları hedefe katkıda bulunmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Kültürleşme stresi, Psikolojik Adaptasyon, Gelecek Yönelimi, Uluslararası Öğrenci

Introduction

Many students enter to the foreign countries in hopes of beginning a new and better life for themselves (Bektaş et al., 2009). Attending college is an important milestone in the life of someone in a challenging environment. The aim of the international students is to pursue their aspirations at foreign universities as they move from own countries. While doing this, students often encounter new cultural experiences. This experience affects not only students' emotional, social, and psychological well-being, but also affects their acculturation behavior in the host country. According to many researchers (Berry, 1980; Güler, 2019; Güngör & Bornstein, 2009; Saygın & Hasta, 2018), acculturation is defined as the socialization process of an individual whose social, psychological, and cultural change occur in a new culture. People try to incorporate and adapt to new norms, values, and systems where cultural modification of an individual or group of people takes place in host culture. As this process is related to changes in behavior of the individual in a new system, acculturation involves acculturative stress due to numerous changes in psychological and physical well-being.

Acculturative stress is defined as a particular set of stress behaviors which occur during acculturation that may lowered mental health status (Akdağ & Koçak, 2020). Acculturation stress refers to the psychological and physiological disturbances which are experienced during the adaptation period to a new cultural environment. A person may experience confusion, anxiety, depression, feelings of marginality and alienation and other challenges due to acculturative stress (Şirin et al., 2019). International students can experience acculturative stress at personal or community levels that can have devastating effects on their behavioral and emotional functioning (Balcı & Ögüt, 2019). More briefly, acculturative stress is a response of the students to issues in their lives. Acculturative stress can bring a student to the point of helplessness, hopelessness, apathy, and the presence of an external locus of control or feeling of no control over one's life (Lueck & Wilson, 2010).

Many international students feel the stress and discomfort during the acculturation process, and this can cause psychological disturbances such as anxiety, emotional turmoil, and depression (Ahn et al., 2020). Factors such as personal freedom, economic independence, identity formation, being away from family, and living with people they do not know may cause problems. The study by Crockett et al. (2007) suggests that age, gender, family income, social support and openness play critical roles in facilitating the acculturation process and reducing its negative impact. On the other hand, successful management of acculturative stress can lead to emotional well-being, positive self-esteem and self-image, comfort with one's ethnic or cultural identity, increased healthy relationships with persons from different cultures, feelings of personal empowerment, feelings of self-efficacy, and even better health status (Kosic, 2004). Management of acculturative stress can increase ethnic pride, increased inter-cultural relationships, acceptance of diversity, absence of feelings of victimization, and increased involvement in social institutions (Gülner & Balcı, 2010). Many studies have supported the fact that social support which increases one's ability to cope with problems in the host country is the key adapt a new culture. For example, social support helps to increase cultural self-awareness and the process of cultural assimilation (Serafica et al., 2019). Acculturation difficulties may present challenges to educational involvement and psychological adjustment of international students.

Psychological adjustment is the ability to adapt from one's home country to the living conditions of the host country. It refers to students' acculturating psychological adaptive changes of the in their environments (Gökyer, 2016). Although it helps facilitates international students to gain social competence, cope with stressors, minimize culture shock, and adapt to the academic environment, students who experience psychological dysfunction or distress may often express higher negative effect, act impulsively, have more pessimistic thought about their careers, class subjects, academic

performance, and life expectations (Kıroğlu et al., 2010). Students' psychosocial dysfunction manifests itself not only in increased negative behaviors, but it also in decreased positive behavior (Ataca & Berry, 2002). Several international students may have to deal with various problems during the acculturation process. Balancing academic performance, social integration, coping with financial constraints and lifestyle changes are among the most common adjustment problems (Riaz & Rafique, 2019).

The literature provides numerous examples about the importance of age, gender, and duration of education and their relations to psychological adjustment (Liao and Wei., 2014; Mitchell et al., 2017; Tavakoli et al., 2009; Thurber and Walton., 2012; Ogunsanya et al., 2018). The findings show that age plays an important role to adapt a new culture and educational system among international students. Several studies conclude that senior international students have better academic adjustment, ability to cope with stressors and have better living situations compared to junior students (Thurber and Walton., 2012). Studies have also revealed that academic performance and success are related to adjustment levels. Students with more academic problems are less adjusted than those with fewer academic problems (Yu et al., 2014). In addition, Glazer et al. (2018) concluded that adjustment is a strong predictor of acculturation stress among international students. Attrill et al. (2019) revealed that there is a significant relationship between adjustment, academic, personal, and environmental factors.

However, future orientation impacts the students' goals and their plans to achieve those goals. Students shape their life goals as they try to balance harmony and psychological well-being. The future orientation may be influenced by psychological adjustment and its outcomes. And this future orientation is a very important requirement for students' goals, academic achievements, and their general orientation. There are many studies on future orientation and its different aspects, but their association with acculturative stress and psychological adjustment among international students has not been examined.

Problem Statement

The number of international students in Turkey has been increasing every year, and the acculturation stress and psychological adjustment of the students affect their future orientation. Developmentally, meeting the psychological needs of young people away from their home country and social ties during their university period, at the end of their adolescence and the beginning of their adult years, is important in motivation, academic success, healthy adaptation, and many other areas (Yiğit, 2012). In this context, scientific studies on the effects and consequences of this migration experience on the mental health of international students who have temporarily immigrated to our country are of great importance, because it is thought that increasing acculturative stress levels and migration phenomenon are the main reasons for students to have adaptation difficulties, and this stress affects the ability to cope with acculturative challenges, psychological well-being, future orientation and therefore adaptation levels of immigrants. The effects of migration and adaptation problems experienced by international university students on their mental health have been evaluated through literature studies (Saygın & Hasta, 2018; Solgun & Durat, 2017). Thus, by examining the relationship between the sociocultural and psychological adjustment levels of international university students, it is aimed to find out whether it differs according to various variables such as age, gender, class, and length of stay in Turkey.

Problem Statement

International student admission is an indicator of development for that country and includes significant social, cultural, and economic advantages. While income from students provides financial contribution, it can also contribute to the increase of qualified workforce potential at the end of their education (Şenol et al., 2014). Numerous studies have been extensively conducted on acculturation, acculturative stress, and psychological adaptation on immigrant students in different countries (Çelik, 2013; Özçetin, 2013; Şeker & Akman, 2016). Examining the effects of international university students' adjustment levels on their mental health is important in various aspects. First, it is aimed to provide better psychosocial support and acculturative transition for international students so that they can better cope with adaptation problems. It may help students to pursue their academic endeavor which is the

main reason of coming to the host culture. International students in Turkey, however, have been investigated on their acculturative stress, acculturation, and psychological adaptation. Acculturative stress, psychological adjustment, and future orientation of international students have not been investigated in our country and therefore, a deficiency in literature is detected. The findings of this study may close the gap and contribute to the literature.

Hypothesis

H₁: The gender is positively correlated with acculturation stress level.

H₂: The age is positively correlated with acculturation stress level.

H₃: The marital status is positively correlated with acculturation stress level.

H₄: The time in Turkey is positively correlated with acculturation stress level.

H₅: The study in programs is positively correlated with acculturation stress level.

H₆: The acculturative stress is positively correlated with psychological adjustment.

H₇: The acculturative stress is positively correlated with future orientation.

H₈: The psychological adjustment is positively correlated with the future orientation.

Methods and Materials

Participants

A total of 650 international students are participated in the study. Among the participants, 32.9% are female and 67.1% are male and the ages of the participants ranged from 18 to 33 (Mean=22.60, SD=2.62). Most of the participants are single (91.3%) and have been living in Turkey for 1 to 4 years (58.1%). 71.5% of the participants are studying in undergraduate programs and 28.5% in graduate programs.

Table 1. Distribution of Participants' Socio-Demographic Characteristics (n=650)

		n	%
Gender	Female	214	32.9
	Male	436	67.1
Age	18-22 years	345	53
	23-27 years	208	32
	28+ years	97	15
Marital status	Single	594	91.3
	Married	56	8.7
Time in Turkey	1-4 years	378	58.1
	5-8 years	206	31.6
	9+ years	66	10.3
Study in Program	Undergraduate	465	71.5
	Graduate	185	28.5

Measures

This study is conducted at universities in Turkey. Convenient sampling model is used to select participant samples in undergraduate and graduate programs. G* power analysis is used to determine sample size. A total of 650 international students are participated in the study. Data are collected and analyzed using the SPSS 26 package program, and t-test, F-test, ANOVA, and correlation are used for statistical analysis. The power is set to .80 and the alpha level to .05. Additionally, informed consent is obtained from all participants. Participants are given the option to opt out of the at any time during the study. Ethical approval is obtained from the Ethics Committee of Kapadokya University.

Instruments

Acculturative Stress Scale for International Students

This scale consists of 36 items in Likert scale format, and it helps to assess the acculturative stress of international students. The scale has six subscales; perceived discrimination, homesickness, perceived hate, fear, stress due to change, guilt and miscellaneous. The response format from 1 as strongly disagreed to 5 as strongly agreed with 3 as not sure. Higher scores on each item means higher acculturative stress. Sandhu and Asrabadi (1998) report that the ASSIS has a very high reliability coefficient; Cronbach's alpha is .94. Kashubeck-West (2015) finds Cronbach's alpha of .94 and Wang et al. (2012) find Cronbach's alpha of .96 among international students for acculturative stress. In this study, Cronbach's alpha is 0.86, and this can be accepted as a good reliability.

The College Adjustment Scale (CAS)

This is a multidimensional psychological measure for students in a university setting. This scale provides information to students about changes that have occurred. The scale has nine sub-dimensions: anxiety, depression, suicidal ideation, substance use, self-esteem problems, interpersonal problems, family problems, academic problems, and career problems. There are 108 items in the scale to be measured according to a 4-point rating scale: 1-False or not at all, 2-Somewhat true, 3-Mostly true, and 4-Very true. Anton and Reed (1991) reported Cronbach's alpha as .86. This scale has high reliability and validity for measuring psychological adjustment in students. In this study, Cronbach's alpha is 0.78, and this can be accepted as a good reliability.

Future Orientation

The Future Orientation Questionnaire is used to assess the future orientation of international students. This questionnaire consists of 39 items with three components: motivational, behavioral, and cognitive. The response format of the questionnaire ranges from 1: strongly disagree to 5: strongly agree. The behavioral and cognitive components consist of two subscales, while the motivational component consists of four subscales to assess future orientation. Cronbach's alpha is .83 for the behavioral component, .76 for the cognitive component and .92 for the motivational component. In this study, a Cronbach's alpha is 0.76 for the behavioral component, Cronbach's alpha is 0.74 for the cognitive component, and Cronbach's alpha is 0.86 for the motivational component.

Results

The current research examines the relationship between acculturative stress, psychological adjustment, and future orientation among international students in Turkey. The respondent sample of 650 international students are administered the Acculturative Stress Scale for International Students (ASSIS), the College Adjustment Scale (CAS), and the Future Orientation Questionnaire. The participants are from different areas of Turkey. They belonged to the age range of 18-32 years and are enrolled in different departments at the universities. The respondents are administered the tests in a classroom setting, one-to-one mode after ethical permission and informed consent is sought. The quantitative analysis reveals that among the variables, only gender shows statistical significance across acculturative stress.

Factors such as age, marital status, time spent in Turkey, and study in programs showed no comparable differences. This study demonstrates the correlation between acculturative stress, psychological adjustment, and future orientation respectively. The Pearson correlation is conducted to show the relationship of the variation and to determine whether there is a linear relationship between two numerical measurements, and if yes, the level of the direction and severity of this relationship. Table 2 shows the descriptive and coefficient values for acculturative stress, psychological adjustment, and future orientation. Positive significance is found between acculturative stress, psychological adjustment, and future orientation ($p < 0.01$) (Table 2).

Table 2. Mean, Standard Deviation and Correlation Coefficient for Acculturative Stress, Psychological Adjustment and Future Orientation Among International Students

	Mean	Std. deviation	Correlation coefficient
Acculturative Stress	87.4	11.44	
Psychological Adjustment	56.2	10.56	0.44**
Future Orientation	66.5	11.02	

**significant at the $p = 0.01$ level

Descriptive statistics about acculturation stress, psychological adjustment and future orientation among international students are shown in Table 3 for the gender variable. It is seen that female students have a higher average acculturation stress than male students. The mean psychological adjustment of male students was higher than female. Finally, the mean of female students' future orientation is higher than that of male students. The ANOVA test also has a statistically significant effect at the $p < 0.05$ level, $F(1, 226) = 45.22$, $p = .002$ adjusted $R^2 = .15$ level. The results shows that the female students scored higher on psychological adjustment and future orientation than the male students.

Table 3. Descriptive statistics for Acculturative stress, Psychological Adjustment and Future Orientation of International Students for Gender

	Gender	N	M	SD	95% confidence interval for mean		Skew	Kurtosis
					Lower bound	Upper bound		
Acculturative Stress	Female	214	62.2	8.55	48.54	53.87	-0.88	-1.73
	Male	436	52.2	7.98	43.88	45.87	-0.34	-0.56
Psychological Adjustment	Female	214	68.4	7.56	52.16	56.77	-0.76	-0.60
	Male	436	72.2	8.43	47.92	49.11	-1.04	-1.87
Future Orientation	Female	214	58.8	8.92	40.18	42.44	-0.66	-0.79
	Male	436	51.8	10.13	36.77	38.45	-0.27	-0.42

One-way ANOVA analysis shows that the acculturative stress, psychological adjustment, and future orientation are significantly influenced by demographic and related factors. The level of acculturation stress, psychological adjustment, and future orientation of the participants differed according to gender, age, marital status, time spent in Turkey, and study in programs are determined through One-Way Analysis of Variance. One-way ANOVA test is used to test whether there is a statistically significant difference between the means of acculturative stress, psychological adjustment, and future orientation. Table 4 shows the results of analysis of variance between variables, acculturative stress, psychological adjustment, and future orientation. The results shows that no statistically significant difference was found between gender ($F = 0.733$, $p > 0.05$), age ($F = 0.621$, $p > 0.05$), marital status ($F = 0.912$, $p > 0.05$), time spent in Turkey ($F = 0.324$, $p > 0.05$), education in the program ($F = 0.542$, $p > 0.05$) and acculturation stress. Thus, hypothesis 1,2,3,4 and hypothesis 5 are rejected. The results

show that there is no statistically significant difference between age ($F=0.566, p>0.05$), marital status ($F=0.977, p>0.05$), time spent in Turkey ($F=0.666, p>0.05$) and psychological adjustment. However, statistical significance is found between gender ($F=0.324, p<0.05$), education in the program ($F=0.112, p>0.05$) and psychological adjustment. Additionally, there is no statistically significant difference was found between gender ($F=0.598, p>0.05$), age ($F=0.887, p>0.05$), marital status ($F=0.118, p>0.05$), time spent in Turkey ($F=0.343, p>0.05$) and future orientation. However, statistical significance is found between the study in the program ($F=0.701, p<0.05$) and future orientation.

Table 4. Differences in Acculturative Stress, Psychological Adjustment and Future Orientation among Variables

			N	X	SD	F	P value
Acculturative Stress	Gender	Female	214	3.46	1.88	0.733	.655
		Male	436	4.12	1.66		
	Age	18-22 years	345	3.08	2.08	0.621	.345
		23-27 years	208	3.22	1.98		
		28+ years	97	2.55	1.77		
	Marital status	Single	594	5.38	1.3	0.912	.512
		Married	56	3.88	1.67		
	Time in Turkey	1-4 years	378	4.67	2.18	0.324	.754
		5-8 years	206	3.96	2.01		
	Study in Program	9+ years	66	2.68	1.83	0.542	.896
Undergraduate		465	5.72	2.78			
	Graduate	185	3.88	1.92			
			N	X	SD	F	P value
Psychological Adjustment	Gender	Female	214	5.34	2.19	0.324	.002*
		Male	436	5.02	2.01		
	Age	18-22 years	345	4.89	1.8	0.566	0.233
		23-27 years	208	4.44	2.37		
		28+ years	97	3.02	1.82		
	Marital status	Single	594	6.02	3.02	0.977	0.556
		Married	56	4.88	2.67		
	Time in Turkey	1-4 years	378	4.78	2.4	0.666	0.723
		5-8 years	206	4.28	3.58		
	Study in Program	9+ years	66	3.99	3.02	0.112	0.011*
Undergraduate		465	5.71	2.46			
	Graduate	185	4.89	2.31			
			N	X	SD	F	P value
Future Orientation	Gender	Female	214	4.81	3.12	0.598	.622
		Male	436	4.97	2.88		
	Age	18-22 years	345	3.93	3.17	0.887	.233
		23-27 years	208	3.33	3.09		
		28+ years	97	2.15	2.66		
Marital status	Single	594	4.88	2.11	0.118	609	

	Married	56	3.77	1.89		
	1-4 years	378	3.74	3.08		
Time in Turkey	5-8 years	206	3.66	2.45	0.343	.243
	9+ years	66	2.21	2.78		
Study in Program	Undergraduate	465	3.77	3.18	0.701	.018*
	Graduate	185	3.16	4.06		

* $p < 0.05$

In Table 5, Pearson correlation analysis is performed to examine the relationship between the sub-dimensions of acculturation stress, psychological adjustment, and future orientation of international university students. The results shows that there is a statistically significant and high correlation between acculturation stress sub-dimensions, psychological adjustment sub-dimensions, and future orientation sub-dimensions. Thus, the hypotheses 6, 7 and 8 are accepted.

Table 5. Correlation analysis between Subdimensions of Acculturative Stress, Psychological Adjustment and Future Orientation of International Students

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	
1	Perceived discrimination	1																			
2	Homesickness	0.281**	2																		
3	Perceived hate	0.234**	0.628**	3																	
4	Fear	0.316**	0.476**	0.630**	4																
5	Stress due to change	0.561**	0.391**	0.488**	0.149**	5															
6	Guilt	0.123**	0.544**	0.361**	0.209**	0.320**	6														
7	Miscellaneous	0.216**	0.214**	0.618**	0.264**	0.544**	0.666**	7													
8	Anxiety	0.636**	0.188**	0.711**	0.114**	0.077**	0.607**	0.066**	8												
9	Depression	0.418**	0.602**	0.352**	0.465**	0.199**	0.309**	0.109**	0.539**	9											
10	Suicidal ideation	0.462**	0.621**	0.514**	0.983**	0.288**	0.733**	0.206**	0.367**	0.672**	10										
11	Substance abuse	0.378**	0.277**	0.456**	0.477**	0.549**	0.578**	0.679**	0.362**	0.374**	0.044**	11									
12	Self-esteem problems	0.399**	0.553**	0.764**	0.376**	0.011**	0.498**	0.369**	0.277**	0.366**	0.455**	0.205**	12								
13	Interpersonal problems	0.111**	0.671**	0.817**	0.618**	0.183**	0.507**	0.036**	0.755**	0.724**	0.195**	0.107**	0.602**	13							
14	Family problems	0.210**	0.540**	0.501**	0.566**	0.298**	0.205**	0.166**	0.530**	0.611**	0.169**	0.923**	0.444**	0.103**	14						
15	Academic problems	0.366**	0.215**	0.681**	0.321**	0.121**	0.360**	0.363**	0.125**	0.577**	0.452**	0.047**	0.774**	0.302**	0.765**	15					
16	Family problems	0.222**	0.289**	0.733**	0.673**	0.907**	0.488**	0.541**	0.242**	0.777**	0.654**	0.549**	0.639**	0.499**	0.655**	0.488**	16				
17	Career problems	0.217**	0.916**	0.222**	0.505**	0.781**	0.991**	0.909**	0.178**	0.377**	0.433**	0.904**	0.655**	0.401**	0.107**	0.533**	0.165**	17			
18	Behavioral	0.333**	0.251**	0.722**	0.801**	0.166**	0.447**	0.302**	0.622**	0.563**	0.708**	0.458**	0.380**	0.137**	0.507**	0.110**	0.224**	0.490**	18		
19	Motivational	0.722**	0.366**	0.559**	0.099**	0.834**	0.278**	0.467**	0.466**	0.488**	0.055**	0.702**	0.453**	0.048**	0.578**	0.189**	0.388**	0.611**	0.549**	19	
20	Cognitive	0.392**	0.661**	0.382**	0.012**	0.446**	0.230**	0.662**	0.673**	0.056**	0.438**	0.227**	0.404**	0.377**	0.381**	0.366**	0.093**	0.156**	0.530**	0.088**	20

** $p < 0.01$

The results show that there is a statistically significant and high-level correlation between perceived discrimination and motivational behavior ($r=0.722$, $p < 0.01$). This shows that an increase in perceived discrimination level will decrease motivational behavior among international students. Also, a high-level correlation ($r=0.916$, $p > 0.01$) is found between homesickness and students' career

problems; thus, students with a high sense of homesickness will have problems in terms of career planning for their future.

Relatively, the high level of correlation is found between perceived hate and interpersonal problems ($r=0.817$, $p<0.01$) indicate that perceived hate level will increase interpersonal problems among students. The fear of acculturation stress sub-dimension is effective for behavioral factors and suicidal ideation. The results also show that there is a high correlation between fear, suicidal ideation ($r=0.983$, $p<0.01$) and behavioral factors ($r=0.801$, $p<0.01$). Fear has negative consequences on psychological adjustment and students' future orientation. Also, the stress caused by cultural change is highly associated with family problems among international students ($r=0.907$, $p<0.01$). Thus, students exposed to more changes may have more stress, and this may increase the problems in their families. Additionally, feeling guilty is highly correlated with career problems ($r=0.909$, $p<0.01$) among the students. Lastly, substance use is highly correlated with family problems ($r=0.923$, $p<0.01$) and career problems ($r=0.904$, $p<0.01$). This shows that increase level in the level of substance addiction will increase family and career problems in students.

Discussion

This study examines acculturative stress, psychological adjustment, future orientation, and socio-demographic factors such as age, gender, marital status, time spent in Turkey, and study in programs. Participants are from undergraduate/graduate programs from different universities in Turkey. The result shows that gender plays a key role in psychological adjustment and future orientation among international students. The literature provides numerous examples of the relationship between gender and socio-cultural adaptation of international students in Turkey (Sümer, 2009; Şeker & Akman, 2016). Some studies conclude that female international students adapt more easily, and they are exposed to less acculturative stress than male students (Çelik, 2013; Özçetin, 2013). Similarly, Allaberdiev (2007) has found that female international students' personal, social, and general adjustment levels are higher than male students' adjustment levels. On the contrary, Şeker and Akman (2006) conclude that female students have lower sociocultural and psychological adjustment than male ones. In addition, Karaoğlu (2007) demonstrates that gender does not play an important role in adapting socially and psychologically to the host culture.

The present study concludes that female participants received higher scores in psychological adjustment as well as future orientation than male participants when they are exposed to acculturative stress in the host culture. This result is in line with the findings in the literature that female students have higher scores than male students in problems caused by acculturation stress such as perceived discrimination, fear, interpersonal problems, homesickness, career problems, anxiety, and depression (Caplan, 2007; Fang et al., 2021; Park et al., 2014). However, studies have concluded that female students have more psychological adjustment problems than male students (Dean & Koeng, 2019). Çetinkaya-Yildiz et al. (2011), states that the length of stay has a 32.8% variance in the psychological stress levels of international students besides life satisfaction, integration into social life in Turkey, and proficiency in Turkish language. On the contrary, the study by Gökyer (2016) states that gender does not play a role of acculturation attribution among international students.

The results of the present study show that homesickness and fear are significantly higher in female students than in male students. Also, female students give higher scores on acculturative stress and psychological adjustment. Also, there is a positive correlation between psychological adjustment, high level of motivation and behavioral patterns among students. Students tend to be more adjustable psychologically with their environment, school, teachers, friends, and academic orientation when they are motivated more in the host culture. Adapting to a new environment and culture is a stressful process for international students. The results show that the homesickness dimension of acculturation stress is highly correlated with career problems. Students who are far from their family and country experience stress as they adjust to their new lives (Bakhshae et al., 2018; Jardin et al., 2018; Zvolensky et al., 2018). The study by Türel (2021) concludes that students who receive social support from their friends

show better adjustment to the host culture. Bektaş (2009) states that international students choose their friends either from their own country or the host country to help them to adjust and cope with difficulties. Research studies have examined the relationship between acculturation and psychological adjustment, and it has been shown that acculturation is related to psychological adjustment (Jenkins & Boyd, 2020; Liu, 2015; Schneider et al., 2020).

Among the findings of this study, female students experience an increase in acculturation stress and a decrease in psychological adjustment. However, different findings have reported in the literature that male students are compatible and perform a more adaptive behavior than female students in terms of psychological adjustment (Cariello et al., 2020; Menon and Harter, 2012). Maldonado et al. (2018), however, reports that female students have lower sociocultural adaptation than male students, and this negatively affects the psychological adjustment process in the host culture. Contrary to these results, Mayorga et al. (2018) has found that female students are more successful than men in adapting to their environment due to their better personal skills, social skills, and general adjustment levels. The study results also show that female students experience fewer symptoms of anxiety and depression during psychological adjustment, which help them become better acculturated in the host culture. Because of this, female students are found to be more successful in their academic courses and they experience fewer acculturation problems. Thus, they better perform psychological well-being and social adaptation in the host culture (Barton et al., 2022; Suarez-Morales & Lopez, 2009).

The present study findings reveal that age, time, marital status, and education in programs has no effect on acculturation stress, psychological adjustment, and future orientation in Turkey among international students. The research by Tureson et al. (2021) presents that age, marital status and education program have no impact on acculturation level and psychological adjustment in the host country among international students. However, the literature provides numerous examples of the relationship between length of stay, acculturative stress, and psychological adjustment among international students (Incollingo-Rodriguez et al., 2022). Moreover, financial dissatisfaction, language proficiency, expectations, relationship status, social support are found as predictors of acculturative stress and psychological adjustment among international students (Yun et al., 2021). The results of this study show that acculturative stress and psychological adjustment impact future orientation and its components (Alm et al., 2019). However, having less acculturation stress and psychological adjustment problems can help students perform better academic performance in the school environment. Students can also demonstrate better study habits, which can have positive results in terms of academic orientation and success. Other studies have determined that students who have better psychological adjustment perform a better future orientation. It also has an impact on students' behavior, future expectation, and psychological well-being (Sharp et al., 2020).

Additionally, having a higher stress and less adaptive attitude in the host culture negatively affect students' academic performance and needs that creates obstacles academic burden for students and their future goals (Zheng et al., 2019). International students leave their country to accomplish their dreams and pursue academic goals as they go through different challenges and difficulties in host culture. Homesickness, perceived discrimination and hate, interpersonal problems and new adjustment requirements are the most common problems that the students often deal with. The studies have reported that psychological adjustment has an amendable impact on acculturative stress and the students' future expectations (Bakhshai et al., 2018; Caplan, 2007; Fang et al., 2020).

Lastly, psychological adjustment among international students has an influence on both the acculturation stress level and the future orientation. Also, it is important to highlight that gender plays a key in perceiving the level of acculturation stress, psychological adaptation, and academic success among international students in the host culture. It is important to consider holistic approach and psychoeducational intervention for students to perform better academic behavior and personal attitude during adaptation process. Taking into consideration of different educational and psychosocial interventions may help reduce acculturative stress, personal, and social challenges.

Conclusion

Many studies have examined the relationship between acculturation stress and psychological adjustment, but deficiencies have been detected in the literature regarding acculturation stress, psychological adjustment, and future orientation among international students in Turkey. This study examines the relationship between acculturative stress, psychological adjustment, and future orientation among international students in Turkey. The results of this study are important for international students to adapt more easily and comfortably. Expanding academic programs to provide different learning experiences can ease social and cultural barriers for students. Helping students explore different opportunities in the host culture can help them adjust socio-culturally and increase their academic achievements toward achieving their goals. Gender differences should be considered when preparing intervention programs. Turkey is an attractive country for international students from neighboring countries. For this reason, universities should offer the most suitable programs and provide different sources to help students to pursue their dreams.

References

- Akdağ, M., & Koçak, F. Ö. (2020). Uluslararası öğrencilerin kültürleşme stresi düzeylerine ilişkin nicel bir araştırma. *Türkiye İletişim Araştırma Dergisi*, 36, 33-52. doi:10.17829/turcom.806579.
- Allaberdiyev, P. (2007). *Türk Cumhuriyetlerinden Türkiye'ye yüksek öğrenim görmeye gelen öğrencilerin uyum düzeylerinin incelenmesi*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Alm, S., Låftman, S. B., Sandahl, J., & Modin, B. (2019). School effectiveness and students' future orientation: A multilevel analysis of upper secondary schools in Stockholm, Sweden. *Journal of Adolescence*, 70(1), 62-73. doi: 10.1016/j.adolescence.2018.11.007.
- Anton, W. D., & Reed, J. R. (1991). *College adjustment scales: Professional Manual*. Odessa, FL: Psychological Assessment Resources, Inc.
- Ataca, B., & Berry, J. W. (2002). Psychological, sociocultural, and marital adaptation of Turkish immigrant couples in Canada. *International Journal of Psychology*, 37, 13-26.
- Attrill, S., Lincoln, M., & McAllister, S. (2020). International students in professional placements: supervision strategies for positive learning experiences. *International Journal of Language & Communication Disorders*, 55(2), 243-254. doi: 10.1111/1460-6984.12516.
- Bakhshaie, J., Hanna, A. E., Viana, A. G., Garza, M., Valdivieso, J., Ochoa-Perez, M., Lemaire, C., Cardoso, J. B., Rogers, A. H., Mayorga, N. A., Bogiaizian, D., & Zvolensky, M. J. (2018). Acculturative stress and mental health among economically disadvantaged Spanish-speaking Latinos in primary care: The role of anxiety sensitivity. *Psychiatry Research*, 261, 421-427. doi: 10.1016/j.psychres.2018.01.009.
- Balcı, Ş., & Öğüt, N. (2019). Yabancı uyruklu üniversite öğrencileri arasında kültürleşme ve kültürleşme stratejileri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 49-62.
- Barton, A., Novoa, O., Sanchez, M., Romano, E., & Cano, M. (2022). Impact of pre-migration assets and pre-migration trauma on acculturative stress among recent Latinx immigrant young adults. *Ethnicity and Health*, 27(6):1410-1427. doi: 10.1080/13557858.2021.1881766.
- Bektaş, Y., Demir, A., & Bowden, R. (2009). Psychological adaptation of Turkish students at US campuses. *International Journal for the Advancement of Counseling*, 31(2), 130-143. https://doi.org/10.1007/s10447-009-9073-5.
- Berry, J. W. (1980). *Acculturation as varieties of adaptation*. In *Acculturation: Theory, Models and Some New Findings*, (Ed AM Padilla):9-25. Boulder, CO, Westview Press.
- Caplan, S. (2007). Latinos, acculturation, and acculturative stress: a dimensional concept analysis. *Policy Politics Nursing Practice*, 8(2), 93-106. doi: 10.1177/1527154407301751.

- Cariello, A. N., Perrin, P. B., & Morlett-Paredes, A. (2020). Influence of resilience on the relations among acculturative stress, somatization, and anxiety in latin immigrants. *Brain Behavior*, 10(12), 18-63. doi: 10.1002/brb3.1863.
- Crockett, L. J., Iturbide, M. I., Torres-Stone, R. A., McGinley, M., Raffaelli, M., & Carlo, G. (2007). Acculturative stress, social support, and coping: relations to psychological adjustment among Mexican American college students. *Cultural Diversity Ethnic Minority Psychology*, 13(4), 347-55. doi: 10.1037/1099-9809.13.4.347.
- Cetinkaya-Yildiz, E., Cakir, S. G., & Kondakci, Y. (2011). Psychological distress among international students in Turkey. *International Journal of Intercultural Relations*, 35(5), 534-539.
- Çelik, İ. (2013). *Türkiye’de Yükseköğrenim Gören Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Sorunları*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Trakya Üniversitesi, Edirne.
- Dean, K., & Koeng, A. M. (2019). Cross-cultural differences and similarities in attribution. *Cross-Cultural Psychology*, 575-597, John Wiley & Sons Ltd.
- Fang, C. Y., Handorf, E. A., Rao, A. D., Siu, P. T., & Tseng, M. (2021). Acculturative stress and depressive symptoms among Chinese immigrants: The role of gender and social support. *Journal of Racial and Ethnic Health Disparities*, 8(5), 1130-1138. doi: 10.1007/s40615-020-00869-6.
- Gökyer, N. (2016). Yabancı uyruklu üniversite öğrencilerinin psikolojik uyumları. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 7(1), 98-108. doi: 10.5961/jhes.2017.188
- Güler, A. (2019). Acculturation process of Turkish immigrants in the United States. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 37,1-13.
- Gülнар, B. ve Balcı, Ş. (2010). Televizyon izleme motivasyonları ve kültürleşme: Yabancı uyruklu üniversite öğrencileri üzerine bir araştırma. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 28, 447-483.
- Güngör, D., & Bornstein, M. H. (2009). Gender, development, values, adaptation, and discrimination in acculturating adolescents: The case of Turk heritage youth born and living in Belgium. *Sex Roles*, 60, 537-548. <https://doi.org/10.1007/s11199-008-9531-2>.
- Güzey, Ö., Gültekin, N., Kirsacılıoğlu, O., Aksoy, E., & Ataç, E. (2014). *Acculturation process of the immigrant Turks living in Deventer, The Netherlands, 54th congress of the European regional science association: Regional development and globalization: Best Practices*, 26-29 August 2014, St. Petersburg, Russia.
- Glazer, S., Roach, K. N., Carmona, C., & Simonovich, H. (2018). Acculturation and adjustment as a function of perceived and objective value congruence. *International Journal of Psychology*, 53(2), 13-22. doi: 10.1002/ijop.12554.
- Incollingo-Rodriguez, A. C., Polcari, J. J., Nephew, B. C., Harris, R., Zhang, C., Murgatroyd, C., & Santos, H. P. (2022). Acculturative stress, telomere length, and postpartum depression in Latinx mothers. *Journal of Psychiatric Research*, 147, 301-306. doi: 10.1016/j.jpsychires.2022.01.063.
- Jardin, C., Mayorga, N. A., Bakhshaie, J., Garey, L., Viana, A. G., Sharp, C., Cardoso, J. B., & Zvolensky, M. J. (2018). Clarifying the relation of acculturative stress and anxiety/depressive symptoms: The role of anxiety sensitivity among Hispanic college students. *Cultural Diversity & Ethnic Minority Psychology*, 24(2), 221-230. doi: 10.1037/cdp0000175.
- Jenkins, S. J., & Boyd, L. D. (2020). Perceived barriers to academic success for international students studying dental hygiene in the U.S. *Journal of Dental Education*, 84(1), 81-87. doi: 10.21815/JDE.019.163.
- Karaoğlu, F. (2007). *Yabancı uyruklu öğrencilerde uyma davranışı: TÖMER Örneği*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.

- Kıroğlu, K., Kesten, A., & Elma, C. (2010). Türkiye’de öğrenim gören yabancı uyruklu lisans öğrencilerinin sosyo-kültürel ve ekonomik sorunları. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6 (2), 26-39.
- Kosic, A. (2004). Acculturation Strategies, coping process and acculturative stress. *Scandinavian Journal of Psychology*, 45, 269-278.
- Liao, K. Y., & Wei, M. (2014). Academic stress and positive affect: Asian value and self-worth contingency as moderators among Chinese international students. *Cultural Diversity & Ethnic Minority Psychology*, 20(1), 107-115. doi: 10.1037/a0034071.
- Liu, Y. (2015). International note: The relationship between achievement goals and academic-related boredom. *Journal of Adolescence*, 41, 53-5. doi: 10.1016/j.adolescence.2015.03.001.
- Lueck, K., & Wilson, M. (2010). Acculturative stress in Asian immigrants: The impact of social and linguistic factors. *International Journal of Intercultural Relations*, 34, 47-57.
- Maldonado, A., Preciado, A., Buchanan, M., Pulvers, K., Romero, D., & D’Anna-Hernandez, K. (2018). Acculturative stress, mental health symptoms, and the role of salivary inflammatory markers among a Latino sample. *Cultural Diversity & Ethnic Minority Psychology*, 24(2), 277-283. doi: 10.1037/cdp0000177.
- Mayorga, N. A., Jardin, C., Bakhshaie, J., Garey, L., Viana, A. G., Cardoso, J. B., & Zvolensky, M. (2018). Acculturative stress, emotion regulation, and affective symptomatology among Latino/a college students. *Journal of Counseling Psychology*, 65(2), 247-258. doi: 10.1037/cou0000263.
- Menon, C. V., & Harter, S. L. (2012). Examining the impact of acculturative stress on body image disturbance among Hispanic college students. *Cultural Diversity & Ethnic Minority Psychology*, 18(3), 239-46. doi: 10.1037/a0028638.
- Mitchell, C., Del Fabbro, L., & Shaw, J. (2017). The acculturation, language and learning experiences of international nursing students: Implications for nursing education. *Nurse Education Today*, 56, 16-22. doi: 10.1016/j.nedt.2017.05.019.
- Riaz, M. A., & Rafique, R. (2019). Psycho-social predictors of acculturative stress and adjustment in Pakistani institutions. *Pakistan Journal of Medical Sciences*, 35(5), 1441-1445. doi: 10.12669/pjms.35.5.1214.
- Park, S. Y., Anastas, J., Shibusawa, T., & Nguyen, D. (2014). The impact of acculturation and acculturative stress on alcohol use across Asian immigrant subgroups. *Substance Use & Misuse*, 49(8), 922-31. doi: 10.3109/10826084.2013.855232.
- Tavakoli, S., Lumley, M. A., Hijazi, A. M., Slavin-Spenney, O. M., & Parris, G. P. (2009). Effects of assertiveness training and expressive writing on acculturative stress in international students: A randomized trial. *Journal of Counseling Psychology*, 56(4), 590-596. doi: 10.1037/a0016634.
- Thurber, C. A., & Walton, E. A. (2012). Homesickness and adjustment in university students. *Journal of American College Health*, 60(5), 415-9. doi: 10.1080/07448481.2012.673520.
- Tureson, K., Byrd, D. A., Guzman, V., Summers, A. C., Morris, E. P., & Mindt M. R. (2021). The impact of sociocultural factors on prospective memory performance in HIV+ Latinx adults. *Neuropsychology*, 35(4), 411-422. doi: 10.1037/neu0000732.
- Türel, T. M. (2021). Uluslararası öğrencilerin sosyokültürel uyumu. *Avrasya Beşeri Bilim Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 73-89. doi: 10.7596/abbad.31122021.003.
- Saygın, S., & Hasta, D. (2018). Göç, kültürleşme ve uyum. *Psikiyatride Guncel Yaklaşımlar-Current Approaches in Psychiatry*, 10(3), 302-323.

- Seginer, R. (2009). *Future orientation: Developmental and ecological perspectives*. New York: Springer Series.
- Serafica, R., Lekhak, N., & Bhatta, T. (2019). Acculturation, acculturative stress, and resilience among older immigrants in United States. *International Nursing Review*, 66(3), 442-448. doi: 10.1111/inr.12522.
- Schneider, J. K., Bender, C. M., Madigan, E. A., & Nolan, M. T. (2020). Facilitating the academic success of international PhD students. *Nursing Education Perspectives*, 41(1), 20-25. doi: 10.1097/01.NEP.0000000000000489.
- Sharp, E. H., Seaman, J., Tucker, C. J., Van Gundy, K. T., & Rebellon, C. J. (2020). Adolescents' future aspirations and expectations in the context of a shifting rural economy. *Journal of Youth and Adolescence*, 49(2), 534-548. doi: 10.1007/s10964-019-01152-6.
- Sirin, S. R., Sin, E., Clingain, C., & Rogers-Sirin, L. (2019). Acculturative stress and mental health: implications for immigrant-origin youth. *Pediatric Clinics North America*, 66(3), 641-653. doi: 10.1016/j.pcl.2019.02.010.
- Solgun, C., & Durat, G., (2006). Göç ve ruh sağlığı. *Journal of Human Rhythm*, 3(3), 137-144.
- Suarez-Morales, L., & Lopez, B. (2009). The impact of acculturative stress and daily hassles on pre-adolescent psychological adjustment: examining anxiety symptoms. *Journal of Primary Prevention*, 30(4), 335-349. doi: 10.1007/s10935-009-0175-y.
- Sümer, S. (2009). *International students' psychological and sociocultural adaptation in the United States*. (Unpublished dissertation). Georgia State University, United States.
- Şeker, B. D., & Akman, Emine, (2016). Uluslararası öğrencilerin psikolojik ve sosyokültürel süreçleri. *Cukurova Medical Journal*, 41(3), 504-514.
- Şenol, D., Dinç, A., & Kala, H. (2004). *Türkiye'de öğrenim gören yabancı öğrencilerin demografik özellikleri ve gelecek beklentileri üzerine sosyolojik bir değerlendirme*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale.
- Ogunsanya, M. E., Bamgbade, B. A., Thach, A. V., Sudhapalli, P., & Rascati, K. L. (2018). Determinants of health-related quality of life in international graduate students. *Current in Pharmacy Teaching and Learning*, 10(4), 413-422. doi: 10.1016/j.cptl.2017.12.005.
- Yiğit, R. (2012). Konya ilinde öğrenim gören yabancı uyruklu üniversite öğrencilerinin temel psikolojik ihtiyaçlarının bir kısım değişkenler bakımından incelenmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 27, 317- 326.
- Yu, B., Chen, X., Li, S., Liu, Y., Jacques-Tiura, A. J., & Yan, H. (2014). Acculturative stress and influential factors among international students in China: a structural dynamic perspective. *PLoS One*, 9(4):e96322. doi: 10.1371/journal.pone.0096322.
- Yun, S., Ahmed, S. R., Hauson, A. O., & Al-Delaimy, W. K. (2021). The relationship between acculturative stress and postmigration mental health in Iraqi refugee women Resettled in San Diego, California. *Community Mental Health Journal*, 57(6), 1111-1120. doi: 10.1007/s10597-020-00739-9.
- Zheng, L., Lippke, S., Chen, Y., Li, D., & Gan, Y. (2019). Future orientation buffers depression in daily and specific stress. *PsyCh Journal*, 8(3), 342-352. doi: 10.1002/pchj.283.
- Zvolensky, M. J., Jardin, C., Rogers, A. H., Bakhshai, J., Mayorga, N. A., Viana, A. G., Walker, R. L., Cardoso, J. B., & Garey, L. (2018). Anxiety sensitivity and acculturative stress among trauma exposed Latinx young adults. *Cultural Diversity & Ethnic Minority Psychology*, 24(4), 470-476. doi: 10.1037/cdp0000208.

Araştırma Makalesi • Research Article

TÜBİTAK 4006 Bilim Fuarında Yer Alan Matematik Projelerine Yönelik Öğretmen ve Öğrenci Görüşlerinin Belirlenmesi

Determining Teacher and Student Opinions on Mathematics Projects at TÜBİTAK 4006 Science Fair

Bilal Baldemir*, Büşra Nayıroğlu**, Tayfun Tutak***

Öz: Çalışmanın amacı, TÜBİTAK 4006 Bilim Fuarında yer alan matematik projelerine yönelik matematik projelerinde görevli öğretmen ve öğrenci görüşlerinin belirlenmesidir. Araştırma 2021-2022 Eğitim-Öğretim yılının 2. döneminde TÜBİTAK 4006 Bilim Fuarı düzenlenmiş bir ortaokulun matematik projelerinde görevli öğretmen ve öğrenciler ile yürütülmüştür. Çalışmada amaçlı örnekleme yaklaşımı yoluyla TÜBİTAK 4006 Bilim Fuarında yer alan 3 ayrı matematik projesinde görevli olan 3 öğretmen ve 9 öğrenci seçilmiştir. Bu araştırmanın etik kurul izni (27.05.2022 tarihli ve 2022/12 sayılı) Fırat Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulundan alınmıştır. Araştırma nitel araştırma yöntemlerinden olgu bilim deseninde gerçekleştirilmiştir. Çalışmada veri toplamak için araştırmacılar tarafından geliştirilen yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmış ve veriler içerik analizi ile değerlendirilmiştir. Sonuçlar doğrultusunda öğrenciler tarafından TÜBİTAK 4006 Bilim Fuarında yer alan matematik projeleri için olumlu tutum ve beceriler kazandıkları görüş belirttiği, öğretmenler tarafından ise öğrencilere birçok katkısı olmasının yanında ekonomik olarak yetersiz olduğu, tekrar katılmak istenmediği ve iyileştirmelerin yapılması gerektiği gibi görüşler ifade edilmiştir. Çalışmanın sonunda TÜBİTAK 4006 Bilim Fuarında yer alan matematik projelerine yönelik öğrenci ve öğretmen görüşleri tartışılmış ve projelerin geliştirilmesine dönük çözüm önerileri sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: TÜBİTAK 4006, Matematik Projeleri, Bilim Fuarı, Bilim Şenliği, Öğretmen Görüşleri, Öğrenci Görüşleri

Abstract: The purpose of the study is to determine the teacher and student opinions of the maths projects in the TÜBİTAK 4006 Science Fair. Research 2021-2022 2 of the year of Education. TÜBİTAK 4006 Science Fair was conducted with teachers and students in the mathematics projects of a secondary school. 3 teachers and 9 students who were involved in 3 different maths projects in TÜBİTAK 4006 Science Fair were selected through the purpose sampling approach in the study. Ethics committee approval of this research (dated 27.05.2022 and numbered

* Mat. Öğr., MEB. ORCID: 0000-0002-5695-4394 blbaldemir@gmail.com (sorumlu yazar).

** Mat.Öğr., MEB. ORCID: 0000-0003-2440-2445 busra.brnl@gmail.com

*** Doç. Dr., Fırat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Matematik Eğitimi. ORCID: 0000-0002-0277-6377 tayfuntutak@hotmail.com

Cite as/ Atıf: Baldemir, B., Nayıroğlu, B. & Tutak, T. (2022). Tübitak 4006 bilim fuarında yer alan matematik projelerine yönelik öğretmen ve öğrenci görüşlerinin belirlenmesi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(3), 1325-1340.<http://dx.doi.org/10.18506/anemon.1169387>

Received/Geliş: 31 August/Ağustos 2022

Accepted/Kabul: 07 October/Ekim 2022

Published/Yayın: 30 December/Aralık 2022

2022/12) was obtained from Fırat University Social and Human Sciences Research Ethics Committee. The study was carried out in the science pattern through qualitative research methods. The study uses a semi-structured interview form developed by researchers to collect data and the data is evaluated by content analysis. In line with the results, opinions were expressed by teachers that students had gained positive attitude and skills for maths projects in TÜBİTAK 4006 Science Fair, and that they were economically inadequate, not wanting to rejoin, and that improvements should be made. At the end of the study, the student and teacher opinions for the maths projects in TÜBİTAK 4006 Science Fair have been discussed and suggested solutions for the development of projects.

Keywords: TUBITAK 4006, Mathematics Projects, Science Fair, Science Festival, Teacher Opinions, Student Opinions

Giriş

Günümüzde bilim ve teknoloji alanında değişimler hızla gerçekleşmektedir. Çağın ilerlemesi ve yeniliği, insanlığın karşılaştığı sorunları çözmek ve geçmişte var olan sorunları ortadan kaldırmak için gerekli hale gelmiştir (Çermik, 2013). Altun ve Demirtaş'a (2013) göre ilerlemeye ve değişime ayak uydurabilecek nesiller yetiştirmek, ulusal kalkınmanın en önemli hedeflerinden biridir. Arslan ve Eraslan'a (2003) göre ise eğitimde değişim yeni yaklaşımlarla mümkündür. Günümüz eğitim sistemi, öğrencilere hafızaya dayalı hazır bilgiler sunmaktan ziyade, bilgiyi edinme ve günlük hayatta karşılaşılan problemlere çözüm bulma becerisi kazandırmayı amaçlamaktadır (Hançer, Şensoy ve Yıldırım, 2003). Bilim, toplumların ilerlemesinde önemli bir faktör olduğundan, bu bilimsel bilgiyi nasıl elde edeceğini ve kullanacağını bilen bireylerin yetiştirilmesi de sürdürülebilirlik için önemli bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır. 21. yüzyılda bilim ve teknolojideki gelişmeler ülkelerin seviyelerini belirlemiş, bu nedenle öğrencilere bilimi, matematiği ve teknolojiyi sevdirmek ve bu alanlara yönlendirmek için eğitimde yeni yaklaşım ve modeller uygulanmaktadır (Kucuk, 2021). Eğitimde yeni yaklaşım ve modellerden biride proje tabanlı öğrenmedir.

Proje tabanlı öğrenme, öğrenmenin merkezine öğrenciyi alan modellerden biridir (Jalinus, Syahril, Nabawi ve Arbi, 2020). Proje tabanlı öğrenme, öğrencileri bir ürün veya izleyiciye sunumla sonuçlanan karmaşık, gerçek dünya görevlerine dahil eden, onların bilgi ve yaşamı güzelleştirici beceriler edinmelerini sağlayan sistematik bir öğretim ve öğrenme yöntemidir (Chen ve Yang, 2019). Proje tabanlı öğrenmede öğrenciler kendi ürünlerini oluşturma fırsatı bulurlar. Ayrıca proje tabanlı öğrenme, öğrencilere sorumluluk, eleştiri ve problem çözme becerileri kazandıran bir yaklaşımdır (Erdem, 2002). Türkiye'de de öğrencilerin proje tabanlı öğrenme ortamlarına katılım sağlamalarıyla çağın gerektirmiş olduğu bilgi donanımına ulaşması ve toplumda bilim kültürünün yaygınlaştırılmasına katkıda bulunması amacıyla okullar TÜBİTAK 4006 Bilim Fuarlarına yönlendirilmektedir (Atalmış, Ataç ve Selçuk, 2018). Bu bağlamda öğrencilerin öğrenme sürecinde aktif rol aldığı ve fiilen bilimsel araştırmalara katıldığı bilim şenliklerinin öğrencilerin bilime olan ilgilerini artıran ve üretkenliklerini geliştiren informal bir öğretim ortamı olduğu söylenebilir. Bu nedenle bilim fuarları uzun zamandan beri okul programlarının bir parçası haline gelmiştir (Bunderson ve Anderson, 1996). İnfomal öğrenme ortamları açıklanacak olursa, farklı öğrenme stillerine ve zeka türlerine sahip öğrencilere farklı fırsatlar sunarak öğrencilerin kendi öğrenme stilleri ve hızlarında öğrenmelerine yardımcı olan ortamlardır (Melber ve Abraham, 1999).

2013 yılında TÜBİTAK tarafından başlatılan 4006 kodlu bilim fuarı, ortaokul ve liselerin yöneticileri tarafından başvuru yapılarak belirlenen gün veya günlerde düzenlenen ulusal bir organizasyondur. Öğretmenlerin bilim fuarlarının yürütücüsü olmasının yanı sıra öğrencilere danışmanlık yapmak, onları üst düzey düşünme basamaklarına yönlendirmek ve süreci yönetmek gibi sorumlulukları da vardır. TÜBİTAK Bilim Fuarı kılavuzuna göre, bireyler erken yaşlardan itibaren veri toplayabilmesi ve ilişkilendirebilmesi, nedensel ilişkiler kurabilmesi, metodolojileri kullanabilmesi ve geliştirebilmesi, bilgiye dayalı karar verme konusunda dikkatli olması ve eleştirel bir bakış açısı getirebilmesi toplumda daha sağlıklı algılayma ve değerlendirme özelliklerine sahip olmasını sağlar (TÜBİTAK, 2018'a).

4006 TÜBİTAK Bilim Fuarları destekleme programı çağrı duyurusu (TÜBİTAK, 2018b), TÜBİTAK 4006 Bilim Fuarlarıyla; 5-12. sınıf öğrencilerinin öğretim programı çerçevesinde ve kendi ilgi alanları doğrultusunda belirledikleri konular üzerine araştırma yaparak araştırmalarının sonuçlarını sergileyebilecekleri ve eğlenerek öğrenebilecekleri bir ortam sunan bilim fuarlarına destek verilmesini amaçlamaktadır. Fuarda sergilenecek projeler Matematik, Edebiyat-Türkçe, Fizik, Mühendislik, Kimya, Teknoloji, Biyoloji, Deniz Bilimleri, Tarih, Uzay-Havacılık Bilimleri, Coğrafya, Bilgisayar, Yazılım, Felsefe, Din Kültürü, Ahlak Bilgisi alanlarından en az üçü seçilerek hazırlanabilir. TÜBİTAK 4006 Bilim Fuarları Destekleme Programı (TÜBİTAK, 2018a) ile hedeflenen genel amaçlar aşağıda verilmiştir.

- Bilim ve bilimsel çalışmaların yeni nesiller tarafından benimsenmesi ve teşvik edilmesi.
- Okul ortamının; öğrenilen ve araştırılan dinamik bir yapıya dönüştürülmesi.
- Gerçek hayattaki soru ve sorunlara çözüm bulunmasında bilimsel çalışmaların ve bulguların öneminin öğrenciler tarafından uygulanarak / yaşanarak bilimsel çalışmalarla ilişkilendirilmesi.
- Öğrenciler üzerindeki yarışma baskısının ortadan kaldırılarak proje yapmanın eğlenceli taraflarının ön plana çıkarılması.
- Araştırma tekniklerinin, raporlamanın ve sunum becerilerinin tabana yayılarak genç bireylere kazandırılması.
- Öğrencilere iş birliği içerisinde proje yapma konusunda yeni ortam ve olanakların sağlanması.
- Farklı bilişsel, duyuşsal ve psikomotor seviyedeki her çocuğa proje yapma fırsatının sunulması.
- Bilim kültürünü yaygınlaştırmak ve bilimin günlük hayatla ilişkilendirilmesi.

Bilim fuarında görev alan öğrencilere bilim fuarı, iletişim ve sunum becerilerinin gelişmesiyle kendilerini rahatça ifade edebilmesine, derslere aktif katılımının artmasına, akranlarıyla iş birliği içinde çalışarak arkadaşlık bağlarının artmasına katkı sağlamıştır (Günbey ve Değirmençay, 2021). Öğrenciler ayrıca bilim fuarlarıyla, günlük yaşam ile alakalı problemleri incelemeye, bu problemlere çözüm bulmaya, bilim insanı gibi çalışma imkanı sağlamaya, analitik düşünme ve tasarım yapabilmeye fırsat bulmaktadır (Özel ve Akyol, 2016). Ayrıca bilim fuarları öğrencilerin fen, teknoloji, mühendislik ve matematik (STEM; Science, Technology, Engineering and Mathematics) alanlarına olan ilgilerinde artırmaktadır (Çolakoğlu, 2018).

Bu araştırmada TÜBİTAK 4006 Bilim Fuarında yer alan matematik projelerinde görevli öğretmen ve öğrencilerin TÜBİTAK 4006 Bilim Fuarıyla ilgili görüşlerini belirlemek için aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

1. TÜBİTAK 4006 Bilim Fuarı okula ne gibi katkı sağlamaktadır ve sağladığı ekonomik miktar yeterli midir?
2. TÜBİTAK 4006 Bilim Fuarının öğrenci ve öğretmenlere katkıları nelerdir?
3. TÜBİTAK 4006 Bilim Fuarında karşılaşılan sorunlar nelerdir?
4. TÜBİTAK 4006 Bilim Fuarına öğretmen ve öğrenciler tekrardan katılmayı düşünüyorlar mı?
5. TÜBİTAK 4006 Bilim Fuarında nelerin iyileştirilmesi veya değiştirilmesi gerekmektedir?

Yöntem

Bu çalışmanın amacı, TÜBİTAK 4006 Bilim Fuarında yer alan matematik projelerinde görevli öğretmen ve öğrencilerin TÜBİTAK 4006 Bilim Fuarı hakkındaki görüşlerini ortaya çıkarmak olduğundan dolayı, nitel araştırma yöntemlerinden fenomenoloji deseniyle gerçekleştirilmiştir. Fenomenoloji çalışma desenleri farkında olunan fakat derinlemesine ve ayrıntılı bir anlayışa sahip olunamayan olgulara odaklanılmasına olanak sağlamaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2011).

Çalışma Grubu

Derinlemesine araştırma yapabilmek için evren ve örneklem tayinine gidilmemiş, amaçlı örneklemeyle uygun çalışma grubu kullanılmıştır. Amaçlı örnekleme, derinlemesine araştırma amacıyla çalışmanın amacı bağlamında bilgi açısından zengin durumların seçilmesi şeklinde tanımlanmıştır (Büyüköztürk, Kılıç, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2018). Bu araştırmanın çalışma grubu TÜBİTAK 4006 Bilim Fuarında yer alan 3 ayrı matematik projesinde görevli 3 öğretmen ile 6, 7 ve 8. sınıfların her kademesinden 3 öğrenci olacak şekilde toplamda 9 öğrenci oluşturmaktadır.

Veri Toplama Aracı ve Süreci

Bu araştırmanın etik kurul izni (27.05.2022 tarihli ve 2022/12 sayılı) Fırat Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulundan alınmıştır. Çalışmada öğretmenler için 6, öğrenciler için 3 açık uçlu sorudan oluşan ve araştırmacılar tarafından geliştirilen “yarı yapılandırılmış görüşme formu” veri toplama aracı olarak kullanılmıştır. Bu görüşme formları Ek 1 ve Ek 2’de verilmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşme formunun oluşturulmasında, ilk olarak TÜBİTAK 4006 Bilim Fuarı ile ilgili literatür taraması yapılmıştır. Görüşme formu oluşturulduktan sonra alanında uzman 3 eğitimciye sunulmuş ve alınan görüşler doğrultusunda görüşme formunun son hâli oluşturulmuştur.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Uzman görüşleri alınarak son hali oluşturulan yarı yapılandırılmış görüşme formu için gerekli izinler alınarak TÜBİTAK 4006 Bilim Fuarının gerçekleştiği bir devlet okulunda çalışan matematik projelerinde görevli 3 öğretmen ve yine matematik projelerinde görevli 9 öğrenciye uygulanmıştır. Görüşme formunun katılımcılar tarafından tümünün değerlendirilmeye uygun bir şekilde cevapladığı saptanmış ve değerlendirmeye tabi tutulmuştur

Bu çalışmada, elde edilen verilerin değerlendirilmesinde içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. İçerik analizi, sözlü ya da yazılı içeriğin veya içeriklerin nesnel ve sistematik şekilde incelenmesini hedefleyen analiz türüdür (Tavşancıl ve Aslan, 2001). Böylece elde edilen veriler içerik analizi yöntemi ile tespit edilip bulgular tablolastırılarak frekans (f) ve yüzdeler (%) yardımıyla okuyucuya sunulmuştur.

Bulgular

2021-2022 eğitim öğretim yılında, 3 matematik öğretmeni ve 6, 7 ve 8. sınıf öğrencilerinden oluşan 9 öğrenci, okullarında gerçekleştirilen TÜBİTAK 4006 Bilim Fuarına 3 matematik projesiyle katılım sağlamışlardır. Araştırmaya katılan öğrenci ve öğretmenlerin tamamı daha önce TÜBİTAK projelerine katılmadıklarını ifade etmişlerdir.

Araştırmaya katılan öğretmenlerin, “**TÜBİTAK 4006 Bilim Fuarı çalıştığımız okula ne gibi katkılar sağladı ve sağladığı ekonomik miktar yeterli midir?**” sorusuna yönelik ifadelerinin dağılımı aşağıda Tablo 1 ve Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 1. TÜBİTAK 4006 Bilim Fuarının Okula Sağladığı Katkılar

Okula sağladığı katkılar	f	%
Katkı sağladığımı düşünmüyorum	2	66.66
Okula ziyaretçilerin gelmesi ve olumlu geri dönüş	1	33.33
Toplam	3	100.00

Tablo 1 incelendiğinde 3 öğretmenden sadece 1’i (%=33) okula ziyaretçilerin gelerek olumlu geri dönüş yönünde katkı sağladığını ifade etmiş diğer öğretmenler (f=2, %=66.66) ise okula herhangi bir katkı sağlamadığını ifade etmişlerdir. Aşağıda bu görüşlere örnek katılımcı cevapları yer almaktadır.

“Katkı sağladığımı düşünmüyorum.” (Öğrt1)

“Okula ziyaretçilerin gelerek okul hakkında olumlu geri dönüşleri konusunda okula katkısı olabilir.” (Öğrt2)

“Herhangi bir katkısı olduğunu düşünmüyorum” (Öğrt3)

“TÜBİTAK 4006 Bilim Fuarına TÜBİTAK’ın sağladığı ekonomik miktar yeterli midir?” Sorusuna yönelik öğretmenlerin ifadeleri Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Sağlanan Ekonomik Miktar

Ekonomik miktar	f	%
Yeterli değil	3	100.00
Toplam	3	100.00

Tablo 2 incelendiğinde öğretmenlerin tümü (f=3, %=100) TÜBİTAK 4006 Bilim Fuarına TÜBİTAK’ın sağladığı ekonomik miktarın yeterli olmadığını ifade etmişlerdir. Aşağıda bu görüşlere örnek katılımcı cevapları yer almaktadır.

“Ekonomik olarak yetersiz ve bu durum projeyi sınırlandırdı.” (Öğrt1)

“Ekonomik olarak yetersiz olması sebebiyle seçtiğimiz proje olabildiğince basit tutmak zorunda kaldık.” (Öğrt2)

“Ekonomik olarak yetersiz.” (Öğrt3)

“TÜBİTAK 4006 Bilim Fuarının öğrencilere katkı sağladığını düşünüyor musunuz? Düşünürseniz ne gibi katkılar sağlıyor?” sorusuna yönelik öğretmenlerin ifadeleri Tablo 3 de verilmiştir.

Tablo 3. TÜBİTAK 4006 Bilim Fuarının Öğrencilere Sağladığı Katkılar

Sağladığı katkılar	f	%
Araştırma becerileri kazanma	3	18.75
Yeni bilgiler edinme	3	18.75
Kendini değerli hissetme	2	12.50
Özgüven artma	2	12.50
Kendini ifade etme fırsatı	2	12.50
Bilimsel düşünme	2	12.50
İş birliği	1	6.25
Sorumluluk	1	6.25
Toplam	16	100.00

Tablo 3 incelendiğinde öğretmenlerin, öğrencilere yönelik en fazla katkının “araştırma becerileri kazanma” ve “yeni bilgiler edinme” (f=3, %=18.75) üzerine olduğunu ifade etmişlerdir. Araştırma becerileri kazanma ve yeni bilgiler edinmeyi ise “kendini değerli hissetme”, “özgüven artma”, “kendini ifade etme fırsatı” ve “bilimsel düşünmenin” (f=2, %=12.50) takip ettiği görülmektedir. Son olarak ise “iş birliği” ve “sorumluluk” (f=1, %=6.25) üzerine faydaları olduğunu belirtmişlerdir. Aşağıda bu görüşlere örnek katılımcı cevapları yer almaktadır.

“Öğrenciler bu projeye araştırma yapmayı öğrenir ayrıca araştırma sonucunda yeni bilgiler edinir. Bunların yanı sıra öğrenci kendini değerli hisseder ve özgüveni artar.” (Öğrt1)

“Bu proje sayesinde öğrenciler yeni bilgiler edinir, araştırma sürecini öğrenir, bilimsel bir şekilde düşünür ayrıca gelen ziyaretçilere kendini ifade etme fırsatı bularak kendini değerli hisseder.” (Öğrt2)

“TÜBİTAK 4006 projesiyle öğrenciler bilimsel düşünme becerisi ve araştırma becerisi kazanır. Araştırma sonucunda yeni bilgiler keşfeder, sorumluluk bilinci gelişir, özgüveni artar, arkadaşlarıyla beraber iş birliği içinde çalışma becerisi kazanır ve fuar günü kendini ifade etme fırsatı bulur.” (Öğrt3)

“TÜBİTAK 4006 Bilim Fuarının size katkı sağladığını düşünüyor musunuz? Düşünüyorsanız ne gibi katkılar sağlıyor?” sorusuna yönelik öğretmenlerin ifadeleri Tablo 4’te verilmiştir.

Tablo 4. TÜBİTAK 4006 Bilim Fuarının Öğretmenlere Sağladığı Katkılar

Sağladığı katkılar	f	%
Yeni bilgiler edinme	2	20.00
Öğretmen-öğrenci iletişimi	2	20.00
Rehberlik konusunda tecrübe	1	10.00
Öğrencileri yakından tanıma	1	10.00
Sosyal etkinlik fırsatı	1	10.00
İş birliği ile çalışma fırsatı	1	10.00
Sorumluluk alma becerisi	1	10.00
Katkı sağladığını düşünmüyorum	1	10.00
Toplam	10	100.00

Tablo 4 incelendiğinde öğretmenlerin, kendilerine yönelik en fazla katkının “yeni bilgiler edinme” ve “öğretmen-öğrenci iletişimi” (f=2, %=20.00) olarak ifade etmişlerdir. “Rehberlik konusunda tecrübe”, “öğrencileri yakından tanıma”, “sosyal etkinlik fırsatı”, “işbirliği ile çalışma fırsatı” ve “sorumluluk alma becerisi” ise bir öğretmen (%=10.00) tarafından ifade edilmiştir. Ayrıca 1 öğretmende (%=10) “katkı sağladığını düşünmüyorum” şeklinde görüş belirtmiştir. Aşağıda bu görüşlere örnek katılımcı cevapları yer almaktadır.

“Bu proje sayesinde bende yeni bir şeyler öğrendim öğrencilerimle olan iletişimim arttı bu sayede öğrencileri daha yakından tanıma fırsatı buldum ve öğrencilere yönelik rehberlik konusunda tecrübem arttı.” (Öğrt1)

“Öğrenciler beraber benimde öğrendiklerim oldu. Öğrencilerle beraber ders dışı bir faaliyet gerçekleştirdiğimiz için öğrencilerle iletişimim arttı diyebilirim bunların yanı sıra sorumluluk alma becerim arttı ve öğrencilerle işbirliği içinde çalışma fırsatı buldum.” (Öğrt2)

“Ben bu projenin bana bir fayda sağladığını düşünmüyorum.” (Öğrt3)

“TÜBİTAK 4006 Bilim Fuarında ne gibi sorunlarla karşılaştınız?” sorusuna yönelik öğretmenlerin ifadeleri Tablo 5’te verilmiştir.

Tablo 5. Karşılaşılan Sorunlar

Sorunlar	f	%
Ekonomik yönden sorun	3	20.00
Ortak çalışma için zaman sıkıntısı	3	20.00
Ortak çalışma için mekan sıkıntısı	3	20.00
Fuar günü okulda eğitimin devam etmesi	3	20.00
Öğrencilerin derslerinden geri kalması	2	13.33
Görevli öğrencilerin acıkması	1	6.66
Toplam	15	100.00

Tablo 5 incelendiğinde öğretmenlerin TÜBİTAK 4006 Bilim Fuarında karşılaştığı sorunların ilk sırasında “ekonomik yönden sorun”, “ortak çalışma için zaman sıkıntısı”, “ortak çalışma için mekan sıkıntısı” (f=3, %=20.00) olduğu görülmektedir. İkinci sırasında ise “öğrencilerin dersten geri kalması”

(f=2, %=13.33) ve son olarak “görevli öğrencilerin acıkması” (f=1, %=6.66) yer aldığı görülmektedir. Aşağıda bu görüşlere örnek katılımcı cevapları yer almaktadır.

“Ekonomik yönden çok yetersiz olduğu için bu durum projenin gelişimini çok etkiledi. Öğrencilerle çalışacak uygun yer ve zaman konusunda da sıkıntı yaşadık. Son olarak fuar günü okulda eğitimin devam etmesi konusunda sorunlar oldu.” (Öğrt1)

“Tabi ki ilk sırada ekonomik yönden sorun bunun yanı sıra öğrencilerle işbirliği içinde çalışabileceğimiz zaman ve yer konusunda sorun yaşadığımız için bazen öğrencileri dersten alma zorunda kaldık bu sebeple derslerinden geri kaldılar ve fuar günü okulun açık olması kargaşaya sebep oldu” (Öğrt2)

“Şunları sıralayabilirim; Ekonomik yönden sorun, yer ve zaman sıkıntısı, fuar günü okulda eğitimin devam etmesi, görevli öğrenciler bazen derslerinden geri kalması, görevli öğrenciler fuar saatlerinde acıkması.” (Öğrt3)

“TÜBİTAK 4006 Bilim Fuarına tekrar katılmayı düşünür müsünüz?” sorusuna yönelik öğretmenlerin ifadeleri Tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 6. TÜBİTAK 4006 Bilim Fuarına Öğretmenlerin Tekrar Katılma Düşüncesi

Tekrar Katılır mısınız?	f	%
Evet	0	00.00
Hayır	3	100.00
Toplam	3	100.00

Tablo 6 incelendiğinde öğretmenlerin tamamı (f=3, %=100) TÜBİTAK 4006 Bilim Fuarına tekrardan katılmayı düşünmediklerini ifade etmişlerdir. Aşağıda bu görüşlere örnek katılımcı cevapları yer almaktadır.

“Bu projeler için verilen desteğin çok az olması doğru dürüst bir projenin ortaya çıkmasına engel oluyor yani destekler bu seviyede oldukça katılmayı düşünmüyorum.” (Öğrt1)

“Hayır, tekrardan katılmayı düşünmüyorum” (Öğrt2)

“Bu proje sürecinde birçok sorun yaşıyoruz bu sorunları ve projenin getirilerini göz önüne alınca kesinlikle hayır, tekrardan katılmayı düşünmüyorum” (Öğrt3)

“TÜBİTAK 4006 Bilim Fuarında nelerin iyileştirilmesini veya değiştirilmesini düşünüyorsunuz bu konuda önerileriniz nelerdir?” sorusuna yönelik öğretmenlerin ifadeleri Tablo 7’de verilmiştir.

Tablo 7. TÜBİTAK 4006 Bilim Fuarına Yönelik Öğretmen Önerileri

Öneriler	f	%
Ekonomik destek artırılmalı	3	21.42
Öğretmen ve öğrencilerin birlikte çalışması için yer ve zaman	3	21.42
Fuarın olduğu gün eğitime ara verilmeli yâda öğretmenler idari izinli sayılmalı	3	21.42
Fuara ilginin ve katılımın artması için çalışmalar yapılmalı	2	14.28
Görevli öğrencilere hediye verilmeli	2	14.28
Görevli öğrencilere atıştırılmalı verilmeli	1	7.14
Toplam	15	100.00

Tablo 7 incelendiğinde öğretmenler TÜBİTAK 4006 Bilim Fuarına yönelik önerilerinin ilk sırasında “ekonomik destek artırılmalı”, “öğretmen ve öğrencilerin birlikte çalışması için yer ve zaman” ve “fuara olduğu gün eğitime ara verilmeli yâda öğretmenler idari izinli sayılmalı” (f=3, %=21.42) yer almıştır. Bu önerileri “fuara ilginin ve katılımın artması için çalışmalar yapılmalı” ve “görevli öğrencilere hediye verilmeli” (f=2, %=14.28) takip etmiştir. Son olarak ise “görevli öğrencilere atıştırmalık verilmeli” (f=1, %=7.14) önerisi yer almıştır. Aşağıda bu görüşlere örnek katılımcı cevapları yer almaktadır.

“Yani ilk önerim ekonomik destek artırılmalı olacak bunun yanı sıra öğretmen ve öğrencilerin birlikte çalışması için yer ve zaman fırsatı tanınmalı, fuarın olduğu gün okulda eğitime ara verilerek kargaşanın önüne geçilebilir ve son fuara olan ilginin artırılması için çalışmalar yapılabilir.” (Öğrt1)

“Öğretmen ve öğrencilere rahatça çalışabilmeleri için yer ve zaman konusunda yardımcı olunmalı, fuar günü okulda ders olmamalı veya görevli öğretmenler idari izinli sayılmalı, tabi ki ekonomik destek artırılmalı ve süreç sonunda öğrencilere hediye verilmeli” (Öğrt2)

“İlk olarak ekonomik destek kesinlikle iyileştirilmeli, yer ve zaman konusu sıkıntısı giderilmeli, fuarın olduğu gün okulda ders olmaması veya görevli öğretmenlerin idari izinli sayılmalı, fuara olan katılımı artırmaya yönelik reklam gibi çalışmalar yapılması, fuar sonrası görevli öğrencilere hediye verilmeli ve fuar esnasında atıştırmalık ikram edilmeli.” (Öğrt3)

“TÜBİTAK 4006 Bilim Fuarının size katkı sağladığını düşünüyor musunuz? Düşünüyorsanız ne gibi katkılar sağlıyor?” Sorusuna yönelik öğrencilerin ifadeleri Tablo 8’de verilmiştir.

Tablo 8. TÜBİTAK 4006 Bilim Fuarının Öğrencilere Sağladığı Katkılar

Sağladığı katkılar	f	%
Yeni bilgiler edinme	9	15.78
Özgüven artma	9	15.78
Kendini değerli hissetme	7	12.28
Yeni fikirler üretme	7	12.28
Kendini ifade etme fırsatı	7	12.28
İş birliği	7	12.28
Bilimsel düşünme becerisi	5	8.77
Sorumluluk alma	4	7.01
Farklı düşünme becerisi kazanma	2	3.50
Toplam	57	100.00

Tablo 8 incelendiğinde TÜBİTAK 4006 Bilim Fuarının öğrencilere katkıları arasında ilk sırada “yeni bilgiler edinme” ve “özgüven artma” (f=9, %=15.78) şeklinde olduğu görülmektedir. Bu katkıları “kendini değerli hissetme”, “yeni fikirler üretme”, “kendini ifade etme fırsatı” ve “iş birliği” (f=7, %=12.28) takip ettiği görülmektedir. Ayrıca diğer katkıların “bilimsel düşünme becerisi” (f=5, %=8.77), “sorumluluk alma” (f=4, %=7.01) ve “farklı düşünme becerisi kazanma” (f=2, %=3.50) olduğu görülmektedir. Aşağıda bu görüşlere örnek katılımcı cevapları yer almaktadır.

“Bu proje sayesinde yeni bilgiler öğrendim, arkadaşlarımla beraber fikirler ürettik, öğrendiklerimi başkalarına anlattım ve bu şekilde özgüvenim arttı.” (Öğrnc2)

“Arkadaşlarımla beraber araştırmalar yaptık ve yeni şeyler öğrendik ve öğrendiklerimizi gelenlere anlattık bu şekilde kendime olan güvenim arttı. Önemli bir iş yaptığımı düşündüm ve mutlu oldum.” (Öğrnc5)

“En başta gelen misafirlere projemizi anlattığım için özgüvenim arttı, arkadaşlarımla eğlenerek çalıştık ve yeni şeyler öğrendik, herkes kendi fikirlerini söyledi ve bilimsel düşündük.” (Öğrnc9)

“TÜBİTAK 4006 Bilim Fuarına ilerde tekrardan katılmayı düşünür müsünüz?” sorusuna yönelik öğrencilerin ifadeleri Tablo 9’da verilmiştir.

Tablo 9. TÜBİTAK 4006 Bilim Fuarına Öğrencilerin Tekrar Katılma Düşüncesi

Tekrar Katılır mısınız?	f	%
Evet	9	100.00
Hayır	0	00.00
Toplam	9	100.00

Tablo 9 incelendiğinde öğrencilerin tamamı (f=9, %=100,00) tekrardan bu TÜBİTAK 4006 Bilim Fuarına katılmayı düşündüklerini ifade etmişlerdir. Aşağıda bu görüşlere örnek katılımcı cevapları yer almaktadır.

“Arkadaşlarımla beraber eğlenerek bir şeyler öğrendik ve eğlenceli vakit geçirdik bu yüzden tekrardan katılırım.” (Öğrenci1)

“Bence güzel bir projeydi ilerde tekrar katılırım.” (Öğrenci6)

“Tekrardan katılmak isterim yeni bilgiler öğrenebilirim.” (Öğrenci7)

“TÜBİTAK 4006 Bilim Fuarında nelerin iyileştirilmesini veya değiştirilmesini düşünüyorsunuz bu konuda önerileriniz nelerdir?” sorusuna yönelik öğrencilerin ifadeleri Tablo 10’da verilmiştir.

Tablo 10. TÜBİTAK 4006 Bilim Fuarına Yönelik Öğrenci Önerileri

Öneriler	f	%
Çalışma için yer ve zaman	7	26.92
Atıştırmalık dağıtılmalı	6	23.07
Fuar sonrası hediye	6	23.07
Fuara daha çok ilgi	4	15.38
Fuar günü kargaşa giderilmeli	3	11.53
Toplam	26	100.00

Tablo 10 incelendiğinde öğrencilerin TÜBİTAK 4006 Bilim Fuarına yönelik önerilerinin ilk sırasında “çalışma için yer ve zaman” önerisinin bulunduğu görülmektedir. Bu öneriyi “atıştırmalık dağıtılmalı” ve “fuar sonrası hediye verilmeli” (f=6, %=23.07) önerilerinin takip ettiği görülmektedir. “Fuara daha çok ilgi” (f=4, %=15.38) ve “Fuar günü kargaşa giderilmeli” (f=3, %=11.53) diğer öneriler olduğu görülmektedir. Aşağıda bu görüşlere örnek katılımcı cevapları yer almaktadır.

“Çalışma yapabilmek için bazen derslerden alındık ve öğretmen odasında çalıştık bu nedenle derslerden geri kaldık. Fuar günü acıktık ve hediye verilebilirdi.” (Öğrenci3)

“Fuar günü çok kargaşa vardı bu düzeltilmeli, ayrıca fuar günü görevli öğrencilere yiyecek dağıtılmalı, hediye verilmeli ve daha çok ziyaretçi gelmeli.” (Öğrenci4)

“Çalışmak için zaman olmadığı için dersten alındık bu konuda yardımcı olunmalı, fuarda yorulduk ve acıktık bu yüzden yiyecek dağıtılmalı” (Öğrenci5)

Tartışma ve Sonuç

Bu çalışmada TÜBİTAK 4006 Bilim Fuarındaki matematik projelerinde görev almış olan matematik öğretmenlerinin ve öğrencilerinin Fuar hakkındaki görüşleri ele alınmış ve literatürle ilişkilendirilerek aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

TÜBİTAK 4006 Bilim Fuarındaki matematik projelerinde görevli olan öğretmenler; TÜBİTAK 4006 Bilim Fuarlarının çalıştıkları okula herhangi bir katkı sağlamadığı görüşünü belirtmişlerdir.

Yalnızca bir öğretmen tarafından okula ziyaretçilerin gelerek okul hakkında olumlu geri dönüş konusunda katkısı olabileceğini ifade etmiştir. Yapılan benzer çalışmalara bakıldığında öğretmenlerin, okulun sosyal çevresini geliştirdiğini, etkinlikler sayesinde okulun olumlu bir tanıtımının yapıldığını ve velilerin toplantı gibi zorunlu ziyaretleri dışında gönüllü olarak okulu ziyaret ettikleri görüşüne sahip oldukları görülmektedir (Avcı ve Özenir, 2018; Tortop, 2013). Ayrıca öğretmenlerin tamamı TÜBİTAK 4006 Bilim Fuarına sağlanan ekonomik desteğin yeterli olmadığı ve desteğin yeterli olmaması; projelerin basit düzeylere indirilmesini ve projelerin sınırlılığını arttırdığını ifade etmişlerdir. Özel ve Akyol (2016) yaptığı çalışmada öğretmenlere proje çalışmaları için maddi destek sağlanmasını istediklerini ifade etmişlerdir. Kural ve Nakiboğlu (2020) ise yaptıkları çalışmada proje teşvik ikramiyesinin artırılması gerektiği öğretmenlerin bir kısmı tarafından ifade edilmiştir.

Öğretmenlerin TÜBİTAK 4006 Bilim Fuarlarına katılan öğrenci için katkısı hakkında görüşleri incelendiğinde ise; çoğunlukla öğrencilerin araştırma becerileri kazandıklarını, yeni bilgiler edindiklerini, kendini değerli hissettiklerini, özgüvenlerinin arttığını, kendilerini ifade etme fırsatlarının bulduklarının, bilimsel düşüncelerine olumlu yönde etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca iş birliği içinde nasıl çalışabileceklerini öğrenmelerine ve sorumluluk bilincinin gelişmesi üzerine faydaları olduğunu belirtmişlerdir. Benzer şekilde yapılan çalışmalarda bilim fuarlarının öğrencilere farklı fikirler öne sürme, girişimcilik, iletişim kurma, merak duygusu, öğrenme isteği, bilimsel düşünme ve bilimsel süreç, öz-güven, problemlerle başa çıkma ve sosyal gelişimlerine destek olmasıyla ilgili görüşlerin öğretmenler tarafından belirtildiği tespit edilmiştir (Avcı ve Özenir, 2018; Bahar, Nartgün, Durmuş ve Bıçak, 2014; Bolat, Bacanak, Kaşıkçı ve Değirmenci, 2014; Karadeniz ve Ata, 2013; Kavacık, Kılınç ve Kavacık, 2015; Soyuçok, 2018; Sülün, Ekiz ve Sülün, 2009). Torun ve Akpınar (2021) ise yaptıkları çalışmada, TÜBİTAK 4006 Bilim Fuarının öğrencilere en önemli katkısının akademik ve duyuşsal yönde olduğu sonucuna varmışlardır. Kural ve Nakiboğlu'da (2020) bilim fuarıyla öğrencilerin birlikte başarma duygularının geliştiği ve özgüvenlerinin arttığı hatta bir kısım öğrencinin akademik başarısında arttığı sonucuna ulaşılmıştır.

TÜBİTAK 4006 Bilim Fuarının öğretmenlerin kendilerine sağladığı katkılar ile ilgili görüşlerinde ise iki öğretmenin, yeni bilgiler edindiklerini, öğretmen-öğrenci iletişimlerinin geliştiğini, rehberlik konusunda tecrübe kazandıklarını, öğrencileri yakından tanıma fırsatı bulduklarını, sosyal etkinlik fırsatı, iş birliği ile çalışma fırsatı ve sorumluluk alma becerileri için faydalı olduğu konusunda görüş belirttiği ve bir öğretmenin ise bilim fuarının kendisine hiçbir katkı sağlamadığı sonucuna ulaşılmıştır. Çetinkaya ve Ayartepe (2020) ise yaptıkları çalışmada öğretmenlerin bilim fuarlarının kendileri için yararlı etkinlikler olduğunu, mesleki, kişisel ve alan bilgilerine yönelik katkı sağladığını düşündüklerini ve mesleki gelişimlerini sağlamak için bir araç hatta öğrencileri problem tabanlı öğrenme yaklaşımı ile tanıştırmak için bir anahtar olduğu sonucuna varmışlardır.

Öğretmenlerin TÜBİTAK 4006 Bilim Fuarında karşılaştığı sorunlarla ilgili görüşlerine bakıldığında, ekonomik yönden kısıtlı olduğu, ortak çalışma zamanını ve mekân ayarlamada sıkıntılar yaşanması, öğrencilerin derslerinden geride kalması ve uzun süreli çalışmalardan dolayı öğrencilerin acıkıp yorulmaları görüşlerinde buldukları sonucuna ulaşılmıştır. Benzer şekilde Kural ve Nakiboğlu (2020) yaptıkları çalışmada öğretmenlerin görüşlerinin ekonomik yönden kısıtlı olduğu yönündedir. Atalmış, Selçuk ve Ataç (2018) yaptıkları çalışmada öğretmenlerin süreçle ilgili yeterli bilgiye sahip olmamaları, ödenekle ilgili sorunlar yaşandığını ve idarecilerin işleyiş hakkında yeterli bilgi sahibi olmama durumları gibi görüşler öğretmenler tarafından belirtilmiştir. Yener ve Balcı (2020) ise yaptıkları çalışmada öğretmenlerin, proje bütçesinin yetersiz olması, raporlama işinin zor olması ve yoğun çalışma gerektirmesi şeklinde görüş belirttikleri sonucuna ulaşılmıştır.

Ayrıca öğretmenlerin hepsi TÜBİTAK 4006 Bilim Fuarına destek sorunuyla yaşadıkları kısıtlamadan dolayı ve bunun gibi birçok sorunla karşılaştıklarından dolayı tekrar katılmayı düşünmediklerini ifade etmişlerdir. Bu durum literatür incelendiğinde yapılan çalışmalarla çelişmektedir (Kızılıcak, Çağan ve Ünlü-Yavaş, 2018). Çetinkaya ve Ayartepe (2020) ise yaptıkları çalışmaya göre öğretmenlerin çoğunun tekrar bir bilim fuarına katılmak istediği, küçük bir kısım öğretmenin tekrar katılım için çeşitli şartlar istediklerini ve az sayıda öğretmenin de tekrar katılmak istemediğini görüşleri ortaya çıkmıştır.

Öğretmenlere sorulan son görüşme sorusu olan TÜBİTAK 4006 Bilim Fuarında iyileştirilmesi ya da değiştirilmesi gereken önerileriyle ilgili görüşlerinin bulguları sonuçlarına baktığımızda; ekonomik destek artırılmalı, öğretmen ve öğrencilerin birlikte çalışması için yer ve zaman ayarlanmalı, fuarın olduğu gün eğitime ara verilmeli ya da öğretmenler idari izinli sayılmalı, fuara ilginin ve katılımın artması için çalışmalar yapılmalı, görevli öğrencilere hediye verilmeli ve görevli öğrencilere atıştırmalık verilmeli ifade edildiği görülmüştür. Okuyucu (2019) çalışmasında öğretmen ve öğrencilerin TÜBİTAK bilim fuarında proje hazırlama süresince iyileştirilmesi yönündeki önerilerini, ulaşım probleminin çözümü, müfredatta seçmeli proje dersi olması, hizmet içi eğitimin tekrardan yapılandırılması, üniversiteye giriş sınavına katkı sağlaması, fiziki imkânların iyileştirilmesi ve projelerin daha nitelikli hale gelmesi şeklinde sıralamıştır. Yıldırım (2020) ise çalışmasında öğretmenlerin bilim fuarlarında en çok maddi desteğin artırılması yönünde görüş belirttiği sonucuna ulaşmıştır.

Çalışmanın TÜBİTAK 4006 Bilim Fuarında yer alan matematik projelerinde görevli olan öğrencilerin görüşlerine ilişkin bulguların sonuçlarına baktığımızda ise; TÜBİTAK 4006 Bilim Fuarının öğrenciler için katkı sağlayıp sağlamadığı sorusuna; yeni bilgiler edinme, özgüven artma, kendini değerli hissetme, yeni fikirler üretme, kendini ifade etme fırsatı, iş birliği, bilimsel düşünme becerisi, sorumluluk alma, farklı düşünme becerisi kazanma gibi faydası olduğu görüşlerini ifade etmişlerdir. Bu bağlamda hem öğretmenlerin hem de öğrencilerin görüşlerinde paralellik olduğu tespit edilmiştir. Benzer ve Evrensel (2019) yaptıkları çalışmada TÜBİTAK 4006 Bilim Fuarının öğrencilere katkıları hakkında öğrenci görüşlerinin, yeni bilgiler öğrendikleri, sorumluluk ve özgüven sahibi oldukları, öğrenme isteklerinin arttığı şeklinde olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Sontay, Anar ve Karamustafaoğlu (2019) yaptıkları çalışmada benzer sonuçlara ulaşarak öğrencilerin, yardımlaşma, fikir oluşma, kendini ifade edebilme, düşünme gibi beceriler kazanmanın yanı sıra hayali gerçekleştirme, malzeme kullanma, odaklanma ve sabır becerisi gibi beceriler kazandıkları sonucuna ulaşmışlardır. Yıldırım (2020) çalışmasında öğrencilerin bilim fuarlarıyla en çok kendini ifade edebilme açısından katkı aldıkları şeklinde görüş belirttikleri sonucuna ulaşmıştır. Yener ve Balcı (2020) ise yaptıkları çalışmada öğrencilerin bilim fuarlarının akademik başarılarına katkı sağladığı ve karşılaşılan problemlere çözüm önerileri sunduğu olarak belirttikleri sonucuna ulaşmışlardır.

Ayrıca öğrencilerin hepsinin TÜBİTAK 4006 Bilim Fuarına tekrardan katılmayı düşündükleri sonucuna ulaşmıştır. Atalmış, Selçuk ve Ataç (2018)'da benzer sonuçlara ulaşarak öğrencilerin nerdeyse tamamının tekrardan TÜBİTAK 4006 Bilim Fuarına katılmayı düşündüğü sonucuna ulaşmışlardır. Erdal ve Sarı (2020)' da bilim fuarlarıyla öğrencilerin, derse olan ilgi ve isteklerinin arttığı, merak, özgüven, başarıma inancı, yardımlaşma, sabır, çevre bilinci oluşturma gibi önemli beceriler kazandıklarından dolayı bilim fuarında tekrar görev almak istediklerini belirtmişlerdir.

Son olarak öğrencilere TÜBİTAK 4006 Bilim Fuarında iyileştirilmesi veya değiştirilmesini istedikleri önerileriyle ilgili görüşleri incelendiğinde çalışma için yer ve zaman ayarlaması gerektiğini, uzun çalışma aralarında atıştırmalık yiyecek dağıtmasını, fuara katılan öğrencilerin ödüllendirilmesi, fuar hakkında daha çok bilgilendirmeler yapılmasını ve fuar anında oluşan kargaşanın engellenebilmesi için bir düzenleme yapılması istediklerini ifade etmişlerdir. Tortop (2013) yaptığı çalışmada da benzer olarak öğrencilerin ödüllendirilmesi görüşü bulgulara tespit edilmiştir. Yıldırım (2020) ise çalışmasında öğrencilerin en çok malzeme desteği konusunda görüş belirttiği sonucuna ulaşmıştır.

Sonuç olarak hem öğretmen hem de öğrenci görüşlerini incelediğimizde bilim fuarlarının hem sosyal yönden hem bilişsel yönden faydalı olduğu görüşü ortaya atılmıştır. Öğretmenlerin hepsi yaşadıkları kısıtlamalar ve sorunlardan dolayı tekrar katılmak istemedikleri görüşünderken öğrencilerin hepsi yeni bilgiler edindiklerinden dolayı faydalı olduğu için tekrar katılmak istediklerini belirtmişlerdir. Öğretmenlere ve öğrencilere TÜBİTAK Bilim Fuarlarında iyileştirilmesi ya da düzenlenmesiyle ilgili önerilerin de ise özellikle proje çalışmaları için yer ve zaman ayarlamasının düzenlenmesi istenmiştir. Ayrıca öğretmenler ekonomik desteğin iyileştirilmesini; öğrencilerin de uzun çalışma aralarda atıştırmalık yiyeceklerin dağıtılabilmesini ve daha çok bilgilendirmeler yapılmasını istediklerini ifade etmişlerdir. Araştırmada elde edilen sonuçlara yönelik aşağıdaki öneriler sunulmuştur.

Öneriler

1. Çalışmada öğretmen ve öğrenciler TÜBİTAK 4006 Bilim Fuarının katkısıyla ilgili hem sosyal hem de bilişsel olarak gelişim sağladığı gibi olumlu görüşlere sahiplerse de ekonomik destek sıkıntısı, çalışma için mekân ve zaman sıkıntısı yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Bu durumda fuarların ekonomik desteğiyle ilgili iyileştirmeler yapılabilir. Ayrıca görevli öğretmen ve öğrencilere atıştırılmalık dağıtılabilir ya da ekonomik desteğe ilave yapılabilir.
2. Bilim fuarlarındaki proje hazırlayan öğrenci ve öğretmenlerin çalışmalarını sağlayacak atölye gibi ortamlar oluşturulabilir. Ayrıca çalışmalara katılan öğretmen ve öğrenciler izin durumları sağlanabilir.
3. TÜBİTAK 4006 Bilim Fuarları hakkında daha çok bilgilendirmeler yapılmalı seminerler kurslar vb. verilmelidir.

Kaynakça

- Altun, E., & Demirtaş, V. Y. (2013). 6 yaş çocukları için hazırlanan bilim ve bilim insanı öğretim programının etkililiği. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13(27), 67-97.
- Arslan, M. M., & Eraslan, L. (2003). Yeni eğitim paradigması ve Türk eğitim sisteminde dönüşüm gerekliliği, *Milli Eğitim Dergisi*, 160, Ankara.
- Atalmış, E. H., Ataç, A., & Selçuk, G. (2018). TÜBİTAK 4006 projelerine ilişkin yönetici, yürütücü ve öğrenci görüşleri. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19(3), 1999-2020.
- Avcı, E., & Özenir, Ö. S. (2018). Bilim fuarları sürecinin yürütücü öğretmenler gözünden değerlendirilmesi. *Elementary Education Online*, 17(3), 1672-1690.
- Bahar, M., Nartgün, Z., Durmuş, S., & Bıçak, B. (2014). *Geleneksel-tamamlayıcı ölçme ve değerlendirme teknikleri öğretmen el kitabı*. Pegem Akademi, Ankara.
- Benzer, S., & Evrensel, E. (2019). TÜBİTAK 4006 bilim fuarı hakkında öğrenci görüşleri. *Journal of Steam Education*, 2(2), 28-38.
- Bolat, B., Bacanak, A., Kaşıkçı, Y., & Değirmenci, S. (2014). Bu benim eserim proje çalışması hakkında öğretmen ve öğrenci görüşleri. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 3(4), 100-110.
- Bunderson, E. D. & Anderson, T. (1996). Preservice elementary teachers' attitudes toward their past experience with science fairs. *School Science and Mathematics*, 96(7), 371-377.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2018). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Pegem Yayıncılık. Ankara.
- Chen, C. H., & Yang, Y. C. (2019). Revisiting the effects of project-based learning on students' academic achievement: A meta-analysis investigating moderators. *Educational Research Review*, 26, 71-81.
- Çermik, H. (2013). Öğretmen adaylarının zihinlerinde canlanan resimdeki bilim insanı. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 33, 139-153.
- Çetinkaya, E., & Ayartepe, S. (2020). TÜBİTAK 4006 bilim fuarları hakkında öğretmen görüşleri. *İnformal Ortamlarda Araştırmalar Dergisi*, 5(2), 159-198.
- Çolakoğlu, M. H., (2018). TÜBİTAK 4006 bilim fuarları desteğinin eğitim ve öğretime katkısı. *Journal of STEAM Education*, 1(1), 48-63.
- Erdal, C., & Sarı, U. (2020). Bilim fuarlarının ortaokul öğrencilerinin bilimsel süreç becerilerine etkisi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi (ESTÜDAM) Eğitim Dergisi*, 5 (2), 37-54.

- Erdem, M. (2002). Proje tabanlı öğrenme. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22(22).
- Günbey, E., & Değirmençay, Ş. A. (2021). 4006 TÜBİTAK bilim fuarı hakkında öğrenci görüşleri: Giresun ili örneği. *Fen Matematik Girişimcilik ve Teknoloji Eğitimi Dergisi*, 4(3), 171-188.
- Hançer, A. H., Şensoy, Ö., & Yıldırım, H. İ. (2003). İlköğretimde çağdaş fen bilgisi öğretiminin önemi ve nasıl olması gerektiği üzerine bir değerlendirme. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13, 80-88.
- Jalinus, N., Syahril, S., Nabawi, R. A., & Arbi, Y. (2020). How project-based learning and direct teaching models affect teamwork and welding skills among students. *International Journal of Innovation, Creativity and Change.*, 11(11), 85-111.
- Karadeniz, O., & Ata, B. (2013). Sosyal bilgiler dersinde proje fuarının kullanılmasına ilişkin öğrenci görüşleri. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(14), 375-410.
- Kavacık, İ., Kılınç, H., Kavacık, L. (2015). Ortaokul fen bilimleri öğretmenlerinin bu benim eserim proje yarışmasına proje hazırlama süreci ile ilgili görüşlerinin bazı değişkenlere göre incelenmesi. 24. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi, Niğde.
- Kızılcık, H. Ş., Çağan, S., & Ünlü-Yavaş, P. (2018). TÜBİTAK bilim fuarlarına ve fuarların fizik dersine yönelik öğrenci tutumlarına etkisine ilişkin ziyaretçi görüşleri. *Amasya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 7(2), 287-310.
- Kucuk, A. (2021). Experiences of Turkish middle school science teachers' first science fair projects coordination. *Education Quarterly Reviews*, 4.
- Kural, N., & Nakiboğlu, C. (2020). Deneyimli kimya öğretmenlerinin TÜBİTAK 4006 bilim fuarları destekleme programlarına yönelik düşüncelerinin incelenmesi. *Türkiye Kimya Derneği Dergisi Kısım C: Kimya Eğitimi*, 5(1), 71-94.
- Melber, L. H., & Abraham, L. M. (1999). Beyond the classroom: linking with informal education (Editorial). *Science Activities*, 36(1), 3-4.
- Okuyucu, M. A. (2019). 4006-TÜBİTAK bilim fuarına ilişkin öğretmen ve öğrenci görüşleri. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 5(2), 202-218.
- Özel, M. & Akyol, C. (2016). Bu benim eserim projeleri hazırlamada karşılaşılan sorunlar, nedenleri ve çözüm önerileri. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 36(1), 141-173.
- Sontay, G., Anar, F. & Karamustafaoğlu, O. (2019). 4006-TÜBİTAK bilim fuarı'na katılan ortaokul öğrencilerinin bilim fuarı hakkındaki görüşleri. *International e-Journal of Educational Studies (IEJES)*. 3(5), 16-28.
- Soyuçok, H. (2018). TÜBİTAK 4006 bilim fuarları kapsamında hazırlanan fen projeleri hakkında çalışmalara katılan farklı kesimlerin görüşleri "Ağrı ili örneği". Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ağrı.
- Sülün, Y., Ekiz, S., & Sülün, A. (2009). Proje yarışmasının öğrencilerin fen ve teknoloji dersine olan tutumlarına etkisi ve öğretmen görüşleri. *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(1), 75-94.
- Tavşancıl, E., & Aslan, E. (2001). *İçerik analizi ve uygulama örnekleri*, İstanbul: Epsilon Yayıncılık.
- Tortop, H. S. (2013). Bu benim eserim bilim şenliğinin yönetici, öğretmen, öğrenci görüşleri ve fen projelerinin kalitesi odağından görünümü. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(12), 255-308.
- Torun, E. & Akpınar, M. (2021). Sosyal bilgiler öğretmenlerinin TÜBİTAK 4006 proje deneyimlerinden yansımalar: Sorunlar ve çözüm önerileri. *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi*, 12(2), 717-741.

TÜBİTAK. (2018a). Öğretmenler için TÜBİTAK bilim fuarları klavuzu. Ankara. (Erişim: 03.07.2022), <http://www.TÜBİTAK.gov.tr>.

TÜBİTAK. (2018b). 4006-TÜBİTAK bilim fuarları destekleme programı çağrı metni. (Erişim: 03.07.2022), <http://www.tubitak.gov.tr/tr/destekler/bilim-ve-toplum/ulusal-destekprogramlari/icerik-4006-tubitak-bilim-fuarlari-destekleme-programi>.

Yener, D., & Balcı, E. (2020). TÜBİTAK 4006 bilim fuarlarının öğretmenler ve öğrenciler açısından değerlendirilmesi: Polatlı Örneği. *Electronic Turkish Studies*, 15(2).

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yıldırım, H. İ. (2020). Bilim fuarında projeye yer alan öğrencilerin ve danışman öğretmenlerin bilim fuarına ilişkin görüşleri. *e- Kafkas Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 7, 28-51. doi:10.30900/kafkasegt.677181

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Araştırmacıların katkı oranı beyanı / Contribution rate statement of researchers: Bütün yazarlar araştırmaya eşit oranda katkı vermiştir. / All authors contributed equally to the research.
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).

Extended Abstract

Introduction

The science fair with the code 4006, which was started by TUBITAK in 2013, is a national organization held on the day or days determined by applying to the managers of secondary and high schools. In addition to being the organizer of science fairs, teachers also have responsibilities such as advising students, directing them to higher-order thinking stages and managing the process. According to the TUBITAK Science Fair guide, individuals can collect and associate data from an early age, establish causal relationships, use and develop methodologies, be careful about making informed decisions and bring a critical perspective, so that they have healthier perception and evaluation characteristics in the society (TUBITAK, 2018a).

In this research, answers to the following questions were sought in order to determine the opinions of the teachers and students involved in the mathematics projects in the TUBITAK 4006 Science Fair about the TUBITAK 4006 Science Fair.

1. How does TUBITAK 4006 Science Fair contribute to the school and is the economic amount it provides sufficient?
2. What are the contributions of TUBITAK 4006 Science Fair to students and teachers?
3. What are the problems encountered in the TUBITAK 4006 Science Fair?
4. Do teachers and students plan to attend the TUBITAK 4006 Science Fair again?
5. What needs to be improved or changed in the TUBITAK 4006 Science Fair?

Method

Since the aim of this study is to reveal the opinions of the teachers and students working in the mathematics projects in the TUBITAK 4006 Science Fair about the TUBITAK 4006 Science Fair, it was carried out in the phenomenology pattern, which is one of the qualitative research methods. Phenomenology study patterns allow to focus on phenomena that are aware of but cannot have an in-depth and detailed understanding (Yıldırım & Şimşek, 2011). In order to conduct in-depth research, the universe and sample were not determined, and the appropriate study group was used with purposive sampling. Purposeful sampling is defined as the selection of information-rich situations in the context of the purpose of the study for in-depth research (Büyüköztürk, Kılıç, Akgün, Karadeniz, & Demirel, 2018). The study group of this research consists of 3 teachers working in 3 different mathematics projects in TUBITAK 4006 Science Fair and 3 students from all grades of 6th, 7th and 8th grades, with a total of 9 students. In the study, the "semi-structured interview form" developed by the researchers, consisting of 6 open-ended questions for teachers and 3 open-ended questions for students, was used as a data collection tool. In this study, content analysis method was used to evaluate the obtained data.

Findings

The following opinions were reached, respectively. What kind of contributions did the TUBITAK 4006 Science Fair make to the school you work in and is the economic amount it provided sufficient?" Regarding the question, only 1 of the 3 teachers stated that the visitors came to the school and contributed to the positive feedback, while the other teachers stated that they did not make any contribution to the school. All of the teachers stated that the economic amount provided by TUBITAK to the TUBITAK 4006 Science Fair is not enough. "Do you think that TUBITAK 4006 Science Fair contributes to students? If so, what kind of contributions does it make?" Teachers' statements about the question stated that the most contribution to students is on "acquiring research skills" and "acquiring new information". It is seen that gaining research skills and acquiring new information are followed by "feeling valuable", "increasing self-confidence", "opportunity to express oneself" and "scientific thinking". Finally, they stated that they had benefits on "cooperation" and "responsibility". "Do you think TUBITAK 4006 Science Fair has contributed to you? If so, what kind of contributions does it make?" Teachers' statements about the question stated that the most contribution to them is "acquiring new information" and "teacher-student communication". "Experience in guiding", "getting to know students closely", "social activity opportunity", "opportunity to work in cooperation" and "skill to take responsibility" were expressed by 1 teacher. In addition, 1 teacher stated that "I don't think it contributed". "What kind of problems did you encounter at the TUBITAK 4006 Science Fair?" The statements of the teachers regarding the question of the TUBITAK 4006 Science Fair are seen as "economic problems", "time constraints for collaborative work", and "space constraints for collaborative work". In the second row, it is seen that "students fall behind the course" and lastly, "students in charge are hungry". "Would you consider attending the TUBITAK 4006 Science Fair again?" The statements of

the teachers about the question, all of the teachers stated that they do not plan to participate in the TUBITAK 4006 Science Fair again. "What do you think should be improved or changed at the TUBITAK 4006 Science Fair, what are your suggestions on this matter?" The statements of the teachers regarding the question, "economic support should be increased", "space and time for teachers and students to work together" and "education should be interrupted on the day of the fair or teachers should be considered on administrative leave" were included in the first line of their suggestions. These suggestions were followed by "works should be done to increase the interest and participation in the fair" and "gifts should be given to the students in charge". Finally, there was the suggestion that "the students in charge should be given snacks". "Do you think TUBITAK 4006 Science Fair has contributed to you? If so, what kind of contributions does it make?" It is seen that the statements of the students regarding the question are "acquiring new information" and "increasing self-confidence" in the first place. It is seen that these contributions are followed by "feeling valuable", "generating new ideas", "opportunity to express oneself" and "cooperation". In addition, it is seen that other contributions are "scientific thinking skills", "taking responsibility" and "gaining the ability to think differently". "Would you consider participating in the TUBITAK 4006 Science Fair again in the future?" The statements of the students regarding the question, all of the students stated that they are considering participating in this TUBITAK 4006 Science Fair again. "What do you think should be improved or changed at the TUBITAK 4006 Science Fair, what are your suggestions on this matter?" Expressions of the students regarding the question It is seen that the first of their suggestions for the TUBITAK 4006 Science Fair is the "place and time for study" proposal. It is seen that this suggestion is followed by the suggestions of "snacks should be distributed" and "gifts should be given after the fair". It is seen that there are other suggestions such as "More interest in the fair" and "Confusion should be eliminated on the fair day".

Discussion and Conclusion

As a result, when we examine the views of both teachers and students, it has been suggested that science fairs are beneficial both socially and cognitively. While all of the teachers were of the opinion that they did not want to participate again due to the restrictions and problems they experienced, all of the students stated that they wanted to participate again because they gained new knowledge and it was beneficial. Teachers and students were asked to arrange a place and time for project work, especially in their suggestions for improvement or organization in TUBITAK Science Fairs. In addition, teachers want to improve economic support; students also stated that they want snacks to be distributed during long study breaks and they want more information to be provided. The following suggestions are presented regarding the results obtained in the research.

1. In the study, teachers and students stated that although they had positive opinions about the contribution of TUBITAK 4006 Science Fair, as it provided both social and cognitive development, they experienced a shortage of economic support, space and time for study. In this case, improvements can be made regarding the economic support of the fairs. In addition, snacks can be distributed to the teachers and students in charge or it can be added to the economic support.

2. Environments such as workshops can be created to enable students and teachers who prepare projects in science fairs to work. In addition, the leave status of teachers and students participating in the studies can be provided.

3. More information should be given about TUBITAK 4006 Science Fairs, seminars, courses, etc. should be given.

Araştırma Makalesi • Research Article

Reasons, Views, and Practices of Parents as EFL Teachers Raising Bilingual Children in Turkey*

İngilizce Öğretmeni olan Ebeveynlerin Türkiye’de İki Dilli Çocuk Yetiştirmeye Yönelik Sebep, Görüş ve Uygulamaları

Sıdıka Karagöz**, Nihan Erdemir***

Abstract: Bilingualism has drawn considerable interest among non-native English speakers with the rise of English. For this reason, this study investigates the reasons, views, and practices of English as a Foreign Language (EFL) teachers as parents about their raising a bilingual child. The study adopted a qualitative research design and used the interviewing technique. After the ethical approval dated 15 April 2021 and numbered 2021/21 was obtained from the university, the data of the pilot and main studies were collected through purposive sampling from nine non-native English parents who raise bilingual children. In addition, participants were interviewed with semi-structured interview questions. All responses were analyzed using content analysis in NVivo12, and interrater reliability was calculated. The findings showed parents had academic and life-related reasons for raising bilingual children, such as living abroad, traveling the world, studying at a bilingual school, and developing cognitive skills. Their views towards advantages were similarly rooted in academic and life themes. However, the disadvantages were rather related to child, society, and family themes. It included having language delays, being prejudiced by society, and being discouraged by family members. Regarding the practices, the study highlighted that parents were unaware of scholarly approaches to bilingual parenting methods and intuitively acted in their manner.

Keywords: Bilingualism, Non-native parents, EFL teachers, Qualitative research

Öz: İngilizcenin dünya dili olmasıyla birlikte iki dillilik anadili İngilizce olmayan birçok insan tarafından ilgi çekmektedir. Bu sebeple, bu çalışma Türkiye’de İngilizce öğretmeni olarak çalışan ebeveynlerin iki dilli çocuk yetiştirmeye yönelik sebep, görüş ve uygulamalarını araştırmayı amaçlamaktadır. Bu çalışma nitel araştırma desenini benimsemiş ve görüşme tekniğini kullanmıştır. Üniversiteden 15 Nisan 2021 tarihli ve 2021/21 sayılı etik kurul izni alındıktan sonra pilot ve ana çalışmaların verileri amaçlı örnekleme tekniğine dayanarak önceden belirlenen kriterlere göre anadili İngilizce olmayan, iki dilli çocuk yetiştiren ve Türkiye’de devlet okulunda İngilizce öğretmeni olarak çalışan dokuz ebeveyn den toplanmıştır. Yarı yapılandırılmış sorularla görüşmelerin

* The preliminary findings of this study were presented at the 11th IRCEELT 2021 Conference, held on May 22-23, 2021.

** MA Student, Süleyman Demirel University, Faculty of Education, Department of English Language Teaching, ORCID: 0000-0003-3624-144X s.catli@outlook.com

*** Asst. Prof. Dr., Süleyman Demirel University, Faculty of Education, Department of English Language Teaching, ORCID: 0000-0002-8610-3590 nihanerdemir@gmail.com (sorumlu yazar)

Cite as/ Atıf: Karagöz, S. & Erdemir, N. (2022). Reasons, views, and practices of parents as EFL teachers raising bilingual children in Turkey. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(3), 1341-1358
<http://dx.doi.org/10.18506/anemon.1128681>

Received/Geliş: 10 Jun/Haziran 2022

Accepted/Kabul: 12 November/Kasım 2022

Published/Yayın: 30 December/Aralık 2022

cevaplar NVivo12'de içerik analiziyle analiz edilmiş ve kodlayıcılar arası güvenilirlik hesaplanmıştır. Bulgular ebeveynlerin iki dilli çocuk yetiştirmeye yönelik sebeplerin yurtdışında yaşama, seyahat etme kolaylığı, iki dilli okulda öğrenim görme ve gelişmiş bilişsel becerilere sahip olma gibi yüksek oranda akademi ve hayat ile ilgili olduğunu göstermiştir. Avantajlarına yönelik görüşler benzer şekilde akademi ve hayat temalarını içermekteyken dezavantajları daha çok çocuk, toplum ve aile temalarıyla ilgili ve dil gelişiminde gecikme, toplum tarafından yadırganma ve aile üyeleri tarafından cesaretin kırılmasını içermektedir. İki dilli çocuk yetiştirme ile ilgili yapılan uygulamalar hakkında ise ebeveynlerin bilimsel araştırmalardan haberdar olmadıkları, bu nedenle sistematik hareket etmeden kendi sezgi ve yöntemleriyle çocuklarını yetiştirmeye çalıştıkları tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İki dillilik, Anadili İngilizce olmayan ebeveynler, İngilizce öğretmenleri, Nitel araştırma

Introduction

In recent years, bilingualism has had a noticeable interest in people worldwide. One-third of the world's population is monolingual, meaning the total number of monolingual speakers is less than bilingual speakers worldwide. Thus, two-thirds of the children worldwide are estimated to be raised in a bilingual environment (Crystal, 1997). This means that bilingualism will continue to be the focus of attention in the upcoming years. Many non-native people seek ways to learn a second language. Thus, many have been raising their children bilingually for various reasons, such as having a better job, traveling worldwide, and learning a third language quickly (Akgül et al., 2017). Rapid changes in technology, expansion of social media usage, and migration might be among the factors that lead families to raise a bilingual child. (Baker, 2001; Bialystok, 2001; King & Fogle, 2006). Among these reasons, different benefits could be mentioned, especially regarding a child's cognitive development. According to Grosjean (2009), bilingual children do better when compared to monolingual children in some tasks, especially those requiring attention control and analysis of representation. They could succeed less in tasks such as vocabulary tests that are made up of only one language. According to him, different languages are for different domains of life. Traveling or living in another country is also the focus of parents who try to raise their children bilingually. (Grosjean, 2009). Bialystok (2017) also claims that children's physical and cognitive development is affected by bilingualism. Pieretti and Roseberry-McKibbin (2016) state that the population of children exposed to two different languages at school is increasing worldwide.

Bilingualism is a complicated phenomenon that scholars have described in different ways since it is affected by various factors such as the age of a child that is exposed to each language, parental language skills providing input to the child, society's bilingualism, or multilingualism structure (Baker, 2011). Therefore, in the literature review, there are different definitions of bilingualism. For example, Bloomfield (1993) defined bilingualism as a person's ability to speak both languages at a native-like level; Haugen (1953) suggested that the bilingualism process began with "the ability to produce complete and meaningful utterances in the second language" (as cited in Akgül et al., 2017). That is, these earlier definitions of bilingualism are inclined to "restrict bilingualism to balanced mastery of two languages" by considering "the boundary between acquisition and learning (Baker, 2001, p. 87), while the later definitions "have allowed much greater variation in competence" (Bhatia, 2004, p. 9). For example, according to Wei (2000), bilingualism is the alternate use of two more languages by one individual" (p. 22). Ignatkina and Tosuncuoğlu (2020) mention that bilingualism uses two languages efficiently and in a natural flow. The latest definitions of bilingualism tend to be more pragmatic and consider people as "bilinguals" even if they have little proficiency in a second language.

Considering all these criteria, which play an influential role in achieving bilingualism, it is seen that people worldwide seek ways to raise their children bilingually both in native and non-native contexts. While there are several studies on native contexts, few studies have investigated non-native contexts from the perspective of parents raising bilingual children in order to understand their reasons (Nordstrom, 2022; Romanowski, 2018), views (Lee et al., 2015; Akgül et al., 2019; Bal et al., 2020; Seo, 2021), and practices (Ascough, 2010; Seo, 2021). To the researchers' best knowledge, no studies have been found to focus on the views, reasons, and practices of English as a foreign language (EFL) teachers in Turkey as parents who try to raise their children as Turkish-English bilinguals. It is hoped

that these bilingual parents, within the framework of this study, will contribute to a deeper understanding of raising a bilingual child in a non-native context and will become a guide for the parents interested in raising their children bilingually.

Literature

Definition and Types of Bilingualism

Researchers earlier explained bilingualism as being exposed to each language from birth, and there is a balance in each language regarding understanding and producing. However, these kinds of conditions might only sometimes be provided because the bilingualism process is affected by several factors. These factors lead to different levels of bilingualism for any person. Valdes and Figueroa (1994) classify bilinguals by

- Age
- Ability
- Balance of two languages
- Development
- Contexts where each language is acquired (p. 255).

A crucial factor playing an essential role in bilingualism is the age of acquisition. When a child is exposed to both languages before puberty, this is called early bilingualism. Late bilingualism or adult second language acquisition refers to learning two languages after puberty. In the process of bilingualism, one of the approaches is concerned with acquiring language simultaneously or sequentially. Simultaneous bilingualism is acquiring both languages simultaneously, while sequential bilingualism is learning a different language after being proficient in another. This kind of proficiency is generally achieved at 3-4 (Montrul, 2013).

Another issue to be considered in the bilingualism procedure of an individual is how s/he is exposed to both languages. Romaine (1995, as cited in Barrett, 1999) listed six types of childhood bilingualism:

1. One person-one language (OPOL)

When one parent speaks the majority language of the community, and another speaks another from birth, the child is generally raised as bilingual. The term was first coined by Maurice Grammont, a French linguist (Barron-Hauwaert, 2004). In her book *Observations sur de le langage des enfants* (1902), she claimed that when a child is exposed to both languages, which each parent strictly separates, s/he will learn both languages without substantial effort and confusion. One-parent-one language is regarded as one of the most efficient bilingualism methods. Case studies on the one-parent-one language method go back to French Ronjat (1913, as cited in Barrett, 1999), who raised his children as German-French bilingual in a French community. That is, native speakers of the community apply the one-person-one language method.

2. One language-one environment or Minority language at home (MLAH)

One language-one environment method, also known as minority language at home (MLAH), requires parents to have different native languages. However, they both speak only a minority language to their child. In this way, the child learns the majority language of the community outside the home, generally nursery school, kindergarten, and daycare. An outstanding example of this method was conducted by Fantini (1985). The researcher conducted ten years of a longitudinal study, one of the earliest examples of this type of study. Both parents spoke only Spanish to the child, and the child learned English outside the home, mostly in nursery school.

3. Non-dominant home language without community support

The difference between this method and the former MLAH is the parents' language. In a non-dominant home language without a community support strategy, both parents have the same mother tongue. They speak their mother tongue, and the child learns a different language outside the home. For example, Oksaar (1977) raised her child bilingually in an English-speaking community.

4. Double non-dominant home language without community support

This method can be discussed when parents have different mother tongues and the majority language is foreign to both parents. Each parent speaks their language to the child, who is exposed to a different language in the community. This method results in multilingualism as the third language is on the scene. An example study of this method is by Hoffman (1985, as cited in Barrett, 1999), in which the parents spoke German and Spanish to the child, and the child learned English from the community.

5. Non-native parents

In this strategy, both parents share the same language with the community. For example, one of the parents speaks their second language (L2), aiming to raise the child bilingually. An example study of this strategy was carried out by Döpke (1992). In her book *One Parent-One Language: An Interactional Approach*, she also addresses non-native parents as one parent-one language (OPOL) method.

6. Mixed Languages

As the name suggests, parents and society are bilingual in the mixed-language method. Parents often code-switch, and the child is non-systematically exposed to both languages. As an example of this method, Burling (1959) moved to India with his wife and son to study for two years, and their son Stephan, who was sixteen months old at that time, had a chance to practice the Garo language in India. Parents also spoke Garo at home from time to time, but they returned to their hometown by the end of their studies. The bilingualism process was interrupted and resulted in language loss.

The current study was based on Döpke's (1992) description of a non-native parents method called OPOL. It means that both parents are native speakers of their community, but one parent speaks L2 to the child. Regarding OPOL, within this study, both parents are Turkish native speakers in a Turkish context, but one parent speaks English with their child.

Defined by many scholars, bilingualism has been well-researched in various psychological, pedagogical, and sociological disciplines. Some researchers (e.g., Koven, 2007; Dewaele, 2015; Wilson, 2013) studied how bilinguals specifically react when languages are shifted, while some (Gursoy & Ozcan, 2018) concluded that bilingual speakers have a unique profile and make their decisions depending on the context, culture, self-perception, and sense of self. However, few writers (e.g., Akgül et al., 2019; Bal et al., 2020) have been able to draw on any systematic research into parents' perspectives in a Turkish context.

Reasons

Regarding the reasons, Lee et al. (2015) studied Spanish minority people living in the United States. They found that Spanish people preferred to send their children to English-only classes and have them learn Spanish at home and English at school because they believed that learning English would provide good job opportunities. There are several studies about maintaining a minority language at home, but there are few studies among non-native language speakers who try to raise their children bilingually. For example, Romanowski (2018) indicated that the reasons Polish families raised bilingual children in a monolingual environment varied. Some families wish their children to communicate in another language, while others prepare their children for bilingual education. These expectations require different input levels; therefore, families are supposed to arrange their practices according to their reasons for raising bilingual children. This study considers why parents working as EFL teachers raise bilingual children.

Views of advantages and disadvantages

The studies indicated that parents decide on raising bilingual children in consideration of advantages. For example, Wu (2005) revealed that Chinese parents who live in the U.S. tend to raise their children as English-Chinese bilinguals so that their children can maintain their heritage language, Chinese, have good academic opportunities, and eventually obtain a proper occupation by speaking English. According to another research by Bal, Tona, and Akman (2020), teachers and families support the idea that "younger is better." They found it advantageous at earlier ages because knowing and speaking languages would be more persistent. Moreover, parents remarked that being bilingual has some advantages on children's social and cognitive development and emphasized that they had better linguistic skills through a one language-one environment, a common bilingualism method applied by families.

On the other hand, Wu (2005) demonstrated some disadvantages of MLAH, which is one of the methods used by families to raise their children bilingually when English-Chinese bilinguals in the U.S. speak only Chinese at home. For example, parents are hopeless because of society's intolerance of the Chinese language. Though their children are exposed to English at school and in different social settings, parents noticed that English gradually replaces Chinese, and their children have difficulty maintaining their heritage language. Moreover, according to a recent study (Seo, 2021), which was conducted through an analysis of a blog written by Korean mothers, it was found that mothers, who are devoted to non-native bilingualism and raise their children bilingually, tend to have three dilemmas during this upbringing process: mothers' concerns for their own English levels, the resistance of the children to speak English and lack of sources to lead them to a challenging process.

Practices

A literature review shows that families adopt different methods by considering their needs and aims. For example, Surrain (2018) revealed that Spanish families who live in England regarded English acquisition as a requirement for the occupational opportunity and family communication. However, they had different ideas about how the bilingualism process should be supported. Some families applied a Spanish-only-at-home policy, one of the bilingualism methods known as MLAH. In contrast, others were more flexible in providing language opportunities, thereby speaking each language at home and benefitting from school-based support.

Another study (Akgül et al., 2019) compared the views of parents who live in their hometown with those living in another country during the bilingualism process of their children. They showed that both groups had similar ideas on the definition of bilingualism and the age of the children they started to raise bilingually. Nevertheless, they differed in their attributions to bilingualism, reasons for raising a bilingual child, and thus bilingual parenting methods and practices. Parents living in another country adopted the one language-one environment method and allowed their children to acquire the language by nature; on the other hand, parents living in their own country were found to endeavor deliberately by resorting to some practices. Among the practices of parents who live in their hometown are listed cartoons, audio-visual media, books, songs, TV, reinforcing school activities at home, conversation in the second language, doing routine tasks in the second language, summer camps, using the second language during free times, and finding a foreign assistant/nanny.

Japanese parents have devoted themselves to raising Japanese-English bilingual children in recent years. For example, Ascough's longitudinal study (2010) findings revealed how much effort families spend on the bilingualism process. For example, many families moved to another city to give their children a better education in more conventional schools. Even some fathers changed their occupations to increase the quality of time spent with their children and exposure to English. In addition, they provided their children with various opportunities such as audio-visuals, CDs, DVDs, bedtime stories, and traveling to native English-speaking countries. This longitudinal study disclosed that no matter the method or techniques used by parents to raise bilingual children, an essential issue is parents' continual efforts and flexibility. Similarly, the term "Maternal English Education" emerged in Korea, where many Korean mothers devote themselves to raising their children bilingually though they are

concerned with their level of English proficiency (Seo, 2021). Moreover, mothers' intense self-worries about their English proficiency resulted in heavy reliance on ready-made English learning materials such as DVDs, authentic books, or songs.

Based on the literature described, recent trends have indicated that people raise children bilingually in non-native contexts as well. Although there is a considerable number of studies on native contexts, very little attention has been paid to the role of parents in non-native contexts during this bilingualism process. Some studies investigated the parents' reasons (Romanowski, 2018), views (Lee et al., 2015; Akgül et al., 2019; Bal et al., 2020; Seo, 2021), and practices (Ascough, 2010; Seo, 2021); however, no previous study has investigated the reasons, views, and practices of the bilingual parents who work as EFL teachers in Turkey. Therefore, the present study seeks answers to the following research questions:

1. What are the reasons for the parents working as EFL teachers in Turkey to raise bilingual children?
2. What are the views of the parents' working as EFL teachers in Turkey on the advantages and disadvantages of raising bilingual children?
3. What kind of practices, methods, and skills do the parents working as EFL teachers in Turkey use in order to raise bilingual children?

Method

The current study adopted a qualitative research design, and the interviewing technique was used to explore parents' perspectives regarding raising bilingual children. Through interview techniques and in-depth analysis (Creswell, 2013), the qualitative approach allows for an in-depth description and seeks to answer how and why the intervention is done (Creswell, 2007; Baxter et al., 2008).

Participants

Participants included one parent (1 female) for the pilot study and eight parents (6 females and 2 males) for the main study who have been raising their children bilingually and working as EFL teachers at schools/universities in Turkey. The participants were selected according to maximum variation sampling, a purposive sampling technique (Creswell, 2013). Based on some pre-defined criteria, the participants were chosen from different regions in order to ensure variation and validity. Among these criteria, the participants were first determined to be L1 Turkish parents, so one L2 Turkish parent was excluded from the study. Then, one of the parents was expected to work as an EFL teacher to ensure their English proficiency. Third, before the selection process, the parents were asked preliminary questions, including theoretical and practical knowledge, to establish that they raise their children bilingually. For example, the questions regarding what bilingualism referred to the parents, how long, how often, and how they raised their children bilingually. Table 1 shows descriptive information about the participants and provides evidence that their children were raised bilingually.

Table 1. Descriptive Information of the Parents

Parents	Work Experience	Place	Parents' use of English	Frequency	Duration of English Use
Participant 1 Özlem	16 years	Konya	both parents speak English	everyday/always	from 2 years of age to 15 years
Participant 2 Ayşe	12 years	Ankara	one parent usually and another parent rarely speaks English	everyday/usually	from 2,5 years of age to 5 years
Participant 3 Ayşegül	11 years	Çanakkale	one parent usually and another parent rarely speaks English	everyday/usually	from 18 months of age to 2,5 years
Participant 4 Gülce	9 years	Muğla	only one parent speaks English	everyday/usually	from birth to 2 years 2 months
Participant 5 Gülbin	8 years	Antalya	One parent usually and another parent rarely speaks English	everyday/usually	from 6 months of age to 20 months

Participant 6 İslam	6 years	Kocaeli	only one parent speaks English	everyday/ usually	from 6 months of age to 16 months
Participant 7 Necati	6 years	Konya	only one parent speaks English	everyday/ usually	from 3 months of age to 18 months
Participant 8 Hülya	5 years	Hatay	only one parent speaks English	everyday/ usually	from birth to 15 months

Data Collection Tool and Procedure

Upon reviewing the previous research on the topic of interest (e.g., Ascough, 2010; Lee et al., 2015; Akgül et al., 2019), the researchers prepared semi-structured interview questions. The validity of the questions in the form was sustained in two ways: by expert opinion and a pilot study. Expert opinions were received from two experts qualified in bilingualism and academic writing. Then the interview was piloted on one parent who was excluded from the study, and the interview comprehensibility was tested. Following the feedback, the questions were finalized. The interview questions were in the English language.

The first section, descriptive information, involves open-ended questions about the parents' and bilingual children's background information, such as teaching experience, duration of exposition to a second language, and the channels they were exposed. Most importantly, the parents were questioned about the concept of bilingualism and how their child is categorized as bilingual. The second section includes other open-ended questions about the parents' reasons for raising a bilingual child. Then, the third section, views of advantages and disadvantages, investigates the parents' views on the positive and negative aspects of raising a bilingual child. Last, the parents' practices are questioned to understand the parents' training system further.

Data were collected through online one-on-one interviews at nine sessions. Before the interviews, the participants were informed about the content of the research and interview questions. Then, having taken their consent, the researchers recorded the interviews, which lasted approximately half an hour.

Data Analysis

The data collected through the interviews were recorded. Then these interviews were transcribed utilizing the program Otter. A qualitative research design uses content analysis to interpret the data by presenting in codes and themes (Patton, 2002; Polit & Beck, 2006). Therefore, the transcriptions were coded via a qualitative software program, Nvivo 12.0. By the research questions, the themes were created, and the data were coded under these themes by two raters. The codes were computed, and the frequency and percentages were calculated. The statements were sampled in the findings section to illustrate various noteworthy views and practices. Regarding the external reliability of the content analysis, the first and the second rater analyzed the data through the Constant Comparison Method (CCM) to determine the codes and the themes (Leong, Joseph, and Boulay, 2010). The interrater agreement technique was calculated according to the formula (the number of agreements/the number of agreements (x) the number of disagreements multiplied by 100) of Tawey ad Gast (1984, as cited in Aşık & Kuru Gönen, 2020). It was .90 and indicated a high degree of reliability.

Ethical Procedures

The Ethics Committee Approval was received from Süleyman Demirel University on April 15, 2021, numbered 2021/21). All procedures performed in this study involving human participants followed the ethical standards of the institutional research committee.

Findings

Qualitative data were collected through interviews and analyzed through constant and comparison methodology of themes and codes. The data analysis resulted in a sum of 163 codes within 15 themes. The findings were classified into three categories: a) parents' reasons for raising bilingual children, b) parents' views about the advantages and disadvantages of raising a bilingual child, and c) parents' practices for raising a bilingual child. Tables from the analysis and the samples extracted from interviews were presented in italics to illustrate the findings by order of the research questions.

As is presented in Table 2, regarding the first category of parents' reasons for raising a bilingual child, four themes emerged: academic, career, life, and parental. The findings revealed that parents are highly interested in their children's school, life, and career success. Considering English is essential in every aspect of life, parents were determined to equip their children with fundamental skills in advance. One important finding is that parents were more devoted to raising their children bilingually in order to invest in their academic and life success rather than a career because parents were aware that the academic opportunities such as *studying abroad*, *studying at a bilingual school*, *developing cognitive skills* and *being successful at school* would lead them to *have better career opportunities* in the future. Also, parents pay attention to their children's success in life and prefer them to become world citizens, such as *traveling comfortably in the world*, *speaking with foreigners for daily conversation*, *meeting new people and cultures*, and *following recent developments* in the world.

Table 2. Parents Reasons for Raising a Bilingual Child

Themes	Codes
Academic	Studying at bilingual school
	Developing cognitive abilities
	Being successful at school
	Studying abroad
	Facilitating learning other languages
	Being a native-like
	Not feeling urged to send private college for English
	Being a universal language
	Learning earlier is better
	Inefficient language teaching at schools
Career	Having better career opportunities
	Working abroad
Life	Living abroad
	Traveling in the world
	Meeting new people
	Speaking for a daily conversation
	Meeting new cultures
	Facilitating his life
	Adapting to a new culture if they move abroad
	Catching up with the developments
Having better life conditions	
Parental	Being one parent's wish

Another important finding is that parents are interested in raising them bilingually so that children can choose to work and live abroad in the future. Parent (4) stated: *"I want him to be able to live wherever in the world. I don't want him to be tied to Turkey. If he wants to live abroad, if he wants to study in bilingual schools if he wants to travel. I want him to know the language."* In this sense, parents tend to have their children become familiar with new languages, cultures, and people. Even one parent (3) stated their likelihood of living abroad: *"I don't know if we will live in Turkey all our lives. We might just go abroad. I want you to have that ability to immerse in another culture, another teaching*

program”, and thought that this bilingualism process would have their child adapt to a new culture and language more easily if they moved abroad. In addition, one interesting finding was that two parents mentioned the foreign language teaching at state schools was inefficient, so one parent (4) claimed, “A lot of parents in Turkey send their kids to private schools because they want them to learn English better, and to be feeling better.” However, due to this bilingualism process, they do not need to send to private schools, and she stated, “I can send them to a government public school.”

Related to the second category, Table 3 shows parents' views about the advantages of raising their children bilingually. The majority of the participants commented that the bilingual process helped the development of their children in an academic sense. They tend to *have better cognitive, interpersonal, and critical thinking skills*, which expectedly increase their *success at school*. For example, one parent (1) stated, “*there was no language delay.*” Considering the participants' children are still underage, parents could not have most probably observed beneficial aspects of their life. Nevertheless, they foresaw they would “*become successful in life,*” “*have two worlds to view the people, to analyze the people, and to communicate with them.*” They could “*travel abroad easily.*” Two parents also reminded that this bilingualism process has advantages for parents. For example, people around them do not understand English, so this might create a language between the parent and child, and also the parent could warn their child in English in the middle of the crowd if they “*want to hide a conversation*”(Parent 8). As for the theme 'psychological,' one parent acknowledged that she was first concerned about giving a low level of affection; however, she indicated a “*remote relationship*” for the lack of affection rather than the second language.

Table 3. Parents' Views about Advantages of Raising a Bilingual Child

Themes	Codes
Academic	Having better cognitive skills
	Being successful at school
	Having better interpersonal skills
	Having better critical thinking skills
	No language delay
Life	Being successful in life
	Having two visions, worlds
	Travelling easily in the future
	Hiding a conversation in a crowd
Parental	Parents' having fun when child mixed both languages
	Parents' practicing as an EFL teacher
	Creating a language between mom and child
Psychological	No low level of affection

Table 4 demonstrates parents' views about the disadvantages of raising their children bilingually. The majority of the participants evaluated the disadvantages from the children's perspective. Their *language delay, taking time to understand people around them who do not understand English, and refusing to speak English* were revealed. Interestingly, a different theme emerged within this section: social. The findings seemed that raising a bilingual child in an EFL setting led parents to be exposed to prejudices both from people and their family members. Moreover, two parents stated their family members “*were very anxious*” and “*discouraged.*” Even one of their family members said, “*Why don't you stop this? We cannot talk to the kid,*” and asked them to resolve this bilingualism process. After all, parents were mainly satisfied with the process. For example, one parent stated, “*I have not encountered any disadvantages yet.*”

Table 4. Parents' Views about Disadvantages of Raising a Bilingual Child

Themes	Codes
Parental	Having no disadvantage
	Parents' having understanding problems in daycare
Child	Having language delay
	Taking time to understand others do not speak English
	Child's refusing to speak to the parent
	Stopped speaking English for some time
Social	Being found strange by people outside
	Having family members anxious and discouraged
	Having family members prejudiced

As is seen in Table 4, the findings showed no disadvantage in the theme 'psychological.' This suggests that parents did not experience problems with giving and taking affection in contrast to the concerns of the parents who intend to raise their children bilingually.

Concerning the last category, parents were asked about what kinds of practices, methods, and skills parents use for raising their children bilingually. First, parents stated positive remarks about their practices through emerging codes as *useful*, *effective*, and *increased willingness to communicate*; one parent had *no idea*.

Table 5 indicates that most parents resorted to the materials produced for very young learners, including *story books*, *cartoons*, *games*, *flashcards*, *singing a song*, and *toys*. On the other hand, the minority of the parents resorted to practices requiring their own productivity, including *puppet*, *role play*, *realia*, and *speaking*. These findings suggest that parents could benefit from ready-made materials in the market and take a path properly according to their children's age and level to practice.

Related to the practices, two parents confirmed they used no technique, and one parent (7) stated, "*I don't believe in techniques, I don't believe in approaches. I am just speaking.*" This finding suggests that quite a few parents were inclined to use ready-made materials. Moreover, related to the methods they used, four parents stated they used no method and had no knowledge about the methods in bilingualism. After stating they "*don't know these methods*," they said, "*I think I applied my own methods*," "*This is my own method, the younger, the better*," and "*I did not graduate from university as a teacher, I studied language and literature.*" These findings suggest that parents are unaware of the bilingualism processes and what consequences the method they adopt might have on their children's cognitive and emotional development.

Table 5. Parents' Practices for Raising a Bilingual Child

Themes	Codes
Practices	Storybook
	Cartoon
	Game
	Not allowing mobile app
	Flashcard
	Singing a song
	Toy
	No technique
	Puppet
	Roleplay
	Realia
	Speaking
	Using mother tongue
	Drawing
	Radio

	Abbreviation in texting
Methods	No method
	OPOL
	Switching from one language to another
	OPOL and MLAH
	No knowledge
Skills	Speaking, listening, and vocabulary
	Speaking and listening
	Avoiding grammar and writing
	Avoid reading

Last, parents focus on *their children's speaking and listening skills* and are also interested in teaching new *vocabulary*. For example, parent (1) stated, *"I try to teach her some vocabulary, especially everyday vocabulary, sometimes some patterns of game procedures in English."* On the other hand, the findings showed that parents *"do not concentrate on teaching grammar and writing"* and another parent justified disregarding grammar and writing for their being very young and said, *"He was a baby."*

Discussion

The overall aim of this study was to shed light on EFL teachers as parents' bilingual experiences within the context of Turkey. The findings suggest that parents raise bilingual children to provide an opportunity for a better life in the future. Bearing the difficulties, they often resort to listening and speaking skills through ready-made materials. Interestingly, parents seem to lack knowledge about bilingual parenting methods and prefer developing their methods by following their intuition.

Reasons

Concerning the first research question, it can be deduced that English as a global language has affected parents' reasons for raising bilingual children. Similarly, in Akgül et al.'s (2019) study, both parents living abroad and in their own country stressed "globalization," "global citizenship," and "English as a global language" while raising their children bilingually (p. 9). Upon this variation, allowing children to live abroad, travel around the world, and meet new people and cultures without having difficulty is given precedence by parents within this study. Besides life-related reasons, the families focus on their academic and career development because they think developing cognitive and critical thinking skills leads to better school success. Academic success brings better job opportunities, which may lead to higher living standards. Specifically, there exist colleges that provide dual educational programs in Turkey. Many families are found to anticipate that their children might prefer to study in these dual programs because this influences overseas occupational opportunities that children may have in the future. This study's findings agree with Romanowski's (2018) findings, which presented why Polish families prefer to raise bilingual children in a monolingual environment. In this study, it was seen that some families wish for bilingual children because of "improving creativity and overall brain function" and "obtaining qualifications and better job opportunities" (p. 157). At the same time, some prepare their children for formal education in L2. In a similar vein, Nordstrom (2022) found that Swedish families in Australia preferred community language schools for their children because they considered bilingualism as a capital for "their future careers, travels and for academic qualifications" (p. 396). It is ensured that the reasons for parents' bilingual upbringing are mainly based on different themes, and these cases require different levels of input; thus, families seem to arrange their practices by their reasons for raising bilingual children through increasing family activities at home or sending their children to a dual program.

Views of Advantages and Disadvantages

The second research question investigated the possible advantages and disadvantages of raising children bilingually, and the findings suggest limited experiences and mostly parents' expectations. A potential limitation for this might be that the ages of samples are mostly ranked 2-3 years old, so the

parents could have observed cognitive and communication dis/advantages thus far. Unfortunately, they could not have a chance to observe any academic dis/advantages of the process. For example, only one participant whose child is a 16-year-old teenager noted that her child performed high academic skills at school and related it to her being bilingual.

Concerning the advantages, families highlighted how enjoyable the bilingualism process was and provided an opportunity to practice English as EFL teachers. In other words, families were satisfied because it also affected their professional teaching life. Surprisingly, an unexpected advantage was that parents had no emotionally remote relationships with their children, although their mother tongue was not English. However, families acknowledged that the issues such as low affection or remote connections were among their concerns before they started. Moreover, they also explained that their children would rather have a better relationship with a parent who speaks English, which creates a language between parent and child. This finding suggests that mutual relationships and emotional bonds might become more influential regardless of the spoken language.

Regarding the disadvantages, the most outstanding result is that most participants remarked they had not encountered drawbacks while raising their child bilingually. On the other hand, some families often indicated language delay in the child. King and Fogle (2006) similarly found language delay among the main concerns of families. Nevertheless, this was considered a minor problem since the delay was acceptable. This finding is significant in at least two major respects: First, it reveals the dedication of families to the bilingual development of the child, and second, even if the child has delayed speech, it is worth it because s/he will eventually speak two languages. In a comparative study, Hoff and Ribot (2017) asserted that Spanish-English bilingual children started to produce English words after six months to 1 year and lagged behind only-English speaking children. However, Pearson, Fernández, and Oller (1993) found no significant difference between bilingual and monolingual infants' and toddlers' lexical development. These contradicting results are due to the exposure rate of each language and social setting in which the children live. Therefore, the families within this study tolerated negligible delayed speech development.

Another disadvantage that families encounter is extended family members' prejudice against the bilingualism process. These family members are worried that they could not be able to communicate with the bilingual child, and this probably leads them to adopt negative attitudes towards parents. Another possible reason for this attitude might be the family member's ideological mindset in line with nationalism. There are similarities between the attitudes expressed by families in this study and those described by Polish families (Romanowski, 2018), which faced unpleasant and discouraging comments from surrounding people due to "the choice of language" (p. 160). On the other hand, some parents noted that they were supported by other family members after all, and a few stated that because of the Covid-19 pandemic, they rarely meet other family members, so they have had little idea regarding this aspect of their bilingualism process yet.

Unlike the Korean mothers who stated self-worries about their English proficiencies (Seo, 2021), in the Turkish context, families feel more comfortable about their English levels. That is probably because the study is among proficient English teachers, while Korean mothers are from many fields of occupation. On the other hand, as an expected result, some Korean mothers and Turkish parents stated that their children refused to speak English with their parents.

Practices, Methods, and Skills

On the third research question, this study found the practices, methods, and skills the parents adopted. To begin with the practices, it seems that parents use ready-made materials such as storybooks, flashcards, cartoons, songs, puppets, and realia while performing activities within the family, inconsistent with the findings of Akgül et al. (2019) and Seo (2021). This result may be explained by the adequate and varied supplience of materials in the market for teaching the English language. Nevertheless, Seo (2021) stated that families have difficulty finding proper and adequate sources to enhance their children's English skills. On the other hand, families' reliance on ready-made materials

might be explained by parents' lack of English proficiency (Seo, 2021) and their wish to expose their children to native speakers or parents' lack of endeavor to prepare their materials.

Among the materials, parents mostly preferred reading storybooks. The benefits of storybooks may explain this result. Ratminingsih and Budasi (2018) indicated that storybooks are very efficient with young learners since they create a fun and interactive learning environment and offer a significant cultural background in the target language. Families' other preferable techniques for providing input are cartoons and games, which foster children's imagination, and also provide a range of colorful visuals and pronunciation from different catchy characters. Consistent with Ascough's dissertation (2010), parents in this study resort to bedtime stories, audio-visuals, CDs, and DVDs. Parents also offer pleasurable songs and music (Bishop & Cates, 2001). One of the issues that emerged from the results is that parents prefer something other than mobile applications. It is because parents are concerned with exposing their children to the screen never or for a short time. Last, in contrast to one of the practices by Ascough (2010), traveling to native English-speaking countries was not found in this study by considering the lower ages of parents' children as yet.

When the children's ages are examined, one can conclude that parents followed two paths in raising bilingual children: "Simultaneous bilingualism" and "sequential bilingualism" (Özşen et al., 2020). Some parents started the process from birth and spoke both languages simultaneously, which is called simultaneous bilingualism. In contrast, others began after the child was exposed to their mother tongue for some time. This process is called sequential bilingualism. As Baker (2001) mentioned, parents generally tend to explain bilingualism as a balanced use of each language. Their views are consistent with early scholars' views. On the contrary, later scholars described bilingualism as using two languages efficiently and in a natural flow (Ignatkina & Tosuncuoğlu, 2020). The parents tend to adopt the One-Parent and One-Language (OPOL) method, and one parent adopts Minority Language At Home (MLAH). This outcome is contrary to that of Akgül et al. (2019), who found the adoption of MLAH by parents living in their own country. However, the disadvantages of bilingual upbringing in a monolingual setting were further questioned during the interviewing. Parents who apply the MLAH method indicated that their children have difficulty communicating with other family members or adapting to playgroups and nursery schools since they are only exposed to English at home and try to acquire Turkish outside the house. These families also encounter other family members' prejudice, and they feel frustrated once their family members cannot communicate with the child. In light of these findings, it can thus suggest that if families have a chance to adopt either method, they could choose OPOL rather than MLAH. Even if MLAH provides better English-speaking skills for the child, this finding supports OPOL because it would probably improve their emotional and social development. Another eloquent result of the adopted method is that families are unaware of the theoretical methods and have developed their methods, such as only-English speaking and frequently code-switching between languages.

An expected result of the study is that the parents mainly emphasize listening and speaking skills and foster vocabulary acquisition in their children. Grammar and writing skills are disregarded, while reading is provided by the parents, thereby reading storybooks to their children. This finding is limited to the age of the children of the participants.

Conclusion

With the increasing demand for bilingualism, non-native parents seek ways to raise bilingual children. This study aimed to determine the reasons, views, and practices of families who work as EFL teachers and try to raise their children as Turkish-English bilinguals. Since the participants are non-native English speakers in their own country, the characteristics and demographic features of families affect the process of bilingualism.

One outstanding result of this study is that families are concerned with preparing their children for global citizenship in terms of academic, career, and social aspects. All the families included in the study are satisfied with the bilingualism process and their children's English level, no matter their

concerns or disadvantages. Though language delay and lack of affection are among the most significant concerns of the families during this process, it is surprisingly found that social pressure from extended family members and surroundings, including unpleasant comments and discouraging attitudes, have become more drastic. Lack of knowledge of families about scholarly methods and practices leads them to follow their intuition and act in their manner. Like previous studies, they resort to ready-made material use in the market.

The results of the study should be evaluated considering its limitations. The participants in our research have mostly lower-aged bilingual children who could have older to understand the advantages and disadvantages of future ages. Therefore, it is still being determined whether the families experience severe weakness with older bilingual children. For this reason, further studies might undertake samples of older-aged bilinguals.

This study has two-fold pedagogical implications for consideration in a teaching context in similar contexts. First, families should initiate the bilingual upbringing after having sufficient knowledge of theoretical methods and practices, which include essential factors affecting a child's emotional and social development as well as cognitive development. For example, the parent adopting the MLAH method experienced emotional and social problems with their child. Second, families are suggested to inform their acquaintances about possible delays and confusion in advance to lessen anxiety and their fear of lack of communication with the child.

Disclosure Statements

1. Contribution rate statement of the researchers: First author 50%, Second author 50%
2. No potential conflict of interest was reported by the authors.

References

- Akgül, E., Yazıcı, D., & Akman, B. (2019). Views of parents preferring to raise a bilingual child. *Early Child Development and Care*, 189(10), 1588-1601.
- Ascough, T. (2010). *Raising children as bilinguals: A longitudinal study of eight international families in Japan* [Doctoral dissertation]. Temple University Libraries, Temple.
- Baker, C. (2011). *Foundations of bilingual education and bilingualism*. Multilingual matters.
- Bal, Ç. B., Tona, F., & Akman, B. (2020). The views of parents and teachers of bilingual children about bilingualism. *Journal of Kirsehir Education Faculty*, 21(3), 1695-1725.
- Barret, M. (1999). *The development of language*. London: Psychology Press.
- Baxter, P., & Jack, S. (2008). Qualitative case study methodology: Study design and implementation for novice researchers. *The Qualitative Report*, 13(4), 544-559.
- Bialystok, E. (2001). *Bilingualism in development: Language, literacy, and cognition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bialystok, E. (2017). The bilingual adaptation: How minds accommodate experience. *Psychological Bulletin*, 143(3), 233.
- Bloomfield, L. (1993). *Language and linguistics*. London: George Allen & Unwin LTD.
- Burling, R. (1959). Language development of a Garo and English speaking child. *Word*, 15(1), 45-68.
- Barron-Hauwaert, S. (2004). *Language strategies for bilingual families: The one-parent-one-language approach* (7th ed.). Clevedon: Multilingual Matters.
- Bhatia, T. K., & Ritchie, W.C. (Eds.). (2004). *Handbook of bilingualism and multilingualism*, 2(7), 168-185. Blackwell Publishing.

- Bishop, M. J., & Cates, W. M. (2001). Theoretical foundations for sound's use in multimedia instruction to enhance learning. *Educational Technology Research and Development*, 49(3), 5-22.
- Creswell, J. W. (2007). *Qualitative inquiry and research design. Choosing among five approaches* (2nd ed.). Los Angeles: Sage publications.
- Creswell, J. W. (2013). Steps in conducting a scholarly mixed methods study. *DBER Speaker Series*, 48.
- Crystal, D. (1997). *The Cambridge encyclopedia of language* (2nd ed.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Dewaele, J. (2015). Why do so many bi- and multilingual feel different when switching Languages? *International Journal of Multilingualism*, 13(1), 92-105.
- Döpke, S. (1992). *One parent-one language: an interactional approach*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Fantini, A. E. (1985). Language acquisition of a bilingual child: A sociolinguistic perspective (To age ten). *Multilingual Matters*, 17.
- Grosjean, F. (2009). What parents want to know about bilingualism. *The Bilingual Family Newsletter*, 26(4), 1-6.
- Gursoy, E., & Ozcan, E. (2018) . Perceptions and linguistic actions of bilingual speakers of Turkish and English: An explanatory study. *Advances in Language and Literary Studies*. 9(6), 212-222.
- Hoff, E., & Ribot, K. M. (2017). Language growth in English monolingual and Spanish-English bilingual children from 2.5 to 5 years. *The Journal of Pediatrics*, 190, 241-245.
- Ignatkina, A. L., & Tosuncuoğlu, I.(2020). The reality of bilingualism. *Language of Science and Professional Communication*. 1(2), 108-114.
- King, K., & Fogle, L. (2006). Raising bilingual children: Common parental concerns and current research. *CALdigest Series*.
- Koven, M. (2007). *Selves in two languages: Bilinguals' verbal enactments of identity in French and Portuguese*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Lee, M., Shetgiri, R., Barina, A., Tillitski, J., & Glores, F. (2015). Raising bilingual children: A qualitative study of parental attitudes, beliefs, and intended behaviors. *Hispanic Journal of Behavioral Sciences*, 37(4), 503-521.
- Leong, P., Joseph, S. R., & Boulay, R. (2010). Applying constant comparative and discourse analyses to virtual worlds research. *Journal for Virtual Worlds Research*, 3(1), 3-26.
- Montrul, S. (2013). Bilingualism and the heritage language speaker. *The Handbook of Bilingualism and Multilingualism*, 2, 168-189.
- Nordstrom, J. (2022). Students' reasons for community language schooling: links to a heritage or capital for the future? *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*, 25(2), 389-400.
- Oksaar, E. (1977). Zum prozeß des sprachwandels: Dimensionen sozialer und linguistischer Variation. *Sprache der Gegenwart*, 41, 98-117.
- Özşen, A., Çalışkan, T., Önal, A., Baykal, N., & Tunaboşlu, O. (2020). An overview of bilingualism and bilingual education. *Journal of Language Research (JLR)*, 4(1), 41-57.
- Patton, M. Q. (2002). Two decades of developments in qualitative inquiry: A personal, experiential perspective. *Qualitative Social Work*, 1(3), 261-283.

- Pearson, B. Z., Fernández, S. C., & Oller, D. K. (1993). Lexical development in bilingual infants and toddlers: Comparison to monolingual norms. *Language Learning*, 43(1), 93-120.
- Pieretti, R. A., & Roseberry-McKibbin, C. (2016). Assessment and intervention for English language learners with primary language impairment: Research-based best practices. *Communication Disorders Quarterly*, 37(2), 117-128.
- Polit, D. F., & Beck, C. T. (2006). The content validity index: Are you sure you know what's being reported? Critique and recommendations. *Research in Nursing & Health*, 29(5), 489-497.
- Ratminingsih, N. M., & Budasi, I. G. (2018). Local culture-based picture storybooks for teaching English for young learners. *SHS Web of Conferences*, 42, 16.
- Romanowski, P. (2018). Early bilingual education in a monolingual environment. showcasing Polish families. *Complutense Journal of English Studies*, 26, 143-164.
- Seo, Y. (2021). An emerging trend in English education in Korea: 'Maternal English education'(eommapyo yeonge): Challenges and strategies in raising a bilingual child as a non-native speaker. *English Today*, 37(3), 163-168.
- Surrain, S. (2018). 'Spanish at home, English at school': how perceptions of bilingualism shape family language policies among Spanish-speaking parents of preschoolers. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*, 1-15.
- Valdés, G., & Figueroa, R. A. (1994). *Bilingualism and testing: A special case of bias*. Norwood, NJ: Ablex Publishing.
- Wei, L. (2000). *The bilingualism reader*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wilson, R. J. (2013). Another language is another soul. *Language and Intercultural Communication*, 13(3), 298-309.
- Wu, C. H. (2005). Attitude and behavior toward bilingualism for Chinese parents and children. In J. Cohen, K. T. McAlister, K. Rolstad, & J. MacSwan (Eds.), *Proceedings of the 4th International Symposium on Bilingualism* (pp. 2385-94). Somerville, MA: Cascadilla Press.

Appendices

Appendix 1. Semi-structured Interview Questions

A) Descriptive Information

---

1. Could you please tell me how old your child is? If you have more than one child, please specify one of them. (Maybe the older one or the bilingually raised one.)
Prompt: 0-18 Months, 18-24 months, 2-4 Years, 4-6 Years, 6-9 Years, 9-12 Years
  2. Where do you live?
  3. Do both parents speak English? Are you both Turkish?
  4. Do you work as an EFL teacher? If yes, how long have you worked as an EFL teacher in Turkey?
  5. How is your child exposed to English? Do you speak with your child or use another source such as TV, kindergarten, babysitter, etc.? Could you please give information about
    - (a) how often
    - (b) how long your child is exposed to English?
 Prompt: never.....always, every day, twice a day
 Prompt: for two years and seven months
  6. How do you describe being bilingual?
Prompt: being bilingual refers to "the ability to use two languages in everyday life (Wei, 2000). Being bilingual might "have very high levels of proficiency in both languages or have only limited proficiency in one and be far more proficient in the other."
  7. Do you think your child is being raised as bilingual? If yes, could you please give information about why you think so?
-

B) Reasons

---

8. Could you please give information about your reason(s) for speaking English with your child?
Prompt: familiarizing with the language, teaching some basic words and chunks, raising a bilingual child, attending bilingual school, etc.
-

C) Views of advantages and disadvantages

---

9. What expectations do you have while raising your child as a bilingual?
Prompt: studying in a bilingual school dual programs, understanding English, speaking English
  10. Do you think speaking English with your child has some advantages? If yes, could you please elaborate on this/these advantage(s)?
Prompt: Development of cognitive skills, analytical thinking skills, success in school and life, etc.
  11. What kind of concerns do you have while raising a bilingual child?
Prompt: Language delay, low level of affection, remote relationship, etc.
  12. Do you think speaking English with your child has some disadvantages? If yes, could you please elaborate on these disadvantages?
Prompt: Family member prejudice, stammering, language delay, refusing the L2 by the child, etc.
-

D) Practices

---

13. What kind of practices do you do while speaking English with your child?
Prompt: Cartoons, games, puppets, mobile applications, story books, flashcards, etc.

14. To what extent do you think your techniques influence your child's bilingualism?
Prompt: useful, useless, not effective, partly effective
  15. Have you applied any methods such as OPOL (One Parent One Language), OSOL (One Society One Language), MLAH (Minority Language At Home), or have you applied your own method?
  16. Do you think you emphasize any language skills/areas more than others? If yes, please specify
Prompt: reading, listening, speaking, writing, grammar, vocabulary
-

Araştırma Makalesi • Research Article

Algılanan İtibar ve Gizlilik İhlali Endişesinin Çevrim İçi Satın Alma Niyeti Üzerindeki Etkisi: Birleşik Teknolojik Kabul ve Kullanım Teorisi Kapsamında Bir İnceleme

The Impact of Perceived Reputation and Privacy Concern on Online Purchase Intention: A Study in the Context of UTAUT

Mehmet Ozan Karahan*

Öz: Çalışmanın temel amacı, Birleşik Teknolojik Kabul ve Kullanım Teorisi unsurlarının (performans beklentisi, çaba beklentisi, sosyal etki, kolaylaştırıcı koşullar) bireylerde gizlilik ihlali endişesi ve algılanan itibar faktörleri ile birlikte çevrim içi satın alma niyeti üzerindeki etkilerini incelemektir. Çalışma evreni, çevrim içi alışveriş yapma deneyimine sahip, Uşak Üniversitesi'nde ön lisans, lisans ve lisansüstü seviyelerinde eğitim ve öğretim hayatını sürdüren öğrenciler ve akademik ve idari personeldir. Veriler, Uşak Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulunun 10.06.2021 tarih ve 2021-118 sayılı izni ile toplanmıştır. Araştırmada 324 kişinin çevrim içi ortamda doldurdıkları anket formlarından elde edilen veriler; doğrulayıcı faktör, korelasyon ve çoklu regresyon analizlerinde kullanılmıştır. Gerçekleştirilen analizler sonucunda, Birleşik Teknolojik Kabul ve Kullanım Teorisi (Unified Theory of Acceptance and Use of Technology / UTAUT) unsurlarının tümü ile birlikte algılanan itibarın bireylerin çevrim içi satın alma niyeti üzerinde olumlu yönde etkiye sahip olduğu görülmektedir; gizlilik ihlali endişesinin ise çevrim içi satın alma niyeti üzerinde olumsuz yönde etkisinin olduğu gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Birleşik Teknolojik Kabul ve Kullanım Teorisi (UTAUT), Algılanan İtibar, Gizlilik İhlali Endişesi, Çevrim İçi Satın Alma Niyeti

Abstract: The aim of the study is to examine the effects of Unified Theory of Acceptance and Use of Technology elements (performance expectation, effort expectation, social impact, facilitating conditions) as well as privacy concern and perceived reputation factors on online purchasing intention. The population of the research is the students who continue their education in associate, undergraduate and graduate levels at Uşak University and academic and administrative staff who have online purchase experience. The survey questions were answered by 324 participants in online platform. The data were collected with the permission of the Social and Human Sciences Scientific Research and Publication Ethics Committee of Uşak University, dated 10.06.2021 and numbered 2021-118. As a result of the multiple regression analysis of the data set, all the elements of Unified Theory of Acceptance

* Öğr. Gör. Dr., Uşak Üniversitesi, Eşme Meslek Yüksekokulu,
ORCID: 0000-0001-7287-5904, mozan.karahan@usak.edu.tr

Cite as/ Atıf: Karahan, M. O. (2022). Algılanan itibar ve gizlilik ihlali endişesinin çevrim içi satın alma niyeti üzerindeki etkisi: birleşik teknolojik kabul ve kullanım teorisi kapsamında bir inceleme. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(3), 1359-1378. <http://dx.doi.org/10.18506/anemon.960610>

Received/Geliş: 01 July/ Temmuz 2021

Accepted/Kabul: 21 December/ Aralık 2022

Published/Yayın: 30 December/ Aralık 2022

and Use of Technology and the perceived reputation have positive effects on the online purchase intention of individuals. However, the privacy concern has a negative effect on online purchasing intention of them

Keywords: The unified Theory of Acceptance and Use of Technology (UTAUT), Perceived Reputation, Privacy Concern, Online Purchase Intention.

Giriş

İnternet teknolojilerinin gelişmesi ve kullanıcılar arasında yaygın şekilde erişim imkânının olması nedeniyle de artış eğilimindedir. 2019 yılında 7,6 milyar nüfusun, 4,4 milyarı internet erişimine sahipken; 3.5 milyarlık birey aktif sosyal medya kullanıcısı ve 3.25 milyarlık kesim de akıllı cep telefonları ile interneti aktif olarak kullanmaktadır (Qalati vd., 2021: 2). Tüm dünya genelinde çevrim içi alışverişte görülen hızlı büyüme rakamlarına karşın, mağazalarda yüz yüze alışveriş yapmayı tercih eden ya da çevrim içi alışveriş yaptıklarında kredi kartı bilgileri, açık adresleri, telefon numaraları, aldıkları ürünlerin ifşası gibi kişisel bilgilerinin gizliliğinin ihlal edileceği endişesine sahip (Tan vd., 2012: 2014; Fortes ve Rita, 2016: 168) ya da daha önceden çevrim içi alışverişte çok da fazla tecrübesi olmayıp, web tabanlı işletmelere güvenmeyen ve algıladıkları itibarı düşük olduğu için çevrim içi satın alma niyetinde bulunmayan tüketiciler mevcuttur (Pan vd., 2013: 508). Bu tüketicilerin aksine, çevrim içi alışveriş yapmayı tercih eden tüketicilerin motivasyon kaynaklarına baktığımızda ise, zaman ve/ veya yer engelinin olmaması, ürün alternatiflerinin fazla olması, daha uygun fiyatlandırma, bilgiye erişim kolaylığı gibi faktörler karşımıza çıkmaktadır (Broutsou ve Fitsilis, 2012: 366).

Literatüre bakıldığında, birbirinden son derece farklı davranışlar sergileyen tüketicilerin çevrim içi satın alma niyetlerini tahmin edebilmek ve niyetlerinin arkasındaki temel faktörleri öğrenebilmek amacıyla, akademisyenler ve pazarlama uzmanları sosyo-psikolojik teorileri de (Nedensel Eylem Teorisi, Teknoloji Kabul Modeli, Planlı Davranış Teorisi vb.) dâhil olmak üzere birbirinden farklı birçok teoriden yararlanmışlardır. Venkatesh vd. (2003) kapsamlı bir literatür taramasından sonra önemli modelleri karşılaştırarak Birleşik Kabul ve Teknoloji Kullanımı Teorisini literatüre kazandırmıştır. Bu teori, kullanıcıların teknolojiyle ilgili davranışlarını açıklamak için deneysel olarak test edilmiş ve Nedensel Eylem Teorisi, Teknoloji Kabul Modeli, Planlı Davranış Teorisi gibi diğer teorilerden davranışsal niyeti açıklama ve tahmin etme bakımından üstün olduğu ifade edilmiştir (Venkatesh vd., 2003; Çelik, 2016). Teoride performans beklentisi, çaba beklentisi, sosyal etki ve kolaylaştırıcı koşullar olmak üzere 4 alt boyut mevcuttur. Performans beklentisi, bir bireyin çevrimiçi alışverişte fayda maliyet analizi sonucunda, alışveriş verimliliğinin ve performansının artacağına olan inanç derecesidir (Lian ve Yen, 2014: 135). Çaba beklentisi ise, bir bireyin çevrim içi alışverişin fazla çaba gerektirmediğini, kolay şekilde gerçekleştirebileceğini düşünmesine ilişkin değerlendirmesidir (Venkatesh vd., 2003: 450). Birbirleri ile ya da elektronik ortamda perakendecilerle iletişim kurabilen tüketicilerin satın alma niyetleri, büyük olasılıkla diğer tüketicilerin yaptıkları paylaşımlardan etkilenecektir. Bu faktör sosyal etki olarak adlandırılmaktadır (Ho vd., 2016: 4). Teorinin son alt boyutu olan kolaylaştırıcı koşullar ise, herhangi bir olguyu kolaylaştıran tüm çevresel faktörler olarak ifade edilmektedir. Bir bireyin çevrim içi satın alma niyeti gibi bir eylemi gerçekleştirebilmesi için çevresel faktörlerin uygun olması (ödeme seçenekleri, internet hızı, gerekli bilgiye erişebilme vb.) gerekmektedir (Zhou, 2012: 137).

Çevrim içi satın alma niyeti, araştırmacılar tarafından eklenen farklı bağımsız değişkenlerle birlikte, Birleşik Kabul ve Teknoloji Kullanımı Teorisi haricinde de ölçülmeye çalışılmıştır. Gizlilik ihlali endişesi (Lainer ve Saini 2008; Wang vd., 2019; Zhou, 2020) ve algılanan itibar (Qureshi vd., 2009; Pan vd., 2013; Qalati vd., 2021) faktörlerinin çevrim içi satın alma niyeti üzerinde etkilerinin olduğu farklı araştırmacılar tarafından ifade edilmiştir. Gizlilik ihlali endişesi, bireylerin gizlilik ihlalleri ile ilgili risklerin bilinerek değerlendirilmesi sonrasında hissedilen endişenin derecesi olarak ifade edilmektedir (Tan, 2012: 214). Bilgi işleme ve iletişim teknolojilerindeki hızlı gelişmelerle birlikte çoğu pazarlama uzmanı, müşterilerinin beklentilerini kavrayabilmek ve bu doğrultuda özelleştirilmiş hizmet sunabilmek için müşterilerinin kişisel bilgilerini edinmek istemektedir. Müşterilerin, belirli zaman dilimi içerisinde gerçekleştirdikleri satın alma işlemlerinin dökümleri ve özellikleri, özelleştirilmiş reklam ve promosyon stratejileri uygulayabilmek ve ödül ve sadakat programları oluşturabilmek için

son derece gereklidir (Li ve Huang, 2016: 949). Ancak, tüketicilerin mahremiyetlerine saygı gösterebilmek; izinli pazarlama anlayışına sahip olmak, tüketicilerin hissettikleri endişeleri belirli düzeyde de olsa yok edebilmektedir (Krafft vd., 2017: 39).

Algılanan itibar, işletmelerin sattıkları ürün ve sundukları hizmetin kalitesini yansıttıkları, müşteri hizmetlerini başarılı bir şekilde gerçekleştirdikleri, müşterilere vaat ettiklerini yerine getirdikleri ve kurulu organizasyonun sistemli bir şekilde işlemlerini kapsadığı için çok boyutlu bir yapı olarak ifade edilmektedir (Utz vd., 2012: 51). Algılanan itibar, alıcıların satıcıların dürüstlüklerine ve kendileriyle kurdukları empati duygusuna bağlı olarak sahip oldukları sorumluluk duygusu hakkında inançlarını ifade etmektedir. Dolayısıyla, işletmelerde görevli karar vericilerin sahip oldukları müşteri ve pazar payını korumak ve yürüttükleri sosyal operasyonu başarılı bir şekilde devam ettirmek için müşteriler tarafından algılanan itibarlarını yükseltmeye çalışmaktan başka seçenekleri yoktur (Zhen vd., 2021: 14).

Bu çalışma, ilgili literatürde yer alan araştırmaların çevrim içi satın alma niyetini açıklayacak olan Birleşik Kabul ve Teknoloji Kullanımı Teorisi ve çoğu kullanıcının çevrim içi ortamda alışveriş yapmasını engelleyen gizlilik ihlali endişesi ve web tabanlı işletmelerin algılanan itibarları faktörlerinin çevrim içi satın alma niyeti üzerindeki etkilerini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Çalışma konusunun güncel olması ve tüketiciler, pazarlamacılar, yazılımcılar gibi taraflar açısından öneminin artması; aynı zamanda da araştırma modelinde Birleşik Kabul ve Teknoloji Kullanımı Teorisi'ne çevrim içi satın alma niyetini tahmin noktasında destek olacak faktörlerin kullanılması sebebiyle, çalışmanın benzer çalışmalar yapacak olan araştırmacılara ve konunun taraflarına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Araştırmanın ilk bölümünde kavramsal çerçeveyi oluşturmak adına, çevrim içi satın alma niyeti ile bu faktöre etki ettiği düşünülen Birleşik Kabul ve Teknoloji Kullanımı Teorisi unsurları, gizlilik ihlali endişesi ve algılanan itibar kavramları açıklanmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde, tanımlayıcı ve yorumlayıcı istatistiklere ait verilerle değişkenler arası ilişkiler ortaya koyulmaya çalışırken; son bölümde de araştırmanın sonuç ve öneri kısmı yer almaktadır.

Birleşik Teknolojik Kabul ve Kullanım Teorisi

Venkatesh vd. (2003) farklı araştırmacılar tarafından teknoloji kabulü ve kullanımı ile ilgili literatüre sunulan sekiz model ve/veya teoriden (Gerekçeli Eylem Teorisi, Günü Teorisi, Teknoloji Kabul Modeli, Planlı Davranış Teorisi, Yenilik Yayılım Teorisi vb.) yararlanarak sonrasında, Birleşik Teknolojik Kabul ve Kullanım Teorisi'nin (Unified Theory of Acceptance and Use of Technology/UTAUT) teorik temellerini atmıştır. UTAUT teorisine katkıda bulunan bu teoriler, kullanıcıların teknoloji kabulü ya da adaptasyonu, bilgi sistemi, pazarlama ve sosyal psikoloji gibi farklı alanlarda yaygın ve başarılı şekilde kullanılmıştır. Venkatesh vd. (2003) ortaya attığı teorisinin literatürdeki ilgili teorilerden (Nedensel Eylem Teorisi, Teknoloji Kabul Modeli, Planlı Davranış Teorisi) davranışsal niyeti açıklama anlamında daha üstün olduğunu belirtmiştir. Yararlandığı teorilerin davranışsal niyeti açıklamada iyileştirilmiş varyans oranının %17 ile % 53 arasında değiştiğini belirtirken; UTAUT'da bu oranın % 70 olduğunu ifade etmiştir (Williams vd., 2015: 443). UTAUT'da davranışsal niyet faktörünü etkileyen yapılar ise; performans beklentisi, çaba beklentisi, kolaylaştırıcı koşullar ve sosyal etki olarak belirlemiştir (Oh ve Yoon, 2014: 717). Daha önceki teknoloji kabul ve kullanım teorilerinde de ifade edildiği şekilde; UTAUT, bir müşterinin gerçek kullanım davranışı üzerinde en fazla etkiyi yapan faktör olarak da davranışsal niyeti varsaymaktadır (Doan, 2020: 2338).

"Çevrim içi satın alma niyeti", tüketicilerin herhangi bir ürünü ya da markayı satın almaya karar verme sürecinde, hedefe yönelik olarak harekete geçme isteğini ifade etmektedir (Oh ve Yoon, 2014: 719). Planlı davranış Teorisi'nde ifade edildiği biçimde ise, tüketicilerin satın alma davranışı etkileyen motivasyon faktörlerini ortaya koyarken, aynı zamanda da tüketicilerin davranışı gerçekleştirmek için yapmaya istekli oldukları çabanın büyüklüğüne dair bir tür göstergedir (Fortes ve Rita, 2016: 169). Dolayısıyla, tüketicilerin satın alma niyetlerinin doğru şekilde tahmin edilmesi ya da önceden bilinebilmesi; satın alma davranışında bulunup bulunmayacaklarının da sağlıklı bir şekilde tahmin edilebilmesi anlamına gelmektedir. Bu nedenle de, stratejik pazarlamacılar bireylerin satın alma niyetlerini analiz ederek işletmelerin bölümlendirilen müşteri gruplarına farklı konseptlerde ürün ve

hizmet sunabilmektedirler (San Martin ve Herrero, 2012: 342). Ayrıca, tüketicilerin çevrim içi satın alma niyetlerinin tahmin edilebilmesi, işletmelerin hangi coğrafi pazarları öncelikli olarak hedefleyeceklerini ve hedeflenen bu pazarlar için de yeni dağıtım kanallarını test edilmesi faaliyetlerinde kullanılmaktadır (Pena vd., 2020: 2).

Pavlou (2003), tüketicilerin gerçekleştirdikleri çevrim içi satın alma işlemlerinde üç önemli adımdan bahsetmektedir. Bu adımlar: Bilgi sağlama, bilgi aktarımı ve ürün satın almadır. Genel olarak, tüketicilerin çevrim içi platformu kullanmalarının nedeni, bilgi sağlama ve sağlanan bilginin diğer müşterilerle de paylaşımı olurken, ürün satın alma adımı ise doğrudan satın alma niyetiyle ilgilidir (Chang vd., 2016: 1760). Ancak satın alma niyeti her zaman ya da her durumda doğrudan davranışa dönüşmez. Çünkü çevrim içi ortamda sağlanan bilgiler ve bunların yorumlanması, tüketicilerin motivasyon kaynaklarının farklı olması, ihtiyaçlarının önem derecesinin değişiklik göstermesi, tüketim koşulları gibi etkenler satın alma niyetinin değişmesine ve satın alma kararının önlenmesine sebebiyet verebilir. Ayrıca, zaman ve para kısıtı, çevrim içi ortamda muhatap bulamama ve kişisel bilgilerin ele geçirilmesi endişesi vb. çevresel faktörler de tüketicilerin satın alma niyetinin davranışa dönüşmesine ket vurabilir (Bebber vd., 2017: 85). Bununla birlikte Ling vd. (2010) gibi araştırmacılar da, pazarlama profesyonellerinin ve araştırmacıların tüketicilerin gerçek davranışlarını ölçmek yerine davranışsal niyetlerini ölçmeleri gerektiğini belirtmiştir. Çünkü satın alma karar sürecinde meydana gelebilecek kısıtlamalarla gerçekleşen asıl davranışın, gerçek bir tercih meselesi olup olmadığı hususunda emin olmanın imkânsız olduğunu belirtmiştir. "Performans beklentisi" tüketicilerin yeni teknolojiyi veya sistemi kullandıktan sonra; daha önceden kullanılan mevcut sistem ile karşılaştırmalarında performansla ilgili olarak beklentilerini yansıtan, dışsal bir motive edici faktör olarak ortaya çıkmaktadır. Tüketiciler, kullandıkları sistemi kazandıkları faydalar (sistemin kullanışlı, etkin ve verimli olması) ve katlandıkları maliyetler (bilişsel, davranışsal veya finansal) açısından değerlendirerek zihinlerinde performans beklentilerini oluşturmaktadırlar (Oh ve Yoon, 2014: 718). Değerlendirme sonucunda yeni sistem kullanılmasından elde edilecek fayda, katlanılacak maliyetten daha yüksekse, kullanılan teknolojinin faydacı değeri olumlu olacak ve tüketicilerin davranışsal niyeti de olumlu yönde etkilenecektir. Çevrim içi satın alma niyeti faktörü ile ilgili de benzer bir sonuç beklenmektedir.

İlgili literatüre bakıldığında, olumlu performans beklentisine sahip olan tüketicilerin; çevrim içi satın alma ile ilişkili faydacı değer (zamandan tasarruf, ucuz fiyatlı ürünler, 24 saat erişim olanağı, geniş ürün yelpazesi vb.), çevrim içi satın alma niyetlerini önemli ölçüde etkilediği görülmektedir (Çelik, 2016: 5). Benzer şekilde, UTAUT kullanarak tüketicilerin performans beklentilerinin doğrudan çevrim içi satın alma niyetine etki ettiğini ifade eden araştırmalar (Chang vd., 2016; Bebbber vd., 2017; Doan, 2020) mevcuttur. Literatürde yer alan benzer araştırmalara bakılarak oluşturulan araştırma hipotezi aşağıda belirtilmiştir.

H₁: Bireylerin performans beklentisi, çevrim içi satın alma niyetlerini olumlu yönde etkilemektedir.

"Çaba beklentisi" tüketiciler tarafından herhangi bir sistemi kullanmak için algılanan kolay kullanım derecesini (ease of use) ifade etmektedir (Venkatesh vd., 2003: 450). UTAUT modeli kendisinden önceki teorilerden esinlenerek literatürde yer bulduğu için; TAM modelinden algılanan kullanım kolaylığı, Yarar Modeli ve Yenilik Yayılım Teorisi'nden ise, karmaşıklık faktörleri ile anlam açısından benzerlikler göstermektedir. Algılanan kullanım kolaylığı, bir kişinin herhangi bir sistemi çaba göstermeden ve para ödmeden kullanabileceğine olan inancının derecesi olarak adlandırılmaktadır. Karmaşıklık, tüketicilerin kendilerine sunulan sistem ile ilgili yeniliklerin görece olarak anlaşılmasının ve kullanılmasının zor olduğunu düşünceleridir UTAUT modelinde ayrıca, davranışsal niyet ile çaba beklentisi arasındaki ilişkiye yaş, cinsiyet ve geçmiş deneyimlerin aracılık ettikleri ifade edilmiştir (Oh ve Yoon, 2014: 718).

Çelik'e (2016) göre, çevrim içi ortamda herhangi bir müşterinin alternatifleri arasında belirlediği ürünü seçerek, satın alma niyetinde bulunması için en büyük motivasyon kaynağı, özellikle fiziksel ve zihinsel çaba göstermede en uygun maliyetle, çaba göstermeden alışveriş işlemini gerçekleştirebilme fırsatıdır. Lim ve Dubinsky (2004), çevrim içi bazı perakendeciye erişimde yaşanan sorunların (uzun

sayfa indirme süresi, sıkıcı gezinme yapıları, site içeriği, yavaş işlem hızları ve karmaşık satın alma prosedürleri vb.) bireylerin çaba beklentisindeki algılamalarını olumsuz şekilde etkileyeceği ve dolayısıyla da olumsuz performans beklentisinin de tüketicilerin çevrim içi satın alma niyetlerine de ket vurabileceğini ifade etmiştir.

Çaba beklentisinin çevrim içi satın alma niyetine etki ettiğini savunan araştırmaların (Lian ve eyen, 2014; Fortes ve Rita, 2016; Bebbler vd., 2017;) ifade ettiklerine bakılarak oluşturulan araştırma hipotezi aşağıda belirtilmiştir.

H₂: Bireylerin çaba beklentisi, çevrim içi satın alma niyetlerini olumlu yönde etkilemektedir.

"Kolaylaştırıcı durum" bir bireyin yeni bir sistemi kullanırken, mevcut organizasyonel ve/veya teknik altyapının kendisine sağladığı desteğe olan inancının derecesini ifade etmektedir. UTAUT'un önemli faktörlerinden olan kolaylaştırıcı durum, Planlı Davranış Teorisi'nden algılanan davranışsal kontrol ve Teknoloji Kabul Modeli'nden de uyumluluk faktörlerinden esinlendiği için kapsam olarak benzerlikler göstermektedir (Zahid ve Din, 2019: 128).

Bu tür koşullar, bireyin bir sistemi kullanma ve davranış sergileme olasılığını etkileyebilecek faktörleri vurgulayabilir. Örneğin, çevrim içi ortamda gerekli kaynaklardan (yardım masası, başvuru kılavuzu, yeterli işlem gücü veya hızlı ağ bağlantısı vb.) yoksun olan tüketicilerin satın alma niyeti gösterme olasılıklarının düşük seviyede olacağı ifade edilebilir (Maruping vd., 2017: 628). Kazançoğlu ve Aydın (2018: 967) da, tüketicilerin çevrim içi ortamda çok kanallı pazarlamaya karşı satın alma niyetlerine etki eden faktörleri inceledikleri çalışmalarında; çevrim içi ortamda alışveriş yaptıkları web temelli sitelerin güvenlik sistemlerinin iyi olmasını, barkod taramasının mobil uygulamalarda sorunsuz şekilde çalışmasının, kargo ulaşımının hızlı ve doğru lokasyona tesliminin gerçekleşmesinin, sistemde alternatif olarak görünen farklı türdeki ürünlere erişiminin ve ödeme sistemlerinin farklı seçeneklerle gerçekleştirilebilmesinin kolaylaştırıcı faktörler olarak ifade edilebileceğini belirtmiştir.

Literatürde, kolaylaştırıcı durumlar ve çevrim içi satın alma niyeti ilişkisini irdeleyen çalışmalara araştırmalara (Oh ve Yoon, 2014; Attuquayefio ve Addo, 2014; Çelik, 2016; Söylemez ve Taşkın; 2020) bakıldığında kolaylaştırıcı durum faktörünün çevrim içi satın alma ilişkisi üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. İlgili literatür incelendikten sonra, oluşturulan araştırma hipotezi aşağıda belirtilmiştir.

H₃: Kolaylaştırıcı durumlar, çevrim içi satın alma niyetlerini olumlu yönde etkilemektedir.

Sosyal etki, bir kişinin çevresindeki bireyler tarafından; yeni bir sistemi kullanmasının önemli olarak değerlendirileceğine dair algıladığı inanç düzeyi olarak tanımlanır (Maruping vd., 2017: 626). Oh ve Yoon (2014: 718) kavramın temellerinin subjektif normlar, sosyal faktörler ve imaj olduğunu belirtmiştir. Subjektif normlar, bireyler tarafından önemli olarak kabul edilen kişilerin bireylerin davranışları üzerinde etkide bulunma durumunu ifade ederken; sosyal faktörler ise, bireylerin sahip oldukları referans gruplarının öznel kültürünü içselleştirmesi ve belirli sosyal durumlarda kişilerarası anlaşmaları ifade etmektedir. Son olarak imaj ise, kullanılan yeni bir sistemin ait olunan sosyal çevrede bireylerin algılanan statülerinin derecesini ifade etmektedir.

Web tabanlı bir sosyal ağda, kullanıcılar satın alma karar sürecinde, özellikle bilgi sağlama ve alternatifleri değerlendirme aşamasında diğer bireylerle sohbet odalarında, tartışma forumlarında, popüler bloglarda, yorum köşelerinde vb. platformlarda fikir alışverişinde bulunarak ve deneyimlerini paylaşarak etkileşimde bulunmaktadır (Singh vd., 2017: 10260). Sosyal ağlarda, bilgi alışverişine dahil olan kişiler, birbirleriyle daha sık ve yakın bağlantı sağladıklarında birbirlerini ikna etmeleri daha da etkili olabilmektedir. Dolayısıyla, elektronik ağızdan ağza tavsiyelerin, tüketicilerin çevrim içi ortamda satın alma niyetlerini etkilemede en uygun bilgi kaynaklarından biri olduğu ileri sürülmektedir (Çelik, 2016: 6). Sosyal etkinin çevrim içi niyet üzerinde anlamlı etkilerinin olduğu çalışmalara (benzer (Williams, 2015; Singh vd., 2017; Doan, 2020) bakılarak oluşturulan araştırma hipotezi aşağıdadır.

H₄: Sosyal etki, çevrim içi satın alma niyetlerini olumlu yönde etkilemektedir.

Gizlilik İhlali Endişesi Kavramı ve Çevrim İçi Satın Alma Niyeti

Kişisel gizlilik kavramı, günümüzde yönetim, hukuk, psikoloji, pazarlama ve bilişim teknolojileri gibi çeşitli alanlarda sıklıkla kullanılan kavramlardan birisi olmakla beraber, ortak kabul edilmiş bir tanıma sahip olmadığı görülmektedir. Kavram düşünce özgürlüğü, kişiye ait bilgilerin mahremiyeti, kişilerin itibarlarının korunması, çevrim içi ortamda kişisel bilgilerin aramalar ve sorgulamalardan belirli ölçülerde korunarak filtrelenmesi gibi unsurların tümünü bünyesinde barındırmaktadır (Solove, 2008; 2). Gizlilik ihlali endişesi kavramı ise, tüketicilerin kişisel bilgilerinin bilgi teknolojileri kullanılması esnasında; sistem tarafından depolanması, kopyalanması, başka grup ya da kişilere aktarılması ile ilgili hissedilen endişenin derecesini ifade etmektedir (Phelps vd., 2001: 3; Barek ve Morimoto, 2012: 63; Ponte vd., 2015: 286). Tan vd. (2012: 214) ise, bireylerin gizlilik ihlalleri ile ilgili risklerin göz önüne alınıp ve bilinerek değerlendirilmesi sonrasında hissedilen endişenin gizlilik ihlalden kaynaklanan haksız fiiller, kamuya açık yanıltıcı tasvirler, kişiye ait özel bilgilerin ifşası ve kimlik bilgilerinin farklı amaçlar için izinsiz kullanılması gibi uygulamalardan kaynaklandığını belirtmiştir.

Kişisel gizlilik, tüketici davranışları, e-ticaret ve bilgi teknoloji alanlarında özellikle bireylerin kurumsal imaj ve kimlik ya da işletmelerin sunduğu ürün/hizmet ve/veya marka ile ilgili unsurlar hakkında ne düşündükleri, neler hissettikleri hakkında bilgi toplamaya çalıştıkları için daha da önem kazanmaktadır. Özellikle ilişki pazarlama, izinli pazarlama, veri madenciliği ve pazarlama bilgi sistemi gibi uygulamalarda, kişisel gizlilik kavramı tüketicilerin kendileri ile ilgili bilgilerin paylaşılması ve ticari amaçlar için kullanılması isteği ile ilişkilendirilmiştir (Baek ve Morimoto, 2012; 63). Bilgi işleme ve iletişim teknolojilerindeki hızlı gelişmelerle birlikte, stratejik pazarlama uzmanları mevcut müşteriler içerisinde belirledikleri kriterlere (satın alma sıklığı ve miktarı, satın alma geçmişi, seçilen ürünlerin gruplandırılması vb.) göre kişisel bilgileri toplamakta, analiz etmekte ve nihayetinde de en potansiyelli müşterileri belirlemek için ayrıma gitmektedir. Belirlenen kriterlere göre ayrılan müşteri gruplarına, özelleştirilmiş reklam ve promosyon stratejileri, yüksek oranda hedeflenen doğrudan pazarlama çabaları ve müşterilerin satın alma niyetlerini olumlu yönde etkileyecek ödül ve sadakat programları uygulanmaktadır (Li ve Huang, 2016: 949).

Pazarlamacılar açısından, müşterilerin kişisel bilgilerinin kullanılması satın alma niyetlerinin tahmin edilmesi ve davranışlarının analiz edilebilmesi için bu kadar önemli iken, tüketiciler için ortaya çıkan durum belirli nedenlerle endişe verici olabilmektedir. Lainer ve Saini (2008: 2) müşterilerin satın alma niyeti gösterirken hissettikleri gizlilik ihlali endişesinin işletmelerden ürün tanıtımı ve kampanyalarla ilgili kişisel bilgilerin kullanımı isteği ile ilgili bildirimlerin gelmesinden, müşterilerin kişisel bilgilerinin toplanması ve pazarlama araştırması firmaları tarafından diğer işletmelerle paylaşılması hususunda hissettikleri kontrol kaybindan ve son olarak da, çevrim içi satın alma işlemlerinde kişisel bilgilerinin kaydedilmesi ve depolanması sırasında sistemin güvenliği konusunda verdikleri güvencenin yeterliliğinden duydukları endişelerden kaynaklandığını belirtmektedir. Fortes ve Rita (2016: 168) çevrim içi satın alma gerçekleştiren müşterilerin kontrol, farkındalık ve biriktirme faktörleri sebebi ile gizlilik ihlali endişesi taşıdıklarını vurgulamıştır. Kontrol, müşterilerin alışveriş gerçekleştirdikleri sitelerin kişisel bilgilerini depolayıp kullanırken kendilerinin de konu ile ilgili bilgilendirilmeleri ve durumu öğrenebilmeleri yeteneğini ifade ederken, farkındalık ise müşterilerin satın alma işlemini gerçekleştirdikleri site ile ilgili bilgi düzeylerini ifade etmektedir. Son olarak biriktirme kavramı ise, müşterilerin kişisel bilgilerinin kullanılmasına karşılık taşıdıkları endişeye karşılık elde ettikleri fayda kıyaslaması yapmaları durumunu ifade etmektedir.

Correia ve Compeau (2017: 4022) da farkındalık, bilgi kullanımı ve duyarlılığı, işletmeye aşinalık faktörlerinin müşterilerde satın alma niyeti gösterirken gizlilik ihlali endişesini azalttığını belirtirken, müşterilerin yaş, cinsiyet, gelir durumu gibi demografik faktörlerinin de belirli koşullarda hissedilen gizlilik ihlali endişesine etki ettiğini vurgulamıştır.

Gizlilik ihlali endişesi ve satın alma niyeti ile ilgili ilgili literatüre bakıldığında, bireylerin hissettikleri gizlilik ihlali endişesinin satın alma niyetlerini, güven duygusunun zedelenmesine sebebiyet verdiği ve satın alma sürecinde algılanan risk derecelerini yükselttikleri için olumsuz şekilde

etkiledikleri (Basheer ve İbrahim, 2010; Huang ve Liu, 2012; Wang vd., 2019; Zhou, 2020) belirtilmektedir. Literatüre bakılarak oluşturulan araştırma hipotezi aşağıda belirtilmiştir.

H₅: Bireylerin gizlilik ihlali endişesi, çevrim içi satın alma niyetlerini olumsuz yönde etkilemektedir.

Algılanan İtibar ve Çevrim İçi Satın Alma Niyeti

Algılanan itibar kavramı, işletmelerin sattıkları ürün ve sundukları hizmetin kalitesini yansıttıkları, müşteri hizmetlerini başarılı bir şekilde gerçekleştirdikleri, müşterilere vaat ettiklerini yerine getirdikleri ve kurulu organizasyonun sistemli bir şekilde işlemlerini kapsadığı için çok boyutlu bir yapıdır (Utz vd., 2012: 51). Perez vd. (2019) ise, algılanan itibarın boyutlarını kullanıcıların yorum yapabilecekleri veya hizmet performansını değerlendirebilecekleri, kısacası web siteleri hakkında söylenenlerin farkında olabilecekleri olanağı sağlaması, yapılan yorumların sayısal olarak derecelendirilmesi ve sorulan sorulara sağlıklı ve dürüst cevaplar verilmesi olarak ifade etmiştir.

Genel olarak, araştırmacılar tarafından kapsamlı alt boyutları olduğu ifade edilen algılanan itibar kavramının, organizasyonlar tarafından başarılı ve tüketiciler tarafından olumlu olarak ifade edilecek şekilde oluşturulma süreci, son derece maliyetli olduğundan, uzun bir süre gerektirdiğinden ve organizasyonların hedef kitlelerini oluşturan birbirinden farklı özelliklerde çok fazla sayıdaki tüketicilerle kurulmaya çalışılan tutarlı, samimi ve dürüst ilişki süreçlerini kapsadığından gerçekleştirilebilmesi son derece zordur (Qureshi vd., 2009: 208). Başarılı olarak kabul edilen ve tüketiciler arasında algılanan itibarı yüksek olan organizasyonların bu durumu ise, belirli ürün gruplarının kalite düzeyinin ve fonksiyonelliğinin tüketiciler tarafından beğenilmemesi ve/veya tedarikçilerin akış içerisinde talebi karşılamada yetersiz kalmaları ve organizasyon içerisindeki çalışanların operasyonel hataları gibi nedenlerle çok kolay bir şekilde zayıflayabilir. Genellikle, satın alma karar sürecinde olan ve satın alma niyeti gösterecek olan bireyler, organizasyonların algılanan itibarı hakkındaki diğer tüketicilerin sahip oldukları ve çevreleri ile paylaştıkları genel görüşleri kolayca kabul etme ve kendi kişisel fikrini oluşturmak için kullanma eğilimindedirler (Utz vd., 2012: 50). Olumlu şekilde sonuçlanan geçmiş satın alma deneyime sahip tüketiciler, işletmelerin vaat ettiklerini yerine getirmede dürüst ve adil davrandıklarına inanıyorsa; o zaman diğer mevcut müşteriler dışında potansiyel müşteriler de belirtilen bu nitelikleri doğru olarak kabul edecek ve işleme duydukları güven ve algıladıkları olumlu itibar düzeyiyle satın alma niyeti göstereceklerdir. Algılanan itibar, bireylerin satın alma karar sürecinde alışveriş yapacakları işletmelerin dürüstlüğüne, hakkaniyetli olma durumuna ve müşterilerine karşı sorumluluklarını yerine getirerek gösterdikleri ilgiye inanma derecesi olarak ifade edilmektedir (Pan vd., 2013: 508).

Tüketicilerin çevrim içi ortamda satın alma niyeti göstermeleri bağlamında algılanan itibarın işlevi, fiziksel veya yüz yüze olarak ifade edilen, mağaza ortamında gerçekleştirilen alışverişten çok daha önemli hale gelmektedir. Yüz yüze ya da fiziksel ortamda, tüketiciler tarafından gerçekleştirilen alışverişlerde, işleme karşı hissedilen ve algılanan itibarın gelişmesi genellikle satış görevlileriyle doğrudan fiziksel deneyimlerine ve kendilerine karşı gösterilen ilgiye dayandığından, güven duygusu oluşturmak ya da müşterilerle yakınlaşabilmek daha kolaydır. Günümüzde ise, tüketiciler artık çoğu zaman çevrim içi alışverişin kendilerine sağladığı olanaklardan (zaman ve mekan kısıtının olmaması, alternatif ürünlerin fazla olması, düşük fiyat avantajı vb.) yararlanmayı seçtikleri için direkt olarak satış görevlileriyle etkileşime girmemekte, mağaza ortamında doğrudan fiziksel bir deneyime sahip olamamaktadır (Utz vd., 2012: 49). Dolayısıyla, çevrim içi ortamda müşterilerin ziyaret ettikleri web tabanlı işletmelere karşı aynı güven duygusunu hissetmeleri ve satın alma niyeti gösterirken belirsizlik ortamındaki riske katlanmaları algılanan itibarın değerini artırmaktadır. Bu nedenle, hem işletmeler hem de araştırmacılar çevrim içi ortamda tüketicilerin algılanan itibarını hangi faktörlerin etkilediği ve bu faktörlere bağlı olarak neler yapılması gerektiği hakkında çalışmalar gerçekleştirmektedirler (Qalati vd., 2021: 4).

EBay, Amazon ve Yahoo gibi pek çok çevrim içi ortamda hizmet sağlayıcı işletmeler, tüketiciler için sistemde tedarik sağlayan unsurların güvenilirliğine ilişkin bilgi alışverişini paylaşımını teşvik etmek

amacıyla, "geri bildirim" sistemleri olarak bilinen ve elektronik ağızdan ağza iletişimin (eWOM) kullanılabilmesi amacıyla çevrimiçi itibar sistemleri kurmuşlardır. Aslında, çevrim içi geri bildirim sistemlerinin geleneksel ağızdan ağza iletişime göre avantajı, çevrim içi ortamda nüfuz eden bilgilerin kişisel temaslar gerektirmemesi ve bu sayede çok sayıda alıcıdan gelen geri bildirim bilgilerinin kolayca toplanıp işlenebilmesini sağlamasıdır (Utz vd., 2012: 50). Bu sayede, hem web tabanlı işletmeler tedarikçilerinden kaynaklı sorunlardan haberdar olurlarken hem de güvenilirlik, vaatlerin yerine getirilmesi ve müşterilerle sağlıklı ve tutarlı ilişki kurulması sayesinde satın alma niyetinde olan tüketicilerin organizasyon için algıladıkları itibar olumlu olarak pekişmektedir (Broutsou ve Fitsilis, 2012: 366). Tüketiciler açısından olumlu itibara sahip web sitesi, potansiyel yeni kullanıcıların satın alma niyetlerindeki belirsizlikleri azaltırken, işletme ile tüketiciler arasında satın alma karar sürecinin başlangıcında ilk güveni oluşturmaya yardımcı olur (Tangmanee ve Rawsena; 2016: 4).

Spence'ın (1973) Sinyalizasyon Teorisi'ne göre, işletmelerin algılanan itibarları onlar için adeta birer sinyaldir. Çünkü algılanan itibar gözlemlenemez ve her an manipülasyona açık bir durumdadır. Ayrıca, tüketiciler olumlu itibara sahip olan işletmelerin uzun dönemde, özenle kurdukları ilişki düzeyini ve hissedilen güveni kaybetmemek adına, itibarlarını tehlikeye atacak adımlarda bulunamazlar algısına sahiptirler (Pan vd., 2013: 508). Özellikle, belirlenen sitelerden çevrim içi alışveriş yapma niyetine sahip olan tüketiciler, ilgilendikleri ürünlerin fiyatlarının diğerlerine göre yüksek olduğunu farkettiklerinde ya da çevrim içi ortamda sağlanan hizmetlerle ilgili olarak olumsuz yorumları okuduklarında; algılanan itibar düzeyinin düşmesi ile birlikte satın alma niyetlerini de kaybedebilmektedirler (Schindler vd, 2005). Dolayısıyla itibar, satın almaya niyetlenen tüketicilerin web ortamındaki organizasyonlara olan güvenini, algıladıkları satın alma riskini ve bunlara bağlı olarak da satışlardan elde edilen gelirleri önemli ölçüde etkiler. Daha yüksek itibara sahip web tabanlı işletmeler, tüketicilerin satın alma niyetlerini olumlu yönde çok daha kolay şekilde etkileyebilmektedirler. Ayrıca, algılanan itibarı yüksek olan web tabanlı işletmelerin tüketicilere sunacakları fırsatların daha uygun olacağı düşünüldüğünden; bilgilendirmeleri, kampanyaları ve sattıkları ürünler hakkında yorumlar daha fazla takip edilmekte dolayısıyla da müşterilerle kurulan ilişki işletmeler açısından da verimli olmaktadır (Casalo vd., 2008: 327). Qureshi vd., (2009), Pan vd., (2013), Tangmanee ve Rawsena (2016) ve Qalati vd., (2021) yaptıkları araştırmada algılanan itibarın çevrim içi satın alma niyeti üzerinde anlamlı etkiye sahip olduğunu ifade etmişlerdir. İlgili literatüre bakılarak oluşturulan araştırma hipotezi aşağıda belirtilmiştir.

H₆: Çevrim içi alışveriş sitelerinin bireyler tarafından algılanan itibarı, çevrim içi satın alma niyetlerini olumlu yönde etkilemektedir.

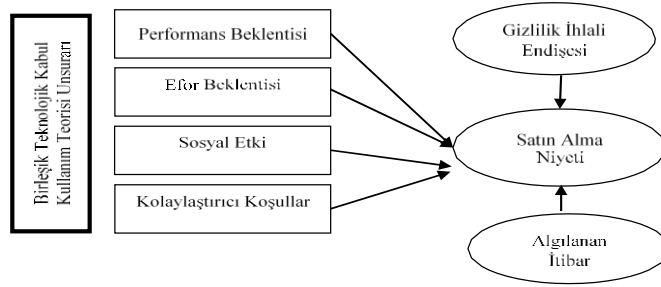
Yöntem

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Çalışmanın amacı, Birleşik Teknolojik Kabul ve Kullanım Teorisi unsurlarının bireylerde gizlilik ihlali endişesi ve algılanan itibar faktörleri ile birlikte çevrim içi satın alma niyeti üzerindeki etkilerini incelemektir. İlgili literatürde Birleşik Teknolojik Kabul ve Kullanım Teorisi unsurlarının kullanılmasına rağmen, algılanan itibar ve gizlilik ihlali endişesi faktörleri ile birlikte etkilerinin her bir unsur için ölçülmeye çalışıldığı çalışmaların sınırlı olduğu görülmektedir. Araştırmanın, bireylerin çevrim içi satın alma niyetleri üzerindeki etkisinin farklı değişkenler üzerinden değerlendirilebilmesi nedeniyle ilgili alandaki araştırmacılara ve pazarlama uzmanlarına katkı sağlayacağı öngörülmektedir.

Araştırmanın Modeli

İlgili literatür incelemesine bağlı kalınarak oluşturulan modelde, Birleşik Teknolojik Kabul ve Kullanım Teorisi unsurları, gizlilik ihlali endişesi, algılanan itibar ve çevrim içi satın alma niyeti faktörleri bulunmaktadır. Araştırma modelini oluşturan faktörler Şekil 1'de gösterilmektedir.

Şekil 1. Araştırma Modeli

Araştırmanın Ana kütlesi ve Örneklemi

Araştırma evrenini çevrim içi alışveriş yapma deneyimine sahip, Uşak Üniversitesi'nde ön lisans, lisans ve lisansüstü seviyelerinde eğitim ve öğretim hayatını sürdüren öğrenciler ve akademik ve idari personeli oluşturmaktadır. Uşak Üniversitesi bilgi sistemine göre, 2021 yılı için eğitimlerine devam eden toplam öğrenci sayısı yaklaşık olarak 5000 iken, akademik ve idari olmak üzere toplam personel sayısı ise yaklaşık olarak 1100'dür. Araştırma evreni içerisinde yer alan bireylerden çevrim içi alışveriş deneyimine sahip olanları hakkında net bir sayıya ulaşamadığından; kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır (Haşiloğlu vd., 2015: 20). 0,05 anlamlılık düzeyinde, 324 katılımcının örneklem büyüklüğü için kabul edilebilir ölçülerde olduğu düşünülmektedir (Altunışık vd., 2007). Çevrim içi ortamda (Uşak Üniversitesi öğrenci bilgi sistemi ve akademik ve idari Uşak Üniversitesi elektronik posta hesapları) farklı demografik özelliklerdeki toplam 324 katılımcı, kendilerine gönderilen bağlantı üzerinden, beşli likert ölçeği kullanılarak oluşturulan anket formu ifadelerini cevaplandırmışlardır. Veriler, Uşak Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulunun 10.06.2021 tarih ve 2021-118 sayılı izni ile toplanmıştır. Elde edilen veriler üzerinde Amos programı kullanılarak doğrulayıcı faktör ve SPSS programı kullanılarak da çoklu regresyon analizleri gerçekleştirilmiştir.

Araştırma modelinde yer alan Birleşik Teknolojik Kabul ve Kullanım Teorisi değişkenlerinden performans beklentisine ait 4 ifade (*çevrim içi ortamda alışveriş yapmak benim için son derece kullanışlıdır; zamandan tasarruf etmemi sağlamaktadır...*), çaba beklentisine ait 4 ifade (*çevrim içi ortamda alışveriş yapabilmek benim için son derece kolay bir süreçtir; alışveriş sitelerinin işleyişi (ürün seçmek, ödeme yapmak vb.) son derece anlaşılır ve yalındır...*), sosyal etkiye ait 4 ifade (*çevremdeki insanlar, çevrim içi ortamda alışveriş yapmamı desteklemektedir; çevrim içi ortamda alışveriş yapmam gerektiği yönünde tavsiyelerde bulunmaktadırlar...*); kolaylaştırıcı koşullara ait 4 ifade (*çevrim içi ortamda alışveriş yapabilmek için gerekli altyapı imkânlarına sahibim; alışveriş yapabilmek için gerekli olan yeterli bilgiye sahibim...*) olmak üzere toplam 16 ifade Venkatesh vd. (2003) çalışmasından uyarlanmıştır.

Çevrim içi satın alma niyetine ait 4 ifade (*Yakın zamanda belirlediğim ürün için çevrim içi alışveriş sitesinden alışveriş yapma niyetindeyim; tahminen çok yakın zamanda satın almak istediğim ürünü çevrim içi ortamdan alacağım...*) Çelik (2016) çalışmasından uyarlanmıştır. Gizlilik ihlali endişesine ait 3 ifade (*çevrim içi ortamda alışveriş yaparken, kredi kartı bilgilerime erişilmesi ve kopyalanması ihtimaline karşı büyük bir endişeye sahibim; çevrim içi ortamda alışveriş yaparken, internet sitesinin güvenliği ile ilgili hassasiyet gösteririm...*) Ponte vd. (2015) çalışmasından uyarlanırken; son olarak algılanan itibara ait 4 ifade (*çevrim içi ortamda alışveriş yaparken, internet sitesinin bilinir olmasına dikkat ederim; internet sitesinin itibarının yüksek olmasına dikkat ederim...*) de Casaló ve Guinaliu (2008) çalışmalarından uyarlanmıştır.

Bulgular

Tanımlayıcı İstatistikler

Katılımcıların demografik özelliklerine yönelik elde edilen bulgulara göre, % 47,2'si kadın ve % 52,8'i erkeklerden oluşmaktadır. 192 katılımcı 18-30 yaş arasında yer alarak çoğunluğu (% 59,2) oluştururken 48 kişi % 14,8 ile 50 yaş ve üzeri grubu oluşturmaktadır. Toplam 324 katılımcının eğitim ve öğretim durumlarına bakıldığında, 198 kişi (% 61,1) lisans mezunu iken, 13 kişi (% 4) ilköğretim mezunu olarak göze çarpmaktadır. 148 katılımcı (% 45,7) 2700 TL aylık gelir düzeyine sahipken, 54 katılımcı (% 16,7) 7000 TL ve üzeri gelir düzeyine sahiptir. Katılımcıların internet kullanımıyla ilgili bulgulara bakıldığında, 197 katılımcının (% 60,8) günde yaklaşık olarak 4-5 saat arası internette zaman geçirdiği görülürken, 56 katılımcının (% 17,2) ise günde 1 saatten daha az internette zaman geçirdikleri görülmektedir. Çevrim içi satın alma davranışı sergileyen katılımcıların kullandıkları platformlara bakıldığında, 226'sı (% 69,8) alışveriş sitelerini, 82'si (% 25,3) markaların kendi internet sitelerini, 16'sı (%4,9) ise arama motorlarında karşılıklarına çıkan herhangi bir siteden alışveriş yaptıklarını belirtmişlerdir.

Yorumlayıcı İstatistikler

Doğrulayıcı faktör analizi, araştırma modelinde yer alan faktörler arasında yeterli düzeyde ilişkinin olup olmadığını, hangi değişkenlerin hangi faktörlerle ilişkili olduğunu, faktörlerin modeli açıklamakta yeterli olup olmadığını test etmek için uygulanmaktadır (Erkorkmaz vd., 2013: 211). Bu kapsamda araştırma modelinde yer alan Birleşik Teknolojik Kabul ve Kullanım Teorisi değişkenlerinden performans beklentisine, çaba beklentisine, sosyal etkiye ve kolaylaştırıcı koşullara ait 4'er madde, algılanan itibar ve gizlilik ihlali endişesine ait 4'er madde ve çevrim içi satın alma niyetine ait 3 madde olmak üzere toplam 27 madde için faktör analizi uygulanmıştır. Doğrulayıcı faktör analizi sonuçları Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1. Doğrulayıcı Faktör Analizi

Değişkenler	F. Yüğü	t değeri	CR	AVE	MSV
Performans Beklentisi					
PB1	0,897	12,033			
PB2	0,732	9,511			
PB3	0,637	8,025	0,804	0,582	0,404
PB4	0,806				
Çaba Beklentisi					
ÇB1	0,777	11,130			
ÇB2	0,715	9,870			
ÇB3	0,757	10,723	0,864	0,614	0,420
ÇB4	0,877				
Sosyal Etki					
SE1	0,820	12,443			
SE2	0,825				
SE3	0,865	12,225	0,909	0,714	0,327
SE4	0,868	13,579			
Kolaylaştırıcı Koşullar					
KK1	0,760	8,422			
KK2	0,871	9,383			
KK3	0,761	8,432	0,857	0,601	0,416
KK4	0,701				
Gizlilik İhlali Endişesi					
GİE1	0,884	12,215			
GİE2	0,917	12,628	0,901	0,753	0,454

GİE3	0,797				
Algılanan İtibar					
Aİ1	0,776	9,813			
Aİ2	0,863	10,986	0,842	0,576	0,296
Aİ3	0,800				
Aİ4	0,664	6,796			
Ç. Satınalma Niyeti					
ÇNI1	0,822	11,960			
ÇNI2	0,849	12,551	0,903	0,699	0,454
ÇNI3	0,838				
ÇNI4	0,835	12,241			

Model Uyum İndeksleri: $\chi^2 = 500.448$, ($P=0.00$) $Df = 303$, $\chi^2 / Df = 1,652$, $NFI: 0.90$; $CFI: 0.92$; $GFI: 0.89$; $RMSEA: 0.066$

Ölçek maddelerinin standardize edilmiş faktör yüklerinin 0,60'ın üzerinde olduğu görülmektedir. Birincil doğrulayıcı faktör analizi için kompozit geçerlilik değerinin en az 0,70 ve üzeri, ortalama açıklanan varyans değerlerinin de en az 0,50 ve üzerinde olması gerekmektedir. Ayırt edici geçerlilikten söz edebilmek için maksimum paylaşılan varyansın karesi (MSV) değerinin ortalama açıklanan varyans (AVE) değerinden küçük olması koşullarının sağlanması gerekir (Yaşlıoğlu, 2017: 82-83). Tablo 1'de gerekli koşulların sağlandığı gözlenmektedir. Model uyum indekslerine bakıldığında da, kabul edilebilir değerlere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Değişkenlere ilişkin t değerleri ise; 8,025 ($p<0,01$) ile 13,829 ($p<0,01$) arasında değişmektedir. Tabloda PB4, ÇB4, SE2, KK4, GİE3, Aİ3 ve ÇNI3 analiz sırasında referans değeri olarak 1'e eşitlendiğinden t değeri bulunmamaktadır. AVE değerinin karekökünün faktörler arası korelasyondan büyük olması koşulunun (Yaşlıoğlu, 2017: 82) sağlanıp sağlanmadığını incelemek için ise, Tablo 2'de yer alan değişkenlerin korelasyon katsayılarına bakmak gerekmektedir.

Tablo 2. Değişkenlerin Korelasyonu

Değişkenler	1	2	3	4	5	6	7
1 Kolaylaştırıcı K.	,775						
2 Performans Bek.	,559	,763					
3 Çaba Bek.	,645	,543	,784				
4 Sosyal Etki	,413	,492	,392	,844			
5 Gizlilik İhlali E.	,436	,636	-,369	,464	,867		
6 Ç. Satın Alma N.	,643	,348	,347	,381	,390	,836	
7 Algılanan İtibar	,478	,269	,506	,648	,476	,544	,758

Not: AVE karekökleri köşegen ve koyu olarak belirtilmiştir.

Tablo 3. Değişkenlerin Normal Dağılımı

	Ortalama	Std. Sapma	Çarpıklık	Basıklık
Performans Bek.	3,81	0,623	-,872	,853
Çaba Bek.	3,89	0,608	-,459	-,342
Sosyal Etki	3,52	0,729	-,551	,199
Kolaylaştırıcı K.	4,08	0,369	-,924	1,111
Gizlilik İhlali E.	3,78	0,810	-,835	,205
Algılanan İtibar	4,25	0,566	-,904	1,18
Ç. Satın Alma N.	3,87	0,723	-,858	,747

Araştırma modelinde yer alan değişkenlere faktör analizi uygulandıktan sonra, regresyon analizi yapabilmek için güvenilirlik değerleri yanı sıra normal dağılım gösterip göstermediğini de incelemek gerekmektedir.

Tabachnick ve Fidell'e (2001) göre, çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) değerlerinin $\pm 1,5$ aralığında olması, verilerin normal dağılım göstermesi açısından kabul edilebilir değerlerdir. Tablo 3'de yer alan değişkenlerin çarpıklık ve basıklık değerlerinin normal dağılım referans değerleri aralığında yer aldığı ve normal dağıldığı söylenebilir.

Tablo 4. Çoklu Regresyon Tablosu

Bağımsız Değ.	Std. olmayan		Standardize				
Değişkenler	B	S.H.	Beta	T	P*	VIF	Tolerans
Sabit	2,454	,397		3,345	,000		
H ¹ Performans Bek.	,192	,090	,169	2,147	,034	1,846	,526
H ² Çaba bek.	,235	,083	,207	2,830	,005	1,932	,535
H ³ Sosyal Etki	,184	,067	,189	2,740	,007	1,427	,689
H ⁴ Kolaylaştırıcı K.	,262	,086	,225	3,055	,003	1,624	,606
H ⁵ Gizlilik İhlali E.	-,300	,061	-,311	-4,916	,000	1,074	,716
H ⁶ Algılanan İtibar	,268	,086	,213	3,123	,002	1,388	,674

Bağımlı Değişken: Çevrim İçi Satın Alma Niyeti; R: ,770; R²: ,594; Düzeltmiş R²: ,576; Tahmini Standart Hata: 56485; Anlamlılık Düzeyi (p) <0,05; F: 34,555.

Birleşik Teknoloji Kabul ve Kullanım Teorisi unsurları, Gizlilik ihlali endişesi ve algılanan itibar bağımsız değişkenlerinin, çevrim içi satın alma niyetine etkisini ortaya koymaya çalışan hipotezi test etmek için Tablo 5'de görülen çoklu regresyon analizi sonuçlarına bakıldığında, performans beklentisi (β : ,169, t: 2,147, p<0,05), çaba beklentisi (β : ,207, t: 2,830 p<0,05), sosyal etki (β : ,189, t: 2,740, p<0,05), kolaylaştırıcı koşullar (β : ,262, t: 3,055, p<0,05) olmak üzere Birleşik Teknoloji Kabul ve Kullanım Teorisi unsurlarının tümünün, gizlilik ihlali endişesi faktörünün (β : -,300, t: -4,916, p<0,05) ve algılanan itibar faktörünün (β : ,213, t: 3,123, p<0,05) satın alma niyeti üzerinde anlamlı ve olumlu yönde bir etkisinin olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, araştırmanın bütün hipotezleri kabul edilmiştir. Bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklama durumunu gösteren, iyileştirilmiş R² (R² adjusted) değeri %57,6 olarak görülmektedir.

Sonuç

Günümüzde, tüketicilerin çevrim içi satın alma niyetlerinin önceden kestirilebilmesi hem araştırmacılar hem de uygulayıcılar açısından son derece önemli hale gelmektedir. Çevrim içi ortamda, tüketicilerin alışveriş yaparken kullandıkları internet sitelerinde dikkat ettikleri hususlar veya endişe edip çekindikleri noktalar işletmelerin satışlarını, kurumsal kimliklerini ve marka imajlarını doğrudan etkileyebilmektedir. Çalışmada, Birleşik Kabul ve Teknoloji Kullanımı Teorisi'ne çevrim içi satın alma niyetini tahmin noktasında destek olacak faktörlerin kullanılması, tüketicilerin davranışlarını anlayıp özellikle uygulamaya geçecek olan profesyonellerin proaktif yaklaşım sergileyebilmesi açısından da yararlıdır.

İnternet ve mobil bazlı teknolojilerin gelişimi ve yaygınlaşması, bireylerin sınırsız sayıda farklı alternatifler arasından fiziksel mağazalarda karşılaşılan zorluklardan (ulaşım, araç parkı, zaman kısıtı vb.) bağımsız olarak çevrim içi ortamda seçim yapabilmelerini sağlamaktadır. Ancak, çevrim içi ortamda tüketicilerin satın alma davranışlarında, alışveriş yaptıkları sitelerin bilindik olmaması veya algılanan itibarının düşük olması, mobil sistemle uyumlu ve kullanışlı olmaması, karmaşık direktiflerle sürecin ilerlemesi, belirli bir sorunla karşılaşıldığında muhatap bulunamaması, kişisel bilgilerin izinsiz şekilde kullanılması gibi çekindikleri unsurlar da çevrim içi ortamda gerçekleştirilen alışverişlere engel teşkil etmektedir. Bu çalışmanın sonucu, Birleşik Teknolojik Kabul ve Kullanım Teorisi temelinde

algılanan itibar ve gizlilik ihlali endişesi faktörleri ile tüketicilerin çevrim içi satın alma niyetlerini etkileyen faktörlere belirli düzeyde ışık tutmaktadır.

Gerçekleştirilen analizler sonucunda, Birleşik Teknolojik Kabul ve Kullanım Teorisi unsurlarının tümünün, tüketicilerin satın alma niyetlerini etkilediği görülmektedir. Tüketicilerin performans beklentilerinin çevrim içi satın alma niyeti üzerindeki etkileri incelendiğinde Tan ve Lau (2016); Çelik (2016); Doan (2020) gibi çalışmalara benzer şekilde tüketicilerin çevrim içi satın alma niyeti üzerinde olumlu yönde etkisinin olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, çevrim içi ortamda hizmet veren işletmelerin internet sitelerinin fonksiyonel kullanıma sahip olması, zamandan tasarruf edilmesini sağlaması, fiyat avantajı sunması gibi faktörleri kapsamı tüketicilerin satın alma niyetini de olumlu yönde etkilerken, niyetin satın alması davranışına dönüşmesine de zemin hazırlamaktadır. Pazarlama uzmanlarının da, çevrim içi alışveriş yapan tüketiciler için tutundurma faaliyetlerinde sitelerinin bu yönlerine vurgu yapmaları gerekmektedir.

Çaba beklentisi ile çevrim içi satın alma niyeti ilişkisine bakıldığında, Williams vd. (2015); San Martín ve Herrero (2012) gibi ilgili literatürdeki çalışmaların sonuçlarına benzer şekilde çevrim içi satın alma niyeti üzerinde anlamlı ve olumlu yönde etkisinin olduğu görülmektedir. Çevrim içi alışveriş sitelerinin, tüketicilerin kendilerini kolay sistem yönergeleri ile yönlendirebilen, karmaşık olmayan, yalın ve anlaşılır, temel düzeyde bilgisayar kullanma becerisine sahip kişilerin bile gerçekleştirmek istedikleri işlemleri sonuçlandırabildikleri hizmeti vermeleri gerektiği anlaşılmaktadır. Tüketiciler, kafa karıştıran ve yüksek çaba gerektirecek tasarıma ve yazılıma sahip sitelerden uzak durmaktadırlar.

Birleşik Teknolojik Kabul ve Kullanım Teorisi unsurlarından olan diğer bir faktör kolaylaştırıcı koşullar çevrim içi satın alma üzerindeki etkisi incelendiğinde, literatürdeki çoğu araştırmaya (Oh ve Yoon, 2014; Attuquayefio ve Addo, 2014; Çelik, 2016) benzer şekilde olumlu ve anlamlı etkiye sahip olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, sistem yazılımcılarının çevrim içi ortam kullanıcılarının satın alma karar sürecinde sistemle ilgili sıkıntılarında canlı destek hattı gibi problemlerini sorabilecekleri sistem yardımını ve gerekli bilgilendirmeyi mutlaka sağlamaları gerekmektedir. Bu aynı zamanda işletmelerin operasyonel pazarlama faaliyetlerinin de başarılı şekilde yürütülmesine katkı sağlayacaktır. Ayrıca, alışveriş sitelerinin mobil sistemlerle uyumlu olması, alışveriş bekleme süresinin sitenin hızına bağlı olarak minimize edilmesi ve pazarlama uzmanlarının belirli ürün grupları için fiyat indirimleri ya da paket ürünler için fiyat kampanyaları düzenlemeleri, tüketiciler açısından satın alma karar sürecinde riskin azaltılarak satın alma niyetlerinin pekiştirilmesinde önemli rol oynayacaktır.

Araştırma sonucuna göre, Birleşik Teknolojik Kabul ve Kullanım Teorisinin son unsuru olan sosyal etkinin de çevrim içi satın alma üzerinde olumlu etkiye sahip olduğu, literatürdeki diğer benzer (Williams, 2015; Doan, 2020) çalışmalarda da belirtildiği şekilde görülmektedir. San Martín ve Herrero (2012) gibi nadir araştırmacıların ifade ettiğine göre ise, bu faktörün çevrim içi satın alma üzerinde herhangi bir etkisi yoktur. Bireylerin çevrim içi platformda satın alma kararı verirken, çevreleri tarafından desteklenme ihtiyacı duydukları, çevrelerindeki kişilerin fikirlerine saygı gösterip tavsiyelerini dikkate aldıkları anlaşılmaktadır. EWOM olarak adlandırılan ağızdan ağıza iletişimin önemi bu noktada, daha da artmaktadır. Özellikle satın alma karar sürecinde bilgi arayışında olan internet kullanıcıları, sitede yer alan diğer kullanıcıların yorumlarına ve görüşlerine göre satın alma niyetlerini değiştirebilmektedirler. Pazarlama uzmanlarının, sitede yer alan görüşleri, yorumları ve eleştirileri okumaları ve gerektiği durumda ivedilikle cevaplayarak harekete geçmeleri; tüketicilerin sağlanan hizmetten duydukları memnuniyeti arttıracaktır. Duydukları memnuniyeti diğer kullanıcılarla paylaşan tüketiciler ise, onların da satın alma niyetlerini olumlu anlamda etkileme fırsatına sahip olacaklardır.

Araştırmanın H5 hipotezini oluşturan gizlilik ihlali endişesi ile çevrim içi satın alma niyeti ilişkisine bakıldığında, gizlilik ihlali endişesinin tüm bağımsız faktörler arasında çevrim içi satın almayı en fazla etkileyen faktör olması dikkat çekicidir. Tüketicilerin, satın alma geçmişleri, adres ve iletişim

bilgileri, kredi kartına ait bilgiler gibi kişisel bilgilerinin üçüncü taraflarla kendilerinden izinsiz şekilde paylaşılmasından duydukları endişe satın alma niyetini Lainer ve Saini (2008), Fortes ve Rita (2016), Zhou, (2020) çalışmalarında da belirtildiği şekilde son derece olumsuz şekilde etkilemektedir. Tüketicilerin hissettikleri bu endişenin aşılabilmesi ve çevrim içi satın alma niyetleri üzerindeki olumsuz etkinin kaldırabilmesi için alışveriş sitelerinin ödeme sistemleri ile ilgili sahip oldukları güvenlik sertifikaları hakkında tüketiciyi bilgilendirmeleri, çevrim içi platform ya da geleneksel reklamlarında da bu konuya vurgu yapmaları gerekmektedir. İşletmelerin özellikle pazarlama araştırması faaliyetlerine destek olması ve tüketicilerin yakın gelecekteki satın alma niyetlerinin tahmin edilerek uygun kampanyaların düzenlenmesi noktasında gerçekleştirdikleri ilişkisel pazarlama, izinli pazarlama, veri madenciliği gibi uygulamalarda da tüketicilerden izin aldıklarını ve bu bilgilerin pazarlama araştırması işletmeleri dahi olsa istenmedikçe kimseyle paylaşılmayacağını belirtmesi gerekmektedir.

Araştırmanın son hipotezi algılanan itibarın çevrim içi satın alma niyeti üzerindeki etkilerini incelemektedir. Algılanan itibarın çevrim içi satın alma niyetini, literatürdeki çalışmaların çoğuna (Kim ve Lennon, 2012; Tangmanee ve Rawsena, 2016; Qalati vd., 2021) benzer şekilde anlamlı ve olumlu yönde etkilediği ifade edilebilir. Çevrim içi alışveriş sitelerinin isimlerinin tanınmış olması, müşterilerin çoğu tarafından bilinir olarak değerlendirilmesi, verilen hizmetlerin adil ve güvenilir olarak kabul edilmesi, müşterilerle kurulan ilişkilerin olumlu ve samimi olarak bilinmesi, algılanan itibarın yüksek olduğu anlamına gelmektedir. Pazarlama iletişim faaliyetlerinde, çevrim içi alışveriş sitelerinin isimlerini sıklıkla duyurmaları, sadece satın alma sürecinde değil, satın alma sonrasında da müşterilerle ilişkilerini koparmamaları, müşterilerin çevrim içi ortamda güven duygularını hissetmelerini sağlamaktadır. Geçmiş olumlu tecrübeler, güven duygusu ve satın alma riskinin düşük olarak algılanması, algılanan olumlu itibar ile birlikte bireylerin çevrim içi alışveriş niyetlerini olumlu yönde etkilemektedir.

Araştırmanın kısıtlarına baktığımızda, ana kütleyi temsil eden örneklem sayısının, zaman ve maliyet sebebiyle sınırlı sayıda olması ve çalışmada kolayda örneklem yönteminin kullanılması sonuçların genelleştirilmesini zorlaştırmaktadır. Gelecekte yapılması düşünülen benzer çalışmalarda, belirli ürün ve hizmetlerin kullanılması, araştırma sonuçlarının detaylandırılmasını ve derinlik kazanmasını sağlayabilir.

Kaynakça

- Abbad, M. M. (2021). Using the UTAUT model to understand students' usage of e-learning systems in developing countries. *Education and Information Technologies*, 26(6), 7205-7224.
- Attuquayefio, S., & Addo, H. (2014). Review of studies with UTAUT as conceptual framework. *European Scientific Journal*, 10(8), 249-258.
- Baek, T. H., & Morimoto, M. (2012). Stay away from me. *Journal of advertising*, 41(1), 59-76.
- Basheer, A. A. A., & Ibrahim, A. A. (2010). Mobile marketing: Examining the impact of trust, privacy concern and consumers' attitudes on intention to purchase. *International journal of business and management*, 5(3), 28-39.
- Bebber, S., Milan, G. S., De Toni, D., Eberle, L., & Slongo, L. A. (2017). Antecedents of purchase intention in the online context. *Journal of Relationship Marketing*, 16(1), 82-98.
- Broutsou, A., & Fitsilis, P. (2012). Online trust: the influence of perceived company's reputation on consumers' trust and the effects of trust on intention for online transactions. *Journal of Service Science and Management*, 5(4), 365-372.
- Casaló, L., Flavián, C., & Guinalú, M. (2008). The role of perceived usability, reputation, satisfaction and consumer familiarity on the website loyalty formation process. *Computers in Human behavior*, 24(2), 325-345.

- Celik, H. (2016). Customer online shopping anxiety within the Unified Theory of Acceptance and Use Technology (UTAUT) framework. *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics*, 28(2), 278-307.
- Chang, H. H., Fu, C. S., & Jain, H. T. (2016). Modifying UTAUT and innovation diffusion theory to reveal online shopping behavior: Familiarity and perceived risk as mediators. *Information Development*, 32(5), 1757-1773.
- Correia, J., & Compeau, D. (2017, January). Information privacy awareness (IPA): a review of the use, definition and measurement of IPA. Paper presented at the 50th Hawaii International Conference on System Sciences, Hawaii.
- Doan, T. (2020). Factors affecting online purchase intention: A study of Vietnam online customers. *Management Science Letters*, 10(10), 2337-2342.
- Erkorkmaz, Ü., Etikan, İ., Demir, O., Özdamar, K., & Sanisoğlu, S. Y. (2013). Doğrulayıcı faktör analizi ve uyum indeksleri. *Turkiye Klinikleri Journal of Medical Sciences*, 33(1), 210-223.
- Fortes, N., & Rita, P. (2016). Privacy concerns and online purchasing behaviour: Towards an integrated model. *European Research on Management and Business Economics*, 22(3), 167-176.
- Ho, C. T. B., Chou, Y. H. D., & Fang, H. Y. V. (2016). Technology adoption of podcast in language learning: Using Taiwan and China as examples. *International Journal of e-Education, e-Business, e-Management and e-Learning*, 6(1), 1-12.
- Joa, C. Y., & Magsamen-Conrad, K. (2022). Social influence and UTAUT in predicting digital immigrants' technology use. *Behaviour & Information Technology*, 41(8), 1620-1638.
- Kazancoglu, I., & Aydin, H. (2018). An investigation of consumers' purchase intentions towards omni-channel shopping. *International Journal of Retail & Distribution Management*, 46(10), 959-976.
- Krafft, M., Arden, C. M., & Verhoef, P. C. (2017). Permission marketing and privacy concerns—Why do customers (not) grant permissions?. *Journal of interactive marketing*, 39(1), 39-54.
- Li, W., & Huang, Z. (2016). The research of influence factors of online behavioral advertising avoidance. *American Journal of Industrial and Business Management*, 6(9), 947-957.
- Lian, J.W. & Yen, D.C. (2014). Online shopping drivers and barriers for older adults: age and gender differences. *Computers in Human Behavior*, 37(1) , 133-143.
- Lim, H., & Dubinsky, A. J. (2005). The Theory of Planned Behavior in E-Commerce: Making a Case for Interdependencies between Salient Beliefs. *Psychology & Marketing*, 22 (10), 833-855.
- Ling, K. C., Chai, L. T., & Piew, T. H. (2010). The effects of shopping orientations, online trust and prior online purchase experience toward customers' online purchase intention. *International business research*, 3(3), 63-76.
- Maruping, L. M., Bala, H., Venkatesh, V., & Brown, S. A. (2017). Going beyond intention: Integrating behavioral expectation into the unified theory of acceptance and use of technology. *Journal of the Association for Information Science and Technology*, 68(3), 623-637.
- Oh, J. C., & Yoon, S. J. (2014). Predicting the use of online information services based on a modified UTAUT model. *Behaviour & Information Technology*, 33(7), 716-729.
- Pan, M. C., Kuo, C. Y., Pan, C. T., & Tu, W. (2013). Antecedent of purchase intention: Online seller reputation, product category and surcharge. *Internet Research*, 23(4), 507-522.
- Peña-García, N., Gil-Saura, I., Rodríguez-Orejuela, A., & Siqueira-Junior, J. R. (2020).

- Purchase intention and purchase behavior online: A cross-cultural approach. *Heliyon*, 6(6), 1-11.
- Perez-Aranda, J., Vallespín, M., & Molinillo, S. (2019). Hotels' online reputation management: benefits perceived by managers. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 31(2), 615-632.
- Phelps, J. E., D'Souza, G., & Nowak, G. J. (2001). Antecedents and consequences of consumer privacy concerns: An empirical investigation. *Journal of Interactive Marketing*, 15(4), 2-17.
- Ponte, E. B., Carvajal-Trujillo, E., & Escobar-Rodríguez, T. (2015). Influence of trust and perceived value on the intention to purchase travel online: Integrating the effects of assurance on trust antecedents. *Tourism Management*, 47(1), 286-302.
- Qalati, S. A., Vela, E. G., Li, W., Dakhan, S. A., Hong Thuy, T. T., & Merani, S. H. (2021). Effects of perceived service quality, website quality, and reputation on purchase intention: The mediating and moderating roles of trust and perceived risk in online shopping. *Cogent Business & Management*, 8(1), 1-20.
- Qureshi, I., Fang, Y., Ramsey, E., McCole, P., Ibbotson, P., & Compeau, D. (2009). Understanding online customer repurchasing intention and the mediating role of trust—an empirical investigation in two developed countries. *European Journal of Information Systems*, 18(3), 205-222.
- Rahi, S., Mansour, M. M. O., Alghizzawi, M., & Alnaser, F. M. (2019). Integration of UTAUT model in internet banking adoption context: The mediating role of performance expectancy and effort expectancy. *Journal of Research in Interactive Marketing*, 13(3), 411-435.
- San Martín, H., & Herrero, Á. (2012). Influence of the user's psychological factors on the online purchase intention in rural tourism: Integrating innovativeness to the UTAUT framework. *Tourism Management*, 33(2), 341-35.
- Singh, A., Alryalat, M. A. A., Alzubi, J. A., & Sarma, H. K. (2017). Understanding Jordanian consumers' online purchase intentions: integrating trust to the UTAUT2 framework. *International Journal of Applied Engineering Research*, 12(20), 10258-10268.
- Solove, D. J. (2008). *Understanding privacy*. London: Harvard University press.
- Söylemez, C., & Taşkın, E. (2020). Tüketicilerin mobil bankacılık uygulamalarını kullanma niyetini etkileyen faktörler: Uluslararası bir karşılaştırma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 15(2), 411-436.
- Tan, X., Qin, L., Kim, Y., & Hsu, J. (2012). Impact of privacy concern in social networking web sites. *Internet Research*, 22(2), 211-233.
- Tan, E. and Lau, J.L. (2016). Behavioural intention to adopt mobile banking among the millennial generation”, *Young Consumers*, 17(1), 8-31.
- Tangmanee, C., & Rawsena, C. (2016). Direct and Indirect Effects of Perceived Risk and Website Reputation on Purchase Intention: The Mediating Role of Online Trust. *International Journal of Research in Business and Social Science*, 5(6), 1-11.
- Utz, S., Kerkhof, P., & Van Den Bos, J. (2012). Consumers rule: How consumer reviews influence perceived trustworthiness of online stores. *Electronic Commerce Research and Applications*, 11(1), 49-58.
- Venkatesh, V., Morris, M. G., Davis, G. B., & Davis, F. D. (2003). User acceptance of information technology: Toward a unified view. *MIS Quarterly*, 27(3), 425-478.
- Wang, M. Y., Zhang, P. Z., Zhou, C. Y., & Lai, N. Y. (2019). Effect of emotion, expectation, and privacy on purchase intention in WeChat health product consumption: The mediating role of trust. *International journal of environmental research and public health*, 16(20), 3861.

-
- Williams, M.D., Rana, N.P. and Dwivedi, Y.K. (2015). The unified theory of acceptance and use of technology (UTAUT): a literature review. *Journal of Enterprise Information Management*, 28(3), 443-488.
- Yaşloğlu, M. M. (2017). Sosyal bilimlerde faktör analizi ve geçerlilik: Keşfedici ve doğrulayıcı faktör analizlerinin kullanılması. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 46, 74-85.
- Zahid, H., & Haji Din, B. (2019). Determinants of intention to adopt e-government services in Pakistan: An imperative for sustainable development. *Resources*, 8(3), 128-153.
- Zhen, L. Z., Pandey, A., Traiwanmakij, S., & Samarkjarn, J. (2021). Factors Related To Chinese Customers'online Purchase Intention: The Case Study Of Jingdong. Com Online Shopping's Customer In China. *International Journal of Economics, Business and Accounting Research (IJEBAK)*, 5(1), 13- 22.
- Zhou, T. (2012). Examining location-based services usage from the perspectives of unified theory of acceptance and use of technology and privacy risk. *Journal of Electronic Commerce Research*, 13(2), 135-144.
- Zhou, T. (2020). The effect of information privacy concern on users' social shopping intention. *Online Information Review*, 44(5), 1119-1133.

Extended Abstract

Introduction

Due to the development of internet technologies and widespread access among users, online shopping which is considered to be an important choice among consumers, has an increasing trend on a global scale. In 2019, the global report showed that 4.4 billion of the 7.6 billion population had internet access; 3.5 billion individuals have been active social media users and 3.25 billion people have been actively using the internet via their smart phones (Qalati et al., 2021: 2). Despite the rapid growth in online shopping all over the world, customers are concerned for their personal information such as credit card information, full addresses, phone numbers (Tan et al. , 2012: 2014; Fortes and Rita, 2016: 168). Also, some consumers who do not have much experience in online shopping before, may not trust web-based businesses and may not intend to buy online due to perceived negative reputation (Pan et al., 2013: 508).

Venkatesh et al. (2003) presented the Unified Theory of Acceptance and Use of Technology (UTAUT) by exploring eight models and/or theories (Reasoned Action Theory, Motive Theory, Technology Acceptance Model, Planned Behavior Theory, Innovation Diffusion Theory, etc.) on technology acceptance. His UTAUT on technology acceptance has been used widely and successfully used in different fields such as technology acceptance or adaptation of users, information system, marketing and social psychology. The components of UTAUT are performance expectancy, effort expectancy, social influence, facilitating conditions. Purchase online intention has been tried to be measured with different independent variables added by the researchers, apart from the UTAUT. Privacy concern is expressed as the degree of anxiety felt after knowing and evaluating the risks related to privacy violations (Tan, 2012: 214). With the rapid developments in information processing and communication technologies, most marketing professionals want to obtain their customers' personal information in order to understand their expectations and provide customized service accordingly. The breakdowns and features of the purchases in a certain time period are extremely necessary to be able to implement customized advertising and promotion strategies and to create reward and loyalty programs (Li and Huang, 2016: 949).

The aim of the study is to examine the effects of Unified Theory of Acceptance and Use of Technology elements (performance expectation, effort expectation, social impact, facilitating conditions) as well as privacy concern and perceived reputation factors on online purchase intention. It is seen that there are limited studies in which the effects of perceived reputation and privacy concern on online purchase intention are analyzed for each sub elements. Also, the privacy concern that prevents most internet users shopping online and the perceived reputation of web-based businesses on online purchase intention are the factors that the study analyzes. It is thought that the study will contribute to the researchers and the parties such as consumers, marketers, software developers due to actuality and importance of the subject. Also, the factors that will support the Unified Acceptance and Technology Use Theory in predicting online purchase intention may be used and tested in the similar research models.

Literature Review

UTAUT is one of the most common theories that explain these factors and predict the customers' intention and behaviour. One of its component is performance expectancy. Performance expectancy relates to user expectation toward ease. It's described that once user feels comfortable and finds easy to use the internet site, they generally have high chance to adopt to the new system and make online shopping (Rahi et al., 2019: 413). It's also argued that if users believe that online purchasing is effortless, the adoption process is shorter and there is a great chance for users to make online purchasing. So, the importance of website design has been highlighted in the literature and the aim is providing fast presentations and easy search paths to create positive shopping experience. By providing this, it's also more possible for the customers to spend more time while shopping effortlessly. It's called effort expectancy (Chang et al., 2016: 1758). Social influence provides to measure users' perceptions of how their significant others will view their behaviour around technology adoption and from recent UTAUT research have indicated significant factors that it leads to technology use and online shopping among the customers too (Joa & Magsamen-Conrad, 2021: 1622). . Finally, facilitating conditions refers to the degree to which an individual believes that an organisational and technical infrastructure exists to support the use of the system (Abbad, 2021: 7211). In order to perform an action such as an online purchase intention for an individual, environmental factors must be appropriate (payment options, internet speed, access to necessary information, etc.). It's big chance for customers to intend to make online shopping under these circumstances (Zhou, 2012: 137).

Looking at the relevant literature, consumers who have positive performance expectations; give more importance to the utilitarian value on online purchasing (saving of time, inexpensive products, 24-hour access, range of wide product, etc.). This factor affects online purchase intentions for them (Çelik, 2016: 5). Similarly, there are some studies (Chang et al., 2016; Bebbler et al., 2017; Doan, 2020) state that consumers' performance expectations directly affect their online purchase intention due to UTAUT. In a web-based social network, users interact with other individuals in chat rooms, discussion forums, popular blogs, comment corners, etc. They interact with each other by exchanging ideas and sharing their experiences on platforms (Singh et al., 2017: 10260). In social

networks, people involved in information exchange can be more effective in persuading each other when they have more frequent and close connections. Thus, it is argued that electronic word-of-mouth recommendations are one of the most appropriate sources of information in influencing consumers' online purchase intentions and this may help brands' perceived reputations. So, technology acceptance of consumers are even more important for the companies to adopt to the online purchasing. Thus, the theories on technology acceptance or its usage on components of web site quality or online purchasing is an obligation for both marketers and researchers.

Method

The population of the research consists of individuals over the age of 18 in Turkey who have online purchase experience. When the population of the research is not clear, the convenience sampling method can be used for analyzing. 324 participants are considered to be acceptable for the sample size at the 0.05 significance level since the number of universe is thought to be greater than 100.000. On online platform, total of 324 participants with different demographic characteristics answered the survey questions. The data were collected with the permission of the Social and Human Sciences Scientific Research and Publication Ethics Committee of Uşak University, dated 10.06.2021 and numbered 2021-118. The questionnaire was created using a five-point Likert scale. After the reliability and normality test of the obtained data; exploratory factor, correlation and multiple regression analyses were performed. Among the Unified Technological Acceptance and Use Theory variables in the research model, 4 expressions of performance expectation, 4 expressions of effort expectancy, 4 expressions of social impact and 4 expressions of facilitating conditions were adapted from the study of Venkatesh et al. (2003), 3 statements of online purchase intention Çelik (2016), 4 statements of privacy concern were adapted from the study of Ponte et al. (2015) and 4 statements of perceived reputation were adapted from the studies of Casaló and Guinaliu (2008).

Findings

As we examine the results of the multiple regression analysis to test the effects of UTAUT elements, perceived reputation and privacy concern on online purchase intention; all of the hypotheses were accepted because all factors have a significant and positive effect on purchase intention beside privacy concern. Because privacy concern has a significant and negative effect on it. When it's looked at the results of the multiple regression analysis to test the hypothesis about the effects of UTAUT elements, privacy concern and perceived reputation independent variables on online purchase intention; all of the elements of UTAUT performance expectancy (β :.169, t :.2,147, $p<0.05$), effort expectancy (β :.207, t : 2.830 $p<0.05$), social influence (β :.189, t :2.740, $p<0.05$) and facilitating conditions (β :.262, t :3.055, $p<0.05$) were found to be related to have a significant and positive effect on purchase intention. While it's observed that the privacy concern factor (β :-.300, t :-4.916, $p<0.05$) has a significant and negative effect on purchase intention, perceived reputation factor (β :.213, t :3,123, $p<0.05$) has a significant and positive effect on purchase intention. Therefore, all the hypotheses of the research were accepted. The improved R2 (R2 adjusted) value, which shows the independent variables explaining the dependent variable, is found % 57,6.

Conclusion

The results show that the advantages of using online websites such as functional use, saving of time and low prices affect the consumers' online purchase intention positively. So, marketing professionals need to emphasize these aspects of their sites for consumers who do the shopping online regularly in their promotion activities. It is understood that online shopping sites should provide services with easy system instructions too. These instructions must be uncomplicated and understandable for such consumers who do not have basic computer skills. The results of the research also show that system developers must provide system assistance and necessary information such as live support line where online users can ask their problems in case of system-related problems during the purchasing decision process. This will also contribute to the successful execution of operational marketing activities of enterprises. In addition, the compatibility of shopping sites with mobile systems, minimizing the shopping waiting time depending on the speed of the site and price discounts for certain product groups play an important role in reducing the risk for consumers.

In order to overcome the risk such as privacy concern, shopping sites should inform the consumers about the security certificates they have regarding payment systems and they should also emphasize this issue on their online platform or traditional advertisements. It should be stated in marketing research activities and applications such as relational marketing, permission marketing too. The fact that the well known names of online shopping sites are considered as fair and reliable, the perceived reputation is too important for online purchase intention. When the perceived reputation is high for customers, they trust more and feel positive toward the online platform.

Past positive experiences, sense of trust, and low purchase risk with the addition of perceived positive reputation affect individuals' online purchase intentions positively.

When we look at the limitations of the research, the number of samples representing the main population is limited due to time and cost. Also, the use of the convenience sampling method in the research makes it difficult to generalize the results. In similar studies, the use of certain products and services may provide more detailed and clear results too. Either comparing the technology acceptance models with each other by using certain products/ brands or different quality dimensions usage can help both academicians and marketers more for the similar studies in the future too.

Araştırma Makalesi • Research Article

Sosyal Hizmet Öğrencilerinin Evli Çiftlerin Bütçe Yönetimine İlişkin Görüşlerinin İncelenmesi

An Investigation of the Views of Social Work Students on Budget Management of Married Couples

Fatümatü Zehra Ercan*, Sümeyye Danacıoğlu**, Nur Feyzal Kesen***

Öz: Kişinin bütçesiyle ilgili evlenmeden önce bireysel olarak aldığı kararları evlendikten sonra eşiyile birlikte alması beklenmektedir. Kişilerin harcamalarına ilişkin kararlar, ailenin diğer bireylerini de etkilediği için bütçe konusu çiftler arasında konuşulması gereken bir konudur. Yapılan araştırmalar göstermektedir ki konuşulması gereken konuların başında gelmesine rağmen bütçe, konuşulması zor konular arasına girmekte, evlilik ilişkisini önemli ölçüde etkilemekte ve ondan etkilenmektedir. Bu araştırmada evlilikte bütçe konusu incelenmiş ve geleceğin aile danışmanı adayları olan sosyal hizmet öğrencilerinin evli çiftlerin bütçe yönetimine ilişkin görüşlerini incelemek amacıyla 342 sosyal hizmet öğrencisine online olarak anket uygulanmıştır. Araştırma öncesinde Selçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Etik Kurulu 06.07.2020 tarihli toplantıda 626 sayılı kararla etik kurul izni alınmıştır. Toplanan veriler SPSS 20 programı kullanılarak ki-kare testiyle analiz edilmiştir. Araştırmanın en önemli sonucu katılımcıların bazı sorulara verdikleri cevapların ebeveynlerinin eğitim düzeyine göre anlamlı olarak farklılaştığının görülmesi olmuştur. Bireyler benliklerini inşa ederken yetiştikleri çevreden etkilenmektedir. Bütçe konusundaki tutumlar öncelikle aileden öğrenilmektedir. Bu tutumlar bireylerin bütçe konusundaki düşünce ve davranışlarını etkileyebilmektedir. Bu sebeple, anne-baba eğitim seviyesinin bütçe konusundaki düşünce ve davranışların belirlenmesinde önemli olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Araştırma neticesinde sosyal hizmet öğrencilerinin bütçe konusuyla ilgili farkındalık düzeylerinin yüksek olduğu ancak, evlilikte bütçe konusunun nasıl yönetilmesi gerektiği ile ilgili özel eğitim almalarının faydalı olacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Aile Danışmanlığı, Evlilikte Bütçe, Sosyal Hizmet, Sosyal Hizmet Öğrencileri

Abstract: It is expected that the decisions taken individually regarding the budget before marriage are taken together with the spouse after marriage. Budget is an important issue that should be discussed between couples, as the decisions of individuals regarding their expenditures also affect other members of the family. Studies have

* Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü
ORCID: 0000-0001-9978-1713 zehraercan@selcuk.edu.tr (Sorumlu Yazar)

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Sosyal Hizmet Anabilim Dalı
ORCID: 0000-0002-8709-1376 sumeyyedancioglu@gmail.com

*** Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü
ORCID: 0000-0002-6455-0293 nurfeyzal@gmail.com

Cite as/ Atıf: Danacıoğlu, S., Ercan F.Z. & Kesen N.F.(2022). Sosyal hizmet öğrencilerinin evlilikte bütçe yönetimine ilişkin görüşlerine yönelik bir inceleme. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(3),1379-1397
<http://dx.doi.org/10.18506/anemon.977811>

Received/Geliş: 02 Ağust/Ağustos 2021

Accepted/Kabul: 09 October/Ekim 2022

Published/Yayın: 30 December/Aralık2022

shown that although it is one of the primary issues that should be discussed, budget is among the most difficult topics to talk about. It significantly affects the marriage relationship and is even affected by it. This study focused on the issue of budget in marriage. An online questionnaire was administered to 342 social work students, who are future family counselors, to analyze their views on the budget management of married couples. Before the research, the study approved the ethics committee at Selcuk University Faculty of Health Sciences Non-Interventional Clinical Research Ethics Committee with the decision numbered 626 at the meeting dated 06.07.2020. The data was analyzed using the Chi-square test on the SPSS 20 software program. The most significant result of the study is that the answers given by the participants to some questions differed significantly according to the education level of their parents. Individuals are affected by the environment they grow up in while constructing their selves. Attitudes on the budget are primarily adopted from the family. These attitudes can affect the budget-related thoughts and behaviors of individuals. For this reason, it has been found that the education level of parents is important in revealing the thoughts and behaviors about budget. The study showed that the social work students have a high level of awareness about budget; however, it is thought that it may be beneficial for them to receive special training on how to manage budget in marriage.

Key Words: Family Counseling, Budget of Married Couples, Social Work, Social Work Students

Giriş

Sosyal bilimlerde bir çalışma alanı ve bir meslek olan sosyal hizmet, sosyal problemlerle ilgilenerek birey, aile ve toplumla çalışmalar yapmaktadır (Ronald, 2013: 3). Bu çalışmada sosyal hizmetin çalışma alanlarından olan ailenin bütçe yönetimi üzerinde durulacaktır. Ailenin sağlıklı ve işlevsel olması mikro, mezo ve makro bağlamda önem arz etmektedir. Modern toplumda da kurumsallaşan aile yapısı ve sürdürülebilir aile düzeni politik anlamda destek görmektedir. Aile özellikle tam oluşmamış refah devletleri için önemli bir refah kurumudur. Bu bağlamda ailenin sağlıklı ve işlevsel olması, ilişkilerin sürdürülebilir ve destekleyici olması toplum sağlığı ve yönetimi için gerekli görülmektedir. Türkiye özelinde de aile refahın dağılımında birincil önceliğe sahiptir. Aile biriminin sağlıklı olması toplumun işlevselliğinin sürdürülebilirliği ile ilişkilendirilmektedir (Aydiner Boylu, 2019: 6; Günay, 2019: 259). Aynı zamanda bireyle toplum arasında köprü görevi görmesi sebebiyle aile birimi bireyler için de önemli bir yere sahiptir (Baydar, 2019: 64). Aile mikro düzeyde çocuğun bağlanma, güvenlik, aidiyet, ilk nesne ilişkileri ve kimlik kazandığı ilişki temelli bir yapıdır. Bu bağlamda ailenin yeterince işlevsel ve ilişkilerinin sağlıklı olması sağlıklı bireylerin yetişmesi için temel önemdedir.

Aile, zaman zaman yaşanan toplumsal değişikliklerden olumsuz etkilenip değişikliklere uyum sağlayamadığında ya da üyelerin etkileşimli yapısından dolayı ailedeki bir üyenin değişiminin diğerlerini etkilemesi sebebiyle dengesi bozulduğunda; ailenin güçlenmesi, uyum ve dengesini yeniden kazanması için verilen hizmetlere aile sosyal hizmeti denmektedir (Çamur Duyan, 2018: 76; Günay, 2019: 259; Zastrow, 2014: 104). Aileyle gerçekleştirilen sosyal hizmet uygulamaları, bireyden ziyade bütün aile üyeleriyle çalışarak değişim gerçekleştirmeyi hedeflemekte (Thompson, 2016: 103) ve aile ilişkilerindeki uyumu artırmayı amaçlamaktadır (Çamur Duyan, 2018: 79).

Bütün ilişkilerde zaman zaman çatışmalar kaçınılmaz olmakta ve özellikle kadın ve erkeğin farklı nesne ilişkileri stilleri bu çatışmalara kaynaklık etmektedir (Göka, Yüksel, & Göral, 2006). Evlilik sırasında iletişim kalıplarının işlevsiz olması sebebiyle çiftler arasında anlaşmazlık yaşandığında veya yaşanan çıkar çatışmalarında uzlaşma sağlanamadığında çiftler danışmanlık hizmetine ihtiyaç duyabilmektedir (Zastrow, 2014: 269-270). Evlilikte özellikle para konusunda sorun yaşandığı, diğer sorun alanlarının ise çocuklar, boş zaman etkinlikleri, cinsel yaşam, kök aile sorunları, aldatma, iletişim bozuklukları ve bireylerin duygusal ihtiyaçlarının karşılanmaması gibi sorunların olduğu ifade edilmektedir (Söylemezoğlu, ve ark., 1998).

Alanyazın incelendiğinde birçok farklı ülkede yapılan araştırmalar göstermektedir ki para konusu, çiftler arasında potansiyel çatışma ihtimali barındırmasıyla evrensel bir niteliğe sahiptir (Papp, Cummings, ve Goeke-Morey, 2009: 100). Finansal çatışma karmaşık bir konudur ve birçok değişken bu çatışmaya sebep olabilmektedir. (Dew ve Stewart, 2012: 57). Para yönetimine ilişkin algılanan sosyal güç ve paraya yüklenen anlam sonucunda aile bireylerinin birbirini kontrol etmeye çalışması ve birbirlerine karşı suçlayıcı ve düşmanca yaklaşması sonucu çatışma yaşanabilmektedir (Papp, Cummings, ve Goeke-Morey, 2009: 92). Bunun aksi bir durum olan ve eşlerin birbirine bağlılık ve saygı

duyduğu evliliklerde parasal konularda çatışma daha az yaşanmakta, eşleri tarafından onaylanan ve takdir gören kişilerin parayı savaş aracı olarak kullanmadığı görülmektedir (Dew ve Stewart, 2012: 57).

Bu bilgiler ışığında para tartışmalarının içerik ve iletişimden oluşan iki sacayağı olduğu belirtilmektedir. İçerik ile para konusu kastedilmekte, iletişim ise ilişkinin genelini kapsamakta ve böylece ikili bir yapı karşımıza çıkmaktadır. Para tartışmalarında gelir miktarı ya da hiyerarşiden ziyade çiftler arasındaki iletişim fonksiyonlarının daha belirleyici olduğu ifade edilmektedir (Britt, Huston, ve Durband, 2010: 56). Eşler arasındaki iletişim zayıf olduğunda birbirlerine anlatmak istediklerini eksik ya da yanlış anlatarak gerçek mesajı veremeyen çiftler parayla ilgili konularda çatıştıklarında buradaki asıl sorun mali konulardan ziyade zayıf iletişim becerileri olabilmektedir (Dew ve Stewart, 2012: 46). Dolayısıyla aile içerisindeki iletişimin gücü, ailenin kaynak kullanımını işbirliği içerisinde gerçekleştirebilmesi için önemli bir belirleyici olmaktadır (Terzioğlu, 1981: 188).

Evliliği böylesine etkileyebilme potansiyeline sahip olan bütçe konusu, aileyle çalışan profesyonellerin dikkat etmesi gereken ve çiftleri para konusunda konuşmaları için teşvik etmesi gereken bir konudur (Haselwood, Koochel, ve Britt-Lutter, 2019: 340-343). Ayrıca profesyonellerin dikkat etmesi gereken bir başka konu kendi sahip oldukları değer ve inançlardır. Bireyler belli bir çevrede yetiştikten sonra benimsedikleri değerleri fark etmeyebilir (Zastrow, 2014: 257). Oysa profesyonel olmak, kişinin kendisinin farkında olmasını ve mesleki müdahale sırasında müracaatçıları kendi değer yargılarına göre değerlendirmemesini gerektirmektedir. Para ve bütçe yönetimine ilişkin düşünce ve inanç kalıplarımız genellikle kendi ailemizdeki yaşantılarımıza göre şekillenmektedir. Bu sebeple bu konuya dair çarpık fikirleri ve önyargısı olan danışmanın bu konuda ailelere danışmanlık vermesi sağlıklı ve güvenilir değildir. Tüm bunlar düşünüldüğünde birer aile danışmanı adayı olan sosyal hizmet öğrencilerinin bu konu hakkındaki görüşlerinin incelenmesi önemli görülmektedir. Bu araştırma sosyal hizmet öğrencilerinin evli çiftlerin bütçe yönetimine ilişkin görüşlerini farklı değişkenlere göre incelemeyi amaçlamaktadır.

Aile ve Sosyal Hizmet

Aileye sunulan en önemli hizmetler aile terapisi veya aile danışmanlığı hizmetidir (Zastrow, 2014: 106). Çalışmanın ilerleyen sayfalarında, aile bireylerinde herhangi bir psikopatoloji olmayan, birbirlerine şiddet uygulamayan, değişime istekli olan ve maddi yoksunluk yaşamayan ailelerde; ailenin dönemsel, gelişimsel ya da ani krizlerinde aile bireylerinin başa çıkma kapasitelerini artırmak ve güçlendirmek amacıyla sosyal hizmet uzmanları ve diğer profesyoneller tarafından uygulanan danışmanlık hizmetlerini ifade etmek amacıyla aile danışmanlığı kavramı kullanılacaktır.

Aile danışmanlığının kökenine baktığımızda aile çalışmaları ile sosyal hizmetin çok eski tarihlerde kesiştiği görülmekte ve sosyal hizmet mesleğinin bireylerin sorunlarıyla çalışırken çevresi içinde birey anlayışıyla çalışmalarını yürüttüğü için birçok disiplinden daha önce aileyle çalışmanın öneminin farkına vardığı belirtilmektedir (Tuncay, 2018: 107). Zastrow (2014: 106)'un ifadesine göre aile danışmanlığıyla ilgili çoğu kaynak sosyal hizmet disiplini tarafından geliştirilmiştir. Aile alanına kuramsal katkı veren ve ailenin bir sistem olarak değerlendirilmesi gerektiğinin üzerinde duran psikiyatrik sosyal hizmet uzmanı olan Virginia Satir, aileyle çalışma konusunda önemli bir yere sahiptir (Tuncay, 2018: 107; Zastrow, 2014: 106). Ailenin bir sistem olarak kabul edildiği Aile Sistemi Kuramının çatısı altında değerlendirilen bütün yaklaşımlarda, insan sorunlarının ilişkisel boyutu ve ailenin alt sistemlerle etkileşimleri üzerinde durulmaktadır (Corey, 2015: 517).

Aile sisteminde bireyler kendi başlarına değil çevrelerindeki ilişkileri ile değerlendirilmelidir. Çünkü bireyin gelişimi, içinde bulunduğu ailedeki üyelerin davranışlarıyla ve kurulan etkileşimle doğrudan ilişkilidir (Mavili, 2015: 138-139). Aile sistemi kuramcıları, bireyin sorununu geleneksel yaklaşımlardaki (psikanalitik yaklaşım) gibi yalnızca geçmişine ve içsel durumuna bağlamayarak, bireyin içinde bulunduğu sistemle birlikte çalışmanın önemine vurgu yaparak kökten yenilikçi bir bakış açısı sunmuşlardır (Corey, 2015: 519).

Aile sistemini daha iyi anlayabilmek için ailenin yapısal özelliklerinden olan alt sistemler, sınırlar, hiyerarşiler ve kurallardan kısaca bahsedilecektir. Aile sistemi; birey alt sistemi, karı-koca alt sistemi, kardeşler alt sistemi, ebeveyn-çocuk alt sistemi gibi çeşitli küçük birimlerden oluşmaktadır ve her alt sistemin kendisine has işleyişi vardır (Ünal, 2013: 33; Afyonoğlu ve ark., 2021:60-61). Alt

sistemler birbirlerinden etkilenmekte ve dolayısıyla aile, alt sistemlerin toplamına göre değil işlevselliğine göre bütünlük kazanmaktadır. Burada anlatılmak istenen bütünlüklü bir yapısı olan ailenin, parçaların (bireylerin) toplamından daha büyük ve farklı olduğudur (Corey, 2015: 520; Mavili, 2015: 23; Ünal, 2013: 33). Diğer bir kavram olan sınırlar ise hem alt sistemler arasındaki duygu ve iletişim geçişlerini düzenlemekte hem de aile sisteminin diğer büyük sistemlerle ilişkisini belirlemektedir. Sınırlar belirgin, gevşek sınırlar ve katı sınırlar olmak üzere 3 farklı formda görülebilmektedir (Nadir, 2013: 134). Sağlıklı ailelerde gözlenen ve bireye hem ait olma duygusunu yaşatarak güvende hissetmesini sağlayan hem de benliğinin farklılaşmasına fırsat vererek özerklik kazanmasını sağlayan ailenin (Mavili, 2015: 121) sınırları, belirgin sınırlar kategorisine girmektedir. İki farklı nokta olan ait olma ve özerkliğin harmanlanmasıyla belirgin sınırlar oluşurken bu olguların uç noktalarda yaşanmasıyla sağlıklı tablolar karşımıza çıkabilmektedir. Katı sınırları olan ailelerde aşırı özerklik yaşanabilmekte ve duygusal alışverişlerini çok kısıtlayan bireyler yalnızlık ve kopukluk yaşayabilmektedir. Ait olmanın aşırılılaşması durumunda ise bağımlılık boyutu sahneye çıkmakta ve gevşek sınırların görüldüğü bu ailelerde yaşanan kuralsızlıkla birlikte alt sistemler ve bireyler iç içe geçmektedir (Nadir, 2013: 134-135; Ünal, 2013: 33). Sınırların sağlıklı olması için gerekli olan kurallar ve hiyerarşi, aile sistemi için önemli diğer kavramlardır. Kuralların olduğu bir ailede davranışlar belirginlik kazanmıştır ve dolayısıyla ailenin edindiği stabilizasyon sayesinde bünyesinde belirsizlik barındırması en aza inmiştir. Bununla birlikte ailede bir hiyerarşinin olması gerektiği belirtilmekte ve buna örnek olarak sağlıklı ailelerde anne-baba alt sisteminin çocukların sistemine göre daha yetkili bir konumda olması verilmektedir (Ünal, 2013: 33-34). Ailenin yapısını oluşturan kavramların her birinin sağlıklı ailenin sacayakları olduğu ve bu kavramların birbirine bağlı olduğu görülmektedir.

Aile kuramcılarının dikkat çektiği bir başka konu olan döngüsel nedensellik, sorunların neden-sonuç ilişkisine odaklanmaktansa, nedenin sonucu, sonucun da nedeni yeniden oluşturabileceğini dikkate alarak bu döngüye odaklanılması gerektiğini ifade etmektedir (Nadir, 2013: 133). Alanyazın incelendiğinde makalenin konusunu oluşturan evlilikte bütçe meselesinin döngüsel nedensel bir formunun olduğu görülmüş ve çiftlerin iletişim bozukluklarının para savaşlarına dönüşebileceği gibi finansal sıkıntıların da evlilik çatışmalarına sebep olabileceği anlaşılmıştır. Burada iletişim konusu da önemli bir yere sahiptir ve bireylerin birbirlerini anlaması ve anlaşmazlıkların çatışmaya dönüşmemesi için açık ve yapıcı bir iletişim kurulması önemlidir (Mavili, 2015: 24). Çünkü açık iletişim, evlilikte bütçe konusunda önemli bir etkiye sahiptir.

Evlilik ve Bütçe

Birey ve aileler temel yaşam gereksinimlerini karşılamak ve yaşam kalitelerini artırmak için ekonomik kararlar verirken parayla ilgili hesaplamalar yapmaktadır (Gönen ve Özgen, 2001: 69). Şarлак (2011: 18)'ın belirttiğine göre bireylerin parasal konularda genellikle bazı hedefleri vardır ve bunlar; kendisinin ve ailesinin temel ihtiyaçlarını karşılayabilmek, tasarruf yapmak ve yaşam kalitesini yükseltmek, yeterli bir birikimle yaşlılık evresini geçirmek ve birikimini çocuğuna aktarmak şeklinde sıralanmaktadır. Dolayısıyla aile ve ekonomi, etkileşimli yapısından ötürü birbirlerini olumlu ya da olumsuz etkileyebilmektedir (Ulutaş, 2013: 337). Bireylerin kendi yuvalarını kurarken düğün alışverişiyle başlayan ailenin ekonomik süreci daha sonraları ailenin içinde bulunduğu yaşam döngüsüne göre şekil değiştirmekle birlikte varlığını hep sürdürmektedir (Gönen ve Özgen, 2001: 69). Örneğin çiftler, evliliğin ilk zamanları olan “yeni evli çift döneminde”, ev eşyaları ve düğün için yapılan harcamaların borç ödemeleri hakkında konuşurken; “anne baba olma döneminde” ise çocuğun o an ki ihtiyaçları ya da geleceği için yapılacak harcama ve yatırımlar hakkında konuşmaktadır.

Kişilerin evlenmeden önce bütçeleriyle ilgili bireysel olarak aldıkları kararları, çift olduktan sonra eşleriyle ortaklaşa almaları beklenir çünkü bütçeye ilişkin kararlar hane halkının diğer bireylerini de etkilemektedir (Coelho, 2014: 83; Terzioğlu, 1981:188; Ercan, Koçak ve Ercan, 2022:714). İdeal olan, çiftlerin olası çatışmaları önlemeleri için mali konuları evlenmeden önce konuşmalarıdır ancak bütçe konusu, hassas bir konu olması sebebiyle evlilikte bireylerin kimi zaman konuşmayı reddettiği bir tabu olabilmektedir (Grobbelaar ve Alsemgeest, 2016: 280). Yapılan bir araştırmada eşlere üzerinde konuşulması en zor üç konu seçmeleri istendiğinde erkekler sırasıyla para, çocuk yetiştirme, ve iş-ev hayatı dengesini seçerken kadınlar ise sırasıyla çocuk doğurma, para, ve iş-ev hayatı dengesini seçmiştir (Papp, Cummings, ve Goeke-Morey, 2009: 100).

Britt, Huston ve Durband (2010: 50-53)'in evli kadınlarla yaptıkları araştırmada, kadınlara eşleriyle para hakkında tartışma (konuşma) sıklığı sorulduğunda % 21'i asla, %39'u neredeyse hiç konuşmadığını belirtirken, % 32'si bazen, geriye kalan % 8'i ise her zaman eşleriyle para konusunda konuştuklarını belirtmiştir. Ayrıca toplam hanehalkı gelirine %60 veya daha fazla katkısı olan kadınların toplam hanehalkı gelirine eşit katkıda bulunan kadınlara kıyasla para tartışmalarını belirtme olasılıklarının neredeyse iki kat fazla olduğu öğrenilmiştir (Britt, Huston ve Durband (2010: 50-53). Yine benzer bir şekilde Grobbelaar ve Alsemgeest (2016: 278-280), evli çiftlerle yaptıkları araştırma sonucunda çiftlerin parayla ilgili iletişimlerinin az olduğu bulgusuna ulaşmış ve finansal konulardaki iletişim arttığında finansal çatışmaların azaldığını ifade etmiştir.

Kişinin yaşadığı finansal stresle birlikte finansal statüsünden memnun olmaması ve bu olumsuz havanın evliliğe yansması sonucunda evlilik çatışmaları yaşanabilmektedir (Poduska ve Allred, 1990: 162). Ulusal ya da küresel çapta yaşanan finansal kriz dönemlerinde, finansal durumları kötüleşen ve ekonomik baskı sonucu stres düzeyi yükselen bireylerin ilişki mutluluklarının azaldığı görülmektedir (Dew ve Xiao, 2013: 14-15). Diğer açıdan baktığımızda kişilerin geliri ve finansal yönetimi arttıkça finansal memnuniyetleri artmaktadır (Copur, 2015: 29; Parrotta, 1996: 79; Parrotta ve Johnson, 1998: 67-68). Başka bir araştırmada ise durum farklı bir açıdan incelenmiş ve bireylerin öz-saygı düzeyleri yükseldikçe finansal yönetim sürecine daha fazla dâhil oldukları ve finansal memnuniyetlerinin arttığı bulunmuştur (Gönen ve Özmete, 2007: 68). Ayrıca finansal memnuniyet ile evlilik ve yaşam memnuniyeti arasında da olumlu bir ilişki olduğu belirtilmektedir (Copur ve Eker, 2014: 693). Çünkü çiftler finansal yönetime katılarak hayatları üzerinde daha fazla kontrol sahibi olduklarını hissetmekte ve bu da dolaylı yoldan ilişkilerine olumlu olarak yansımaktadır (Dew ve Xiao, 2013: 15-16; Copur, 2015: 28).

Bir başka araştırmaya göre sahip olunan finansal varlıklar arttıkça finansal çatışmanın azaldığı, sahip olunan borç arttıkça ise finansal çatışmanın arttığı belirtilmektedir. (Dew ve Stewart, 2012: 56-57). Liu ve arkadaşları (2020: 2) Çin'de yaptıkları ve hanehalkı borcunun mutluluk ile ilgisini ölçen araştırmada hanehalkı borcunun insanların mutluluğunu önemli ölçüde azalttığını belirtmiştir. Borç konusunda özellikle erkeklerin daha olumsuz etkilendiği, bunun sebebinin ise genellikle erkeklerin aile gelirinin çoğunluğundan sorumlu olmalarından kaynaklandığı belirtilmektedir (Dew ve Stewart, 2012: 56). Bir başka araştırmada eşler para konusuyla ilgili çatışma yaşarken kendilerinin ve eşlerinin diğer konulara oranla daha depresif davrandığını bildirmekte, buna ek olarak erkekler daha öfkeli (hakaret, fiziksel saldırganlık, tehdit) davrandıklarını ifade etmektedir (Papp, Cummings, ve Goeke-Morey, 2009: 99).

Pahl (1983: 244-249), gelir miktarı, gelir sahibi ve cinsiyet değişkeninin çiftlerin bütçe yönetimiyle karmaşık bir ilişkisi olduğunu belirtmiş ve bu konuyla ilgili bir sınıflandırma yapmıştır. Dört ana sistemden oluşan bu sınıflandırma (a) eşlerden biri tarafından yönetim sistemi, (b) harçlık sistemi, (c) ortak yönetim (havuz) sistemi, (d) bağımsız yönetim şeklindedir. (a) Eşlerden biri tarafından yönetilen sistem; "kadın" ve "erkeğin" yönetmesi şeklinde ikiye ayrılmaktadır. İlk olarak, erkek neredeyse tüm maaşını kadına teslim etmekte ve kendi kişisel harcamaları için küçük bir miktar ayırmaktadır. Bu sistem genellikle bütçe yönetiminin zorlu olduğu düşük gelirli ailelerde gerçekleşmektedir. İkinci olarak ise erkeğin ana kazanan olduğu yüksek gelirli çiftlerde gözlenen, erkeğin kazandığı tüm parayı yönettiği sistemdir. Kadının yoksunluk yaşaması ve ekonomik olarak şiddet görmesi böyle bir ilişkide gözlenebilmektedir (b) Harçlık sistemi kullanılan ailelerde genellikle sadece erkek para kazanmakta ve kadına günlük masraflarını karşılamak için sabit bir miktar para vermektedir. Geri kalan miktarı ise erkek yönetmektedir. (c) Ortak yönetim (havuz) sisteminde eşler havuzda topladıkları ortak paraya eşit erişime sahiptir ve masraflar her ikisinin de sorumluluğunda olmaktadır. Bu, her iki eşin de maaş aldığı çiftlerde gözlenebilmektedir. İstenirse kısmi havuzlama şeklinde olabilir ve sadece ortak giderler için gelirin bir kısmı ortaklaşa toplanabilmektedir. (d) Bağımsız yönetim sisteminde her iki eş de kendi kazançlarına sahiptir ve ortak harcamaların farklı kategorilerinden sorumlu olmaktadır (Pahl, 1983: 244-249).

Coelho (2014: 93), Portekizli çiftlerle yaptığı araştırmada Pahl (1983)'in bütçe yönetimine dair dörtlü sınıflandırma sistemini baz alarak ortak yönetim (havuz) sisteminin en çok kullanıldığını (% 78.5), kısmi ortak hesap kullananların % 18.8 olduğunu ve bağımsız yönetim sistemini kullananların ise % 2.7 olduğunu belirtmektedir. Fakat önemli bir parantez açarak eşlerin verdiği cevaplara bakıldığında

%33.6'sında bir tutarsızlık olduğunu, bu durumda ya eşlerin algılarının farklı olduğunu ya da hane geliriyle ilgili eşlerin eksik bilgisi olduğunu ifade etmektedir (Coelho, 2014: 93).

1981 yılında Malatya'da yapılan bir araştırmada çiftlerin % 72.9'unda bütçe yönetimine erkekler tek başlarına karar verirken, % 13.1'inde çiftler ortak karar vermektedir (Terzioğlu, 1981: 197). Bu araştırmada ailenin kentte yaşaması, eğitim seviyesinin yüksek olması, eşler arasındaki yaş farkının az olması ve evlilik süresinin 1-10 yıl arasında olması kadının bütçe yönetimine katılım olasılığını artırmaktadır (Terzioğlu, 1981: 188-197). 2003 yılında yine Türkiye'de yapılan başka bir araştırmaya göre ise bütçe yönetiminde katılımcıların eşleriyle ortaklaşa karar almaları (% 67.7) ilk sırada yer alırken, erkeklerin tek başına karar alması ise ikinci sırada yer almaktadır (Çopur ve Şafak, 2003: 9). Bütçe yönetimine katılımı ile ilgili yıllar içinde yaşanan bu değişiklikler, işgücüne katılan kadın oranının artması ve ailenin ekonomik faaliyetlerinin değişmesiyle ilişkilendirilmektedir (Aydın Boylu ve Terzioğlu, 2007: 93).

Kadının çalışma hayatına girmesiyle her ne kadar ikili istihdam yaygınlaşsada geleneksel cinsiyet rolleri büyük ölçüde geçerli olduğu için kadınlar erkeklere oranla daha fazla ev işi ve bakımla yüklenmektedir (Coelho, 2014: 88). Çift geliri ile yapılan bir araştırmaya göre kadınlar ev işlerine kocalarına göre 3 kat daha fazla zaman ayırmakta ve geleneksel olarak yapmak zorunda oldukları bu görevlerden dolayı haksızlık ve eşitsizlik duyguları yaşamaktadırlar (Bartley, Blanton, ve Gilliard, 2005: 87). Ev işlerinde yaşanan bu toplumsal eşitsizlik durumu ailenin bütçe yönetimi alanında da boy gösterebilmektedir (Coelho, 2014: 88). Birlikte yaşayan çiftlerle yapılan bir araştırmada erkeklerin bütçeyi tek başına yönetmek istemesi ve bunu güç çatışmasına dönüştürmesi durumunda yaşanan finansal çatışma sonucunda birlikteliğin dağıldığı ve evlilik olasılığının düştüğü belirtilmektedir (Dew, 2011: 180). Türk kültüründe bu duruma evlilik hazırlığı yapan ve aile yaşam döngüsünde "aileler arası dönemde" olan çiftlerin düğün hazırlığı sırasında finansal konularda anlaşmazlık yaşayıp evlilikten vazgeçilmesi örnek verilebilir.

Yapılan bir araştırmada çiftlerin çatışma konusu olarak parayı altıncı sırada belirttiği fakat para ile ilgili olan çatışmaların diğerlerine göre daha uzun sürdüğü ve yeni bir sorundansa geçmişteki tartışmaların tekrarlamasının daha olası olduğu bulunmuştur. Yani para ile ilgili çatışmaların çözümsüz kalma olasılığı diğer konulara göre daha yüksektir (Papp, Cummings, ve Goeke-Morey, 2009: 98-99). Bunun önüne geçebilmek ve her eşin gelir yönetiminde söz sahibi olabilmesi için çiftlerin harcamalar ve tasarrufun nasıl yapılacağı ya da borcun nasıl ve kimden alınacağı konusunda konuşarak aile içinde belli kuralları oluşturmaları gerekmektedir (Coelho, 2014: 83; Grobbelaar ve Alsemgeest, 2016: 280). Çiftlerin bütçe konusuyla ilgili streslerini birbiriyle paylaşmaları, çiftlerin hem finansal iletişimlerini güçlendirmeleri için hem de evlilik hayatının her alanında anlayışı artırmak için önem kazanmaktadır (Grobbelaar ve Alsemgeest, 2016: 280).

Bütçe konusunu konuşmanın önemini anlamak amacıyla beş hafta boyunca finansal danışmanlık alan çiftlerin stres ve mutluluk düzeylerinin ölçüldüğü deneysel bir araştırmada çiftlerin beş hafta sonunda hem ilişki streslerinde hem de finansal streslerinde azalma olduğu ayrıca mutluluk düzeylerinde artış olduğu gözlenmiştir. Araştırmacıların buradan yaptığı çıkarıma göre aileyle çalışan profesyonellerin, çiftlerin streslerini azaltmak ve mutluluklarını artırmak için onların para konusunda konuşmalarını sağlaması gerekmektedir (Haselwood, Koochel, ve Britt-Lutter, 2019: 340-343). Aile danışmanlarının, çiftleri rahatsız eden gizli sorunlarını ve tabularını ortaya çıkarmak için zemin hazırlaması (Dew ve Stewart, 2012: 57) ve bütçe konusundaki uyumu etkileyen zorlukların ve karmaşıklığın farkında olarak özel dikkat ve enerji harcaması gerekmektedir (Papp, Cummings, ve Goeke-Morey, 2009: 102). İleride ailelerle çalışacak olan sosyal hizmet öğrencilerinin, evli çiftleri bütçe yönetimiyle ilgili konuşmaya cesaretlendirebilmeleri için öncelikle kendilerinin farkındalık düzeylerinin yüksek olması gerekmektedir. Bu nedenle sosyal hizmet öğrencilerinin bu konuyla ilgili düşüncelerini incelemek, hem öğrencileri anlamak için hem de aile danışmanlığı sürecinde bütçe konusunun konuşulabilir kılınması için önemlidir. Alanyazın incelendiğinde ulusal yazında bu konuyla ilgili bir araştırmaya rastlanmamıştır. Bu anlamda, mevcut araştırmanın bu boşluğu dolduracağı düşünülmektedir.

Amaç

Bireyler genellikle içinde yetiştikleri aile ve toplumun kalıplarını normalize ederek benimsemekte ve herhangi bir değişime karşı direnç göstermektedir (Zastrow, 2014: 257). Sosyal çevrenin etkisiyle kazanılan bu değerlerin bireyi nasıl etkilediği çoğu zaman birey tarafından fark edilmemektedir (Thompson, 2016: 33). Çeşitli sorunlar yaşayan farklı özellikteki müracaatçılara danışmanlık yapması beklenen sosyal hizmet uzmanlarının (Zastrow, 2014: 6-7), sahip olduğu değerlere karşı farkındalığının yüksek olması gerekmekte (Thompson, 2016: 33) ve değişime karşı katı bir yaklaşımdan uzak durması beklenmektedir (Thompson, 2016: 151). Danışmanlık hizmeti verecek sosyal hizmet uzmanlarının kendileri hakkında içgörü sahibi olması ve kendi beklentilerini, sınırlarını, rol ve tutumlarını iyi bir şekilde çerçevelemesi gerekmektedir (Mavili Aktaş, 2000: 62-63). Aksi taktirde verilen danışmanlık hizmeti profesyonellikten uzaklaşır.

Aile içi ilişkilerde yönetilmesi ve üzerinde anlaşılması gereken en önemli konulardan biri bütçe yönetimidir. Bütçe yönetimi çoğu zaman açıkça dillendirilmeyen, üzerinde konuşulmayan bir konudur. Bütçe yönetiminin açık ve şeffaf bir şekilde planlanmaması eşlerin ekonomik şiddet algısına veya uygulamasına yol açabilmektedir.

Bu bilgiler ışığında hassas bir konu olan çiftlerin bütçe yönetimi konusunun, aile danışmanlarının kendi değer ve önyargılarından etkilenmeye açık bir konu olduğu düşünülmektedir. Bu araştırmada geleceğin aile danışmanı adayları olan sosyal hizmet öğrencilerinin, evlilikte önemli bir konu olan çiftlerin bütçe yönetimine ilişkin görüşlerinin incelenmesi amaçlanmaktadır.

Yöntem

Bu araştırmada sosyal hizmet öğrencilerinin evli çiftlerin bütçe yönetimine ilişkin görüşlerinin incelenmesi için sayısal verilerle istatistiksel analizlerin yapıldığı nicel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nicel araştırmada kullanılan tanımlayıcı ve ilişkisel bir araştırma modeli oluşturulmuştur. Araştırma öncesinde Selçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Girişimsel Olmayan Klinik Araştırmalar Etik Kurulu 06.07.2020 tarihli toplantıda 626 sayılı karar ile etik kurul izni alınmıştır.

Araştırmanın Gereçleri: Araştırmada veri toplama aracı olarak demografik bilgi formu ve literatür taraması sonrası oluşturulan anket soruları kullanılmıştır. Anket soruları oluşturulurken evlilikte finansal yönetim ve bütçe konularıyla ilgili araştırmalara başvurularak, Bartley ve arkadaşları (2005), Copur ve Eker (2014), Copur (2015) ve Parrotta (1996)'dan yararlanılmıştır. Oluşturulan anket formu için üç uzman görüşüne başvurulmuş olup, uzmanların önerileri doğrultusunda ankete nihai şekli verilmiştir. Anket soruları online anket şeklinde düzenlenmiştir.

Araştırmanın Evreni ve Örneklemi: Türkiye'nin farklı üniversitelerinde öğrenim gören sosyal hizmet bölümü öğrencileridir. Araştırmanın örnekleme kartopu örneklem metodu ile ulaşılmıştır. Araştırmanın örneklemini araştırmaya katılmayı kabul eden 342 öğrenci oluşturmaktadır.

Verilerin Toplanması: Veriler surveey.com' da oluşturulan anket aracılığı ile Nisan 2020'de toplanmıştır.

Verilerin Analizi: Toplanan veriler SPSS 20 programıyla analiz edilmiş ve analizlerde ki-kare testi kullanılmıştır.

Bulgular

a. Sosyo-Demografik Bilgiler

342 kişiden oluşan katılımcıların 47'si erkek (% 13.7), 295'i kadındır (% 86.3). Yaş ortalamaları yaklaşık 21 olmakla birlikte en düşük 18, en yüksek 40'tır. Öğrencilerin öğrenim gördükleri sınıfların dağılımlarına göre birinci sınıfta 80 kişi (% 23.4), ikinci sınıfta 76 kişi (% 22.2), üçüncü sınıfta 92 kişi (% 26.9) ve dördüncü sınıfta 94 kişi (% 27.5) bulunmaktadır. Katılımcıların çoğunluğu (% 98.2) bekarıdır. Çoğunlukla (% 80.1) çekirdek ailelerde yetişmişlerdir. Katılımcıların anne ve baba eğitim seviyesine bakıldığında çoğunluğunun ilköğretim/ortaokul (anne %64.9; baba %52.9) seviyesinde olduğu

öğrenilmiştir. Bundan sonra yapılacak analizlerde lise altı eğitim seviyesi için düşük eğitim düzeyi, lise ve üstü için yüksek eğitim düzeyi ifadesi kullanılacaktır.

b. Anket Sorularının Bazı Değişkenlere Göre Analizi

Tablo 1: Ortak gelir yönetimine olumlu yaklaşıma ilişkin ki-kare testi

	N	%
Evet	207	% 60.5
Hayır	62	% 18.1
Kararsızım	73	% 21.3
Toplam	342	% 100

Tablo 1’de katılımcıların %60.5’inin “bir çiftin paraları için ortak hesap kullanmalarının finansal karar vermeyi kolaylaştırdığını” belirttiği görülmektedir. Bu soruyla ilgili Tablo 2’de farklı değişkenlerle yapılan ki-kare testinde öğrencinin yaşı, sınıfı, kendi geliri ve yaşamının çoğunu geçirdiği yere göre anlamlı bir farklılaşmanın olmadığı ($p > 0,05$) fakat öğrencinin anne-baba eğitim durumu ve aile gelirine göre anlamlı bir farklılaşmanın olduğu ($p < 0,05$) görülmüştür.

Tablo 2. Anne ve babanın eğitim düzeyine göre ortak gelir yönetimine olumlu yaklaşıma ilişkin ki-kare testi

Değişkenler	Evet		Hayır		Kararsızım		Toplam		
	N	%	N	%	N	%	N	%	
Anne Eğitim Seviyesi	Düşük	171	64%	41	%15.4	55	%20.6	267	%78.1
	Yüksek	36	48%	21	28%	18	24%	75	%21.9
	Toplam	207	%60.5	62	%18.1	73	%21.3	342	%100
	x^2	$x^2 : 7,971$		p < 0,05 (p: 0,019)					
Baba Eğitim Seviyesi	Düşük	132	%66.7	25	%12.6	41	%20.7	198	%57.9
	Yüksek	75	%52.1	37	%25.7	32	%22.2	144	%42.1
	Toplam	207	%60.5	62	%18.1	73	%21.3	342	%100
	x^2	$x^2 : 10,873$		p < 0,05 (p: 0,004)					
Aile Geliri	1000-2499 TL	33	%54.1	7	%11.5	21	%34.4	61	%17.8
	2500-3500 TL	68	%64.8	15	%14.3	22	21%	105	%30.7
	3500 + TL	106	%60.2	40	%22.7	30	17%	176	%51.5
	Toplam	207	%60.5	62	%18.1	73	%21.3	342	%100
	x^2	$x^2 : 11,550$		p < 0,05 (p: 0,021)					

Tablo 2’de“Çiftin paraları için ortak hesap kullanmaları finansal kararlarını vermelerini daha da kolaylaştırır.” sorusuna annelerinin eğitim seviyesi düşük olan öğrencilerin evet deme oranı %64 iken %20,6’sı kararsız olduğunu belirtmiş ve %15,4’ü hayır cevabını vermiştir. Annelerinin eğitim seviyesi yüksek olan öğrencilerin %48’i evet, %28’i hayır ve %24’ü kararsızım cevabını vermiştir. Annenin eğitim seviyesi düştükçe bu soruya evet cevabının verilme oranı artmaktadır ($p < 0,05$).

Benzer bir durum baba eğitim seviyesinde de gözlenmekte ve babanın eğitim seviyesi düşük olan öğrencilerin %66,7’si evet, %12,6’sı hayır ve %20,7’si kararsızım cevabını vermektedir. Babaları yüksek eğitim seviyesinde olan öğrencilerin %52,1’i evet, %25,7’si hayır ve %22,2’si kararsızım cevabını vermektedir. Babanın eğitim seviyesi düştükçe bu soruya evet cevabının verilme oranı artmaktadır ($p < 0,05$).

Aile geliri 1000-2499 TL arasında olan öğrenciler bu soruya %54.1 evet, %11.5 hayır ve %34.4 kararsızım cevabını vermiştir. Aile geliri

2500-3500 TL arasında olan öğrenciler %64.8 evet, %14.3 hayır ve %21 kararsızım cevabını vermiştir. Aile geliri 3500 TL’den fazla olan öğrenciler ise %60.2 evet, %22.7 hayır ve %17 kararsızım cevabını vermiştir ($p < 0,05$).

Tablo 3: Ortak gelir yönetiminin evlilik ilişkisinin yürüdüğünün göstergesi olduğuna dair ki-kare testi

	N	%
Evet	97	% 28.4
Hayır	174	% 50.9
Kararsızım	71	% 20.8
Toplam	342	% 100

Tablo 3 ‘de Katılımcıların %50.9’u “bir çiftin paraları için ortak hesap kullanmalarının evliliklerinin yürüdüğünü göstermediğini” belirtmektedir. Bu soruyla ilgili farklı değişkenlerle yapılan ki kare testinde sadece babanın eğitim durumuna göre anlamlı bir farklılaşmanın olduğu ($p < 0,05$) görülmüştür.

Tablo 4: Baba eğitim durumuna göre ortak gelir yönetiminin evlilik ilişkisinin yürüdüğünün göstergesi olduğuna dair ki-kare testi

Açıklayıcı Değişken	Evet		Hayır		Kararsızım		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Baba Eğitim Seviyesi								
Düşük	63	%31.8	89	%44.9	46	%23.2	198	%57.9
Yüksek	34	%23.6	85	%59	25	%17.4	144	%42.1
Toplam	97	%28.4	174	%50.9	71	%20.8	342	%100
x^2			$x^2 : 6,612$		$p < 0,05$ ($p: 0,037$)			

“Çiftin paraları için ortak hesaplarının olması evliliklerinin yürüdüğünü gösterir.” sorusuna babaları düşük eğitim seviyesinde olan öğrencilerin %31,8’i evet, %44,9’u hayır ve %23,2’si kararsızım cevabını vermiştir. Babaları yüksek eğitim seviyesinde olan öğrencilerin %23,6’sı evet, %59’u hayır ve %17,4’ü kararsızım cevabını vermiştir. Bu soruya babaları yüksek eğitim düzeyinde olan öğrencilerin hayır cevabını verme oranı babaları düşük eğitim düzeyinde olanlara göre daha yüksektir ($p < 0,05$). Anne eğitim seviyesine göre bu soruya verilen cevaplarda anlamlı bir farklılaşma bulunmamıştır ($p: 0,069 / p > 0,05$).

Tablo 5: Evlilik ilişkisinde bireylerin ayrı hesaplarının olması gerektiğine ilişkin ki-kare testi

	N	%
Evet	114	% 33.3
Hayır	110	% 32.2
Kararsızım	118	% 34.5
Toplam	342	%100

Tablo 5'te "İnsanlar evlendiklerinde ayrı hesaplardaki paralarını ayrı olarak tutumaya devam etmeliler." sorusuna verilen evet, hayır ve kararsızım cevaplarının dağılımı birbirine çok yakın olmakla birlikte cevaplar tablo 6'da ki-kare testiyle incelendiğinde anne-baba eğitim düzeyine göre anlamlı bir farklılık olduğu gözlenmektedir.

Tablo 6: Ebeveyn eğitim düzeyine göre evlilik ilişkisinde bireylerin ayrı hesaplarının olması gerektiğine ilişkin ki-kare testi

Açıklayıcı Değişkenler		Evet		Hayır		Kararsızım		Toplam	
		N	%	N	%	N	%	N	%
Anne Eğitim Seviyesi	Düşük	79	%29.6	94	%35.2	94	%35.2	267	%78.1
	Yüksek	35	%46.7	16	%21.3	24	32%	75	%21.9
	Toplam	114	%33.3	110	%33.2	118	%34.5	342	%100
	χ^2			$\chi^2 : 8,802$		$p < 0,05$ (p: 0,012)			
Baba Eğitim Seviyesi	Düşük	56	%28.3	73	%36.9	69	%34.8	198	%57.9
	Yüksek	58	%40.3	37	%25.7	49	34%	144	%42.1
	Toplam	114	%33.3	110	%32.2	118	%34.5	342	%100
	χ^2			$\chi^2 : 6,851$		$p < 0,05$ (p: 0,033)			

Tablo 6'da "İnsanlar evlendiklerinde ayrı hesaplardaki paralarını ayrı olarak tutumaya devam etmeliler." sorusuna annelerinin eğitim seviyesi düşük olan öğrencilerin evet deme oranı %29.6 iken hayır ve kararsızım diyenlerin oranı 35.2'dir. Annelerinin eğitim seviyesi yüksek olan öğrencilerin %46.7'si evet, %21.3'ü hayır ve %32'si kararsızım cevabını vermiştir. Annenin eğitim seviyesi yükseldikçe evet cevabı verme oranı artmaktadır.

Benzer bir durum baba eğitim seviyesinde de gözlenmekte ve baba eğitim seviyesi düşük olan öğrencilerin %28.3'ü evet, %36,9'u hayır ve %34.8'i kararsızım cevabını vermektedir. Babaları yüksek eğitim seviyesinde olan öğrencilerin ise %40.3'ü evet, %25,7'si hayır ve %34'ü kararsızım cevabını vermektedir. Babanın eğitim seviyesi yükseldikçe öğrencilerin evet cevabı verme oranı artmaktadır.

Anne ve babasının eğitim seviyesi yüksek olan öğrenciler, çiftlerin bütçe yönetiminde bağımsız davranmasını daha fazla tercih etmektedir.

Tablo 7: Evlilik ilişkisinde bireylerin gelirlerinin bir kısmını ortak hesapta, bir kısmını ayrı hesaplarda tutması gerektiğine ilişkin ki-kare testi

	N	%
Evet	209	% 61.1
Hayır	65	% 19
Kararsızım	68	% 19.9
Toplam	342	% 100

Tablo 7’de katılımcıların çoğunluğu (%61.1) “evli çiftlerin paralarının bir kısmını ortak hesap, bir kısmını ayrı hesapta tutması” gerektiğini belirtmiştir. Bu cevaplar “Sizce çiftler para hesaplarını nasıl yönetmeliler?” sorusuna (Tablo 8) çoğunluğun (% 76.3) verdiği “Ortak hesap+her eş için ayrı hesap” cevabı ile örtüşmektedir. Mevcut sorunun diğer değişkenlerle farklılaşp farklılaşmadığına bakılmış fakat herhangi bir değişkenle anlamlı olarak farklılaşmadığı bulunmuştur ($p > 0,05$).

Tablo 8: Çiftlerin para hesaplarını nasıl yönetmesi gerektiğine ilişkin ki-kare testi

	N	%
Sadece ortak hesap	56	% 16.4
Ortak hesap+erkek için ayrı hesap	2	% 0.6
Ortak hesap+kadın için ayrı hesap	3	% 0.9
Ortak hesap+her eş için ayrı hesap	261	% 76.3
Her eş için ayrı hesap (Ortak hesap yok)	20	% 5.8
Toplam	342	100%

Çiftlerin para hesaplarını yönetme şekliyle (Tablo 8) ilgili katılımcıların %76.3’nün verdiği “ortak hesap ve her eş için ayrı hesap” cevabından anlaşıldığı gibi katılımcılar evliliğin hem bireysel ve bağımsız yönünü desteklemekte hem de çiftlerin eşleriyle birlikte ortak paydada buluşması gerektiğinin göstergesi olan çiftlerin belirleyeceği miktarda parayı ortak bir hesapta toplamayı desteklemektedirler. Bu yöntem, Pahl (1983)’in bütçe sınıflandırmasından biri olan kısmi havuz yönetim sistemine girmektedir.

Aşağıdaki tablolarda diğer sorulara verilen cevapların dağılımlarına yer verilmiştir. Çoğunluğun verdiği cevaplar beklenen niteliktedir. Katılımcıların %94.2’si “eşlerin maddi/parasal hedeflerinin planını yaparken bu konuyu düzenli olarak birlikte tartışması gerektiğini” söylemekte, “aile ekonomisine kim daha fazla katkı yapıyorsa alınan kararda onun etkisi daha ağır basmalıdır” sorusuna %93.6 hayır cevabını vermekte, “eğer ileride maddi konularda eşimle anlaşamazsak son kararı ben veririm ve gerekçelerini kendisine sonra açıklarım” sorusuna verilen hayır cevabı katılımcıların % 74’ünü oluşturmakta ve son olarak “çocuklar, para yönetiminin babada olduğunu düşünmelidir” sorusuna %87.1 hayır cevabını vermektedir. Bu sorulara verilen cevaplar sosyal hizmet öğrencilerinin farkındalıklarının yüksek olduğunu göstermektedir.

Tablo 9: Evlilik ilişkisinde ekonomik planların birlikte yapılması gerektiğine ilişkin ki-kare testi

	N	%
Evet	322	% 94.2
Hayır	10	% 2.9
Kazarsızım	10	% 2.9
Toplam	342	% 100

Tablo 10: Evlilik ilişkisinde ekonomik katkısı fazla olanın karar alma etkisinin fazla olması gerektiğine ilişkin ki-kare testi

	N	%
Evet	7	%2
Hayır	320	% 93.6
Kararsızım	15	% 4.4
Toplam	342	% 100

Tablo 11: Evlilik ilişkisinde anlaşmazlık olduğunda eşlerin tek başına karar alabileceğine ilişkin ki-kare testi

	N	%
Evet	20	%5.8
Hayır	253	%74
Kararsızım	69	% 20.2
Toplam	342	% 100

Tablo 12: Ailede bütçe yönetiminin babada olduğunun düşünülmesi gerektiğine ilişkin ki-kare testi

	N	%
Evet	21	% 6.1
Hayır	298	% 87.1
Kararsızım	23	% 6.7
Toplam	342	% 100

Tartışma ve Sonuç

Sosyal hizmet öğrencilerinin bütçe yönetimine ilişkin görüşlerinin incelendiği bu araştırmada literatür taraması sonucu oluşturulan anket soruları kullanılmıştır. Anket sorularının uygun olanlarıyla ki-kare analizi yapılmış ve bu soruların bazı değişkenlere göre anlamlı olarak farklılaştığı bulunmuştur. Yapılan analizler sonrasında en önemli bulgu olarak anne-baba eğitim seviyesinin katılımcıların verdiği cevaplarla arasında anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür.

“Çiftin paraları için ortak hesap kullanmaları finansal kararlarını vermelerini daha da kolaylaştırır.” sorusuna anne ve baba eğitim seviyesi düştükçe evet cevabının verilme oranı artmaktadır ($p < 0,05$). Çiftin paraları için ortak hesaplarının olması evliliklerinin yürüdüğünü gösterir.” sorusuna babaları yüksek eğitim düzeyinde olan öğrencilerin hayır cevabını verme oranı diğerlerine göre daha yüksektir ($p < 0,05$). Anne eğitim seviyesine göre bu soruya verilen cevaplarda anlamlı bir farklılaşma bulunmamıştır. “İnsanlar evlendiklerinde ayrı hesaplardaki paralarını ayrı olarak tutmaya devam etmelidir.” sorusuna anne ve babanın eğitim seviyesi yükseldikçe evet cevabı verme oranı artmaktadır. Bu bulgulara göre anne ve babasının eğitim seviyesi yüksek olan öğrenciler, çiftlerin bütçe yönetiminde bağımsız davranmasını daha fazla desteklemektedir. Bu durum, anne ve baba eğitim seviyesinin artmasıyla birlikte çalışma yaşamında yer alan ve bütçe konusunda daha fazla söz sahibi olan kadının bulunduğu ailelerde yetişmiş katılımcıların olabileceğidir. Alanyazın incelendiğinde finansal yönetime dair davranışların ailede öğrenildiği ve geleceğe taşındığı belirtilmekte, bu sebeple anne ve babanın bilinçli olmasının önemli olduğu vurgulanmaktadır (Gönen ve Özmete, 2007: 68).

Katılımcıların %60.5'i "bir çiftin paraları için ortak hesap kullanmalarının finansal karar vermeyi kolaylaştırdığını" (Tablo 1) belirtirken, katılımcıların %50.9'u "bir çiftin paraları için ortak hesap kullanmalarının evliliklerinin yürüdüğünü göstermediğini" (Tablo 2) belirtmektedir. Bu bilgiler ışığında katılımcıların çiftlerin ortak bütçe kullanmasının finansal yönetimi kolaylaştırdığı fakat bu durumun evlilik ilişkisi üzerinde bir etkisi olmadığını düşündüğü öğrenilmiştir. Türkiye’de evli çiftlerle yapılan bir araştırmada da buna benzer bulgulara ulaşılmış, katılımcılar ortak hesaba sahip olmanın çiftlerin finansal karar almalarını kolaylaştıracağını belirtirken bu ortak hesapların evlilik bağlılığını etkilemediğini düşündükleri öğrenilmiştir (Copur ve Eker, 2014: 692). Oysa yapılan araştırmalar göstermektedir ki finansal yönetim ile evlilik memnuniyeti arasında olumlu bir ilişki bulunmaktadır (Dew ve Xiao, 2013: 15-16; Copur, 2015: 28).

Katılımcıların çoğunluğu (%61.1) "evli çiftlerin paralarının bir kısmını ortak hesap, bir kısmını ayrı hesapta tutması" gerektiğini belirtmiştir (Tablo 4). Bu cevaplar "Sizce çiftler para hesaplarını nasıl yönetmeliler?" sorusuna (Tablo 5) çoğunluğun (% 76.3) verdiği "Ortak hesap+her eş için ayrı hesap" cevabı ile örtüşmektedir. Yine Tablo 3'te belirtilen "İnsanlar evlendiklerinde ayrı hesaplardaki paralarını ayrı olarak tutmaya devam etmeliler." sorusuna verilen evet, hayır ve kararsızım cevaplarının dağılımı birbirine çok yakın çıkmış ve %33.3 evet, %32.2 hayır ve %34.5 kararsızım cevabını vermiştir. Buradan çoğunluğun kararsız olduğu görülmekte ve tam bir bireyselliği destekleme konusunda çekimser kaldıkları düşünülmektedir. Bu üç sorunun bulguları birlikte değerlendirildiğinde katılımcıların evlilikte bireysellik ve özgürlük salınımı dengesinin farkında oldukları görülmektedir. Fakat burada dikkat çeken başka bir durum az önce de bahsedilen ve katılımcıların %60.5'inin "bir çiftin paraları için ortak hesap kullanmalarının finansal karar vermeyi kolaylaştırır" (Tablo 1). Sorusuna katılımcıların çoğunluğu ortak hesabı desteklemekte fakat buna ek olarak her eş için ayrı bir hesabın olmasını daha uygun görmektedir. Evli çiftlerle yapılan bir araştırmada da buna benzer bulgular elde edilmiş ve bireylerin yüzde 40,4'ü "bir çiftin parası ortak bir hesapta olduğunda finansal kararlar almanın daha kolay olduğunu" belirtirken bireylerin yüzde 41,1'i her bir eş için ayrı hesaplar tercih etmiştir (Copur ve Eker, 2014: 683). Bu durum araştırmamızın bulgularını da desteklemektedir.

"Eşler maddi/parasal hedeflerinin planını yaparken bu konuyu düzenli olarak birlikte tartışmalılar." sorusu için çoğunluk (% 94.2) evet cevabını vermiştir. Alanyazın incelendiğinde çiftlerin evlilik memnuniyetleri için finansal konuları sık sık konuşarak bütçelerini planlamaları gerektiği, bunu yapan çiftlerde parasal stresin azaldığı ve ilişki mutluluğunun arttığı görülmüştür. Buna rağmen para ve bütçe konusu çiftler arasında bir tabu olarak görülmekte olup konuşulması en zor konular arasında kabul edilmektedir (Britt, Huston ve Durband, 2010: 50-53; Coelho, 2014: 83; Grobbelaar ve Alsemgeest, 2016: 280). Bu sebeple aile danışmanlarının bütçe konusuyla ilgili farkındalığının yüksek olması gerekmektedir (Haselwood, Koochel, ve Britt-Lutter, 2019: 343). Bu araştırmada aile danışmanı adaylarının bu bilinçte olduğu bulgusuna ulaşılmış olması önemlidir.

"Aile ekonomisine kim daha fazla katkı yapıyorsa alınan kararlarda onun etkisi daha ağır basmalıdır." sorusuna %93.6 hayır cevabını verirken, "Çocuklar, para yönetiminin babada olduğunu düşünmelidir." sorusuna %87 hayır cevabını vermiştir. Toplumsal cinsiyet bağlamında yapılan araştırmalar göstermektedir ki kadının çalışma yaşamında aktif olmadığı zamanlarda eve para getiren erkeğin bütçe konusunu tek başına planlama ihtimalinin yüksek olduğu görülmektedir. Kadının çalışma yaşamında dâhil olması ve gelir getirmede müşterek sorumluluk alması ile birlikte aile bütçesinde daha fazla söz sahibi olduğu fakat ev işi görevlerinde yine erkeğe göre daha fazla sorumluluk aldığı ve geleneksel görevlerinin devam ettiği belirtilmektedir (Aydiner Boylu ve Terzioğlu, 2007: 93; Coelho, 2014: 83-88; Çopur ve Şafak, 2003: 9; Grobbelaar ve Alsemgeest, 2016: 280; Terzioğlu, 1981: 197).

Toplumsal cinsiyet bağlamında sorulan bu sorular, cinsiyet olarak kadın ve erkek olmanın ötesinde toplumsal normlar içinde kadın ve erkek olmanın anlam ve görevleri bağlamında katılımcılara yöneltilmiştir. Bu cevaplar sonrasında katılımcıların bu konuda farkındalık düzeyinin yüksek olduğu bulgusu edinilmiştir.

"Eğer ileride maddi konularda eşimle anlaşamazsak son kararı ben veririm ve gerekçelerini kendisine sonra açıklarım." sorusuna %74 hayır cevabı verilmiştir. Başkasını etkileyecek bir konu hakkında eşlerden birinin bağımsız karar vermesi, bütçe konusuyla ilgili küçük bir problemin belki de

ileride daha karmaşık hale gelebileceği tehlikesini içermektedir. Bu sebeple katılımcıların bu konudaki görüşü önemli görölmektedir.

Öneriler

Aile danışmanı adaylarının bütçeyle ilgili görüşlerinin yetiştikleri aile ortamından büyük oranda etkilenmesi sebebiyle adaylara kendi kalıp yargılarını sorgulatmak ve kendileriyle ilgili içgörülerini artırmak amacıyla aile danışmanlığı eğitimlerinde bütçe konusuya ilgili derslere daha fazla yer verilmesi gerekmektedir. Ayrıca birçok aileyi etkilediği düşünölen bir konu olduğu için hem toplumdaki ailelerin bilinçlenmesi hem de bir sonraki kuşakların daha bilinçli yetişmesi için makro çalışmalar yapılması gerekmektedir.

Türkiye’de bu konuyla ilgili alanyazın incelendiğinde araştırmacıların bütçe konusunu incelerken genellikle yapılan harcamaların nasıl düzenlendiği, yatırım yapıp yapılmadığı, yapılıyorsa hangi yatırım araçlarının kullanıldığı, hangi amaçla yatırım yapıldığı, borç alırken hangi kurumların tercih edildiği ve bunların eğitim, cinsiyet, gelir gibi değişkenlere göre farklılaşıp farklılaşmadığıyla ilgilendiği görölmektedir. Bütçe konusu, daha çok tüketim davranışlarını anlamak amacıyla incelenmekte fakat bunun evlilik ilişkisine nasıl yansıdığıyla ilgili çok fazla kaynak bulunmamaktadır. Bu sebeple hem aile danışmanı adaylarını daha detaylı incelemek hem de bütçe konusunun Türk evliliklerini nasıl etkilediğiyle ilgili bilgi edinmek için daha fazla araştırma yapılması gerekmektedir.

Kaynakça

- Afyonoğlu, M. F., Kesen, N. F., Canpunar, M., & Yavuz, M. (2021). Bireylerin Çocuk Kaybı ve Yas Sürecinin Aile Sistem Teorisi Temelinde Sosyal Hizmet Perspektifiyle Değerlendirilmesi. *Tıbbi Sosyal Hizmet Dergisi*, (17), 59-81.
- Aydiner Boylu, A. (2019). Aile Nedir? A. Aydiner Boylu, V. Baydar, G. Günay, H. Şahin, & A. Ersoy içinde, *Ailelerle Sosyal Hizmet* (s. 4-23). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını.
- Aydiner Boylu, A., & Terzioğlu, G. (2007). Kadının Çalıştığı ve Çalışmadığı Ailelerde Gelirin Kullanım Biçimi. *Aile ve Toplum*, 3(12), 91-100.
- Bartley, S., Blanton, P., & Gilliard, J. (2005). Husbands and Wives in Dual-Earner Marriages: Decision-Making, Gender Role Attitudes, Division of Household Labor and Equity. *Marriage and Family Review*, 37(4), 69-94.
- Baydar, V. (2019). Aile ile Çalışma ve Ön Değerlendirme. A. Aydiner Boylu, V. Baydar, G. Günay, H. Şahin, & A. Ersoy içinde, *Ailelerle Sosyal Hizmet* (s. 62-81). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını .
- Britt, S., Huston, S., & Durband, D. (2010). The Determinants of Money Arguments between Spouses. *The Journal of Financial Therapy*, 1(1), 42-60.
- Coelho, L. (2014). My Money, Your Money, Our Money: Contributions to the Study of Couples' Financial Management in Portugal. *RCCS Annual Review*, 6(6), 83-101.
- Copur, Z. (2015). Assessing the Causal Relationship among Financial Problems, Financial Management Practices, Financial Satisfaction and Life Satisfaction. *The International Journal of Interdisciplinary Organizational Studies*, 9, 17-32.
- Copur, Z., & Eker, I. (2014). The Relationship between Financial Issues and Marital Relationship. *International Journal of Arts and Sciences*, 7(5), 683-697.
- Corey, G. (2015). *Psikolojik Danışma Kuram ve Uygulamaları*. (T. Ergene, Çev.) Ankara: Mentis Yayıncılık.
- Çamur Duyan, G. (2018). Aileye Yönelik Sosyal Hizmetler. Ö. Özgür Bayır, G. Çamur Duyan, T. Tuncay, E. Erbay, Y. Genç, & A. Şar içinde, *Aile ve Çocukla Sosyal Hizmet* (s. 74-103). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını.
- Çopur, Z., & Şafak, Ş. (2003). Ailede Gelirin Kullanımına İlişkin Karşılaşılan Problemlerin İncelenmesi. *Aile ve Toplum*, 2(6), 7-13.
- Dew, J. (2011). Financial Issues and Relationship Outcomes Among Cohabiting Individuals. *Family Relations*, 60(2), 178-190.
- Dew, J., & Xiao, J. J. (2013). Financial Declines, Financial Behaviors and Relationship Happiness during the 2007-2009 Recession. *Journal of Financial Therapy*, 4(1), 1-20.
- Ercan, M., Koçak, O. & Ercan, F. Z. (2022). An Investigation of the Relationship Between Gender Roles Attitudes and Self-Esteem of Married . *İçtimaiyat*, 6 (2), 704-716.
- Göka, E., Yüksel, F. V., & Göral, F. S. (2006). İnsan ilişkilerinde yansıtımlı özdeşim. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 17(1), 46-54.
- Gönen, E., & Özgen, Ö. (2001). *Aile Ekonomisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

- Gönen, E., & Özmete, E. (2007). Finansal Refah: Finansal Yönetim Sürecinden Duyulan Tatmin, Finansal Davranışlar ile Öz-saygı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Aile ve Toplum*, 3(11), 57-69.
- Grobbelaar, C., & Alsemgeest, L. (2016). The Relationship between Spousal Communication and Financial Arguments and Stress between Young Married Couples. *Journal of Social Sciences*, 46(3), 271-281.
- Günay, G. (2019). Aile Danışmanlığı. A. Aydın Boylu, V. Baydar, G. Günay, H. Şahin, & A. F. Ersoy içinde, *Ailelerle Sosyal Hizmet* (s. 255-276). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını.
- Haselwood, C., Koochel, E., & Britt-Lutter, S. (2019). Love and Money: Reducing Stress and Improving Couple Happiness. *Marriage and Family Review*, 55(4), 330-345.
- Liu, Z., Zhong, X., Zhang, T., & Li, W. (2020). Household Debt and Happiness: Evidence from The China Household Finance Survey. *Applied Economics Letters*, 27(3), 1-7.
- Mavili Aktaş, A. (2000). Evlilik Danışması. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 1(10), 53-68.
- Mavili, A. (2015). *Ben ve Ailem*. Konya: Atlas Akademi.
- Nadir, U. (2013). Aile Danışmanlığı Eğitimlerinde Popüler Filmlerin Kullanımı ve Yapısal Aile Terapisi Kuramı ile Dalgaların Prensi Filminin Analizi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 24(1), 129-143.
- Pahl, J. (1983). The Allocation of Money and The Structuring of Inequality within Marriage. *Sociological Review*, 31(2), 237-262.
- Papp, L., Cummings, E., & Goeke-Morey, M. (2009). For Richer, for Poorer: Money as a Topic of Marital Conflict in the Home. *Family Relations*, 58(1), 91-103.
- Parrotta, J. (1996). The Impact of Financial Attitudes and Knowledge on Financial Management and Satisfaction. *The Faculty of Graduate Studies, School of Family and Nutritional Sciences Family Studies*. The University of British Columbia.
- Parrotta, J., & Johnson, P. (1998). The Impact of Financial Attitudes and Knowledge on Financial Management and Satisfaction of Recently Married Individuals. *Journal of Financial Counseling and Planning*, 9(2), 59-75.
- Poduska, B., & Allred, G. (1990). Family Finances: The Missing Link in MFT Training. *The American Journal of Family Therapy*, 18(2), 161-168.
- Ronald, Y. (2013). Introduction to Social Work. Y. Ronald, S. Malar, & P. Laavanya içinde, *Social Work An Introductory Text Book* (s. 3-11). New Delhi: Regal Publications.
- Söylemezoğlu, Ü., Ermiş, Y., Cesur, G., Aktaş, R., & Aktaş, A. (1998, Aralık 28). Ben Olmadan Biz Oluyoruz. *Hürriyet Gazetesi*.
- Şarlak, Z. (2011). *Aile Bütçesi ve Kaynak Yönetimi*. İstanbul: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı.
- Terzioğlu, G. (1981). Malatya İli Kırsal ve Kentsel Alanlarında Yaşayan Ailelerin Ev Yönetimi Biçimi ve Kadının Yönetimdeki Etkinliği Üzerinde Bir Araştırma. *Ekonomik Yaklaşım*, 2(5), 187-202.
- Thompson, N. (2016). *Sosyal Hizmeti Anlamak*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Tuncay, T. (2018). Aile Sosyal Hizmetinde Temel Danışmanlık Yaklaşımları. Ö. Özgür Bayır, G. Çamur Duyan, T. Tuncay, E. Erbay, Y. Genç, & A. H. Şar içinde, *Aile ve Çocukla Sosyal Hizmet* (s. 104-131). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını.
- Ulutaş, E. (2013). Ekonomik Ünite Olara Aile. M. Aydın , & M. Aydın (Dü.) içinde, *Sistemik Aile Sosyolojisi* (s. 335-355). Konya: Çizgi Kitabevi.
- Ünal, S. (2013). Sistemik Aile Tedavisinde Temel Kavramlar. *Türkiye Klinikleri*, 6(1), 32-37.

Zastrow, C. (2014). Sosyal Hizmete Giriş. (D. B. Çiftci, Çev.) Ankara: Nika Yayınları.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Araştırmacıların katkı oranı beyanı / The statement on the contribution ratio of researchers:
Birinci yazar /First author % 35, İkinci yazar/Second author % 35 Üçüncü yazar/Third author % 30
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest is reported by the authors).

Extended Abstract

One of the most important issues in family relations is the management of the family budget. Budget management is an issue that is generally not discussed openly. A poor planning of budget may lead to economic conflicts between couples.

In this sense, it is thought that budget is a sensitive issue affected by individuals' own values and the prejudices of family counselors. This study aimed to examine the views of social work students who are future family counselors on the budget management of married couples.

Research Tools: In this study, the Demographic Information Form and the survey questions developed based on literature review were used as the data collection tools. While developing the survey, the studies of Bartley et al. (2005), Copur and Eker (2014), Copur (2015), and Parrotta (1996) on financial management and budget in marriage were used. The opinions of three experts in the field of social work were obtained, and the survey took its final form based on the recommendations of the experts. The survey was administered online.

Target Population and Sample of the Research: The target population of the study was social work students who studied in different universities in Turkey. The sample of the study was selected using the snowball sampling method. The sample consisted of 342 students who agreed to participate in the research.

Data Collection: The data was collected in April 2020 through a survey created on surveey.com.

Analysis of Data: The data was analyzed with the SPSS 20 program, and the Chi-square test was used for the analysis.

Results: The study revealed that using joint accounts for the preservation of the income facilitates the financial decisions of couples. As the education level of the parents decreases, the rate of a positive response to the statement increases ($p < 0.05$). In addition, when the statement "The fact that couples have joint accounts indicates that their marriage is working." was considered, our study showed that the students whose fathers' education level was higher gave a negative response to this statement ($p < 0.05$).

Our study further revealed that as the education level of parents increased, the rate of a positive response to the statement of "People should continue to keep their money in separate accounts when they get married." increased. The findings showed that the students whose parents had higher education levels supported couples to act independently in budget management. This finding may be attributed to the fact that there may be participants who have grown up in families where women have been involved in working life and have more say in the budget. The literature also suggests that behaviors related to financial management are learned in the family and carried to the future, therefore it is emphasized that it is important for the parents to be conscious (Gönen & Özmete, 2007: 68).

While 60.5% of the participants stated that a couple's having a joint account for their money facilitates financial decisions (Table 1), 50.9% of the participants stated that a couple's having a joint account for their money does not indicate that their marriage is working (Table 2). Thus, our study showed that according to the participants, having a joint account facilitates financial management, but it has no effect on the marital relationship. One study conducted with married couples in Turkey reached similar findings. The participants stated that having a joint account makes it easier for couples to make financial decisions, but the joint account does not affect their marital commitment (Copur & Eker, 2014: 692). However, various studies also suggest a positive relationship between financial management and marital satisfaction (Dew & Xiao, 2013: 15-16; Copur, 2015: 28).

The majority of the participants (61.1%) reported that married couples should keep some of their money in a joint account and some of it in a separate account (Table 4). This finding corresponds with the finding that the majority of the participants (76.3%) gave the response "joint account and separate account for each spouse" to the question of "How do you think couples should manage their bank accounts?". Also, as seen in Table 3, the distribution of "yes", "no" and "undecided" responses to the statement of "When people get married, they should continue to keep their money in separate accounts." is very close to each other (33.3% yes, 32.2% no and 34.5% undecided). It is seen that the majority was undecided, and they did not support full individuality. When the findings regarding these three questions are evaluated together, it can be stated that the participants were aware of the balance of individuality and freedom in marriage. However, another point that draws attention here is that 60.5% of the participants stated that using a joint account facilitates financial decisions (Table 1). The majority of the participants supported the joint account, but at the same time, they found it more appropriate to have a separate account for each spouse. In a study conducted with married couples, similar findings were obtained, and 40.4 percent of the participants stated that it is easier to make financial decisions when couples have a joint bank

account, while 41.1 percent of the participants preferred separate accounts for each spouse (Copur & Eker, 2014: 683). This finding corresponds with the findings of the present study.

The majority of the participants (94.2%) chose the response "yes" to the statement of "As spouses plan their material/monetary goals, they should discuss this together regularly". The literature suggests that couples need to plan their budget by talking about financial issues frequently for marital satisfaction. When they do this, monetary stress decreases and happiness in the relationship increases. Nevertheless, the issue of money and budget is considered to be a taboo between couples and is among the most difficult topics to talk about (Britt, Huston, & Durband, 2010: 50-53; Coelho, 2014: 83; Grobbelaar & Alsemgeest, 2016: 280). For this reason, family counselors should have a high level of awareness of the budget issue (Haselwood, Koochel, & Britt-Lutter, 2019: 343). An important finding of the present study is that family counselor candidates have this awareness.

93.6% of the participants gave a negative response to the statement of "Whoever contributes more to the family economy should have a greater influence on economic decisions". In addition, 87% of the participants gave a negative response to the statement of "Children should think that the father is in charge of money". Studies conducted within the context of gender revealed that in the past, when women were not active in the working life, men who brought money to home were more likely to plan the budget issue alone. However, with their involvement in working life and taking joint responsibility in generating income, now women have a greater say in the family budget, but they still take more responsibility in housework duties than men, and their traditional duties continue (Aydiner Boylu & Terzioğlu, 2007: 93; Coelho, 2014: 83-88; Çopur & Şafak, 2003: 9; Grobbelaar & Alsemgeest, 2016: 280; Terzioğlu, 1981: 197).

74% of the participants gave a negative response to the statement of "If my spouse and I cannot agree on financial matters in the future, I will make the final decision and explain the reasons later". The independent decision of one of the spouses on an issue that will affect the other poses a danger that a small problem related to the budget issue may become more complex in the future. For this reason, the opinions of the participants on this issue are considered important.

The statements on gender were directed to the participants to reveal the meaning of being a woman and a man and duties of genders within social norms, beyond being a woman and a man as gender. The responses of the participants showed that they have a high level of awareness on gender and gender equality.

Journal of Social Sciences of Mus Alparslan University

anemon

Derginin ana sayfası: <http://dergipark.gov.tr/anemon>

Araştırma Makalesi • Research Article

Doğu Anadolu Karstik Alanı İçerisinde Oluşum ve Gelişiminde Tektonizmanın Yön Verdiği Bir Saha: Pervari (Siirt) Karstik Platosu

An Area Directed By Tectonism in the Formation and Development in the Eastern Anatolia Karstic Area: Pervari (Siirt) Karstic Plateau

Kemal KIRANŞAN*

Öz: Pervari (Siirt) Karstik platosu, Doğu Anadolu Karstik Bölgesi'nin kıvrımlı kuşak karst alanı içerisinde yer alır. Pervari (Siirt) karstik platosunda karstlaşma ile tektonizma arasında çok önemli ilişkiler vardır. Bu çalışmanın amacı, Pervari (Siirt) karstik platosunda karstlaşma ile tektonizma arasındaki ilişkileri ortaya koymaktır. Bunun için jeoloji ve topoğrafya haritaları, diri fay haritaları, sayısal yükselti modeli, deprem kataloğu verileri, Corine (2018) verileri, meteorolojik veriler, NDVI (Normalized difference vegetation index) verileri, Google Earth görüntüleri ve saha çalışması verileri kullanılmıştır. Verilerin değerlendirilmesinde Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) ile jeomorfolojik yöntemler kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda Pervari ilçesinin güneybatı kesiminde bulunan platoluk alanda karstlaşmanın çok iyi geliştiği buna karşın güneydeki yüksek dağlık alanda ise elverişsiz şartlardan dolayı karstlaşmanın daha zayıf olduğu ortaya çıkmıştır. Yine bu her iki alanda karstik şekillerin uzanımı ile tektonik hatların uzanımı arasında paralelliğin bulunması ve bu sahada çok sayıda morfofotektonik şekillerin (basınç sırtı, fay dikliği, asılı vadi, çizgisel vadi) oluşmuş olması bu alanda karstlaşmanın ve morfolojinin tektonizmanın denetiminde geliştiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca çalışma alanında bulunan akarsuların uzanış doğrultularının sahanın güneyinde bulunan sağ yanallı Kozluk-Narlı Fayı'nın uzanım doğrultuları ile uyumlu olması ve bu akarsuların üzerinde çok sayıda sağ yanallı ötelenmelerin bulunması, çalışma alanında Kozluk-Narlı fayının tek bir kol halinde olmayıp bir fay zonu halinde bulunduğunu ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: Pervari, Karstik Plato, Doğu Anadolu, Tektonizma, Karstlaşma

Abstract: The Pervari (Siirt) Karst plateau is located within the folded belt karst area of the Eastern Anatolia Karst Region. There are very important relationships between karstification and tectonism in the Pervari (Siirt) karst plateau. The aim of this study is to reveal the relationships between karstification and tectonism in the Pervari (Siirt) karst plateau. For this, geology and topography maps, active fault maps, digital elevation model, earthquake catalog data, Corine (2018) data, meteorological data, NDVI data, Google Earth images and fieldwork data were

* Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Bingöl

ORCID: 0000-0002-6024-4571 kkiransan@bingol.edu.tr

Cite as/ Atıf: Kıransan, K. (2022) Doğu Anadolu karstik alanı içerisinde oluşum ve gelişiminde tektonizmanın yön verdiği

bir saha: Pervari (Siirt) karstik platosu. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(3), 1399-1422

<http://dx.doi.org/10.18506/anemon.1130651>

Received/Geliş: 14 Jun/Haziran 2022

Accepted/Kabul: 30 November/Kasım 2022

Published/Yayın: 30 December/Aralık 2022

e-ISSN: 2149-4622. © 2013-2022 Muş Alparslan Üniversitesi. TÜBİTAK ULAKBİM DergiPark ev sahipliğinde. Her hakkı saklıdır. <http://dx.doi.org/10.18506/anemon.xxxxx>

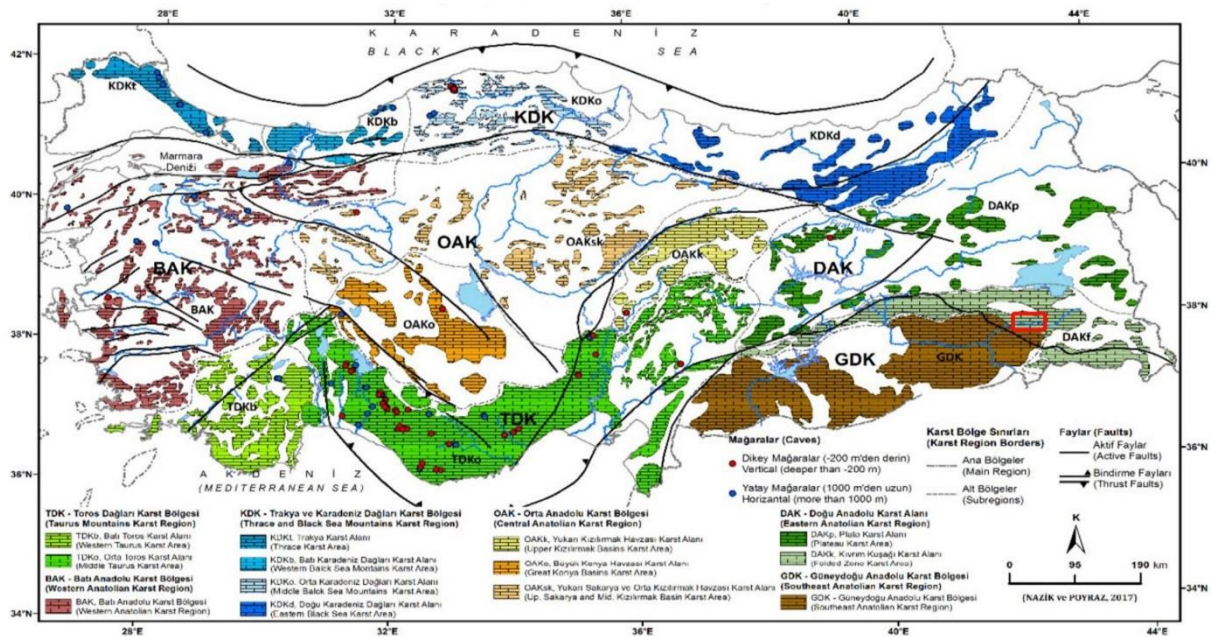
used. Geographic Information Systems (GIS) and geomorphological methods were used in the evaluation of the data. As a result of the study, it has been revealed that karstification is very well developed in the plateau area in the southwestern part of Pervari district, whereas karstification is weaker in the high mountainous area in the south due to unfavorable conditions. Again, in these two areas the parallelism between the extension of karstic shapes and the extension of tectonic lines and the formation of many morphotectonic shapes (pressure ridge, fault steepness, hanging valley, linear valley) reveal that karstification and morphology in this area developed under the control of tectonism. In addition, the direction of the rivers in the study area is compatible with the extension lines of the right-lateral Kozluk-Narlı Fault in the south of the field and the presence of many right-lateral offsets on these rivers, revealed that the Kozluk-Narlı fault is not a single branch but a fault zone in the study area.

Keywords: Pervari, karst plateau, Eastern Anatolia, tectonism, karstification

Giriş

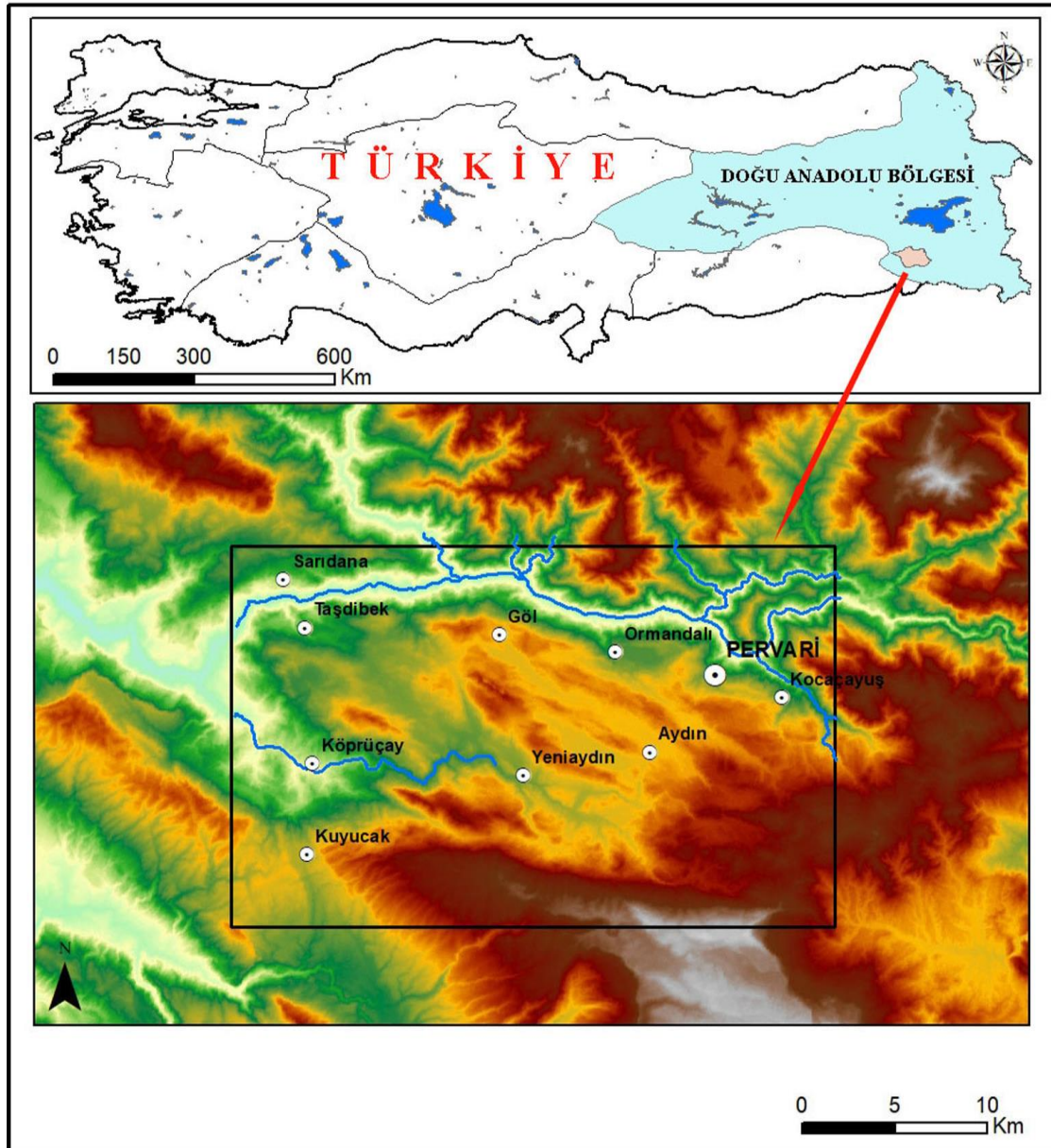
Türkiye’de karstlaşmanın yoğun olarak geliştiği Toroslar kuşağında karstlaşma üzerinde litolojik ve iklim faktörlerinin dışında tektonizma faktörleri (orojenez, epirojenez, faylanma) de çok etkin durumdadır (Erinç, 2010). Taşın doğal oluşumuna bağlı çatlak veya yarıklar ile tektonizmanın eseri olan kırılmalar, kıvrılmalar ve bir tarafa eğimlenmeler karstlaşmayı etkileyen önemli faktörler arasındadır. Diğer taraftan karstlaşmaya yön veren önemli unsurlardan biri, tektonizmadır. Tektonik faktörlerden etkili olan faylardır. Özellikle doğrultu atımlı faylar, karstlaşmanın oluşumunda ve gelişim yönlerinde çok etkili olmaktadır. Flüvyo-karstik şekiller, dolinler, uvalalar ve polyelerin uzanımları üzerinde belirleyici olmaktadır (Pekcan, 1999). Anadolu’da Neotektonik süreçlerin oluşturduğu düşey doğrultulu yapısal hareketler ve faylar, Türkiye karstının oluşum ve gelişiminde çok önemli etkilerde bulunmuştur. Karstlaşma açısından uygun olan sahalarda fay hatları erimenin hızlanması açısından zayıf direnç zonları oluşturarak karstlaşmanın derinlere ulaşmasına imkan sağlamaktadır.

Çalışma alanı karstik olarak, Toridler tektonik birliği içerisinde bulunan Permien, Jura ve Kretase yaşlı karbonatlı kayaların bulunduğu Doğu Anadolu Karstik Bölgesi’nde yer alır. Bu saha Orta Miyosen’de gerçekleşen kıta-kıta çarpışması (Şengör, 1980) ve onun ardından gerçekleşen tektonik süreçlerin sonucu olarak sıkışmaya ve yükselmeye devam etmektedir. Doğu Anadolu Karstik Bölgesi, plato karstik alanı ve kıvrımlı kuşak karst alanı olmak üzere 2 bölüme ayrılmaktadır (Nazik ve Tuncer, 2010). Çalışma alanı karstlaşma ve karstik şekiller açısından kıvrımlı kuşak karst alanı içerisinde yer almaktadır (Şekil 1).

Şekil 1. Türkiye'nin Karstik Bölgeleri Haritası (Nazik ve Tuncer, 2010).

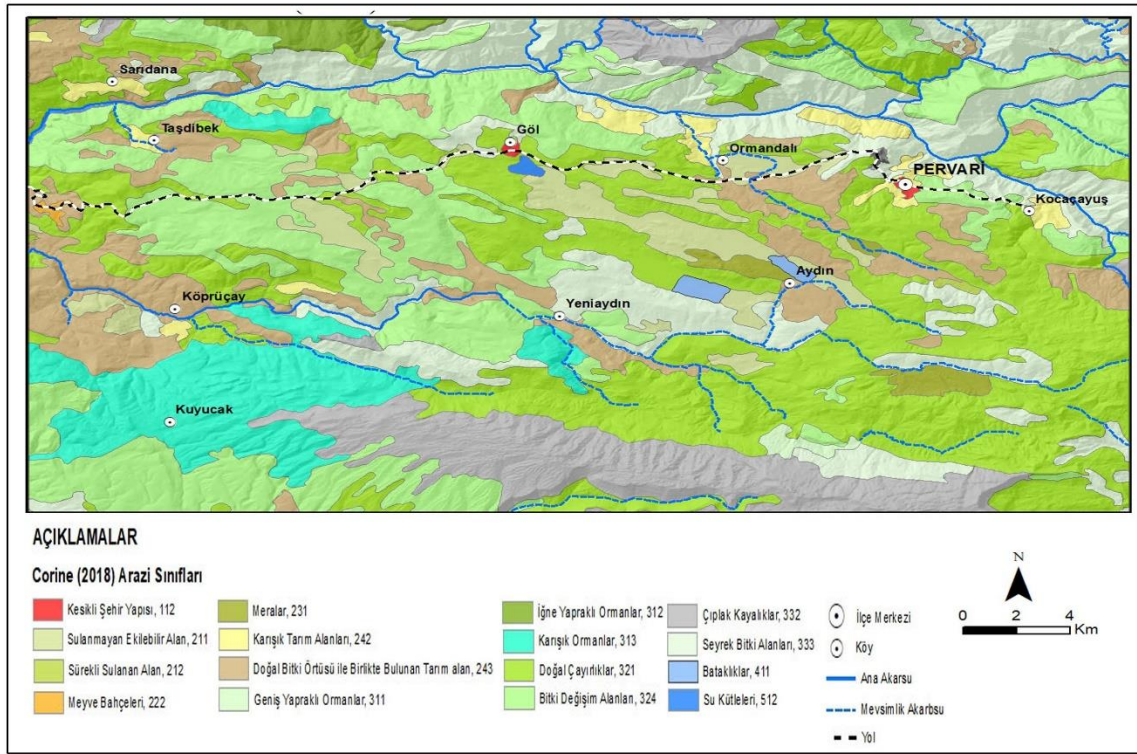
Çalışma alanının aktif tektonik açısından Bitlis-Zagros Bindirme Zonu içerisinde bulunması Üst Miyosen-Pliyosen yaşlı yatay ve dikey hareketlerinden etkilenmesine neden olmuştur. Bu durum çalışma alanında bulunan Paleozoyik yaşlı mermerler ve Paleojen yaşlı kireçtaşlarında çatlak sistemleri ve zayıf direnç hatlarının oluşmasına neden olmuş ayrıca karstik taban seviyesi ile morfolojik taban seviyesi arasında farklılık oluşturarak karstlaşmayı hızlandırmıştır (Ternek, 1953; Aktürk, 1985). Pervari, Siirt ilinin doğusunda yer alan bir ilçe olup, Siirt merkezine 90 km uzaklıktadır. Siirt'in Baykan, Kurtalan ve Tillo ilçeleri Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Dicle Bölümü içinde yer alırken; Şirvan, Erüh ve Pervari ilçeleri ise Doğu Anadolu Bölgesi'nin Hakkari Bölümü sınırları içerisinde bulunur. 2015 verilerine göre Pervari ilçesinde 33505 kişi yaşamaktadır. Çalışma alanı, Pervari ilçesinin güney ve batı kesimlerine karşılık gelmektedir (Şekil 2).

Şekil 2. Pervari (Siirt) Karstik Platosunun Lokasyon Haritası

Şekil 4. Pervari (Siirt) Karstik Platosunun Arazi Kullanım Haritası

Tablo 1. Pervari (Siirt) Karstik Platosunun Arazi Kullanım Sınıfları

Corine (2018) Arazi Örtüsü Sınıfları	Alan (km ²)	Oran (%)
Karayolları, Demiryolları	0	0
Sulanmayan Ekilebilir Alan	28	4
Sürekli Sulanan Alan	0	0
Meyve Bahçeleri	1	0
Meralar	6	1
Karışık Tarım Alanları	12	2
Doğal Bitki Örtüsü ile Birlikte Bulunan Tarım alan	72	10
Geniş Yapraklı Ormanlar	2	0
İğne Yapraklı Ormanlar	6	1
Karışık Ormanlar	49	7
Doğal Çayırıklar	197	28
Bitki Değişim Alanları	148	21
Çıplak Kayalıklar	57	8
Seyrek Bitki Alanları	118	17
Bataklıklar	2	0
Su Kütelleri	1	0

Materyal ve Yöntem

Bu çalışmada literatür verileri, 1/100.000 ölçekli basılı jeoloji haritaları, 1/250.000 ölçekli basılı diri fay haritaları, 1/25.000 ölçekli sayısal ve basılı topografya haritaları, 10x10 m çözünürlüklü Sayısal Yükselti Modeli, deprem kataloğu verileri, Corine (2018) verileri, meteorolojik veriler, NDVI verileri, Google Earth görüntüleri ve saha çalışması verileri kullanılmıştır. Verilerin değerlendirilmesinde Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) ile jeomorfolojik yöntemler birlikte kullanılmıştır. Sahanın jeoloji, jeomorfoloji, eğim, fiziki harita, arazi kullanım haritası ve nehir atımları haritalarının çiziminde CBS yazılımları (Arcgis, Global Mapper) ve grafik yazılımlarından (Adobe photoshop) faydalanılmıştır. 1/100.000 ölçekli ve 1/250.000 ölçekli jeoloji ve diri fay haritaları CBS yardımıyla sayısallaştırılarak sahanın jeoloji haritası oluşturulmuştur. 1/25.000 ölçekli basılı topografya haritaları taranarak CBS ortamına aktarılmış ve daha sonra koordinatlandırılmıştır. Koordinatlandırılan haritalar üzerinde yer alan izohips, akarsu, yerleşme gibi veriler sayısallaştırılmıştır. Sayısallaştırılan izohipsler Arcgis programında 10x10 m çözünürlük Sayısal Yükselti Modeline dönüştürülmüş ve bu veriden de kabartma haritası elde edilmiştir. Sahanın jeomorfoloji haritasının çiziminde topografya, kabartma, eğim haritaları ve arazi gözlemlerinden elde edilen veriler kullanılmıştır. Çalışma sahasında karstlaşma ile tektonizma arasındaki ilişkinin ortaya konulmasında literatürde yer alan tektonik jeomorfoloji bilgileri ile saha tecrübelerinden elde edilen bilgiler birlikte kullanılmıştır. CBS verileri ve teknikleri ile jeomorfolojik bilgi ve becerilerle elde edilmiş bulgular, saha çalışmaları ile yerinde incelenmiştir. Böylece elde edilmiş bulguların doğruluğu sahada tespit edilmeye çalışılmıştır. Saha gözlemleri ile elde edilen bulgular önceki bulgularla birlikte değerlendirilerek çalışmanın sonuçları ortaya konulmuştur.

Bulgular

1. Pervari (Siirt) Karstik Platosunda Karstlaşmayı Etkileyen Faktörler

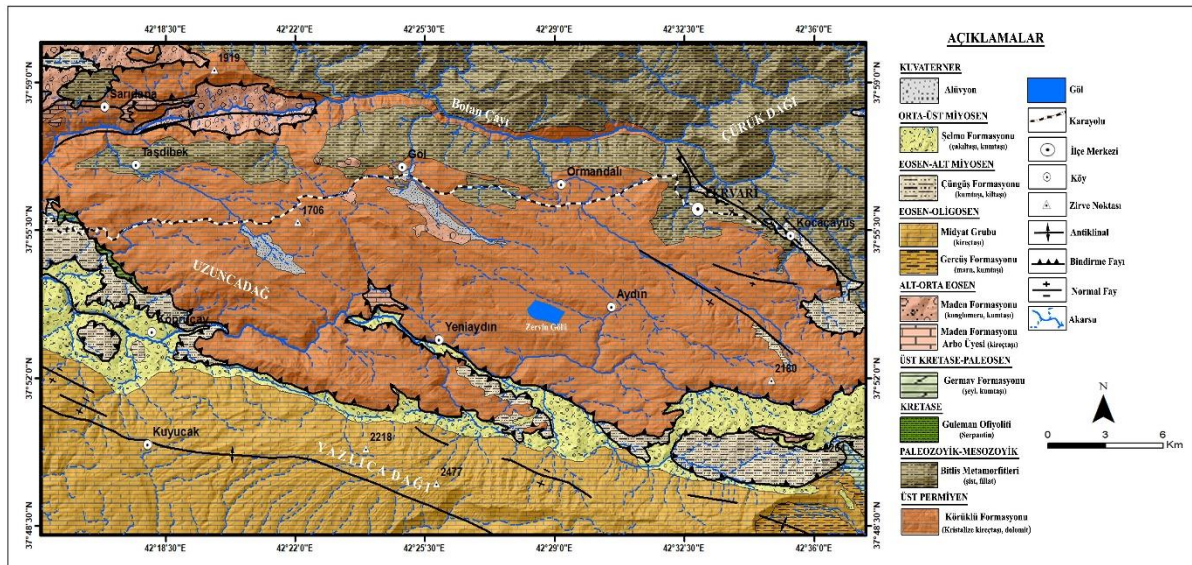
Herhangi bir sahada kireçtaşı, dolomit, mermer, jips ve tebeşir gibi eriyebilen kayaçların karbonikasitli suların etkisi ile çeşitli şekilleri oluşturabilmesi için bazı koşulların bir arada olması gerekir. Bu koşullar jeoloji (litoloji- tektonik), jeomorfoloji (yükselti, eğim), iklim (sıcaklık, yağış) ve bitki örtüsü gibi faktörlerden oluşur.

1.1. Jeolojik Faktörler

Bir sahada karstlaşmanın olabilmesi için öncelikle o bölgede çeşitli eriyebilen kayaçların (kireçtaşı, jips, dolomit, mermer v.b) bulunması gerekir. Eriyebilen kayaçlardan özellikle kalın ve yoğun kireçtaşı ($CaCO_3$) üzerinde makro ve mikro şekiller çok yaygın şekilde oluşabilmektedir (Pekcan, 1999). Ayrıca kayacın geçirgenlik durumu, içindeki kil oranı, kireçtaşının saflığı gibi litolojik faktörler de karstlaşma üzerinde etkili olmaktadır. Bununla birlikte tabakaların duruşu, faylanma, diyaklaz sistemleri ve zayıf direnç hatları gibi tektonik faktörler de karstlaşmanın oluşum ve gelişim üzerinde önemli oranda etkili olmaktadır (Erinç, 2010).

Çalışma alanının litolojik özelliklerine baktığımızda sahanın yaşlı kayaçlarını Paleozoyik-Mezozoyik yaşlı Bitlis Metamorfitlelerine ait şist ve fillatlar ile Bitlis Metamorfitleri içerisinde değerlendirilen Permiyen yaşlı Körüklü Formasyonu meydana getirir. Körüklü Formasyonu, kristalize kireçtaşı, mermer ve az oranda kalkıştlerden oluşur. Çalışma alanında yaklaşık olarak 400 m'lik bir kalınlığa sahiptir (MTA, 2007). Bitlis Metamorfitlelerine ait şist ve fillatlar, çalışma alanının daha çok kuzey ve kuzeydoğu kesimlerinde; Körüklü Formasyonu ise sahanın daha çok orta kesimlerini doğu-batı doğrultusunda kaplamaktadır (Şekil 5). Çalışma alanında karstlaşmanın en iyi geliştiği kayaç grubunu kristalize kireçtaşı, mermer ve kalkıştlerden oluşan Körüklü Formasyonu meydana getirir. Bu formasyon üzerinde mikro şekillerden lapyalardan makro şekiller olan dolin, uvalar, polye, karstik boğazlara kadar çok çeşitli şekiller oluşmuştur.

Şekil 5. Pervari (Siirt) Karstik Platosunun Jeoloji Haritası (MTA 1/100.000 ölçekli M48 ve M49 jeoloji paftalarından değiştirilerek hazırlanmıştır).

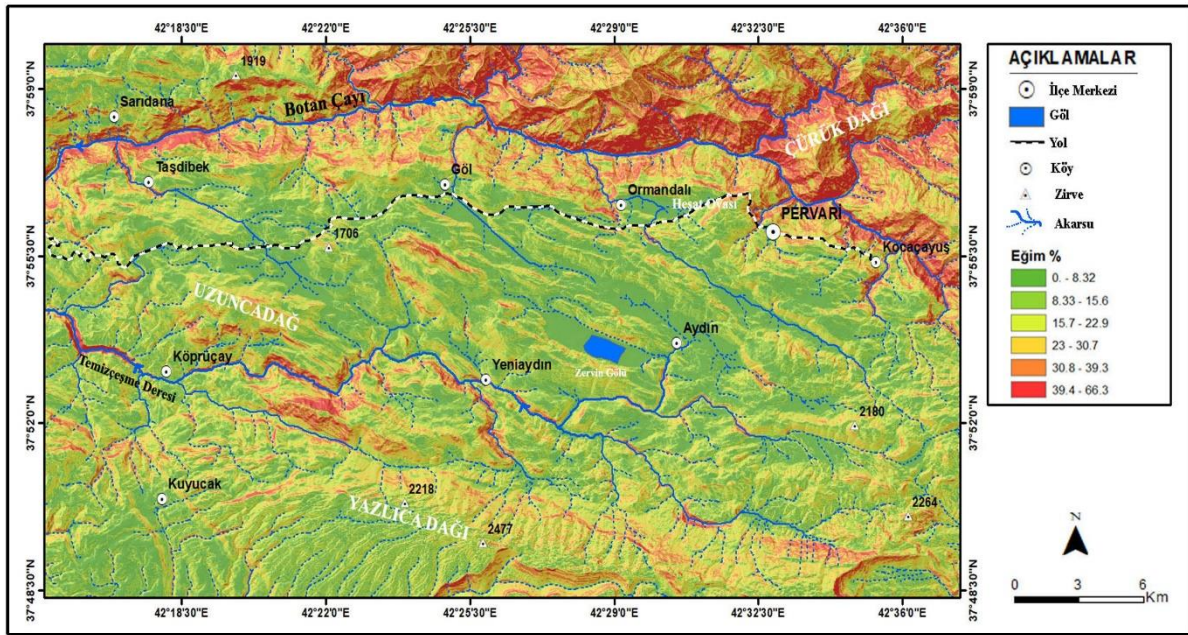
Çalışma alanında Bitlis Metamorfileri tarafından tektonik olarak örtülen birimler, Üst Kretase-Paleosen yaşlı Guleman Ofiyoliti ve Germav Formasyon'ndan meydana gelir. Bunlardan Guleman Ofiyoliti, serpantin ve diyabaz gibi ultrabazik kayalardan oluşur. Germav Formasyonu ise marn ve şeyl gibi sedimanter kayalardan meydana gelir (MTA, 2007) Bu iki formasyon da çalışma alanında çok sınırlı sahalarda yüzeyleir. Çalışma alanında yüzeyleenen bir diğer birim Maden Formasyonu ve onun Arbo Üyesidir. Genellikle volkano-sedimanter kayalardan oluşan birim, Bitlis Metamorfileri üzerinde açışal uyumsuz olarak bulunur. Kalınlığı 2000 m civarında olup, yanal yönde çok sık değişim gösterir. Alt-Orta Eosen yaşında olup, sığ deniz-derin deniz ortamında çökelmıştır (MTA, 2007). Çalışma alanının kuzeybatı kesimlerinde çok sınırlı alanlarında yüzeyleir. Bu formasyon üzerinde Eosen-Oligosen yaşlı uyumsuz olarak Midyat Grubu'na ait kireçtaşı ve yine bu grup içinde değerlendirilen Gercüş Formasyonu bulunur. Güneydoğu Anadolu Otoktonu'nda genelde Eosen yaşlı karbonatlarla temsil edilen değişik alanlarda farklı kireçtaşı fasiyesleri gösterir. Tabanında konglomera, kumtaşı, kiltası, siltaşı gibi karasal kırıntılarla temsil edilen Gercüş Formasyonu bulunur (MTA, 2007). Çalışma alanının güney kesimlerinde geniş bir alanda yüzeyleenen Mardin Grubu'na ait kireçtaşları üzerinde karstik şekillerden daha çok lapyva ve dolinler gelişmiştir. Bu formasyonun yüzeyleendiği alanda ortalama yükseltinin 2000 m'nin üzerinde olması sıcaklık şartlarının düşük olmasına neden olmuş ve bunun sonucunda da uvala ve polye gibi makro karstik şekiller pek fazla gelişmemiştir.

Çalışma alanında bulunan bir diğer formasyon, Bitlis-Pötürge-Malatya Napları ile Güneydoğu Anadolu Otoktonu arasında konumlanan ve Eosen-Alt Miyosen döneminde çökelmış çoğunlukla kırıntılı kayalardan oluşan Çüngüş Formasyonudur. Kumtaşı ve şeyllerden oluşan birimin kalınlığı yaklaşık olarak 1500 m olup, bu birim derin deniz ortamında çökelmıştır (MTA, 2007). Çalışma alanında sahanın batı kesimleri ile güneydoğu kesimlerinde yüzeyleenmektedir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde otokton kaya birimlerini temsil eden Güneydoğu Anadolu Otoktonu, Arap Platformu'nun kuzey kısmına karşılık gelmektedir. Çalışma alanında Güneydoğu Anadolu Otoktonu'na ait en son birim, Orta-Üst Miyosen yaşlı Şelmo Formasyonu'dur. Konglomera, kumtaşı, şeyl, miltaşı ve çamurtaşı araldanmasından oluşan birim, 1400 m civarında bir kalınlığa sahiptir (MTA, 2007). Çalışma alanının güney kesimlerinde doğu-batı doğrultusunda bir şerit halinde uzanış gösterir. Çalışma alanında tüm otokton ve allokton birimler Kuvaterner yaşlı alüvyonlar tarafından uyumsuz olarak örtülmektedir.

Kayaç oluşumuna bağlı olarak oluşmuş çatlak veya yarıklar ile tektonizma sonucu meydana gelen kırılmalar, kıvrılmalar, bir tarafa doğru eğimlenmeler karstlaşmayı etkileyen unsurlardır. Anadolu'da Alp kıvrım kuşağı içinde yer alan ve eriyebilen kayaçların olduğu dağlık kuşaklarda genç tektonik hareketlerin etkisiyle çok sayıda faylanmalar ve diyaklaz sistemleri meydana gelmiştir. Özellikle kalın ve kıvrımlanmış kireçtaşları üzerinde çok sayıda çatlaklar oluşabilmektedir (Pekcan, 1999). Çalışma alanının tektonik ünitelerini, bindirme fayları, antiklinaller, düşey atımlı faylar ve doğrultu atımlı faylar meydana getirmektedir (Şekil 6). Sahada bulunan en önemli bindirme fayı, Güneydoğu Anadolu Aktif Bindirme Fay Zonu'dur. Bu fay zonu, sahanın güney kesimlerinde doğu-batı doğrultusunda uzanış gösterir. Bu sahada Permiyen yaşlı Körüklü Formasyonu'na ait kristalize kireçtaşı ve mermerler, daha genç olan Eosen ve Miyosen yaşlı birimler olan kumtaşı, çakıltası ve kıltaşı gibi sedimanter kayaçların üzerine gelerek bindirme fayının oluşumuna neden olmuştur. Bir diğer bindirme zonu ise sahanın kuzeybatı kesimlerinde olup, burada yine Permiyen yaşlı kristalize kireçtaşı ve mermerler, daha genç olan Eosen yaşlı konglomera ve kumtaşları üzerine bindirmiştir. Çalışma alanında antiklinaller daha çok sahanın batı ve güney kesimlerinde yer alır. Batı kesiminde bulunan antiklinaller, doğu-batı doğrultulu olup, çok fazla bir uzanış göstermezler. Güney kesimde yer alan Yazlıca Antiklinali ise yine doğu-batı doğrultu bir uzanışa sahip olup sahanın batısında başlayıp güneydoğusuna kadar uzanış gösterir. Düşey atımlı faylar ise çalışma alanının daha çok doğu kesimlerinde yayılış gösterir ve kısa boylu faylardan meydana gelmektedir. Çalışma alanında yer alan bir diğer tektonik birim ise doğrultu atımlı faylardır. Bu faylar, Maden Tetkik Arama Genel Müdürlüğü (MTA) tarafından yapılan 1/100.000 ölçekli jeoloji haritalarında yer almamaktadır. 1/250.000 ölçekli Türkiye Diri Fay Haritası Cizre paftasında ise Güneydoğu Anadolu Bindirme Fayı'nın bir kısmı Uzuncadağı'nın güneydoğu kesimlerinde sağ yanal doğrultu atımlı fay olarak gösterilmiştir. Yine bu sahanın güneyinde de kısa boylu sağ yanal atımlı faylar işaretlenmiştir (Şekil 6).

1.2. Jeomorfolojik Faktörler

Karstlaşmayı etkileyen jeomorfolojik faktörler, eğim, yükselti, karst taban seviyesi, yarılmışlık derecesi ve morfolojik ünite gibi faktörlerdir. Çok kuvvetli yamaç eğimleri sızmayı ve karstlaşmayı zorlaştırabilir ve hatta tümüyle engel olabilir. Buna karşılık az eğimli veya düz yüzeyler sızmayı geniş ölçüde kolaylaştırarak karstlaşmaya olanak sağlar (Erinç, 2010). Çalışma alanının eğim değerlerine bakıldığında özellikle karstlaşmanın iyi geliştiği saha Pervari ilçesinin güneybatı kesimlerindeki platoluk saha olup, burada eğim değerleri 0° ile 14° (% 0-22) arasında değişmektedir. Özellikle eğimin 0° ile 6° (% 0-8) arasında olduğu bu sahada polye, uvala ve dolin gibi belirgin karstik şekiller oluşmuştur. Eğim değerlerinin biraz daha yüksek olduğu sahalarda 10° ile 18° (% 15-30) arasında olan sahalarda ise daha mikro karstik şekillerden lapyra türleri gelişmiştir (Şekil 6).

Şekil 6. Pervari (Siirt) Karstik Platosunun Eğim Haritası

Herhangi bir sahada karstlaşmanın gelişebilmesi için karstlaşmaya uğrayan sahanın taban seviyesinden yeterli derecede yüksek olması gerekir. İdeal karstik şekiller deniz seviyesinde çok yüksek olan sahalarda gelişebilmektedir (Erinç, 2010). Çalışma alanında yükselti değerleri 600 m ile 2900 m arasında değişmektedir. Sahada yükselti ile karstik şekiller arasındaki ilişkiye bakıldığında ideal karstik şekiller olan polye, dolin, uvala ve lapyra gibi şekiller daha çok 1200 m ile 2250 m yükseltileri arasında dağılım göstermektedir. Yükseltinin 2500-2900 m arasında değiştiği Yazlıca Dağı'nın yüksek kesimlerinde ise yükseltiye bağlı olarak sıcaklık şartlarının düşmesi sonucunda küçük dolinler ve lapyra şekilleri daha yaygın olarak görülmektedir (Şekil 3). Karstlaşmanın derinliğini ve gelişimini belirleyen karst taban düzeyi, karst morfolojisinde önemli bir faktördür. Karbonatlı kayaların altında veya aralarında bulunan litolojik olarak geçirimsiz formasyonlar, karst taban düzeyini oluştururlar. Flüvyal aşınım, yerel veya daimi taban düzeyine bağlı olarak gelişim gösterdiği halde, karstik erime, bu düzeylere bağlı değildir. Bu düzey morfolojik taban düzeyinin altında veya üstünde bulunabilir (Nazik, 1992). Çalışma alanında karstik şekillerin geliştiği kayalar gruplarına bakıldığında bunlardan Permian yaşlı kristalize kireçtaşı ve mermerlerden oluşan Körüklü Formasyonu'nun kalınlığı 400 m civarındadır. Yine Eosen-Oligosen yaşlı Midyat Grubuna ait kireçtaşlarının kalınlığı ise 1000 m civarındadır. Sahada karstlaşmanın geliştiği karbonatlı kayaların kalınlığı yüksek olup bunlar altında yer alan geçirimsiz tabakalar ise daha derinlerde yer almaktadır. Bu durum ise karstik taban seviyesinin derinlerde olduğunu göstermektedir.

Karstik sahaların sürekli olarak su geçiren akarsu vadileri ile derin bir şekilde yarılmış olması karstlaşmayı kolaylaştıran bir özelliktir. Bu durumda kireçtaşı yüzeyi ile karst taban seviyesi arasında yeterli derecede yükselti farkı bulunduğu gibi erime ürünleri de yeraltı suyu tarafından kolaylıkla akarsulara aktarılır ve uzaklaştırılır (Erinç, 2010). Çalışma alanında yarılmışlık derecesine bakıldığında özellikle sahanın kuzeyinde doğu-batı doğrultusunda akış gösteren Botan Çayı sahada çok derin kanyon vadiler oluşturmakta ve bu durum karstlaşmayı hızlandırmaktadır. Ayrıca sahanın güneyinde yer alan Temizleşme Deresi ve ona bağlı kolların olduğu sahada akarsular derin vadiler ve boğazlar oluşturmaktadır. (Şekil 8). Karstlaşma açısından en uygun morfolojik birimler, derin vadilerle yarılmış yüksek kireçtaşı platolarıdır. Bu tür sahalarda yatay yapı ve çok kalın kireçtaşı depolarının üzerinde uzanan yapı platformları veya yapı platoları olabilecekleri gibi kıvrımlı sahalarda yükselmiş ve vadilerle

yarılarak plato özelliği kazanmış eski aşınım yüzeyleri de olabilirler (Erinç, 2010). Çalışma alanında karstlaşma açısından en uygun morfolojik ünite, sahanın orta kesimlerinde bulunan platoluk sahaya karşılık gelir. Bunun dışında sahanın kuzeybatı kesimlerinde bulunan plato alanı ile yine sahanın güneyinde yer alan yüksek dağlık saha karstlaşmanın geliştiği morfolojik ünitelere örnek olarak verilebilir.

1.3. Klimatik Faktörler

İklim, yağış süresi, yağış şiddeti, sıcaklık şartları v.b. gibi doğrudan doğruya etkileri yanında, bitki örtüsünün özelliğini, bitkilerin yaşamsal aktivitelerinin şiddetini ve toprak şartlarını belirlemek yoluyla dolaylı bir şekilde karstlaşma üzerinde etkiler göstermektedir (Erinç, 2010). Karstlaşmanın gelişimi, iklimin özelliğine göre değişiklikler gösterir. Bu durum üzerinde, kalkerli çözen suyun ısı önemli bir rol oynar. Sanıldığı aksine, soğuk sular, sıcak sulara nazaran daha fazla CO₂ içerirler (Pekcan, 1999). Çalışma alanı, Güneydoğu Anadolu Bölgesi ile Doğu Anadolu Bölgesi arasında geçiş noktasında yer alır. İklim özellikleri olarak da bu iki bölgenin iklim özelliklerinin bir karma özelliğini yansıttığı söylenebilir. Öztürk, (2019) tarafından yapılan iklim tipi hesaplamalarında Siirt ve Hakkari illerinin iklim verileri kullanılmıştır. Bu çalışmaya göre De Martonne-Gottman indeksine göre Siirt ve Hakkari, yarı kurak-nemli iklim özelliği göstermektedir. Ayrıca Erinç indisine göre Siirt, yarı kurak; Hakkari ise yarı nemli bir iklim özelliğine sahiptir. Çalışma alanı ve çevresinin sıcaklık ve yağış şartlarının belirlenmesi için Siirt ve Pervari istasyonunun verileri kullanılmıştır. Bu verilere göre Pervari istasyonunun yıllık sıcaklık ortalaması 12.5°C ve aylık toplam yağış ortalaması ise 728.4 mm'dir (Tablo 2-3, Şekil 7).

Tablo 2. Siirt ve Pervari İstasyonlarının Yıllık Sıcaklık Ortalama Değerleri

İstasyon Adı	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	Ort. (°C)
Siirt (1950-2019)	1.8	5.1	9.1	14.1	18.5	26.2	30.3	30.2	26	17.8	10.6	4.5	16.1
Pervari (1965-1993)	0.7	0.4	4.6	10.2	15.6	21.2	26.8	26.5	21.9	14.5	7.3	1.8	12.6

(Kaynak: Meteoroloji Genel Müdürlüğü Verileri)

Tablo 3. Siirt ve Pervari İstasyonlarının Aylık Toplam Yağışların Ortalama Değerleri

İstasyon Adı	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	Top. (mm)
Siirt (1939-2020)	95.1	98.4	112.6	105.6	63.5	9.2	2.7	1.7	6.9	50.3	81.9	94.9	722.8
Pervari (1965-1993)	71	76.9	108.7	112.4	79.8	14.7	5.8	5.3	11.4	72.2	83.7	86.1	728

(Kaynak: Meteoroloji Genel Müdürlüğü Verileri)

Şekil 7. Pervari İstasyonunun Sıcaklık ve Yağış Grafiği

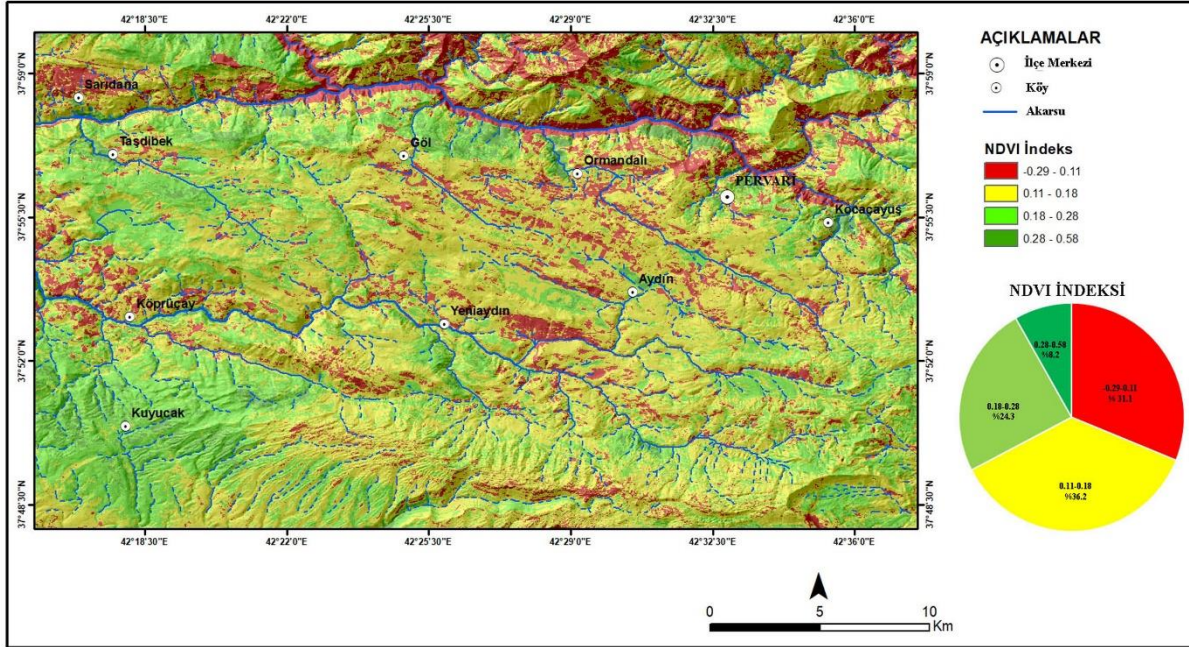
Çalışma alanında karstlaşma ile iklim arasındaki ilişkiye bakıldığında, sahada özellikle Pervari ilçesinin güneybatı kesimlerinde polye, uvala, dolin, lapyra ve mağara gibi karstik oluşumların yoğun olarak bulunması buralarda karstlaşmanın önemli oranda gerçekleştiğini göstermektedir. Özellikle yıllık sıcaklık ortalamasının ve aylık toplam yağış değerlerinin uygun olması bu sahada karstlaşmanın hızlanmasını sağlamıştır. Ancak çalışma alanının daha güney kesimlerinde yer alan Yazlıca Dağı çevresinde ise yükselti değerlerinin fazla olması sıcaklık şartları düşük olmasına sebep olmuş ve bunun sonucunda da bu sahada küçük dolin ve lapyra oluşumları gibi sınırlı oranda karstlaşma şekillerinin meydana gelmesine neden olmuştur.

1.4. Bitki Örtüsü Faktörleri

Jeolojik ve jeomorfolojik etmenler ile iklimin ortaklaşa belirlendiği bitki örtüsü, karstik gelişimi denetleyen faktörler arasında yer alır. Ancak bu etki doğrudan değil, dolaylı olarak kendini gösterir. Erime üzerine direkt etkili olan CO₂, yoğun bitki örtüsünün bulunduğu bölgelerde büyük oranlara ulaşır. Gerek bitki artıklarının meydana getirdiği organik asitler ve gerekse toprak yapısında bulunan biyolojik CO₂ ve inorganik asitler; erimeye ve bağlı olarak da karstlaşmayı sürekli artırır (Tuncer, 2004).

Çalışma alanında bitki örtüsünün dağılımını belirlemek için NDVI kullanılmıştır. NDVI, bitki örtüsünün yeşillik oranını gösteren bir indistir (Melesse ve Jordan., 2003; Wang ve diğerleri., 2004). NDVI, band 5 ve band 4'ün fark ve toplamının oranlanmasıyla elde edilir (Rouse ve diğerleri., 1973). NDVI değerleri -1 ile +1 arasında değişir. Bu değerlerden bitkilerin yoğunluk kazandığı alanlar 0.1- 0.6 arasında bitkinin yoğunluğu ve yeşilliğine göre değişirken, bulut, su, kar gibi arazi örtüleri ve bitki örtüsünden tamamen yoksun alanlar negatif değerlere sahiptir. Kayalık ve toprak örtüsü ise iki bantta da aynı yansıma değerlerine sahip olduğundan 0'a yakın bir değer göstermektedir (Melesse ve diğerleri, 2003; Pettorelli ve diğerleri, 2006). Çalışma alanının NDVI değerleri, 22 Haziran 2021 tarihli (bitki yansıma değerlerinin doğruluk derecesini artırmak için) Landsat 8 uydu görüntüsünden elde edilmiştir. NDVI haritasına göre çalışma alanının % 31.1'i kayalık ve çıplak yüzeyler ile su yüzeylerinin olduğu alanlar olup bu sahalar bitki örtüsünden tamamen yoksun alanlara karşılık gelmektedir. NDVI değerlerinin 0.11-0.18 arasında olduğu sahalar % 36.2'lik bir alana karşılık gelip bu sahalar orta kapalılıkta bitki ile kaplıdır. Değerlerin 0.18-0.28 arasında olduğu sahalar % 24.3'lik bir orana karşılık gelmekte olup bu sahalar da yüksek derecede bitki ile kaplıdır. Yine değerlerin 0.28-0.58 arasında olduğu sahalar % 8.2'lik bir orana sahip olup bu alanlar ise çok yüksek derecede bitki kapalılığının

olduğu alanlara karşılık gelir (Şekil 8). Çalışma alanında bitki örtüsü ile karstlaşma arasındaki ilişkiye baktığımızda sahada ideal karstik şekiller olan polye, dolin, uvala ve lapyra gibi şekillerin olduğu alanlarda bitki örtüsünün orta ve yüksek derecede kapallılık gösterdiği anlaşılmaktadır (Şekil 10).

Şekil 8. Pervari (Siirt) Karstik Platosunun NDVI Haritası

1.5. Zaman Faktörü

Karstlaşmayı etkileyen bir diğer faktör de zamandır. Karstlaşmayı ilgilendiren diğer faktörler karstlaşma için uygun ise zaman faktörünün karstik şekillerin oluşumu üzerindeki etkileri olumlu olup gelişme ile doğru orantılıdır. Zaman ilerledikçe karstik şekiller kalıcı özellikler kazanmaktadır. Jeolojik zamanlar içinde gerçekleşen iklim değişiklikleri, deniz seviyesi oynamaları, kabuk hareketleri karstik şekillenmenin evriminde karışıklıklara, duraklamalara ve hatta kesintilere yol açar (Pekcan, 1999). Çalışma alanında özellikle Pervari ilçesinin güneybatı kesimlerinde karstlaşma faktörleri tümüyle uygun olduğu için zaman süreci içerisinde polye, dolin, uvala, lapyra, mağara, flüvyo-karstik depresyon, tektono-karstik depresyon gibi ideal karstik şekiller oluşabilmiştir. Yine çalışma alanının güney kesimlerinde yer alan Yazlıca Dağı çevresinde karstlaşma faktörlerinden özellikle sıcaklığın yükseltiye bağlı olarak düşük olmasından dolayı bu sahada karstlaşma zaman sürecinde çok fazla gelişmemiş ve küçük dolinler ve lapyalar ölçeğinde kalmıştır. Çalışma alanının kuzey kesimleri, karstlaşma açısından gelişmiş güney sahalarla yakın uzaklıkta olmasına rağmen, karstlaşma faktörlerinden litolojinin uygun olmaması (şist ve fillat) nedeniyle bu sahada zaman süreci içerisinde karstik şekiller oluşmamıştır. Buradan anlaşıldığı üzere herhangi bir sahada karstlaşmanın gelişebilmesi için öncelikle karstlaşma faktörlerinin bir arada olması ve bununla birlikte yeterince zamanın geçmesi gerekmektedir.

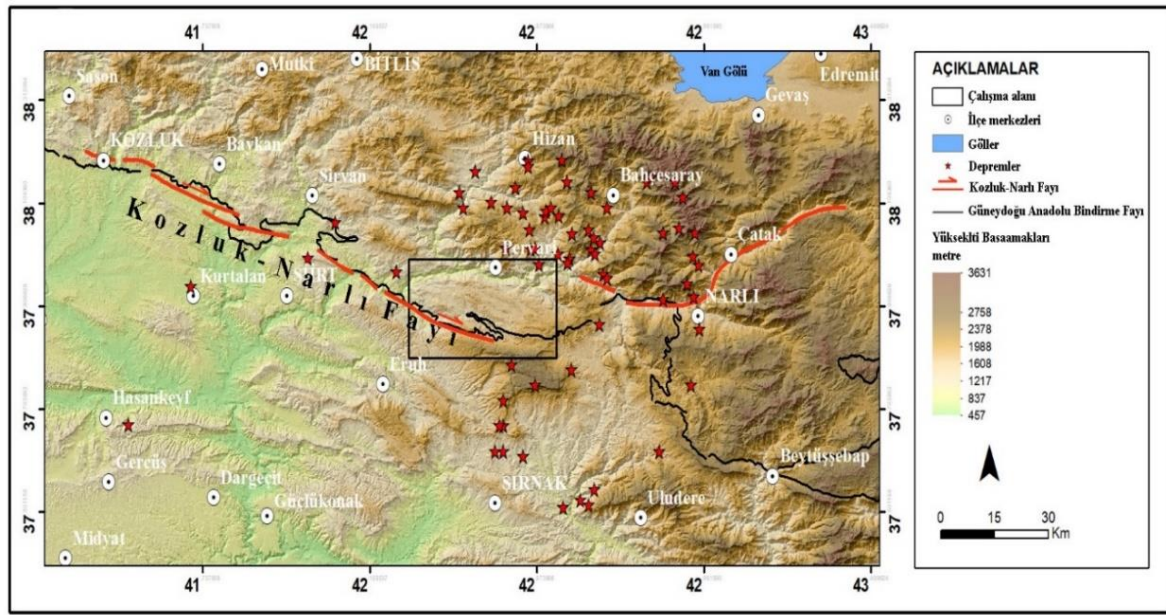
2. Pervari (Siirt) Karstik Platosunda Karstlaşma-Tektonizma İlişkileri ve Başlıca Şekiller

Kayaç oluşumu ve sonrasında oluşmuş çatlak veya yarıklar ile tektonik faktörler ile meydana gelen kırılmalar, kıvrılmalar, bir tarafa doğru eğimlenmeler karstlaşmayı etkileyen unsurlardır. Anadolu'da Alp kıvrım kuşağı içinde yer alan ve eriyebilen kayaçların olduğu dağlık kuşaklarda genç tektonik hareketlerin etkisiyle çok sayıda faylanmalar ve diyaklaz sistemleri meydana gelmiştir. Özellikle kalın ve kıvrımlanmış kireçtaşları üzerinde çok sayıda çatlaklar oluşabilmektedir (Pekcan, 1999). Bununla birlikte tabakaların duruşu, faylanma, diyaklaz sistemleri ve zayıf direnç hatları gibi tektonik faktörler de karstlaşmanın oluşum ve gelişim üzerinde önemli oranda etkili olmaktadır (Erinç, 2010). Çalışma alanında karstlaşma ile tektonizma arasında çok önemli ilişkiler bulunmaktadır.

Özellikle Pervari ilçesinin güney ve güneybatı kesimlerinde bulunan platoluk ve dağlık alanlarda polye, dolin, uvala, lapyra ve mağara gibi ideal karstik şekiller çok tipik ve iyi gelişmiş bir halde görülebilmektedir. Bu karstik şekillerin uzanışı sahada bulunan tektonik hatların özellikle de fay zonlarının uzanışı ile büyük paralellik göstermektedir. Karstik şekillerin hakim uzanış yönü KB-GD yönlü olup bununla birlikte KD-GB yönlü tali uzanış gösteren şekiller de bulunmaktadır. Aynı şekilde sahada bulunan sürekli akarsuların ana uzanış yönü de fay zonları ile uyumlu olup, KB-GD yönlüdür. Çalışma alanının tektonik haritasına bakıldığında özellikle aktif bindirme fayları ile düşey atımlı fayların uzanış yönü KB-GD yönlüdür. Sahada doğrultu atımlı faylar MTA'nın 1/100.000 ölçekli haritalarında işlenmemiştir. Diri fay haritalarına bakıldığında çalışma alanında Güneydoğu Anadolu Bindirme Fayı'nın bir kısmı Uzuncadağı'nın güneydoğu kesimlerinde sağ yanal doğrultu atımlı fay olarak gösterilmiştir. Yine bu sahanın güneyinde de kısa sağ yanal atımlı faylar işaretlenmiştir.

MTA tarafından yapılan Türkiye'nin aktif fay haritaları (Emre ve diğerleri., 2013), özellikle Arap önlükesi üzerinde meydana gelen sismik olayların açıklanmasında yetersiz kalmaktadır. Van, Lice ve Sudüğünü (Bingöl) fay zonlarının varlığı geçmiş yıllarda meydana gelen büyük depremlerin (1975.09.06 Lice depremi, 2011.10.23 Van depremi, 2003. 05.01 Bingöl depremi) ardından anlaşılmıştır. Aletsel dönemde Siirt ili çevresinde büyüklükleri 5.0-5.9 arasında olan birçok deprem ile en son 03 Aralık 2020 tarihinde Siirt (Kayabağlar-Kurtalan)'te 5.2 büyüklüğünde meydana gelen depreme kaynaklık edebilecek aktif faylar Türkiye Diri fay haritasında yeterince gösterilmemiştir. Doğu Akdeniz'de Geç-Orta Miyosen (Seravaliyen-Tortoniyen) döneminde Avrasya ve Arap levhaları Bitlis-Zagros Kenet Kuşağı (BZKK) boyunca çarpışmasından (Şengör, 1980; Şengör and Yılmaz, 1981; Şengör ve diğerleri., 1985) Pliyosen dönemine kadar olan süre içerisinde oluşan kuzey-güney yönlü sıkışma, BZKK önlükesinde eksen doğrultuları yaklaşık doğu-batı yönlü kıvrımlar ve kuzeyden güneye doğu bindirme fayları ile karşılanmıştır. Geç Pliyosen döneminden Kuvaterner dönemine kadar olan sürede ise artan bu sıkışma kıvrımlar ve bindirme fayları ile karşılanamayacak duruma gelerek yanal atımlı faylar ile karşılanmaya başlamıştır (Perinçek ve Eren, 1990 ; Herece ve Akay, 1992).

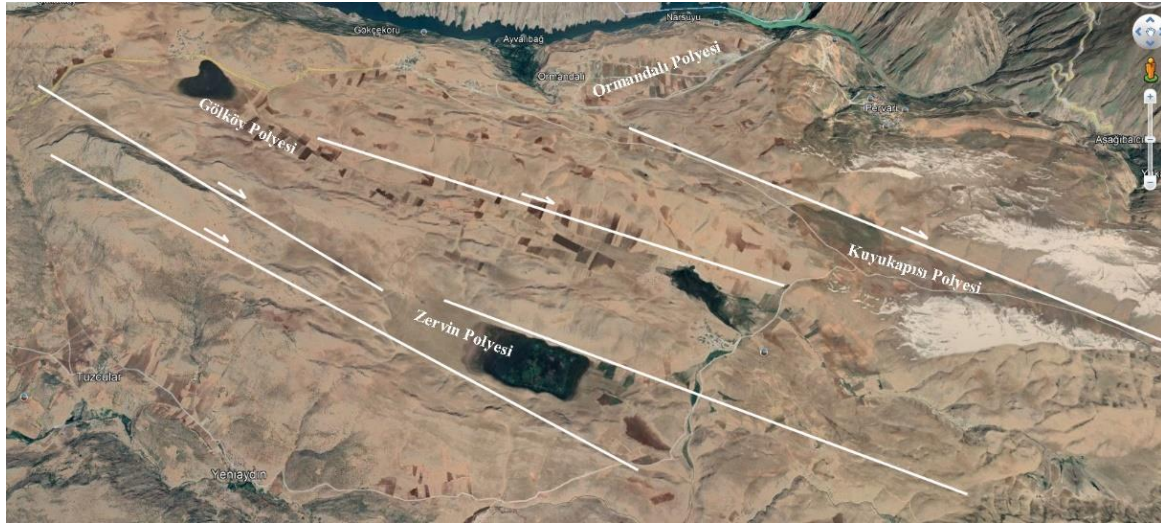
Miyosen sonu tektonik hareketlerden sonra Pliyo-Kuvaterner döneminde etkili olan sıkışma tektoniği sonucunda Bitlis-Zagros Kenet Zonu ön ülkesinde oluşmuş olan en önemli yanal atımlı faylardan biri sağ yanal atımlı Kozluk-Narlı Fayı'dır. Bu fay, önceleri değişik araştırmacılar tarafından incelenmiş (Baştuğ ve Açıkbaş, 1974; Özkaya, 1974; Açıkbaş ve diğerleri, 1981) ve daha sonra Perinçek ve diğerleri, 1987 tarafından Kozluk-Narlı Fayı olarak isimlendirilmiştir. Bu fay Silvan kuzeyinden başlayarak Pervari-Narlı'ya kadar uzanmakta ve oradan da Başkale kuzeyine ulaşmaktadır (Perinçek ve diğerleri, 1987) (Şekil 9). Pervari karstik platosu, Kozluk-Narlı Fayı'nın etkilediği önemli alanlardan birine karşılık gelmektedir. Pervari karstik platosunun güneyinde, sağ yanal atımlı Kozluk-Narlı Fayı'nın bulunması, Siirt ili ve çevresinde aletsel dönemde büyüklükleri 3 ile 5.9 arasında birçok depremin görülmesi ve en son 3 Aralık 2020 tarihinde büyüklüğü 5.2 olan Kayabağlar (Kurtalan-Siirt) depreminin sağ yanal doğrultu atımlı bir faydan kaynaklanması (Kandilli ve G. Seyitoğlu deprem raporları), Pervari karstik platosu çevresinde, Pliyo-Kuvaterner döneminde sıkışma tektoniğinin yanal atımlı faylar ile karşılandığı görüşünü (Perinçek ve Eren, 1990; Herece ve Akay, 1992) doğrular niteliktedir.

Şekil 9. Pervari (Siirt) Karstik Platosu Güneybatısında Uzanan Kozluk-Narlı Fayı (Perinçek ve vd., 1987'den değiştirilerek hazırlanmıştır.)

Çalışma alanında tipik karstik şekillerin uzanış yönlerinin Kozluk-Narlı Fay'ının uzanış yönü ile paralellik göstermesi ve ayrıca karstik şekillerin olduğu sahalarda Kozluk-Narlı Fayı'nın sıkışan kolları tarafından oluşturulan basınç sırtlarının (uzamış sırtlar) çok yaygın şekilde görülmesi, bu sahalarda karstlaşma ile tektonizma arasında ilişkilerin olduğunu ve bu sahada karstlaşmanın oluşumu ve gelişimi üzerinde özellikle aktif fayların rol oynadığını ortaya çıkarmaktadır (Şekil 10). Yine karstlaşmanın olduğu alanlar ile karstlaşmanın olmadığı alanlarda akarsuların uzanış doğrultularının Kozluk-Narlı Fayı'nın uzanış yönleri ile uyumlu olması ve bu akarsuların ve yan kollarının üzerinde önemli oranda nehir atımlarının görülmesi, çalışma sahasında karstlaşma ve flüvyal gelişim ile tektonizma arasında önemli ilişkilerin olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca sahada bulunan flüvyo-karstik depresyonların ve vadilerin uzanış yönleri ile Kozluk-Narlı Fayı'nın uzanış yönleri birbiriyle uyumluluk göstermektedir. Tüm bu veriler, Pervari ilçesi sınırlarının güneyinden geçen Kozluk-Narlı Fayı'nın tek bir kol halinde olmadığını, kuzeye Pervari karstik platosuna doğru birçok kol halinde devam ettiğini ve dolayısıyla bir fay zonu halinde bölgede etkili olduğunu göstermektedir. Buradan hareketle Siirt çevresinde etkili olan bu fay sisteminin Kozluk-Narlı Fay Zonu (KNFZ) olarak isimlendirilmesini önermekteyiz.

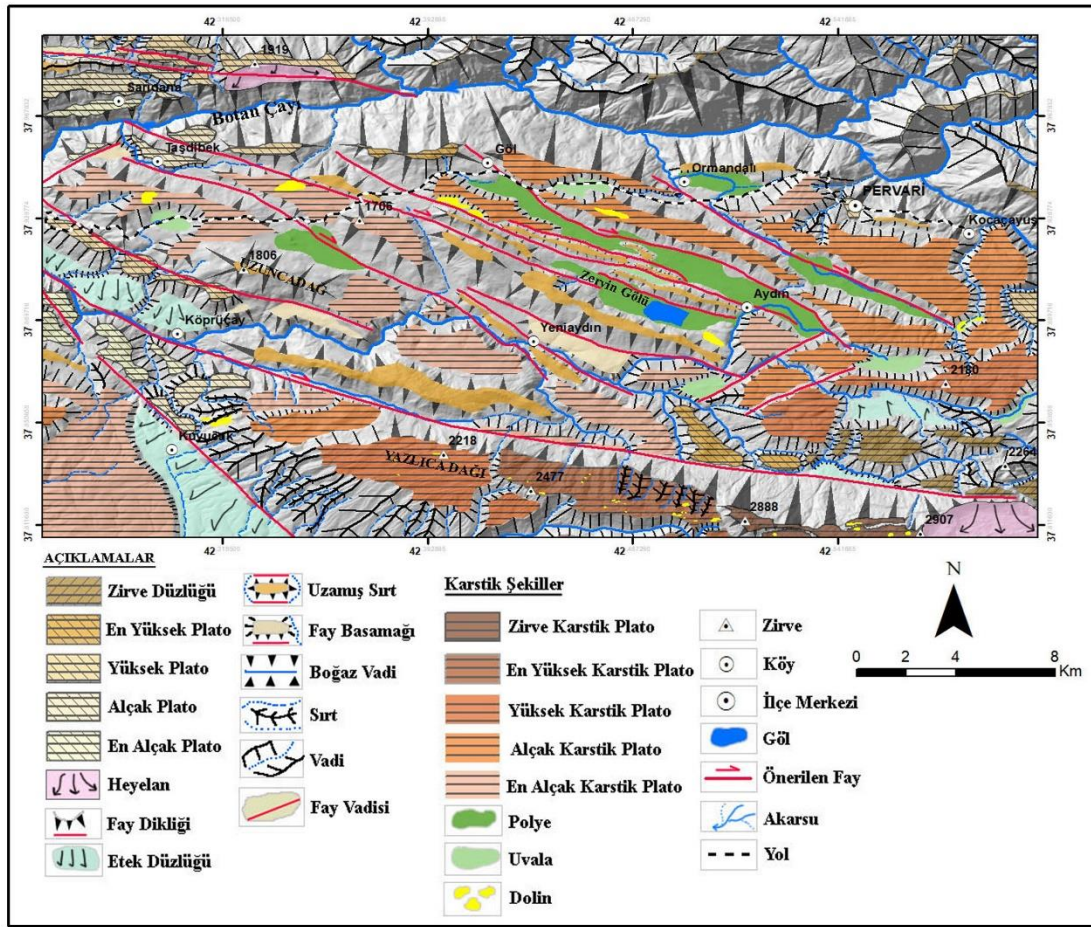
Şekil 10. Pervari Karstik Platosunda Fay Zonu ile Karstik Şekillerin Uzanış Doğrultularını Gösteren Uydu Görüntüsü.

2.1. Karstik Platolar

Toridler tektonik birliği içerisinde yer alan Permiyen, Jura ve Kretase yaşlı karbonatların olduğu bir sahaya karşılık gelen Doğu Anadolu Karstik bölgesi, kıta-kıta çarpışmasının olduğu dönemden günümüze kadar olan süreçte sürekli sıkışmakta ve yükselmektedir. Doğu Anadolu Bölgesi plato karst alanı, ofiyolitik melanjar tarafından kuşatılmış yanal ve düşey devamlılığı bulunmayan bir karstik sahadır. Bu sahada tektonik kontrollü sığ karstı temsil eden flüviyo-karstik havza veya oval ile polyeler yaygın şekilde görülür (Nazik ve Tuncer, 2010). Çalışma alanında karstik platolar, çoğunlukla karbonatlı kayaların olduğu güney ve güneybatı kesimlerinde yoğunlaşmıştır. Bu bölgede yer alan karstik platolar, yüksekliklerine göre zirve karstik plato, en yüksek karstik plato, yüksek karstik plato, alçak karstik plato ve en alçak karstik plato şeklinde 5 sınıfa ayrılmıştır (Şekil 11). Platolar üzerinde yoğun şekilde lapyva ve dolin oluşumları görülmektedir.

2.2. Tektono-Karstik Depresyonlar (polyeler)

Neotektonik olayların meydana getirdiği düşey ve yatay doğrultulu fay hatları, Toroslar sisteminde, karstın oluşumu ve gelişiminde önemli etkilerde bulunmuştur. Senklinaller, vadiler ve tektonik çukurlar polyelerin oluşumu için zemin hazırlarlar. Bununla birlikte drenaj ağı da karstik sahalarda yeraltına geçmeden önce polyelerin oluşumu ve gelişimi üzerinde önemli oranda etkilerde bulunurlar. Kısacası polyelerin oluşumu ve gelişimi üzerinde karstlaşma, tektonizma, yapısal farklılık ve flüvyal koşulların hepsi birlikte etkili olmaktadır (Doğan, 1996). Polye (polje) Slavca bir kelime olup, karstik sahalarda geniş ve çevresi kireçtaşı yamaçları ile çevrili düz ve ovalık alanları gösteren bir morfolojik birimdir (Pekcan, 1999). Polyeler, morfoloji, litoloji, tektonizma ve iklimik faktörlerin karşılıklı etkisiyle ortaya çıkarlar (Şahinci, 1991). Yine aynı şekilde polyeler farklı yükseltilerde oluşan ve genellikle yapısal özellikler ve orojenik kuşaklara uygun şekilde uzanan çok oluşumlu şekillerdir (Atalay, 2003). Çalışma alanında birçok tektono-karstik depresyon (polye) bulunmaktadır. Bunlardan en önemlileri Pervari ilçesinin güneybatısındaki platoluk alanda yayılım gösterirler. Sahadaki en büyük tektono-karstik depresyon, Göl köyü ile Aydın köyleri arasında yer almakta olup, KB-GD doğrultulu bir uzanım gösterir. Uzunluğu 12.4 km, genişliği ise 1-1.2 km arasında değişmektedir (Foto 1). Sahada bulunan bir diğer polye, Ekindüzü köyünün olduğu yer bulunur ve polyenin tabanı alüyonlarla kaplıdır (Foto 2). Bir diğer önemli tektono-karstik depresyon ise Yeniaydın ile Aydın köyleri arasında içerisinde Zervin Gölü'nün de bulunduğu sahaya karşılık gelir. Uzunluğu 5.9 km, genişliği ise 1 km civarındadır (Şekil 10). Sahada polyeler çoğunlukla sulanmayan ekilebilir alan ile doğal çayırıklar olarak kullanılmaktadır (Foto 3).

Şekil 11. Pervari (Siirt) Karstik Platosunun Jeomorfoloji Haritası

Foto 1. Pervari (Siirt) Karstik Platosunda Yer Alan Gökçöy Polyesi

Foto 2. Pervari (Siirt) Karstik Platosunda Yer Alan Ekindüzü Polyesi

Foto 3. Pervari (Siirt) Batısında Yer Alan Ormandalı Polyesi

2.3. Uvala ve Dolinler

Uvalalar, dolinlerden daha büyük polyelerden ise daha küçük şekiller olup, genellikle dolinlerin birleşmeleri sonucunda oluşurlar. Bunları dipleri düz, kenarları da diktir (Pekcan, 1999). Normal bir vadinin karstlaşması halinde vadinin taban kısımlarında önce dolinler oluşur ve daha sonra erime sürecine bağlı olarak dolinlerin birleşmeleri sonucunda uvalalar meydana gelir (Erinç, 2010). Dolinler, uvalalardan daha küçük olan şekiller olup, kabaca daire ya da elips şeklindedirler ve genellikle genişlikleri derinliklerinden daha fazladır. Erime ve çökme dolinleri olmak üzere 2 sınıfta incelenirler (Pekcan, 1999). Çalışma alanında uvala ve dolinler, Pervari güney ve güneybatısındaki karbonatlı kayaların olduğu alanda yoğunlaşmıştır. Uvalalar ve dolinlerin uzanış doğrultuları da aynı şekilde fay zonlarının uzanım doğrultuları ile uyumlu olup, KB-GD ile KD-GB yönlerinde uzanım gösterirler.

Çalışma alanında uvalalar ve dolinlar, çoğunlukla sulanmayan ekilebilir alan, bitki örtüsü ile birlikte bulunan tarım alanları ve doğal çayırliklar olarak kullanılmaktadır.

2.4. Lapyalar

Lapyalar, karstik bölgelerde karstik gelişimin gençlik safhasında belirginleşen ve gelişimin diğer safhalarında da mevcut olan en küçük şekillerdir. Derinlikleri birkaç santimetreden birkaç metreye kadar değişebilen keskin veya düz sırtlarla ayrılan kanallı şekillerdir. Serbest, yarı serbest ve örtülü lapyalar olmak üzere 3 sınıfta incelenirler (Pekcan, 1999). Çalışma alanında serbest lapyalar türlerinden oyuklu ve oluklu (delikli) lapyalar yaygın şekilde görülürler (Foto 4).

Foto 4. Pervari (Siirt) Karstik Platosunda Görülen (a) Oyuklu ve (b) Delikli Lapyalar

2.5. Uzamış Sırtlar (Basınç sırtları)

Basınç sırtları, fay zonların fayın tali kolları arasında sıkışmayla meydana gelmiş küçük eğimli sahalardır (Keller ve Pinter, 2002). Çalışma alanında doğrultu atımlı fay zonlarında görülen en yaygın morfotektonik şekiller basınç sırtlarıdır. Bu şekiller sahada Pervari güneybatısında tipik olarak KB-GD doğrultuda uzanan fay zonu içerisinde yaygın olarak görülürler (Şekil 11) (Şekil 12).

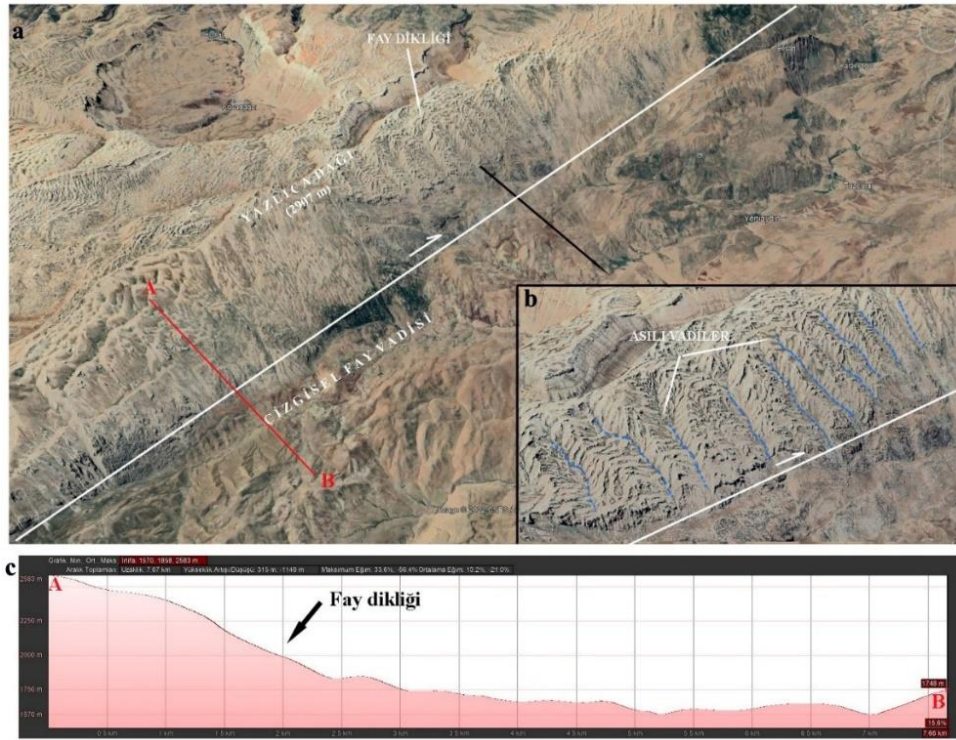

Şekil 12. Pervari (Siirt) Karstik Platosunda Gölköyü Civarında Yer Alan Basınç Sırtı

2.6. Fay Dikliği ve Asılı Vadiler

Fay diklikleri, erozyon meydana gelmeden önce fayın hareketi ile oluşan ve fay düzleminin belirlediği yüksek eğimli yamaçlardır. Fay diklikleri, fayların tekrar aktif hale gelmesiyle meydana gelen depremler sonucunda kosismik yüzey kırıkları ve düşey atımlar sonucunda ortaya çıkarlar (Bingöl, 1986; Keller ve Pinter, 2002). Asılı vadiler, fay dikliğinin neotektonik hareketler ile gençleşmesi sonucunda, daha önceden kurulmuş olan konsekan akarsuların vadilerinin fay dikliği önünde belli bir yükseltide askıda kalmasıyla oluşan vadilerdir (Atalay, 1973). Çalışma alanında KB-GD doğrultulu uzanan fay zonu hareketleri sonucunda çok sayıda fay dikliği ve bu fay dikliği üzerinde asılı vadiler olmuştur. Bunların en tipik olanları sahanın güneyinde uzanan Yazlıca Dağı'nın kuzey kesimleri ile güneybatı taraflarında görölmektedir (Şekil 11) (Şekil 13).

Şekil 13. Yazlıca Dağı Civarında Oluşturmuş Olan Fay Dikliği (a),(c) ve Asılı Vadiler (b).

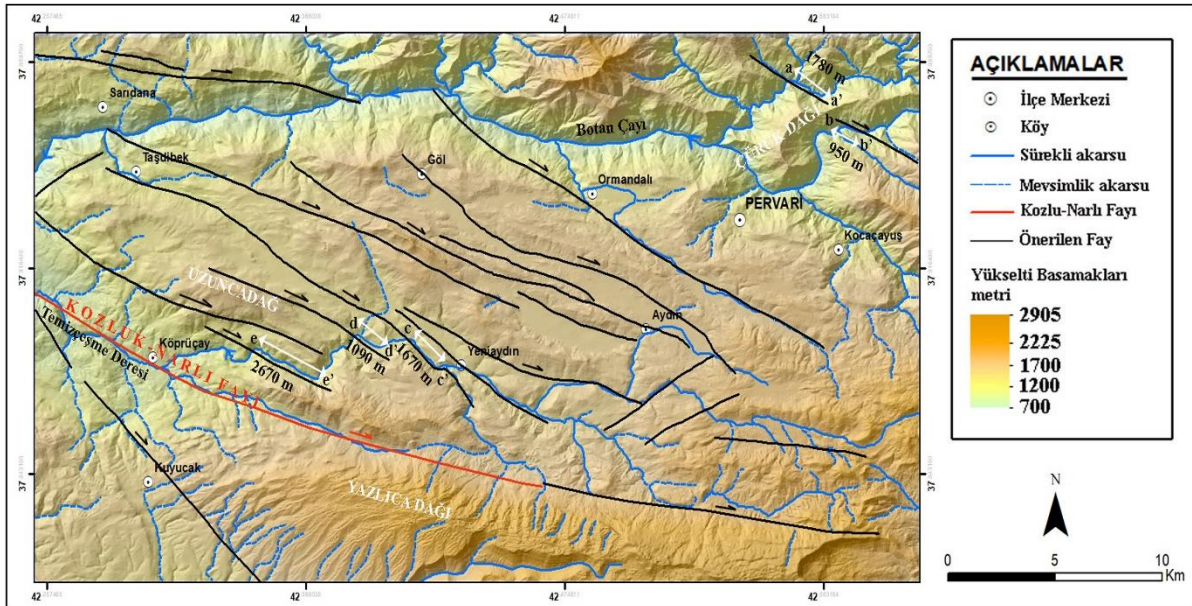
2.7. Çizgisel Vadiler

Çizgisel vadiler, ana fay zonları boyunca gelişmiş olan doğrusal çukurluklardır. Kayaçların ezilmesi ve erozyon için daha uygun hale gelmesini sağlayan devamlı hareketten dolayı güncel fay izi boyunca sık sık gelişirler. Akarsular, çoğunlukla bu zayıflık zonlarını izlerler ve uzun bir süre bu çukurluklar boyunca akarlar (Keller ve Pinter, 2002). Çalışma alanında çizgisel vadiler, sahada KB-GD doğrultusunda uzanan fay zonu boyunca yaygın olarak olmuştur. Sahada tipik olarak Yazlıca Dağı'nın kuzey kesimleri ve Uzancadağ'ın güneybatı taraflarında göröürler (Şekil 13).

2.8. Ötelenmiş Vadiler ve Akarsular

Ötelenmiş vadiler ve akarsular, faylar tarafından yer değiştirilmiş akarsulardır. Bu akarsular, göreceli olarak yer değiştirmenin yönlerini gösterirler. Atımlar, birkaç depremin kümülatif atımını

yansıtırlar. Son aşamada fay izinde başı kopmuş bir akarsu üreterek fay zonu boyunca daha doğrusal bir yönde aşındırma yapabilirler (Keller ve Pinter, 2002). Doğrultu atımlı faylar boyunca akarsu yönlerinde meydana gelen sapmalar ve vadilerdeki ötelenmeler faylardaki hareketin göstergelerinden biridir ve bu yapılar aktif ve genç tektonik çalışmalarda sıklıkla kullanılmaktadır (Şengör, 2017). Çalışma alanında fay zonları tarafından oluşturulmuş çok sayıda ötelenmiş vadiler ve akarsular bulunur. Bunlardan biri sahanın kuzeyinde Çürük Dağı civarında Botan Çayı'na bağlanan yan kollar üzerinde görülmektedir. Burada Sağırkaya köyü güneyinde yer alan dere üzerinde fay kolu tarafından 1.5 km'lik sağ yönlü dere atımı meydana getirilmiştir. Yine sahanın güneyinde yer alan Temizçeşme Deresi üzerinde KB-GD doğrultulu uzanan fay zonunun çeşitli kolları tarafından çok sayıda atımlar oluşturulmuştur. Bu atımlardan biri Yeniaydın köyü ile Köprüçayı köyleri arasında olup sırasıyla kuzeydoğudan güneybatıya doğru önce 1.5 km, sonra 1 km ve en son olarak 2.6 km'lik sağ yönlü dere atımları meydana gelmiştir. Yine sahanın güneybatı kesiminde Uzuncadağ'ın güneybatısında yer alan geçici akarsuların üzerinde de 150 m ile 370 m arasında sağ yönlü dere atımları görülmektedir (Şekil 14).

Şekil 14. Pervari (Siirt) Karstik Platosunda Akarsular Üzerinde Atımları Gösteren Harita.

Sonuçlar

Anadolu'da Neotektonik dönemden günümüze değin etkili olan düşey ve yatay doğrultulu hareketler ile faylanmalar, Türkiye'de karstlaşmanın oluşum ve gelişiminde önemli rol oynamıştır. Paleojen ve Permiyen yaşlı karbonatlı kayaçların olduğu Pervari (Siirt) karstik platosu, Doğu Anadolu Karstik Bölgesi'nin Plato Karstik Alanı içerisinde yer alır. Pervari (Siirt) karstik platosunda Permiyen yaşlı kristalize kireçtaşı ve mermerlerden oluşan Körüklü Formasyonu üzerinde litoloji ve tektonik, iklim, yükselti, eğim, yarıma derecesi ve bitki örtüsü faktörleri açısından elverişli şartların olmasından dolayı makro ve mikro karstik şekiller (karstik plato, polye, uvala, dolin, polye) çok iyi derecede gelişmiştir. Bununla birlikte Paleojen yaşlı karbonatlı kayaçlardan oluşan Midyat Grubu üzerinde ise karstlaşma faktörlerinin yetersiz olmasından dolayı daha çok lapyra ve dolin gibi şekiller oluşmuştur.

Pervari ilçesinin güney ve güneybatı kesimlerinde bulunan platoluk ve dağlık alanlarda polye, dolin, uvala, lapyra ve mağara gibi ideal karstik şekillerin geliştiği sahada karstik şekillerin uzanışı ile kıvrımlar, bindirmeler, düşey ve doğrultu atımlı faylar gibi tektonik hatların uzanışının büyük paralellik göstermesi bu sahada karstlaşmanın tektonizmanın denetiminde geliştiğini ortaya koymuştur. Yine karstlaşmanın olduğu alanlar ile karstlaşmanın olmadığı alanlarda akarsuların uzanış doğrultularının sağ

yanal atımlı Kozluk-Narlı Fayı'nın uzanım yönleri ile uyumlu olması ve bu akarsuların ve yan kollarının üzerinde önemli oranda sağ yanal nehir atımlarının görülmesi, çalışma sahasında karstlaşma ve flüvyal gelişim ile tektonizma arasında önemli ilişkilerin olduğunu ortaya koymaktadır. Yine çalışma alanında basınç sırtları, fay diklikleri, asılı vadiler, çizgisel vadiler gibi morfolotektonik şekillerin çok yaygın olması ve sahanın güneyinde bulunan Kozluk-Narlı Fayı'nın uzanım doğrultusu ile uyumlu olması çalışma sahanının morfolojisinin şekillenmesinde tektonizmanın ön planda olduğunu göstermiştir.

MTA tarafından yapılan diri fay haritaları ile jeoloji haritalarında sahada bulunan aktif doğrultu atımlı fayların tamamı gösterilmemiştir. Çalışma alanında bulunan karstik şekiller ve flüvyo-karstik depresyonların uzanış doğrultusu ile tektonik hatların uzanış doğrultularının birbiriyle uyumlu olması bu sahada aktif doğrultu atımlı başka fay kollarının da bulunduğunu ortaya koymuştur. Aynı şekilde literatürde Kozluk-Narlı Fayı olarak geçen fayın sahanın güneyinde bulunması ve bizim tespit ettiğimiz fay kolları ile uyumlu olması çalışma alanında aslında Kozluk-Narlı Fayının tek bir kol halinde olmadığını birçok koldan oluşan bir zon halinde bulunduğunu ortaya koymaktadır.

Kaynakça

- Açıkbaş D., A. Akgül & Erdoğan, L. T. (1981). *Güneydoğu Anadolu'nun hidrokarbon olanakları ve Baykan-Şirvan-Pervari yöresinin jeolojisi*, Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı, Rapor no 15 s.
- Aktürk, A. (1985). Çatak-Narlı Yöresinin Stratigrafisi ve Tektoniği. Fırat Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Jeoloji Mühendisliği Bölümü, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Elâzığ.
- Atalay, İ. (2003). Effects of the tectonic movements on the karstification in Anatolia, Turkey. *Acta Carsologica*, 32(2), 196-203.
- Baştuğ, C. & Açıkbaş, D. (1974). *Kozluk-Sason Yöresi Şaryaj Raporu*, TPAO Rapor No: 878, 28 s (yayınlanmamış).
- Doğan, U. (1996). Polye ve flüvyo-karstik depresyonlar. *TÜCAUM Dergisi*, 5, 229-246.
- Emre, Ö., Duman, T.Y., Özalp, S., Elmacı, H., Olgun, Ş., & Şaroğlu, F. (2013). Active fault map of Turkey with an explanatory text 1:1,250,000 scale. Special Publication Series 30, *General Directorate of Mineral Research and Exploration*, Ankara-Turkey. ISBN: 978-605-5310-56-1.
- Herece, E., & Akay, E. (1992). Karlıova-Çelikhan arasında Doğu Anadolu Fayı, *Türkiye 9. Petrol Kongresi*, 361-372.
- Kandilli Basın Bülteni, (2020). *3 Aralık 2020 Kurtalan-Siirt Depremi*, Basın Bülteni.
- Keller, E. A. & Pinter, N. (2002). *Active tectonics. Earthquakes, uplift, and landscape* (362 pp.). Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.
- Melesse, A. M. & Jordan, J. M. (2003). Spatially Distributed Watershed Mapping and Modelling: Thermal Maps and Vegetation Indices to Enhance Land Cover and Surface Microclimate Mapping: Part 1, *Journal of Spatial Hydrology*, Vol.3, No.2.
- MTA, (2007), 1/100.000 ölçekli Türkiye Jeoloji Haritaları Cizre M49 paftası, Maden Tetkik Arama Genel Müdürlüğü Jeoloji Etütleri Dairesi, Ankara.
- MTA, (2008), 1/100.000 ölçekli Türkiye Jeoloji Haritaları Cizre M48 paftası, Maden Tetkik Arama Genel Müdürlüğü Jeoloji Etütleri Dairesi, Ankara.
- Nazik, L. (1992). Beyşehir Gölü Güneybatısı ile Kemboş Polyesi Karst Jeomorfolojisi (Yayımlanmamış Doktora tezi), İst. Ün. Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü, İstanbul.
- Nazik, L., & Tuncer, K. (2010). Türkiye Karst Morfolojisinin Bölgesel Özellikleri, *Türk Speleoloji Dergisi*, Sayı 1. Dokuz Eylül Ün., Deprem Araştırma ve Uygulama Merkezi.

- Özkaya, İ. (1974). *Güneydoğu Anadolu Sason ve Baykan Yöresinin Stratigrafisi*, Türkiye Jeoloji Kurumu Bülteni, 17, 51-72.
- Rouse, J. W. Haas, R. H. Schell, J. A., & Deering, D. W. (1973). Monitoring Vegetation Systems in the Great Plains with ERTS, *Proceedings of the 3rd ERTS Symposium NASA SP-351*, Vol. 1pp, 48-62.
- Şahinci, A. (1991). *Karst*. Reform Matbaası.
- Tuncer, K. (2004). Sakarya Nehri-Göynük Çayı Çatak Çayı Arasındaki Sahanın Karst Jeomorfolojisi. İ.Ü. Sosyal Bil. Enst. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Ternek, Z. (1953). Van Gölü Güneydoğu Bölgesinin *Jeolojisi*, *TJK Bülteni*, 4 (2), 1-27.
- Perinçek, D., & Eren, A. G. (1990). Doğrultu atımlı Doğu Anadolu ve Ölü Deniz fay zonları etki alanında gelişen Amik Havzası'nın kökeni, 8. *Petrol Kongresi*. 180-192.
- Perinçek, D. Günay, Y. & Kozlu, H. (1987). New observations on strike-slip faults in east and southeast Anatolia. *Proceedings of 7th Biannual Petroleum Congress of Turkey*. UCTEA Chamber of Petroleum Engineers, 89-103.
- Peterolli, N. Vık, J. O. Aysterud, A. Gaillard, J. M. Tucker, C. J. and Stensteh, N. C. (2006). Using the Satellite-dreived NDVI to Assess Ecological Responses to Environmental Change, *Trends in Ecology and Evolution*, Inpress, 495.
- Seyitoğlu, G. (2020). *3 Aralık 2020 Kurtalan (Siirt) Depreminin Kaynağı Üzerine Bir Tartışma*, Deprem Raporu.
- Şengör, A.M.C. (1980). *Türkiye'nin neotektoniğinin esasları*. Türkiye Jeoloji Kurumu yayını, 40 s.
- Şengör, A.M.C. & Yılmaz, Y. (1981). Tethyan evolution of Turkey, a plate tectonic approach: *Tectonophysics*, 75, 181-241.
- Şengör, A.M.C. Görür, N., & Şaroğlu, F. (1985). Strike-slip faulting and related basin formation in zones of tectonic escape: Turkey as a case study. *The Society of Economic Paleontologists and Mineralogists, Special Publication*, 37, 227- 264.
- Şengör, A.M.C. (2017). *Diversion of River Courses Across Major Strike-Slip Faults and Keirogens*. Active Global Seismology: Neotectonics and Earthquake Potential of the Eastern Mediterranean Region, 225.
- Wang, Q., & Tenhunen, J. D. (2004). Vegetation Mapping with Multitemporal NDVI in North Eastern China Transect (NECT), *International Journal of Applied Earth Observation and Geoinformation*, 6, 17-31.

Extended Abstract

Introduction

Apart from lithological and climatic factors, tectonism factors are also very effective on karstification in the Taurus belt, where karstification is intensely developed in Turkey. The study area is karstically located in the Eastern Anatolia Karst Region, where Permian, Jurassic and Cretaceous aged carbonate rocks within the Tauride tectonic unit are found. The Eastern Anatolian Karst Region is divided into two parts, the plateau karst area and the folded belt karst area. The study area is located in the folded belt karst area in terms of karstification and karst shapes. Pervari is a district located in the east of Siirt province, 90 km from the center of Siirt. The study area corresponds to the southern and western parts of the Pervari district.

Method and Material

In this study, literature data, 1/100.000 scaled printed geology maps, 1/250.000 scaled printed active fault maps, 1/25.000 scaled digital and printed topography maps, 10x10 m resolution Digital Elevation Model, earthquake catalog data, Corine (2018) data, meteorological data, NDVI data, Google Earth images and fieldwork data were used. In the evaluation of the data, Geographic Information Systems (GIS) and geomorphological methods were used together. GIS software (Arcgis, Global Mapper) and graphic software (Adobe photoshop) were used to draw the geology, geomorphology, slope, physical map, land use map and river flow maps of the field. 1/100.000 scale and 1/250.000 scale geological and active fault maps were digitized with the help of GIS programs and the geological map of the area was created. 1/25.000 scaled printed topography maps were scanned and transferred to GIS environment and then coordinated. Data such as isohips, streams and settlements on the coordinated maps have been digitized. The digitized isohips were converted into a 10x10 m resolution Digital Elevation Model in Arcgis program and a relief map was obtained from this data. Topography, relief, slope maps and data obtained from field observations were used in drawing the geomorphology map of the area. In order to reveal the relationship between karstification and tectonism in the study area, tectonic geomorphology information in the literature and information obtained from field experiences were used together. The findings obtained with GIS data and techniques and geomorphological knowledge and skills were examined on site with field studies. Thus, the accuracy of the findings obtained was tried to be determined in the field. The findings obtained through field observations were evaluated together with the previous findings and the results of the study were revealed.

Finding

In order for soluble rocks such as limestone, dolomite, marble, gypsum and chalk in any area to form various shapes with the effect of carbonic acid waters, some conditions must be together. These conditions consist of factors such as geology (lithology-tectonic), geomorphology (altitude, slope), climate (temperature, precipitation) and vegetation. When we look at the lithological features of the study area, the aged rocks of the area are schists and phyllites belonging to the Paleozoic-Mesozoic aged Bitlis Metamorphics and the Permian aged Körüklü Formation, which is evaluated within the Bitlis Metamorphics. Other units found in the area are the Upper Cretaceous-Paleocene aged Germav Formation and the Guleman ophiolite; Lower-Middle Eocene aged Maden formation, Eocene-Oligocene aged Midyat Group; Eocene-Lower Miocene aged Çüngüş formation; Middle-Upper Miocene aged Şelmo Formation and Quaternary aged alluviums. Thrust faults, anticlines, vertical-slip faults and strike-slip faults constitute the tectonic units of the study area. Geomorphological factors affecting karstification are factors such as slope, elevation, karst floor level, degree of cleavage and morphological unit. Very strong slopes can make infiltration and karst formation difficult or even completely prevent. On the other hand, slightly inclined or flat surfaces greatly facilitate infiltration and allow karstification. The study area is located at the transition point between the Southeastern Anatolian Region and the Eastern Anatolian Region. In terms of climate characteristics, it can be said that the climate characteristics of these two regions reflect a mixed feature. When we look at the relationship between vegetation and karstification in the study area, it is understood that the vegetation in the area where the ideal karstic shapes such as polje, doline, uvala and lapia are found to be moderately and highly closed. Another factor affecting karstification is time. If other factors related to karstification are suitable for karstification, the effects of time factor on the formation of karst shapes are positive and directly proportional to development. As time progresses, karst shapes gain permanent features.

There are very important relationships between karstification and tectonism in the study area. Ideal karstic shapes such as polje, doline, uvala, lapia and cave can be seen in a very typical and well-developed state, especially in the plateau and mountainous areas in the south and southwest parts of the Pervari district. The extension of these

karstic shapes is in great parallel with the extension of the tectonic lines in the area, especially the fault zones. The predominant extension direction of the karstic shapes is NW-SE, however there are also NE-SW directional subordinate shapes. Likewise, the main extension direction of the continuous streams in the area is in line with the fault zones and is in NW-SE direction. Looking at the tectonic map of the study area, the extension direction of especially active thrust faults and vertical slip faults is in NW-SE direction.

Results

Vertical and horizontal movements that have been effective from the neotectonic period to the present have played an important role in the formation and development of karstification in Turkey. The Pervari (Siirt) karst plateau with Paleogene and Permian aged carbonate rocks is located within the Plateau Karst Area of the Eastern Anatolia Karst Region. Macro and micro karst shapes (karst plateau, polje, uvala, doline, polje) are very well developed on the Körüklü Formation which consists of Permian aged crystallized limestone and marbles in the Pervari (Siirt) karst plateau due to the favorable conditions of lithology and tectonic, climate, altitude, slope, splitting degree and vegetation factors. On the other hand shapes such as lapia and doline mostly were formed on the Midyat Group consists of Paleogene carbonate rocks due to insufficient karstification factors. Showing great parallelism of the extension of tectonic lines such as folds, thrusts, vertical and strike-slip faults with the extension of karstic shapes in the plateau and mountainous areas in the south and southwest of Pervari district revealed that karstification in this area developed under the control of tectonism. Again compatibility of the extension lines of the rivers and the extension lines of the right-lateral Kozluk-Narlı Fault in karstification areas and non-karstification areas and be observed that significant right lateral river outflows on these streams and their tributaries reveals that there are important relationships between karstification and fluvial development and tectonism in the study area. Again in the study area, reasons like the excess of morphotectonic shapes such as pressure ridges, fault scarps, hanging valleys, linear valleys and compatibility with the extension direction of the Kozluk-Narlı Fault in the south of the area showed that tectonism was at the forefront in shaping the morphology of the study area. All of the active strike-slip faults were showed active fault maps and geological maps made by MTA in the area. Compatibility of the extension direction of the karstic shapes and fluvio-karstic depressions and the extension directions of the tectonic lines in the study area revealed that there are other active strike-slip fault branches in this area. Likewise, to locate in the south of the site the fault which is referred to as the Kozluk-Narlı Fault in the literature and to be compatible with the fault branches we identified reveals that the Kozluk-Narlı Fault is not actually a single branch in the study area, but a zone consisting of many branches.